

શ્રી સાવશ્યક નિર્યુક્તિ

(સર્વોચ્ચ ગુરુચરણવાદસાહેત)

ભાગ-૫

રચયિતા

શ્રીમદ્ ભદ્રનાહુરવાર્મા

ટીકાકાર

શ્રીમદ્ હરિભદ્રચૂરિ

ભાષાંતર કર્તા

મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજય

॥ श्री शंभेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ॥
॥ श्रीमद् विजयप्रेम-भुवनलानु-जयघोष-यन्द्रशेખर-जितरक्षितगुरुभ्यो नमः ॥

श्रीमद् ભદ્રબાહુસ્વામી પ્રણીત
શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિરચિતશિષ્યહિતાવૃત્તિયુક્ત

શ્રી આવશ્યકનિર્ણયક્રિત

(સટીક ગુર્જરાનુવાદ સહિત)

ભાગ-૫

(નિ. ૧૦૫૬ થી ૧૨૭૨)

ભાષાંતર કર્તા :

શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પં. શ્રી યન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબના
શિષ્યરત્ન સરળસ્વભાવી પૂ. પં. શ્રી જિતરક્ષિતવિજયજી મ. સાહેબના
શિષ્યરત્ન
મુનિ આર્યરક્ષિતવિજય

સંશોધક

પ. પૂ. આ. ભ. શ્રી. વિ. રત્નસુંદરસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના શિષ્યરત્ન
મુનિશ્રી ભવ્યસુંદરવિજયજી મ. સાહેબ

પ્રકાશક

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

અમદાવાદ - તપોવન

❖ દિવ્યકૃપા ❖

સિદ્ધાન્તમહોદધિ શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ
વર્ધમાન તપોનિધિ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ
શાસનપ્રભાવક પૂજ્યપાદ પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિજયજી મ. સાહેબ

❖ શુભાશિષ ❖

સિદ્ધાન્તદિવાકર શ્રીમદ્વિજય જયધોષસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ

સ્ફુટાનુમોદના

પૂ. પં. શ્રી ચન્દ્રશેખરવિ. મ. સાહેબના ઉપકારોની સ્મૃત્યર્થે
પ. પૂ. આ. ભ. યશોરત્નસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબની પ્રેરણાથી

ઉમરા શ્રેતાંબર મૂર્તિપૂજક વૈનસંઘ

ઉમરા-સુસ્ત

આપશ્રીએ જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી ભાષાંતરસહિત આ ગ્રંથના પાંચમા ભાગના
પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ લીધેલ છે. આપની આ શ્રુતભક્તિની
અમે હાર્દિક અનુમોદના કરીએ છીએ.

પ્રથમ પ્રકાશન : વિ. સં. ૨૦૬૮ તા. ૧૪-૧૧-૨૦૧૨

નકલ : ૭૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૨૨૫/-

પ્રાપ્તિસ્થાન

શ્રીમદ્વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

તપોવન સંસ્કારપીઠ, મુ. અમિયાપુર,

પો. સુધડ, તા. જિ. ગાંધીનગર - ૩૮૨૪૨૪.

ફોન : (૦૭૯) ૨૮૨૮૯૭૩૮, ૩૨૫૧૨૬૪૮

દીક્ષિત આર. શાહ

સીમંધર મેડિકલ સ્ટોર

૨, વ્રજપ્લાઝા કોમ્પ્લેક્સ,

ઉત્સવ રેસ્ટોરન્ટની સામે, પાલડી-ભટ્ટા,

અમદાવાદ. ફોન : ૦૭૯-૨૬૬૨૦૬૧

ભાગ્યવંતભાઈ સંઘવી

C/O. વર્ધમાન સંસ્કાર ધામ,

૧-૨, વીતરાગટાવર, ૬૦ ફૂટ રોડ,

બાવન જિનાલયની સામે, ભાર્યદર (વેસ્ટ) થાણા,

ફોન : ૦૨૨-૨૮૦૪૧૮૬૬, ૯૮૧૯૧૬૯૭૧૯

ટાઈપસેટિંગ : મુગેન્દ્ર શાંતિલાલ શાહ. મો. : ૯૮૨૪૯ ૫૨૩૦૧

◉ સમર્પણ ◉

- * જેમની મૌનરૂપ હિતશિક્ષાથી હું ઘણું-ઘણું પામ્યો છું.
- * જેમની પરાર્થવૃત્તિએ મારા સ્વાર્થભાવને નબળા પાડવાનું કામ કર્યું છે.
- * દરેક પ્રસંગમાં જેમના અદ્ભુત કોટિના સમભાવે મારા ઉગ્રસ્વભાવને સતત શાંત કરવાનું કામ કર્યું છે.
- * જેમના સરળ અને નમ્ર સ્વભાવે મને બીજા સાથેના વાણી-વર્તન શીખવાડ્યા છે.
- * સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ વર્તમાન શ્રુતજ્ઞાનને પામી શકે તે માટેના વિશિષ્ટ આચારસંપન્ન પંડિતો તૈયાર કરવા દ્વારા જેઓ જિનશાસનની અદ્ભુતકોટિની સેવા બજાવી રહ્યા છે.

એવા મારા પરમોપકારી ગુરુદેવશ્રી
પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવરશ્રી જિતરક્ષિત વિ. મ. સાહેબના
કરકમલોમાં સાદર
સમર્પણ.

॥ ॐ હ્રીં અર્હ નમઃ ॥

જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ

જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિઃ

સમ્યગ્જ્ઞાન આપતી, ધાર્મિક અધ્યાપકોને તૈયાર કરતી અને ભાવિષ્યેદીને ઉજ્જવલ કરતી
શેઠશ્રી કાંતિલાલ લલ્લુભાઈ ઝવેરી
સંસ્કૃતિ પ્રચારક ટ્રસ્ટ સંચાલિત

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી

સંસ્કૃત પાઠશાળા

પ્રેરણાદાતા : શાસનપ્રભાવક પ. પૂ. પંન્યાસશ્રી ચંદ્રશેખરવિજયજી મહારાજ સાહેબ
સંયોજક : પૂ. પંન્યાસશ્રી જિતરક્ષિતવિજયજી મ. સાહેબ
સૌજન્ય : સ્વ. માતૃશ્રી સુભદ્રાબેન કાંતિલાલ પ્રતાપશી હ. પ્રફુલ્લભાઈ.

પાઠશાળાની વિશેષ વિશેષતાઓ

- * ૩ થી ૫ વર્ષનો ઠોસ અભ્યાસ, વિશિષ્ટ અભ્યાસ સાથે વિશિષ્ટ સ્કોલરશીપ
- * અભ્યાસુઓને વિશિષ્ટ સ્કોલરશીપ તથા ઈનામો
- * મુમુક્ષુઓને સુંદર તાલીમ
- * ન્યાય-વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરનારને પ્રતિભાસ વિશિષ્ટ શિષ્યવૃત્તિ
- * ધાર્મિક અભ્યાસ સાથે . કમ્પ્યુટર, સંગીતનો અભ્યાસ
- * પર્યુષણ પર્વમાં દેશવિદેશમાં આરાધના
- * રહેવું, જમવું સંપૂર્ણ ફી (નિઃશુલ્ક)

ભાર વિનાના ભણતર સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાન સહિતનું ઘડતર એટલે

તપોવન ગૃહદીપક વિદ્યાલય

- * ધો. ૫ થી ૧૨ સુધીનું સ્કૂલનું ડીગ્રીલેવેલ ભાર વિનાનું ભણતર
- * સંસ્કૃત-તત્ત્વજ્ઞાન આદિનો વિશિષ્ટ અભ્યાસ
- * ધોરણ ૧૦ અને ૧૨ની બોર્ડની પરીક્ષા
- * શાળામાં ગયા વિના અનુભવી શિક્ષકો પાસે અભ્યાસ
- આપશ્રીના પરિચિતોમાંથી આ બંને યોજનામાં બાળકોને મૂકીને આપ નિશ્ચિત બનો.
- આપનો બાળક ભવિષ્યમાં જિનશાસનનો સેવક તથા માતાપિતાનો ભક્ત બનશે.

સંપર્ક સ્થળ :

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃત પાઠશાળા

તપોવન સંસ્કારપીઠ, અમિયાપુર, પોસ્ટ-સુઘડ, જિ. ગાંધીનગર, ગુજરાત.

ફોન (૦૭૯) ૨૯૨૮૯૭૩૮, ૩૨૫૧૨૬૪૮, મો. - ૯૩૨૮૬૮૧૧૪૫

Web site - www.tapovanpathshala.com

Email : www.tapovanpathshala@gmail.com

આવશ્યક :- આત્મશુદ્ધિનો આધાર...

લેખક :- આચાર્ય શ્રી અજિતશંખરસૂરિ મહારાજ..

શિક્ષકે ચીંટુને કહ્યું — અલ્યા ! તું મોં ધોયા વગર સ્કુલે આવ્યો ? કેટલો ગંદો-ગોબરો લાગે છે ? તારા મોં પર જોઈને હું કહી આપું કે તું આજે દહીંવડા ખાઈને આવ્યો છે.

તરત ચીંટુએ કહ્યું — ના ! દહીંવડા તો મેં પરમ દિવસે ખાધેલા !

એટલે કે મેં પરમ દિવસથી મોં ધોયું નથી !

વાત આ છે કે બાહ્ય જગતમાં શરીરને સ્વચ્છ, સુંદર, સુગંધિત રાખવું જરૂરી મનાયું છે. એ રોજ માટે આવશ્યક છે. જો કે નિષ્કેષાની ભાષામાં વાત કરીએ, તો શરીર માટે આવશ્યક ગણાતા સ્નાનાદિ કાર્યો નો આગમ તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આવશ્યક છે. અને એ આત્મશુદ્ધિ રૂપ ભાવઆવશ્યકનું કારણ પણ નહીં હોવાથી અપ્રધાન દ્રવ્ય આવશ્યક છે.

માનવભવ, આર્યક્ષેત્ર, જૈનકુળ, દીર્ઘાયુષ્ય, નિરોગીકાયા, પાંચ ઈન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા વગેરે રૂપ સામગ્રી પામ્યા પછી આત્મશુદ્ધિ, પાપમુક્તિ, દોષત્યાગ અતિ આવશ્યક છે. પ્રસાદ ચેમ્બર્સ (ઓપેરાહાઉસ-મુંબઈ) કે જ્યાં હીરાના વેપાર માટેની જ ઓફિસો છે; ત્યાં મોટી કિંમત ચૂકવી ઓફિસ મેળવ્યા બાદ હીરાનો જ વેપાર કરાય. ત્યાં સોનાનો કે ચાંદીનો વેપાર પણ યોગ્ય ગણાય નહીં, તો બીજા કપડાના વેપાર આદિની તો વાત જ ક્યાં ?

એમ વિશિષ્ટ પુણ્ય ચૂકવ્યા પછી ઉપરોક્ત સામગ્રી યુક્ત માનવભવ મળ્યા બાદ આત્મશુદ્ધિ વગેરે કાર્ય જ થવા જોઈએ. એ નહીં થાય, તો બાકીના ધર્મો પણ મૂલ્યવાન થાય નહીં.

ને આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રતિદિન નહીં, પ્રતિક્ષણ આત્માને સ્વચ્છ, સ્વસ્થ, સશક્ત, સુંદર, સુવાસિત અને સુશોભિત રાખવા છ આવશ્યક આરાધવા અતિ આવશ્યક મનાયા છે. સાધુ અને શ્રાવકોએ અહીંરાત્રમાં ઉભયટંક અવશ્ય કર્તવ્યરૂપ હોવાથી જ એ આવશ્યક કહેવાય છે.

જેમ તેલમાલીશ કરેલો માણસ ખુલ્લામાં માત્ર ઊભો પણ રહે, તો ઘણી ધૂળ ચોંટી જવાથી એ ગંદો થઈ જાય છે, એમ રાગ-દ્વેષથી યુક્ત આત્મા બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે નહીં, તો પણ કર્મભળથી મલિન થઈ જાય છે, એમાં પણ સંસારની વિવિધ પાપપ્રવૃત્તિઓ કરતો રહે પછી તો પૂછવું જ શું ? તેથી જ પ્રભુએ સતત આત્મશુદ્ધિ-સ્વચ્છતા માટે છ આવશ્યક બતાવ્યા છે. આ નિત્ય કર્તવ્યરૂપ આરાધના છે. આ આત્માને માંજે છે, અજવાળે છે, સ્વચ્છ કરે છે. આ જ મેક-અપરૂપ બની સુંદર, સુવાસિત પણ કરે છે ને આભૂષણરૂપ બની શણગારે પણ છે.

આવશ્યકો નિત્ય કર્તવ્ય છે. પર્વતિથિના ઉપવાસાદિ નૈમિત્તિક કર્તવ્યો છે તે-તે પર્વ આદિ નિમિત્તે આરાધ્ય છે. એ સિવાયના સ્વૈચ્છિક છે. નૈમિત્તિક અને સ્વૈચ્છિક આરાધનાઓ પણ નિત્ય કર્તવ્ય વિના શોભતી નથી. કપડા પહેર્યા વિના-નગ્ન અવસ્થામાં કેટલા દાગીના શોભે ?

(૧) સામાયિક (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ (૩) વંદન (૪) પ્રતિક્રમણ (૫) કાયોત્સર્ગ અને (૬) પચ્ચખાણ - આ છ પ્રતિદિન કર્તવ્ય આવશ્યકો છે. પ્રણિધાન આદિ પાંચ આશયો સાથે આ કર્તવ્યો આદરવાથી એ મોક્ષ યોજક યોગરૂપ બને છે. એ માટેના સૂત્રો શ્રીસુધર્માસ્વામી ગણધરે રચ્યા છે. (સિવાય કે શાશ્વત નવકાર.) એ સૂત્રો પર પૂર્વધર મહાપુરુષ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિર્ચુકિત રચી છે ને એના પર સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ટીકા-વૃત્તિ રચી છે.

પૂજ્યપાદ પરમ શાસન પ્રભાવક પંચાસપ્રવર શ્રી ચંદ્રશેખર વિજયજી ગણિવર મહારાજના પ્રણિધ્ય મુનિરાજશ્રી આર્યરક્ષિત વિજયજી મહારાજે એ ગ્રંથ જિજ્ઞાસુવર્ગને અભ્યાસમાટે સરળ થાય એ આશયથી ગુર્જરાનુવાદ કર્યો છે. આ પાંચમો ભાગ છે. એમાં ચઉવિસત્થો, વંદન અને પ્રતિક્રમણ સંબંધી સૂત્રોમાંથી શ્રમણસૂત્રના ‘ચઉહિં ઝાણોહિં’ અંતર્ગત ધ્યાનશતક સુધીની ટીકા વગેરેના અનુવાદ લીધા છે.

‘ચઉવિસત્થો’ કે જેનું પ્રસિદ્ધ નામ છે ‘લોગસ્સ સૂત્ર’ તે અત્યંત પવિત્ર અને અદ્ભુત સૂત્ર છે. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુથી માંડી શ્રી વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામી સુધીના ચોવીશે તીર્થંકરોના નામનો ઉચ્ચાર પણ શ્રદ્ધાભાવે કરવાથી અનંત કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ભાવનિક્ષેપાના એ અરિહંતો સાથે સંબંધિત આ નામનિક્ષેપાની તાકાત → આફત બધી આશિષ બને, તુજ નામ લેતા વારમાં....

ચોવીશે જિનના નામોનું કીર્તન, એમને વંદન અને સ્તવનાદિરૂપે પૂજન કર્યા બાદ એમની સમક્ષ પ્રાર્થના છે - (૧) આરોગ્ય=મોક્ષ, એમાટે (૨) બોધિલાભ=સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ પરભવમાં ને (૩) એમાટે આ ભવમાં શ્રેષ્ઠ સમાધિ આપો. જો કે મોક્ષ પામેલા વીતરાગ પરમાત્મા કશું આપતાં નથી. છતાં આવી પ્રાર્થના કરવી શિષ્ટ માન્ય છે, ને એ વખતે ઉછળતા ભાવોલ્લાસથી એ પ્રાર્થના સફળ બનતી હોવાથી એ મૃષાવાદરૂપ પણ બનતી નથી. અધ્યાત્મવિશોધિમાટે બનેલી પ્રાર્થના તેથી જ સત્યભાષા ગણાય છે. ‘ચઉવીસંપિ જિણવરા તિત્થયરા મે પસિંયંતુ’ આ અઢાર અક્ષરી મંત્ર નામ ગ્રહી વંદન કરાયેલા તીર્થંકરોના અનુગ્રહની અનુભૂતિ માટે ઉપયોગી છે. ચંદ્રથી પણ વધુ નિર્મળ, સૂર્યથી પણ વધુ તેજસ્વી ને સાગરથી પણ વધુ ગંભીર એવા સિદ્ધ થયેલા પરમાત્માઓ અવશ્ય સિદ્ધિદાતા બને છે. આ સૂત્ર પરમાર્થરસિક ને કરુણાસાગર અરિહંતોના તે-તે ગુણોનો આપણામાં વિનિયોગનો હેતુ બને છે. તેથી આપણામાં રહેલી સ્વાર્થવૃત્તિ અને કઠોરતા નાશ પામે છે.

ગુરુવંદન સૂત્ર જે મુખ્યત્વે વાંદણારૂપ છે, તે સૂત્રમાં ગુરુવિનયપૂર્વક વંદન છે, ગુરુ ભગવંતની સુખશાતાપૃચ્છા પણ છે ને એમની કરેલી આશાતનાની ક્ષમાપના પણ છે. અહંકારદોષના નાશક આ સૂત્રના સ્વાધ્યાયથી ગુરુ ભગવંતોની પંચાચાર વગેરેની વિશુદ્ધ સાધનાની અનુમોદના પણ થાય છે.

શ્રાવકો જ્યારે વંદિતુ બોલે છે, ત્યારે સાધુ ભગવંતો જે સૂત્ર બોલે છે, તે છે શ્રમણસૂત્ર. એ પ્રતિક્રમણરૂપ છે. થયેલા પાપના પશ્ચાત્તાપ સહિતના પ્રાયશ્ચિત્તથી અને ‘હવે ફરીથી નહીં કરું’ એવી પ્રતિજ્ઞા-પચ્ચક્રખાણથી પ્રતિક્રમણ સાર્થક થાય છે. પ્રતિક્રમણ પીછેહઠરૂપ પણ છે ને આક્રમણરૂપ પણ છે. પ્રતિક્રમણથી બંને અર્થ મળે છે. જ્યારે પાપ મોહનીયના પ્રભાવથી સેવાઈ જાય, ત્યારે એ ભાવથી પીછેહઠ કરવા પ્રતિક્રમણ છે, અને જ્યારે વીર્યોલ્લાસ પ્રબળ હોય, ત્યારે પાપ લાગણીઓને ખતમ કરવા આક્રમણ કરવારૂપ પણ પ્રતિક્રમણ છે. વારંવાર પ્રતિક્રમણ કરવાથી પાપની જે અખંડ ધારા વહેતી હતી,

તે ખંડિત થઈ જાય છે. પાપ અને પશ્ચાત્તાપના ગજબના ચકરાવાથી જીવને છેવટે એ ફાયદો થાય છે કે સ્તત્ત સેવવાથી પાપના જે ગાઢ સંસ્કાર પડી જતા હતા, તે હવે નહીં થાય... કેમ કે દરેક પ્રતિક્રમણ પાપના સંસ્કારને સાફ કરે છે.

શ્રમણસૂત્ર ખૂબ મજાનું સૂત્ર છે. એમ કહીએ તો ચાલે કે એમાં ગ્રામણ્યસર્વસ્વ સમાયેલું છે. એમાં પણ ચાર ધ્યાનના પ્રતિક્રમણના અવસરે ધ્યાનસંબંધી ઘણી ઘણી વિગતો પર પ્રકાશ પાડતું ધ્યાનશતક ખૂબ જ સુંદર ગ્રંથ છે. ચિત્તની એકાગ્રતા ને ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ બંને ધ્યાનરૂપ છે. મુહપત્તિનું પડિલેહણ પણ જો એકાગ્રતાથી થાય, તો જૈનમતે એ ધર્મધ્યાન છે.

છ આવશ્યક જૈન આરાધનાના પાયારૂપ છે ને છ આવશ્યક સૂત્રો સૂત્રસ્વાધ્યાયના આરંભરૂપ છે. તેથી જ આ સૂત્રો પર રચાયેલી ટીકાઓ અત્યંત મહત્વની છે, પદાર્થોથી ભરપૂર છે. જિનેશ્વરો પર અને જૈનશાસન પર અહોભાવથી ઓવારી જવાનું મન થાય એવો આ ગ્રંથ છે.

નરેશે મહેશને કહ્યું - આજે હળવાશ અનુભવાય છે. એકાદ કીલો વજન ઓછું થયું લાગે છે. ત્યારે મહેશે કહ્યું - એમ ! તો-તો આજે તેં સ્નાન કર્યું લાગે છે !!

મહેશનું કહેવું છે કે આ જે વજન ઓછું થયું છે, તે તારા શરીર પર જામેલો મેલ નીકળી જવાથી સંભવે છે. વાત સાચી છે... આવશ્યકો આરાધ્યા પછી જીવને હળવાશ અવશ્ય અનુભવાય છે કેમ કે એને લાગે છે મારો આત્મા કર્મ-કષાયના મેલથી મુક્ત થયો !

આપણે સહુ આવશ્યકોની આરાધનાથી આત્મશુદ્ધિ પામી પાપમુક્ત થઈ હળવાફુલ થઈએ એવી જ શુભેચ્છા...

જિનાશા વિરુદ્ધ લખાયું હોય, તો મિચ્છામિ દુક્કડમ્.

તનોતુ તે વાગ્ જિનરાજ ! સૌખ્યમ્ ...

વિક્રમ સંવત્ ૨૦૬૮ અષાઢ વદ-છઠ્ઠ

રત્નાગિરિ...

આ. અજિતશેખર સૂરિ

(નોંધ :- ગુજરાતી ભાષાંતરમાં અમુક-અમુક સ્થાને ‘(H)’ નિશાની છે તે એમ સૂચવે છે કે તે પદાર્થ પાછળ પરિશિષ્ટમાં આપેલ ટિપ્પણીમાં છે.)

વિષયાનુક્રમણિકા

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
	❖ ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયન ❖		૧૧૦૫	કૃતિકર્મને વિશે શીતલાચાર્ય	
❖	સામાયિક અને ચતુર્વિંશતિસ્તવ			વિગેરેનું દષ્ટાન્ત	૬૮
	વચ્ચે સંબંધ	૧	૧૧૦૬	અવંદનીય કોણ ?	૭૭
૧૦૫૬, ભા.	‘ચતુર્વિંશતિસ્તવ’ ના નિક્ષેપા		૧૧૦૭	વંદનીય કોણ ?	૭૮
૧૮૧-૧૮૪		૩	૧૧૦૮	પાર્શ્વસ્થ વિગેરે અવંદનીય	૮૦
ભા. ૧૮૫	શ્રાવકોને દ્રવ્યસ્તવ ઉપાદેય	૮	❖	પાર્શ્વસ્થાદિનું સ્વરૂપ	૮૨
સૂ. ૧	‘લોગસ્સુજ્જોયરો....’	૧૦	૧૧૦૯-૧૨	પાર્શ્વસ્થાદિને વંદનમાં દોષો	૮૭
૧૦૫૭	‘લોક’ શબ્દના નિક્ષેપા	૧૨	૧૧૧૩-૨૩	પાર્શ્વસ્થાદિના સંસર્ગમાત્રથી	
ભા. ૧૮૬-	દ્રવ્યલોક વિગેરેનું નિરૂપણ			દોષો	૮૧
૨૦૪		૧૩	૧૧૨૪	વંદનમાં લિંગ=વેષ પ્રમાણ	
૧૦૫૮	લોકના પર્યાયવાચી શબ્દો	૨૦		નથી	૧૦૦
૧૦૫૯-૬૨	‘ઉદ્યોત’ શબ્દનું નિરૂપણ	૨૧	૧૧૨૫-૨૯	સાધુવેષ જોઈને વંદન કરવા કે	
૧૦૬૩-૬૪	‘ધર્મ’ શબ્દનું નિરૂપણ	૨૪		નહીં ? શું કરવું ? તેનું નિરૂપણ	૧૦૧
૧૦૬૫-૬૯	‘તીર્થ’ શબ્દનું નિરૂપણ	૨૫	૧૧૩૦	કારણે પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન નહીં	
૧૦૭૦-૭૫	‘કર’ શબ્દનું નિરૂપણ	૨૭		કરનારની પ્રવચનમાં અભક્તિ	૧૦૬
૧૦૭૬-૭૯	‘જિન’ વિગેરે શબ્દનું નિરૂપણ	૩૦	૧૧૩૧-૩૨	પૂર્વપક્ષ:-વેષને વંદન કર્તવ્ય છે	૧૦૭
સૂ. ૨-૪	ઉસમમજિઅં ચ વંદે... વિગેરે		૧૧૩૩-૪૦	ઉત્તરપક્ષ:-માત્ર વેષ વંદનીય	
	સૂત્રો	૩૮		નથી	૧૦૮
૧૦૮૦-૮૧	ઋષભ વિગેરે તીર્થકરોના		૧૧૪૧-૪૩	જ્ઞાનનય:-જ્ઞાની વંદનીય છે	૧૧૬
૮૧	નામોનું કારણ	૩૯	૧૧૪૪-૪૭	ઉત્તરપક્ષ:-જ્ઞાનમાત્રથી ફલની	
સૂ. ૫-૬	एवं मए अभिधुआ ... વિગેરે			પ્રાપ્તિ નથી	૧૧૮
	સૂત્રો	૫૧	૧૧૪૮-૫૩	ગુણાધિકત્વ કે ગુણહીનત્વ કેવી	
૧૦૯૩	સિદ્ધો ઉત્તમ શા માટે ?	૫૪		રીતે જાણવું ? તેની ચર્ચા	૧૨૦
૧૦૯૪-	આરોગ્ય-બોધિલાભ વિગેરેની		૧૧૫૪-૫૭	દર્શનનય:-સમ્યગ્દર્શની જ	
૧૧૦૧	માંગણી નિયાણું નથી	૫૫		વંદનીય છે	૧૨૪
સૂ. ૭	चंदेसु निम्मलया... સૂત્ર	૬૨	૧૧૫૮-૬૬	શિથિલાચારીઓના ખોટા	
	❖ વંદનઅધ્યયન ❖			આલંબનો અને આચાર્યદ્વારા	
૧૧૦૩-૦૪	વંદનના એકાર્થિક નામો, વંદન			તેઓનું ખંડન	૧૨૯
	કોને કરવા ? વિગેરે દ્વારો	૬૫	૧૧૬૭-૭૦	જ્ઞાનાદિ ત્રિકની આવશ્યકતા	૧૩૪

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૧૧૭૧-૭૩	બાહ્યક્રિયામાં આળસી પાસે શુદ્ધ ચારિત્ર નથી	૧૩૭	૧૨૨૭-૩૦	વંદનસંબંધી પ્રશ્નોત્તરી	૧૮૮
૧૧૭૪	નિષ્કારણ અપવાદનું સેવન સંસાર માટે થાય છે	૧૩૮	૧૨૩૧	વંદનનું ફળ	૧૮૯
૧૧૭૫-૭૯	શિથિલાચારીઓ નિત્યવાસને નિર્દોષ કહે છે તેની ચર્ચા	૧૪૦	✽	પ્રતિક્રમણ-અધ્યયન ✽	
૧૧૮૦-૮૧	શિથિલાચારીઓનું ચૈત્યભક્તિ વિગેરેનું આલંબન	૧૪૫	૧૨૩૨	પ્રતિક્રમણ શબ્દની વ્યાખ્યા	૧૯૧
૧૧૮૨	દર્શનાદિમાં પાર્શ્વસ્થ અવંદનીય	૧૫૩	૧૨૩૩	ત્રણે કાળનું પ્રતિક્રમણ	૧૯૨
૧૧૮૩	પાર્શ્વસ્થાદિને વંદનમાં દોષો	૧૫૪	૧૨૩૪-૪૨	પ્રતિક્રમણ કરનારનું સ્વરૂપ	૧૯૩
૧૧૮૪-૮૫	સુસાધુ વંદનીય અને તેના વંદનમાં ગુણો	૧૫૪	૧૨૪૩	પ્રતિક્રમણના પર્યાયવાચી શબ્દો અને તેના નિષેધા	૧૯૪
૧૧૮૬	આચાર્યાદિ વંદનીય અને તેમની વ્યાખ્યા	૧૫૬	૧૨૪૪	પ્રતિક્રમણ વિગેરેના દષ્ટાન્તો	૨૦૧
૧૧૮૭	'કેન' દ્વાર-માતા-પિતાદિને વંદન ન કરવા	૧૫૮	૧૨૪૫-૪૬	સાધુએ રોજ શુદ્ધિ કરવી જોઈએ	૨૨૩
૧૧૮૮	વંદન કરનાર સાધુ કેવો હોય ?	૧૫૮	૧૨૪૭	મધ્યમ તીર્થંકરોના સાધુઓને કારણ આવે ત્યારે પ્રતિક્રમણ	૨૨૫
૧૧૮૯-૧૨૦૦	'કદા' દ્વાર-વંદન ક્યારે કરવા ?	૧૬૦	૧૨૪૮	કોના તીર્થમાં કયું સંપમ ?	૨૨૬
૧૨૦૧-૦૨	'કતિકૃત્ત્વા' વંદન કેટલી વાર કરવા ?	૧૬૧	૧૨૪૯-૫૦	પ્રતિક્રમણના ભેદો	૨૨૮
૧૨૦૩-૦૫	'કત્યવનત' વિગેરે દ્વારો-કેટલા અવનત ? વાંદણાના પચ્ચીસ આવશ્યકો	૧૬૪	૧૨૫૧-૫૨	યાવત્કથિક અને ઇત્વર- પ્રતિક્રમણના ભેદો	૨૨૮
૧૨૦૬-૦૭	પચ્ચીસ આવશ્યકોનું મહત્વ	૧૬૭	૧૨૫૩-૬૪	પ્રતિક્રાન્તવ્યના પ્રકારો	૨૩૧
૧૨૦૮-૧૫	વંદનમાં ટાળવાના બગીસ દોષો વિગેરે	૧૬૮	૧૨૬૪	પ્રતિક્રાન્તવ્ય કોધાદિ ચારનું સ્વરૂપ	૨૩૪
૧૨૧૬-૧૮	વંદનથી અહંકારાદિનો નાશ ✽ વાંદણા સૂત્રનો અર્થ	૧૭૩	૧૨૬૫- ૧૨૭૧	કોધાદિના નિગ્રહ માટે સંયમનો સ્વીકાર	૨૩૯
૧૨૧૯- ૧૨૨૪	વંદનમાં છ સ્થાનો, ઇચ્છા વિગેરેના અર્થો	૧૭૬	✽	પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ✽ (‘પગમસિજ્જા’...નું વિવેચન)	
૧૨૨૫-૨૬	વંદનસંબંધી ગુરુની વિધિ	૧૮૩	✽	યત્તારિમંગલાદિ ત્રણ ગાથા	૨૪૫
		૧૮૭	૧૨૭૨	‘ઈચ્છામિ પઢિકમિઠં’ સૂત્રનો અર્થ	૨૪૯
			✽	પ્રતિક્રમણ ક્યારે કરવું ?	૨૫૪
			✽	ઊરિયાવહિ સૂત્રનો અર્થ	૨૫૫
			✽	‘પગમસિજ્જા’... નો અર્થ	૨૫૮
			✽	ધ્યાનશતક ✽	
			૨	ધ્યાનનું લક્ષણ	૨૮૬
			૩-૪	ધ્યાનના કાળ અને સ્વામી	૨૮૭

ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ગાથા ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
૫-૧૮	ધ્યાન અને આર્તધ્યાનના ભેદો, તેના સ્વામી, ફળ, લેશ્યા અને ચિહ્નો	૨૮૦	૬૩-૬૪	ધર્મ-શુક્લધ્યાનને કરનારા	૩૫૬
૧૮-૨૭	સૌંદર્યધ્યાનના ભેદો, તેના સ્વામી, તેનું ફળ, લેશ્યા અને ચિહ્નો	૩૦૪	૬૫-૬૮	ધર્મધ્યાનીની અનુપ્રેક્ષા, લેશ્યા, ચિહ્નો, ફળ	૩૫૮
૨૮-૨૯	ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ જણાવતી દ્વારગાથા	૩૧૨	૬૯	શુક્લધ્યાન માટેનું આલંબન	૩૬૧
૩૦-૩૪	ધર્મધ્યાનની ભાવનાઓનું સ્વરૂપ	૩૧૩	૭૦-૭૫	છબસ્થવીતરાગ મનને પરમાશુભાં સ્થાપે પછી જિન બને	૩૬૨
૩૫-૪૪	ધર્મધ્યાન માટેના દેશ, કાળ, આસન, આલંબન, ક્રમ	૩૧૮	૭૬	યોગનિરોધનું સ્વરૂપ	૩૬૬
૪૫-૪૬	ધ્યાનનો વિષય, પ્રભુની આજ્ઞાનું સ્વરૂપ	૩૨૭	૭૭-૮૨	શુક્લધ્યાનનો વિષય, તેના ભેદો	૩૭૦
૪૭-૪૮	પ્રભુની આજ્ઞા ન સમજાય તેના કારણો. છતાં તહત્તિ કરવી	૩૩૪	૮૩	કયા યોગમાં શુક્લધ્યાનનો કયો ભેદ ?	૩૭૩
૫૦-૬૨	ધર્મધ્યાનના અપાયવિષય વિગેરે બીજા વિષયો	૩૩૭	૮૪-૮૬	કેવલીને મન ન હોવા છતાં ધ્યાન કેવી રીતે ?	૩૭૩
			૮૭-૧૦૫	શુક્લધ્યાનીની અનુપ્રેક્ષા, લેશ્યા, ચિહ્નો, ફળ, ઉપસંહાર	૩૭૬
			❀	મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ટિપ્પણી પરિશિષ્ટ - ૧	૩૮૫

❖ નિયુક્તિગાથાઓનું વર્ગીકરણ ❖

ભાગ-૧	૧-૧૮૫
ભાગ-૨	૧૮૬-૬૪૧
ભાગ-૩	૬૪૨-૮૭૮
ભાગ-૪	૮૮૦-૧૦૫૫
ભાગ-૫	૧૦૫૬-૧૨૭૨ (ધ્યાનશતક)

❖ આગામી ભાગોનું સંભવિત વર્ગીકરણ ❖

ભાગ-૬	૧૨૭૩-૧૩૮૩
ભાગ-૭	૧૩૮૪-૧૬૨૫

દેષાન્તોની અનુક્રમણિકા

ક્રમ	દેષાંત	પૃષ્ઠ ક્રમાંક	ક્રમ	દેષાંત	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
	❖ કૃતિકર્મને વિશે ❖				
૧.	શીતલાચાર્ય	૬૮	૧૩.	નિવૃત્તિ ઉપર પ્રથમ કન્યાનું દેષાન્ત	૨૦૮
૨.	શુલ્લકમુનિ	૭૦	૧૪.	નિવૃત્તિ ઉપર બીજું દેષાન્ત	૨૧૦
૩.	કૃષ્ણવાસુદેવ	૭૨	૧૫.	નિંદા ઉપર ચિત્રકારપુત્રીનું દેષાન્ત	૨૧૨
૪.	સેવક	૭૬	૧૬.	ગર્હા ઉપર પતિમારિકાનું દેષાન્ત	૨૨૧
૫.	પાલક	૭૭	૧૭.	કષાયના પ્રતિક્રમણમાં નાગદત્તનું દેષાન્ત	૨૩૩
૬.	કુશીલસંસર્ગના ત્યાગમાં બ્રાહ્મણનું દેષાન્ત	૮૨	૧૮.	મનદંડ ઉપર ક્રોકળગસાધુનું દેષાન્ત	૨૬૮
૭.	સંગમ આચાર્યનું દેષાન્ત	૧૪૨	૧૯.	કાયદંડ ઉપર ચંડરૂદ્રાચાર્યનું દેષાન્ત	૨૬૯
૮.	ઉદાયન ઋષિ	૧૪૯	૨૦.	ત્રણગુપ્તિ ઉપર દેષાન્તો	૨૭૦
૯.	પ્રતિક્રમણ ઉપર માર્ગનું દેષાન્ત	૨૦૨	૨૧.	ત્રણ ગારવ ઉપર મંગુઆચાર્યનું દેષાન્ત	૨૭૫
૧૦.	પ્રતિયરણા ઉપર પ્રાસાદનું દેષાન્ત	૨૦૩			
૧૧.	પરિહરણા ઉપર દૂધની કાવડનું દેષાન્ત	૨૦૫			
૧૨.	વારણા ઉપર વિષભોજન- તળાવનું દેષાન્ત	૨૦૭			

જે જત્ય જયા જડયા બહુસ્સુયા ચરણકરણપબ્ધા ।

જં તે સમાયરંતી આલંબણ મંદસદ્ધાણં ॥૧૧૯૦॥

ચરણ-કરણથી ભ્રષ્ટ, બહુશ્રુત એવા જે સાધુઓ જે ગામ, નગર વિગેરેમાં સુષમ-દુષમ વિગેરે જે આરામાં દુષ્કાળ વિગેરે સમયે જે શિથિલાચાર આચરે છે તે મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવો માટે આલંબન બને છે, (અર્થાત્ મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવો આવા શિથિલાચારીઓનું આલંબન લઈને પોતાની શિથિલતાનું સમર્થન કરે છે.) ॥૧૧૯૦॥

જે જત્ય જયા જડયા બહુસ્સુયા ચરણકરણસંપન્ના ।

જં તે સમાયરંતી આલંબણ તિલ્લસદ્ધાણં ॥૧૧૯૧॥

ચરણ-કરણથી સંપન્ન, બહુશ્રુત એવા જે સાધુઓ ગામ, નગર વિગેરેમાં સુષમ-દુષમ વિગેરે જે આરામાં દુષ્કાળ વિગેરે સમયે જે ઉગ્રતપ વિગેરેનું આચરણ કરે છે તે તીવ્રશ્રદ્ધાવાળા જીવો માટે આલંબન બને છે, (અર્થાત્ સંયમના રાગી જીવો આવા લોકોનું આલંબન લઈ મુશ્કેલીના સમયે ઉગ્રતપશ્ચર્યા વિગેરે ધારણ કરે છે.) ॥૧૧૯૧॥

થોવાહારો થોવભણિઓ ય જો હોડ થોવનિદ્ધો ય ।

થોવોવહિઝવગરણો તસ્સ હુ દેવાવિ યણમંતિ ॥૧૨૬૧॥

જે થોડો આહાર કરે છે, ઓછું બોલે છે, ઓછું ઊંઘે છે, ઉપધિરૂપ ઉપકરણ જેની પાસે ઓછા છે, તેને દેવો પણ નમે છે. ॥૧૨૬૧॥

અથ ચતુર્વિંશતિસ્તવાચ્યં દ્વિતીયમધ્યયનમ્

સામ્પ્રતં સામાયિકાધ્યયનનન્તરં ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયનમારમ્ભયતે, ઇહ ચાધ્યયનોદ્દેશસૂત્રારમ્ભેષુ સર્વેષ્વેવ કારણાઽભિસમ્બન્ધૌ વાચ્યાવિતિ વૃદ્ધવાદઃ, યતશ્ચૈવમતઃ કારણમુચ્યતે, તચ્ચેદમ્— જાત્યાદિગુણસમ્પત્તસમન્વિતેભ્યો વિનેયેભ્યો ગુરુરાવશ્યકશ્રુતસ્કન્ધં પ્રયચ્છતિ સૂત્રતોઽર્થતશ્ચ, સ ચ અધ્યયનસમુદાયરૂપો વર્તતે, યત ઉક્તમ્—‘એતો એકેકંકં પુણ, અજ્ઞયણં કિત્તિહસ્સામિ’, 5 પ્રથમાધ્યયનં ચ સામાયિકમુપદર્શિતમ્, ઇદાનીં દ્વિતીયાવયવત્વાદ્ દ્વિતીયાવયવત્વસ્ય ચાધિકારો- પન્યાસેન સિદ્ધિઃ આચાર્યવચનપ્રામાણ્યાદ્, ઉક્તં ચ—‘સાવજ્જજોગવિરિંદં ઉક્કિત્તણો’ ત્યાદિ, અતો દ્વિતીયમુપદર્શયતે, યથા હિ કિલ યુગપદશક્યોપલમ્ભપુરુષસ્ય દિદક્ષોઃ ક્રમેણાજ્ઞાવયવાનિ દર્શયન્તે એવમત્રાપિ શ્રુતસ્કન્ધપુરુષસ્યેતિ કારણમ્, ઇદમેવ ચોદ્દેશસૂત્રેષ્વપિ યોજનીયમ્, ઇદમેવ

* ચતુર્વિંશતિસ્તવ-અધ્યયન *

અવતરણિકા :- હવે સામાયિકાધ્યયન પછી ચતુર્વિંશતિસ્તવનામક અધ્યયનની શરૂઆત કરાય છે. અહીં અધ્યયન, ઉદ્દેશ અને સૂત્ર આ સર્વની શરૂઆતમાં કારણ અને સંબંધ (અર્થાત્ આ અધ્યયન પછી આ જ અધ્યયન શા માટે ? અથવા આ ઉદ્દેશ પછી આ જ ઉદ્દેશો શા માટે ? અથવા આ સૂત્ર પછી આ જ સૂત્ર શા માટે ? તેનું કારણ અને તે બે અધ્યયન કે બે ઉદ્દેશો કે બે સૂત્રો વચ્ચેનો સંબંધ) કહેવો જોઈએ એ પ્રમાણે પૂર્વ મહાપુરુષોનું વચન છે. જે કારણથી આ પ્રમાણેનું વચન છે, તે કારણથી જ પ્રથમ કારણ કહેવાય છે. 15

તે આ પ્રમાણે છે - ગુરુ જાતિ વિગેરે ગુણસંપત્તિઓથી યુક્ત એવા શિષ્યોને સૂત્ર અને અર્થથી આવશ્યકશ્રુતસ્કંધ આપે છે, અને તે આવશ્યકશ્રુતસ્કંધ અધ્યયનોના સમુદાયરૂપ છે. કહ્યું છે- “હવે પછી એક એક અધ્યયનનું કીર્તન કરીશ” (નિર્યુક્તિકારના આ વચન ઉપરથી જણાય છે કે આ શ્રુતસ્કંધ અધ્યયનોના સમુદાયરૂપ છે.) તેમાં પ્રથમ સામાયિક અધ્યયન જણાવ્યું. હવે (ચતુર્વિંશતિસ્તવ એ) બીજો અવયવ હોવાથી (બીજા અધ્યયન તરીકે ચતુર્વિંશતિસ્તવ દેખાડાય છે: એ પ્રમાણે આગળ આવતાં ‘દ્વિતીયમુપદર્શયતે’ વાક્ય સાથે અન્વય કરવો.) 20

(શંકા :- ચતુર્વિંશતિસ્તવ જ બીજો અવયવ છે એવું કેવી રીતે જાણ્યું ?)

સમાધાન :- પૂર્વે ‘સાવધયોગવિરતિ, ઉત્કીર્તન.... વિગેરે અધિકાર=વિષયો બતાવ્યા હતા. ગ્રંથકારશ્રીના આ વચનપ્રમાણ્યથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે સામાયિક પછી બીજો અવયવ ઉત્કીર્તન= ચતુર્વિંશતિસ્તવ છે. માટે હવે ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામનું બીજું અધ્યયન દેખાડાય છે. 25

ભાવાર્થ એ છે કે - એક સાથે જ્ઞાન થવું અશક્ય છે જેનું એવા પુરુષના અંગ, અવયવો જોવાની ઈચ્છાવાળા પુરુષને જેમ (તે અંગ, અવયવો) ક્રમશઃ દેખાડાય છે, તેમ અહીં પણ શ્રુતસ્કંધરૂપ પુરુષના અધ્યયનો ક્રમશઃ દેખાડાય છે. આ પ્રમાણે કારણ કહ્યું. આ જ કારણ 30

૧. અતોઽનન્તરમેકેકં પુનરધ્યયનં કીર્તયિષ્યામિ । ૨. ઉપદર્શયતે ઇત્યનેન સંબન્ધઃ । ૩. સાવધયોગવિરતિ-રુત્કીર્તનં । ૪. અવાન્તરાવયવભૂતેષુ ।

સર્વાધ્યયનેષ્વપિ કારણં દ્રષ્ટવ્યં, ન પુનર્ભેદેન વક્ષ્યામ્ इत्यलं विस्तरेण । सम्बन्ध उच्यते—अस्य चाद्यमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने सावद्ययोगविरतिलक्षणं सामायिकमुपदिष्टम्, इह तु तदुपदेष्ट-
णामर्हतामुत्कीर्तनं कर्तव्यमिति प्रतिपाद्यते, यद्वा सामायिकाध्ययने तदासेवनात्कर्मक्षय उक्तः,
यत उक्तं निरुक्तिद्वारे — सम्मद्दिष्टि अमोहो सोही सम्भाव दंसणं बोही । अविवज्जओ
5 सुदिङ्गिति एवमाई निरुत्ताई ॥१॥' ति, इहापि चतुर्विंशतिस्तवेऽर्हद्गुणोत्कीर्तनरूपाया भक्ते-
स्तत्त्वतोऽसावेव प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च — 'भक्तीए जिणवराणां खिज्जंती पुव्वसंचिया कम्म'-
त्तीत्यादि, एवमनेन सम्बन्धेनाऽऽद्यातस्य सतोऽस्य चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि
सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनमिति । इह
चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनशब्दाः प्ररूपाः, तथा चाह —

10 ઉદેશા અને સૂત્રોમાં પણ જાણી લેવું. તથા આગળ સર્વ અધ્યયનોમાં પણ આ જ કારણ જાણી
લેવું, હવે ભવિષ્યમાં ભેદથી=દરેક અધ્યયનમાં જણાવીશું નહીં. વધુ વિસ્તારથી સર્વ.

હવે સંબંધ કહેવાય છે - આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે કે પૂર્વના અધ્યયનમાં
સાવધયોગવિરતિરૂપ સામાયિક દેખાડ્યું, અહીં તે સામાયિકનો ઉપદેશ આપનારા અરિહંતોનું
ઉત્કીર્તન કરવા યોગ્ય હોવાથી હવે ઉત્કીર્તનરૂપ ચતુર્વિંશતિસ્તવનું પ્રતિપાદન કરાય છે.

15 અથવા સામાયિકાધ્યયનમાં સામાયિકનું આચરણ કરવાથી કર્મક્ષય થાય છે એમ કહ્યું. (કેવી રીતે
જાણ્યું કે સામાયિકના આસેવનથી કર્મક્ષય થાય છે ? તે કહે છે -) કારણ કે સામાયિકના
નિરુક્તિદ્વારમાં પૂર્વે કહ્યું છે - “સમ્યગ્દૃષ્ટિ, અમોહ, શોધિ, સદ્ભાવ, દર્શન, બોધિ, અવિપર્યય,
સુદૃષ્ટિ વિગેરે સામાયિકના નિરુક્તિ અર્થો છે.” ॥૧॥ (અહીં શોધિ એટલે જ કર્મક્ષય. આમ,
સામાયિકના આસેવનથી કર્મક્ષય કહ્યો. એ જ રીતે) અહીં ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં પણ અરિહંતોના
20 ગુણોત્કીર્તનરૂપ ભક્તિથી કર્મક્ષય જ પ્રતિપાદન કરાય છે. (અર્થાત્ આ ભક્તિથી પણ કર્મક્ષય
જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહેવાનું છે.) આગળ કહેશે - “જિનવરોની ભક્તિથી પૂર્વસંચિત કર્મો
નાશ પામે છે.” (આશય એ છે કે બંને અધ્યયન કર્મક્ષય માટે જ છે, એ બંનેનો સંબંધ છે.)
આ પ્રમાણેના આ સંબંધથી આવેલા આ ચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો વિસ્તારથી
કહેવા યોગ્ય છે.

25 (આ ચાર અનુયોગદ્વારો ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ અને નય છે. તેમાં નિક્ષેપ ત્રણ પ્રકારે
છે → ઓધનિષ્પન્નનિક્ષેપ, નામનિષ્પન્નનિક્ષેપ અને સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નનિક્ષેપ. ઓધનિષ્પન્ન-નિક્ષેપમાં
'અધ્યયન' શબ્દના નિક્ષેપા આવે છે અને) નામનિષ્પન્નનિક્ષેપમાં 'ચતુર્વિંશતિસ્તવ' નામના
શબ્દના નિક્ષેપા આવે છે. અહીં ચતુર્વિંશતિ, સ્તવ અને અધ્યયન આ ત્રણ શબ્દોની પ્રરૂપણા
કરવાની છે. આ જ વાતને નિર્યુક્તિકાર જણાવે છે ▢

30 ૫. સમ્યગ્દૃષ્ટિરમોહઃ શોધિઃ સદ્ભાવો દર્શનં બોધિઃ । અવિપર્યયઃ સુદૃષ્ટિરિતિ એવમાદીનિ નિરુક્તાનિ ॥૧॥
૬. કર્મક્ષયઃ. ૭. ભક્તેજિનવરાણાં ક્ષીયન્તે પૂર્વસંચિતાનિ કર્માણિ ।

चउवीसइस्स छक्को थयस्स उ चउव्विहो होइ ॥१०५६॥

5

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे अ ।

10

15

20

25

30

ભરતાદીનિ ક્ષેત્રપ્રદેશો વા ચતુર્વિંશતિપ્રદેશાવગાહં વા દ્રવ્યમિતિ, કાલચતુર્વિંશતિઃ ચતુર્વિંશતિસમયાદય ઇતિ એતાવત્કાલસ્થિતિ વા દ્રવ્યમિતિ, ભાવચતુર્વિંશતિઃ ચતુર્વિંશતિ-ભાવસંયોગાશ્ચતુર્વિંશતિગુણકૃષ્ણં વા દ્રવ્યમિતિ, ચતુર્વિંશતેરેષ નિક્ષેપઃ 'ષડ્વિધો ભવતિ' ષટ્પ્રકારો ભવતિ, ઇહ ચ સચિત્તદ્વિપદમનુષ્યચતુર્વિંશત્યાઽધિકાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧॥

5 ઉક્તા ચતુર્વિંશતિરિતિ, સામ્પ્રતં સ્તવઃ પ્રતિપાદ્યતે, તત્ર—

નામં ઠવળા દવિણ ભાવે અ થયસ્સ હોઙ નિક્કલેવો ।

દવ્વથઓ પુપ્પાઈ સંતગુણુક્કિત્તળા ભાવે ॥૧૧૨॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—તત્ર 'નામે'તિ નામસ્તવઃ 'સ્થાપને'તિ સ્થાપનાસ્તવઃ 'દ્રવ્ય' ઇતિ દ્રવ્યવિષયો દ્રવ્યસ્તવઃ, 'ભાવે'તિ ભાવવિષયશ્ચ ભાવસ્તવ ઇત્યર્થઃ, ઇત્યં સ્તવસ્ય ભવતિ 'નિક્ષેપો' ન્યાસઃ, તત્ર ક્ષુણ્ણત્વાન્નામસ્થાપને અનાદત્ય દ્રવ્યસ્તવભાવસ્તવસ્વરૂપમેવાહ—'દ્રવ્યસ્તવઃ પુષ્પાદિ'રિતિ, આદિશબ્દાદ ગન્ધધૂપાદિપરિગ્રહઃ, કારણે કાર્યોપચારાચ્ચૈવમાહ, અન્યથા દ્રવ્યસ્તવઃ પુષ્પાદિભિઃ સમખ્યર્ચનમિતિ, તથા 'સદ્ગુણોત્કીર્તના ભાવ' ઇતિ સન્નશ્ચ તે ગુણાશ્ચ સદ્ગુણાઃ,

અમુક વિવેકાથી ભરતાદિ ચોવીસ ક્ષેત્રો અથવા ચોવીસ ક્ષેત્રપ્રદેશો અથવા ચોવીસ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલું દ્રવ્ય એ ક્ષેત્રચતુર્વિંશતિ જાણવા. કાળચતુર્વિંશતિ તરીકે ચોવીસ સમય, ચોવીસ આવલિકા વિગેરે અથવા એટલા કાળ રહેનારું દ્રવ્ય. ભાવચતુર્વિંશતિ તરીકે ચોવીસ ભાવસંયોગો (અર્થાત્ ઔદાયિક, ક્ષાયોપશમિક વિગેરે છ ભાવોના સંયોગિક ચોવીસ ભાંગાઓ) અથવા (કૃષ્ણવર્ણનો અવિભાજ્ય અંશ તે ૧ ગુણ કૃષ્ણ, ભ્રમણું કાળું તે ૨ ગુણ કૃષ્ણ એમ) ૨૪ ગુણ કૃષ્ણવાળું દ્રવ્ય ભાવચતુર્વિંશતિ તરીકે જાણવું. આ પ્રમાણે 'ચતુર્વિંશતિ' શબ્દના છ પ્રકારે નિક્ષેપ છે. અહીં સચિત્ત દ્વિપદ એવા ચોવીસ મનુષ્યોનો અધિકાર છે. (અર્થાત્ પ્રસ્તુત ચતુર્વિંશતિશબ્દથી 20 ૨૪ મનુષ્યો લેવાના છે.) ॥૧૮૧॥

અવતરણિકા :- ચતુર્વિંશતિ કહી, હવે 'સ્તવ' શબ્દનું પ્રતિપાદન કરાય છે. તેમાં ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ પ્રમાણે સ્તવના ચાર નિક્ષેપ છે. પુષ્પ વિગેરે દ્રવ્યસ્તવ અને વિદ્યમાન ગુણોનું ઉત્કીર્તન એ ભાવસ્તવ છે.

ટીકાર્થ :- તેમાં 'નામ' એટલે નામસ્તવ, 'સ્થાપના' એટલે સ્થાપનાસ્તવ, 'દ્રવ્ય' એટલે દ્રવ્યવિષયક સ્તવ, અને 'ભાવ' શબ્દથી ભાવવિષયક સ્તવ જાણવો. આ પ્રમાણે 'સ્તવ' શબ્દનો નિક્ષેપ થાય છે. તેમાં નામ-સ્થાપના સુગમ હોવાથી તેનો અનાદર કરી દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવનું સ્વરૂપ જ કહે છે — પુષ્પાદિ - આદિશબ્દથી વાસકેપાદિ સુગંધી દ્રવ્યો, ધૂપ વિગેરે જાણવા. આ પુષ્પાદિ એ કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી દ્રવ્યસ્તવ છે. (અહીં કારણમાં=પુષ્પાદિમાં કાર્યનો= દ્રવ્યસ્તવનો ઉપચાર કરેલો જાણવો.) વાસ્તવમાં પુષ્પાદિવડે જે પૂજા કરવી તે દ્રવ્યસ્તવ છે. 25 (પૂજા એ દ્રવ્યસ્તવ છે. પુષ્પાદિ તેના કારણ હોવાથી ઉપચારથી દ્રવ્યસ્તવ છે.)

તથા વિદ્યમાન એવા ગુણો, અહીં આ વિશેષણદ્વારા અસદ્ભૂત ગુણોનાં-ઉત્કીર્તનનો

અનેનાસદગુણોત્કીર્તનાનિષેધમાહ, કરણે ચ મૃષાવાદ ઇતિ, સદગુણાનામુત્કીર્તના ઉત્-પ્રાબલ્યેન પરયા ભક્ત્યા કીર્તના-સંશબ્દના યથા-

“પ્રકાશિતં યથૈકેન, ત્વયા સમ્યગ્ જગત્રયમ્ ।

સમગ્રૈરપિ નો નાથ !, પરતીર્થાધિપૈસ્તથા ॥૧॥

વિદ્યોતયતિ વા લોકં, યથૈકોઽપિ નિશાકરઃ ।

સમુદગતઃ સમગ્રોઽપિ કિં તથા તારકાગણઃ ? ॥૨॥”

ઇત્યાદિલક્ષણો, ‘ભાવ’ ઇતિ દ્વારપરામર્શો ભાવસ્તવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨॥

ઇહ ચાલિતપ્રતિષ્ઠાપિતોઽર્થઃ સમ્યગ્જ્ઞાનાચાલમિતિ, ચાલનાં ચ કદાચિદ્વિનેયઃ કરોતિ કદાચિત્સ્વયમેવ ગુરુરિતિ, ઉક્તં ચ-‘કેત્થં પુચ્છં સીસો કહિં ચઽપુચ્છ કહેતિ આચરિયા’ ઇત્યાદિ, યતશ્ચાત્ર વિત્તપરિત્યાગાદિના દ્રવ્યસ્તવ એવ જ્યાયાન્ ભવિષ્યતીત્યત્પબુદ્ધીનામાશક્લસમ્ભવ 10
ઇત્યતસ્તદ્વ્યુદાસાર્થં તદનુવાદપુરસ્સમાહ-

દવ્વથઓ ભાવથઓ દવ્વથઓ બહુગુણત્તિ બુદ્ધિ સિઆ ।

અનિઝણમઙ્ગ વચણમિણં છજ્જીવહિઅં જિણાં ભિંતિ ॥૧૧૩॥

વ્યાખ્યા-દ્રવ્યસ્તવો ભાવસ્તવ ઇત્યત્ર દ્રવ્યસ્તવો ‘બહુગુણઃ’ પ્રભૂતતરગુણ ‘ઇતિ’ એવં

નિષેધ કલ્પો. અવિદ્યમાન ગુણોનું ઉત્કીર્તન કરવામાં મૃષાવાદ થાય છે. વિદ્યમાન એવા ગુણોની 15
ઉત્કીર્તના (એ ભાવસ્તવ જાણવો.) તેમાં પ્રબળતાથી પરમ ભક્તિવડે જે કીર્તન કરવું તે ઉત્કીર્તના કહેવાય છે જેમ કે - “હે પ્રભુ ! એકલા એવા આપે જે રીતે ત્રણ જગતનું સાચું=યથાવસ્થિત દર્શન કરાવ્યું છે, તે રીતે સમગ્ર એવા પણ પરતીર્થના પ્રણેતાઓવડે કરાવાયું નથી. ॥૧॥ જેમ એક એવો પણ ચંદ્ર જે રીતે લોકને પ્રકાશિત કરે છે તે રીતે ઊગેલો એવો પણ સમગ્ર તારાઓનો સમૂહ શું પ્રકાશિત કરે ? ॥૨॥ વિગેરે રૂપ સદ્ભૂત ગુણોની ઉત્કીર્તના એ ભાવસ્તવ 20
જાણવો. ॥૧૯૨॥

અવતરણિકા :- અહીં પ્રશ્ન અને ઉત્તર પૂર્વક નિશ્ચિત કરાયેલો અર્થ સમ્યગ્જ્ઞાન માટે સમર્થ બને છે. (અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન કરાવનારો થાય છે.) તેમાં ક્યારેક શિષ્ય પ્રશ્ન કરે અથવા 25
ક્યારેક ગુરુ સ્વયં પ્રશ્ન કરે છે. કહ્યું છે- “ક્યાંક શિષ્ય પૂછે છે, તો ક્યાંક નહીં પૂછાયેલા ગુરુ સ્વયં કહે છે ... વિગેરે.” જે કારણથી અહીં અલ્પબુદ્ધિવાળાઓને આવા પ્રકારની આશંકા થવાનો સંભવ છે કે - “ધનના ત્યાગ વિગેરેવડે દ્રવ્યસ્તવ જ મહાન છે.” આથી આવી શંકાને દૂર કરવા માટે શંકાને ફરી કહીને શંકાનું સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ, આ બેમાં દ્રવ્યસ્તવ બહુગુણકારી છે એવી બુદ્ધિ કદાચ થાય, પરંતુ અનિપુણમતિવાળાનું આ વચન જાણવું, કારણ કે જિનેશ્વરો ષડ્જીવના હિતને (મોક્ષનું પ્રધાન કારણ) કહે છે. 30

ટીકાર્થ :- દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ, આ બેમાં દ્રવ્યસ્તવ બહુલાભ કરનારો છે (પણ

બુદ્ધિઃ સ્યાદ્, એવં ચેત્ મન્યસે इत्यर्थः, तथाहि—किलास्मिन् क्रियमाणे वित्तपरित्यागाच्छुभ
एवाध्यवसायस्तीर्थस्य चोन्नतिकरणं दृष्ट्वा च तं क्रियमाणमन्येऽपि प्रतिबुध्यन्त इति स्वपरानुग्रहः,
सर्वमिदं सप्रतिपक्षमिति चेतसि निधाय 'द्रव्यस्तवो बहुगुण' इत्यस्यासारताख्यापना-
याऽऽह—'अनिपुणमति-वचनमिदं'मिति, अनिपुणमतेर्वचनं अनिपुणमतिवचनम्, 'इदं'मिति यद्
5 द्रव्यस्तवो बहुगुण इति, किमित्यत आह—'षड्जीवहितं जिना ब्रुवते' षण्णां-पृथिवीकायादीनां
हितं जिनाः-तीर्थकरा ब्रुवते, प्रधानं मोक्षसाधनमिति गम्यते ॥१९३॥

किं च षड्जीवहितमित्यत आह—

छज्जीवकायसंजमु दव्वथाए सो विरुज्झई कसिणो ।

तो कसिणसंजमविऊ पुप्फाईअं न इच्छंति ॥१९४॥ (भा०)

10 व्याख्या—'षड्जीवकायસંયમ' इति षण्णां जीवनिकायानां पृथिव्यादिलक्षणानां संयमः—
सङ्गठनादिपरित्यागः षड्जीवकायसंयमः, असौ हितं, यदि नामैवं ततः किमित्यत आह—'द्रव्यस्तवे'

ભાવસ્તવ નહીં.) એ પ્રમાણેની હે શિષ્ય ! જો તને બુદ્ધિ થતી હોય એટલે કે તું આ પ્રમાણે
જો માને છે. (તો અનિપુણ બુદ્ધિવાળા તારું આ વચન છે એટલે કે તારી આ બુદ્ધિ=વિચાર
યોગ્ય નથી. એમ આગળ સાથે અન્વય જોડવો.) શિષ્યને આવી બુદ્ધિ થવાનું કારણ જણાવે છે
15 કે દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં ઘણા પૈસાનો ત્યાગ થવાથી શુભ જ અધ્યવસાય અને તીર્થની ઉન્નતિ થાય
છે. તથા આ રીતે ઠાઠમાઠથી કરાતા દ્રવ્યસ્તવને જોઈને બીજા જીવો પણ બોધ પામે છે. આમ
સ્વ-પર બંને માટે ઉપકારી હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ લાભદાયી છે. આ રીતના પૂર્વપક્ષના સર્વ વચનોને
પ્રતિપક્ષસહિત (અર્થાત્ પૂર્વપક્ષે દ્રવ્યસ્તવ વધુ લાભદાયી છે એમાં જે જે શુભ અધ્યવસાય, તીર્થ
20 ઉન્નતિ વિગેરે કારણો આપ્યા તે સર્વ કારણોના વિરોધી જવાબોને) મનમાં ધારણ કરીને 'દ્રવ્યસ્તવ
વધુ લાભકારી છે' એવા વચનની અસારતાને જણાવવા માટે ત્રંથકારશ્રી કહે છે કે - 'દ્રવ્યસ્તવ
વધુ લાભકારી છે' એવું આ વચન અનિપુણમતિવાળા જીવનું છે. (અર્થાત્ આવું વચન બોલનાર
નિપુણમતિવાળો નથી.) શા માટે ? તે કહે છે.

જિનેશ્વરભગવંતો પૃથિવીકાયાદિ ષડ્જીવોનાં હિતને મોક્ષનું પ્રધાન કારણ કહે છે. (આશય
એ છે કે - ષડ્જીવોનું હિત એ મોક્ષનું પ્રધાન કારણ છે, અને દ્રવ્યસ્તવમાં સંપૂર્ણ ષડ્જીવોનું
25 હિત નથી. તેથી તે વધુ લાભદાયી છે એવું નથી.) ॥૧૯૩॥

અવતરણિકા :- ષડ્જીવોનું હિત એટલે શું ? (અર્થાત્ શું કરવામાં ષડ્જીવોનું હિત રહેલું
છે ?) તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ષડ્જીવનિકાયનું સંયમ દ્રવ્યસ્તવમાં સંપૂર્ણ રીતે સચવાતું નથી. તેથી સંપૂર્ણસંયમને
જાણનારા પુષ્પાદિને ઈચ્છતા નથી.

30 ટીકાર્થ :- પૃથિવી વિગેરે ષડ્જીવનિકાયનો સંઘટ્ટનાદિના ત્યાગરૂપ સંયમ એ હિત છે
(અર્થાત્ તે જીવોનો સંઘટ્ટો ન કરવો, પરિતાપ ન પમાડવો વિગેરે જે સંયમ છે તે જ ષડ્જીવોનું

પુષ્પાદિસમર્થ્યર્ચનલક્ષણે 'સ' ષડ્જીવકાયસંયમઃ, કિં ?-વિરુદ્ધ્યતે' ન સમ્યક્ સંપદ્યતે, 'કૃત્ત્વઃ' સમ્પૂર્ણં ઇતિ, પુષ્પાદિસંલુચ્છનસદ્વિદ્યાદિના કૃત્ત્વસંયમાનુપપત્તેઃ, યતશ્ચૈવ 'તતઃ' તસ્માત્ 'કૃત્ત્વ-સંયમવિદ્વાંસ' ઇતિ કૃત્ત્વસંયમપ્રધાના વિદ્વાંસસ્તત્ત્વતઃ સાધવ ઉચ્યન્તે, કૃત્ત્વસંયમગ્રહણમ-કૃત્ત્વસંયમવિદુષાં શ્રાવકાણાં વ્યપોહાર્થ, તે કિમ્ ?, અત આહ-'પુષ્પાદિકં' દ્રવ્યસ્તવં 'નેચ્છન્તિ' ન બહુ મન્યન્તે, યચ્ચોક્તં-'દ્રવ્યસ્તવે ક્રિયમાણે વિક્ષિપ્તપરિત્યાગાચ્છુભ એવાધ્યવસાય' 5
 ઇત્યાદિ, તદપિ યત્કિચ્છિદ્, વ્યભિચારાત્, કસ્યચિદલ્પસત્ત્વસ્યાવિવેકિનો વા શુભાધ્યવ-સાયાનુપપત્તેઃ, દૃશ્યતે ચ કીર્ત્યાદ્યર્થમપિ સત્ત્વાનાં દ્રવ્યસ્તવે પ્રવૃત્તિરિતિ, શુભાધ્યવસાયભાવેઽપિ તસ્યૈવ ભાવસ્તવત્વાદિતરસ્ય ચ તત્કારણત્વેનાપ્રધાનત્વમેવ, 'ફલપ્રધાનાસ્સમારમ્ભા' ઇતિ ન્યાયાત્, ભાવસ્તવ એવ ચ સત્તિ તત્ત્વતસ્તીર્થસ્યોન્નતિકરણં, ભાવસ્તવ એવ તસ્ય સમ્યગમરાદિભિરપિ પૂજ્યત્વમેનં (ત્વાન્તમેવ ચ) દૃષ્ટ્વા ક્રિયમાણમન્યેઽપિ સુતરાં પ્રતિબુદ્ધ્યન્તે શિષ્ટા 10

હિત છે.) ભલે આ સંયમ એ હિત હોય, પરંતુ તેનાથી તમારે કહેવું શું છે ? તે કહે છે - પુષ્પાદિવડે પૂજારૂપ દ્રવ્યસ્તવમાં તે ષડ્જીવનિકાયનું સંપૂર્ણ સંયમ પળાતું નથી, કારણ કે પુષ્પાદિને ચૂંટવા, તેમને સ્પર્શ કરવો વિગેરેને કારણે સંપૂર્ણ સંયમ ઘટી શકતું નથી. તેથી કૃત્ત્વસંયમને જાણનારા દ્રવ્યસ્તવને ઈચ્છનીય માનતા નથી (અર્થાત્ વધુ લાભદાયી માનતા નથી.) અહીં સંપૂર્ણ સંયમ એ છે પ્રધાન જેમને એવા વિદ્વાનો તરીકે તો ખરેખર સાધુઓ છે. તથા અસંપૂર્ણ સંયમને જાણનારા એવા શ્રાવકોની બાદબાકી કરવા 'સંપૂર્ણ સંયમને જાણનારા' શબ્દ ગ્રહણ કરેલ છે. 15

વળી, પૂર્વપક્ષે જે કહ્યું હતું - “દ્રવ્યસ્તવમાં ધનનો પરિત્યાગ થવાથી શુભ જ અધ્યવસાય થાય છે” વિગેરે, તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે કોઈક અલ્પસત્ત્વવાળા અથવા અવિવેકી જીવને શુભાધ્યવસાય નથી પણ જાગતો, કારણ કે કીર્તિ વિગેરે માટે પણ જીવોની દ્રવ્યસ્તવમાં પ્રવૃત્તિ થતી દેખાય જ છે. તથા શુભાધ્યવસાય જ ભાવસ્તવ છે અને દ્રવ્યસ્તવ તો તે શુભાધ્યવસાયનું કારણ હોવાથી અપ્રધાન જ છે, પણ પ્રધાન નથી, કારણ કે કોઈ પણ આરંભ કરવામાં આવે ત્યારે તે આરંભમાં ફલ જ મુખ્ય બને છે, આરંભ મુખ્ય બનતો નથી. (તેમ અહીં દ્રવ્યસ્તવ એ શુભાધ્યવસાયરૂપ ભાવસ્તવ માટે કરવાનો છે એટલા માત્રથી તે દ્રવ્યસ્તવ મુખ્ય બનતો નથી પણ શુભાધ્યવસાયરૂપ ફલ જ મુખ્ય છે.) 25

વળી, ભાવસ્તવ હોય તો જ વાસ્તવિકપક્ષે તીર્થની ઉન્નતિ થાય છે કારણ કે ભાવસ્તવવાળો એવો જ તે જીવ દેવાદિવડે સમ્યગ્ રીતે પૂજાય છે. (પરંતુ દ્રવ્યસ્તવ હોય અને ભાવસ્તવ ન હોય તો દેવાદિવડે તે જીવ પૂજાતો નથી. માટે ખરેખર તો તીર્થની ઉન્નતિનું કારણ પણ ભાવસ્તવ જ છે.) તથા ભાવસ્તવથી યુક્ત એવા કરાતા દ્રવ્યસ્તવને જોઈને બીજા શિષ્ટ જીવો પણ સુતરાં બોધ પામે છે. (આશય એ છે કે સામેવાળી વ્યક્તિ શુભાધ્યવસાયથી દ્રવ્યસ્તવ કરે છે કે યશ - કીર્તિ વિગેરે માટે દ્રવ્યસ્તવ કરે છે એ શિષ્ટ પુરુષો સહેલાઈથી જાણી શકે છે. તેથી 30

ઇતિ સ્વપ્પરાનુગ્રહોડ્વીહેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪॥

આહ—યદ્યેવં કિમયં દ્રવ્યસ્તવ એકાન્તત એવ હેયો વર્તતે ? આહોસ્વિદુપાદેયોડ્વી ?
ઉચ્ચતે, સાધૂનાં હેય એવ, શ્રાવકાણામુપાદેયોડ્વી, તથા ચાહ ભાષ્યકાર:—

અકસિણપવત્તગાણં વિરયાવિરયાણ એસ ચ્ચલુ જુત્તો ।

5 સંસારપયણુકરણો દવ્વથા કૂવદિટ્ઠતો ॥૧૧૫॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—અકૃત્ત્વં પ્રવર્તયતીતિ સંયમમિતિ સામર્થ્યાદગમ્યતે અકૃત્ત્વપ્રવર્તકાસ્તેષાં, ‘વિરતા-
વિરતાનામ્’ ઇતિ શ્રાવકાણામ્ ‘એષ ચ્ચલુ યુક્તઃ’ એષ-દ્રવ્યસ્તવઃ ચ્ચલુશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાત્
યુક્ત એવ, કિમ્ભૂતોડ્વીમિત્યાહ—‘સંસારપ્રતનુકરણઃ’ સંસારક્ષયકારક ઇત્યર્થઃ, દ્રવ્યસ્તવઃ,
આહ—યઃ પ્રકૃત્યૈવાસુન્દરઃ સ કથં શ્રાવકાણામપિ યુક્ત ઇત્યત્ર કૂપદૃષ્ટાન્ત ઇતિ, જહા
10 ણવણયરાડ્વીસન્નિવેસે કેડ્ પભૂયજલાભાવઓ તળહાડ્વીપરિગયા તદપનોદાર્થ કૂપં ચ્ચણંતિ, તેસિ
ચ જડ્વિ તળહાદિયા વઢ્ઠંતિ મટ્ઠિકાકદ્દમાડ્વીહિ ય મલિણિજ્જન્તિ તહાવિ તદુદ્ધવેણં ચૈવ

જ્યારે ખરેખર સામેવાળી વ્યક્તિ શુભાધ્યવસાયથી દ્રવ્યસ્તવ કરે છે ત્યારે કરાતા આવા દ્રવ્યસ્તવને
જોઈને તે શિષ્ટ પુરુષો=સજ્જન પુરુષો સુતરાં બોધ પામે છે.) આમ, સ્વ-પર અનુગ્રહ પણ
ભાવસ્તવમાં જ રહેલો છે, દ્રવ્યસ્તવમાં નહીં. માટે દ્રવ્યસ્તવ એ બહુ લાભદાયી છે એવું વચન
15 એ અનિપુણમતિનું વચન છે. ॥૧૧૮॥

અવતરણિકા :- શંકા:- જો ભાવસ્તવ જ મુખ્ય હોય અને દ્રવ્યસ્તવ અપ્રધાન હોય તો શું
દ્રવ્યસ્તવ એકાન્તે હેય છે ? કે ઉપાદેય પણ છે ?

સમાધાન :- સાધુઓને તો આ દ્રવ્યસ્તવ એકાન્તે હેય જ છે, શ્રાવકોને ઉપાદેય પણ છે.
આ જ વાત ભાષ્યકાર કરે છે ⇨

20 ગાથાર્થ :- અસંપૂર્ણસંયમમાં પ્રવર્તતા શ્રાવકોને સંસારનો ક્ષય કરનાર આ દ્રવ્યસ્તવ યુક્ત
જ છે. અહીં આ વિષયમાં કૂપદૃષ્ટાન્ત જાણવું.

ટીકાર્થ :- અસંપૂર્ણ એવા સંયમને જ પ્રવર્તવિ છે તે અકૃત્ત્વપ્રવર્તકો. અહીં ‘સંયમ’ શબ્દ
ન હોવા છતાં સામર્થ્યથી જાણી લેવો. અકૃત્ત્વપ્રવર્તક એવા શ્રાવકોને આ દ્રવ્યસ્તવ યુક્ત જ
છ (અયુક્ત નથી.) ચ્ચલુ શબ્દ અવધારણ અર્થમાં હોવાથી જકાર જાણી લેવો. કેવા પ્રકારનો
25 છે આ દ્રવ્યસ્તવ ? તે કહે છે - સંસારનો ક્ષય કરનાર આ દ્રવ્યસ્તવ છે. (અહીં અન્વય ગાથાર્થ
પ્રમાણે જાણવો.)

શંકા :- જે દ્રવ્યસ્તવ સ્વભાવથી જ અસુંદર છે, તે શ્રાવકોને પણ કેવી રીતે યુક્ત હોય ?

સમાધાન :- આ વિષયમાં કૂપદૃષ્ટાન્ત જાણવું. જેમ નવા નગરાદિ સન્નિવેશમાં કેટલાક
લોકો ઘણા જળનો અભાવ હોવાથી તૃષ્ણાદિને પામેલા તે તૃષ્ણાદિને દૂર કરવા માટે કૂવો ખોદે
30 છે. તે કૂવો ખોદવામાં જો કે તેઓને તૃષ્ણાદિ વધે છે અને માટી, કાદવ વિગેરેવડે પોતે મેલા

૧. યથા નવનગરાદિસન્નિવેશે કેચિત્પ્રભૂતજલાભાવાત્ તૃષ્ણાદિપરિગતાસ્તદપનોદાર્થ કૂપં ચ્ચનન્તિ, તેષાં ચ
યદ્યપિ તૃષ્ણાદિકા વર્ધન્તે મૃત્તિકાકર્દમાદિભિશ્ચ મલિનીયન્તે (વસ્ત્રાદીનિ) તથાપિ તદુદ્ધવેન ચૈવ

પાણિણં તેસિં તે તળ્હાઙ્યા સો ય મલો પુલ્લઓ ચ ફિલ્લઙ્, સેસકાલં ચ તે તદણ્ણે ય લોગા સુહભાગિણો હવંતિ । એવં દલ્લથાજ્ઞિવિ અસંજમો તહાવિ તઓ ચેવ સા પરિણામસુલ્લી હવઙ્ જાણે અસંજમોવજ્જિયં અણ્ણં ચ ણિરવસેસં યલ્લેવેલ્લિ । તમ્હા વિરયાવિરણ્ણિં એસ દલ્લથઓ કાયલ્લો, સુભાણુલ્લંધી પભૂયતરણિજ્જરાફલો યત્તિ કાઠ્ઠણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫॥

ઉક્તઃ સ્તવઃ, અત્રાન્તરે અધ્યયનશબ્દાર્થો નિરૂપણીયઃ, સ ચાનુયોગદ્વારેષુ ત્ર્યક્ષેણ નિરૂપિત એવેતિ નેહ પ્રતન્યતે । ઉક્તો નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, ઇદાનીં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્ય નિક્ષેપસ્યાવસરઃ, સ ચ સૂત્રે સતિ ભવતિ, સૂત્રં ચાનુગમે, સ ચ દ્વિધા-સૂત્રાનુગમો નિર્યુક્ત્ય-નુગમશ્ચ, તત્ર નિર્યુક્ત્ય-નુગમસ્ત્રિવિધઃ, તદ્વથા-નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમ ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્ત્યનુગમઃ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્ત્યનુગમશ્ચેતિ, તત્ર નિક્ષેપનિર્યુક્ત્યનુગમોઽનુગતો વક્ષ્યતિ ચ, ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્ત્ય-નુગમસ્ત્વાભ્યાં દ્વારગાથાભ્યામવગન્તવ્યઃ, તદ્વથા-‘ઉદ્દેસે નિદેસે’ इत्यादि, ‘किं कइविह’मित्यादि । 10

થાય છે, તો પણ તે કૂવો ખોદ્યા પછી તેમાંથી નીકળેલા પાણીથી પોતાની તૃષ્ણા વિગેરે અને લાગેલો તે મેલ તથા પૂર્વે લાગેલો મેલ સર્વ દૂર કરે છે અને શેષકાળમાં તે કેટલાક લોકો તથા તે સિવાય અન્ય લોકો પણ (પુષ્કળ પાણી મળવાને કારણે) સુખને ભજનારા થાય છે.

એ પ્રમાણે દ્રવ્યસ્તવમાં જો કે અસંયમ છે, તો પણ તે દ્રવ્યસ્તવથી પરિણામોની શુદ્ધિ થાય છે, અને તે શુદ્ધિથી અસંયમને કારણે ઉત્પન્ન થયેલા કર્મો અને તે સિવાયના અન્ય, એમ સર્વ કર્મો નાશ પામે છે. તેથી શ્રાવકોએ આ દ્રવ્યસ્તવ કરવો જોઈએ, કારણ કે તેનાથી શુભનો અનુબંધ અને પુષ્કળ નિર્જરારૂપ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૯૫॥ 15

સ્તવ કહ્યો. હવે અધ્યયન શબ્દનો અર્થ નિરૂપણ કરવા યોગ્ય છે અને તે અર્થ અનુયોગદ્વારમાં વિસ્તારથી કહેવાઈ ગયો જ છે માટે તેનું અહીં નિરૂપણ કરાતું નથી. આ પ્રમાણે નામનિષ્પન્નનિક્ષેપ કહ્યો. 20

હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન એવા નિક્ષેપનો અવસર છે, અને તે સૂત્ર હોય તો જ થઈ શકે છે. સૂત્ર અનુગમ હોય તો જ પ્રવર્તે છે. (માટે પ્રથમ અનુગમ જણાવે છે.) તે અનુગમ બે પ્રકારે છે → સૂત્રાનુગમ અને નિર્યુક્તિ-અનુગમ. તેમાં નિર્યુક્તિ-અનુગમ ત્રણ પ્રકારે છે → નિક્ષેપનિર્યુક્તિ અનુગમ, ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ અનુગમ, અને સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ અનુગમ. તેમાં નિક્ષેપનિર્યુક્તિ અનુગમ (અર્થાત્ તેના ઓધ અને નામનિષ્પન્નનિક્ષેપ) કહેવાઈ ગયો અને (સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નનિક્ષેપ) આગળ કહેશે. ઉપોદ્ધાતનિર્યુક્તિ અનુગમ ‘ઉદ્દેસે નિદેસે’ અને કિં કइविह.... (નિર્યુ.ગા.૧૪૦/૧૪૧) આ બે ગાથાઓવડે જાણવા યોગ્ય છે. સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ 25

૧૦. પાનીયેન તેષાં તે તૃણાદિકાઃ સ ચ મલઃ પૂર્વકશ્ચ સ્ફિટતિ, શેષકાલં ચ તે તદન્યે ચ લોકાઃ સુખભાગિનો ભવન્તિ । એવં દ્રવ્યસ્તવે યદ્વાપિ અસંયમસ્તથાપિ તત એવ સા પરિણામશુદ્ધિર્ભવતિ યયાઽસંયમો-પાર્જિતં અન્યલ્લ નિરવશેષં ક્ષપયતિ । તસ્માદ્વિરતાવિરતૈરેષ દ્રવ્યસ્તવઃ કર્તવ્યઃ, શુભપરિણામાનુબન્ધી પ્રભૂતતરનિર્જરાફલશ્ચેતિકૃત્વા । 30

- સૂત્રસ્પર્શિકનિયુક્ત્યનુગમસ્તુ સૂત્રે સતિ ભવતિ, સૂત્રં ચ સૂત્રાનુગમ ઇતિ સ ચાવસરપ્રાપ્ત એવ, યુગપદ્વ સૂત્રાદયો વ્રજન્તિ, તથા ચોક્તમ્-“સૂત્રં સુત્તાણુયમો સુત્તાલાવયકઓ ય ણિક્ષેવો । સુત્તપ્કાસિયણિજ્જુતિ ણયા ય સમગં તુ વચ્ચંતિ ॥૧૧॥” વિષયવિભાગઃ પુનરમીષામયં વેદિતવ્યઃ-“હોઙ્ કયથો વોતું સપયચ્છેયં સુયં સુયાણુગમો । સુત્તાલાવયણાસો ણામાઙ્-
5 ણ્ણાસવિણિઓગં ॥૧૧॥ સુત્તપ્કાસિયણિજ્જુતિણિઓગો સેસઓ પયથાઈ । પાયં સોચ્ચિય યોગમણયાઙ્મયગોચરો ભણિઓ ॥૨૧॥” અત્રાઙ્ક્ષેપપરિહારા ન્યક્ષેણ સામાયિકાધ્યયને નિરૂપિતા એવ નેહ વિતન્યત ઇત્યત્લં વિસ્તરેણ, તાવદ્ યાવત્સૂત્રાનુગમેઙ્સ્વલિતાદિગુણોપેતં સૂત્રમુચ્ચારણીયં, તચ્ચેદં સૂત્રમ્-

લોગસ્સુજ્જોયગરે, ધમ્મતિત્થયરે જિણે ।

- 10 અરિહન્તે કિત્તઙ્ક્ષે, ચઙ્ઘીસંપિ કેવલી ॥૧૧॥ (સૂત્રમ્)

વ્યાખ્યા અસ્ય-તલ્લક્ષણં ચેદં-‘સંહિતા ચે’ ત્યાદિ પૂર્વવત્, તત્રાસ્વલિતપદોચ્ચારણં સંહિતા, યદ્વા પરઃ સંનિકર્ષ ઇતિ, સા ચેયં-‘લોગસ્સુજ્જોયગરે’ ઇત્યાદિ પાઠઃ । અધુના પદાનિ,

- અનુગમ સૂત્ર હોય તો જ થાય છે અને સૂત્ર એ સૂત્રાનુગમ હોય તો જણાવાય છે. આમ સૂત્રાનુગમનો અવસર પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે. તે સમયે સૂત્ર વિગેરેનું એક સાથે નિરૂપણ થાય છે.
15 કહ્યું છે - “સૂત્ર, સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાલાપકવડે કરાયેલો નિક્ષેપ (અર્થાત્ સૂત્રાલાપકનિષ્પત્તિનિક્ષેપ), સૂત્રસ્પર્શિકનિયુક્તિ અને નયો આ બધા એક સાથે જાય છે=નિરૂપણ કરાય છે. ॥૧૧॥” આ પાંચેના વિષયોનો વિભાગ આ પ્રમાણે જાણવા યોગ્ય છે - “સૂત્રાનુગમ પદચ્છેદ સહિત સૂત્રને કહીને કૃતાર્થ થાય છે. (અર્થાત્ પદચ્છેદ સહિત સૂત્ર કહેવું એ સૂત્રાનુગમનું કાર્ય છે.) સૂત્રાલાપકનિક્ષેપ એ નામાદિનિક્ષેપના સમૂહને કહીને કૃતાર્થ થાય છે. ॥૧૧॥ સૂત્રસ્પર્શિકનિયુક્તિ
20 એ શેષ પદાર્થાદિને કહીને કૃતાર્થ થાય છે. નૈગમનયાદિમતના પણ પ્રાયઃ પદાર્થાદિ જ વિષય તરીકે જાણવા. ॥૨૧॥” અહીં શંકા-સમાધાન સામાયિકાધ્યયનમાં વિસ્તારથી જણાવાયેલા હોવાથી ફરી જણાવાતા નથી. વધુ વિસ્તારથી સર્થુ. (ઉપરોક્ત અમે જે કહ્યું તે સામાયિકાધ્યયનમાંથી) ત્યાં સુધી જાણી લેવું કે યાવત્ સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિત વિગેરે ગુણોથી યુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે છે ⇨

- 25 સૂત્ર :- લોકનો પ્રકાશ કરનારા, ધર્મતીર્થને કરનારા, કેવલી એવા ચોવીસે અરિહંત જિનોનું હું કીર્તન કરીશ.

ટીકાર્થ :- સૂત્રની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે, તેમાં પ્રથમ વ્યાખ્યાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે જાણવું → “સંહિતા ચ....” ઇત્યાદિ ગાથા પૂર્વની જેમ જાણી લેવી. તેમાં અસ્ખલિત રીતે પદોનું ઉચ્ચારણ કરવું તે સંહિતા કહેવાય છે અથવા સંધિ વિના ઉચ્ચારણ કરવારૂપ સંનિકર્ષ તે

- 30 ૧૧. સૂત્રં સૂત્રાનુગમઃ સૂત્રાલાપકકૃતશ્ચ નિક્ષેપઃ । સૂત્રસ્પર્શિકનિયુક્તિઃ નયાશ્ચ યુગપદેવ વ્રજન્તિ ॥૧૧॥

૧૨. ભવતિ કૃતાર્થ ઉક્ત્વા સપદચ્છેદં સૂત્રં સૂત્રાનુગમઃ । સૂત્રાલાપકન્યાસો નામાદિન્યાસવિનિયોગમ્ ॥૨૧॥

સૂત્રસ્પર્શિકનિયુક્તિનિયોગઃ શેષાન્ પદાર્થાદીન્ । પ્રાયઃ સ એવ નૈગમનયાદિમતગોચરો ભણિતઃ ॥૨૨॥

लोकस्य उद्योतकरान् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अर्हंतः कीर्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिनः । अधुना पदार्थः—लोक्यत इति लोकः, लोक्यते—प्रमाणेन दृश्यत इति भावः, अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते, तस्य लोकस्य किं ?—उद्योतकराणीला उद्योतकरास्तान्, केवलालोकेन तत्पूर्वकप्रवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकराणीलानित्यर्थः, तथा दुर्गतौ प्रपतन्तात्मानं धारयतीति धर्मः, उक्तं च—“दुर्गतिप्रसूतान् जीवानि”त्यादि, तथा तीर्थतेऽनेनेति तीर्थं धर्म एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्कराणीलाः धर्मतीर्थकरास्तान्, तथा रागद्वेषकषायेन्द्रियपरिषद्दोषसर्गाष्टप्रकारकर्मजेषु तत्त्वाज्जिनास्तान्, तथा अशोकाद्यष्टमहाप्राति-
हार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तानर्हंतः, कीर्तयिष्यामीति स्वनामभिः स्तोष्य इत्यर्थः, चतुर्विंशतिरिति सङ्ख्या, अपिशब्दे भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः, केवलज्ञानमेषां विद्यत इति

સંહિતા (યો વિસંધિભાવેનોચ્ચારણરૂપઃ સન્નિકર્ષઃ સ સંહિતેત્યર્થઃ ઇતિ ટિપ્પણે. જો કે આગળ 10
ખતાવાતા પદો પણ સંધિ વિના જ ઉચ્ચારણ કરવાના છે તેથી પ્રશ્ન થાય કે પદો અને
સંહિતામાં તફાવત શું ? તેનું સમાધાન ટિપ્પણકાર જણાવે છે કે સંહિતા એ ઉચ્ચારણરૂપ છે
એટલે કે ઉચ્ચારણરૂપ ક્રિયા છે, જ્યારે પદોનું તો ઉચ્ચારણ કરવાનું છે તેથી પદો એ ઉચ્ચારણરૂપ
ક્રિયા નથી પણ તે ઉચ્ચારણરૂપ ક્રિયાનો વિષય છે.) તે સંહિતા આ પ્રમાણે → 'લોગસ્સુજ્જોયારે...'
વિગેરે અસ્ખલિત' રીતે ઉચ્ચારણ કરવું. 15

હવે પદો જણાવે છે — લોકનો ઉદ્યોતકરનારા, ધર્મતીર્થને કરનારા, જિનોનું, અરિહંતોનું, કીર્તન કરીશ, ચોવીસે કેવલિભગવંતોનું (આ રીતે છૂટા છૂટા પદોનું ઉચ્ચારણ કરવું.)

હવે પદોના અર્થોને જણાવે છે - પ્રત્યક્ષાદિપ્રમાણવડે જે દેખાય તે લોક. અહીં પંચાસ્તિ-
કાયાત્મક લોક ગ્રહણ કરવાનો છે. આવા તે લોકનો શું ? આવા તે લોકનો ઉદ્યોત કરવાના
સ્વભાવવાળા જે હોય તે ઉદ્યોતકર. (અન્વય આ પ્રમાણે - આવા તે લોકનો પ્રકાશ કરનારા,) 20
અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશવડે અથવા કેવલજ્ઞાનપૂર્વકના પ્રવચનરૂપ દીપકવડે (અર્થાત્
કેવલજ્ઞાનમાં પ્રભુએ જે જોયું, તેને ગણપરભગવંતોએ પ્રવચનરૂપ=આગમરૂપ ગૂંથ્યું. તે આગમરૂપ
દીપકવડે) સર્વલોકનો પ્રકાશ કરનારા, તથા દુર્ગતિમાં પડતા એવા આત્માને જે ધારણ કરે તે
ધર્મ. કહ્યું છે - “દુર્ગતિમાં જતા જીવોને જે કારણથી ધારી રાખે છે=અટકાવી રાખે છે અને
શુભસ્થાનમાં જોડે છે તે કારણથી તે ધર્મ કહેવાય છે” વિગેરે. તથા જેનાવડે (સંસારસમુદ્ર) 25
તરાય તે તીર્થ, ધર્મ એ જ તીર્થ અથવા ધર્મપ્રધાન એવું જે તીર્થ તે ધર્મતીર્થ. આ ધર્મતીર્થને
કરવાના સ્વભાવવાળા જે હોય તે ધર્મતીર્થને કરનારા તથા રાગ, દ્વેષ, કષાય, ઇન્દ્રિય, પરિષદ,
ઉપસર્ગ અને આઠ પ્રકારના કર્મોને જિતનારા હોવાથી (અરિહંતાદિ) જિન કહેવાય છે. તેમનું
(હું કીર્તન કરીશ એમ અન્વય જોડવો.)

તથા અશોકવૃક્ષ વિગેરે આઠ મહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપ પૂજાને જે યોગ્ય છે તે અરિહંતોનું હું 30
કીર્તન કરીશ અંટલે કે પોત-પોતાના નામોવડે સ્તવના કરીશ. (કેટલા અરિહંતોનું ગ્રંથકાર
કીર્તન કરશે ? તે કહે છે) ચોવીસ અરિહંતોનું, અહીં મૂળમાં 'ચોવીસ' શબ્દ એ સંખ્યાવાચક

કેવલિનસ્તાન્ કેવલિન ઇતિ । ઉક્તઃ પદાર્થઃ, પદવિગ્રહોઽપિ યથાવસરં યાનિ સમાસભાજિ પદાનિ તેષુ દર્શિત એવ । સામ્પ્રતં ચાલનાવસરઃ, તત્ર તિષ્ઠતુ તાવત્સા, સૂત્રસ્પર્શિકા નિર્ણયક્રિતિરેવોચ્યતે, સ્વસ્થાનત્વાદ્, ઉક્તં ચ—“અવલિયસંહિયાઈ વલ્લાણચઠ્ઠકલ દરિસિયમિ । સુત્તપ્પાસિયણિજ્જુત્તિવિત્થરત્થો ઇમો હોઈ ॥૧૧॥” ચાલનામપિ ચાત્રૈવ વલ્લામઃ,

5 તત્ર લોકસ્યોદ્યોતકરાનિતિ યદુક્તં તત્ર લોકનિરૂપણાયાઽઽહ—

પામં ૧ ઠવળા ૨ દવિલ ૩ ઘિત્તે ૪ કાલે ૫ ભવે અ ૬ ભાવે અ ૭ ।

પજ્જવલોગે અ ૮ તહા અઢ્ઢવિહો લોગણિવલ્લાવો ॥૧૦૫૭॥

વ્યાખ્યા—નામલોકઃ સ્થાપનાલોકઃ દ્રવ્યલોકઃ ક્ષેત્રલોકઃ કાલલોકઃ ભવલોકો ભાવલોકશ્ચ પર્યાયલોકશ્ચ તથા, એવમષ્ટવિધો લોકનિક્ષેપ ઇતિ ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૧૦૫૭॥

10 વ્યાસાર્થં તુ ભાષ્યકાર એવ વલ્લાયિતિ, તત્ર નામસ્થાપને અનાદૃત્ય દ્રવ્યલોકમભિધિત્સુરાહ—

છે. તેના પછી રહેલ ‘અપિ’ શબ્દ ‘આ ચોવીસ સિવાયના અન્ય અરિહંતોનું પણ ભાવથી (અર્થાત્ આ ચોવીસ ભગવંતોનું તેમના પોતાના નામ લેવા પૂર્વક અને તે સિવાયના અરિહંતોનું નામ લીધા વિના ભાવથી) કીર્તન કરીશ’ એવા અર્થનો સમુચ્ચય કરનારો જાણવો. કેવલજ્ઞાન વિદ્યમાન છે જેઓને તે કેવલીઓ, તેમનું હું કીર્તન કરીશ. (આ રીતે ટીકાકારે મૂળમાં આપેલા શબ્દોનો ક્રમશઃ અર્થ કહ્યો, તેમનો અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) એ પ્રમાણે પદોનો અર્થ કહ્યો. તે સાથે તે અવસરે જે સમાસવાળા પદો હતા, તેમાં પદચિત્રહ પણ જણાવી દીધો જ છે. (આ રીતે વ્યાખ્યાના સંહિતાદિ છ પ્રકારમાંથી પ્રથમ ચાર પ્રકારો કહ્યાં.)

હવે ચાલના (પ્રશ્ન)નો અવસર છે. પરંતુ તે ચાલનાને બાજુ પર રાખો. પ્રથમ અહીં સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિનું પોતાનું સ્થાન (અવસર) હોવાથી તે જ કહેવાય છે, કારણ કે કહ્યું છે - 20 “અસ્ખલિત સંહિતાદિ વ્યાખ્યાનચતુષ્ક બતાવ્યા બાદ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિનો વિસ્તારાર્થ આ થાય છે. ॥૧૧॥” (અર્થાત્ આ શ્લોકમાં પણ સંહિતાદિ ચાર બતાવ્યા બાદ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિનું વર્ણન હોવાથી હવે પ્રથમ સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિનો અવસર છે એમ આ શ્લોકદ્વારા સિદ્ધ થાય છે.) સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિમાં જ અમે આગળ ચાલનાને પણ કહી દેશું. ॥સૂત્ર-૧॥

અવતરણિકા :- તેમાં ‘લોકનો પ્રકાશ કરનારા’ એ પ્રમાણે જે કહ્યું, તે લોકનું નિરૂપણ 25 કરવા માટે ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ અને પર્યાયલોક એ પ્રમાણે લોકના આઠપ્રકારના નિક્ષેપ છે.

ટીકાર્થ :- નામલોક, સ્થાપનાલોક, દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાળલોક, ભવલોક, ભાવલોક અને પર્યાયલોક આ પ્રમાણે લોકના આઠ પ્રકારે નિક્ષેપ છે. આ ગાથાનો સંક્ષેપાર્થ કહ્યો.

30 ॥૧૦૫૭॥

અવતરણિકા :- વિસ્તારાર્થ ભાષ્યકાર પોતે જ કહેશે. તેમાં નામ-સ્થાપના સુગમ હોવાથી

૧૩. અસ્ખલિતસંહિતાદૌ વ્યાખ્યાનચતુષ્કે દર્શિતે । સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિતિવિસ્તારાર્થોઽયં ભવતિ ॥૧॥

જીવમજીવે રૂવમરૂવી સપાસમપ્પાસે અ ।

જાણાહિ દવ્વલોગં ણિચ્ચમણિચ્ચં ચ જં દવ્વં ॥૧૧૬॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—જીવાજીવાવિત્યત્રાનુસ્વારોડ્લાક્ષણિકઃ, તત્ર સુખદુઃખજ્ઞાનોપયોગલક્ષણો જીવઃ, વિપરીતસ્ત્વજીવઃ, એતૌ ચ દ્વિભેદૌ—રૂપ્યરૂપિભેદાદ્, આહ ચ—‘રૂપ્યરૂપિણાવિ’તિ, તત્રાનાદિ-કર્મસન્તાનપરિગતા રૂપિણઃ—સંસારિણઃ, અરૂપિણસ્તુ કર્મરહિતાઃ સિદ્ધા इति, અજીવાસ્ત્વરૂપિણો 5 ધર્માધર્માકાસાસ્તિકાયાઃ રૂપિણસ્તુ પરમાણ્વાદય इति, એતૌ ચ જીવાજીવાવોઘતઃ સપ્રદેશા-પ્રદેશાવવગન્તવ્યૌ, તથા યાહ—‘સપ્રદેશાપ્રદેશાવિ’તિ, તત્ર સામાન્યવિશેષરૂપત્વાત્પરમાણુવ્યતિરેકેણ સપ્રદેશાપ્રદેશત્વં સકલાસ્તિકાયાનામેવ ભાવનીયં, પરમાણવસ્ત્વપ્રદેશા એવ, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—જીવઃ કિલ કાલાદેશેન નિયમાત્ સપ્રદેશઃ, લબ્ધ્યાદેશેન તુ સપ્રદેશો વાડપ્રદેશો વેતિ, એવં 10 ધર્માસ્તિકાયાદિષ્વપિ ત્રિષ્વસ્તિકાયેષુ પરાપરનિમિત્તં પક્ષદ્વયં વાચ્યં, પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્તુ

તેને છોડીને દ્રવ્યલોકને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ભાષ્યકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- રૂપી-અરૂપી, સપ્રદેશ-અપ્રદેશ, નિત્ય-અનિત્ય એવું જીવ-અજીવરૂપ જે દ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યલોક તું જાણ.

ટીકાર્થ :- મૂળમાં ‘જીવમજીવે’ આ શબ્દમાં ‘મ’ એ અલાક્ષણિક જાણવો (અર્થાત્ છંદનું સરખું ઉચ્ચારણ થઈ શકે તે માટે જ ‘મ’ કાર મૂક્યો છે તે સિવાય તેનું કોઈ પ્રયોજન નથી.) 15 તેમાં સુખનો, દુઃખનો અને જ્ઞાનનો ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. (અર્થાત્ આવા ઉપયોગવાળો જે હોય તે જીવ કહેવાય.) આવા ઉપયોગ વિનાનો અજીવ જાણવો. આ બંને રૂપી-અરૂપીના ભેદથી બે પ્રકારના છે. આ જ વાત મૂળમાં કરી છે કે - ‘રૂપી-અરૂપી’. તેમાં અનાદિકાળથી ચાલી આવતી કર્મની પરંપરાથી યુક્ત જે છે તે જીવ રૂપી છે અર્થાત્ સંસારી જીવો. તથા કર્મરહિત સિદ્ધો અરૂપી છે. અજીવને વિષે ધર્મ-અધર્મ-આકાશાસ્તિકાય એ અરૂપી છે અને 20 પરમાણુ વિગેરે રૂપી છે. આ જીવ-અજીવ એ સામાન્યથી સપ્રદેશ-અપ્રદેશ જાણવા. આ જ વાત મૂળમાં કરે છે કે - ‘સપ્રદેશ-અપ્રદેશ’. તેમાં સામાન્ય અને વિશેષ ઉભયરૂપ હોવાથી પરમાણુ સિવાયના સકલાસ્તિકાયોનું સપ્રદેશ-અપ્રદેશપણું વિચારવા યોગ્ય છે.

પરમાણુ અપ્રદેશ=પ્રદેશ વિનાના જ છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે - કાળ અનંત-સમયાત્મક છે અર્થાત્ અનંતસમયાત્મક અનંતપ્રદેશો કાળના છે. અને જીવની કાળસાથે અભેદ 25 વિવક્ષા કરીએ ત્યારે જીવ કાળના આદેશથી=કાળની અપેક્ષાએ નિયમથી સપ્રદેશ છે. જ્યારે લબ્ધિની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ અથવા અપ્રદેશાત્મક છે. (તે આ પ્રમાણે → જીવમાં લબ્ધિ એટલે કે વીર્યલબ્ધિ વિગેરે અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ છે. આ લબ્ધિઓની અપેક્ષાએ જીવ સપ્રદેશ ઘટે છે. અને વિશેષલબ્ધિઓનો સામાન્યથી સંગ્રહ કરીએ ત્યારે ‘એગે આયા’ ની જેમ આત્મા એકલબ્ધિરૂપ બની જવાથી અપ્રદેશ કહી શકાય છે.) આ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયાદિ ત્રણ 30 અસ્તિકાયોમાં પણ પરાપરનિમિત્તે=તે તે અપેક્ષાએ સપ્રદેશ અને અપ્રદેશપણું કહેવા યોગ્ય છે.

- દ્રવ્યાદ્યપેક્ષયા ચિન્ત્યઃ, યથા-દ્રવ્યતઃ પરમાણુપ્રદેશો દ્વ્યણુકાદયઃ સપ્રદેશાઃ, ક્ષેત્રતઃ એક-પ્રદેશાવગાદોઽપ્રદેશો દ્વ્યાદિપ્રદેશાવગાદાઃ સપ્રદેશાઃ, એવં કાલતોઽપ્યેકાનેકસમયસ્થિતિ-ર્ભવતોઽપ્યેકાનેકગુણકૃષ્ણાદિરિતિ કૃતં વિસ્તરેણ, પ્રકૃતમુચ્યતે-ઇદમેવભૂતં જીવાજીવવાતં જાનીહિ દ્રવ્યલોકં, દ્રવ્યમેવ લોકો દ્રવ્યલોક ઇતિકૃત્વા, અસ્યૈવ શેષધર્મોપદર્શના-
 5 યાઽઽહ-નિત્યાનિત્યં ચ યદ્ દ્રવ્યં, ચશબ્દાદભિલાષ્યાનભિલાષ્યાદિસમુચ્યય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૯૬॥
 સામ્પ્રતં જીવાજીવયોર્નિત્યાનિત્યતામેવોપદર્શયન્નાહ-

ગૃહ ૧ સિદ્ધા ૨ ભવિઆયા ૩ અભવિઅ ૪-૧ પુગલ ૧ અણાગયદ્ધા ય ૨ ।

તીઅદ્ધ ૩ તિત્તિ કાયા ૪-૨ જીવા ૧ જીવ ૨ દ્વિઈ ચઝહા ॥૧૯૭॥ (ભા૦)

- વ્યાખ્યા-અસ્યાઃ સામાયિકવદ્ વ્યાખ્યા કાર્યેતિ, ભક્ષકાસ્તુ સાદિસપર્યવસાનાઃ સાદ્ય-
 10 પર્યવસાનાઃ અનાદિસપર્યવસાના અનાદ્યપર્યવસાનાઃ, એવમજીવેષુ જીવાજીવયોરઘૌ ભક્ષાઃ । દ્વારમ્ ॥૧૯૭॥

અધુના ક્ષેત્રલોકઃ પ્રતિપાદ્યતે, તત્ર-

- પુદ્ગલાસ્તિકાયનું સપ્રદેશ-અપ્રદેશપણું દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ વિચારવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે → દ્રવ્યથી પરમાણુ અપ્રદેશી છે, દ્વ્યણુક વિગેરે સપ્રદેશી છે. ક્ષેત્રથી એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો અપ્રદેશી જાણવા, દ્વ્યાદિ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો સપ્રદેશી જાણવા.
 15 આ જ પ્રમાણે કાળથી એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અપ્રદેશી અને બે વિગેરે સમયની સ્થિતિવાળા સપ્રદેશી. ભાવથી પણ એકગુણ કૃષ્ણવાળા પુદ્ગલો અપ્રદેશી અને દ્વિગુણકૃષ્ણાદિ સપ્રદેશી જાણવા. વધુ વિસ્તારથી સર્વું.

- મૂળ વાત કહેવાય છે - આવા પ્રકારનો આ જીવ-અજીવનો સમૂહ એ દ્રવ્યલોક તું જાણ, કારણ કે દ્રવ્ય એ જ લોક તે દ્રવ્યલોક. આવા પ્રકારનો 'દ્રવ્યલોક' શબ્દનો અર્થ છે. આ જ જીવાજીવરૂપ દ્રવ્યલોકના શેષ ધર્મોને બતાવવા માટે કહે છે - 'નિત્યાનિત્ય એવું જે દ્રવ્ય' (આનો અન્યથ ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણી લેવો.) 'ચ' શબ્દથી અભિલાષ્ય-અનભિલાષ્ય વિગેરે ધર્મો પણ સમજી લેવા. ॥૧૯૮॥

અવતરણિકા :- હવે જીવ-અજીવની નિત્યાનિત્યતાને જ બતાવતા કહે છે ⇨

- 25 ગાથાર્થ :- ગતિ, સિદ્ધ, ભવ્ય, અભવ્ય (તથા) પુદ્ગલ, અનાગતકાળ, અતીતકાળ અને ત્રણ કાય આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવ દરેકની ચાર પ્રકારે સ્થિતિ છે.

ટીકાર્થ :- આ ગાથાની વ્યાખ્યા સામાયિક અધ્યયનમાં કહેવાયેલ (ગા. ૬૬૨-ભાગ-૩) પ્રમાણે જાણવી. તેમાં સાદિ - સાંત, સાદિ-અનંત, અનાદિ-સાંત અને અનાદિ-અનંત એ પ્રમાણે જીવને વિષે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ જાણવી. એ જ પ્રમાણે અજીવને વિષે પણ ચાર પ્રકાર મળી

- 30 જીવ-અજીવના આઠ ભાંગા જાણવા. ॥૧૯૭॥

અવતરણિકા :- હવે ક્ષેત્રલોક પ્રતિપાદન કરાય છે. તેમાં ⇨

આગાસસ પાસા ઉઠ્ઠં ચ અહે અ તિરિયલોએ અ ।

જાણાહિ ચિત્તલોગં અણંતં જિણદેસિઅં સમ્મં ॥૧૯૮॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—આકાશસ્ય પ્રદેશાઃ—પ્રકૃષ્ટા દેશાઃ પ્રદેશાસ્તાન્ 'ઊર્ધ્વ ચ' इत्यूर्ધ્વલોકે ચ 'અધશ્ચ' इत्यधोलोके ચ તિર્યગ્લોકે ચ, કિં ?—જાનીહિ ક્ષેત્રલોકં, ક્ષેત્રમેવ લોકઃ ક્ષેત્રલોક इतिकृत्वा, લોક્યત इति ચ લોક इति, ઊર્ધ્વાદિલોકવિભાગસ્તુ સુત્રેયઃ, 'અનન્ત'મિત્ય-લોકાકાશપ્રદેશાપેક્ષયા ચાનન્તમ્, અનુસ્વારલોપોઽત્ર દ્રષ્ટવ્યઃ, 'જિનદેશિતમ્' इति જિનકથિતં 'સમ્યક્' શોભનેન વિધિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૯૮॥

સામ્પ્રતં કાલલોકપ્રતિપાદનાયાહ—

સમયાવલિઅમુહુત્તા દિવસમહોરત્તપક્ષમાસા ય ।

સંવચ્છરજુગપલિઆ સાગરઓસપ્પિપરિઅટ્ઠા ॥૧૯૯॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—ઇહ પરમનિકૃષ્ટઃ કાલઃ સમયોઽભિધીયતે અસંખ્યેયસમયમાના ત્વાવલિકા દ્વિઘટિકો મુહૂર્તઃ ષોડશ મુહૂર્તા દિવસઃ દ્વાત્રિશદહોરાત્રં પચ્ચદશાહોરાત્રાણિ પક્ષઃ દ્વૌ પક્ષૌ માસઃ દ્વાદશ માસાઃ સંવત્સરમિતિ પચ્ચસંવત્સરં યુગં પલ્યોપમમુદ્ધારાદિભેદં યથાઽનુયોગદ્વારેષુ તથાઽવસેયં,

ગાથાર્થ :- ઊર્ધ્વલોકમાં, અધોલોકમાં અને તિર્યગ્લોકમાં રહેલા આકાશ પ્રદેશોને તું જિનકથિત, અનંત એવા ક્ષેત્રલોક તરીકે સમ્યગ્ રીતે જાણ.

ટીકાર્થ :- પ્રકૃષ્ટ=સૌથી નાનામાં નાનો જે દેશ તે પ્રદેશ. આકાશના આ પ્રદેશોને, (ક્યાં રહેલા?) મૂળમાં 'ઊર્ધ્વ' શબ્દ છે તેનાથી અહીં 'ઊર્ધ્વલોક' અર્થ લેવો, તેથી ઊર્ધ્વલોકમાં, અધોલોકમાં અને તિર્યગ્લોકમાં (રહેલા આકાશના પ્રદેશોને) શું ? તે કહે છે- આ પ્રદેશોને ક્ષેત્રલોક તરીકે તું જાણ, કારણ કે ક્ષેત્ર પોતે જ લોક તે ક્ષેત્રલોક આ પ્રમાણેનો 'ક્ષેત્રલોક' શબ્દનો અર્થ છે. અને લોક એટલે જે દેખાય તે. ઊર્ધ્વાદિલોકનો વિભાગ સુખેથી જાણી શકાય છે. (તે આ પ્રમાણે → ૧૪ રાજલોકની મધ્યમાં આવેલા આઠ રૂચક પ્રદેશથી ઉપર-નીચે ૮૦૦-૮૦૦ યોજન એમ કુલ ૧૮૦૦ યોજન પ્રમાણ તિર્યગ્લોક છે. તે સિવાયનો ઊર્ધ્વ-અધોલોક સ્વયં જાણી લેવો.) અલોકાકાશના પ્રદેશોની અપેક્ષાએ આ ક્ષેત્રલોક અનંત છે. મૂળમાં 'અણંત' ને બદલે 'અણંત' શબ્દ છે, જેમાં (પ્રાકૃત હોવાથી) અનુસ્વારનો લોપ થયેલ છે. સમ્યગ્ વિધિવડે જિનેશ્વરોએ કહેલ એવું ક્ષેત્રલોક. (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥૧૯૮॥

અવતરણિકા :- હવે કાળલોકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- અહીં પરમનિકૃષ્ટ (સૌથી નાનામાં નાનો) કાળ સમય કહેવાય છે. અસંખ્યેય સમયપ્રમાણ આવલિકા, બે ઘડી=મુહૂર્ત, સોળ મુહૂર્ત=દિવસ, બત્રીસ મુહૂર્ત=એક અહોરાત્ર, પંદર અહોરાત્ર=પક્ષ, બે પક્ષ=માસ, બાર માસ=વર્ષ, પાંચવર્ષ=યુગ, ઉદ્ધારાદિભેદોવાળા

સાગરોપમં તદ્વદેવ, દશસાગરોપમકોટાકોટિપરિમાણોત્સર્પિણી, એવમવસર્પિણ્યપિ દ્રષ્ટવ્યા, 'પરાવર્તઃ' પુદ્ગલપરાવર્તઃ, સ ચાનન્તોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપ્રમાણો દ્રવ્યાદિભેદઃ, તેઽનન્તા અતીતકાલઃ અનન્ત એવૈષ્યન્નિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧॥

ઉક્તઃ કાલલોકઃ, લોકયોજના પૂર્વવદ્ । અધુના ભવલોકમભિધિત્સુરાહ—

5

પોરહઅદેવમણુઆ તિરિક્ખજોણીગયા ય જે સત્તા ।

તંમિ ભવે વહંતા ભવલોગં તં વિઆણાહિ ॥૨૦૦॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—નારકદેવમનુષ્યાસ્તથા તિર્યગ્યોનિગતાશ્ચ યે 'સત્ત્વાઃ' પ્રાણિનઃ 'તંમિ' તિ તસ્મિન્ ભવે વર્તમાના યદનુભાવમનુભવન્તિ ભવલોકં તં વિજાનીહિ, લોકયોજના પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૦૦॥

10

સામ્પ્રતં ભાવલોકમુપદર્શયતિ—

ઓદહ્ણ ૧ ઓવસમિ ૨ યહ્ણ અ ૩ તહા યહ્ણઓવસમિ ૪ ।

પરિણામિ ૫ સન્નિવા ૬ અ ૬ છવ્વિહો ભાવલોગો ૭ ॥૨૦૧॥ (ભા૦)

વ્યાખ્યા—ઉદયેન નિર્વૃત્ત ઔદયિકઃ, કર્મણ ઇતિ ગમ્યતે, તથોપશમેન નિર્વૃત્ત ઔપશમિકઃ, ક્ષયેન નિર્વૃત્તઃ ક્ષાયિકઃ, એવં શેષેષ્વપિ વાચ્યં, તતશ્ચ ક્ષાયિકશ્ચ તથા ક્ષાયોપશમિકશ્ચ

15

પલ્યોપમનું વર્ણન અનુયોગદ્વાર નામના આગમમાં જે રીતે કર્યું છે, તે રીતે અહીં જાણી લેવું. દશ કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્સર્પિણી અને એટલા પ્રમાણની અવસર્પિણી પણ જાણવી. પુદ્ગલપરાવર્તકાળ અનંત ઉત્સર્પિણી - અવસર્પિણી પ્રમાણ અને દ્રવ્યાદિ ચાર ભેદવાળો જાણવો. અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત કાળપ્રમાણ અતીતકાળ અને અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત કાળપ્રમાણ અનાગત = ભવિષ્યકાળ જાણવો. ॥૧૯૯॥ કાળલોક કલ્પો. લોકની યોજના પૂર્વની જેમ કરવી. (અર્થાત્

20

કાળરૂપ લોક તે કાળલોક અને જે દેખાય તે લોક આ પ્રમાણેનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો.)

અવતરણિકા :- હવે ભવલોકને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ભાષ્યકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- નારક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ્યોનિમાં રહેલા જીવો તે તે ભવમાં વર્તતા જે અનુભાવને (=તીવ્રતમ દુઃખાદિરૂપ ભવને) અનુભવી રહ્યાં છે તે અનુભાવને તું ભવલોક તરીકે

25

જાણ, કારણ કે ભવ એ જ લોક તે ભવલોક એ પ્રમાણે શબ્દાર્થ છે. ॥૨૦૦॥

અવતરણિકા :- હવે ભાવલોકને દર્શાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ઉદયથી જે થાય તે ઔદયિક, (અહીં ઉદય કોનો લેવાનો ? તે કહે છે કે) 'કર્મનો' એ પ્રમાણે શબ્દ બહારથી જાણી લેવો. તથા ઉપશમથી જે થાય તે ઔપશમિક, ક્ષયવડે જે થાય તે ક્ષાયિક, આ પ્રમાણે શેષ ક્ષાયોપશમિકાદિ ભાવોમાં પણ જાણી લેવું. આમ, ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, પારિણામિક અને સાન્નિપાતિક આ પ્રમાણે છ

30

પારિણામિકશ્ચ સાન્નિપાતિકશ્ચ, एवं षड्विधो भावलोकस्तु, तत्र सान्निपातिक ओघतो-
 -जेकभेदोऽवसेयः, अविरुद्धस्तु पञ्चदशभेद इति, उक्तं च—“औदङ्मुखओवसमे परिणामेकैकको-
 (क्कु)गङ्गचउक्केऽवि । खयजोगेणावि चउरो तदभावे उवसमेणापि ॥१॥ उवसमसेढी एक्को
 केवलिणोऽवि य तहेव सिद्धस्स । अविरुद्धसन्निवाइयभेया एमेव पण्णरस ॥२॥” ति
 गाथार्थः ॥२०१॥

5

તિલ્લો રાગો અ દોસો અ, ઉડ્ઝા જસસ જંતુણો ।

જાણાહિ ભાવલોઅં, અણંતજિણદેસિઅં સમ્મં ॥૨૦૨॥ (ભા૦)

પ્રકારનો ભાવલોક જાણવો. તેમાં સાન્નિપાતિક ભાવ સામાન્યથી અનેક પ્રકારનો જાણવો.
 અવિરુદ્ધ સાન્નિપાતિક પંદર પ્રકારે જાણવો. કહ્યું છે - (અહીં ગાથાનો સીધો ભાવાર્થ લખ્યો
 છે) “નૌરકોનો નરકગતિ વગેરે ઔદયિકભાવ છે, ઇન્દ્રિયસંપન્નતાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવ છે, 10
 અને જીવત્વાદિ એ પારિણામિકભાવ છે. આ પ્રમાણે ત્રણ ભાવોને આશ્રયીને નરકગતિમાં
 એક ભાંગો પ્રાપ્ત થયો. આ જ પ્રમાણે શેષ ત્રણ ગતિના એક-એક ભાંગા મળીને ચાર ગતિના
 ચાર ભાંગા થયા. હવે કહેવાયેલા આ ત્રણ ભાવોમાં ક્ષાયિકભાવનો ઉમેરો કરતા ચારભાવોનો
 એક ભાંગો થાય. ચાર ગતિમાં દરેકમાં ચારભાવોથી બનેલો એક-એક ભાંગો ગણતા ચાર
 ભાંગા થાય, કારણ કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ ચારે ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ બધા મળી આઠ 15
 ભાંગા થયા.

હવે ચારભાવોમાંથી ક્ષાયિકભાવને કાઢી ઔપશમિકભાવનો ઉમેરો કરતા ચાર ગતિને
 આશ્રયી અન્ય ચાર ભાંગા પ્રાપ્ત થાય, કારણ કે પ્રથમ વખત ઔપશમિકસમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરતા
 જીવો ચારે ગતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ બધા મળી બાર ભાંગા થયા. હવે જે જીવ દર્શનસમકનો
 ક્ષય કરીને ઉપશમશ્રેણી માંડે તેને પાંચે ભાવો હોવાથી પાંચભાવોનો એક ભાંગો પ્રાપ્ત થાય, 20
 કેવલીને પણ ઔદયિક, ક્ષાયિક અને પારિણામિક એમ ભાવત્રિકનો એક જ ભાંગો, તથા
 સિદ્ધને પણ ક્ષાયિક અને પારિણામિક ભાવદ્વિકનો એક જ ભાંગો. બધા મળી પંદર ભાંગા થાય.
 (આ સિવાયના દ્વિકસંયોગના દશ ભાંગા, ત્રિકસંયોગના દશ ભાંગા, ચતુષ્કસંયોગના પાંચ
 ભાંગા અને પંચસંયોગનો એક ભાંગો એમ કુલ મળીને આ છવીસ ભાંગા કો'ક જીવોને ક્યારેક
 જ દેખાતા હોવાથી વિરુદ્ધ ભાંગા કહેવાય છે, જ્યારે ઉપરોક્ત પંદર ભાંગા હંમેશા પ્રાપ્ત થતાં 25
 હોવાથી અવિરુદ્ધ ભાંગા કહેવાય છે.-इति टिप्पणे) ॥૨૦૧॥

ગાથાર્થ :- જે જીવને રાગ અને દ્રેષનો તીવ્ર ઉદય છે તે જીવને તું અનંતજિનકથિત એવા
 ભાવલોક તરીકે સમ્યગ્ રીતે જાણ.

★ ઔદયિક: ક્ષાયોપશમિક: પારિણામિક એકૈકો ગતિચતુષ્કેઽપિ । ક્ષયયોગેનાપિ ચત્તાર: તદભાવે
 ઉપશમેનાપિ ॥૧॥ ઉપશમશ્રેણાવેક: કેવલિનોઽપિ ચ તથૈવ સિદ્ધસ્ય । અવિરુદ્ધસાન્નિપાતિકભેદા એવમેવ 30

વ્યાખ્યા—‘તીવ્ર’ ઉત્કટઃ રાગશ્ચ દ્વેષશ્ચ, તત્રાભિષ્વજ્જલક્ષણો રાગઃ અપ્રીતિલક્ષણો દ્વેષ
 ઇતિ, એતાવુદીર્ઘો ‘યસ્ય જન્તોઃ’ યસ્ય પ્રાણિન इत्यर्थः, તં પ્રાણિનં તેન ભાવેન લોક્યત્વાજ્ઞાનીહિ
 ભાવલોકં ‘અનન્તજિનદેશિતમ્’ એકવાક્યતયાનન્તજિનકથિતં ‘સમ્યગ્’ ઇતિ ક્રિયાવિશેષણમ્,
 અયં ગાથાર્થઃ ॥૨૦૨॥ દ્વારં ।

- 5 સામ્પ્રતં પર્યાયલોક-ઉચ્ચતે, તત્રૌઘતઃ પર્યાયા ધર્મા ઉચ્ચન્તે, ઇહ તુ કિલ નૈગમનયદર્શનં
 મૂઢનયદર્શનં વાઽધિકૃત્ય ચતુર્વિધં પર્યાયલોકમાહ—

દલ્લગુણ ૧ રિચ્છપજ્જવ ૨ ભવાણુભાવે અ ૩ ભાવપરિણામે ૪ ।

જાણ ચઽઽહમેઅં, પજ્જવલોગં સમાસેણં ॥૨૦૩॥ (ભા૦)

- ટીકાર્થ :- તીવ્ર એટલે ઉત્કટ, રાગ આસકિતરૂપ અને દ્વેષ અપ્રીતિરૂપ જાણવો. જે જીવને
 10 ઉત્કટ એવા રાગ-દ્વેષનો ઉદય છે તે જીવને ભાવલોક તરીકે તું જાણ, કારણ કે રાગ-દ્વેષરૂપ
 ભાવવડે તે જીવ જણાય છે. (આશય એ છે કે - ભાવોવડે જે જણાય તે ભાવલોક. આ રીતે
 અર્થ કરતા રાગ-દ્વેષરૂપ ભાવવડે જીવ જણાતો હોવાથી તે જીવ ભાવલોક કહેવાયેલ છે, એમ તું
 સમ્યગ્ રીતે જાણ. આવું કોનાવડે કહેવાયેલ છે ? તે કહે છે -) અનંત જિનેશ્વરોવડે એક
 15 વાક્યરૂપે (અર્થાત્ અમુક તીર્થકરોએ જુદું કહ્યું અને અમુક તીર્થકરોએ જુદું કહ્યું એવું નથી પરંતુ
 બધા જ તીર્થકરોવડે એક મત થઈને) કહેવાયેલ છે. (અથવા બીજી રીતે અર્થ જાણવો કે પૂર્વે
 ભા. ૧૯૮ માં ‘અણંતજિણ-દેસિઅં’ શબ્દને અણંત અને જિણદેસિઅં એમ જુદો પાડ્યો હતો. અહીં
 એ રીતે જુદો પાડવો નથી. તેથી ટીકાકાર ખુલાસો કરે છે કે આ શબ્દ એકવાક્યરૂપે જાણવો
 એટલે કે આ એક જ શબ્દ જાણવો. અહીં પણ અર્થ એ જ કે અનંત જિનેશ્વરોવડે કહેવાયેલ.)
 ‘સમ્યગ્’ શબ્દ ક્રિયાવિશેષણ જાણવો. (ટીકાનો અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥૨૦૨॥
- 20 અવતરણિકા :- હવે પર્યાયલોક કહેવાય છે. તેમાં પર્યાય એટલે સામાન્યથી ધર્મો જાણવા.
 અહીં નૈગમનયના મતને અથવા મૂઢનયના મતને આશ્રયીને ચાર પ્રકારના પર્યાયલોકને કહે છે.
 (આશય એ છે કે - નૈગમ સિવાયના છ નયોમાં કો’ક માત્ર સામાન્યવાદી છે, તો કો’ક
 વિશેષવાદી છે. તેમાં જો સામાન્યવાદીમતને આશ્રયીને વિચારીએ તો તેમના મતે તમામ પર્યાયો
 સામાન્યરૂપ હોવાથી એક છે અને તેથી પર્યાયલોકનું ચતુર્વિધપણું ઘટે નહીં. વિશેષવાદીઓના
 25 મતે દરેક પર્યાયો જુદા જુદા હોવાથી પર્યાયલોક અનંત છે તેથી તેઓ પણ ચતુર્વિધપણાને
 ઈચ્છતાં નથી. જ્યારે નૈગમનય અનેક પ્રકારનો હોવાથી ચાર પ્રકારના પર્યાયલોકને પણ ઈચ્છે
 છે. તેથી ‘નૈગમનયના મતને આશ્રયીને’ લખ્યું છે. અથવા વર્તમાનમાં કાલિકશ્રુત (ઉપલક્ષણથી
 ઉત્કાલિકશ્રુત પણ) મૂઢનયવાળું હોવાથી સૂત્રો નયોવડે વિચારાતા નથી. અહીં મૂઢનય=જેમાંથી
 નયવિભાગ કાઢી નાંખવામાં આવ્યો હોય તે. માટે ‘મૂઢનયદર્શનને આશ્રયીને’ એટલે કે નયોનો
 30 વિભાગ કર્યા વિના વિવક્ષાવશથી જ કેટલાક ભેદોને આશ્રયીને પર્યાયલોકના ચાર પ્રકારો
 બતાવવામાં આવે છે.) ⇨

ગાથાર્થ :- દ્રવ્યોના ગુણો, ક્ષેત્રના પર્યાયો, ભવના અનુભવો અને ભાવના પરિણામો,
 સંક્ષેપથી આ ચાર પ્રકારનો પર્યાયલોક તું જાણ.

વ્યાખ્યા—દ્રવ્યસ્ય ગુણાઃ-રૂપાદયઃ, તથા ક્ષેત્રસ્ય પર્યાયાઃ-અગુરુલઘવઃ ભરતાદિભેદા એવ
ચાન્તે, ભવસ્ય ચ નારકાદેરનુભાવઃ-તીવ્રતમદુઃખાદિઃ, યથોક્તમ્—“અચ્છિણિમિલીયમેતં જાતિ
સુહં દુઃખમેવ અણુબંધં । જરણે જોરડાણં અહોણિસિં પચ્ચમાણાણં ॥૧॥ અસુખા
ઝવિયણિજ્જા સદ્દરસા રૂવગંધાસા ય । જરણે જોરડાણં દુઃખકયકમ્પોવલિત્તાણં ॥૨॥” ઇત્યાદિ,
એવં શ્રેષ્ઠાનુભાવોઽપિ વાચ્યઃ, તથા ભાવસ્ય જીવાજીવસમ્બન્ધિનઃ પરિણામસ્તેન તેન અજ્ઞાનાદ્ 5
જ્ઞાનં નીલાલ્લોહિતમિત્યાદિપ્રકારેણ ભવનમિત્યર્થઃ, ‘જાનીહિ’ અવબુદ્ધ્યસ્વ ચતુર્વિધમેનમોઘતઃ
પર્યાયલોકં ‘સમાસેન’ સંક્ષેપેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૦૩॥

તત્ર યદુક્તં દ્રવ્યસ્ય ગુણા ઇત્યાદિ તદુપદર્શનેન નિગમયન્નાહ—

વત્તરસગંધસંઠાણાફાસદ્ધાણગદ્વત્તરભેદે અ ।

પરિણામે અ બહુવિહે પજ્જવલોગં વિઆણાહિ ॥૨૦૪॥ (ભા૦)

10

વ્યાખ્યા—વર્ણરસગન્ધસંસ્થાનસ્પર્શસ્થાનગતિવર્ણભેદાશ્ચ, ચણ્ણબ્દાદ્ રસાદિભેદપરિગ્રહઃ, અયમત્ર
ભાવાર્થઃ-વર્ણાદયઃ સભેદા ગૃહ્યન્તે, તત્ર વર્ણઃ કૃષ્ણાદિભેદાત્ પદ્મધા, રસોઽપિ તિક્તાદિ-

ટીકાર્થ :- દ્રવ્યના રૂપાદિ ગુણો, ક્ષેત્રના અગુરુ લઘુ વિગેરે પર્યાયો, કેટલાકો ભરતક્ષેત્રાદિ
ભેદો જ પર્યાય તરીકે કહે છે. નારકાદિ ભવોના તીવ્રતમ દુઃખાદિ અનુભાવો, કહ્યું છે -
“નરકમાં રાત-દિવસ પકાવાત્ત એવા નારકોને આંખના પલકારા જેટલું પણ સુખ નથી, પરંતુ 15
સતત દુઃખ જ છે. ॥૧॥ નરકમાં દુષ્કૃતવડે ઉત્પન્ન થયેલા કર્મોથી લેપાયેલા નારકોના શબ્દ,
રસ, રૂપ, ગંધ અને સ્પર્શો અશુભ તથા ઉદ્વેગ પમાડનારા છે. ॥૨॥ વિગેરે.” આ પ્રમાણે
બીજા ભવોના પણ જે દુઃખો છે તે પણ અહીં કહેવા યોગ્ય છે. તથા જીવાજીવ સંબંધી ભાવનો
પરિણામ એટલે કે તે તે પ્રકારવડે થવું અર્થાત્ અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાન થવું કે નીલમાંથી લાલ થવું
વિગેરે જે પરિણામ. આમ સામાન્યથી ગુણો, પર્યાયો, અનુભાવો અને પરિણામરૂપ ચાર પ્રકારના 20
પર્યાયલોકને તું સંક્ષેપથી જાણ. ॥૨૦૩॥

અવતરણિકા :- અહીં ‘દ્રવ્યના ગુણો’ વિગેરે જે કહ્યું તે બતાવવાવડે નિગમન કરતા કહે
છે ૫

ગાથાર્થ :- વર્ણ, રસ, ગંધ, સંસ્થાન, સ્પર્શ, સ્થાન, ગતિ, વર્ણના ભેદો અને બહુવિધ
પરિણામોને તું પર્યાયલોક જાણ. 25

ટીકાર્થ :- વર્ણ, રસ, ગંધ, સંસ્થાન, સ્પર્શ, સ્થાન, ગતિ, વર્ણભેદો, અહીં ચ શબ્દથી
રસાદિના ભેદોનું પણ ગ્રહણ કરવું. ભાવાર્થ એ છે કે - અહીં વર્ણ વિગેરે પોત-પોતાના ભેદો
સહિત ગ્રહણ કરવાના છે. (માટે જ સ્થાન, ગતિ પછી ‘વર્ણભેદ’ શબ્દ લખેલ છે, તેથી
વર્ણભેદની જેમ રસભેદ, ગંધભેદ વગેરે લેવા.) તેમાં, કૃષ્ણાદિભેદથી વર્ણ પાંચ પ્રકારનો છે,

૧૪. અક્ષિનિમીલનમાત્રં નાસ્તિ સુખં દુઃખમેવાનુબદ્ધમ્ । નરકે નૈરયિકાણામર્હનિશં પચ્યમાનાનામ્ ॥૧॥ 30
અશુભા ડહ્વેજનીયાઃ શબ્દરસા રૂપગન્ધસ્પર્શાશ્ચ । નરકે નૈરયિકાણાં દુષ્કૃતકર્મોપલિસાનામ્ ॥૨॥

- ભેદાત્પદ્ધતિ, ગન્ધઃ સુરભિરિત્યાદિભેદાત્ દ્વિધા, સંસ્થાનં પરિમણ્ડલાદિભેદાત્પદ્ધતિ, સ્પર્શઃ
કર્કશાદિભેદાદ્દૃષ્ટા, સ્થાનમવગાહનાલક્ષણં તદાશ્રયભેદાદનેકધા, ગતિઃ સ્પર્શવદ્ગતિરિત્યાદિ-
ભેદાદ્ દ્વિધા, ચશબ્દ ઉક્તાર્થ એવ અથવા કૃષ્ણાદિવર્ણાદીનાં સ્વભેદાપેક્ષ્યા એકગુણકૃષ્ણાદ્ય-
નેકભેદોપસદ્ગ્રહાર્થ ઇતિ, અનેન કિલ દ્રવ્યગુણા ઇત્યેતદ્વ્યાખ્યાતં । પરિણામાંશ્ચ બહુવિધાનિ-
5 ત્યનેન તુ ચરમદ્વારં, શેષં દ્વારદ્વયં સ્વયમેવ ભાવનીયં, તત્ત્વ ભાવિતમેવેત્યક્ષરગમનિકા ।
ભાવાર્થસ્ત્વયમ્-પરિણામાંશ્ચ બહુવિધાન્ જીવાજીવભાવગોચરાન્, કિં ?-પર્યાયલોકં વિજાનીહિ
ઇતિ ગાથાર્થઃ, અક્ષરયોજના પૂર્વવદિતિ ॥૨૦૪॥ દ્વારં ॥

સામ્પ્રતં લોકપર્યાયશબ્દાન્નિરૂપયન્નાહ-

આલુક્કઈ અ પલુક્કઈ લુક્કઈ સંલુક્કઈ અ એગડા ।

- 10 લોગો અઢવિહો ખલુ તેણેસો વુચ્ચઈ લોગો ॥૧૦૫૮॥

વ્યાખ્યા-આલોક્યત ઇત્યાલોકઃ, પ્રલોક્યત ઇતિ પ્રલોકઃ, લોક્યત ઇતિ લોકઃ,
સંલોક્યત ઇતિ ચ સંલોકઃ, એતે એકાર્થિકાઃ શબ્દાઃ, લોકઃ અષ્ટવિધઃ, ચત્ત્વિત્યત્ર આલોક્યત

- તિક્તાદિ ભેદથી રસ પણ પાંચ પ્રકારે છે, સુરભિ વિગેરે ભેદથી ગંધ બે પ્રકારે, પરિમંડળાદિ
ભેદથી સંસ્થાન પાંચ પ્રકારે, કર્કશાદિભેદથી સ્પર્શ આઠ પ્રકારે, અવગાહનારૂપ સ્થાન એ તેના
15 આશ્રયના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે. (જેમ કે, વાડકીમાં પાણી ભર્યું હોય, લોટામાં પાણી ભર્યું
હાય, થાળામાં પાણી હાય, અહીં થાળા, લોટો, વાડકી એ આશ્રય છે, તેમાં પાણીનું રહેવું એ
અવગાહના. આ અવગાહના આશ્રયના ભેદથી જુદી જુદી થાય છે.) સ્પર્શવાળી ગતિ (=સ્પૃશદ્
ગતિ) વિગેરે ભેદથી ગતિ બે પ્રકારે છે. ‘ચ’ શબ્દનો અર્થ શરૂઆતમાં જ કહેવાય ગયો છે.
અથવા કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણોનો સ્વભેદની અપેક્ષાએ એક ગુણ કૃષ્ણ વિગેરે અનેક ભેદોનો સંગ્રહ
20 કરનાર ‘ચ’ શબ્દ જાણવો. આમ, વર્ણ, ગંધ.... પંક્તિવડે ‘દ્રવ્યના ગુણો’ એવું જે કહ્યું હતું
તેનું વ્યાખ્યાન કરાયું (કારણ કે વર્ણ વિગેરે દ્રવ્યના ગુણો છે.) તથા, ‘બહુવિધ પરિણામો’
આનાવડે ચરમદ્વાર=પરિણામદ્વાર કહેવાયું. શેષ=ક્ષેત્રપર્યાય અને ભવાનુભાવરૂપ બે દ્વારો સ્વયં
વિચારી લેવા. અને તે બંને દ્વારો (ગા. ૨૦૨ ની ટીકામાં) વિચારાઈ ગયા જ છે. આ પ્રમાણે
અક્ષરોની વ્યાખ્યા થઈ.

- 25 ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - જીવ અને અજીવોના ભાવવિષયક ઘણા પ્રકારના પરિણામોને
પર્યાયલોક તરીકે તું જાણ. (ટીકાર્થનો અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) અક્ષરયોજના
પૂર્વની જેમ (અર્થાત્ પર્યાય એ જ લોક તે પર્યાયલોક એ પ્રમાણેનો અર્થ પૂર્વની જેમ) જાણવો.
॥૨૦૪॥

- અવતરણિકા :- હવે લોકના પર્યાયવાચી શબ્દોનું નિરૂપણ કરતા કહે છે ⇨

- 30 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ-મર્યાદાવડે જે જણાય તે આલોક, પ્રકર્ષવડે જે જણાય તે પ્રલોક, જણાય
તે લોક, અને સમ્યગ્ રીતે જણાય તે સંલોક. (આ રીતે વ્યુત્પત્તિઓ જુદી જુદી છે. પરંતુ) આ

ઇત્યાદિ યોજનીયમ્, અતઃ એવાઽઽહ-તેનૈષ ઉચ્યતે લોકો યેનાઽઽલોક્યત ઇત્યાદિ ભાવનીયં, મધ્યાર્થઃ ॥૧૦૫૮॥

વ્યાખ્યાતો લોકઃ, ઇદાનીમુદ્યોતઃ ઉચ્યતે, તત્રાહ-

દુવિહો ખલુ ઉજ્જોઓ નાયવ્વો દવ્વભાવસંજુતો ।

અમ્મી દવ્વુજ્જોઓ ચંદો સૂરો મણી વિજ્જુ ॥૧૦૫૯॥

5

વ્યાખ્યા-‘દ્વિવિધઃ’ દ્વિપ્રકારઃ ખલુદ્યોતઃ, ખલુશબ્દો મૂલભેદાપેક્ષયા ન તુ વ્યક્ત્યપેક્ષયેતિ વિશેષણાર્થઃ, ઉદ્યોત્યતે-પ્રકાશ્યતેઽનેનેત્યુદ્યોતઃ, ‘જ્ઞાતવ્યઃ’ વિજ્ઞેયો, દ્રવ્યભાવસંયુક્ત ઇતિ-દ્રવ્યોદ્યોતો ભાવોદ્યોતશ્ચેત્યર્થઃ, તત્રાગ્નિર્દ્રવ્યોદ્યોતઃ ઘટાદ્યુદ્યોતનેઽપિ તદ્ગતાયાઃ સમ્યક્પ્રતિપત્તેર-^{૧૫}ભાવાત્સકલવસ્તુધર્માનુદ્યોતનાચ્ચ, ન હિ ધર્માસ્તિકાયાદયઃ સદસન્નિત્યાનિત્યાદ્યનન્તધર્માત્મકસ્ય ચ વસ્તુનઃ સર્વ એવ ધર્મા અગ્નિના ઉદ્યોત્યન્ત ઇત્યત્ર બહુ વક્તવ્યં તત્સુ નોચ્યતે ગ્રન્થવિસ્તરભયા-
દિતિ, તતશ્ચ સ્થિતમિદમ્-અગ્નિર્દ્રવ્યોદ્યોતઃ, તથા ચન્દ્રઃ સૂર્યો મણિર્વિદ્યુદિતિ, તત્ર મણિઃ-

10

શબ્દો બધા એક અર્થવાળા જાણવા. પૂર્વે ગા.૧૦૫૭ માં કહ્યું કે ‘લોક આઠ પ્રકારનો છે.’ તેમાં જે લોક શબ્દ છે. તેની સાથે આલોક્યતે વિ. પદો જોડવા. આથી અર્થ થયો કે જે કારણથી આ આઠ પ્રકારનો લોક ‘દેખાય’ વિગેરે વ્યુત્પત્તિ અર્થવાળો છે તે કારણથી એ ‘લોક’ શબ્દથી વાચ્ય બને છે. (ટૂંકમાં - જે કારણથી લોક શબ્દનો ‘દેખાય છે’ વિગેરે અર્થ થાય છે અને આલોકાદિ પર્યાયવાચી શબ્દો છે તે કારણથી આઠ પ્રકારનો આ લોક લોક તરીકે કહેવાય છે.) ॥૧૦૫૮॥

15

અવતરણિકા :- લોકની વ્યાખ્યા કરી. હવે ‘ઉદ્યોત’ શબ્દની વ્યાખ્યા કહેવાય છે. તેમાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયુક્ત એમ બે પ્રકારે ઉદ્યોત જાણવો. તેમાં અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, મણિ, વીજળી એ દ્રવ્ય ઉદ્યોત છે.

20

ટીકાર્થ :- મૂલભેદની અપેક્ષાએ ઉદ્યોત બે પ્રકારે છે, નહિ કે વ્યક્તિ અપેક્ષાએ (અર્થાત્ મૂલ ભેદના જે પેટા ભેદો પડે તે વ્યક્તિ કહેવાય, તે પેટાભેદોની અપેક્ષાએ બે ભેદ નથી.) આ પ્રમાણેનો વિશેષ અર્થ જણાવનારો ‘ખલુ’ શબ્દ જાણવો. જેનાવડે પ્રકાશ કરાય તે ઉદ્યોત. દ્રવ્ય-ભાવથી સંયુક્ત એવો આ ઉદ્યોત બે પ્રકારે જાણવા યોગ્ય છે અર્થાત્ દ્રવ્યોદ્યોત અને ભાવોદ્યોત. તેમાં અગ્નિ એ દ્રવ્યોદ્યોત છે, કારણ કે અગ્નિદ્વારા ઘટનો બોધ થવા છતાં ઘટસંબંધી સમ્યગ્ બોધ થતો નથી અને વસ્તુના સકલધર્મોને પણ કંઈ અગ્નિ જણાવતો નથી. (તે કેવી રીતે જાણ્યું ? તે કહે છે-) ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થો અને સદસત્, નિત્યાનિત્યત્વ વિગેરે અનંત ધર્મોથી યુક્ત વસ્તુના બધા જ ધર્મો કંઈ અગ્નિ જણાવતો નથી. આ વિષયમાં બહુ વક્તવ્ય છે, તે ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેવાતું નથી. માટે નક્કી એ થયું કે અગ્નિ એ દ્રવ્યોદ્યોત છે. એ

25

૧૫. ન હ્યગ્નિઃ સ્વં જાનાતિ ન વા નિયમેન સમ્યક્પ્રતિપત્તિર્દ્રષ્ટાં સર્વપર્યાયાણામપ્રકાશાત્ સ્થૂલદ્રવ્ય-
પર્યાયપ્રકાશનાદ્વા ।

30

ચન્દ્રકાન્તાદિલક્ષણઃ પરિગૃહ્યત્ત્વમ્ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫૧॥

નાણં ભાવુજ્જોઓ જહ ભણિયં સવ્વભાવદંસીહિં ।

તસ્સ ઉવઓગકરણે ભાવુજ્જોઅં વિઆણાહિ ॥૧૦૬૦॥

- વ્યાખ્યા-જ્ઞાયતેઽનેન યથાવસ્થિતં વસ્ત્વિતિ જ્ઞાનં તજ્ઞાનં ભાવોદ્યોતઃ, ઘટાદ્યુદ્યોતનેન
5 તદ્ગતાયાઃ સમ્યક્પ્રતિપત્તેર્વિશ્વપ્રતિપત્તેશ્ચ ભાવાત્, તસ્ય તદાત્મકત્વાદેવેતિ ભાવના, એતાવતા
ચાવિશેષેષૈવ જ્ઞાનં ભાવોદ્યોત ઇતિ પ્રાપ્તમ્, અતઃ આહ-યથા ભણિતં સર્વભાવદર્શિભિસ્તથા
યજ્ઞાનં, સમ્યગ્જ્ઞાનમિત્યર્થઃ, પાઠાન્તરં વા 'યદ્ભણિતં સર્વભાવદર્શિભિરિતિ', તદપિ
નાવિશેષેષોદ્યોતઃ, કિન્તુ 'તસ્ય' જ્ઞાનસ્યોપયોગકરણે સતિ, કિં ?, ભાવોદ્યોતં વિજાનીહિ,
નાન્યદા, તદૈવ તસ્ય વસ્તુતઃ જ્ઞાનત્વસિદ્ધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૦॥

- 10 ઇત્યમુદ્યોતસ્વરૂપમભિધાય સામ્પ્રતં યેનોદ્યોતેન લોકસ્યોદ્યોતકરા જિનાસ્તેનૈવ યુક્તાનુપ-
દર્શયન્નાહ--

જ પ્રમાણે ચંદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્રકાંતાદિ મણિ, વીજળી એ બધા દ્રવ્યોદ્યોત છે. ॥૧૦૫૮॥

ગાથાર્થ :- સર્વ ભાવોને જોનારા એવા સર્વજ્ઞ ભગવંતોવડે જે રીતે કહેવાયેલું છે. (તેવા પ્રકારનું) જ્ઞાન ભાવોદ્યોત છે. તેના ઉપયોગકરણમાં તું ભાવોદ્યોત જાણ.

- 15 ટીકાર્થ :- જેનાવડે યથાવસ્થિત વસ્તુ જણાય તે જ્ઞાન, આ જ્ઞાન તે ભાવોદ્યોત છે, કારણ કે ઘટનો બોધ કરાવા સાથે ઘટસંબંધી સમ્યગ્ બોધ અને સંપૂર્ણ બોધ કરાવે છે, કારણ કે તે જ્ઞાન સંપૂર્ણ બોધાત્મક જ છે. જો કે આનાથી તો અવિશેષેણ=સામાન્યથી જ્ઞાન એ ભાવોદ્યોત છે એવું પ્રાપ્ત થાય છે. (અર્થાત્ મિથ્યા કે સમ્યગ્ એવો ભેદ પાડ્યા વિના સામાન્યથી જે જ્ઞાન હોય તે ભાવોદ્યોત એવો અર્થ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ મિથ્યાજ્ઞાન ભાવોદ્યોત તરીકે ઇષ્ટ નથી.) તેથી
20 ખુલાસો કરે છે કે - સર્વ ભાવોને જોનારા એવા સર્વજ્ઞ ભગવંતોવડે જે રીતે કહેવાયેલું છે, તેવા પ્રકારના જ્ઞાનને એટલે કે સમ્યગ્ જ્ઞાનને (તું ભાવોદ્યોત જાણ એમ સંબંધ જોડવો.) અથવા પાઠાન્તર જણાવે છે કે- “સર્વ ભાવ જાણનારા સર્વજ્ઞોવડે જે જ્ઞાન જણાવાયું છે તે (ભાવોદ્યોત છે)” (પૂર્વે ‘યથા ભણિતં’ પાઠ છે, અને અહીં ‘યદ્ ભણિતં’ પાઠ છે. આટલો જ પાઠાન્તર છે.)

- જો કે સામાન્યથી આ જ્ઞાન પણ ભાવોદ્યોત નથી. (અર્થાત્ ક્ષયોપશમરૂપ - લબ્ધિરૂપ જ્ઞાન એ ભાવોદ્યોત નથી.) પરંતુ તે સમ્યગ્જ્ઞાનના ઉપયોગમાં તું ભાવોદ્યોત જાણ, તે સિવાય નહીં. (અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો જ તે જ્ઞાન વસ્તુસમૂહનો યથાવસ્થિત બોધ કરાવે છે, તે સિવાય નહીં.) કારણ કે ત્યારે જ=ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે જ તે જ્ઞાન જ્ઞાન તરીકે કહેવાય છે. તેથી જ્ઞાનનો ઉપયોગ એ ભાવોદ્યોત છે. ॥૧૦૬૦॥

- અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે ઉદ્યોતનું સ્વરૂપ કહીને હવે (દ્રવ્ય અને ભાવ આ બેમાંથી)
30 જે ઉદ્યોતવડે જગતનો ઉદ્યોતકરનારા જિનેશ્વરો છે, તે ઉદ્યોતવડે જ યુક્ત જિનેશ્વરોને દેખાડતા કહે છે ⇨

લોગસ્સુજ્જોઅગરા દવ્વુજ્જોણ ન હુ જિણા હુંતિ ।

ભાવુજ્જોઅગરા પુણ હુંતિ જિણવરા ચઠ્ઠ્વીસં ॥૧૦૬૧॥

વ્યાખ્યા—લોકસ્યોદ્યોતકરા દ્રવ્યોદ્યોતેન નૈવ જિના ભવન્તિ, તીર્થકરનામાનુકર્મોદયતો-
જ્જુલસત્ત્વાર્થકરણાત્ ભાવોદ્યોતકરાઃ પુનર્ભવન્તિ જિનવરાશ્ચતુર્વિંશતિરિતિ, અત્ર પુનઃ શબ્દો
વિશેષણાર્થઃ, આત્માનમેવાધિકૃત્યોદ્યોતકરાસ્તથા લોકપ્રકાશકવચનપ્રદીપાપેક્ષયા ચ શેષભવ્ય- 5
વિશેષાનધિકૃત્યૈવેતિ, અત્ર એવોક્તં ‘ભવન્તિ’ ન તુ ભવન્ત્યેવ, કાંશ્ચન પ્રાણિનોઽધિકૃત્યોદ્યોત-
કરત્વસ્યાસમ્ભવાદિતિ, ચતુર્વિંશતિગ્રહણં ચાધિકૃતાવસર્પિણીગતતીર્થકરસદ્ધ્યાપ્રતિપાદનાર્થમિતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૧॥

ઉદ્યોતાધિકાર એવ દ્રવ્યોદ્યોતભાવોદ્યોતયોર્વિશેષપ્રતિપાદનાયાઽઽહ—

દવ્વુજ્જોઁજ્જોઓ પગાસઈ પરિમિયંમિ ખિત્તંમિ ।

ભાવુજ્જોઁજ્જોઓ લોગાલોગં પગાસેઙ્ ॥૧૦૬૨॥

વ્યાખ્યા—દ્રવ્યોદ્યોતોદ્યોતઃ—દ્રવ્યોદ્યોતપ્રકાશ ઉક્તલક્ષણ એવેત્યર્થઃ, પુદ્ગલાત્મકત્વાત્તથા-
વિધપરિણામયુક્તત્વાચ્ચ પ્રકાશયતિ પ્રભાસતે વા પરિમિતે ક્ષેત્રે, અત્ર યદા પ્રકાશયતિ તદા

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જિનેશ્વરો દ્રવ્યોદ્યોતવડે લોકનો ઉદ્યોતકરનારા નથી જ, કારણ કે તીર્થકરનામકર્મના 15
ઉદયથી જીવોના અપરિમિત એવા સંશય વિગેરેરૂપ અર્થોને દૂર કરતા હોવાથી તે ચોવીસે
જિનેશ્વર ભગવંતો ભાવોદ્યોતવડે લોકનો ઉદ્યોતકરનારા છે. મૂળમાં ‘પુનઃ’ શબ્દ વિશેષ અર્થને
જણાવે છે કે ‘ભાવોદ્યોતવડે=કેવલજ્ઞાનવડે ઉદ્યોતકરનારા’ એવું જે કહ્યું તે પોતાની જાતને
આશ્રયીને જ જાણવું. (અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનવડે તો માત્ર પોતાને જ જગતનો બોધ થાય છે.) અને
લોકનો પ્રકાશ કરનારા વચનરૂપ પ્રદીપની અપેક્ષાએ શેષ કેટલાક ભવ્ય જીવોને આશ્રયીને જ 20
ઉદ્યોતકરનારા જાણવા. (અર્થાત્ બીજા જીવોને તો તેઓ પોતાના વચનરૂપ પ્રદીપવડે જ લોકનો
ઉદ્યોતકરનારા છે. તે પણ કેટલાક ભવ્ય જીવોને જ, કારણ કે બધા ભવ્ય જીવો પણ પ્રતિબોધ
પામતા નથી.) આથી જ મૂળમાં કહ્યું છે કે ઉદ્યોતકરનારા થાય છે, પણ થાય જ એવું નહીં,
કારણ કે કેટલાક જીવો (કેટલાક ભવીન્સર્વ અભવી) ને આશ્રયી તેઓ ઉદ્યોતકર બનતા નથી.
મૂળમાં ‘ચોવીસ’ સંખ્યાનું ગ્રહણ એ આ ચાલી રહેલી અવસર્પિણીમાં થયેલા તીર્થકરોની સંખ્યાને 25
જણાવવા માટે છે. ॥૧૦૬૧॥

અવતરણિકા :- ઉદ્યોતના અધિકારમાં (પ્રકરણમાં) દ્રવ્યોદ્યોત અને ભાવોદ્યોત વચ્ચેનો
તફાવત જણાવવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- હમણાં જ કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળો દ્રવ્યોદ્યોત(=પ્રદીપ વિગેરે)નો પ્રકાશ એ 30
પુદ્ગલાત્મક હોવાથી અને પરિમિતક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરી શકે એવા જ પરિણામોથી યુક્ત હોવાથી

પ્રકાશ્યં વસ્ત્વધ્યાદિયતે, યદા તુ પ્રભાસતે તદા સ એવ દીપ્યતે इति ગૃહ્યતે, 'ભાવોદ્યોતોદ્યોતો લોકાલોકં પ્રકાશયતિ' પ્રકટાર્થમ્, અયં ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૨॥

ઉક્ત ઉદ્યોતઃ, સામ્પ્રતં કરમવસરપ્રાપ્તમપિ ધર્મતીર્થકરણિત્યત્ર વક્ષ્યમાણત્વાદ્વિહાયેહ ધર્મ પ્રતિપાદયન્નાહ—

5

દુહ દવ્વભાવધમ્મો દવ્વે દવ્વસ્સ દવ્વમેવઽહવા ।

તિત્તાઙ્ગસંભાવો વા ગમ્માઙ્ગી કુલિંગો વા ॥૧૦૬૩॥

વ્યાખ્યા—ધર્મો દ્વિવિધઃ—દ્રવ્યધર્મો ભાવધર્મશ્ચ, 'દવ્વે દવ્વસ્સ દવ્વમેવઽહવા' તિ દ્રવ્ય इति દ્વારપરામર્શઃ, દ્રવ્યસ્યેતિ, દ્રવ્યસ્ય ધર્મો દ્રવ્યધર્મઃ, અનુપયુક્તસ્ય મૂલગુણોત્તર-ગુણાનુષ્ઠાનમિત્યર્થઃ, ઇહાનુપયુક્તો દ્રવ્યમુચ્યતે, દ્રવ્યમેવ વા ધર્મો દ્રવ્યધર્મઃ ધર્માસ્તિકાયઃ, 10 'તિત્તાઙ્ગસંભાવો વ' તિ તિત્તાદિર્વા દ્રવ્યસ્વભાવો દ્રવ્યધર્મ इति, 'ગમ્માઙ્ગી કુલિંગો વ' તિ ગમ્યાદિધર્મઃ 'સ્ત્રી'તિ સ્ત્રીવિષયઃ, કેષાઙ્ગિન્માતુલદુહિતા ગમ્યા કેષાઙ્ગિદગમ્યેત્યાદિ, તથા 'કુલિન્ગો વા' કુતીર્થિકધર્મો વા દ્રવ્યધર્મ इति ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૩॥

પરિમિતક્ષેત્રમાં જ (રહેલા દ્રવ્યોને) પ્રકાશિત કરે છે અથવા (પોતે) પ્રકાશિત થાય છે. અહીં મૂળમાં આપેલ 'પગાસઈ' શબ્દનો 'પ્રકાશિત કરે છે' એવો અર્થ કરો ત્યારે 'પ્રકાશ્ય વસ્તુ' આ 15 શબ્દ બહારથી સમજી લેવો. (અર્થાત્ પ્રકાશ કરવા યોગ્ય વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે એમ અર્થ જાણવો.) અને 'પ્રકાશિત થાય છે' એવો અર્થ કરો તો તે પોતે જ પ્રકાશિત થાય છે એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો. જ્યારે ભાવોદ્યોત(=કેવલજ્ઞાન)નો પ્રકાશ લોકાલોકને પ્રકાશિત કરે છે. ॥૧૦૬૨॥

અવતરણિકા :- ઉદ્યોત કહ્યો. હવે અવસરપ્રાપ્ત એવો પણ 'કર' શબ્દ 'ધર્મતીર્થકર' 20 શબ્દનો જ્યારે અર્થ કરશે તે સમયે કહેવાનો હોવાથી અત્યારે 'કર' શબ્દને છોડી ધર્મનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ધર્મ બે પ્રકારે છે - દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મ. તેમાં દ્રવ્યનો ધર્મ તે દ્રવ્યધર્મ અર્થાત્ અનુપયુક્ત એવા જીવનું મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણનું અનુષ્ઠાન. મૂળમાં 'દ્રવ્ય' શબ્દ 25 દ્રવ્યધર્મરૂપ દ્વારને જણાવનાર છે. (અનુપયુક્ત જીવનું અનુષ્ઠાન=ધર્મ તે દ્રવ્યધર્મ. એવું શા માટે? તે કહે છે કે) અહીં અનુપયુક્ત જીવ દ્રવ્ય તરીકે કહેવાય છે. (માટે તેનું અનુષ્ઠાન દ્રવ્યધર્મ કહેવાય છે.) અથવા દ્રવ્ય પોતે જ ધર્મ તે દ્રવ્યધર્મ. અહીં ધર્માસ્તિકાય એ દ્રવ્યધર્મ તરીકે જાણવો. અથવા કડવાશ વિગેરે દ્રવ્યનો જે સ્વભાવ તે દ્રવ્યધર્મ અથવા સ્ત્રીવિષયક ગમ્યાદિ જે ધર્મ તે દ્રવ્યધર્મ. કેટલાક સમાજમાં મૌમિની દીકરી સાથે લગ્ન થઈ શકે એવો રીવાજ છે, 30 કેટલાક સમાજમાં ન થઈ શકે. (આવો રીવાજ એ દ્રવ્યધર્મ જાણવો.) અથવા કુતીર્થિકોનો જે ધર્મ તે દ્રવ્યધર્મ જાણવો. ॥૧૦૬૩॥

દુહ હોઈ ભાવધર્મો સુઅચરણે આ સુઅંમિ સજ્ઞાઓ ।

ચરણંમિ સમણધર્મો યંતીમાઈ ભવે દસહા ॥૧૦૬૪॥

વ્યાખ્યા—દ્વેધા ભવતિ ભાવધર્મઃ, ‘સુઅચરણે ય’ તિ શ્રુતવિષયશ્ચરણવિષયશ્ચ, એતદુક્તં ભવતિ—શ્રુતધર્મશ્ચારિત્રધર્મશ્ચ, ‘સુઅંમિ સજ્ઞાઓ’ તિ શ્રુત ઇતિ દ્વારપરામર્શઃ, સ્વાધ્યાયો—વાચનાદિઃ શ્રુતધર્મ ઇત્યર્થઃ, ‘ચરણંમિ સમણધર્મો યંતીમાઈ ભવે દસહા’ તિ તત્ર ચરણ ઇતિ પરામર્શઃ, શ્રમણધર્મો દશવિધઃ ક્ષાન્ત્યાદિશ્ચરણધર્મ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૪॥ 5

ઉક્તો ધર્મઃ, સામ્પ્રતં તીર્થનિરૂપણાયાહ—

નામં ઠવણાતિત્થં દવ્વત્તિત્થં ચ ભાવતિત્થં ચ ।

એવ્વેવ્વકંપિ અ ઇત્તોડ્ડણેગવિહં હોઈ ણાયવ્વં ॥૧૦૬૫॥

વ્યાખ્યા—નિગદસિદ્ધા ॥૧૦૬૫॥

10

નવરં દ્રવ્યતીર્થં વ્યાચિહ્વાસુરિદમાહ—

દાહોવસમં તણહાઈછેઅણં મલપવાહણં ચેવ ।

તિહિ અત્થેહિ નિઝત્તં તમ્હા તં દવ્વઓ તિત્થં ॥૧૦૬૬॥

વ્યાખ્યા—ઈહ દ્રવ્યતીર્થં માગધવરદામાદિ પરિગૃહ્યતે, બાહ્યદાહાદેરેવ તત ઉપશમસદ્ધાવાત્, તથા ચાહ—‘દાહોપશમ’મિતિ તત્ર દાહો—બાહ્યસંતાપસ્તસ્યોપશમો યસ્મિન્ તદ્દાહોપશમનં, 15

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ભાવધર્મ બે પ્રકારે છે — શ્રુતવિષયક અને ચરણવિષયક, અર્થાત્ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ. મૂળમાં ‘સુઅંમિ’ શબ્દ શ્રુતદ્વારને(=પ્રથમભેદને) જણાવનારો છે. વાચના, પૃચ્છના વિગેરે શ્રુતધર્મ જાણવો. ‘ચરણંમિ’ શબ્દ ચરણદ્વારને(=બીજાભેદને) જણાવનારો છે. ક્ષમા વિગેરે દશ પ્રકારનો શ્રમણધર્મ ચારિત્રધર્મ તરીકે જાણવો. ॥૧૦૬૪॥ 20

અવતરણિકા :- ધર્મ કહ્યો. હવે તીર્થનું નિરૂપણ કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામતીર્થ, સ્થાપનાતીર્થ, દ્રવ્યતીર્થ અને ભાવતીર્થ (આમ, ચાર પ્રકારે તીર્થના નિર્લેપા જાણવા.) દરેકે દરેક તીર્થ હવે પછી અનેક પ્રકારનું જાણવું.

ટીકાર્થ :- ગાથાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. (ઇતો=નામ વિગેરે નિર્લેપમાત્ર કહ્યા પછી આ દરેક તીર્થ અનેક પ્રકારનું છે.) ॥૧૦૬૫॥ 25

અવતરણિકા :- દ્રવ્યતીર્થની વ્યાખ્યા કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દાહનો ઉપશમ, તૃષ્ણાદિનું છેદન અને મલને દૂર કરવું, આ ત્રણ અર્થોથી યુક્ત હોવાથી તે દ્રવ્યતીર્થ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ :- અહીં દ્રવ્યતીર્થ તરીકે માગધ, વરદામ વિગેરે લેવાના છે, કારણ કે આ તીર્થોથી બાહ્યદાહ વિગેરેનો જ ઉપશમ થાય છે. તેમાં દાહ એટલે બાહ્યસંતાપ, તેનો ઉપશમ 30

‘તળહાફેઅણંતિ તુષ:-પિપાસાયાશ્છેદનં, જલસજ્જાતેન તદપનયનાત્, ‘મલપ્રવાહણં ચૈવે’ત્યત્ર મલઃ બાહ્ય એવાજ્ઞસમુત્થોઽભિગૃહ્યતે તત્પ્રવાહણં, જલેનૈવ તત્પ્રવાહણાત્, તતઃ પ્રક્ષાલનાદિતિ ભાવઃ, એવં ત્રિભિરર્થૈઃ કરણભૂતૈસ્ત્રિષુ વાઽર્થેષુ ‘નિયુક્તં’ નિશ્ચયેન યુક્તં નિયુક્તં પ્રથમવ્યુત્પત્તિપક્ષે પ્રરૂપિતં દ્વિતીયે તુ ત્રિયોજિતં, યસ્માદેવં બાહ્યદાહાદિવિષયમેવ તસ્માન્તન્માગધાદિ દ્રવ્યતસ્તીર્થ, મોક્ષાસાધકત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૬૬॥

ભાવતીર્થમધિકૃત્યાહ-

કોહંમિ ડ નિગ્ગહિં દાહસ્સ પસમણં હવઙ્ગ તત્થં ।

લોહંમિ ડ નિગ્ગહિં તળહાં ઁઅણં હોઙ્ગ ॥૧૦૬૭॥

વ્યાખ્યા-ફહ ભાવતીર્થ ક્રોધાદિનિગ્રહસમર્થ પ્રવચનમેવ ગૃહ્યતે, તથા ચાહ-ક્રોધ ંવ નિગૃહીતે ‘દાહસ્ય’ દ્વેષાનલજાતસ્યાન્તઃ પ્રશમનં ભવતિ, તથ્યં નિરુપચરિતં, નાન્યથા, લોભ ંવ

છે જેને વિષે તે બાહ્યોપશમવાળું (અર્થાત્ જેમાં સ્નાન કરવાથી બાહ્યસંતાપ દૂર થાય), પાણીના સમૂહવડે તરસને દૂર કરનાર હોવાથી તરસનું છેદન કરનાર, તથા શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ એવા મલને પાણીથી જ દૂર કરનાર હોવાથી મલનું પ્રક્ષાલન કરનાર, (અહીં પ્રવાહ્યતે અનેનેતિ પ્રવાહણં ં પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ હોવાથી પ્રવાહણ એટલે પ્રક્ષાલન કરનાર.) ં પ્રમાણે કરણભૂત એવા ં ત્રણ અર્થોવડે અથવા ત્રણ અર્થોને વિષે, નિશ્ચયથી યુક્ત તે નિયુક્ત. (અહીં નિયુક્ત શબ્દના બે અર્થ કરવાના છે ૧. નિરૂપિત ૨. નિયોજિત. કેવી રીતે ? તે કહે છે કે) જો પ્રથમ વ્યુત્પત્તિ અર્થ કરો એટલે કે ‘કરણભૂત એવા અર્થોવડે’ ં અર્થ ગ્રહણ કરો તો નિયુક્ત શબ્દનો નિરૂપિત અર્થ કરવો. એટલે અર્થ ં પ્રમાણે થશે કે કરણ ભૂત એવા ં ત્રણ અર્થોવડે નિરૂપિત એવું તીર્થ. અથવા જો બીજો વ્યુત્પત્તિ અર્થ એટલે કે ‘ત્રણ અર્થોને વિષે’ ં અર્થ ગ્રહણ કરો તો નિયુક્ત શબ્દનો નિયોજિત અર્થ કરવો, તેથી અર્થ ં પ્રમાણે કે - ત્રણ અર્થોને વિષે જોડાયેલું એવું તીર્થ, (ટૂંકમાં ંનેના અર્થ ં જ થશે કે દાહોપશમનાદિને કરનાર.) ં પ્રમાણે માગધાદિ તીર્થ ં માત્ર બાહ્યદાહાદિવિષયક જ (એટલે કે બાહ્યદાહોપશમાદિને કરનાર) હોવાથી તે દ્રવ્યતીર્થ કહેવાય છે, કારણ કે ંવા તીર્થો મોક્ષ સાધક બનતા નથી. ॥૧૦૬૬॥

અવતરણિકા :- ભાવતીર્થને ંશ્રયીને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જણવો.

ટીકાર્થ :- અહીં ક્રોધાદિનો નિગ્રહ કરવામાં સમર્થ એવું પ્રવચન (આગમ=દ્વાદશાંગી) જ ભાવતીર્થ તરીકે ગ્રહણ કરાય છે. (કારણ કે આગમદ્વારા ક્રોધાદિનો નિગ્રહ થાય છે અને ં નિગ્રહ થવાથી ભાવતીર્થથી સાધ્ય એવું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. ં જ વાતને મૂળકાર જણાવે છે—) ક્રોધનો નિગ્રહ થતાં દ્વેષરૂપ અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ દાહનું અંદરથી વાસ્તવિક પ્રશમન થાય છે. પરંતુ ક્રોધનો નિગ્રહ ન થાય તો વાસ્તવિક પ્રશમન થતું નથી. - તથા લોભનો જ

નિગૂહીતે 'સતિ, કિં ?-તળાઈ છેઅણં હોઈ' ત્તિ તુષ:-અભિષ્વજ્જલક્ષણાયા: કિં ?-છેદનં ભવતિ' વ્યપગમો ભવતીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૬૭॥

અઢવિહં કમ્પરયં બહુઈહિ ભવેહિં સંચિઅં જમ્હા ।

તવસંજમેણ ધુવ્વડ તમ્હા તં ભાવઓ તિત્થં ॥૧૦૬૮॥

વ્યાખ્યા-‘અઢવિધમ્’ અઘ્રપ્રકારં, કિં ? ‘કર્મરજઃ’ કર્મૈવ જીવાનુરજ્જનાદ્રજઃ કર્મરજ 5
ઈતિ, બહુભિર્ભવૈઃ સન્નિતં યસ્માત્તપઃસંયમેન ‘ધાવ્યતે’ શોધ્યતે, તસ્માત્તત્-પ્રવચનં ભાવતઃ તીર્થં,
મોક્ષસાધનત્વાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૬૮॥

દંસણનાણચરિત્તેસુ નિઉત્તં જિણવરેહિ સવ્વેહિં ।

તિસુ અત્થેસુ નિઉત્તં તમ્હા તં ભાવઓ તિત્થં ॥૧૦૬૯॥

વ્યાખ્યા-દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેષુ ‘નિયુક્તં’ નિયોજિતં ‘જિનવરૈઃ’ તીર્થકૃદ્ભિઃ ‘સર્વૈઃ’ 10
ઋષભાદિભિરિતિ, યસ્માચ્ચેત્થામ્ભૂતેષુ ત્રિષ્વર્થેષુ નિયુક્તં તસ્માત્તત્પ્રવચનં ભાવતઃ તીર્થં,
મોક્ષસાધકત્વાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૬૯॥

ઉક્તં તીર્થમ્, અધુના કર ઉચ્યતે, તત્રેયં ગાથા-

ણામકરો ૧ ઠવણકરો ૨ દવ્વકરો ૩ ચિત્ત ૪ કાલ ૫ ભાવકરો ૬ ।

एसो खलु करगस्स उ णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥૧૦૭૦॥

15

નિગ્રહ થતાં શું થાય છે ? તે કહે છે કે - આસક્તિરૂપ તૃષ્ણાનું છેદન થાય છે. (આમ ભાવ-
તીર્થથી સાધ્ય એવું દાહોપશમન, તૃષ્ણાછેદનરૂપ ફલ ક્રોધ, લોભનો નિગ્રહ કરવાથી જ થાય છે
અને આ નિગ્રહ પ્રવચનદ્વારા જ થતો હોવાથી પ્રવચન જ ભાવતીર્થ કહેવાય છે.) ॥૧૦૬૭॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આઠ પ્રકારની કર્મરજ, અહીં કર્મ જ જીવને મલિન કરનાર હોવાથી રજ 20
કહેવાય છે. બહુ ભવોથી એકઠી કરાયેલી આ કર્મરજ જે કારણથી તપ અને સંયમવડે દૂર કરાય
છે, તે કારણથી તે પ્રવચન ભાવથી તીર્થ છે. કારણ કે જે મોક્ષનું કારણ હોય તે જ ભાવથી
તીર્થ કહેવાય છે. (ભાવાર્થ : આ પ્રવચન તપ-સંયમદ્વારા કર્મરજને દૂર કરી મોક્ષ સાધી આપતું
હોવાથી ભાવતીર્થ છે.) ॥૧૦૬૮॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25

ટીકાર્થ :- ઋષભાદિ સર્વ તીર્થકરોએ (પ્રવચનને) દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રને વિષે જોડ્યું
છે (અર્થાત્ દર્શનાદિ ત્રણ વિષયમાં આ પ્રવચનને ગૂંથ્યું છે.) જે કારણથી આવા પ્રકારના ત્રણ
અર્થોને વિષે નિયુક્ત છે તે કારણથી તે પ્રવચન મોક્ષ-સાધક હોવાથી ભાવથી તીર્થ છે. ॥૧૦૬૮॥

અવતરણિકા :- તીર્થ કહ્યું. હવે ‘કર’ કહેવાય છે. તેમાં આ ગાથા છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામકર, સ્થાપનાકર, દ્રવ્યકર, ક્ષેત્રકર, કાળકર, ભાવકર, આ પ્રમાણે કરનો 30
છ પ્રકારે નિર્લેપ થાય છે.

વ્યાખ્યા—નિગદસિદ્ધા ॥૧૦૭૦॥ નવરં દ્રવ્યકરમભિધિત્સુરાહ—

ગૌમહિસુરૃપસૂણં છગ્લીણંપિ અ કરા મુણેયવ્વા ।

તત્તો અ તૃણપલ્લાલે ભુસર્કઙ્ગારંપલ્લાલે ય ॥૧૦૭૧॥

સિંહંબરંજંઘાંઐ બલિવંદકાં ઘૈં અ ચર્મ્મં અ ।

ચુલ્લગ્ગંકરે અ મ્મણિં અઘ્ઘારસમાકરુપ્પંત્તી ॥૧૦૭૨॥

5

વ્યાખ્યા—ગોકરસ્તથાભૂતમેવ તદ્વારેણ વા રૂપકાણામિત્યેવં સર્વત્ર ભાવના કાર્યેતિ, નવરં શીતાકરો-ભોગઃ ક્ષેત્રપરિમાણોદ્ભવ इति चान्ये, उत्पत्तिकरस्तु स्वकल्पનાશિલ્પનિર્મિતઃ શતરૂપકાદિઃ, શેષં પ્રકટાર્થમિતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૧૦૭૧-૧૦૭૨॥

ઉક્તો દ્રવ્યકર इति, ક્ષેત્રકરાદ્યભિધિત્સુરાહ—

10

ઝિલ્લંતંમિ જંમિ ઝિલ્લંતે કાલે જો જંમિ હોઝ કાલંમિ ।

દુવિહો અ હોઝ ભાવે પસથુ તહ અપ્પસથો અ ॥૧૦૭૩॥

વ્યાખ્યા—ક્ષેત્ર इति દ્વારપરામર્શઃ, एतदुक्तं भवति-ક્ષેત્રકરો યો યસ્મિન્ ક્ષેત્રે શુલ્કાદિ ।

ટીકાર્થ :- ગાથાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. ॥૧૦૭૦॥ પરંતુ દ્રવ્યકરને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

15

ગાથાર્થ :- ગાય, પાડો, ઊંટ, પશુ અને બકરીઓના 'કરો જાણવા યોગ્ય છે. ત્યાર પછી ઘાસ, પલ્લાલ (ઘાસવિશેષ), બુસ (ધાન્યના ફોતરા) કર, કાજકર, અંગારકર, માંસકર, શીતાકર, ઉંબરકર, જંઘાકર, બળદકર, ઘીકર, ચર્મકર, ભોજનરૂપ કર, અને ઉત્પત્તિકર એ અઢારમો કર છે.

20

ટીકાર્થ :- ગાયકર અર્થાત્ ગાય એ પોતે જ કર અથવા ગાયદ્વારા રૂપકોનો (ચલણ વિશેષ) કર. (આશય એ છે કે - કર=ટેક્સ તરીકે ૧ પશુ રાજભંડારમાં આપવો. અથવા તેની કિંમત જેટલા રૂપિયા રાજભંડારમાં આપવા તે ગાયકર કહેવાય.) આ પ્રમાણે દરેક કર માટે જાણવું. તેમાં શીતાકર એટલે ભોગ અર્થાત્ ધાન્યની યાચના (એટલે કે ખેડૂત પાસેથી પોતાના ખેતરમાં પાકેલા ધાન્યમાંથી અમુક પ્રમાણ ધાન્યની કરરૂપે માગણી કરવી.) અહીં કેટલાક આચાર્યો “ક્ષેત્રના પરિમાણથી ઉત્પન્ન થયેલ કરને શીતાકર કહે છે” (અર્થાત્ ચોક્કસ નક્કી કરેલા ક્ષેત્રમાં=ખેતરમાં જે ધાન્ય ઉગે તે બધું રાજભંડારમાં આપવું તે શીતાકર.) ઉત્પત્તિકર

25

એટલે પોતાની કલ્પનારૂપ શિલ્પવડે બનાવેલો એકસો રૂપિયા વિગેરે કર. (અર્થાત્ પોતે જ નક્કી કરે કે - “હું આટલો કર આપીશ.”) શેષ અર્થો સ્પષ્ટ જ છે. ॥૧૦૭૧-૧૦૭૨॥

અવતરણિકા :- દ્રવ્યકર કહ્યો. ક્ષેત્રકરાદિને કહેવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30

ટીકાર્થ :- ‘ક્ષેત્ર’ શબ્દ દ્વારે જાણાવનારો છે. જે ક્ષેત્રમાં જકાત વિગેરે રૂપે જે નક્કી કરેલ હોય તે ક્ષેત્રકર કહેવાય છે. જે કાળમાં અમુક કાળ પૂરતું (ટેક્સ રૂપે) કુટિકા=ઝુંપડી રહેવા

કાલં ઇતિ દ્વારપરામર્શ એવ, કાલકરો યો યસ્મિન્ ભવતિ કાલે કુટિકાદાનાદિઃ, દ્વિવિધશ્ચ
ભવતિ ભાવે, દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ-પ્રશસ્તસ્તથાઽપ્રશસ્તશ્ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૩॥

તત્રાપ્રશસ્તપરિત્યાગેન પ્રશસ્તમદ્વાવાદપ્રશસ્તમેવાદાભિધિત્સુગ્રહ-

કલહકરો ડમરકરો અસમાહિકરો અનિવ્વુઙ્કરો અ ।

एसो उ अप्ससत्थो एवमाई मुणोयव्वो ॥૧૦૭૪॥

5

વ્યાખ્યા-આહ-ઉક્તપ્રયોજનસદ્ધાવાદુપન્યાસોઽપ્યેવમેવ કિમિતિ ન કૃત ઇતિ, અત્રોચ્યતે,
આસેવનયાઽયમેવ પ્રથમસ્થાને કાર્ય ઇતિ જ્ઞાપનાર્થ, તત્ર કલહો-ભણડનં, તતશ્ચાપ્રશસ્તઃ
કૌપાદ્યૌદયિકભાવતઃ, તત્કરણશીલઃ કલહકર ઇતિ, એવં ડમરાદિષ્વપિ ભાવનીયં, નવરં
વાચિકઃ કલહઃ, કાયવાઙ્મનોભિસ્તાડનાદિગ્રહનં ડમરં, સમાધાનં-સમાધિઃ સ્વાસ્થ્યં ન
સમાધિરસમાધિઃ-અસ્વાસ્થ્યનિબન્ધના સા સા કાયાદિચેષ્ટેત્યર્થઃ, અનેનૈવ પ્રકારેણાનિર્વૃત્તિરિતિ, 10
એષોઽપ્રશસ્તઃ, તુશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાદેષ એવ જાત્યપેક્ષયા ન તુ વ્યક્ત્યપેક્ષયેતિ, અત

આપવી વિગેરે તે કાળકર કહેવાય. ભાવને વિષે બે પ્રકારનો કર છે - પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત.
॥૧૦૭૩॥

અવતરણિકા :- તેમાં અપ્રશસ્તના ત્યાગ દ્વારા પ્રશસ્તની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી પ્રથમ
અપ્રશસ્ત ભાવકરને જ કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

15

ગાથાર્થ :- કલહકર, ડમરકર, અસમાધિકર અને અનિર્વૃત્તિકર વિગેરે આ અપ્રશસ્ત ભાવકર
જાણવા યોગ્ય છે.

ટીકાર્થ :- શંકા :- (અવતરણિકામાં) કહેવાયેલ પ્રયોજનનો સદ્ભાવ હોવાથી (અર્થાત્
અપ્રશસ્તના ત્યાગથી જ પ્રશસ્તની પ્રાપ્તિ જો થતી હોય તો) ગા. ૧૦૭૩માં 'અપ્રશસ્ત અને
પ્રશસ્ત' એ પ્રમાણે પ્રથમ અપ્રશસ્તનો ઉપન્યાસ શા માટે ન કર્યો ?

20

સમાધાન :- પ્રથમ પ્રશસ્તનું જ આસેવન કરવા યોગ્ય છે એવું જણાવવા માટે (અર્થાત્
જો કે અશુભ કર્મના વશથી કો'ક જીવ પાછળથી અપ્રશસ્ત ભાવને પણ સેવે છે, તો પણ
મુમુક્ષુઓએ પ્રશસ્ત ભાવ જ સેવવા યોગ્ય છે - ઇતિ ટિપ્પણે એવું જણાવવા માટે) પૂર્વની
ગાથામાં પ્રથમ પ્રશસ્તભાવ જણાવ્યો છે. હવે કલહ એટલે ઝઘડા કરવા, અને તે ક્રોધ વિગેરે
ઔદયિકભાવથી થતો હોવાથી અપ્રશસ્ત છે. તે કલહને વારંવાર કરવાના સ્વભાવવાળો જે હોય 25
તે કલહકર. આ જ પ્રમાણેની વ્યાખ્યા ડમરાદિમાં પણ જાણવી. તેમાં તફાવત એટલો કે કલહ
એ વાચિક છે, જ્યારે મન-વચન-કાયાથી મારવું વિગેરેથી યુક્ત ડમર કહેવાય. સમાધાન=સમાધિ
અર્થાત્ ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય. તેનો નિષેધ તે અસમાધિ અર્થાત્ અસ્વાસ્થ્યના કારણભૂત એવી તે તે
કાયાદિની ચેષ્ટા. એ પ્રમાણે અનિર્વૃત્તિ પણ જાણવી. (અર્થાત્ નિર્વૃત્તિ=શાંતિ, તેનો નિષેધ તે
અનિર્વૃત્તિ, અર્થાત્ અશાંતિ=દુઃખ, દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર કાયાદિની ચેષ્ટા તે અનિર્વૃત્તિ.) આ 30
અપ્રશસ્ત ભાવકર છે. તુ શબ્દ જકાર અર્થવાળો હોવાથી (આ ચાર જે ઉદાહરણરૂપે બતાવ્યા

એવાહ-એવમાદિવિજ્ઞાતવ્યઃ વ્યક્ત્યપેક્ષયાઽપ્રશસ્તભાવકર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૪॥

સામ્પ્રતં પ્રશસ્તભાવકરમભિધાતુકામ આહ-

અત્યકરો અ હિઅકરો કિત્તિકરો ગુણકરો જસકરો અ ।

અભયકર નિવ્વુઙ્કરો કુલગર તિત્થંકરંતકરો ॥૧૦૭૫॥

- 5 વ્યાખ્યા-તત્રૌઘત એવ વિદ્યાદિરર્થઃ, ઉક્તં ચ-‘વિદ્યાઽપૂર્વં ધનાર્જનં શુભમર્થ’ ઇતિ, તત્તશ્ચ પ્રશસ્તવિચિત્રકર્મક્ષયોપશમાદિભાવતઃ, તત્કરણશીલોઽર્થકરઃ, એવં હિતાદિષ્વપિ ભાવનીયં, નવરં હિતં-પરિણામપથ્યં કુશલાનુબન્ધિ યત્કિન્નિત્, કીર્તિઃ-દાનપુણ્યફલા, ગુણાઃ-જ્ઞાનાદયઃ, યશઃ-પરાક્રમકૃતં ગૃહ્યતે, તદુત્થસાધુવાદ ઇત્યર્થઃ, અભયાદય પ્રકટાર્થાઃ, નવરમન્તઃ કર્મણઃ પરિગૃહ્યતે, તત્ફલભૂતસ્ય વા સંસારસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૫॥

- 10 ઉક્તો ભાવકરઃ, અધુના જિનાદિપ્રતિપાદનાયાઽઽહ-

જિયકોહમાણમાયા જિયલોહા તેણ તે જિણા હુંતિ ।

અરિણો હંતા રયં હંતા અરિહંતા તેણ વુચ્ચંતિ ॥૧૦૭૬॥

- તે) જ અપ્રશસ્તભાવકર જાણવો. જો કે અહીં ‘જ’કાર એ જાતિની અપેક્ષાએ જાણવો. વ્યક્તિની અપેક્ષાએ નહીં. (આશય એ છે કે અહીં જે કલહકર વિગેરે ચાર ઉદાહરણો બતાવ્યા. તે દરેક જાતિરૂપે સમજવા. એટલે ચાર જાતિ=મુખ્ય ભેદ થશે. તે દરેક જાતિના જે પેટાભેદો પડે તે દરેક પેટાભેદો વ્યક્તિ કહેવાય. તેથી આ ચાર જ અપ્રશસ્ત છે એવું જે કહ્યું તે જાતિ=મુખ્ય ભેદને આશ્રયીને કહ્યું, પણ વ્યક્તિની=પેટાભેદની અપેક્ષાએ નહીં.) આથી જ=પૂર્વાર્ધમાં જાતિની અપેક્ષાએ કહ્યું હોવાથી જ મૂળના પશ્ચાર્ધમાં હવે જે કહે છે કે - ‘એવમાદિ... એટલે કે આવા બધા પ્રકારના અપ્રશસ્ત ભાવકરો જાણવા’ તે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ કહેલું જાણવું. ॥૧૦૭૪॥
- 15 અવંતરણિકા :- હવે પ્રશસ્તભાવકરને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ત્રંચકારશ્રી કહે છે ⇨
- ગાથાર્થ :- અર્થકર, હિતકર, કીર્તિકર, ગુણકર, યશકર, અભયકર, નિવૃત્તિકર, કુલકર, તીર્થકર અને અંતકર.

- ટીકાર્થ :- તેમાં સામાન્યથી જ વિદ્યાદિ અર્થ જાણવો. કહ્યું છે - ‘વિદ્યા, અપૂર્વ એવી ધનની પ્રાપ્તિ એ શુભ અર્થ છે.’ અને તેથી વિચિત્ર એવા કર્મોના પ્રશસ્ત ક્ષયોપશમાદિ ભાવોથી
- 25 વિદ્યાદિ - અર્થને કરવાના સ્વભાવવાળો જે હોય તે અર્થકર. આ પ્રમાણે હિતાદિમાં પણ વિચારી લેવું. તેમાં પરિણામે જે પથ્ય હોય, કુશલાનુબંધ હોય એવું જે કંઈ પણ હોય તે હિત કહેવાય, દાન-પુણ્યનું ફલ કીર્તિ છે, જ્ઞાનાદિ ગુણો જાણવા, પરાક્રમથી જે પ્રાપ્ત થાય તે યશ અર્થાત્ પરાક્રમ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રશંસા. અભય વિગેરે શબ્દોના અર્થો સ્પષ્ટ જ છે. માત્ર અહીં અંતશબ્દથી કર્મોનો અંત અથવા કર્મના ફલરૂપ સંસારનો અંત જાણવો. ॥૧૦૭૫॥

- 30 અવંતરણિકા :- ભાવકર કહ્યો. (તેની સાથે લોગસસ ડજ્જોઅગરે તિત્થયરે પૂરું થયું.) હવે જિનાદિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

વ્યાખ્યા—જિતક્રોધમાનમાયા જિતલોભા યેન કારણેન તેન તે ભગવન્તઃ, કિં ?-જિના ભવન્તિ, ‘અરિણો હંતા રયં હંતે’ ત્યાદિગાથાદત્તં યથા નમસ્કારનિર્યુક્તૌ પ્રતિપાદિતં તથૈવ દ્રષ્ટવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૬॥

કીર્તયિષ્યામીત્યાદિવ્યાચિખ્યાસયા સામ્પ્રતમિદમાહ—

કિત્તેમિ કિત્તણિજ્જે સદેવમણુઆસુરસ્સ લોગસ્સ ।

5

દંસણનાણચરિત્તે તવવિણઓ દંસિઓ જેહિં ॥૧૦૭૭॥

વ્યાખ્યા—કીર્તયિષ્યામિ નામભિર્ગુણૈશ્ચ, કિમ્ભૂતાન્ ?-કીર્તનીયાન્, સ્તવાર્હાનિત્યર્થઃ, કસ્યેત્યત્રાહ—સદેવમણુઆસુરલોકસ્ય, ત્રૈલોક્યસ્યેતિ ભાવઃ, ગુણાનુપદર્શયતિ—‘દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ’ મોક્ષહેતૂનિ(નિતિ), તથા ‘તપોવિનયઃ’ દર્શિતો યૈઃ, તત્ર તપ એવ કર્મવિનયાદ વિનયઃ, ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૭॥

10

ચઙ્ગીસંતિ ય સંઘા ઉસભાઈઆ ડ ભણમાણા ડ ।

અવિસદ્ગગહણા પુણ એરવયમહાવિદેહેસું ॥૧૦૭૮॥

વ્યાખ્યા—ચતુર્વિંશતિરિતિ સંઘ્યા, ઋષભાદયસ્તે વક્ષ્યમાણા એવ, અપિશબ્દગ્રહણાત્પુનઃ એરવતમહાવિદેહેષું યે તદ્ગ્રહોઽપિ વેદિતવ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૮॥

ટીકાર્થ :- જે કારણથી જીત્યા છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ (જેમણે,) તે કારણથી તે ભગવંતો જિન કહેવાય છે. અરિણો હંતા....=શત્રુઓને હણનારા છે, કર્મને હણનારા છે વિગેરે ગાથાનો પશ્ચાર્થ જે રીતે નમસ્કારનિર્યુક્તિમાં પ્રતિપાદન કરાયો તે રીતે અહીં પણ જાણવા યોગ્ય છે. (આ ‘અરિહંતે’નો અર્થ છે.) ॥૧૦૭૬॥

15

અવતરણિકા :- હવે ‘કીર્તયિષ્યામિ’ વિગેરે પદોની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેઓવડે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર- અને તપરૂપ વિનય બતાવાયા છે એવા, તથા દેવ-મનુષ્ય-અસુરો સહિતના લોકને સ્તવના કરવા યોગ્ય એવા જિનોનું હું કીર્તન કરીશ.

20

ટીકાર્થ :- નામ અને ગુણોવડે (જિનેશ્વરોનું) કીર્તન કરીશ. કેવા પ્રકારના જિનેશ્વરોનું ? તે કહે છે — સ્તવનાને યોગ્ય, કોની સ્તવનાને યોગ્ય ? તે કહે છે — દેવ-મનુષ્ય-અસુરોથી યુક્ત એવા લોકની અર્થાત્ ત્રૈલોક્યની (સ્તવનાને યોગ્ય એવા જિનેશ્વરોનું હું કીર્તન કરીશ. એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.) હવે ગુણોને દેખાડે છે - મોક્ષના કારણ એવા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા તપરૂપ વિનય જેઓએ બતાવ્યા છે (એવા જિનેશ્વરોનું હું કીર્તન કરીશ.) અહીં તપ જ કર્મને નાશ કરતો હોવાથી વિનય તરીકે જાણવો. ॥૧૦૭૭॥

25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ‘ચોવીસ’ એ સંખ્યા છે. તે ચોવીસ ઋષભ વિગેરે જાણવા, જે આગળ જણાવવાના જ છે. તથા ‘ચઙ્ગીસંપિ’માં જે ‘અપિ’ શબ્દ છે તેનાથી એરવત, મહાવિદેહને વિષે જે તીર્થકરો છે તે પણ અહીં જાણવાના છે. ॥૧૦૭૮॥

30

કસિણં કેવલકલ્પં લોગં જાણંતિ તહ ય પાસંતિ ।

કેવલચરિત્તનાણી તમ્હા તે કેવલી હુંતિ ॥૧૦૭૯॥

વ્યાખ્યા—‘કૃત્સ્વ’ સમ્પૂર્ણ ‘કેવલકલ્પ’ કેવલોપમમ્, ઇહ કલ્પશબ્દ ઔપમ્યે ગૃહ્યતે, ઉક્તં ચ—“સામર્થ્યે વર્ણનાયાં ચ, છેદને કરણે તથા । ઔપમ્યે આધિવાસે ચ, કલ્પશબ્દ વિદુર્બુધાઃ ॥૧૧॥” ‘લોકં’ પદ્માસ્તિકાયાત્મકં જાનન્તિ વિશેષરૂપતયા, તથૈવ સમ્પૂર્ણમેવ, 5 ચશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાત્ પશ્યન્તિ સામાન્યરૂપતયા, ઇહ ચ જ્ઞાનદર્શનયોઃ સમ્પૂર્ણલોકવિષયત્વે ચ બહુ વક્તવ્યં તત્તુ નોચ્યતે ગ્રન્થવિસ્તરભવાદિતિ, નવરં—“નિર્વિશેષં વિશેષાણાં, ગ્રહો દર્શનમુચ્યતે । વિશિષ્ટગ્રહણં જ્ઞાનમેવં સર્વત્રગં દ્વયમ્ ॥૧૧॥” इत्यनया दिशा स्वयमेवाभ्यूह्यमिति, यतश्चैवं केवलचारित्रिणः केवलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति, केवलमेषां विद्यत इति

10 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (આ પ્રમાણે લોગસસ ઉજ્જોઝગરે...થી લઈ ચડવીસંપિ સુધીના શબ્દોની વ્યાખ્યા કરી. હવે ‘કેવલી’ પદની વ્યાખ્યા કરે છે -) સંપૂર્ણ, કેવલ સમાન, અહીં ‘કલ્પ’ શબ્દ ઔપમ્ય અર્થમાં ગ્રહણ કરાયો છે. કહ્યું છે- “સામર્થ્ય, વર્ણન, છેદન, કરણ, ઔપમ્ય અને અધિવાસ - આટલા અર્થમાં પંડિતો કલ્પશબ્દને કહે છે. ॥૧૧॥” (તે આ પ્રમાણે—‘કલ્પ’ પાતુનો અર્થ જ સામર્થ્ય હોવાથી સામર્થ્ય અર્થમાં તો કલ્પશબ્દ વપરાય જ છે. વર્ણન અર્થમાં → દેવદત્તઃ 15 કલ્પિતઃ=દેવદત્તનું વર્ણન કરાયું એટલે કે પ્રશંસા કરાઈ. છેદન અર્થમાં → વસ્ત્રં કલ્પિતં=છેદિતં અર્થાત્ વસ્ત્રના બે ટુકડા કર્યા. કરણ અર્થમાં → બ્રાહ્મણાર્થ કલ્પિતાઃ=કૃતાઃ પૂષાઃ અર્થાત્ આ પૂડલાઓ બ્રાહ્મણ માટે કરાયા છે. ઔપમ્ય અર્થમાં → સમુદ્રકલ્પમિદં તડાગં, અર્થાત્ સમુદ્ર જેવું આ તળાવ છે. અધિવાસ અર્થમાં → પ્રતિમા કલ્પિતા=અધિવાસિતા=સ્નાનાય સજ્જિતા અર્થાત્ 20 સ્નાન માટે પ્રતિમા તૈયાર કરાઈ છે. આ બધા અર્થોમાં કલ્પ શબ્દ વપરાય છે એમ પંડિતો કહે છે.) તેથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે - કેવલ સમાન=સંપૂર્ણ પંચાસ્તિકાયાત્મક લોકને વિશેષરૂપે જાણે છે, અને તે જ રીતે=સંપૂર્ણ એવા જ, અહીં ‘ય’ શબ્દ ‘જ’કાર અર્થમાં હોવાથી ‘જ’કાર મૂકેલ છે, તેથી સંપૂર્ણ એવા જ લોકને સામાન્યરૂપે જુએ છે. (અર્થાત્ સંપૂર્ણ એવા જ લોકને વિશેષરૂપે જાણે છે અને તેવા જ લોકને સામાન્યરૂપે જુએ છે.)

25 અહીં જ્ઞાન અને દર્શનનો વિષય સંપૂર્ણ લોક બને છે એમાં ઘણું બધું કહેવાનું હોવા છતાં ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેવાતું નથી. પરંતુ, “વિશેષ પદાર્થોનો નિર્વિશેષ=સામાન્ય જે બોધ તે દર્શન કહેવાય છે અને વિશિષ્ટ બોધ જ્ઞાન કહેવાય છે. આ બંને દર્શન અને જ્ઞાન એ સર્વત્ર જનારું છે=સર્વ પદાર્થો તેમનાં વિષય બને છે ॥૧૧॥” આ દિશાસૂચનવડે જાતે જ વિચારવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે જે કારણથી તેઓ સંપૂર્ણ ચારિત્રવાળા અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા છે, તે 30 કારણથી તેઓ—કેવલ (એવું જ્ઞાન અને ચારિત્ર) છે જેમને તે કેવલી—એવી વ્યુત્પત્તિના આધારે કેવલી કહેવાય છે.

શંકા :- અહીં કેવલીની વાત ચાલી રહી છે. અને તે કેવલજ્ઞાનપૂર્વક હોવાથી-કેવલજ્ઞાનની

કેવલિન ઇતિકૃત્વા । આહ-ઇહાકાણ્ડ એવ કેવલચારિત્રિણ ઇતિ કિમર્થમ્ ?, ઉચ્ચતે, કેવલચારિત્રપ્રાપ્તિપૂર્વિકૈવ નિયમતઃ કેવલજ્ઞાનાવાપ્તિરિતિ ન્યાયપ્રદર્શનેન નેદમકાણ્ડમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૭૯॥

વ્યાખ્યાતા તાવલ્લોકસ્યેત્યાદિરૂપા પ્રથમસૂત્રગાથેતિ, અત્રૈવ ચાલનાપ્રત્યવસ્થાને વિશેષતો નિર્દિશ્ય(શ્યે) તે-તત્ર લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદ્યુક્તમ્, અત્રાઽઽહ-અશોભનમિદં લોકસ્યેતિ, કુતઃ ?, 5
લોકસ્ય ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકત્વેન પરિમિતત્વાત્, કેવલોદ્યોતસ્ય ચાપરિમિતત્વેનૈવ લોકાલોક-
વ્યાપકત્વાદ્, વક્ષ્યતિ ચ-‘કેવલિયણાણલંભો લોગાલોગં પગાસેઙ્ગ’ ત્તિ, તતશ્ચૌઘત એવોદ્યોતકરાન્
લોકાલોકકયોર્વેતિ વાચ્યમિતિ, ન અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાત્, ઇહ લોકશબ્દેન પજ્ઞાસ્તિકાયા એવ
ગૃહ્યન્તે, તત્તંશ્રાકાશાસ્તિકાયભેદ . એવાલોક ઇતિ ન પૃથગુક્તઃ, ન ચૈતદનાર્થ, યત
ઉક્તમ્-‘પંચલિયકાયમઙ્ગલો લોગો’ ઇત્યાદિ । અપરસ્ત્વાહ-લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યેતાવદેવ સાધુ, 10
ધર્મતીર્થકરાન્ ઇતિ ન વક્તવ્યં, ગતાર્થત્વાત્, તથાહિ-યે લોકસ્યોદ્યોતકરાસ્તે ધર્મતીર્થકરા

જ વાત કરવી જોઈએ, કેવલચારિત્રનો તો કોઈ અવસર જ નથી. તેથી અકાંડે=અકાળે અવસર વિના જ ‘કેવલચારિત્રી’ આવું વિશેષણ શા માટે મૂક્યું ?

સમાધાન :- કેવલચારિત્રની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે એ ન્યાયનું દર્શન કરાવવાનું હોવાથી અહીં તેનો પણ અવસર છે જ, પણ અનવસર નથી. ॥૧૦૭૯॥ 15

આ પ્રમાણે લોગસ્સ... વિગેરે રૂપ પ્રથમ સૂત્ર ગાથાની વ્યાખ્યા કરી. હવે આ જ વિષયમાં પ્રશ્નોત્તરી વિશેષથી દેખાડાય છે ⇨

શંકા :- ‘લોકનો ઉદ્યોતકરનારા’ આવું જે કહ્યું તેમાં ‘લોકનો’ શબ્દ બરાબર લાગતો નથી. કેમ ? કારણ કે - લોક એ ચૌદરજજુ આત્મક હોવાથી પરિમિત છે, જ્યારે કેવલજ્ઞાન એ અપરિમિત હોવાથી લોકાલોકને વ્યાપક છે અને આગળ કહેશે પણ ખરી કે - કેવલજ્ઞાનનો 20
લાભ લોકાલોકને પ્રકાશે છે. તેથી કાં તો સામાન્યથી એટલું જ કહેવું જોઈએ કે ‘ઉદ્યોતકરનારા’, કાં તો ‘લોકાલોકનો ઉદ્યોતકરનારા’ એમ કહેવું જોઈએ.

સમાધાન :- ‘લોકનો’ આ શબ્દ લખવા પાછળનો અભિપ્રાય તમને ખ્યાલમાં ન હોવાથી તમારી વાત યોગ્ય નથી. અહીં લોકશબ્દથી પંચાસ્તિકાયો જ ગ્રહણ કરવાના છે. અને અલોક એ આકાશસ્તિકાયનો ભેદ જ હોવાથી ‘અલોક’ શબ્દ જુદો ગ્રહણ કર્યો નથી. (તેથી ‘લોકનો’ 25
એટલે ‘લોકાલોકનો’ સમજવું.) અહીં લોક તરીકે પંચાસ્તિકાયો ગ્રહણ કરવાના છે એ વાત આધાર વિનાની પણ નથી, કારણ કે કહ્યું છે - “લોક એ પંચાસ્તિકાયમય છે” વિગેરે.

શંકા :- ‘લોકનો ઉદ્યોતકરનારા’ આટલું વચન જ યોગ્ય છે, પણ ‘ધર્મતીર્થને કરનારા’ આ વિશેષણ કહેવાની જરૂર નથી, કારણ કે જે લોકનો ઉદ્યોતકરનારા હોય તે ધર્મતીર્થને કરનારા હોય જ. તેથી ‘ધર્મતીર્થને કરનારા’ શબ્દનો અર્થ ‘લોકનો ઉદ્યોતકરનારા’ વિશેષણથી 30
જ જણાઈ જાય છે.

૧૬. કેવલજ્ઞાનલાભો લોકાલોકં પ્રકાશયતિ । ૧૭. પજ્ઞાસ્તિકાયમયો લોકઃ ।

એવેતિ, અત્રોચ્યતે, ઇહ લોકૈકદેશેઽપિ ગ્રામૈકદેશે ગ્રામવલ્લોકશબ્દપ્રવૃત્તેર્મા ભૂત્તદુદ્યોત-
કરેષ્વવધિવિભજ્જાનિષ્વર્કચન્દ્રાદિષુ વા સમ્પ્રત્યયઃ, તદ્વ્યવચ્છેદાર્થં ધર્મતીર્થકરાનિત્યાહ ।
આહ-યદ્યેવં ધર્મતીર્થકરાનિત્યેતાવદેવાસ્તુ લોકસ્યોદ્યોતકરાનિતિ ન વાચ્યમિતિ, અત્રોચ્યતે, ઇહ
લોકેઽપિ નદ્યાદિવિષમસ્થાનેષુ મુધિકયા (યે) ધર્માર્થમવતરણતીર્થકરણશીલાસ્તેઽપિ ધર્મતીર્થકરા
5 એવોચ્યન્તે, તન્મા ભૂદતિમુગ્ધબુદ્ધીનાં તેષુ સમ્પ્રત્યયઃ, તદપનોદાય લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાહેતિ ।
અપરસ્ત્વાહ-જિનાનિત્યતિરિચ્યતે, તથાહિ-યથોક્તપ્રકારા જિના એવ ભવન્તીતિ, અત્રોચ્યતે, મા
ભૂત્કુનયમતાનુસારિપરિકલ્પિતેષુ યથોક્તપ્રકારેષુ સમ્પ્રત્યય ઇત્યતસ્તદ્વ્યવચ્છેદાર્થમાહ-જિનાનિતિ,
શ્રૂયતે ચ કુનયદર્શને 'જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય, કર્તારઃ પરમં પદમ્ । ગત્વાઽઽગચ્છન્તિ ભૂયોઽપિ,
ભવં તીર્થનિકારતઃ ॥૧૧॥' ઇત્યાદિ, તન્નૂનં ન તે રાગાદિજેતાર ઇતિ, અન્યથા કુતો નિકારતઃ

- 10 સમાધાન :- ગ્રામના એક દેશમાં ગ્રામ શબ્દની જેમ લોકના એક દેશમાં પણ લોક શબ્દ
વપરાતો હોવાથી 'લોકનો ઉદ્યોતકરનારા' વિશેષણથી લોકના એક દેશનો ઉદ્યોતકરનારા એવા
અવધિ-વિભંગજ્ઞાનીઓને કે સૂર્ય, ચન્દ્રને કોઈ ન સમજી બેસે, તે માટે તે અવધિ-વિભંગજ્ઞાનીઓની
કે સૂર્ય, ચન્દ્રની બાદબાકી કરવા માટે 'ધર્મતીર્થકર' વિશેષણ મૂકેલ છે.

- શંકા :- જો આ રીતે હોય તો 'ધર્મતીર્થને કરનારા' વિશેષણ જ રાખો, 'લોકનો
15 ઉદ્યોતકરનારા' વિશેષણની જરૂર નથી.

સમાધાન :- લોકમાં પણ ધર્મ માટે નદી વિગેરેના વિષમ સ્થાનોને વિષે મુધિકયા=મફત
પ્રવેશ કરવા તીર્થને=ઘાટને (=સહજ રીતે પ્રવેશ કરી શકે એવા પગથિયા વિગેરેને) કરવાના
સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓ પણ ધર્મતીર્થકર જ કહેવાય છે. તેથી મુગ્ધબુદ્ધિવાળા જીવોને માત્ર
'ધર્મતીર્થને કરનારા' વિશેષણથી આવા લોકોનો બોધ ન થાય તે માટે 'લોકનો...' વિશેષણ
20 મૂક્યું છે.

શંકા :- 'જિનો' શબ્દ વધારાનો લાગે છે કારણ કે ઉપરોક્ત બે વિશેષણોવાળા જિન જ
હોય છે. આમ ઉપરોક્ત બે વિશેષણોમાં જ 'જિન' શબ્દ સમાઈ જતો હોવાથી વધારાનો
લાગે છે.

- સમાધાન :- કુનયના મતને અનુસરનારાઓ પોતાના ધર્મપ્રણેતાઓને ઉપરોક્ત વિશેષણ
25 લગાડે છે. તેથી આવા ધર્મપ્રણેતાઓનો વ્યવચ્છેદ કરવા 'જિન' શબ્દ મૂકેલ છે. કુનયના મતમાં
સંભળાય છે - "ધર્મતીર્થને કરનારા એવા જ્ઞાનીઓ પરમપદને પામ્યા પછી પણ પોતાના
તીર્થનો વિનાશ થતો જોઈને (તેને અટકાવવા) ફરી પાછા સંસારમાં આવે છે. ॥૧૧॥ " (ભાવાર્થ :-
આ શ્લોકમાં 'ધર્મતીર્થને કરનારા' એમ વિશેષણ આપેલ છે, છતાં 'તીર્થનો વિનાશ થતો જોઈને
પાછા આવે છે' આ વાક્ય તેમનામાં રાગ-દ્વેષની વિદ્યમાનતા સૂચવે છે. તેથી તેઓ જિન
30 કહેવાય નહીં, કારણ કે જેણે રાગ-દ્વેષને જીતી લીધા છે તે જ જિન કહેવાય છે. આમ માત્ર
બે વિશેષણો મૂકો તો કેટલાકો તે વિશેષણોથી કુનયમતને અનુસરનારાઓવડે કલ્પાયેલી આવા
પ્રકારની વ્યક્તિઓ સમજી ન લે તે માટે 'જિન' વિશેષણ મૂકેલ છે.) આ શ્લોકદ્વારા નક્કી-થાય
છે કે તેઓ રાગાદિને જીતનારા નથી, જો રાગાદિને જીતનારા હોય તો રાગ-દ્વેષરૂપ સંસારના

પુનરિહ ભવાંકુરપ્રભવો ?, બીજાભાવાત્, તથા ચાન્યૈરપ્યુક્તમ્—“અજ્ઞાનપાંસુપિહિતં પુરાતનં કર્મબીજમવિનાશિ । તૃષ્ણાજલાભિષિક્તં મુચ્છતિ જન્માકુરં જંતોઃ ॥૧૧॥” તથા “દગ્ધે બીજે યથાઽત્યન્તં, પ્રાદુર્ભવતિ નાકુરઃ । કર્મબીજે તથા દગ્ધે, ન રોહતિ ભવાકુરઃ ॥૧૧॥” ઇતિ । આહ-યદ્યેવં જિનાનિત્યેતાવદેવાસ્તુ લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદ્યતિરિચ્યતે ઇતિ, અત્રોચ્યતે, ઇહ પ્રવચને સામાન્યતો વિશિષ્ટશ્રુતધરાદયોઽપિ જિના એવોચ્યન્તે, તદ્વથા-શ્રુતજિના અવધિજિના મનઃપર્યાયજ્ઞાનજિનાઃ છદ્મસ્થવીતરાગાશ્ચ, તન્મા ભૂત્તેષુ સમ્પ્રત્યય ઇતિ તદપનોદાર્થં લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદ્યપ્યદુષ્ટમેવ । અપરસ્ત્વાહ-અર્હત ઇતિ ન વાચ્યં, ન હ્યનન્તરોદિતસ્વરૂપા અર્હત્ત્વતિરેકેણાપરે ભવન્તીતિ, અત્રોચ્યતે, અર્હતામેવ વિશેષ્યત્વાન્ન દોષ ઇતિ । આહ-યદ્યેવં હન્ત ! તદ્દર્હત એવેત્યેતાવદેવાસ્તુ લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદિ પુનરપાર્થકં, ન, તસ્ય વિશેષણ-સાફલ્યસ્ય ચ પ્રતિપાદિતત્વાત્ । અપરસ્ત્વાહ-કેવલિન ઇતિ ન વાચ્યં, યથોક્તસ્વરૂપાણામર્હતાં કેવલિત્વાવ્યભિચારાત્, સતિ ચ વ્યભિચારસમ્ભવે વિશેષણોપાદાનસાફલ્યાત્, તથા ચ-સમ્ભવે

બીજનો અભાવ હોવાથી વિનાશને જોઈ ફરી અહીં સંસારમાં આવવારૂપ અંકુરાની ઉત્પત્તિ જ કેવી રીતે થાય ? તથા બીજા લોકોવડે પણ કહેવાયું છે કે - “અજ્ઞાનરૂપ ધૂળથી ઢંકાયેલ, અવિનાશી, તૃષ્ણારૂપ જળથી સિંચાયેલ એવું પૂર્વનું કર્મબીજ જીવના જન્મરૂપ અંકુરને ઉત્પન્ન કરે છે. ॥૧૧॥” તથા - “બીજ સારી રીતે બળી જવાથી જેમ અંકુરો ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ કર્મરૂપ બીજ નાશ પામતા જન્માંકુરો પણ ઉત્પન્ન થતો નથી. ॥૧૧॥”

શંકા :- તો પછી ‘જિન’ શબ્દ જ મૂકવો જોઈએ પૂર્વના બે વિશેષણોની જરૂર નથી.

સમાધાન :- અહીં શાસનમાં સામાન્યથી વિશિષ્ટશ્રુતધરાદિ પણ જિન જ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે → (વિશિષ્ટશ્રુતને ધારણ કરનારા) શ્રુતજિન, (અવધિજ્ઞાનવાળા) અવધિજિન, મનઃપર્યાયજ્ઞાનજિન, અને છદ્મસ્થવીતરાગો. (આ બધા પણ ‘જિન’ શબ્દથી ઓળખાતા હોવાથી) શિષ્યવર્ગને આ લોકોનો બોધ ન થાય તે માટે પૂર્વોક્ત બે વિશેષણો મૂક્યા છે.

શંકા :- જો એ પ્રમાણે હોય તો ‘અર્હત્’ શબ્દ મૂકવો નહોતો, કારણ કે પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા અરિહંત સિવાયના અન્ય કોઈ સંભવી શકતા નથી.

સમાધાન :- અરિહંતો જ અહીં વિશેષ્ય હોવાથી કોઈ દોષ નથી.

શંકા :- જો તે પોતે જ વિશેષ્ય હોય તો એ જ શબ્દ રાખવો હતો, શેષ લોકનો ઉદ્યોત...વિગેરે વિશેષણો અર્થ વિનાના નકામા લાગે છે.

સમાધાન :- ના, તે વિશેષણો શા માટે છે ? એ અમે પૂર્વે જ કહી દીધું છે.

શંકા :- ‘કેવલી’ શબ્દ મૂકવો નહોતો કારણ કે યથોક્તસ્વરૂપવાળા અરિહંતો કેવલી હોવાના જ છે, કારણ કે જ્યાં યથોક્તસ્વરૂપવત્ અરિહંતત્વ છે ત્યાં કેવલિત્વ છે જ. (જ્યાં યથોક્તસ્વરૂપવત્ અરિહંતત્વ હોય અને કેવલિત્વ ન હોય તો તે વ્યભિચાર કહેવાય.) અહીં આવો વ્યભિચાર નથી. વ્યભિચાર હોય તો જ વિશેષણનું ગ્રહણ સફળ કહેવાય. (આશય એ છે કે વ્યભિચારનો સંભવ હોય તો તેને દૂર કરવા વિશેષણો ગ્રહણ કરવા પડે. પરંતુ જ્યાં

વ્યભિચારે ચ વિશેષણમર્થવદ્ભવતિ, યથા નીલોત્પલમિતિ, વ્યભિચારાભાવે તુ તદુપાદીયમાનમપિ યથા કૃષ્ણો ભ્રમરઃ શુક્લા બલાકા इत्यादि(વત્) ઋતે પ્રયાસાત્ કમર્થ પુષ્પાતીતિ ?, તસ્માત્કેવલિન इत्यतिरिच्यते, ન, અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાદ્, ઇહ કેવલિન એવ યથોક્તસ્વરૂપા અર્હન્તો નાન્ય इति નિયમનાર્થત્વેન સ્વરૂપજ્ઞાનાર્થમેવેદં વિશેષણમિત્યનવદ્યં, ન ચૈકાન્તતો

5 વ્યભિચારસમ્ભવ એવ વિશેષણોપાદાનસાફલ્યમ્, ઉભયપદવ્યભિચારે એકપદવ્યભિચારે સ્વરૂપજ્ઞાપને ચ શિષ્ટોક્તિષુ તત્પ્રયોગદર્શનાત્, તત્રોભયપદવ્યભિચારે યથા નીલોત્પલમિતિ, તથૈકપદવ્યભિચારે

વ્યભિચાર ન હોય ત્યાં વિશેષણ ગ્રહણ કરો તો તે સફળ બનતું નથી. આ જ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરતા આગળ કહે છે.) વ્યભિચારનો સંભવ હોય ત્યારે વિશેષણ અર્થયુક્ત થાય છે જેમ કે 'નીલોત્પલ' = લીલું એવું કમળ, (જો અહીં માત્ર કમળ શબ્દ જ હોય તો તે લાલ, સફેદ વિગેરે ધણા રંગના હોવાથી કયું કમળ લેવું છે ? એવો ખ્યાલ આવે નહીં, અર્થાત્ જ્યાં કમળત્વ હોય ત્યાં બધે નીલત્વ હોય એવું ન હોવાથી વ્યભિચાર આવે, આ વ્યભિચારને દૂર કરવા 'નીલ' વિશેષણ મૂકવામાં આવે છે.) જો વ્યભિચાર ન હોય તો કૃષ્ણરંગનો ભ્રમર, સફેદ બગલો વિગેરેની જેમ (એટલે કે 'કાળો ભ્રમર', 'સફેદ બગલો' આવું બોલવું એ નકામું છે, કારણ કે જે ભ્રમર હોય તે બધા કૃષ્ણ જ હોવાના, જે બગલો હોય તે સફેદ જ હોવાનો માટે કોઈ વ્યભિચાર નથી. તેથી જેમ અહીં ગ્રહણ કરાતું એવું 'કૃષ્ણ, સફેદ' વિશેષણ એ વ્યર્થ છે. તેની જેમ) વ્યભિચારના અભાવમાં ગ્રહણ કરાતું વિશેષણ પણ નકામી મહેનત વિના કયા અર્થને પુષ્ટ કરે ? અર્થાત્ નકામી મહેનત સિવાય બીજો કોઈ ફાયદો થાય નહીં. (એ જ રીતે પ્રસ્તુતમાં યથોક્ત સ્વરૂપવાળા અરિહંતો કેવલી હોવાના જ છે) તેથી અહીં 'કેવલી' એવું વિશેષણ વ્યર્થ ભાસે છે.

20 સમાધાન :- ના, તમને અભિપ્રાયનું જ્ઞાન નથી. કેવલી જ યથોક્તસ્વરૂપવાળા અરિહંતો હોય છે એવો નિયમ એ છે પ્રયોજન જેનું એવું આ વિશેષણ હોવાથી સ્વરૂપદર્શક વિશેષણ જાણવું. માટે જ અહીં કોઈ દોષ નથી. (ટૂંકમાં કેવલી જ યથોક્તસ્વરૂપવાળા અરિહંતો હોય છે એવો નિયમ જણાવનાર આ વિશેષણ વાસ્તવિક રીતે સ્વરૂપ જ જણાવનાર છે, પણ વ્યવચ્છેદક નથી. આમ સ્વરૂપ જણાવનારું હોવાથી વ્યર્થ નથી.)

25 વળી, વ્યભિચારનો સંભવ હોય તો જ વિશેષણનું ઉપાદાન સફળ બને છે (એટલે કે ગ્રહણ કરેલ વિશેષણ સફળ બને છે.) એવો કોઈ એકાન્ત નથી, કારણ કે શિષ્ટ પુરુષોના વચનોમાં (ગ્રંથોમાં) જ્યાં ઉભયપદ વ્યભિચાર હોય, જ્યાં એકપદ વ્યભિચાર હોય, અને જ્યાં માત્ર સ્વરૂપ જણાવવું હોય ત્યાં સર્વત્ર વિશેષણ ગ્રહણ કરેલું દેખાય છે. (આ પંક્તિ દ્વારા ટીકાકાર જણાવવા માંગે છે કે શિષ્ટ પુરુષોનાં ગ્રંથોમાં સ્વરૂપ જણાવવા માટે પણ વિશેષણનું ગ્રહણ થાય છે તેથી વ્યભિચારના સંભવમાં જ વિશેષણ ગ્રહણ થાય એવો કોઈ નિયમ = એકાન્ત નથી.) ઉભયપદ વ્યભિચાર આ પ્રમાણે - (જેમાં પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદ બંનેમાં વ્યભિચાર આવતો હોય તે ઉભયપદ વ્યભિચાર કહેવાય. જેમ કે) 'નીલોત્પલ' (અહીં જે નીલ = શ્યામ હોય તે બધા ઉત્પલ = કમળ જ હોય એવું નથી માટે ઉત્તરપદ વ્યભિચાર, અને જે ઉત્પલ હોય

30

યથા આપો દ્રવ્યં પૃથિવી દ્રવ્યમિતિ, તથા સ્વરૂપજ્ઞાપને યથા પરમાણુરપ્રદેશ इत्यादि, યતશ્ચૈવમતઃ કેવલિન ઇતિ ન દુષ્ટમ્ । આહ-યદ્યેવં કેવલિન ઇત્યેતદેવ સુન્દરં, શેષં તુ લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદિકમનર્થકમિતિ, અત્રોચ્યતે, ઇહ શ્રુતકેવલિપ્રભૃતયોઽન્યેઽપિ વિદ્યન્ત એવ કેવલિનઃ, તસ્માન્મા ભૂતેષુ સમ્પ્રત્યય ઇતિ તત્પ્રતિક્ષેપાર્થ લોકસ્યોદ્યોતકરાનિત્યાદ્યપિ વાચ્યમિતિ । એવં દ્વ્યાદિસંયોગાપેક્ષયાઽપિ વિચિત્રનયમતાભિજ્ઞેન સ્વધિયા વિશેષણસાફલ્યં વાચ્યમ્, इत्यलं વિસ્તરેણ, ગમનિકામાત્રમેતદિતિ ।

તત્ર યદુક્તં 'કીર્તયિષ્યામીતિ' તત્કીર્તનં કુર્વન્નાહ-

તે બધા નીલ જ હોય એવું પણ નથી માટે પૂર્વપદ વ્યભિચાર.)

તથા એકપદ વ્યભિચાર (=જેમાં પૂર્વ કે ઉત્તર બેમાંથી એક પદમાં વ્યભિચાર આવતો હોય તે.) → 'અદ્ભવ્ય' જે પાણી હોય તે દ્રવ્ય જ હોય તે બરાબર, માટે અહીં ઉત્તરપદ વ્યભિચાર નથી, પરંતુ જે દ્રવ્ય હોય તે પાણીરૂપે જ હોય એવું બને નહીં. માટે અહીં પૂર્વપદરૂપે એકપદ વ્યભિચાર છે. એ જ રીતે 'પૃથ્વી દ્રવ્ય' માં જે પૃથ્વી હોય તે દ્રવ્ય હોય જ, પણ જે દ્રવ્ય હોય તે પૃથ્વી જ હોય એવું નહીં, તથા સ્વરૂપજ્ઞાપનમાં → પરમાણુ એ અપ્રદેશ=પ્રદેશ વિનાનો છે. (અહીં કોઈ વ્યભિચાર આવતો નથી, પરંતુ માત્ર પરમાણુનું સ્વરૂપ જ જણાવ્યું છે.) આમ જે કારણથી વ્યભિચાર વિના પણ વિશેષણનું ગ્રહણ થતું દેખાય છે તે કારણથી 'કેવલી' વિશેષણ પણ દુષ્ટ નથી.

શંકા :- જો આ રીતે હોય એટલે કે કેવલીઓ જ યથોક્તસ્વરૂપવાળા હોય તો 'કેવલી' વિશેષણ જ રાખવું જોઈએ, 'લોકનો ઉદ્યોતકરનારા... વિગેરે નિરર્થક છે.

સમાધાન :- જિનશાસનમાં શ્રુતકેવલી વિગેરે બીજા પણ કેવલીઓ વિદ્યમાન છે જ. તેથી જો માત્ર 'કેવલી' વિશેષણ લઈએ તો શિષ્યવર્ગ શ્રુતકેવલીઓ વિગેરેને સમજી ન લે તે માટે શ્રુતકેવલીઓ વિગેરેની બાદબાકી કરવા માટે લોકનો ઉદ્યોત... વિગેરે વિશેષણો ગ્રહણ કરેલા છે. આ પ્રમાણે બે વિગેરે વિશેષણોના સંયોગની અપેક્ષાએ પણ જુદા જુદા નયમતોને જાણનાર શ્રોતાવર્ગવડે યોગ્યતાની બુદ્ધિથી વિશેષણોનું સાફલ્ય કહેવા યોગ્ય છે.

(અહીં આશય એ છે કે - પૂર્વે કેટલાક લોકો 'લોકનો ઉદ્યોતકરનારા' વિશેષણથી અવધિ-વિભંગજ્ઞાનીઓ ન સમજી લે તે માટે 'ધર્મતીર્થને કરનારા' વિશેષણ મૂક્યું છે એમ કહ્યું, એ જ રીતે 'ધર્મતીર્થને કરનારા' વિશેષણથી નદી વિગેરેમાં ધર્મ માટે તીર્થને કરનારા લોકોને સમજી ન લે તે માટે 'લોકનો ઉદ્યોતકરનારા' કહ્યું. આ રીતે એક-એક વિશેષણ શા માટે મૂક્યું ? તેની સફળતા કહી. આ જ રીતે હવે બે-બે વિશેષણોના સંયોગને લઈ ચર્ચા કરવી અર્થાત્ આ બે વિશેષણો જ કહો, બીજા વિશેષણો શા માટે મૂક્યા ? એ રીતે અન્ય વિશેષણોની સફળતા જુદા જુદા નયમતોને જાણનાર શ્રોતાવર્ગવડે સ્વયં વિચારવા યોગ્ય છે. આ જ રીતે ત્રિસંયોગાદિ પણ જાણવા.) વધુ વિસ્તારથી સર્ચું, કારણ કે આ ટીકારચનાનો પ્રયાસ માત્ર વ્યાખ્યા માટે જ છે.

અવતરણિકા :- પૂર્વે જે કહ્યું હતું કે 'હું કીર્તન કરીશ' તે કીર્તન કરતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ઉસભમજિઅં ચ વંદે સંભવમભિણંદણં ચ સુમદં ચ ।

પઠમપ્પહં સુપાસં જિણં ચ ચંદપ્પહં વંદે ॥૨॥

સુવિહિં ચ પુપ્ફદંતં સીઅલ સિજ્જંસ વાસુપુજ્જં ચ ।

વિમલમણંતં ચ જિણં ધમ્મં સંતિં ચ વંદામિ ॥૩॥

5

કુંથું અરં ચ મલ્લિં વંદે મુણિસુવ્વયં નમિજિણં ચ ।

વંદામિ રિઢ્ઢનેમિં પાસં તહ વદ્ધમાણં ચ ॥૪॥ (સૂત્રાણિ)

૧૮
૧૦
૧૨
૧૪
૧૬
૧૮
૨૦
૨૨
૨૪
૨૬
૨૮
૩૦
૩૨
૩૪
૩૬
૩૮
૪૦
૪૨
૪૪
૪૬
૪૮
૫૦
૫૨
૫૪
૫૬
૫૮
૬૦
૬૨
૬૪
૬૬
૬૮
૭૦
૭૨
૭૪
૭૬
૭૮
૮૦
૮૨
૮૪
૮૬
૮૮
૯૦
૯૨
૯૪
૯૬
૯૮
૧૦૦
૧૦૨
૧૦૪
૧૦૬
૧૦૮
૧૧૦
૧૧૨
૧૧૪
૧૧૬
૧૧૮
૧૨૦
૧૨૨
૧૨૪
૧૨૬
૧૨૮
૧૩૦
૧૩૨
૧૩૪
૧૩૬
૧૩૮
૧૪૦
૧૪૨
૧૪૪
૧૪૬
૧૪૮
૧૫૦
૧૫૨
૧૫૪
૧૫૬
૧૫૮
૧૬૦
૧૬૨
૧૬૪
૧૬૬
૧૬૮
૧૭૦
૧૭૨
૧૭૪
૧૭૬
૧૭૮
૧૮૦
૧૮૨
૧૮૪
૧૮૬
૧૮૮
૧૯૦
૧૯૨
૧૯૪
૧૯૬
૧૯૮
૨૦૦
૨૦૨
૨૦૪
૨૦૬
૨૦૮
૨૧૦
૨૧૨
૨૧૪
૨૧૬
૨૧૮
૨૨૦
૨૨૨
૨૨૪
૨૨૬
૨૨૮
૨૩૦
૨૩૨
૨૩૪
૨૩૬
૨૩૮
૨૪૦
૨૪૨
૨૪૪
૨૪૬
૨૪૮
૨૫૦
૨૫૨
૨૫૪
૨૫૬
૨૫૮
૨૬૦
૨૬૨
૨૬૪
૨૬૬
૨૬૮
૨૭૦
૨૭૨
૨૭૪
૨૭૬
૨૭૮
૨૮૦
૨૮૨
૨૮૪
૨૮૬
૨૮૮
૨૯૦
૨૯૨
૨૯૪
૨૯૬
૨૯૮
૩૦૦
૩૦૨
૩૦૪
૩૦૬
૩૦૮
૩૧૦
૩૧૨
૩૧૪
૩૧૬
૩૧૮
૩૨૦
૩૨૨
૩૨૪
૩૨૬
૩૨૮
૩૩૦
૩૩૨
૩૩૪
૩૩૬
૩૩૮
૩૪૦
૩૪૨
૩૪૪
૩૪૬
૩૪૮
૩૫૦
૩૫૨
૩૫૪
૩૫૬
૩૫૮
૩૬૦
૩૬૨
૩૬૪
૩૬૬
૩૬૮
૩૭૦
૩૭૨
૩૭૪
૩૭૬
૩૭૮
૩૮૦
૩૮૨
૩૮૪
૩૮૬
૩૮૮
૩૯૦
૩૯૨
૩૯૪
૩૯૬
૩૯૮
૪૦૦
૪૦૨
૪૦૪
૪૦૬
૪૦૮
૪૧૦
૪૧૨
૪૧૪
૪૧૬
૪૧૮
૪૨૦
૪૨૨
૪૨૪
૪૨૬
૪૨૮
૪૩૦
૪૩૨
૪૩૪
૪૩૬
૪૩૮
૪૪૦
૪૪૨
૪૪૪
૪૪૬
૪૪૮
૪૫૦
૪૫૨
૪૫૪
૪૫૬
૪૫૮
૪૬૦
૪૬૨
૪૬૪
૪૬૬
૪૬૮
૪૭૦
૪૭૨
૪૭૪
૪૭૬
૪૭૮
૪૮૦
૪૮૨
૪૮૪
૪૮૬
૪૮૮
૪૯૦
૪૯૨
૪૯૪
૪૯૬
૪૯૮
૫૦૦
૫૦૨
૫૦૪
૫૦૬
૫૦૮
૫૧૦
૫૧૨
૫૧૪
૫૧૬
૫૧૮
૫૨૦
૫૨૨
૫૨૪
૫૨૬
૫૨૮
૫૩૦
૫૩૨
૫૩૪
૫૩૬
૫૩૮
૫૪૦
૫૪૨
૫૪૪
૫૪૬
૫૪૮
૫૫૦
૫૫૨
૫૫૪
૫૫૬
૫૫૮
૫૬૦
૫૬૨
૫૬૪
૫૬૬
૫૬૮
૫૭૦
૫૭૨
૫૭૪
૫૭૬
૫૭૮
૫૮૦
૫૮૨
૫૮૪
૫૮૬
૫૮૮
૫૯૦
૫૯૨
૫૯૪
૫૯૬
૫૯૮
૬૦૦
૬૦૨
૬૦૪
૬૦૬
૬૦૮
૬૧૦
૬૧૨
૬૧૪
૬૧૬
૬૧૮
૬૨૦
૬૨૨
૬૨૪
૬૨૬
૬૨૮
૬૩૦
૬૩૨
૬૩૪
૬૩૬
૬૩૮
૬૪૦
૬૪૨
૬૪૪
૬૪૬
૬૪૮
૬૫૦
૬૫૨
૬૫૪
૬૫૬
૬૫૮
૬૬૦
૬૬૨
૬૬૪
૬૬૬
૬૬૮
૬૭૦
૬૭૨
૬૭૪
૬૭૬
૬૭૮
૬૮૦
૬૮૨
૬૮૪
૬૮૬
૬૮૮
૬૯૦
૬૯૨
૬૯૪
૬૯૬
૬૯૮
૭૦૦
૭૦૨
૭૦૪
૭૦૬
૭૦૮
૭૧૦
૭૧૨
૭૧૪
૭૧૬
૭૧૮
૭૨૦
૭૨૨
૭૨૪
૭૨૬
૭૨૮
૭૩૦
૭૩૨
૭૩૪
૭૩૬
૭૩૮
૭૪૦
૭૪૨
૭૪૪
૭૪૬
૭૪૮
૭૫૦
૭૫૨
૭૫૪
૭૫૬
૭૫૮
૭૬૦
૭૬૨
૭૬૪
૭૬૬
૭૬૮
૭૭૦
૭૭૨
૭૭૪
૭૭૬
૭૭૮
૭૮૦
૭૮૨
૭૮૪
૭૮૬
૭૮૮
૭૯૦
૭૯૨
૭૯૪
૭૯૬
૭૯૮
૮૦૦
૮૦૨
૮૦૪
૮૦૬
૮૦૮
૮૧૦
૮૧૨
૮૧૪
૮૧૬
૮૧૮
૮૨૦
૮૨૨
૮૨૪
૮૨૬
૮૨૮
૮૩૦
૮૩૨
૮૩૪
૮૩૬
૮૩૮
૮૪૦
૮૪૨
૮૪૪
૮૪૬
૮૪૮
૮૫૦
૮૫૨
૮૫૪
૮૫૬
૮૫૮
૮૬૦
૮૬૨
૮૬૪
૮૬૬
૮૬૮
૮૭૦
૮૭૨
૮૭૪
૮૭૬
૮૭૮
૮૮૦
૮૮૨
૮૮૪
૮૮૬
૮૮૮
૮૯૦
૮૯૨
૮૯૪
૮૯૬
૮૯૮
૯૦૦
૯૦૨
૯૦૪
૯૦૬
૯૦૮
૯૧૦
૯૧૨
૯૧૪
૯૧૬
૯૧૮
૯૨૦
૯૨૨
૯૨૪
૯૨૬
૯૨૮
૯૩૦
૯૩૨
૯૩૪
૯૩૬
૯૩૮
૯૪૦
૯૪૨
૯૪૪
૯૪૬
૯૪૮
૯૫૦
૯૫૨
૯૫૪
૯૫૬
૯૫૮
૯૬૦
૯૬૨
૯૬૪
૯૬૬
૯૬૮
૯૭૦
૯૭૨
૯૭૪
૯૭૬
૯૭૮
૯૮૦
૯૮૨
૯૮૪
૯૮૬
૯૮૮
૯૯૦
૯૯૨
૯૯૪
૯૯૬
૯૯૮
૧૦૦૦

ऊरुसु उसभलंछण उसभं सुमिणंमि तेण उसभजिणो ।

૧૮
૧૦
૧૨
૧૪
૧૬
૧૮
૨૦
૨૨
૨૪
૨૬
૨૮
૩૦
૩૨
૩૪
૩૬
૩૮
૪૦
૪૨
૪૪
૪૬
૪૮
૫૦
૫૨
૫૪
૫૬
૫૮
૬૦
૬૨
૬૪
૬૬
૬૮
૭૦
૭૨
૭૪
૭૬
૭૮
૮૦
૮૨
૮૪
૮૬
૮૮
૯૦
૯૨
૯૪
૯૬
૯૮
૧૦૦
૧૦૨
૧૦૪
૧૦૬
૧૦૮
૧૧૦
૧૧૨
૧૧૪
૧૧૬
૧૧૮
૧૨૦
૧૨૨
૧૨૪
૧૨૬
૧૨૮
૧૩૦
૧૩૨
૧૩૪
૧૩૬
૧૩૮
૧૪૦
૧૪૨
૧૪૪
૧૪૬
૧૪૮
૧૫૦
૧૫૨
૧૫૪
૧૫૬
૧૫૮
૧૬૦
૧૬૨
૧૬૪
૧૬૬
૧૬૮
૧૭૦
૧૭૨
૧૭૪
૧૭૬
૧૭૮
૧૮૦
૧૮૨
૧૮૪
૧૮૬
૧૮૮
૧૯૦
૧૯૨
૧૯૪
૧૯૬
૧૯૮
૨૦૦
૨૦૨
૨૦૪
૨૦૬
૨૦૮
૨૧૦
૨૧૨
૨૧૪
૨૧૬
૨૧૮
૨૨૦
૨૨૨
૨૨૪
૨૨૬
૨૨૮
૨૩૦
૨૩૨
૨૩૪
૨૩૬
૨૩૮
૨૪૦
૨૪૨
૨૪૪
૨૪૬
૨૪૮
૨૫૦
૨૫૨
૨૫૪
૨૫૬
૨૫૮
૨૬૦
૨૬૨
૨૬૪
૨૬૬
૨૬૮
૨૭૦
૨૭૨
૨૭૪
૨૭૬
૨૭૮
૨૮૦
૨૮૨
૨૮૪
૨૮૬
૨૮૮
૨૯૦
૨૯૨
૨૯૪
૨૯૬
૨૯૮
૩૦૦
૩૦૨
૩૦૪
૩૦૬
૩૦૮
૩૧૦
૩૧૨
૩૧૪
૩૧૬
૩૧૮
૩૨૦
૩૨૨
૩૨૪
૩૨૬
૩૨૮
૩૩૦
૩૩૨
૩૩૪
૩૩૬
૩૩૮
૩૪૦
૩૪૨
૩૪૪
૩૪૬
૩૪૮
૩૫૦
૩૫૨
૩૫૪
૩૫૬
૩૫૮
૩૬૦
૩૬૨
૩૬૪
૩૬૬
૩૬૮
૩૭૦
૩૭૨
૩૭૪
૩૭૬
૩૭૮
૩૮૦
૩૮૨
૩૮૪
૩૮૬
૩૮૮
૩૯૦
૩૯૨
૩૯૪
૩૯૬
૩૯૮
૪૦૦
૪૦૨
૪૦૪
૪૦૬
૪૦૮
૪૧૦
૪૧૨
૪૧૪
૪૧૬
૪૧૮
૪૨૦
૪૨૨
૪૨૪
૪૨૬
૪૨૮
૪૩૦
૪૩૨
૪૩૪
૪૩૬
૪૩૮
૪૪૦
૪૪૨
૪૪૪
૪૪૬
૪૪૮
૪૫૦
૪૫૨
૪૫૪
૪૫૬
૪૫૮
૪૬૦
૪૬૨
૪૬૪
૪૬૬
૪૬૮
૪૭૦
૪૭૨
૪૭૪
૪૭૬
૪૭૮
૪૮૦
૪૮૨
૪૮૪
૪૮૬
૪૮૮
૪૯૦
૪૯૨
૪૯૪
૪૯૬
૪૯૮
૫૦૦
૫૦૨
૫૦૪
૫૦૬
૫૦૮
૫૧૦
૫૧૨
૫૧૪
૫૧૬
૫૧૮
૫૨૦
૫૨૨
૫૨૪
૫૨૬
૫૨૮
૫૩૦
૫૩૨
૫૩૪
૫૩૬
૫૩૮
૫૪૦
૫૪૨
૫૪૪
૫૪૬
૫૪૮
૫૫૦
૫૫૨
૫૫૪
૫૫૬
૫૫૮
૫૬૦
૫૬૨
૫૬૪
૫૬૬
૫૬૮
૫૭૦
૫૭૨
૫૭૪
૫૭૬
૫૭૮
૫૮૦
૫૮૨
૫૮૪
૫૮૬
૫૮૮
૫૯૦
૫૯૨
૫૯૪
૫૯૬
૫૯૮
૬૦૦
૬૦૨
૬૦૪
૬૦૬
૬૦૮
૬૧૦
૬૧૨
૬૧૪
૬૧૬
૬૧૮
૬૨૦
૬૨૨
૬૨૪
૬૨૬
૬૨૮
૬૩૦
૬૩૨
૬૩૪
૬૩૬
૬૩૮
૬૪૦
૬૪૨
૬૪૪
૬૪૬
૬૪૮
૬૫૦
૬૫૨
૬૫૪
૬૫૬
૬૫૮
૬૬૦
૬૬૨
૬૬૪
૬૬૬
૬૬૮
૬૭૦
૬૭૨
૬૭૪
૬૭૬
૬૭૮
૬૮૦
૬૮૨
૬૮૪
૬૮૬
૬૮૮
૬૯૦
૬૯૨
૬૯૪
૬૯૬
૬૯૮
૭૦૦
૭૦૨
૭૦૪
૭૦૬
૭૦૮
૭૧૦
૭૧૨
૭૧૪
૭૧૬
૭૧૮
૭૨૦
૭૨૨
૭૨૪
૭૨૬
૭૨૮
૭૩૦
૭૩૨
૭૩૪
૭૩૬
૭૩૮
૭૪૦
૭૪૨
૭૪૪
૭૪૬
૭૪૮
૭૫૦
૭૫૨
૭૫૪
૭૫૬
૭૫૮
૭૬૦
૭૬૨
૭૬૪
૭૬૬
૭૬૮
૭૭૦
૭૭૨
૭૭૪
૭૭૬
૭૭૮
૭૮૦
૭૮૨
૭૮૪
૭૮૬
૭૮૮
૭૯૦
૭૯૨
૭૯૪
૭૯૬
૭૯૮
૮૦૦
૮૦૨
૮૦૪
૮૦૬
૮૦૮
૮૧૦
૮૧૨
૮૧૪
૮૧૬
૮૧૮
૮૨૦
૮૨૨
૮૨૪
૮૨૬
૮૨૮
૮૩૦
૮૩૨
૮૩૪
૮૩૬
૮૩૮
૮૪૦
૮૪૨
૮૪૪
૮૪૬
૮૪૮
૮૫૦
૮૫૨
૮૫૪
૮૫૬
૮૫૮
૮૬૦
૮૬૨
૮૬૪
૮૬૬
૮૬૮
૮૭૦
૮૭૨
૮૭૪
૮૭૬
૮૭૮
૮૮૦
૮૮૨
૮૮૪
૮૮૬
૮૮૮
૮૯૦
૮૯૨
૮૯૪
૮૯૬
૮૯૮
૯૦૦
૯૦૨
૯૦૪
૯૦૬
૯૦૮
૯૧૦
૯૧૨
૯૧૪
૯૧૬
૯૧૮
૯૨૦
૯૨૨
૯૨૪
૯૨૬
૯૨૮
૯૩૦
૯૩૨
૯૩૪
૯૩૬
૯૩૮
૯૪૦
૯૪૨
૯૪૪
૯૪૬
૯૪૮
૯૫૦
૯૫૨
૯૫૪
૯૫૬
૯૫૮
૯૬૦
૯૬૨
૯૬૪
૯૬૬
૯૬૮
૯૭૦
૯૭૨
૯૭૪
૯૭૬
૯૭૮
૯૮૦
૯૮૨
૯૮૪
૯૮૬
૯૮૮
૯૯૦
૯૯૨
૯૯૪
૯૯૬
૯૯૮
૧૦૦૦

सूत्रार्थ :- सूत्रार्थ स्पष्ट જ છે.

ટીકાર્થ :- આ ત્રણે ગાથાઓ સૂત્રગાથાઓ છે. તેમની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે - અહીં અરિહંતોના નામો અન્વર્થને આશ્રયીને સામાન્યલક્ષણથી અને વિશેષલક્ષણથી કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં સામાન્યલક્ષણ આ પ્રમાણે છે- વૃષ ધાતુ 'ભાર વહન કરવો' અર્થમાં છે. તેથી સમગ્ર સંયમરૂપ ભારને વહન કરતા હોવાથી અરિહંત વૃષભ કહેવાય છે. બધા જ અરિહંતો યથોક્તસ્વરૂપવાળા=સંયમભારને વહન કરનારા હોવાથી વૃષભનામને ધારણ કરનારા છે. આથી (પ્રથમ અરિહંતનું જ ઋષભ નામ હોવામાં) વિશેષ હેતુનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨ ગાથાર્થ :- (પૂર્વાધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ ગાથાનો આગળનો અડધો ભાગ છે. જે કારણથી ભગવાનના બંને સાથળ ઉપર ઊર્ધ્વમુખી બળદોનું લાંછન હતું અને જે કારણથી મરુદેવી ભગવતીએ ચૌદ મહાસ્વપ્નોમાં પ્રથમ ઋષભનું સ્વપ્ન જોયું હતું, તે કારણથી પ્રભુનું ઋષભ નામ પાડવામાં આવ્યું. શેષ તીર્થકરોની માતાઓ પ્રથમ હાથીનું સ્વપ્ન અને પછી ઋષભનું સ્વપ્ન એ પ્રમાણે ચૌદ સ્વપ્ન જુએ છે. અહીં ઋષભ અને વૃષભ એ એકાર્થિક શબ્દો જ છે.

૧૮. પૂર્વાર્થ - યેન ભગવતો દ્વયોરપ્યૂરુણોર્વૃષભાવુપરીભૂતૌ યેન ચ મરુદેવયા ભગવત્યા ચતુર્દશાનાં મહાસ્વપ્નાનાં પ્રથમં વૃષભો દૃષ્ટઃ સ્વપ્ન ઇતિ, તેન તસ્ય વૃષભ ઇતિ નામ કૃતં, શેષતીર્થકરાણાં માતરઃ પ્રથમં ગર્જં તતો વૃષભં એવં ચતુર્દશ, ઋષભ ઇતિ વા વૃષભ ઇતિ વૈકાર્થો ।

30

૧૧ ઇયાણિ અજિઓ—તસ્ય સામાન્યેનાભિધાનનિબન્ધનં પરીષદોપસર્ગાદિભિર્ન જિતોઽજિતઃ, સર્વ એવ ભગવન્તો યથોક્તસ્વરૂપા इत्यतो विशेषनिबन्धनाभिधित्सयाऽऽह—

અવ્વહેસુ જેણ અજિઆ જણણી અજિઓ જિણો તમ્હા ॥૧૦૮૦॥

વ્યાખ્યા—પંચ્ચર્દ્ધ - ભગવઓ અમ્માપિયરો જૂયં રમંતિ, પદ્મો રાયા જિણિયાઇઓ જાહે ભગવંતો આયાયા તાહે ણ રાયા, દેવી જિણઇ, તત્તો અવ્વહેસુ કુમારપ્રાધાન્યાત્ દેવી અજિએતિ 5
અજિઓ સે ણામં કયંતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૦॥

ઇદાનીં સમ્ભવો—તસ્યૌઘતોઽભિધાનનિબન્ધનં સંભવન્તિ—પ્રકર્ષેણ ભવન્તિ ચતુર્વિંશદતિશય-
ગુણા અસ્મિન્નિતિ સમ્ભવઃ, સર્વ એવ ભગવન્તો યથોક્તસ્વરૂપા इत्यतो विशेषबीजाभिधित्सया-
ऽऽह—

અભિસંભૂઆ સાસત્તિ સંભવો તેણ વુચ્ચઈ ભયવં ।

૧૧ ગમ્મગ્ગ જેણ અબ્બહિયા સસ્સણિપ્પત્તી જાયા તેણ સંભવો ॥ ઇયાણિ અભિણંદણો,

હવે અજિતનાથ ભગવાનના નામનું સામાન્યલક્ષણ બતાવે છે. પ્રભુના નામનું સામાન્યથી 15
કારણ એ છે કે પ્રભુ પરિષદોપસર્ગો વિગેરેવડે નહીં જીતાયેલા હોવાથી અજિત કહેવાયા. જો કે સર્વ ભગવંતો પરિષદાદિથી જીતાયેલા ન હોવાથી અજિત જ છે તેથી વિશેષકારણને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ગાથાનો પાછળનો અડધો ભાગ → પ્રભુના માતા-પિતા હંમેશા ધૂત (સોગઠાબાજી 20
જેવી રમતવિશેષ) રમે છે. પહેલા હંમેશા રાજા જીતતો હતો, પરંતુ જ્યારથી પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી રાજા જીતતો નથી પણ દેવી જીતે છે. આમ, કુમારના પ્રભાવથી અક્ષોને વિષે (સોગઠાઓને વિષે) દેવી અજેય હોવાથી કુમારનું નામ અજિત પાડવામાં આવ્યું. ॥૧૦૮૦॥

હવે સંભવનાથપ્રભુ → તેમના નામનું સામાન્યકારણ આ પ્રમાણે કે - જેમનામાં ચોત્રીસ અતિશયોરૂપ ગુણોનો સંભવ છે=ગુણો ઉત્કૃષ્ટપણે વિદ્યમાન છે. માટે તેઓ સંભવ કહેવાયા. 25
સર્વ ભગવંતોમાં ચોત્રીસ અતિશયોરૂપ ગુણોનો સંભવ છે. તેથી વિશેષકારણને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે કારણથી ગર્ભમાં આવ્યા પછી ધાન્યની વધારે પ્રમાણમાં ઉત્પત્તિ થઈ, તે 25
કારણથી તેઓ સંભવ કહેવાયા. હવે અભિનંદન → તેમના નામનો સામાન્યથી અન્યર્થ આ

૧૧. ઇદાનીમજિતઃ । ૨૦. પશ્ચાર્દ્ધ - ભગવતો માતાપિતરૌ ઘૂતં રમેતે, પ્રથમં રાજા જિતવાન, યદા ભગવન્ત આયાતાસ્તદા ન રાજા, દેવી જયતિ, તતોઽક્ષેષુ કુમારપ્રાધાન્યાત્ દેવી અજિતેતિ અજિતસ્તસ્ય નામ કૃતમિતિ ।

૨૧. ગર્ભગતે યેનાભ્યધિકા શસ્યનિષ્પત્તિર્જાતા તેન સંભવઃ । ઇદાનીમધિનન્દનઃ ।

તસ્ય સામાન્યેનાભિધાનાન્વર્થઃ—અભિનન્દ્યતે દેવેન્દ્રાદિભિરિત્યભિનન્દનઃ, સર્વ એવ યથોક્તસ્વરૂપા
ઇત્યતો વિશેષહેતુપ્રતિપાદનાયાઽઽહ—

અભિણંદઈ અભિક્ષ્ણં સક્કો અભિણંદણો તેણ ॥૧૦૮૧॥

- 5 વ્યાખ્યા—પંચ્છદ્વં - ગમ્ભપ્પભિઙ્ગ અભિક્ષ્ણં સક્કો અભિણંદિયાઙ્ગોત્તિ, તેણ સે અભિ-
ણંદણોત્તિ ણામં કયં, ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૧॥

ઇદાનીં સુમતિઃ, તસ્ય સામાન્યેનાભિધાનનિબન્ધનં શોભના મતિરસ્યેતિ સુમતિઃ, સર્વ એવ
ચ સુમતયો ભગવન્ત ઇત્યતો વિશેષનિબન્ધનાભિધાનાયાહ—

જણાણી સવ્વત્થ વિણિચ્છણ્ણસુ સુમઙ્ગત્તિ તેણ સુમઙ્ગિણો ।

- 10 ગાહલ્લં - જણાણી ગમ્ભગણ સવ્વત્થ વિણિચ્છણ્ણસુ અઙ્ગેવ મઙ્ગસંપણ્ણા જાયા, દોણં
સવત્તીણં મયપઙ્ગણં વવહારો છિન્નો, તાઓ ભણિઆઓ-મમ પુત્તો ભવિસ્સઙ્ગે સે જોવ્વણત્થો
એયસ્સઽસોગવરપાયવસ્સ અહે વવહારં તુભ્બ છિદિહિ, તાવ ઇગાઙ્ગયાઓ ભવહ, ઇયરી ભણઙ્ગ-
એવં ભવતુ, પુત્તમાયા ણેચ્છઙ્ગ, વવહારો છિજ્જઙ્ગત્તિ ભણઙ્ગ, ણાઙ્ગણ તીએ દિણ્ણો,

- 15 પ્રમાણે - જેઓ દેવેન્દ્રાદિઓવડે અભિનંદન કરાયા તે કારણથી તેઓ અભિનંદન કહેવાયા. બધા
જ ભગવંતો યથોક્તસ્વરૂપવાળા હોવાથી વિશેષહેતુનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨
ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જ્યારથી પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી લઈને વારંવાર ઈન્દ્ર પ્રભુને અભિનંદે
છે=સ્તવના કરે છે તેથી તેમનું નામ અભિનંદન પડ્યું. ॥૧૦૮૧॥

હવે સુમતિ → તેમનાં નામનું સામાન્યકારણ - શોભન છે મતિ જેમની તે સુમતિ. સર્વ
ભગવંતો સુમતિવાળા હોવાથી વિશેષકારણને જણાવવા માટે કહે છે ⇨

- 20 ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતા સર્વ કર્તવ્યોને વિષે મતિસંપન્ન થઈ. (તે આ
પ્રમાણે કે પતિના મરણ પછી બે શોક્યાઓ વચ્ચે પુત્ર માટે ઝઘડો થયો.) મૃતપતિવાળી બે
શોક્યઓનો તે ઝઘડો પ્રભુની માતાએ શાંત પાડ્યો. તે આ રીતે કે - પ્રભુની માતાએ તે બંનેને
કહ્યું કે “મારો પુત્ર જન્મ લેશે અને તે જ્યારે યુવાન બનશે ત્યારે આ અશોકવૃક્ષની નીચે
25 તમારા બે વચ્ચેના ઝઘડાનો નિર્ણય કરશે. ત્યાં સુધી તમે બંને એક થઈને રહો.” અન્ય સ્ત્રીએ
કહ્યું - “ભલે એમ થાઓ.” જે પુત્રની માતા હતી તે આ વાતને માન્ય રાખતી નથી અને કહે
છે કે - “અત્યારે જ નિર્ણય કરો.” પ્રભુની માતાએ જાણ્યું કે આ જ સાચી માતા છે. એમ
જાણીને પુત્ર તેને આપ્યો. આવા પ્રકારની ગર્ભના પ્રભાવે માતાને સુમતિ ઉત્પન્ન થઈ. તેથી

૨૨. પશ્ચાર્થ - ગર્ભાત્પ્રભૃતિરભીક્ષ્ણં શક્કોઽભિનન્દિતવાનિતિ, તેન તસ્ય અભિનન્દન ઇતિ નામ કૃતં । ૨૩.
30 ગાથાર્થ - જનની ગર્ભગતે સર્વત્ર વિનિશ્ચયેષુ અતીવ મતિસંપન્ના જાતા, દ્વયોર્મૃતપત્યોઃ સપત્ન્યોર્વ્યવહારશિલ્પઃ,
તે ભણિતે-મમ પુત્રો ભવિષ્યતિ સ યૌવનસ્થ એતસ્યાશોકવરપાદપસ્યાધો વ્યવહારં યુવયોઃ છેત્સ્યતિ તાંવદેકત્ર
ભવતં, ઇતરા ભણતિ-એવં ભવતુ, પુત્રમાતા નેચ્છતિ, વ્યવહારશિલ્પતામિતિ ભણતિ, જ્ઞાત્વા તસ્યૈ દત્તઃ,

૨૪ એવાઈગભગુણેણંતિ સુમર્ષ ॥ ઇયાણિ પડમપ્પહો-તસ્ય સામાન્યતોઽધિધાનકારણમ્ - ઇહ નિષ્પદ્મતામઙ્ગીકૃત્ય પદ્મસ્યેવ પ્રભા યસ્યાસૌ પદ્મપ્રભઃ, સર્વ એવ જિના યથોક્તસ્વરૂપ ઇત્યતો વિશેષકારણમાહ-

પડમસયણંમિ જળણીએ ડોહલો તેણ પડમાભો ॥૧૦૮૨॥

વ્યાખ્યા-૨૫ પદ્મ - ગભ્ભગા દેવીએ પડમસયણંમિ ડોહલો જાઓ, તં ચ સે દેવયાએ સજ્જિયં, પડમવણ્ણો ચ ભગવં, તેણ પડમપ્પહોત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૨॥ ઇદાનીં સુપાસો, તસ્યૌધતો નામાન્વર્થઃ-શોભનાનિ પાશ્વર્વાન્યસ્યેતિ સુપાર્શ્વઃ, સર્વ એવ ચ અર્હન્ત એવમ્ભૂતા ઇત્યતો વિશેષેણ નામાન્વર્થમભિધિત્સુરાહ-

ગભ્ભગા જં જળણી જાય સુપાસા તઓ સુપાસજિણો ।

વ્યાખ્યા-૨૬ ગભ્ભગા જળણીએ તિથ્યગરાણુભાવેણ સોભણા પાસા જાયત્તિ, તા સુપાસોત્ત । 10
એવં સર્વત્ર સામાન્યાધિધાનં વિશેષાધિધાનં ચાધિકૃત્યાર્થાધિધાનવિસ્તરો દ્રષ્ટવ્યઃ, ઇહ પુનઃ

પ્રભુનું નામ સુમતિ રાખ્યું.

હવે પદ્મપ્રભ → તેમના નામનું સામાન્યકારણ → અહીં નિષ્પંકતાને આશ્રયીને પદ્મ જેવી પ્રભા છે જેમની તે પદ્મપ્રભ (અર્થાત્ પદ્મ જેમ કાદવ વિનાનું છે તેમ પ્રભુ પણ કર્મરૂપ કાદવ વિનાના હોવાથી નિષ્પંકતારૂપ પ્રભાને લઈ 'પદ્મ જેવી પ્રભા' કહ્યું છે.) બધા જ જિનેશ્વરો 15
યથોક્તસ્વરૂપવાળા હોવાથી વિશેષકારણને જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ભગવાન ગર્ભમાં આવતા માતાને પદ્મની શય્યા ઉપર સૂવાની ઇચ્છા જાગી. જે દેવતાએ પૂર્ણ કરી અને પ્રભુ પદ્મ જેવા વર્ણવાળા હોવાથી પદ્મપ્રભ નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૨॥

હવે, સુપાર્શ્વપ્રભુનાં નામનું સામાન્યકારણ જણાવે છે- બંને બાજુના પડખા જેમના શોભન 20
છે તે સુપાર્શ્વઃ બધા અરિહંતો આવા પ્રકારના જ હોવાથી વિશેષથી નામના અન્વર્થને કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ગર્ભમાં ભગવાન આવતા માતાના બંને પડખા તીર્થકરના પ્રભાવે સુંદર થયા તેથી સુપાર્શ્વ નામ પડ્યું. આ પ્રમાણે સર્વત્ર સામાન્યનામ અને વિશેષનામને આશ્રયીને અન્વર્થયુક્ત 25
નામનો વિસ્તાર (અર્થાત્ નામના સામાન્ય અને વિશેષ અન્વર્થનો વિસ્તાર) જાણવા યોગ્ય છે. અહીં તે વિસ્તાર સુજ્ઞાન હોવાથી અને ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી જણાવાતો નથી. (હવે પછી સંક્ષેપમાં જણાવશે વિસ્તાર જાતે પૂર્વની જેમ જાણી લેવો.)

૨૪. એવાઈગભર્મગુણેણંતિ સુમતિઃ । ઇદાનીં પદ્મપ્રભઃ । ૨૫. પશ્ચાર્ધ - ગર્ભગતે દેવ્યાઃ પદ્મશયને દોહદો જાતઃ, તત્ત્વ તસ્યૈ દેવતયા સજ્જિતં, પદ્મવર્ણશ્ચ ભગવાન્, તેન પદ્મપ્રભ ઇતિ । ઇદાનીં સુપાર્શ્વઃ । ૨૬. 30
ગર્ભગતે જનન્યાસ્તીર્થકરાનુભાવેન શોભનૌ પાશ્વૌ જાતાવિતિ, તતઃ સુપાર્શ્વ ઇતિ ।

सुज्ञानत्वात् ग्रन्थविस्तरभयाच्च नाभिधीयत इति कृतं विस्तरेण, इयाणि चंदण्हो-चन्द्रस्येव
प्रभा-ज्योत्स्ना सौम्याऽस्येति चन्द्रप्रभः, तत्थ सव्वेऽवि तित्थगरा चंद इव सोमत्तेसा, विसेसो-

जणणीं चंदपियणंमि डोहलो तेण चंदाभो ॥१०८३॥

व्याख्या-^{२९}पञ्चदश - देवीए चंदपियणंमि डोहलो चंदसरिसवण्णो य भगवं तेण
5 चंदप्पभोत्ति गाथार्थः ॥१०८३॥

इदानीं सुविहित्ति, तत्र शोभनो विधिरस्येति सुविधिः, इह च सर्वत्र कौशल्यं विधिरुच्यते, तत्थ सव्वेऽवि एरिसा, विसेसो पुण-

सर्वविहीसु अ कुसला गळ्भगए तेण होइ सुविहिजिणो ।

10 व्याख्या—गाह्वं^{३२} - भगवंते गम्भगाए सव्वविहीसु चेव विसेसओ कुसला जणणित्ति
जेण तेण सुविहित्ति णामं कयं ॥ इयाणिं सीयलो, तत्र सकलसत्त्वसन्तापकरणविरहा-
दाह्वादनकत्वाच्च शीतल इति, तत्थ सव्वे^{३३}वि अरिस्स मित्तस्स वा उवरिं सीयलधरसमाणा,

હવે ચન્દ્રપ્રભસ્વામીના નામનું સામાન્યકારણ → ચન્દ્ર જેવી સૌમ્યતા છે જેમને તે ચન્દ્રપ્રભ. સર્વ તીર્થકરો ચન્દ્ર જેવી સૌમ્યલેશ્યાવાળા હોવાથી વિશેષકારણ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્થ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

15 ટીકાર્થ :- (પ્રભુના ગર્ભમાં આવતા) માતાને ચન્દ્રપાનની ઇચ્છાથી અને પ્રભુ ચંદ્રવર્ણવાળા હતા તેથી ચંદ્રપ્રભુ નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૩॥

હવે સુવિધિપ્રભુના નામનું સામાન્યકારણ જણાવે છે → સુંદર વિધિ છે જેમની તે સુવિધિ. અહીં સર્વત્ર=સર્વ કાર્યો કરવામાં કુશળતા એ વિધિ જણાવી. તેમાં સર્વ તીર્થંકરો આવા જ હોવાથી વિશેષકારણ જણાવે છે ⇨

20 ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ગર્ભગત પ્રભુના પ્રભાવે માતા સર્વવિધિઓમાં=સર્વકાર્યોમાં વિશેષથી કુશળ થઈ. તેથી પ્રભુનું સુવિધિ નામ પડ્યું.

હવે શીતલ → તેમાં સર્વ જીવોને સંતાપ નહીં કરતા હોવાથી અને આનંદ=શાંતિને ઉત્પન્ન કરનારા હોવાથી શીતલ કહેવાયા. સર્વ તીર્થંકરો શત્રુ કે મિત્ર ઉપર શીતલઘર સમાન હોય છે. દેવો ચક્રવર્તી માટે શીતલગૃહ બનાવે છે જેમાં રહેનારને ઉનાળામાં ગરમી ન લાગે કે શિયાળામાં ઠંડી ન લાગે, આ શીતલગૃહ જેમ રહેનાર ગમે તે હોય તેની સાથે એક સરખી

२७. इदानीं चन्द्रप्रभः, २८. तत्र सर्वेऽपि तीर्थकराश्चन्द्र इव सौम्यलेश्याः, विशेषः- २९. पश्चार्ध -
देव्याश्चन्द्रपाने दोहदः चन्द्रसदृशवर्णश्च भगवान् तेन चन्द्रप्रभः । ३०. इदानीं सुविधिरिति । ३१. तत्र
सर्वेऽपि ईदृशाः, विशेषः पुनः । ३२. गथाार्ध - भगवति गर्भगते सर्वविधिष्वेव विशेषतः कुशला
जननीति येन तेन सुविधिरिति नाम कृतं । इदानीं शीतलः । ३३. तत्र सर्वेऽपि अरीणां मित्राणां वोपरि
शीतलग्रहसमानाः,

વિસેસો ઝળ—

પિઝળો દાહોવસમો ગબ્મગણ સીયલો તેણં ॥૧૦૮૪॥

વ્યાખ્યા—પૃચ્છદ્વં - પિઝળો પિત્તદાહો પુવ્વુષ્ણણો ઓસહેહિં ણ યઝણતિ, ગબ્મગણ ભગવંતે દેવીએ પરામુદ્ધસ પઝળો, તેણ સીયલોત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૪॥ ૩૬ ઇયાણિં સેજ્જંસો, તત્ર શ્રેયાન્—સમસ્તભુવનસ્યૈવ હિતકરઃ, પ્રાકૃતશૈલ્યા છન્દસત્વાચ્ચ શ્રેયાંસ ઇત્યુચ્યતે, તત્થ સવ્વેઽવિ તેલોગસસ સેયા, વિસેસો ઝળ— 5

મહરિહસિજ્જારુહણંમિ ડોહલો તેણ હોઝ સિજ્જંસો ।

વ્યાખ્યા—ગૌહદ્વં - તસસ રત્તો પરંપરાગયા સેજ્જા દેવતાપરિગાહિતા અચ્ચિજ્જઙ્ગ, જો તં અશ્લિયઙ્ગ તસસ દેવયા ડવસગ્ગં કરોતિ, ગબ્મત્થે ય દેવીએ ડોહલો ડવવિઙ્ગ અવકંતા ય, આરસિઙ્ગ દેવયા અવકંતા, તિત્થગરનિમિત્તં દેવયા પરિવિસ્રયા, દેવીએ ગબ્મપ્પહાવેણ એવં સેયં જાયં, તેણ સે ણામં કયં સેજ્જંસોત્તિ ॥ 10

રીતે વર્તે છે તેમ પ્રભુ પણ શત્રુ કે મિત્ર ઉપર રાગ-દ્વેષ વિનાના હોય છે.) વિશેષકારણ આ પ્રમાણે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાદ્) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવ્યા પહેલા ઉત્પન્ન થયેલો પિતાનો પિત્તદાહ ઔષધોવડે શાંત થતો નહોતો. પરંતુ જ્યારે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા કે માતાના સ્પર્શમાત્રથી પિતાનો પિત્તદાહ શાંત થયો. તે કારણથી શીતલ નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૪॥ 15

હવે શ્રેયાંસ → તેમાં શ્રેયાન્ એટલે સમસ્ત ભુવનને જ હિતકર. અહીં પ્રાકૃતશૈલીથી અને છાન્દસ પ્રયોગ હોવાથી શ્રેયાન્ નો શ્રેયાંસ શબ્દ બન્યો છે. આમ ત્રણભુવનને હિતકર હોવાથી શ્રેયાંસ કહેવાય છે. સર્વ તીર્થકરો પણ ત્રણ લોકને હિતકર છે, તેથી વિશેષ જણાવે છે ⇨ 20

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) મહાપુરુષોને યોગ્ય એવી શય્યાને વિષે દોહલો થયો. તેથી શ્રેયાંસ કહેવાયા.

ટીકાર્થ :- તે રાજાની પરંપરાએ આવેલી, દેવતાવડે પરિગૃહીત એવી એક શય્યા (પલંગ) પૂજાય છે. જે તે શય્યા ઉપર બેસવા જાય કે દેવતા તેને ઉપસર્ગ કરે છે. પ્રભુના ગર્ભમાં આવતા માતાને તે શય્યા ઉપર બેસવાની ઇચ્છા જાગી. માતા શય્યા ઉપર બેઠી અને સૂતી ત્યારે દેવતા રહીને જતી રહી. તીર્થકરના પ્રભાવે તે દેવતા ઉપસર્ગ કરી શકી નહીં. આમ માતાના ગર્ભના પ્રભાવે દેવતાના ઉપસર્ગનો નાશરૂપ કલ્યાણ થયું. તેથી તેમનું નામ શ્રેયાંસ પડ્યું. 25

૩૪. વિશેષઃ પુનઃ । ૩૫. પશ્ચાર્થ — પિતુઃ પિત્તદાહઃ પૂર્વોત્પન્ન ઔષધૈર્ન પ્રગુણ્યતે, ગર્ભગતે ભગવતિ દેવ્યા પરામૃષ્ટઃ પ્રગુણઃ, તેન શીતલ ઇતિ । ૩૬. ઇદાનીં શ્રેયાંસઃ । ૩૭. તત્ર સર્વેઽપિ ત્રૈલોક્યસ્ય શ્રેયસ્કરાઃ, વિશેષઃ પુનઃ । ૩૮. ગાથાર્થ — તસ્ય રાજઃ પરમ્પરાગતા શય્યા દેવતાપરિગૃહીતાઽર્ચ્યતે, યસ્તામાક્રામતિ તસ્ય દેવતોપસર્ગ કરોતિ, ગર્ભસ્થે ચ (ભગવતિ) દેવ્યા દોહદ ઉપવિષ્ટાઽઽક્રાન્તા ચ, દેવતાઽઽરસ્યાપક્રાન્તા, તીર્થકરનિમિત્તં દેવતા પરીક્ષિતા, દેવ્યા ગર્ભપ્રભાવેણૈવં શ્રેયો જાતં, તેન તસ્ય નામ કૃતં શ્રેયાંસ ઇતિ । 30

૩૧ ઇયાણિ વસુપુજ્જો, તત્ર વસૂનાં પૂજ્યો વસુપૂજ્યઃ, વસવો-દેવાઃ, તત્થ સવેઽવિ તિત્થગરા
ઇંદાઈણં પુજ્જા, વિસેસો ઝણ-

પૂણ્ણ વાસવો જં અભિક્કણં તેણ વસુપુજ્જો ॥૧૦૮૫॥

૫ વ્યાખ્યા-પૃચ્છદ્ધં - વાસવો દેવરાયા, તસ્સ ગબ્ભગયસ્સ અભિક્કણં અભિક્કણં
જળણીય પૂયં કરેઢ, તેણ વાસુપુજ્જોત્તિ, અહવા વસૂણિ-રયણાણિ વાસવો-વેસમણો સો
ગબ્ભગે અભિક્કણં અભિક્કણં તં રાયકુલં રયણેહિં પૂરેઢિત્તિ વાસુપુજ્જો ॥ ગાથાર્થઃ
॥૧૦૮૫॥ ૪૨ ઇયાણિં વિમલો, તત્ર વિગતમલો વિમલઃ, વિમલાણિ વા જ્ઞાનાદિણિ યસ્ય,
૪૩ સામણ્ણલક્કણં સવ્વેસિપિ વિમલાણિ ણાણદંસણાણિ સરીરં ચ, વિસેસલક્કણં-

વિમલતણુબુદ્ધિ જળણી ગબ્ભગે તેણ હોઢ વિમલજિણો ।

૧૦ વ્યાખ્યા-પૃચ્છદ્ધં - ગબ્ભગે માતુએ સરીરં બુદ્ધી ય અતીવ વિમલા જાયા તેણ
વિમલોત્તિ ॥ ઇયાણિ અણંતો-તત્રાનન્તકર્માજિજ્યાદનન્તઃ, અનન્તાણિ વા જ્ઞાનાદિન્યસ્યેતિ,

હવે વાસુપૂજ્ય → તેમાં જે દેવોને પૂજ્ય તે વાસુપૂજ્ય. વસુ એટલે દેવો. સર્વ તીર્થકરો
ઈન્દ્રાદિ દેવોને પૂજ્ય જ હોય છે. તેથી નામનું વિશેષકારણ કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

૧૫ ટીકાર્થ :- વાસવ એટલે દેવોનો રાજા ઈન્દ્ર. તે પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતાની વારંવાર
પૂજા કરે છે તેથી પ્રભુનું વાસુપૂજ્ય નામ પડ્યું. અથવા વસુ એટલે રત્નો, વાસવ એટલે
વૈશ્રમણદેવ (કુબેર). દેવ પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં વારંવાર તે રાજકુળને રત્નોવડે પૂરે છે માટે
વાસુપૂજ્ય નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૫॥

૨૦ હવે વિમલ → નીકળી ગયો છે કર્મરૂપ મલ જેમનામાંથી તે વિમલ. અથવા વિમલ છે
જ્ઞાનાદિ જેમના તે વિમલ. આ સામાન્યલક્ષણ છે, કારણ કે સર્વ તીર્થકરોના જ્ઞાન, દર્શન અને
શરીર વિમલ હોય છે. તેથી વિશેષલક્ષણ કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે કારણથી પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતાનું શરીર અને બુદ્ધિ અત્યંત નિર્મલ
થયા તે કારણથી પ્રભુનું નામ વિમલ પાડવામાં આવ્યું.

૨૫ હવે અનંત → તેમાં અનંત કર્માશોનો જય કરેલો હોવાથી અનંત. અથવા અનંત છે

૩૧. ઇદાની વાસુપૂજ્યઃ । ૪૦. તત્ર સર્વેઽપિ તીર્થકરા ઇન્દ્રાદીનાં પૂજ્યાઃ, વિશેષઃ પુનઃ- ૪૧. પશ્ચાર્ધ -
વાસવો દેવરાજઃ, તસ્ય ગર્ભગતસ્યાધીક્ષણમધીક્ષણં જનન્યાઃ પૂજાં કરોતિ તેન વાસુપૂજ્ય ઇતિ । અથવા
વસૂનિ-રત્નાણિ વાસવો-વૈશ્રમણઃ સ ગર્ભગતેઽધીક્ષણમધીક્ષણં તત્ રાજકુલં રત્નૈઃ પૂરયતીતિ વાસુપૂજ્યઃ ।
૪૨. ઇદાની વિમલઃ । ૪૩. સામાન્યલક્ષણં સર્વેષામપિ વિમલે જ્ઞાનદર્શને શરીરં ચ, વિશેષલક્ષણં । ૪૪.
૩૦ પૂર્વાર્ધ - ગર્ભગતે માતુઃ શરીરં બુદ્ધિશ્રાતીવ વિમલા જાતા તેન વિમલ ઇતિ । ઇદાનીમનન્તઃ ।

તથ સર્વેહિંપિ અણંતા કમ્મંસા જિયા સર્વેસિં ચ અણંતાણિ ણાણાઈણિ, વિસેસો પુણ-
રયણવિચિત્તમણંતં દામં સુમિણે તઓડ્ડાંતો ॥૧૦૮૬॥

વ્યાખ્યા-^{૪૬}ગાહ્યપચ્છદ્ધં - 'રયણવિચિત્તં' રયણચિત્તં 'અણંતં' અહમહમ્પમાણં દામં સુમિણે જણણીએ દિઢું, તઓ અણંતોત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૬॥

^{૪૭}ઇયાણિં ધમ્મો, તત્ર દુર્ગતૌ પ્રપતન્તં સત્ત્વસદ્ધાતં ધારયતીતિ ધર્મઃ, ^{૪૮}તથ સર્વેવિ 5
એવંવિહત્તિ, વિસેસો પુણ-

ગબ્ભગાજં જણણી જાય સુધમ્મત્તિ તેણ ધમ્મજિણો ।

વ્યાખ્યા-^{૪૯}ગાહ્યદ્ધં - ગબ્ભગાજં ભગવંતે વિસેસઓ સે જણણી દાણદયાઈએ અહિગારેહિં જાયા સુધમ્મત્તિ તેણ ધમ્મજિણો ભગવં । ઇયાણિં સંતી, તત્ર શાન્તિયોગાત્તદાત્મકત્વાત્તત્કર્તૃત્વાદ્વા શાન્તિરિતિ, ^{૫૦}ઇદં સામણ્ણં, વિસેસો પુણ-

10

જાઓ અસિવોવસમો ગબ્ભગાજં તેણં સંતિજિણો ॥૧૦૮૭॥

વ્યાખ્યા-^{૫૧}પૅચ્છદ્ધં - મહંતં અસિવં આસિ, ભગવંતે ગબ્ભમાગાજં ઉવસંતંતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૭॥

જ્ઞાનાદિ જેમના તે અનંત. સર્વ જિનેશ્વરોએ અનંતા કર્માશો જીતેલા છે અને સર્વના જ્ઞાનાદિ અનંત જ છે તેથી. વિશેષકારણ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

15

ટીકાર્થ :- માતાએ સ્વર્ણમાં રત્નોથી જડેલી અંત વિનાની=અતિમોટા પ્રમાણવાળી માળા જોઈ, તેથી અનંત નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૬॥

હવે ધર્મનાથ → દુર્ગતિમાં પડતા જીવસમૂહને જે પારણ કરે તે ધર્મ. સર્વ તીર્થકરો દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને બચાવતા હોવાથી ધર્મસ્વરૂપ છે. તેથી વિશેષકારણ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

20

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતા દાન, દયા વિગેરે ધર્મના વિષયોમાં વિશેષથી ધર્મનું આચરણ કરવા લાગ્યા તેથી પ્રભુનું નામ ધર્મજિન પડ્યું.

હવે શાંતિ → શાંતિની પ્રાપ્તિ થવાથી અથવા પોતે શાંતિ આત્મક હોવાથી અથવા શાંતિને કરનારા હોવાથી શાંતિ કહેવાયા. આ સામાન્યલક્ષણ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25

ટીકાર્થ :- (તે સમયે) મોટો અશિવ (દેવતાકૃત ઉપસર્ગ) હતો, જે પ્રભુના ગર્ભમાં આવતા શાંત થયો માટે શાંતિનાથ નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૭॥

૪૫. તત્ર સર્વેરપિ અનન્તાઃ કર્માશા જિતાઃ સર્વેષાં ચાનન્તાનિ જ્ઞાનાદીનિ, વિશેષઃ પુનઃ-- ૪૬. ગાથાપશ્ચાર્ધ - રત્નવિચિત્રં-રત્નચિત્તમનન્તમ્-અતિમહત્પ્રમાણં દામ સ્વપ્ને જનન્યા દૃષ્ટં તતોડ્ડાન્તંતિ ॥ ૪૭. ઇદાનીં ધર્મઃ । ૪૮. તત્ર સર્વેરપિ એવંવિદ્યા ઇતિ, વિશેષઃ પુનઃ-- ૪૯. ગાથાર્ધ - ગર્ભગતે ભગવતિ વિશેષતસ્તસ્ય જનની 30
દાનદયાદિકેષ્વધિકારેષુ જાતા સુધર્મેતિ તેન ધર્મજિનો ભગવાન્ । ઇદાનીં શાન્તિઃ । ૫૦. ઇદં સામાન્યં વિશેષઃ પુનઃ । ૫૧. પશ્ચાર્ધ - મહદશિવમાસીત્, ભગવતિ ગર્ભમાગત ઉપશાન્તમિતિ ।

પરીસહમલ્લ રાગદોસા ચ ણિહયત્તિ સામણ્ણં, વિસેસો-

વરસુરહિમલ્લસયણંમિ ડોહલો તેણ હોઝ મલ્લિજિણો ।

વ્યાખ્યા-(ગાંહદ્દં) ગબ્બગાં માઝાં સવ્વોઝગવરસુરહિકુસુમમલ્લસયણિજ્જો દોહલો જાઓ, સો ય દેવયાં પડિસંમાણિઓ દોહલો, તેણ સે મલ્લિત્તિ ણામં કયં । ઇદાનીં મુણિ-
સુવ્વયોત્તિ-તત્ર મન્યતે જગત્ત્વિકાલાવસ્થામિતિ મુનિઃ તથા શોભનાનિ વ્રતાન્યસ્યેતિ સુવ્રતઃ 5
મુનિશ્ચાસૌ સુવ્રતશ્ચેતિ મુનિસુવ્રતઃ, સંવ્વે સુમુણિયસવ્વભાવા સુવ્વયા યત્તિ સામણ્ણં, વિસેસો-

જાયા જગણી જં સુવ્વયત્તિ મુણિસુવ્વઓ તમ્હા ॥૧૦૮૯॥

વ્યાખ્યા-(પંચ્છદ્દં) ગબ્બગાં ણં માયા અઈવ સુવ્વયા જાયત્તિ તેણ મુણિસુવ્વઓત્તિ
ણામં, ગાથાર્થઃ ॥૧૦૮૯॥

૬૩ ઇયાણીં ણમિત્તિં તત્ર પ્રાકૃતશૈલ્યા છાન્દસત્વાલ્લક્ષણાન્તરસમ્ભવાચ્ચ પરિષહોપસર્ગાદિનમના- 10

પ્રાકૃતશૈલીથી અને છાન્દસ પ્રયોગ હોવાથી મલ્લિ શબ્દ બન્યો છે. તેમાં સર્વ તીર્થકરોએ પણ
પરિષદરૂપ મલ્લ અને રાગ-દ્વેષ જીત્યા છે. તેથી આ સામાન્યલક્ષણ છે. વિશેષ હવે જણાવે
છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતાને સર્વ ઋતુઓમાં ઉત્કૃષ્ટ સુરભિગંધવાળા પુષ્પોમાંથી 15
બનેલી માળાઓરૂપ શય્યામાં સુવાનો મનોરથ થયો, જે દેવતાએ પૂર્ણ કર્યો. તેથી તેમનું નામ
મલ્લિ પડ્યું.

હવે મુનિસુવ્રત → જે જગતની ત્રણ કાલની અવસ્થાને માને તે મુનિ. તથા શોભન છે
વ્રતો જેમને તે સુવ્રત. મુનિ એવા તે સુવ્રત તે મુનિસુવ્રત. સર્વ તીર્થકરોએ સર્વ ભાવો (જગત્વર્તી
સર્વ પદાર્થો) સારી રીતે જાણેલા છે અને બધા તીર્થકરો સુવ્રત જ હોવાથી નામનું આ સામાન્ય 20
કારણ છે. તેથી હવે વિશેષ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતા અત્યંત સુવ્રતા થઈ. માટે પ્રભુનું મુનિસુવ્રત
નામ પડ્યું. ॥૧૦૮૯॥

હવે નમિ → તેમાં પ્રાકૃતશૈલીથી, છાન્દસપ્રયોગ હોવાથી અને અન્યલક્ષણનો સંભવ 25
હોવાથી 'નમ' ધાતુનું નમિ રૂપ સિદ્ધ થયું છે. પરિષહોપસર્ગાદિને દૂર કરનારા હોવાથી નમિ
નામ પડ્યું. (કોઈ અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે - પાણિનિવ્યાકરણ પ્રમાણે 'નમિ' રૂપ સિદ્ધ થતું ન

૫૧. પરીસહમલ્લ રાગદોષાશ્ચ નિહતાં ઇતિ સામાન્યં, વિશેષઃ । ૬૦. (ગાથાર્થ) ગર્ભગતે માતુઃ સર્વતુલ્યવરસુરભિ-
કુસુમમાલ્યશયનીયે દોહદો જાતઃ, સ ચ દેવતયા પ્રતિસન્માનીતો દોહદઃ, તેન તસ્ય મલ્લિરિતિ નામ કૃતં ।
ઇદાનીં મુનિસુવ્રત ઇતિ । ૬૧. સર્વે સુમુણિતસર્વભાવાઃ સુવ્રતાશ્ચેતિ સામાન્યં, વિશેષઃ । ૬૨. (પશ્ચાર્થ) 30
ગર્ભગતે માતાડતીવ સુવ્રતા જાતેતિ તેન મુનિસુવ્રત ઇતિ નામ । ૬૩. ઇદાનીં નમિરિતિ ।

ત્રમિરિતિ । તથા ચાઘૌ વ્યાકરણાન્યૈન્દ્રાદીનિ લોકેઽપિ સામ્પ્રતમભિધાનમાત્રેણ પ્રતીતાન્યેવ, અતઃ કતિપયશબ્દવિષયલક્ષણાભિધાનતુચ્છે પાણિનિમત એવ નાગ્રહઃ કાર્યં ઇતિ, વ્યાસાદિપ્રયુક્ત-શબ્દાનામપિ તેનાસિદ્ધેઃ, ન ચ તે તતોઽપિ શબ્દશાસ્ત્રાનભિજ્ઞા ઇતિ, કૃતં પ્રસજ્ઞેન, પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ । તત્થ સર્વેર્હિવિ પરીસહોવસગ્ગા ણામિયા કસાય(યા ચ)ન્તિ સામણ્ણં, વિસેસો-

- 5 હોવાથી 'નમિ' શબ્દપ્રયોગ યોગ્ય નથી. આ પ્રશ્ન સામે ટીકાકાર સમાધાન આપતાં કહે છે કે) પાણિનિવ્યાકરણ સિવાય ઈન્દ્રાદિ આઠ વ્યાકરણોના પણ વર્તમાનમાં (જે સમયે ટીકાની રચના થઈ તે સમયે) નામો લોકમાં સંભળાય છે. તેથી કેટલાક શબ્દના કેટલાક અર્થો, અને કેટલાક જ લક્ષણોને જણાવનાર હોવાથી અલ્પપ્રમાણવાળા એવા પાણિનિમતમાં જ આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી. (આશય એ છે કે પાણિનિવ્યાકરણમાં કેટલાક શબ્દોનું જ કથન કરેલું છે, સર્વ શબ્દોનો સમાવેશ થયો નથી. વળી, તે શબ્દોના કેટલાક જ અર્થો અને કેટલાક જ લક્ષણો જણાવ્યા છે, પણ એના સિવાયના લક્ષણો જણાવ્યા નથી.
- 10

પૂર્વપક્ષ :- બીજા લક્ષણો છે, એવું તમે કેવી રીતે જાણ્યું ?

- સમાધાન :- વર્તમાનમાં તે સિવાયના બીજા ઈન્દ્રાદિ આઠ વ્યાકરણોના નામો પણ સંભળાય છે. જે ભૂતકાળમાં વિદ્યમાન હતા અત્યારે નથી. સંભવિત છે કે તેમાં એવાં લક્ષણો પણ આપ્યાં હોય કે જે પાણિનિમાં ન હોય, તેથી પાણિનિ પ્રમાણે ભલે રૂપ સિદ્ધ થતું ન હોય છતાં એ રૂપ અન્ય વ્યાકરણોમાં આપેલા અન્ય લક્ષણોથી સિદ્ધ થવાનો સંભવ હોવાથી પાણિનિમાં જ આગ્રહ કરવો નહીં.
- 15

પૂર્વપક્ષ :- તમારું એક નમિ રૂપ સિદ્ધ થતું ન હોવા માત્રથી પાણિનિને તુચ્છ કહેવું શું યોગ્ય છે કે જેથી તેનો આગ્રહ રાખવાનો તમે નિષેધ કરો છો ?

- 20 સમાધાન :- અહીં તેનું સમાધાન આપતાં ટીકાકાર જણાવે છે કે) વ્યાસમુનિ વિગેરેવડે પ્રયોગ કરાયેલા શબ્દોની પણ પાણિનિવ્યાકરણવડે સિદ્ધિ થતી નથી, તેથી, અમે તેમાં આગ્રહ રાખવાનો નિષેધ કરીએ છીએ.

(પૂર્વપક્ષ :- વ્યાસમુનિ વિગેરે કદાચ શબ્દશાસ્ત્રને જાણનારા ન હોવાથી અસિદ્ધ શબ્દપ્રયોગ થયો હોય એવું શું સંભવિત નથી ?)

- 25 સમાધાન :- પાણિનિવ્યાકરણ પ્રમાણે શબ્દોની સિદ્ધિ થતી ન હોવામાત્રથી વ્યાસમુનિ વિગેરે શબ્દશાસ્ત્રને જાણનારા નથી એવું પણ કહેવું ઉચિત નથી. (અર્થાત્ વ્યાસમુનિ વગેરે પણ શબ્દશાસ્ત્રને જાણનારા જ છે અને છતાં એવા પ્રયોગ કરેલા દેખાય છે માટે જણાય છે કે પાણિનિવ્યાકરણમાં અલ્પ લક્ષણાદિ આપેલા છે. તેથી તેમાં જ આગ્રહ રાખવો નહીં.) વધુ પ્રાસંગિક ચર્ચાથી સર્થ. પ્રસ્તુત વાત વિચારીએ - તેમાં સર્વ તીર્થંકરોએ પરિષદ-ઉપસર્ગો અને કપાયો દૂર કરેલા જ હોવાથી નામનું આ સામાન્ય કારણ છે. વિશેષકારણ જણાવે છે ⇨.
- 30

૬૪. તત્ર સર્વૈરપિ પરીષદોપસર્ગા નામિતાઃ કષાયાશ્ચ ઇતિ સામાન્યં, વિશેષઃ :-

પણયા પચ્ચંતનિવ્વા દંસિયમિત્તે જિણંમિ તેણ નમી ।

વ્યાખ્યા-(^{૬૫}ગાંહદ્દં) ડહ્લિર્ણિ પચ્ચંતપત્થિવેર્હિ ણયરે રોહિજ્જમાણે અણ્ણરાઈર્હિ દેવીએ કુચ્છિણ ણમી ઊવવણ્ણો, તાહે દેવીએ ગબ્બસ્સ પુણ્ણસત્તીચોડયાએ અઙ્ગલમારોહું સદ્ધા સમુપ્પણ્ણા, આરૂઢા ય દિઙ્ગા પરપત્થિવેર્હિ, ગબ્બપ્પભાવેણ ય પણયા સામંતપત્થિવા, તેણ સે ણમિત્તિ ણામં કયં । ઇદાણી ણેમી, તત્ર ધર્મચક્કસ્ય નેમિવત્તેમિઃ, ^{૬૬}સંવ્વેવિ ધમ્મચક્કસ્ય 5
 ણેમીભૂયત્તિ સામણ્ણં, વિસેસો--

રિઙ્ગરયણં ચ નેમિ ઉપ્પયમાણં તઓ નેમી ॥૧૦૯૦॥

વ્યાખ્યા-(^{૬૭}પચ્છદ્દં) ગબ્બગાં તસ્સ માયાએ રિઙ્ગરયણામઓ મહદ્દમહાલઓ ણેમી ઉપ્પયમાણો સુમિણે દિઙ્ગેત્તિ, તેણ સે રિઙ્ગેમિત્તિ ણામં કયં, ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૦॥

^{૬૮}ઇદાણી પાસોત્તિ, તત્ર પૂર્વોક્તયુક્તિકલાપાદેવ પશ્યતિ સર્વભાવાનિતિ પાર્શ્વઃ, પશ્યક 10

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- દુષ્ટ, પ્રત્યન્ત (સીમા પ્રદેશે રહેનારા) એવા અન્ય રાજાઓવડે નગર રંધાયું. તે સમયે નમિપ્રભુ માતાના ગર્ભમાં હતા. ગર્ભની પુણ્યશક્તિથી પ્રેરાયેલ માતાને કિલ્લાની ઉપર ચઢવાની ઈચ્છા થઈ. અને માતા કિલ્લા ઉપર ચઢ્યા. અન્ય રાજાઓએ માતાને જોઈ. ગર્ભના પ્રભાવે (દર્શનમાત્રથી જ) સામંત રાજાઓ નમી પડ્યા. તેથી પ્રભુનું નામ નમિ પડ્યું. 15
 હવે નેમિ → ધર્મરૂપ ચક્રના નેમિ જેવા નેમિ. (અર્થાત્ ગાડાના ચક્રનો ધેરાવો=ચક્રની ધારાને નેમિ કહેવાય છે. એની જેમ પ્રભુ ધર્મરૂપ ચક્રના નેમિ છે.) સર્વ તીર્થકરો ધર્મરૂપ ચક્રના નેમિરૂપ જ છે. તેથી વિશેષ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં માતાએ સ્વપ્નમાં રિષ્ટરત્નોથી બનાવેલ ઉંચે ઉડતો, 20
 મોટા પ્રમાણવાળો નેમિ (ચક્રની ધાર) જોયો. તેથી પ્રભુનું નામ રિષ્ટનેમિ પડ્યું. (રિષ્ટ શબ્દ અમંગળવાચી હોવાથી. તેમાં 'અ' નો પ્રક્ષેપ કરીને 'અરિષ્ટ' શબ્દ થયો. તેથી પ્રભુ અરિષ્ટનેમિ કહેવાયા.) ॥૧૦૯૦॥

હવે પાર્શ્વ → તેમાં સર્વભાવોને જે જુએ છે તે પાર્શ્વ, અહીં પૂર્વે કહેવાયેલ યુક્તિના સમૂહથી જ=પ્રાકૃતશૈલી, છાન્દસપ્રયોગ અને લક્ષણાન્તરનો સંભવ હોવાથી 'પાર્શ્વ' શબ્દ અન્યો 25

૬૫. (ગાથાર્થ) દુર્લીલિતૈઃ પ્રત્યન્તપાર્થિવૈર્નગરે રુઘ્યમાનેઽન્યરાજભિઃ દેવ્યાઃ કુક્ષૌ નમિરુત્પન્નઃ, તદા દેવ્યા ગર્ભસ્ય પુણ્યશક્તિચોદિતાયા અઙ્ગલકમારોહું શ્રદ્ધા સમુત્પન્ના, આરૂઢા ચ દુષ્ટા પરપાર્થિવૈઃ, ગર્ભપ્રભાવેણ ચ પ્રણતાઃ સામન્તપાર્થિવાઃ, તેન તસ્ય નમિરિતિ નામ કૃતં । ઇદાનીં નેમિઃ । ૬૬. સર્વેઽપિ ધર્મચક્કસ્ય નેમીભૂતા ઇતિ સામાન્યં, વિશેષઃ । ૬૭. (પશ્ચાર્થ) ગર્ભગતે તસ્ય માત્રા રિષ્ટરત્નમયો મહાતિમહાલયો નેમિ-રુત્પત્તન્ સ્વપ્ને દૃષ્ટ ઇતિ, તેન તસ્ય રિષ્ટનેમિરિતિ નામ કૃતમ્ । ૬૮. ઇદાનીં પાર્શ્વ ઇતિ ।

इति चान्ये, तत्त्व सव्वेऽवि सव्वभावाणं जाणगा पासगा यत्ति सामण्णं, विसेसो पुण--
सप्यं सयणे जणणी तं पासइ तमसि तेण पासजिणो ।

5 व्याख्या—(गाहद्धं) गम्भगए भगवन्ते तेलोक्कबंधवे सत्तसिरं णागं सयणिज्जे णिविज्जणे माया से सुविणे दिड्ढत्ति, तहा अंधकारे सयणिज्जगयाए गम्भप्पभावेण य एतं सप्यं पासिरुणं रण्णो सयणिज्जे णिगगया बाहा चडाविया भणिओ य-एस सप्यो वच्चइ, रण्णा भणियं-
कहं जाणसि ?, भणइ-पेच्छमि, दीवएण पलोइओ, दिड्ढो य सप्यो, रण्णा चिंता—गम्भस्स एसो अइसयप्पहावो जेण एरिसे तिमिरांधयारे पासइ, तेण पासोत्ति णामं कयं । इदाणीं वद्धमाणो, तत्रोत्पत्तेरारभ्य ज्ञानादिभिर्वर्द्धन्त इति वर्द्धमानः, तत्त्व सव्वेवि णाणाइगुणेहिं वड्ढइत्ति, विसेसो पुण—

10 વઢ્ઢઈ નાયકુલંતિ અ તેણ જિણો વઢ્ઢમાણુત્તિ ॥૧૦૧૧॥

વ્યાખ્યા—ગમ્ભગણ ભગવયા ણાયકુલં વિસેસેણ ધણેણ વઢ્ઢિયાઇયં તેણ સે ણામં કયં વઢ્ઢમાણેત્તિ, ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૧॥

છે. કેટલાક ‘પશ્યક’ શબ્દ કહે છે. તેમાં સર્વ તીર્થંકરો સર્વ ભાવોને જાણનારા અને જોનારા છે તેથી આ સામાન્યકારણ છે. માટે હવે વિશેષને કહે છે ⇨

15 ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ત્રણ લોકના બંધુ સમાન પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાએ નિર્જન શય્યાને વિષે રહેલા સપ્તફણાવાળા સાપને સ્વપ્નમાં જોયો. તથા શય્યાને વિષે રહેલી માતાએ અંધકારમાં ગર્ભના પ્રભાવે પોતાની તરફ આવતા સાપને જોઈને શય્યામાંથી બહાર નીકળેલા રાજાના હાથને પાછો ઉપર ચઢાવ્યો અને કહ્યું કે - “સાપ જાય છે.” રાજાએ પૂછ્યું “કેવી રીતે તે જાણ્યું?” દેવીએ કહ્યું - “મને દેખાય છે.” રાજાએ ટીપકનો પ્રકાશ કરીને સાપને જોયો. રાજાને વિચાર આવ્યો કે - “આ ગર્ભનો જ વિશિષ્ટપ્રભાવ છે કે જે આવા ગાઢ અંધકારમાં પણ જુએ છે.” તેથી પ્રભુનું નામ પાર્શ્વ પડ્યું.

20 હવે વર્ધમાન → જન્મથી લઈને જે જ્ઞાનાદિવડે વધે તે વર્ધમાન. સર્વ તીર્થંકરો જ્ઞાનાદિ-ગુણોવડે વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી વિશેષ જણાવે છે ⇨

25 ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રભુના ગર્ભમાં આવતાં ધનવડે જ્ઞાતકુલ વિશેષે કરીને વધવા લાગ્યું. તેથી

૬૯. તત્ર સર્વેઽપિ સર્વભાવાનાં જ્ઞાયકાઃ પશ્યકાશ્ચેતિ સામાન્યં, વિશેષઃ પુનઃ । ૭૦. (ગાથાર્થ) ગર્ભગતે ભગવતિ ત્રેલોક્યબાન્ધવે સપ્તશિરસં નાગં શયનીયે નિર્વિજને માતા દૃષ્ટવતી તસ્ય સ્વપ્ન ઇતિ, તથાઽન્ધકારે શયનીયગતયા ગર્ભપ્રભાવેણ ચાગચ્છન્તં સર્પ દૃષ્ટા રાજઃ શયનીયાત્રિગતો બાહુશ્ચટાપિતો ભણિતશ્ચ-એષ સર્પો વ્રજતિ, રાજા ભણિતં-કથં જાનાસિ ?, ભણતિ-પશ્યામિ, દીપેન પ્રલોકિતઃ, દૃષ્ટશ્ચ સર્પઃ, રાજાશ્ચિન્તા—ગર્ભસ્ય ઇષોઽતિશયપ્રભાવો યેનેદુશે તિમિરાન્ધકારે પશ્યતિ, તેન પાર્શ્વ ઇતિ નામ કૃતમ્ । ઇદાનીં વર્ધમાનઃ । ૭૧. તત્ર સર્વેઽપિ જ્ઞાનાદિગુણૈર્વર્ધન્ત ઇતિ વિશેષઃ પુનઃ— ૭૨. ગર્ભગતેન ભગવતા જ્ઞાતકુલં વિશેષેણ ધનેન વર્ધિતં તેન તસ્ય નામ કૃતં વર્ધમાન ઇતિ ।

એવમેતાવતા ગ્રન્થેન તિસ્નોઽપિ મૂલસૂત્રગાથા વ્યાખ્યાતા इति ॥ અધુના સૂત્રગાથૈવ-
 एवं मए अभिषुआ विहुययमला पहीणजरमरणा ।

चउवीसंपि जिणवरा तित्थयरा मे पसीयंतु ॥५॥ (सू.)

अस्या व्याख्या-‘एवम्’ अनन्तरोक्तेन ‘मए’ इत्यात्मनिर्देशमाह, ‘अभिषुता’ इति
 आभिमुख्येन स्तुता अभिषुता इति, स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः, किंविशिष्टास्ते ?- 5
 ‘विधूतरजोमलाः’ तत्र रजश्च मलश्च रजोमलौ विधूतौ-प्रकम्पितौ अनेकार्थत्वाद्वा अपनीतौ
 रजोमलौ चैस्ते तथाविधाः, तत्र बध्यमानं कर्म रजो भण्यते पूर्वबद्धं तु मल इति, अथवा
 बद्धं रजः निकाचितं मलः, अथवेर्यापथं रजः साम्प्रयायिकं मल इति, यत् एवैवम्भूता अत
 एव प्रक्षीणजरामरणाः, कारणाभावादित्यर्थः, तत्र जरा-वयोहानिलक्षणा मरणं तु प्राणत्याग-
 लक्षणं, प्रक्षीणे जरामरणे येषां ते तथाविधाश्चतुर्विंशतिरपि, अपिशब्दात्तदन्वयेऽपि, ‘जिनवराः’ 10
 श्रुतादिजिनप्रधानाः, ते च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति अत आह-तीर्थकरा इति, एतत्समानं
 पूर्वेण, ‘मे’ मम, किं ?-‘प्रसीदन्तु’ प्रसादपरा भवन्तु, स्यात्-‘क्षीणक्लेशत्वाच्च पूजकानां

वर्षमान नाम પડ્યું. ॥૧૦૮૧॥ આ પ્રમાણે આટલા શ્લોકોવડે મૂળસૂત્રની ત્રણે ગાથાઓનું
 વ્યાખ્યાન કર્યું.

અવતરણિકા :- હવે સૂત્રગાથા જ જણાવે છે ⇨

15

સૂતાર્થ :- આ પ્રમાણે મારાવડે સ્તવના કરાયેલા, રજ અને મલ વિનાના, નાશ પામ્યા છે
 જરા-મરણ જેમના, જિનોમાં ઉત્તમ એવા ચોવીસે તીર્થકરો મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.

ટીકાર્થ :- હમણાં જ કહેવાયેલા પ્રકારે, ‘મારાવડે’ આ શબ્દ પોતાને જ જણાવનારો છે.
 અભિમુખ્યતાએ સ્તવના કરાયેલા અર્થાત્ સ્વનામોવડે કીર્તન કરાયેલા, પાછા કેવા ? તો કે -
 ‘વિધૂતરજમલ’ અર્થાત્ દૂર કરાયેલા છે રજ અને મલ જેમનાવડે તેવા, અહીં બધ્યમાન કર્મો 20
 રજ તરીકે અને પૂર્વબદ્ધ કર્મો મલ તરીકે જાણવા. અથવા બદ્ધકર્મો રજ તરીકે અને નિકાશિત
 કર્મો મલ તરીકે જાણવા. અથવા ઈર્વાધિક કર્મ (૧૧મા વિગેરે ગુણસ્થાનકે યોગપ્રત્યયિક જે
 કર્મ બંધાય તે) રજ તરીકે અને સામ્પ્રાયિક કર્મ (૧૦મા ગુણસ્થાનક સુધી કષાયપ્રત્યયિક જે
 બંધાય તે) મલ તરીકે જાણવા. જે કારણથી વિધૂતરજમલ છે તે કારણથી જ પ્રક્ષીણજરામરણ
 છે, અર્થાત્ કારણનો અભાવ થવાથી જરા-મરણ જેના નાશ પામ્યા છે તેવા, અહીં જરા એટલે 25
 ઉંમરહાનિ=વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ એટલે પ્રાણનો ત્યાગ થવો. નાશ પામ્યા છે જરા-મરણ જેમનાં
 તે પ્રક્ષીણજરા-મરણ (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.), ચોવીસે પણ, અહીં ‘પણ’ શબ્દથી ચોવીસ
 સિવાયના અન્ય તીર્થકરો પણ ગ્રહણ કરવા. જિનવર એટલે શ્રુતજિન, અવવિજિન વિગેરે
 જિનોમાં પ્રધાન. આવા તો સામાન્ય કેવલિઓ પણ હોઈ શકે છે. તેથી કહે છે કે - તીર્થકરો,
 અહીં તીર્થકરશબ્દની વ્યાખ્યા પૂર્વે જે કરી તેને સમાન જ છે. મારાં પર શું ? પ્રસાદપર થાઓ 30
 (અર્થાત્ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, અહીં ટીકાનો અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.)

શંકા :- “ક્લેશ ક્ષીણ થયેલ હોવાથી જ તીર્થકરો પૂજકોને=ભક્તોને પ્રસાદ આપનારા

- પ્રસાદદાસ્તે હિ । તત્ત્વ ન યસ્માન્તેન પૂજ્યાઃ ક્લેશક્ષયાદેવ ॥૧॥ યો વસ્તુતઃ પ્રસીદતિ
 રોષમવશ્યં સ યાતિ નિન્દાયામ્ । સર્વત્રાસમચિત્તશ્ચ સર્વહિતદઃ કથં સ ભવેત્ ? ॥૨॥
 તીર્થકરાસ્તિહ યસ્માદ્રાગદ્વેષક્ષયાત્રિલોકવિદઃ । સ્વાત્મપરતુલ્યચિત્તાશ્ચાતઃ સદ્ધિઃ સદા પૂજ્યાઃ
 ૫ ॥૩॥ શીતાર્દિતેષુ ચ યથા દ્વેષં વહ્નિર્ન યાતિ રાગં વા । નાઽઽહ્યયતિ વા તથાઽપિ ચ તમાશ્રિતાઃ
 સ્વેષ્ટમશ્નુવતે ॥૪॥ તદ્વત્તીર્થકરાન્ યે ત્રિભુવનભાવપ્રભાવકાન્ ભક્ત્યા । સમુપાશ્રિતા જનાસ્તે
 ભવશીતમપાસ્ય યાન્તિ શિવમ્ ॥૫॥” એતદુક્તં ભવતિ—યદ્યપિ તે રાગાદિરહિતત્વાન્ પ્રસીદન્તિ
 તથાપિ તાનુદિશ્યાચિન્ત્યચિન્તામણિકલ્પાનન્તઃકરણશુદ્ધ્યા અભિષ્ટવકર્તૃણાં તત્પૂર્વિકૈવાભિ-
 લષિતફલાવાપ્તિર્ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૫॥ તથા-

કિત્તિયવંદિયમહિઆ જેણ લોગસ્સ ઉત્તમા સિદ્ધા ।

- 10 આરુગ્ગબોહિલાભં સમાહિવરમુત્તમં દિતુ ॥૬॥ (સૂ૦)

इयमपि सूत्रगाथैव, अस्या व्याख्या—कीर्तिताः—स्वनामभिः प्रोक्ताः बन्दिताः—त्रिविधयोगेन
 सम्यक्स्तुताः मयेत्यात्मनिर्देशे, महिता इति वा पाठान्तरमिदं च, महिताः—पुष्पादिभिः पूजिताः,
 नथी. (तेथी तेओ पूज्य પણ નથી.)

- સમાધાન :- આ વાત ખોટી છે કારણ કે ક્લેશનો ક્ષય થવાથી જ તેઓ પૂજ્ય છે. ॥૧॥
 15 જે (પ્રશંસા થતા) ખરેખર પ્રસન્ન થાય છે તે અવશ્ય નિંદા થતા દ્વેષ પામે છે. અને માટે સર્વત્ર
 અસમચિત્તવાળા તે સર્વનું હિત કરનારા કેવી રીતે થાય? (અર્થાત્ ન થાય.) ॥૨॥ જ્યારે
 ત્રિલોકને જાણનારા તીર્થકરો તો જે કારણથી રાગ-દ્વેષનો ક્ષય થવાથી સ્વાત્મા અને પરને વિષે
 તુલ્ય ચિત્તવાળા છે, તે કારણથી સજ્જનોવડે સદા પૂજ્ય છે. ॥૩॥ જેમ ઠંડીથી પીડાયેલા
 લોકોને વિષે વહ્નિ દ્વેષને પામતો નથી કે રાગને પામતો નથી કે તેમને બોલાવતો નથી, તો પણ
 20 તે વહ્નિને શરણે ગયેલા લોકો પોતાની ઈચ્છિત વસ્તુને પામે છે. ॥૪॥ તેમ ત્રણભુવનના
 ભાવોને જાણનારા તીર્થકરોની ભક્તિવડે ઉપાસના કરનારા લોકો સંસારરૂપ ઠંડીને દૂર કરીને
 કલ્યાણને=મોક્ષને પામે છે. ॥૫॥” કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે - જો કે તે તીર્થકરો રાગાદિથી
 રહિત હોવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, તો પણ અચિન્ત્યચિન્તામણિસમાન એવા તેમને ઉદ્દેશીને
 અંતઃકરણની શુદ્ધિદ્વારા સ્તવના કરનારાઓને શુદ્ધિપૂર્વક જ (અર્થાત્ શુદ્ધિ હોવાથી જ) ઈચ્છિત
 25 ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા ⇨

સૂત્રાર્થ :- કીર્તન કરાયેલા, વંદાયેલા, પૂજાયેલા એવા જે આ લોકમાં ઉત્તમ સિદ્ધ ભગવંતો
 છે તેઓ આરોગ્ય માટે બોધિલાભ અને તે માટે ઉત્તમ એવી ભાવસમાધિને આપો.

- ટીકાર્થ :- આ પણ સૂત્રગાથા જ છે. તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે → કીર્તન કરાયેલા
 એટલે પોત-પોતાના નામોવડે ઉચ્ચાર કરાયેલા, વંદાયેલા એટલે ત્રિવિધયોગવડે સમ્યક્ સ્તવના
 30 કરાયેલા, ‘મારાવડે’ આ શબ્દ પોતાનો=સ્તુતિ કરનારનો નિર્દેશ કરે છે અથવા ‘મહિતા’ એ
 પ્રમાણેનો પાઠાન્તર જાણવો. (અર્થાત્ ‘કિત્તિય વંદિય મયા’ અથવા ‘કિત્તિયવંદિયમહિઆ’ આ
 રીતે બે પાઠો હોવા જોઈએ, તેથી પાઠાન્તર કહ્યો છે.) ‘મહિતા’ એટલે પુષ્પો વિગેરેવડે

ક એત્તમ્ આહ-ય એત્તે 'લોકસ્ય' પ્રાણિલોકસ્ય મિથ્યાત્વાદિકર્મમલકલઙ્કાભાવેનોત્તમાઃ-
પ્રધાનાઃ, ઋર્ધ્વં વા તમસ ઇત્યુત્તમસઃ, 'ઉત્પ્રાબલ્યોર્ધ્વગમનોચ્છેદનેષ્વિતિવચનાત્, પ્રાકૃતશૈલ્યા
પુનરુત્તમા ઉચ્યન્તે, 'સિદ્ધા' ઇતિ સિતં ધ્માતમેષામિતિ સિદ્ધાઃ-કૃતકૃત્યા ઇત્યર્થઃ, અરોગસ્ય
ભાવ આરોગ્યં-સિદ્ધત્વં તદર્થં બોધિલાભઃ-પ્રેત્ય જિનધર્મપ્રાપ્તિર્બોધિલાભોઽભિધીયતે તં, સ
ચાનિદાનો મોક્ષાયૈવ પ્રણસ્યત ઇતિ, તદર્થમેવ ચ તાર્વત્કિક ? , તત્ આહ-સમાધાનં-સમાધિઃ 5
સ ચ દ્રવ્યભાવભેદાદ્ દ્વિવિધઃ, તત્ર દ્રવ્યસમાધિર્યદુપયોગસ્વાસ્થ્યં ભવતિ યેષાં વાઽવિરોધ ઇતિ,
ભાવસમાધિસ્તુ જ્ઞાનાદિસમાધાનમેવ, તદુપયોગાદેવ પરમસ્વાસ્થ્યયોગાદિતિ, યતશ્ચાયમિત્યં દ્વિધાઽતો
દ્રવ્યસમાધિવ્યવચ્છેદાર્થમાહ-વરં પ્રધાનં ભાવસમાધિમિત્યર્થઃ, અસાવપિ તારતમ્યભેદાદનેકધૈવ
અત્ આહ-ઉત્તમં-સર્વોત્કૃષ્ટં દદતુ-પ્રયચ્છન્તુ, આહ-કિં તેષાં પ્રદાનસામર્થ્યમસ્તિ ?, ન,

પૂજાયેલા, આ રીતે કીર્તનાદિ કરાયેલા કોણ છે ? તે કહે છે કે - જેઓ જીવોના સમૂહરૂપ 10
લોકમાં મિથ્યાત્વાદિ કર્મમલનો કલંક દૂર થવાથી ઉત્તમ=પ્રધાન છે, અથવા અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી
જેઓ ઉપર છે તે ઉત્તમસ, અહીં 'ઉત્' ઉપસર્ગ પ્રાબલ્ય, ઊર્ધ્વગમન અને ઉચ્છેદન અર્થમાં
વપરાય છે' એવું વચન હોવાથી ઉત્ નો અર્થ ઊર્ધ્વ કરવામાં આવ્યો છે. ઉત્તમસ શબ્દનું
પ્રાકૃતશૈલીથી ઉત્તમ રૂપ થાય છે. સિદ્ધો એટલે સિતં=બંધાયેલ કર્મ ધ્માતં=નાશ પામ્યું છે જેમનું
તે સિદ્ધો એટલે કે કૃતકૃત્યો. (સંપૂર્ણ અન્વય આ પ્રમાણે → કીર્તન કરાયેલા, વંદાયેલા, 15
પૂજાયેલા એવા જેઓ લોકમાં ઉત્તમ છે અથવા જેઓ અંધકારથી ઉપર છે એવા તે સિદ્ધો).
અરોગનો જે ભાવ તે આરોગ્ય એટલે કે સિદ્ધત્વ, તે માટે બોધિલાભ. બોધિલાભ એટલે
પરલોકમાં જિનધર્મની પ્રાપ્તિ. આવા સિદ્ધત્વ માટેના બોધિલાભને આપો. અને કોઈપણ જાતના
નિયાણા વિનાનો બોધિલાભ એ મોક્ષ માટે જ પ્રશંસા કરાયેલો છે (અર્થાત્ મોક્ષ માટે જ થાય
છે.) 20

આવો બોધિલાભ ન મળે ત્યાં સુધી શું ? તેથી કહે છે કે - સમાધાન એટલે સમાધિ
(અર્થાત્ ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય.) તે દ્રવ્ય-ભાવના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જેના ઉપયોગથી ચિત્તનું
સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તે દ્રવ્યસમાધિ અથવા જે દ્રવ્યોનો અવિરોધ=સમાધાન હોય (જેમ કે દૂધ અને
તેલ એ વિરોધી દ્રવ્ય છે જેને ખાવાથી અસ્વાસ્થ્ય થાય.) તથા જ્ઞાનાદિવડે જે ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય
તે ભાવસમાધિ જાણવી, કારણ કે તે જ્ઞાનાદિના ઉપયોગથી જ પરમસ્વાસ્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. 25
આમ જે કારણથી આ સમાધિ બે પ્રકારે છે તે કારણથી દ્રવ્યસમાધિની બાદબાકી કરવા માટે
મૂળમાં 'વર' વિશેષણ મૂક્યું છે એટલે પ્રધાન એવી સમાધિ અર્થાત્ ભાવસમાધિ. જો કે આ
ભાવસમાધિ પણ તારતમ્યના ભેદથી અનેક પ્રકારની છે માટે મૂળમાં 'ઉત્તમ' વિશેષણ છે.
એટલે સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવસમાધિને આપો. (સંપૂર્ણ અન્વય → કીર્તનાદિ કરાયેલા એવા સિદ્ધ
ભગવતો મોક્ષ માટેના બોધિલાભને આપો અને તે બોધિલાભ ન મળે ત્યાં સુધી સર્વોત્કૃષ્ટ 30
ભાવસમાધિ=ચિત્તના સ્વાસ્થ્યને આપો.)

શંકા :- શું સિદ્ધભગવતોનું આ બધું આપવાનું સામર્થ્ય છે ?

કિમર્થમેવમભિધીયતેતિ ? , ઉચ્યતે, ભક્ત્યા, વક્ષ્યતિ ચ- 'ભાસા અસચ્ચમોસા' ઇત્યાદિ, નવરં તદ્ભક્ત્યા સ્વયમેવ તત્પ્રાપ્તિરુપજાયતેતિ કૃતં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૬॥

વ્યાખ્યાતં લેશતં ઇદં સૂત્રગાથાદ્વયમ્, અધુના સૂત્રસ્પર્શિકયા પ્રતન્યતે, તત્રાભિષ્ટ-
વકીર્તનૈકાર્થિકાનિ પ્રતિપાદયન્નાહ-

5 થુદ્ધુથુણવંદનમંસણાણિ એગઢિઆણિ એયાણિ ।

કિત્તણ પસંસણાવિ અ વિણયપણામે અ એગઢા ॥૧૦૧૨॥

વ્યાખ્યા-સ્તુતિઃ સ્તવનં વન્દનં નમસ્કરણમ્ એકાર્થિકાન્યેતાનિ, તથા કીર્તનં પ્રશંસૈવ વિનયપ્રણામૌ ચ એકાર્થિકાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૨॥

સામ્પ્રતં યદુક્તમ્ 'ઉત્તમા' ઇતિ તદ્વાચિહ્યાસુરિદમાહ-

10 મિચ્છત્તમોહણિજ્જા નાણાવરણા ચરિત્તમોહાઓ ।

તિવિહતમા ઉમ્મુક્કા તમ્હા તે ઉત્તમા હુંતિ ॥૧૦૧૩॥

વ્યાખ્યા-મિથ્યાત્વમોહનીયાત્ તથા જ્ઞાનાવરણાત્તથા ચારિત્રમોહાદ્ ઇતિ, અત્ર મિથ્યાત્વ-
મોહનીયગ્રહણેન દર્શનસમ્પ્રકં ગૃહ્યતે, તત્રાનન્તાનુબન્ધિનશ્ચત્વારઃ કષાયાસ્તથા મિથ્યાત્વાદિત્રયં ચ,
જ્ઞાનાવરણં મતિજ્ઞાનાદ્યાવરણભેદાત્ પચ્છવિધં, ચારિત્રમોહનીયં પુનરેકવિંશતિભેદં, તચ્ચાનન્તા-

15 સમાધાન :- ના, નથી.

શંકા :- તો શા માટે આ રીતે તમે પ્રાર્થના કરો છો ?

સમાધાન :- ભક્તિવડે આવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ, આગળ (ગ્રં. ૧૦૮૫માં) કહેશે કે
આ રીતની પ્રાર્થના એ અસત્યામૃષાભાષા છે... વિગેરે. આમ સિદ્ધાંતુ જો કે દાનસામર્થ્ય નથી
પરંતુ તેમના પ્રત્યેની ભક્તિથી સ્વયં જ બોધિલાભાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. વધુ વિસ્તારથી સર્વુ.

20 ॥સૂત્ર-૬॥

અવતરણિકા :- સંક્ષેપથી આ બંને સૂત્રગાથાઓ (સૂત્ર ૫-૬)નું વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે
સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ણયક્રિયાવડે અર્થ વિસ્તારાય છે. તેમાં સ્તવના અને કીર્તન શબ્દના એકાર્થિક નામોનું
પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25 ટીકાર્થ :- સ્તુતિ, સ્તવન, વંદન અને નમસ્કાર એ ('સ્તવના'શબ્દના) એકાર્થિક નામો
છે. તથા કીર્તન, પ્રશંસા, વિનય અને પ્રમાણ એ ('કીર્તન'શબ્દના) એકાર્થિક નામો છે. ॥૧૦૮૨॥

અવતરણિકા :- હવે પૂર્વે જે 'ઉત્તમ' કહ્યું, તેની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાવાળા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- મિથ્યાત્વમોહનીય, જ્ઞાનાવરણ અને ચારિત્રમોહનીય આ ત્રણ પ્રકારના અંધકારથી
મૂકાયેલા હોવાથી તેઓ ઉત્તમ છે.

30 ટીકાર્થ :- મિથ્યાત્વમોહનીયથી તથા જ્ઞાનાવરણથી તથા ચારિત્રમોહનીયથી, અહીં મિથ્યાત્વ-
મોહનીયના પ્રહણથી દર્શનસમ્પ્રક એટલે કે અનંતાનુબંધી ચાર કષાયો, અને મિથ્યાત્વાદિત્રિક
પ્રહણ કરેલ છે. જ્ઞાનાવરણ એ મતિજ્ઞાનાદિના આવરણના ભેદથી પંચવિધ જાણવું. તથા

નુબન્ધિરહિતા દ્વાદશ કષાયાસ્તથા નવ નોકષાયા इति, अस्मादेव यतस्त्रिविधतमसः, किम् ?-
उमुक्ताः-प्राबल्येन मुक्ताः, पृथग्भूता इत्यर्थः, तस्मात्ते भगवन्तः, किम् ?, उत्तमा भवन्ति,
ऊर्ध्वं तमोवृत्तेरिति गाथार्थः ॥१०९३॥

સામ્પ્રતં યદુક્તં 'આરોગ્યબોધિલાભ'મિત્યાદિ, અત્ર ભાવાર્થમવિપરીતમનવગચ્છન્નાહ-

આરુગ્યબોધિલાભં સમાહિવરમુત્તમં ચ મે દિતુ ।

5

किं नु हु निआणमेअं ति ?, विभासा इत्थ कयव्वा ॥१०९४॥

વ્યાખ્યા-આરોગ્યાય બોધિલાભઃ આરોગ્યબોધિલાભસ્તં, ભાવાર્થઃ પ્રાગુક્ત એવ, તથા
સમાધિવરમુત્તમં ચ 'મે' મમ દદત્વિતિ યદુક્તમ્, અત્ર કાવવા પૃચ્છતિ-'કિં નુ હુ ણિયાણમેઅં'
તિ તત્ર કિમિતિ પરપ્રશ્ને, નુ ઇતિ વિતર્કે, હુ તત્સમર્થને, નિદાનમેતદિતિ ?,—યદુક્તમારોગ્યાદિ
દદતુ, યદિ નિદાનમલમનેન, સૂત્રે પ્રતિષિદ્ધત્વાત્, ન ચેદ્ વ્યર્થમેવોચ્ચારણમિતિ, ગુરુરાહ- 10
'વિભાસા એત્થ કાયવ્વ' તિ વિવિધા ભાષા વિભાષા-વિષયવિભાગવ્યવસ્થાપનેન વ્યાખ્યેત્યર્થઃ,
અત્ર કર્તવ્યા, ઇયમિહ ભાવના-નેદં નિદાનં, કર્મબન્ધહેતુત્વાભાવાત્, તથાહિ-મિથ્યાદર્શનાવિરતિ-

ચારિત્રમોહનીય એ અનંતાનુબંધી સિવાયના બાર કષાયો અને નવ નોકષાયો મળી એકવીસ
પ્રકારનું જાણવું. જે કારણથી આ ત્રણ પ્રકારના અંધકારથી શું છે ? તે કહે છે - ઉન્મુક્ત છે
અર્થાત્ પ્રબળતાથી (=અત્યંત) મુક્ત થયા છે, તે કારણથી તે સિદ્ધ ભગવંતો ઉત્તમ છે, કારણ 15
કે તેઓ તમોવૃત્તિથી ઊર્ધ્વ ઊઠેલા છે. ॥૧૦૯૩॥

અવતરણિકા :- હવે જે કહ્યું હતું કે 'આરોગ્યબોધિલાભ'... વિગેરે, આ વિષયમાં સમ્યગ્
ભાવાર્થને નહીં જાણતો પૂર્વપક્ષ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- “આરોગ્યબોધિલાભ અને ઉત્કૃષ્ટ એવી ભાવસમાધિ મને આપો” શું આ
નિયાણું છે ? આ વિષયમાં વિષયવિભાગની વ્યવસ્થાવડે વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય છે. 20

ટીકાર્થ :- “આરોગ્ય માટેનો જે બોધિલાભ તે આરોગ્યબોધિલાભ. ભાવાર્થ પૂર્વે કહેવાઈ
ગયો” જ છે. તથા ઉત્તમ વરસમાધિ મને આપો” એવું જે પૂર્વે કહ્યું, એ વિષયમાં પૂર્વપક્ષ
અર્થાપત્તિથી પ્રશ્ન પૂછે છે કે- “કિં નુ હુ ણિયાણમેઅં ?” અહીં 'કિં' એ પૂર્વપક્ષનો પ્રશ્ન
જણાવનાર છે. 'નુ' એ વિતર્કમાં છે (અર્થાત્ પૂર્વપક્ષનો એક વિચાર જણાવનાર છે.) 'હુ' એ
પૂર્વપક્ષના વિચારનું સમર્થન કરનાર છે. (અર્થાત્ પૂર્વપક્ષ એમ જ માને છે કે આ નિયાણું જ 25
હોવું જોઈએ.) 'આરોગ્યબોધિલાભાદિ આપો' એવું જે કહ્યું એ શું નિયાણું છે ? જો નિયાણું
હોય તો એનાથી સર્થ, કારણ કે સૂત્રમાં નિયાણું કરવાનો નિષેધ છે. (માટે તમારું આ ઉચ્ચારણ
એ વ્યર્થ લાગે છે.)

સમાધાન :- આ વ્યર્થ ઉચ્ચારણ નથી. અહીં વિભાષા કરવા યોગ્ય છે, અર્થાત્ વિષયના
વિભાગોની વ્યવસ્થા કરવાવડે વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય છે. અહીં ભાવાર્થ એ છે કે આ રીતની 30
પ્રાર્થના એ કર્મબંધનું કારણ ન હોવાથી નિયાણારૂપ નથી.

(શંકા :- તે કર્મબંધનું કારણ કેમ નથી ?)

પ્રમાદકષાયયોગા બન્ધહેતવઃ, ન ચ મુક્તિપ્રાર્થનાયામમીષામન્યતરસ્યાપિ સમ્ભવ इति, ન ચ વ્યર્થમેવ તદુચ્ચારણમિતિ, તતોઽન્તઃકરણશુદ્ધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૪॥

આહ—ન નામેદમિત્થં નિદાનં, તથાપિ તુ દુષ્ટમેવ, કથમ્ ?, इह स्तुत्या आरोग्यादिप्रदातारः स्युर्न वा ?, यद्वाद्यः पक्षस्तेषां रागादिमत्त्वप्रसङ्गः, अथ चरमः तत आरोग्यादिप्रदानविकला इति जानानस्यापि प्रार्थनायां मृषावाददोषप्रसङ्गः इति, न, इत्थं प्रार्थनायां मृषावादायोगात्, तथा चाह—

भासा असच्चमोसा नवरं भक्तीइ भासिआ एसा ।

न हु खीणपिज्जदोसा दिति समार्हि च बोहिं च ॥१०१५॥

વ્યાખ્યા—ભાષા અસત્યામૃષેયં વર્તતે, સા ચામન્ત્રણ્યાદિભેદાદનેકવિદ્યા, તથા ચોક્તમ્—
10 “આમંત્રણ આણવળી જાયણિ તહ પુચ્છણી ય પન્નવળી । પચ્ચક્ખાંણી ભાસા ભાસા ઇચ્છણુલોમા ય ॥૧॥ અણભિગ્ગહિયા ભાસા ભાસા ય અભિગ્ગહંમિ બોદ્ધવ્વા । સંસયકરણી ભાસા વોયડ અવ્વોયડા ચેવ ॥૨॥” इत्यादि, तत्रेह याचन्याऽधिकार इति, यतो याच्नायां

સમાધાન :- કારણ કે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ બંધના કારણો છે. અને મુક્તિની પ્રાર્થનામાં આમાંના એકપણ કારણનો સંભવ નથી માટે કર્મબંધનું કારણ
15 નથી.

શંકા :- જો આ રીતે તે નિયાણું નથી તો પછી આવું ઉચ્ચારણ એ તો વ્યર્થ જ ગણાય.

સમાધાન :- ના, આ પ્રાર્થનાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થતી હોવાથી એ ઉચ્ચારણ વ્યર્થ બનતું નથી. ॥૧૦૮૪॥

અવતરણિકા :- શંકા :- (ચલો માની લઈએ કે) આ પ્રમાણે આ નિયાણું નથી છતાં
20 એ દુષ્ટ જ છે. કેમ ? કારણ કે આવી સ્તુતિવડે તેઓ આરોગ્યાદિને આપનારા થાય છે કે નથી થતા ? જો કહો કે થાય છે, તો તેઓ રાગાદિમાન છે એવું માનવાનો પ્રસંગ આવે. હવે જો કહો કે ‘નથી આપતા’ તો ‘આરોગ્યાદિનું દાન કરતા નથી’ એવું જણવા છતાં આવી પ્રાર્થના કરવામાં મૃષાવાદરૂપ દોષનો પ્રસંગ આવે.

સમાધાન :- આવા પ્રકારની પ્રાર્થનામાં મૃષાવાદનો યોગ થતો ન હોવાથી તમારી શંકા
25 યોગ્ય નથી. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- આ પ્રાર્થના એ અસત્યામૃષા ભાષા છે, છતાં ભક્તિથી બોલાયેલી છે. રાગ-દ્વેષનો ક્ષય કરનારા સિદ્ધો કંઈ સમાધિ અને બોધિ આપતા નથી.

ટીકાર્થ :- આ અસત્યામૃષા છે અને તે આમંત્રણી વિગેરે અનેક પ્રકારની છે. કહ્યું છે —
30 “આમંત્રણી, આજ્ઞાપની, યાયની, પૃચ્છની, પ્રજ્ઞાપની, પ્રત્યાખ્યાની, ઇચ્છાનુલોમા ॥૧॥ અનભિગૃહીતા, અભિગૃહીતા, સંશયકરણી, પ્રગટભાષા અને અપ્રગટભાષા ॥૨॥ વિગેરે.

૭૩. આમન્ત્રણી આજ્ઞાપની યાચની તથા પ્રચ્છની ચ પ્રજ્ઞાપની । પ્રત્યાખ્યાની ભાષા ભાષેચ્છાનુલોમા ચ ॥૧॥ અનભિગૃહીતા ભાષા ભાષા ચાભિગ્રહે બોદ્ધવ્વા । સંશયકરણી ભાષા વ્યાકૃતાઽવ્યાકૃતૈવ ॥૨॥

વર્તે, યદુત-‘આરુગ્ગબોહિલાખં સમાહિવરમુત્તમં દિતુ’ ત્તિ । આહ-રાગાદિરહિતત્વાદારોગ્યાદિ-
પ્રદર્શનવિકલાસ્તે, તતશ્ચ કિમનયેતિ ?, ઉચ્યતે, સત્યમેતત્, નવરં ભક્ત્યા ભાષિતૈષા, અન્યથા
નૈવ ‘ક્ષીણપ્રેમદ્વેષાઃ’ ક્ષીણરાગદ્વેષા इत्यर्थः, ‘દદતિ’ પ્રયચ્છન્તિ, કિં ન પ્રયચ્છન્તિ ?, અત
આહ-સમાધિ ચ બોધિ ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૫॥

કિં ચ-

5

જં તેહિં દાયવ્વં તં દિત્તં જિણવરેહિં સવ્વેહિં ।

દંસળનાણચરિત્તસ્સ एस तिविहस्स उवएसो ॥૧૦૯૬॥

વ્યાખ્યા-યતૈર્દાતવ્યં તદ્દત્તં જિનવરૈઃ ‘સર્વૈઃ’ ઋષભાદિભિઃ પૂર્વમેવ, કિં ચ દાતવ્યં ?-
દર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્ય સમ્બન્ધિભૂતઃ આરોગ્યાદિપ્રસાધક एष त्रिविधस्योपदेशः, इह च दर्शनज्ञान-
चारित्रस्येत्युक्तं, मा भूदिदमेकमेव कस्यचित्सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्युदासार्थं त्रिविधस्येत्याहेति 10
ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૬॥

આહ-યદિ નામ દત્તં તતઃ કિં સામ્પ્રતમભિલષિતાર્થપ્રસાધનસામર્થ્યરહિતાસ્તે ?, તતશ્ચ

(ટીપ્પણી + દશવૈ. અ.-૭, નિ. ગા. ૨૭૬-૨૭૭) તેમાં અહીં યાયની એવી ભાષાવડે અધિકાર
છે, કારણ કે ‘આરોગ્ય, બોધિલાભ અને ઉત્તમ સમાધિવર આપો’ એ પ્રાર્થના યાયની ભાષા છે.

શંકા :- રાગાદિરહિત હોવાથી તે ભગવંતો આરોગ્યાદિનું દાન આપનાર નથી. તો આવી 15
યાયના શા માટે કરવી ?

સમાધાન :- તમારી વાત સાચી છે. પરંતુ આ ભાષા ભક્તિવડે બોલાયેલી જાણવી. બાકી
ક્ષીણરાગદ્વેષ એવા ભગવંતો આપતા નથી. શું આપતા નથી ? તે કહે છે- સમાધિ અને બોધિ
આપતા નથી. (કહેવાનો આશય એ છે કે પ્રભુ રાગ-દ્વેષ વિનાના હોવાથી સમાધિ અને બોધિ
આપવાના નથી, છતાં જે પ્રાર્થના કરાય છે તે પાછળ ભક્તિ સિવાય બીજું કોઈ કારણ નથી.) 20
॥૧૦૯૫॥ વળી,

ગાથાર્થ :- જે એમને દેવાનું હતું, તે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ત્રિકનો ઉપદેશ તો પૂર્વે સર્વ
ઋષભાદિ જિનેશ્વરોએ આપી જ દીધો છે.

ટીકાર્થ :- જે તેમનાવડે દેવા યોગ્ય હતું તે તો સર્વ ઋષભાદિ જિનવરોએ પૂર્વે જ આપી
દીધું છે. તે શું હતું ? તે કહે છે - આરોગ્યાદિને સાધી આપનાર એવો દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર 25
સંબંધી ઉપદેશ જિનવરોએ આપી દીધો છે. અહીં ‘દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રસ્ય’ એ પ્રમાણે એકવચન
કર્મ હોવાથી આ ત્રણે એક જ છે એવો કોઈને ભ્રમ ન થાય તે માટે ‘ત્રિવિધ’ અર્થાત્ ‘ત્રણેનો’
વિશેષણ મુક્યું છે. ॥૧૦૯૬॥

અવતરણિકા :- શંકા :- જો પ્રભુએ જે દેવા યોગ્ય છે તે ઉપદેશ આપી દીધો છે, તો હવે
શું તેઓ ઈચ્છિત વસ્તુને સાધી આપનાર એવા સામર્થ્યથી રહિત છે ? અને જો રહિત હોય તો 30

તદ્ભક્તિઃ ક્વોપયુજ્યતે ઇતિ ?, અત્રોચ્યતે—

ભક્તીઙ્ઞ જિણવરાણં ચિજ્જંતી પુવ્વસંચિઆ કમ્મા ।

આયરિઅનમુવકારેણ વિજ્જા મંતા ય સિજ્ઞંતિ ॥૧૦૧૭॥

- વ્યાખ્યા—‘ભક્ત્યા’ અન્તઃકરણપ્રણિધાનલક્ષણયા ‘જિનવરાણાં’ તીર્થકરણાં સમ્બન્ધિન્યા
 5 હેતુભૂતયા, કિં ?, ‘ક્ષીયન્તે’ ક્ષયં પ્રતિપદ્યન્તે ‘પૂર્વસંચિતાનિ’ અનેકભવોપાત્તાનિ ‘કર્માણિ’
 જ્ઞાનાવરણાદીનિ, ઇત્યંસ્વભાવત્વાદેવ તદ્ભક્તેરિતિ, અસ્મિન્નેવાર્થે દૃષ્ટાન્તમાહ—તથાહિ—આચાર્ય-
 નમસ્કારેણ વિદ્યા મન્ત્રાશ્ચ સિદ્ધયન્તિ તદ્ભક્તિમતસ્સત્ત્વસ્ય, શુભપરિણામત્વાત્તત્સિદ્ધિપ્રતિબન્ધક-
 કર્મક્ષયાદિતિ ભાવનીયં, ગાથાર્થઃ ॥૧૦૧૭॥

- અતસ્સાધ્વી તદ્ભક્તિઃ, વસ્તુતોઽભિલષિતાર્થપ્રસાધકત્વાદ્, આરોગ્યબોધિલાભાદેરપિ
 10 તન્નિર્વર્ત્યત્વાત્, તથા ચાઽઽહ—

ભક્તીઙ્ઞ જિણવરાણં પરમાણ્ણીપિજ્જદોસાણં ।

આરુગ્ગબોહિલાભં સમાધિમરણં ચ પાવંતિ ॥૧૦૧૮॥

વ્યાખ્યા—ભક્ત્યા જિનવરાણાં, કિંવિશિષ્ટયા ?—‘પરમયા’ પ્રધાનયા ભાવભક્ત્યેત્યર્થઃ,
 ‘ક્ષીણપ્રેમદ્વેષાણાં’ જિનાનાં, કિમ્ ?, આરોગ્યબોધિલાભં સમાધિમરણં ચ પ્રાપ્નુવન્તિ પ્રાણિન

- 15 તેમની ભક્તિ શું કામ લાગે ? (અર્થાત્ કયું ફલ આપનારી થાય ?) આ શંકાનું હવે સમાધાન
 આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જિનવરોની ભક્તિ કરવાથી પૂર્વસંચિત કર્મો નાશ પામે છે. આચાર્યને નમસ્કાર
 કરવાથી વિદ્યા અને મંત્ર સિદ્ધ થાય છે.

- ટીકાર્થ :- તીર્થકરસંબંધી હેતુભૂત એવી અંતઃકરણના પ્રણિધાનરૂપ ભક્તિવડે, શું ? તે કહે
 20 છે — ક્ષય પામે છે. (કોણ ? તે કહે છે —) અનેક ભવોથી ભેગા કરાયેલા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો
 ક્ષય પામે છે. કારણ કે કર્મનો નાશ કરવો એ પ્રભુભક્તિનો સ્વભાવ છે. આ અર્થમાં દૃષ્ટાન્ત
 જણાવે છે — આચાર્યને નમસ્કાર કરવાથી વિદ્યા અને મંત્ર સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે આચાર્ય
 પ્રત્યેની ભક્તિવાળા જીવને શુભ પરિણામ હોવાથી વિદ્યા-મંત્રની સિદ્ધિના પ્રતિબંધક કર્મોનો
 ક્ષય થાય છે. ॥૧૦૮૭॥ આથી તીર્થકરની ભક્તિ પણ પ્રશંસનીય છે, કારણ કે ઈચ્છિત અર્થને
 25 સાધી આપનાર છે અને આરોગ્ય, બોધિલાભાદિની પણ તેનાથી પ્રાપ્તિ થાય છે. (ટીકાર્થનો
 અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જણાવો.)

અવતરણિકા :- આ જ વાતને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ક્ષીણ થયા છે રાગ-દ્વેષ જેમના એવા જિનવરોની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી જીવો
 આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિમરણ પામે છે.

- ટીકાર્થ :- જિનવરોની ભક્તિવડે, કેવી ભક્તિવડે ? — પ્રધાન ભક્તિવડે અર્થાત્ ભાવભક્તિ-
 વડે, (જિનવરો કેવા છે ? —) રાગ-દ્વેષ જેના નાશ પામ્યા છે એવા જિનોની, શું પ્રાપ્ત થાય
 30 છે ? આરોગ્ય, બોધિલાભ અને સમાધિમરણને જીવો પામે છે. (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે કરવો.)

ઇતિ, ઇયમત્રં ભાવના—જિનમક્ત્યા કર્મક્ષયસ્તતઃ સકલકલ્યાણાવાસિરિતિ, અત્ર સમાધિમરણં ચ પ્રાપ્તુવન્તીત્યેતદારોગ્યબોધિલાભસ્ય હેતુત્વેન દ્રષ્ટવ્યં, સમાધિમરણપ્રાપ્તૌ નિયમત એવ તત્પ્રાપ્તિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૯૮॥

સામ્પ્રતં બોધિલાભપ્રાપ્તાવપિ જિનમક્તિમાત્રાદેવ પુનર્બોધિલાભો ભવિષ્યત્યેવ, કિમનેન વર્તમાનકાલદુષ્કરેણાનુષ્ઠાનેનેત્યેવંવાદિનમનુષ્ઠાનપ્રમાદિનં સત્ત્વમધિકૃત્યૌપદેશિકમિદં ગાથાદ્વયમાહ— 5

લલ્લિહિં ચ બોહિં અકરિંતોઽણાગયં ચ પથ્યંતો ।

દલ્લિહિં જહ તં વિભ્ભલ ! ઇમં ચ અન્નં ચ ચુલ્લિહિં ॥૧૦૯૯॥

લલ્લિહિં ચ બોહિં અકરિંતોઽણાગયં ચ પથ્યંતો ।

અન્નંદાઈં બોહિં લલ્લિહિં કયરેણ મુલ્લેણ ? ॥૧૧૦૦॥

વ્યાખ્યા—‘લલ્લેહિયં ચ’ તિ લલ્લ્યાં ચ—પ્રાપ્તાં ચ વર્તમાનકાલે, કાં ?, ‘બોધિ’ જિન- 10
ધર્મપ્રાપ્તિમ્, ‘અકુર્વન્’ ઇતિ કર્મપરાધીનતયા સદનુષ્ઠાનેન સફલામકુર્વન્ ‘અનાગતાં ચ’
આયત્યામન્યાં ચ પ્રાર્થયન્ કિમ્ ?, દ્રક્ષ્યસિ યથા ત્વં હે ‘વિહ્વલ !’ જડપ્રકૃતે ! ઇમાં ચાન્યાં
બોધિમધિકૃત્ય, કિં ?, ‘ચુલ્લિહિં’ દેશીવચનતઃ ભ્રષ્યસિ, ન ભવિષ્યતીત્યર્થઃ ॥૧૦૯૯॥

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે - જિનભક્તિવડે કર્મનો ક્ષય થાય છે અને તે કર્મક્ષયથી 15
સકલકલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીં ‘સમાધિમરણ પામે છે’ એવું જે કહ્યું તેમાં આ સમાધિમરણ
એ આરોગ્ય, બોધિલાભનું કારણ જાણવું, કારણ કે સમાધિમરણ પ્રાપ્ત થતાં નિયમથી બોધિલાભની
પ્રાપ્તિ થાય જ છે. ॥૧૦૯૮॥

અવતરણિકા :- “વર્તમાનમાં બોધિલાભની પ્રાપ્તિ થઈ હોવા છતાં પણ જો જિનભક્તિ- 20
માત્રથી જ ફરી બોધિલાભ પ્રાપ્ત થવાનો જ છે તો, વર્તમાનકાળમાં દુષ્કર એવા (ચારિત્ર
પાલનરૂપ) અનુષ્ઠાનને શા માટે કરવું ? (અર્થાત્ કરવાની કોઈ જરૂર નથી.)” આ રીતે
બોલનારા, અનુષ્ઠાનમાં પ્રમાદી જીવને ઉદ્દેશીને ગ્રંથકારશ્રી ઔપદેશિક એવી બે ગાથાઓ જણાવે
છે ⇨

ગાથાર્થ :- પ્રાપ્ત બોધિને નહીં આચરતો અને ભવિષ્યમાં બોધિને ઈચ્છતો એવો હે 25
જડબુદ્ધિવાળો ! તું જોજે, આ અને અન્ય બોધિને તું ચૂકી જઈશ.

ગાથાર્થ :- , પ્રાપ્ત બોધિને નહીં આચરતો અને ભવિષ્યમાં બોધિને ઈચ્છતો તું હવે અન્ય 25
બોધિને કયા મૂલ્યથી પામીશ ?

ટીકાર્થ :- વર્તમાનકાળમાં (=આ ભવમાં) પ્રાપ્ત થયેલ, શું પ્રાપ્ત થયેલ ? બોધિને એટલે 30
કે જિનધર્મની પ્રાપ્તિને કર્મને પરાધીન થઈને સમ્યગાચરણ દ્વારા સફલ નહીં કરતાં, અને ભવિષ્યમાં
(=પછીના ભવોમાં) જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એવી પ્રાર્થના કરતાં હે વિહ્વલ ! હે જડસ્વભાવવાળા !
તું જોજે કે આ અને અન્ય બોધિને આશ્રયી તું ચૂકી જઈશ. મૂળમાં ‘ચુલ્લિહિં’ શબ્દ દેશીશબ્દ
હોવાથી અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે આ ભવમાં પ્રાપ્ત થયેલ જિનધર્મને આચરતો ન હોવાથી
આ ભવની બોધિ નિષ્ફળ જશે અને પછીના ભવોમાં પણ બોધિ તને પ્રાપ્ત થશે નહીં. ॥૧૦૯૯॥

તથા લઘ્વાં ચ બોધિમકુર્વન્નાગતાં ચ પ્રાર્થયન્, અન્નંદાદંતિ નિપાતઃ અસૂયાયામ્, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે—અન્યામિદાનીં બોધિં લપ્સ્યસિ, કિં ?, કતરેણ મૂલ્યેન ?, ઇયમત્ર ભાવના—બોધિલાભે સતિ તપઃસંયમાનુષ્ઠાનપરસ્ય પ્રેત્ય વાસનાવશાત્તત્તત્રવૃત્તિરેવ બોધિલાભોઽભિધીયતે, તદનુષ્ઠાનરહિતસ્ય પુનર્વાસનાઽભાવાત્તત્કથં તત્રવૃત્તિરિતિ બોધિલાભાનુપપત્તિઃ, સ્યાદેતદ્, એવં સત્યાદ્યસ્ય બોધિલાભસ્વાસમ્ભવ એવોપન્યસ્તઃ, વાસનાઽભાવાત્, ન, અનાદિસંસારે રાધાવેધો-પમાનેનાનાભોગત એવ કથશ્ચિત્કર્મક્ષયતસ્તદ્વાપ્તેરિત્યેતદાવેદિતમેવોપોદ્ધાત ઇત્યલં વિસ્તરેણેતિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૧૧૦૦॥

તસ્માત્સતિ બોધિલાભે તપસસંયમાનુષ્ઠાનપરેણ ભવિતવ્યં, ન' યત્કિન્નિચ્ચૈત્યાદ્યાલમ્બનં ચેતસ્યાધાય પ્રમાદિના ભવિતવ્યમિતિ, તપસસંયમોદ્યમવતશ્ચૈત્યાદિષુ કૃત્યાવિરાધકત્વાત્, તથા ચાઽઽહ—

(તેનું કારણ હવે પછીની ગાથામાં જણાવે છે.)

પ્રાપ્ત બોધિને નહીં આચરતાં અને ભવિષ્યમાં બોધિની પ્રાર્થના કરતાં (હે જીવ !), 'અન્નંદાદં' શબ્દનો તિરસ્કાર અર્થમાં નિપાત જણાવો. કેટલાકો આ શબ્દનો આ પ્રમાણે અર્થ કહે છે કે — 'હવે અન્ય બોધિને' ક્યા મૂલ્યવડે પ્રાપ્ત કરીશ. અહીં ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જણાવો કે —

15 જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થયા પછી તપપ્રધાન સંયમના અનુષ્ઠાનો કરવામાં ઉદ્યમી જીવ તે તે અનુષ્ઠાનોના સંસ્કારને કારણે પછીના ભવમાં ફરી તે તે અનુષ્ઠાનોમાં જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પ્રવૃત્તિ જ બોધિલાભ કહેવાય છે. પરંતુ જે જીવ આ ભવમાં અનુષ્ઠાનો કરતો નથી. તેવા જીવને અનુષ્ઠાનોના સંસ્કાર પણ પડતા નથી અને તે સંસ્કારોના અભાવને કારણે પછીના ભવમાં તે તે અનુષ્ઠાનોમાં પ્રવૃત્તિ પણ ક્યાંથી થાય ? અર્થાત્ ન થાય. તેથી પછીના ભવમાં બોધિલાભની પ્રાપ્તિ પણ આવા

20 જીવને થાય નહીં.

શંકા :- જો સંસ્કારના કારણે પછીના ભવમાં બોધિલાભ થતો હોય, તો જીવને અનાદિસંસારમાં સૌ પ્રથમ વાર જે જિનધર્મરૂપ બોધિનો લાભ થાય છે તેનો પણ અસંભવ જ થયો અર્થાત્ પ્રથમ વારનો બોધિલાભ પણ થવો જોઈએ નહીં કારણ કે પૂર્વભવોમાં આજ દિન સુધી ક્યારેય જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોવાથી સંસ્કાર તો પડ્યા જ નથી.

25 સમાધાન :- એનો અસંભવ નહીં થાય, કારણ કે અનાદિસંસારમાં રાધાવેધની જેમ અનાભોગથી જ કોઈક રીતે કર્મક્ષય થતાં બોધિલાભ થાય છે આ વાત પૂર્વે ઉપોદ્ધાતમાં (ગા. ૮૪૪માં) જણાવી દીધી છે. તેથી વધુ વિસ્તારથી સર્વુ. ॥૧૧૦૦॥

અવતરણિકા :- તેથી બોધિની પ્રાપ્તિ થયા પછી તપ-સંયમમાં ઉદ્યમી થવા જેવું છે, પરંતુ ચિત્તમાં જે તે ચૈત્ય વિગેરેનું આલંબન લઈને પ્રમાદી બનવા જેવું નથી, કારણ કે તપ-સંયમમાં

30 ઉદ્યમી જીવ ચૈત્યાદિ સર્વના કૃત્યોનો અવિરાધક છે. (અહીં આશય એ છે કે ચૈત્ય વિગેરેના કાર્યો કરવામાં ઘણા ફાયદા છે એવું વિચારી તપ-સંયમમાં અપ્રમત્તાની ઉપેક્ષા કરીને ચૈત્યાદિના કાર્યોમાં ઓત-પ્રોત થવાય નહીં, કારણ કે તપ-સંયમમાં ઉદ્યમ કરનાર જીવે ચૈત્યાદિસંબંધી કાર્યો

ચેદયકુલગણસંઘે આચરિઆણં ચ પવયણ સુએ અ ।

સવ્વેસુવિ તેણ કયં તવસંજમમુજ્જમંતેણં ॥૧૧૦૧॥

વ્યાખ્યા—ચૈત્યકુલગણસંઘે તથાડઠાચાર્યાણાં ચ તથા પ્રવચનશ્રુતયોશ્ચ, કિં ?, સર્વેષ્વપિ તેન કૃતં, કૃત્યમિતિ ગમ્યતે, કેન ?, તપઃ સંયમોદ્યમવતા સાધુનેતિ, તત્ર ચૈત્યાનિ-અર્હત્પ્રતિમાલક્ષણાનિ, કુલં-વિદ્યાધરાદિ, ગણઃ-કુલસમુદાયઃ સઙ્ઘઃ-સમસ્ત એવ સાધ્વાદિસઙ્ઘાતઃ, 5 આચાર્યાઃ-પ્રતીતાઃ, ચશબ્દાદુપાધ્યાયાદિપરિગ્રહઃ, ભેદાભિધાનં ચ પ્રાધાન્યચ્છાપનાર્થમ્, એવમન્યત્રાપિ ટ્ઠવ્યં, પ્રવચનં-દ્વાદશાઙ્ગમપિ સૂત્રાર્થતદુભયરૂપં, શ્રુતં સૂત્રમેવ, ચશબ્દઃ સ્વગતાનેકભેદપ્રદર્શનાર્થઃ, એતેષુ સર્વેષ્વપિ સ્થાનેષુ તેન કૃતં કૃત્યં યસ્તપઃસંયમોદ્યમવાન્ વર્તતે, ડ્યમત્ર ભાવના-અયં હિ નિયમાત્ જ્ઞાનદર્શનસમ્પન્નો ભવતિ અયમેવ ચ ગુરુલાઘવમાલોચ્ય ચૈત્યાદિકૃત્યેષુ સમ્યક્ પ્રવર્તતે યથૈહિકામુષ્મિકગુણવૃદ્ધિર્ભવતિ, વિપરીતસ્તુ કૃત્યેડપિ પ્રવર્તમાનોડપ્યવિવેકાદકૃત્યમેવ 10 સમ્પાદયતિ, અત્ર બહુ વક્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૧॥

એવં તાવદ્ગતં સૂત્રમૂલ ‘એવં મણ અભિધુણ’ ત્યાદિ ગાથાદ્વયં, સામ્પ્રતં—

પણ કર્યા જ કહેવાય છે.) આ જ વાતને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જે તપ-સંયમમાં ઉદમી છે તેનાવડે ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘ, આચાર્ય, પ્રવચન અને શ્રુત આ સર્વને વિષે કરવા યોગ્ય કાર્યો કરાયેલા જાણવા. 15

ટીકાર્થ :- ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘ, આચાર્ય, પ્રવચન અને શ્રુત આ બધાને વિષે તેનાવડે કાર્ય કરાયેલું જાણવું, કે જે સાધુ તપ-સંયમમાં ઉદમી હોય. તેમાં ચૈત્ય એટલે અર્હત્પ્રતિમા. કુલ એટલે વિદ્યાધરનામનું કુલ વિગેરે. ગણ એટલે પરિવાર સહિત એવા અનેક આચાર્યોનો સમુદાય. સંઘ એટલે સાધુ-સાધ્વી વિગેરે સર્વનો સમુદાય. આચાર્ય એ પ્રસિદ્ધ જ છે. ચ શબ્દથી ઉપાધ્યાયાદિ જાણવા. જો કે કુલ-ગણ વિગેરેમાં આચાર્ય વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જતો હોવા છતાં તે આચાર્ય વિગેરેનું પ્રાધાન્ય દેખાડવા માટે જુદા ગ્રહણ કર્યા છે. આ જ પ્રમાણે અન્યત્ર પણ=જયાં કુલ, ગણ-કહ્યા પછી આચાર્યને કહેવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તે રીતે જાણવું. 20

પ્રવચન એટલે સૂત્ર-અર્થ અને તદુભયરૂપ દ્વાદશાંગી શ્રુત એટલે સૂત્ર જ. (અહીં પ્રવચનમાં જો કે સૂત્ર આવી જવા છતાં સૂત્રની પ્રધાનતા જણાવવા શ્રુત જુદું ગ્રહણ કર્યું છે, એમ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.) ચ શબ્દ સ્વગત=ચૈત્યાદિસંબંધી અનેક પેટાભેદોને જણાવવા માટે છે. આ સર્વ 25 સ્થાનોના જે કાર્યો છે તે બધા તેનાવડે સમાપ્ત કરાયેલા જાણવા કે જે તપ-સંયમમાં ઉદમવાળો હોય.

ભાવાર્થ એ છે કે — તપ-સંયમમાં ઉદમી જીવ નિયમથી જ્ઞાન-દર્શનથી યુક્ત છે. અને આવો જીવ જ ગુરુ-લાઘવને (નકા-નુકસાનને) વિચારીને ચૈત્યાદિ કાર્યોમાં સમ્યગ્ રીતે પ્રવર્તે છે, કે જેથી તેની આ ભવમાં અને પરભવમાં ગુણવૃદ્ધિ થાય. જ્યારે જે જીવ ગુરુ-લાઘવને વિચાર્યા વિના ચૈત્યાદિના કૃત્યોમાં પ્રવર્તે છે તે અવિવેકી હોવાથી વાસ્તવિક રીતે અકૃત્યને જ 30 કરે છે. આ વિષયમાં ઘણું કહેવા જેવું છે (પરંતુ ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેવાતું નથી.) ॥૧૧૦૧॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે મૂલસૂત્રની ‘એવં મણ અભિધુણ’ વિગેરે બે ગાથાઓની વ્યાખ્યા

ચંદેસુ નિમ્મલયરા આઠ્ઠચ્ચેસુ અહિં પયાસયરા ।

સાગરવરગંભીરા સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ ॥૭॥

અસ્ય વ્યાખ્યા—ઇહ પ્રાકૃતશૈલ્યા આર્ષત્વાચ્ચ પદ્મમ્યથે સમમી દ્રષ્ટવ્યેતિ, ચન્દ્રેભ્યો નિર્મલતરાઃ, પાઠાન્તરં વા 'ચંદેહિં નિમ્મલયર'તિ, તત્ર સકલકર્મમલાપગમાચ્ચન્દ્રેભ્યો નિર્મલતરા
5 ઇતિ, તથા આદિત્યેભ્યોઽધિકપ્રભાસકરાઃ પ્રકાશકરા વા, કેવલોદ્યોતેન વિશ્વપ્રકાશનાદિતિ, વક્ષ્યતિ ચ નિર્યુક્તિકારઃ—'ચંદાઠ્ઠચ્ચગહાણમિત્યાદિ, તથા સાગરવરાદપિ ગમ્ભીરતરાઃ, તત્ર સાગરવરઃ—સ્વયંભૂરમણોઽભિધીયતે પરીષદોપસર્ગાદ્યક્ષોભ્યત્વાત્ તસ્માદપિ ગમ્ભીરતરા ઇતિ ભાવના, સિતં ધ્માતમેતેષામિતિ સિદ્ધાઃ, કર્મવિગમાત્ કૃતકૃત્યા इत्यर्थः, સિદ્ધિ-પરમપદપ્રાપ્તિ 'મમ દિસંતુ' મમ પ્રયચ્છન્તિત્વિતિ સૂત્રગાથાર્થઃ ॥૭॥

10 સામ્પ્રતં સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્ત્યૈનામેવ ગાથાં લેશતો વ્યાખ્યાનયન્નાહ—

ચંદાઠ્ઠચ્ચગહાણં પહા પયાસેઠ પરિમિતં ચિત્તં ।

કેવલિઅનાણતંભો લોગાલોગં પગાસેઠ ॥૧૧૦૨॥

વ્યાખ્યા—'ચન્દ્રાદિત્યગ્રહાણામિતિ, અત્ર ગ્રહા અઙ્ગારકાદયો ગૃહ્યન્તે, 'પ્રમા' જ્યોત્સ્ના

કરી. હવે ⇨

15 સૂત્રાર્થ :- ચન્દ્રો કરતાં પણ નિર્મલતર, સૂર્યો કરતાં પણ અધિક પ્રકાશને કરનારા, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કરતાં પણ ગંભીર એવા સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિને આપો.

ટીકાર્થ :- અહીં પ્રાકૃતશૈલી હોવાને કારણે તથા આ આર્ષપ્રયોગ હોવાથી સૂત્રમાં 'ચંદેસુ' એ પ્રમાણે જે સમમી વિભક્તિ કરી છે તે પંચમીના અર્થમાં જાણવી. તેથી 'ચન્દ્રો કરતાં પણ નિર્મલતર' એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો. અથવા મૂલમાં જ 'ચંદેસુ' ની બદલે 'ચંદેહિં' એ પ્રમાણે
20 પાઠાન્તર જાણવો. તેથી 'સકલ એવા કર્મમલો દૂર થવાથી ચન્દ્રો કરતાં નિર્મલતર' એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો. તથા કેવલજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશવડે સંપૂર્ણ વિશ્વનો પ્રકાશ કરતા હોવાથી સૂર્યો કરતાં અધિક પ્રકાશ કરનારા, (શા માટે અધિક પ્રકાશ કરનારા છે ? આવી શંકાનું સમાધાન)
25 નિર્યુક્તિકાર આગળની ગાથામાં કહેશે- 'ચંદાઠ્ઠચ્ચગહાણ...' વિગેરે તથા શ્રેષ્ઠ એવા સાગરથી પણ ગંભીરતર, અહીં સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર શ્રેષ્ઠ સાગર તરીકે જાણવો. સિદ્ધ ભગવંતો પરિષદ અને ઉપસર્ગો વિગેરેથી અક્ષોભ્ય હોવાથી સાગરવરથી પણ ગંભીરતર છે.

તથા સિતં=અંધાયેલું એવું કર્મ ધ્માતં=બળી ગયું છે જેમનું તે સિદ્ધ અર્થાત્ કર્મો દૂર થવાથી કૃતકૃત્ય એવા તે સિદ્ધો પરમપદની પ્રાપ્તિ મને આપો. ॥૭॥

અવતરણિકા :- હવે સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિ દ્વારા આ જ ગાથાને સંક્ષેપથી વ્યાખ્યાન કરતા કહે છે ⇨

30 ગાથાર્થ :- ચન્દ્ર, સૂર્ય, અને ગ્રહોની પ્રભા પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. જ્યારે કેવલજ્ઞાનનો લાભ લોકાલોકને પ્રકાશિત કરે છે.

ટીકાર્થ :- અહીં ગ્રહશબ્દથી મંગલગ્રહ વિગેરે લેવા. આ બધાની-પ્રભા=પ્રકાશ એ

‘પ્રકાશયતિ’ ઉદ્યોતયતિ પરિમિતં ક્ષેત્રમિત્યત્ર તાત્પર્યાત્તદ્વ્યપદેશઃ, યથા મહ્તાઃ ક્રોશન્તીતિ, ક્ષેત્રસ્યામૂર્તત્વેન મૂર્તપ્રભયા પ્રકાશનાયોગાદિતિ ભાવના, કેવલજ્ઞાનલાભસ્તુ લોકાલોકં ‘પ્રકાશયતિ’ સર્વધર્મૈરુદ્યોતયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૨॥ ઉક્તોડનુગમઃ, નયાઃ સામાયિકવદ્ દ્રષ્ટવ્યાઃ ॥ ઇતિ ચતુર્વિંશતિસ્તવટીકા સમાપ્તેતિ ॥

વ્યાખ્યાયાધ્યયનમિદં પ્રાપ્તં યત્કુશલમિહ મયા તેન ।

જન્મપ્રવાહહતયે કુર્વન્તુ જિનસ્તવં ભવ્યાઃ ॥૧॥

॥ ઇતિ શ્રીચતુર્વિંશતિસ્તવાધ્યયનં સંભાષ્યનિર્યુક્તિવૃત્તિકં સમાપ્તમ્ ॥

અથ તૃતીયં વંદનાધ્યયનમ્

સામ્પ્રતં ચતુર્વિંશતિસ્તવાનન્તરં વંદનાધ્યયનં, તસ્ય ચાયમભિસમ્બન્ધઃ, અનન્તરાધ્યયને સાવદ્યયોગવિરતિલક્ષણસામાયિકોપદેષ્ટામર્હતામુત્કીર્તનં કૃતમ્, ઇહ ત્વર્હદુપદિષ્ટસામાયિકગુણવત 10
 એવ વંદનલક્ષણા પ્રતિપત્તિઃ કાર્યેતિ પ્રતિપાદ્યતે, યદ્વા-ચતુર્વિંશતિસ્તવેઽર્હદગુણોત્કીર્તનરૂપાયા

પરિમિત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. અહીં ‘તાત્પર્યાત્તદ્વ્યપદેશઃ’ (અર્થાત્ તેમાં રહેલું હોવાથી તે તેના વ્યપદેશને પામે છે.) ન્યાય છે. જેમ કે માયડાં અવાજ કરે છે. (અહીં જો કે માયડાં ઉપર રહેલા લોકો અવાજ કરતા હોવા છતાં માયડાં અવાજ કરે છે એમ બોલાય છે, તેમ સૂર્ય વિગેરે તે ક્ષેત્રમાં રહેલ દ્રવ્યોને પ્રકાશિત કરતા હોવા છતાં ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે એમ આ ન્યાયથી 15
 બોલાય છે. આવું શા માટે બોલવું પડે છે ? તે કહે છે-) ક્ષેત્ર અમૂર્ત છે. તેથી અમૂર્ત એવા ક્ષેત્રનો મૂર્ત એવી પ્રભાવડે (પ્રભા એ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી મૂર્ત છે.) પ્રકાશ થઈ શકતો નથી. જ્યારે કેવલજ્ઞાનનો લાભ એ તો લોકાલોકને સર્વ ધર્મોવડે પ્રકાશિત કરે છે. (આશય એ છે કે ચન્દ્ર, સૂર્ય વિગેરે દ્વારા જીવને પરિમિત ક્ષેત્રનું જ જ્ઞાન થઈ શકે છે જ્યારે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા બાદ જીવને સર્વ દ્રવ્યોના સર્વ ધર્મોનું જ્ઞાન થતું હોવાથી, તેના દ્વારા ભગવંતો સર્વ 20
 ક્ષેત્રનો પ્રકાશ કરતા હોવાથી સૂર્યાદિ કરતાં અધિક પ્રકાશ કરનારા સિદ્ધો છે.) ॥૧૧૦૨॥ અનુગમ કલ્પો. નયો સામાયિક અધ્યયન પ્રમાણે જાણી લેવા. આ પ્રમાણે ચતુર્વિંશતિસ્તવની ટીકા પૂર્ણ થઈ.

આ અધ્યયનનું વ્યાખ્યાન કર્યા બાદ જે કુશલ (પુણ્ય) મારાવડે પ્રાપ્ત કરાયું છે, તે કુશલવડે ભવ્ય જીવો જન્મના પ્રવાહનો નાશ કરવા જિનસ્તવને કરો. ॥૧॥ 25

❖ શ્રીજું વંદન અધ્યયન ❖

હવે ચતુર્વિંશતિસ્તવ પછી વંદન અધ્યયનનો અધિકાર છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે જાણવો → પૂર્વના ચતુર્વિંશતિ અધ્યયનમાં સાવદ્યયોગની વિરતિરૂપ સામાયિકના ઉપદેશક એવા અરિહંતોનું નામોત્કીર્તન કર્યું. હવે આ અધ્યયનમાં તે જ અરિહંતોવડે ઉપદેશાયેલ એવા સામાયિકરૂપ 30
 ગુણવાળી જ વ્યક્તિને વંદનરૂપ ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે એ વાત જણાવાય છે.

અથવા ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામના અધ્યયનમાં અરિહંતોના ગુણોત્કીર્તનરૂપ ભક્તિથી કર્મક્ષય

- ભક્તે: કર્મક્ષય ઉક્તઃ, યથોક્તમ્—‘ભક્તીઽ જિણવરાણં ચિજ્જંતી પુવ્વસંચિઆ કમ્મ’ તિ, વન્દનાધ્યયનેઽપિ કૃતિકર્મરૂપાયાઃ સાધુભક્તેસ્તદ્વતોઽસાવેવ પ્રતિપાદ્યતે, વક્ષ્યતિ ચ—
 “વિણઓવચાર માણસ્સ મંજણા પૂયણા ગુરુજણસ્સ । તિથ્થગરાણ ય આણા સુયધમ્મા-
 રાહણાઽકિરિયા ॥૧॥” અથવા સામાયિકે ચારિત્રમુપવર્ણિતં, ચતુર્વિંશતિસ્તવે ત્વર્હતાં ગુણસ્તુતિઃ,
 5 સા ચ દર્શનજ્ઞાનરૂપા એવમિદં ત્રિતયમુક્તમ્, અસ્ય ચ વિતથાસેવનાયામૈહિકામુષ્મિકાપાય-
 પરિજિહ્વીર્ષુણા ગુરોર્નિવેદનીયં, તદ્ધ વન્દનપૂર્વમિત્યતસ્તત્ત્રિરૂપ્યતે, ઇત્યમનેનાનેકપ્રકારેણ
 સમ્બન્ધેનાઽઽયાતસ્યાસ્યાધ્યયનસ્ય ચત્વાર્યનુયોગદ્વારાણિ સપ્રપઞ્ચં વક્તવ્યાનિ, તત્ર નામનિષ્પન્ને
 નિક્ષેપે વન્દનાધ્યયનમિતિ (નામ), તત્ર વન્દનં નિરૂપ્યતે—‘વદિ અભિવાદનસ્તુત્યોઃ’ ઇત્યસ્ય
 ‘કરણાધિકરણયોક્તે’ (પા૦૩-૩-૧૧૭)તિ લ્યુટ્, ‘યુવોરનાકાવિ’ (પા૦૭-૧-૧)ત્યનાદેશઃ,
 10 ‘ઈદિતો નુમ્ ધાતો’રિતિ (પા૦૭-૧-૫૮) નુમાગમઃ, તતશ્ચ વન્દ્યતે—સ્તૂયતેઽનેન પ્રશસ્તમનો-

- થાય છે એમ કહ્યું. તે આ પ્રમાણે — ‘જિનવરોની ભક્તિથી પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે...’
 (ગા. ૧૦૮૭). એ જ પ્રમાણે આ વંદન અધ્યયનમાં પણ વંદનરૂપ સાધુની ભક્તિથી તે વંદન
 કરનારને કર્મક્ષય જ કહેવાનો છે. જેમાં આગળ કહેશે — વિનયરૂપ ઉપચાર કરવાથી (અર્થાત્
 વિનય કરવાથી) અહંકારનો નાશ થાય છે. અહંકારના નાશથી ગુરુજનની પૂજા, તીર્થકરોની
 15 આજ્ઞાનું પાલન, શ્રુતધર્મની આરાધના અને સિદ્ધપણું (આટલા ફલ વંદનરૂપ વિનય કરવાથી
 પ્રાપ્ત થાય છે. ગા. ૧૨૧૫.)

- અથવા સામાયિક અધ્યયનમાં ચારિત્રનું વર્ણન કર્યું. ચતુર્વિંશતિસ્તવ અધ્યયનમાં અરિહંતોના
 ગુણોની સ્તુતિ કરી. અને તે ગુણસ્તુતિ દર્શન-જ્ઞાનરૂપ છે. આમ આ બંને અધ્યયનમાં જ્ઞાન-
 દર્શન-ચારિત્રનું વર્ણન કર્યું. હવે જ્યારે આ ત્રણનું ખોટું આચરણ થાય ત્યારે આ લોક અને
 20 પરલોકમાં આવતા દુઃખોને દૂર કરવાની ઈચ્છાવાળા જીવે તે ખોટા આચરણનું ગુરુને નિવેદન
 કરવાનું હોય છે. અને આ નિવેદન વંદનપૂર્વક કરવાનું હોવાથી હવે વંદન અધ્યયનનો આરંભ
 કરાય છે. આ રીતે આવા પ્રકારના જુદા જુદા સંબંધોથી આવેલા આ અધ્યયનના ચાર
 અનુયોગદ્વારો વિસ્તારપૂર્વક કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં ક્રમશઃ વર્ણન કરતા કરતા નામનિષ્પન્ન
 નિક્ષેપ આવે, ત્યારે તે નિક્ષેપમાં ‘વંદનાધ્યયન’ નામ જાણવું. અહીં સૌ પ્રથમ વંદન નિરૂપણ
 25 કરાય છે ⇨

- વદ્ ધાતુ અભિવાદન-સ્તુતિના અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુને ‘કૈરણ...’ સૂત્રથી કરણ
 (ત્રીજી વિભક્તિ) અને અધિકરણ(સમમી વિભક્તિ)ના અર્થમાં લ્યુટ્ પ્રત્યય લાગે છે. (લ્યુટ્માં
 લ્ અને ટ્ એ ઇત્ છે. તથા ‘યુ’નો) ‘યુવો...’=યુ અને વોનો અનુક્રમે અન્ અને અક્ આદેશ
 થાય છે’ એ સૂત્રથી અન્ આદેશ થયો. વળી ‘ઈદિતો...’ સૂત્રથી ધાતુને નુમ્ પ્રત્યય લાગશે
 30 (અહીં નુમ્ એટલે ડમ્ એ અનુબંધ છે જેનો લોપ થતાં ન્ પ્રત્યય રહે.) તેથી વન્દન શબ્દ બને.

૭૪. વિનયોપચારઃ માનસ્ય મજ્ઞના પૂજના ગુરુજનસ્ય । તીર્થકરાણાં ચાજ્ઞા શ્રુતધર્મારાધનાઽક્રિયા ॥૧॥

★ ‘કરણાઽઽધારે’ - સિદ્ધહેમં ૫-૩-૧૨૧ । + ‘ઉદિતઃ સ્વરાત્ત્રો’ - સિદ્ધહેમં ૪-૪-૧૮ ।

વાક્કાયવ્યાપારજાલેનેતિ વન્દનમ્, અસ્યાધુના પર્યાયશબ્દાન્ પ્રતિપાદયન્નિદં ગાથાશકલમાહ નિર્યુક્તિકાર:-

વંદણચિદ્ધિક્કિક્કમ્ પૂયાકમ્ ચ વિણયકમ્ ચ ।

વ્યાખ્યા-વન્દનં નિરૂપિતમેવ, ‘ચિજ્ ચયને’ અસ્ય ‘સ્ત્રિયાં ક્તિન્’ (પા૦ ૩-૩-૧૪) કુશલકર્મણશ્ચ ચયનં ચિતિઃ, કારણે કાર્યોપચારાદ્રજોહરણાદ્યુપધિસંહતિરિત્યર્થઃ: ચીયતે અસા- 5
વિતિ વા ચિતિઃ, ભાવાર્થઃ પૂર્વવત્, ‘ડુક્રજ્ કરણે’ અસ્યાપિ ક્તિન્પ્રત્યયાન્તસ્ય કરણં કૃતિઃ
અવનામાદિકરણમિત્યર્થઃ, ક્રિયતેઽસાવિતિ વા કૃતિઃ-મોક્ષાયાવનામાદિચેષ્ટૈવ, વન્દનં ચ ચિતિશ્ચ
કૃતિશ્ચ વન્દનચિતિકૃતયઃ તા એવ તાસાં વા કર્મ વન્દનચિતિકૃતિકર્મ, કર્મશબ્દઃ
પ્રત્યેકમભિસંબદ્ધયતે અનેકાર્થશ્ચાયં, ક્વચિત્કારકવાચકઃ ‘કર્તુર્ગીષ્મિતતમં કર્મે’ (પા૦ ૧-૪-
૪૧) તિ વચનાત્, ક્વચિત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિવાચકઃ, ‘કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષ’ (તત્ત્વા૦ અ૦ 10

જેનો વ્યુત્પત્તિઅર્થ → જે પ્રશસ્ત એવા મન, વચન, કાયાના વ્યાપારના સમૂહવડે સ્તવના કરાય તે વન્દન (અહીં તૃતીયા વિભક્તિમાં એટલે કરણ અર્થમાં અને પ્રત્યય લાગેલો છે. માટે પ્રશસ્ત મન, વચન કાયાના વ્યાપારનો સમૂહ વન્દન તરીકે આવશે.) હવે આ વન્દન શબ્દના જ પર્યાયવાચી શબ્દોનું પ્રતિપાદન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી ગાથાના પૂર્વાર્ધને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) વંદનકર્મ, ચિતિકર્મ, કૃતિકર્મ, પૂજાકર્મ અને વિનયકર્મ. 15

ટીકાર્થ :- વંદનશબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જાણવો. ‘ચિ’ ધાતુ ‘એકદું કરવું’ અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુને સ્ત્રીલિંગમાં ક્તિન્ પ્રત્યય લાગતા ચિતિ શબ્દ બને છે અર્થાત્ કુશલકર્મોને એકઠા કરવા તે ચિતિ. અહીં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરતા ચિતિશબ્દથી રજોહરણ વિગેરે ઉપધિઓનો સમૂહ જાણવો. (આ રજોહરણાદિ ઉપધિઓના સમૂહવડે કુશલકર્મ બંધાતું હોવાથી રજોહરણાદિ કારણ છે અને કુશલકર્મોનો બંધ એ કાર્ય છે. આમ, વાસ્તવિક રીતે કુશલકર્મોનો 20
બંધ એ ચિતિ છે, છતાં તેનો કારણમાં ઉપચાર કરી રજોહરણાદિના સમૂહને ચિતિ કહ્યો.) અથવા જે ભેગું કરાય=એકદું કરાય તે ચિતિ. અહીં પણ કુશલકર્મો જ એકઠા થતાં હોવાથી ચિતિશબ્દથી કુશલકર્મો જ લેવાના છે. પણ પૂર્વની જેમ ઉપચાર કરતા ઉપધિનો સમૂહ ચિતિશબ્દથી લેવો.

કૃ ધાતુ કરણ અર્થમાં છે. આ ધાતુને પણ ક્તિન્ પ્રત્યય લગાડતાં કૃતિશબ્દ બને છે 25
અર્થાત્ અવનામ (કંઈક કાયાને નમાવવું) વિગેરે કરવું તે કૃતિ. અથવા જે કરાય તે કૃતિ અર્થાત્ મોક્ષ માટે અવનામાદિ ક્રિયા કરવી તે કૃતિ. વંદન, ચિતિ અને કૃતિ તે વંદનચિતિકૃતિ. તે જ કર્મ અથવા તેઓનું કર્મ=ક્રિયા તે વંદનચિતિકૃતિકર્મ. (આ પ્રમાણે સમાસ કરવો.) અહીં કર્મશબ્દ પ્રત્યેક સાથે જોડતા વંદનકર્મ, ચિતિકર્મ અને કૃતિકર્મ એ પ્રમાણે અર્થ કરવો. આ કર્મશબ્દ અનેક અર્થવાળો છે. 30

કો’ક સ્થાને કારક અર્થમાં કર્મશબ્દ વપરાય છે. જેમ કે, કર્તાને અત્યંત ઈચ્છિત એવું કારક તે કર્મ કહેવાય છે. કો’ક સ્થાને જ્ઞાનાવરણાદિનો વાચક કર્મશબ્દ છે. જેમ કે, સંપૂર્ણ

૧૦ સૂ૦ ૩) ઇતિ વચનાત્, ક્વચિત્ ક્રિયાવાચકઃ, 'ગન્ધર્વા રક્ષિતાઃ સર્વે, સદ્ગ્રામે
 ભીમકર્મણે'તિ વચનાત્, ઇહ ક્રિયાવચનઃ પરિગૃહ્યતે, તતશ્ચ વન્દનકર્મ ચિત્તિકર્મ કૃતિકર્મ
 ઇતિ, ઇહ ચ પુનઃ ક્રિયાઽભિધાનં વિશિષ્ટવનામાદિક્રિયાપ્રતિપાદનાર્થમદુષ્ટમેવેતિ, 'પૂજ પૂજાયામ્'
 ૫ અસ્ય 'ગુરોશ્ચ હલ' (પા૦ ૩-૩-૧૦૩) ઇત્યપ્રત્યયાન્તસ્ય પૂજનં પૂજા-પ્રશસ્તમનોવાકકાય-
 ચેષ્ટેત્યર્થઃ, પૂજાયાઃ કર્મ પૂજાકર્મ પૂજાક્રિયેત્યર્થઃ, પૂજૈવ વા કર્મ પૂજાકર્મ, ચશબ્દઃ
 પૂજાક્રિયાયા વન્દનાદિક્રિયાસામ્યપ્રદર્શનાર્થઃ, 'ળીઞ્ પ્રાપ્ણે' ઇત્યસ્ય ઇરચિ (પા૦ ૩-૩-૫૬)
 તિ અચ્ પ્રત્યયે ગુણે અયાદેશે સતિ વિપૂર્વસ્ય વિનયનં વિનયઃ, કર્માપનયનમિત્યર્થઃ, વિનીયતે
 વાઽનેનાષ્ટપ્રકારં કર્મેતિ વિનયસ્તસ્ય કર્મ વિનયકર્મ, ચઃ પૂર્વવદેવ, અયં ગાથાર્દ્રસંક્ષેપાર્થઃ ॥
 આહ—

10

કાયવ્વં કસ્સ વ કેણ વાવિ કાહે વ કઙ્કુત્તો ? ॥૧૧૦૩॥

કર્મોનો (જ્ઞાનાવરણાદિનો) ક્ષય થવાથી મોક્ષ થાય છે. કો'ક સ્થાને કર્મશબ્દ ક્રિયાવાચક છે.
 જેમ કે, યુદ્ધમાં ભીમની ક્રિયાએ સર્વ ગન્ધર્વોને આકર્ષ્યા (અર્થાત્ ભીમની યુદ્ધકળાને જોઈ સૌ
 ગન્ધર્વો આશ્ચર્ય પામ્યા.) પ્રસ્તુતમાં કર્મશબ્દ ક્રિયાવાચી લેવાનો છે. તેથી વંદનક્રિયા, ચિત્તિક્રિયા
 અને કૃતિક્રિયા એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો. (જો કે વંદન વિગેરે પણ એક પ્રકારની ક્રિયા જ છે,
 15 છતાં ક્રિયાવાચી એવા કર્મશબ્દદ્વારા) અહીં પુનઃ ક્રિયાનું જે અભિધાન કર્યું તે વિશિષ્ટ એવી
 અવનામાદિ ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે હોવાથી અદુષ્ટ જાણવું. (અર્થાત્ વંદન વિગેરે શબ્દથી
 અવનામાદિ વિશિષ્ટક્રિયા લેવી છે એવું જણાવવા કર્મશબ્દ છે.)

‘પૂજ’ ધાતુ ‘પૂજા કરવી’ અર્થમાં છે. ‘ગુરોશ્ચ હલઃ’=‘ગુરોઃ’ અને ‘હલઃ’ બંને પંચમી
 વિભક્તિ છે. ‘હલ’ એટલે વ્યંજન. તેથી ગુરુ અક્ષરવાળા અને હલ=વ્યંજનાન્ત ધાતુથી સ્ત્રીલિંગમાં
 20 ‘અ’ પ્રત્યય થાય છે. અહીં ‘પૂજ’ ધાતુને ‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં પૂજા શબ્દ બને છે, અર્થાત્
 પ્રશસ્ત મન-વચન-કાયાનો જે વ્યાપાર તે પૂજા. આ પૂજાની જે ક્રિયા તે પૂજાક્રિયા અથવા
 પૂજારૂપ જે ક્રિયા તે પૂજાક્રિયા. મૂળનો ‘ચ’ શબ્દ પૂજાક્રિયાની વંદનાદિક્રિયાની સાથે સમાનતા
 જણાવનારો છે.

‘ળી’ ધાતુ ‘પ્રાપ્ત કરવું’ અર્થમાં છે. ‘ઐરચ્’=‘ઈવર્ણાન્તિ ધાતુને ભાવ અને કર્તા સિવાયની
 25 વિભક્તિમાં ‘અચ્’ પ્રત્યય લાગે છે. પાણિનીય આ સૂત્રથી અહીં ‘ળી’ ધાતુને અચ્ પ્રત્યય
 લાગતાં ગુણ થશે. ગુણ થયા પછી ‘ઐ’ નો ‘અચ્’ આદેશ થશે. એટલે નચ્ + અ(અચ્)=નચ
 થશે. આ ધાતુને વિ ઉપસર્ગ લગાડતા વિનય શબ્દ બનશે. (વિ ઉપસર્ગ લાગતાં ળી ધાતુનો
 ‘દૂર કરવું’ અર્થ થશે. એટલે) કર્મોને દૂર કરવા તે વિનય. અથવા જેનાવડે આઠ પ્રકારના કર્મો
 દૂર થાય તે વિનય. તેની જે ક્રિયા તે વિનયકર્મ. ‘ચ’ શબ્દ પૂર્વની જેમ સમાનતા જણાવનારો
 30 જાણવો. આ પ્રમાણે આ ગાથાનો સંક્ષેપાર્થ કહ્યો.

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાર્ધ) આ વંદન કોને કરવા યોગ્ય છે ? અથવા કોનાવડે કરવા યોગ્ય છે ?

કહોળયં કહસિરં કહિં ચ આવસ્સણ્હિ પરિસુદ્ધં ।

કહ્લોસવિષ્ણુમુક્તં કિઙ્કમ્મં કીસ કીરઙ્ક વા ? ॥૧૧૦૪॥

વ્યાખ્યા—ઇદં વંદનં કર્તવ્યં કસ્ય વા કેન વાઽપિ 'કદા વા' કસ્મિન્ વા કાલે 'કતિકૃત્વો વા' કિયત્યો વા વારાઃ ? । અવનતિઃ-અવનતં, કત્યનવતં તદ્વંદનં કર્તવ્યં ?, કતિશિરઃ કતિ શિરાંસિ તત્ર ભવન્તીત્યર્થઃ, કતિભિરાવશ્યકૈઃ-આવર્તાદિભિઃ પરિશુદ્ધં, કતિ- 5
દોષવિપ્રમુક્તં, ટોલગત્યાદયો દોષાઃ, 'કૃતિકર્મ' વંદનકર્મ 'કીસ કીરઙ્ક' ત્તિ કિમિતિ વા ક્રિયત ઇતિ ગાથાદ્વયસંક્ષેપાર્થઃ ॥ અવયવાર્થ ઉચ્યતે, તત્ર વંદનકર્મ દ્વિધા-દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યતો મિથ્યાદષ્ટેરનુપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટેશ્ચ, ભાવતઃ સમ્યગ્દષ્ટેરુપયુક્તસ્ય, ચિતિકર્માપિ દ્વિધૈવ-દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યતસ્તાપસાદિલિંગગ્રહણકર્માનુપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટે રજોહરણાદિકર્મ ચ, ભાવતઃ સમ્યગ્દષ્ટ્યુપયુક્તરજોહરણાદ્યુપધિક્રિયેતિ, કૃતિકર્માપિ દ્વિધા-દ્રવ્યતઃ કૃતિકર્મ નિહ્વાદીનામ- 10
વનામાદિ કરણમનુપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટીનાં ચ, ભાવતઃ સમ્યગ્દષ્ટ્યુપયુક્તાનામિતિ, પૂજાકર્માપિ દ્વિધા-દ્રવ્યતો નિહ્વાદીનાં મનોવાકકાયક્રિયા અનુપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટીનાં ચ, ભાવતઃ સમ્યગ્દષ્ટ્યુપયુક્તાનામિતિ, વિનયકર્માપિ દ્વિધા-દ્રવ્યતો નિહ્વાદીનામનુપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટીનાં ચ, ભાવત ઉપયુક્તસમ્યગ્દષ્ટીનાં

ક્યારે અને કેટલી વાર કરવા ?

ગાથાર્થ :- કેટલી વાર અવનત કરવા ? કેટલા મસ્તક ? અને કેટલા આવશ્યકોવડે આ 15
વંદન પરિશુદ્ધ થાય ? કેટલા દોષથી રહિત અને શા માટે આ વંદનકર્મ કરવું ?

ટીકાર્થ :- આ વંદન કોને કરવા યોગ્ય છે ? કોનાવડે, ક્યારે, કેટલી વાર કરવા યોગ્ય છે ? કેટલા અવનતવાળું વંદન કરવા યોગ્ય છે ? તે વંદનમાં કેટલા મસ્તકો હોય ? આવર્તાદિ કેટલા આવશ્યકોથી શુદ્ધ હોવું જોઈએ ? ટોલગતિ વિગેરે કેટલા દોષોથી રહિત હોવું જોઈએ ?, અને આ વંદનકર્મ શા માટે કરવું જોઈએ ? આ પ્રમાણે બંને ગાથાનો સંક્ષેપાર્થ કલ્પો. 20

વિસ્તારાર્થ હવે કહેવાય છે. તેમાં વંદનક્રિયા બે પ્રકારે થાય - (૧) દ્રવ્યથી અને (૨) ભાવથી. (ઉપયુક્ત કે અનુપયુક્ત એવા) મિથ્યાદષ્ટિની અને અનુપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિની વંદનક્રિયા દ્રવ્યથી જાણવી. તથા ઉપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિની વંદનક્રિયા ભાવથી જાણવી. ચિતિકર્મ પણ દ્રવ્ય-ભાવથી બે પ્રકારે છે. તેમાં તાપસાદિની લિંગગ્રહણક્રિયા અને અનુપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિની રજોહરણાદિક્રિયા દ્રવ્યથી ચિતિકર્મ જાણવું. ઉપયુક્ત એવા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવની રજોહરણાદિઉપપિની 25
ક્રિયા ભાવથી ચિતિકર્મ જાણવું.

કૃતિકર્મ પણ દ્રવ્ય-ભાવથી બે પ્રકારે છે. તેમાં નિહ્વો અને અનુપયુક્ત એવા સમ્યગ્દષ્ટિ-જીવોનું અવનામાદિકરણ એ દ્રવ્યથી કૃતિકર્મ જાણવું. ઉપયુક્ત એવા સમ્યગ્દષ્ટિજીવોનું અવનામાદિકરણ એ ભાવથી કૃતિકર્મ જાણવું. પૂજાકર્મ પણ બે પ્રકારે - નિહ્વો અને અનુપયુક્ત એવા સમ્યગ્દષ્ટિની મન-વચન-કાયાની ક્રિયા એ દ્રવ્યથી તથા ઉપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિઓનું ભાવથી 30
પૂજાકર્મ જાણવું. વિનયકર્મ પણ બે પ્રકારે - તેમાં નિહ્વો અને અનુપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિઓનું દ્રવ્યથી તથા ઉપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિઓની વિનયક્રિયા એ ભાવથી વિનયકર્મ જાણવું. ॥૧૧૦૩ -

વિનયક્રિયેતિ ॥૧૧૦૩-૧૧૦૪॥

સામ્પ્રતં વન્દનાદિષુ દ્રવ્યભાવભેદપ્રચિકટયિષયા દૃષ્ટાન્તાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ—

સીયલે ચ્ચુદ્ધુએ કળ્હે, સેવએ પાલએ તહા ।

પંચેતે દિઢુંતા કિઢકમ્મે હોંતિ ણાયવ્વા ॥૧૧૦૫॥

- 5 વ્યાખ્યા—સીતલઃ ક્ષુલ્લકઃ કૃષ્ણઃ સેવકઃ પાલકસ્તથા પૃચ્છેતે દૃષ્ટાન્તાઃ કૃતિકર્મણિ ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યા इति । કઃ પુનઃ શીતલઃ ?, તત્ર કથાનકમ્-एगंस्स रण्णो पुत्तो सीयलो णाम, સો ય ણિવ્વિણ્ણકામભોગો પવ્વતિઓ, તસ્સ ય ભગિણી અણ્ણસ્સ રણ્ણો દિણ્ણા, તીસે ચત્તારિ પુત્તા, સા તેસિં કહંતરેસુ કહં કહેઢ, જહા તુઙ્ગ માતુલઓ પુવ્વપવ્વઢઓ, એવં કાલો વચ્ચઢ । તેઽપિ અન્નયા તહારૂવાણં થેરાણં અંતિએ પવ્વઢયા ચત્તારિ, બહુસ્સુયા
- 10 જાયા, આચરિયં પુચ્છિંઠં માઝલગં વંદગા જંતિ । એગંમિ ણયરે સુઓ, તત્થ ગયા, વિયાલો જાઝ્ઞત્તિકાઠં બાહિરિયાએ ઠિયા, સાવગો ય ણયરં પવેસિઝકામો સો ભગિઓ સીયલાચરિયાણં

૧૧૦૪॥

અવતરણિકા :- હવે વંદનાદિના દ્રવ્ય-ભાવભેદને પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાથી દૃષ્ટાન્તોનું પ્રતિપાદન કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ :- દીકાર્થ મુજબ જાણવો.

દીકાર્થ :- શીતલ, ક્ષુલ્લક, કૃષ્ણ, સેવક અને પાલક આ પાંચ દૃષ્ટાન્તો કૃતિકર્મમાં જાણવા. અહીં તે શીતલ કોણ છે? તે કથાનકથી કહે છે →

❖ શીતલાચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત ❖

- 20 એક રાજાને શીતલ નામનો પુત્ર હતો. કામ-ભોગો પ્રત્યે નિર્વેદને=વૈરાગ્યને પામતા તે પુત્રે દીક્ષા લીધી. તેની બહેન અન્ય રાજાને આપેલી હતી. બહેનને ચાર પુત્રો હતા. તે ચારે પુત્રોને બહેન (માતા) કથા કહેતા વચ્ચે (શીતલની) કથા કહે છે કે - તમારા મામાએ દીક્ષા લીધી છે. આ પ્રમાણે કાલ પસાર થાય છે. તે ચારે પુત્રો પણ તેવા પ્રકારના વિશિષ્ટ આચાર્ય પાસે પ્રવ્રજિત થયા. બહુશ્રુત થયા. એકવાર પોતાના આચાર્યની રજા લઈને તે ચારે મામાને વંદન કરવા નીકળ્યા.

- 25 અમુક ગામમાં રોકાયેલા છે એવું તેઓએ સાંભળ્યું. તેઓ ત્યાં ગયા. પરંતુ તે ગામમાં આવતા સાંજ પડી ગઈ હોવાને કારણે ગામની બહાર જ રોકાયા. નગરમાં જવાની ઈચ્છાવાળા એક શ્રાવકને કહ્યું કે - “અંદર શીતલાચાર્ય છે તેમને કહેવું કે - જે તમારા ભાણિયા છે તે આવેલા છે

- 30 ૭૫. એકસ્ય રાજઃ પુત્રઃ શીતલો નામ, સ ચ નિર્વિણ્ણકામભોગઃ પ્રવ્રજિતઃ, તસ્ય ચ ભગિની અન્યસ્મૈ રાજે દત્તા, તસ્યાશ્ચત્વારઃ પુત્રાઃ, સા તેભ્યઃ કથાન્તરેષુ (કથાવસરેષુ) કથાં કથયતિ-યથા યુષ્માકં માતુલઃ પૂર્વ પ્રવ્રજિતઃ, એવં કાલો વ્રજતિ । તેઽપિ અન્યદા તથારૂપાણાં સ્થવિરાણામન્તિકે પ્રવ્રજિતાશ્ચત્વારઃ, બહુશ્રુતા જાતાઃ, આચાર્ય પૃથ્વા માતુલં વન્દિતું યાન્તિ । એકસ્મિન્નગરે શ્રુતઃ, તત્ર ગતાઃ, વિકાલો જાત इतिकृत्वा બાહિરિકાયાં સ્થિતાઃ, શ્રાવકશ્ચ નગરં પ્રવેષ્ટકામઃ સ ભગિતઃ-શીતલાચાર્યેભ્યઃ

૭૬ કહેહિ—જે તુજ્ઞં ભાઈણજ્ઞા તે આગયા વિચારોત્તિ ન પવિટ્ઠા, તેણં કહિયં, તુઢો, ઇમેસિંપિ રત્તિં સુદેણ અજ્ઞવસાણેણ ચરણહવિ કેવલણાણં સમુપ્પણં । પમાણ આચરિયા દિસાડ પલોઈતિ, એતાહે મુહુતેણં ઈહિતિ, પોરિસિસુત્તં મણ્ણે કરેતા અચ્છંતિ, ઉઘાડાણ અત્થપોરિસિત્તિ, અઈચિરાવિણ ચ તે દેવકુલિયં ગયા, તે વીચરાગા ન આઢાયંતિ, ડંડઓડ્ણેણ ઠવિઓ, પડિવકંતો, આલોડાણ ભણાઈ-કઓ વંદામિ ? ભણંતિ-જઓ મ્હે પડિહાયડ, સો ચિંતેડ-અહો 5 દુડમેહા નિલ્લજ્જત્તિ, તહવિ રોસેણ વંદડ, ચરુસુવિ વંદિણસુ, કેવલી કિર પુવ્વપડત્તં ડવચારં ન મંજડ જાવ ન પડિભિજ્જડ, એસ જીયકલ્પો, તેસુ નત્થિ પુવ્વપવત્તો ડવચારોત્તિ, મ્હણંતિ-

પરંતુ રાત પડી હોવાથી અંદર પ્રવેશ્યા નથી.” શ્રાવકે વાત કરી. શીતલાચાર્ય ખુશ થયા.

આ બાજુ ચારે પુત્રોને શુભ અધ્યવસાય પ્રાપ્ત થવાથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પ્રભાત થતાં આચાર્ય તે તરફની દિશાઓનું અવલોકન કરે છે કે હમણાં આવશે, એક મૂહૂર્ત પછી આવશે, 10 અથવા તેઓ સૂત્રપૌરુષીને કરીને આવશે, એવું હું માનું છું એમ વિચારીને ઉપાશ્રયમાં જ આચાર્ય રહ્યા. ઉદ્ઘાટ પૌરુષી (પોણો પ્રહર) થતાં વિચાર્યું કે અર્થપૌરુષી કરીને આવશે. પરંતુ જ્યારે લાંબા કાળ પછી પણ તેઓ આવ્યા નહીં. એટલે આચાર્ય પોતે બહાર ઉદ્યાનમાં રહેલ દેવમંદિરમાં ગયા. આ બાજુ વીતરાગ બનેલા ભાણિયાઓ આચાર્યનો આદર કરતા નથી. આચાર્યએ પોતાનો દાંડો અમુક સ્થાને મૂક્યો. ઈરિયાવહી કરી. તે ક્યાં બાદ ભાણિયાઓને પૂછ્યું — “ક્યાંથી (કોને સૌ 15 પ્રથમ) વંદન કરું ?” તેઓએ કહ્યું- “જ્યાંથી તમને યોગ્ય લાગે ત્યાંથી.”

આચાર્યે વિચાર્યું — “અહો ! આ દુષ્ટ શિષ્યો નિર્લજ્જ છે.” છતાં રોષે ભરાઈને આચાર્ય બધાને વંદન કરે છે. જ્યારે ચારેને વંદન કર્યા (ત્યારે ‘તેઓએ કહ્યું’ એ પ્રમાણે આગળ ‘મ્હણંતિ’ પદ સાથે અન્વય જોડવો.)

શંકા :- પણ તે ચારે નાના હતા, તો તેમણે વંદન કરવાને બદલે વંદન કરતાં આચાર્યને 20 નિષેધ કેમ ન કર્યો ? કારણ કે સામેવાળાને ‘કેવલી’ છે તે ખબર ન પડે ત્યાં સુધી કેવલી પૂર્વવત્ત વ્યવહારનો ભંગ કરે નહીં, એવો જીતકલ્પ છે.

સમાધાન :- બરાબર છે. પણ તે બે વચ્ચે પૂર્વે કોઈ વ્યવહાર થયો જ નહોતો તેથી આચાર્યને નિષેધ કર્યો નહીં. તથા તેઓએ કહ્યું — “દ્રવ્યવંદનવડે તમે વંદન કર્યું, ભાવવંદન

૭૬. કથયે:-એ યુષ્માકં મ્હાગિનેયાસ્તે આગતા વિકાલ ઇતિ ન પ્રવિષ્ઠાઃ, તેન કથિતં, તુષ્ઠઃ, એષામપિ રાત્રી 25 શુભેનાધ્યવસાયેન ચતુર્ણામપિ કેવલજ્ઞાનં સમુત્પન્નં । પ્રમાતે આચાર્યા દિશઃ પ્રલોકયન્તિ, અધુના મુહૂર્તેનૈવ્યન્તિ, સૂત્રપૌરુષી કુર્વન્તઃ (ઇતિ) મન્યે તિષ્ઠન્તિ, ડદ્ધાટાયામર્થપૌરુષીમિતિ, અતિચિરાયિતે ચ તે દેવકુલિકાં ગતાઃ, તે વીતરાગા નાદ્રિયન્તે, ડણ્ડકોડ્ણેન સ્થાપિતઃ, પ્રતિક્રાન્તઃ, આલોચિતે મ્હણતિ-કુતો વન્દે ?, મ્હણન્તિ-યતો મ્હવતાં પ્રતિમાસતે, સ ચિન્તયતિ-અહો દુષ્ણૈક્ષા નિર્લજ્ઞા ઇતિ, તથાપિ રોષેણ વન્દતે, ચતુર્ણાપિ વન્દિતેષુ, કેવલી કિલ પૂર્વપ્રયુક્તં ઉપચારં ન મ્હનન્તિ યાવન્ન પ્રતિમિદ્યતે (જાયતે), એષ જીતકલ્પઃ, 30 તેષુ નાસ્તિ પૂર્વપ્રવૃત્ત ઉપચાર ઇતિ, મ્હણન્તિ-

- ૭૭
૫ દ્વવંદનાણં વંદિયા ભાવવંદનાણં વંદાહિ, તં ચ કિર વંદંતં કસાયકંડર્હિ છદ્ધાણપડિયં
પેચ્છંતિ, સો ભણઇ-અયંપિ નજ્જઇ ?, ભણંતિ-બાઢં, કિં અહસઓ અત્થિ ?, આમં, કિં
છાઉમત્થિઓ કેવલિઓ ?, કેવલી ભણંતિ-કેવલિઓ, સો કિર તહેવ ઉદ્ધસિયરોમકૂવો અહો
મણ મંદભગ્ગેણ કેવલી આસાતિયત્તિ સંવેગમાગઓ, તેહિં ચેવ કંડગઠાણેહિં નિયત્તોત્તિ જાવ
૫ અપુવ્વકરણં અણુપવિદ્ધો, કેવલનાણં સમુપ્પણં ચઠ્ઠથં વંદંતસ્સ સમત્તીએ । સા ચેવ કાઠ્યા
ચિદ્ધા એગંમિ બંધાય એગંમિ મોક્કાય । પુવ્વં દ્વવંદનાં આસિ પચ્છા ભાવવંદનાં જાયં ૧૥
- ૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૧
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦

વડે વંદન કરો.” (આવું કહેવા પાછળનું કારણ એ હતું કે) વંદન કરતાં આચાર્યને કષાયના કંડકસ્થાનોવડે ષટ્સ્થાનપતિત જુએ છે (અર્થાત્ તે સમયે આચાર્યને પૂર્વ-પૂર્વના સમય કરતા પછી પછીના સમયે કષાયભાવમાં અનંતભાગ-અસંખ્યભાગ વિગેરે વૃદ્ધિ થતી કેવલીઓએ જોઈ. માટે ઉપરોક્ત વચન બોલ્યા.)

- આચાર્ય પૂછ્યું - “હું દ્રવ્યથી વંદન કરું છું એ શું તમે જાણી ગયા ?” તેઓએ કહ્યું - “હા.” આચાર્ય પૂછ્યું - “શું કોઈ અતિશય થયો છે ?” “હા.” “છાગ્નસ્થિક અતિશય કે કેવલિક અતિશય ?” કેવલીઓએ કહ્યું - “કેવલિક અતિશય પ્રાપ્ત થયો છે.” તે સમયે ઉત્પન્ન થયેલ રોમાંચવાળા આચાર્ય (પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે.) “અહો ! મંદભાગ્યવાળા એવા મેં કેવલીઓની આશાતના કરી.” સંવેગ પામ્યા અને તે જ કષાયના કંડકસ્થાનોથી તેઓ પાછા ફર્યા. ધીરે ધીરે પાછા ફરતાં તેઓ અપૂર્વકરણને (=આઠમા ગુણસ્થાનકને) પામ્યા. ચોથા ભાણિયાને વંદનની સમાપ્તિ થતાં સુધીમાં આચાર્યને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. આ પ્રમાણે તે જ વંદન કરવારૂપ કાવિકચેષ્ટા એકને વિષે કર્મબંધ માટે થાય છે, જ્યારે અન્યને મોક્ષ માટે થાય છે. (અથવા એક સમયે બંધ માટે, તો અન્ય સમયે મોક્ષ માટે થાય છે.) અહીં પૂર્વ દ્રવ્યવંદન હતું, પછી ભાવવંદન થયું. (૧).

❖ ક્ષુલ્લકાચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત ❖

- ૨૫ હવે ક્ષુલ્લકસાધુનું દૃષ્ટાન્ત કહે છે - કાળ પામતાં એવા એક આચાર્ય એક ક્ષુલ્લકસાધુને આચાર્યપદે સ્થાપ્યો. સર્વ મુનિ ભગવંતો તે નવા આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે છે. આ

૭૭. દ્રવ્યવન્દનકેન વન્દિતા ભાવવન્દનકેન વન્દસ્વ, તં ચ કિલ વન્દમાનં કષાયકણ્ડકૈઃ ષટ્સ્થાનપતિતં
પશ્યન્તિ, સ ભણતિ-એતદપિ જ્ઞાયતે ?, ભણન્તિ-બાઢં, કિમતિશયોઽસ્તિ ?, ઓમ્, કિં છાગ્નસ્થિકઃ
કૈવલિકઃ ?, કેવલિનો ભણન્તિ-કૈવલિકઃ, સ કિલ તથૈવોદ્ધૃષિતરોમકૂપઃ અહો મયા મન્દભાગ્યેન
કેવલિન આશાતિતા ઇતિ સંવેગમાગતઃ, તૈરેવ કણ્ડકસ્થાનૈર્નિર્વૃત્ત ઇતિ યાવદપૂર્વ-કરણમનુપ્રવિષ્ટઃ, કેવલજ્ઞાનં
૩૦ સમુત્પન્નં, ચતુર્થ વન્દમાનસ્ય સમાપ્ત્યા । સૈવ કાવિકી ચેષ્ટા એકસ્મિન્ બન્ધાયૈકસ્મિન્ મોક્ષાય । પૂર્વ
દ્રવ્યવન્દનમાસીત્ પશ્ચાદ્ભાવવન્દનં જાતં ॥ ૭૮. એકઃ ક્ષુલ્લક આચાર્યેણ કાલં કુર્વતા લક્ષણયુક્ત આચાર્યઃ
સ્થાપિતઃ, તે સર્વે પ્રવ્રજિતાસ્તસ્ય ક્ષુલ્લકસ્યાજ્ઞાનિર્દેશે વર્તન્તે,

તેસિં ચ કઢાદીણં થેરાણ મૂલે પઢઇ । અણ્ણયા મોહણિજ્જેણ વાહિજ્જંતો ભિક્ખાએ ગામ્સુ સાહુસુ બિતિજ્જણ સળ્ણાપાણયં આણાવેત્તા મત્તયં ગહાય ઉવહયપરિણામો વચ્ચઇ એગદિસાએ, પરિસ્સંતો એવકહિં વળસંડે વીસમઇ, તસ્સ ચ પુષ્પિયફલિયસ્સ મજ્જે સમીજ્ઝુક્કરસ્સ પેઢં બઢ્ઢં, લોગો તત્થ પૂયં કરેઇ, તિલગબઝ્લાઈણં ન કિંચિવિ, સો ચિંતેઇ-એયસ્સ પેઢસ્સ ગુણેણ એઈ સે પૂજા કિજ્જઇ ચિઈનિમિત્તં, સો ધણઇ-એ કિં ણ અચ્ચેહ ?, તે ધણંતિ-પુવ્વિલ્લએહિં 5 કાણ્ણયં એયં, તં ચ જણો વંદઇ, તસ્સવિ ચિંતા જાયા, પેચ્છહ, જારિસં સમિજ્ઝુક્કરં તારિસો મિ અહં, અન્નેવિ તત્થ બહુસુયા રાયપુત્તા ઇભ્મપુત્તા પવ્વડયા અત્થિ, તે ણ ઠવિયા, અહં

આચાર્ય પણ કૃતાદિ=ગીતાર્થ વિગેરે સ્થવિરો પાસે ભણે છે. એક વખત મોહનીયકર્મથી વહન કરાતા (=મોહનીયકર્મથી પ્રેરાયેલા) આચાર્ય, જ્યારે બીજા બધા સાધુઓ ગોચરી ગયા હતા ત્યારે સ્થંડિલભૂમિ તરફ જવા માટે બીજા મુનિ પાસે પાણી મંગાવીને પાત્ર લઈને ચારિત્રના 10 પરિણામથી પતિત થયેલા એક દિશા તરફ ચાલવા લાગે છે.

આગળ જતા થાકેલાં તે આચાર્ય એક વનખંડમાં વિશ્રામ કરે છે. પુષ્પિત અને ફલિત એવા તે વનખંડના મધ્યમાં એક ખીજડાના વૃક્ષને પીઠિકા બાંધેલી હતી (અર્થાત્ વૃક્ષની ચારેબાજુ થડ પાસે એટલા જેવી પીઠ બનાવી હતી.) લોકો તે ખીજડાના વૃક્ષની પૂજા કરતા હતા. પણ તિલક, બકુલ વિગેરે વૃક્ષોની કોઈ પૂજા કરતું નહીં. આચાર્યે વિચાર્યું કે - “ આ જે ચિત્તિરૂપ 15 પીઠ છે તેના પ્રભાવે આ વૃક્ષની આટલી પૂજા થાય છે. (ચિઈનિમિત્તં શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે પૂર્વે રજોહરણાદિ ઉપકરણોના સમૂહને ઉપચારથી ચિતિ કહ્યું. તેના કારણે જે વંદન થાય તે ચિતિવંદન. આ વંદન રજોહરણાદિ ઉપકરણોને કારણે થતું હોવાથી ચિતિનિમિત્તક કહેવાય છે. એ જ રીતે લોકો ખીજડાની જે પૂજા કરે છે તેમાં પીઠ એ કારણ છે કારણ કે પૂર્વજો એ પીઠ બાંધી પૂજા કરતા હતા એટલે લોકો પણ પૂજા કરે છે. આમ ખીજડાની પૂજા એ ચિતિ- 20 નિમિત્તક=પીઠનિમિત્તક કહેવાય છે.)

આચાર્યે લોકોને પૂછ્યું - “તમે આ તિલક, બકુલ વિગેરે વૃક્ષોની કેમ પૂજા કરતા નથી?” લોકોએ કહ્યું - “ અમારા પૂર્વજોએ આ પીઠિકા બાંધી છે. તેના કારણે લોકો તેની પૂજા કરે છે.” આ સાંભળી આચાર્ય વિચારવા લાગ્યા કે - “ જુઓ, જેવા પ્રકારનું આ 25 ખીજડાનું વૃક્ષ છે તેવો હું (નિર્ગુણ) છું. તે ગચ્છમાં બીજા પણ બહુશ્રુતો, રાજપુત્રો, શ્રેષ્ઠિપુત્રો પ્રવ્રજિત થયા છે છતાં તેઓને ન સ્થાપ્યા અને મને સ્થાપ્યો. તથા તેઓ મારી પૂજા પણ કરે

૭૧. તેષાં ચ કૃતાદીનાં સ્થવિરાણાં મૂલે પઠતિ । અન્વદા મોહનીયેન બાઘ્યમાનો ભિક્ષાયે ગતેષુ સાધુષુ દ્વિતીયેન સંજ્ઞાપાનીયમાનાય્ય માત્રકં ગૃહીત્વોપહતપરિણામો વ્રજતિ એકદિશા, પરિશ્રાન્ત એકસ્મિન્ વનચ્છંડે વિશ્રામ્યતિ, તસ્ય ચ પુષ્પિતફલિતસ્ય મધ્યે શમીશાખાયાઃ પીઠં બઢ્ઢં, લોકસ્તત્ર પૂજાં કરોતિ, તિલકબકુલાદીનાં ન કિંચિદપિ, સ ચિન્તયતિ-એતસ્ય પીઠસ્ય ગુણેનેયતી અસ્ય પૂજા ક્રિયતે ચિતિનિમિત્તં, 30 સ ધણન્તિ-એતાન્ કિં નાર્ચયત ? , તે ધણન્તિ-પુરાતનૈઃ કૃતમેતત્, તં ચ જનો વન્દતે, તસ્યાપિ ચિન્તા જાતા, પશ્યત, ચાદૃશી શમીશાખા તાદૃશોઽસ્મિ અહં, અન્યેઽપિ તત્ર બહુશ્રુતા રાજપુત્રા ઇશ્યપુત્રાઃ પ્રવ્રજિતાઃ સન્તિ, તે ન સ્થાપિતાઃ, અહં

ઠવિઓ, મમં પૂર્ણ, કઓ મજ્જા સમણત્તણં ?, રવહરણણિમિત્તં ચિત્તીગુણેણ વંદંતિ, પઢિનિયત્તો । ઇયરેવિ ભિક્ષુઓ આગયા મગંતિ, ન લહંતિ સુતિં વા પવિત્તિં વા, સો આગઓ આલોણ્ઠ-જહ્ણાહં સણ્ણાભૂમિં ગઓ, સૂલો ય ડ્ઢાહ્ણઓ, તત્થ પઢિઓ અચ્છઓ, ઇયાણિં ઉવસંતે આગઓમિ, તે તુહ્ણ, પચ્છ કઢાઈણં આલોણિ, પાયચ્છિત્તં ચ પઢિવજ્જહ્ણ ।

5 તસ્સ પુવ્વિં દવ્વચિઈં પચ્છ ભાવચિઈં જાયા ૨॥

ઇદાનીં કૃષ્ણસૂત્રકથાનકં-બારવઈં વાસુદેવો વીરઓ કોલિઓ, સો વાસુદેવભત્તો, સો ય કિર વાસુદેવો વાસારત્તે બહવે જીવા વહિજ્જંતિત્તિ ણ ણીતિ, સો વીરઓ વારં અલભંતો પુપ્ફછજ્જિયાણ અચ્છણં કાઠ્ઠણ વચ્ચહ્ણ દિણે દિણે, ન ય જેમેહ્ણ, પરુદ્દમંસૂ જાઓ, વત્તે

છે. મારી પાસે ક્યાં શ્રમણપણું છે ? છતાં રજોહરણરૂપ મારા ચિત્તિગુણને કારણે તેઓ વંદન કરે છે.” (આવા વિચારોથી સમ્યગ્બોધ પ્રાપ્ત થતાં) તેઓ પાછા ફર્યા. આ બાજુ ભિક્ષાથી પાછા આવેલા સાધુઓ પણ આચાર્યને શોધે છે, પરંતુ કોઈ સમાચાર મળતા નથી. એવામાં તે આચાર્ય પાછા આવ્યા અને કહ્યું - “ હું સંજ્ઞાભૂમિમાં (=જંગલમાં) ગયો હતો. ત્યાં મને પેટમાં શૂલ ઉત્પન્ન થયું જેથી હું પડ્યો અને થોડી વાર સુધી ત્યાં રહ્યો. જ્યારે તે શૂલ શાંત થયું એટલે હું આવી ગયો (આ રીતે પોતાને મોડું થવાનું કારણ આચાર્ય સાધુઓને કહ્યું.) સાધુઓ ખુશ થયા (અર્થાત્ ચિંતામુક્ત થયા.)

15 પાછળથી ગીતાર્થો પાસે આલોચના કરે છે અને પ્રાપ્તશિત્ત સ્વીકારે છે. આચાર્યની પાસે પૂર્વે=પરિણામ પડ્યા ત્યારે જે રજોહરણાદિ ઉપકરણો હતા તે દ્રવ્યચિત્તિ કહેવાય અને પાછળથી=પરિણામ પ્રાપ્ત થયા પછીના ઉપકરણો ભાવચિત્તિ થયા. (૨).

❖ કૃષ્ણાનું દેષાન્ત ❖

20 દ્વારિકાનગરીમાં કૃષ્ણવાસુદેવ અને વીરકનામે વણકર હતો. તે વીરક વાસુદેવનો ભક્ત હતો. વર્ષાકાળ દરમિયાન ઘણા જીવોની હિંસા થવાના ભયથી કૃષ્ણવાસુદેવ ક્યાંય બહાર જતા નથી. (વાસુદેવના દર્શન વિના વીરકને ન જમવાનો નિયમ હોવાથી) દર્શન માટેનો અવસર પ્રાપ્ત ન થતાં તે વીરક રોજે રોજ પુષ્પોથી ભરેલા ભાજન સાથે (રાજમહેલ પાસે આવીને બહારથી જ માનસિક સ્મરણ કરવા દ્વારા) પૂજા કરીને પાછો જતો રહે છે. દર્શન ન થવાના

25 કારણે તે જમતો નથી. દાઢી-મૂછ ઘણા વધી ગયા.

૮૦. સ્થાપિતઃ, માં પૂજયતિ, કુતો મમ શ્રામણ્યં ?, રજોહરણમાત્રચિત્તિગુણેણ વન્દન્તે, પ્રતિનિવૃત્તઃ । ઇતરેઽપિ ભિક્ષાત આગતા માર્ગચન્તિ, ન લભન્તે શ્રુતિં વા પ્રવૃત્તિં વા, સ આગત આલોચયતિ- યથાહં સંજ્ઞાભૂમિં ગતઃ, શૂલશ્ચોત્પન્નઃ, તત્ર પત્તિતઃ સ્થિતઃ, ઇદાનીમુપશાન્તે આગતોઽસ્મિ, તે તુષ્ણઃ, પશ્ચાત્ કૃતાદિભ્ય આલોચયતિ પ્રાયશ્ચિત્તં ચ પ્રતિપદ્યતે । તસ્ય પૂર્વ દ્રવ્યચિત્તિઃ પશ્ચાદ્ભાવચિત્તિર્જાતા ॥ ૮૧. દ્વારિકાયાં વાસુદેવો

30 વીરકઃ કોલિકઃ, સ વાસુદેવભક્તઃ, સ ચ કિલ વાસુદેવો વર્ષારાત્રે બહવો જીવા વધ્યન્ત ઇતિ ન નિર્ગચ્છતિ, સ વીરકો વેલામલભમાનઃ પુષ્પછજ્જિકયા (દ્વારશાખાયાઃ) અર્ચનં કૃત્વા વ્રજતિ દિને દિને, ન ચ જેમતિ, પરુદ્દશ્મશ્રુર્જાતઃ, વૃત્તે

વૈરસારસે નીતિ રાયા, સવ્વેવિ રાયાણો ઊવઢિયા, વીરઓ પાણસુ પડિઓ, રાયા પુચ્છઢ-વીરઓ
 ડુબ્બલોત્તિ, બારવાલેહિં કહિયં જહાવતં, રણો અણુકંપા જાયા, અવારિયપવેસો કઓ
 વીરગસસ । વાસુદેવો ય કિર સવ્વાઝ ધૂયાઝ જાહે વિવાહકાલે પાયવંદિયાઓ ંતિ તાહે
 પુચ્છઢ-કિં પુત્તી ! દાસી હોહિસિ ડદાહુ સામિણિત્તિ, તાઓ ભણંતિ-સામિણીઓ હોહામુત્તિ,
 રાયા ભણઢ-તો ડ્વાયં પવ્વયહ ભઢ્ઢારગસસ પાયમૂલે, પચ્છા મહયા ણિવ્વખમણસવ્કારેણ 5
 સવ્કારિયાઓ પવ્વયંતિ, ંવં વચ્ચઢ કાલો । અણ્ણયા ંગાં દેવીં ધૂયા, સા ચિંતેઢ-
 સવ્વાઓ પવ્વાવિજ્જંતી, તીં ધૂયા સિવ્વઢાવિયા-ભણાહિ દાસી હોમિત્તિ, તાહે
 સવ્વાલંકિયવિભૂસિયા ડવણીયા પુચ્છિયા ભણઢ-દાસી હોમિત્તિ, વાસુદેવો ચિંતેઢ-મમ ધૂયાઓ
 સંસારં આહિંડંતિ તહ ય અણ્ણેહિં અવમાણિજ્જંતિ તો ન લઢ્ઢયં, ંથં કો ડવાઓ ?, જેણ

વર્ષાકાળ પૂર્ણ થતાં કૃષ્ણવાસુદેવ રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળે છે. બધા રાજાઓ ઉપસ્થિત 10
 થયા. વીરક વાસુદેવના પગમાં પડ્યો. રાજાએ પૂછ્યું - “વીરક ! તું આટલો બધો દુર્બળ
 કેમ ?” દ્વારપાલકોએ યથાવસ્થિત બધી વાત કરી. રાજાને વીરક ઉપર દયા આવી. જેથી
 રાજાની આજ્ઞાથી રાજમહેલમાં વીરકને કોઈપણ જાતની રોકટોક વગર પ્રવેશવાની રજા આપી.
 વાસુદેવની સર્વ પુત્રીઓ વિવાહકાલે કૃષ્ણને પગે લાગવા આવે ત્યારે કૃષ્ણ સર્વને પૂછે છે કે
 “હે પુત્રીઓ ! બોલો તમે દાસી બનવું પસંદ કરશો કે રાણી બનવું ?” પુત્રીઓએ કહ્યું - 15
 “અમે રાણી થઈશું.” ત્યારે રાજા કહે છે - “તો બહુસારી વાત છે, જાઓ ભગવાન પાસે જઈ
 દીક્ષા ગ્રહણ કરો.” પછીથી મોટા દીક્ષા માટેના મહોત્સવપૂર્વક પુત્રીઓને દીક્ષા આપે છે. આ
 પ્રમાણે કેટલોક કાળ પસાર થાય છે.

કૃષ્ણવાસુદેવની એક અન્ય રાણીની પુત્રી હતી. તે રાણીએ વિચાર્યું કે “વાસુદેવ બધી 20
 દીકરીઓને દીક્ષાના માર્ગે મોકલે છે.” રાણીએ પોતાની દીકરીને શીખવાડ્યું કે - “તારે દાસી
 થવું છે એમ કહેવું.” સર્વાલંકારોથી વિભૂષિત એવી કન્યાને વિવાહકાલે વાસુદેવ પાસે ઉપસ્થિત
 કરી. પૂર્વની જેમ પૂછતાં કન્યાએ કહ્યું - “દાસી થવું છે.” વાસુદેવ વિચાર્યું - “મારી દીકરીઓ
 સંસારમાં ભ્રમે અને બીજાઓ તેમનું અપમાન કરે એ સારું નહીં, તેથી કોઈક ઉપાય ખરો ?

૮૨. વર્ષારાત્રે નિર્ગચ્છતિ રાજા, સર્વેઽપિ રાજાન ઉપસ્થિતાઃ, વીરકઃ પાદયોઃ પતિતઃ, રાજા પૃચ્છતિ-વીરક !
 દુર્બલ ઇતિ, દ્વારપાલૈઃ કથિતં યથાવૃત્તં, રાજોઽનુકમ્પા જાતા, અવારિતપ્રવેશઃ કૃતો વીરકસ્ય । વાસુદેવશ્ચ 25
 કિલ સર્વા દુહિતૃર્યદા વિવાહકાલે પાદવન્દકા આયાન્તિ તદા પૃચ્છતિ-કિં પુત્રિ ! દાસી ભવિષ્યસિ ડતાહો
 સ્વામિનીતિ, તા ભણન્તિ-સ્વામિન્યો ભવિષ્યામ ઇતિ, રાજા ભણતિ-તદા ડ્વાતં (પ્રસિદ્ધં) વ્રજત ભઢ્ઢારકસ્ય
 પાદમૂલે, પશ્યાન્મહતા નિષ્ક્રમણસત્કારેણ સત્કૃતાઃ વ્રજન્તિ, ંવં વ્રજતિ કાલઃ । અન્યદૈકયા દેવ્યા
 દુહિતા, સા ચિન્તયતિ-સર્વાઃ વ્રજાજ્યન્તે, તયા દુહિતા શિક્ષિતા-ભણેદાસી ભવામીતિ, તદા સર્વાલંકાર-
 વિભૂષિતોપનીતા પૃષ્ઠા ભણતિ-દાસી ભવામીતિ, વાસુદેવશ્ચિન્તયતિ-મમ દુહિતરઃ સંસારં આહિન્ડન્તે તથા 30
 ચાન્યૈઃ અવમન્યન્તે તદા ન લઢ્ઢં, અત્ર ક ડપાયો ?, યેન

- અળ્લાવિ એવં ન કરેહિતિ ચિંતેઢ, લલ્લો ડવાઓ, વીરગં પુચ્છઢ—અત્થિ તે કિંચિ કયપુલ્લવં ?
 ભળઢ—ળત્થિ, રાયા ભળઢ—ચિંતેહિ, તઓ સુચિરં ચિંતેત્તા ભળઢ—અત્થિ, લયરીએ ડવરિં સરડો
 સો પાહાળેળ આહળેત્તા પાહિઓ મઓ ય, સગડલ્લઢ પાળિયં લહંતં લામપાળેળ ઢારિયં
 ડલ્લેલાએ ગયં, પજ્જળાલ્લઢિયાએ મલ્લિયાઓ પલ્લિઓ હલ્લેળ ઓહાહિયા વૈ સુમુંગુમંતીડ
 5 હોડત્તિ । લીએ દિલ્લસે અલ્લાળીએ સોલસળ્લં રાયસહસ્સાળં મજ્જે ભળઢ—સુળહ ભો ! એલ્લસ
 લીરગલ્લ કુલુલ્લત્તી સુયા કમ્માળિ ય, કાળિ કમ્માળિ ?, લાસુલેલો ભળઢ—‘જેળ રત્તસિરો
 નાગો, લસંતો લયરીલ્લે । પાહિઓ પુલ્લલિસલ્લેળ લેમઈ નામ લલ્લિઓ ॥૧॥ જેળ લલ્લકુલ્લલ્લ
 ગંગા, લહંતી કલુસોલ્લયં । ઢારિયા લામપાળેળ લેમઈ નામ લલ્લિઓ ॥૨॥ જેળ લોસલ્લઈ
 સેળા, લસંતી કલ્લસીપુરે । ઢારિયા લામહલ્લેળ, લેમઈ નામ લલ્લિઓ ॥૩॥ એલ્લસ ઢૂયં
-
- 10 જેલ્લી લીજી દીકરીઓ પલ્લ આ રીતે જલાલ આપે નહીં.” આ રીતે લિચારતાં લિચારતાં લાસુલેલને
 એક ડપાય લામ થલો. લીરકને પૂછલું — “તે પૂલ્લે કાંઈ પરાકલ્લ કર્ણુ છે ?” તેણે કલ્લું — “ના.”
 રાજાએ કલ્લું — “લરાલર લિચારીને જલાલ આપ.” લણીલાર લિચાર કર્ણા પછી તેણે કલ્લું —
 “હા, લદરીના વૃલ્લ ડપર એક કાચિડો હતો તેને પથ્થર મારી નીચે પાડલો અને તે મરી ગલો.
 ગાડાના માર્ગમાં લહેતાં પાણીને ડાલા પગલ્લી અટકાલતાં પાણી લીજી લાજું લળી ગલું. પલાહી
 15 પીલાના સાલ્લનમાં માપ્લીઓ પડી જેને હાથલ્લી લહાર કાઢી કે જે ગુણગુણ કરતી ઊડી ગઈ.”
 લીજા દિલ્લસે લાસુલેલ રાજસભામાં સોળ હજાર રાજાઓ લરલે કલ્લે છે કે — “હે રાજાઓ !
 તમે આ લીરકની કુલોત્પલ્લિ સાંલ્લળી, હલે એના પરાકલ્લ સાંલ્લળો.” “કયા પરાકલ્લો ?”
 લાસુલેલે કલ્લું — “જેણે લદરીલ્લનમાં રહેનારા એલા રલ્લશિરાલાળા, નાગને (કાચિડાને) પૃથ્વીશલ્લલ્લડે
 (પથ્થરલ્લડે) મારી નાંપ્લો. તે આ લુલ્લિમાન ક્ષત્રિય છે ॥૧॥ જેણે કલુલ્લિત પાણીને લહાલ્લતી,
 20 યકલ્લી લોદાલેલી ગંગાને ડાલા પગલ્લડે અટકાલી. તે આ લુલ્લિમાન ક્ષત્રિય છે ॥૨॥ જેણે
 લોષ=અલાજ કરતી, કળશીપુરમાં રહેનારી સેનાને (માપ્લીઓને) ડાલા હાથે લગાડી મૂકી. તે
 આ લુલ્લિમાન ક્ષત્રિય છે. ॥૩॥ એલા આને હું મારી પુત્રી પરાણાલ્લીશ.” કૃષ્ણે લીરકને કલ્લું —
-
૮૩. અન્યા અપિ એવં ન કુર્યુરિતિ ચિન્તયતિ, લલ્લ ડપાયઃ, લીરકં પુચ્છતિ—અલ્લિ તલ્લ કિલ્લિલ્લકૃતપૂલ્લવં ?,
 ભળતિ—નાલ્લિ, રાજા ભળતિ—ચિન્તય, તતઃ સુચિરં ચિન્તયિલ્લા ભળતિ—અલ્લિ, લદર્યા ડપરિ સરટઃ સ
 25 પાલાળેનાહલ્લ પાલિતો મૃતલ્લ, શકટલ્લર્ણા પાનીયં લહન્ લામપાલેન ઢૂતં ડલ્લેલયા ગતં, પાયનલ્લટિકાયાં
 મલ્લિકાઃ પલાલ્લ હલ્લેનોડુલ્લિયા તુમતુમાયમાના ભલ્લનલ્લિલ્લિ । દિલ્લીચે દિલ્લસે આલ્લાન્યાં લોડશાનાં રાજસહસ્સાળાં
 મલ્લ્યે ભળતિ—શુળુત ભો એતલ્લ લીરકલ્લ કુલોત્પલ્લિઃ શુતા કર્માળિ લ, કાનિ કર્માળિ ?, લાસુલેલો
 ભળતિ—લેન રલ્લશિરા નાગો લસન્ લદરીલ્લને । પાલિતઃ પૃથ્વીશલ્લેળ લૈ મતિનામ (સ ડલ્લકૃષ્ઠઃ) ક્ષત્રિયઃ
 ॥૧॥ લેન લલ્લોલ્લસ તાગ્ગા લહન્તી કલુલ્લોલ્લકલ્લમ્ । લામપાલેન ઢૂતા લૈ મતિનામ ક્ષત્રિયઃ ॥૨॥ લેન લોષલ્લતી
 30 સેના લસન્તી કલ્લશીપુરે । ઢૂતા લામહલ્લેન લૈ મતિનામ ક્ષત્રિયઃ ॥૩॥ એતલ્લ દુહિતરં ★ ઓ ગુમુંગુમંતીઓ ।

દેમિત્તિ, સોં ભણિઓ-ધૂયં તે દેમિત્તિ, નેચ્છહ, ખિડ્ડીકયા, દિણ્ણા નીયા ય ઘરં, સયણિજ્જે અચ્છહ, ઇમો સે સવ્વં કરેહ, અણ્ણયા રાયા પુચ્છહ-કિહ તે વયણં કરેહ ? વીરઓ ભણહ-અહં સામિણીએ દાસોત્તિ, રાયા ભણહ-સવ્વં જહ ણ કરાવેસિ તો તે ણિપ્પેહો, તેણ રણ્ણો આકૂંય ણાકૂણં ઘરગણં ભણિયા-જહા પજ્જણં કરેહિત્તિ, સા રુદ્ધા-કોલિયા ! અપ્પયં ણ યાણસિ ?, તેણ ડહેઝણ રજ્જુણ આહયા, કૂવંતી રત્તો મૂલં ગયા, પાયવડિયા 5
ભણહ-જહા તેણાહં કોલિણ આહયા, રાયા ભણહ-તેણં ચેવસિ મએ ભણિયા-સામિણી હોહિત્તિ, તો દાસીત્તણં મમ્મસિ, અહં એતાહે ન સાંસામિ, સા ભણહ-સામિણી હોમિ, રાયા ભણહ-વીરઓ જહ સ મણિણહિત્તિ, મોઢયા ય પવ્વહયા । અરિદ્ધિણેમિસામી સમોસરિઓ, રાયા

“મારી પુત્રી હું તને પરણાવીશ.” વીરક વાતને સ્વીકારતો નથી. વાસુદેવે પોતાની ભંવાઓ ફેરવી. (અર્થાત્ કડકાઈ ભરી નજરે જોયું એટલે વીરકે વાત સ્વીકારી.) 10

વીરક સાથે પોતાની પુત્રીના વિવાહ કર્યા. વીરક કન્યાને પોતાના ઘરે લઈ ગયો. (વાસુદેવની પુત્રી હોવાથી) પત્નીને શય્યા ઉપર બેસાડે છે અને તેના બધા કાર્યો વીરક કરે છે. એકવાર રાજાએ વીરકને પૂછ્યું - “કેમ, તારી બધી વાત માને છે ને ?” વીરકે કહ્યું - “હું તે સ્વામિનીનો દાસ છું.” રાજાએ કહ્યું - “જો તું બધું કામ તેની પાસે નહીં કરાવે તો તારો છૂટકારો નથી એમ સમજજે.” વીરકે રાજાના અભિપ્રાયને જાણીને ઘરે જઈને પત્નીને કહ્યું - 15
“પાયન (પ્રવાહી ખાદ્યપદાર્થ) બનાવ.” પત્ની ગુસ્સે ભરાણી અને કહ્યું - “હે વણકર ! તું જાતે બનાવવું જાણતો નથી ?” વીરકે ઉઠીને ચાબુકવડે પત્નીને મારી. તે રડતી રડતી રાજા પાસે ગઈ. પગમાં પડેલી તેણીએ કહ્યું - “તે વણકરે મને માર્યું.” રાજાએ કહ્યું - “તે કારણથી જ મેં કહ્યું હતું કે સ્વામિની થા; પરંતુ તે દાસીપણું માંગ્યું, હવે હું કંઈ કહી શકું નહીં.” તેણીએ કહ્યું - “હું સ્વામિની થવા માંગુ છું.” 20

રાજાએ કહ્યું - “જો તને છોડવા વીરક માની જાય તો.” વીરકે રજા આપી. તેણીએ દીક્ષા લીધી. અરિષ્ઠનેમિ ભગવાન પધાર્યા. રાજા વંદન માટે નીકળ્યો. રાજા સર્વ સાધુઓને

૮૪. દદામિ ઇતિ, સ ભણિતઃ-દુહિતરં તે દદામીતિ, નેચ્છતિ, ભૂકુટી કૃતા, દત્તા નીતા ચ ગૃહં, શયનીયે તિષ્ઠતિ, અયં તસ્યાઃ સર્વં કરોતિ, અન્યદા રાજા પૃચ્છતિ-કથં તે વચનં કરોતિ ?, વીરકો ભણતિ-અહં સ્વામિન્યા દાસ ઇતિ, રાજા ભણતિ-સર્વં યદિ ન કારયસિ તદા તવ નાસ્તિ નિસ્પેહઃ, તેન રાજા આકૂતં જ્ઞાત્વા 25
ગૃહગતેન ભણિતા-યથા પાયનં કુર્વિતિ, સા રુદ્ધા-કોલિક ! આત્માનં ન જાનીષે ?, તેનોત્થાય રજ્જ્વાડડહતા, કૂજન્તી રાજો મૂલં ગતા, પાદપતિતા ભણતિ-યથા તેનાહં કોલિકેનાહતા, રાજા ભણતિ-તેન ચૈવ મયા ભણિતા-સ્વામિની ભવેતિ, તદા ત્વં દાસત્વં માર્ગયસિ, અહમધુના ન વસામિ (ત્વાં શાસ્મિ), સા ભણતિ-સ્વામિની ભવામિ, રાજા ભણતિ-વીરકો યદિ સ મંસ્યતિ, મોચિતા પ્રવ્રજિતા ચ । અરિષ્ઠનેમિસ્વામી સમવસૃતઃ, રાજા ★ વસામિ.

- ૬૫
ગિંગઓ, સવ્વે સાહૂ બારસાવત્તેણ વંદહ, રાયાળો પરિસ્સંતા ઠિયા, વીરઓ વાસુદેવાણુવત્તીએ વંદહ, કણહો આબદ્ધસેઓ જાઓ, ભઙ્ગરઓ પુચ્છિઓ—તિહિં સઢેહિં સર્ણિં સંગામાણં ન એવં પરિસ્સંતોમિ ભગવં !, ભગવયા ભણિયં—કણહા ! રૂઝાઈગં તે સમ્મત્તમુપ્પાડિયં તિત્થગરનામગોત્તં ચ । જયા કિર પાણ વિક્કો તદા ણિવળગરહણાણ સત્તમાણ પુઢવીએ બદ્ધેલ્લયં આઝયં ઉવ્વેહતેણ તચ્ચપુઢવિમાણિયં, જહ આઝયં ધરંતો પઢમપુઢવિમાણેતો, અણ્ણે ભણંતિ—ઙ્ઘેવ વંદતેણંતિ ।
- 5 ભાવકિઙ્કમ્મં વાસુદેવસ્સ, દવ્વકિઙ્કમ્મં વીરયસ્સ ૩॥

ઇદાનીં સેવકઃ, તત્ર કથાનકમ્—^{૬૬}એગસ્સ રણ્ણો દો સેવયા, તેસિં અલ્લીણા ગામા, તેસિં સીમાનિમિત્તેણ ભંડણં જાયં, રાયકુલં પઢાવિયા, સાહૂ દિલ્લો, એગો ભણઙ્—ભાવેણ ‘સાધું દ્વઘ્ઘા ધુવા સિદ્ધિઃ’ પયાહિણીકાઝં વંદિત્તા ગઓ, બિતિઓ તસ્સ કિર ઝઘડયં કરેહ, સોઙિ

- 10 દ્વાદશાવર્તવંદનવડે વંદન કરે છે. અન્ય રાજાઓને થાક લાગવાથી તેઓ અટક્યા. વીરક વાસુદેવ પ્રમાણે સર્વને વંદન કરે છે. કૃષ્ણ પરસેવાથી રેબઝેબ થયો. તેણે ભગવાનને પૂછ્યું — “ભગવન્ ! ત્રણસો સાર્ઠક યુદ્ધો લડવા છતાં આ રીતે થાક લાગ્યો નથી.” ભગવાને કહ્યું — “કૃષ્ણ ! (આ વંદનના પ્રભાવે) તેં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને તીર્થકરનામગોત્ર કર્મ બાંધ્યું છે.” હવે જ્યારે મરણકાળે તે વિંધાયો ત્યારે સાતમી નારકીનું જે આયુષ્ય બાંધ્યું હતું, તે નિંદા અને ગર્હાવડે આયુષ્યની ઉદ્દેલના કરતા ત્રીજી નારકીનું કર્યું. જો તે સમયે આયુષ્ય વધારે હોત તો ત્રીજીનું પણ ઉદ્દેલના કરતા કરતા પ્રથમનારકીનું થઈ જાત.
- 15 કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે — આ વંદન કરતી વેળાએ જ નારકીનું આયુષ્ય ઘટાડ્યું. અહીં વાસુદેવનું ભાવકૃતિકર્મ અને વીરકનું દ્રવ્યકૃતિકર્મ જણાવું. (૩).

❖ સેવકનું દેષાન્ત ❖

- 20 એક રાજાને બે સેવકો હતા. તે બંનેના ગામો પાસે પાસે હતા. એકવાર સીમાનિમિત્તે બંને વચ્ચે ઝઘડો થયો. બંને સમાધાન માટે રાજકુલ તરફ નીકળ્યા. રસ્તામાં સાધુને જોયા. એકે કહ્યું — “સાધુના દર્શનથી નક્કી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.” એમ કહીને તેણે સાધુને પ્રદક્ષિણા આપી અને ભાવથી વંદન કરી તે આગળ વધ્યો. આ જોઈને બીજો પણ તેના જેવું જ અનુકરણ કરે

૮૫. નિર્ગતઃ, સર્વાન્ સાધૂન્ દ્વાદશાવર્તેન વન્દતે, રાજાનઃ પરિશ્રાન્તાઃ સ્થિતાઃ, વીરકો વાસુદેવાનુવૃત્ત્યા વન્દતે, કૃષ્ણા આબદ્ધસ્વેદો જાતાઃ, ભઙ્ગરકઃ પૃષ્ઠઃ-ત્રિભિઃ ષષ્ઠાધિકૈઃ શતૈઃ સંગ્રામૈઃ નૈવં પરિશ્રાન્તોઽસ્મિ ભગવન્ !, ભગવતા ભણિતં-કૃષ્ણા ! ક્ષાયિકં ત્વયા સમ્યક્ત્વમુત્પાદિતં તીર્થકરનામગોત્રં ચ । યદા કિલ પાદે વિદ્ધસ્તદા નિન્દનગર્હાભ્યાં સમમ્યાં પૃથ્વ્યાં બદ્ધમાયુરુદ્વેષ્ટયતા તૃતીયપૃથ્વીમાનીતં, યદ્યાયુરધારયિષ્ઠઃ પ્રથમપૃથ્વીમાનેષ્ઠઃ, અન્યે ભણન્તિ-ઙ્ઘૈવ વન્દમાનેનેતિ । ભાવકૃતિકર્મ વાસુદેવસ્ય, દ્રવ્યકૃતિકર્મ વીરકસ્ય ॥
૮૬. એકસ્ય રાજો દ્વૌ સેવકૌ, તયોરાસન્નૌ ગ્રામૌ, તયોઃ સીમાનિમિત્તં ભણ્ડનં જાતં, રાજકુલં પ્રધાવિંતૌ, સાધુર્દૃષ્ટઃ, એકો ભણતિ-ભાવેન પ્રદક્ષિણીકૃત્ય વન્દિત્વા ગતઃ, દ્વિતીયસ્તસ્ય કિલાનુવર્તનં કુરોતિ, સોઙિ
- 30

વંદ, તહેવ ભળાઈ, વવહારો આબદ્ધો, જિઓ, તસ્સ દવ્વપૂયા, ઇયરસ્સ ભાવપૂયા ૪॥ ઇદાની પાલકઃ, તત્ર કથાનકમ્—બારવર્ષે વાસુદેવો રાયા, પાલયસંબાદઓ સે પુત્તા, ખેમી સમોસઢો, વાસુદેવો ભળાઈ—જો કલ્લં સામિં વંદઈ તસ્સ અહં જં મગ્ગઈ તં દેમિ, સંબેણ સયણિજ્જાઓ ડ્હેત્તા વંદિઓ, પાલણ રજ્જલોભેણ સિમ્ધેણ આસરયણેણ ગંતૂણ વંદિઓ, સો કિર અભવસિદ્ધિઓ વંદઈ હિયાણ અવ્વકોસઈ, વાસુદેવો નિગ્ગઓ પુચ્છઈ—કેણ તુજ્ઞે અજ્જ પઢમં વંદિયા ?, સામી ભળાઈ—દવ્વઓ પાલણં ભાવઓ સંબેણં, સંબસ્સ તં દિણ્ણં ૫॥ એવં તાવદ્વન્દનં પર્યાયશબ્દદ્વારેણ નિરૂપિતમ્ ॥૧૧૦૫॥

5

અધુના યદુક્તં ‘કર્તવ્યં કસ્ય વે’તિ સ નિરૂપ્યતે, તત્ર યેષાં ન કર્તવ્યં તાનભિધિત્સુરાહ—

અસંજયં ન વંદિજ્જા, માયરં પિયરં ગુરું ।

સેનાવઙ્ પસત્થારં, રાયાણં દેવયાણિ ય ॥૧૧૦૬॥

10

છે, અર્થાત્ તે પણ વંદન કરે છે અને તે જ પ્રમાણે બોલે છે. રાજકુલમાં વ્યવહાર (=કેસ) ચાલુ થયો. બીજો જીતાયો (અર્થાત્ હારી ગયો.) તેની દ્રવ્યપૂજા હતી અને પ્રથમ સેવકની ભાવપૂજા હતી. (૪).

❖ પાલકનું દેષાન્ત ❖

દ્વારિકાનગરમાં વાસુદેવ રાજા હતો. તેને પાલક, શાંબ વિગેરે પુત્રો હતા. એકવાર નેમિનાથપ્રભુ ત્યાં પધાર્યા. વાસુદેવે પુત્રોને કહ્યું — “આવતી કાલે જે સ્વામીને પ્રથમ વંદન કરશે તેને હું તે જે માંગશે તે આપીશ.” શાંબે શય્યામાંથી ઊઠીને ત્યાં રહીને જ ભાવથી વંદન કર્યા. પાલકે રાજ્યના લોભે શીઘ્રગતિવાળા એવા અશ્વરત્ન ઉપર સવાર થઈને ત્યાં જઈને વંદન કર્યા. અભવ્ય એવો તે પાલક વંદન કરે છે પરંતુ હૃદયથી આકોશ કરે છે.

15

વાસુદેવ જઈને પ્રભુને પૂછે છે — “પૂજ્ય ! આજે તમને પ્રથમ કોને વંદન કર્યા ?” સ્વામી કહે છે — “પાલકે દ્રવ્યથી અને શાંબે ભાવથી વંદન કર્યા છે.” વાસુદેવે રાજ્ય શાંબકુમારને આપ્યું. (૫). આ પ્રમાણે પર્યાયવાચી શબ્દોવડે વંદનનું નિરૂપણ કર્યું.

20

અવતરણિકા :- હવે પૂર્વે જે (ગા.૧૧૦૩માં) કહ્યું હતું કે “વંદન કોને કરવું ?” તે વંદનીય વ્યક્તિનું નિરૂપણ કરાય છે. તેમાં પ્રથમ જેઓને વંદન કરવાનું નથી તે અવંદનીય વ્યક્તિઓને જણાવે છે ⇨

25

ગાથાર્થ :- અસંયત એવા માતા, પિતા, ગુરુ, સેનાપતિ, ધર્મપાઠક, રાજા અને દેવોને (સાધુ) વંદન કરે નહિ.

૮૭. વન્દતે, તથૈવ ભળતિ, વ્યવહાર આબદ્ધઃ, જિતઃ, તસ્ય દ્રવ્યપૂજા ઇતરસ્ય ભાવપૂજા । ૮૮. દ્વારિકાયાં વાસુદેવો રાજા, પાલકશામ્બાદયસ્તસ્ય પુત્રાઃ, નેમિઃ સમવસૃતઃ, વાસુદેવો ભળતિ-યઃ કલ્પે સ્વામિનં પ્રથમં વન્દતે તસ્માયહં યન્માર્ગયતિ તદ્દદામિ, શામ્બેન શયનીયાદુત્થાય વન્દિતઃ, પાલકેન રાજ્યલોભેન શીઘ્રેણાશ્વરત્નેન ગત્વા વન્દિતઃ, સ કિલ અભવ્યસિદ્ધિકો વન્દતે હૃદયેનાક્રોશતિ, વાસુદેવો નિર્ગતઃ પૃચ્છતિ-કેન યૂયમદ્ય પ્રથમં વન્દિતાઃ ?, સ્વામી ભળતિ-દ્રવ્યતઃ પાલકેન ભાવતઃ શામ્બેન, શામ્બાય તદ્દત્તં ।

30

વ્યાખ્યા—ન સંયતા અસંયતાઃ, અવિરતા इत्यर्थः, તાત્ર વન્દેત, કં ?—‘માતરં’ જનની તથા ‘પિતરં’ જનકમ્, અસંયતમિતિ વર્તતે, પ્રાકૃત્યશૈલ્યા ચાઽસંયતશબ્દો લિઙ્ગત્રયેઽપિ યથાયોગમભિસંબધ્યતે, તથા ‘ગુરું’ પિતામહાદિલક્ષણમ્, અસંયતત્વં સર્વત્ર યોજનીયં, તથા હસ્ત્યશ્વરથપદાતિલક્ષણા સેના તસ્યાઃ પતિઃ સેનાપતિઃ—ગણરાજેત્યર્થઃ, તં સેનાપતિં, ‘પ્રશસ્તારં’ પ્રકર્ષેણ શાસ્તા પ્રશાસ્તાં તં—ધર્મપાઠકાદિલક્ષણં, તથા બદ્ધમુકુટો રાજાઽભિધીયતે તં રાજાનં, દૈવતાનિ ચ ન વન્દેત, દેવદેવીસહ્ગ્રહાર્થં દૈવતગ્રહણં, ચણ્ડાલ્લેખાચાર્યાદિગ્રહો વેદિતવ્ય इति ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૬॥

इदानीं यस्य वन्दनं कर्तव्यं स उच्यते—

समणं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहियं ।

10 पंचसमिय तिगुत्तं, अस्संजमदुगुंछणं ॥૧૧૦૭॥

વ્યાખ્યા—શ્રમણઃ—પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ તં શ્રમણં ‘વન્દેત’ નમસ્કુર્યાત્, કઃ ?—‘મેઘાવી’ ન્યાયાવસ્થિતઃ, સ ખલુ શ્રમણઃ નામસ્થાપનાદિભેદભિન્નોઽપિ ભવતિ, અત આહ—‘સંયતં’ સમ્—એકીભાવેન યતઃ સંયતઃ, ક્રિયાયાં પ્રયત્નવાંનિત્યર્થઃ, અસાવપિ ચ વ્યવહારનયાભિપ્રાયતો

ટીકાર્થ :- જેઓ સંયત નથી તે અસંયત એટલે કે અવિરત તેવા અવિરતોને સાધુ વંદન કરે નહીં. તે અવિરત કોણ છે ? તે કહે છે — માતા, પિતા એ અસંયત છે એ પ્રમાણે ‘અસંયત’ શબ્દ બધે જાણવો. (શંકા :- માતાશબ્દ સ્ત્રીલિંગ અને પિતાશબ્દ પુંલ્લિંગ છે. તો બંને સાથે ‘અસંયત’ શબ્દ કેવી રીતે જોડાય ? સમાધાન :-) અહીં પ્રાકૃતશૈલી હોવાથી અસંયતશબ્દ ત્રણે લિંગમાં યથાયોગ્ય જોડાય છે. તથા બીજા કોણ અસંયતો છે ? તે જણાવે છે — દાદા વિગેરે ગુરુ, અસંયતપણું દાદા વિગેરે બધામાં સમજી લેવું. તથા હાથી-ઘોડા-રથ-સૈનિકરૂપ સેનાનો જે પતિ તે સેનાપતિ અર્થાત્ ગણરાજા તેને, તથા પ્રકર્ષથી=સારી રીતે ધર્મશાસ્ત્રને ભજાવનારા એવા ધર્મપાઠકાદિને તથા બદ્ધમુકુટવાળાને રાજા કહેવાય છે તે રાજાને અને દેવતાઓને સાધુ વંદન કરે નહીં. અહીં ‘દેવતા’ શબ્દથી દેવ-દેવી સર્વનો સંગ્રહ કરવો. ‘ચ’શબ્દથી લેખાચાર્ય વિગેરે જાણવા. ॥૧૧૦૬॥

અવતરશિકા :- હવે જેને વંદન કરવા યોગ્ય છે તે વંદનીયવ્યક્તિને જણાવે છે ⇨
25 ગાથાર્થ :- મેઘાવી સંયત, સુસમાહિત, પાંચસમિતિઓથી સમિત, ત્રિગુપ્તિથી ગુપ્ત અને અસંયમની જુગુપ્સા કરનાર એવા શ્રમણને વંદન કરે.

ટીકાર્થ :- જેના શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે એવા શ્રમણને નમસ્કાર કરે. કોણ કરે ? — ન્યાયમાં અવસ્થિત=નીતિમાન એવો મેઘાવી નમસ્કાર કરે. તે શ્રમણ નામ, સ્થાપના વિગેરે ભેદોથી જુદા જુદા પ્રકારનો પણ છે. (અર્થાત્ મેઘાવી શ્રમણને વંદન કરે પણ કયા શ્રમણને ? નામશ્રમણને, સ્થાપનાશ્રમણને વિગેરેમાં કોને વંદન કરે ? આવી કોઈને શંકા થાય) તેથી કહે છે —

સંયત=એકાગ્રતાપૂર્વક જે યતનાવાળો હોય તે સંયત એટલે કે ક્રિયાઓમાં પ્રયત્નવાન.

લબ્ધ્યાદિનિમિત્તમસમ્પૂર્ણદર્શનાદિરપિ સંભાવ્યતે, અત આહ-‘સુસમાહિતં’ દર્શનાદિષુ સુષ્ટુ-સમ્યગા-
હિતઃ’ સુસમાહિતસ્તં, સુસમાહિતત્ત્વમેવ દર્શયતે-પદ્મભિરીયાસમિત્યાદિભિઃ સમિતિભિઃ સમિતઃ
પદ્મસમિતસ્તં, તિસૃષ્ટિર્મનુગુપ્ત્યાદિભિર્ગુપ્તિર્ગુપ્તસ્તં ત્રિગુપ્તં, પ્રાણાતિપાતાદિલક્ષણોઽસંયમઃ અસંયમં
ગર્હીતિ-જુગુપ્સતીત્યસંયમજુગુપ્સકસ્તમ્, અનેન દૃઢધર્મતા તસ્યાવેદિતા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૭॥

આહ-કિમિતિ યસ્ય કર્તવ્યં વન્દનં સ એવાદૌ નોક્તઃ ?, યેન યેષાં ન કર્તવ્યં માત્રાદીનાં 5
તેઽપ્યુક્તા ઇતિ, ઉચ્યતે, સર્વપાર્ષદં હીદં શાસ્ત્રં, ત્રિવિધાશ્ચ વિનેયા ભવન્તિ-કેચિદુદ્ઘટિતજ્ઞાઃ
કેચિન્મધ્યમબુદ્ધયઃ કેચિત્પ્રપન્ચિતજ્ઞા ઇતિ, તત્ર મા ભૂત્પ્રપન્ચિતજ્ઞાનાં મતિઃ-ઉત્કલક્ષણસ્ય
શ્રમણસ્ય કર્તવ્યં માત્રાદીનાં તુ ન વિધિર્ન પ્રતિષેધ ઇત્યતસ્તેઽપ્યુક્તા ઇતિ, યદ્યેવં કિમિતિ

(એવો શ્રમણ વંદનીય છે એમ અન્વય જોડવો.) સંયત પણ વ્યવહારનયના અભિપ્રાયથી લબ્ધિ 10
વિગેરે નિમિત્તે ક્રિયામાં પ્રયત્નવાળો હોવાથી અસંપૂર્ણ એવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવાળો પણ સંભવે
છે. (અર્થાત્ લબ્ધિ વિગેરેને નિમિત્તે અપ્રમત્તદશાએ ક્રિયાઓમાં રત એવાને વ્યવહારનય સંયત
તરીકે ઓળખે છે. પરંતુ આવા સંયત પાસે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર બહુધા અંશે ન હોવાથી તે
વંદનીય બનતો નથી. તેથી આવા સંયતોની બાદબાકી કરવા) માટે આગળ નવું વિશેષણ
જણાવે છે -

સુસમાહિત એટલે કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં જેણે પોતાનો આત્મા અત્યંત સારી રીતે 15
સ્થાપિત કર્યો છે તે સુસમાહિત.* (આવો શ્રમણ વંદનીય છે.) તે સુસમાહિતપણું જ (કેવી રીતે
પ્રાપ્ત થાય છે ? તે) જણાવે છે - ઈયાસમિતિ વિગેરે પાંચ સમિતિઓથી સમિત, મનોગુપ્તિ
વિગેરે ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત, પ્રાણાતિપાત વિગેરેરૂપ અસંયમની જે જુગુપ્સા કરે તે
અસંયમજુગુપ્સક, આ બધા વિશેષણોથી તે સાધુની દૃઢધર્મતા જણાવેલી છે. (આવા વિશેષણોથી
યુક્ત શ્રમણ વંદનીય છે.) એ પ્રમાણે ગાથાર્થ કહ્યો. ॥૧૧૦૭॥ 20

શંકા :- જેને વંદન કરવા યોગ્ય છે તે વંદનીયને જ સૌ પ્રથમ શા માટે ન કહ્યા ? જેથી
જે માતા વિગેરેને વંદન કર્તવ્ય નથી તે માતા વિગેરે પણ કહેવા પડ્યા ? (આશય એ છે કે
જેઓ વંદનીય છે તે જ પ્રથમ બતાવ્યા હોત તો અવંદનીય લોકો જણાઈ જ જવાના હતા.
વંદનીય - અવંદનીય બંને શા માટે જણાવ્યા ?)

સમાધાન :- આ શાસ્ત્ર પર્ષદામાં બેઠેલા સર્વ લોકો માટે છે અને શિષ્યરૂપ પર્ષદા ત્રણ 25
પ્રકારની છે → કેટલાક વિકસિત બુદ્ધિવાળા (=સંક્ષેપમાં કહેવા છતાં બધું જાણી લે એવા)
હોય, કેટલાક મધ્યમબુદ્ધિવાળા હોય અને કેટલાક વિસ્તારજ્ઞ (=વિસ્તારથી સમજાવો તો સમજે
એવા) હોય છે. તેમાં વિસ્તારજ્ઞ શિષ્યોને એવો વિચાર ન આવે કે કહેવાયેલ વિશેષણોવાળા
શ્રમણને વંદન કરવા, જ્યારે માતા વિગેરે માટે વંદનનું વિધાન પણ નથી કે પ્રતિષેધ પણ નથી
(તો તેઓને કરવા કે ન કરવા ? એવી શંકા ઊભી ન થાય) તે માટે ગ્રંથકારશ્રીએ માતા-પિતા 30
વિગેરેને પણ અવંદનીય તરીકે જણાવી દીધા (જેથી કોઈ શંકા રહે નહીં.)

શંકા :- જો આ જ પ્રમાણે હોય એટલે કે શિષ્યોને સ્પષ્ટ બોધ પ્રાપ્ત થાય તે માટે

યેવાં ન કર્તવ્યં ત એવાદાવુક્તાં ઇતિ ?, અત્રોચ્યતે, હિતાપ્રવૃત્તેરહિતપ્રવૃત્તિર્ગુરુ સંસારકારણમિતિ પ્રદર્શનાર્થમિત્યલં પ્રસજ્ઞેન, પ્રકૃતં પ્રસ્તુમઃ—શ્રમણં વન્દેત મેધાવી સંયતમિત્યુક્તં, તત્રેત્યમ્ભૂતમેવ વન્દેત, ન તુ પાર્શ્વસ્થાદીન્, તથા ચાહ—

પંચગ્રહં કિઙ્કમ્મં માલામરુણ હોઙ્ક દિઙ્કતો ।

5 વેરુલિયનાણદંસણનીયાવાસે ય જે દોસા ॥૧૧૦૮॥

વ્યાખ્યા—‘પઞ્જાનાં’ પાર્શ્વસ્થાવસત્રકુશીલસંસક્તયથાચ્છન્દાનાં ‘કૃતિકર્મ’ વન્દનકર્મ ન કર્તવ્યમિતિ વાક્યશેષઃ, અયં ચ વાક્યશેષઃ ‘શ્રમણં વન્દેત મેધાવી સંયતમિત્યાદિ ગ્રન્થાદવગમ્યતે, પાર્શ્વસ્થાદીનાં યથોક્તશ્રમણગુણવિકલત્વાત્, તથા સંયતાનામપિ યે પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ સાર્દ્ધં સંસર્ગં કુર્વન્તિ તેષામપિ કૃતિકર્મ ન કર્તવ્યં, આહ—કુતોઽયમર્થોઽવગમ્યતે ?, ઉચ્યતે, 10 માલામરુકાખ્યાં ભવતિ દૃશ્યન્ત ઇતિ વચનાત્, વક્ષ્યતે ચ—‘અસુઙ્કણે પડિયા’ ઇત્યાદિ, તથા ‘પંક્કણકુલે’ ઇત્યાદિ, ‘વેરુલિય’ ત્તિ સંસર્ગજદોષનિરાકરણાય વૈદૂર્યદૃશ્યન્તો ભવિષ્યતિ, વક્ષ્યતે

વંદનીય-અવંદનીય જણાવ્યા હોય તો (અમને વધુ એક શંકા છે કે) અવંદનીયને પ્રથમ શા માટે કહ્યાં ?

સમાધાન :- હિતમાં અપ્રવૃત્તિ કરતાં અહિતમાં પ્રવૃત્તિ એ સંસારનું ગુરુ=મુખ્ય કારણ છે 15 એવું જણાવવા માટે પ્રથમ અવંદનીય જણાવ્યા છે.

અવતરણિકા :- પ્રાસંગિક ચચાને અટકાવીને હવે આપણે મૂળ વાત કરીએ કે મેધાવી સાધુ સંયત એવા શ્રમણને વંદન કરે એવું જે કહ્યું તેમાં આવા સંયતાદિ વિશેષણોથી યુક્ત શ્રમણને જ વંદન કરે પણ પાર્શ્વસ્થાદિને કરે નહીં. એ જ વાતને જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પાંચને વંદન કરવામાં માળા અને બ્રાહ્મણનું દૃશ્યન્ત છે — વૈદૂર્યમણિ — 20 જ્ઞાનનય — દર્શનનય — નિત્યવાસમાં જે દોષો (તે કહેવા.)

ટીકાર્થ :- પાર્શ્વસ્થ, અવસત્ર, કુશીલ, સંસક્ત અને યથાછંદ આ પાંચને વંદન કરવા યોગ્ય નથી એ પ્રમાણે શેષવાક્ય જોડી દેવું. પૂર્વે “મેધાવી સંયતશ્રમણને વંદન કરે” એવું જે કહ્યું તેનાથી આ પાંચને વંદન કરે નહીં એ પ્રમાણેનો વાક્યશેષ જણાઈ જાય છે. જેમ પાર્શ્વસ્થ વિગેરે કહેવાયેલા શ્રમણગુણોથી રહિત હોવાથી અવંદનીય છે તેમ સંયતોમાં પણ જેઓ 25 પાર્શ્વસ્થાદિની સાથે સંસર્ગને=પરિચયાદિને કરે છે તેઓ પણ અવંદનીય જાણવા.

શંકા :- ‘પરિચયાદિ કરનારા સંયતો પણ અવંદનીય જાણવા’ એ કેવી રીતે જણાય છે ?

સમાધાન :- મૂળમાં “માળા અને બ્રાહ્મણનું દૃશ્યન્ત છે” આવું જે કહ્યું તેનાથી તેવા સંયતો પણ અવંદનીય જણાય છે અને આગળ કહેશે— “અશુચિસ્થાને પડેલી ...” (ગા.૧૧૧૨) વિગેરે. તથા “ગર્હિતકુલમાં વસતો....” (ગા.૧૧૧૩) વિગેરે. વળી પરિચયથી ઉત્પન્ન થનારા 30 દોષોનો નિષેધ કરવા વૈદૂર્યમણિનું દૃશ્યન્ત આવશે. તે માટે આગળ શંકા કહેશે— “લાંબા કાંળ

ચ-^{૧૧}સુચિરંપિ અચ્છમાણો વેરુલિઓ' इत्यादि, तत्प्रत्यवस्थानं च ^{१३}'अबस्स य निंबस्स ये'त्यादिना संप्रपञ्चं वक्ष्यते, 'णाण' ति दर्शन-चारित्रासेवनसामर्थ्यविकला ज्ञाननयप्रधाना एवमाहुः-ज्ञानिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च-^{१३}'कामं चरणं भावो तं पुण णाणसहिओ समाणोइ । ण य नाणं तु न भावो तेण र णाणी पणिवयामो ॥१॥' इत्यादि, 'दंसण'ति ज्ञानचरणधर्मविकलाः स्वल्पसत्त्वा एवमाहुः-दर्शनिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च-^{१४}'जहं णाणेणं ण विणा चरणं णादंसणिस्स इय नाणं । न य दंसणं न भावो तेण र दिहं पणिवयामो ॥१॥' इत्यादि, तथाऽन्ये सम्पूर्णचरणधर्मानुपालनासमर्था नित्यवासादि प्रशंसन्ति सङ्गमस्थविरोदाहरणेन, अपरे चैत्याद्यालम्बनं कुर्वन्ति, वक्ष्यते च-जहं^{१४}विय परितंता गामागरनगरपट्टणमडंता । तो केइ नीयवासी संगमथेरं ववइसंति ॥१॥ इत्यादि, तदत्र नित्यवासे च ये दोषाः चशब्दात् केवलज्ञानदर्शनपक्षे चार्थिकालाभविकृतिपरिभोगपक्षे च ते वक्तव्या इति वाक्यशेषः, एष

સુધી રહેવા છતાં..." વિગેરે. (ગા. ૧૧૧૪). અને તે શંકાનું નિવારણ "આંબો અને લીંમડો..." વિગેરે (ગા. ૧૧૧૭) દ્વારા વિસ્તારથી કહેશે.

'णाण'ति दर्शन અને ચારિત્રનું આસેવન કરવામાં સામર્થ્યથી રહિત અને જ્ઞાનને જ પ્રધાન માનનારા આ પ્રમાણે કહે છે કે - "જ્ઞાની પુરુષો જ વંદનીય છે," કારણ કે આગળ જણાવશે કે - "ચારિત્ર એ ભાવલિંગ છે એ વાત માન્ય છે પરંતુ ચારિત્ર પણ જ્ઞાનસહિત હોય તો જ નિષ્ઠાને પામે છે (=યથોક્ત ફલને આપનારું બને છે.) વળી જ્ઞાન એ ભાવલિંગ નથી એવું તો નથી જ. તેથી જ્ઞાનીને જ વંદન કરીએ છીએ." ('ર' એ નિપાત છે. ગા. ૧૧૪૧) વિગેરે.

'दंसण'ति ज्ञान અને ચારિત્રધર્મથી રહિત અલ્પસત્ત્વવાળા જીવો આ પ્રમાણે કહે છે - દર્શની જ વંદનીય છે, કારણ કે આગળ કહેશે - "જેમ જ્ઞાન વિના ચારિત્ર નથી તેમ અદર્શનીને જ્ઞાન નથી (અર્થાત્ દર્શન વિના જ્ઞાન નથી.) વળી દર્શન=સમ્યગ્દર્શન એ ભાવલિંગ નથી એવું તો નથી જ. તેથી દર્શની જ વંદનીય છે. ('ર' નિપાતમાં જાણવો. ગા. ૧૧૫૪) વિગેરે.

તથા કેટલાક લોકો કે જેઓ સંપૂર્ણ ચારિત્રધર્મનું અનુપાલન કરવામાં અસમર્થ છે તેઓ સંગમસ્થવિરનું દૃષ્ટાન્ત લઈને નિત્યવાસાદિની પ્રશંસા કરે છે. કેટલાકો ચૈત્ય વિગેરેનું આલંબન લઈને નિત્યવાસાદિની પ્રશંસા કરે છે. આગળ કહેશે - "જ્યારે ગ્રામ-આકર-નગર-પટ્ટણાદિમાં ફરતા-ફરતા કેટલાકો થાકી ગયા ત્યારે તેઓ નિત્યવાસી બન્યા, અને પોતાનો નિત્યવાસ પુષ્ટ કરવા સંગમસ્થવિરનું દૃષ્ટાન્ત આપે છે. (ગા. ૧૧૭૨)

આ રીતે નિત્યવાસમાં જે દોષો થાય છે. 'ચ' શબ્દથી એકલા જ્ઞાનવાદમાં, એકલા

૧૧. સુચિરમપિ તિષ્ઠત્ વૈદૂર્ય । ૧૨. આમ્રસ્ય ચ નિમ્બસ્ય ચ । ૧૩. કામં ચરણં ભાવસ્તત્ પુનર્જાનસહિતઃ સંપૂરયતિ । ન ચ જ્ઞાનં નૈવ ભાવસ્તસ્માત્ જ્ઞાનિનઃ પ્રણિપતામિ ॥૧॥ ૧૪. યથા જ્ઞાનેન ન વિના ચરણં નાદર્શનિન ઇતિ જ્ઞાનમ્ । ન ચ દર્શનં ન ભાવસ્તસ્માત્ દૃષ્ટિમતઃ પ્રણિપતામિ ॥૧॥ ૧૫. યદાપિ ચ પરિતાન્તા ગ્રામાકરનગરપત્તનમટન્તઃ । તતઃ કેચિત્ નિત્યવાસિનઃ સંગમસ્થવિરં વ્યપદિશન્તિ ॥૧॥

તાવદ્ગાથાસંક્ષેપાર્થઃ ॥૧૧૦૮॥

સામ્પ્રતં ચદુક્તં 'પજ્ઞાનાં કૃતિકર્મ ન કર્તવ્યમ્' અથ ક એતે પજ્ઞ ?, તાન્ સ્વરૂપતો નિદર્શયન્નાહ—

પાસત્યો ઓસત્રો હોઝ કુસીલો તહેવ સંસત્તો ।

5 અહછંદોઽવિય એ અવંદણિજ્જા જિણમયંમિ ॥૧૧॥ (પ્ર૦)

વ્યાખ્યા—કિલેયમન્યકર્તૃકી ગાથા સોપયોગા ચેતિ વ્યાખ્યાયતે । તત્ર પાર્શ્વસ્થઃ દર્શનાદીનાં પાર્શ્વે તિષ્ઠતીતિ પાર્શ્વસ્થઃ, અથવા મિથ્યાત્વાદયો બન્ધહેતવઃ પાશાઃ પાશેષુ તિષ્ઠતીતિ પાશસ્થઃ,—‘સો પાસત્યો દુવિહો સવ્વે દેસે ચ હોઝ ણાયવ્વો । સવ્વંમિ ણાણદંસણચરણાણં જો ડ પાસંમિ ॥૧॥ દેસંમિ ચ પાસત્યો સિજ્જાયરઽભિહઢ રાયપિંઢં વા । ણિતિયં ચ અગ્ગપિંઢં 10 ભુંજતિ ણિક્કારણં ચ ॥૨॥ કુલણિસ્સાએ વિહરઝ ઠવણકુલાણિ ચ અકારણે વિસઙ્ગે ।

દર્શનવાદમાં, સાધ્વી પાસે ગોચરી મંગાવીને વાપરવામાં અને નિષ્કારણ વિગઈના પરિભોગમાં જે દોષો થાય છે તે કહેવા યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે વાક્યશેષ જાણવો. આ પ્રમાણે ગાથાનો સંક્ષેપથી અર્થ કહ્યો. ॥૧૧૦૮॥

અવતરણિકા :- હવે પૂર્વે જે કહ્યું કે “પાંચને વંદન કરવા નહીં” તે પાંચ કોણ છે ? 15 તેઓનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પ્રક્ષિપ્તગાથા) પાર્શ્વસ્થ, અવસન્ન, કુશીલ, સંસક્ત અને યથાછંદ આ પાંચે જિનમતમાં અવંદનીય છે.

ટીકાર્થ :- આ ગાથાના કર્તા અન્ય છે અને તે ગાથા સોપયોગી હોવાથી એની વ્યાખ્યા કરાય છે — તેમાં દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રની નજીકમાં=જુદો રહેતો હોવાથી તે પાર્શ્વસ્થ કહેવાય 20 છે. અથવા મિથ્યાત્વ વિગેરે બંધના કારણો એ પાશ=બંધન છે. તે પાશોમાં જે રહે (=પોતાના શિથિલાચારોને કારણે જે મિથ્યાત્વ વિગેરે પાશોથી બંધાય છે) તે પાશસ્થ જાણવા. (૧) તે પાર્શ્વસ્થ દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સર્વપાર્શ્વસ્થ તે છે કે જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી ^(મ)જુદો (=દર્શનાચારાદિથી રહિત) હોય છે.

(૨) દેશપાર્શ્વસ્થ આ પ્રમાણે જાણવો → શય્યાતરપિંડ, અભ્યાહુતપિંડ અથવા રાજપિંડ, 25 નિત્યપિંડ અથવા અગ્રપિંડને જે નિષ્કારણ વાપરે. (અહીં → જેના ઘરે રાત્રિએ સૂઈને સવારનું પ્રતિક્રમણ કર્યું કે આખી રાત્રિ જાગરણ કરીને સવારનું પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તે શય્યાતર અથવા જેના ઘરે રાત્રિએ સૂતા અને સવારનું પ્રતિક્રમણ બીજાને ત્યાં કર્યું. તો બંને શય્યાતર. તેનાં અશનાદિ ચાર, પાદપૂંછણ, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, સોઈ, છરી, કર્ણશોષિકા અને નખ ઓછા કરવાનું

૧૬. સ પાર્શ્વસ્થો દ્વિવિધઃ—સર્વસ્મિન્ દેશે ચ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ । સર્વસ્મિન્ જ્ઞાનદર્શનચરણાનાં યસ્તુ પાર્શ્વે 30 ॥૧॥ દેશે ચ પાર્શ્વસ્થઃ શય્યાતરાભ્યાહુતે રાજપિંડં વા । નિત્યં ચાગ્રપિંડં ભુનક્તિ નિષ્કારણેન ચ ॥૨॥ કુલનિશ્રયા વિહરતિ સ્થાપનાકુલાનિ ચાકારણે વિશતિ । ★ ‘૦ણે ચેવ’ પ્ર૦ ।

સંઘડિપલોચના઼ ગચ્છહિ તહ સંથવં કુણતિ ॥૩॥' અવસન્નઃ—સામાચાર્યાસેવને અવસન્નવદવસન્નઃ, 'ઓસન્નોઽવિ ચ દુવિહો સવ્વે દેસે ચ તત્થ સવ્વમિ । ઉબ્બદ્ધપીઠફલગો ઠવિયગમ્હોઽય ણાયવ્વો ॥૧॥' દેશાવસન્નસ્તુ—'આવસ્સગસજ્ઞા઼ પડિલેહણઞ્ઞાણભિક્ખવ્વઽભત્તદ્ધે । આગમણે ણિગમણે ઠાણે ચ ણિસીયણતુયદ્ધે ॥૧॥ આવસ્સયાઙ્ઘાઙ્ઘં ણ કરે કરેઙ્ઘ અહવાવિ હીણમધિયાઙ્ઘં ।

સાધન, આ બાર પ્રકારનો પિંડ તે શય્યાતરપિંડ. સ્વ કે પર ગામથી સાધુનિમિત્તે જે લવાય તે અભ્યાહૃતપિંડ. મારે ત્યાં રોજ વહોરવા આવવું એ પ્રમાણે આમંત્રણ મળ્યા બાદ રોજ ત્યાંથી અશનાદિ ગ્રહણ કરે તે નિત્યપિંડ. તથા તરત જ ઉતારેલી, સંપૂર્ણ ભરેલી તપેલીમાંથી ઉપરના ભાગમાંથી લેવું તે અગ્રપિંડ.) (૩) કુલની નિશ્રાએ વિચરે (અર્થાત્^(H) શ્રાવકાદિકુલોમાં જ્યાં સ્નિગ્ધાહારાદિ પ્રાપ્ત થતો હોય તેવા કુલોમાં જ વિચરે.) નિષ્કારણ સ્થાપનાકુલોમાં (=આચાર્ય, ગ્લાનાદિ માટે સ્થાપેલા કુલોમાં) પ્રવેશ કરે. સંખડી=વિવોહ વિગેરેને કુતૂહલાદિથી જોવા જાય. તથા તમે તો મારાં પિતા જેવા છો વિગેરે રૂપે પરિચય કરે, અથવા ગોચરી વહોરતા પહેલાં કે પછી દાતાની ગુણસ્તુતિરૂપ સંસ્તવના કરે.

અવસન્ન :- સામાચારીઓનું પાલન કરવામાં પીડિતવ્યક્તિની જેમ પીડા=દુઃખ પામેલો. તે પણ દેશ અને સર્વથી બે પ્રકારે છે. તેમાં સર્વથી અવસન્ન → (ચોમો^(H)સામાં એક અખંડ લાકડાંથી બનેલ સંથારો જ્યારે પ્રાપ્ત ન થાય ત્યારે ઘણા બધા લાકડાંઓ બાંધીને સંથારો તૈયાર કરાય છે. આ સંથારો દર પંદર દિવસે ખોલીને પરિલેહણ કરવાનો હોય છે.) જે સાધુ આ પ્રમાણે દર પંદર દિવસે પરિલેહણ કરતો નથી તે અવબદ્ધપીઠફલક કહેવાય છે. અથવા વારંવાર સુવા વિગેરે માટે જે સાધુ રોજ આખો દિવસ સંથારો પાથરેલો જ રાખે તે અવબદ્ધપીઠફલક જાણવો. તથા જે સાધુ સ્થાપનાદોષનું નિષ્કારણ ભોજન કરે તે સર્વાવસન્ન જાણવો.

(૧) દેશાવસન્ન=પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક, સ્વાધ્યાય, પરિલેહણ, ધ્યાન, ગોચરી, ભોજન-માંડલી, ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ, ઉપાશ્રયમાંથી બહાર જવું, કાયોત્સર્ગ, બેસવું, સુવું (વિગેરે દરેક વિષયમાં દેશાવસન્ન જાણવો. તે આ પ્રમાણે →) (૨) આવશ્યકાદિને કરે નહીં અથવા હીનાધિક કરે, (અર્થાત્^(H) પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યકો કરે નહિ અથવા હિનાધિક દોષથી દુષ્ટ કરે, સ્વાધ્યાય ન કરે અથવા અસજ્ઞાયાદિ નિષિદ્ધ સમયે કરે, એ જ રીતે 'કિં મે કહં કિચ્ચમકિચ્ચસેસં....' વિગેરેરૂપ ધ્યાન ન ધરે અથવા અશુભધ્યાન ધરે. ગોચરી લેવા જાય નહીં, જાય તો દોષોમાં ઉપયોગ રાખે નહીં. માંડલીમાં ગોચરી વાપરે નહીં અથવા ક્યારેક આવે ક્યારેક ન આવે, આવસ્સહિ-નિસીહિસામાચારી સાચવે નહીં, ઈરિયાવહિનો કાયોત્સર્ગ કરે નહીં અથવા જેમ-તેમ કરે. બેસવા-સુવામાં સંડાસાનું પ્રમાર્જનાદિ કરે નહીં અથવા ગમે-તેમ કરે.)

૧૭. સંઘડીપ્રલોકનયા ગચ્છતિ તથા સંસ્તવં કરોતિ ॥૩॥ ૧૮. અવસન્નોઽપિ ચ દ્વિવિધઃ સર્વસ્મિન્ દેશે ચ તત્ર સર્વસ્મિન્ । અવબદ્ધપીઠફલકઃ સ્થાપિતભોજી ચ જ્ઞાતવ્યઃ ॥૧॥ ૧૯. આવશ્યકસ્વાધ્યાયયોઃ પ્રતિલેખનાયાં ધ્યાને ભિક્ષાયામભક્તાર્થે । આગમને નિર્ગમને સ્થાને ચ નિષીદને ત્વગ્વર્તને ॥૧॥ આવશ્યકાદીનિ ન કરોતિ અથવાઽપિ કરોતિ હીનાધિકાનિ ।

હોઈ નિમિત્તં ઇમં તુ આજીવં । જાઙ્કુલસિમ્પકમ્મે તવગણસુતાઙ્ક સત્તવિહં ॥૬॥ કલ્કકુરુગા
ય માયા નિયડીએ જં ભણંતિ તં ભણિયં । થીલલ્લખણાઙ્ક લલ્લખણ વિજ્ઞામંતાઙ્કયા પયડા
॥૭॥ 'તથૈવ સંસક્ત' ઇતિ યથા પાર્શ્વસ્થાદયોઽવન્દ્યાસ્તથાઽયમપિ સંસક્તવત્ સંસક્તઃ, તં
પાર્શ્વસ્થાદિકં તપસ્વિનં વાઽઽસાઘ સન્નિહિતદોષગુણ इत्यर्थः, આહ ચ—'સંસક્તો ય ઇદાનીં સો
પુણ ગોભક્તલંદાએ ચેવ । ડચ્ચિદ્દમણુચ્ચિદ્દં જં કિંચી છુલ્લમ્મઈ સલ્લં ॥૧॥ એવેવ ય મૂલુત્તરદોસા
ય ગુણા ય જત્તિયા કેઙ્ક । તે તમ્મિવિ સન્નિહિયા સંસક્તો ભણ્ણઈ તમ્હા ॥૨॥ રાયવિદૂસગમાઈ
અહવાવિ ણ્કો જહા ડ બહુરૂલો । અહવાવિમેલગો જો હલિદરાગાઙ્ક બહુવણ્ણો ॥૩॥

વિગેરે સંબંધી ભાવોનું કથન તે નિમિત્ત જાણવું. આજીવ આ પ્રમાણે જાણવું → જાતિ, કુલ,
શિલ્પ, કર્મ, તપ, ગણ અને સૂત્રાદિ (આદિશબ્દ આ સાતનાં જ પેટાભેદો જણાવે છે.) આ
પ્રમાણે સાતપ્રકારનું આજીવ છે. (આશય એ છે કે "તમે અને હું એક જ જાતિના છે" એ 10
પ્રમાણે આહારાદિમાં આસક્ત સાધુના જે વચનો તે જાતિ-આજીવ કહેવાય છે. એ જ રીતે
તમારું અને મારું કુલ એક છે, શિલ્પ એક છે વિગેરે આહારાદિ માટે પ્રગટ કરવું તે ક્રમશઃ
કુલાજીવ, શિલ્પાજીવ કહેવાય છે. આ જ પ્રમાણે બીજા ભેદો પણ જાણવા.)

(૭) કલ્કકુરુકા એટલે માયા, એટલે કે કપટવડે બીજાને ઠગવા માટે જે વચનો બોલવા
તે. લક્ષણ તરીકે સ્ત્રીલક્ષણ, પુરુષલક્ષણ વિગેરે જાણવા. (વિદ્યા સાધનાસાધ્ય હોય જ્યારે મંત્ર 15
સાધનારહિત જાણવો. આ વાત પ્રસિદ્ધ હોવાથી કહે છે કે -) વિદ્યા, મંત્ર વિગેરે (આદિશબ્દથી
ચૂર્ણ, યોગ વિગેરે) પ્રસિદ્ધ જ છે.

સંસક્ત :- જેમ પાર્શ્વસ્થ વિગેરે અવંઘ છે તે પ્રમાણે સંસક્ત પણ અવંઘ જાણવો. આ
સંસક્ત જેવો સંસક્ત છે અર્થાત્ પાર્શ્વસ્થાદિકને પામીને દોષવાળો થાય અથવા તપસ્વિને=સંયમીને
પામીને ગુણવાળો થાય છે. કહ્યું છે - (૧-૨) હવે સંસક્ત કહેવાય છે - (ચૈવ શબ્દ યથા 20
શબ્દના અર્થવાળો જાણવો.) ગાયના ભોજન માટેના વાસણમાં શુદ્ધ કે અશુદ્ધ (=ચોખ્ખું કે
એઠવાડ) ગમે તે હોય બધું નંખાય છે તેમ મૂલ-ઉત્તરગુણસંબંધી જે કોઈ દોષો અને ગુણો હોય
તે બધા તે સંસક્તમાં રહેલા છે માટે તેને સંસક્ત કહેવાય છે.

(૩-૪) અથવા રાજાને પ્રસન્ન રાખનારો વિદૂષક કે નટ જેમ ઘણા રૂપોને ધારણ કરનાર
છે અથવા જેમ ઘેટો ('મૈલગો' શબ્દમાં 'મ' અલાક્ષણિક હોવાથી એલગો શબ્દ જાણવો.) હળદરના 25

૩. ભવતિ નિમિત્તમિદં ત્વાજીવનમ્ । જાતિકુલશિલ્પકર્માણિ તપોગણસૂત્રાણિ સમવિધમ્ ॥૬॥ કલ્કકુરુકા
ચ માયા નિકૃત્યા યદ્ગણન્તિ તદ્ગણિતમ્ । સ્ત્રીલક્ષણાદિ લક્ષણં વિદ્યામન્ત્રાદિકાઃ પ્રકટાઃ ॥૭॥ ૪.
સંસક્તશ્ચેદાનીં સ પુનર્ગોભક્તલન્દકે ચૈવ । ડચ્ચિદ્દમણુચ્ચિદ્દં યત્કિંચિત્ ક્ષિપ્પયતે સર્વમ્ ॥૧॥ એવમેવ ચ
મૂલોત્તરદોષાશ્ચ ગુણાશ્ચ યાવન્તઃ કેચિત્ । તે તસ્મિન્ સન્નિહિતાઃ સંસક્તો ભણ્યતે તસ્માત્ ॥૨॥
રાજવિદૂષકાદયોઽથવાપિ નટો યથા તુ બહુરૂપઃ । અથવાઽપ્યેલકો યો હરિદ્રરાગાદિઃ બહુવર્ણઃ ॥૩॥

૧૫૫૧ જારિસેણં સુદ્ધમસુદ્ધેણ વાઽવિ સંમિલિઙ્ગ । તારિસઓ ચ્ચિય હોતિ સંસત્તો ભણ્ણઈ તમ્હા ॥૪॥ સો ઢુવિગપ્પો ભણિઓ જિણેહિ જિયરાગદોસમોહેહિં । ંગો ડ સંકિલિઙ્ગો અસંકિલિઙ્ગો તમ્હા અણ્ણો ॥૫॥ પંચાસવપ્પવત્તો જો ખલુ તિહિ ગારવેહિ પડિબદ્ધો । ંત્થિગિહિસંકિલિઙ્ગો સંસત્તો સંકિલિઙ્ગો ડ ॥૬॥ પાસથાઈંએસું સંવિગ્ગેસું ચ જત્થ મિલતી ડ । તહિ તારિસઓ

5 ભવઙ્ગ પિયધમ્મો અહવ ંયરો ડ ॥૭॥ ંષોઽસંકિલિઙ્ગઃ, 'યથાછન્દોઽપિ ચ' ંથા-છન્દઃ-યથેચ્છયૈવાગમનિરપેક્ષં પ્રવર્તતે ંયઃ સ ંથાછન્દોઽભિધીયતે, ડત્તં ચ- 'ંસ્સુત્તમાયરંતો ંસ્સુત્તં ચેવ પત્તવેમાણો । ંસો ડ અહાછંદો ંચ્છા છંદોત્તિ ંગઙ્ગા ॥૧॥ ંસ્સુત્તમણુવદિદ્ધં સચ્છંદવિગપ્પિયં અણ્ણુવાઙ્ગ । પરતત્તિપવત્તે તિંતિણે ં ંણમો અહાછંદો ॥૨॥ સચ્છંદમઙ્ગવિગપ્પિય

રંગ વિગેરેવડે ધણા રંગોવાળો થાય છે તેમ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ જેવા પ્રકારની વ્યક્તિ સાથે ભેગો થાય તે તેવા પ્રકારનો થઈ જતો હોવાથી સંસક્ત કહેવાય છે.

(૫-૬) રાગ, દ્વેષ અને મોહને જીતનારા એવા જિનેશ્વરોએ તે સંસક્ત બે પ્રકારનો કહ્યો છે એક સંકિલિષ્ટ અને બીજો અસંકિલિષ્ટ. તેમાં જે પાંચે આશ્રવોમાં પ્રવૃત્ત હોય, ત્રણ ગારવથી યુક્ત હોય, સ્ત્રીને સેવનારો સ્ત્રીસંકિલિષ્ટ હોય, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ-ધન-ધાન્ય વિગેરેની ચિંતા કરનારો ગૃહસ્થ-સંકિલિષ્ટ હોય. આવા પ્રકારનો જે હોય તે સંકિલિષ્ટ સંસક્ત કહેવાય છે.

15 (૭) જે વળી પાર્શ્વસ્થાદિની સાથે ભેગો થાય ત્યારે ઈતર=ધર્મમાં શિથિલ થાય છે અને સંવિગ્ન=સંયમી એવા સાધુઓની સાથે ભેગો થાય ત્યારે પ્રિયધર્મી બને છે. આવો જે હોય તે અસંકિલિષ્ટ સંસક્ત જાણવો.

યથાછન્દ :- આગમથી નિરપેક્ષ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જે વર્તે છે તે યથાછન્દ કહેવાય છે. કહ્યું છે - (૧) ઉત્સૂત્રને આચરતો અને ઉત્સૂત્રની જ પ્રરૂપણા કરતો હોય તે યથાછન્દ જાણવો. અહીં ઈચ્છા અને છન્દ એ બે શબ્દો સમાનાર્થી જાણવા (અર્થાત્ છન્દ એટલે ઈચ્છા. યથેચ્છા=ઈચ્છા પ્રમાણે આચરણ અને પ્રરૂપણા કરનાર યથાછન્દ.)

(૨) (ઉત્સૂત્ર કોને કહેવાય ? તે કહે છે -) જે તીર્થંકરાદિવડે કથિત ન હોય, પોતાની ઈચ્છાપ્રમાણે કલ્પેલું હોય, માટે જ આગમને અનુપાતી=અનુસરનારું ન હોય તે ઉત્સૂત્ર જાણવું. (હવે યથાછન્દનું સ્વરૂપ જણાવે છે -) જે બીજાની ચિંતા કરવામાં પ્રવૃત્ત હોય અને તિતિષક હોય એટલે કે થોડોક એવો નાનો અપરાધ પણ કોઈએ કર્યો હોય તો વારંવાર એને બોલ્યા કરતો હોય એવો આ યથાછન્દ જાણવો.

૫. ંવમેવ ંયદૂશેણ શુદ્ધેનાશુદ્ધેણ વાઽપિ સંવસતિ । તાદૃશ ંવ ભવતિ સંસત્તો ભણ્ણયતે તસ્માત્ ॥૪॥ સ દ્વિવિકલ્પો ભણિતો જિનૈર્જિતરાગદ્વેષમોહેઃ । ંકસ્તુ સંકિલિષ્ઠોઽસંકિલિષ્ઠસ્તથાઽન્યઃ ॥૫॥ પચ્છાશ્રવપ્રવૃત્તો ંયઃ ખલુ ત્રિભિગૌરવૈઃ પ્રતિબદ્ધઃ । સ્ત્રીગૃહિભિઃ સંકિલિષ્ઠઃ સંસત્તઃ સંકિલિષ્ઠઃ સ તુ ॥૬॥ પાર્શ્વસ્થાદિકેષુ સંવિગ્નેષુ

30 ચ ંત્ર મિલતિ તુ । તત્ર તાદૃશો ભવતિ પ્રિયધર્મા અથવા ંતરસ્તુ ॥૭॥ ૬. ંત્સૂત્રમાચરન્ ંત્સૂત્રમેવ પ્રજાપયન્ । ંષ તુ ંથાછન્દ ંચ્છા છન્દ ંતિ ંકાર્થો ॥૧॥ ંત્સૂત્રમનુપદિદ્ધં સ્વચ્છન્દવિકલ્પિતમનનુપાતિ । પરતસિપ્રવૃત્તસ્તિતિણશ્ચાઽયં ંથાછન્દઃ ॥૨॥ સ્વચ્છન્દમત્યા વિકલ્પ

કિંચી સુહસાયવિગડપડિબદ્ધો । તિહિગારવેહિ મજ્જઇ તં જાણાહી અહાછંદં ॥૩॥' એ તે પાર્શ્વસ્થાદયોઽવન્દનીયાઃ, ક્વ ?—જિનમતે, ન તુ લોકે इति ગાથાર્થઃ ॥૧॥

અથ પાર્શ્વસ્થાદીન્ વન્દમાનસ્ય કો દોષ इति ?, उच्यते—

पासत्थाई वंदमाणस्स नेव कित्ती न निज्जरा होइ ।

कायकिलेसं एमेव कुणई तह कम्मबंधं च ॥११०९॥

5

व्याख्या—‘पार्श्वस्थादीन्’ उक्तलक्षणान् ‘वन्दमानस्य’ नमस्कुर्वतो नैव कीर्तनं निर्जरा भवति, तत्र कीर्तनं कीर्तिः—अहो अयं पुण्यभागित्येवंलक्षणा सा न भवति, अपि त्वकीर्तिर्भवति—नूनमयमप्येवंस्वरूपो येनैषां वन्दनं करोति, तथा निर्जरणं निर्जरा—कर्मक्षयलक्षणा सा न भवति, तीर्थकराज्ञाविराधनाद्वारेण निर्गुणत्वात्तेषामिति, चीयत इति कायः—देहस्तस्य क्लेशः—अवनामादिलक्षणः कायक्लेशस्तं कायक्लेशम् ‘एवमेव’ मुधैव ‘करोति’ निर्वर्तयति,

10

(૩) આગમથી નિરપેક્ષ એવી સ્વચ્છન્દબુદ્ધિથી કંઈક સ્વાધ્યાયાદિનું આલંબન વિકલ્પીને= વિચારીને સુખનો સ્વાદ માનનાર (અર્થાત્ સુખના સાધનોને સેવનારો) તથા આવું કો'ક આલંબન લઈને વિગઈમાં રાગી અને ત્રણ ગારવોમાં જે આનંદ માને છે તેવા સાધુને યથાછન્દ જાણવો. આ પાર્શ્વસ્થાદિઓ અવંદનીય જાણવા. ક્યાં ? — જિનમતમાં અવંદનીય જાણવા પરંતુ લોકમાં નહીં. (અર્થાત્ લોક તો તેઓને પણ ત્યાગી માનીને વંદન કરે, પરંતુ જિનમતને સ્વીકારનાર આ પાંચેને વંદન કરે નહીં.)

15

અવતરણિકા :- શંકા :- આ પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરનારને કયો દોષ લાગે ? તે જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરનારને નથી કીર્તિ પ્રાપ્ત થતી કે નથી નિર્જરા પ્રાપ્ત થતી. ઊલટું તે જીવ કાયાક્લેશ અને કર્મબંધને કરે છે.

20

ટીકાર્થ :- કહેવાયેલા સ્વરૂપવાળા એવા પાર્શ્વસ્થાદિને નમસ્કાર કરનારને નથી કીર્તિ પ્રાપ્ત થતી કે નથી નિર્જરા પ્રાપ્ત થતી. અહીં કીર્તન કરવું તે કીર્તિ છે એટલે કે ‘અહો ! આ પુણ્યશાળી છે’ એવા પ્રકારની જે કીર્તિ છે તે પ્રાપ્ત થતી નથી, પરંતુ અકીર્તિ થાય છે કે નક્કી આ પણ આ લોકો જેવો જ છે જેથી આ લોકોને વંદન કરે છે.

તથા કર્મક્ષયસ્વરૂપ નિર્જરા પણ પ્રાપ્ત થતી નથી, કારણ કે આ પાર્શ્વસ્થાદિઓ તીર્થકરની આજ્ઞાની વિરાધના=ભંગ કરવાદ્વારા એક પણ ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. (તેથી આવા નિર્ગુણ પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવા છતાં નિર્જરા પ્રાપ્ત થતી નથી ઊલટું આવાઓને વંદન કરવાથી શું થાય ? તે કહે છે —)

25

જે એકદું કરાય=પુષ્ટ કરાય તે કાયા એટલે કે દેહ, તેનો નમવા વિગેરેરૂપ જે ક્લેશ તે કાયક્લેશ. તે કાયક્લેશને જ નકામું કરે છે (અર્થાત્ આવાઓને વંદન કરનાર જીવ નકામા

30

તથા ક્રિયત્વેતિ કર્મ જ્ઞાનાવરણીયાદિલક્ષણં તસ્ય બન્ધો—વિશિષ્ટરચનાયાઽઽત્મનિ સ્થાપનં તેન વા આત્મનો બન્ધઃ—સ્વસ્વરૂપતિરસ્કરણલક્ષણઃ કર્મબન્ધસ્તં કર્મબન્ધં કરોતીતિ વર્તતે, ચશબ્દાદાજ્ઞાભક્ષાદીંશ્ચ દોષાનવાપ્નુતે, કથં?—ભગવત્પ્રતિકૃષ્ટવન્દને આજ્ઞાભક્ષઃ, તં દૃષ્ટ્વાઽન્યેઽપિ વન્દન્તીત્યનવસ્થા, તાન્ વન્દમાનાન્ દૃષ્ટ્વાઽન્યેષાં મિથ્યાત્વં, કાયક્લેશતો દેવતોભ્યો વાઽઽત્મવિરાધના, તદ્વન્દનેન તત્કૃતાસંયમાનુમોદનાત્સંયમવિરાધનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૦૯॥

5 એવં તાવત્પાર્શ્વસ્થાદીન્ વન્દમાનસ્ય દોષા ઉક્તાઃ, સામ્પ્રતં પાર્શ્વસ્થાનામેવ ગુણાધિકવન્દન-પ્રતિષેધમકુર્વતામપાયાન્ પ્રદર્શયન્નાહ—

જે બંધચેરભઢા પાણે ડહુંતિ બંધયારીણં ।

તે હોંતિ કુંટમંટા બોહી ય સુદુલ્લહા તેસિં ॥૧૧૧૦॥

- 10 નમવા વિગેરેરૂપ કાયાના ક્લેશને કરે છે.) તથા જે કરાય તે કર્મ એટલે કે જ્ઞાનાવરણાદિ, તેનો બંધ=વિશિષ્ટ રચનાવડે આત્મામાં કર્મપુદ્ગલોનું સ્થાપન અથવા કર્મવડે આત્માના પોતાના સ્વરૂપનું ઢંકાવવારૂપ બંધ તે કર્મબંધ (આ પ્રમાણે ‘કર્મબંધ’ શબ્દનો સમાસ જાણવો.) તે કર્મબંધને ‘કરે છે’ એ પ્રમાણે ક્રિયાપદ અહીં પણ સમજી લેવું.

- મૂળમાં રહેલ ‘ચ’ શબ્દથી આજ્ઞાભંગાદિ (આદિ શબ્દથી અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને 15 વિરાધના) દોષોને તે જીવ પામે છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે.— ભગવાને જેમને વંદન કરવાની ના પાડી છે એવા પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવાથી આજ્ઞાભંગ. પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરતા સાધુને જોઈને અન્ય વ્યક્તિઓ પણ પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરે માટે અનવસ્થા. વંદન કરતા એવા સાધુઓને જોઈને બીજાઓને મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ. (તે આ રીતે કે શિથિલાચારી એવા પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરતા સાધુઓને જોઈને બીજાઓને તે પાર્શ્વસ્થાદિમાં મહત્વની બુદ્ધિ અથવા તેમના શિથિલાચારમાં 20 તત્ત્વની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય જે મિથ્યા છે.) તથા કાયાને ક્લેશ પડતો હોવાથી અથવા દેવતા વિગેરેથી (ઉપદ્રવ થવાને કારણે) આત્મવિરાધના થાય. તથા પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવાથી તેમને આચરેલા અસંયમની અનુમોદના થવાથી સંયમવિરાધના થાય છે. (માટે આવા પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવા નહીં.) એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ કહ્યો. ॥૧૧૦૯॥

- અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરતા જીવને લાગતા દોષો જણાવ્યા. 25 હવે ગુણોમાં અધિક એવા સાધુઓના વંદનનો પ્રતિષેધ (=ગુણોમાં અધિક એવા સાધુઓ પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરતા હોય ત્યારે પાર્શ્વસ્થાદિઓએ વંદન કરવાની તેઓને ના પાડવી જોઈએ પરંતુ તે સમયે જો તેઓ નિષેધ ન કરે તો નિષેધ) નહીં કરતા એવા પાર્શ્વસ્થાદિઓને જે અપાયોની=દુઃખોની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે અપાયોને બતાડતા ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે ⇨

- ગાથાર્થ :- બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થયેલા એવા જે પાર્શ્વસ્થાદિઓ બ્રહ્મચારી એવા સાધુઓને 30 પગે પડાવે છે, તેઓ (પછીના ભવોમાં) હાથ-પગે વાંકા થાય છે અને તેઓની બોધિ સુદુર્લભ થાય છે.

વ્યાખ્યા—ચે-પાર્શ્વસ્થાદયો બ્રહ્મચર્યા અપગતબ્રહ્મચર્યા इत्यर्थः, ब्रह्मचर्यशब्दो मैथुनविरतिवाचकः, तथौघतः संयमवाचकश्च, 'पाए उड्डिति बंभयारीणं' पादावभिमानतो व्यवस्थापयन्ति ब्रह्मचारिणां वन्दमानानामिति, तद्वन्दननिषेधं न कुर्वन्तीत्यर्थः, ते तदुपात्तकर्मजं नारकत्वादिलक्षणं विपाकमासाद्य यदा कथञ्चित्कृच्छ्रेण मानुषत्वमासादयन्ति तदाऽपि भवन्ति कोटमण्डाः 'बोधिश्च' जिनशासनावबोधलक्षणा सकलदुःखविरेकभूता सुदुर्लभा तेषां, सकृत्प्राप्तौ सत्यामप्यनन्तसंसारित्वादिति गाथार्थः ॥१११०॥ 5

તથા—

સુદુતરં નાસંતી અપ્પાણં જે ચરિત્તપબ્બઙ્ગા ।

ગુરુજન વંદાવિંતી સુસમણ જહુત્તકારિં ચ ॥૧૧૧૧॥ દારં ॥

વ્યાખ્યા—'સુદુતરં'તિ સુતરાં નાશયન્ત્યાત્માનં સન્માર્ગાત્, કે ?—ચે ચારિત્રાત્—પ્રાગ્નિરૂપિત- 10
શબ્દાર્થાત્ પ્રકર્ષેણ બ્રંષ્ટાઃ—અપેતાઃ સન્તઃ 'ગુરુજનં' ગુણસ્થસુસાધુવર્ગ 'વન્દયન્તિ' કૃતિકર્મ
કારયન્તિ, કિમ્ભૂતં ગુરુજનં ?—શોભનાઃ શ્રમણા યસ્મિન્ સ સુશ્રમણસ્તં, અનુસ્વારલોપોઽત્ર
દ્રષ્યઃ, તથા યથોક્તં ક્રિયાકલાપં કર્તુ શીલમસ્યેતિ યથોક્તકારી તં યથોક્તકારિણં ચેતિ

ટીકાર્થ :- જે પાર્શ્વસ્થાદિઓ બ્રહ્મચર્ય વિનાના છે. અહીં બ્રહ્મચર્યશબ્દથી મૈથુનવિરતિ અને 15
સામાન્યથી સંયમ જાણવું. તેથી સંયમ અને મૈથુનવિરતિથી બ્રહ્મ થયેલા એવા જે પાર્શ્વસ્થાદિઓ
વંદન કરતા એવા બ્રહ્મચારીઓને અભિમાનથી પોતાના પગમાં સ્થાપિત કરે છે એટલે કે
બ્રહ્મચારીઓને વંદન કરવાનો નિષેધ કરતા નથી. તે પાર્શ્વસ્થાદિઓ અનિષેધથી ઉત્પન્ન થયેલા
કર્મોથી પ્રાપ્ત થયેલ નારકત્વાદિરૂપ ફલને પામીને ઘણું કષ્ટ સહ્યા પછી કોઈક રીતે જ્યારે
મનુષ્યપણને પામે છે, ત્યારે પણ તે મનુષ્યભવમાં તેઓ કોટ=હાથથી વાંકા અને મંટા=પગથી
વાંકા (અર્થાત્ હાથ-પગથી વાંકા શરીરવાળા)થાય છે. અને સર્વ દુઃખોને નાશ કરનાર 20
જિનશાસનની સાચી સમજરૂપ બોધિ તેઓને અત્યંત દુર્લભ થાય છે કારણ કે અત્યારે પાર્શ્વસ્થાદિ
ભવમાં બોધિ પ્રાપ્ત થવા છતાં તેઓ અનંતસંસારી હોવાથી ફરી બોધિ ઘણા કાળ સુધી નહીં
મળે. ॥૧૧૧૦॥ તથા ⇨

ગાથાર્થ :- તે લોકો પોતાના આત્માનો બહુ જ સારી રીતે નાશ કરે છે જે લોકો પોતે 25
ચારિત્રથી બ્રહ્મ થવા છતાં સારા સાધુઓવાળા અને આજ્ઞાનુસારે જીવન જીવનારા એવા સુસાધુ-
સમુદાય પાસે વંદન કરાવે છે=એમના વંદનને ગ્રહણ કરે છે.

ટીકાર્થ :- સુતરાં પોતાની જાતને સન્માર્ગથી બ્રહ્મ કરે છે. કોણ કરે છે ? — જેઓ પૂર્વે 30
જણાવેલ શબ્દાર્થવાળા ચારિત્રથી બ્રહ્મ થયેલા છતાં ગુણોમાં રહેલા એવા સુસાધુસમુદાયને વંદન
કરાવે છે=પોતે એમના વંદન ગ્રહણ કરે છે. કેવા પ્રકારનો સાધુસમુદાય છે ? — જેમાં સમ્યગ્
આચારવાળા શ્રમણો છે એવા તે સુશ્રમણસમુદાયને (વંદન કરાવે છે.) મૂળમાં 'સુસમણ' શબ્દમાં
અનુસ્વારનો લોપ થયેલ જાણવો. તથા આજ્ઞાનુસારે ક્રિયાસમૂહને કરવાનો સ્વભાવ છે જેમનો
એવા યથોક્તકારી સમુદાયને (વંદન કરાવે છે)=એવા સમુદાય પાસેથી જે પાર્શ્વસ્થાદિ વંદન

ગાથાર્થ: ॥૧૧૧૧॥

एवं वन्दकवन्द्यदोषसम्भवात्पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, तथा गुणवन्तोऽपि ये तैः साद्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेऽपि न वन्दनीयाः, किमित्यत आह—

असुइड्डाणे पडिया चंपगमाला न कीरई सीसे ।

5 પાસત્યાર્દઠાણેસુ વડમાળા તહ અપુજ્જા ॥૧૧૧૨॥

व्याख्या—यथा 'अशुचिस्थाने' विट्प्रधाने स्थाने पतिता चम्पकमाला स्वरूपतः शोभनाऽपि सत्यशुचिस्थानसंसर्गात् क्रियते शिरसि, पार्श्वस्थादिस्थानेषु वर्तमानाः साधवस्तथा 'अपूज्याः' अवन्दनीयाः, पार्श्वस्थादीनां स्थानानि—वसतिनिर्गमभूम्यादीनि परिगृह्यन्ते, अन्ये तु शय्यातर-
पिण्डाद्युपभोगलक्षणानि व्याचक्षते यत्संसर्गात्पार्श्वस्थादयो भवन्ति, न चैतानि सुष्ठु घटन्ते,
10 तेषामपि तद्भावापत्तेः, चम्पकमालोदाहरणोपनयस्य च सम्यगघटमानत्वादिति । अत्र कथानकं—

પ્રહણ કરે છે તેઓ પોતાના આત્માનો સન્માર્ગથી નાશ કરે છે એમ અન્વય જોડવો.) ॥૧૧૧૧॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે વંદન કરનાર અને વંદન લેનાર બંનેને દોષોનો સંભવ હોવાથી પાર્શ્વસ્થાદિ વંદનીય નથી. તથા ગુણવાન એવા પણ જે સાધુઓ પાર્શ્વસ્થાદિઓ સાથે મીલનરૂપ સંસર્ગને કરે છે તે સાધુઓ પણ વંદનીય નથી.

15 શંકા :- મીલનાદિ કરનારા સાધુઓ શા માટે વંદનીય નથી ? તેનું સમાધાન આપે છે ⇨
ગાથાર્થ :- અશુચિસ્થાને પડેલી ચંપકમાળા જેમ ગળે પહેરાતી નથી, તેમ પાર્શ્વસ્થાદિસ્થાનોમાં રહેતા સાધુઓ પણ અપૂજ્ય છે.

ટીકાર્થ :- જેમ વિષ્ટાપ્રધાન એવા સ્થાનમાં પડેલી ચંપાના ફૂલોની માળા સ્વરૂપથી=દેખાવમાં સુંદર હોવા છતાં અશુચિસ્થાનના સંસર્ગથી ગળે પહેરાતી નથી, એ જ રીતે પાર્શ્વસ્થાદિઓના
20 સ્થાનમાં રહેનારા=એમની સાથે રહેનારા સાધુઓ અવંદનીય જાણવા. અહીં પાર્શ્વસ્થાદિઓના સ્થાન તરીકે તેમના ઉપાશ્રય, સ્થંડિલ-ભૂમિ વિગેરે સ્થાન લેવા. (અર્થાત્ પાર્શ્વસ્થાદિઓના ઉપાશ્રયમાં તેમની સાથે રહેનાર, પાર્શ્વસ્થાદિની જ્યાં સ્થંડિલભૂમિ હોય ત્યાં જનાર એવા સુસાધુઓ પણ અવંદનીય જાણવા.)

કેટલાક આચાર્યો પાર્શ્વસ્થાદિના સ્થાન તરીકે શય્યાતરપિંડ વિગેરેના ઉપભોગરૂપ સ્થાનો
25 પ્રહણ કરવાનું કહે છે કે જેના સંસર્ગથી તેઓ પાર્શ્વસ્થ વિગેરે બને છે (એટલે કે પાર્શ્વસ્થાદિપણું જેનાથી પ્રાપ્ત થાય એવા શિથિલાચારો અહીં પાર્શ્વસ્થાદિના સ્થાન તરીકે લેવા એવું કેટલાક આચાર્યો કહે છે.) પરંતુ તેઓની આ વાત સારી રીતે ઘટતી નથી કારણ કે શિથિલાચારોને સેવનારા તો પાર્શ્વસ્થ જ કહેવાય. તેથી પાર્શ્વસ્થોને તો પૂર્વે અવંદનીય કહી જ દીધા છે, પછી તેઓને અપૂજ્ય કહેવાની જરૂર નથી. વળી ચંપકમાલાના ઉદાહરણનો ઉપનય પણ સમ્યગ્ રીતે
30 ઘટશે નહીં, (કારણ કે જો અશુચિસ્થાનો તરીકે શિથિલાચારો લેવાના હોય તો 'અશુચિસ્થાને રહેલા' નો અર્થ 'અશુચિસ્થાનને સેવનારા' થાય. તો જેમ ઉદાહરણમાં 'અશુચિસ્થાનમાં પડેલી ચંપકમાલા' એમ બોલાય છે તેમ અહીં 'અશુચિસ્થાનમાં વર્તતા' એટલે 'અશુચિસ્થાનમાં રહેલાં'

‘એંગો ચંપકર્પિઓ કુમારો ચંપગમાલાએ સિરે કયાએ આસગઓ વચ્ચડ, આસેણ ઝઘ્યસ્સ સા ચંપગમાલા અમેજ્ઞો પડિયા, ગિણહામિત્તિ અમિજ્ઞં દઢૂણ મુક્કા, સો ય ચંપર્પિહિ વિણા ધિત્તિં ન લભઇ, તહાવિ ઠાણદોસેણ મુક્કા । एवं चंपगमालत्थाणीया साहू अमिज्झत्थाणिया पासत्थादयो, जो विसुद्धो तेहिं समं मिलइ संवसइ वा सोऽपि परिहरणिज्जो ॥૧૧૧૨॥

અધિકૃતાર્થપ્રસાધનાયૈવ દૃષ્ટાન્તાન્તરમાહ-

5

પવ્વકળકુલે વસંતો સઝળીપારોડવિ ગરહિઓ હોડ ।

इय गरहिया सुविहिया मज्झि वसंता कुसीलाणं ॥૧૧૧૩॥

વ્યાખ્યા-પવ્વકળકુલ-ગર્હિતકુલં તસ્મિન્ પવ્વકળકુલે વસન્ સન્, પારઙ્ગતવાનિતિ પારગઃ, શકુન્યાઃ પારગઃ, અસાવપિ ‘ગર્હિતો ભવતિ’ નિન્દ્યો ભવતિ, શકુનીશબ્દેન ચતુર્દશ વિદ્યાસ્થાનાનિ પરિગ્રહ્યન્તે, “અજ્ઞાનિ ચતુરો વેદા, મીમાંસા ન્યાયવિસ્તરઃ । પુરાણં ધર્મશાસ્ત્રં

10

એવો અર્થ થશે નહીં, પણ ‘અશુચિસ્થાનને સેવનારા’ અર્થ કરવો પડે. જ્યારે ખરેખર તો ‘અશુચિસ્થાનમાં રહેલા’ એવો અર્થ અભિપ્રેત છે. તેથી અશુચિસ્થાનો તરીકે ઉપાશ્રયાદિ લેવા જ ઉચિત છે.)

અહીં કથાનક આ પ્રમાણે → ચંપકપુષ્પો જેને બહુ ગમે છે એવો એક કુમાર ચંપકપુષ્પોની માળાને ગળામાં પહેરીને ઘોડે સવારી કરે છે. ઘોડાવડે ઉછાળેલા એવા તે કુમારના ગળામાંથી માળા નીકળીને ઉકરડામાં પડી. ‘પાછી લઈ આવું’ એવું વિચારીને જ્યાં પાછી લેવા જાય છે એવામાં ઉકરડાને જોઈને તે માળા લીધી નહીં. જો કે તે માળા વિના તે કુમારને ચેન પડતું નથી છતાં સ્થાનના દોષથી તે માળા છોડી દીધી. આ જ પ્રમાણે ચંપકમાળાના સ્થાને સાધુઓ જાણવા, ઉકરડાના સ્થાને પાર્શ્વસ્થાદિ જાણવા, જે વિશુદ્ધ સાધુ તેઓ સાથે પરિચય કરે છે અથવા સાથે રહે છે તે સાધુ પણ પરિહરણીય (અર્થાત્ અવંદનીય) જાણવો. ॥૧૧૧૨॥

15

20

અવતરણિકા :- આ પ્રસ્તુત અર્થને જ સિદ્ધ કરવા માટે અન્ય દૃષ્ટાન્તને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ગર્હિતકુલમાં વસતો, ચૌદવિદ્યાના પારને પામેલો એવો પણ બ્રાહ્મણ ગર્હિત થાય છે. એ જ પ્રમાણે કુશીલોની વચ્ચે વસતા એવા સુવિહિત સાધુઓ પણ ગર્હિત થાય છે.

ટીકાર્થ :- પક્કણકુલ એટલે ગર્હિતકુલ. તેવા ગર્હિતકુલમાં રહેતો (બ્રાહ્મણ), જે પારને પામેલો હોય તે પારગ કહેવાય. શકુનીનો પારગ તે શકુનીપારગ. અહીં શકુનીશબ્દથી ચૌદવિદ્યાસ્થાનો ગ્રહણ કરવાના છે. તેથી ચૌદ વિદ્યાસ્થાનોના પારને પામેલો એવો પણ બ્રાહ્મણ ગર્હિત=નિંદ્ય થાય છે એટલે કે લોકો તેવાની નિંદા કરનારા થાય છે.

25

તે ચૌદ વિદ્યાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે → “છ અંગો, ચાર વેદ, મીમાંસા, ન્યાયવિસ્તાર,

૮. एकश्म्यकप्रियः कुमारः चम्पकमालायां शिरसि कृतायामश्रगतो व्रजति, अश्वेनोद्धूते सा चम्पक-मालाऽमेध्ये पतिता, गृह्णामीति अमेध्यं दृष्ट्वा मुक्ता, स च चम्पकैर्विना धृतिं न लभते, तथापि स्थानदोषेण मुक्ता । एवं चम्पकमालास्थानीयाः साधवः अमेध्यस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः, यो विशुद्धस्तैः समं मिलति संवसति वा सोऽपि परिहरणीयः ।

30

ચ, સ્થાનાન્યાહુશ્ચતુર્દશ ॥૧૧॥” તત્રાજ્ઞાનિ ષટ્, તદ્વથા-‘શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં, છન્દો જ્યોતિર્નિરુક્તયઃ’ ઇતિ, ‘ઇય’ એવં ગર્હિતાઃ ‘સુવિહિતાઃ’ સાધવો મધ્યે વસન્તઃ ‘કુશીલાનાં’ પાર્શ્વસ્થાદીનામ્ ॥૧૧૧૩॥ અત્ર કથાનકમ્—એગસ્સ ધિજ્જાઇયસ્સ પંચ પુત્તા સઝળીપારગા, તત્થેગો મરુગો એગાએ દાસીએ સંપલગ્ગો, સા મજ્જં પિબઇ, ઇમો ન પિબઇ, તીએ ધણ્ણઇ—જઇ તુમં પિબસિ તો પો સોભણા રતી હોજ્જા, ઇયરહા વિસરિસો સંજોગોત્તિ, એવં સો બહુસો ધણંતીએ પાઇત્તો, સો પઠમં પચ્છણં પિબઇ, પચ્છ પાયડંપિ પિબિઝમાઠત્તો, પચ્છ અઇપસંગેણ મજ્જમંસાસીવિ જાઓ પવ્વકળેહિં સહ લોઢેઝમાઠત્તો, તેહિં ચેવ સહ પિબઇ ઝાઇ સંવસઇ ય, પચ્છ સો પિતુણા સયણેણ ય સવ્વબજ્જો અપ્પવેસો કઓ, અણ્ણયા સો પઢિભગ્ગો, બિતિઓ સે ધાયા સિણેહેણ તં કુઢિં પવિસિઝુણ પુચ્છઇ દેઇ ય સે કિંચિ, સો પિતુણા ઝવલંભિઝુણ

- 10 પુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્ર આ પ્રમાણે ચૌદ સ્થાનો કહ્યા છે. ॥૧૧॥” છ અંગો આ પ્રમાણે → શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, છંદ, જ્યોતિષ અને નિરુક્તિ. (આમ, ચૌદ વિદ્યાસ્થાનોના પારને પામેલો એવો પણ બ્રાહ્મણ ગર્હિતકુલમાં રહે તો નિંદ્ય બને છે.) તે જ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થાદિ કુશીલોની વચ્ચે રહેનાર સાધુઓ નિંદ્ય બને છે. ॥૧૧૧૩॥

- અહીં કથાનક આ પ્રમાણે જાણવું → એક બ્રાહ્મણના પાંચ પુત્રો શકુનીપારગ હતા. તે પાંચ પુત્રોમાંથી એક બ્રાહ્મણપુત્રનો એક દાસી સાથે સંબંધ થયો. તે દાસી દારૂ પીએ છે, આ પીતો નથી. તેથી દાસીએ કહ્યું - “જો તું દારૂ પીએ તો મને ઘણો આનંદ થાય અન્યથા આપણો સંયોગ સુસંયોગ (સરખે સરખાનો સંયોગ) ગણાશે નહીં. આ પ્રમાણે વારંવાર કહેતી તેણીએ તેને દારૂ પીવડાવ્યો. પ્રથમ વાર તે છૂપી રીતે દારૂ પીએ છે. પાછળથી લોકોની સામે પણ તે દારૂ પીવા લાગ્યો. ધીરેધીરે વારંવાર દારૂ પીવાના પ્રસંગને કારણે માંસ ખાનારો પણ તે થયો. નિંદ્ય એવી વ્યક્તિઓ સાથે ભ્રમવા લાગ્યો. તેઓની સાથે જ દારૂ પીએ, માંસ ખાય, અને એઓની સાથે જ રહેવા લાગે છે.

- થોડા સમય પછી પિતા અને સ્વજનોએ તેને ઘરાદિથી બહાર કાઢ્યો અને કાયમ માટે તેનો ઘરાદિમાં પ્રવેશ બંધ કરાવી દીધો. એકવાર તે પડી ભાંગ્યો, અર્થાત્ પૈસા વિગેરે બધેથી ખલાસ થઈ ગયો. તેનો બીજો ભાઈ સ્નેહવશથી તેની કુટિરમાં પ્રવેશીને તેના હાલ-ચાલ પૂછે છે અને થોડું ઘણું ખાવા-પીવા વિગેરે માટે આપે છે. આ બીજા ભાઈને પણ પિતા ઠપકો

૧. એકસ્ય ધિજ્જાતીયસ્ય પચ્છ પુત્રાઃ શકુનીપારગાઃ, તત્રૈકો બ્રાહ્મણ એકસ્યાં દાસ્યાં સંપ્રલગ્નઃ, સા મઘં પિબતિ, અયં ન પિબતિ, તયા ધણ્ણતે-યદિ ત્વં પિબસિ તતઃ શોભના રતિર્ભવેત્, ઇતરથા વિસદ્દુશઃ સંયોગ ઇતિ, એવં સ બહુશો ધણન્ત્યા તયા પાયિતઃ, સ પ્રથમં પચ્છણં પિબતિ, પશ્ચાત્પકટમપિ પાતુમારબ્ધઃ, પશ્ચાત્ અતિપ્રસન્નેન મઘામાંસાશ્ચપિ જાતઃ, શ્વપાકૈઃ સહ શ્રમિતુમારબ્ધઃ, તૈઃ સહેવ ઝાદતિ પિબતિ સંવસતિ ચ, પશ્ચાત્ સ પિત્રા સ્વજનેન ચ સર્વબાહ્યઃ અપ્રવેશઃ કૃતઃ, અન્યથા સ પ્રતિભગ્નઃ, દ્વિતીયસ્તસ્ય શ્રાતાં સ્નેહેન તાં કુટીં પ્રવિશ્ય પૃચ્છતિ દદાતિ ચ તસ્મૈ કિચ્છિત્, સ ઝપાલભ્ય પિત્રા

ળિંચ્છૂદો, તડંઓ બાહિરપાડાં ઠિઓ પુચ્છજ્જેડ સે કિંચિ, સોવિ ળિંચ્છૂદો, ચડ્થો પરંપરણ દવાવેડ, સોવિ ળિંચ્છૂદો, પંચમો ગંધંપિ ળ ઇચ્છડ, તેણ મરુકેણ કરણં ચડિઝણ સવ્વસ્સ ઘરસ્સ સો સામીકઓ, ઇયરે ચત્તારિવિ બાહિરા કયા લોગગરહિયા જાયા । એસ દિહંતો, ડવળઓ સે ઇમો—જારિસા પવ્વકળા તારિસા પાસથાઈ જારિસો ધિજ્જાઇઓ તારિસો આયરિઓ જારિસા પુત્તા તારિસા સાહૂ જહા તે ળિંચ્છૂદા એવં ળિંચ્છુબ્બંતિ કુસીલસંસર્ગિ કરિંતા ગરહિયા ય પવયળે ભવંતિ, જો પુણ પરિહરડ સો પુજ્જો સાઇયં અપજ્જવસિયં ચ ળેવ્વાણં પાવડ, એવં સંસર્ગી વિળાસિયા કુસીલેહિં । ડક્કં ચ—

“જો જારિસેણ મિત્તિં કરેડ અચિરેણ (સો) તારિસો હોડ ।

કુસુમેહિં સહ વસંતાં તિલાવિ તર્ગંધિયા હોંતિ ॥૧૧॥”

મરુકિંતિ દિહંતો ગઓ, વ્યાખ્યાતં દ્વારગાથાશકલમ્ ॥

આપીને ઘરથી કાઢી મૂકે છે.

ત્રીજો ભાઈ તેની કુટિરમાં પ્રવેશ કર્યા વિના બહાર આંગણમાં ઊભો રહેલો હતો દારૂડિયા ભાઈના હાલ-ચાલ પૂછે છે અને થોડું ઘણું આપે છે. પિતા ત્રીજા ભાઈને પણ ઘરથી કાઢી મૂકે છે. ચોથો ભાઈ પરંપરાએ (બીજા પાસે) થોડું - ઘણું અપાવે છે. ખબર પડતા પિતા તેને પણ કાઢી મૂકે છે. જ્યારે પાંચમો ભાઈ રંધને પણ ઇચ્છતો નથી. તેથી બ્રાહ્મણ પિતાએ ન્યાયાલયમાં (કોર્ટમાં) જઈને આખા ઘરનો આ પાંચમા પુત્રને સ્વામી બનાવ્યો. બીજા ચારે ભાઈઓને બહાર કાઢી મૂક્યા અને તે ભાઈઓ લોકમાં નિંદાને પામ્યા. આ દષ્ટાન્ત થયું.

તેનો ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો — જેવા પ્રકારના ચંડાળો છે તેવા પ્રકારના પાર્શ્વસ્થાદિ જાણવા. જેવા પ્રકારનો બ્રાહ્મણ તેવા પ્રકારના આચાર્ય. પુત્રોના સ્થાને સાધુઓ જાણવા. જે રીતે ચાર ભાઈઓને બહાર કાઢ્યા, એ પ્રમાણે કુશીલો સાથે સંબંધ કરનારો સાધુઓને આચાર્ય ગચ્છ બહાર કરે છે અને તેઓ પ્રવચનમાં—જિનશાસનમાં નિંદાપાત્ર બને છે. જે વળી પાંચમા ભાઈની જેમ કુશીલોનો ત્યાગ કરે છે તે પૂજ્ય છે અને સાદિ-અનંત એવા નિર્વાણ સુખને પામે છે. આ પ્રમાણે કુશીલો સાથેનો સંબંધ વિનાશ કરનારો છે. કહ્યું છે — “જે જેવા સાથે મૈત્રી કરે છે તે ટૂંક સમયમાં તેના જેવો થાય છે. પુષ્પોની સાથે રહેલા તલ પણ પુષ્પ સમાન ગંધવાળા થાય

૧૦. નિષ્કાશિતઃ, તૃતીયો બાહ્યપાટકે સ્થિતઃ પૃચ્છતિ વિસૃજતિ ચ તસ્મૈ કિંચિત્, સોઽપિ નિષ્કાશિતઃ, ચતુર્થઃ પરમ્પરકેણ દાપયતિ, સોઽપિ નિષ્કાશિતઃ, પંચમો ગન્ધમપિ નેચ્છતિ, તેન મરુકેણ ન્યાયાલયે ગત્વા સર્વસ્ય ગૃહસ્ય સ સ્વામીકૃતઃ, ઇતરે ચત્તારોઽપિ બાહ્યાઃ કૃતા લોકગર્હિતા જાતાઃ એષ દૃષ્ટાન્તઃ, ઉપનયોઽસ્યાયં-યાદૃશાશ્ચાળાસ્તાદૃશાઃ પાર્શ્વસ્થાદયો યાદૃગ્ ધિજ્જાતીયસ્તાદૃગાચાર્યઃ યાદૃશઃ પુત્રાસ્તાદૃશઃ સાધવઃ યથા તે નિષ્કાશિતા એવં નિષ્કાશ્યન્તે કુશીલસંસર્ગં કુર્વન્તઃ ગર્હિતાશ્ચ પ્રવચને ભવન્તિ, યઃ પુનઃ પરિહરતિ સ પૂજ્યઃ સાદ્યપર્યવસાનં ચ નિર્વાણં પ્રાપ્નોતિ, એવં સંસર્ગી વિનાશિકા કુશીલૈઃ । યો યાદૃશેન મૈત્રીં કરોતિ અચિરેણ (સઃ) તાદૃશો ભવતિ । કુસુમૈઃ સહ વસન્તઃ તિલા અપિ તદગન્ધિકા ભવન્તિ ॥૧૧॥ મરુક ઇતિ દૃષ્ટાન્તો ગતઃ ।

અધુના વૈદૂર્યપદવ્યાખ્યા, અસ્ય ચાયમભિસમ્બન્ધઃ-પાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગદોષાદવન્દનીયાઃ સાધવોઽપ્યુક્તાઃ, અત્રાહ ચોદકઃ-કઃ પાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગમાત્રાદ્ગુણવતો દોષઃ,? તથા ચાહ-

સુચિરંપિ અચ્છમાણો વેરુલિઓ કાયમણીયઽમ્મીસો ।

નોવેઙ કાયભાવં પાહણગુણેણ નિયણં ॥૧૧૧૪॥

- 5 વ્યાખ્યા-‘સુચિરમપિ’ પ્રભૂતમપિ કાલં તિષ્ઠન્ વૈદૂર્યઃ-મણિવેશેષઃ, કાચાશ્ચ તે મણયશ્ચ કાચમણયઃ કુત્સિતાઃ કાચમણયઃ કાચમણિકાસ્તૈરુત્-પ્રાબલ્યેન મિશ્રઃ કાચમણિકોન્મિશ્રઃ ‘નોપૈતિ’ ન યાતિ ‘કાચભાવં’ કાચધર્મ ‘પ્રાધાન્યગુણેન’ વૈમલ્યગુણેન ‘નિજેન’ આત્મીયેન, એવં સુસાધુરપિ પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ સાર્દ્ધં સંવસન્નપિ શીલગુણેનાત્મીયેન ન પાર્શ્વસ્થાદિભાવમુપૈતિ, અયં ભાવાર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૪॥

- 10 અત્રાહાઽઽચાર્યઃ-ચત્કિઙ્ચિદેતત્, ન હિ દૃષ્ટાન્તમાત્રાદેવાભિલષિતાર્થસિદ્ધિઃ સંજાયતે, યતઃ-

ભાવુગઅભાવુગાણિ ય લોએ દુવિહાણિ હોંતિ દવ્વાણિ ।

વેરુલિઓ તત્થ મણી અભાવુગો અન્નદવ્વેહિં ॥૧૧૧૫॥

વ્યાખ્યા-ભાવ્યન્તે-પ્રતિયોગિના સ્વગુણૈરાત્મભાવમાપાદ્યન્ત ઇતિ ભાવ્યાનિ-કવેલ્લુકાદીનિ,

છે. ॥૧૧॥” આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનું દૃષ્ટાન્ત પૂર્ણ થયું. આ સાથે દ્વારગાથા (૧૧૦૮)ના પૂર્વાર્ધનું

- 15 વ્યાખ્યાન કર્યું. ॥૧૧૧૩॥

અવતરણિકા :- હવે વૈદૂર્યપદની વ્યાખ્યા કરે છે અને તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે - પાર્શ્વસ્થાદિ સાથેના સંબંધરૂપ દોષને કારણે સાધુઓ પણ અવંદનીય કહ્યા. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે - પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંબંધ કરવા માત્રથી ગુણવાન એવા સાધુને કયો દોષ લાગે છે ? (અર્થાત્ કોઈ દોષ લાગતો નથી.) કારણ કે કહ્યું છે ⇨

- 20 ગાથાર્થ :- કાયમણિ સાથે લાંબો કાળ રહેવા છતાં પણ વૈદૂર્યમણિ પોતાના પ્રાધાન્યગુણવડે કાયભાવને પામતો નથી.

ટીકાર્થ :- ખરાબ એવા કાયમણિકની સાથે લાંબો કાળ રહેવા છતાં પણ તે વૈદૂર્યનામનો મણિવિશેષ પોતે નિર્મળ હોવાથી કાયધર્મને પામતો નથી (એટલે કે પોતે અત્યંત નિર્મળ હોવાથી કાયમણિ બની જતો નથી.) એ જ પ્રમાણે સુસાધુ પણ પાર્શ્વસ્થાદિઓ સાથે રહેવા છતાં પણ પોતાના શીલગુણના કારણે પાર્શ્વસ્થાદિપણને પામતો નથી. (અને માટે જ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવા છતાં સુસાધુને કોઈ દોષ લાગતો નથી.) એમ ભાવાર્થ જાણવો. ॥૧૧૧૪॥

અવતરણિકા :- અહીં આચાર્ય શિષ્યના પ્રશ્નનું સમાધાન આપતા કહે છે કે તારી વાત નકામી છે, કારણ, દૃષ્ટાન્તમાત્રથી ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ થઈ જતી નથી, કારણ કે ⇨

- 25 ગાથાર્થ :- લોકમાં ભાવુક અને અભાવુક એમ બે પ્રકારના દ્રવ્યો હોય છે. તેમાં વૈદૂર્યમણિ એ અન્યદ્રવ્યોથી અભાવુક દ્રવ્ય છે.

ટીકાર્થ :- જે ભાવિત થાય એટલે કે પ્રતિયોગી દ્રવ્ય પોતાનામાં રહેલા ગુણોવડે સામે

પ્રાકૃતશૈલ્યા ભાવુકાન્યુચ્યન્તે, અથવા પ્રતિયોગિનિ સતિ તદ્ગુણાપેક્ષયા તથા ભવનશીલાનિ ભાવુકાનિ, લષપતપદસ્થાભૂવૃષેત્યાદાવુકજ્ (પા.૩-૨-૧૫૪) તસ્ય તાચ્છૈલિકત્વાદિતિ, તદ્વિપરીતાનિ અભાવ્યાનિ ચ-નલાદીનિ લોકે 'દ્વિવિધાનિ' દ્વિપ્રકારાણિ ભવન્તિ 'દ્રવ્યાણિ' વસ્તૂનિ, વૈદૂર્યસ્તત્ર મણિરભાવ્યઃ 'અન્યદ્રવ્યૈઃ' કાચાદિભિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૫॥

સ્યાન્મતિઃ-જીવોઽપ્યેવમ્ભૂત એવ ભવિષ્યતિ ન પાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગેણ તદ્ભાવં યાસ્યતી-
ત્યેતચ્ચાસત્, યતઃ-

જીવો અણાઈનિહ્ણો તદ્ભાવણભાવિઓ ય સંસારે ।

રિવ્યં સો ભાવિજ્જડ મેલણદોસાણુભાવેણં ॥૧૧૧૬॥

વ્યાખ્યા-‘જીવઃ’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ, સ હિ અનાદિનિધનઃ અનાદ્યપર્યન્ત ઇત્યર્થઃ, ‘તદ્ભાવનાભાવિતશ્ચ’ પાર્શ્વસ્થાદ્યાચરિતપ્રમાદાદિભાવનાભાવિતશ્ચ ‘સંસારે’ તિર્યગ્નરનારકામર-
ભવાનુભૂતિલક્ષણે, તતશ્ચ તદ્ભાવનાભાવિતત્વાત્ ‘ક્ષિપ્રં’ શીઘ્રં સ ‘ભાવ્યતે’ પ્રમાદાદિ-

રહેલ જે દ્રવ્યને પોતાના જેવું બનાવે છે તે દ્રવ્ય ભાવ્ય=ભાવિત દ્રવ્ય કહેવાય છે. જેમ કે, ક્વેલ્લુક (કોઈ ભાવિતદ્રવ્યવિશેષ) વિગેરે, તેને પ્રાકૃતશૈલીથી ભાવુક કહેવાય છે. અથવા પ્રતિયોગી એવા દ્રવ્યની હાજરીમાં ગુણની અપેક્ષાએ જે દ્રવ્ય પ્રતિયોગી જેવું બનવાના સ્વભાવવાળું હોય તે ભાવુક દ્રવ્ય કહેવાય છે. આવો અર્થ કરવાનું કારણ એ છે કે - ષષ્, પત્, પદ્, સ્થા, મૂ અને વૃષ્ વિગેરે ધાતુઓને જે ઉકજ્ પ્રત્યય લાગે છે, તે સ્વભાવ અર્થમાં લાગતો હોવાથી ભાવુકશબ્દનો અર્થ સ્વભાવાર્થમાં કરેલ છે, (અર્થાત્ ભાવિત થવાના સ્વભાવવાળું જે હોય તે ભાવુક.)

ભાવ્યથી જે વિપરીત હોય તે અભાવ્ય. જેમ કે, નલ (=વૃક્ષવિશેષ) વિગેરે. આ પ્રમાણે ભાવ્ય અને અભાવ્ય એમ લોકમાં બે પ્રકારના દ્રવ્યો છે. તેમાં વૈદૂર્યમણિ એ અભાવ્યદ્રવ્ય છે, જે કાચમણિ વિગેરે અન્યદ્રવ્યોવડે ભાવિત થતું નથી. ॥૧૧૧૫॥

અવતરણિકા :- કદાચ કોઈને એવી મતિ=બુદ્ધિ=શંકા થાય કે “જીવ પણ અભાવિતદ્રવ્ય જ હશે, જે પાર્શ્વસ્થાદિની સાથે સંબંધમાં આવવા છતાં પાર્શ્વસ્થાદિપણાને પામશે નહીં.” જે કોઈની આવી બુદ્ધિ છે તે અસત્=ખોટી છે, કારણ કે ⇨

ગાથાર્થ :- સંસારમાં જીવ અનાદિ - અનંત છે અને તદ્ભાવનાથી ભાવિત છે. તેથી તે જીવ મીલનરૂપ દોષના પ્રભાવે શીઘ્ર ભાવિત થાય છે.

ટીકાર્થ :- જેના શબ્દનો અર્થ પૂર્વે નિરૂપણ કરાયેલો છે એવો તે જીવ તિર્યચ, નર, મનુષ્ય અને દેવભવની અનુભૂતિરૂપ સંસારમાં અનાદિ-અનંત છે. (અહીં આ વિશેષણનો આશય એ છે કે જીવ સંસારમાં આદિ વિનાના અનંતકાળથી ભટકતો રહ્યો છે.) અને તે કાળ દરમિયાન તે જીવ પાર્શ્વસ્થાદિઓવડે આચરેલી એવી પ્રમાદાદિભાવનાઓથી સતત ભાવિત થયો છે. વારંવાર

ભાવનયાઽઽત્મીક્રિયતે 'મીલનદોષાનુભાવેન' સંસર્ગદોષાનુભાવેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૬॥

અથ ભવતો દૃષ્ટાન્તમાત્રેણ પરિતોષઃ તતો મદ્વિવક્ષિતાર્થપ્રતિપાદકોઽપિ દૃષ્ટાન્તોઽસ્ત્યેવ, શૃણુ-

અંબસ્સ ય નિંબસ્સ ય દુળંહંપિ સમાગયાઙ્ મૂલાઙ્ ।

5 સંસર્ગીઙ્ વિણઙ્હો અંબો નિંબત્તણં પત્તો ॥૧૧૧૭॥

વ્યાખ્યા-ચિરપતિતતિત્તનિમ્બોદકવાસિતાયાં ભૂમૌ આગ્રવૃક્ષઃ સમુત્પન્નઃ, પુનસ્તત્રાઽઽપ્રસ્ય ચ નિમ્બસ્ય ચ દ્વયોરપિ 'સમાગતે' એકીભૂતે મૂલે, તતશ્ચ 'સંસર્ગ્યા' સજ્જત્યા વિનષ્ટ આમ્નો નિમ્બત્વં પ્રાપ્તઃ-તિત્તફલઃ સંવૃત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૭॥

તદેવં સંસર્ગદોષદર્શનાત્યાજ્યા પાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગિરિતિ । પુનરપ્યાહ ચોદકઃ-નન્વેતદપિ
10 સપ્રતિપક્ષં, તથાહિ-

સુચિરંપિ અચ્છમાણો નલથંભો ઉચ્છ્વાડમજ્ઙંમિ ।

કીસ ન જાયઙ્ મહુરો ? જઙ્ સંસર્ગી પ્રમાણં તે ॥૧૧૧૮॥

વ્યાખ્યા-'સુચિરમપિ' પ્રભૂતમપિ કાલં તિષ્ઠન્ 'નલસ્તમ્બઃ' વૃક્ષવિશેષઃ ઇક્ષુવાટમધ્યે ઇક્ષુસંસર્ગ્યાં કિમિતિ ન જાયતે મધુરઃ ?, યદિ સંસર્ગી પ્રમાણં તવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૮॥

15 આવી ભાવનાઓથી ભાવિત હોવાથી પાર્શ્વસ્થાદિઓ સાથેના મીલનરૂપ દોષના પ્રભાવે પ્રમાદાદિની ભાવનાઓદ્વારા તે જીવ શીઘ્ર ભાવિત કરાય છે=પોતાને વશ કરાય છે એટલે કે તે જીવ પાર્શ્વસ્થાદિપણાને પામે છે. ॥૧૧૧૬॥

અવતરણિકા :- (શિષ્ય : આ વિષયમાં કોઈ દૃષ્ટાન્ત ખરું ?) આચાર્ય : જો તમને દૃષ્ટાન્તમાત્રથી જ સંતોષ થતો હોય તો મારી પાસે મારા વિવક્ષિત અર્થને જણાવનાર દૃષ્ટાન્ત
20 પણ છે જ. સાંભળ ⇨

ગાથાર્થ :- આંબો અને લીંબડો બંનેના મૂળ ભેગા થયા. બંનેના મીલનથી નષ્ટ થયેલો આંબો લીંબડાપણાને પામ્યો.

ટીકાર્થ :- લાંબાકાળથી પડેલા કડવા લીંબડાના રસથી ભાવિત થયેલી ભૂમિ ઉપર આંબાનું વૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું. વળી ત્યાં આંબો અને લીંબડો બંનેના મૂળિયા ભેગા થયા, અને ભેગા
25 થવારૂપ સંસર્ગથી નષ્ટ થયેલો આંબો લીંબડાપણાને પામ્યો અર્થાત્ કડવાફળવાળો થયો. (આમ દૃષ્ટાન્તથી પણ સંસર્ગરૂપ દોષનું નુકસાન કહ્યું.) ॥૧૧૧૭॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે મીલનરૂપ સંસર્ગમાં દોષનું દર્શન થતું હોવાથી પાર્શ્વસ્થાદિઓની સાથે સંસર્ગનો=મીલનનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. અહીં શિષ્ય ફરી પ્રશ્ન કરે છે કે - તમારું કથન પણ સપ્રતિપક્ષ છે (અર્થાત્ તમારા કથનમાં ઊંધું કેમ ન થઈ શકે ?) તે આ પ્રમાણે ⇨

30 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જો તમારે સંસર્ગ જ પ્રમાણ હોય તો, શેરડીની વાડ વચ્ચે લાંબા કાળથી રહેલ એવું નલસ્તંબનામનું વૃક્ષ વિશેષ શેરડીના સંસર્ગથી મધુર (=મધુરફળવાળું) કેમ થતું નથી ?

આહાચાર્ય:-નનુ વિહિતોત્તરમેતત્ 'ભાવુગ અભાવુગાણિ ય' ઇત્યાદિગ્રન્થેન, અત્રાપિ ચ કેવલી અભાવ્ય: પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ, સરાગાસ્તુ ભાવ્યા ઇતિ ।

આહ-તૈ: સહાડ્ડલાપમાત્રતાયાં સંસર્ગ્યા ક ઇવ દોષ ઇતિ ?, ઉચ્ચતે-

ઋણગસયભાગેણં બિંબાઈં પરિણમંતિ તલ્ભાવં ।

લવણાગરાઈસુ જહા વજ્જેહ કુસીલસંસર્ગિ ॥૧૧૧૯॥

5

વ્યાખ્યા-ઋણશ્ચાસૌ શતભાગશ્ચોનશતભાગ: શતભાગોઽપિ ન પૂર્યત ઇત્યર્થ:; તેન તાવતા-ડ્ડશેન પ્રતિયોગિના સહ સમ્બદ્ધાનીતિ પ્રક્રમાદ્ગમ્યતે 'બિંબાણિ' રૂપાણિ 'પરિણમન્તિ તદ્ભાવં' આસાદયન્તિ તદ્ભાવં લવણીભવન્તીત્યર્થ:; લવણાગરાદિષુ યથા, આદિશબ્દાદ્દાણ્ડઘાદિકા-

(આશય એ છે કે જો સંસર્ગના પ્રભાવથી આંબો લીંબડાપણાને પામતો હોય તો શેરડીના સંસર્ગથી નલસ્તંબ મધુર કેમ બનતો નથી ? બનવો જોઈએ, પરંતુ બનતો નથી. માટે સંસર્ગ મુખ્ય નથી.) ॥૧૧૧૮॥ 10

આચાર્ય કહે છે - આ પ્રશ્નનો જવાબ પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે કે ભાવુક અને અભાવુક ... (આશય એ છે કે પૂર્વે કહી જ ગયા કે બે પ્રકારના દ્રવ્યો હોય છે - ભાવુક અને અભાવુક. તેમાં આંબો એ ભાવુક હોવાથી લીંબડા સાથેના સંસર્ગથી લીંબડાપણાને પામે છે. જ્યારે નલસ્તંબ એ અભાવુક હોવાથી શેરડી સાથે સંસર્ગ થવા છતાં મધુર બનતો નથી. આમ અભાવુકદ્રવ્યોમાં સંસર્ગની અસર ન થવા છતાં સંસર્ગ ભાવુકદ્રવ્યો માટે તો દોષવાન છે જ. અને પૂર્વે કહ્યું જ કે જીવ અનાદિકાળથી વિપરીતભાવનાઓથી ભાવિત હોવાથી સંસર્ગમાત્રથી પણ શીઘ્ર ભાવિત થાય છે માટે સંસર્ગ જીવ માટે દોષવાન છે.) જો કે (બંને વૃક્ષ હોવા છતાં જેમ આંબો ભાવુક, નલ અભાવુક છે) તેમ જીવમાં કેવલી પાર્શ્વસ્થાદિવડે અભાવ્ય અને સરાગી જીવો ભાવ્ય જાણવા. 15

અવતરણિકા :- શંકા :- પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે એકવારની વાતચીતરૂપ સંસર્ગ કરવામાં કોની જેમ દોષ લાગે ? તે કહે છે ⇨ 20

ગાથાર્થ :- ન્યૂન એવા સોમાભાગવડે મીઠાની ખાણમાં રહેલી પ્રતિમાઓ જેમ તદ્ભાવને= મીઠારૂપે પરિણામ પામે છે, (તેમ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથેના સંસર્ગમાત્રથી સુવિહિતસાધુઓ પાર્શ્વસ્થાદિ-ભાવને પામે છે.) તેથી કુશીલો સાથેના સંસર્ગનો ત્યાગ કરો. 25

ટીકાર્થ :- ન્યૂન એવો સોમો ભાગ તે ન્યૂનશતભાગ. (અહીં પ્રતિમાના એકસો ભાગ કલ્પવા. તે પ્રતિમાનો કંઈક ન્યૂન એવો સોમો ભાગ મીઠાના અગરમાં અંદર ખૂપે એ રીતે પ્રતિમાને મીઠાના ઢગલા ઉપર રાખવી. માટે જ કહ્યું છે કે જે પ્રતિમાનો) સોમો ભાગ પણ મીઠાવડે સંપૂર્ણ પૂરાતો નથી. આમ અતિ અલ્પ અંશવડે પ્રતિયોગી એવા લવણ સાથે 'સંબંધ પામેલી' શબ્દ અહીં જાણી લેવો - એવી પ્રતિમાઓ તદ્ભાવને પામે છે એટલે કે ધીરે ધીરે આખી પ્રતિમા ખારી થઈ જાય છે. (ક્યાં રહેલી પ્રતિમા ?) મીઠાના અગરમાં રહેલી. (અન્વય 30

રસાદિગ્રહઃ, તત્ર કિલ લોહમપિ તદ્વાવમાસાદયતિ, તથા પાર્શ્વસ્થાદ્યાલાપમાત્રસંસર્ગ્યાઽપિ સુવિહિતાસ્તમેવ ભાવં યાન્તિ, અતઃ 'વજ્જેહ કુસીલસંસર્ગિંગ, ત્વજત કુસીલસંસર્ગિમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૧॥

પુનરપિ સંસર્ગિદોષપ્રતિપાદનાયૈવાઽઽહ-

5 જહ નામ મધુરસલિલં સાયરસલિલં ક્રમેણ સંપત્તં ।

પાવેઙ્ લોણભાવં મેલણદોસાણુભાવેણં ॥૧૧૨૦॥

વ્યાખ્યા-‘યથે’ ત્યુદાહરણોપન્યાસાર્થઃ ‘નામે’તિ નિપાતઃ ‘મધુરસલિલં’ નદીપયઃ તલ્લવણ-સમુદ્રં ‘ક્રમેણ’ પરિપાટ્યા સમ્પ્રાપ્તં સત્ ‘પાવેઙ્ લોણભાવં’ પ્રાપ્નોતિ-આસાદયતિ લવણ-ભાવં-ક્ષારભાવં મધુરમપિ સન્, મીલનદોષાનુભાવેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૦॥

10 એવં ય્વુ સીલવંતો અસીલવંતેહિં મીલિઓ સંતો ।

પાવઙ્ ગુણપરિહાણિં મેલણદોસાણુભાવેણં ॥૧૧૨૧॥

વ્યાખ્યા-‘ય્વુ’શબ્દોઽવધારણે, એવમેવ શીલમસ્યાસ્તીતિ શીલવાન્ સ ય્વલુ ‘અશીલવદ્ધિઃ’ પાર્શ્વસ્થાદિભિઃ સાર્દ્ધં મીલિતઃ સન્ ‘પ્રાપ્નોતિ’ આસાદયતિ ગુણા-મૂલોત્તરગુણલક્ષણાસ્તેષાં પરિહાણિઃ-અપચયઃ ગુણપરિહાણિઃ તાં, તથૈહિકાંશ્ચાપાયાંસ્તત્કૃતદોષસમુત્થાનિતિ, મીલનદોષ-

15 મૂળગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) આદિશબ્દથી ભાંડખાદિકારસ (એક વિશેષપ્રકારનું પાણી) વિગેરે. આ રસમાં નાંખેલ લોખંડ પણ તદ્ભાવરૂપે=પાણીરૂપે બની જાય છે.

(જેમ થોડાક અંશવડે પણ સંબંધિત પ્રતિમા ખારી થઈ જાય છે) તેમ પાર્શ્વસ્થાદિઓની સાથે એકવાર પણ વાતચીતરૂપ સંબંધવડે સુવિહિતસાધુઓ તે જ પાર્શ્વસ્થાદિપણને પામે છે. માટે (હે સાધુઓ ! તમે) કુશીલો સાથેના સંબંધને ત્યાગો. ॥૧૧૧૯॥

20 અવતરણિકા :- ફરી સંસર્ગના દોષનું પ્રતિપાદન કરવા માટે જ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેમ મધુર એવું નદીનું પાણી ક્રમશઃ લવણસમુદ્રને ભેગું થયેલું મીલનરૂપ દોષના પ્રભાવે ખારું થાય છે.

ટીકાર્થ :- ‘યથા’ શબ્દ ઉદાહરણને જણાવનાર છે. ‘નામ’ શબ્દનો નિપાત જાણવો. જેમ મધુર એવું નદીનું પાણી ક્રમે કરીને લવણસમુદ્રને=ખારાસમુદ્રને પ્રાપ્ત થયેલું છતું લવણભાવને=

25 ખારાપણને મધુર હોવા છતાં મીલનદોષના પ્રભાવે પામે છે. (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥૧૧૨૦॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ‘ય્વુ’ શબ્દ અવધારણ=જકાર અર્થમાં જાણવો. એ જ પ્રમાણે શીલ જેની પાસે વિદ્યમાન છે એવો શીલવાન સાધુ શીલ વિનાના એવા પાર્શ્વસ્થાદિઓ સાથે ભેગો થતાં મીલનરૂપ

30 દોષના પ્રભાવે મૂલ અને ઉત્તરગુણરૂપ ગુણોની હાનિને તથા પાર્શ્વસ્થાદિકૃત દોષથી ઉત્પન્ન થયેલા આલોક સંબંધી એવા અપાયોને પામે છે. (અર્થાત્ આવા કુશીલો સાથેના સંબંધથી

નુભાવેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૧॥

યતશ્ચૈવમતઃ—

ખળમવિ ન ચ્વમં કાઠં અણાયયણસેવણં સુવિહિયાણં ।

હંદિ સમુદ્રમઙ્ગયં ઉદયં લવણત્તણમુવેઙ્ગ ॥૧૧૨૨॥

વ્યાખ્યા—લોચનનિમેષમાત્રઃ કાલઃ ક્ષણોઽભિધીયતે, તં ક્ષણમપિ, આસ્તાં તાવન્મુહૂર્તોઽન્યો 5
વા કાલવિશેષઃ, 'ન ક્ષમં' ન યોગ્યં, કિં ?—'કાઠં અણાયયણસેવણં'તિ કર્તુ—નિષ્પાદયિતુમ્
અનાયતનં—પાર્શ્વસ્થાદ્યાયતનં તસ્ય સેવનં—ભજનમ્ અનાયતનસેવનં, કેષાં ?—'સુવિહિતાનાં'
સાધુનાં, કિમિત્યત આહ—'હંદિ' इत्युपदर्शने, સમુદ્રમતિગતં—લવણજલધિં પ્રાપ્તમ્ 'ઉદકં'
મધુરમપિ સત્ 'લવણત્વમુપૈતિ' ક્ષારભાવં યાતિ, એવં સુવિહિતોઽપિ પાર્શ્વસ્થાદિદોષસમુદ્રં પ્રાપ્ત-
સ્તદ્ભાવમાપ્નોતિ, અતઃ પરલોકાર્થિના તત્સંસર્ગિસ્ત્યાજ્યેતિ, તતશ્ચ વ્યવસ્થિતમિદં—યેઽપિ પાર્શ્વસ્થા- 10
દિભિઃ સાર્દ્ધં સંસર્ગિ કુર્વન્તિ તેઽપિ ન વન્દનીયાઃ, સુવિહિતા એવ વન્દનીયા इति ॥૧૧૨૨॥

અત્રાઽઽહ—

સુવિહિય દુઽવિહિયં વા નાહં જાણામિ હં ચ્વ છઞ્મત્યો ।

લિંગં તુ પૂયયામી તિગરણસુદ્ધેણ ભાવેણં ॥૧૧૨૩॥

પોતાના બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ગુણોની નાશ થાય છે અને આ લોકમાં પોતાનો અપયશ વિગેરે 15
નુક્સાનોની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે.) ॥૧૧૨૧॥

અવતરણિકા :- આમ જે કારણથી પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે રહેવા વિગેરેમાં દોષો છે તે કારણથી ⇨
ગાથાર્થ :- સુવિહિત સાધુઓને ક્ષણવાર માટે પણ અનાયતનનું સેવન કરવું કલ્પતું નથી.
(કારણ કે) સમુદ્રમાં ગયેલું પાણી ખારાશને પામે છે.

ટીકાર્થ :- આંખના એક પલકારા જેટલા કાલને ક્ષણ કહેવાય છે. એક મુહૂર્ત કે અન્ય 20
બીજા કાલવિશેષ તો જવા દો ક્ષણમાત્ર પણ યોગ્ય નથી. શું યોગ્ય નથી ? — પાર્શ્વસ્થાદિના
સ્થાનનું (=તેમની વસતિમાં જવું, એમની સાથે વાતચીત કરવી વિગેરેનું) સેવન કરવું ક્ષણમાત્ર
પણ યોગ્ય નથી. કોને યોગ્ય નથી ? — સુવિહિત સાધુઓ માટે આવું કરવું યોગ્ય નથી. શા
માટે ? તે કહે છે — ખારા પાણીવાળા સમુદ્રમાં ગયેલું મધુર એવું પણ પાણી ખારાશને પામે
છે. એમ સુવિહિતો પણ પાર્શ્વસ્થાદિ જે દોષોનું સેવન કરે છે, તે દોષરૂપ સમુદ્રને પામતા 25
પાર્શ્વસ્થાદિપણને પામે છે. આથી પરલોકના અર્થાઓએ તેમની સાથેના સંસર્ગનો ત્યાગ કરવો
જોઈએ. અને તેથી આ વાત નક્કી થઈ કે જે સાધુઓ પણ પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે સંસર્ગને કરે છે
તેઓ પણ વંદનીય નથી, માત્ર સુવિહિતો જ=પ્રભુની આજ્ઞાનુસારે જીવનારા જ વંદનીય છે.
॥૧૧૨૨॥

અવતરણિકા :- અહીં શિષ્ય કહે છે કે ⇨

ગાથાર્થ :- હું છદ્મસ્થ છું અને માટે સામેવાળો સુવિહિત છે કે દુર્વિહિત છે તે હું જાણતો 30

વ્યાખ્યા-શોભનં વિહિતમ્-અનુષ્ઠાનં યસ્યાસૌ સુવિહિતસ્તમ્, અનુસ્વારલોપોઽત્ર દ્રષ્ટવ્યઃ, દુર્વિહિતસ્તુ પાર્શ્વસ્થાદિસ્તં દુર્વિહિતં વા 'નાહં જાનામિ' નાહં વેદિ, યતઃ અન્તઃકરણ-શુદ્ધ્યશુદ્ધિકૃતં સુવિહિતદુર્વિહિતત્વં, પરભાવસ્તુ તત્ત્વતઃ સર્વજ્ઞવિષયઃ, 'અહં યત્તુ છઝમત્યો'ત્તિ અહં પુનઃછઝમત્યઃ, અતો 'લિઙ્ગમેવ' રજોહરણગોચ્રપ્રતિગ્રહધરણલક્ષણં 'પૂજયામિ' વન્દે इत्यर्थः, 5 'ત્રિકરણશુદ્ધેન ભાવેન' વાક્કાયશુદ્ધેન મનસેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૩॥

અત્રાચાર્ય આહ-

જહ તે લિંગ પમાણં વંદાહી નિળહેવે તુમે સઘ્વે ।

एए अवंदमाणस्स लिंगमवि अप्पमाणं ते ॥૧૧૨૪॥

વ્યાખ્યા-‘યદી’ત્યયમભ્યુપગમપ્રદર્શનાર્થઃ ‘તે’ તવ લિઙ્ગ-દ્રવ્યલિઙ્ગમ્, અનુસ્વારોઽત્ર લુપ્તો 10 વેદિતવ્યઃ, પ્રમાણં-કારણં વન્દનકરણે, इत्थं तर्हि ‘વન્દસ્વ’ નમસ્વ ‘નિહ્વાન્’ જમાલિંગપ્રભૃતીન્ ત્વં ‘સર્વાન્’ નિરવશેષાન્, દ્રવ્યલિઙ્ગયુક્તત્વાત્ તેષામિતિ, અથૈતાન્ મિથ્યાદષ્ટિત્વાત્ર વન્દસે તત્ નન્ ‘૧તાન્’ દ્રવ્યલિઙ્ગયુક્તાનપિ ‘અવન્દમાનસ્ય’ અપ્રણમતઃ લિઙ્ગમપ્યપ્રમાણં તવ વન્દનપ્રવૃત્તાવિતિ

નથી. તેથી ત્રિકરણથી શુદ્ધ એવા ભાવવડે હું લિંગની પૂજા કરું છું.

ટીકાર્થ :- સુંદર છે અનુષ્ઠાન જેનું તે સુવિહિત. તેને, અહીં મૂળમાં ‘સુવિહિય’ શબ્દમાં 15 અનુસ્વારનો લોપ જાણવો. અથવા દુર્વિહિત એટલે પાર્શ્વસ્થાદિ, તેને હું જાણતો નથી. (અર્થાત્ સામેવાળો સુવિહિત છે કે દુર્વિહિત છે તે હું જાણતો નથી.) કારણ કે સુવિહિતપણું અને દુર્વિહિતપણું એ ક્રમશઃ અન્તઃકરણની શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિકૃત છે. વળી સામેવાળાનો માનસિકભાવ એ તો ખરેખર સર્વજ્ઞોનો વિષય છે. જ્યારે હું તો છઝમત્ય છું. આથી રજોહરણ, ગુચ્છ, પાત્રાને ધરવારૂપ લિંગને જ હું વચન-કાયાથી શુદ્ધ એવા મનવડે વંદું છું. ॥૧૧૨૩॥

20 અવતરણિકા :- અહીં આચાર્ય જવાબ આપે છે કે ⇨

ગાથાર્થ :- જો તને લિંગ જ પ્રમાણ હોય તો સર્વનિહ્વોને તું વંદન કર. તેઓને વંદન નહીં કરતા એવા તારા મતે લિંગ પણ અપ્રમાણ છે.

ટીકાર્થ :- ‘યદિ’ શબ્દ અભ્યુપગમન્યાય જણાવનાર છે. (અર્થાત્ ‘તમારી વાત અમને માન્ય નથી. છતાં એકવાર તમારી વાત માની લઈએ તો’ એ પ્રમાણેનો અભ્યુપગમ=સ્વીકાર 25 જણાવનાર છે.) જો તારા=શિષ્યના મતે દ્રવ્યલિંગ=બાહ્યવેષ વંદન માટે પ્રમાણ તરીકે છે. (અર્થાત્ જેની પાસે બાહ્યવેષ હોય તેને વંદન કરવા, જેની પાસે વેષ ન હોય તેને વંદન કરવા નહીં. આમ વંદન માટે તારા મતે જો વેષ જ મુખ્ય હોય) અહીં મૂળમાં ‘લિઙ્ગ’ શબ્દના અનુસારનો લોપ જાણવો. તો જમાલિ વિગેરે સર્વનિહ્વોને તું વંદન કર, કારણ કે તેઓ પણ બાહ્યવેષવાળા તો છે જ.

30 અને જો તું તેઓને મિથ્યાદષ્ટિ હોવાથી વંદન કરતો નથી. તો બાહ્યવેષથી યુક્ત એવા પણ નિહ્વોને વંદન ન કરતા તારા મતે લિંગ પણ વંદનની પ્રવૃત્તિમાં પ્રમાણભૂત રહેતું

ગાથાર્થ: ॥૧૧૨૪॥

इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमाणतायां प्रतिपादितायां सत्यामनभिनिविष्ट एव सामाचारिजिज्ञासयाऽऽह चोदकः—

जइ लिंगमप्यमाणं न नज्जई निच्छएण को भावो ? ।

दङ्गुण समणलिङ्गं किं कायव्वं तु समणेणं ? ॥११२५॥

5

व्याख्या—यदि ‘लिङ्गं’ द्रव्यलिङ्गम् ‘अप्रमाणम्’ अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि ‘न ज्ञायते’ नावगम्यते ‘निश्चयेन’ परमार्थेन छद्मस्थेन जन्तुना कस्य को भावः ?, यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्टन्ते, संयता अपि च कारणतोऽसंयतवदिति, तदेवं व्यवस्थिते ‘दृष्ट्वा’ अवलोक्य ‘श्रमणलिङ्गं’ साधुलिङ्गं किं पुनः कर्तव्यं ‘श्रमणेन’ साधुना ?, पुनःशब्दार्थस्तुशब्दो व्यवहितश्चोक्तो गाथानुलोम्यादिति गार्थार्थः ॥११२५॥

10

एवं चोदकेन पृष्ठः सन्नाहाचार्यः—

अप्युव्वं दङ्गुणं अब्भुङ्गाणं तु होइ कायव्वं ।

साहुम्मि दिट्ठपुव्वे जहारिहं जस्स जं जोग्गं ॥११२६॥

व्याख्या—‘अपूर्वम्’ अदृष्टपूर्वं, साधुमिति गम्यते, ‘दृष्ट्वा’ अवलोक्य, आभिमुख्येनोत्थान-

નથી ॥૧૧૨૪॥

15

अवतरशिक्षा :- आ रीते वंदन माटे मात्र लिंग प्रमाणभूत नथी એવું શિષ્યને સમજાવ્યા બાદ કોઈપણ જાતના આગ્રહ વિનાનો શિષ્ય સામાચારીને જાણવાની ઈચ્છાથી આગળ પ્રશ્ન પૂછે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જો બાહ્યવેષ પ્રમાણભૂત નથી તો સામેવાળાનો નિશ્ચયથી કયો ભાવ છે ? તે જણાતું નથી. તેથી સાધુવેષને જોઈને બીજા સાધુએ શું કરવું ?

20

ટીકાર્થ :- જો દ્રવ્યલિંગ એ વંદનની પ્રવૃત્તિમાં અપ્રમાણ છે, તો છદ્મસ્થજીવવડે જણાતું નથી કે પરમાર્થથી કોનો કયો ભાવ છે ? કારણ કે અસંયત જીવો પણ લબ્ધિ વિગેરે માટે સુસંયત જેવો દેખાવ કરે છે, અને સંયતો પણ કારણ આવતા અસંયતની જેમ અતિચારોને સેવે છે. તેથી સાધુવેષને જોયા પછી અન્ય સાધુએ શું કરવું ? (વંદન કરવા કે ન કરવા ?) મૂળમાં ‘તુ’ શબ્દ ‘પુનઃ’ શબ્દના અર્થમાં છે અને તે ગાથાની રચના વ્યવસ્થિત થાય માટે અન્ય સાથે મૂકેલો છે (અર્થાત્ મૂળમાં ‘કિં’ શબ્દ પછી મૂકવાને બદલે ‘કાયવ્વં’ શબ્દ પછી જે ‘તુ’ મૂકેલો છે તે ગાથાની રચના સરળતાથી થઈ શકે તે માટે છે.) ॥૧૧૨૫॥

25

અવતરશિક્ષા :- આ પ્રમાણે શિષ્યવડે પૂછાયેલા આચાર્ય જવાબ આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નવા સાધુને જોઈને અભ્યુત્થાન કરવા યોગ્ય છે. જેને પૂર્વ જોયેલા હોય એવા સાધુઓમાં જેને જે યોગ્ય હોય એ પ્રમાણે કરવું.

30

ટીકાર્થ :- પૂર્વે જોયેલા ન હોય એવા સાધુને પ્રથમ વખત મળવાનું થાય ત્યારે આભિ-

- મધ્યુત્થાનમ્—આસનત્યાગલક્ષણં, તુશબ્દાદ્વિગ્રહકાદિગ્રહણં ચ ભવતિ કર્તવ્યં, કિમિતિ ?, કદાચિદસૌ કશ્ચિદાચાર્યાદિર્વિદ્યાદ્યતિશયસમ્પન્નઃ તત્પ્રદાનાયૈવાડગતો ભવેત્, પ્રશિષ્યસકાશ-માચાર્યકાલકવત્, સ ખલ્વવિનીતં સમ્ભાવ્ય ન તત્પ્રયચ્છતીતિ, તથા દૃષ્ટપૂર્વાસ્તુ દ્વિપ્રકારા-ઉદ્યતવિહારિણઃ શીતલવિહારિણશ્ચ, તત્રોદ્યતવિહારિણિ સાધૌ 'દૃષ્ટપૂર્વે' ઉપલબ્ધપૂર્વે 'યથાર્હ' યથાયોગ્યમધ્યુત્થાનવન્દનાદિ 'યસ્ય' બહુશ્રુતાદેર્યદ્ યોગ્યં તત્કર્તવ્યં ભવતિ, યઃ પુનઃ શીતલવિહારી ન તસ્યામધ્યુત્થાનવન્દનાદ્યુત્સર્ગતઃ કિञ્ચિત્કર્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૬॥

- મુખ્યથી ઉત્થાન એટલે આસનનો ત્યાગ કરવો. (એટલે કે અપરિચિત કોઈ સાધુ આવે ત્યારે આસન છોડીને ઊભા થવું, સામે લેવા જવું વિગેરે વિનય સાચવવો.) આદિશબ્દથી દંડાદિ એમની પાસેથી લેવા. આવું શા માટે કરવું ? તે કહે છે કે — ક્યારેક આવનાર સાધુ કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્યાદિ અતિશયોથી સંપન્ન આચાર્યાદિ હોય કે જેઓ તે વિદ્યાદિને દેવાં માટે જ આવ્યા હોય. જેમ કે, પોતાના પ્રશિષ્ય પાસે આચાર્ય કાલકસૂરિજી ગયા.

- (તે આ પ્રમાણે — કર્મના દોષથી આચાર્યના શિષ્યો અવિનયી બન્યા. એટલે કાલકાચાર્ય પોતાના શય્યાતરને બોલાવી કહે છે કે “કર્મબંધથી બચવા હું અન્ય સ્થાને જઈ છું. તારે આ શિષ્યોને પ્રિય અને કર્કશ વચનથી સમજાવીને કહેવું કે — તમારા ગુરુ વિશાલાનગરીમાં પ્રશિષ્ય પાસે ગયા છે.” એમ કહીને ગુરુ ત્યાંથી નીકળી ગયા. બીજા દિવસના પ્રભાતે ગુરુ ન દેખાવાથી બધા શય્યાતરને પૂછે છે. શય્યાતર પાસેથી સમાચાર લઈને બધા શિષ્યો વિશાલાનગરી તરફ જાય છે.

- આ બાજુ ગુપ્ત સ્વરૂપે આ. કાલકસૂરિ સાધુઓના ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે છે. તે સમયે ત્યાં આ. સાગરસૂરિનામે તેમના પ્રશિષ્ય આગમનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા. સાધુ આવવા છતાં કોઈએ અભ્યુત્થાનાદિ વિનય કર્યો નહીં. એટલે ઈરિયાવહી કરીને કાલકસૂરિ એક ખૂણામાં જાપ કરતા બેસી રહ્યા. દેશના પછી થોડા સમય બાદ ખૂણામાં બેઠેલા વૃદ્ધ સાધુ પાસે પ્રશિષ્ય આ. સાગરસૂરિ આવ્યા. તેમને મળીને પોતાના સ્થાને પાછા ગયા.

- થોડા દિવસ પછી આ. કાલકસૂરિને ગોતતા તેમના શિષ્યો ત્યાં આવ્યા. એટલે આ. સાગરસૂરિને ખ્યાલ આવ્યો કે આવેલ વૃદ્ધ સાધુ બીજા કોઈ નહીં પણ પોતાના દાદાગુરુ આ. કાલકસૂરિ છે. દાદાગુરુ પાસે પોતે કરેલ અવિનયની ક્ષમા યાચે છે. ત્યારે આ. કાલકસૂરિ નકામો ગર્વ કરવાનો ત્યાગ કરવાનું કહીને ત્યાંથી વિદાય થયા.) આવા સમયે જો અભ્યુત્થાનાદિ ન કરવામાં આવે તો આવનાર સાધુ આ સાધુને અવિનયી જાણીને પોતાની પાસે રહેલ વિદ્યાદિ કોઈ અતિશયો આપે નહીં. (તેથી અપરિચિત સાધુ આવે તો અવશ્ય અભ્યુત્થાનાદિ વિનય કરવો.)

- તથા પૂર્વે મળેલા હોય એવા સાધુઓ બે પ્રકારના હોય → ઉદ્યતવિહારી=સંયમી અને શીતલવિહારી=શિથિલાચારી. તેમાં જો ઉદ્યતવિહારી એવો સાધુ વિહાર કરીને આવે તો અભ્યુત્થાન, વંદન વગેરે જેમને જે ઉચિત હોય તે સર્વ કરવા યોગ્ય છે. જે બળી શિથિલાચારી

સામ્પ્રતં કારણતઃ શીતલવિહારિગતવિધિપ્રતિપાદનાય સમ્બન્ધગાથામાહ—

મુક્કધુરાસંપાગડસેવીચરણકરણપદ્મદ્વે ।

લિંગાવસેસમિત્તે જં કીરડ તં પુણો વોચ્છં ॥૧૧૨૭॥

વ્યાખ્યા—ધૂઃ-સંયમધૂઃ પરિગૃહ્યતે, મુક્તા-પરિત્યક્તા ધૂર્યેનેતિ સમાસઃ, સમ્પ્રકટ—
પ્રવચનોપઘાતનિરપેક્ષમેવ મૂલોત્તરગુણજાલં સેવિતું શીલમસ્યેતિ સમ્પ્રકટસેવી, મુક્તધૂશ્ચાસૌ 5
સમ્પ્રકટસેવી ચેતિ વિગ્રહઃ, તથા ચર્યતં ઇતિ ચરણં—વ્રતાદિલક્ષણં ક્રિયત ઇતિ કરણં—પિણ્ડ-
વિશુદ્ધ્યાદિલક્ષણં ચરણકરણાભ્યાં પ્રકર્ષેણ ભ્રષ્ટઃ—અપેતશ્ચરણકરણપ્રભ્રષ્ટઃ, મુક્તધૂઃ સમ્પ્રકટસેવી
ચાસૌ ચરણકરણપ્રભ્રષ્ટશ્ચેતિ સમાસસ્તસ્મિન્, પ્રાકૃતશૈલ્યા અકારેકારયોર્દીર્ઘત્વમ્, ઇત્યમ્ભૂતે
'લિંગાવશેષમાત્રે' કેવલદ્રવ્યલિઙ્ગયુક્તે યત્ક્રિયતે કિમપિ તત્પુનર્વક્ષ્યે, પુનઃશબ્દો વિશેષણાર્થઃ,
કિં વિશેષયતિ?—કારણાપેક્ષં—કારણમાશ્રિત્ય યત્ક્રિયતે તદ્વક્ષ્યે—અભિધાસ્યે, કારણાભાવપક્ષે 10
તુ પ્રતિષેધઃ કૃત એવ, વિશેષણસાફલ્યં તુ મુક્તધૂરપિ કદાચિત્સમ્પ્રકટસેવી ન ભવત્યપિ

હોય તેમના માટે અભ્યુત્થાન, વંદન વિગેરે કંઈપણ ઉત્સર્ગમાર્ગે કરવું નહીં. ॥૧૧૨૬॥

અવતરણિકા :- હવે કારણ હોય તો શિથિલાયારી સાધુસંબંધી વિધિને જણાવવા માટે
પ્રથમ સંબંધગાથાને જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સંયમધૂરાને મૂકનાર, જાહેરમાં અતિયારોનું સેવન કરનાર, ચરણ-કરણસિત્તરીથી 15
બ્રષ્ટ થયેલ અને માટે જ માત્ર વેષધારી સાધુસંબંધી જે કરાય છે તેને હું કહીશ.

ટીકાર્થ :- 'ધૂરા' શબ્દથી સંયમધૂરા ગ્રહણ કરવી. મૂકાયેલી છે સંયમધૂરા જેનાવડે તે
મુક્કધૂર (અર્થાત્ સંયમવ્યાપારોને છોડનાર) એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. સંપ્રકટ એટલે કે
શાસનહીલનાની ચિંતા વિના જ મૂલોત્તરગુણના સમૂહને (=મૂલોત્તરગુણસંબંધી અતિયારોને)
આચરવાનો સ્વભાવ જેનો છે તે સંપ્રકટસેવી. મુક્કધૂર એવો આ સંપ્રકટસેવી એ પ્રમાણે 20
સમાસવિગ્રહ જાણવો.

તથા જે આચરાય તે ચરણ અર્થાત્ પ્રતાદિ. જે કરાય તે કરણ અર્થાત્ પિંડવિશુદ્ધિ વિગેરે.
આ ચરણ-કરણસિત્તરીવડે જે પ્રકર્ષથી રહિત છે તે ચરણકરણપ્રબ્રષ્ટ. મુક્કધૂર, સંપ્રકટસેવી એવો
આ ચરણ-કરણપ્રબ્રષ્ટ એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. મૂળગાથામાં આ સમાસમાં અકાર (ધૂરા)
અને ઇકાર (સેવી) બંને જે દીર્ઘ છે તે પ્રાકૃતશૈલીને કારણે છે. 25

આવા પ્રકારના માત્ર વેષધારી સાધુને વિશે જે કંઈપણ કર્તવ્ય છે તે હું આગળ કહીશ.
'પુનઃ' શબ્દ વિશેષ અર્થને જણાવનાર છે. તે વિશેષ અર્થ શું છે ? તે કહે છે કે કારણને
આશ્રયીને જે કર્તવ્ય છે તે હું કહીશ. (આશય એ છે કે મૂળગાથામાં જે કહ્યું કે "આવા વેષધારી
સાધુસંબંધી જે કંઈપણ કર્તવ્ય છે તે હું આગળ કહીશ" તે કારણ આવે ત્યારે સમજવું, કારણ
કે) કારણ ન હોય તો આવા સાધુને વંદનાદિનો પ્રતિષેધ પૂર્વે કરી જ દીધો છે. 30

વિશેષણો જે કહ્યા છે તેનું પ્રયોજન એ છે કે મુક્તધૂર એવો પણ સાધુ સંપ્રકટસેવી ન

અતસ્તદ્ગ્રહણં, સંપ્રકટસેવી ચરણકરણપ્રપ્ત્ય એવેતિ સ્વરૂપકથનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૭॥

કિં તત્ક્રિયત ઇત્યત આહ—

વાયાએ નમોવકારો હૃથુસ્સેહો ય સીસનમણં ચ ।

સંપુચ્છણઽચ્છણં છોભવંદણં વંદણં વાવિ ॥૧૧૨૮॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘વાયા’તિ નિર્ગમભૂમ્યાદૌ દૃષ્ટસ્ય વાચાઽભિલાપઃ ક્રિયતે-હે દેવદત્ત ! કીદૃશ-સ્ત્વમિત્યાદિલક્ષણઃ, ગુરુતરપુરુષકાર્યાપેક્ષં વા તસ્યૈવ ‘નમોવકારો’તિ નમસ્કારઃ ક્રિયતે-હે દેવદત્ત ! નમસ્તે, एवं सर्वत्रोत्तरविशेषकरणे पुरुषकार्यभेदः प्राप्तनोपचारानुवृत्तिश्च द्रष्टव्या, ‘હૃથુસ્સેહો ય’તિ અભિલાપનમસ્કારગર્ભઃ હસ્તોચ્છ્રયશ્ચ ક્રિયતે, ‘સીસનમણં ચ’ શિરસા-ઉત્તમાઙ્ગેન નમનં શિરોનમનં ચ ક્રિયતે, તથા ‘સમ્પ્રચ્છનં’ કુશલં ભવત ઇત્યાદિ, અનુસ્વારલોપોઽવ
10 દ્રષ્ટવ્યઃ, ‘અચ્છણં’ તિ તત્સન્નિધાવાસનં કચ્છિત્કાલમિતિ, એષ તાવદ્વહિર્દૃષ્ટસ્ય વિધિઃ,

પણ હોય તેથી અહીં જે સાધુ લેવાનો છે તે મુક્તધૂર હોવા સાથે સંપ્રકટસેવી પણ છે. તથા સંપ્રકટસેવી જે હોય તે ચરણ-કરણથી પ્રભ્રષ્ટ જ હોય. તેથી ‘ચરણ-કરણપ્રભ્રષ્ટ’ વિશેષણ સ્વરૂપ જણાવવા માટે છે (પણ વ્યવચ્છેદક નથી.) ॥૧૧૨૭॥

અવતરણિકા :- વેષધારી સાધુને વિશે શું કર્તવ્ય છે ? તે કહે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ :- વાચાથી નમસ્કાર, હાથ જોડવા, મસ્તક નમાવવું, શાતા પૂછવી, સાથે રહેવું, થોભવંદન કરવા અથવા વંદન કરવું.

- ટીકાર્થ :- સ્થંડિલભૂમિ વિગેરેને વિશે પાર્શ્વસ્થાદિ દેખાય તો તેની સાથે વાતચીત કરે કે “હે દેવદત્ત ! કેમ છે તું ?” વિગેરે. અથવા ગુરુતરપુરુષ કે ગુરુતરકાર્યની અપેક્ષાએ એટલે કે જો તે સાધુ કંઈક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ હોય તો અથવા સામેવાળા પાસે વિશિષ્ટકાર્ય હોય તો તેને
20 જ નમસ્કાર કરે કે - “હે દેવદત્ત ! નમસ્તે.” આ પ્રમાણે સર્વત્ર વિશેષક્રિયા કરવામાં પુરુષ-કાર્યનો ભેદ અને પૂર્વના ઉપચારનું અનુસરણ કરવા યોગ્ય છે (અર્થાત્ પુરુષ કે કાર્યનો ભેદ હોય એટલે કે સામેવાળો જો વિશિષ્ટ-વિશિષ્ટતર-વિશિષ્ટતમ પુરુષ હોય તો વાચાથી નમસ્કાર વિગેરે બધા ઉપચાર=વિનય કરે. એટલે કે સામાન્ય સાધુ હોય તો “કેમ છે તું ?” એટલામાં જ પતાવવું, વિશિષ્ટ સાધુ હોય તો “કેમ છે તું અથવા તમે ?” એટલું તો બોલવું સાથે
25 નમસ્કાર પણ કરવો. વિશિષ્ટતર હોય તો “કેમ છે તું ?” એની સાથે નમસ્કાર અને સાથે હાથ જોડવારૂપ વિનય પણ કરે. આમ જેમ જેમ વ્યક્તિ બદલાય તેમ તેમ પૂર્વના ઉપચાર સાથે નવો વિનય જોડતા જવું. આ જ વિધિ વિશિષ્ટતરાદિ કાર્યમાં પણ જાણવી.)

- વિશિષ્ટતર વ્યક્તિ હોય તો અભિલાપન+નમસ્કાર સાથે હાથ ઊંચા કરીને અંજલિ કરાય છે. વધુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ હોય તો મસ્તક નમાવવું. એ જ રીતે વધુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ હોય તો
30 અભિલાપ વિગેરે સાથે ‘તમારી શાતા સારી છે ?’ વિગેરે પૃચ્છા કરવી. મૂળગાથામાં ‘સંપુચ્છણ’ શબ્દમાં અનુસ્વારનો લોપ જાણવો. વધુ વિશિષ્ટ હોય તો પૃચ્છા કરીને થોડીવાર એમની પાસે

કારણવિશેષતઃ પુનસ્તત્પ્રતિશ્રયમપિ ગમ્યતે, તત્રાપ્યેષ એવ વિધિઃ, નવરં 'છોભવંદનં'તિ આરભટયા છોભવંદનં ક્રિયતે, 'વંદનં વાઽવિ' પરિશુદ્ધં વા વંદનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૨૮॥
 એતચ્ચ વાઙ્મનસ્કારાદિ નાવિશેષેણ ક્રિયતે, કિં તર્હિ ?—

પરિયાયપરિસપુરિસે ચિત્તં કાલં ચ આગમં નચ્ચા ।

કારણજાણે જાણે જહારિહં જસ્સ જં જુગ્ગં ॥૧૧૨૯॥

5

વ્યાખ્યા—પર્યાયશ્ચ પરિષચ્ચ પુરુષશ્ચ પર્યાયપરિષત્પુરુષાસ્તાન, તથા ક્ષેત્રં કાલં ચ આગમં 'ણચ્ચ'તિ જ્ઞાત્વા—વિજ્ઞાય 'કારણજાણે' પ્રયોજનપ્રકારે 'જાણે' ઉત્પન્ને સતિ 'યથાર્હ'ં યથાનુકૂલં 'યસ્ય' પર્યાયાદિસમન્વિતસ્ય યદ્ 'યોગ્યં' સમનુરૂપં વાઙ્મનસ્કારાદિ તત્તસ્ય, ક્રિયતે इति વાક્યશેષઃ, અયં ગાથાસમાસાર્થઃ ॥૧૧૨૯॥

સામ્પ્રતમવયવાર્થ પ્રતિપાદયન્નાહ ભાષ્યકારઃ—

10

પરિયાય બંધચ્ચેરં પરિસ વિણીયા સિ પુરિસ ણચ્ચા વા ।

કુલકજ્ઞાદાયત્તા આઘવડ ગુણાગમસુયં વા ॥૧૧૩૦॥ (ભા.)

વ્યાખ્યા—'પર્યાયઃ' બ્રહ્મચર્યમુચ્યતે, તત્પ્રભૂતં કાલમનુપાલિતં યેન, પરિષદ્વિનીતા—તત્પ્રતિ-
 બદ્ધા સાધુસંહતિઃ શોભના 'સે' અસ્ય, 'પુરિસ ણચ્ચા વ'તિ પુરુષં જ્ઞાત્વા વા, અનુસ્વારલોપોઽત્ર

ગીભા રહેવું. આ પ્રમાણે તેમના ઉપાશ્રયની બહાર મળેલ પાર્શ્વસ્થાદિસંબંધી વિધિ કહી.

15

કારણવિશેષ હોય તો વળી તેમના ઉપાશ્રયમાં પણ જાય. ત્યાં પણ આ જ પ્રમાણે વિધિ જાણવી. વધારામાં પુરુષવિશેષ હોય તો ખોટી રીતે (વિપરીતં યત્કરણં તદારભટાશબ્દેનોચ્યતે इति ઓષ નિ. ભા. ૧૬૨) છોભવંદન (=અવિધિયુક્ત વંદન) કરે. અથવા જો વધુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ હોય તો પરિશુદ્ધ (=વિધિયુક્ત) વંદન કરે. ॥૧૧૨૮॥

અવતરણિકા :- આ અભિલાપ, નમસ્કારાદિ સામાન્યથી બધાને કરવા નહીં. તો કેવી રીતે કરવા ?

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પર્યાય, પર્યદા, પુરુષ, ક્ષેત્ર, કાલ અને આગમને જાણીને જુદા-જુદા પ્રયોજન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પર્યાયાદિથી યુક્ત તે પાર્શ્વસ્થાદિમાં જેને જે યોગ્ય હોય તેને તે અભિલાપ, નમસ્કારાદિ 'કરાય છે' એ પ્રમાણે વાક્યશેષ જાણવો. આ ગાથાનો સંક્ષિપ્ત અર્થ છે. ॥૧૧૨૮॥

25

અવતરણિકા :- હવે વિસ્તારથી અર્થનું પ્રતિપાદન કરતાં ભાષ્યકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પર્યાયશબ્દથી બ્રહ્મચર્ય જાણવું. જેણે તે બ્રહ્મચર્ય ઘણો સમય પાલન કર્યું હોય (તે પર્યાયવાળો જાણવો.) પર્યદા એટલે કે તેના સંબંધી સાધુઓનો સમુદાય (=તેના શિષ્યો વિગેરે) રૂપ પર્યદા વિનીત=સુંદર હોય, અથવા પુરુષને જાણીને, અહીં મૂળગાથામાં 'પુરિસ'

30

દ્રષ્ટવ્યઃ, કથં જ્ઞાત્વા ?—કુલકાર્યાદીન્યનેનાયત્તાનિ, આદિશબ્દાદગ્નસજ્જકાર્યપરિગ્રહઃ, ‘આઘ-
વડ’ત્તિ આખ્યાતઃ—તસ્મિન્ ક્ષેત્રે પ્રસિદ્ધસ્તદ્બલેન તત્રાસ્યત્ત્વમ્મિત્ત ક્ષેત્રદ્વારાર્થઃ, ‘ગુણાઽઽગમ-
સુયં વત્તિ ગુણા—અવમપ્રતિજાગરણાદયઃ ઇતિ કાલદ્વારાવયવર્થઃ, આગમઃ—સૂત્રાર્થોભયરૂપઃ,
શ્રુતં—સૂત્રમેવ, ગુણાશ્ચાઽઽગમશ્ચ શ્રુતં ચેત્યેકવદ્વાવસ્તદ્વાઽસ્ય વિદ્યત્ત્વમ્મિત્ત જ્ઞાત્વેતિ ગાથાર્થઃ
5 1120411

एताइं अकुव्वंतो जहारिहं अरिहदेसिए मग्गे ।

न भवइ पवयणभन्ती अभत्तिमंतादओ दोसा ॥११३०॥

વ્યાખ્યા—‘एतानि’ वाङ्मनमस्कारादीनि कषायोत्कटतयाऽकुर्वन्तः, अनुस्वारोऽत्रालाक्षणिकः,

10 શબ્દમાં અનુસ્વારનો લોપ જાણવો. તે પુરુષને કેવી રીતે જાણીને (અભિલાપ વિગેરે કરવા ?—)
કુલના કાર્યો વિગેરે આને આધીન છે. આદિ શબ્દથી ગણ, સંઘના કાર્ય લેવા. (કુલ, ગણ,
સંઘના વિશિષ્ટ કાર્યો કરવામાં આ સમર્થ છે. એવું જાણીને અભિલાપાદિ કરવા. ટૂંકમાં આશય
એ છે કે સામેવાળો પુરુષ કોણ છે ? એ જાણીને અભિલાપ, નમસ્કાર વિગેરેમાં જે તે પુરુષ
માટે ઉચિત હોય તે બધું કરે.)

15 (જ્યાં સાધુઓ રહેલા હોય) તે ક્ષેત્રમાં તે પાર્શ્વસ્થાદિ અત્યંત પ્રસિદ્ધ હોય. તેના પ્રભાવે
સાધુઓને રહેવા વિગેરેની વ્યવસ્થા થઈ જતી હોય. આ ક્ષેત્રદ્વારનો અર્થ કહ્યો. ‘ગુણો’ એટલે
કે દુકાળ વિગેરેમાં આ પાર્શ્વસ્થાદિના પ્રભાવે પ્રતિજાગરણ=નિર્વાહ અર્થાત્ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ
વિગેરે ગુણો થતાં હોય. આ કાલદ્વારનો વિસ્તાર અર્થ કહ્યો. અથવા આગમ=સૂત્ર, અર્થ અને
ઉભય. શ્રુત=સૂત્ર જ. અહીં ગુણ, આગમ અને શ્રુત શબ્દનો સમાહાર દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. આ
ત્રણ જેની પાસે વિદ્યમાન છે. તેવો આ પાર્શ્વસ્થાદિ છે એવું જાણીને તેને અભિલાપ વિગેરે
20 યથાયોગ્ય કરે.

(ભાવાર્થ : કોઈક કારણ આવી પડે અને પાર્શ્વસ્થાદિ સાથે વાતચીત વિગેરે કરવા પડે
ત્યારે કોની સાથે કેટલો વ્યવહાર કરવો ? તે ઉપરોક્ત ગાથામાં જણાવ્યું છે. સામેવાળો પાર્શ્વસ્થ
દીર્ઘપર્યાયવાળો=લાંબા કાળ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાલન કર્યું હોય, અથવા તેના શિષ્યો સારા હોય,
અથવા તે પાર્શ્વસ્થ કુલ, ગણ, સંઘના કાર્યો કરવામાં સમર્થ હોય તેથી યથાયોગ્ય વ્યવહાર કરી
25 તેની પાસેથી તે કામ કઢાવી લે. અથવા જે ક્ષેત્રમાં તમે વિહાર કરીને પહોંચ્યા ત્યાં તે પાર્શ્વસ્થનું
ચાલે એવું હોય અથવા જ્યાં તમે રહ્યા હોય ત્યાં દુકાળ પડ્યો હોય અને આ પાર્શ્વસ્થાદિના
પ્રભાવે રહેવા વસતિ કે આહારાદિ મળી શકતા હોય ત્યારે યથાયોગ્ય વંદન-નમસ્કાર કરવા
દ્વારા પોતાના કાર્યો પૂર્ણ કરે. આ જ રીતે આગમાદિમાં પણ સમજી લેવું.) 1120411

ગાથાર્થ :- યથાયોગ્ય અભિલાપ, નમસ્કારાદિને નહીં કરનારની અરિહતદેશિત માર્ગમાં
30 પ્રવચનભક્તિ થતી નથી. તેથી અભક્તિ વગેરે દોષો લાગે છે.

ટીકાર્થ :- (પૂર્વે કહેલા વિશિષ્ટ કારણો જ્યારે ઉત્પન્ન થયા હોય ત્યારે પોતાના અહંકારાદિ)
કષાયોની અધિકતાને કારણે પાર્શ્વસ્થાદિમાં જેને જે યોગ્ય હોય (તેને તે વિનય કરવા દ્વારા

‘યથાર્હ’ યથાયોગમર્હદર્શિતે માર્ગે ન ભવતિ પ્રવચનભક્તિઃ, તતઃ કિમિત્યત આર્હ-‘અભક્તિમંતા-
દઓ દોસા’ પ્રાકૃતશૈલ્યાઽભક્ત્યાદયો દોષાઃ, આદિશબ્દાત્ સ્વાર્થઘ્નશબ્દચનાદયઃ इति गाथार्थः
॥૧૧૩૦॥

एवमुद्यतेतरविहारिगते विधौ प्रतिपादिते सत्याह चोदकः—किं नोऽनेन पर्यायाद्यन्वेषणेन ?,
सर्वथा भावशुद्ध्या कर्मापनयनाय जिनप्रणीतलिङ्गनमनमेव युक्तं, तद्गतगुणविचारस्य 5
निष्फलत्वात्, न हि तद्गतगुणप्रभवा नमस्कर्तुर्निर्जरा, अपि त्वात्मीयाध्यात्मशुद्धिप्रभवा,
तथाहि—

तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं वियाणांतो ।

तित्थયરેત્તિ નમંતો સો પાવડ્ડ નિજ્જરં વિડ્ડલં ॥૧૧૩૧॥

व्याख्या—तीर्थकरस्य गुणा-ज्ञानादयस्तीर्थकरगुणाः ते ‘प्रतिमासु’ बिम्बलक्षणासु ‘णत्थि’ 10
न सन्ति ‘निःसंशयं’ संशयरहितं ‘विजानन्’ अवबुध्यमानः तथाऽपि तीर्थकरोऽयमित्येवं
भावशुद्ध्या ‘नमन्’ प्रणमन् ‘स’ प्रणामकर्ता ‘प्राप्नोति’ आसादयति ‘निर्जरां’ कर्मक्षयलक्षणां

પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને બદલે અહંકારાદિને કારણે) આ અભિલાપ, નમસ્કારાદિને નહીં
કરતા સાધુની અરિહંતદેશિત માર્ગમાં પ્રવચનભક્તિ થતી નથી. (અર્થાત્ આ વિનયને નહીં
કરનાર સાધુ પ્રવચન ઉપર ભક્તિવાળો નથી.) ‘एताइं’ શબ્દમાં અનુસ્વાર અલાક્ષણિક જાણવો. 15
આવું ન કરે તો શું થાય ? તે કહે છે — તેવા સાધુને અભક્તિ વિગેરે દોષો લાગે છે. મૂળમાં
‘અભક્તિમંતાદઓ’ પ્રાકૃતશૈલીને કારણે છે. બાકી ‘અભક્તિ વિગેરે’ અર્થ સમજવો. આદિશબ્દથી
પોતાના પ્રયોજનનો નાશ, બંધન વિગેરે દોષો થાય.

(આશય એ છે કે વિનય ન કરનાર સાધુનું પોતાનું કામ સીદાય, ક્યારેક એવું બને કે
પાર્શ્વસ્થાદિના ક્ષેત્રમાં વિહાર કરીને જતાં જો ત્યાં યથાયોગ્ય વિનય ન કરો તો તેને ગુસ્સો 20
આવતા સાધુને બાંધે વિગેરે દોષો લાગે. માટે યથાયોગ્ય વિનય કરવો જોઈએ પણ અહંકારાદિ
કરના નહીં.) ॥૧૧૩૦॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે ઉદ્યત અને ઈતર=શીતલવિહારી સાધુસંબંધી વિધિ જણાવ્યા
બાદ અહીં શિષ્ય કહે છે કે - “ અરે ! આ પયયિ વિગેરે જોવાની શું જરૂરી છે ? સર્વથા=કોઈપણ
જાતના ભેદભાવ વિના ભાવોની શુદ્ધિથી કર્મક્ષય માટે જિનપ્રણીતલિંગને નમવું એ જ ઉચિત 25
છે, કારણ કે સામેવાળામાં રહેલ ગુણોનો વિચાર એ તો નિષ્ફળ છે, કારણ કે નમસ્કાર
કરનારને નિર્જરા સામેવાળામાં રહેલા ગુણોથી ઉત્પન્ન થતી નથી, પરંતુ પોતાની આધ્યાત્મિક-
શુદ્ધિથી જ નિર્જરા ઉત્પન્ન થાય છે. તે આ પ્રમાણે ⇨

गाथार्थ :- टीकार्थ प्रमाणे ज्ञाणवो.

टीकार्थ :- तीर्थकरना જે જ્ઞાનાદિ ગુણો તે તીર્થકરગુણો (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) તે 30
જ્ઞાનાદિ તીર્થકરગુણો બિંબસ્વરૂપ પ્રતિમામાં નથી એવું સાધુ સંશયરહિતપણે જાણે છે, તો પણ
‘આ તીર્થકર છે’ પ્રમાણેની ભાવશુદ્ધિથી પ્રતિમાને નમસ્કાર કરનારને કર્મક્ષયરૂપ વિપુલ નિર્જરા

‘વિપુલા’ વિસ્તીર્ણામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૧॥ એષ દૃષ્ટાન્તઃ, અયમર્થોપનયઃ—

લિંગં જિણપણત્તં એવં નમંતસ્સ નિજ્જરા વિઝ્જા ।

જહ્મિ ગુણવિપ્પહીણં વંદહિ અજ્ઞપ્પસોહીએ ॥૧૧૩૨॥

- 5 વ્યાખ્યા—લિઙ્ગયતેઽનેન સાધુરિતિ લિઙ્ગ—રજોહરણાદિધરણલક્ષણં જિનૈઃ—અર્હદ્વિઃ પ્રજ્ઞસં—
પ્રણીતમ્ ‘એવં’ યથા પ્રતિમા ઇતિ ‘નમસ્કુર્વતઃ’ પ્રણમતો નિર્જરા વિપુલા, યદ્યપિ ગુણૈઃ—
મૂલોત્તરગુણૈર્વિવિધમ્—અનેકથા પ્રકર્ષેણ હીનં—રહિતં ગુણવિપ્રહીણં, ‘વન્દતે’ નમસ્કરોતિ
‘અધ્યાત્મશુદ્ધ્યા’ ચેતઃશુદ્ધ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૨॥

ઇત્યં ચોદકેનોક્તે દૃષ્ટાન્તદાર્ષ્ટાન્તિકયોર્વૈષમ્યમુપદર્શયન્નાચાર્ય આહ—

સંતા તિત્થયરગુણા તિત્થયરે તેસિમં તુ અજ્ઞપ્પં ।

- 10 ન ય સાવજ્જા કિરિયા ઇયરેસુ ધુવા સમણુમન્ના ॥૧૧૩૩॥

વ્યાખ્યા—‘સન્તઃ’ વિદ્યમાનાઃ શોભના વા તીર્થંકરસ્ય ગુણાસ્તીર્થંકરગુણા—જ્ઞાનાદયઃ,
ક્વ ?—‘તીર્થંકરે’ અર્હતિ ભગવતિ ઇયં ચ પ્રતિમા તસ્ય ભગવતઃ ‘તેસિમં તુ અજ્ઞપ્પં’ તેષાં—
નમસ્કુર્વતામિદમધ્યાત્મમ્—ઇદં ચેતઃ, તથા ન ચ તાસુ ‘સાવજ્જા’ સપાપા ‘કિરિયા’ ચેષ્ટા પ્રતિમાસુ,

પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૧૩૧॥ આ દૃષ્ટાન્ત કહ્યું. તેનો ઉપનય આ પ્રમાણે કે ⇨

- 15 ગાથાર્થ :- એ જ પ્રમાણે ગુણથી રહિત હોવા છતાં પણ અધ્યાત્મવિશુદ્ધિથી જિનપ્રજ્ઞા
એવા લિંગને નમસ્કાર કરનારને વિપુલ નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે.

- ટીકાર્થ :- જેનાવડે સાધુ જણાય તે લિંગ અર્થાત્ રજોહરણાદિનું ધરવું. જિનોવડે=
અરિહંતોવડે પ્રણીત એવા લિંગને પ્રતિમાની જેમ નમસ્કાર કરનારને વિપુલ પ્રમાણમાં નિર્જરા
થાય છે. જો કે મૂલોત્તરગુણોવડે અનેક પ્રકારે પ્રકર્ષથી હીન=રહિત એવો પાર્શ્વસ્થ છે. છતાં પણ
20 વંદક તેને અધ્યાત્મશુદ્ધિથી નમસ્કાર કરે છે. માટે વિપુલ નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે. (ટૂંકમાં પાર્શ્વસ્થ
ભલે ગુણોથી રહિત છે તો પણ જિનપ્રણીત એવા લિંગને ધારણ કરનારો હોવાથી લિંગને
નમસ્કાર કરવામાં નમસ્કર્તાને અધ્યાત્મશુદ્ધિ હોવાથી વિપુલ નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે એવો શિષ્યનો
કહેવાનો ભાવાર્થ છે.) ॥૧૧૩૨ ॥

- અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે શિષ્યના કહેવામાં દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિક આ બંને વચ્ચે
25 વિષમતાને દેખાડતા આચાર્ય કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- તીર્થંકરોમાં તીર્થંકરના ગુણો વિદ્યમાન છે. આ પ્રતિમા એ તીર્થંકરોની છે એવો
વિચાર નમસ્કર્તાનો હોય છે. વળી પ્રતિમામાં સાવધક્રિયા નથી જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં નક્કી છે.
(તેથી નમસ્કર્તાને) અનુમતિનો દોષ લાગે છે.

- ટીકાર્થ :- તીર્થંકરના ગુણો તે તીર્થંકરગુણો એટલે કે જ્ઞાનાદિ. આ જ્ઞાનાદિ તીર્થંકરગુણો
30 તીર્થંકરમાં વિદ્યમાન છે, અથવા આ જ્ઞાનાદિ તીર્થંકરગુણો તીર્થંકરમાં સુંદર છે. અને આ
પ્રતિમા તે તીર્થંકરની છે એ પ્રમાણે નમસ્કર્તાને વિચાર આવે છે. તથા તે પ્રતિમાઓમાં પાપાત્મક

‘ઇતરેષુ’ પાર્શ્વસ્થાદિષુ ‘ધ્રુવા’ અવશ્યંભાવિની સાવદ્યા ક્રિયા, પ્રણમતઃ તત્ર કિમિત્યત આહ-‘સમણુમણ્ણા’ સમનુજ્ઞા સાવદ્યાક્રિયાયુક્તપાર્શ્વસ્થાદિપ્રણમનાત્ સાવદ્યાક્રિયાનુમતિરિતિ હ્રદયમ્, અથવા સન્તસ્તીર્થકરગુણાઃ તીર્થકરે તાન્ વયં પ્રણમમઃ તેષામિદમધ્યાત્મમ્-ઇદં ચેતઃ, તતોઽર્હદ્ગુણાધ્યારોપેણ ચેદ્વપ્રતિમાપ્રણમનાન્નમસ્કર્તુઃ ન ચ સાવદ્યા ક્રિયા-પરિસ્પન્દનલક્ષણા, ઇતરેષુ-પાર્શ્વસ્થાદિષુ પૂજ્યમાનેષ્વશુભક્રિયોપેતત્વાત્તેષાં નમસ્કર્તુર્ધ્રુવા સમનુજ્ઞેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૩॥ 5

પુનરપ્યાહ ચોદક:-

જહ સાવજ્ઞા કિરિયા નત્થિ ય પડિમાસુ એવમિયરાડિવિ ।

તયભાવે નત્થિ ફલં અહ હોઢ અહેઝગં હોઢ ॥૧૧૩૪॥

વ્યાખ્યા-યથા સાવદ્યાક્રિયા-સપાપા ક્રિયા ‘નાસ્ત્યેવ’ ન વિદ્યત એવ પ્રતિમાસુ, એવમિતરાડપિ-નિરવદ્યાડપિ નાસ્ત્યેવ, તતશ્ચ ‘તદભાવે’ નિરવદ્યાક્રિયાડભાવે નાસ્તિ ‘ફલં’ 10 પુણ્યલક્ષણમ્, અથ ભવતિ ‘અહેતુકં ભવતિ’ નિષ્કારણં ભવતિ, પ્રણમ્યવસ્તુગતક્રિયાહેતુકત્વા-ત્ફલસ્યેત્યભિપ્રાયઃ, અહેતુકત્વે ચાકસ્મિકકર્મસમ્ભવાન્મોક્ષાદ્યભાવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૪॥

કોઈ ચેષ્ટા નથી, જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં સાવધક્રિયાઓ અવશ્ય છે. (પાર્શ્વસ્થાદિમાં ભલેને સાવધક્રિયાઓ હોય) તેમાં નમસ્કાર કરનારને શું દોષ છે ? તે કહે છે - ‘સમનુજ્ઞા’ એટલે કે સાવધક્રિયાથી યુક્ત એવા પાર્શ્વસ્થાદિને નમસ્કાર કરવાથી તેમની સાવધક્રિયાની અનુમતિનો 15 દોષ લાગે છે.

અથવા તીર્થકરમાં વિદ્યમાન એવા જે જ્ઞાનાદિ તીર્થકરગુણો છે તે ગુણોને અમે નમીએ છીએ. એ પ્રમાણે નમસ્કર્તાઓનું ચિત્ત છે. તેથી અર્હદ્ગુણોનો અધ્યારોપ કરવા દ્વારા ઈષ્ટ દેવતાની પ્રતિમાને નમસ્કાર થતો હોવાથી નમસ્કર્તાની હલનચલનરૂપ ક્રિયા સાવધ બનતી નથી, જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિની પૂજા કરવામાં તેઓ અશુભક્રિયાથી યુક્ત હોવાથી નમસ્કર્તાને નક્કી 20 અનુમોદના લાગે છે. (ટૂંકમાં તીર્થકરોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણો હતા અને આ તેમની પ્રતિમા છે એવા વિચારથી નમસ્કાર કરતા હોવાથી અને પ્રતિમાઓમાં કોઈ સાવધક્રિયા ન હોવાથી નિર્જરા થાય છે. જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં અશુભક્રિયા હોવાથી નમસ્કર્તાને અનુમતિનો દોષ લાગે છે.) ॥૧૧૩૩॥

અવતરણિકા :- શિષ્ય જ ફરી જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. 25

ટીકાર્થ :- જેમ પ્રતિમામાં સાવધક્રિયા નથી, તેમ નિરવધ એવી પણ ક્રિયા નથી જ. અને તેથી નિરવધક્રિયાનો અભાવ હોવાથી પુણ્યરૂપ ફલ પ્રાપ્ત થશે નહીં. જો પ્રાપ્ત થતું હોય તો નિષ્કારણ=કારણ વિના જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવું પડે કારણ કે ફલ એ તો પ્રણમ્ય એવી વસ્તુમાં રહેલ ક્રિયાના કારણે પ્રાપ્ત થાય છે. (પ્રતિમામાં સાવધ કે નિરવધ એક પણ ક્રિયા નથી. તેથી કારણ હાજર ન હોવા છતાં જો પુણ્યરૂપ ફલ પ્રાપ્ત થતું હોય તો નિષ્કારણ માનવું 30 પડે.) એવો શિષ્યનો અભિપ્રાય છે. અને જો ફલ નિષ્કારણ મળતું હોય તો કર્મબંધ પણ આકસ્મિક થવાથી (એટલે કે જેમ પુણ્ય કારણ વિના બંધાય છે તો પાપકર્મ પણ કારણ વિના

इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

कामं उभयाभावो तद्वि फलं अत्थि मणविसुद्धीए ।

તીઠ પુણ મણવિસુદ્ધીઠ કારણં હોતિ પડિમાઠ ॥૧૧૩૫॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘કામમ્’ અનુમતમિદં, યદુત ‘ઉભયાભાવઃ’ સાવદ્યેતરક્રિયાઽભાવઃ પ્રતિમાસુ, તથાઽપિ ‘ફલં’ પુણ્યલક્ષણમ્ ‘અસ્તિ’ વિદ્યતે, મનસો વિશુદ્ધિર્મનોવિશુદ્ધિસ્તસ્યા મનોવિશુદ્ધેઃ સકાશાત્, તથાહિ-સ્વગતા મનોવિશુદ્ધિરેવ નમસ્કર્તુઃ પુણ્યકારણં, ન નમસ્કરણીયવસ્તુગતા ક્રિયા, આત્માન્તરે ફલાભાવાત્, યદ્યેવં કિં પ્રતિમાભિરિતિ ?, ઉચ્યતે, તસ્યાઃ પુનર્મનોવિશુદ્ધેઃ ‘કારણં’ નિમિત્તં ભવન્તિ પ્રતિમાઃ, તદ્દ્વારેણ તસ્યાઃ સમ્ભૂતિદર્શનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૫॥
- આહ—એવં લિઙ્ગમપિ પ્રતિમાવન્મનોવિશુદ્ધિકારણં ભવત્યેવેતિ, ઉચ્યતે—

- 10 जइवि य पडिमाउ जहा मुणिगुणसंकप्यकारणं लिंगं ।

ઉભયમવિ અત્થિ લિંગે ન ય પડિમાસૂખ્યં અત્થિ ॥૧૧૩૬॥

- વ્યાખ્યા—યદ્યપિ ચ પ્રતિમા યથા મુનીનાં ગુણા મુનિગુણા—વ્રતાદયસ્તેષુ સંકલ્પઃ—અધ્ય-
વસાયઃ મુનિગુણસંકલ્પસ્તસ્ય કારણં—નિમિત્તં મુનિગુણસંકલ્પકારણં ‘લિઙ્ગં’ દ્રવ્યલિઙ્ગં, તથાઽપિ
પ્રતિમાભિઃ સહ વૈધર્મ્યમેવ, યત ઉભયમપ્યસ્તિ લિઙ્ગે—સાવદ્યકર્મ નિરવદ્યકર્મ ચ, તત્ર
15 નિરવદ્યકર્મયુક્ત એવ યો મુનિગુણસંકલ્પઃ સ સમ્યક્સંકલ્પઃ, સ એવ ચ પુણ્યફલઃ, યઃ પુનઃ

બંધાતું રહેવાથી સિદ્ધોને પણ કર્મબંધ થવાથી) મોક્ષાદિનો અભાવ થશે. ॥૧૧૩૪॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે શિષ્યના કથન બાદ હવે આચાર્ય જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ વાત માન્ય છે કે પ્રતિમામાં સાવદ્ય અને નિરવદ્ય બંને ક્રિયાઓ નથી. તો

- 20 પણ પુણ્યરૂપ ફલ મનની વિશુદ્ધિ હોવાથી વિદ્યમાન છે. તે આ પ્રમાણે — પોતાની મનની વિશુદ્ધિ જ નમસ્કર્તાને પુણ્યનું કારણ છે, પણ નમસ્કરણીય એવી વસ્તુમાં રહેલ ક્રિયા કારણ નથી, કારણ કે એક આત્મામાં રહેલ ક્રિયાથી અન્ય આત્માને ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી.

શંકા :- જો આત્માન્તરને ફલ પ્રાપ્ત થતું ન હોય તો પ્રતિમાનું શું પ્રયોજન છે ?

સમાધાન :- પ્રતિમા તે મનશુદ્ધિનું કારણ બને છે, કારણ કે પ્રતિમાદ્વારા નમસ્કર્તાને

- 25 મનની શુદ્ધિ થતી દેખાય છે. ॥૧૧૩૫॥

અવતરણિકા :- શંકા :- એ પ્રમાણે તો પ્રતિમાની જેમ લિંગ પણ મનશુદ્ધિનું કારણ થાય

જ છે. આ શંકાનું સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જો કે પ્રતિમાની જેમ દ્રવ્યલિંગ પણ મુનિઓના વ્રતાદિ ગુણોને વિશે અધ્યવસાયનું

- 30 કારણ છે. (અર્થાત્ દ્રવ્યલિંગને જોઈને સામેવાળાને મુનિઓના ગુણોનું સ્મરણ થાય છે.) છતાં પણ દ્રવ્યલિંગનું પ્રતિમાની સાથે વૈધર્મ્ય=વિષમતા છે, કારણ કે લિંગમાં સાવદ્યકર્મ અને નિરવદ્યકર્મ ઉભય છે. તેથી તેમાં નિરવદ્યકર્મથી યુક્ત સાધુને જોઈને જે મુનિગુણોનું સ્મરણ થાય છે તે

સાવદ્યકર્મયુક્તેઽપિ મુનિગુણસંકલ્પઃ સ વિપર્યાસસંકલ્પઃ, ક્લેશફલશ્ચાસૌ, વિપર્યાસરૂપત્વાદેવ, ન. ચ પ્રતિમાસૂચયમસ્તિ, ચેષ્ટારહિતત્વાત્, તતશ્ચ તાસુ જિનગુણવિષયસ્ય ક્લેશફલસ્ય વિપર્યાસસંકલ્પસ્યાભાવઃ, સાવદ્યકર્મરહિતત્વાત્ પ્રતિમાનામ્, આહ-ઇત્યં તર્હિ નિરવદ્યકર્મરહિતત્વાત્ સમ્યક્સંકલ્પસ્યાપિ પુણ્યફલસ્યાભાવ એવ પ્રાપ્ત ઇતિ, ઉચ્યતે, તસ્ય તીર્થકરગુણાધ્યારોપેણ પ્રવૃત્તેર્નાભાવ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૬॥

5

તથા ચાઽઽહ-

નિયમા જિણેસુ ડ ગુણા પડિમાઓ દિસ્સ જે મણે કુળઇ ।

અગુણે ડ વિયાણંતો કં નમડ મણે ગુણં કાડં ? ॥૧૧૩૭॥

વ્યાખ્યા-‘નિયમાદિ’તિ નિયમેનાવશ્યંતયા ‘જિનેષ્વેવ’ તીર્થકરેષ્વેવ, તુશબ્દસ્યાવધારણા-
શ્વત્વાત્, ‘ગુણાઃ’ જ્ઞાનાદયઃ, ન પ્રતિમાસુ, પ્રતિમા દૃષ્ટ્વા તાસ્વધ્યારોપદ્વारेण ચાન્ ‘મનસિ
કરૂંતિ’ ચેતસિ સ્થાપયતિ પુનર્નમસ્કરોતિ, અત એવાસૌ તાસુ શુભઃ પુણ્યફલો જિનગુણસંકલ્પઃ,
સાવદ્યકર્મરહિતત્વાત્, ન ચાયં તાસુ નિરવદ્યકર્માભાવમાત્રાદિવિપર્યાસસંકલ્પઃ, સાવદ્યકર્મોપેતવસ્તુ-

10

સમ્યક્સંકલ્પ છે. અને તેનાથી જ પુણ્યફલ પ્રાપ્ત થાય છે. જે વળી સાવદ્યકર્મથી યુક્ત સાધુને
જોઈને પણ મુનિગુણોનું સ્મરણ થાય છે તે મિથ્યાસંકલ્પ હોવાથી ક્લેશરૂપ ફલને આપનારો
થાય છે, કારણ કે તે સંકલ્પ વિપરીત છે. (આમ, લિંગમાં બંને પ્રકારના કર્મો હોવાથી બંને
પ્રકારના ફલનો સંભવ છે.) જ્યારે પ્રતિમામાં સાવદ્ય-નિરવદ્ય ઉભય નથી, કારણ કે પ્રતિમામાં
બંને પ્રકારની ચેષ્ટા નથી. અને તેથી પ્રતિમાને જોઈને જિનગુણ વિષયક, ક્લેશફલને આપનાર
વિપરીત સંકલ્પ સંભવતો નથી, કારણ કે પ્રતિમામાં સાવદ્યકર્મ નથી. (તેથી પ્રતિમા મનશુદ્ધિનું
કારણ બની શકે છે પણ લિંગ મનશુદ્ધિનું કારણ બને જ એવું નથી.)

15

શંકા :- આ રીતે તો પ્રતિમામાં નિરવદ્યકર્મ પણ ન હોવાથી પુણ્ય ફલને આપનાર
સમ્યક્સંકલ્પનો પણ અભાવ જ પ્રાપ્ત થયો.

20

સમાધાન :- તીર્થકરના ગુણો અધ્યારોપ કરવા દ્વારા સંકલ્પની પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી
સમ્યક્સંકલ્પનો અભાવ થતો નથી. ॥૧૧૩૬॥

અવતરણિકા :- આ જ વાતને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- તીર્થકરોમાં નિયમથી ગુણો છે. પ્રતિમાને જોઈને નમસ્કર્તા તે ગુણોનું મનમાં
સ્મરણ કરે છે. પાર્શ્વસ્થાદિ ગુણવિનાના છે એવું જાણતો નમસ્કર્તા કયા ગુણનું સ્મરણ કરીને
પાર્શ્વસ્થાદિને નમે ?

25

ટીકાર્થ :- ‘તુ’ શબ્દ જકાર અર્થમાં હોવાથી પ્રતિમામાં નહીં પણ તીર્થકરોમાં જ જ્ઞાનાદિ
ગુણો નિયમથી છે, કે જે ગુણોનો પ્રતિમાને જોઈને તે પ્રતિમામાં અધ્યારોપ કરાય છે. અને તે
અધ્યારોપ કરવા દ્વારા તે ગુણોને નમસ્કર્તા પોતાના મનમાં સ્થાપે છે=સ્મરણમાં લાવે છે અને
નમસ્કાર કરે છે. તેથી તે પ્રતિમામાં પુણ્યફલને આપનારો શુભ જિનગુણસંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય
છે, કારણ કે તે પ્રતિમા સાવદ્યકર્મથી રહિત છે. વળી આ સંકલ્પ તે પ્રતિમાઓમાં નિરવદ્યકર્મનો

30

વિષયત્વાત્તસ્ય, તતશ્ચોભયવિકલ એવાડકારમાત્રતુલ્યે કતિપયગુણાન્વિતે ચાધ્યારોપોડપિ યુક્તિયુક્તઃ, 'અગુણે ડ' ઇત્યાદિ અગુણાનેવ, તુશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાત્ અવિદ્યમાનગુણાનેવ 'વિજાનન્' અવબુદ્ધ્યમાનઃ પાર્શ્વસ્થાદીન્ 'કં નમડ મણે ગુણં કાડં' કં મનસિ ગુણં કૃત્વા નમસ્કરોતુ તાનિતિ ?, સ્યાદેતત્—અન્યસાધુસમ્બન્ધિનં તેષ્વધ્યારોપદ્વારેણ મનસિ કૃત્વા નમસ્કરોતુ, 5 ન, તેષાં સાવદ્યકર્મયુક્તતયાડધ્યારોપવિષયલક્ષણવિકલત્વાત્, અવિષયે ચાધ્યારોપં કૃત્વા નમસ્કુર્વતો દોષદર્શનાદ્ ॥૧૧૩૭॥

આહ ચ—

જહ વેલંબગલિંગં જાણંતસ્સ નમઓ હવઙ્ગ દોસો ।

નિદ્ધંધસમિય નાઠ્ઠણ વંદમાણે ધુવો દોસો ॥૧૧૩૮॥

10 અભાવ હોવા માત્રથી મિથ્યાસંકલ્પરૂપ બની જતો નથી, કારણ કે મિથ્યાસંકલ્પ સાવધકર્મથી યુક્ત વસ્તુસંબંધી=વસ્તુને વિશે થાય છે.

તેથી (૧) સાવધ-નિરવધ ઉભયકર્મથી રહિત એવી, (૨) આકારમાત્રથી તુલ્ય, અને (૩) કેટલાક ગુણોથી યુક્ત વસ્તુમાં જ કરેલો ગુણોનો આરોપ પણ યુક્તિસંગત છે. (પ્રસ્તુતમાં વિચારીએ (૧) પ્રતિમા ઉભયકર્મથી રહિત છે, જ્યારે પાર્શ્વસ્થ સાવધકર્મથી યુક્ત છે. (૨)

15 પ્રતિમા આકારમાત્રથી તુલ્ય છે, પાર્શ્વસ્થાદિ પણ સુસાધુ જેવા આકાર=લિંગવાળા તો છે. (૩) તીર્થંકરની પ્રતિમા ઈતર દેવોની પ્રતિમાની જેમ શસ્ત્રયુક્ત નથી, સ્ત્રીયુક્ત નથી. તેથી કેટલાક ગુણો તે પ્રતિમામાં છે. જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં કેટલાક ગુણોની પણ ખામી છે. માટે પ્રતિમામાં તીર્થંકરગુણોનો અધ્યારોપ યુક્તિસંગત છે, જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં ગૌતમસ્વામી વિગેરે મુનિઓના ગુણોનો અધ્યારોપ યુક્તિસંગત નથી. તેથી પ્રતિમામાં શુભસંકલ્પ થાય અને મનની શુદ્ધિનું 20 કારણ બને, જ્યારે પાર્શ્વસ્થાદિમાં શુભસંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય નહીં અને મનની શુદ્ધિનું કારણ પણ બને નહીં.)

'તુ' શબ્દ જકાર અર્થવાળો હોવાથી પાર્શ્વસ્થાદિ ગુણોવિનાના જ છે એવું જાણતો નમસ્કર્તા તેમના કયા ગુણને મનમાં લાવીને તેમને નમસ્કાર કરે ? (અર્થાત્ એક પણ ગુણ ન હોવાથી નમસ્કાર થઈ શકે એમ જ નથી.)

25 શંકા :- પાર્શ્વસ્થાદિઓમાં અન્ય ગૌતમાદિ મુનિઓ સંબંધી ગુણોનો આરોપ કરીને તે ગૌતમસ્વામી વિગેરેના ગુણોને મનમાં લાવી પાર્શ્વસ્થાદિઓને નમસ્કાર કરે તો શું વાંધો છે ?

સમાધાન :- આ સંભવિત નથી કારણ કે તે પાર્શ્વસ્થાદિઓ સાવધકર્મથી યુક્ત હોવાથી અધ્યારોપના વિષયના લક્ષણથી રહિત છે. (અર્થાત્ તેઓમાં અધ્યારોપ થઈ શકતો નથી.) અને જો વિષય ન બનતો હોય છતાં અધ્યારોપ કરીને નમસ્કાર કરે તો દોષ દેખાય છે. (=દોષ લાગે

30 છે.) ॥૧૧૩૭॥

અવતરણિકા :- આ જ વાતને જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેમ વિડંબકલિંગને જાણતા હોવા છતાં નમતાને દોષ થાય છે. એ જ પ્રમાણે

વ્યાખ્યા—યથા ‘વિડમ્બકલિઙ્ગ’ ભાણડાદિકૃતં ‘જાનતઃ’ અવબુધ્યમાનસ્ય ‘નમતઃ’ નમસ્કુર્વતઃ સતોઽસ્ય ભવતિ ‘દોષઃ’ પ્રવચનહીલનાદિલક્ષણઃ, ‘નિબ્દન્ધસં’ પ્રવચનોપઘાતનિરપેક્ષં પાર્શ્વસ્થાદિકમ્ ‘ઇય’ એવં ‘જાત્વા’ અવગમ્ય ‘વન્દમાણે ધ્રુવો દોસો’ વન્દતિ-નમસ્કુર્વતિ સતિ નમસ્કર્તરિ ધ્રુવઃ-અવશ્યંભાવી દોષઃ-આજ્ઞાવિરાધનાદિલક્ષણઃ, પાઠાન્તરં વા-‘નિબ્દન્ધસંપિ ણાઙ્ગણં વંદમાણસ્સ દોસા ડ’ इदं પ્રકટાર્થમેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૩૮॥

5

एवं न लिङ्गमात्रमकारणतोऽवगतसावद्यक्रियं नमस्क्रियत इति स्थापितं, भावललिङ्गमपि द्रव्यलिङ्गरहितमित्थमेवावगन्तव्यं, भावललिङ्गगर्भं तु द्रव्यलिङ्गं नमस्क्रियते, तस्यैवाभिलषितार्थ-क्रियाप्रसाधकत्वात्, रूपकदृष्टान्तश्चात्र, आह च—

रूपं टंकं विसमाहयक्खरं नवि रूवओ छेओ ।

दुण्हंपि समाओगे रूवो छेयत्तणमुवेइ ॥૧૧૩૯॥

10

વ્યાખ્યા—અત્ર તાવચ્ચતુર્થઙ્ગઃ—રૂપમ્ અશુદ્ધં ટઙ્કં વિષમાહતાક્ષરમિત્યેકઃ, રૂપમશુદ્ધં ટઙ્કં સમાહતાક્ષરમિતિ દ્વિતીયઃ, રૂપં શુદ્ધં ટઙ્કં વિષમાહતાક્ષરમિતિ તૃતીયઃ, રૂપં શુદ્ધં ટઙ્કં સમાહતાક્ષરમિતિ ચતુર્થઃ, અત્ર ચ રૂપકત્વં ભાવલિઙ્ગં ટઙ્કકત્વં દ્રવ્યલિઙ્ગમ્, इह च

शासनहीलनाथी निरपेक्षने ज्ञाज्ञवा છતાં વંદન કરવામાં નક્કી દોષ થાય છે.

ટીકાર્થ :- (નાટક કરનારે નાટક માટે વેષ ધારણ કર્યો હોય તે વિડંબકલિંગ કહેવાય છે.) 15
આ નટાદિવડે કરાયેલ વિડંબકલિંગને જાણવા છતાં (અર્થાત્ સામેવાળો માત્ર વેષધારી છે એવું જાણવા છતાં) તેને નમસ્કાર કરનારને પ્રવચનહીલનાદિરૂપ દોષો થાય છે. એ જ પ્રમાણે પ્રવચનહીલનાથી નિરપેક્ષ એવા પાર્શ્વસ્થાદિને જાણીને (અર્થાત્ આ પાર્શ્વસ્થાદિ પ્રવચનહીલનાની ચિંતા વિનાનો છે એવું જાણીને) પણ એવાને વંદન કરવામાં આજ્ઞાવિરાધનાદિરૂપ દોષો નક્કી લાગે છે. પાઠાન્તર → શાસનહીલનાથી નિરપેક્ષને જાણવા છતાં વંદન કરનારને દોષો થાય છે. 20
(પૂર્વે ‘વંદમાણે’ સપ્તમી કરી. પાઠાન્તરમાં ‘વંદમાણસ્સ’ ષષ્ઠી કરી.) ॥૧૧૩૮॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે જેની સાવધાક્રિયા જણાયેલી છે એવા માત્ર વેષધારી સાધુને નિષ્કારણ વંદન કરાય નહીં. એ વાત સ્થિર થઈ. ભાવલિંગ પણ જો દ્રવ્યલિંગથી રહિત હોય તો વંદનીય બનતું નથી. પરંતુ ભાવલિંગથી યુક્ત દ્રવ્યલિંગ જ વંદનીય છે, કારણ કે આવું જ દ્રવ્યલિંગ ઈચ્છિતાર્થક્રિયાને=ઈષ્ટ પ્રયોજનને સાધી આપનાર છે. આ વિષયમાં રૂપિયાનું દૃષ્ટાન્ત 25
છે તે કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ વિષયમાં ચાર ભાંગા છે → (૧) રૂપ=ધાતુ અર્થાત્ સિક્કાની ધાતુ ખોટી છે, ટંક=છાપ, સિક્કા ઉપર છાપ જે પાડી છે તે ખોટી છે. આ એક ભાંગો થયો. (૨) ધાતુ ખોટી છે, છાપ સાચી છે. (૩) ધાતુ સાચી, છાપ ખોટી. (૪) ધાતુ સાચી, છાપ પણ સાચી. 30
(ધાતુ કે છાપ બેમાંથી એક પણ ખોટું હોય તો તે સિક્કો ખોટો ગણાય છે. બંને સાચા હોય તો સિક્કો સાચો.)

- પ્રથમભજ્જતુલ્યાશ્ચરકાદયઃ, અશુદ્ધોભયલિજ્જત્વાત્, દ્વિતીયભજ્જતુલ્યાઃ પાર્શ્વસ્થાદયઃ, અશુદ્ધ-
ભાવલિજ્જત્વાત્, તૃતીયભજ્જતુલ્યાઃ પ્રત્યેકબુદ્ધા અન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્રં કાલમગૃહીતદ્રવ્યલિજ્જાઃ,
ચતુર્થભજ્જતુલ્યાઃ સાધવઃ શીલયુક્તાઃ ગચ્છગતા નિર્ગતાશ્ચ જિનકલ્પિકાદયઃ, યથા રૂપકો
5 ભજ્જત્રયાન્તર્ગતઃ 'અચ્છેક' इत्यविकल इति तदर्थक्रियार्थिना नोपादीयते, चतुर्थभज्जनिरूपित
एवोपादीयते, एवं भज्जत्रयनिर्दिशिताः पुरुषा अपि परलोकार्थिनो यतो न नमस्करणीयाः,
चरमभज्जकनिर्दिशिता एव नमस्करणीया इति भावना, अक्षराणि त्वेवं नीयन्ते—रूपं शुद्धाशुद्धभेदं,
टङ्कं विषमाहताक्षरं-विपर्यस्तनिविष्टाक्षरं, नैव रूपकः छेकः असाव्य-वहारिक इत्यर्थः, द्वयोरपि
शुद्धरूपसमाहताक्षरटङ्कयोः समायोगे सति रूपकश्छेकत्वमुपैतीति गाथार्थः ॥११३९॥

રૂપકદૃષ્ટાન્તે દાષ્ટાન્તિકયોજનાં નિર્દર્શયન્નાહ—

- 10 રૂપં પત્તેયબુદ્ધા ટંકં જે લિંગધારિણો સમણા ।

दवस्स य भावस्स य छेओ समणो समाओगो ॥११४०॥ दारं ॥

વ્યાખ્યા—રૂપં પ્રત્યેકબુદ્ધા इत्यनेन तृतीयभज्जाक्षेपः, टङ्कं ये लिङ्गधारिणः श्रमणा

- એ જ પ્રમાણે અહીં ધાતુસ્વરૂપ ભાવલિંગ અને છાપસમાન દ્રવ્યલિંગ છે. અહીં પ્રથમભાંગાને
તુલ્ય ચરકાદિ જાણવા, કારણ કે તેઓનું ઉભયલિંગ ખોટું છે. પાર્શ્વસ્થાદિ ભાવલિંગ અશુદ્ધ
15 હોવાથી બીજા ભાંગા સમાન જાણવા. પ્રત્યેકબુદ્ધો અંતર્મુહૂર્ત્ત કાળ સુધી દ્રવ્યલિંગ વિનાના હોવાથી
ત્રીજા ભાંગા સમાન જાણવા. (પ્રત્યેકબુદ્ધપણું ભાવથી પ્રાપ્ત થયા બાદ વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત્તમાં
દ્રવ્યલિંગ દેવાદિદ્વારા પ્રાપ્ત થઈ જતું હોવાથી આવું વિશેષણ આપેલ છે.) ગચ્છમાં રહેલા શીલવાન
સાધુઓ અને ગચ્છમાંથી નીકળી ગયેલા એવા જિનકલ્પિકાદિ ચોથા ભાંગા સમાન જાણવા.

- જેમ પ્રથમ ત્રણ ભાંગામાં રહેલ સિક્કો ખોટો હોવાથી સિક્કાના પ્રયોજનના અર્થી જીવવડે
20 ગ્રહણ કરાતો નથી, પરંતુ ચોથા ભાંગામાં બતાવેલ સિક્કો જ જીવવડે ગ્રહણ કરાય છે. એ જ
પ્રમાણે પ્રથમ ત્રણ ભાંગામાં બતાવેલા પુરુષો પણ પરલોકના અર્થી જીવવડે નમસ્કરણીય નથી,
પરંતુ ચોથા ભાંગામાં બતાવેલા સાધુઓ અને જિનકલ્પિકો જ નમસ્કરણીય છે.

- મૂળગાથાનો અક્ષરાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો → શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ધાતુ, તથા છાપ એ
વિષમાહતાક્ષર અર્થાત્ ખોટા છાપેલા અક્ષર, આવો સિક્કો વ્યવહારોપયોગી બનતો નથી. પરંતુ
25 શુદ્ધ ધાતુ અને સાચા છાપેલા અક્ષર આ બંનેનું મીલન થાય ત્યારે સિક્કો વ્યવહારોપયોગી બને
છે. ॥૧૧૩૯॥

अवतरशिक्षा :- सिक्काना दृष्टान्तमां दाष्टान्तिकनी योजनाने बतावता कहे छे ⇨

गाथार्थ :- टीकार्थ प्रमाणे जाणवो.

- ટીકાર્થ :- (અહીં ધાતુ તરીકે ભાવલિંગ અને છાપ તરીકે દ્રવ્યલિંગ જાણવું. પ્રત્યેકબુદ્ધ કે
30 જેમની પાસે ભાવલિંગ છે=શુદ્ધધાતુ છે. પરંતુ હજુ સુધી દ્રવ્યલિંગ ગ્રહણ કરવાનું બાકી છે જે
અંતર્મુહૂર્ત્તમાં થશે. માટે દ્રવ્યલિંગ=છાપ નથી. તેથી કહે છે કે —) પ્રત્યેકબુદ્ધો (શુદ્ધધાતુવાળા

ઇત્યનેન તુ દ્વિતીયસ્ય, અનેનૈવાશુદ્ધશુદ્ધોભયાત્મકસ્યાપિ પ્રથમચરમમજ્જદ્વયસ્યેતિ, તત્ર દ્રવ્યસ્ય ચ ભાવસ્ય ચ છેકઃ શ્રમણઃ સમાયોગે-સમાહતાક્ષરટક્કશુદ્ધરૂપકલ્પદ્રવ્યભાવલિઙ્ગસંયોગે શોભનઃ સાધુરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪૦॥

વ્યાખ્યાતં સપ્રપચ્છં વૈદૂર્યદ્વારં, જ્ઞાનદ્વારમધુના, ઇહ કશ્ચિજ્ઞાનમેવ પ્રધાનમપવર્ગબીજમિચ્છતિ, યતઃ કિલ્ત એવમાગમઃ-‘જે અણ્ણાણી કમ્મં ય્વેદેં બહુયાહિં વાસકોડીહિં । તં ણાણી તિહિ 5
ગુત્તો ય્વેદેં ઉસાસમિત્તેણં ॥૧॥’ તથા-‘સુદેં જહાં સસુત્તા ણ ણાસદેં કયવરંમિ પહિયાવિ ।
જીવો તહા સસુત્તો ણ ણસ્સદેં ગઓઽવિ સંસારે ॥૨॥’ તથા-‘ણાણં મિણ્હદેં ણાણં ગુણેઽ
ણાણેણ કુણેઽ કિચ્ચાદેં । ભવસંસારસમુદ્દં ણાણી ણાણે ઠિઓ તરદેં ॥૩॥’ તસ્માજ્ઞાનમેવ
પ્રધાનમપવર્ગપ્રાપ્તિકારણમ્, અતો જ્ઞાનિન એવ કૃતિકર્મ કાર્યમ્, આહ-અનન્તરગાથાયામેવ
દ્રવ્યભાવસમાયોગે શ્રમણ ઉક્તઃ તસ્ય ચ કૃતિકર્મ કાર્યમિત્યુક્તં, ચરણં ચ ભાવો વર્તત- 10

છે.) આના દ્વારા ત્રીજો ભાગો જાણવો. છાપ તરીકે લિંગધારી એવા શ્રમણો — આપું કહેવા દ્વારા બીજો ભાગો જાણવો. મૂળમાં રહેલા ‘શુદ્ધ રૂપ અને અશુદ્ધ ટંક શબ્દથી શુદ્ધ-અશુદ્ધ ઉભયાત્મક પહેલા અને છેલ્લા ભાગો પણ ગ્રહણ કરી લેવા. (અર્થાત્ પ્રથમ વખત શુદ્ધ રૂપ=ધાતુ લઈને પ્રત્યેકબુદ્ધનું ઉદાહરણ મૂળમાં જ આપ્યું. તથા શુદ્ધ છાપ લઈને લિંગધારી શ્રમણોનું ઉદાહરણ આપ્યું. હવે ધાતુ અને છાપ બંને અશુદ્ધ લઈ ચરકાદિનું દષ્ટાન્ત અને બંને 15
શુદ્ધ લઈ સાચા સાધુનું દષ્ટાન્ત જાતે જાણી લેવું.)

અહીં દ્રવ્ય અને ભાવના સમાયોગમાં છેક શ્રમણ જાણવો અર્થાત્ સાચી છાપ અને શુદ્ધધાતુરૂપ દ્રવ્ય-ભાવલિંગનો સંયોગ થતાં સાચો શ્રમણ જાણવો. ॥૧૧૪૦॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે વિસ્તારથી વૈદૂર્યદ્વારનું વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે જ્ઞાનદ્વાર જણાવે છે. અહીં કોઈક (જ્ઞાનનય) જ્ઞાનને જ મોક્ષનું પ્રધાન કારણ કહે છે, કારણ કે આગમમાં પણ 20
આ જ પ્રમાણે=જ્ઞાનની જ મહત્તા જણાવી છે → “અજ્ઞાની જીવ ઘણા કરોડો વર્ષો પછી જે કર્મ ખપાવે છે તેટલા કર્મને ત્રિગુણ જ્ઞાની એક ઉચ્ચવાસમાત્રમાં ખપાવે છે. ॥૧॥” તથા —
“જેમ કચરાના ઢગલામાં પડેલી એવી પણ સોય જો દોરા સાથે હોય તો ખોવાતી નથી, તેમ જીવ પણ સંસારમાં રહેવા છતાં જ્ઞાનથી યુક્ત હોય તો લેપાતો નથી. ॥૨॥”

તથા — “જ્ઞાનને ગ્રહણ કરે છે, જ્ઞાનને ગુણે છે (=પરાવર્તન કરે છે), જ્ઞાનવડે જ સર્વ 25
કાર્યોને કરે છે. માટે જ જ્ઞાનમાં સ્થિત એવો જ્ઞાની ભવસંસારરૂપ સમુદ્રને તરે છે. ॥૩॥” માટે જ્ઞાન જ મોક્ષપ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ છે. તેથી જ્ઞાનીને જ વંદન કરવા યોગ્ય છે.

શંકા :- પૂર્વની ગાથામાં જ કહ્યું કે “દ્રવ્ય-ભાવના સંયોગમાં શ્રમણપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને એવો શ્રમણ જ વંદનીય છે.” અને ભાવ તરીકે ખરેખર તો ચારિત્ર છે. (તો તમે

૧૧. યદજ્ઞાની કર્મ ક્ષપયતિ બહુકાભિર્વર્ષકોટીભિઃ । તજ્ઞાની ત્રિભિર્ગુણઃ ક્ષપયત્યુચ્ચવાસમાત્રેણ ॥૧॥ 30
સૂચિર્યથા સસૂત્રા ન નશ્યતિ કચવરે પતિતાઽપિ । જીવસ્તથા સસૂત્રો ન નશ્યતિ ગતોઽપિ સંસારે ॥૨॥ જ્ઞાનં
ગૃહ્યતિ જ્ઞાનં ગુણયતિ જ્ઞાનેન કરોતિ કૃત્યાનિ । ભવસંસારસમુદ્રં જ્ઞાની જ્ઞાને સ્થિતસ્તરતિ ॥૩॥

इत्युक्ते सत्याह—

कामं चरणं भावो तं पुण नाणसहिओ समाणेई ।

न य नाणं तु न भावो तेण र णाणि पणिवयामो ॥११४१॥

- 5 व्याख्या—‘કામમ્’ અનુમતમિદં, ચદુત ‘ચરણં’ ચારિત્રં ‘ભાવઃ’ ભાવશબ્દો ભાવલિङ्ગોપલક્ષણાર્થઃ, તત્પુનઃ ‘જ્ઞાનસહિતઃ’ જ્ઞાનયુક્તઃ ‘સમાપયતિ’ નિષ્ઠાં નયતિ, યત્ત્વમિત્યમાસેવનીયમિતિ જ્ઞાનાદેવાવગમ્યતે, તસ્માત્તદેવ પ્રધાનં, ન ચ જ્ઞાનં તુ ન ભાવઃ, ભાવ એવ, ભાવલિङ्ગાન્તર્ગતમિતિ ભાવના, તેન કારણેન ર ઇતિ નિપાતઃ પૂરણાર્થઃ, જ્ઞાનમસ્યાસ્તીતિ જ્ઞાની તં જ્ઞાનિનં ‘પ્રણમામઃ’ પૂજયામ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪૧॥

यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणाभाव एवोक्तः—

- 10 तम्हा ण बज्झकरणं मज्झ पमाणं न यावि चारित्तं ।

નાણં મજ્ઝ પમાણં નાણે અ ઠિઅં જઓ તિત્થં ॥૧૧૪૨॥

વ્યાખ્યા—તસ્માન્ન ‘બાહ્યકરણં’ પિણ્ડવિશુદ્ધિશાદિકં મમ પ્રમાણં, ન ચાપિ ‘ચારિત્રં’ વ્રતલક્ષણં, તજ્ઞાનાભાવે તસ્યાપ્યભાવાત્, અતો જ્ઞાનં મમ પ્રમાણં, સતિ તસ્મિન્ ચરણસ્યાપિ ભાવાત્, જ્ઞાને ચ સ્થિતં યતસ્તીર્થ, તસ્યાગમરૂપત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪૨॥

- 15 જાનવાનને જ કેમ વંદનીય માનો છો ?) એનું સમાધાન જ્ઞાનનય આપે છે ⇨
ગાથાર્થ :- માન્ય છે કે ચારિત્ર એ ભાવ છે; પણ જ્ઞાનસહિત એવો જીવ જ ચારિત્રનું પાલન કરી શકે છે. વળી જ્ઞાન એ ભાવ નથી એવું નથી. તેથી અમે જ્ઞાનીને વંદન કરીએ છીએ.

- ટીકાર્થ :- તમારી વાત માન્ય છે કે ચારિત્ર એ ભાવ છે. અહીં ભાવશબ્દ ભાવલિંગ જણાવનાર છે. (અર્થાત્ માન્ય છે કે ચારિત્ર એ ભાવલિંગ છે. પણ) જ્ઞાનસહિતનો જીવ જ તે ચારિત્રને નિષ્ઠા સુધી પહોંચાડે છે અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત હોય તો જ તે જીવનું ચારિત્ર સંપૂર્ણતાને પામે છે, કારણ કે આ આચાર આ રીતે પાલનીય છે એવું જ્ઞાનથી જ જણાય છે. તેથી જ્ઞાન જ પ્રધાન છે. વળી જ્ઞાન એ ભાવલિંગ નથી એવું નથી પરંતુ ભાવ જ છે એટલે કે ભાવલિંગમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. તેથી જેની પાસે જ્ઞાન છે એવા તે જ્ઞાનીને જ અમે પૂજીએ છીએ. ‘ર’ શબ્દ શ્લોકપૂર્તિ માટે જાણવો. ॥૧૧૪૧ ॥

- 25 અવતરણિકા :- તથા જે કારણથી બાહ્યક્રિયાઓથી યુક્ત હોવા છતાં પણ જ્ઞાન વિનાના જીવને ચારિત્રનો અભાવ જ કહ્યો છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ :- તે કારણથી પિંડવિશુદ્ધિ વિગેરે બાહ્યક્રિયાઓ અને વ્રતરૂપ ચારિત્ર મને (=જ્ઞાનનયને) પ્રમાણભૂત નથી, કારણ કે તેનું જ્ઞાન ન હોય તો ચારિત્ર પણ ન હોય તથા જ્ઞાન હોય તો ચારિત્ર હોય. માટે જ્ઞાન જ મને પ્રમાણભૂત છે. અને વળી જે કારણથી જ્ઞાન આગમરૂપ હોવાથી જ્ઞાનમાં તીર્થ રહેલું છે (તે કારણથી જ્ઞાન જ પ્રધાન છે.) ॥૧૧૪૨ ॥

કિં ચાન્યદ્-દર્શનં ભાવ ઇષ્યતે, 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ' ઇતિ (તત્ત્વાર્થે અ૦ ૧ સૂ૦ ૧) વચનાત્, તદ્વચ દર્શનં દ્વિધા-અધિગમજં નૈસર્ગિકં ચ, ઇદમપિ ચ જ્ઞાનાયત્તો-દયમેવ વર્તતે, તથા ચાહ-

નાઠુણ ય સબ્બાવં અહિગમસંમંપિ હોઙ્ગી જીવસ્સ ।

જાઈસરણનિસગ્ગુગયાવિ ન નિરાગમા દિઙ્ગી ॥૧૧૪૩॥

5

વ્યાખ્યા-‘જાત્વા ચ’ અવગમ્ય ‘સદ્ભાવં’ સતાં ભાવઃ સદ્ભાવસ્તં, સન્તો જીવાદયઃ, કિમ્? -અધિગમાત્-જીવાદિપદાર્થપરિચ્છેદલક્ષણાત્ સમ્યક્ત્વં-શ્રદ્ધાનલક્ષણમધિગમસમ્યક્ત્વમ્, ઇદમધિગમસમ્યક્ત્વમપિ, અપિશબ્દાચ્ચારિત્રમપિ, ‘ભવતિ જીવસ્ય’ જાયતે આત્મન ઇત્યર્થઃ, નૈસર્ગિકમાશ્રિત્યાહ-જાતિસ્મરણાત્ સકાશાત્ નિસર્ગેણ-સ્વભાવેનોદ્ગતા-સમ્ભૂતા જાતિસ્મરણ-નિસર્ગોદ્ગતા, અસાવપિ ન ‘નિરાગમા’ આગમરહિતા ‘દૃષ્ટિઃ’ દર્શનં દૃષ્ટિરિતિ, યતઃ સ્વયમ્ભૂ- 10
રમણમત્સ્યાદીનામપિ જિનપ્રતિમાદ્યાકારમત્સ્યદર્શનાજ્ઞાતિમનુસ્મૃત્ય ભૂતાર્થાલોચનપરિણામમેવ નૈસર્ગિકસમ્યક્ત્વમુપજાયતે, ભૂતાર્થાલોચનં ચ જ્ઞાનં તસ્માદિદમપિ જ્ઞાનાયત્તોદયમિતિકૃત્વા જ્ઞાનસ્ય પ્રાધાન્યાત્ જ્ઞાનિન એવ કૃતિકર્મ કાર્યમિતિ સ્થિતમ્, અયં ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪૩॥

તથા ભાવ તરીકે દર્શન ઈષ્ટ છે કારણ કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-અને ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગરૂપે કહેલા છે. તે દર્શન બે પ્રકારે છે → અધિગમજ (જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારું) અને નૈસર્ગિક 15
(સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થનારું.) આ બંને પ્રકારના દર્શન પણ જ્ઞાનને આધીન જ છે. (‘જ્ઞાનને આધીન છે ઉદય જેનો’ એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ જાણવો.) કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- જીવને અધિગમસમ્યક્ત્વ સદ્ભાવને જાણ્યા પછી જ પ્રાપ્ત થાય છે. જાતિસ્મરણવડે સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થનાર દૃષ્ટિ=નૈસર્ગિકદર્શન પણ આગમરહિત નથી.

ટીકાર્થ :- જીવાદિ પદાર્થો સત્ તરીકે જાણવા. આ સત્ પદાર્થોનો જે ભાવ=વિદ્યમાનતા 20
તે સદ્ભાવ. તેને જાણીને, શું? તે કહે છે - જીવાદિપદાર્થોના બોધસ્વરૂપ અધિગમથી જે શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ થાય તે અધિગમસમ્યક્ત્વ કહેવાય. આ અધિગમસમ્યક્ત્વ પણ, અહીં ‘અપિ’ શબ્દથી ચારિત્ર પણ જીવને ઉત્પન્ન થાય છે. (અન્વય આ પ્રમાણે કે - ચારિત્ર તો ખરું જ પરંતુ આ અધિગમસમ્યક્ત્વ પણ જીવને સત્પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણ્યા પછી જ પ્રાપ્ત થાય છે. 25
એ જ પ્રમાણે હવે નૈસર્ગિકસમ્યક્ત્વ પણ જ્ઞાન વિના પ્રાપ્ત થતું નથી એ વાત જણાવવા કહે છે -) નૈસર્ગિકને આશ્રયીને કહે છે - જાતિસ્મરણ થવાથી સ્વભાવથી જે દર્શન ઉત્પન્ન થાય તે જાતિસ્મરણનિસર્ગોદ્ગત કહેવાય છે. આ દૃષ્ટિ પણ આગમરહિત નથી, કારણ કે સ્વયંભૂરમણસમુદ્રના માછલાઓને પણ જિનપ્રતિમા વિગેરેના આકારવાળી માછલીને જોઈને પૂર્વજાતિઓનું=પૂર્વભવોનું અનુસ્મરણ થાય છે. અને તે અનુસ્મરણ થવાથી પૂર્વભવોમાં અનુભવેલા પદાર્થોની વિચારણાના પરિણામે નૈસર્ગિકસમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. 30

આ ભૂતાર્થાલોચન એ જ્ઞાન જ છે. તેથી આ નૈસર્ગિકસમ્યક્ત્વ પણ જ્ઞાનને આધીન હોવાથી જ્ઞાનની જ પ્રધાનતા થવાથી જ્ઞાની પુરુષ જ વંદનીય છે. એ વાત સિદ્ધ થઈ. ॥૧૧૪૩॥

इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाचार्यः—

नाणं सविसयनिययं न नाणमित्तेण कज्जनिप्फत्ती ।

मरगण्णू दिडुंतो होइ सच्चिद्धो अचिद्धो य ॥११४४॥

- વ્યાખ્યા—‘જ્ઞાન’ પ્રકાન્તં, સ્વવિષયે નિયતં સ્વવિષયનિયતં, સ્વવિષયઃ પુનરસ્ય પ્રકાશનમેવ,
5 યતશ્ચૈવમતઃ ન જ્ઞાનમાત્રેણ કાર્યનિષ્પત્તિઃ, માત્રશબ્દઃ ક્રિયાપ્રતિષેધવાચકઃ, અત્રાર્થે માર્ગજ્ઞો
દૃશન્તો ભવતિ, ‘સચેષ્ટઃ’ સવ્યાપારઃ ‘અચેષ્ટશ્ચ’ અવિદ્યમાનચેષ્ટશ્ચ, એતદુક્તં ભવતિ—યથા
કશ્ચિત્પાટલિપુત્રદિમાર્ગજ્ઞો જિગમિષુશ્ચેષ્ટદેશપ્રાપ્તિલક્ષણં કાર્યં ગમનચેષ્ટેદ્યત એવ સાધયતિ, ન
ચેષ્ટાવિકલો ભૂયસાઽપિ કાલેન, તત્પ્રભાવાદેવ, એવં જ્ઞાની શિવમાર્ગમવિપરીતમવગચ્છત્રપિ
સંયમક્રિયોદ્યત એવ તત્પ્રાપ્તિલક્ષણં કાર્યં સાધયતિ નાનુદ્યતો, જ્ઞાનપ્રભાવાદેવ, તસ્માદલં
10 સંયમરહિતેન જ્ઞાનેનેતિ ગાથાહૃદયાર્થઃ ॥૧૧૪૪॥

प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधित्सुराह—

आउज्जनइकुसलावि नड्डिया तं जणं न तोसेइ ।

- અવતરણિકા :- આ રીતે જ્ઞાનવાદીઓના કહ્યા બાદ હવે આચાર્ય કહે છે ⇨
ગાથાર્થ :- જ્ઞાન પોતાના વિષયને નિયત છે. તેથી જ્ઞાનમાત્રથી કાર્યની નિષ્પત્તિ થઈ જતી
15 નથી. અહીં ચેષ્ટાવાન અને ચેષ્ટાવિનાનો એવો માર્ગજ પુરુષ દેશાન્ત છે.

- ટીકાર્થ :- પ્રકાન્ત=જેની વાત ચાલી રહી છે એવું જ્ઞાન એ સ્વવિષયમાં નિયત છે.
જ્ઞાનનો સ્વવિષય ‘જણાવવું’ છે. (અર્થાત્ જ્ઞાન માત્ર જણાવવાનું જ કામ કરે છે જ્યારે ફલની
પ્રાપ્તિનું કામ તો સાથે કરાતી ક્રિયાનું=પુરુષાર્થનું જ છે.) જે કારણથી આવું છે તે કારણથી
એકલા જ્ઞાનથી કાર્ય પૂર્ણ થતું નથી. માત્રશબ્દ ક્રિયાનો પ્રતિષેધ જણાવનાર છે. (અર્થાત્ ક્રિયા
20 વિનાના જ્ઞાનથી કાર્ય થતું નથી.)

- આ વિષયમાં વ્યાપારવાળો અને વ્યાપારવિનાનો એવો માર્ગજ પુરુષ ઉદાહરણ છે. આશય
એ છે કે — જેમ કોઈક પાટલિપુત્રાદિના માર્ગને જાણનારો, અને તે નગરાદિમાં જવાની
ઈચ્છાવાળો પુરુષ જો ગમનરૂપ ચેષ્ટા કરે તો ઈચ્છિતદેશની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્યને સાધી શકે છે, પણ
ગમનરૂપ ચેષ્ટા ન કરે તો ઘણા બધા કાલ પછી પણ માત્ર જ્ઞાનના પ્રભાવે ઈચ્છિતદેશની પ્રાપ્તિરૂપ
25 કાર્યને સાધી શકતો નથી.

- એ જ પ્રમાણે જ્ઞાની યથાવસ્થિત રીતે મોક્ષમાર્ગને જાણતો હોવા છતાં પણ જો સંયમક્રિયામાં
ઉદ્યમ કરે તો જ મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્યને સાધે છે પરંતુ જો ઉદ્યમ ન કરે તો માત્ર જ્ઞાનના પ્રભાવે
સાધી શકતો નથી, (અર્થાત્ માત્ર જ્ઞાન જ છે ક્રિયા નથી માટે સાધી શકતો નથી.) તેથી
સંયમરહિત એવું એકલું જ્ઞાન નકામું છે એ પ્રમાણે ગાથાનો તાત્પર્યાર્થ જાણવો. ॥૧૧૪૪॥

- 30 અવતરણિકા :- પ્રસ્તુત અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર એવા અન્ય દેશાન્તને કહેવાની ઈચ્છાવાળા
શ્રંથકારશ્રી જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- વાજિત્રો સાથેના નૃત્યમાં કુશલ એવી પણ નર્તિકા કાયાદિના વ્યપારને ન કરે

જોગં અજુંજમાણી નિંદં ચિંસં ચ સા લહઈ ॥૧૧૪૫॥

વ્યાખ્યા—આતોદ્યાનિ-મૃદંગાદીનિ નૃત્તં-કરચરણનયનાદિપરિસ્પન્દવિશેષલક્ષણમ્ આતોદ્યૈઃ
કરણભૂતૈર્નૃત્તમ્ આતોદ્યનૃત્તં તસ્મિન્ કુશલા-નિપુણા આતોદ્યનૃત્તકુશલા, અસાવપિ નર્તકી,
અપિશબ્દાત્ રજ્જનપરિવૃતાડપિ 'તં જનં' રજ્જનં 'ન તોષયતિ' ન હર્ષં નયતીત્યર્થઃ, કિમ્ભૂતા
સતી ?-'યોગમયુજ્જન્તી' કાયાદિવ્યાપારમકુર્વતી, તતશ્ચાપરિતુષ્ટાદ્ રજ્જનનાન્ન કિચ્છિદ્ દ્રવ્યજાતં 5
લભતે इति ગમ્યતે, અપિ તુ નિન્દાં ચિંસાં ચ સા લભતે રજ્જનાદિતિ, તત્સમક્ષમેવ યા
હીલના સા નિન્દા, પરોક્ષે તુ સા ચિંસેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૪૫॥

इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनां प्रदर्शयन्नाह—

इय लिंगनाणसहितो काइयजोगं न जुंजई जो उ ।

न लहइ स मुखसुखं लहइ य निंदं सपक्खाओ ॥૧૧૪૬॥

વ્યાખ્યા—'इय' एवं लिङ्गज्ञानाभ्यां सहितो-युक्तो लिङ्गज्ञानसहितः 'काययोगं' कायव्यापारं
'न युज्जे' न प्रवर्तयति, यस्तु 'न लभते' न प्राप्नोति 'स' इत्थम्भूतः किं ?-'मोक्षसौख्यं'
सिद्धिसुखमित्यर्थः, लभते तु निन्दां स्वपक्षात्, चशब्दात्चिंसां च, इह च नर्तकीतुल्यः साधुः,
आतોद્યतुल्यं द्रव्यलिङ्गं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरणं, रज्जपरितोषतुल्यः
सङ्घपरितोषः, दानलाभतुल्यः सिद्धिसुखलाभः, शेषं सुगमं, यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव 15

તો લોકોને ખુશ કરતી નથી અને નિંદા, ખિંસાને પામે છે.

ટીકાર્થ :- મૃદંગ વિગેરે વાજિંત્રો જાણવા. હાથ, પગ, નયન વિગેરે અવયવોનું વિશેષ
પ્રકારે હલનચલન તે નૃત્ય જાણવું. વાજિંત્રોવડે જે નૃત્ય તે આતોદ્યનૃત્ય. તેમાં જે કુશલ=નિપુણ
તે આતોદ્યનૃત્યકુશલ. (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) કુશલ એવી પણ નર્તકી, 'અપિ' શબ્દથી
નૃત્યને જોનારા લોકોથી યુક્ત એવી પણ નર્તકી તે જોનારા લોકોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરતી નથી. 20
કેવી તે નર્તકી છે ? — કાયાદિવ્યાપારને નહીં કરતી. (અર્થાત્ નૃત્યમાં તે કુશલ હોય, છતાં
જે નૃત્ય ન કરે તો લોકોને આનંદ આપનારી થતી નથી.)

તેથી આનંદને ન પામેલા લોકોથી એક પણ પૈસો તે પામી શકતી નથી. ઊલટું લોકો
પાસેથી નિંદા અને ખિંસાને પામે છે. અહીં વ્યક્તિની સામે જે હીલના કરવી તે નિંદા અને પીઠ
પાછળ જે હીલના તે ખિંસા જાણવી. ॥૧૧૪૫॥ 25

अवतरणिका :- आ प्रमाणे दृष्टान्तने कहीने दार्ष्टान्तिकयोजना देखाउ छे ⇨

गाथार्थ :- टीकार्थ प्रमाणे જાણવો.

ટીકાર્થ :- એ જ પ્રમાણે લિંગ અને જ્ઞાનથી યુક્ત જે જીવ કાયવ્યાપારને=પુરુષાર્થને કરતો
નથી. તે જીવ, શું ? — મોક્ષસુખને પામતો નથી. ઊલટું પોતાના પક્ષ તરફથી નિંદાને અને
'ચ' શબ્દથી ખિંસાને પામે છે. અહીં નર્તકીતુલ્ય સાધુ, વાજિંત્રતુલ્ય દ્રવ્યલિંગ, નૃત્યના જ્ઞાનસમાન 30
જ્ઞાન, યોગવ્યાપારતુલ્ય ચારિત્ર, લોકોને સંતોષ સમાન સંઘપરિતોષ, પૈસાના લાભ સમાન
સિદ્ધિસુખ જાણવું. શેષ સુગમ છે. આ રીતે એકલા જ્ઞાનથી કાર્ય સિદ્ધ થતું ન હોવાથી જ્ઞાન

કૃતિકર્મ કાર્યમિતિ ગાથાભાવાર્થઃ ॥૧૧૪૬॥

ચરણરહિત જ્ઞાનમકિષ્ણત્કરમિત્યસ્યાર્થસ્ય સાધકા બહવો દૃષ્ટાન્તાઃ સન્તીતિ પ્રદર્શનાય પુનરપિ દૃષ્ટાન્તમાહ—

જાણંતોઽવિ ચ તરિતં કાઙ્યજોગં ન જુંજઙ નઈૅ ૧

5

સો વુંજ્ઙઙ સોૅણં ૅવં નાણી ચરણહીણો ॥૧૧૪૭॥

વ્યાખ્યા—જાનન્નપિ ચ તરીતું ચઃ ‘કાચયોગં’ કાચવ્યાપારં ન યુક્તે નદ્યાં સ પુમાન્ ‘ઝહાતે’ દ્વિયતે ‘શ્રોતસા’ પયઃપ્રવાહેણ, ૅવં જ્ઞાની ચરણહીનઃ સંસારનદ્યાં પ્રમાદશ્રોતસોહ્યત ઇત્યુપનયઃ, તસ્માચ્ચરણવિકલસ્ય જ્ઞાનસ્યાકિષ્ણત્કરત્વાદુભયયુક્તસ્યૈવ કૃતિકર્મ કાર્યમિતિ ગાથાભિપ્રાયાર્થઃ ॥૧૧૪૭॥

10

ૅવમસહાયજ્ઞાનપક્ષે નિરાકૃતે જ્ઞાનચરણોભયપક્ષે ચ સમર્થિતે સત્યપરસ્ત્વાહ—

ગુણાહિૅ વંદણયં છઝમત્થો ગુણાગુણો અયાણંતો ૧

વંદિજ્જા ગુણહીણં ગુણાહિયં વાવિ વંદાવે ॥૧૧૪૮॥

વ્યાખ્યા—ઙ્હોત્સર્ગતઃ ગુણાધિકે સાધૌ વન્દનં કર્તવ્યમિતિ વાક્યશેષઃ, અયં ચાર્થઃ શ્રમણં વન્દેત્યાદિગ્રન્થાત્સિદ્ધઃ, ગુણહીને તુ પ્રતિષેધઃ પજ્ઞાનાં કૃતિકર્મેત્યાદિગ્રન્થાદ, ઙ્હં ચ ગુણાધિકત્વં ગુણહીનત્વં ચ તત્ત્વતો દુર્વિજ્ઞેયમ્, અતઃછઙ્ગસ્થસ્તત્ત્વતો ગુણાગુણાન્ આત્માન્તરવર્તિનઃ

15

કિયાથી યુક્ત ઁવા સાધુને જ વંદન કરવા યોગ્ય છે. ॥૧૧૪૬॥

અવતરણિકા :- ‘ચારિત્રરહિત જ્ઞાન નકામું છે’ આ અર્થ જણાવનાર ઘણા બધા દૃષ્ટાન્તો છે. તે જણાવવા ફરીથી અન્ય દૃષ્ટાન્તને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

20

ટીકાર્થ :- તરવાનું જ્ઞાન હોવા છતાં પણ જે જીવ નદીમાં પડ્યા પછી હાથ-પગ ચલાવવારૂપ કાચવ્યાપાર ન કરે તે નદીના પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે. ઁ જ પ્રમાણે ચારિત્રરહિત જ્ઞાની સંસારરૂપ નદીમાં પ્રમાદરૂપ પ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે. ઁ પ્રમાણે ઉપનય જાણવો. તેથી ચારિત્રરહિત જ્ઞાન નકામું હોવાથી જ્ઞાન-ક્રિયા ઉભયથી યુક્ત સાધુ જ વંદનીય છે. ઁ પ્રમાણે ગાથાનો અભિપ્રાયાર્થ જાણવો. ॥૧૧૪૭॥

25

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે ઁકલા જ્ઞાન પક્ષનો નિષેધ અને જ્ઞાન-ચરણ ઉભયપક્ષનું સમર્થન કર્યા બાદ શિષ્ય (પોતાનો અભિપ્રાય) જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- અહીં ઉત્સર્ગથી ગુણાધિક ઁવા સાધુને વંદન ‘કર્તવ્ય છે’ ઁ પ્રમાણે મૂળમાં રહેલા ‘ગુણાહિૅ વંદણયં’ વાક્યની પૂર્ણાહૂતિ કરવી. આ અર્થ ‘શ્રમણં વન્દેત...’ વિગેરે જે સૂત્રો કહ્યાં તે ઉપરથી નક્કી થાય છે. અને ગુણથી હીનને વંદન કર્તવ્ય નથી ઁ વાત ‘પજ્ઞાનાં કૃતિકર્મ...’ વિગેરે જે સૂત્રો કહ્યાં તે ઉપરથી નક્કી થાય છે.

30

આ ગુણાધિકપણું અને ગુણહીનપણું ઁ બરેબર તો દુઃખેથી જણાય તેવું છે. આથી અન્ય

‘અજાનન્’ અનવગચ્છન્ કિં કુર્યાત્ ?, વન્દેત વા ગુણહીનં કચ્છિત્, ગુણાધિકં ચાપિ વન્દાપર્યેત્, ઉભયથાઽપિ ચ દોષઃ, એકત્રાગુણાનુજ્ઞાપ્રત્યયઃ અન્યત્ર તુ વિનયત્યાગપ્રત્યયઃ, તસ્માત્તૂષ્ણીભાવ એવ શ્રેયાન્, અલં વન્દનેનેતિ ગાથાભિપ્રાયઃ ॥૧૧૪૮॥

इत्थं चोदकेनोक्ते सति व्यवहारनयमतमधिकृत्य गुणाधिकत्वपरिज्ञानकारणानि प्रतिपादयन्नाचार्य आह—

5

આલેખણં વિહારેણં ઠાણાચંકમણેણ ચ ।

સવ્કો સુવિહિઓ નાડં ભાસાવેણદ્વિણ ચ ॥૧૧૪૯॥

व्याख्या—आलयः—वसतिः सुप्रमार्जितादिलक्षणाऽथवा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितेति, तेनाऽऽलयेन, नागुणवत् एवंविधः खत्वालयो भवति, विहारः—मासकल्पादिस्तेन विहारेण, स्थानम्—ऊर्ध्वस्थानं, चङ्क्रमणं—गमनं, स्थानं च चङ्क्रमणं चेत्येकवद्भावस्तेन च, 10 अविबुद्धदेशकायोत्सर्गकरणेन च युगमात्रावनिप्रलोकनपुरस्सराद्भुतगमनेन चेत्यर्थः, शक्यः सुविहितो ज्ञातुं, ‘भाषावैनयिकेन च’ विनय एव वैनयिकं, समालोच्य भाषणेन आचार्या-

આત્મામાં રહેલા ગુણ કે અગુણને નહીં જાણતો છદ્મસ્થ શું કરવાનો ? — એ જ કે પોતાનાથી ગુણહીનને વંદન કરશે અને ગુણાધિક પાસેથી વંદન પ્રહણ કરશે, (કારણ કે ગુણહીનપણું કે ગુણાધિકપણું છદ્મસ્થ તો જાણી શકવાનો નથી.) તેથી બંને રીતે એને દોષ લાગશે. તે આ રીતે 15 કે ગુણહીનને વંદન કરવાથી તેના અગુણો=દોષોની અનુજ્ઞાનિમિત્તક દોષ અને ગુણાધિક પાસેથી વંદન લેવામાં વિનયત્યાગનિમિત્તક દોષ. આમ બંને રીતે દોષ લાગતો હોવાથી આ વિષયમાં મૌન રહેવું એ જ શ્રેષ્ઠ છે, અર્થાત્ વંદન કરવાથી સર્વ. ॥૧૧૪૮॥

अवतरणिका :- आ प्रमाणे शिष्यना कथन पछी व्यवहारनयना मतने आश्रयीने गुणाधिकत्व ज्ञाष्टवान् कारणोनुं प्रतिपादन करतां आचार्य कहे छे ⇨ 20

ગાથાર્થ :- આલય, વિહાર, સ્થાન, ગમન, ભાષા અને વિનય ઉપરથી આ સુવિહિત છે એવું જાણવું શક્ય છે.

टीकार्थ :- आलय એટલે ઉપાશ્રય અર્થાત્ સારી રીતે પ્રમાજન કરેલો ઉપાશ્રય અથવા સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકરહિત ઉપાશ્રય. આવા ઉપાશ્રયને જોઈને (આ સાધુ સુવિહિત છે એવું જાણવું શક્ય છે. આ પ્રમાણેનો અન્વય વિહાર, સ્થાન વિગેરે બધા શબ્દો સાથે જોડવો.) કારણ કે 25 નિર્ગુણ એવાનો આવા પ્રકારનો ઉપાશ્રય હોતો નથી. માસકલ્પાદિ વિહારવડે (તે વિચરે છે કે નહીં તે ઉપરથી સુવિહિતપણું જણાય છે.) કાયોત્સર્ગરૂપ સ્થાન અર્થાત્ અવિરુદ્ધ સ્થાનમાં (આવવા-જવાનો માર્ગ વિગેરે વિરુદ્ધ સ્થાન કહેવાય એ સિવાયના સ્થાનમાં) ઊભા રહીને કાયોત્સર્ગ કરવો, ગમન અર્થાત્ સાડા ત્રણ હાથ પ્રમાણ ભૂમિ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને ધીમે ધીમે (અદ્વૃત્ત) ચાલવું. આવા સ્થાન અને ગમન ઉપરથી આ સુવિહિત સાધુ છે એવું જાણવું શક્ય છે. 30 અહીં મૂળમાં સ્થાન અને ગમન શબ્દમાં સમાહાર દ્વન્દ્વસમાસ હોવાથી એક વચન છે એમ જાણવું.

દિવિનયકરણેન ચેતિ ભાવના, નૈતાન્યેવમ્ભૂતાનિ પ્રાયશોઽસુવિહિતાનાં ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ
૥૧૧૪૯૧॥

ઇત્યમભિહિતે સત્યાહ ચોદકઃ—

આલણં વિહારેણં ઠાણેચંકમણેણ ય ।

5 ન સવ્કો સુવિહિઓ નાડં ભાસાવેણાદ્દણ ય ॥૧૧૫૦॥

વ્યાખ્યા—આલણેન વિહારેણ સ્થાનચક્રક્રમણેન ચ ન શક્યઃ સુવિહિતો જ્ઞાતું ભાષા-
વૈનયિકેન ચ, ઉદાયિનૃપમારકમથુરાકોઢ્ઢિભિર્વ્યભિચારાત્, તથા ચ પ્રતીતમિદમ્—અસંયતા
અપિ હીનસત્ત્વા લબ્ધ્યાદિનિમિત્તં સંયતવચ્ચેષ્ટન્તે, સંયતા અપિ ચ કારણતોઽસંયતવદિતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૦॥ કિં ચ—

10 ભરહો પ્રસન્નચંદો સંભિતરબાહિરં ઉદાહરણં ।

દોસુપ્પત્તિગુણકરં ન તેસિ બજ્ઞં ભવે કરણં ॥૧૧૫૧॥

વ્યાખ્યા—ભરતઃ પ્રસન્નચન્દ્રઃ સામ્યન્તરબાહ્યમુદાહરણમ્, આમ્યન્તરં ભરતઃ, યતસ્તસ્ય
બાહ્યકરણરહિતસ્યાપિ વિભૂષિતસ્યૈવાઽઽર્શકગૃહપ્રવિષ્ટસ્ય વિશિષ્ટભાવનાપરસ્ય કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નં,
બાહ્યં પ્રસન્નચન્દ્રઃ, યતસ્તસ્યોત્કૃષ્ટબાહ્યકરણવતોઽપ્યન્તઃકરણવિકલસ્યાધઃ સમમનરકપ્રાયોગ્ય-

15 એ જ રીતે વિચારીને બોલવાથી અને આચાર્યાદિનો વિનય કરવાથી સુવિહિતપણું જણાય
છે. પ્રાયઃ કરીને આ આલયાદિ ચિહ્નો અસુવિહિત સાધુઓને હોતા નથી. ॥૧૧૪૯॥

અવતરણિકા :- આ રીતનો આચાર્યનો જવાબ સાંભળીને શિષ્ય જણાવે છે ⇨
ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આલય, વિહાર, સ્થાન, ચંક્રમણ, ભાષા અને વિનયવડે સુવિહિત જાણવો
20 શક્ય નથી, કારણ કે - ઉદાયીરાજાને મારનાર વિનયસાધુ, મથુરાકોઢ્ઢિલ્લાદિ (મથુરામાં પૂર્વના
કાલમાં 'કોઢ્ઢિલ્લા' = કૂટ લોકો ભિક્ષા માટે સાધુવેષ ધારણ કરીને ભિક્ષા લેવા નીકળતા હતા.
તે લોકો કોઢ્ઢિલ્લા શબ્દથી લેવા.) સાથે વ્યભિચાર આવે છે. (અર્થાત્ ઉદાયીરાજાને મારનાર
વિનયરત્નસાધુ પાસે આલયાદિ બધું હોવા છતાં તે સુવિહિત નહોતો, અભવ્ય હતો.)

તથા આ વાત પ્રસિદ્ધ જ છે કે હીનસત્ત્વવાળા અસંયતો પણ લબ્ધિ વિગેરે નિમિત્તે
25 સંયતની જેમ આચરણ કરે છે અને સંયતો પણ કારણે અસંયતની જેમ આચરણ કરે છે. (માટે
આલયાદિથી સુવિહિતપણું જણાતું નથી.) ॥૧૧૫૦॥ વળી ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ભરતરાજા અને પ્રસન્નચંદ્ર એ અભ્યંતર-બાહ્ય ઉદાહરણ જાણવા. તેમાં ભરત
એ અભ્યંતર ઉદાહરણ છે, કારણ કે બાહ્યક્રિયાઓથી રહિત એવા પણ, વિભૂષિત, આરિસા-
30 ભવનમાં પ્રવેશેલા અને વિશિષ્ટભાવનામાં લીન થયેલા ભરતરાજાને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.
પ્રસન્નચંદ્ર બાહ્ય ઉદાહરણ છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ એવા બાહ્યકરણથી યુક્ત હોવા છતાં અંતઃકરણથી

કર્મબન્ધો બંધૂ, તદેવં દોષોત્પત્તિગુણકરં ન તયોર્ભરતપ્રસન્નચન્દ્રયોઃ 'વજ્રં ભવે કરણં'તિ છાન્દસત્ત્વાદભૂત્કરણં, દોષોત્પત્તિકારકં ભરતસ્ય નાભૂદશોભનં બાહ્યં કરણં, ગુણકારકં પ્રસન્ન-ચન્દ્રસ્ય નાભૂચ્છેભનમપીતિ, તસ્માદાન્તરમેવ કરણં પ્રધાનં, ન ચ તદાલયાદિનાઽવગન્તું શક્યતે, ગુણાધિકે ચ વન્દનમુક્તમિતિ તૂષ્ણીભાવ એવ જ્યાયાન્ ઇતિ સ્થિતમ્, ઇત્યયં ગાથાભિપ્રાયઃ ॥૧૧૫૧॥

5

ઇત્યં તીર્થાન્નભૂતવ્યવહારનયનિરપેક્ષં ચોદકમવગમ્યાન્યેષાં પારલૌકિકાપાયદર્શનાયાહાચાર્યઃ—

પત્તેયબુદ્ધકરણે ચરણં નાસંતિ જિણવરિંદાણં ।

આહચ્ચભાવકહણે પંચહિ ઠાણેહિ પાસત્થા ॥૧૧૫૨॥

વ્યાખ્યા—પ્રત્યેકબુદ્ધાઃ—પૂર્વભવાભ્યસ્તોભયકરણા ભરતાદયસ્તેષાં કરણં તસ્મિન્નાન્તર એવ ફલસાધકે સતિ મન્દમતયશ્ચરણં નાશયન્તિ જિનવરેન્દ્રાણાં સમ્બન્ધિભૂતમાત્મનોઽન્યેષાં ચ, 10 પાઠાન્તરં વા 'બોધિં નાસિતિ જિણવરિંદાણં' કથં ?—'આહચ્ચભાવકહણે'તિ કાદાચિત્ક-ભાવકથને—બાહ્યકરણરહિતૈરેવ ભરતાદિભિઃ કેવલમુત્પાદિતમિત્યાદિલક્ષણે, કથં નાશયન્તિ ?—

રહિત એવા તેને સાતમી નરકને પ્રાયોગ્ય કર્મબંધ થયો.

આમ, બાહ્યકરણ ભરત અને પ્રસન્નચંદ્રને (ક્રમશઃ) દોષોત્પત્તિ, ગુણકારક બન્યું નથી. મૂળમાં ભવે=ભવેત્ પ્રયોગ છાન્દસ=આર્ષપ્રયોગ હોવાથી થયો છે પણ અર્થ 'અભૂત' પ્રમાણે 15 જાણવો, અર્થાત્ અશોભન (વિભૂષા વિ.અશોભન) એવું બાહ્યકરણ ભરતરાજાને દોષની (=કેવલજ્ઞાનને અટકાવવારૂપ દોષની) ઉત્પત્તિને કરનારું બન્યું નહોતું. એ જ રીતે શોભન એવું પણ બાહ્યકરણ પ્રસન્નચંદ્રને ગુણ કરનારું બન્યું નહોતું. તેથી બાહ્ય નહીં પણ આંતરિકકરણ એ જ પ્રધાન છે અને તે આલયાદિવડે જાણવું શક્ય નથી. તેથી તમે ગુણાધિકને વંદન કરવાનું કહો છો (જે શક્ય ન હોવાથી) મૌન એ જ શ્રેષ્ઠ છે એ વાત સ્થિર થઈ. ॥૧૧૫૧॥ 20

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે તીર્થના કારણભૂત વ્યવહારનયથી નિરપેક્ષ એવા શિષ્યને જાણીને (અર્થાત્ વ્યવહારનયની ઉપેક્ષા શિષ્ય કરી રહ્યો છે એવું જાણીને) બીજાઓને (=વ્યવહારનયનું ખંડન કરનારાઓને અને આવાઓને અનુસરનારાઓને) પરલોકમાં થતાં નુકસાનને દેખાડવા માટે આચાર્ય કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ભરતાદિ પ્રત્યેકબુદ્ધોનું આંતરિકકરણ ફલસાધક બનતા, આવા કાદાચિત્કભાવોનું 25 કથન કરવા દ્વારા પાર્શ્વસ્થો પાંચ સ્થાનોવડે જિનવરેન્દ્રો સંબંધી ચારિત્રનો નાશ કરે છે.

ટીકાર્થ :- પૂર્વભવમાં અભ્યસ્ત કરેલા છે ઉભય=બાહ્ય અને અભ્યંતરકરણો જેમણે એવા ભરત વિગેરે પ્રત્યેકબુદ્ધોનું આંતરિકકરણ જ ફલસાધક થવાથી, મંદબુદ્ધિવાળા એવા પાર્શ્વસ્થો પોતાના અને બીજાના જિનવરેન્દ્રો સંબંધીભૂત (=તેમનાવડે પ્રરૂપાયેલા) ચારિત્રનો નાશ કરે છે. પાઠાન્તરમાં ચારિત્રની બદલે 'બોધિ' શબ્દ જાણવો. શું કહીને નાંશ કરે છે ? - બાહ્યકરણથી 30 રહિત એવા પણ ભરતાદિને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું વિગેરે કોઈકવાર જ બનતા પ્રસંગોને કહેવા

પદ્ધતિભિઃ 'સ્થાનૈઃ' પ્રાણાતિપાતાદિભિઃ પારમ્પર્યેણ કરણભૂતૈઃ 'પાર્શ્વસ્થા' ઉક્તલક્ષણા इति ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૨॥ યતઃ—

उम्मगगदेसणाए चरणं नासिति जिणवरिंदाणं ।

વાવગ્ગદેસણા યલુ ન હુ લબ્ધા તારિસા દહું ॥૧૧૫૩॥ દારં ॥

- 5 વ્યાખ્યા—ઉન્માર્ગદેશનયા અનયાનનતરાભિહિતં ચરણં નાશયન્તિ જિનવરેન્દ્રાણાં સમ્બન્ધિભૂત-માત્મનોડ્યેષાં ચ, અતઃ 'વ્યાપન્નદર્શનાઃ યલુ' વિનષ્ટસમ્યગ્દર્શના નિશ્ચયતઃ, સ્વલ્પિત્વપિશબ્દાર્થો નિપાતઃ, તસ્ય ચ વ્યવહિતઃ સમ્બન્ધસ્તમુપરિષ્ટાત્ પ્રદર્શયિષ્યામઃ, 'ન હુ લબ્ધા તારિસા દહું' તિ નૈવ કલ્પન્તે તાદૃશા દ્રષ્ટમપીતિ, કિં પુનર્જાનાદિના પ્રતિલાભયિતુમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૩॥

સપ્રસન્નં ગતં જ્ઞાનદ્વારમ્, દર્શનદ્વારમધુના, તત્ર દર્શનનયમતાવલમ્બી કૃતિકર્માધિકાર

- 10 एवावगतज्ञाननयमत इदमाह—

जह नाणेणं न विणा चरणं नादंसणिस्स इय नाणं ।

ન ય દંસણં ન ભાવો તેન ર દિહિં પણિવયામો ॥૧૧૫૪॥

વ્યાખ્યા—યથા જ્ઞાનેન વિના ન ચરણં, કિન્તુ સહૈવ, નાદર્શનિન એવં જ્ઞાનં, કિન્તુ દર્શનિન

- 15 દ્વારા ચારિત્રનો નાશ કરે છે. કેવી રીતે નાશ કરે છે ? — પરંપરાએ (=સાક્ષાત્ નહીં પણ બીજા પાસે પાપાયરણ કરાવવા દ્વારા) પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ સ્થાનોવડે નાશ કરે છે. (અર્થાત્ બીજા પાસે પ્રાણાતિપાતાદિનું આચરણ કરાવવા દ્વારા પોતાના પણ ચારિત્રનો અને શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિને ઉન્માર્ગની દેશના આપવા દ્વારા તેમના પણ ચારિત્રનો નાશ કરે છે.) ॥૧૧૫૨॥ અને જે કારણથી ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 20 ટીકાર્થ :- ઉન્માર્ગની દેશના આપવા દ્વારા તે પાર્શ્વસ્થો પોતાના અને બીજાના હમણાં જ કહેવાયેલા જિનવરેન્દ્ર સંબંધીભૂત એવા ચારિત્રનો નાશ કરે છે. તે કારણથી નિશ્ચયથી સમ્યગ્દર્શનવિનાના તેઓ, — યલુ શબ્દ 'અપિ' શબ્દના અર્થવાળો છે અને તેનો નિપાત છે=પાદપૂર્તિમાટે છે. તેનો સંબંધ અન્ય સ્થાને કરવાનો છે જે આગળ અમે બતાવીશું. — એવા તેઓ જોવા માટે પણ (અપિ શબ્દના અર્થવાળો યલુ શબ્દ અહીં જોડવાનો છે.) કલ્પતા નથી
- 25 અર્થાત્ તેઓનું મુખદર્શન પણ કરવું યોગ્ય નથી. તો જ્ઞાનાદિનું ઘાન તો સુતરામ્ ન કલ્પે.

॥૧૧૫૩॥

અવતરણિકા :- પ્રસંગસહિત જ્ઞાનદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે દર્શનદ્વાર જણાવવાનો અવસર છે. વંદનાધિકારમાં જ જાણેલો છે જ્ઞાનનયનો મત જેમનાવડે એવા દર્શનનયના મતનું આલંબન લેનારા લોકો આ પ્રમાણે કહે છે ⇨

- 30 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જેમ જ્ઞાન વિના ચારિત્ર નથી, પરંતુ જ્ઞાનની સાથે જ ચારિત્ર હોય છે. એ

એવ, 'સમ્યગ્દષ્ટજ્ઞાનં મિથ્યાદષ્ટેર્વિપર્યાસ' એવું વચનાત્, તથા ન ચ દર્શનં ન ભાવઃ, કિન્તુ ભાવ એવ, ભાવલિજ્ઞાન્તર્ગતમિત્યર્થઃ, તેન કારણે જ્ઞાનસ્ય તદ્ભાવભાવિત્વાદર્શનસ્ય જ્ઞાનોપકારકત્વાદ્ રેતિ પ્રાગ્વત્ 'વિદ્ધિ'ન્તિ પ્રાકૃતશૈલ્યા દર્શનમસ્યાસ્તીતિ દર્શની તં દર્શનિનં, 'પ્રણમામઃ' પૂજયામ એવું ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૪॥

સ્યાદેતત્-સમ્યક્ત્વજ્ઞાનયોર્યુગપદ્ભાવાદુપકાર્યોપકારકભાવાનુપપત્તિરિતિ, એતદ્વાસદ્, યતઃ- 5

જુગવંપિ સમુપ્પન્નં સમ્પન્તં અહિગમં વિસોહેઙ્ગમં ।

જહ કાયગમંજણાઈ જલદિઙ્ગીઓ વિસોહંતિ ॥૧૧૫૫॥

વ્યાખ્યા-‘યુગપદપિ’ તુલ્યકાલમપિ ‘સમુપ્પન્નં’ સજ્ઞાતં સમ્યક્ત્વં જ્ઞાનેન સહ ‘અધિગમં વિશોધયતિ’ અધિગમ્યન્તે પરિચ્છિદ્યન્તે પદાર્થા યેન સોઽધિગમઃ-જ્ઞાનમેવોચ્યતે, તમધિગમં વિશોધયતિ-જ્ઞાનં વિમલીકરોતીત્યર્થઃ, અત્રાર્થે દૃષ્ટાન્તમાહ-યથા કાચકાઞ્જને જલદૃષ્ટી વિશોધ- 10
યતિ, કચકો વૃક્ષસ્તસ્યેદં કાચકં ફલમ્, ઞ્જનં-સૌવીરાદિ, કાચકં ચાઞ્જનં ચ કાચ-
કાઞ્જને, અનુસ્વારોઽત્રાલાક્ષણિકઃ, જલમ્-ઉદકં, દૃષ્ટિઃ-સ્વવિષયે લોચનપ્રસારણલક્ષણા, જલં
ચ દૃષ્ટિશ્ચ જલદૃષ્ટી તે વિશોધયતિ એવું ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૫॥

જ પ્રમાણે દર્શન વિના જ્ઞાન નથી, પરંતુ દર્શનને જ જ્ઞાન હોય છે, કારણ કે ‘સમ્યગ્દષ્ટિનું જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે, મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ નથી’ એવું વચન છે. તથા દર્શન એ ભાવ નથી 15
એવું નથી, પણ ભાવ જ છે અર્થાત્ ભાવલિંગમાં એનો સમાવેશ થાય છે. તેથી દર્શન હોય તો જ જ્ઞાન થતું હોવાથી દર્શન એ જ્ઞાનનું ઉપકારક છે. તેથી=દર્શનની મુખ્યતા હોવાથી દર્શનવાળા એવા દર્શનને અમે વંદન કરીએ છીએ. ‘ર’ પૂર્વની જેમ નિપાત=પૂર્તિ માટે છે. ॥૧૧૫૪॥

અવતરણિકા :- શંકા :- સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાન બંને એક સાથે પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી સમ્યક્ત્વ એ ઉપકારક અને જ્ઞાન એ ઉપકાર્ય છે એવું કેવી રીતે કહેવાય ? 20

સમાધાન :- આ વાત યોગ્ય નથી, કારણ કે ⇨

ગાથાર્થ :- સાથે ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનને નિર્મલ કરે છે. જેમ કાયક અને અંજન (કમશઃ) પાણી અને દૃષ્ટિને નિર્મલ કરે છે.

ટીકાર્થ :- જ્ઞાન સાથે તુલ્યકાલમાં ઉત્પન્ન થતું સમ્યક્ત્વ અધિગમ=જ્ઞાનને નિર્મલ કરે છે. જેનાવડે જીવાદિ પદાર્થો જણાય તે અધિગમ અર્થાત્ જ્ઞાન. આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે જેમ 25
કાયક અને અંજન (કમશઃ) પાણી અને દૃષ્ટિને નિર્મલ કરે છે. કચકનામનું વૃક્ષ છે, તેનું ફલ (ફટકડી) કાયકશબ્દથી ઓળખાય છે. સૌવીરાદિ અંજન જાણવા. કાયક અને અંજન તે કાયકાંજન (એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ જાણવો.) ‘કાયગમંજણાઈ’ અહીં જે અનુસ્વાર છે તે અલાક્ષણિક (=ઉચ્ચાર કરવામાં સરળતા રહે તે સિવાય બીજા કોઈ પ્રયોજન વિનાનો) છે. જલ=પાણી, દૃષ્ટિ એટલે પોતાના વિષયને (=જોવા લાયક વસ્તુને) જોવું. જલ અને દૃષ્ટિ તે જલદૃષ્ટિ (એ 30
પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ જાણવો.) આ જલદૃષ્ટિને નિર્મલ કરે છે. (અર્થાત્ ફટકડી જલને, અંજન દૃષ્ટિને નિર્મલ કરે છે.) ॥૧૧૫૫॥

સામ્પ્રતમુપન્યસ્તદ્દશાન્તસ્ય દાર્ષ્ટાન્તિકેનાંશતઃ ભાવનિકાં પ્રતિપાદયન્નાહ—

જહ જહ સુજ્ઞઇ સલિલં તહ તહ રૂવાઇં પાસઈં દિઙ્ગી ।

ઇય જહ જહ તત્તરૂઈં તહ તહ તત્તાગમો હોઈ ॥૧૧૫૬॥

- 5 વ્યાખ્યા—યથા યથા શુદ્ધયતિ સલિલં કાચકફલસંયોગાત્ તથા તથા 'રૂપાણિ' તદ્ગત્તાનિ પશ્યતિ દ્રઘા, 'ઇય' એવં યથા યથા 'તત્ત્વરુચિઃ' સમ્યક્ત્વલક્ષણા, સંજાયતેતિ ક્રિયા, તથા તથા 'તત્ત્વાગમઃ' તત્ત્વપરિચ્છેદો ભવતીતિ, એવમુપકારકં સમ્યક્ત્વં જ્ઞાનસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૬॥

સ્યાદેતત્—નિશ્ચયતઃ કાર્યકારણભાવ એવોપકાર્યોપકારકભાવઃ, સ ચાસમ્ભવી યુગપદ્ધા-વિનોરિતિ, અત્રોચ્યતે—

- 10 કારણકજ્જવિભાગો દીવપગાસાણ જુગવજ્જમેવિ ।

જુગવુપ્પન્નંપિ તહા હેઠ નાણસ્સ સમ્મત્તં ॥૧૧૫૭॥

વ્યાખ્યા—યથેહ કારણકાર્યવિભાગો દીપપ્રકાશયોઃ 'યુગપદ્ધાન્મન્યપિ' યુગપદ્ધાદેડ્વીત્યર્થઃ, યુગપદ્ધાન્મન્યપિ તથા 'હેતુઃ' કારણં જ્ઞાનસ્ય સમ્યક્ત્વં, યસ્માદેવં તસ્માત્સકલગુણમૂલત્વાદર્શનસ્ય દર્શનિન એવ કૃતિકર્મ કાર્યમ્, આત્મનાડપિ તત્રૈવ યત્નઃ કાર્યઃ સકલગુણમૂલત્વાદેવેતિ,

- 15 અવતરણિકા :- હવે જણાવેલ દશાન્તની દાર્ષ્ટાન્તિક સાથે આંશિક ઘટમાનતાને જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દીકાર્ય પ્રમાણે જાણવો.

- 20 દીકાર્ય :- દષ્ટા કાચકફલના સંયોગથી જેમ જેમ પાણીને શુદ્ધ કરે છે, તેમ તેમ પાણીમાં પડેલા પ્રતિબિંબોને (સ્પષ્ટપણે) જુએ છે. (આંશિક દશાન્ત એટલા માટે કે દર્શન-જ્ઞાનની જેમ કાચકફળ અને જલ સાથે ઉત્પન્ન થયેલા નથી.) જેમ જેમ સમ્યક્ત્વરૂપ તત્ત્વરુચિ 'ઉત્પન્ન થાય છે' એ ક્રિયાપદ જોડી દેવું. તેમ તેમ તત્ત્વનો બોધ થાય છે. આમ સમ્યક્ત્વ એ જ્ઞાનનું ઉપકારક છે. ॥૧૧૫૬॥

- 25 અવતરણિકા :- શંકા :- નિશ્ચયથી કાર્ય-કારણભાવમાં જ ઉપકાર્ય-ઉપકારકભાવ ઘટે છે. અહીં એક-સાથે ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાન-દર્શન વચ્ચે તે કાર્ય-કારણભાવ ઘટી શકતો નથી. (કારણ કે એક સાથે ઉત્પન્ન થાય છે.)

સમાધાન :- આનો જવાબ આગળની ગાથામાં જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દીકાર્ય પ્રમાણે જાણવો.

- 30 દીકાર્ય :- જેમ દીપક અને તેના પ્રકાશનો સાથે ઉત્પન્ન થવા છતાં કારણ-કાર્યનો વિભાગ (=દીપક એ કારણ છે અને પ્રકાશ એ કાર્ય છે એવો વિભાગ) ઘટે છે, તેમ સાથે ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનનું કારણ છે. જે કારણથી સમ્યક્ત્વ એ જ્ઞાન કારણ છે તે કારણથી દર્શન એ સકલ ગુણોનું મૂલ છે. અને મૂલ હોવાથી દર્શનની જ વંદનીય છે. અને પોતે પણ દર્શનમાં (દર્શનની વધુ નિર્મલતા માટે) જ યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે દર્શન એ સકલગુણોનું

ઉક્તે ચ—

“દ્વારં મૂલં પ્રતિષ્ઠાનમાધારો ભાજનં નિધિઃ ।

ધર્મહેતોર્દ્વિષટ્કસ્ય, સમ્યગ્દર્શનમિષ્યતે ॥૧૧॥”

અર્થે ગાથાભિપ્રાયઃ ॥૧૧૫૭॥

इत्थं नोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

5

નાણસ્સ જડ્ઢિવિ હેઠુ સવિસયનિયયં તહાવિ સમ્મત્તં ।

તમ્હા ફલસપત્તી ન જુજ્જા નાણપક્કલે વ ॥૧॥ (પ્ર૦)

જહ તિલ્લરુડ્ઢિવિ નરો ગંતું દેસંતરં નયવિહૂણો ।

પાવેડ્ઢ ન તં દેસં નયજુત્તો ચેવ પાઠ્ઠણડ્ઢ ॥૨॥ (પ્ર૦)

इय नाणचरणहीणो सम्महिद्धीवि मुक्खदेसं तु ।

10

પાઠ્ઠણડ્ઢ નેય નાણાડ્ઢસંજુઓ ચેવ પાઠ્ઠણડ્ઢ ॥૩॥ (પ્ર૦)

व्याख्या—इदमन्यकर्तृकं गाथात्रयं सोपयोगमितिकृत्वा व्याख्यायते, ज्ञानस्य यद्यपि ‘हेतुः’ कारणं सम्यक्त्वमिति योगः, अपिशब्दोऽभ्युपगमवादसंसूचकः, अभ्युपगम्यापि ब्रूमः, तत्त्वतस्तु कारणमेव न भवति, उभयोरपि विशिष्टक्षयोपशमकार्यत्वात्, स्वविषयनियतमितिकृत्वा, स्वविषयश्चास्य तत्त्वेषु रुचिरेव, तथाऽपि ‘तस्मात्’ सम्यक्त्वात् ‘फलसंपत्ती ण जुज्जाए’ फल-सम्प्राप्तिर्न युज्यते, मोक्षसुखप्राप्तिर्न घटत इत्यर्थः, स्वविषयनियतत्वादेव, असहायत्वादित्यर्थः,

15

મૂલ છે. કહ્યું છે — ધર્મના કારણભૂત એવા બે ષટ્કનું=કાયષટ્ક અને વ્રતષટ્કનું દ્વાર, મૂલ, પ્રતિષ્ઠાન, આધાર, ભાજન અને નિધિ=ભંડાર તરીકે સમ્યગ્દર્શન ઈચ્છાય છે. (અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન બે ષટ્કના દ્વારાદિરૂપ છે.) ॥૧॥ ॥૧૧૫૭॥

अवतरणिका :- आ प्रमाणे शिष्यवटे कहेवाते छते आचार्य कहे छे ⇒

20

ગાથાર્થ :- (પ્રક્ષિપ્તગાથાઓ) જો કે સમ્યક્ત્વ એ જ્ઞાનનો હેતુ છે તો પણ તે સ્વવિષયને મર્યાદિત છે (=તત્ત્વરૂચિ સિવાય અન્ય ફલને આપનારું નથી.) તેથી એકલા જ્ઞાનની જેમ સમ્યક્ત્વથી ફલની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. શેષ બે ગાથાઓનો ગાથાર્થ ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ ત્રણે ગાથાના કર્તા અન્ય હોવા છતાં ઉપયોગી હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન કરાય છે → જો કે જ્ઞાનનું કારણ સમ્યક્ત્વ છે. ‘જડ્ઢિવિ’ માંનો ‘અપિ’ શબ્દ અભ્યુપગમન્યાયનો સૂચક છે. (અર્થાત્ જ્ઞાનનું કારણ સમ્યક્ત્વ છે એવું અમે માનતા નથી છતાં) એવું માની લઈને જ્ઞાનનું કારણ સમ્યક્ત્વ છે એવું અમે કહીએ છીએ, બાકી વાસ્તવિક રીતે સમ્યક્ત્વ એ જ્ઞાનનું કારણ જ નથી, કારણ કે જ્ઞાન - દર્શન બંને વિશિષ્ટક્ષયોપશમના કાર્યો છે. (અર્થાત્ સમ્યક્ત્વમાંથી જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી, પરંતુ વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમમાંથી જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.) છતાં માની લઈએ કે સમ્યક્ત્વમાંથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તો પણ સમ્યક્ત્વ એ સ્વવિષયને નિયત છે, અહીં સમ્યક્ત્વનો પોતાનો વિષય (=પોતાની જવાબદારી) તત્ત્વોમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવી એટલો જ છે. માટે તે સમ્યક્ત્વથી ફલની પ્રાપ્તિ એટલે કે મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ થઈ જતી નથી, કારણ કે

25

30

જ્ઞાનપક્ષે ઇવ, અનેન તત્પ્રતિપાદિતસકલદૃષ્ટાન્તસદ્ગ્રહમાહ—યથા જ્ઞાનપક્ષે માર્ગજ્ઞાદિભિર્દૃષ્ટાન્તૈર-
સહાયસ્ય જ્ઞાનસ્યૈહિકામુષ્મિકફલાસાધકત્વમુક્તમ્, એવમત્રાપિ દર્શનાભિલાપેન દ્રષ્ટવ્યં, વિદ્માત્રં
તુ પ્રદર્શયતે—યથા ‘તીક્ષ્ણરુચિરપિ નરઃ’ તીવ્રશ્રદ્ધોઽપિ પુરુષઃ, ક્વ ?—ગન્તું દેશાન્તરં દેશાન્તર-
ગમન ઇત્યર્થઃ, ‘નયવિહીનો’ જ્ઞાનગમનક્રિયાલક્ષણનયશૂન્ય ઇત્યર્થઃ, પ્રાપ્નોતિ ન તં દેશં ગન્તુમિષ્ટં
5 તદ્વિષયશ્રદ્ધાયુક્તોઽપિ, નયયુક્ત એવ પ્રાપ્નોતિ, ‘ઇય’ એવં જ્ઞાનચરણરહિતઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિરપિ તત્ત્વ-
શ્રદ્ધાનયુક્તોઽપિ મોક્ષદેશં તુ પ્રાપ્નોતિ નૈવ, સમ્યક્ત્વપ્રભાવાદેવ, કિન્તુ જ્ઞાનાદિસંયુક્ત એવ
પ્રાપ્નોતિ, તસ્માત્ત્રિતયં પ્રધાનમ્, અતસ્ત્રિતયયુક્તસ્યૈવ કૃતિકર્મ કાર્યં, ત્રિતયં ચાઽઽત્મના-
ઽઽસેવનીયં, ‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ’ (તત્ત્વા. અ. ૧, સૂ. ૧) ઇતિ વચનાદયં
ગાથાત્રિતયાર્થઃ ॥૧-૨-૩॥

10 એવમપિ તત્ત્વે સમાખ્યાતે યે ચત્ત્વર્થધર્મભૂયિષ્ઠા યાનિ ચાસદાલમ્બનાનિ પ્રતિપાદયન્તિ
તદેતદભિધિત્સુરાહ—

સમ્યક્ત્વ પોતાના વિષયને નિયત છે (=માત્ર તત્ત્વોને વિશે તે રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવી આપે છે.
ત્યાર પછીનું કામ તો જ્ઞાન જ કરવાનું છે. આમ જ્ઞાનની અને ક્રિયાની) સહાય વિનાનું હોવાથી
સમ્યક્ત્વ મોક્ષસુખપ્રાપ્તિ કરાવી આપતું નથી. જેમ કે જ્ઞાનપક્ષને વિશે. અહીં ‘જ્ઞાનપક્ષની જેમ’
15 એવું કહેવાથી જ્ઞાનપક્ષમાં પ્રતિપાદન કરેલા સર્વ દૃષ્ટાન્તોનો સંગ્રહ કરેલો જણાવો, અર્થાત્
જ્ઞાનપક્ષમાં જેમ માર્ગજ વિગેરે દૃષ્ટાન્તોવડે અસહાય (કિયારહિત) એવા જ્ઞાનનું ઔદિક —
આમુષ્મિક ફલ પ્રત્યે અસાધકપણું કહ્યું.

એ જ રીતે દર્શનપક્ષમાં પણ સમજવું. માત્ર અહીં જ્ઞાનશબ્દને બદલે સર્વત્ર દર્શનશબ્દ
જણાવો. છતાં દિશામાત્ર જણાવાય છે. — જેમ તીવ્રરૂચિવાળો એવો પણ પુરુષ, ક્યાં જવાની
20 રૂચિવાળો ? દેશાન્તરમાં જવાની તીવ્રરૂચિવાળો પુરુષ જો જ્ઞાન અને ગમનક્રિયારૂપ નય વિનાનો
હોય તો જવા માટે ઈષ્ટ એવા દેશને તદ્વિષયક શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા છતાં પણ પામી શક્તો નથી,
પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ નયથી યુક્ત થાય તો જ પામી શકે છે.

એ જ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ચારિત્રરહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ તત્ત્વો ઉપરની શ્રદ્ધા હોવા છતાં
માત્ર સમ્યક્ત્વના પ્રભાવે મોક્ષરૂપ દેશને પામી શક્તો નથી પરંતુ જો તે જ્ઞાનાદિથી યુક્ત થાય
25 તો જ મોક્ષદેશને પામી શકે છે. માટે દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ ત્રિતય જ પ્રધાન છે. માટે
જ આ ત્રિતયથી યુક્ત વ્યક્તિ જ વંદનીય છે. અને ત્રિકનું આચરણ કરવું જોઈએ, કારણ કે
સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણે ભેગા મોક્ષમાર્ગરૂપ બને છે એવું આગમવચન છે. આ
પ્રમાણે ત્રણે ગાથાઓનો અર્થ જણાવો. ॥પ્ર.-૧-૨-૩॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે તત્ત્વનું નિરૂપણ કર્યા બાદ પણ જેઓ અધર્મપ્રાયઃ છે તેઓને
30 અને તેઓ જે અસદાલંબનોનું પ્રતિપાદન કરે છે તે અસદાલંબનોને કહેવાની ઈચ્છાવાળા આચાર્ય
કહે છે ⇨

ધમ્મનિયત્તમઈયા પરલોગપરમ્મુહા વિસયગિદ્ધા ।

ચરણકરણે અસત્તા સેણિયરાયં વવડસંતિ ॥૧૧૫૮॥

વ્યાખ્યા—ધર્મઃ—ચારિત્રધર્મઃ પરિગૃહ્યતે તસ્માન્નિવૃત્તા મતિર્યેષાં તે ધર્મનિવૃત્તમતયઃ, પરઃ—
પ્રધાનો લોકઃ પરલોકો—મોક્ષસ્તત્પરાઈમુખાઃ ‘વિષયગૃદ્ધાઃ’ શબ્દાદિવિષયાનુરક્તાઃ, તે
એવમ્ભૂતાશ્ચરણકરણે ‘અશક્તાઃ’ અસમર્થાઃ સન્તઃ શ્રેણિકરાજાનું વ્યપદિશન્ત્યાલમ્બનમિતિ 5
ગાથાર્થઃ ॥૧૧૫૮॥ કથં ?—

જા સેણિઓ આસિ તથા બહુસ્સુઓ, ન યાવિ પન્નત્તિધરો ન વાયગો ।

સો આગમિસ્સાઈ જિણો ભવિસ્સઈ, સમિક્ખ પન્નાઈ વરં ચુ દંસણં ॥૧૧૫૯॥

વ્યાખ્યા—ન ‘શ્રેણિકઃ’ નરપતિરાસીત્ ‘તદા’ તસ્મિન્ કાલે ‘બહુશ્રુતઃ’ બહ્વાગમઃ
મહાકલ્પાદિશ્રુતધર इत्यर्थः, ‘ન ચાપિ પ્રજ્ઞતિધરઃ’ ન ચાપિ ભગવતીવેત્તા ‘ન વાચકઃ’ ન 10
પૂર્વધરઃ, તથાપિ સોઽસહાયદર્શનપ્રભાવાદેવ ‘આગમિસ્સાઈ’ તિ આયત્યામાગામિનિ કાલે ‘જિનો
ભવિષ્યતિ’ તીર્થકરો ભવિષ્યતિ, યત્તશ્ચૈવમતઃ ‘સમીક્ષ્ય’ દૃષ્ટ્વા ‘પ્રજ્ઞયા’ બુદ્ધ્યા દર્શનવિપાકં
તીર્થકરાઘ્યફલપ્રસાધકં ‘વરં ચુ દંસણં’તિ ચુશબ્દસ્યાવધારણાર્થત્વાત્ વરં દર્શનમેવાહ્નીકૃત-
મિતિ વાક્યશેષઃ, અયં વૃત્તાર્થઃ ॥૧૧૫૯॥

કિં ચ—શક્ય એવોપાયે પ્રેક્ષાવતઃ પ્રવૃત્તિર્યુજ્યતે, ન પુનરશક્યે શિરઃશૂલશમનાય 15
તક્ષકફળાલકારગ્રહણકલ્પે ચારિત્રે, ચારિત્રં ચ તત્ત્વતઃ મોક્ષોપાયત્વે સત્યપ્યશક્યાસેવનં,

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ધર્મશબ્દથી અહીં ચારિત્રધર્મ જાણવો. તેમાંથી જેઓની મતિ નીકળી ગઈ છે
તે ધર્મનિવૃત્તમતિવાળા, પરલોકથી=મોક્ષથી પરાઈમુખ, શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત, અને ચરણ-
કરણમાં અસમર્થ થયેલા લોકો શ્રેણિકરાજાનું આલંબન કહે છે. ॥૧૧૫૮॥ કેવી રીતે આલંબન 20
તરીકે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- શ્રેણિકરાજા પોતાના સમયમાં મહાકલ્પાદિશ્રુતને ધારણ કરનારો બહુશ્રુત નહોતો,
એ જ પ્રમાણે તે ભગવતીસૂત્રને જાણતો નહોતો કે તે પૂર્વધર પણ નહોતો. છતાં તે શ્રેણિક
જ્ઞાન-ચારિત્રના સહાય વિનાના એકલા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી જ ભવિષ્યકાલમાં તીર્થકર 25
થશે. તેથી તીર્થકરરૂપ ફલને આપનાર એવા દર્શનના ફલને જોઈને બુદ્ધિવડે (અમે) દર્શનને જ
શ્રેષ્ઠ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ. (આ પ્રમાણે જ્ઞાન-ચારિત્રના પાલનમાં શિથિલ બનેલા લોકો
શ્રેણિકરાજાનું દૃષ્ટાન્ત આપીને દર્શનને જ મુખ્ય બનાવે છે.) ॥૧૧૫૯॥

વળી શક્ય એવા ઉપાયમાં જ બુદ્ધિમાનની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે, પરંતુ માથાના શૂલને દૂર
કરવા તક્ષકજાતિના નાગના માથાનો મણિ ગ્રહણ કરવારૂપ અશક્યોપાયરૂપ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ 30

સૂક્ષ્માપરાધૈરપિ અનુપયુક્તગમનાગમનાદિભિર્વિરાધ્યમાનત્વાદાયાસરૂપત્વાच्च, नियमेन च छद्मस्थस्य तद्भ्रंश उपजायते सर्वस्यैवातः—

भट्टेण चरित्ताओ सुट्ठयरं दंसणं गहेयव्वं ।

सिज्झंति चरणरहिया दंसणरहिया न सिज्झंति ॥११६०॥

- 5 व्याख्या—‘भ्रष्टेन’ च्युतेन, कुतः ?—चारित्रात्, सुतरां ‘दर्शनं’ पुनर्बोधिलाभानुबन्धि ग्रहीतव्यं, शक्यमोक्षोपायत्वात्, तथा च—सिद्ध्यन्ति चरणरहिताः प्राणिनः—दीक्षाप्रवृत्त्यनन्तर-मृतान्तकृत्केवलिनः, दर्शनरहितास्तु न सिद्ध्यन्ति, अतो दर्शनमेव प्रधानं सिद्धिकारणं, तद्भावभावित्वादित्ययं गाथार्थः ॥११६०॥

- 10 इत्थं चોદકાભિપ્રાય ઉક્તઃ, સામ્પ્રતમસહાયદર્શનપક્ષે દોષા ઉચ્ચન્તે, યદુક્તં—‘ન શ્રેણિક આસીત્તદા બહુશ્રુત’ इत्यादि, तत्र, तत एवासौ नरकमगमत्, असहायदर्शनयुक्तत्वात्, अन्येऽप्येवंविधा दशारसिंहादयो नरकमेव गता इति, आह च—

दसारसीहस्स य सेणियस्सा, पेढालपुत्तस्स य सच्चइस्स ।

अणुत्तरा दंसणसंपया तथा, विणा चरित्तेणऽहरं गइं गया ॥११६१॥

- 15 દેખાતી નથી. કારણ કે ચારિત્ર એ મોક્ષનો ઉપાય હોવા છતાં વાસ્તવિકરૂપે તેનું પાલન અશક્ય છે, કારણ કે ઉપયોગ વિના ગમન-આગમન કરવું વિગેરે સૂક્ષ્માપરાધોવડે પણ તે ચારિત્ર વિરાધિત થાય છે અને ઘણી મહેનતવાળું છે. અને આવું હોવાથી નિયમથી સર્વ છદ્મસ્થોને તે ચારિત્રનો ભંગ થાય છે. માટે ⇨

ગાથાર્થ :- ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલાએ સુતરાં દર્શન ગ્રહણ કરવું જોઈએ, કારણ કે ચારિત્રરહિત જીવ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ દર્શનરહિત જીવ સિદ્ધ થતો નથી.

- 20 ટીકાર્થ :- ભ્રષ્ટ થયેલાએ, ક્યાંથી ભ્રષ્ટ થયેલા ? - ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થયેલાએ ફરીથી બોધિલાભને આપનારું દર્શન સુતરાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ, કારણ કે તે શક્ય એવા મોક્ષોપાયરૂપ છે. આ વાત યોગ્ય પણ છે કારણ કે દીક્ષા લીધા પછી તરત જ મૃત્યુ પામનારા એવા અંતકૃત કેવલીઓ ચારિત્રની કોઈપણ ક્રિયા કર્યા વિના જ સિદ્ધિગતિને પામે છે, જ્યારે દર્શનરહિત જીવો સિદ્ધિગતિને પામી શકતા નથી. તેથી દર્શન જ સિદ્ધિનું પ્રધાન કારણ છે, કારણ કે તેની હાજરીમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૧૬૦॥

- 25 આ પ્રમાણે શિષ્યનો અભિપ્રાય કહ્યો. હવે જ્ઞાન-ચારિત્રની સહાય વિનાના એકલા દર્શનપક્ષમાં દોષો કહેવાય છે. તેમાં પૂર્વે શિષ્યે જે કહ્યું કે — શ્રેણિક બહુશ્રુત નહોતો વિગેરે. તે યુક્ત નથી. કારણ કે જ્ઞાન-ચારિત્ર વિનાનું એકલું સમ્યક્ત્વ હોવાથી જ તે નરકમાં ગયો. (અર્થાત્ જ્ઞાન-ચારિત્ર ન હતા માટે જ નરકમાં ગયો.) બીજા પણ માત્ર સમ્યક્ત્વવાળા કૃષ્ણ 30 વિગેરે નરકમાં જ ગયા છે. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

વ્યાખ્યા—‘દશારસિંહસ્ય’ અરિષ્ટનેમિપિતૃવ્યપુત્રસ્ય ‘શ્રેણિકસ્ય ચ’ પ્રસેનજિત્પુત્રસ્ય પેઢાલ-પુત્રસ્ય ચ સત્યકિનઃ ‘અનુત્તરા’ પ્રધાના ક્ષાયિકીતિ યદુક્તં ભવતિ, કા ?-દર્શનસમ્પત્ ‘તદા’ તસ્મિન્ કાલે, તથાઽપિ વિના ચારિત્રેણ ‘અધરાં ગતિં ગતા’ નરકગતિં પ્રાપ્તા ઇતિ વૃત્તાર્થઃ ॥૧૧૬૧॥

કિં ચ—

5

સઘ્વાઓવિ ગઈઓ અવિરહિયા નાળદંસળધરેહિં ।

તા મા કાસિ પમાયં નાળેણ ચરિત્તરહિણં ॥૧૧૬૨॥

વ્યાખ્યા—‘સર્વા અપિ’ નારકતિર્યંનરામરગતયઃ ‘અવિરહિતાઃ’ અવિમુક્તાઃ, કૈઃ ?-જ્ઞાન-દર્શનધરૈસત્ત્વૈઃ, યતઃ-સર્વાસ્થેવ સમ્યક્ત્વશ્રુતસામાયિકદ્વયમસ્યેવ, ન ચ નરગતિવ્યતિરેકેનાન્યાસુ મુક્તિઃ, ચારિત્રાભાવાત્, તસ્માચ્ચારિત્રમેવ પ્રધાનં મુક્તિકારણં, તદ્ભાવભાવિત્વાદિતિ, યસ્માદેવં 10
‘તં મા કાસિ પમાયં’તિ તત્-તસ્માન્મા કાર્ષીઃ પ્રમાદં, જ્ઞાનેન ચારિત્રરહિતેન, તસ્યેષ્ટફલા-સાધકત્વાત્, જ્ઞાનગ્રહણં ચ દર્શનોપલક્ષણાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૨॥

ઇતશ્ચ ચારિત્રમેવ પ્રધાનં, નિયમેન ચારિત્રયુક્ત એવ સમ્યક્ત્વસદ્ભાવાદ્, આહ ચ—

ટીકાર્થ :- અરિષ્ટનેમિના પિતરાઈ ભાઈ કૃષ્ણ, પ્રસેનજિત્ના પુત્ર શ્રેણિક અને પેઢાલપુત્ર સત્યકી, આ ત્રણે પાસે અનુત્તર=ક્ષાયિક એવી દર્શનસંપત્તિ તે કાલમાં હતી. છતાં પણ ચારિત્ર 15
વિના તેઓ નરકગતિને પામ્યા. ॥૧૧૬૧॥ વળી ⇨

ગાથાર્થ :- જ્ઞાન-દર્શનધરોવડે બધી ગતિઓ અવિરહિત છે. તેથી ચારિત્રરહિત એવા જ્ઞાનવડે પ્રમાદ કરતો નહીં.

ટીકાર્થ :- નારક, તિર્યચ, નર, દેવ આમ બધી ગતિઓ અવિરહિત છે. કોનાવડે ? જ્ઞાન-દર્શન ધરનારા જીવોવડે (અર્થાત્ જ્ઞાન-દર્શનવાળા જીવો બધી ગતિમાં છે.) કારણ કે બધી 20
ગતિમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક તો છે જ. છતાં મનુષ્યગતિ સિવાય અન્ય કોઈ ગતિમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી, કારણ કે અન્ય ગતિઓમાં ચારિત્ર નથી. (આમ, સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં ચારિત્ર ન હોવાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી.) માટે ચારિત્ર જ મુક્તિનું પ્રધાન કારણ છે, કારણ કે ચારિત્રની હાજરીમાં જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ છે.

જે કારણથી આ પ્રમાણે છે તે કારણથી ચારિત્રથી રહિત એકલા જ્ઞાનમાત્રથી, અહીં 25
જ્ઞાનના ગ્રહણથી દર્શનનું ગ્રહણ પણ જાણી લેવું. તેથી ચારિત્રથી રહિત દર્શનમાત્રથી (=જ્ઞાન કે દર્શન હોવા માત્રથી) પ્રમાદ કરીશ નહીં, કારણ કે તે જ્ઞાન કે દર્શન ઈષ્ટફલના સાધક નથી. ॥૧૧૬૨॥

અવતરણિકા :- અને આ કારણથી પણ ચારિત્ર જ પ્રધાન છે. (તે કયું કારણ છે ? તે કહે છે —) નિયમથી ચારિત્રધર જીવને જ સમ્યક્ત્વ હોય. કહ્યું છે ⇨

30

સમ્મત્તં અચરિત્તસ્સ હુજ્જ ભયણાઙ્ગ નિયમસો નસ્થિ ।

જો પુણ ચરિત્તજુત્તો તસ્સ ડ નિયમેણ સમ્મત્તં ॥૧૧૬૩॥

- વ્યાખ્યા—‘સમ્યક્ત્વં’ પ્રાગર્વાણિતસ્વરૂપમ્ ‘અચારિત્રસ્ય’ ચારિત્રરહિતસ્ય પ્રાણિનો ભવેત્ ‘ભજનયા’ વિકલ્પનયા—કદાચિદ્ભવતિ કદાચિન્ન ભવતિ, ‘નિયમશો નાસ્તિ’ નિયમેન ન વિદ્યતે, 5 પ્રભૂતાનાં ચારિત્રરહિતાનાં મિથ્યાદૃષ્ટિત્વાત્, યઃ પુનઃચારિત્રયુક્તઃ સત્ત્વસ્તસ્યૈવ, તુશબ્દસ્યા-વધારણાર્થત્વાત્, ‘નિયમેન’ અવશ્યંતયા સમ્યક્ત્વમ્, અતઃ સમ્યક્ત્વસ્યાપિ નિયમતઃચારિત્રયુક્ત એવ ભાવાત્પ્રાધાન્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૩॥ કિં ચ—

જિણવયણબાહિરા ભાવણાહિં ઉવ્વઙ્ગણં અયાણંતા ।

નેરઙ્ગયત્તિરિયર્ણિદિર્ણિ જહ સિઙ્ગઙ્ગઈ જીવો ॥૧૧૬૪॥

- 10 વ્યાખ્યા—‘જિનવચનબાહ્યા’ યથાવસ્થિતાગમપરિજ્ઞાનરહિતાઃ પ્રત્યેકં જ્ઞાનદર્શનનયાવલમ્બિનઃ ‘ભાવણાહિં’ તિ ઉક્તેન ન્યાયેન જ્ઞાનદર્શનભાવનાભ્યાં સકાશાત્, મોક્ષમિચ્છન્તીતિ વાક્યશેષઃ, ‘ઉદ્વર્તનામજાનાનાઃ’ નારકતિર્યગેકેન્દ્રિયેભ્યો યથા સિદ્ધયતિ જીવસ્તથોદ્વર્તનામજાનાના ઇતિ યોગઃ, ઇયમત્ર ભાવના-જ્ઞાનદર્શનભાવેડપિ ન નારકાદિભ્યોડનન્તરં મનુષ્યભાવમપ્રાપ્ય સિદ્ધયતિ

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 15 ટીકાર્થ :- પૂર્વે વર્ણન કરાયેલ સ્વરૂપવાળું સમ્યક્ત્વ ચારિત્રરહિત જીવને વિકલ્પનાવડે હોઈ શકે અર્થાત્ ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. પરંતુ નિયમથી હોય જ એવું નથી, કારણ કે ચારિત્રરહિત ધણા જીવો મિથ્યાત્વી હોય છે. જે વળી ચારિત્રથી યુક્ત જીવ છે. ‘તુ’ શબ્દ જકાર અર્થવાળો હોવાથી તેને જ=ચારિત્રધર જીવને જ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ હોય છે. આથી સમ્યક્ત્વ પણ નિયમથી ચારિત્રયુક્ત જીવમાં જ હોવાથી ચારિત્રનું પ્રાધાન્ય છે. ॥૧૧૬૩॥
- 20 વળી ⇨

ગાથાર્થ :- નારક, તિર્યચ અને એકેન્દ્રિયમાંથી નીકળીને જે રીતે જીવ સિદ્ધ થાય છે તે રીતની ઉદ્વર્તનાને નહીં જાણતા, જિનવચનથી બાહ્ય એવા જ્ઞાનનય અને દર્શનનય (ક્રમશઃ) એકલા જ્ઞાન અને એકલા દર્શનરૂપ ભાવનાથી (મોક્ષ ઈચ્છે છે.)

- 25 ટીકાર્થ :- જિનવચનથી બાહ્ય એટલે કે યથાવસ્થિતાગમના બોધથી રહિત એવા દરેક એટલે કે જ્ઞાનનયનું આલંબન લેનારા અને દર્શનનયનું આલંબન લેનારા, કહેવાયેલ પદ્ધતિવડે (અર્થાત્ જ્ઞાન જ મુક્તિનું પ્રધાન કારણ છે અથવા દર્શન જ મુક્તિનું પ્રધાન કારણ છે. એ રીતે) માત્ર જ્ઞાન અને દર્શનની ભાવનાવડે મોક્ષને ઈચ્છે છે. એ પ્રમાણે વાક્યની પૂર્ણાહૂતિ કરવી. ઉદ્વર્તનાને નહીં જાણતા એટલે કે નારક, તિર્યચ, એકેન્દ્રિયભવમાંથી જે રીતે જીવ સિદ્ધ થાય છે તે રીતને નહીં જાણતા - એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.

- 30 આશય એ છે કે - નારક-તિર્યચભવમાં જ્ઞાન-દર્શન હોવા છતાં પણ જ્યાં સુધી મનુષ્યભવ પામે નહીં (=મનુષ્યભવમાં આવીને ચારિત્ર પામે નહીં) ત્યાં સુધી કોઈ જીવ સિદ્ધ થતો નથી,

કશ્ચિત્, ચરણાભાવાત્, તેનાનયોઃ કેવલયોરહેતુત્વં મોક્ષં પ્રતિ, તેષ્ય એવૈકેન્દ્રિયેભ્યશ્ચ જ્ઞાનાદિરહિતેભ્યોઽપ્યુદવૃત્તા મનુષ્યત્વમપિ પ્રાપ્ય ચારિત્રપરિણામયુક્ત એવ સિદ્ધયતિ, નાયુક્તોઽકર્મ-ભૂમિકાદિઃ, અત ઇયમુદ્વર્તના કારણત્વૈકત્યં સૂચયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૪॥

પુનરપિ ચારિત્રપક્ષમેવ સમર્થયન્નાહ—

સુદ્ધિવિ સમ્મદ્વિઙ્ઘી ન સિજ્ઞાઈ ચરણકરણપરિહીણો ।

5

જં ચેવ સિદ્ધિમૂલં મૂઢો તં ચેવ નાસેઙ્ ॥૧૧૬૫॥

વ્યાખ્યા—‘સુદ્ધિવિ’ અતિશયેનાપિ સમ્યગ્દષ્ટિર્ન સિદ્ધયતિ, કિમ્ભૂતઃ ?—ચરણકરણપરિહીણઃ તદ્વાદમેવ ચ સમર્થયન્, કિમિતિ ?—‘યદેવ સિદ્ધિમૂલં’ યદેવ મોક્ષકારણં સમ્યક્ત્વં મૂઢસ્તદેવ નાશયતિ કેવલતદ્વાદસમર્થનેન, ‘એકંકપિ અસદ્દંતો મિચ્છતં’ તિ વચનાત્, અથવા સુદ્ધિવિ

કારણ કે નારક-તિર્યચ ભવમાં જ્ઞાન - દર્શન હોવા છતાં ચારિત્રનો અભાવ છે. માટે એકલા એવા આ જ્ઞાન-દર્શન મોક્ષ પ્રત્યે કારણ બનતા નથી. તે જ નારક-તિર્યચમાંથી અને જ્ઞાનાદિથી રહિત એવા એકેન્દ્રિયમાંથી નીકળેલા જીવો મનુષ્યત્વને પામીને ચારિત્રપરિણામથી યુક્ત બને તો જ સિદ્ધ થાય છે. (અર્થાત્ મનુષ્યત્વને પામ્યા પછી પણ જો ચારિત્રપરિણામ ન આવે તો સિદ્ધ થતાં નથી. જેમ કે) ચારિત્રપરિણામને પામ્યા વિનાના અકર્મભૂમિ વિગેરેમાં રહેલા મનુષ્યો સિદ્ધ થતાં નથી.

10

(ભાવાર્થ :- જો એકલું જ્ઞાન કે એકલું દર્શન મોક્ષ પ્રત્યે કારણ હોય તો નારક - તિર્યચમાંથી જ સીધા મોક્ષમાં જવાત, પણ આવું થતું નથી. ત્યાંથી નીકળી મનુષ્યમાં આવવું પડે કારણ કે ત્યાં જ ચારિત્ર છે. તેથી મનુષ્યભવમાં આવીને ચારિત્રપરિણામ પામે તો જ જીવ સિદ્ધ થાય છે. આવા પ્રકારની ઉદ્વર્તનાવિધિને તેઓ જાણતા નથી.) આથી આ ઉદ્વર્તના એ કારણની વિકલતાને (=સામગ્રીની અસંપૂર્ણતાને) સૂચવે છે. (એટલે કે નારકાદિના જીવોને પોતાના ભવમાંથી નીકળીને મનુષ્યભવમાં આવવું પડે, ત્યાં ચારિત્રપરિણામ પામવો પડે, આને ઉદ્વર્તના કહેવાય. આવા પ્રકારની ઉદ્વર્તના જ જણાવે છે કે તે નારકાદિભવમાં મોક્ષ પ્રત્યેની સામગ્રી સંપૂર્ણ નથી. માટે ત્યાંથી સીધા મોક્ષમાં જવાતું નથી.) ॥૧૧૬૪॥

15

અવતરણિકા :- ફરી પણ ચારિત્રપક્ષનું જ સમર્થન કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સારો એવો પણ સમ્યગ્દષ્ટિ ચરણ-કરણથી રહિત હોય તો સિદ્ધ થતો નથી, કારણ કે તે મૂઢ જે વળી સિદ્ધનું મૂળ છે તેનો જ નાશ કરે છે.

25

ટીકાર્થ :- સમ્યગ્દર્શનરૂપ અતિશય હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જો ચરણ-કરણસિતરીથી રહિત હોય અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનું જ સમર્થન કરતો રહેતો હોય તો તે મોક્ષને પામતો નથી. શા માટે પામતો નથી ? કારણ કે તે મુગ્ધ જીવ મોક્ષના કારણભૂત એવું જે સમ્યક્ત્વ છે, માત્ર તેનું જ સમર્થન કરવાપડે તે સમ્યક્ત્વનો જ નાશ કરે છે, કારણ કે એક વચનની પણ અશ્રદ્ધા કરતો જીવ મિથ્યાત્વી છે એવું વચન છે. (અર્થાત્ જ્ઞાન-ચારિત્રવિનાના એકલા સમ્યક્ત્વનું સમર્થન કરતો જીવ જ્ઞાન-ચારિત્રની અશ્રદ્ધાને કારણે પોતાના જ સમ્યક્ત્વનો નાશ કરે છે.)

30

સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ ક્ષાયિકસમ્યગ્દૃષ્ટિપીત્યર્થઃ, ન સિદ્ધ્યતિ ચરણકરણપરિહીણઃ, શ્રેણિકાદિવત્, કિમિતિ ?—યદેવ સિદ્ધિમૂલં ચરણકરણં મૂઢસ્તદેવ નાશયત્યનાસેવનયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૫॥

કિં ચ—અયં કેવલદર્શનપક્ષો ન ભવત્યેવાગમવિદઃ સુસાધોઃ, કસ્ય તર્હિ ભવતિ ?, અત આહ—

5

દંસણપક્ષો સાવય ચરિત્તભટ્ટે ય મંદધર્મે ય ।

દંસણચરિત્તપક્ષો સમણે પરલોગકંચિમ્મિ ॥૧૧૬૬॥

વ્યાખ્યા—દર્શનપક્ષઃ ‘શ્રાવકે’ અપ્રત્યાખ્યાનકષાયોદયવતિ ભવતિ ‘ચારિત્રપ્રદે ચ’ કસ્મિન્શ્ચિદવ્યવસ્થિતપુરાણે ‘મંદધર્મે ચ’ પાર્શ્વસ્થાદૌ, દર્શનચારિત્રપક્ષઃ શ્રમણે ભવતિ, કિમ્ભૂતે ?—પરલોકકાઙ્ક્ષણિ, સુસાધાવિત્યર્થઃ, પ્રાકૃતશૈલ્યા ચેહ સસમી ષષ્ઠ્યર્થ એવ દ્રષ્ટવ્યા, દર્શનગ્રહ-

10

ણાચ્ચ જ્ઞાનમપિ ગૃહીતમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્, અતો દર્શનાદિપક્ષસ્ત્રિરૂપો વેદિતવ્ય इति ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૬॥
અપરસ્ત્વાહ—યદેવં બહ્વીભિરુપપત્તિભિશ્ચારિત્રં પ્રધાનમુપવર્ણયતે ભવતા તતસ્તદેવાસ્તુ, અલં જ્ઞાનદર્શનાભ્યામિતિ, ન, તસ્યૈવ તદ્વ્યતિરેકેણાસમ્ભવાદ્, આહ ચ—

પારંપરપ્પસિદ્ધી દંસણનાણેહિં હોઝ ચરણસ્સ ।

પારંપરપ્પસિદ્ધી જહ હોઝ તહઽન્નપાણાણં ॥૧૧૬૭॥

15

અથવા સુષુ એવો પણ સમ્યક્ત્વી એટલે કે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી પણ શ્રેણિકાદિની જેમ ચરણ-કરણથી રહિત હોવાથી સિદ્ધિને પામતો નથી. શા માટે ? કારણ કે તે મુગ્ધજીવ જે ચરણ-કરણસિત્તરી સિદ્ધિના મૂલરૂપ છે, તેને જ સેવતો ન હોવાથી તે ચરણ-કરણનો નાશ કરે છે. (માટે સિદ્ધિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ?) ॥૧૧૬૫॥

20

અવતરણિકા :- આ એકલા દર્શનનો પક્ષ આગમજ એવા સુસાધુને હોતો નથી. તો કોને હોય છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25

ટીકાર્થ :- અપ્રત્યાખ્યાનકષાયના ઉદયવાળા એવા શ્રાવકમાં=અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિમાં, ચારિત્રમાં અવ્યવસ્થિત=ભ્રષ્ટ એવા પુરાણમાં, (દીક્ષા છોડી દેનારને પુરાણ કહેવાય છે.) અને પાર્શ્વસ્થાદિ મંદધર્મીમાં દર્શનપક્ષ છે. તથા શ્રમણમાં, કેવા પ્રકારના શ્રમણમાં ? — પરલોકકાંક્ષી એવા સુસાધુમાં દર્શન અને ચારિત્રનો પક્ષ છે. પ્રાકૃત હોવાથી મૂળમાં ષષ્ઠીઅર્થમાં સમમીવિભક્તિ (સમણે) જાણવી. અને દર્શનના ગ્રહણથી જ્ઞાન પણ ગ્રહણ કરેલું જાણવું. માટે શ્રમણનો દર્શનાદિ ત્રણ પ્રકારનો પક્ષ જાણવો. ॥૧૧૬૬॥

30

અવતરણિકા :- શંકા :- જો આ પ્રમાણે ઘણી બધી યુક્તિઓ દ્વારા તમે ચારિત્ર પ્રધાન તરીકે જણાવો છો, તો ચારિત્રનો જ પક્ષ રાખવો જોઈએ, જ્ઞાન-દર્શનની શી જરૂર છે ?

સમાધાન :- આ વાત યોગ્ય નથી, કારણ કે જ્ઞાન-દર્શન વિના ચારિત્ર સંભવતું જ નથી. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેમ લોકમાં અન્ન-પાનની પરંપરાએ પ્રસિદ્ધિ થાય છે, તેમ દર્શન-જ્ઞાનવડે

વ્યાખ્યા-પારમ્પર્યેણ પ્રસિદ્ધિઃ પારમ્પર્યપ્રસિદ્ધિઃ-સ્વરૂપસત્તા, એતદુક્તં ભવતિ-દર્શનાજ્ઞાનં, જ્ઞાનાંચચારિત્રમ્, એવં પારમ્પર્યેણ ચરણસ્વરૂપસત્તા, સા દર્શનજ્ઞાનાભ્યાં સકાશાદ્ભવતિ ચરણસ્ય, અતસ્તદ્ભાવભાવિત્વાચ્ચરણસ્ય ત્રિતયમપ્યસ્તુ, લૌકિકં ન્યાયમાહ-પારમ્પર્યપ્રસિદ્ધિર્યથા ભવતિ તથાઽન્નપાનયોર્લોકેઽપિ પ્રતીતૈવેતિ ક્રિયા, તથા ચાન્નાર્થી સ્થાલીન્ધનાદ્યપિ ગૃહ્ણતિ પાનાર્થી ચ દ્રાક્ષાદ્યપિ, અતસ્ત્રિતયમપિ પ્રધાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૭॥

5

આહ-યદ્યેવમતસ્તુલ્યબલત્વે સતિ જ્ઞાનાદીનાં કિમિત્યસ્થાનપક્ષપાતમાશ્રિત્ય ચારિત્રં પ્રશસ્યતે ભવતેતિ ?, અત્રોચ્યતે-

જમ્હા દંસણનાળા સંપુર્ણફલં ન દિંતિ પત્તેયં ।

ચારિત્તજુયા દિંતિ ડ વિસિસ્સણ તેણ ચારિત્તં ॥૧૧૬૮॥

વ્યાખ્યા-યસ્માદર્શનજ્ઞાને 'સંપૂર્ણફલં' મોક્ષલક્ષણં 'ન દદતઃ' ન પ્રયચ્છતઃ પ્રત્યેકં, ચારિત્રયુક્તે દત્તે એવ, વિશેષ્યતે તેન ચારિત્રં, તસ્મિન્સતિ ફલભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૬૮॥
આહ-વિશિષ્યતાં ચારિત્રં, કિન્તુ-

10

ચારિત્રની પરંપરાએ પ્રસિદ્ધિ થાય છે.

ટીકાર્થ :- પરંપરાએ પ્રસિદ્ધિ તે પારંપર્યપ્રસિદ્ધિ અર્થાત્ પરંપરાએ સ્વરૂપની સત્તા. આશય એ છે કે - દર્શનથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી ચારિત્ર. આ પ્રમાણે પરંપરાએ ચારિત્રની સ્વરૂપસત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. (અર્થાત્ આત્મામાં ચારિત્રના પરિણામોની વિદ્યમાનતા થાય છે.) ચારિત્રની આ સ્વરૂપસત્તા દર્શન-જ્ઞાનવડે થાય છે. માટે દર્શન-જ્ઞાનની હાજરીમાં ચારિત્ર પ્રાપ્ત થતું હોવાથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ત્રિતય આવશ્યક છે.

15

આ વિષયમાં લૌકિકન્યાય કહે છે - જે રીતે અન્ન-પાનની પરંપરાએ પ્રસિદ્ધિ થાય છે, તે રીતે લોકમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. જેમ કે, અન્નનો અર્થી વાસણ, ઈંધણ વિગેરે ગ્રહણ કરે છે અને પાણીનો અર્થી દ્રાક્ષ વિગેરેને પણ ગ્રહણ કરે છે. (ટૂંકમાં જેમ ઈચ્છા અન્નની છે તો થાળી ગ્રહણ થાય તેમ ચારિત્રાર્થી દર્શન-જ્ઞાનનો પણ અર્થી હોય માટે) દર્શનાદિ ત્રણે પ્રધાન છે. ॥૧૧૬૭॥

20

અવતરણિકા :- શંકા :- જો આ રીતે દર્શનાદિ ત્રણે-ત્રણ તુલ્યબળવાળા હોય તો માત્ર ચારિત્રરૂપ અસ્થાનમાં પક્ષપાત કરીને તમે ચારિત્રની શા માટે પ્રશંસા કરો છો ? અહીં સમાધાન અપાય છે કે ⇨

25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- કારણ કે એકલા દર્શન કે જ્ઞાન મોક્ષરૂપ સંપૂર્ણફલને આપી શકતા નથી, પરંતુ ચારિત્રથી યુક્ત થાય તો આપે જ છે. તેથી અમે ચારિત્રની વિશેષ પ્રશંસા કરીએ છીએ, કારણ કે ચારિત્ર સાથે હોય તો ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૧૬૮॥

30

અવતરણિકા :- શંકા :- ભલે ચારિત્રની વિશેષરૂપે પ્રશંસા કરો પરંતુ ⇨

उज्जममाणस्स गुणा जहं हुंति ससत्तिओ तवसुएसुं ।

एमेव जहासत्ती संजममाणो कहं न गुणा ? ॥११६९॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘उज्जममाणस्स’તિ ઉદ્ધાચ્છત્તઃ—ઉદ્ધામં કુર્વતઃ સાધોઃ, ક્વ ?—તપઃશ્રુતયોરિતિ યોગઃ, ‘ગુણાઃ’ તપોજ્ઞાનાવાસિનિર્જરાદયો યથા ભવન્તિ ‘સ્વશક્તિતઃ’ સ્વશક્ત્યોદ્ધાચ્છત્તઃ, એવમેવ ‘યથાશક્તિ’ શક્ત્યનુરૂપમિત્યર્થઃ, ‘સંજમमाणો કહં ન ગુણા’તિ સંયચ્છમાને—સંયમં પૃથિવ્યાદિસંરક્ષણાદિલક્ષણં કુર્વતિ સતિ સાધૌ કથં ન ગુણાઃ ?, ગુણા એવેત્યર્થઃ, અથવા કથં ન ગુણા યેનાવિકલસંયમાનુષ્ઠાનરહિતો વિરાધકઃ પ્રતિપાદ્યતે ઇતિ ? ॥૧૧૬૯॥ અત્રોચ્યતે—

अणिगूहंतो विरियं न विराहेइ चरणं तवसुएसुं ।

जइ संजमेऽपि विरियं न निगूहिज्जा न हाविज्जा ॥११७०॥

- 10 વ્યાખ્યા—‘अणिगूहन् वीर्यं’ પ્રકટયન્ સામર્થ્યં યથાશક્ત્યા, ક્વ ?—તપઃશ્રુતયોરિતિ યોગઃ, કિં ? ‘ન વિરાધયતિ ચરણં’ ન ચ્વણ્ડયતિ ચારિત્રં યદિ ‘સંયમે’પિ પૃથિવ્યાદિ-

ગાથાર્થ :- તપ અને શ્રુતમાં સ્વશક્તિથી ઉદમ કરનારને જેમ ગુણો થાય છે, તેમ યથાશક્તિ સંયમ પાલન કરનારને ગુણો કેમ ન થાય ?

- 15 ટીકાર્થ :- (અહીં આશય એ છે કે - તમે ચારિત્રની પ્રશંસા ભલે કરો. પરંતુ યથાશક્તિ=સૂક્ષ્મ રીતે નહીં, પણ જેટલાંશે શક્ય બને તેટલાંશે સંયમજીવનનું પાલન કરીએ તો પણ ગુણો થવા જોઈએ. આવા આશયથી શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે -) ઉદમ કરતાં સાધુને, ક્યાં ઉદમ કરતાં ? તપ અને શ્રુતમાં ઉદમ કરતાં સાધુને તપ અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, નિર્જરા વિગેરે ગુણો જેમ થાય છે. (કેવી રીતે ઉદમ કરતાં ? —) સ્વશક્તિથી ઉદમ કરતાં. (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે.)
- 20 તેમ, શક્તિ અનુસારે પૃથ્વી વિગેરે જીવોના સંરક્ષણાદિરૂપ સંયમને કરતાં સાધુને ગુણો કેમ ન થાય ? અર્થાત્ ગુણો પ્રાપ્ત થાય જ. અથવા આ રીતે સંયમને પાળતાં સાધુને શા માટે ગુણો પ્રાપ્ત થતાં નથી ? કે જેથી તમે સંપૂર્ણ સંયમાનુષ્ઠાનોથી રહિત સાધુને વિરાધક કહો છો ? (અહીં પ્રથમ વિકલ્પમાં શિષ્ય યથાશક્તિ સંયમ પાલનારને ગુણો જ થાય છે એવું માને છે. ‘અથવા’ કરીને જે બીજો વિકલ્પ છે. તેમાં યથાશક્તિ સંયમ પાલનારને ગુણો કેમ પ્રાપ્ત થતાં નથી ? એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આશય એ કે બધો જ તપ કરવો જરૂરી નથી શક્તિ પ્રમાણે કરવાનો, તો ગુણ થાય તો પછી ચારિત્રમાં પૂર્ણચારિત્રનો આગ્રહ કેમ ?) ॥૧૧૬૯॥ આચાર્ય હવે એનો જવાબ આપે છે ⇨
- 25 ગાથાર્થ :- તપ-શ્રુતમાં વીર્યને ફોરવતો સાધુ ચારિત્રની વિરાધના કરતો નથી જો, સંયમમાં પણ વીર્યને ગોપવે નહીં, સંયમને ખંડિત કરે નહીં.

- 30 ટીકાર્થ :- યથાશક્તિ સામર્થ્યને પ્રકટ કરતો સાધુ, શેમાં સામર્થ્ય પ્રકટ કરતો ? તપ-શ્રુતમાં એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો. માટે તપ-શ્રુતમાં સામર્થ્યને પ્રકટ કરતો સાધુ શું નથી કરતો ? — ચારિત્રને ખંડિત કરતો નથી. જો તે પૃથ્વી વિગેરે જીવોના સંરક્ષણાદિરૂપ સંયમમાં

સંરક્ષણાદિલક્ષણે 'વીર્ય' સામર્થ્યમુપયોગાદિરૂપતયા 'ન નિગૂહયેત્' ન પ્રચ્છાદયેન્માતૃસ્થાનેન 'ન હાવિજ્જન્તિ તતો ન હાપયેત્ સંયમં ન ય્વન્ટેત્, સ્યાદેવ સંયમગુણા' इति गाथार्थः ॥૧૧૭૦॥

સંજમજોણસુ સયા જે પુણ સંતવિરયાવિ સીયંતિ ।

કહ તે વિસુદ્ધચરણા બાહિરકરણાલસા હુંતિ ? ॥૧૧૭૧॥

વ્યાખ્યા—'સંયમયોગેષુ' પૃથિવ્યાદિસંરક્ષણાદિવ્યાપારેષુ 'સદા' સર્વકાલં યે પુનઃ પ્રાણિનઃ 5
'સંતવિરયાવિ સીયંતિ'તિ વિદ્યમાનસામર્થ્યા અપિ નોત્સહન્તે, કથં તે વિશુદ્ધચરણા ભવન્તીતિ
યોગઃ ?, નૈવેત્યર્થઃ, બાહ્યકરણાલસાઃ સન્તઃ—પ્રત્યુપેક્ષણાદિબાહ્યચેષ્ટરહિતા इति गाथार्थः ॥૧૧૭૧॥

આહ—યે પુનરાલમ્બનમાશ્રિત્ય બાહ્યકરણાલસા ભવન્તિ તેષુ કા વાર્તેતિ ?, ઉચ્યતે—

આલંબણેણ કેણઈ જે મન્ત્રે સંયમં પમાયંતિ ।

ન હુ તં હોઈ પમાણં ભૂયત્થગવેસણં કુજ્જા ॥૧૧૭૨॥

10

વ્યાખ્યા—આલમ્બ્યત, ઇત્યાલમ્બનં—પ્રપતતાં સાધારણસ્થાનં તેનાલમ્બનેન 'કેનચિત્'
અવ્યવચ્છિત્યાદિના યે પ્રાણિનઃ 'મન્ય' इति एवमहं मन्ये 'સંયમમ્' ઉક્તલક્ષણં 'પ્રમાદયન્તિ'

પણ સામર્થ્યને ઉપયોગાદિરૂપે માયાથી છુપાવે નહીં. (અર્થાત્ કોઈપણ જાતની માયા કર્યા વિના
જે યોગમાં જેટલા સામર્થ્યની જરૂર પડે તેટલા સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરે જ.) તેથી=જો આ રીતે
વીર્ય ફોરવે તો તે ચારિત્રને ખંજિત કરતો નથી પણ ઊલટું સંયમના ગુણો તેને પ્રાપ્ત થાય છે. 15
(ભાવાર્થ : તંપ-શ્વૃતમાં પણ શક્તિ છુપાવવાની નથી. એ જ રીતે સંયમમાં પણ જો સાધુ શક્તિ
છુપાવે નહીં તો તે વિરાધક બનતો નથી.) ॥૧૧૭૦॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જણાવો.

ટીકાર્થ :- પૃથ્વાદિ જીવોના સંરક્ષણાદિવ્યાપારોમાં સર્વકાલ જે જીવો સામર્થ્ય હોવા છતાં
પણ ઉત્સાહિત થતાં નથી. તે પ્રત્યુપેક્ષણાદિ બાહ્યક્રિયાઓથી રહિત જીવો કેવી રીતે વિશુદ્ધ- 20
ચારિત્રવાળા થાય ? અર્થાત્ ન જ થાય. (આશય એ છે કે - પૂર્વે ગા. ૧૧૬૮માં શિષ્યે પ્રશ્ન
પૂછ્યો હતો કે — યથાશક્તિ=સૂક્ષ્મ કાળજી રાખ્યા વિના સંયમ પાલનારને કેમ ગુણો થતાં
નથી ? તેનો અહીં જવાબ આપ્યો કે — આવા જીવો પૃથ્વાદિજીવોના સંરક્ષણાદિનું સામર્થ્ય
હોવા છતાં પોતાનું સામર્થ્ય ફોરવતાં નથી. માટે તેઓ વિશુદ્ધ-ચારિત્રવાળા=વિશિષ્ટ ગુણોની
પ્રાપ્તિ કરતા નથી.) ॥૧૧૭૧॥

25

અવતરણિકા :- શંકા :- જેઓ આલંબનનો આશ્રય લઈને બાહ્યક્રિયાઓમાં આળસ કરે
છે. તેઓ વિશુદ્ધચારિત્રવાળા કહેવાય કે નહીં ? તેનું સમાધાન આગળ આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- હું એવું માનું છું કે જે કેટલાકો આલંબનના આધારે સંયમમાં પ્રમાદ કરે છે,
તેઓનું તે આલંબન પ્રમાણભૂત નથી. આ વિષયમાં વાસ્તવિકતાની ગવેષણા કરવી જોઈએ.

ટીકાર્થ :- પડતા એવા જીવ માટે જે સાધારણસ્થાન (=આલંબન તરીકે બધા માટે એક- 30
સરખું જે સ્થાન) હોય તે આલંબન કહેવાય છે. આવા અવ્યવચ્છિતિ વિગેરે આલંબનોવડે જે

પરિત્યજન્તિ, 'ન હુ તં હોઝ પમાણં' નૈવ તદાલમ્બનમાત્રં ભવતિ પ્રમાણમ્-આદેયં, કિન્તુ 'ભૂતાર્થગવેષણં કુર્યાત્' તત્ત્વાર્થાન્વેષણં કુર્યાત્-કિમિદં પુષ્ટમાલમ્બનમ્ ? આહોસ્વિત્તેતિ, યદ્યપુષ્ટમવિશુદ્ધચરણા એવ તે, અથ પુષ્ટં વિશુદ્ધચરણા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૭૨॥

અપરસ્ત્વાહ-આલમ્બનાત્કો વિશેષ ઉપજાયતે ? યેન વિશુદ્ધચરણા ભવન્તીતિ, અગ્ર દુષ્ટાન્તમાહ—

સાલંબણો પડંતો અપ્પાણં દુગ્ગમેઽવિ ધારેઙ્ગ ।

ઇય સાલંબણસેવા ધારેઙ્ગ જંઙ્ગ અસઢભાવં ॥૧૧૭૩॥

વ્યાખ્યા—ઇહાલમ્બનં દ્વિવિધં ભવતિ-દ્રવ્યાલમ્બનં ભાવાલમ્બનં ચ, દ્રવ્યાલમ્બનં ગતાર્થો પ્રપતતા યદાલમ્બ્યતે દ્રવ્યં, તદપિ દ્વિવિધમ્-પુષ્ટમપુષ્ટં ચ, તત્રાપુષ્ટં દુર્બલં કુશલચ્ચક્રાદિ, પુષ્ટં 10 તુ બલવત્કઠિનવલ્લ્યાદિ, ભાવાલમ્બનમપિ પુષ્ટાપુષ્ટભેદેન દ્વિધૈવ, તત્રાપુષ્ટં જ્ઞાનાદ્યનુપકારકં, તદ્વિપરીતં તુ પુષ્ટમિતિ, તત્ત્વેદં—

પ્રાણીઓ=જીવો કહેવાયેલા એવા સ્વરૂપવાળા સંયમને છોડી દે છે. તે આલંબનમાત્ર આદેય બનતું નથી એવું હું માનું છું. (આશય એ છે કે - સંયમજીવનમાં વધુ પડતા કડક નિયમો રાખીએ તો કોઈ દીક્ષા લેવા તૈયાર થશે નહીં, અને તેથી જતે દિવસે દીક્ષા ન થવાથી સાધુઓની સંખ્યા ઓછી 15 થતાં ધીરે ધીરે તીર્થની વ્યવસ્થિતિ=નાશ થઈ જશે. આ રીતે નાશ ન થાય તે માટે દીક્ષાજીવનમાં=સંયમમાં થોડી છૂટછાટ ચાલે કોઈ વાંધો નથી. આ રીતે તીર્થાદિની અવ્યવસ્થિતિ વિગેરે આલંબનો લઈને જેઓ સંયમમાં છૂટછાટ લે છે તેઓનું આ આલંબનમાત્ર પ્રમાણભૂત બનતું નથી.)

પરંતુ અહીં તત્ત્વાર્થ=વાસ્તવિકતાની ગવેષણા કરવી જોઈએ કે તેઓનું આ આલંબન 20 પુષ્ટ=વાસ્તવિક છે કે નથી ? જો અપુષ્ટ હોય તો તેઓ અવિશુદ્ધચારિત્રવાળા જ છે એવું જાણવું અને જો પુષ્ટ છે તો વિશુદ્ધચારિત્રવાળા છે એમ જાણવું. ॥૧૧૭૨॥

અવતરણિકા :- બીજો શિષ્ય પૂછે છે કે — આલંબનથી એવું તો શું થાય છે કે જેથી જો આલંબન શુદ્ધ હોય તો તેઓ વિશુદ્ધચારિત્રવાળા બને છે ? આ વિષયમાં આચાર્ય દેષાન્ત આપે છે ⇨

25 ગાથાર્થ :- ખાડા વિગેરે દુર્ગમસ્થાનોમાં પણ (દોરડા વિ.) આલંબન સાથે પડતો જીવ પોતાને જેમ ધારી રાખે છે. તેમ આલંબન સાથેનું સાવધાનચરણ અશઠભાવવાળા ચતિને ધારી રાખે છે.

ટીકાર્થ :- અહીં આલંબન બે પ્રકારનું જાણવું → દ્રવ્યાલંબન અને ભાવાલંબન. ખાડા વિગેરેમાં પડતો જીવ જે દોરડું વિગેરે દ્રવ્યનો આધાર લે છે તે દ્રવ્યાલંબન છે. તે પણ પુષ્ટ=સબળું 30 અને અપુષ્ટ=નબળું એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઘાસમાંથી બનાવેલા નબળા દોરડા વિગેરે અપુષ્ટાલંબન, અને બલવાન, કઠિન એવી લતા વિગેરે પુષ્ટાલંબન જાણવા. ભાવાલંબન પણ પુષ્ટાપુષ્ટ ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાનાદિને ઉપકાર નહીં કરનાર એ અપુષ્ટાલંબન અને

“કાંઈ અર્ચિતિ અદુવા અહીં, તવોવહાણેસુ ય ઝજમિસ્સં ।

ગણં વ ગીર્ડં વ હુ સારવિસ્સં, સાલંબસેવી સમુવેડં મુક્કં ॥૧૧”

તદેવં વ્યવસ્થિતે સતિ સહાલમ્બનેન વર્તત ઇતિ સાલમ્બનઃ, અસૌ પતત્રપિ આત્માનં
'દુર્ગમેઽપિ' ગર્તાદૌ ધારયતિ, પુષ્પાલમ્બનપ્રભાવાદિતિ, 'ઇય' એવં સેવનં સેવા પ્રતિસેવનેત્યર્થઃ,
સાલમ્બના ચાસૌ સેવા ચ સાલમ્બનસેવા સા સંસારગતે પ્રપતનં ધારયતિ યતિમશઠભાવં- 5
માતૃસ્થાનરહિતમિત્યેષ ગુણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૭૩॥

સામ્પ્રતં સિસાધયિષિતાર્થવ્યતિરેકં દર્શયન્નાહ-

આલંબણહીણો પુણ નિવડડં ખલિઓ અહે દુરુત્તારે ।

ઇય નિવ્કારણસેવી પડડં ભવોહે અગાહંમિ ॥૧૧૭૪॥

વ્યાખ્યા-આલમ્બનહીનઃ પુનર્નિપતતિ સ્ખલિતઃ, ક્વ ?-‘અહે દુરુત્તારે’ત્તિ ગર્તાયાં દુરુત્તા- 10
રાયામ્, ‘ઇય’ એવં ‘નિષ્કારણસેવી’ સાધુઃ પુષ્પાલમ્બનરહિત ઇત્યર્થઃ, ‘પતતિ ભવૌષ્ઠે અગાધે’
પતતિ ભવગર્તાયામગાધાયામ્, અગાધત્વં પુનરસ્યા દુઃખેનોત્તારણસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૭૪॥

ઉપકાર કરનાર પુષ્પાલંબન જાણવું.

તે આ પ્રમાણે છે - “હું (વિગઈ વિગેરેને વાપરીશ તો ધર્મની) અવ્યવહિત્તિને કરીશ
અથવા ભણી શકીશ અને તપોપધાનમાં=તપના ભેદોમાં ઉદ્યમ કરીશ અથવા ગચ્છની નીતિપૂર્વક 15
સંભાળ કરીશ. આવા પ્રકારના આલંબનને લઈને જો તે સાધુ વિગઈ વિગેરેનું સેવન કરે તો
પણ મોક્ષ પામે છે. ॥૧૧॥” આ રીતે આલંબનોનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી જે આલંબન સાથે
વર્તતો=યુક્ત હોય તે સાલંબન=પુષ્પાલંબનવાળો જીવ ખાડા વિગેરેમાં પડતા એવા પોતાને
પુષ્ટ=મજબૂત આલંબનના પ્રભાવે પારી રાખે છે=ખાડામાં પડવા દેતો નથી.

એ પ્રમાણે → આચરવું તે સેવા અર્થાત્ અહીં પ્રતિસેવના=વિપરીત આચરણ. આલંબન 20
સાથેનું પાપનું આચરણ સંસારરૂપ ખાડામાં પડતા માયાથી રહિત એવા સાધુને પારી રાખે
છે=સંસારમાં પડવા દેતું નથી. (આમ પુષ્પાલંબન હોય અને કંઈક સાવધ સેવે, તો પણ પાપકર્મ
તેને બંધાતું નથી. એ રૂપ) ગુણ થાય છે. ॥૧૧૭૩॥

અવતરણિકા :- હવે સિદ્ધ કરવા માટે ઈચ્છાયેલ અર્થના વ્યતિરેકને (અર્થાત્ વિપરીત 25
અર્થને) દર્શાવતા જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે વળી આલંબન વિનાનો છે, તે સ્ખલના પામતા પડે છે. ક્યાં પડે છે ?
દુઃખેથી નીકળી શકાય એવા ખાડામાં પડે છે. એ જ પ્રમાણે પુષ્પાલંબન વિનાનો સાધુ અગાધ
એવા ભવરૂપ ખાડામાં પડે છે. આ ભવરૂપ ખાડામાંથી દુઃખેથી બહાર નીકળી શકાતું હોવાથી

૧૨. કરિષ્યામ્યવ્યુચ્છિતમથવાઽધ્યેષ્યે તપઉપધાનયોરુદ્ધંસ્યામિ । ગણં વા નીત્યૈવ સારયિષ્યામિ સાલમ્બસેવી 30
સમુપૈતિ મોક્ષમ્ ॥૧॥

ગતં સપ્રસન્નં દર્શનદ્વારમ્, ઇદાનીં 'નિત્યવાસે'તિ અસ્યાવસરઃ, અસ્ય ચ સમ્બન્ધો વ્યાખ્યાત એવ ગાથાક્ષરગમનિકાયાં, સ એવ લેશતઃ સ્માર્યતે-ઇહ યથા ચરણવિકલા અસહાયજ્ઞાનદર્શનપક્ષમાલમ્બન્તિ એવં નિત્યવાસાદ્યપિ, આહ ચ-

જે જત્ય જયા ભગ્ગા ઓગાસં તે પરં અર્વિદંતા ।

5

ગંતું તત્થઽચયંતા ઇમં પહાણંતિ ઘોસંતિ ॥૧૧૭૫॥

વ્યાખ્યા-‘યે’ સાધવઃ શીતલવિહારિણઃ ‘યત્ર’ અનિત્યવાસાદૌ ‘યદા’ યસ્મિન્ કાલે ‘ભગ્ના’ નિર્વિણ્ણાઃ ‘અવકાશં’ સ્થાનં તે ‘પરમ્’ અન્યત્ ‘અર્વિદંતં’તિ અલભમાના ગન્તું ‘તત્ર’ શોભને સ્થાને અશક્તુવન્તઃ કિં કુર્વન્તિ ?-‘ઇમં પહાણંતિ ઘોસન્તિ’તિ યદસ્માભિરઙ્ગીકૃતં સામ્પ્રતં કાલમાશ્રિત્યેવમેવ પ્રધાનમિત્યેવં ઘોષયન્તિ, વિદ્વંતો ઇત્ય સત્થેણં-

10

જહા કોઢ સત્થો પવિરલોદગરુક્ષચ્છ્રયમધ્વાણં પવણ્ણો, તત્થ કેઢ પુરિસા પરિસ્સંતા પવિરલાસુ છાયાસુ જેહિં તેહિં વા પાણિર્ણિં પડિબદ્ધા અચ્છંતિ, અણ્ણે ય સદ્ધાવિત્તિ-એહ

તે ભવરૂપ ખાડાનું અગાધપણું છે. ॥૧૧૭૪॥

અવતરણિકા :- પ્રસંગસહિત દર્શનદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ‘નિત્યવાસ’ એ પ્રમાણે (ગા.૧૧૦૮માં આપેલ) પદનો અવસર છે. જો કે આનો સંબંધ તે ગાથાની (૧૧૦૮ની) 15 વ્યાખ્યામાં જ કહી દીધો છે. છતાં તે જ સંબંધ સંક્ષેપથી અહીં યાદ કરાવાય છે- જેમ ચારિત્રથી રહિત પાર્શ્વસ્થાદિ એકલા જ્ઞાન, એકલા દર્શનના પક્ષનું આલંબન લે છે એ પ્રમાણે નિત્યવાસી વિગેરેનું પણ આલંબન લે છે. (કેવી રીતે ?) તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે શિથિલાચારી સાધુઓ જે અનિત્યવાસ વિગેરે યોગોમાં જે કાલે શિથિલ 20 થયા. આ સિવાય અન્ય ક્યાંય સ્થાન પ્રાપ્ત ન કરનારા અને ફરી પાછા અનિત્યવાસાદિ સુંદરસ્થાનોને પ્રાપ્ત કરવામાં અશક્તિમાન તેઓ શું કરે છે ? - ત્યારે તેઓ અત્યારના કાલ માટે આ જ=નિત્યવાસ વિગેરે જ પ્રધાન=યોગ્ય છે એ પ્રમાણે ઘોષણા કરે છે. આ વિષયમાં સાર્થનું દૃષ્ટાન્ત જાણવું ⇨

કોઈ સાર્થ જ્યાં પીવા પાણી અને આરામ કરવા વૃક્ષની છાયા ઘણા અલ્પ પ્રમાણમાં 25 હતી, તેવા માર્ગ પરથી પસાર થાય છે. તેમાં ચાલતા - ચાલતા કેટલાક લોકો થાકને કારણે છૂટી-છવાઈ વૃક્ષની છાયામાં અને જે-તે પાણીના સ્થાનમાં પ્રતિબદ્ધ થયેલા રહે છે. (અર્થાત્ થાક અને તરસને કારણે કેટલાકો જ્યાં બેસવા છાયા મળી ત્યાં જ ઠંડી છાયામાં આરામ કરવા બેસી ગયા. અને જ્યાં પાણી મળ્યું ત્યાં જ પાણી પીને આરામ કરવા બેસી ગયા. આ લોકોને હવે ઊઠીને ચાલવું ગમતું નહોતું. તેથી તેઓ) જે લોકો આરામ કર્યા વિના નિરંતર ચાલતા

30

૧૩. દૃષ્ટાન્તોઽત્ર સાર્થેન-યથા કોઽપિ સાર્થઃ પ્રવિરલોદકવૃક્ષચ્છ્રયમધ્વાનં પ્રપન્નઃ, તત્ર કેચિત્પુરુષાઃ પરિશ્રાન્તાઃ પ્રવિરલાસુ છાયાસુ ઘૈસ્તૈર્વા પાનીયૈઃ પ્રતિબદ્ધાસ્તિષ્ઠન્તિ, અન્યાશ્ચ શબ્દયન્તિ-આચાત

૧૪. ઇમં ચૈવ પદાણંતિ, તંમિ સત્થે કેઢ તેસિં પડિસુણંતિ, કેઢ ણ સુણંતિ, જે સુણંતિ તે હ્હાત્તણ્હા-ઇયાણં દુક્કણં આભાગી જાયા, જે ન સુણંતિ તે ચિપ્પમેવ અપડિબદ્ધા અદ્ધાણ સીસં ગતું ઉદયસ્સ સીયલસ્સ છાયાણં ચ આભાગી જાયા । જહા તે પુરિસા વિસીયંતિ તહા પાસથાઈ, જહા તે ણિચ્છિણ્ણા તહા સુસાહુ । અયં ગાથાર્થઃ ॥૧૧૭૫॥

સામ્પ્રતં યદુક્તમિદં પ્રધાનમિતિ ઘોષયન્તિ તદ્દર્શયન્તિ—

નીયાવાસવિહારં ચેદ્યભત્તિ ચ અજ્જિયાલાભં ।

વિગઈસુ ય પડિબંધં નિદ્દોસં ચોડયા ભિત્તિ ॥૧૧૭૬॥

વ્યાખ્યા—નિત્યવાસેન વિહારં, નિત્યવાસકલ્પમિત્યર્થઃ, ચૈત્યેષુ ભક્તિશ્રૈત્યભક્તિસ્તાં ચ, ચણ્ણાત્કુલકાર્યાદિપરિગ્રહઃ, આર્યિકાંભ્યો લાભસ્તં, ક્ષીરાદ્યા વિગતયોઽભિધીયન્તે તાસુ વિગતિષુ ચ ‘પ્રતિબન્ધમ્’ આસન્નં નિર્દોષં ચોદિતાઃ અન્યેનોદ્યતવિહારિણા ‘બ્રુવતે’ ભળન્તીતિ

હતા તેઓને બોલાવે છે કે - અરે ! અહીં આવો, આ જ પ્રધાન છે. (અર્થાત્ ચાલવાનું છોડી અહીં આરામ કરો.)

તે સાર્થમાં કેટલાકો તેમની વાત સાંભળે છે, કેટલાકો સાંભળતા નથી. જે લોકો સાંભળે છે. (અને ત્યાં જ આરામ કરવા બેસે છે. પાણી વિગેરે અલ્પ હોવાને કારણે પૂરું થઈ જાય છે અને સાર્થ આગળ નીકળી ગયો છે. એટલે) તેઓ ક્ષુધા, તુષ્ણા વિગેરે દુઃખોના ભાગી બન્યા. જેઓએ તેમની વાત સાંભળ્યા વિના સાર્થ સાથે આગળને આગળ પ્રયાણ કર્યું, તેઓ તે પાણી - છાયાદિમાં રાગી બન્યા વિના શીઘ્ર માર્ગના અંતે જઈને=સ્થાને પહોંચીને ઠંડા પાણી અને છાયાના ભાગી બન્યા. જેઓ વચ્ચે જ રહી જવાને કારણે દુઃખી થાય છે તેના જેવા પાર્શ્વસ્થાદિ જાણવા અને જેઓ તે માર્ગને ઓળંગી ગયા તેના જેવા સુસાધુઓ જાણવા. ॥૧૧૭૫॥

અવતરશિક્ષા :- હવે પૂર્વે જે કહ્યું કે “આ જ પ્રધાન છે એવું તેઓ ઉદ્ઘોષણ કરે છે.” (તે પ્રધાન શું છે ?) તે જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- નિત્યવાસવડે વિચરવું અર્થાત્ એક જ સ્થાને રહેવું, ચૈત્યોને વિશે ભક્તિ, (અર્થાત્ ચૈત્ય=દેરાસરાદિ સંબંધી કાર્યોમાં ધ્યાન આપવું.) ‘ચ’ શબ્દથી કુલના કાર્યો વિગેરે જાણવા. સાધ્વીજીઓની લાવેલી ગોચરી વિગેરે વાપરવા. દૂધ વિગેરે વિગઈ જાણવી. અન્ય સંયમી સાધુવડે પ્રેરણા કરાતા શીતલવિહારી એવા આ પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓ વિગઈઓમાં આસક્તિને નિર્દોષ કહે છે. (આશય એ છે કે સંયમી સાધુઓ જ્યારે સંયમજીવનના પાલન માટે પ્રેરણા કરે ત્યારે આ પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓ તે તે આલંબનોને નજરમાં રાખી. નિત્યવાસ, ચૈત્યભક્તિ,

૧૪. इदम् चैव प्रधानमिति, तस्मिन् सार्थे केचित्तेषां प्रतिशृण्वन्ति, केचिन्न शृण्वन्ति, ये शृण्वन्ति ते क्षुधातृष्णा-दिकानां दुःखानामाभागिनो जाताः, ये न शृण्वन्ति ते क्षिप्रमेवाप्रतिबन्धा अध्वनः शीर्षं गत्वोदकस्य शीतलस्य छायायां चाभागिनो जाताः । यथा ते पुरुषा विषीदन्ति तथा पार्श्वस्थादयः, यथा ते निस्तीर्णास्तथा सुसाधवः ।

ગાથાર્થ: ॥૧૧૭૬॥

તત્ર નિત્યાવાસવિહારે સદોષં ચોદિતા: સન્તસ્તદા કથં વા નિર્દોષં ભુવત ઇત્યાહ-
જાહેવિ ય પરિતંતા ગામાગરનગરપટ્ટણમહંતા ।

તો કેઙ્ઞ નીયવાસી સંગમથેરં વવઙ્ઞસંતિ ॥૧૧૭૭॥

- 5 વ્યાખ્યા—યદાઽપિ ચ ‘પરિતાન્તા:’ સર્વથા શ્રાન્તા ઇત્યર્થ:; કિં કુર્વન્ત: સન્ત: ?-
ગ્રામાકરનગરપત્તનાન્યદન્તસ્સન્ત:; ગ્રામાદીનાં સ્વરૂપં પ્રસિદ્ધમેવ, અત: ‘કેચન’ નષ્ટનાશકા
નિત્યવાસિન:; ન તુ સર્વ એવ, કિં ?-સંગમસ્થવિરમાચાર્ય વ્યપદિશન્ત્યાલમ્બનત્વેન ઇતિ ગાથાર્થ:
॥૧૧૭૭॥ કથં ?-

સંગમથેરાયરિઓ સુદ્ધ તવસ્સી તહેવ ગીયત્થો ।

- 10 પેહિત્તા ગુણદોસં નીયાવાસે પવત્તો ડ ॥૧૧૭૮॥

વ્યાખ્યા—નિગદસિદ્ધા, ક: પુન: સંગમસ્થવિર ઇત્યત્ર કથાનક-કોલ્લંકારે ણયરે
સંગમથેરા, દુભિન્નક્ષે તેણ સાહુણો વિસજ્જિયા, તે તં ણયરં ણવ ભાગે કાકુણ

સાધ્વીલાભ, અને નિષ્કારણ વિગઈઓનું સેવન, આ બધાંને નિર્દોષ કહે છે=કાળના પ્રભાવે
આવું કરવામાં કોઈ દોષ નથી એમ કહે છે.) ॥૧૧૭૬॥

- 15 અવતરણિકા :- તેમાં (સંયમી સાધુઓવડે) નિત્યવાસરૂપે વિચરવું એ દોષયુક્ત છે એ
રીતે પ્રેરણા કરાયેલા પાર્શ્વસ્થાદિ કેવી રીતે નિત્યવાસને નિર્દોષ કહે છે ? તે જણાવે છે ⇨
ગાથાર્થ :- દીકાર્ય પ્રમાણે જણાવો.

- દીકાર્ય :- જ્યારે પણ સર્વ પ્રકારે થાકી ગયા. શું કરતા થાકી ગયા ? — ગામ, આકર,
નગર, પત્તનોમાં વિચરતા - વિચરતા થાકી ગયા. ગામાદિનું સ્વરૂપ (અનુયોગદ્વારાદિ સૂત્રોમાં)
20 પ્રસિદ્ધ જ છે. ગામાદિમાં વિચરતા થાકી ગયેલા હોવાથી નિત્યવાસી બનેલા એવા બધા નહીં
પણ કેટલાક નષ્ટનાશકો (=સ્વયં સંયમથી નષ્ટ થયેલા અને ઉન્માર્ગની દેશનાવડે અન્યના નાશક
નષ્ટનાશક કહેવાય છે.) શું કરે છે ? — સંગમસ્થવિરનામના આચાર્યને આવંબન તરીકે કહે
છે. (આશય એ છે કે - પાર્શ્વસ્થાદિઓ ગામાદિમાં વિચરતા - વિચરતા થાક્યા અને એક સ્થાને
નિત્યવાસ કર્યો. સંયમી સાધુઓએ પ્રેરણા કરી કે સાધુઓને એક સ્થાને રહેવું કલ્પે નહીં. આ
25 રીતે પ્રેરણા કરાયેલા તે પાર્શ્વસ્થાદિઓ પોતાના નિત્યવાસની પુષ્ટિમાટે સંગમસ્થવિરનામના
આચાર્યનું દષ્ટાન્ત આપે છે.) ॥૧૧૭૭॥ કેવી રીતે ? તે આગળ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- બહુ જ સારા તપસ્વી તેમ જ ગીતાર્થ એવા સંગમસ્થવિરનામના આચાર્ય ગુણ-
દોષને જોઈને નિત્યવાસમાં પ્રવૃત્ત થયા=નિત્યવાસ સ્વીકાર્યો.

દીકાર્ય :- ગાથાર્થ સ્પષ્ટ જ છે. સંગમસ્થવિર કોણ હતા ? તે માટે અહીં કથાનક જણાવે છે.

- 30 ✦ સંગમસ્થવિર આચાર્ય — નિત્યવાસ ✦

કોલ્લેરનામના નગરમાં સંગમસ્થવિર આચાર્ય બિરાજમાન હતા. તે નગરમાં દુષ્કાળ

૧૫. કોલ્લેર નગરે સંગમસ્થવિર:; દુર્ભિક્ષે તૈ: સાધવો વિસૃજ:; તે તત્રગરં નવ ભાગાન્ કૃત્વા ★ કોઙ્ઞ ॥

જંઘાબલપંરિહીણા વિહરંતિ, ણયરદેવયા કિર તેસિ ડવસંતા, તેસિ સીસો દત્તો ણામ આહિંડઓ
ચિરેણ કાલેણોદંતવાહગો આગઓ, સો તેસિ પડિસ્સાં ણ પવિસડ ણિયયાવાસિત્તિ કાઠં,
ખિવ્વલેલાં ઉગાહિયં હિંડંતાણં સંકિલિસ્સડ—કુણ્ઠોડયં સઢ્ઢકુલાણિ ણ દાણ્ઠિત્તિ, એગ્થ
સેઢ્ઢિકુલે રોવણિયાં ગહિયઓ દારઓ, છમ્માસા રોવંતગસ્સ, આયરિણ્ઠિ ચણ્ણુડિયા કયા—મા
રોવ, વાણમંતરીં મુક્કો, તેહિં તુઢેહિં પડિલાહિયા જઘિચ્છિણ, સો વિસજ્જિઓ, એતાણિ
તાણિ કુલાણિત્તિ આયરિયા સુદરં હિંડિરુણ અંતં પંતં ગહાય આગયા, સમુદ્દિઢા,

5

પડતા તેમણે પોતાના શિષ્યોને અન્ય સ્થાને મોકલી દીધા. પોતે જંઘાબળથી પરિહીન થવાથી
(=પગના ઘુટણાદિ નબળા પડવાને કારણે વિહાર કરી શક્તા ન હોવાથી) તે જ નગરને નવ
ભાગમાં વહેંચીને ત્યાં જ વિચરે છે (અર્થાત્ નિત્યવાસી બને છે.) વિશુદ્ધ-આચારોને લીધે
નગરનો અધિષ્ઠાયકદેવ તેમના તરફ આકર્ષાયો.

10

તેમનો દત્તનામનો આહિંડક (=જુદા જુદા સ્થાને વિચરતો) શિષ્ય લાંબા કાળ પછી
તેમની ખબર લેવા ત્યાં આવ્યો. તે દત્તશિષ્ય પોતાના ગુરુ નિત્યવાસી છે એવું જાણીને ગુરુના
ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતો નથી. (અર્થાત્ સાથે રહેતો નથી, પરંતુ જુદા ઉપાશ્રયમાં રહે છે,
કારણ કે આ શિષ્યને ખબર નથી કે પોતાના ગુરુને જંઘાબળ ક્ષીણ થવાને કારણે એક જ
સ્થાનમાં રહેવું પડ્યું છે. તે શિષ્ય તો એમ જ માને છે કે મારા ગુરુ શિથિલ થવાને કારણે
નિત્યવાસમાં રહે છે. માટે તે જુદા ઉપાશ્રયમાં રહ્યો.)

15

ભિક્ષાના સમયે પાત્રા લઈને ફરતાં વ્યવસ્થિત ભિક્ષા (ન મળવાથી) શિષ્ય સંકલેશ કરે
છે કે - આ આળસી ગુરુ શ્રાવકકુલો બતાવતા નથી. (ગુરુને શિષ્યના ઉદ્ભવેગની ખબર પડી
એટલે દત્તશિષ્યને લઈ ગુરુ શ્રાવકોના ઘરોમાં ગયાં.) ત્યાં એક શ્રેષ્ઠિના ઘરે તેના બાળકમાં
રોદની (રુદન કરાવનારી) વ્યંતરીએ પ્રવેશ કર્યો હતો. છ મહિનાથી તે બાળક સતત રડ્યા
કરતો હતો. (આ શ્રેષ્ઠિના ઘરે દત્તશિષ્ય સાથે આચાર્ય ગોચરી માટે આવ્યા. તે બાળકને સતત
રડતા જોઈને) આચાર્ય ચપટી વગાડીને કહ્યું - “હે બાળક ! તું રડ નહીં.” (આચાર્યનો પ્રભાવ
સહન ન થવાથી) વાણવ્યંતરી તે બાળકને છોડીને જતી રહી. જેથી ઘરના સભ્યો ખુશ થયેલા
ઈચ્છિત દ્રવ્યોને વહોરાવે છે. પછી શિષ્યને સ્વસ્થાને મોકલ્યો.

20

આ બધા તે (=સ્થાપનાદિ) કુલો છે માટે આચાર્ય (અન્ય ઘરોમાં) લાંબો કાળ ફરીને
અંત-પ્રાંત (=નીરસ) ગોચરી લઈને સ્વસ્થાને આવ્યા. ત્યાં ગોચરી વાપરી. સાંજે પ્રતિક્રમણના

25

૧૬. પરિક્ષીણજઙ્ગાબલા વિહરન્તિ, નગરદેવતા કિલ તેષામુપશાન્તા, તેષાં શિષ્યો દત્તો નામાહિણ્ડકશ્રિરેણ
કાલેનોદન્તવાહક આગતઃ, સ તેષાં પ્રતિશ્રયે ન પ્રાવિક્ષત્ નિત્યવાસીતિકૃત્વા, ભિક્ષાવેલાયામૌપગ્રહિકં
હિણ્ડમાનયોઃ સંકિલિણ્યતિ, વૃદ્ધોડયં શ્રાદ્ધકુલાનિ ન દર્શયતીતિ, એકત્ર શ્રેષ્ઠિકુલે રોદિન્યા ગૃહીતો દારકઃ,
ષણ્માસી રુદતિ, આચાર્યૈશ્વપુટિકા કૃતા મા રોદીઃ, વ્યન્તર્યા મુક્તઃ, તૈસ્તુષ્ટૈઃ પ્રતિલાભિતા યાદુચ્છિકેન, સ
વિમુષ્ટઃ, એતાનિ તાનિ કુલાનીતિ આચાર્યાઃ સુચિરં હિણ્ડયિત્વા અન્તપ્રાન્તં ગૃહીત્વાડગતાઃ, સમુદ્દિષ્ટાઃ,

30

૧૭ આવસ્સયઆલોચના઼ આચરિયા ભગન્તિ-આલોચ્ચ, સો ભગ્ન-તુભ્મેહિં સમં હિંદિઓત્તિ, તે ભગન્તિ-ધાઈપિંડો તે ભુક્તોત્તિ, ભગ્ન-અહસુહુમાણિત્તિ બહુ, દેવયા઼ અઙ્ગરત્તે વાસં અંધયારં ચ વિઙ્ગવિયં એસ હીલેઙ્ગિત્તિ, આચરિએહિં ભગિઓ-અતીહિ, સો ભગ્ન-અંધયારોત્તિ, આચરિએહિં અંગુલી પદાઙ્ગયા, સા પજ્જલિયા, આઙ્ગો આલોચ્ચ, આચરિયાવિ ણવ ભાગે પરિકહંતિ, એવમયં પુઙ્ગલંબણો ણ હોઙ્ગ સલ્લેસિં મંદધમ્માણમાલંબણન્તિ ॥૧૧૭૮॥ આહ ચ-

ઓમે સીસપવાસં અપ્પહિંબંધં અજંગમત્તં ચ ।

ન ગણંતિ એગ્ગિત્તે ગણંતિ વાસં નિયયવાસી ॥૧૧૭૯॥

સમયે આચાર્યે શિષ્યને કહ્યું - “દિવસે લાગેલ અતિયારની આલોચના કર.” દત્તે કહ્યું - “હું તો તમારી સાથે જ ફરતો હતો.” (એમાં અતિયાર ક્યાં કોઈ લાગ્યા છે ? અર્થાત્ અતિયાર લાગ્યા નથી.)

આચાર્યે કહ્યું - “તેં આજે ધાત્રીદોષથી દૂષિત (ચપાટી વગાડવા દ્વારા બાળકને વ્યંતરી મુક્ત કર્યો અને માતા-પિતાએ તેથી ખુશ થઈને ગોચરી વહોરાવી માટે ધાત્રીદોષથી દૂષિત) ગોચરી વાપરી છે.” ત્યારે તેણે કહ્યું - “મારા અતિ સૂક્ષ્મ દોષો (આ ગુરુ જુએ) છે. (જ્યારે નિત્યવાસાદિ પોતાના મોટા દોષો જોતા નથી)” એમ કહી પ્રતિક્રમણ બાદ તે બેસી ગયો. આ સાધુ ગુરુની હીલના કરે છે (તેથી એને ઠેકાણે લાવું એવા વિચારથી) દેવ અર્ધરાત્રિએ વરસાદ અને ધોર અંધકાર વિકુર્વે છે. (તેથી શિષ્ય ભય પામે છે.)

આચાર્યે કહ્યું - “મારી પાસે આવી જા.” તેણે કહ્યું - “અંધકાર હોવાથી મને કશું દેખાતું નથી.” ત્યારે આચાર્યે (પોતાના સંયમ પ્રભાવથી થૂંકદ્વારા પ્રકાશિત થતી) આંખની બતાવી. તે પ્રકાશવાળી હતી. (એના પ્રકાશને જોઈ શિષ્યે વિચાર્યું કે ગુરુ તો અગ્નિકાયનો પણ ઉપયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે દરેક બાબતમાં તે ગુરુના અવગુણો જોતો હતો. ત્યારે શાસન દેવે તેને “ગૌતમ જેવા ગુરુનો તું પરાભવ કરે છે, હે પાપી ! શું તારે દુર્ગતિમાં જવું છે ? વિગેરે કર્કશ ઠપકો આપ્યો. તેથી સત્ય હકીકત જાણતા તે) પોતાની ભૂલોથી પાછો ફર્યો, અને આલોચના કરી. આચાર્ય પણ નગરના નવ ભાગો કર્યાની વાત કરે છે. આ પ્રમાણે આ પુણ્યલંબનવાળા સંગમાચાર્ય સર્વ મંદધર્મીઓને આલંબનરૂપ બનતા નથી. ॥૧૧૭૮॥ (મંદધર્મીઓને તેઓ આલંબનરૂપ કેમ બનતા નથી ?) તે કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- દીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

૧૭. આવશ્યકાલોચનાયામાચાર્યા ભગન્તિ-આલોચ્ચ, સ ભગન્તિ-યુષ્માભિઃ સમં હિંદિત્તિ, તે ભગન્તિ-ધાત્રીપિંડસ્ત્વયા ભુક્ત ઇતિ, ભગન્તિ-અતિસૂક્ષ્મતરાણ્યેતાનીતિ ઉપવિષ્ટઃ, દેવતયાઽર્ધરાત્રે વર્ષાં અન્ધકારશ્ચ વિકુર્વિતૌ એષ હીલતીતિ, આચાર્યૈર્ભગિતઃ-આગચ્છ, સ ભગન્તિ-અન્ધકાર ઇતિ, આચાર્યૈરઙ્ગુલી પ્રદર્શિતા, સા પ્રજ્વલિતા, આવૃત્ત આલોચ્ચયતિ, આચાર્યા અપિ નવ ભાગાન્ પરિકથયન્તિ, એવમયં પુણ્યલંબનો ન ભવતિ સર્વેષાં મન્દધર્માણામાલંબનમિતિ ।

વ્યાખ્યા-‘ઓમે’ દુર્ભિક્ષે ‘શિષ્યપ્રવાસં’ શિષ્યગમનં, તથા તસ્યૈવ ‘અપ્રતિબન્ધમ્’ અનભિષ્વજ્ઞમ્ ‘અજઙ્ગમત્વં’ વૃદ્ધત્વં ચ, ચશબ્દાત્તત્રૈવ ક્ષેત્રે વિભાગભજનં ચ, ઇદમાલમ્બનજાલં ‘ન ગણયન્તિ’ ન પ્રેક્ષન્તે, નાલોચયન્તીત્યર્થઃ, કિન્તુ એકક્ષેત્રે ગણયન્તિ વાસં ‘નિત્યવાસિનઃ’ મન્દધિય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૭૯॥

નિત્યાવાસવિહારદ્વારં ગતં, ચૈત્યભક્તિદ્વારમધુના-

5

ચેડયકુલગણસંઘે અત્રં વા કિંચિ કાઠ નિસ્સાણં ।

અહવાવિ અજ્જવયરં તો સેવંતી અકરણિજ્જં ॥૧૧૮૦॥

વ્યાખ્યા-ચૈત્યકુલગણસંઘાનુ, અન્યદ્વા ‘કિંચિદ્’ અપુષ્ટમવ્યવચ્છિત્યાદિ ‘કૃત્વા નિશ્રાં’ કૃત્વાઽઽલમ્બનમિત્યર્થઃ, કથં ?-નાસ્તિ કશ્ચિદિહ ચૈત્યાદિપ્રતિજાગરકઃ અતોઽસ્માભિરસંયમો-ઽઙ્ગીકૃતઃ, મા ભૂચ્ચૈત્યાદિવ્યવચ્છેદ ઇતિ, અથવાઽપ્યાર્યવૈરં કૃત્વા નિશ્રાં તતઃ સેવન્તે ‘અકૃત્યમ્’ 10
અસંયમં મન્દધર્માણ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૦॥

ટીકાર્થ :- (મંદધર્મીઓનું સંગમાચાર્યનું આલંબન પુષ્ટાલંબન નથી કારણ કે તેઓ હવે જે બતાવે છે તે જોતા તો છે જ નહીં. →) સંગમાચાર્યે દુર્ભિક્ષમાં શિષ્યોને અન્ય સ્થાને મોકલ્યા, તથા (વસતિ-આહારાદિમાં) તેમનું નિઃસંગમપણું અને વૃદ્ધત્વ, ‘ચ’ શબ્દથી તે જ નગરમાં નવ વિભાગો કરવા, મંદધર્મીઓ આ બધા આલંબનસમૂહને (=આચાર્યે પાળેલી જે જયણાઓ છે તેને) જોતા નથી=વિચારતા નથી. માત્ર એક ક્ષેત્રમાં આચાર્ય રહ્યા તે જ તેઓ=મંદધર્મીઓ જુએ છે. 15

(ટૂંકમાં સંગમાચાર્ય એક જ સ્થાનમાં રહ્યા તેમાં એમને કોઈ દોષ નહોતો માટે અમે=મંદધર્મીઓ પણ એક જ સ્થાનમાં રહેવારૂપ નિત્યવાસ સ્વીકારીએ છીએ. આ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થો સંગમાચાર્યનું આલંબન લઈને નિત્યવાસને નિર્દોષ કહે છે. પરંતુ પાર્શ્વસ્થો સંગમાચાર્ય જંબાબળની ક્ષીણતા વિગેરેને કારણે નિત્યવાસી બન્યા એ જોતા નથી. માટે તેમનું આ આલંબન પુષ્ટાલંબન બનતું નથી.) ॥૧૧૭૯॥ 20

અવતરણિકા :- નિત્યવાસવિહારનામનું દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ચૈત્યભક્તિદ્વારને કહે છે →

ગાથાર્થ :- ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘ અથવા અન્ય બીજું કંઈક આલંબન લઈને અથવા વજ્રસ્વામીનું આલંબન લઈને અકરણીયને સેવે છે. 25

ટીકાર્થ :- ચૈત્ય, કુલ, ગણ, સંઘનું આલંબન લઈને અથવા બીજું કંઈક અવ્યવસ્થિતિ વિગેરે અપુષ્ટાલંબન લઈને, - જેમ કે “અહીં ચૈત્યાદિનું રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી. તેથી ચૈત્યાદિનો વિનાશ ન થાય તે માટે અમે ચૈત્યાદિસંબંધી બધી જવાબદારી માથે લીધી છે.” આવા પ્રકારની અવ્યવસ્થિતિ વિગેરેનું આલંબન લઈને, અથવા આર્ય=પૂજ્ય એવા વૈરસ્વામી (=વજ્રસ્વામી)નું આલંબન લઈને મંદધર્મી એવા પાર્શ્વસ્થો અસંયમને સેવે છે. (એ જ પ્રમાણે 30
કુલ, ગણ, સંઘની વૈયાવચ્ચ જેમ વિષ્ણુકુમારે કરી તેમ કરવા યોગ્ય છે વિગેરે આલંબનો લઈ અસંયમને સેવે છે. ઇતિ ચૂર્ણો). ॥૧૧૮૦॥

ચેદ્વયપૂયા કિં વયરસામિણા મુણિયપુવ્વસારેણં ।

ન કયા પુરિયાઇ ? તઓ મુક્કલ્લંગં સાવિ સાહૂણં ॥૧૧૮૧॥

વ્યાખ્યા—અક્ષરાર્થઃ સુગમઃ, ભાવાર્થઃ કથાનકાદવસેયઃ, તચ્ચાથઃ કથિતમેવ ॥૧૧૮૧॥
તત્ર વૈરસ્વામિનમાલમ્બનં કુર્વાણા इदं નેક્ષન્તે મન્દધિયઃ, કિમિત્યાહ—

5 ઓહાવણં પેરેસિં સતિત્થઽબ્ભાવણં ચ વચ્છલ્લં ।

ન ગણંતિ ગણેમાણા પુવ્વુચ્ચિયપુપ્ફમહિમં ચ ॥૧૧૮૨॥

વ્યાખ્યા—‘અપભ્રાજનાં’ લાઞ્ઞનાં ‘પેરેષાં’ શાક્યાદીનાં સ્વતીર્થોદ્ધાવનાં ચ દિવ્યપૂજાકરણેન તથા ‘વાત્સલ્યં’ શ્રાવકાણાં, એતન્ન ગણયન્ત્યાલમ્બનાનિ ગણયન્તઃ સન્તઃ, તથા પૂર્વાવચિતપુષ્પમહિમાનં ચ ન ગણયન્તીતિ—પૂર્વાવચિતૈઃ—પ્રાગ્મૃહીતૈઃ પુષ્પૈઃ—કુસુમૈર્મહિમા—યાત્રા તામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૨॥

ચૈત્યભક્તિદ્વારં ગતમ્, અધુનાઽઽર્યિકાલાભદ્વારં, તત્રેયં ગાથા—

અજ્જિયલાભે ગિદ્ધા સણ્ણ લાભેણ જે અસંતુદ્ધા ।

ભિક્ષુચારિયાભગ્ગાં અન્નિયપુત્તં વવઇસંતિ ॥૧૧૮૩॥

15 ગાથાર્થ :- પૂર્વોનું રહસ્ય જેમણે જાણેલું છે એવા વજ્રસ્વામીએ શું પુરિકાનગરીમાં ચૈત્યપૂજા નહોતી કરી ? (અર્થાત્ કરી જ હતી.) માટે તે ચૈત્યપૂજા પણ સાધુઓ માટે મોક્ષનું કારણ છે.

ટીકાર્થ :- અક્ષરાર્થ સુગમ છે. ભાવાર્થ કથાનકથી જાણવો, અને તે કથાનક પૂર્વે (ભાગ-૩ માં) કહી જ ગયા છે. ॥૧૧૮૧॥ તેમાં વજ્રસ્વામીનું આલંબન લેનારા મંદબુદ્ધિ એવા પાર્શ્વસ્થો આ તો જોતા નથી. શું જોતા નથી ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

20 ટીકાર્થ :- આલંબનરૂપે ગણતા એવા પાર્શ્વસ્થો આ રીતે ચૈત્યપૂજા કરેવાથી બૌદ્ધલોકોની અપભ્રાજનાને અને પોતાના તીર્થની પ્રભાવનાને, તથા શ્રાવકોના વાત્સલ્યને જોતા નથી. (અર્થાત્ અન્યધર્મોની અપભ્રાજનાદિ જે ફલો પ્રાપ્ત થયા એ તો આ લોકો જોતા નથી. માત્ર વજ્રસ્વામીએ ચૈત્યપૂજા કરી એટલું જ જુએ છે. પરંતુ શા માટે કરી ? વિગેરે જોતા નથી. તથા બીજું શું જોતા નથી ? તે કહે છે કે) પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા એવા પુષ્પોવડે જે મહિમા થયો. તેને આ લોકો જોતા નથી. પૂર્વે-અવચિત એટલે પહેલેથી જ ચૂંટેલા (અર્થાત્ માળીએ પોતાના કાર્ય માટે પહેલેથી જ ચૂંટીને રાખેલા અને અગ્નિધરના ધૂમાડાથી અચિત થયેલા इति ચૂળૌં દીપિકાયાં ચ) એવા પુષ્પોવડે આ મહિમા=યાત્રા કરાઈ એ બધું આ લોકો જોતા નથી. ॥૧૧૮૨॥

અવતરણિકા :- ચૈત્યભક્તિદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે આર્યિકલાભ દ્વાર છે, તેમાં આ પ્રમાણેની ગાથા જાણવી ⇨

30 ગાથાર્થ :- પોતાના લાભવડે જેઓ અસંતુષ્ટ છે (અને માટે જ) સાધ્વીલાભમાં આસક્ત, ભિક્ષાચર્યાથી થાકી ગયેલા એવા મંદધર્મીઓ અર્ણિકાપુત્રનામના આચાર્યનું દષ્ટાન્ત આપે છે.

વ્યાખ્યા—આર્યિકાખ્યો લાભ આર્યિકાલાભસ્તસ્મિન્ ‘ગૃહ્ણાઃ’ આસક્તાઃ ‘સ્વકીયેન’ આત્મીયેન લાભેન યેઽસન્તુષ્ટા મન્દધર્માણઃ ભિક્ષાચર્યાયા ભગ્ના ભિક્ષાચર્યાભગ્નાઃ, ભિક્ષાટનેન નિર્વિણ્ણા इत्यर्थः, તે હિ સુસાધુના ચોદિતાઃ સન્તોઽભક્ષ્યોઽયં તપસ્વિનામિતિ ‘અન્નિકાપુત્રમ્’ આચાર્ય વ્યપદિશન્ત્યાલમ્બનત્વેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૩॥ કથમ્ ?—

અન્નિયપુત્તાયરિઓ ભત્તં પાણં ચ પુપ્ફચૂલાણ ।

5

उवणीयं भुञ्जंतो तेणेव भवेण अंतगडो ॥૧૧૮૪॥

વ્યાખ્યા—અક્ષરાર્થો નિગદસિદ્ધઃ ॥૧૧૮૪॥ ભાવાર્થઃ કથાનકાદવસેયઃ, તત્ત્વ યોગ-સદ્ગ્રહેષુ વક્ષ્યતે । તે ચ મન્દમતયં ઇદમાલમ્બનં કુર્વન્તઃ સન્તઃ ઇદમપરં નેક્ષન્તે, કિમ્ ?, અત આહ—

गयसीसगणं ओमे भिक्षायरियाअपच्चलं थेरं ।

10

न गणंति सहावि सढा अज्जियलाहं गवेसंता ॥૧૧૮૫॥

વ્યાખ્યા—ગતઃ શિષ્યગણોઽસ્યેતિ સમાસસ્તમ્ ‘ઓમે’ દુર્ભિક્ષે ભિક્ષાચર્યાયામ્ અપચ્ચલઃ—અસમર્થઃ ભિક્ષાચર્યાઽપચ્ચલસ્તં ‘સ્થવિરં’ વૃદ્ધમ્ એવંગુણયુક્તં ‘ન ગણયન્તિ’ નાલોચયન્તિ ‘સહાવિ’ સમર્થાઃ, અપિશબ્દાત્સહાયાદિગુણયુક્તા અપિ, શઠા—માયાવિનઃ આર્યિકાલાભં

ટીકાર્થ :- સાધ્વીજીઓ પાસેથી જે લાભ (=ગોયરીની પ્રાપ્તિ) તે આર્યિકાલાભ. તેને વિશે આસક્ત થયેલા, પોતાને પ્રાપ્ત થતી ગોયરીથી અસંતુષ્ટ, ભિક્ષાચર્યાથી ભાંગી ગયેલા એટલે કે થાકી ગયેલા એવા મંદધર્મીઓને સુસાધુઓ પ્રેરણા કરે કે - “તપસ્વીઓને=સાધુઓને આવા પ્રકારનો ગોયરીપિંડ કલ્પે નહીં.” ત્યારે તેઓ અર્થિકાપુત્રનામના આચાર્યને દૃષ્ટાન્ત તરીકે કહે છે. ॥૧૧૮૩॥ કેવી રીતે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પુષ્પચૂલા સાધ્વીવડે લવાયેલા ભાત-પાણીને વાપરતા એવા અર્થિકાપુત્રાચાર્ય તે જ ભવે અંતકૃત્ કેવલી થઈને મોક્ષમાં ગયા છે. 20

ટીકાર્થ :- અક્ષરાર્થ સુગંભ છે. ભાવાર્થ કથાનકથી જાણવો કે જે આગળ (ભાગ-૬માં) યોગસંગ્રહમાં જણાવશે. ॥૧૧૮૪॥ (આશય — તે મંદધર્મીઓ કહે છે કે - જો આર્યિકાલાભમાં દોષ હોત તો અર્થિકાપુત્રનો મોક્ષ થાત નહીં. પરંતુ થયો માટે આમાં કોઈ દોષ નથી.) આ રીતે અર્થિકાપુત્રનું આલંબન લેનારા તે મંદધર્મીઓ બીજું કશું જોતા નથી. તે બીજું શું છે ? તે કહે છે ⇨ 25

ગાથાર્થ :- દુર્ભિક્ષમાં શિષ્યગણને મોકલી દેનારા, ભિક્ષાચર્યામાં અસમર્થ, વૃદ્ધ આચાર્યને માયાવી, સમર્થ હોવા છતાં પણ આર્યિકાલાભને ઈચ્છતા એવા પાર્શ્વસ્થો જોતા નથી.

ટીકાર્થ :- દુર્ભિક્ષ હોવાના કારણે મોકલી દીધો છે શિષ્યગણ જેમનાવડે એવા, તથા પોતે ભિક્ષા લેવા જવામાં અસમર્થ, વૃદ્ધ. આવા બધા એટલે કે અસમર્થત્વ, વૃદ્ધત્વ વિગેરે ગુણોવાળા આચાર્યને સમર્થ પાર્શ્વસ્થો જોતા નથી. ‘અપિ’ શબ્દથી પાર્શ્વસ્થાદિ તો અન્ય સાધુઓની સહાયાદિ 30

‘ગવેસંતિ’ત્તિ અન્વિષન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૫॥

ગતમાર્થિકાલાભદ્ધારં, વિગતિદ્વારમધુના, તત્રેયં ગાથા—

ભત્તં વા પાણં વા ભુત્તૂણં લાવલવિયમવિસુદ્ધં ।

તો અવજ્જપડિચ્છન્ના ઉદાયણરિસિં વવડ્ઢસંતિ ॥૧૧૮૬॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘ભત્તં વા’ ઓદનાદિ ‘પાણં વા’ દ્રાક્ષાપાનાદિ ‘ભુત્ત્વા’ ઉપભુજ્ય ‘લાવલવિય’ન્તિ લૌલ્યોપેતમ્ ‘અવિશુદ્ધં’ વિગતિસમ્પર્કદોષાત્, તથા ચ-નિષ્કારણે પ્રતિષિદ્ધ એવ વિગતિપરિભોગઃ, ઉક્તં ચ—

“વિગઈ વિગઈમીઓ વિગઈગયં જો ડ મુંજણ સાહુ ।

વિગઈ વિગઈસહાવા વિગઈ વિગઈ બલા ણેડ ॥૧૧” ત્તિ,

- 10 તતઃ કેનચિત્સાધુના ચોદિતાઃ સન્તઃ ‘અવદ્યપ્રતિચ્છન્નાઃ’ પાપપ્રચ્છાદિતાઃ ‘ઉદાયણરિસિં’ ઉદાયનઋષિં વ્યપદિશન્ત્યાલમ્બનત્વેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૬॥

ગુણોથી યુક્ત પણ છે. (અર્થાત્ આચાર્ય સહાય વિનાના હતા, ગોચરચર્યામાં અસમર્થ હતા, વૃદ્ધ હતા, જ્યારે પાર્શ્વસ્થો સહાયવાળા છે, સમર્થ છે, યુવાન છે, છતાં આચાર્યના કારણોને જોયા વિના માત્ર) માયાવી એવા તેઓ આર્યિકાલાભને ઈચ્છે છે. ॥૧૧૮૫॥

- 15 અવતરણિકા :- આર્યિકાલાભદ્ધાર પૂર્ણ થયું. હવે વિગઈ દ્વાર જણાવે છે. તેમાં આ ગાથા જણાવી ⇨

ગાથાર્થ :- લોલુપતાથી યુક્ત, અશુદ્ધ એવા ભક્ત-પાનને વાપરીને પોતાના પાપોનું આચ્છાદન કરનારા પાર્શ્વસ્થો ઉદાયનઋષિને દૃષ્ટાન્ત તરીકે કહે છે.

- 20 દીકાર્થ :- ભાત વિગેરે ભોજનને અથવા દ્રાક્ષાનું પાણી વિગેરે પાણીને વાપરીને (તે ભોજન-પાણી કેવા છે ?-) લોલુપતાથી યુક્ત, અને વિગઈથી યુક્ત હોવાથી અશુદ્ધ. -(અહીં અશુદ્ધ એટલા માટે છે કે) નિષ્કારણ વિગઈ વાપરવાનો નિષેધ છે કહ્યું છે - “વિગઈ= દુર્ગતિથી ડરેલો એવો જે સાધુ દૃઢાદિ વિગઈને કે વિગઈગતને=દૃઢાદિમાંથી બનાવેલી નીવિયાતી વસ્તુને (નિષ્કારણ) વાપરે છે, (તે સાધુ દુર્ગતિમાં જાય છે એમ વાક્યશેષ જોડવો, કારણ કે) વિગઈ બળાત્કારે નહીં ઈચ્છતા એવા પણ જીવને વિગતિમાં=નરકાદિદુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. (તે પણ એટલા માટે કે) વિગઈ એ વિકૃતિના=વિકાર ઉત્પન્ન કરવાના સ્વભાવવાળી છે. ॥૧૧”

- 25 તેથી=વિગઈ એ દુર્ગતિમાં લઈ જનાર હોવાથી કોઈ સાધુએ વિગઈભક્ષણ ન કરવાની પ્રેરણા કરતા પોતાના પાપોને છુપાવનારા એવા તે પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓ ઉદાયનઋષિને આલંબન તરીકે કહે છે. ॥૧૧૮૬॥

૧૮. વિકૃતિં વિગતિમીતો વિકૃતિગતં યસ્તુ મુદ્ધુક્ટે સાધુઃ । વિકૃતિર્વિકૃતિસ્વભાવા વિકૃતિર્વિગતિં બલાન્નયતિ

અત્ર કથાનકં-વીતંભૌ ણચરે ઉદાયણો રાયા જાવ પવ્વહ્મો, તસ્સ ભિક્ષાહારસ્સ વાહી જાઓ, સો વિજ્જેહિં ભણિઓ-દધિણા મુંજાહિ, સો કિર મઙ્ગરઓ વહ્યાયે અચ્છિઓ, અણયા વીયમયં ગઓ, તત્થ તસ્સ મગ્ગિણિજ્જો કેસી રાયા, તેણં ચેવ રજ્જે ઠાવિઓ, કેસીકુમારોઽમચ્છેહિં ભણિઓ-એસ પરીસહપરાજિઓ રજ્જં મગ્ગહ્મ, સો મળહ્મ-દેમિ, તે મળાન્તિ-
 5 ણ એસ રાયથમ્મોત્તિ વુગ્ગાહેહ્મ, ચિરેણ પહિસ્સુયં, કિં કજ્જહ્મ ? , વિસં તસ્સ વિજ્જહ્મ, એગાએ પસુપાલીએ ઘરે પયુત્તં-દધિણા સહ દેહિન્તિ, સાં પદિણ્ણા, દેવયાએ અવહિયં, મળિઓ ય-મહરિસિ ! તુજ્ઞ વિસં દિણ્ણં, પરિહરાહિ દહિં, સો પરિહરિઓ, રોગો વધિત્થમારહ્મો, પુણો પગહિઓ, પુણો પઠ્ઠં વિસં, પુણો દેવયાએ અવહરિયં, તહ્મં વારં દેવયાએ વુચ્છહ્મ, પુણોવિ

❖ ઉદાયન ઋષિ ❖

વીતભયનગરમાં ઉદાયનરાજા હતો વિગેરેથી લઈ તેણે દીક્ષા લીધા સુધીનું સર્વ વર્ણન જાણી લેવું. દીક્ષા લીધા બાદ ભિક્ષામાં મળતા જે-તે આહારથી તેમને રોગ ઉત્પન્ન થયો. વૈદ્યોએ તેમને કહ્યું - “દહીં સાથે તમારે આહાર કરવો.” તે પૂજ્ય ગોકુળમાં રોકાયા. ત્યાંથી એક દિવસ વીતભયનગરમાં ગયા. ત્યાં તેમનો ભાણિયો કેશી રાજા હતો. ઉદાયને (ઋષિ બન્યા પૂર્વે) જ પોતાના રાજ્ય ઉપર કેશીને સ્થાપિત કર્યો હતો.

મંત્રીઓએ કેશીકુમારને કહ્યું - “આ ઉદાયનઋષિ પરિષદથી થાકેલા અહીં આવીને તમારી પાસેથી રાજ્ય પાછું માંગશે.” કુમારે કહ્યું - “હું આપી દઈશ.” મંત્રીઓ કુમારને સમજાવે છે કે - “રાજ્ય આ રીતે પાછું આપવું એ રાજધર્મ નથી.” એમ કહી રાજ્ય પાછું ન આપે એ માટે જુદી જુદી રીતે સમજાવે છે. ઘણું સમજાવ્યા બાદ કુમાર તે વાતનો સ્વીકાર કરે છે અને કહે છે કે - “હવે શું કરવું ?” મંત્રીઓએ સલાહ આપી કે - “તેમને વિષ આપી દેવાય.”

એક ગોવાળણના ઘરે જણાવી દીધું કે - “મુનિ ગોચરી વહોરવા આવે ત્યારે વિષમિશ્રિત દહીં વહોરાવવું.” ગોવાળણે વિષમિશ્રિત દહીં વહોરાવ્યું. પરંતુ તપથી આકર્ષિત દેવે દહીંમાંથી વિષ દૂર કર્યું અને કહ્યું - “હે મહર્ષિ ! તમને વિષ દેવામાં આવ્યું છે તેથી આ દહીંનો ત્યાગ કરો. તેમણે દહીં વાપરવાનું બંધ કર્યું, જેથી રોગ વધવા લાગ્યો. ફરી દહીં ગ્રહણ કરવા ગોકુળમાં આવ્યા. ફરી દહીંમાં વિષ મિશ્રિત કર્યું. દેવે ફરી વિષ દૂર કર્યું.

૧૧. વીતભયે નગરે ઉદાયનો રાજા યાવત્પ્રવ્રજિતઃ, તસ્ય ભિક્ષાહારસ્ય વ્યાધિર્જાતઃ, સ વૈદ્યૈર્ભણિતઃ-દથ્ના મુહુક્ષ્વ સ કિલ મઙ્ગરકો વ્રજિકાયાં સ્થિતઃ, અન્યદા વીતભયં ગતઃ, તત્ર તસ્ય મગ્ગિણેયઃ કેશી રાજા, તેનૈવ રાજ્યે સ્થાપિતઃ, કેશિકુમારોઽમાત્યૈર્ભણિતઃ-એષ પરીસહપરાજિતઃ રાજ્યં માર્ગયતિ, સ મળાન્તિ-દદામિ, તે મળાન્તિ-નૈષ રાજધર્મ ઇતિ વ્યુદ્ગ્રાહયતિ, ચિરેણ પ્રતિશ્રુતં, કિં ક્રિયતાં ? , વિષં તસ્મૈ દદાતુ, એકસ્યાઃ પશુપાલ્યા ગૃહે પ્રયુક્તં-દથ્ના સહ દેહીતિ, સા પ્રદત્તવતી, દેવતયાઽપહતં, મળિતશ્ચ-મહર્ષે ! તુથ્યં વિષં દત્તં, પરિહર દધિ, સ પરિહતવાન, રોગો વધિત્થમારહ્મઃ, પુનઃ પ્રગૃહીતં, પુનઃ પ્રયુક્તં વિષં, પુનર્દેવતયાઽપહતં, તૃતીયવારં દેવતયોચ્યતે, પુનરપિ ★ સો પહિદિણ્ણા । + વાદ્ધિહ્મ ।

દિણ્ણં, તંપિ અવહિયં, સા તસ્સ પચ્છઓ પહિંડિયા, અણ્ણયા પમત્તાએ દેવયાએ વિન્નં, કાલગઓ, તસ્સ ય સેજ્જાતરો કુંભગારો, તંમિ કાલગએ દેવયાએ પંસુવરિસં પાડિયં, સો અવહિઓ અણવરાહિત્તિકાઠં સિણવલ્લીએ કુંભકારખેવો ણામ પટ્ટણં તસ્સ ણામેણ જાયં જત્થ સો અવહરિઠં ઠવિઓ, વીતભયં ચ સવ્વં પંસુણા પેલ્લિયં, અજ્જવિ પંસુઓ અચ્છંતિ, એસ 5 કારણિગોત્તિકદ્ધુ ન હોઢ સવ્વેસિમાલંબણંતિ ॥ આહ ચ—

સીયલલુક્ષ્ણાણ્ણચિયં વણ્ણસુ વિગઈગણ જાવિતં ।

હઢ્ઢાવિ ભણંતિ સઢ્ઢા કિમાસિ ઉદાયણો ન મુણી ? ॥૧૧૮૭॥

વ્યાખ્યા—શીતલં ચ તત્ રૂક્ષં ચ શીતલરૂક્ષમ્, અન્નમિતિ ગમ્યતે, તસ્યાનુચિતઃ—
અનનુરૂપઃ, નરેન્દ્રપ્રવ્રજિતત્વાદ્રોગાભિભૂતત્વાચ્ચ શીતલરૂક્ષાનુચિતસ્તં, ‘વ્રજેષુ’ ગોકુલેષુ
10 ‘વિગતિગતેન’ વિગતિજાતેન યાપયન્તં સન્તં ‘હઢ્ઢાવિ’ત્તિ સમર્થા અપિ ભણન્તિ શઠાઃ—
કિમાસીદુદાયનો ન મુનિઃ ?, મુનિરેવ વિગતિપરિભોગે સત્યપિ, તસ્માન્નિર્દોષ એવાયમિતિ
॥૧૧૮૭॥

ત્રીજી વાર દેવે સૂચન કર્યું. ફરી શ્રદ્ધા કરવા ગયા જેમાં ફરી વિષ આપ્યું. તેને દેવે દૂર કર્યું. હવે તે દેવ ઋષિની પાછળ જ ધ્યાન રાખવા ફરે છે. પરંતુ એકવાર દેવ પ્રમાદમાં પડ્યો
15 અને અહીં ઋષિને વિષમિશ્રિત દહીં વહોરાવ્યું. વાપરતા ઋષિ ફાળ પામ્યા. ઋષિનો શય્યાતર એક કુંભકાર હતો. તે ઋષિ જ્યારે મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે દેવે (શુસ્સામાં આવીને) નગરમાં ધૂળનો વરસાદ કર્યો. આ શય્યાતરનો કોઈ અપરાધ નથી એમ વિચારીને તેને ત્યાંથી ઉંચકીને સેનાપલ્લી નામના નગરમાં મૂક્યો. જ્યાં તેને અપહરણ કરીને મૂક્યો તે નગરનું નામ કુંભકારક્ષેપ પડી ગયું અને વીતભયનગર આખું ધૂળથી ભરાઈ ગયું. આજે પણ તે નગરના સ્થાને ધૂળના ઢગલા
20 છે. ઉદાયનઋષિએ કારણથી દહીંનું ભક્ષણ કર્યું હોવાથી પાર્શ્વસ્થાદિ સર્વને આલંબનરૂપ બનતા નથી. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- દીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

દીકાર્થ :- ઠંડા અને રૂક્ષ એવા અન્ન માટે તે ઉદાયનઋષિ અનુરૂપ નહોતા કારણ કે તેઓ રાજા થઈને દીક્ષા લીધી હતી (માટે એમની કાયા સુકુમાલ હતી) અને પોતે રોગી હતા.
25 તેથી આવા અન્ન માટે અયોગ્ય હોવાથી ગોકુળોમાં વિગઈથી મિશ્રિત એવા ભોજનવડે પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. (એ આ મંદધર્મીઓ જોતા નથી. અને) તે માયાવીઓ કહે છે કે - શું ઉદાયન એ મુનિ નહોતા ? વિગઈનો પરિભોગ કરવા છતાં પણ મુનિ જ હતા. તેથી વિગઈનો પરિભોગ=ભક્ષણ એ નિર્દોષ જ છે. ॥૧૧૮૭॥

૨૦. દત્તં, તદપિ અપહ્નં, સા તસ્ય પૃષ્ઠતઃ પ્રહિંડિતા, અન્યદા પ્રમત્તાયાં દેવતાયાં દત્તં, કાલગતઃ, તસ્ય
30 ચ શય્યાતરઃ કુમ્ભકારઃ, તસ્મિન્ કાલગતે દેવતયા પાંશુવર્ષા પતિતા, સોઽપહ્નોઽનપરાધીતિકૃત્વા સેનાપલ્લાં કુમ્ભકારક્ષેપો નામ પત્તનં તસ્ય નામ્ના જાતં યત્ર સોઽપહ્નત્ય સ્થાપિતઃ, વીતભયં ચ સર્વં પ્રાંસુના પ્રેરિતં, અદ્યાપિ પાંશવસ્તિષ્ઠન્તિ, એષ કારણિક ઇતિકૃત્વા ન ભવતિ સર્વેષામાલમ્બનમિતિ ।

एवं नित्यवासादिषु मन्दधर्माः सङ्गमस्थविरादीन्यालम्बनान्याश्रित्य सीदन्ति, अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य, तथा चाह—

सुत्तत्थबालवुद्धे य असहुदव्वाइआवईओ या ।

निस्साणपयं काउं संथरमाणावि सीयंति ॥११८८॥

व्याख्या—सूत्रं च अर्थश्च बालश्च वृद्धश्च सूत्रार्थबालवृद्धास्तान्, तथाऽसहश्च द्रव्याद्यापदश्च 5
असहद्रव्याद्यापदस्तांश्च, निश्चाणाम्-आलम्बनानां पदं कृत्वा 'संस्तरन्तोऽपि' संयमानुपरोधेन
वर्तमाना अपि सन्तः सीदन्ति, एतदुक्तं भवति-सूत्रं निश्चापदं कृत्वा यथाऽहं पठामि तावत्किं
ममान्येन ?, एवमर्थं निश्चापदं कृत्वा शृणोमि तावत्, एवं बालत्वं वृद्धत्वं असहम्-
असमर्थत्वमित्यर्थः, एवं द्रव्यापदं-दुर्लभमिदं द्रव्यं, तथा क्षेत्रापदं-क्षुल्लकमिदं क्षेत्रं, तथा
कालापदं-दुर्भिक्षं वर्तते, तथा भावापदं-ग्लानोऽहमित्यादि निश्चापदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि 10
सीदन्त्यल्पसत्त्वा इति गाथार्थः ॥११८८॥ एवम्—

अवतरણિકા :- આ પ્રમાણે મંદધર્મીઓ સંગમસ્થવિર વિગેરેઓનું આલંબન લઈને (નિષ્કારણ) નિત્યવાસાદિનું સેવન કરે છે. કેટલાક લોકો વળી સૂત્ર વિગેરેનું બહાનું કાઢીને નિત્યવાસાદિ સેવે છે. એ વાત જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. (માત્ર મૂળમાં 'યા' છે તે 'ચ' અર્થમાં છે. પ્રાકૃત 15
હોવાથી ટીકા જણવું.)

ટીકાર્થ :- સૂત્ર, અર્થ, બાલ, વૃદ્ધ, અસમર્થત્વ, અને દ્રવ્યાદિ આપત્તિઓને આલંબનરૂપે કરીને સંયમની હાનિ વિના નિર્વાહ થઈ શકતો હોવા છતાં નિત્યવાસાદિ પ્રમાદને સેવે છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે → મારે સૂત્ર ભણવા છે તેથી મારે અન્યથી (=તપાદિથી) સર્યું (એમ વિચારી વિગઈ વિગેરેનો પરિભોગ કરે. અથવા અન્યથી=વિહારાદિથી અર્થાત્ જો હું વિહારાદિ 20 કરતો રહીશ તો મારે સૂત્ર ભણાશે નહીં તેથી વિહારથી સર્યું. એ પ્રમાણે વિચારી નિત્યવાસ સેવે. માસંકલ્પથી વધારે રહેવું એ પણ નિત્યવાસ કહેવાય. આ પ્રમાણે યથાયોગ્ય આગળ પણ સમજી લેવું.)

એ જ પ્રમાણે અર્થને મારે સાંભળવા છે એમ અર્થનું આલંબન લે, એ જ રીતે હું બાલ છું, વૃદ્ધ છું, અસમર્થ છું વિગેરે આલંબન લે. એ જ પ્રમાણે દ્રવ્યાપત્તિ એટલે આ દ્રવ્ય દુર્લભ 25 છે. (વારંવાર મળતું નથી એમ વિચારી નિષ્કારણ સેવે.) ક્ષેત્રથી આપત્તિ=આ ક્ષેત્ર ઘણું નાનું છે. (એમ વિચારી માસંકલ્પ પહેલાં જ વિહાર કરીને જતા રહે, અથવા આ ક્ષેત્ર ગરીબ છે. માટે વિગઈ મળે ત્યારે વાપરી લેવી વિગેરે.) તથા કાલથી આપત્તિ=ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ સુલભ ન હોય એવો કાલ વર્તતો હોય. તથા ભાવથી આપત્તિ=હું ગ્લાન છું વિગેરે. આવા પ્રકારની દ્રવ્યાદિથી આપત્તિઓનું આલંબન લઈને સંયમની હાનિ વિના નિર્વાહ શક્ય હોવા છતાં પણ 30 (એટલે કે નિષ્કારણ) અલ્પસત્ત્વ જીવો નિત્યવાસાદિ પ્રમાદનું સેવન કરે છે. ॥૧૧૮૮॥ આ પ્રમાણે તો (અર્થાત્ જો જે-તે આલંબન લઈને પ્રમાદો સેવવાના હોય તો) ⇨

આલંબણાણ લોગો ભરિઓ જીવસ્સ અજઝકામસ્સ ।

જં જં પિચ્છહ લોએ તં તં આલંબણં કુણહ ॥૧૧૮૧॥

વ્યાખ્યા—‘આલમ્બનાનાં’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થનાં ‘લોકઃ’ મનુષ્યલોકઃ ‘ભૂતઃ’ પૂર્ણો જીવસ્ય ‘અજઝકામસ્સ’તિ અયતિતુકામસ્ય, તથા ચ—અયતિતુકામો યદ્ યત્પશ્યતિ લોકે
5 નિત્યવાસાદિ તત્ તદાલમ્બનં કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૮૧॥

કિં ચ—દ્વિધા ભવન્તિ પ્રાણિનઃ—મન્દશ્રદ્ધાસ્તીવ્રશ્રદ્ધાશ્ચ, તત્રાન્યન્મન્દશ્રદ્ધાનામાલમ્બનમ્ અન્યચ્ચ તીવ્રશ્રદ્ધાનામિતિ, આહ ચ—

જે જત્થ જયા જહયા બહુસ્સુયા ચરણકરણપભ્બઙ્ગ ।

જં તે સમાયરંતી આલંબણ મંદસઙ્ગાણં ॥૧૧૯૦॥

10 વ્યાખ્યા—‘યે’ કેચન સાધવઃ ‘યત્ર’ ગ્રામનગરાદૌ ‘યદા’ યસ્મિન્ કાલે સુષમદુષ્પમાદૌ ‘જહયતિ’ યદા ચ દુર્ભિક્ષાદૌ બહુશ્રુતાશ્ચરણકરણપ્રભ્રષ્ટાઃ સન્તો યત્તે સમાચરન્તિ પાર્શ્વસ્થાદિરૂપં તદાલમ્બનં મન્દશ્રદ્ધાનાં ભવતીતિ વાક્યશેષઃ, તથાહિ—આચાર્યો મથુરાયાં મઙ્ગુઃ સુભિક્ષેઽપ્યાહારાદિ- પ્રતિબન્ધાપરિત્યાગાત્ પાર્શ્વસ્થતામભજત્, તદેવમપિ નૂનં જિનૈર્ધર્મો દૃષ્ટ એવેતિ ગાથાભિપ્રાયઃ ॥૧૧૯૦॥

15 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પૂર્વે નિરૂપિત કરાયો છે અર્થ જેનો એવા આલંબનોથી મનુષ્યલોક સંપૂર્ણ ભરેલો છે. (કોની માટે ? તે કહે છે.) જેને પુરુષાર્થ કરવાની ઇચ્છા નથી એવા જીવ માટે, કારણ કે પુરુષાર્થની ઇચ્છા વિનાનો જીવ આ લોકમાં જે જે નિત્યવાસાદિ જુએ છે, તેને તેને આલંબનરૂપે કરે છે. (અર્થાત્ જો પ્રમાદ જ કરવો હોય તો ઢગલાબંધ આલંબનો મળી શકે એમ
20 છે. તેથી જે-તે આલંબનો લઈને પ્રમાદ આચરવા યોગ્ય નથી.) ॥૧૧૮૯॥

અવતરણિકા :- વળી જીવો બે પ્રકારે છે → મંદશ્રદ્ધાવાળા (=શિથિલાચારી) અને તીવ્રશ્રદ્ધાવાળા (=સંયમીઓ.) તેમાં મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવોનું આલંબન જુદું હોય છે અને તીવ્રશ્રદ્ધાવાળા જીવોનું આલંબન જુદું હોય છે. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25 ટીકાર્થ :- જે ગામ, નગરાદિમાં સુષમ-દુષ્પમાદિ જે કાલમાં જ્યારે દુર્ભિક્ષાદિ હોય ત્યારે ચરણ-કરણથી ભ્રષ્ટ થઈને બહુશ્રુત એવા જે કોઈ સાધુ જે પાર્શ્વસ્થાદિરૂપ અસંયમને આચરે છે. (એટલે કે પાર્શ્વસ્થાદિપણાને પામે છે.) મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવોને તે પાર્શ્વસ્થાદિપણું આલંબનરૂપે થાય છે. (એટલે કે મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવો પણ પાર્શ્વસ્થાદિરૂપે થાય છે.) જેમ કે, મથુરાનગરીમાં આચાર્ય મંગુ સુભિક્ષ હોવા છતાં પણ આહારાદિની આસક્તિને ત્યાગ ન કરવાથી પાર્શ્વસ્થતાને
30 પામ્યા. તેથી આ પ્રમાણેનો પણ ધર્મ જિનોએ જોયેલા છે. (એવું માની મંદશ્રદ્ધાવાળા જીવો પાર્શ્વસ્થતાદિને આચરે છે.) ॥૧૧૮૦॥

જે જત્ય જયા જડયા બહુસુયા ચરણકરણસંપન્ના ।

જં તે સમાયરંતી આલંબણ તિવ્વસઙ્કાણં ॥૧૧૯૧॥

વ્યાખ્યા—‘યે’ કેવન ‘યત્ર’ ગ્રામનગરાદૌ ‘યદા’ સુષમદુષ્પમાદૌ ‘જડય’તિ યદા ચ દુર્મિક્ષાદૌ બહુશ્રુતાશ્ચરણકરણસમ્પન્નાઃ, યત્તે સમાચરન્તિ ભિક્ષુપ્રતિમાદિ તદાલમ્બનં તીવ્રશ્રદ્ધાનાં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૯૧॥

5

અવસિતમાનુષઙ્ગિકં, તસ્માત્ સ્થિતમિદં—પઙ્ચાનાં કૃતિકર્મ ન કર્તવ્યં, તથા ચ નિગમયન્નાહ—

દંસણનાણચરિત્તે તવવિણે નિચ્ચકાલપાસત્થા ।

એ અવંદણિજ્જા જે જસઘાઈ પવયણસ્સ ॥૧૧૯૨॥

વ્યાખ્યા—‘દંસણનાણચરિત્તે’તિ પ્રાકૃતશૈલ્યા છન્દસત્વાચ્ચ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણાં તથા તપોવિનયયોઃ ‘નિચ્ચકાલપાસત્થ’તિ સર્વકાલં પાર્શ્વે તિષ્ઠન્તીતિ સર્વકાલપાર્શ્વસ્થાઃ, નિત્યકાલ-ગ્રહણમિત્વરપ્રમાદવ્યવચ્છેદાર્થં, તથા ચ—ઇત્વરપ્રમાદાન્નિશ્ચયતો જ્ઞાનાદ્યપગમેઽપિ વ્યવહારતસ્તુ સાધવ એવેતિ, ‘એતે’ પ્રસ્તુતા અવંદનીયાઃ, યે કિંમૂતાઃ ?—‘યશોઘાતિનઃ’ યશોઽભિનાશકાઃ,

10

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે ગામ, નગરાદિમાં સુષમ-દુષ્પમાદિ જે કાલમાં જ્યારે દુર્મિક્ષાદિ હોય ત્યારે ચરણ-કરણથી યુક્ત બહુશ્રુત એવા જે કોઈ સાધુઓ જે ભિક્ષુપ્રતિમાદિ આચરે છે. તીવ્રશ્રદ્ધાવાળા જીવો. માટે તે આલંબનરૂપ થાય છે. ॥૧૧૮૧॥

15

અવતરણિકા :- આનુષંગિક પૂર્ણ થયું. તેથી આ વાત સ્થિર થઈ કે પાર્શ્વસ્થાદિ પાંચોને વંદન કરવા યોગ્ય નથી. આ જ વાતનું નિગમન કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેઓ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ તથા વિનયની હંમેશા પાસે રહેલા છે(=દર્શનાચારાદિનું પાલન કરનારા નથી), અને વળી પ્રવચનના યશનો ઘાત કરનારા છે, તેઓ અવંદનીય છે.

20

ટીકાર્થ :- ‘દંસણનાણચરિત્તે તવવિણે’ મૂળમાં જે આ પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો છે તે પ્રાકૃતશૈલી હોવાથી અને છાન્દસ પ્રયોગ (આનો અર્થ ભાગ-૧ અથવા ભાગ-૨ના ‘સંસ્કૃત ટીકા વાચવાની પદ્ધતિ’ નામના અનુક્રમણિકા પછીના લેખમાંથી જાણી લેવો.) હોવાથી કરેલ છે. બાકી આ શબ્દોને ષષ્ઠી વિભક્તિ જાણીને અર્થ કરવો. તેથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તથા તપ અને વિનયની હંમેશા પાસે રહેલા છે. મૂળમાં નિત્યકાલનું ગ્રહણ અલ્પકાલ માટેના પ્રમાદની બાકબાકી કરવા માટે છે. તેથી અલ્પકાલના પ્રમાદ કરનારાના જ્ઞાનાદિનો નિશ્ચયથી નાશ થવા છતાં પણ વ્યવહારથી તેઓ સાધુ જાણવા.

25

જ્ઞાનાદિની હંમેશા પાસે રહેલા (=જ્ઞાનાદિ આચારોનું પાલન નહીં કરનારા) આ લોકો અવંદનીય છે. જે કેવા પ્રકારના છે ? — યશનો નાશ કરનારા છે. કોના યશનો ? પ્રવચનના

30

કસ્ય ?—પ્રવચનસ્ય, કથં યશોઘાતિનઃ ?, શ્રમણગુણોપાત્તં યદ્ યશસ્તત્તદ્ગુણવિતથાસેવનતો ઘાતયન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૨॥

પાર્શ્વસ્થાદિવન્દને ચાપાયાન્નિગમયન્નાહ—

કિંક્રમ્મં ચ પસંસા સુહસીલજનમ્મિ કમ્મબંધાય ।

5 જે જે પમાયઠાણા તે તે ઉવવૂહિયા હુંતિ ॥૧૧૧૩॥

વ્યાખ્યા—‘કૃતિકર્મ’ વન્દનં ‘પ્રશંસા ચ’ બહુશ્રુતો વિનીતો વાડ્યમિત્યાદિલક્ષણા ‘સુહસીલજને’ પાર્શ્વસ્થજને કર્મબન્ધાય, કથં ?—યતસ્તે પૂજ્યા એવ વ્યયમિતિ નિરપેક્ષતા ભવન્તિ, એવં યાનિ યાનિ પ્રમાદસ્થાનાનિ યેષુ વિષીદન્તિ પાર્શ્વસ્થાદયસ્તાનિ તાનિ ‘અપબૃહિતાનિ ભવન્તિ’ સમર્થિતાનિ ભવન્તિ-અનુમતાનિ ભવન્તિ, તત્પ્રત્યયશ્ચ બન્ધ્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૩॥

10 યસ્માદેતેઽપાયાસ્તસ્માત્ પાર્શ્વસ્થાદયો ન વન્દનીયાઃ, સાધવ એવ વન્દનીયા ઇતિ નિગમયન્નાહ—

વંસણનાણચરિત્તે તવવિણાં નિચ્ચકાલમુજ્જુત્તા ।

એણ ઉ વંદણિજ્જા જે જસકારી પવયણસ્સ ॥૧૧૧૪॥

વ્યાખ્યા—દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેષુ તથા તપોવિનયયોઃ ‘નિત્યકાલં’ સર્વકાલમ્ ‘ઉદ્યુક્તા’

15 યશનો. કેવી રીતે યશનો નાશ કરનારા છે ? — શ્રમણગુણોના પાલનથી જે યશ પ્રાપ્ત થાય છે, તે યશનો શ્રમણગુણોથી વિપરીત એવા પ્રમાદાદિનું સેવન કરવા દ્વારા ઘાત કરનારા છે. (તેથી અવંદનીય છે.) ॥૧૧૧૨॥

અવતરણિકા :- પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવામાં થતાં નુકસાનોને અંતમાં જણાવતાં કહે છે ⇨

20 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- કૃતિકર્મ એટલે કે વંદન અને “આ બહુશ્રુત છે અથવા આ વિનીત છે” ઇત્યાદિ બોલવું તે પ્રશંસા. પાર્શ્વસ્થોને કરેલ વંદન અને પ્રશંસા કર્મબંધ માટે થાય છે. શા માટે કર્મબંધ માટે થાય છે ? — કારણ કે સુવિહિત સાધુઓ જો આ લોકોને વંદનાદિ કરે તો ‘અમે પૂજ્ય=મહાન છીએ’ એવું વિચારી તેઓ શાસનહીલનાદિથી નિરપેક્ષ બની વધુ દૃઢ રીતે અસંયમને આચરનારા થાય છે. અને આ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થાદિ જે જે પ્રમાદસ્થાનોને સેવે છે, તે બધા પ્રમાદસ્થાનોની અનુમોદના કરાયેલી થાય છે. તેથી તન્નિમિત્તક કર્મબંધ થાય છે. ॥૧૧૧૩॥

અવતરણિકા :- જે કારણથી આવા પ્રકારના દોષો થાય છે, તે કારણથી પાર્શ્વસ્થાદિઓ વંદનીય નથી. પરંતુ સાધુઓ જ વંદનીય છે એ વાત અંતમાં જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30 ટીકાર્થ :- દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ તથા વિનયને વિશે જે સાધુઓ ઉદ્દેશા ઉદ્દમવાળા

ઉદ્યતા, એત એવ વન્દનીયાઃ, યે વિશુદ્ધમાર્ગપ્રભાવનયા યશઃકારિણઃ પ્રવચનસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૯૪॥

અધુના સુસાધુવંદને ગુણમુપદર્શયન્નાહ-

કિઙ્કમ્મં ચ પસંસા સંવિગ્ગજણંમિ નિજ્જરઙ્ગાણે ।

જે જે વિરઈઠાણા તે તે ઉવવૂહિયા હુંતિ ॥૧૧૯૫॥

5

વ્યાખ્યા-‘કૃતિકર્મ’ વંદનં ‘પ્રશંસા ચ’ બહુશ્રુતો વિનીતઃ પુણ્યભાગિત્યાદિલક્ષણા સંવિગ્નજને ‘નિર્જરાર્થાય’ કર્મક્ષયાય કથં ?-યાનિ (યાનિ) વિરતિસ્થાનાનિ યેષુ વર્તન્તે સંવિગ્નાસ્તાનિ તાનિ ‘ઉપબંહિતાનિ ભવન્તિ’ અનુમતાનિ ભવન્તિ, તદનુમત્યા ચ નિર્જરા, સંવિગ્નાઃ પુનર્દ્વિધા-દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યસંવિગ્ના મૃગાઃ પત્રેઽપિ ચલતિ સદોત્તરસ્તચેતસઃ, ભાવસંવિગ્નાસ્તુ સાધવસ્તૈરિહાધિકાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૯૫॥

10

ગતં સપ્રસન્નં નિત્યવાસદ્વારમિતિ વ્યાખ્યાતા સપ્રપન્નં પજ્ઞાનાં કૃતિકર્મ ઇત્યાદિદ્વારગાથા, નિગમયતોક્તકમોદતો દર્શનાદ્યુપયુક્તા એવ વન્દનીયા ઇતિ, અધુના તાનેવાઽઽચાર્યાદિભેદતો-ઽભિધિત્સુરાહ-

છે અને જેઓ વિશુદ્ધમાર્ગની પ્રભાવના કરવા દ્વારા પ્રવચનના યશને કરનારા છે. તેઓ જ વંદનીય છે. ॥૧૧૯૪॥

15

અવતરણિકા :- હવે સુસાધુઓને વંદન કરવામાં થતાં ગુણોને બતાવતા કહે છે ⇨ ગાથાર્થ :- સંવિગ્ન સાધુઓના કરેલા વંદન-પ્રશંસા નિર્જરા માટે થાય છે. જે જે વિરતિ-સ્થાનો છે તે તે સર્વ અનુમત થાય છે.

ટીકાર્થ :- સંવિગ્નજનોને કરેલા વંદન અને ‘આ બહુશ્રુત છે, વિનીત છે, પુણ્યશાળી છે’ વિગેરેરૂપ પ્રશંસા કર્મક્ષયમાટે થાય છે. કઈ રીતે ? જે જે વિરતિસ્થાનોમાં સંવિગ્ન સાધુઓ વર્તી રહ્યા છે (એટલે કે આચરણ કરે છે) તે તે સર્વ વિરતિસ્થાનોની (આ વંદન - પ્રશંસા દ્વારા) અનુમોદના કરાયેલી થાય છે. અને તેમની અનુમોદનાથી નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે. સંવિગ્ન બે પ્રકારે → દ્રવ્યથી અને ભાવથી. તેમાં પાંદડાના પણ હલન-ચલનથી સદા ત્રાસ પામેલા ચિત્તવાળા એવા અર્થાત્ સદા ભયભીત એ દ્રવ્યસંવિગ્ન જાણવા. સાધુઓ ભાવસંવિગ્ન જાણવા. અહીં ભાવસાધુઓનો અધિકાર છે. (અર્થાત્ એમનું અહીં પ્રકરણ ચાલે છે.) ॥૧૧૯૫॥

25

અવતરણિકા :- આ રીતે પ્રસંગસહિત નિત્યવાસદ્વાર (ગા. ૧૧૦૮માં આપેલ) પૂર્ણ થયું. તે સાથે ‘પજ્ઞાનાં કૃતિકર્મ.... વિગેરે દ્વારગાથા (ગા. ૧૧૦૮)ની વિસ્તારથી વ્યાખ્યા પૂર્ણ થઈ છે. છેલ્લો નિષ્કર્ષ જણાવતા આચાર્યે કહ્યું કે “સામાન્યથી દર્શનાદિમાં ઉપયુક્ત સાધુઓ જ વંદનીય છે.” માટે હવે તે વંદનીય સાધુઓને જ આચાર્યાદિના ભેદથી કહેવાની ઈચ્છાવાળા આચાર્ય જણાવે છે ⇨

30

આયરિય ઉવજ્ઞાણ પવ્વન્તિ થેરે તહેવ રાયણિણે ।

एएसिं किङ्कम्मं कायव्वं निज्जरद्वाए ॥११९६॥

વ્યાખ્યા—આચાર્ય ઉપાધ્યાયઃ પ્રવર્તકઃ સ્થવિરસ્તથૈવ રત્નાધિકઃ, એતેષાં કૃતિકર્મ કર્તવ્યં નિર્જરાર્થ, તત્ર ચાઽઽચાર્યઃ સૂત્રાર્થોભયવેત્તા લક્ષણાદિયુક્તશ્ચ, ઉક્તં ચ—

5

“સૂત્તથવિક્ક લક્ષણજુત્તો ગચ્છસ્સ મેઢિભૂઓ ય ।

ગણતત્તિવિપ્પમુક્કો અત્થં ભાસેઙ્ઞ આયરિઓ ॥૧૧॥”

ન તુ સૂત્રં, યત ઉક્તમ્—

“एककगया य ज्ञाणो वुद्धी तित्थयरअणुकित्ती गरुआ ।

आणाहिज्जमिड् गुरू कयरिणामुक्खो न वाएङ् ॥११॥”

10

अस्य हि सर्वैरेवोपाध्यायादिभिः कृतिकर्म कार्यं पर्यायहीनस्यापि, उपाध्यायः प्राग्निरूपितशब्दार्थः, स चेत्थम्भूतः—

“सम्मत्तणाणसंजमजुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू ।

आयरियठाणजुग्गो सुत्तं वाए उवज्झાઓ ॥૧૧॥”

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

15

ટીકાર્થ :- આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર તથા રત્નાધિક. આ લોકોને નિર્જરા માટે વંદન કરવા યોગ્ય છે. તેમાં આચાર્ય સૂત્ર-અર્થ-ઉભયને જાણનારાં અને લક્ષણાદિયુક્ત હોય છે. કહ્યું છે — “સૂત્ર-અર્થને જાણનારા, લક્ષણથી યુક્ત, ગચ્છના મુખ્યાધારભૂત, ગણની ચિંતાથી રહિત એવા આચાર્ય અર્થને કહે છે. ॥૧૧॥” પણ સૂત્રને કહેતા નથી, કારણ કે કહ્યું છે —

“અર્થના ધ્યાનમાં એકાગ્રતા થાય, એકાગ્રતા પૂર્વકનું ધ્યાન થવાથી અર્થની વૃદ્ધિ થાય, તીર્થકરો

20

પણ અર્થને જ કહેતા હોવાથી તેમનું અનુકરણ થાય, સૂત્ર તો બીજા પણ આપનારા હોવાથી માત્ર અર્થને આપતા આચાર્યની ગરિમા થાય, જિનાજ્ઞાનું પાલન થવાથી આજ્ઞાસ્થૈર્ય થાય, (જ્યાં સુધી ગુરુ શિષ્યોને સૂત્ર ન ભણાવે ત્યાં સુધી ઋણી કહેવાય છે. તેથી આચાર્ય જ્યારે મુનિ વિગેરે અવસ્થામાં હતા ત્યારે ઘણાને સૂત્ર ભણાવી દીધા હોવાથી હવે તેઓ કૃતઋણમુક્ત કહેવાય છે. તેથી) કૃતઋણમુક્ત (અને ઉપરોક્ત ગુણો થવાથી) ગુરુ સૂત્રને ભણાવતા નથી.

25

॥૧૧॥” પર્યાયથી હીન એવા પણ આ આચાર્યને ઉપાધ્યાયાદિ બધાએ વંદન કરવા યોગ્ય છે.

ઉપાધ્યાય કે જેમના શબ્દનો અર્થ પૂર્વે જણાવેલો હતો તે ઉપાધ્યાય આવા પ્રકારના જાણવા → “સમસ્ત જ્ઞાન અને સંયમથી યુક્ત, સૂત્ર-અર્થ-તદુભય અને તેના દાનની વિધિને જાણનારા, આચાર્ય પદને લાયક એવા ઉપાધ્યાય સૂત્ર ભણાવે છે. ॥૧૧॥” શા માટે ? તે કહે

૨૧. સૂત્રાર્થવિદ્ લક્ષણયુક્તો ગચ્છસ્ય મેઢીભૂતશ્ચ । ગણતત્તિવિપ્રમુક્તોઽર્થ વાચયત્યાચાર્યઃ ॥૧૧॥ ૨૨.

30

एकगता च ध्याने वृद्धिस्तીर्थकरणुकृतिर्गुर्वी । आज्ञास्थैर्यमिति गुरवः कृतऋणमोक्षा न वाचयन्ति ॥११॥

૨૩. सम्यक्त्वज्ञानसंयमयुक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः । आचार्यस्थानयोग्यः सूत्रं वाचयति उपाध्यायः ॥११॥

કિં નિમિત્ત ?—

“સુતત્થેસુ^{૨૪} થિરત્તં રિણમુક્કો આયતીયડ્ડિબંધો ।

પાડિચ્છામોહજઓ સુત્તં વાએ ઉવજ્ઞાઓ ॥૧૧॥”

તસ્યાપિ તૈર્વિનેયૈઃ પર્યાયહીનસ્યાપિ કૃતિકર્મ કાર્ય, યથોચિતં પ્રશસ્તયોગેષુ સાધૂન્ પ્રવર્તયતીતિ પ્રવર્તકઃ, ઉક્તં ચ—

“તવસંજમજોગેસું જો જોગો તથ તં પવત્તેઙ્ગ ।

અસહું ચ નિયત્તેઙ્ગ ગણતત્તિલ્લો પવત્તી ડ ॥૧૧॥”

અસ્યાપિ કૃતિકર્મ કાર્ય હીનપર્યાયસ્યાપિ, સીદતઃ સાધૂનૈહિકામુષ્મિકાપાયદર્શનતો મોક્ષમાર્ગ એવ સ્થિરીકરોતીતિ સ્થવિરઃ, ઉક્તં ચ—

“થિરકરણા પુણ થેરો પવત્તિવાવારિણસુ અત્થેસું ।

જો જત્થ સીયઙ્ગ જંઙ્ગ સંતબલો તં થિરં કુણઙ્ગ ॥૧૧॥”

અસ્યાપ્યૂનપર્યાયસ્યાપિ કૃતિકર્મ કાર્ય, ગણાવચ્છેદકોડ્ડ્યગ્રાનુપાત્તોડ્ડિ મૂલગ્રન્થે*—

છે - (H) સૂત્રાર્થને વિશે સ્થિરપણું, ઋણમુક્તિ, ભવિષ્યમાં સૂત્રનો અપ્રતિબંધ=અવિનાશ થાય, (તથા જે સાધુ અન્ય ગચ્છાદિમાંથી આવીને સૂત્રની ઉપસંપદા સ્વીકારે છે તે પ્રતીચ્છકો કહેવાય છે. તેમને સૂત્રનું દાન કરવાથી) પ્રતીચ્છકો ઉપર ઉપકાર થાય છે અને સૂત્રવાચના આપવામાં પોતે વ્યસ્ત હોવાથી ચિત્તની ચંચળતારૂપ મોહનો જય થાય છે. (આવા બધા ફાયદા થતાં હોવાથી) ઉપાધ્યાય સૂત્ર ભણાવે છે. ॥૧૧॥” પર્યાયથી હીન હોય તો પણ આવા ઉપાધ્યાયને સર્વ સાધુઓએ વંદન કરવું જોઈએ.

પોતાને ઉચિત એવા પ્રશસ્તયોગોમાં સાધુઓને જે જોડે તે પ્રવર્તક કહેવાય છે. કહ્યું છે.— “તપ-સંયમયોગોમાં જે સાધુને જે યોગ યોગ્ય હોય, તે સાધુને તે યોગમાં પ્રવર્તવિ છે અને અસમર્થને તે-તે યોગથી અટકાવે છે. આ રીતે જે ગણની ચિંતા કરનારો છે તે પ્રવર્તક જાણવો. ॥૧૧॥” પર્યાયથી હીન હોય તો પણ આવા પ્રવર્તકને વંદન કરવું જોઈએ.

સીદતા સાધુઓને ઐહિક-આમુષ્મિક નુકસાનો દેખાડી મોક્ષમાર્ગમાં જે સ્થિર કરે તે સ્થવિર જાણવા. કહ્યું છે — “પ્રવર્તકવડે વ્યાપારિત એવા સાધુઓને યોગોમાં સ્થિર કરતા હોવાથી સ્થવિર કહેવાય છે. (કેવી રીતે ? —) જે સાધુ જે યોગમાં શક્તિ હોવા છતાં સીદાતો હોય, તેને તે યોગમાં સ્થિર કરે છે. ॥૧૧॥” પર્યાયથી હીન હોવા છતાં સ્થવિરને પણ વંદન કરવું જોઈએ.

મૂળમાં ગણાવચ્છેદક જણાવ્યો ન હોવા છતાં આચાર્યાદિ સાથે જ આ પણ હોવાથી તેને

૨૪. સૂત્રાર્થયોઃ સ્થિરત્વં ઋણમોક્ષ આયત્યાં ચાપ્રતિબન્ધઃ । પ્રાતીચ્છકમોહજયઃ (પ્રતીચ્છનાત્મોહજયઃ) સૂત્રં વાચયતિ ઉપાધ્યાયઃ ॥૧૧॥ ૨૫. તપઃસંયમયોગેષુ યો યોગ્યસ્તત્ર તં પ્રવર્તયતિ । અસહિષ્ણું ચ નિવર્તયતિ ગણચિન્તકઃ પ્રવર્તિ(ત્તક)સ્તુ ॥૧૧॥ ૨૬. સ્થિરકરણાત્પુનઃ સ્થવિરઃ પ્રવર્તકવ્યાપારિતે-ષ્વર્થેષુ । યો યત્ર સીદતિ યતિસ્સદ્બલસ્તં સ્થિરં કરોતિ ॥૧૧॥ ★ સીદમાનાન્ । * મૂલગ્રન્થેનાવગન્તવ્યઃ ।

ગન્તવ્યઃ, સાહચર્યાદિતિ, સ ચેત્યમ્ભૂતઃ—

“^{૨૭}ઉદ્ધાવણાપહાવણચિત્તોવધિમગ્ગાસુ અવિસાર્દ ।

સુત્તથતદુભયવિઙ્ગ ગણવચ્છો ઇરિસો હોઙ્ગ ॥૧૧॥”

- 5 અસ્યાપ્યૂનપર્યાયસ્યાપિ કૃતિકર્મ કર્તવ્યં, રત્નાધિકઃ—પર્યાયજ્યેષ્ઠઃ, એતેષામુક્તક્રમેણૈવ કૃતિકર્મ કર્તવ્યં નિર્જરાર્થમ્, અન્યે તુ ભળન્તિ—પ્રથમમાલોચયદ્વિઃ સર્વૈરાચાર્યસ્ય કૃતિકર્મ કાર્યં, પશ્ચાદ્ યથારત્નાધિકતયા, આચાર્યેણાપિ મધ્યમે કૃતિકર્મણિ જ્યેષ્ઠસ્ય કૃતિકર્મ કાર્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૬॥

- 10 પ્રથમદ્વારગાથાયાં ગતં ‘કસ્યે’તિ દ્વારમ્, અધુના ‘કેને’તિ દ્વારં, કેન કૃતિકર્મ કર્તવ્યં ? કેન વા ન કર્તવ્યં ?, કઃ પુનરસ્ય કારણોચિતઃ અનુચિતો વેત્યર્થઃ, તત્ર માતાપિત્રાદિરનુચિતો ગણઃ, તથા ચાહ ગ્રન્થકારઃ—

માયરં પિયરં વાવિ જિઙ્ગાં વાવિ ભાયરં ।

કિઙ્કમ્મં ન કારિજ્જા સવ્વે રાઙ્ગિણે તહા ॥૧૧૧૭॥

વ્યાખ્યા—માતરં પિતરં વાઙ્ગિણે જ્યેષ્ઠકં વાઙ્ગિણે ભ્રાતરમ્, અપિશબ્દાન્માતામહપિતામહાદિ-

- 15 પણ અહીં જાણી લેવો. તે ગણાવચ્છેદકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું → ક્ષેત્ર^(H)પ્રત્યુપેક્ષણ કે ઉપધિ વિગેરેની ગવેષણાદિ ગચ્છસંબંધી કાર્યો ઊભા થાય ત્યારે તરત જ તે કાર્ય કરવા દોડે તે ઉદ્ધાવના અને પોતાના ઉપર ઉપકાર કર્યો એવી બુદ્ધિથી તે તે કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે તે પ્રધાવના, આ ઉદ્ધાવના-પ્રધાવનામાં જે વિષાદ પામતો ન હોય (ઈતિ દીપિકાવાં) અને સૂત્ર-અર્થ-તદુભયને જે જાણનારો હોય તે ગણાવચ્છેદક હોય છે. ॥૧૧॥” પર્યાયથી હીન હોય તો પણ આવા ગણાવચ્છેદકને વંદન કરવા જોઈએ.

- 20 રત્નાધિક એટલે જે પર્યાયથી મોટો હોય. આમ આચાર્યાદિ સર્વને કહેવાયેલા ક્રમથી જ કૃતિકર્મ=વંદન નિર્જરા માટે કરવા જોઈએ. કેટલાકો કહે છે કે - સૌ પ્રથમ આલોચના કરતા સર્વ સાધુઓવડે આચાર્યને વંદન કરવું, પછી રત્નાધિકના ક્રમ પ્રમાણે કરવું. મધ્યમ વંદન આવે ત્યારે (=પગામસિજજાં પછીના વંદન વચલા વંદન કહેવાય, તેમાં અબ્ભુટ્ટિઓ પછીના વાંદણ આવે ત્યારે) આચાર્ય પણ પોતાનાથી મોટાને વંદન કરે. ॥૧૧૮૬॥

- 25 અવતરણિકા :- પ્રથમદ્વારગાથામાં (ગા. ૧૧૦૩માં) આપેલ ‘કસ્ય’ દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ‘કેન’ દ્વાર જણાવે છે, અર્થાત્ કોણે વંદન કરવું જોઈએ ? અથવા કોણે વંદન કરવું નહીં. એટલે કે પોતાને કોની પાસે વંદન કરાવવા ઉચિત છે કે અનુચિત છે ? તેમાં માતા-પિતા વિગેરે ગણ એ અનુચિત જાણવો. આ જ વાતને ગ્રંથકાર કહે છે ⇨

- 30 ગાથાર્થ :- માતા, પિતા, મોટો ભાઈ, અથવા સર્વ રત્નાધિકો પાસે વંદન કરાવે નહીં. ટીકાર્થ :- માતા, અથવા પિતા, મોટો ભાઈ, ‘અપિ’ શબ્દથી દાદી-દાદા વિગેરે જાણવા.

૨૭. ઉદ્ધાવનપ્રધાવનાક્ષેત્રોપધિમાર્ગણાસ્વવિષાદી । સૂત્રાર્થતદુભયવિદ્ ગણાવચ્છેદક ઈદૃશો ભવતિ ॥૧૧॥

પરિગ્રહઃ, 'કૃતિકર્મ' અભ્યુત્થિતવન્દનમિત્યર્થઃ, ન કારયેત્ સર્વાન્ રત્નાધિકાંસ્તથા, પર્યાયજ્યેષ્ઠાનિત્યર્થઃ, કિમિતિ ?, માત્રાદીન્ વન્દનં કારયતઃ લોકગર્હોપજાયતે, તેષાં ચ કદાચિદ્વિપરિણામો ભવતિ, આલોચનપ્રત્યાખ્યાનસૂત્રાર્થેષુ તુ કારયેત્, સાગારિકાધ્યક્ષે તુ યતનયા કારયેદ્, એષ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપન્નાનાં વિધિઃ, ગૃહસ્થાંસ્તુ કારયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૯૭॥

સામ્પ્રતં કૃતિકર્મકરણોચિતં પ્રતિપાદયન્નાહ—

5

પંચમહવ્યયજુત્તો અળલસ માળપરિવજ્જિયમઈઓ ।

સંવિગ્ગનિજ્જરઢી કિઙ્કમ્મકરો હવઙ્ક સાહુ ॥૧૧૯૮॥

વ્યાખ્યા—પશ્ચ મહાવ્રતાનિ-પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિલક્ષણાનિ તૈર્યુક્તઃ 'અળલસ'ત્તિ આલસ્યરહિતઃ 'માનપરિવર્જિતમતિઃ' જાત્યાદિમાનપરાડ્મુખમતિઃ 'સંવિગ્ગનઃ' પ્રાગ્વ્યાખ્યાત એવ 'નિર્જરાર્થી' કર્મક્ષયાર્થી, એવમ્ભૂતઃ કૃતિકર્મકારકો ભવતિ સાધુઃ, એવમ્ભૂતેન સાધુના 10

કૃતિકર્મ કર્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૯૮॥
ગતં કેનેતિ દ્વારં, સામ્પ્રતં 'કદે'ત્યાયાતં, કદા કૃતિકર્મ કર્તવ્યં કદા વા ન કર્તવ્યં ?, તત્ર—

દીક્ષિત એવા આ બધા પાસે ^(H)અભ્યુત્થિતવંદન=વિનય માટે કરાતું દૈનિક વંદન સાધુ કરાવે નહીં. એ જ પ્રમાણે પોતાનાથી રત્નાધિક જે હોય તેમની પાસે પણ વંદન કરાવે નહીં=વંદન 15 લે નહીં. શા માટે ? — માતા-પિતા વિગેરે પાસેથી વંદન લેનારની લોકમાં નિંદા થાય છે. અને ક્યારેક માતા-પિતા વિગેરેને વિપરીત પરિણામ પણ થવાની સંભવના છે. પરંતુ આલોચના સંભળવાની હોય, પ્રત્યાખ્યાન (અનશન વિ.) કરાવવાનું હોય કે સૂત્ર - અર્થ આપવાના હોય આવા વિશિષ્ટ કાર્યોમાં (શ્રાવકાદિ વર્ગ ન હોય તો) વંદન કરાવે=અહણ કરે. જો આજુબાજુ શ્રાવકાદિ હોય તો યતનાપૂર્વક (એટલે કે ગૃહસ્થ ન જુએ એ રીતે અથવા પડદા 20 પાછળ અથવા ઊભા ઊભા જ હાથ જોડીને) વંદન કરાવે. આ વિધિ જે માતા-પિતા વિગેરે દીક્ષિત થયા હોય તેમની માટે જાણવી. માતા-પિતા જો ગૃહસ્થાવસ્થામાં હોય તો તેમના વંદન અહણ કરે. ॥૧૧૯૭॥

અવતરણિકા :- હવે વંદન કરવામાં ઉચિત (=વંદન કરનાર)નું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે ⇨

25

ગાથાર્થ :- દીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

દીકાર્થ :- પ્રાણાતિપાતાદિથી નિવૃત્તિરૂપ પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત, આળસથી રહિત, જાતિ વિગેરેના અહંકારથી પરાડ્મુખ મતિવાળો, જેનો અર્થ પૂર્વ કહી દીધો છે તેવો સંવિગ્ગ, કર્મક્ષયનો અર્થો એવો સાધુ વંદન કરનારો થાય છે. એટલે કે આવા સાધુએ વંદન કરવું જોઈએ. ॥૧૧૯૮॥

અવતરણિકા :- 'કેન' દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે 'કદા' એ દ્વાર આવ્યું છે, અર્થાત્ ક્યારે વંદન 30 કરવું અથવા ક્યારે ન કરવું? તે કહે છે ⇨

વચ્ચિત્તપરાહુતે અ પમત્તે મા કયા હુ વંદિજ્ઞા ।

આહારં ચ કરિંતો નીહારં વા જડ કરેડ ॥૧૧૧૧॥

- 5 વ્યાખ્યા—વ્યાક્ષિપ્ત ધર્મકથાદિના ‘પરાહુતે ય’ પરાહ્મુખં, ચશબ્દાદુદ્ભૂ (સ્થિ)તાદિપરિગ્રહઃ, પ્રમત્તં ક્રોધાદિપ્રમાદેન મા કદાચિદ્વન્દેત, આહારં વા કુર્વન્તં નીહારં વા યદિ કરોતિ, ઇહ ચ—ધર્માન્તરાયાનવધારણપ્રકોપાહારાન્તરાયપુરીષાનિર્ગમનાદયો દોષાઃ પ્રપજ્ઞેન વક્તવ્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧૧૧॥

કદા તર્હિ વન્દેતેત્યત આહ—

પસંતે આસણત્યે ય, ઉવસંતે ઉવઙ્ગિ ૧

અણુન્નવિત્તુ મેહાવી, કિઙ્કમ્મં પડંજણ ॥૧૨૦૦॥

- 10 વ્યાખ્યા—‘પ્રશાન્ત’ વ્યાખ્યાનાદિવ્યાકેપરહિતમ્ ‘આસનસ્થ’ નિષદ્વાગતમ્ ‘ઉપશાન્ત’ ક્રોધાદિપ્રમાદરહિતમ્ ‘ઉપસ્થિત’ છન્દેનેત્યાદ્યભિધાનેન પ્રત્યુદ્યતમ્, એવમ્ભૂતં સન્તમનુજ્ઞાપ્ય મેહાવી તતઃ કૃતિકર્મ પ્રયુક્તીત, વન્દનકં કુર્યાદિત્યર્થઃ, અનુજ્ઞાપનાયાં ચ આદેશદ્વયં, યાનિ

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 15 ટીકાર્થ :- (જેમને વંદન કરવાના છે તે જો) ધર્મદેશના આપવા વિગેરે કાર્યોમાં વ્યસ્ત હોય, પરાહ્મુખ હોય, ‘ચ’ શબ્દથી ઊભા હોય વિગેરે જાણવું; ક્રોધાદિ પ્રમાદને કારણે પ્રમત્ત હોય (=ક્રોધાદિ કષાયથી યુક્ત હોય) તો ક્યારેય વંદન કરવા નહીં. (એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.) અથવા ગોચરી વાપરતા હોય કે સ્થંડિલભૂમિ જવા નીકળતા હોય (તો આવી કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં વંદન કરવા નહીં. કારણ કે) અહીં ધર્માન્તરાય, અનવધારણ, પ્રકોપ, આહારમાં અન્તરાય, મળનું અટકવું વિગેરે દોષો વિસ્તારથી કહેવા યોગ્ય છે. (તે આ પ્રમાણે →
- 20 ધર્મકથાદિમાં વ્યસ્ત હોય અને આપણે વંદન કરીએ તો એમનું ધ્યાન આપણા તરફ જવાથી ધારા તૂટે, તેઓ અટકે વિગેરેને કારણે વક્તા-શ્રોતા ઉભયને ધર્મમાં અંતરાય થાય. પરાહ્મુખ હોય અને આપણે વંદન કરીએ તો એમનું ધ્યાન આપણાં તરફ જાય નહીં.

- 25 ક્રોધમાં હોય અને વંદન કરવા જઈએ તો કદાચ આપણી ઉપર ક્રોધ થાય એવી સંભાવના રહે. આહારાન્તરાય સ્પષ્ટ જ છે. તથા સ્થંડિલભૂમિ તરફ નીકળવાની ઇચ્છાવાળા હોય અને આપણે વંદન કરીએ તો કદાચ રોકી રાખવાની શક્યતાને કારણે માંદગી વિગેરે દોષો થાય.) ॥૧૧૮૮॥

અવતરણિકા :- તો ક્યારે વંદન કરાય ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 30 ટીકાર્થ :- વ્યાખ્યાનાદિવ્યાકેપથી રહિત હોય, આસનસ્થ હોય, ક્રોધાદિપ્રમાદથી રહિત હોય, ઉપસ્થિત હોય (એટલે કે સન્મુખ હોય અને માટે) ‘તારી ઇચ્છા હોય તો તું કરી શકે છે’ વિગેરે કથન કરી શકે એવી પરિસ્થિતિમાં હોય, (આવા પ્રકારના ગુરુ અથવા રત્નાધિકારિને) એમની રજા માંગીને બુદ્ધિશાળી સાધુ વંદન કરે. રજા માંગવામાં બે આદેશો માંગવાના છે,

ધ્રુવવન્દનાનિ તેષુ પ્રતિક્રમણાદૌ નાનુજાપયતિ, યાનિ પુનરૌત્પત્તિકાનિ તેષ્વનુજાપયતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૦॥

ગતં કહેતિ દ્વારં, કતિકૃત્વોદ્વારમધુના, કતિકૃત્વઃ કૃતિકર્મ કાર્યં ?, કિયત્યો વારા
ઇત્યર્થઃ, તત્ર પ્રત્યહં નિયતાન્યનિયતાનિ ચ વન્દનાનિ ભવન્ત્યત ઉભયસ્થાનનિર્દર્શનાયાઽઽહ
નિર્યુક્તિકારઃ—

5

પડિક્રમણે સજ્ઞાંઞે કાઽસ્સૈગ્ગાવૈરાહપાહુણે ।

આલોચ્ચૈણસંવરણે ઉર્ત્તમઙ્કે ય વંદણયં ॥૧૨૦૧॥

વ્યાખ્યા—પ્રતીપં ક્રમણં પ્રતિક્રમણમ્, અપરાધસ્થાનેભ્યો ગુણસ્થાનેષુ વર્તનમિત્યર્થઃ,
તસ્મિન્ સામાન્યતો વન્દનં ભવતિ, તથા ‘સ્વાધ્યાયે’ વાચનાદિલક્ષણે, ‘કાયોત્સર્ગે’ યો હિ
વિગતિપરિભોગાયાઽઽચામ્લવિસર્જનાર્થં ક્રિયતે, ‘અપરાધે’ ગુરુવિનયલક્ષ્ણરૂપે, યતસ્તં વન્દિત્વા
ક્ષામયતિ, પાક્ષિકવન્દનાન્યપરાધે પતન્તિ, ‘પ્રાધૂર્ણકે’ જ્યેષ્ઠે સમાગતે સતિ વન્દનં ભવતિ,
ઇતરસ્મિન્નપિ પ્રતીચ્છિત્ત્વમ્, અત્ર ચાયં વિધિઃ—‘સંભોઽય અણસંભોઽયા ય દુવિહા હવંતિ

10

(અર્થાત્ ‘ઇચ્છામિ ચમાસમણો... થી નિસીહિયા’ સૂત્રદ્વારા વંદન અનુજ્ઞાનો પ્રથમ આદેશ અને
‘અણુજાણહ મે...’ સૂત્રદ્વારા મિતાવગ્રહમાં પ્રવેશ માટેની અનુજ્ઞાનો બીજો આદેશ માંગવાનો છે.)
પણ આગળ (ગા. ૧૨૦૧માં) જણાવાતા જે ધ્રુવવંદનો છે કે જે પ્રતિક્રમણાદિમાં કર્તવ્ય છે તેમાં
અનુજ્ઞા માંગવાની જરૂર નથી. જે વળી ઔત્પત્તિક=પ્રસંગોપાત વંદન છે તેમાં અનુજ્ઞા સાધુ
માંગે. ॥૧૨૦૦॥

15

અવતરણિકા :- ‘કદા’ દ્વાર પૂર્ણ થયું. ‘કતિકૃત્વઃ’ દ્વાર હવે જણાવે છે, અર્થાત્ કેટલી
વાર વંદન કરવા ? — તેમાં રોજેરોજ કર્તવ્ય એવા નિયત=ધ્રુવ અને (ક્યારેક કર્તવ્ય એવા)
અધ્રુવ વંદનો છે. તેથી બંને પ્રકારના વંદનસ્થાનોને બતાવવા માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- પ્રતિક્રમણમાં, સ્વાધ્યાય સમયે, કાયોત્સર્ગમાં, અતિચાર સેવાય ત્યારે, મહેમાન
આવે ત્યારે, આલોચના સમયે, પ્રત્યાખ્યાન સમયે, અને અનશન સમયે વંદન કર્તવ્ય છે.

ટીકાર્થ :- (૧) અપરાધસ્થાનોથી ગુણસ્થાનોમાં જે પાછું ફરવું તે પ્રતિક્રમણ. તેને વિશે
સામાન્યથી વંદન થાય છે. (અહીં સામાન્યથી ક્યારે વંદન કરવાના હોય ? તે જણાવવા
સામાન્યશબ્દ લખ્યો છે.) (૨) તથા વાચનાદિરૂપ સ્વાધ્યાયના સમયે, (૩) વિગઈ વાપરવા માટે
(જોગમાંથી બહાર નીકળતા) આયંબિલનો ત્યાગ કરવા જે કાયોત્સર્ગ કરાય છે તે કાયોત્સર્ગ
સમયે, (૪) ગુરુનો અવિનયરૂપ અતિચાર સેવાયો હોય ત્યારે શિષ્ય તેમને વંદન કરીને ક્ષમા
માંગે છે માટે અતિચાર સમયે. પાક્ષિકવંદનો (=પડિક્રમણપ્રતિક્રમણનાં સમ્બુદ્ધા વગેરે ખામણા) નો
સમાવેશ અહીં જ જણી લેવો.

25

(૫) પ્રાધૂર્ણક=મહેમાન જો મોટા હોય તો વંદન કરવાના હોય છે. જો નાના હોય તો
વંદન ગ્રહણ કરવાના હોય છે. આ સંબંધી વિધિ → “સાંભોગિક (=એક સરખી સામાયારીવાળા)

30

૨૮. સાંભોગિકા અન્યસાંભોગિકાશ્ચ દ્વિવિધા ભવન્તિ

૨૧ પાહુણયા । સંખોદ્ર આચરિયં આપુચ્છતા ઉ વંદે ॥૧॥ ઇયરે પુણ આચરિયં વંદિતા
સંદિસાવિતં તહ ય । પચ્છ વંદેઝ જઈ ગયમોહા અહવ વંદાવે ॥૧॥” તથાઽઽલોચનાયાં
વિહારાપરાધભેદભિન્નાયાં, ‘સંવરણં’ ધુક્તેઃ પ્રત્યાખ્યાનમ્, અથવા કૃતનમસ્કારસહિતાદિપ્રત્યાખ્યાન-
સ્યાપિ પુનરજીર્ણાદિકારણતોઽભક્તાર્થં ગૃહ્યતઃ સંવરણં તસ્મિન્ વન્દનં ભવતિ, ‘ઉત્તમાર્થે વા’
5 અનશનસંલેખનાયાં વન્દનમિત્યેતેષુ પ્રતિક્રમણાદિષુ સ્થાનેષુ વન્દનં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૧॥
ઇત્યં સામાન્યેન નિયતાનિયતસ્થાનાનિ વન્દનાનિ પ્રદર્શિતાનિ, સામ્પ્રતં નિયતવન્દનસ્થાન-
સંજ્ઞાપ્રદર્શનાયાઽઽહ—

ચત્તારિ પડિવ્વકમ્મણે કિઙ્કમ્મા તિત્તિ હુંતિ સજ્ઞાણે ।

પુવ્વણ્હે અવરણ્હે કિઙ્કમ્મા ચઉદસ હવંતિ ॥૧૨૦૨॥

- 10 વ્યાખ્યા—ચત્તારિ પ્રતિક્રમણે કૃતિકર્માણિ, ત્રીણિ ભવન્તિ સ્વાધ્યાયે પૂર્વાર્હે—પ્રત્યુષસિ,
કથં ?, ગુરું પુવ્વસંજ્ઞાણે વંદિતા આલોચંતિત્તિ એયં એવકં, અભ્યુદિયાવસાણે જં પુણો વંદંતિ

અને અસાંભોગિક એમ બે પ્રકારના પ્રાધૂર્ણિક છે. તેમાં સાંભોગિકપ્રાધૂર્ણિક આવે તો
શિષ્યો આચાર્યને પૂછીને પ્રાધૂર્ણિકને વંદન કરે. ॥૧॥ અસાંભોગિક આવે તો પ્રથમ આચાર્યને
વંદન કરીને એમની રજા મેળવીને પછી મોહ વિનાના શિષ્યો પ્રાધૂર્ણિકને વંદન કરે. અથવા જો
15 પ્રાધૂર્ણિક નાનો હોય તો વંદન શ્રદ્ધા કરે. ॥૨॥”

- તથા (દ) આલોચના સમયે એટલે કે વિહારની (ગમે ત્યારે વિહાર કરીને આવે ત્યારે
વિહાર દરમિયાન જે કંઈપણ થયું હોય તેની) અને અપરાધોની આલોચના સમયે, (૭) વાપર્યા
પછી તિવિહાર, ચોવિહાર, પાણાહારાદિ ભોજનનું પચ્ચક્ષાણ અથવા નવકારશી વિગેરે
પચ્ચક્ષાણ કર્યા બાદ પણ અજ્ઞાણ વિગેરેના કારણે ઉપવાસનું પચ્ચક્ષાણ શ્રદ્ધા કરનારને
20 સંવરણ સંભવે છે. તે સમયે વંદન કરે, અથવા (૮) અનશન કરે કે સંખેલના કરે ત્યારે વંદન
કરે. આ પ્રમાણે આ પ્રતિક્રમણાદિસ્થાનોમાં ધ્રુવ વંદન થાય છે. ॥૧૨૦૧॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે સામાન્યથી નિયત અને અનિયત વંદનસ્થાનો બતાવ્યા. હવે
નિયતવંદન સ્થાનોની સંખ્યા જણાવવા માટે કહે છે ⇨

- ગાથાર્થ :- પ્રતિક્રમણમાં ચાર અને સ્વાધ્યાય સમયે ત્રણ એમ કુલ મળીને સાત વંદન
25 પૂર્વાર્હ સમયે અને સાત વંદન અપરાહ સમયે, એમ ચૌદ વંદન થાય છે.

ટીકાર્થ :- પ્રતિક્રમણમાં ચાર અને સ્વાધ્યાયને વિશે ત્રણ એ પ્રમાણે સવારે સાત વંદન
હોય છે. પ્રતિક્રમણમાં ચાર અને સ્વાધ્યાયમાં ત્રણ કેવી રીતે ? તે કહે છે — (૧) પૂર્વ
સંધ્યાએ=વહેલી સવારે ગુરુને વંદન કરીને આલોચના કરે તે એક. (વર્તમાનમાં સવારના

૨૧. પ્રાધૂર્ણિકાઃ । સાંભોગિકાન્ આચાર્ય આપુચ્છ તુ વન્દતે ॥૧॥ ઇતરાન્ પુનરાચાર્ય વન્દિત્વા સંદિશ્ય તથા
30 ચ । પશ્ચાત્ વન્દન્તે યતયો ગતમોહા અથવા વન્દયેયુઃ ॥૨॥ ૩૦. ગુરું પૂર્વસંધ્યાયાં વન્દિત્વાઽઽલોચયન્તીતિ
એતદેકં, અભ્યુદિયાવસાને યત્પુનર્વન્દન્તે

ગુરું એયં વિદ્યયં, એથ ય વિદ્વી-પચ્છ જહણેણ તિણિ મજ્ઞિમં પંચ વા સત્ત વા ઉક્કોસં સલ્લેવિ વંદિયવ્વા, જહ વાઝલા વક્કેવો વા તો એક્કેણ ઋણગા જાવ તિણિ અવસ્સં વંદિયવ્વા, એવં દેવસિણ, પચ્છિણ પંચ અવસ્સં, ચાઝમ્માસિણ સંવચ્છરિણ ય સત્ત અવસ્સંતિ, તે વંદિરુણ જં પુણો આચરિયસ્સ અલ્લિવિજ્જહ તં તદ્વયં, પચ્ચવક્કાણે ચઝથં, સજ્ઞાણ પુણ વંદિત્તા પઢવેહ પઢમં, પઢવિણ પવેદયંતસ્સ ચિત્તિયં, પચ્છ ઝદ્ધિં સમુદ્ધિં પઢહ, 5
ઝદ્ધેસમુદ્ધેસવંદનાણમિહેવંતંભાવો, તત્તો જાહે ચઝભાગાવસેસા પોરિસી તાહે પાણ પઢિલેહેહ,

પ્રતિક્રમણમાં ‘ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન્ ! રાઈઅં આલોઉ ?’ નો આદેશ માંગવા પહેલાં જે બે વાંદણા આવે તે એક વંદન કહેવાય.)

(૨) ‘પગામસિજ્જાએ’ સૂત્રમાં અબ્બુદ્ધિઓમિ આરાહણા... વિગેરે બોલ્યાં પછી જે બે વાંદણા આપવા દ્વારા ગુરુને વંદન કરે તે બીજું. અહીં વિધિ આ પ્રમાણે છે — આ રીતે ગુરુને 10
વંદન કરીને પછીથી જઘન્યથી ત્રણ સાધુઓને વંદન કરે (=ત્રણ અબ્બુદ્ધિઓ ખામે.) મધ્યમથી પાંચ અથવા સાત અને ઉત્કૃષ્ઠથી બધાને વંદન કરે. જો બીજા સાધુઓ કોઈ કાર્યાદિમાં વ્યાકુલ=વ્યસ્ત હોય અથવા પોતે વ્યસ્ત હોય તો એક-એક ઓછા કરતા-કરતા છેલ્લે ત્રણ સાધુઓને તો અવશ્ય વંદન કરે. આ પ્રમાણે દૈવસિક પ્રતિક્રમણમાં જાણવું. પદ્મિખમાં પાંચ સાધુઓને અવશ્ય વંદન કરવા. ચોમાસી અને સંવત્સરિપ્રતિક્રમણમાં સાતને અવશ્ય વંદન કરે. 15

(૩) આ પ્રમાણે અન્ય સાધુઓને વંદન કરીને (=અબ્બુદ્ધિઓ પછી) ફરી ગુરુને જે વાંદણા અપાય છે. (અલ્લિવિજ્જહ=અર્પયતે इति दीपिकायाં) તે ત્રીજું વંદન જાણવું. (૪) પચ્ચક્કાણ પૂર્વે જે વાંદણા અપાય છે તે ચોથું વંદન.

સ્વાધ્યાયમાં ત્રણ વંદન → (૧) વંદન કરીને સ્વાધ્યાય પઠાવે તે પ્રથમ વંદન. (અર્થાત્ કાલગ્રહણમાં સજ્જાય પઠાવવાની જે વિધિ છે તેમાં ‘સજ્જાય સંદિસાહું’ પહેલાં જે બે વાંદણા 20
આવે તે પ્રથમ વંદન.) (૨) પઠાવ્યા બાદ પ્રવેદન કરતા બીજું વંદન. (અર્થાત્ સજ્જાય પઠવાની વિધિમાં જ ‘સજ્જાય પવેઉ’ પહેલાં અપાતા વાંદણા તે બીજું વંદન.) પછી જે સૂત્રનો ઉદ્દેશ-સમુદ્દેશ કર્યો હોય તે ભણે. ઉદ્દેશ-સમુદ્દેશના વંદનોનો=વાંદણાઓનો અહીં જ સમાવેશ કરેલો જાણવો. ત્યાર પછી સવારે એક પ્રહરનો ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પાત્રાઓનું

૩૧. ગુરુમેતદ્વિતીયં, અત્ર ચ વિધિઃ-પશ્ચાજ્જઘન્યેન ત્રયો મધ્યમેન પચ્છ વા સત્ત વા ઉક્કુષ્ઠેન સર્વેઽપિ 25
વન્દિતવ્યાઃ, યદિ વ્યાકુલા વ્યાક્ષેપો વા તદૈકેનોના યાવત્ ત્રયોઽવશ્યં વન્દિતવ્યાઃ, એવં દૈવસિકે, પાક્ષિકે પચ્ચાવશ્યં, ચાતુર્માસિકે સાંવત્સરિકે ચ સમાવશ્યમિતિ, તાન્ વન્દિત્વા યત્પુનરાચાર્યાય દીયતે તત્તૃતીયં, પ્રત્યાઘ્યાને ચતુર્થ, સ્વાધ્યાયે પુનર્વન્દિત્વા પ્રસ્થાપયતિ પ્રથમં, પ્રસ્થાપિતે પ્રવેદયતો દ્વિતીયં, પશ્ચાદુદ્ધિં સમુદ્ધિં પઠતિ, ઝદ્ધેસમુદ્ધેશવન્દનાનામિહેવાન્તર્ભાવઃ, તત્તો યદા ચતુર્ભાગાવશેષા પૌરુષી તદા પાત્રાણિ પ્રતિલેખયતિ,

૩૨ જઈ ણ પઢિઝકામો તો વંદઈ, અહ પઢિઝકામો તો અવંદિત્તા પાણ પઢિલેહેઈ, પઢિલેહિત્તા પચ્છ પઢઈ, કાલવેલાણ વંદિંડ પઢિવ્વકમઈ, એયં તઈયં । એવં પૂર્વાહે સમ, અપરાહેડપિ સમૈવ ભવન્તિ, અનુજ્ઞાવન્દનાનાં સ્વાધ્યાયવન્દનેષ્વેવાન્તર્ભાવાત્, પ્રાતિક્રમણિકાનિ તુ ચત્વારિ પ્રસિદ્ધાનિ, એવમેતાનિ ધ્રુવાણિ પ્રત્યહં કૃતિકર્માણિ ચતુર્દશ ભવન્ત્યભક્તાર્થિકસ્ય, ઇતરસ્ય તુ પ્રત્યાખ્યાનવન્દનેનાધિકાનિ ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૨॥

ગતં કતિકૃત્વોદ્ધારં, વ્યાખ્યાતા વન્દનમિત્યાદિપ્રથમા દ્વારગાથા, સામ્પ્રતં દ્વિતીયા વ્યાખ્યાયતે, તત્ર કત્યવનતમિત્યાદ્યં દ્વારં, તદર્થપ્રતિપાદનાયાડ્ડહ—

દોઓળયં અહાજાયં, કિઙ્કમ્મં બારસાવયં ।

૧૦ અસ્ય વ્યાખ્યા—અવનતિઃ—અવનતમ્, ઉત્તમાઙ્ગપ્રધાનં પ્રણમનમિત્યર્થઃ, દ્વે અવનતે યસ્મિંસ્તદ્ દ્વ્યવનતમ્, એકં યદા પ્રથમમેવ ‘ઇચ્છામિ ખમાસમણો ! વંદિંડ જાવણિજ્જાણ નિસીહિયોણ’તિ

પડિલેહણ કરે (=પાત્રાપોરિસી ભણાવે.) જો તે ભણવાની ઈચ્છાવાળો ન હોય (એટલે કે ભણવાનું આગળ થાલુ રાખવું ન હોય અને વૈયાવચ્ચાદિ કાર્યોમાં જોડાવવાનું હોય) તો વંદન કરે. પરંતુ જો ભણવાની ઈચ્છાવાળો હોય તો વંદન કર્યા વિના પાત્રા પડિલેહણ કરે અને પછી પડિલેહણ કરીને ફરી ભણે. કાલવેલાએ (એટલે કે સવારે બીજા પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય કર્યા પછી ૧૫ પુરિમઠ્ઠની ૨૪ મિનિટ પહેલાંથી જે કાળવેળા શરૂ થાય તેની સહેજ પહેલાં) વંદન કરીને ઉપયોગ કરવા ઈરિયાવહી પડિક્કમે. આ ત્રીજું વંદન જાણવું.

આ પ્રમાણે દિવસના પૂર્વાર્ધમાં સાત વંદન જાણવા. પશ્ચાર્ધમાં પણ સાત જ વંદન થાય છે, કારણ કે અનુજ્ઞાના વંદન સ્વાધ્યાયના વંદનમાં સમાય જાય છે. સાંજના પ્રતિક્રમણસંબંધી ચાર વંદન પ્રસિદ્ધ જ છે. (સવારની પ્રતિક્રમણની જેમ જ જાણવા.) આ પ્રમાણે ઉપવાસ કરનારાને રોજે રોજ કરવાના ચૌદ વંદનો થાય છે. જ્યારે ભોજન કરનારાને આ ચૌદ સિવાય પચ્ચક્રપાણનું વંદન અધિક જાણવું. (અર્થાત્ બપોરના સમયે પડિલેહણનાં આદેશમાં જે વાંદણા આપ્યા પછી પચ્ચક્રપાણ કરવાનું હોય તે વાંદણારૂપ એક વંદન આને વધી જશે. ઉપવાસીને આ વંદન હોતું નથી.) ॥૧૨૦૨॥

૨૫ અવતરણિકા :- ‘કતિકૃત્વઃ’ દ્વાર પૂર્ણ થયું. આ પ્રમાણે ‘વન્દનં... વિગેરે પ્રથમ દ્વારગાથા (૧૧૦૩) પૂર્ણ થઈ. હવે બીજી દ્વારગાથાનું વ્યાખ્યાન કરાય છે. તેમાં ‘કતિ-અવનતં’ અર્થાત્ કેટલા નમસ્કાર કરવા ? એ પહેલું દ્વાર છે. તેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પૂર્વાર્ધ) બે અવનત, યથાજાત, દ્વાદશાવર્તરૂપ વંદન.

ટીકાર્થ :- મસ્તક જેમાં પ્રધાન છે એવો જે નમસ્કાર તે અવનત કહેવાય છે. બે અવનત જેમાં હોય તે દ્વ્યવનત વંદન જાણવું. તેમાં પહેલું અવનત પ્રથમ વાંદણામાં ‘ઇચ્છામિ ખમાસમણો !

૩૦ ૩૨. યદિ ન પઠિતુકામસ્તદા વન્દતે, અથ પઠિતુકામસ્તદાડ્ડવન્દિત્વા પાત્રાણિ પ્રતિલિખતિ, પ્રતિલિખ્ય પશ્ચાત્પઠતિ, કાલવેલાયાં વન્દિત્વા પ્રતિક્રામતિ, એતત્તૃતીયં । ★ ગાથાશકલમાહ ।

અભિધાય છન્દોઽનુજ્ઞાપનાયાવનમતિ, દ્વિતીયં પુનર્યદા કૃતાવર્તો નિષ્ક્રાન્તઃ 'ઇચ્છામી'ત્યાદિ-
સૂત્રમભિધાય છન્દોઽનુજ્ઞાપનાયૈવાવનમતિ, યથાજાતં શ્રમણત્વમાશ્રિત્ય યોનિનિષ્ક્રમણં ચ, તત્ર
રજોહરણમુચ્ચવસ્ત્રિકાચોલપટ્ટમાત્રયા શ્રમણો જાતઃ, રચિતકરપુટસ્તુ યોન્યા નિર્ગતઃ, એવમ્ભૂત
એવ વન્દતે, તદવ્યતિરેકાચ્ચ યથાજાતં ભણ્યતે કૃતિકર્મ-વન્દનં, 'બારસાવયં'તિ દ્વાદશાવર્તાઃ-
સૂત્રાભિધાનગર્ભાઃ કાયવ્યાપારવિશેષા યસ્મિન્નિતિ સમાસસ્તદ્ દ્વાદશાવર્તમ્, ઇહ ચ પ્રથમપ્રવિષ્ટસ્ય 5
ષડાવર્તા ભવન્તિ, 'અહોકાયં કાયસંપાસં ચ્ચમણિજ્જો મે કિલામો, અપ્પકિલંતાણં બહુસુમેણ
મે દિવસો વડ્ઢકંતો ?, જત્તા મે જવણિજ્જં ચ મે' એતત્સૂત્રગર્ભા ગુરુચરણન્યસ્તહસ્તશિરઃ-
સ્થાપનારૂપાઃ, નિષ્ક્રમ્ય પુનઃ પ્રવિષ્ટસ્યાપ્યેત એવ ષડિતિ, એતચ્ચાપાન્તરાલદ્વારદ્વયમાદ્યદ્વારોપ-
લક્ષિતમવગન્તવ્યં, ગતં કત્યવનતદ્વારં ।

સામ્પ્રતં 'કતિશિર' ઇત્યેતદ્દ્વારં વ્યાચિચ્છાસુરિદમપરં ગાથાશકલમાહ-

ચંડસિરં તિગુત્તં ચ દુપવેસં એગનિવ્સ્રમણં ॥૧૨૦૩॥

વંદિતં જાવણિજ્જાએ નિસીહિયાએ' આટલું કહીને ગુરુની ઇચ્છાની અનુજ્ઞા મેળવવા માટે જે મસ્તક
નમાવે છે તે જાણવું. બીજું અવનત જયારે આવર્ત કર્યા પછી બહાર નીકળીને ફરીથી બીજી
વારના વાંદણા આપવા માટે ઉપરની જેમ ઇચ્છામિ... વિગેરે સૂત્રને કહીને ઇચ્છાની અનુજ્ઞા
મેળવવા માટે જ મસ્તક નમાવે છે તે જાણવું. 15

યથાજાત અવસ્થા દીક્ષા અને જન્મને આશ્રયીને છે. તેમાં દીક્ષા લેતી વખતે રજોહરણ,
મુહપત્તિ અને ચોલપટ્ટો આટલું જ (વર્તમાન સામાચારીમાં એક કપડો પણ પહેરે છે, પણ તે
વાંદણા વખતે પહેરવાનો નથી.) પહેરીને સાધુ બન્યો. અને જન્મ વખતે અંજલિ જોડેલી મુદ્રામાં
યોનિમાંથી નીકળ્યો. આવા પ્રકારનો થયેલો છતો જ વંદન કરે (અર્થાત્ વાંદણા આપતી વખતે
ઓઘો, મુહપત્તિ અને ચોલપટ્ટો તથા ઉભડક પગે બેસીને વાંદણા આપે.) આ વંદન તે મુદ્રામાં 20
જ હોવાથી યથાજાત (=જે સમયે જન્મ્યો અને જે સમયે દીક્ષા લીધી તે સમયે જેવી મુદ્રા વિગેરે
હતું તે રીતે અહીં વાંદણા આપતી વખતે પણ હોવાથી યથાજાત) કહેવાય છે.

સૂત્રોચ્ચારણ સહિત બાર-આવર્તરૂપ કાયાના વ્યાપારવિશેષો જે વંદનમાં છે તે દ્વાદશાવર્ત-
વંદન છે. એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. અહીં પ્રથમ વાર અવગ્રહમાં પ્રવેશેલાને છ આવર્તો થાય
છે. 'અહોકાયં કાયસંપાસં..... જવણિજ્જં ચ મે' આ સૂત્રથી ગર્ભિત=યુક્ત (અર્થાત્ આ સૂત્રના 25
ઉચ્ચારણ સાથે) ગુરુના ચરણોમાં સ્થાપેલા હાથમાં મસ્તકની જે સ્થાપના તે રૂપ છ આવર્તો થાય
છે. તથા અવગ્રહમાંથી બહાર નીકળીને ફરી પ્રવેશેલાને આ જ છ આવર્તો જાણવા. (આ
પ્રમાણે ૧૨ આવર્તો જાણવા.) યથાજાત અને દ્વાદશાવર્તરૂપ બંને વચ્ચેના દ્વારો 'કત્યવનત' રૂપ
પ્રથમદ્વારદ્વારા સૂચિત થયેલા જાણવા. 'કત્યવનત' દ્વાર પૂર્ણ થયું. ॥૧૨૦૩-પૂર્વાર્ધ ॥

અવતરણિકા :- હવે 'કતિશિર' રૂપ દ્વારની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી આ 30
બીજું ગાથાનું અડધિયું જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (પશ્ચાદ્) ચાર શીર્ષ, ત્રિગુપ્ત, બે પ્રવેશ અને એક નિષ્ક્રમણ.

વ્યાખ્યા—ચત્તારિ શિરાંસિ યસ્મિંસ્તચ્ચતુઃશિરઃ, પ્રથમપ્રવિષ્ટસ્ય ક્ષામણાકાલે શિષ્યા-
ચાર્યશિરોદ્વયં, પુનરપિ નિષ્ક્રમ્ય પ્રવિષ્ટસ્ય દ્વયમેવેતિ ભાવના, દ્વારં । તિસ્ત્રો ગુપ્તયો યસ્મિ-
સ્તત્રિગુપ્તં, મનસા સમ્યક્પ્રણિહિતઃ વાચાઽસ્થલિતાક્ષરાણ્યુચ્ચારયન્ કાયેનાવર્તાનવિરાધયન્
વન્દનં કરોતિ યતઃ, ત્રણ્ણબ્દોઽવધારણાર્થઃ, દ્વૌ પ્રવેશૌ યસ્મિંસ્તદ્વિપ્રવેશં, પ્રથમોઽનુજ્ઞાપ્ય
5 પ્રવિશતઃ, દ્વિતીયઃ પુનર્નિર્ગતસ્ય પ્રવિશત ઇતિ, એકનિષ્ક્રમણમાવશ્યક્યા નિર્ગચ્છતઃ, એતચ્ચા-
પાન્તરાલદ્વારત્રયં કતિશિરોદ્વારેણૈવોપલક્ષિતમવગન્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૩॥

સામ્પ્રતં કતિભિર્વાઽવશ્યકૈઃ પરિશુદ્ધમિતિ દ્વારાર્થોઽભિધીયતે, તથા ચાઽહ-

અવળામા દુન્નઽહાજાયં, આવત્તા બારસેવ ડ ।

સીસા ચત્તારિ ગુત્તીઓ, તિન્નિ દો ય પવેસણા ॥૧૨૦૪॥

10 એગનિક્ષમણં ચેવ, પળવીસં વિયાહિયા ।

આવસ્સગેહિં પરિસુદ્ધં, કિઙ્કમ્મં જેહિ કીરઈ ॥૧૨૦૫॥

વ્યાખ્યા—ગાથાદ્વયં નિગદેસિદ્ધમેવ ॥૧૨૦૪-૧૨૦૫॥ એભિર્ગાથાદ્વયોક્તૈઃ પદ્મવિંશતિભિ-

ટીકાર્થ :- ચાર શીર્ષ છે જેમાં એવું દ્વાદશાવર્તવંદન. (તે આ પ્રમાણે —) પ્રથમ વાર
અવગ્રહમાં પ્રવેશેલા શિષ્યનું ખામણાકાલે શીર્ષ અને આચાર્યનું શીર્ષ એમ બે શીર્ષ. એ જ રીતે
15 બહાર નીકળીને બીજી વારના વાંદણમાં પુનઃ પ્રવેશેલા શિષ્યનું અને આચાર્યનું એમ બે શીર્ષ.
આમ ચાર મસ્તક જાણવા. ત્રણ ગુપ્તિઓ છે જે વંદનમાં તે ત્રિગુપ્તવંદન, કારણ કે મનથી સમ્યગ્
રીતે એકાગ્ર બનેલો, વચનવડે અસ્ખલિત-અક્ષરોને ઉચ્ચારતો, અને કાયાવડે આવર્તોને અવિરાધતો
શિષ્ય વંદન કરે છે. (માટે તે વંદન ત્રિગુપ્ત કહેવાય છે.) ‘ચ’ શબ્દ અવધારણાર્થે જાણવો.

બે પ્રવેશ છે જેમાં તે વંદન બે પ્રવેશવાળું જાણવું. તેમાં અનુજ્ઞા મેળવીને અવગ્રહમાં
20 પ્રવેશ કરે ત્યારે પ્રથમ પ્રવેશ જાણવો, અને બહાર નીકળીને ફરી પ્રવેશ કરે ત્યારે બીજો પ્રવેશ
જાણવો. ‘આવસ્સહિ’ કહીને બહાર નીકળતા શિષ્યનું એક નિષ્ક્રમણ જાણવું. ત્રિગુપ્ત, બે પ્રવેશ
અને એક નિષ્ક્રમણરૂપ ત્રણ દ્વારો ‘ચઙ્કસિરં’ શબ્દથી જાણી લેવા. (આશય એ છે કે ગા. ૧૧૦૪
માં દ્વાર તરીકે ‘ચઙ્કસિરં’ જે કહ્યું છે. તેનાથી આ ત્રણ દ્વારો પણ ગા. ૧૧૦૪ માં ન જણાવ્યા
છતાં જાણી લેવાના છે.) ॥૧૨૦૩॥

25 અવતરણિકા :- હવે ‘કેટલા આવશ્યકોવડે તે વંદન પરિશુદ્ધ હોય’ એ જે દ્વાર છે, તેનો
અર્થ કહેવાય છે. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- બે અવનત, યથાજાત, બાર આવર્તો, ચાર શીર્ષ, ત્રણ ગુપ્તિ અને બે પ્રવેશ,

ગાથાર્થ :- એક નિષ્ક્રમણ આ પ્રમાણે પચ્ચીસ આવશ્યકો કહેવાયેલા છે કે જે આવશ્યકોવડે
પરિશુદ્ધ વંદન કરાય છે.

30 ટીકાર્થ :- બંને ગાથાઓ સ્પષ્ટ જ છે. ॥૧૨૦૪-૦૫॥ આ ગાથામાં કહેવાયેલા આવશ્યકોવડે

રાવશ્યકૈઃ પરિશુદ્ધં કૃતિકર્મ કર્તવ્યમ્, અન્યથા દ્રવ્યકૃતિકર્મ ભવતિ આહ ચ—

કિઙ્કમ્પિ કરિંતો ન હોઙ્ કિઙ્કમ્પનિજ્જરાભાગી ।

પણવીસામત્રયરં સાહૂ ઠાણં વિરાહિંતો ॥૧૨૦૬॥

વ્યાખ્યા—‘કૃતિકર્માપિ કુર્વન્’ વન્દનમપિ કુર્વન્ ન ભવતિ કૃતિકર્મનિર્જરાભાગી ‘પચ્ચવિંશતીનામ્’ આવશ્યકાનામન્યતરત્ સાધુઃ સ્થાનં વિરાધયન્, વિદ્યાદૃષ્ટાન્તોઽત્ર, યથા હિ 5
વિદ્યાં વિકલ્પાનુષ્ઠાના ફલદા ન ભવતિ, એવં કૃતિકર્માપિ નિર્જરાફલં ન ભવતિ, વિકલ્પત્વા-
દેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૬॥

અધુનાઽવિરાધકગુણોપદર્શનાયાઽઽહ—

પણવીસા (આવસ્સગ) પરિશુદ્ધં કિઙ્કમ્પં જો પંઝંઙ્ ગુરુણં ।

સો પાવઙ્ નિવ્વાણં અચિરેણ વિમાણવાસં વા ॥૧૨૦૭॥ 10

વ્યાખ્યા—પચ્ચવિંશતિઃ આવશ્યકાનિ-અવનતાદીનિ પ્રતિપાદિતાન્યેવ તદ્દુદ્ધં-તદવિકલ્પં
કૃતિકર્મ યઃ કશ્ચિત્ ‘પ્રયુઙ્કતે’ કરોતીત્યર્થઃ, કસ્મૈ ?—‘ગુરવે’ આચાર્યાય, અન્યસ્મૈ વા
ગુણયુક્તાય, સ પ્રાપ્નોતિ ‘નિર્વાણં’ મોક્ષમ્ ‘અચિરેણ’ સ્વલ્પકાલેન ‘વિમાણવાસં વા’ સુરલોકં
વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૭॥ દ્વારં ॥

‘કતિદોષવિપ્રમુક્તિમિતિ યદુક્તં તત્ર દ્વાત્રિશદ્દોષવિપ્રમુક્તં કર્તવ્યં, તદ્દોષદર્શનાયાહ— 15

પરિશુદ્ધ વંદન કરવા યોગ્ય છે, અન્યથા તે વંદન દ્રવ્યવંદન થાય છે. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- વંદનને પણ કરતો હોવા છતાં સાધુ તે વંદનથી પ્રાપ્ત થતી નિર્જરાને મેળવનારો
બનતો નથી જો તે પચ્ચીસ આવશ્યકોમાંના એક પણ આવશ્યકની વિરાધના કરતો હોય (=સેવતો
ન હોય.) આ વિષયમાં વિદ્યાનું દૃષ્ટાન્ત છે. જેમ વિદ્યા સંપૂર્ણ વિધિયુક્ત ન હોય તો ફલને 20
આપનારી બનતી નથી, એ જ પ્રમાણે વંદન પણ અસંપૂર્ણ હોવાથી નિર્જરારૂપ ફલને આપનારું
બનતું નથી. ॥૧૨૦૬॥

અવતરણિકા :- હવે વંદનના અવિરાધક એવા સાધુને જે ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે, તે જણાવવા
માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. 25

ટીકાર્થ :- અવનતાદિ પચ્ચીસ આવશ્યકો કે જે પ્રતિપાદન કરી જ દીધા છે તેનાથી શુદ્ધ=
પરિપૂર્ણ એવું વંદન જે સાધુ કરે છે. કોને કરે છે ? — ગુરુને=આચાર્યને અથવા ગુણયુક્ત અન્ય
સાધુને કરે છે, તે સાધુ ધણા જ અલ્પ કાળમાં નિર્વાણ અથવા દેવલોકને પામે છે. ॥૧૨૦૭॥

અવતરણિકા :- પૂર્વે દ્વારગાથામાં (૧૧૦૪ માં) પૂછ્યું હતું કે કેટલા દોષોથી રહિત વંદન
કરવું ? — તેમાં બત્રીસ દોષોથી રહિત એવું વંદન કર્તવ્ય છે. તે બત્રીસ દોષોને જણાવવા માટે 30
કહે છે ⇨

અળાદિયં ચ થદ્ધં ચ, પવ્વિદ્ધં પરિપિડિયં ।

ટોલગઢ અંકુસં ચેવ, તહા કચ્છભરિંગિયં ॥૧૨૦૮॥

- વ્યાખ્યા—‘અનાદૃતમ્’ અનાદરં સમ્પ્રમરહિતં વન્દતે ૧, ‘સ્તબ્ધં’ જાત્યાદિમદસ્તબ્ધો વન્દતે ૨, ‘પ્રવિદ્ધં’ વન્દનકં દદદેવ નશ્યતિ ૩, ‘પરિપિડિતં’ પ્રભૂતાનેકવન્દનેન વન્દતે આવર્તાન્ ૫, ‘અંકુશં’ રજોહરણમંકુશવત્કરદ્વયેન ગૃહીત્વા વન્દતે ૬, ‘કચ્છભરિંગિયં’ કચ્છપવત્ રિજ્જિતં કચ્છપવત્ રિજ્જન્ વન્દતે इति ગાથાર્થઃ ૭ ॥૧૨૦૮॥

મચ્છુલ્લત્તં મળસા પડહં તહ ય વેઢ્યાવદ્ધં ।

ભયસા ચેવ ભયંતં, મિત્તી ગારવકારણા ॥૧૨૦૯॥

- વ્યાખ્યા—‘મત્સ્યોદ્વૃત્તમ્’ એકં વન્દિત્વા મત્સ્યવદ્ દ્રુતં દ્વિતીયં સાધું દ્વિતીયપાશ્વેન રેચકાવર્તેન પરાવર્તતે ૮, ‘મનસા પ્રદુષ્ટં’ વન્દ્યો હીનઃ કેનચિદ્ગુણેન, તમેવ ચ મનસિ કૃત્વા

ગાથાર્થ :- અનાદર, સ્તબ્ધ, પ્રવિદ્ધ, પરિપિડિત, ટોલગતિ, અંકુશ તથા કાચબાની જેમ આગળ-પાછળ હલન-ચલન કરવું.

- ટીકાર્થ :- (૧) સંભ્રમ એટલે આદર, તેનાથી રહિત વંદન કરે તે અનાદર. (અનાદરથી કરાતું વંદન પણ અનાદર જ કહેવાય. એ પ્રમાણે આગળ-પછી સમજી લેવું.) (૨) જાતિ વિગેરેના અહંકાર પૂર્વક સાધુ વંદન કરે તે સ્તબ્ધદોષથી દૂષિત વંદન જાણવું. (૩) વંદનને કરતા-કરતા પૂર્ણ થયા પહેલાં જ ભાગી જાય, તે પ્રવિદ્ધ કહેવાય. (૪) (પરિપિડિત=એક સ્થાને ભેગા થયેલા) ઘણા બધા આચાર્ય વિગેરેને એક વંદનદ્વારા વંદન કરે. અથવા આવર્તોને કે સૂત્રોચ્ચારરૂપ વ્યંજનાભિલાપોને સતત કરતો વંદન કરે. (અર્થાત્ એક-બે-ત્રણ- એ રીતે આવર્તોના ભેદ પડવા જોઈએ. એની બદલે એટલું ઝડપથી કરે કે જેમાં આવર્તોના ભેદ જ પડે નહીં. અથવા સંપદા વિગેરે જાળવવાપૂર્વક સૂત્રોચ્ચારણ કરવું જોઈએ એની બદલે એટલું ઝડપથી સૂત્ર બોલે કે ક્યાંય વચ્ચે વિરામસ્થાનાદિ આવે નહીં. આ રીતે કરતો વંદન કરે.) તે પરિપિડિતવંદન.

- (૫) (અવગ્રહમાં પ્રવેશતા-નીકળતા) તીડ(જંતુવિશેષ)ની જેમ કૂદકા મારતા-મારતા (પ્રવેશ-નિર્ગમ) કરે તે ટોલગતિ. (૬) બે હાથે અંકુશની જેમ રજોહરણને પકડીને વંદન કરે તે અંકુશ. (૭) કાચબાની જેમ સૂત્ર ઉચ્ચારણસમયે આગળ-પાછળ હલન-ચલન કરે તે કચ્છપરિંગિત. ॥૧૨૦૮॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ :- (૮) એકને વંદન કરીને બાજુમાં ઊભા રહેલા વંદનીય અન્ય સાધુને વંદન કરવા બેઠા-બેઠા જ માછલીની જેમ ઝડપથી પોતાના પડખાને ફેરવે તે મત્સ્યોદૃત. (અહીં માછલીની જેમ ઝડપથી પોતાના અંગને ફેરવવું તે રેચકાવર્ત કહેવાય છે.) (૯) વંદનીય સાધુ પોતાનાથી કોઈ ગુણમાં હીન હોય, અને તે ગુણને મનમાં કરીને દ્વેષપૂર્વક વંદન કરે તે મનપ્રદુષ્ટ કહેવાય.

સામૂયો વન્દતે ૧, તથા ચ વેદિકાબદ્ધં જાનુનોરુપરિ હસ્તૌ નિવેશ્યાધો વા પાર્શ્વયોર્વા ઉત્સજ્ઞે વા એકં વા જાનું કરદ્વયાન્તઃ કૃત્વા વન્દતે ૧૦, 'ભયસા ચેવ'ત્તિ ભયેન વન્દતે, મા ભૂદ્ગચ્છદિશ્યો નિર્દ્વાટયિષ્યતિ ૧૧, 'ભયંતં'તિ ભજમાનં વન્દતે 'ભજત્યયં મામતો ભક્તં ભજસ્વેતિ તદાર્યવૃત્તં' ઇતિ ૧૨, 'મેત્તિ'ત્તિ મૈત્રીનિમિત્તં પ્રીતિમિચ્છન્ વન્દતે ૧૩, 'ગારવિ'ત્તિ ગૌરવનિમિત્તં વન્દતે, વિદન્તુ માં યથા સામાચારીકુશલોઽયં ૧૪, 'કારણં'ત્તિ જ્ઞાનાદિવ્યતિરિક્તં 5 કારણમાશ્રિત્ય વન્દતે, વસ્ત્રાદિ મે દાસ્યતીતિ ૧૫, અયં ગાથાર્થઃ ॥૧૨૦૧॥

તેણિયં પઢિણિયં ચેવ, રુઢં તજ્જિયમેવ ય ।

સઢં ચ હીલિયં ચેવ, તહા વિપલિઝંચિયં ॥૧૨૧૦॥

વ્યાખ્યા—'સ્તૈન્ય'મિતિ પરેશ્યઃ યત્વાત્માનં ગૂહ્યન્ સ્તેનક ઇવ વન્દતે, મા મે લાઘવં ભવિષ્યતિ ૧૬, 'પ્રત્યનીકમ્' આહારાદિકાલે વન્દતે ૧૭, 'રુઢં' ક્રોધાધ્માતં વન્દતે ક્રોધાધ્માતો 10 વા ૧૮, 'તર્જિતં' ન કુપ્યસિ નાપિ પ્રસીદસિ કાષ્ઠશિવ ઇવેત્યાદિ તર્જયન્—નિર્ભર્ત્સયન્ વન્દતે,

(૧૦) (અહો કાચં વિગેરે સૂત્રોચ્ચાર સમયે ઉભડક પગે બેસે તે સમયે) પોતાના બંને હાથોને ઘૂંટણ ઉપર રાખે, અથવા પગની વચ્ચેથી હાથને પસાર કરી ઘૂંટણની નીચે હાથ રાખે, અથવા બે હાથ વચ્ચે બે પગને રાખીને અથવા ખોળામાં હાથ રાખીને અથવા બે હાથ વચ્ચે કોઈપણ એક બાજુના ઘૂંટણને, રાખીને વંદન કરે તે વેદિકાબદ્ધ કહેવાય. (૧૧) જો વંદન નહીં 15 કરે તો ગચ્છ વિગેરેમાંથી બહાર કાઢશે એવા ભયથી વંદન કરે તે 'ભયથી' કહેવાય. (૧૨) આ આચાર્ય (સેવા કરવાના સમયે) મને ભજે છે=સેવા કરે છે. તેથી=ભજનારા હોવાથી ભક્ત એવાને મારે ભજવું=સેવા કરવી એ પ્રમાણે શિષ્ટપુરુષનો આચાર છે. એમ વિચારી પોતાને ભજનારા=સેવા કરનારા આચાર્યને વંદન કરે તે ભજમાનવંદન કહેવાય.

(૧૩) આચાર્ય સાથે મૈત્રી કરવા માટે પ્રીતિ મેળવવાની ઇચ્છાથી વંદન કરે તે મૈત્રીવંદન. 20 (૧૪) આચાર્ય પણ જાણે કે 'હું સામાચારીમાં કુશલ છું' એવા પ્રકારનું ગૌરવ મેળવવા વંદન કરે તે ગૌરવવંદન. (૧૫) જ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ સિવાયના કારણોને આશ્રયી વંદન કરે એટલે કે વંદનાદિ કરીશ તો વસ્ત્ર વિગેરે મને આપશે. એમ વિચારી વંદન કરે તે કારણવંદન. ॥૧૨૦૮॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (૧૬) પોતાની લઘુતા ન થાય (એટલે કે આટલો બધો વિદ્વાન હોવા છતાં 25 બીજાને વંદન કરે છે. આવા પ્રકારની લોકો તરફથી લઘુતા ન થાય) તે માટે સાધુ-શ્રાવક વિગેરેથી પોતાની જાતને છુપાવતો ચોરની જેમ વંદન કરે તે સ્તૈન્ય. (૧૭) આહારાદિના સમયે વંદન કરે તે પ્રત્યનીકવંદન. (૧૮) ક્રોધથી યુક્ત એવા આચાર્યને વંદન કરે અથવા પોતે ક્રોધથી યુક્ત થયેલો વંદન કરે તે રુઢ. (૧૯) લાકડાંના બનેલા દેવતાવિશેષની જેમ વંદન કરો તો ખુશ થતાં નથી કે વંદન ન કરો તો ક્રોધ કરતા નથી એવા પ્રકારના તિરસ્કાર કરતા વંદન કરે 30

અઙ્ગુલ્યાદિભિર્વા તર્જયન્ ૧૯, 'શઠં' શાઠ્યેન વિશ્રમ્ભાર્થં વન્દતે, રત્નાનાદિવ્યપદેશં વા કૃત્વા ન સમ્યગ્ વન્દતે ૨૦, 'હીલિતં' હે ગણિન્ ! વાચક ! કિં ભવતા વન્દિતેનેત્યાદિ હીલયિત્વા વન્દતે ૨૧, તથા 'વિપલિકુચ્છિતમ્' અર્ધ્વવન્દિત એવ દેશાદિકથાઃ કરોતિ ૨૨, ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૦॥

5

દિઢ્મદિઢ્મં ચ તદ્વા, સિંગં ચ કરમોઅણં ।

આલિઢ્મમણાલિઢ્મં, ઊણં ઉત્તરચૂલિયં ॥૧૨૧૧॥

વ્યાખ્યા—'દૃષ્ટાદૃષ્ટં' તમસિ વ્યવહિતો વા ન વન્દતે ૨૩, 'શૃઙ્ગમ્' ઉત્તમાઙ્ગૈકદેશેન વન્દતે ૨૪, 'કરમોચનં' કરં મન્યમાનો વન્દતે ન નિર્જરાર્થં, 'તદ્વા મોચણં' નામ ન અન્નદ્વા મુક્ત્યો, એણ પુણ દિવ્વેણ મુચ્છેમિતિ વંદણગં દેઙ્ ૨૫-૨૬, 'આશિલઘ્ણનાશિલઘ્ણ'મિત્યત્ર ચતુર્ભઙ્ગકઃ-
10 રજોહરણં કરાભ્યામાશિલઘ્ણતિ શિરશ્ચ ૧ રજોહરણં ન શિરઃ ૨ શિરો ન રજોહરણં ૩ ન રજોહરણં નાપિ શિરઃ ૪, અત્ર પ્રથમભઙ્ગઃ શોભનઃ શેષેષુ પ્રકૃતવન્દનાવતારઃ ૨૭, 'ઊનં'

અથવા આંગળી વિગેરેવડે તિરસ્કાર કરતા વંદન કરે તે તર્જિત.

(૨૦) કપટથી વિશ્રંભ=વિશ્વાસ, તેની માટે વંદન કરે. (અર્થાત્ આચાર્યને વંદન કરીશ તો આચાર્ય પણ મારી ઉપર વિશ્વાસ કરશે એવા અભિપ્રાયથી વિશ્વાસ મેળવવા માટે કપટથી
15 વંદન કરે.) તે શઠવંદન અથવા હું ગ્લાન છું વિગેરે કહેવા દ્વારા સમ્યગ્ રીતે વંદન ન કરે તે શઠવંદન. (૨૧) હે ગણિ ! હે વાચક ! તમને વંદન કરવાથી શું ફલ મળવાનું ? એમ હીલના કરીને વંદન કરે તે હીલિતવંદન. (૨૨) તથા અડધું વંદન થાય કે દેશાદિક કથા કરે (અર્થાત્ વંદન કરતા-કરતા વચ્ચે વંદન અટકાવીને દેશકથા વિગેરે કથાઓ કરવા બેસી જાય) તે વિપલિકુચ્છિતવંદન જાણવું. ॥૧૨૧૦॥

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (૨૩) અંધકારવાળા પ્રદેશમાં અથવા ઘણા બધા વંદન કરતા હોય ત્યારે બધાની વચ્ચો-વચ્ચ પાછળ છુપાયેલો વંદન ન કરે, (પરંતુ દેખાય એવું હોય તો કરે) તે દૃષ્ટાદૃષ્ટ વંદન જાણવું. (૨૪) મસ્તકના એક દેશવડે વંદન કરે (અર્થાત્ અહો કાચં... વિગેરે બોલતી વખતે હાથોવડે કપાળનો મધ્યભાગ સ્પર્શવાને બદલે કપાળના આજુ-બાજુના લમણાના
25 ભાગને સ્પર્શીને વંદન કરે.)

30

(૨૫-૨૬) નિર્જરા માટે નહીં પરંતુ આ મારો કર (Tax) છે એમ માની વંદન કરે, તે કરવંદન. તથા મોચન એટલે → (દીક્ષા લીધી એટલે લૌકિકકરથી=Taxથી છૂટી ગયા પરંતુ) જ્યાં સુધી વંદન નહીં અપાય=કરાય ત્યાં સુધી (લોકોત્તરકરથી) છુટાશે નહીં તેથી જો આમને વંદન કરીશ તો હું (લોકોત્તરકરથી પણ) મૂકાઈશ એમ વિચારીને વંદન કરે તે મોચનવંદન.

30

(૨૭) આશ્લિષ્ટ અને અનાશ્લિષ્ટ - અહીં ચતુર્ભંગી જાણવી - (A) બંને હાથોવડે (અહો કાચં... બોલતી વખતે) રજોહરણ અને મસ્તક બંનેને સ્પર્શે, (B) રજોહરણ સ્પર્શે, મસ્તકને નહીં, (C) મસ્તકને સ્પર્શે, રજોહરણને નહીં, (D) બંનેને ન સ્પર્શે. આ ચાર

વ્યઙ્ગનાભિલાપાવશ્યકૈરસમ્પૂર્ણ વન્દતે ૨૮, 'ઉત્તરચૂડં' વન્દનં કૃત્વા પશ્ચાન્મહતા શબ્દેન મસ્તકેન વન્દ ઇતિ ભણતીતિ ગાથાર્થઃ ૨૯ ॥૧૨૧૧॥

મૂયં ચ ઢઢુરં ચેવ, ચુઙ્ગિલિં ચ અપચ્છિમં ।

વત્તીસદોસપરિસુદ્ધં, કિઙ્કમ્મં પંડંજઈ ॥૧૨૧૨॥

વ્યાખ્યા—'મૂકમ્' આલાપકાનનુચ્ચારયન્ વન્દતે ૩૦, 'ઢઢુરં' મહતા શબ્દેનોચ્ચારયન્ 5
વન્દતે ૩૧, 'ચુઙ્ગિલી' તિ ઉત્ક્રામિવ પર્યન્તે ગૃહીત્વા રજોહરણં ભ્રમયન્ વન્દતે ૩૨, 'અપચ્છિમમ્'
ઇદં ચરમમિત્યર્થઃ, એતે દ્વાત્રિશદ્વોષાઃ, એભિઃ પરિશુદ્ધં કૃતિકર્મ કાર્યં, તથા ચાહ—દ્વાત્રિશ-
દ્વોષપરિશુદ્ધં 'કૃતિકર્મ' વન્દનં 'પ્રયુક્તીત' કુર્યાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૨॥

યદિ પુનરન્યતમદોષદુષ્ટમપિ કરોતિ તતો ન તત્ફલમાસાદયતીતિ, આહ ચ—

કિઙ્કમ્મંપિ કરિતો ન હોઙ્કિઙ્કમ્મનિજ્જરાભાગી ।

10

વત્તીસામન્નયરં સાહુ ઠાણં વિરાહિતો ॥૧૨૧૩॥

વ્યાખ્યા—કૃતિકર્મપિ કુર્વન્ન ભવતિ કૃતિકર્મનિર્જરાભાગી, દ્વાત્રિશદ્વોષાણામન્યતરત્સાધુઃ
સ્થાનં વિરાધયન્નિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૩॥

ભાંગાઓમાં પ્રથમ ભાંગો શુદ્ધ જાણવો. શેષ ત્રણ ભાંગાઓ આ દોષમાં જાણવા. તેથી આ
દોષથી દૂષિત વંદન શેષ ત્રણમાં જાણવું. 15

(૨૮) અક્ષરો, વાક્યો કે પચ્ચીસ આવશ્યકોવડે અસંપૂર્ણ વંદન કરે તે ન્યૂન. (૨૯)
વંદન કરીને પાછળથી મોટા અવાજે 'મત્થએણ વંદામિ' બોલે તે ઉત્તરચૂડા વંદન કહેવાય છે.
॥૧૨૧૧॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (૩૦) આલાપકોને પ્રગટરૂપે ઉચ્ચાર્યા વિના વંદન કરે તે મૂક. (૩૧) મોટા- 20
મોટા અવાજે વંદન કરે તે ઢઢુરવંદન. (૩૨) ઉંબાડિયાની જેમ છેડેથી રજોહરણને પકડીને
ભ્રમાવતા-ભ્રમાવતા વંદન કરે તે ચુકલીવંદન. (બળતા અંગારાને એક લાંબી દોરી બાંધેલી
હોય. તેનું જેવું સ્વરૂપ થાય તેવા પ્રકારનું ઉંબાડિયું હોય છે. તે દોરીને એક છેડેથી પકડીને
બીજે છેડે બાંધેલા અંગારાને ગોળ-ગોળ ભ્રમાવવાની જેમ રજોહરણને છેડેથી પકડીને ભ્રમાવતો
વંદન કરે.) આ દોષ અપચ્છિમ=છેલ્લો જાણવો. આ બત્રીસ દોષો કહ્યા. આ દોષોથી રહિત 25
વંદન કરવું જોઈએ. એ જ વાત મૂળશ્લોકમાં જણાવી છે કે બત્રીસદોષોથી શુદ્ધ વંદન કરે.
॥૧૨૧૨॥

અવતરણિકા :- જો આમાના કોઈપણ એકાદ દોષથી દુષ્ટ એવું પણ વંદન કરે તો તેના
ફલને સાધુ પ્રાપ્ત કરતો નથી. એ વાત કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30

ટીકાર્થ :- બત્રીસદોષોમાંથી એક પણ સ્થાનની વિરાધના કરતો સાધુ વંદન કરવા છતાં
પણ વંદનની નિર્જરાને પ્રાપ્ત કરનારો બનતો નથી. ॥૧૨૧૩॥

દોષવિપ્રમુક્તકૃતિકર્મકરણે ગુણમુપદર્શયન્નાહ-

વત્તીસદોસપરિસુદ્ધં કિંઙકમ્મં જો પડંજડ ગુરુણં ।

સો પાવડ નિવ્વાણં અચિરેણ વિમાણવાસં વા ॥૧૨૧૪॥

વ્યાખ્યા—દ્વાત્રિંશદોષપરિશુદ્ધં કૃતિકર્મ યઃ ‘પ્રયુક્તે’ કરોતિ ગુરવે સ પ્રાપ્નોતિ નિર્વાણમ્

5 અચિરેણ વિમાણવાસં વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૪॥

આહ—દોષપરિશુદ્ધાદ્વન્દનાત્કો ગુણઃ ? યેન તત એવ નિર્વાણપ્રાપ્તિઃ પ્રતિપાદ્યતેતિ, ઉચ્યતે—

આવસ્સાસુ જહ જહ કુણડ પયત્તં અહીણમરિત્તં ।

તિવિહકરણોવઉત્તો તહ તહ સે નિજ્જરા હોડ ॥૧૨૧૫॥

10 વ્યાખ્યા—‘આવશ્યકેષુ’ અવનતાદિષુ દોષત્યાગલક્ષણેષુ ચ યથા ૨ કરોતિ પ્રયત્નમ્ ‘અહીનાતિરિત્તં’ ન હીનં નાપ્યધિકં, કિમ્ભૂતઃ સન્ ?—ત્રિવિધકરણોપયુક્તઃ, મનોવાક્કાયૈરુપયુક્ત ઇત્યર્થઃ, તથા ૨ ‘સે’ તસ્ય વન્દનકર્તુર્નિર્જરા ભવતિ—કર્મક્ષયો ભવતિ, તસ્માચ્ચ નિર્વાણપ્રાપ્તિ-રિતિ, અતો દોષપરિશુદ્ધાદેવ ફલાવાસિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૫॥

ગતં સપ્રસન્નં દોષવિપ્રમુક્તદ્વારમ્, અધુના કિમિતિ ક્રિયતેતિ દ્વારં, તત્ર વન્દનકરણ-

15 કારણાનિ પ્રતિપાદયન્નાહ—

અવતરણિકા :- દોષથી રહિત વંદન કરવામાં પ્રાપ્ત થતાં ગુણોને જણાવતા કહે છે ⇨ ગાથાર્થ :- દીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

દીકાર્થ :- જે સાધુ ગુરુને બત્રીસદોષોથી રહિત એવું વંદન કરે છે, તે સાધુ અલ્પકાલે નિર્વાણ અથવા દેવલોકને પામે છે. ॥૧૨૧૪॥

20 અવતરણિકા :- શંકા :- દોષથી પરિશુદ્ધ એવા વંદનથી વળી એવો મોટો કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે ? કે જેથી તે વંદનથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કહી છે. આ શંકાનું સમાધાન કહે છે ⇨ ગાથાર્થ :- આવશ્યકોને વિશે ત્રિકરણથી યુક્ત સાધુ જેમ જેમ અહીનાધિક પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેને નિર્જરા થાય છે.

25 દીકાર્થ :- અવનત વિગેરે દોષોના ત્યાગરૂપ આવશ્યકોમાં સાધુ જેમ જેમ હીન પણ નહીં કે અધિક પણ નહીં એવા પ્રયત્નને કરે છે. કેવા પ્રકારનો સાધુ ? — મન-વચન અને કાયાથી ઉપયુક્ત એવો સાધુ પ્રયત્નને કરે છે. તેમ તેમ તે સાધુને કર્મક્ષય થાય છે. અને તે કર્મક્ષયથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી દોષથી પરિશુદ્ધ એવા જ વંદનથી ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (માટે એમાં વધુ યત્ન કરવો જોઈએ.) ॥૧૨૧૫॥

30 અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે પ્રસંગસહિત ‘દોષથી વિપ્રમુક્ત’ દ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે વંદન શા માટે કરવું જોઈએ ? એ દ્વાર છે. તેમાં વંદન કરવાના કારણોનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે ⇨

વિળઓવયાર માણસ ભંજના પૂજના ગુરુજનસસ ।

તિત્થયરાણ ય આળા સુઅધમ્મારાહળાઽકિરિયા ॥૧૨૧૬॥

વ્યાખ્યા—વિનય એવોપચારો વિનયોપચારઃ કૃતો ભવતિ, સ એવ કિમર્થં ઇત્યાહ-
‘માનસ્ય’ અહંકારસ્ય ‘ભંજના’ વિનાશઃ, તદર્થઃ, માનેન ચ ભગ્નેન પૂજના ગુરુજનસ્ય કૃતા
ભવતિ, તીર્થકરાણાં ચાઽઽજ્ઞાઽનુપાલિતા ભવતિ, યતો ભગવદ્ધિવિનયમૂલ એવોપદિષ્ઠો ધર્મઃ, 5
સ ચ વન્દનાદિલક્ષણ એવ વિનય ઇતિ, તથા શ્રુતધર્મારાધના કૃતા ભવતિ, યતો વન્દનપૂર્વ
શ્રુતગ્રહણં, ‘અકિરિય’ તિ પારમ્પર્યેનાક્રિયા ભવતિ, યતોઽક્રિયઃ સિદ્ધઃ, અસાવપિ
પારમ્પર્યેણ વન્દનલક્ષણાદ વિનયાદેવ ભવતિ, ઉક્તં ચ પરમર્ષિભિઃ—‘તંહારૂવં ણં ભંતે ! સમણ
વા માહણં વા વંદમાણસસ પજ્જુવાસમાણસસ કિંફલા વંદણપજ્જુવાસણા ? , ગોયમા !
સવળાફલા, સવળો ણાળાફલે, ણાળો વિણ્ણાળાફલે, વિણ્ણાળો પચ્ચક્કાળાફલે, પચ્ચક્કાળો 10
સંજમફલે, સંજમે અણ્ણહયફલે, અણ્ણહય તવફલે, તવે વોદાળાફલે, વોદાળો અકિરિયાફલે,

ગાથાર્થ :- વિનયોપચાર, અહંભાવનો નાશ, ગુરુજનની પૂજા, તીર્થકરોની આજ્ઞા, શ્રુતધર્મની
આરાધના અને પરંપરાએ અક્રિયા=સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ટીકાર્થ :- વિનયરૂપ ઉપચાર (ઉપચાર=આરાધનાનો પ્રકાર) તે વિનયોપચાર એટલે કે
વિનયરૂપ સેવા કરાવેલી થાય છે. તે વિનય જ શા માટે કરવાનો ? તે કહે છે — અહંકારનો 15
વિનાશ થાય માટે વિનય કરવાનો છે. અહંકાર તૂટવાથી ગુરુજનોની પૂજા કરાવેલી થાય છે
અને તીર્થકરોની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે, કારણ કે સર્વ તીર્થકરોએ વિનયમૂલક ધર્મ (=જેનું
મૂલ વિનય છે એવો ધર્મ) જ બતાવ્યો છે. અને વંદનાદિ એ જ વિનય છે (માટે વંદન કરવાથી
તીર્થકરોએ બતાવેલ વિનયરૂપ ધર્મનું પાલન થતું હોવાથી તીર્થકરોની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે.)

તથા વંદનપૂર્વક જ શ્રુતનું ગ્રહણ થતું હોવાથી વંદન કરવાથી શ્રુતધર્મની આરાધના 20
થાય છે. વંદન કરવાથી પરંપરાએ અક્રિયા થાય છે કારણ કે કિયારહિત સિદ્ધ છે. અને તે
જીવ પણ પરંપરાએ વંદનરૂપ વિનયથી જ સિદ્ધ થાય છે. કહ્યું છે → હે ભંતે ! તેવા
પ્રકારના શ્રમણ માહનને વંદન કરનારને, પર્યુપાસના કરનારને તે વંદન-પર્યુપાસના કેવા
ફલવાળા થાય છે ?

હે ગૌતમ ! શ્રવણફલવાળા થાય છે. (અર્થાત્ આ રીતે વંદન-પર્યુપાસના કરનાર વિનયી 25
છે એવું જાણીને આચાર્ય તેને ધર્મનું શ્રવણ કરાવે છે.) શ્રવણથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્ઞાનથી
વિશેષજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, વિશેષજ્ઞાનથી પર્યક્ષપ્રાણીની પ્રાપ્તિ, પર્યક્ષપ્રાણી સંયમની પ્રાપ્તિ, સંયમથી
અનાશ્રવની પ્રાપ્તિ, અનાશ્રવથી તપની પ્રાપ્તિ, તપથી પૂર્વકૃતકર્મોનો નાશ (અનાશ્રવો=નવકર્માનાદાનં,

૩૩. તથારૂપં શ્રમણં વા માહનં વા વન્દમાણસસ પર્યુપાસીનસસ કિંફલા વન્દનપર્યુપાસના ? , ગૌતમ !
શ્રવણાફલા, શ્રવણં જ્ઞાનફલં, જ્ઞાનં વિજ્ઞાનફલં, વિજ્ઞાનં પ્રત્યાગ્ધ્યાનફલં, પ્રત્યાગ્ધ્યાનં સંયમફલં, 30
સંયમોઽનાશ્રવફલઃ । અનાશ્રવસ્તપઃફલઃ, તપો વ્યવદાનફલં, વ્યવદાનં અક્રિયાફલં,

અં કિરિયા સિદ્ધિગદ્ગમણફલા । તથા વાચમુખ્યેનાપ્યુક્તમ્—‘વિનયફલં શુશ્રૂષા ગુરુશુશ્રૂષાફલં શ્રુતજ્ઞાનમ્ । જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિર્વિરતિફલં આશ્રવનિરોધઃ ॥૧॥ સંવરફલં તપોબલમથ તપસો નિર્જરા ફલં દૃષ્ટમ્ । તસ્માત્ક્રિયાનિવૃત્તિઃ ક્રિયાનિવૃત્તેરયોગિત્વમ્, ॥૨॥ યોગનિરોધાદ્ધવસન્તતિક્ષયઃ સન્તતિક્ષયાન્મોક્ષઃ । તસ્માત્કલ્યાણાનાં સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ ॥૩॥’

5 ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૬॥

કિં ચ—

વિણઓ સાસણે મૂલં, વિણીઓ સંજઓ ભવે ।

વિણયાડ વિપ્પમુક્કસ્સ, કઓ ધમ્મો કઓ તવો ? ॥૧૨૧૭॥

10 વ્યાખ્યા—શાસ્યન્તેઽનેન જીવા ઇતિ શાસનં—દ્વાદશાઙ્ગં તસ્મિન્ વિનયો મૂલં, યત ઉક્તમ્—‘મૂલાડ ખંધપ્પભવો દુમસ્સ, ખંધાડ પચ્છા વિરુહંતિ સાલા(હા) । સાહપ્પસાહા વિરુહંતિ પત્તા, તત્તો સે પુપ્ફં ચ ફલં રસો ચ ॥૧॥ એવં ધમ્મસ્સ વિણઓ મૂલં પરમો સે મોક્કસો । જેણ કિત્તી સુયં સિગ્ધં નિસ્સેસમધિગચ્છહ ॥૨॥’ અતો વિનીતઃ સંયતો ભવેત્, વિનયાદિપ્રમુક્તસ્ય

વ્યવદાનં=પૂર્વક્ષપણમ્ - પ્ર.સારો.-૧૦૦), વ્યવદાનથી અક્રિયા=ક્રિયાની નિવૃત્તિ, અક્રિયાથી સિદ્ધિ-ગતિમાં ગમન.

15 આ જ વાત વાચકમુખ્યવડે=ઉમાસ્વાતિજીવડે પણ કહેવાઈ છે — વિનયનું ફલ શુશ્રૂષા; ગુરુની શુશ્રૂષાનું ફલ શ્રુતજ્ઞાન, જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ, વિરતિનું ફલ આશ્રવનો નિરોધ ॥૧॥, આશ્રવના નિરોધનું=સંવરનું ફલ તપ, તપથી નિર્જરારૂપ ફલ જોવાયેલું છે, તેનાથી સર્વ વ્યાપારોનો ત્યાગ, વ્યાપારત્યાગથી અયોગીપણું ॥૨॥ યોગનિરોધથી ભવની પરંપરાનો ક્ષય, ભવની પરંપરાના ક્ષયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તે કારણથી સર્વ કલ્યાણોનું ભાજન=મૂલ વિનય છે. ॥૩॥ ॥૧૨૧૬॥

20 વળી ⇨

ગાથાર્થ :- શાસનમાં વિનય એ (ધર્મનું) મૂલ છે. તેથી જે વિનીત છે તે સંયત થઈ શકે. જે વિનયથી રહિત છે તેને ધર્મ ક્યાંથી ? અને તપ ક્યાંથી ?

25 ટીકાર્થ :- જેનાવડે જીવો નિયમમાં=કાબૂમાં રખાય તે શાસન અર્થાત્ દ્વાદશાંગી. તે દ્વાદશાંગીમાં વિનય એ (ધર્મનું) મૂલ છે, કારણ કે કહ્યું છે — “વૃક્ષના મૂલમાંથી રૂકંધની ઉત્પત્તિ થાય છે... રૂકંધમાંથી પછી નીકળે છે શાખા. શાખામાંથી પ્રશાખા અને પ્રશાખામાંથી પછી પાંદડાંઓ ઉગે છે. ત્યાર પછી તે વૃક્ષમાં પુષ્પો, પછી ફલ અને પછી તેમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૧॥ એ જ પ્રમાણે ધર્મનું મૂલ વિનય છે. અને તે ધર્મનો પરમ=રસ મોક્ષ છે. આ વિનયથી સાધુ કીર્તિ, શ્રુત અને પ્રશંસનીય એવી સઘળી વસ્તુ શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨॥ (દશવૈ.

૩૪. અક્રિયા સિદ્ધિગતિગમનફલા । ૩૫. મૂલાત્ સ્કન્ધપ્રભવો દુમસ્ય સ્કન્ધાત્ પચ્છાત્ વિરોહન્તિ શાખાઃ ।

30 શાખાયાઃ પ્રશાખા વિરોહન્તિ (તતઃ) પત્રાણિ, તતસ્તસ્ય પુષ્પં ચ ફલં રસશ્ચ ॥૧॥ એવં ધર્મસ્ય વિનયો મૂલં પરમસ્તસ્ય મોક્ષઃ । યેન કીર્તિં શ્રુતં શીઘ્રં નિઃશ્રેયસં ચાધિગચ્છતિ ॥૨॥

કૃતો ધર્મઃ કૃતસ્તપ્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૭॥

અતો વિનયોપચારાર્થ કૃતિકર્મ ક્રિયતે ઇતિ સ્થિતમ્ । આહ-વિનય ઇતિ કઃ શબ્દાર્થ ઇતિ, ઉચ્યતે-

જમ્હા વિણયઙ્ કમ્મં અઙ્ગવિહં ચાઝંતમુક્કઘાણ ।

તમ્હા ડ વયંતિ વિઝુ વિણઝત્તિ વિલીનસંસારા ॥૧૨૧૮॥

5

વ્યાખ્યા-યસ્માદ્વિનયતિ કર્મ-નાશયતિ કર્માણ્વિધં, કિમર્થ ?-ચતુરન્તમોક્ષાય, સંસાર-વિનાશાયેત્યર્થઃ તસ્માદેવ વદન્તિ વિદ્વાંસઃ 'વિનય ઇતિ' વિનયનાદ્વિનયઃ 'વિલીનસંસારાઃ' ક્ષીણસંસારા અથવા વિનીતસંસારાઃ, નષ્ટસંસારા इत्यર્થઃ, યથા વિનીતા ગૌર્નષ્ટક્ષીરાઽભિધીયતે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૧૮॥ કિમિતિ ક્રિયતે ઇતિ દ્વારં ગતં, વ્યાખ્યાતા દ્વિતીયા કત્યવનતમિત્યાદિદ્વારગાથા । અત્રાન્તરેઽધ્યયનશબ્દાર્થો નિરૂપણીયઃ, સ ચાન્યત્ર ન્યક્ષેણ નિરૂપિતત્વાન્નેહાધિકૃતઃ, ગતો નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ ।

10

સામ્પ્રતં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્ય નિક્ષેપસ્યાવસરઃ, સ ચ સૂત્રે સતિ ભવતિ, સૂત્રં ચ

અ. ૮, ઉ. ૨, ગા. ૧-૨) આથી=શાસનમાં ધર્મનું મૂલ વિનય છે માટે જ જે વિનયવાળો છે તે જ સાધુ બની શકે છે. વિનયથી રહિતને વળી ધર્મ ક્યાંથી ? કે તપ ક્યાંથી ? (અર્થાત્ વિનય વિનાની વ્યક્તિ પાસે નથી ધર્મ કે નથી તપ.) ॥૧૨૧૭॥

15

અવતરણિકા :- આથી વિનયરૂપ સેવા માટે વંદન કર્તવ્ય છે એ વાત સ્થિર થઈ.

શંકા :- વિનયશબ્દનો અર્થ શું ? તેનું સમાધાન આપે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જે કારણથી સંસારનો નાશ કરવા માટે આઠપ્રકારના કર્મનો નાશ કરે છે. તે કારણથી સંસાર જેમનો નાશ થયો છે તેવા વિદ્વાનો (વિનય તરીકે અભિપ્રેત વંદનાદિને) વિનય કહે છે.

20

ટીકાર્થ :- જે કારણથી આઠ પ્રકારના કર્મોનો નાશ કરે છે. શા માટે નાશ કરે છે ? - સંસારનો નાશ કરવા કર્મોનો નાશ કરે છે. તે કારણથી જ નાશ પામેલો છે સંસાર જેમનો એવા વિદ્વાનો વિનય કહે છે. (અર્થાત્ મુક્તિ માટે કરાતા વંદનાદિ આચારો આઠ પ્રકારના કર્મોનો નાશ કરતા હોવાથી વિદ્વાનો વંદનાદિ આચારોને વિનય કહે છે.) જેમ દૂધ નહીં આપતી ગાય વિનીતા કહેવાય છે. ॥૧૨૧૮॥

25

શા માટે વંદન કરાય છે ? એ દ્વાર પૂર્ણ થયું. આ સાથે બીજી દ્વારગાથા વ્યાખ્યાન કરાઈ. અહીં આગળ વધીએ તે પહેલાં અધ્યયનશબ્દનો અર્થ બતાવવા યોગ્ય છે. (કારણ કે 'વંદન-અધ્યયન' એ પ્રમાણે નામ છે. તેથી વંદનસંબંધી નિક્ષેપાદિ બતાવ્યા. હવે અધ્યયન શબ્દના બતાવવાના આવ્યા છે.) પરંતુ તે અન્યત્ર (=સામાયિકાધ્યયનની શરૂઆતમાં) વિસ્તારથી બતાવેલ હોવાથી અહીં તે પ્રસ્તુત નથી. આ પ્રમાણે નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપો પૂર્ણ થયો.

30

અવતરણિકા :- હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર છે. અને તે સૂત્ર હોય ત્યારે

સૂત્રાનુગમં ઇત્યાદિ પ્રપજ્ઞતો વક્તવ્યં યાવત્તચ્ચેદં સૂત્રં—

‘ઇચ્છામિ યમાસમણો ! વંદિતં જાવણિજ્જાએ નિસીહિયાએ અણુજાણહ મે મિઝગહં નિસીહિ, અહોકાયં કાયસંફાસં, યમણિજ્જો મે કિલામો, અપ્પકિલંતાણં બહુસુભેણ મે દિવસો વડ્ઢકંતો ?, જત્તા મે ? જવણિજ્જં ચ મે ? યામેમિ યમાસમણો ! દેવસિયં વડ્ઢકમં, આવસ્સિયાએ પડિવ્કમમિ યમાસમણાણં દેવસિઆએ આસાયણાએ તિત્તીસ-ણ્ણયરાએ જંકિચિમિચ્છાએ મણદુવ્કડાએ વયદુવ્કડાએ કાયદુવ્કડાએ કોહાએ માણાએ માયાએ લોભાએ સવ્વકાલિયાએ સવ્વમિચ્છોવયારાએ સવ્વધમ્માડ્ઢકમણાએ આસાયણાએ જો મે અઙ્ઙારો કઓ તસ્સ યમાસમણો ! પડિવ્કમમિ નિન્દામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ॥ (સૂત્રમ્)

- અસ્ય વ્યાખ્યા—તલ્લક્ષણં ચેદં—‘સંહિતા ચ પદં ચૈવ, પદાર્થઃ પદવિગ્રહઃ। ચાલના પ્રત્યવસ્થાનં, વ્યાખ્યા તન્નસ્ય ષડ્વિધા ॥૧૥’ તત્રાસ્થલિતપદોચ્ચારણં સંહિતા, સા ચ-ઇચ્છામિ યમાસમણો વંદિતં જાવણિજ્જાએ નિસીહિઆએ’ ઇત્યેવંસૂત્રોચ્ચારણરૂપા, તાનિ ચામૂનિ સર્વસૂત્રાણિ—‘ઇચ્છામિ યમાસમણો ! વંદિતં જાવણિજ્જાએ નિસીહિયાએ અણુજાણહ મે મિઝગહં નિસીહિ, અહોકાયં કાયસંફાસં, યમણિજ્જો મે કિલામો અપ્પકિલંતાણં બહુસુભેણ મે દિવસો વડ્ઢકંતો ?, જત્તા મે ? જવણિજ્જં ચ મે ? યામેમિ યમાસમણો ! દેવસિયં વડ્ઢકમં, આવસ્સિયાએ પડિવ્કમમિ યમાસમણાણં દેવસિયાએ • આસાયણાએ તિત્તીસણ્ણયરાએ જંકિચિમિચ્છાએ મણદુવ્કડાએ વયદુવ્કડાએ કાયદુવ્કડાએ કોહાએ માણાએ માયાએ લોભાએ સવ્વકાલિયાએ સવ્વમિચ્છોવયારાએ સવ્વધમ્માડ્ઢકમણાએ આસાયણાએ જો મે અઙ્ઙારો કઓ તસ્સ યમાસમણો ! પડિવ્કમમિ નિન્દામિ ગરિહામિ અપ્પાણં વોસિરામિ ।

અધુના પદવિભાગઃ—ઇચ્છામિ ક્ષમાશ્રમણ ! વન્દિતું યાપનીયયા નૈવેધિકયા અનુજાનીત

- ૨૦ જ સંભવે છે. તથા સૂત્ર સૂત્રાનુગમ હોય તો સંભવે છે. વિગેરેથી લઈ વિસ્તાર સહિત ત્યાં સુધીનું વર્ણન સમજવું કે છેલ્લે હવે પછીનું સૂત્ર આવીને ઊભું રહે ⇨

સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ :- હવે સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવાની છે. તે વ્યાખ્યાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે જાણવું → “સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, પ્રશ્ન અને ઉત્તર આ પ્રમાણે તંત્રની=સૂત્રની વ્યાખ્યા છે પ્રકારે થાય છે. ॥૧૥” તેમાં અસ્ખલિત રીતે પદોનું ઉચ્ચારણ કરવું તે સંહિતા કહેવાય છે. અને તે આ પ્રમાણે છે — ઇચ્છામિ યમાસમણો.... વિગેરેરૂપ સંહિતા જાણવી. તે સંપૂર્ણ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે - ઇચ્છામિ યમાસમણો ! (વિગેરેથી લઈ ટીકા પ્રમાણેનું આખું સૂત્ર અહીં સમજી લેવું.)

- હવે પદ વિભાગ (=સૂત્રમાં કુલ કેટલા પદો છે ? તે) જણાવે છે — ઇચ્છામિ ક્ષમાશ્રમણ !
૩૦ (વિગેરે ટીકા પ્રમાણે પદો જાણવા.)

મમ મિતાવગ્રહં નૈષેધિકી અધઃકાયં કાયસંસ્પર્શ ક્ષમણીયો ભવતા ક્લમઃ અત્પક્લાન્તાનાં
 બંદુશુભેન ભવતાં દિવસો વ્યતિક્રાન્તઃ ?, યાત્રા ભવતાં ? યાપનીયં ચ ભવતાં ?, ક્ષમયામિ
 ક્ષમાશ્રમણ ! દૈવસિકં વ્યતિક્રમં આવશ્યિકયા પ્રતિક્રમામિ ક્ષમાશ્રમણાનાં દૈવસિકયા આશા-
 તનયા ત્રયસ્ત્રિશદન્યતરયા યત્કિચ્છિન્મિથ્યયા મનોદુષ્કૃતયા વાગદુષ્કૃતયા કાયદુષ્કૃતયા ક્રોધયા
 માનયા માયયા લોભયા સર્વકાલિકયા સર્વમિથ્યોપચારયા સર્વધર્માતિક્રમણયા આશાતનયા યો 5
 મયાઽતિચારઃ કૃતસ્તસ્ય ક્ષમાશ્રમણ ! પ્રતિક્રમામિ નિન્દામિ ગર્હામિ આત્માનં વ્યુત્સૃજામિ,
 એતાવન્તિ સર્વસૂત્રપદાનિ ।

સામ્પ્રતં પદાર્થઃ પદવિગ્રહશ્ચ યથાસમ્ભવં પ્રતિપાદ્યતે-તત્ર 'ઇષુ ઇચ્છાયામ્' इत्यस्योत्तम-
 પુરુષૈકવચનાન્તસ્ય ઇચ્છામીતિ ભવતિ, 'ક્ષમૂષ્ સહને' इत्यस्याङन्तस्य ક્ષમા, 'શ્રમુ તપસિ ખેદે
 ચ' अस्य कर्तरि ल्युट् श्राम्यत्यसाविति શ્રમણઃ ક્ષમાપ્રધાનઃ શ્રમણઃ ક્ષમાશ્રમણઃ તસ્યા- 10
 ऽऽमन्त्रणं, वन्देस्तुमन्प्रत्ययान्तस्य वन्दितुं, 'યા પ્રાપ્ણે' अस्य ण्यन्तस्य कर्तर्यनीयः, यापयतीति
 યાપનીયા તયા, 'ષિધુ ગત્યામ્' अस्य निपूर्वस्य घञि निषेधनं निषेधः निषेधेन निर्वृत्ता

હવે પદોનો અર્થ અને પદવિગ્રહ (સમાસવાળા પદોને છૂટા પાડવા તે પદવિગ્રહ) બંનેનું
 પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં પદવિગ્રહનો જ્યાં સંભવ હશે તે જણાવશે. (અર્થાત્ જ્યાં સમાસવાળા
 પદો આવશે ત્યાં પદવિગ્રહ જણાવશે.) તેમાં સૌ પ્રથમ ઇચ્છામિ પદનો અર્થ જણાવે છે - ઇષ્ 15
 ધાતુ ઇચ્છાના અર્થમાં છે. આ ધાતુનું પ્રથમ પુરુષ એક વચનમાં 'ઇચ્છામિ' રૂપ થાય છે.
 (અર્થાત્ હું ઇચ્છું છું.) 'ક્ષમૂષ્ સહને' (અહીં પાણિનિવ્યાકરણમાં ડ અને ષ એ અનુબંધ છે.)
 ક્ષમ્ ધાતુ સહન કરવું અર્થમાં વપરાય છે. 'અઙ્' પ્રત્યયવાળા આ ધાતુનું (અન્ય નિયમથી)
 ક્ષમા રૂપ થાય છે. (અર્થાત્ બીજાના અપરાધોને સહન કરવા તે ક્ષમા.) શ્રમ્ ધાતુ (૩ એ
 અનુબંધ છે) તપ અને ખેદમાં જાણવો. આ ધાતુ કર્તાના અર્થમાં લ્યુટ્ પ્રત્યય લાગતા જે 20
 તપશ્ચર્યા કરે તે (અથવા સંસારવિષયમાં જે ખેદ=થાક પામે છે તે) શ્રમણ કહેવાય. ક્ષમારૂપ
 ગુણ જેમાં પ્રધાન છે તે ક્ષમાશ્રમણ. ક્ષમાશ્રમણ એવા ગુરુને આમંત્રણ કરવા સૂત્રમાં 'હે
 ક્ષમાશ્રમણ !' શબ્દ વાપર્યો છે.

તુમન્ પ્રત્યયવાળા 'વન્દ્' ધાતુનું વન્દિતું રૂપ થાય છે. (તેથી સંપૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે 25
 હે ક્ષમાશ્રમણ ! આપને હું વંદન કરવાને માટે ઇચ્છું છું.) ઇયન્ત એવા 'યા' ધાતુને કર્તાના
 અર્થમાં અનીય પ્રત્યય લાગીને - યાપયતીતિ યાપનીયા શબ્દ બન્યો છે. તેનાવડે (યાપયતિ એટલે
 હજે સાધ્યં સિદ્ધિ નયતીતિ યાપનીયા કાર્યક્ષમા રોગા ચેત્યર્થં इति दीपिकायाં અર્થાત્ જે ઇષ્ટ સાધ્યને
 સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય તે યાપનીય એટલે કે કાર્ય કરવામાં સમર્થ અને નિરોગી. આ શબ્દ
 આગળ બતાવાતા 'નિસિહીયાઈ' શબ્દનું વિશેષણ જાણવું. અત્ર 'નૈષેધિકયા' इति विशेष्यम्,
 'યાપનીયયા' इति विशेषणम् - इति धर्मसं. दर. અર્થાત્ કાર્ય કરવામાં સમર્થ અને નિરોગી એવી 30
 ક્રયાવડે વંદન કરવાને ઇચ્છું છું.) 'ષિધ્' ધાતુ ગતિ-અર્થમાં છે. 'નિ' ઉપસર્ગ પૂર્વકના આ
 ધાતુને ઘઙ્ પ્રત્યય લગતા નિષેધનં નિષેધઃ અર્થાત્ નિષેધ કરવો. નિષેધવડે જે થયેલી હોય તે

નૈષેધિકી, પ્રાકૃતશૈલ્યા છાન્દસત્વાદ્વા નૈષેધિકેત્યુચ્યતે, એવં શેષપદાર્થોઽપિ પ્રકૃતિપ્રત્યય-
વ્યુત્પત્ત્યા વક્તવ્યઃ, વિનેયાસમ્પ્રોહાર્થં તુ ન બ્રૂમઃ ।

- અર્થ ચ પ્રકૃતસૂત્રાર્થઃ—અવગ્રહાદ્વહિઃસ્થિતો વિનેયોઽર્ધ્વાવિનતકાયઃ કરદ્વયગૃહીતરજોહરણો
વન્દનાયોદ્યત એવાહ—‘ઇચ્છામિ’ અભિલષામિ હે ક્ષમાશ્રમણ ! ‘વન્દિતું’ નમસ્કર્તુ, ભવન્તમિતિ
5 ગમ્યતે, યાપનીયયા—યથાશક્તિયુક્તયા નૈષેધિક્યા—પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તયા તન્વા—શરીરેણેત્વર્થઃ,
અત્રાન્તરે ગુરુર્વ્યાક્ષેપાદિયુક્તઃ ‘ત્રિવિધેને’તિ ભળતિ, તતઃ શિષ્યઃ સંક્ષેપવન્દનં કરોતિ,
વ્યાક્ષેપાદિવિકલસ્તુ ‘છન્દસે’તિ ભળતિ, તતો વિનેયસ્તત્રસ્થ એવાહ—‘અનુજાનીત’ અનુજાં
પ્રયચ્છત, ‘મમ’ ઇત્યાત્મનિર્દેશે, કં ?—મિતશ્ચાસાવગ્રહશ્ચેતિ મિતાવગ્રહસ્તં, ચતુર્દિશમિહાચાર્યસ્યા-
ત્મપ્રમાણં ક્ષેત્રમવગ્રહસ્તમનુજાં વિહાય પ્રવેષ્ટું ન કલ્પતે, તતો ગુરુર્ભળતિ—અનુજાનામિ, તતઃ
10 શિષ્યો નૈષેધિક્યા પ્રવિશ્ય ગુરુપાદાન્તિકં નિધાય તત્ર રજોહરણં તલ્લતાટં ચં કરાભ્યાં સંસ્પૃશ-

નૈષેધિકી. પ્રાકૃતશૈલીથી અથવા છાન્દસપ્રયોગ હોવાથી નૈષેધિકા (=નિસીહિયા) કહેવાય છે.
આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ=ધાતુઓ, તેના પ્રત્યયો અને વ્યુત્પત્તિવડે શેષ પદાર્થો પણ કહેવા યોગ્ય છે.
(અર્થાત્ અનુજાનહ વિગેરે પદોમાં કયો ધાતુ ? કયો પ્રત્યય ? વિગેરે સ્વયં વિચારી લેવું.) જો
કે અહીં શિષ્યને સંમોહ થાય નહીં તે માટે અમે જણાવતા નથી.

- 15 પ્રસ્તુત સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો → અવગ્રહથી બહાર રહેલો, અર્ધ નમાવેલી
કાયાવાળો, બંને હાથોથી ગ્રહણ કરેલું છે રજોહરણ જેનાવડે તેવો, અને વંદન કરવા માટે ઉદ્યત
થયેલો શિષ્ય આ પ્રમાણે બોલે છે — હું ઇચ્છું છું હે ક્ષમાશ્રમણ ! આપને વંદન કરવાને માટે.
‘ભવન્ત’ શબ્દ સૂત્રમાં ન હોવા છતાં જાણી લેવો. (કેવી રીતે વંદન કરવા માટે ?) યથાશક્તિથી
યુક્ત (એટલે કે કાર્ય કરવામાં સમર્થ અને નિરોગી, તથા) પ્રાણાતિપાતાદિથી પાછા ફરેલા એવા
20 શરીરવડે વંદન કરવાને ઇચ્છું છું.

- આ સમયે જો ગુરુ વ્યાક્ષેપાદિથી યુક્ત હોય (=કોઈ કાર્યાદિમાં વ્યસ્ત હોય) તો તેઓ
‘ત્રિવિધેન’ શબ્દ બોલે છે. (અર્થાત્ હું કાર્યમાં વ્યસ્ત છું માટે તું મન-વચન-કાયારૂપ ત્રિવિધવડે
સંક્ષેપમાં વંદન કરે.) ત્યારે શિષ્ય સંક્ષેપવંદન (=મત્થણ વંદામિ) કરે છે. પરંતુ જો વ્યાક્ષેપાદિથી
રહિત હોય તો ગુરુ ‘છન્દસા’ શબ્દ બોલે છે. (અર્થાત્ તું વંદન કરવાને ઇચ્છતો હોય તો મને
25 વાંધો નથી.)

- ત્યારે ત્યાં જ ઊભેલો શિષ્ય આ પ્રમાણે કહે છે — મને અનુજા આપો. શેની અનુજા ? —
મિત એવો જે અવગ્રહ તે મિતાવગ્રહ, તે મિતાવગ્રહની (=તેમાં પ્રવેશ કરવાની) મને અનુજા
આપો. આચાર્યની ચારે દિશામાં આત્મપ્રમાણ (=લગભગ સાડાત્રણ હાથ પ્રમાણ) ક્ષેત્ર એ
અવગ્રહ કહેવાય છે. આ અવગ્રહમાં આચાર્યની અનુજા મેળવ્યા વિના શિષ્યને પ્રવેશ કરવો
30 કલ્પતો નથી. (તેથી અનુજા માંગીને પ્રવેશ કરવા યોગ્ય છે.)

ત્યાર પછી ગુરુ કહે — “હું અનુજા આપું છું.” ત્યાર પછી શિષ્ય નિસીહિવડે (=સર્વ
અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ કરવાવડે) અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરીને ગુરુના ચરણોની પાસે ભૂમિ ઉપર

ત્રિદં ભળતિ—અધસ્તાત્કાયઃ અધઃકાયઃ—પાદલક્ષણસ્તમધઃકાયં પ્રતિ કાયેન—નિજદેહેન સંસ્પર્શઃ કાયસંસ્પર્શસ્તં કરોમિ, એતચ્ચાનુજાનીત, તથા ક્ષમણીયઃ—સહ્યો ભવતામ્ અધુના 'ક્લમો' દેહગ્લાનિરૂપઃ, તથા અલ્પં—સ્તોકં ક્લાન્તં—ક્લમો યેષાં તેઽલ્પક્લાન્તાસ્તેષામલ્પક્લાન્તાનાં, બહુ ચ તચ્છુભં ચ બહુશુભં તેન બહુશુભેન, પ્રભૂતસુખેનેત્યર્થઃ, ભવતાં દિવસો વ્યતિક્રાન્તો ?, યુષ્માકમહર્ગતમિત્યર્થઃ, અત્રાન્તરે ગુરુર્ભળતિ—તથેતિ, યથા ભવાન્ બ્રવીતિ, પુનરાહ વિનેયઃ— 5
'યાત્રા' તપોનિયમાદિલક્ષણા ક્ષાયિકમિશ્રૌષ્ણમિકભાવલક્ષણા વા ઉત્સર્પતિ ભવતામ્ ?, અત્રાન્તરે ગુરુર્ભળતિ—યુષ્માકમપિ વર્તતે ?, મમ તાવદુત્સર્પતિ ભવતોઽપ્યુત્સર્પતીત્યર્થઃ, પુનરપ્યાહ વિનેયઃ—યાપનીયં ચેન્દ્રિયનોઽન્દ્રિયોપશમાદિના પ્રકારેણ ભવતાં ?, શરીરમિતિ ગમ્યતે, અત્રાન્તરે ગુરુરાહ—એવમામં, યાપનીયમિત્યર્થઃ, પુનરાહ વિનેયઃ—'ક્ષમયામિ' મર્ષયામિ ક્ષમાશ્રમણેતિ પૂર્વવત્ દિવસેન નિર્વૃત્તો દૈવસિકસ્તં વ્યતિક્રમમ્—અપરાધં, દૈવસિકગ્રહણં રાત્રિકાદુપલક્ષણાર્થમ્, 10
અત્રાન્તરે ગુરુર્ભળતિ—અહમપિ ક્ષમયામિ દૈવસિકં વ્યતિક્રમં પ્રમાદોદ્ભવમિત્યર્થઃ, તત્તો વિનેયઃ

૨જોહરણને મૂકીને તેને=૨જોહરણને અને પોતાના કપાળને બંને હાથોવડે સ્પર્શ કરતો શિષ્ય અહો કાચં.... વિગેરે કહે છે, એટલે કે હું મારા બંને હાથોવડે આપના ચરણોને સ્પર્શ કરું છું તેની મને અનુજા-આપો. નીચેની જે કાયા તે અધઃકાયા અર્થાત્ ચરણો. તે ચરણોને પોતાના હાથરૂપ દેહવડે જે સ્પર્શ તે કાયસ્પર્શ. તે કાયસ્પર્શને કરે છે. 15

તથા આપને થતો દેહને ગ્લાનિરૂપ ક્લમ સહન કરવા યોગ્ય છે. (અર્થાત્ અહો કાચં... વિગેરે દ્વારા આપના ચરણોને મેં સ્પર્શ કર્યો છે તેનાથી આપના દેહને જે કંઈ પીડા થઈ છે તેની પણ આપશ્રી મને ક્ષમા આપશો.) તથા થોડીક પીડા છે જેમને તે અલ્પપીડાવાળા આપનો દિવસ ઘણા સુખથી પસાર થયો છે ને ? ત્યારે ગુરુ કહે - જે રીતે તું કહે છે તે રીતે જ ઘણા સુખથી મારો દિવસ પસાર થયો છે. 20

ફરી શિષ્ય કહે છે - તપ, નિયમ વિગેરેરૂપ અથવા ક્ષાયિક, મિશ્ર=ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિકભાવરૂપ યાત્રા આપની સારી રીતે પસાર થાય છે ને ? (અર્થાત્ તપ-નિયમાદિ બાહ્યયાત્રા અથવા ક્ષાયિકભાવના સમ્યક્ત્વાદિ, ક્ષાયોપશમિકભાવના જ્ઞાનાદિ અને ઔપશમિક-ભાવના ચારિત્રરૂપ આંતરિક યાત્રા આપની સારી રીતે ચાલે છે ને ?) ત્યારે ગુરુ કહે - મારી યાત્રા સારી ચાલે છે, તારી યાત્રા સારી ચાલે છે ને ? શિષ્ય ફરી પૂછે છે - ઈન્દ્રિય અને 25
મનના ઉપશમ વિગેરે પ્રકારોવડે આપનું શરીર યાપનીય=નિરાબાધ છે ને ? (અર્થાત્ આપની ઈન્દ્રિયો હણાઈ નથી ને ? અને તે આપને વશ છે ને ? તથા મનને પણ કોઠાદિ કષાયો બાધિત કરતા નથી ને ?) ગુરુ કહે - હા, મારું શરીર નિરાબાધ છે.

શિષ્ય ફરી કહે છે - 'મને ક્ષમા આપો હે ક્ષમાશ્રમણ !' અહીં ક્ષમાશ્રમણશબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો. દિવસવડે થયેલું દૈવસિક, તે દૈવસિક અપરાધની. (અન્વય → હે ક્ષમાશ્રમણ ! 30
દિવસસંબંધી જે કંઈ અપરાધ થયા હોય તેની મને ક્ષમા આપો.) દિવસસંબંધી અપરાધોના ગ્રહણથી રાત્રિકાદિ અપરાધો પણ જાણી લેવા.

પ્રણમ્યૈવં ક્ષમયિત્વાઽઽલોચનાર્હેણ પ્રતિક્રમણાર્હેણ ચ પ્રાયશ્ચિત્તેનાત્માનં શોધયન્નત્રાન્તરેઽકરણ-
તયોત્થાયાવગ્રહાન્નિર્ગચ્છન્ યથાઽર્થો વ્યવસ્થિતસ્તથા ક્રિયયા પ્રદર્શયન્નાવશિયક્યેત્યાદિ વળકસૂત્રં
ભળતિ, અવશ્યકર્તૃવ્યૈશ્ચરણકરણયોગૈર્નિર્વૃત્તા આવશ્યિકી તથાઽઽસેવનાદ્વારેણ હેતુભૂતથા
યદસાધ્વનુષ્ઠિતં તસ્ય પ્રતિક્રામમિ, નિવર્તયામીત્યર્થઃ, इत्थं सामान्येनाभिधाय विशेषेण भणति.

- 5 ક્ષમાશ્રમણાનાં વ્યાવર્ણિતસ્વરૂપાણાં સમ્બન્ધિન્યા 'દૈવસિક્યા' દિવસેન નિર્વૃત્તયા જ્ઞાનાદ્યાયસ્ય
શાતના આશાતના તયા, કિંવિશિષ્ટયા ?—ત્રયચ્છિન્નશદન્યતરયા, આશાતનાશ્ચ યથા દશાસુ, અઞ્ચ
વાઽનન્તરાધ્યયને તથા દ્રઘ્વ્યાઃ, 'તાંઓ પુણ તિત્તીસંપિ આસાયણાઓ ઇમાસુ ચત્તસુ મૂલાસાયણાસુ
સમોયરંતિ દવ્વાસાયણા ૪, દવ્વાસાયણા રાઙ્ગિણેણ સમં ભુજંતો મણુણ્ણં અસણં ણણં

- ત્યારે ગુરુ કહે — મારા પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલા દૈવસિક અપરાધોની હું પણ ક્ષમા યાચું
10 છું. ત્યાર પછી શિષ્ય આ પ્રમાણે ક્ષમા યાચીને પ્રણામ કરીને આલોચના અને પ્રતિક્રમણને
યોગ્ય એવા પ્રાયશ્ચિત્તોવડે (અર્થાત્ ^(H)ખમાસમણાણં દેવસિયાણ આસાયણાણ ... થી લઈ જો મે
અહ્યારો કઓ સુધીના સૂત્રમાં આલોચનાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા શુદ્ધિ થાય છે. તથા 'તસ્મ
ખમાસમણો !...' ઈત્યાદિ સૂત્રમાં પ્રતિક્રમણયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા શુદ્ધિ થાય છે. આ રીતે બંને
પ્રાયશ્ચિત્તોદ્વારા) પોતાના આત્માને ^(H)શુદ્ધ કરવા માટે અતિચારોને ફરી ન સેવવાના સંકલ્પ સાથે
15 ઊભો થઈને અવગ્રહથી બહાર નીકળતો શિષ્ય પોતાના મનમાં જે રીતનો અર્થ છે (અર્થાત્ ગુરુ
પાસે પોતાના અતિચારોની આલોચના=નિવેદન કરીને તે અતિચારોથી પાછા ફરવારૂપ અર્થ જે
રીતે મનમાં રહેલો છે) તે રીતે તે અર્થને આવશિસિયાણ પઢિક્કમમિ.... વિગેરે સૂત્રોચ્ચારણરૂપ
ક્રિયાવડે પ્રદર્શિત કરતો આવશિસિયાણ પઢિક્કમમિ વિગેરે દંડકસૂત્રને કહે છે.

- (હવે આ દરેક પદોના અર્થો જણાવે છે.) અવશ્ય કર્તવ્ય એવા ચરણ-કરણ યોગોવડે જે
20 થયેલી હોય તે આવશ્યકી. તેનું આસેવન કરવાદ્વારા જે મારાવડે અંશોભન અનુષ્ઠાન કરાયું છે
એટલે કે જે કંઈ અપરાધ સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું અર્થાત્ તેનાથી હું પાછો ફરું
છું. આ પ્રમાણે સામાન્યથી કહીને વિશેષથી જણાવે છે — કહેવાયેલા સ્વરૂપવાળા એવા
ક્ષમાશ્રમણસંબંધી દૈવસિક આશાતનાઓના કારણે (જે અપરાધ કર્યો છે તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં
માંગુ છું એ રીતે છેલ્લા પદ સાથે અન્વય જોડવો.)

- 25 જ્ઞાનાદિ આયની=લાભની જે શાતના=વિનાશ તે આશાતના. કેવા પ્રકારની આશાતનાના
કારણે ? તેત્રીસ આશાતનાઓમાંની કોઈ આશાતનાના કારણે, આ તેત્રીસ આશાતનાઓ જે
રીતે દશાશ્રુતસ્કંધમાં છે તે રીતે જાણી લેવી. અથવા આ જ ગ્રંથના હવે પછીના પ્રતિક્રમણાધ્યયનમાં
(પગામસિજ્જાણ સૂત્રના તિત્તિસાણ આસાયણાણ શબ્દથી) જે રીતે કહી છે તે રીતે જાણી લેવી. તે
આ પ્રમાણે → તે તેત્રીસ આશાતનાઓનો આ ચાર મૂલાશાતનાઓમાં સમાવેશ થાય છે.
30 દ્રવ્યાશાતના, ક્ષેત્રાશાતના વિગેરે.

૩૬. તાઃ પુનઃત્રયચ્છિન્નશદપિ આશાતનાઃ આસુ ચત્તસુ મૂલાશાતનાસુ સમવતરન્તિ દ્રવ્યાશાતનાયાં ૪,
દ્રવ્યાશાતના રાત્તિકેન સમં ભુજ્ઞાનો મનોજ્ઞં અણં પાનં

૩૭ વા અપ્પણા ભુંજઇ એવં ડવહિસંથારગાઇસુ વિભાસા, ચિત્તાસાયણા આસન્નં ગંતા ભવઇ રીડણિયસ્સ, કાલાસાયણા રાઓ વા વિચાલે વા વાહરમાણસ્સ તુસિણીંણ ચિટ્ઠઇ, ભાવાસાયણા આયરિયં તુમં તુમંતિ વત્તા ભવઇ, એવં તિત્તીસંપિ ચડસુ દવ્વાઇસુ સમોયરંતિ ।'

‘ચત્તિક્કિન્નિમિથ્થયા’ ચત્તિક્કિન્નિદાશ્રિત્ય મિથ્થયા, મનસા દુષ્કૃતા મનોદુષ્કૃતા તયા પ્રદ્વેષ-
નિમિત્તયેત્યર્થઃ, ‘વાગ્દુષ્કૃતયા’ અસાધુવચનનિમિત્તયા, ‘કાયદુષ્કૃતયા’ આસન્નગમનાદિનિમિત્તયા, 5
‘ક્રોધયે’તિ ક્રોધવત્યેતિ પ્રાપ્તે અર્શાદિરાકૃતિગણત્વાત્ અચૂપ્રત્યયાન્તત્વાત્ ‘ક્રોધયા’ ક્રોધાનુગતયા,
‘માનયા’ માનાનુગતયા, ‘માયયા’ માયાનુગતયા, ‘લોભયા’ લોભાનુગતયા, અયં ભાવાર્થઃ—
ક્રોધાદ્યાનુગતેન યા કાચિદ્વિનયશ્રંગાદિલક્ષણા આશાતના કૃતા તયેતિ, એવં દૈવસિકી ભળિતા,
અધુનેહભવાન્યભવગતાડતીતાનાગતકાલસદ્ગ્રહાર્થમાહ—સર્વકાલેન-અતીતાદિના નિર્વૃત્તા સાર્વ-

તેમાં (૧) દ્રવ્યાશાતના → રત્નાધિક સાથે ભોજન કરતો હોય ત્યારે મનોજ્ઞ એવા અશન 10
કે પાનાદિ દ્રવ્યો પોતે વાપરે. એ જ પ્રમાણે ઉપધિ, સંથારો વિગેરેમાં સમજવું. (૨) ક્ષેત્રાશાતના →
રત્નાધિક=ગુરુની નજીક ચાલવાથી ક્ષેત્રાશાતના થાય છે. (૩) કાલાશાતના → રાત્રિએ કે
વિકાલવેળાએ ગુરુ બોલાવે તો પણ મૌનપૂર્વક બેઠો રહે. (૪) ભાવાશાતના → ગુરુની સાથે
તુ-તાની ભાષામાં બોલે. આ પ્રમાણે તેત્રીસ આશાતનાઓનો આ ચારમાં સમાવેશ થાય છે.

(વળી કેવાં પ્રકારની આશાતનાના કારણે ? તે કહે છે —) જે કાંઈ પણ વસ્તુને આશ્રયીને 15
ખોટી આશાતના સેવાઈ છે તેના કારણે, (જેમ કે) માનસિક દ્વેષના કારણે ઉત્પન્ન થયેલી,
ખરાબ વચનોથી ઉત્પન્ન થયેલી, નજીક ચાલવા વિગેરે કાયવ્યાપારના કારણે થયેલી, ક્રોધથી
યુક્ત એવી આશાતનાના કારણે, જો કે સૂત્રમાં ક્રોધથી યુક્ત કહેવાને બદલે ‘ક્રોધથી’ એ પ્રમાણે
જે કંઈ છે તે અર્શ વિગેરે આકૃતિગણમાં ક્રોધ શબ્દનો સમાવેશ થતો હોવાથી ‘અચૂ’ પ્રત્યય
લાગેલો છે. માટે આવો પ્રયોગ કર્યો છે. પરંતુ અર્થ તો ‘ક્રોધથી યુક્ત’ એ પ્રમાણે જ જાણવો. 20

એ જ રીતે માનથી યુક્ત, માયાથી યુક્ત, લોભથી યુક્ત, આશય એ છે કે કોષાદિથી
યુક્ત એવા મારાવડે જે કંઈ પણ વિનયનો ભંગ વિગેરેરૂપ આશાતના કરી છે તે આશાતનાના
કારણે (જે કાંઈ અપરાધ કર્યો છે તેનું મિથ્થા મિ દુક્કડં, એમ અન્વય જોડવો.) આ પ્રમાણે
દૈવસિકી આશાતના કહી.

હવે આ ભવ અને પરભવસંબંધી અતીત અને અનાગત કાળે થયેલી આશાતનાઓનો 25
સંગ્રહ કરવા માટે કહે છે →

(શંકા) :- ભવિષ્યકાલ તો હજુ આવ્યો જ નથી. તો તે સંબંધી આશાતના કેવી રીતે
સંભવે ?

સમાધાન :- ‘આવતી કાલે હું આ ગુરુને આ રીતે હેરાન વિગેરે કરીશ’ એવા પ્રકારની

૩૭. વાડ્ઝ્ઞના ભુજ્જકે એવમુપધિસંસ્તારકાદિષુ વિભાષા, ક્ષેત્રાશાતનાડ્ઝ્ઞસન્નં ગન્તા ભવતિ રાત્તિકસ્ય, 30
કાલાશાતના રાત્રૌ વા વિકાલે વા વ્યાહરતસ્તૂષ્ણીકસ્તિષ્ઠતિ, ભાવાશાતના આચાર્ય ત્વં ત્વમિતિ વત્તા
ભવતિ, એવં ત્રયસ્ત્રિંશદપિ ચતસુષ્ણવિ દ્રવ્યાદિષુ સમવતરન્તિ ।

- કાલિકી તથા, સર્વ એવ મિથ્યોપચારા:—માતૃસ્થાનગર્ભા: ક્રિયાવિશેષા યસ્યામિતિ સમાસસ્તયા, સર્વધર્મા:—અઘૌ પ્રવચનમાતર: તેષામતિક્રમણં—લઙ્ઘનં યસ્યાં સા સર્વધર્માતિક્રમણા તથા, એવમ્ભૂતયાઽઽશાતનયેતિ, નિગમયતિ—યો મયાઽતિચાર:—અપરાધ: ‘કૃતો’ નિર્વૃત્તિ: ‘તસ્ય’ અતિચારસ્ય હે ક્ષમાશ્રમણ ! યુષ્મત્સાક્ષિકં પ્રતિક્રામામિ—અપુન:કરણતથા નિવર્તયામીત્યર્થ:.
- 5 તથા દુષ્ટકર્મકારિણં નિન્દામ્યાત્માનં પ્રશાન્તેન ભવોદ્વિગ્નેન ચેતસા, તથા ગર્હામ્યાત્માનં યુષ્મત્સાક્ષિકં વ્યુત્સૃજામ્યાત્માનં દુષ્ટકર્મકારિણં તદનુમતિત્યાગેન, સામાયિકાનુસારેણ ચ નિન્દાદિપદાર્થો ન્યક્ષેણ વક્તવ્ય:, એવં ક્ષામયિત્વા પુનસ્તત્રસ્થ એવાદ્ધાવનતકાય એવ ભળતિ—‘ઇચ્છામિ खमासमणो’
- 10 તથાદિ સર્વં દ્રષ્ટવ્યમિત્યેવં, નવરમયં વિશેષ:—‘खामेमि खमासमणो’ તથાદિ સર્વં સૂત્રમાવશિયક્યા વિરહિતં તત્ પાદપતિત એવ ભળતિ, શિષ્યાસમ્મોહાર્થં સૂત્રસ્પર્શિકગાથા: સ્વસ્થાને ચત્વનાદૃત્ય લેશતસ્તદર્થકથનયૈવ પદાર્થો નિર્દર્શિત: ।

વિચારણાથી ભવિષ્યકાલ સંબંધી આશાતના ઘટે જ છે. આ ભવમાં આ પ્રમાણે તથા પરભવમાં નિયાણુ વિગેરે કરવા દ્વારા આશાતના ઘટે છે.)

- અતીત વિગેરે સર્વકાલવડે થયેલી હોય તે સાર્વકાલિકી એવી આશાતનાના કારણે (અર્થાત્ ત્રણે કાલસંબંધી આશાતનાના કારણે), તથા માયાગર્ભિત સર્વ ક્રિયાઓ જેમાં છે તે સર્વ-
- 15 મિથ્યોપચારિકી આશાતનાના કારણે, આઠ પ્રવચન માતાઓ રૂપ સર્વધર્મોનું ઉલ્લંઘન છે જેમાં તે સર્વધર્માતિક્રમણાશાતનાના કારણે, આવા બધા પ્રકારની આશાતનાવડે મારાદ્વારા જે અપરાધ કરાયો છે, તે અપરાધોથી હે ક્ષમાશ્રમણ ! તમારી સાક્ષીએ ફરી નહીં કરવારૂપ અકરણનિયમથી પાછો ફરું છું.

- તથા દુષ્ટકર્મને કરનારા એવા મારા આત્માની પ્રશાંત અને સંસારથી ખિન્ન એવા ચિત્તવડે
- 20 નિંદા કરું છું, આપની સાક્ષીએ તે આત્માની ગર્હા કરું છું, તથા અનુમતિનો ત્યાગ કરવા દ્વારા દુષ્ટકર્મને કરનારા એવા આત્માનો ત્યાગ કરું છું. કરેમિ ભંતે ! ... વિગેરેરૂપ સામાયિકસૂત્રમાં જણાવેલા નિંદા-ગર્હા વિગેરે પદોનો અર્થ વિસ્તારથી અહીં પણ જાણી લેવો. આ પ્રમાણે ક્ષમા યાચીને ત્યાં જ રહેલો અર્ધ નમેલી કાયાવાળો જ શિષ્ય ફરી (આ જ વાંદણાસૂત્ર બીજી વાર) કહે છે — ઇચ્છામિ खमासमणो... વિગેરે સંપૂર્ણ સૂત્ર પૂર્વની જેમ જાણી લેવું.

- 25 અહીં માત્ર ફરક એટલો સમજવો કે - શિષ્ય ‘જત્તા મે જવણિજ્જં ચ મે’ પછીનું ‘खामेमि खमासमणो !...’ વિગેરે આખું સૂત્ર આવસસહિ વિના એટલે કે ‘આવસિસ્યાણ’ કહીને અવગ્રહથી બહાર નીકળ્યા વિના ગુરુના ચરણોમાં રહેલો જ બોલે છે. શિષ્યને સંમોહ ન થાય તે માટે સૂત્રસ્પર્શિક ગાથાઓ પોતાના સ્થાને બતાવ્યા વિના પ્રથમ તે ગાથામાં કહેલા અર્થોનું કથન કરવા દ્વારા સૂત્રના પદોનો અર્થ સંક્ષેપથી જણાવી દીધો. (અર્થાત્ મૂળ સૂત્ર જણાવ્યા પછી
- 30 સૂત્રસ્પર્શિક ગાથાઓ જણાવવાની હતી અને પછી તે ગાથામાં જણાવેલા સૂત્રપદોના અર્થો કહેવાના હતા. પરંતુ આવા ક્રમને બદલે પ્રથમ સૂત્રપદોના અર્થો જે સંક્ષેપથી જણાવ્યા તે શિષ્યને સંમોહ ન થાય તે માટે જણાવ્યા છે.)

સામ્પ્રતં સૂત્રસ્પર્શિકગાથયા નિદર્શયન્નાહ-

ઇચ્છા ય અણુન્નવણા અવ્યાબાહં ચ જત્ત જવણા ય ।

અવરાહખામણાવિ ય છઢ્ઢાણા હંતિ વંદણા ॥૧૨૧૧॥

વ્યાખ્યા-ઇચ્છા ચ અણુજ્ઞાપના અવ્યાબાધં ચ યાત્રા યાપના ચ અપરાધક્ષામણાઽપિ ચ
ષટ્ સ્થાનાનિ ભવન્તિ વન્દનકે ॥૧૨૧૧॥

5

તત્રેચ્છા ષડ્વિધા, યથોક્તમ્-

ણામં ઠવણાદવિણે સિદ્ધિ કાલે તહેવ ભાવે ય ।

એસો ખલુ ઇચ્છાણે ણિક્ખેવો છવ્વિહો હોઝ ॥૧૨૨૦॥

વ્યાખ્યા-નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યેચ્છા સચિત્તાદિદ્રવ્યાભિલાષઃ, અણુપયુક્તસ્ય વેચ્છમીત્યાદિ
ભળતઃ, ક્ષેત્રેચ્છા મગધાદિક્ષેત્રાભિલાષઃ, કાલેચ્છા રજન્યાદિકાલાભિલાષઃ-રવણિમહિસારિયા ડ 10
ચોરા પરદારિયા ય ઇચ્છંતિ । તાલાચરા સુભિક્ષં બહુધણા કેઙ્ગ દુભિક્ષં ॥૧૧॥ ભાવેચ્છા

અવતરણિકા :- હવે સૂત્રસ્પર્શિક ગાથાવડે પદોના અર્થો જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ઈચ્છા, અણુજ્ઞાપના, અવ્યાબાધ, યાત્રા, યાપના અને અપરાધોની ક્ષમા આ
છ સ્થાનો વાંદણામાં જાણવા. (ભાવાર્થ : (૧) ઇચ્છામિ યમાસમણો...થી લઈ નિસીહિયાણે સુધી 15
પોતાની ઈચ્છાનું નિવેદન એ પ્રથમ સ્થાન છે.

(૨) અણુજ્ઞાણહ મે મિઝગહં થી લઈ નિસીહિ સુધી અણુજ્ઞા માંગવી એ અણુજ્ઞારૂપ બીજું સ્થાન.

(૩) અહો કાયં ... વઙ્કંતો ? દ્વારા અવ્યાબાધની પૃચ્છારૂપ ત્રીજું સ્થાન.

(૪) જત્તા મે ? દ્વારા યાત્રાપૃચ્છારૂપ ચોથું સ્થાન. (૫) જવણિજ્જં ચ મે ? દ્વારા
યાપનારૂપ પાંચમું સ્થાન. (૬) અપરાધોની ક્ષમાયાચનારૂપ છઠ્ઠું 20
સ્થાન.) ॥૧૨૧૯॥

અવતરણિકા :- તેમાં ઈચ્છા છ પ્રકારની છે. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ આ પ્રમાણે ઈચ્છાના છ પ્રકારે
નિર્ણય છે.

ટીકાર્થ :- નામેચ્છા અને સ્થાપના-ઈચ્છા સ્પષ્ટ જ છે. દ્રવ્યેચ્છા એટલે સચિત્ત વિગેરે 25
દ્રવ્યોની ઈચ્છા. અથવા ઉપયોગ વિના ઇચ્છામિ વિગેરે બોલતા શિષ્યની દ્રવ્યેચ્છા જાણવી.
(અર્થાત્ સૂત્રાર્થમાં ઉપયોગ વિના માત્ર ઇચ્છામિ વિગેરે સૂત્રોચ્ચાર કરવા દ્વારા જે વંદનની ઈચ્છા
તે દ્રવ્યેચ્છા જાણવી.) મગધાદિ ક્ષેત્રની ઈચ્છા તે ક્ષેત્રેચ્છા. રાત્રિ વિગેરે કાલની ઈચ્છા તે
કાલેચ્છા. જેમ કે - “અભિસારિકા સ્ત્રીઓ (એટલે કે નાયકને મળવા સંકેત સ્થાને જનારી સ્ત્રીઓ),
ચોરો અને પારદારિકો રાત્રિનો સમય ઈચ્છે છે. તાલાચરો (તાલુ તોડીને અંદરનો માલ-સામાન 30

૩૮. રજનીમભિસારિકાસ્તુ ચૌરાઃ પારદારિકાશ્ચેચ્છન્તિ । તાલાચરાઃ સુભિક્ષં બહુધાન્યાઃ કેચિદ્દુર્ભિક્ષમ્ ॥૧૧॥

પ્રશસ્તેતરભેદા, પ્રશસ્તા જ્ઞાનાદ્યભિલાષઃ, અપ્રશસ્તા ક્રોધાદ્યભિલાષ ઇતિ, અત્ર તુ વિનેયભાવેચ્છ્યા-
ડધિકારઃ, ક્ષમાદીનાં તુ પદાનાં ગાથાયામનુપન્યસ્તાનાં યથાસમ્ભવં નિક્ષેપાદિ વક્તવ્યં,
ક્ષુણ્ણત્વાદગ્રન્થવિસ્તરભયાચ્ચ નેહોક્તમિતિ ।

ઉક્તા ઇચ્છા, ઇદાનીમનુજા, સા ચ ષડ્વિધા—

5

નામં ઠવળા દવિઁ ઁત્તે કાલે તહેવ ભાવે ય ।

ઁસો ડ અળુળળાઁ ળિવ્વેવો છવ્વિહો હોઙ્ગ ॥૧૨૨૧॥

વ્યાખ્યા—નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યાનુજ્ઞા લૌકિકી લોકોત્તરા કુપ્રાવચનિકી ચ, લૌકિકી સચિત્તાદિદ્રવ્યભેદાત્રિવિધા, અશ્વભૂષિતયુવતિવૈદૂર્યાદ્યનુજ્ઞેત્યર્થઃ, લોકોત્તરાડપિ ત્રિવિધા—
કેવલશિષ્યસોપકરણશિષ્યવસ્ત્રાદ્યનુજ્ઞા, ઁવં કુપ્રાવચનિકી વક્તવ્યા, ક્ષેત્રાનુજ્ઞા યા યસ્ય
10 યાવતઃ ક્ષેત્રસ્ય યત્ર વા ક્ષેત્રે વ્યાખ્યાયતે ક્રિયતે વા, ઁવં કાલાનુજ્ઞાડપિ વક્તવ્યા, ભાવાનુજ્ઞા
આચારાદ્યનુજ્ઞા, ભાવાનુજ્ઞાડધિકારઃ, અત્રાન્તરે ગાથાયામનુપાત્તસ્યાપ્યક્ષુણ્ણત્વાદવગ્રહસ્ય નિક્ષેપઃ—

ચોરનારા) સુભિક્ષકાલ ઈચ્છે છે. (જેથી લોકોના ભંડારો ભરેલા હોવાથી સુખેથી ચોરી કરી શકે.) ધાન્યના ભંડારો જેમની પાસે ભરેલા છે એવા કેટલાક ધાન્યના વેપારીઓ દુર્ભિક્ષ કાલ ઈચ્છે. (જેથી દુર્ભિક્ષ થવાથી પોતાના ત્યાં ભરેલ ભંડારોની કિંમત સારી આવે.) ॥૧૧॥”

15

ભાવેચ્છા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ઁમ બે પ્રકારની છે. તેમાં જ્ઞાનાદિની ઈચ્છા તે પ્રશસ્ત અને ક્રોધાદિની ઈચ્છા તે અપ્રશસ્ત ભાવેચ્છા જાણવી. અહીં શિષ્યની ભાવેચ્છાનું પ્રયોજન છે. ગાથામાં જણાવેલા ક્ષમાદિપદોના યથાસંભવ નિક્ષેપાદિ કહેવા યોગ્ય છે. પરંતુ તે અન્ય ગ્રંથોમાં જણાવેલા હોવાથી અને અહીં ગ્રંથ વિસ્તારનો ભય હોવાથી જણાવાતા નથી. ॥૧૨૨૦॥

અવતરણિકા :- ઈચ્છા કહેવાઈ ગઈ. હવે અનુજ્ઞા જણાવે છે અને તે છ પ્રકારે છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ આ પ્રમાણે અનુજ્ઞામાં છ પ્રકારના નિક્ષેપા થાય છે.

ટીકાર્થ :- નામ, સ્થાપના સ્પષ્ટ જ છે. દ્રવ્યાનુજ્ઞા લૌકિકી, લોકોત્તર અને કુપ્રાવચનિકી ઁમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં સચિત્ત વિગેરે દ્રવ્યના ભેદથી લૌકિકી ત્રણ પ્રકારની છે. એટલે કે અશ્વની અનુજ્ઞા તે સચિત્તાનુજ્ઞા. અલંકૃતસ્ત્રીની અનુજ્ઞા તે મિશ્રાનુજ્ઞા. વૈદૂર્યાદિ મણિની અનુજ્ઞા તે અચિત્તાનુજ્ઞા. લોકોત્તરાનુજ્ઞા પણ ત્રણ પ્રકારે છે → એકલા શિષ્યની અનુજ્ઞા તે સચિત્તાનુજ્ઞા. ઉપકરણ સહિત એવા શિષ્યની અનુજ્ઞા તે મિશ્ર અને વસ્ત્રાદિની અનુજ્ઞા તે અચિત્તાનુજ્ઞા.

25

ઁ જ પ્રમાણે કુપ્રાવચનિકી અનુજ્ઞા પણ સચિત્તાદિ ત્રણ પ્રકારે જાણી લેવી. ક્ષેત્રાનુજ્ઞા → જેટલા ક્ષેત્રની અનુજ્ઞા તે ક્ષેત્રાનુજ્ઞા અથવા જે ક્ષેત્રમાં અનુજ્ઞાનું વર્ણન કરાય છે કે અનુજ્ઞા અપાય છે તે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રાનુજ્ઞા. આ પ્રમાણે કાલાનુજ્ઞા પણ કહેવી. આચારાદિ ગ્રંથોની અનુજ્ઞા તે ભાવાનુજ્ઞા. અહીં ભાવાનુજ્ઞા પ્રસ્તુત છે. ચૂર્ણિકારના મતે ક્ષેત્રાનુજ્ઞા પ્રસ્તુત છે.) અહીં

30

ળામં ઠવળા દવિૅ ઁત્તે કાલે તહેવ ભાવે ય ।

ૅસો ઁ ઁગ્ગહસ્સા ણિવ્વેવો છવ્વિહો હોઁ ॥૧૨૨૨॥

વ્યાખ્યા—સચિત્તાદિદ્રવ્યાવગ્રહં દ્રવ્યાવગ્રહઃ, ક્ષેત્રાવગ્રહો યો યત્ક્ષેત્રમવગૃહ્ણતિ, તત્ર ચ સમન્તતઃ સક્રોશં યોજનં, કાલાવગ્રહો યો યં કાલમવગૃહ્ણતિ, વર્ષાસુ ચતુરો માસાન્ ઋતુબદ્ધે માસં, ભાવાવગ્રહઃ પ્રશસ્તેતરભેદઃ, પ્રશસ્તો જ્ઞાનાદ્યવગ્રહઃ, ઇતરસ્તુ ક્રોધાદ્યવગ્રહ ઇતિ, અથવાઽવગ્રહઃ પદ્મધા—‘દેવિંદરાયગિહવઙ્ગ સાગરિસાધમ્મિઁગ્ગહો તહ ય । પંચવિહો પપ્પત્તો અવગ્ગહો વીયરાગેહિં ॥૧॥’ અત્ર ભાવાવગ્રહેણ સાધર્મિકાવગ્રહેણ વાધિકારઃ—‘આયપ્પમાણમિત્તો ચઁદ્દિસિં હોઁ ઁગ્ગહો ગુરુણો । અણ્ણુણ્ણાતસ્સ સયા ણ કપ્પે તત્થ પઙ્કસરિં ॥૧॥’ તતશ્ચ તમનુજ્ઞાપ્ય પ્રવિશતિ ॥૧૨૨૨॥

આહ ચ નિર્યુક્તિકારઃ—

બાહિરચિત્તંમિ ઠિઓ અણુત્રવિત્તા મિઁગ્ગહં ફાસે ।

ઁગ્ગહચ્ચેત્તં પવિસે જાવ સિરેણં ફુસઁ પાૅ ॥૧૨૨૩॥

ગાથામાં ગ્રહણ નહીં કરેલા એવા અવગ્રહ શબ્દના નિષેધા જણાવે છે, કારણ કે તેનું પ્રતિપાદન કરેલું નથી ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એ પ્રમાણે છ પ્રકારે અવગ્રહના નિષેધા છે. 15

ટીકાર્થ :- સચિત્તાદિ દ્રવ્યોનું પ્રમાણસર ગ્રહણ કરવું તે દ્રવ્યાવગ્રહ. ક્ષેત્રાવગ્રહ એટલે જે જેટલું ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરે છે. (તેનો તેટલા ક્ષેત્ર પૂરતો ક્ષેત્રાવગ્રહ કહેવાય.) ચારે-બાજુ સવા યોજન ક્ષેત્રાવગ્રહ જાણવો. જે જેટલો કાલ ગ્રહણ કરે જેમ કે ચોમાસામાં ચાર મહિના અને શેષકાળમાં મહિનો (અર્થાત્ ચોમાસામાં ચાર મહિના કે શેષકાળમાં મહિના પૂરતી રહેવા અનુજ્ઞા ગ્રહણ કરાય તે કાલાવગ્રહ.) ભાવાવગ્રહ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત ભેદથી બે પ્રકારે છે. જ્ઞાનાદિનું ગ્રહણ તે પ્રશસ્ત ભાવાવગ્રહ. અને ક્રોધાદિનું ગ્રહણ કરવું તે અપ્રશસ્ત ભાવાવગ્રહ. 20

અથવા અવગ્રહ પાંચ પ્રકારે છે → “દેવેન્દ્રનો, રાજાનો, ગામના મુખીનો, ઘરના માલિકનો અને સાધુનો, એ પ્રમાણે વીતરાગોવડે પાંચ પ્રકારે અવગ્રહ કહ્યો છે. ॥૧॥” અહીં ભાવાવગ્રહ અથવા સાધર્મિકાવગ્રહનું પ્રયોજન છે, કારણ કે “ગુરુની ચારે દિશામાં આત્મપ્રમાણક્ષેત્ર એ ગુરુનો અવગ્રહ છે. અનુજ્ઞા નહીં અપાયેલ શિષ્યને તેમાં પ્રવેશ કરવો કલ્પતો નથી. ॥૧॥” તેથી તે અવગ્રહની અનુજ્ઞા મેળવીને શિષ્ય પ્રવેશે છે. ॥૧૨૨૨॥ 25

અવતરણિકા :- આ જ વાતને નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

૩૧. દેવેન્દ્રરાજગૃહપતિસાગારિકસાધર્મિકાવગ્રહસ્તથૈવ । પદ્મવિધઃ પ્રજ્ઞસોઽવગ્રહો વીતરાગૈઃ ॥૧॥ ૪૦. આત્મપ્રમાણમાત્રશ્ચતુર્દિશં ભવત્યવગ્રહો ગુરોઃ । અનનુજ્ઞાતસ્ય સદા ન કલ્પતે તત્ર પ્રવેશુમ્ ॥૨॥ 30

વ્યાખ્યા-બહિઃક્ષેત્રે સ્થિતઃ અનુજ્ઞાપ્ય મિતાવગ્રહં સ્પૃશેત્ રજોહરણેન, પુનશ્ચાવગ્રહક્ષેત્રં પ્રવિશેત્, કિયદૂરં યાવદિત્યાહ-યાવચ્છિસા સ્પૃશેત્ પાદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૨૩॥

- અવ્યાબાધં દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યતઃ ચ્વડ્ગાદ્યાઘાતવ્યાબાધાકારણવિકલસ્ય ભાવતઃ સમ્યગ્દૃષ્ટશ્ચારિત્રવતઃ, અત્રાપિ કાયાદિનિક્ષેપાદિ યથાસમ્ભવં સ્વબુદ્ધ્યા વક્તવ્યં, યાત્રા દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યતસ્તાપસાદીનાં સ્વક્રિયોત્સર્પણં ભાવતઃ સાધૂનામિતિ, યાપના દ્વિવિધા-દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યત ઔષધાદિના કાયસ્ય, ભાવતસ્ત્વિન્દ્રિયનોદ્વિદ્રિયોપશમેન શરીરસ્ય, ક્ષામણા દ્રવ્યતો ભાવતશ્ચ, દ્રવ્યતઃ કલુષાશયસ્યૈહિકાપાયભીરોઃ ભાવતઃ સંવેગાપન્નસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટેરિતિ, આહ ચ-

અવ્યાબાહં દુવિહં દવ્વે ભાવે ય જત્ત જવણા ય ।

- 10 અવરાહસ્વામણાવિ ય સવિત્થરત્થં વિભાસિજ્જા ॥૧૨૨૪॥

এবং শেপদেষ্পি নিক্ষেপাদি বক্তব্যম্, ইত্থং সূত্রে প্রায়শো বন্দমানস্য বিধিরুক্তঃ নির্যুক্তিকৃতাঃপি স এব ব্যাখ্যাতে ॥১২২৪॥

- ટીકાર્થ :- ગુરુના અવગ્રહથી બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલો શિષ્ય મિતાવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની અનુજ્ઞા માંગીને રજોહરણવડે તે મિતાવગ્રહનું પ્રમાણન કરે અને પછી તે મિતાવગ્રહમાં પ્રવેશ કરે. પ્રવેશ કરીને કેટલું દૂર ઊભો રહે ? - જ્યાં ઊભેલો તે પોતાના મસ્તકવડે ગુરુના ચરણોને સ્પર્શી શકે. ॥૧૨૨૩॥

- (હવે અવ્યાબાધશબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.) દ્રવ્યથી અને ભાવથી બે પ્રકારે અવ્યાબાધ છે. તેમાં તલવારાદિના પ્રહારરૂપ વ્યાબાધાના કારણો જેને નથી તેવાને દ્રવ્યથી અવ્યાબાધ જાણવી. અને ચારિત્રવાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને ભાવથી અવ્યાબાધ જાણવી. અહીં પણ કાયાદિશબ્દોના નિક્ષેપા વિગેરે સ્વબુદ્ધિથી યથાસંભવ કહી દેવા. યાત્રા દ્રવ્યથી અને ભાવથી બે પ્રકારે છે. તેમાં તાપસોનું પોતાની ક્રિયાઓનું પાલન તે દ્રવ્યથી યાત્રા અને સાધુઓનું ક્રિયાપાલન એ ભાવથી સંયમયાત્રા.

- દ્રવ્યથી અને ભાવથી યાપના બે પ્રકારે છે. ઔષધાદિવડે શરીરને નિરોગી રાખવું તે દ્રવ્યયાપના અને ઇન્દ્રિય-મનના ઉપશમવડે શરીરને સ્વસ્થ રાખવું તે ભાવથી યાપના જાણવી. ક્ષામણા પણ દ્રવ્ય-ભાવથી બે પ્રકારે. તેમાં મલિનાશયવાળા, આ લોકના નુકસાનથી ડરેલાની જે અપરાધક્ષમાયાચના તે દ્રવ્યથી, તથા સંવેગભાવને પામેલા એવા સમ્યક્ત્વીની ક્ષમાયાચના ભાવથી જાણવી. કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- દ્રવ્યથી અને ભાવથી અવ્યાબાધ બે પ્રકારે છે. એ જ પ્રમાણે યાત્રા, યાપના અને અપરાધક્ષામણા પણ વિસ્તારથી કહેવા.

- 30 ટીકાર્થ :- આ પ્રમાણે શેષ પદોમાં પણ નિક્ષેપાદિ કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે સૂત્રમાં પ્રાયઃ કરીને વંદન કરનાર શિષ્યની વિધિ જણાવી. (પચ્ચીસ આવશ્યકોમાં ચાર શીર્ષનમનમાં ગુરુના બે શીર્ષનમન આવેલા હોવાથી પ્રાયઃ શબ્દ જણાવેલ છે.) તથા નિર્યુક્તિકારે પણ તે જ વિધિ

અધુના વન્ધ્યગતવિધિપ્રતિપાદનાયાહ નિર્યુક્તિકાર:-

છંદેણઽનુજાનામિ તહત્તિ તુજ્ઞંપિ વઙ્ગૈં એવં ।

અહમવિ યામેમિ તુમે વયણાઙ્ વંદણરિહસ્સ ॥૧૨૨૫॥

વ્યાખ્યા-છન્દસા અનુજાનામિ તથેતિ યુષ્માકમપિ વર્તતે એવમહમપિ ક્ષમયામિ ત્વાં, વચનાનિ 'વન્દનાર્હસ્ય' વન્દનયોગ્યસ્ય, વિષયવિભાગસ્તુ પદાર્થનિરૂપણાયાં નિર્દર્શિત એવેતિ 5
ગાથાર્થઃ ॥૧૨૨૫॥

તેણવિ પઙ્કિચ્છ્યવ્વં ગારવરહિણ સુદ્ધહિયણ ।

કિઙ્કમ્મકારગસ્સા સંવેગં સંજણંતેણં ॥૧૨૨૬॥

વ્યાખ્યા-'તેન' વન્દનાર્હેણ એવં પ્રત્યેષ્ટવ્યમ્, અપિશબ્દસ્યેવંકારાર્થત્વાદ્વદ્યાદિગારવરહિતેન, 'શુદ્ધહિયેન' કષાયવિપ્રમુકેન, 'કૃતિકર્મકારકસ્ય' વન્દનકર્તુઃ સંવેગં જનયતા, સંવેગઃ- 10
શરીરાદિપૃથગ્ભાવો મોક્ષૈત્સુક્યં વેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૨૬॥

ઇત્યં સૂત્રસ્પર્શનિર્યુક્ત્યા વ્યાખ્યાતં સૂત્રમ્, ઉક્તઃ પદાર્થઃ પદવિગ્રહશ્ચેતિ, સામ્પ્રતં ચાલના,

જણાવી છે. ॥૧૨૨૪॥

અવતરણિકા :- હવે વંદનીય એવા ગુરુ સંબંધી વિધિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નિર્યુક્તિકાર 15
કહે છે ⇒

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (શિષ્યના પ્રશ્નો સામે ગુરુ જે જવાબ આપે તે જણાવે છે.) 'છન્દન' = 20
અભિપ્રાયવડે, હું અનુજા આપું છું, તહત્તિ, તમારી=શિષ્યોની પણ યાત્રા આ પ્રમાણે=સુખરૂપે વર્તે છે ?, હું પણ તને ખમાવું છું, આ પ્રમાણે વંદનીયગુરુના વચનો જાણવા. આ વચનો કયા કયા સ્થાને બોલે તે વિભાગ પદાર્થના નિરૂપણમાં જણાવી દીધો જ છે. ॥૧૨૨૫॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- મૂળમાં 'અપિ' શબ્દનો 'એવં' અર્થ કરવો. તેથી વંદનીય ગુરુએ આ પ્રમાણે (=ગા. ૧૨૨૫માં કહ્યા પ્રમાણે) શિષ્યનું વંદન સ્વીકારવું જોઈએ. (અર્થાત્ શિષ્ય જ્યારે વંદન કરવા આવે ત્યારે જો કોઈ વ્યસ્તતા ન હોય ત્યારે ગુરુએ પણ ઉપર પ્રમાણેના જવાબો આપીને શિષ્યના વંદનને સ્વીકારવું જોઈએ. તે કઈ રીતે ? તે કહે છે -) ઋદ્ધિ વિગેરે ગારવથી રહિત, 25
કષાયથી રહિત, વંદન કરનાર શિષ્યને સંવેગ ઉત્પન્ન કરતાં ગુરુએ (અર્થાત્ ગુરુએ પણ ઋદ્ધિ વિગેરે ગારવ અને કષાયથી રહિત બનીને શિષ્યને સંવેગભાવ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા શિષ્યનું વંદન સ્વીકારવું જોઈએ.) સંવેગ એટલે શરીરાદિથી આત્માનું ભેદજ્ઞાન અથવા મોક્ષની ઉત્કંઠા. ॥૧૨૨૬॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે સૂત્રસ્પર્શિકનિર્યુક્તિવડે સૂત્ર વ્યાખ્યાન કરાયું અને સાથે 30
પદાર્થ તથા (તે-તે સ્થાને) પદવિગ્રહરૂપ બે દ્વારો પૂરા કર્યા. હવે ચાલના=પ્રશ્નનો અવસર છે.

તથા ચાહ—

આવત્તાઇસુ જુગવં ઇહ ભણિઓ કાયવાયવાવારો ।

દુળ્હેગયા વ કિરિયા જઓ નિસિદ્ધા અડ અજુત્તો ॥૧૨૨૭॥

વ્યાખ્યા—ઇહાઽઽવર્તાદિષુ, આદિશબ્દાદાવશિષ્યવ્યાદિપરિગ્રહઃ, 'યુગપદ્' એકદા 'ભણિતઃ'

- 5 ઉક્તઃ કાયવાગવ્યાપારઃ, તથા ચ સત્યેકદા ક્રિયાદ્વયપ્રસન્નઃ, દ્વયોરેકદા ચ ક્રિયા યતો નિષિદ્ધાઽન્યત્ર ઉપયોગદ્વયાભાવાદ, અતોઽયુક્તઃ સ વ્યાપાર ઇતિ, તતશ્ચ સૂત્રં પઠિત્વા કાયવ્યાપારઃ કાર્યં ઇતિ, ઉચ્યતે—

ભિન્નવિસયં નિસિદ્ધં કિરિયાદુગમેગયા ણ ઇગંમિ ।

જોગતિગસસ વિ ભંગિય સુત્તે કિરિયા જઓ ભંગિયા ॥૧૨૨૮॥

- 10 વ્યાખ્યા—ઇહ વિલક્ષણવસ્તુવિષયં ક્રિયાદ્વયં નિષિદ્ધમ્ એકદા યથોત્પ્રેક્ષતે સૂત્રાર્થં નયાદિ-ગોચરમટતિ ચ, તત્રોત્પ્રેક્ષાયાં યદોપયુક્તો ન તદાઽટને યદા ચાટને ન તદોત્પ્રેક્ષાયમિતિ, કાલસ્ય સૂક્ષ્મત્વાદ, અવિલક્ષણવિષયા તુ યોગત્રયક્રિયાઽપ્યવિરુદ્ધા, યથોક્તમ્—'ભંગિયસુયં

તે જ કહે છે ⇒

- 15 ગાથાર્થ :- આવર્તાદિમાં કાયા અને વાણી બંને વ્યાપાર એક સાથે કહ્યો, તે અયુક્ત છે કારણ કે એક સાથે બંનેની=કાયા-વાણીની ક્રિયાનો નિષેધ (આગમમાં) કરેલ છે.

- ટીકાર્થ :- અહીં આવર્તાદિમાં, આદિશબ્દથી આવશ્યકી વિ. જાણવા. આ આવર્તાદિમાં કાયા અને વાણીનો વ્યાપાર (હાથવડે રજોહરણ અને કપાળ સ્પર્શવા તે કાયવ્યાપાર અને અહો કાર્ય... વિગેરે સૂત્ર બોલવું તે વાણીવ્યાપાર) એક સાથે તમે કહ્યો. આ રીતે તો એક સમયે બે ક્રિયા માનવાનો પ્રસંગ આવે. જે યોગ્ય નથી કારણ કે એક સાથે બે ઉપયોગનો અભાવ હોવાથી 20 અન્ય ગ્રંથોમાં કાયા અને વાણી બંનેની ક્રિયાનો એક સમયે નિષેધ કરેલ છે. તેથી બંનેનો એક સાથે વ્યાપાર યુક્તિયુક્ત નથી. અને માટે પ્રથમ સૂત્ર બોલીને પછીથી કાયવ્યાપાર કરવો જોઈએ. ॥૧૨૨૭॥ (આ રીતે 'બંનેનો વ્યાપાર એક સાથે કેમ કહ્યો ?' એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન ચાલના કહેવાય છે.) હવે તેનું સમાધાન કહેવાય છે ⇒

- 25 ગાથાર્થ :- જુદા જુદા વિષયવાળી બે ક્રિયાઓનો એક સમયે નિષેધ કરેલ છે, પરંતુ એક વિષયવાળી બે ક્રિયાનો નિષેધ નથી, કારણ કે ભાંગાવાળા સૂત્રોમાં ત્રણે યોગની ક્રિયા કહેલી છે.

- ટીકાર્થ :- અહીં જુદી જુદી વસ્તુવિષયક બે ક્રિયા એક સમયે નિષેધાયેલી છે. જેમ કે નયાદિવિષયક સૂત્રાર્થનું ચિંતન કરે અને ફરે. તેમાં જ્યારે ચિંતનમાં ઉપયોગ હોય ત્યારે ચાલવામાં ઉપયોગ ન હોય અને જ્યારે ચાલવામાં ઉપયોગ હોય ત્યારે ચિંતનમાં ઉપયોગ હોય નહીં, કારણ કે કાલ સૂક્ષ્મ છે. (આમ ચિંતન અને ગમન બંને ક્રિયાના વિષયો જુદા હોવાથી એક 30 સમયે આવા પ્રકારની બે ક્રિયા કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે.) એક જ વસ્તુવિષયક એવી મન-વચન-કાયારૂપ યોગત્રયની ક્રિયા એક સમયે હોવામાં કોઈ વિરોધ નથી, કારણ કે કહ્યું છે —

૪૨ ગુણંતો વદ્ધ તિવિદેઽવિ જોગંમી'ત્યાદિ, ગતં પ્રત્યવસ્થાનં ।

સૌસો પદમપવેસે વંદિતમાવસિસઆ પડિક્કમિં ।

વિતિયપવેસંમિ પુણો વંદહિં કિં ? ચાલણા અહવા ॥૧૨૨૯॥

જહ દૂઓ રાયાણં ણમિં કજ્જં નિવેદં પચ્છ ।

વીસજ્જિઓવિ વંદિય ગચ્છહિં એવે સાહુવિ ॥૧૨૩૦॥

5

વ્યાખ્યા-ઇદં પ્રત્યવસ્થાનં ॥૧૨૨૯-૧૨૩૦॥ ઉક્તમાનુષંગિકં, સામ્પ્રતં કૃતિકર્મવિધિસં-
સેવનાફલં સમાપ્તાવુપદર્શયન્નાહ-

અયં કિંકરકમ્પવિહિં જુજંતા ચરણકરણમુવઉત્તા ।

સાહુ યવંતિ કમ્પં અણેગભવસંચિયમણંતં ॥૧૨૩૧॥

વ્યાખ્યા-'અવમ્' અનન્તરદર્શિતં 'કૃતિકર્મવિધિં' વંદનવિધિં યુઝ્ઞાનાશ્ચરણકરણોપયુક્તાઃ 10

ભાંગાવાળા સૂત્રને ભણતો શિષ્ય ત્રણે યોગમાં વર્તે છે. (અર્થાત્ ભાંગાઓનું જેમાં નિરૂપણ હોય તેવા સૂત્ર-અર્થનું પરાવર્તન કરતો શિષ્ય મનથી તે ભાંગાઓ ગણે, વાણીથી પરાવર્તન કરે અને કાયાથી હાથની આંગળીઓના વેઢાદ્વારા ગણતો જાય. આમ તે ત્રણે યોગની ક્રિયા એક સાથે કરતો હોય છે, કારણ કે તે ત્રણે ક્રિયા ભાંગાસંબંધી જ એટલે કે એક વસ્તુવિષયક જ હોય છે.) આ પ્રમાણે પ્રત્યવસ્થાન=જવાબ પૂર્ણ થયો. ॥૧૨૨૯॥ (હવે બીજા પ્રકારે ચાલના-પ્રત્યવસ્થાન 15 બતાવે છે ⇨)

ગાથાર્થ :- અથવા શિષ્ય પોતે પ્રથમવારમાં પ્રવેશમાં વંદન કરીને આવસ્સહી કહેવા દ્વારા અવગ્રહથી બહાર નીકળીને બીજી વારના પ્રવેશમાં શા માટે વંદન કરે છે ? (અર્થાત્ એક વાર તો વંદન કરી લીધા પછી બીજી વાર વંદન શા માટે કરવાની જરૂર છે ?) આ ચાલના છે.

ગાથાર્થ :- જેમ દૂત રાજાને નમસ્કાર કરીને કાર્યનું નિવેદન કરે છે. અને પછી જવાની 20 રજા અપાયેલો પણ તે દૂત જતા પહેલાં (બહુમાનાદિના કારણે) વંદન કરીને જાય છે. એ જ પ્રમાણે સાધુ પણ બીજી વાર વંદન કરે છે.

ટીકાર્થ :- આ (ગા.૧૨૩૦ માં આપેલ) પ્રત્યવસ્થાન થયું. આ સાથે આનુષંગિક વાતો કહી. ॥૧૨૨૯-૧૨૩૦॥ હવે વંદનવિધિને સેવવાથી પ્રાપ્ત થતાં ફલને આ અધ્યયનની સમાપ્તિ સમયે જણાવતાં કહે છે ⇨ 25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંદનવિધિને કરતા ચરણ-કરણમાં ઉપયુક્ત સાધુઓ ઘણા

૪૨. ગુણયન્ વર્તતે ત્રિવિદેઽપિ યોગે । ૪૩. શિષ્યઃ પ્રથમપ્રવેશે વન્દિતુમાવશ્યિકયા પ્રતિક્રમ્ય । દ્વિતીયપ્રવેશે પુનર્વન્દતે કિં ચાલનાઽથવા ॥૧॥ યથા દૂતો રાજાનં નત્વા કાર્યં નિવેદ્ય પશ્ચાત્ । વિસૃષ્ટોઽપિ વન્દિત્વા ગચ્છતિ એવમેવ સાધવોઽપિ ॥૨॥

30

સાધવઃ ક્ષપયન્તિ કર્મ 'અનેકભવસંચિતં' પ્રભૂતભવોપાત્તમિત્યર્થઃ, કિયદ્ ?-અનન્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૩૧॥

ઉક્તોઽનુગમઃ, નયાઃ સામાયિકનિર્યુક્તાવિવ દ્રષ્ટવ્યાઃ ॥ ઇત્યાચાર્યશ્રીહરિભદ્રકૃતૌ શિષ્ય-
હિતાયામાવશ્યકટીકાયાં વંદનાધ્યયનં સમાપ્તમિતિ ।

5

“કૃત્વા વંદનવિવૃત્તિં પ્રાપ્તં યત્કુશલમિહ મયા તેન ।

સાધુજનવંદનમત્તં સત્ત્વા મોક્ષાય સેવન્તુ ॥૧૧॥”

અથ પ્રતિક્રમણાખ્યં ચતુર્થમધ્યયનમ્

વ્યાખ્યાતં વંદનાધ્યયનમ્, અધુના પ્રતિક્રમણાધ્યયનમારંભ્યતે, અસ્ય ચાયમભિસમ્બન્ધઃ-
અનન્તરાધ્યયનેઽર્હદુપદિષ્ટસામાયિકગુણવત એવ વંદનલક્ષણા પ્રતિપત્તિઃ કાર્યેતિ પ્રતિપાદિતમ્,
10 ઇહ પુનસ્તદ્કરણતાદિનૈવ સ્થલિતસ્યૈવ નિન્દા પ્રતિપાદ્યતે, યદ્વા વંદનાધ્યયને કૃતિકર્મરૂપાયાઃ
સાધુભક્તેસ્તત્ત્વતઃ કર્મક્ષય ઉક્તઃ, યથોક્તમ્-‘વિણઓવયાર માણસ્સ ભંજણા પૂયણા ગુરુજણાસ્સ ।
તિત્થયરાણ ય આણા સુઅધમ્માઽઽરાહણાઽકિરિયા ॥૧૧॥’ પ્રતિક્રમણાધ્યયને તુ મિથ્યાત્વાદિ-
પ્રતિક્રમણદ્વારેણ કર્મનિદાનનિષેધઃ પ્રતિપાદ્યતે, વક્ષ્યતિ ચ-“મિચ્છન્તપડિવ્વકમણં તહેવ અસ્સંજમે
પડિવ્વકમણં । કસાયાણ પડિવ્વકમણં જોગાણ ય અપ્પસત્થાણં ॥૧૧॥” અથવા સામાયિકે

15 ભવોમાં ભેગા કરાયેલા કર્મોને ખપાવે છે. કેટલા કર્મોને ? અનંત એવા કર્મોને ખપાવે છે.
॥૧૨૩૧॥

અનુગમ કહેવાયો. નયો સામાયિકનિર્યુક્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવાઃ આ પ્રમાણે આચાર્યશ્રી
હરિભદ્રકૃત શિષ્યહિતાનામની આવશ્યકસૂત્રની ટીકામાં વંદનાધ્યયન પૂર્ણ થયું. “વંદનાધ્યયનના
વિવેચનને કરીને મારાવરે જે કુશલ પ્રાપ્ત કરાયું છે. તેનાથી જીવો મોક્ષમાટે સાધુજનવંદનને ખૂબ
20 સારી રીતે સેવે. (અર્થાત્ મોક્ષ માટે સાધુસમૂહને વિધિપૂર્વક વંદન કરવામાં ઉદ્યમી બને.)

॥ વંદનાધ્યયન સમાપ્ત થયું. ॥

❖ પ્રતિક્રમણાધ્યયન ❖

વંદનાધ્યયન વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે પ્રતિક્રમણાધ્યયન આરંભાય છે. તેનો સંબંધ આ
પ્રમાણે → વંદનાધ્યયનમાં અરિહંતોએ બતાવેલ એવા સામાયિકગુણવાળાને જ વંદનરૂપ ભક્તિ
25 કરવા યોગ્ય છે એ વાત જાણાવી. હવે આ અધ્યયનમાં આવા ગુણવાળા જીવને વંદન ન કરવા
વિગેરે દ્વારા સ્ખલનને=અપરાધને પામેલા જીવની નિંદાનું પ્રતિપાદન કરાય છે. અથવા
વંદનાધ્યયનમાં વંદનરૂપ સાધુભક્તિથી કર્મક્ષય કહ્યો. તે આ પ્રમાણે - વિનયોપચાર, માનનો
નાશ, ગુરુજનની પૂજા, તીર્થકરની આજ્ઞા, શ્રુતધર્મની આરાધના અને અક્રિયા (૧૨૧૬) (અહીં
કર્મક્ષયદ્વારા પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી વંદનરૂપ ભક્તિથી કર્મક્ષય કહ્યો.)

30 જ્યારે પ્રતિક્રમણાધ્યયનમાં મિથ્યાત્વાદિના પ્રતિક્રમણદ્વારા કર્મના કારણોનો નિષેધ પ્રતિપાદન
કરાય છે. એ વાત આગળ કહેશે કે “મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ, અસંયમનું પ્રતિક્રમણ, કષાયો

૪૪. મિથ્યાત્વપ્રતિક્રમણં તથૈવાસંયમેઽપિ પ્રતિક્રમણમ્ । કષાયાણાં પ્રતિક્રમણં યોગાનાં ચાપ્રશસ્તાનામ્ ॥૧૧॥

ચારિત્રમુપર્વાર્ણિતં, ચતુર્વિંશતિસ્તવે ત્વર્હતાં ગુણસ્તુતિઃ, સા ચ દર્શનજ્ઞાનરૂપા, એવમિદં ત્રિતય-
મુક્તમ્, અસ્ય ચ વિતથાસેવનમૈહિકામુષ્મિકાપાયપરિજિહ્વીર્બુણા ગુરોર્નિવેદનીયં, તચ્ચ વન્દન-
પૂર્વમિત્યતોઽનન્તરાધ્યયને તન્નિરૂપિતમ્, ઇહ તુ નિવેદ્ય ભૂયઃ શુભેષ્વેવ સ્થાનેષુ પ્રતીપં ક્રમણ-
માસેવનીયમિત્યેતત્ પ્રતિપાદ્યતે, ઇત્યમનેનાનેકરૂપેણ સમ્બન્ધેનાઽઽયાતસ્યાસ્ય પ્રતિક્રમણાધ્યયનસ્ય
ચત્વાર્યનુયોગદ્વારાણિ સપ્રપન્નં વક્તવ્યાનિ, તત્ર ચ નામનિષ્પન્ને નિક્ષેપે પ્રતિક્રમણાધ્યયનમિતિ, 5
તત્ર પ્રતિક્રમણં નિરૂપ્યતે-‘પ્રતિ’ ઇત્યયમુપસર્ગઃ પ્રતીપાદ્યર્થે વર્તતે, ‘ક્રમ’ પાદવિક્ષેપે’ અસ્ય
ત્યુડન્તસ્ય પ્રતીપં પ્રતિકૂલં વા ક્રમણં પ્રતિક્રમણમિતિ ભવતિ, એતદુક્તં ભવતિ-શુભ-
યોગેભ્યોઽશુભયોગાન્તરં ક્રાન્તસ્ય શુભેષ્વેવ પ્રતીપં પ્રતિકૂલં વા ક્રમણં પ્રતિક્રમણમિતિ, ઉક્તં
ચ-

“સ્વસ્થાનાદ યત્પરસ્થાનં, પ્રમાદસ્ય વશાદગતઃ ।

10

તત્રૈવ ક્રમણં ભૂયઃ, પ્રતિક્રમણમુચ્યતે ॥૧॥

ક્ષાયોપશમિકાદ્વાવાદૌદયિકસ્ય વશં ગતઃ ।

તત્રાપિ ચ સ એવાર્થઃ, પ્રતિકૂલગમાત્મૃતઃ ॥૨॥”

અને અપ્રશસ્ત યોગોનું પ્રતિક્રમણ કરવા યોગ્ય છે. (૧૨૫૧)” અથવા સામાયિકાધ્યયનમાં
ચારિત્રનું વર્ણન કર્યું. ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં અર્હતોની ગુણસ્તુતિ કરી, અને તે ગુણસ્તુતિ દર્શન-
જ્ઞાનરૂપ છે. આ પ્રમાણે દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ ત્રણની વાત કરી. આ ત્રિકસંબંધી જે કંઈ
વિપરીત સેવન થયું છે તે ઐહિક અને આમુષ્મિક અપાયમે છોડી દેવાની ઇચ્છાવાળા (એટલે
કે તે અપાયોને નહીં પામવાની ઇચ્છાવાળા) સાધુએ ગુરુને કહેવું જોઈએ. અને ગુરુને આ
વિપરીત સેવનનું કથન વંદનપૂર્વક કરવાનું હોવાથી હમણાં કહી ગયા તે અધ્યયનમાં વંદનનું
નિરૂપણ કર્યું. 15

આ અધ્યયનમાં પોતાના વિપરીત સેવનનું કથન ગુરુને કરીને ફરી શુભસ્થાનોમાં પાછા
ફરવા યોગ્ય છે એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાય છે. આ રીતે અનેક પ્રકારના સંબંધોવડે આવેલા
આ પ્રતિક્રમણાધ્યયનના ચાર અનુયોગદ્વારો સવિસ્તાર કહેવા યોગ્ય છે. તેમાં નામનિષ્પન્નનિક્ષેપમાં
‘પ્રતિક્રમણાધ્યયન’ એ પ્રમાણેનું નામ જાણવું. તેમાં પ્રથમ પ્રતિક્રમણનું નિરૂપણ કરાય છે. ‘પ્રતિ’
ઉપસર્ગ ઊલટું વિગેરે અર્થમાં વર્તે છે. ત્યુડન્ત એવા ક્રમ ધાતુનું ક્રમણ થાય છે. પ્રતીપ=ઊલટું
અથવા પ્રતિકૂળ એવું જે ક્રમણ તે પ્રતિક્રમણ, અર્થાત્ શુભયોગોમાંથી અશુભ એવા બીજા
યોગોમાં ગયેલાનું શુભ એવા યોગોમાં જ જે પાછા ફરવું તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. 20

કહ્યું છે - “પ્રમાદના વશથી સ્વસ્થાનથી=શુભયોગમાંથી જે પરસ્થાનમાં=અશુભયોગમાં
ગયેલો છે. (તે જીવનું) તે જ સ્વસ્થાનમાં ફરી પાછું આવવું તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. ॥૧॥
ક્ષાયોપશમિકાભાવમાંથી ઔદયિકાભાવના વશને જે પામેલો છે. (તેનું જે ક્ષાયોપશમિકાભાવમાં
ફરીથી ગમન થાય છે) તે ગમનમાં પણ તે જ અર્થ (=પ્રતિક્રમણશબ્દનો અર્થ) સ્મરણ કરાયેલો
છે, કારણ કે તે ગમનમાં પણ પ્રતિકૂળગમન થાય છે (અર્થાત્ ફરીથી ક્ષાયોપશમિકાભાવમાં જે 30

प्रति प्रति क्रमणं वा प्रतिक्रमणं, शुभयोगेषु प्रति प्रति वर्तनमित्यर्थः, उक्तं च-

“प्रति प्रति वर्तनं वा शुभेषु योगेषु मोक्षफलदेषु ।

निःशल्यस्य यतेर्यत्तद्वा ज्ञेयं प्रतिक्रमणम् ॥१॥"

इह च यथा करणात् कर्मकर्त्रोः सिद्धिः, तद्व्यतिरेकेण करणत्वानुपपत्तेः, एवं

5 प्रतिक्रमणादपि प्रतिक्रामकप्रतिक्रान्तव्यसिद्धिरित्यतस्त्रितयमप्यभिधित्पुराह निर्युक्तिकारः—

पडिक्मणं पडिक्मओ पडिक्मियव्वं च आणुपुब्बीए ।

तीए पच्चूप्यन्ने अणागए चेव कालंमि ॥१२३२॥

व्याख्या—‘प्रतिक्रमणं’ निरूपितशब्दार्थं, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रामकः कर्ता, प्रतिक्रान्तव्यं च कर्म—अशुभयोगलक्षणम्, ‘आनुपूर्व्या’ परिपाट्या, ‘अतीते’ अतिक्रान्ते ‘प्रत्युत्पन्ने’ वर्तमाने ‘अनागते चैव’ एष्ये चैव काले, प्रतिक्रमणादि योज्यमिति वाक्यशेषः । आह—प्रतिक्रमण-मतीतविषयं, यत उक्तम्—‘अतीतं पङ्क्तिक्कमामि पङ्गप्पन्नं संवरेमि अणागयं पच्चक्खामि’ति

10 'अनागते चैव' एष्ये चैव काले, प्रतिक्रमणादि योज्यमिति वाक्यशेषः । आह-प्रतिक्रमण-
मतीतिविषयं, यत उक्तम्-^{३५}'अतीतं पडिक्कमामि पडुप्पत्रं' संवरेमि अणागयं पच्चक्खामिति

ગમન થાય છે. તેમાં પણ આ ગમન પ્રતિકૂળગમનરૂપ હોવાથી તેને પણ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.) ॥૨॥”

અથવા વારંવાર વર્તવું અર્થાત્ શુભયોગોમાં જે વારંવાર વર્તવું તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. (અર્થાત્ પૂર્વે જે વ્યાખ્યા કરી કે અશુભમાંથી શુભમાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ. એ જ રીતે શુભમાં ને શુભમાં જ જે વારંવાર રહેવું તે પણ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.) કહ્યું છે — અથવા મોક્ષદાયક એવા શુભ યોગોમાં શલ્ય વિનાના (=પ્રશંસા, યશ, કીર્તિ વિગેરે શલ્ય-વિનાના) યતિનું જે વારંવાર રહેવું તે પ્રતિક્રમણ જાણવું. ॥૧૧॥”

જેમ કરણથી કર્મ અને કર્તાની સિદ્ધિ થાય છે, કારણ કે કર્મ-કર્તા વિના કરણપણું જ 20 ઘટતું નથી. એ જ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણથી પણ પ્રતિક્રમણ કરનાર અને પ્રતિક્રમણ કરવા યોગ્ય વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. આથી પ્રતિક્રમણ-પ્રતિક્રામક અને પ્રતિક્રાન્તવ્ય આ ત્રણેને કહેવાની ઇચ્છાવાળા નિર્યક્તિકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- કમશઃ પ્રતિકમણ, પ્રતિકામક અને પ્રતિકાન્તવ્ય એમ ત્રણ વસ્તુ જાણવી. અને તે અતીત-વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાલમાં જાણવી.

25 ટીકાર્થ :- શબ્દાર્થ જેનો જણાવેલ છે તે પ્રતિક્રમણ એક, જે પ્રતિક્રમણ કરે છે તે પ્રતિક્રમણ એટલે કે કર્તા બીજો, અને અશ્વભુવોગરૂપ કર્મ તે ત્રીજું પ્રતિક્રાન્તવ્ય એમ ક્રમશઃ (ત્રણ વસ્તુઓ જાણવી.) ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાલમાં પ્રતિક્રમણાદિ ત્રણે જોડવા. (અર્થાત્ ભૂતકાળવિષયક પ્રતિક્રમણાદિ, વર્તમાનવિષયક પ્રતિક્રમણાદિ અને ભવિષ્યકાલવિષયક પ્રતિક્રમણાદિ.)

30 શંકા :- પ્રતિક્રમણ એ તો ભૂતકાલનું જ હોય કારણ કે કહ્યું છે - “ભૂતકાલસંગ્રંધી

તત્કથમિહ કાલત્રયે યોજ્યતે ઇતિ ?, ઉચ્યતે, પ્રતિક્રમણશબ્દો હ્યત્રાશુભયોગનિવૃત્તિમાત્રાર્થઃ સામાન્યશબ્દઃ પરિગૃહ્યતે, તથા ચ સત્યતીતવિષયં પ્રતિક્રમણં નિન્દાદ્વારેણાશુભયોગનિવૃત્તિરેવેતિ, પ્રત્યુત્પન્નવિષયમપિ સંવરણદ્વારેણાશુભયોગનિવૃત્તિરેવ, અનાગતવિષયમપિ પ્રત્યાખ્યાનદ્વારેણાશુભયોગનિવૃત્તિરેવેતિ ન દોષ ઇતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥૧૨૩૨॥

સામ્પ્રતં પ્રતિક્રામકસ્વરૂપપ્રતિપાદયન્નાહ—

5

જીવો ડ પડિવ્વકમઓ અસુહાણં પાવકમ્મજોગાણં ।

ઝાણપસથા જોગા જે તે ણ પડિવ્વકમે સાહૂ ॥૧૨૩૩॥

વ્યાખ્યા—‘જીવઃ’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ, તત્ર પ્રતિક્રામતીતિ પ્રતિક્રામકઃ, તુશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, ન સર્વં એવં જીવઃ પ્રતિક્રામકઃ, કિં તર્હિ ?—સમ્યગ્દૃષ્ટિરુપયુક્તઃ, કેષાં પ્રતિક્રામકઃ ?—‘અશુભાનાં પાપકર્મયોગાનામ્’ અસુંદરાણાં પાપકર્મવ્યાપારાણામિત્યર્થઃ, આહ— 10 પાપકર્મયોગા અશુભા એવં ભવન્તીતિ વિશેષણાનર્થક્યં, ન, સ્વરૂપાન્વાખ્યાનપરત્વાદસ્ય, પ્રશસ્તૌ

અપરાધોનું પ્રતિક્રમણ કરું છું, વર્તમાનસંબંધી અપરાધોને રોકું છું અને ભવિષ્યસંબંધી અપરાધોનું પચ્ચક્ષ્માણ કરું છું.” (આમ અહીં અતીતનું પ્રતિક્રમણ કહ્યું છે.) તો તમે શા માટે ત્રણ કાલસંબંધી અપરાધોનું પ્રતિક્રમણ કહો છો ?

સમાધાન :- અહીં પ્રતિક્રમણશબ્દ તરીકે અશુભયોગોમાંથી નિવૃત્તિમાત્ર અર્થવાળો સામાન્ય- 15 શબ્દ ગ્રહણ કરવાનો છે. (અર્થાત્ પ્રતિક્રમણશબ્દનો “અશુભયોગોમાંથી નિવૃત્તિ” આટલો જ અર્થ સમજવો. પરંતુ અશુભયોગોનું સેવન થઈ ગયું અને તેમાંથી પાછા ફરવું એ અર્થ અહીં સમજવો નહીં.) તેથી નિંદાદ્વારા અશુભયોગોથી નિવૃત્તિ એ જ અતીતવિષયક પ્રતિક્રમણ જાણવું. એ જ પ્રમાણે સંવરદ્વારા અશુભયોગોથી નિવૃત્તિ એ જ વર્તમાનવિષયક પ્રતિક્રમણ જાણવું. અને ભવિષ્યસંબંધી પ્રતિક્રમણ પણ પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા અશુભયોગોથી નિવૃત્તિરૂપ જ છે. આમ ત્રણે 20 કાલ સાથે જોડવા છતાં કોઈ દોષ નથી. ॥૧૨૩૨॥

અવતરણિકા :- હવે પ્રતિક્રમણના કર્તાનું સ્વરૂપ જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જીવ પ્રતિક્રામક તરીકે જાણાવો, કે જે અશુભ પાપકર્મના વ્યાપારોનું પ્રતિક્રમણ 25 કરે છે. પરંતુ જે ધ્યાન અને પ્રશસ્ત એવા વચન-કાયાના યોગો છે તેનું સાધુ પ્રતિક્રમણ કરતો નથી.

ટીકાર્થ :- શબ્દાર્થ જેનો જણાવેલ છે તેવો જીવ પ્રતિક્રામક જાણવો. જે પ્રતિક્રમણ કરે તે પ્રતિક્રામક. ‘તુ’ શબ્દ વિશેષ અર્થને જણાવનાર છે. તે વિશેષ અર્થ એ છે કે બધા જ જીવ પ્રતિક્રામક નથી. તો કોણ છે ? — ઉપયુક્ત એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ પ્રતિક્રામક જાણવો. તે કોનો પ્રતિક્રામક છે ? — અશુભ એવા પાપકર્મના વ્યાપારોનો પ્રતિક્રામક છે.

શંકા :- પાપકર્મના વ્યાપારો અશુભ જ હોય છે. તેથી ‘અશુભ’ એ પ્રમાણેનું વિશેષણ 30 નિરર્થક છે.

સમાધાન :- ના નિરર્થક નથી, કારણ કે તે વિશેષણ પાપકર્મોનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

ચ તૌ યોગૌ ચ પ્રશસ્તયોગૌ, ધ્યાનં ચ પ્રશસ્તયોગૌ ચ ધ્યાનપ્રશસ્તયોગા યે તાનધિકૃત્વ
'ન પ્રતિક્રમેત' ન પ્રતીપં વર્તેત સાધુઃ, અપિ તુ તાન્ સેવેત, મનોયોગપ્રાધાન્યચ્છાપનાર્થ પૃથગ
ધ્યાનગ્રહણં, પ્રશસ્તયોગોપાદાનાચ્ચ ધ્યાનમપિ ધર્મશુક્લભેદં પ્રશસ્તમવગન્તવ્યમ્, આહ— 'યથોદ્દેશં
નિર્દેશ' इति न्यायमुल्लङ्घ्य किमिति प्रतिक्रमणमनभिधाय प्रतिक्रामक उक्तः ?, तथा-
5 ऽऽद्यगाथागतमानुपूर्वीग्रहणं चातिरिच्यत इति, उच्यते, प्रतिक्रामकस्याल्पवक्तव्यत्वात् कर्त्र-
धीनत्वाच्च क्रियाया इत्यदोषः, इत्थमेवोपन्यासः कस्मान्न कृत इति चेत् प्रतिक्रमणाध्ययन-
नामनिष्पन्ननिक्षेपप्रधानत्वात्तस्येत्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥१२३३॥

ઉક્તઃ પ્રતિક્રામકઃ, સામ્પ્રતં પ્રતિક્રમણસ્યાવસરઃ, તચ્છબ્દાર્થપર્યાયૈર્વ્યાચિચ્છાસુરિદમાહ-

પડિકમણં પડિયરણા પરિહરણા વારણા નિયત્તી ય ।

10 નિંદા ગરિહા સોહી પડિકમણં અદ્વહા હોઝ ॥૧૨૩૪॥

વ્યાખ્યા—'પ્રતિક્રમણં' તત્ત્વતો નિરૂપિતમેવ, અધુના ભેદતો નિરૂપ્યતે ॥૧૨૩૪॥ તત્પુન-
ર્નામાદિભેદતઃ ષોઢા ભવતિ, તથા ચાઽઽહ—

(અર્થાત્ તે સ્વરૂપદર્શક વિશેષણ છે.) પ્રશસ્ત એવા વચન-કાયાના યોગી તે પ્રશસ્તયોગી. ધ્યાન
અને પ્રશસ્તયોગી જે છે તેને આશ્રયીને સાધુ પ્રતિકૂળ વર્તતા નથી, પરંતુ તે ધ્યાનાદિને સેવે છે.
15 મનોયોગનું પ્રાધાન્ય જણાવવા ધ્યાન જુદું ગ્રહણ કર્યું છે. અને પ્રશસ્તયોગી ગ્રહણ કરેલા હોવાથી
ધ્યાન પણ ધર્મ-શુક્લભેદોવાળું પ્રશસ્ત જ જાણવું.

શંકા :- 'યથોદ્દેશં નિર્દેશઃ' ન્યાયથી પ્રતિક્રમણાદિ જે ક્રમથી બતાવ્યા છે તે ક્રમથી જ
તેનું વર્ણન કરવાને બદલે પ્રતિક્રમણને છોડીને પ્રતિક્રામક સૌ પ્રથમ શા માટે કહ્યો ? (અને
જો ક્રમશઃ નિરૂપણ ન કરવાનું હોય તો) ગા. ૧૨૩૨માં રહેલ આનુપૂર્વીશબ્દ વધારાનો
20 ગણવો પડે.

સમાધાન :- પ્રતિક્રામકની વક્તવ્યતા અલ્પ છે અને ક્રિયા કર્તાને 'આધીન હોવાથી પ્રથમ
પ્રતિક્રામક કહ્યો તેથી એમાં કોઈ દોષ નથી.

શંકા :- જો અલ્પ વક્તવ્યતા હતી તો પહેલાં એ પ્રમાણે જ ક્રમ કેમ ન કહ્યો ?

સમાધાન :- પ્રતિક્રમણાધ્યયનના નામનિષ્પન્નનિક્ષેપમાં પ્રતિક્રમણ પ્રધાન હોવાથી પ્રથમ
25 પ્રતિક્રામક જણાવવાને બદલે પ્રતિક્રમણ જણાવ્યું છે. વધુ વિસ્તારથી સર્વું. ॥૧૨૩૩॥

અવતરણિકા :- પ્રતિક્રામક કહ્યો. હવે પ્રતિક્રમણનો અવસર છે. પ્રતિક્રમણશબ્દના જુદા
જુદા અર્થપર્યાયોવડે (=જુદા જુદા અર્થો દ્વારા) પ્રતિક્રમણને કહેવાની ઈચ્છાવાળા નિર્યુક્તિકાર
કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પ્રતિક્રમણ, પ્રતિયરણા, પરિહરણા, વારણ, નિવૃત્તિ, નિંદા, ગર્હા, અને શુદ્ધિ
30 એ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ આઠ પ્રકારે છે.

ટીકાર્થ :- સ્વરૂપથી પ્રતિક્રમણ નિરૂપણ કરી દીધું છે. હવે ભેદથી જણાવાય છે. તે વળી
નામાદિભેદથી છ પ્રકારે છે. ॥૧૨૩૪॥ તે જ કહે છે ⇨

ળામં ઠવળા દવિઁ ઁત્તે કાલે તહેવ ભાવે ય ।

ઁસો પડિકમળસસા ણિક્વેવો છવ્વિહો હોડ ॥૧૨૩૫॥

વ્યાખ્યા—તત્ર નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યપ્રતિક્રમણમનુપયુક્તસમ્યગ્દૃષ્ટિર્લઙ્ઘ્યાદિનિમિત્તં વા
અપયુક્તસ્ય વા નિહ્વસ્ય પુસ્તકાદિન્યસ્તં વા, ક્ષેત્રપ્રતિક્રમણં યસ્મિન્ ક્ષેત્રે વ્યાવર્ણ્યતે ક્રિયતે
વા યતો વા પ્રતિક્રમ્યતે ઁલાદેરિતિ, કાલપ્રતિક્રમણં દ્વેધા-ધ્રુવં અધ્રુવં ચ, તત્ર ધ્રુવં 5
ભરતૈરાવતેષુ પ્રથમ-ચરમતીર્થકરતીર્થેષ્વપરાધો ભવતુ વા મા વા ધ્રુવમુભયકાલં પ્રતિક્રમ્યતે,
વિમધ્યમતીર્થકરતીર્થેષુ ત્વધ્રુવં-કારણજાતે પ્રતિક્રમણમિતિ, ભાવપ્રતિક્રમણં દ્વિધા-પ્રશસ્તમપ્રશસ્તં
ચ, પ્રશસ્તં મિથ્યાત્વાદેઃ, અપ્રશસ્તં સમ્યક્ત્વાદેરિતિ, અથવૌઘત ઁવોપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટેરિતિ,
પ્રશસ્તેનાત્રાધિકારઃ ॥૧૨૩૫॥

પ્રતિચરણા વ્યાખ્યાયતે—‘ચર ગતિભક્ષણયોઃ’ ઇત્યસ્ય પ્રતિપૂર્વસ્ય લ્યુડન્તસ્ય પ્રતિચરણેતિ 10
ભવતિ, પ્રતિ પ્રતિ તેષુ તેષ્વર્થેષુ ચરણં-ગમનં તેન તેનાઽઽસેવનાપ્રકારેણેતિ પ્રતિચરણા, સા
ચ ષડ્વિધા, તથા ઁાહ—

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ આ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણના છ પ્રકારે
નિષેધા થાય છે.

ટીકાર્થ :- તેમાં નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ જ છે. અનુપયુક્ત ઁવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનું અથવા 15
લઙ્ઘિ વિગેરે માટે ઉપયુક્ત ઁવાનું અથવા નિહ્વનું જે પ્રતિક્રમણ તે દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ અથવા
પુસ્તકાદિમાં રહેલ (પ્રતિક્રમણના સૂત્રો ઁ ભાવપ્રતિક્રમણનું કારણ બનતા હોવાથી) દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ
જાણવા જે ક્ષેત્રમાં પ્રતિક્રમણ વર્ણવાતું હોય કે કરાતું હોય તે ક્ષેત્રપ્રતિક્રમણ જાણવું. અથવા
નિશાની માટે જ્યાં ખીલો ખોડેલો હોય, ત્યાં સુંધી જઈને પાછું અવાય તે ક્ષેત્રપ્રતિક્રમણ.

કાલપ્રતિક્રમણ ધ્રુવ અને અધ્રુવ ઁમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ભરત-ઁરાવતક્ષેત્રમાં પ્રથમ- 20
ચરમતીર્થકરના તીર્થમાં અપરાધ થાય કે ન થાય, જે ઉભયકાલ પ્રતિક્રમણ કરાય છે, તે ધ્રુવ
કાલપ્રતિક્રમણ જાણવું. વચલા તીર્થકરના તીર્થોમાં કારણ આવે ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોવાથી
અધ્રુવ કાલપ્રતિક્રમણ છે. ભાવપ્રતિક્રમણ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત ઁમ બે પ્રકારે છે. તેમાં મિથ્યાત્વાદિનું
જે પ્રતિક્રમણ તે પ્રશસ્ત અને સમ્યક્ત્વાદિનું પ્રતિક્રમણ તે અપ્રશસ્તપ્રતિક્રમણ જાણવું. અથવા
સામાન્યથી ઉપયુક્ત ઁવા સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવનું ભાવપ્રતિક્રમણ જાણવું. અહીં પ્રશસ્તવડે અધિકાર 25
છે. ॥૧૨૩૫॥

અવતરણિકા :- હવે પ્રતિચરણા વ્યાખ્યાન કરાય છે — ચર્ ધાતુ ગતિ-ભક્ષણ અર્થમાં
વપરાય છે. પ્રતિ ઉપસર્ગ પૂર્વક, લ્યુડન્ત ઁવા ચર્ ધાતુનું પ્રતિચરણા રૂપ થાય છે. વારંવાર
તે-તે અર્થોમાં તે તે ઁસેવનના પ્રકારોવડે જે વર્તવું, (અર્થાત્ જે અર્થને જે રીતે સેવવાનું
આગમમાં કહ્યું છે તે અર્થને તે રીતે વારંવાર સેવવું,) તે પ્રતિચરણા કહેવાય છે અને તે છ 30
પ્રકારે છે. તે જ કહે છે ☞

एसो पडियरणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥१२३६॥

इदानीं परिहरणा, 'हृज् हरणे' अस्य परिपूर्वस्यैव ल्युडन्तस्यैव परिहरणं परिहरणा, सर्वप्रकारैर्वर्जनेत्यर्थः, सा च अष्टविधा, तथा चाह-

ટીકાર્થ :- નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ જ છે. દ્રવ્યપ્રતિયરણા — અનુપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિનું, અથવા લબ્ધિ વિગેરે મેળવવા ઉપયુક્તનું અથવા નિહ્વનું તે-તે આચરણીય એવા અર્થોમાં તે-તે પ્રકારે વારંવાર જે આચરણ અથવા સચિતાદિદ્રવ્યનું જે પ્રતિયરણ તે દ્રવ્યપ્રતિયરણા જાણવી. જે ક્ષેત્રમાં પ્રતિયરણાનું વ્યાખ્યાન કરાય અથવા ક્ષેત્રની પ્રતિયરણા કરાય તે ક્ષેત્રપ્રતિયરણા. જેમ કે શાલિગોપિકા (જંતુવિશેષ) શાલિક્ષેત્રાદિને ચરે છે.

અવતરણિકા :- હવે પરિહરણા કહે છે. હરણ કરવાના અર્થમાં ‘હ’ ધાતુ વપરાય છે. પરિ ઉપસર્ગ પૂર્વકના લ્યુડન્ત ‘હ’ ધાતુથી પરિહરણા શબ્દ બન્યો છે. છોડવું તે પરિહરણા અર્થાત્ સર્વપ્રકારોવડે છોડવું. તે પરિહરણા આઠ પ્રકારની છે. તે જ કહે છે ⇨

પામં ઠવળા દવિઁ પરિરય પરિહાર વજ્જળાઁ ય ।

અણુગહ ભાવે ય તહા અણુવિહા હોઇ પરિહરણા ॥૧૨૩૭॥

વ્યાખ્યા—નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યપરિહરણા હેયં વિષયમધિકૃત્ય અનુપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટે-
લંબ્યાદિનિમિત્તં વા ઉપયુક્તસ્ય વા નિહ્વસ્ય કણ્ટકાદિપરિહરણા વેતિ, પરિરયપરિહરણા 5
ગિરિસરિત્પરિહરણા, પરિહારપરિહરણા લૌકિકલોકોત્તરભેદભિન્ના, લૌકિકી માત્રાદિપરિહરણા,
લોકોત્તરા પાર્શ્વસ્થાદિપરિહરણા, વર્જનાપરિહરણાઽપિ લૌકિકલોકોત્તરભેદૈવ, લૌકિકા ઇત્વરા
યાવત્કથિકા ચ, ઇત્વરા પ્રસૂતસૂતકાદિપરિહરણા, યાવત્કથિકા ડોમ્બાદિપરિહરણા, લોકોત્તરા
પુનરિત્વરા શય્યાતરપિણ્ડાદિપરિહરણા, યાવત્કથિકા તુ રાજપિણ્ડાદિપરિહરણા, અનુગ્રહપરિહરણા
અક્ષોઢભંગપરિહરણા, ભાવપરિહરણા પ્રશસ્તા અપ્રશસ્તા ચ, અપ્રશસ્તા જ્ઞાનાદિપરિહરણા,
પ્રશસ્તા ક્રોધાદિપરિહરણા, અથવૌઘત એવોપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટે, તયેહાધિકારઃ, પ્રતિક્રમણપર્યાયતા 10

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, પરિરય, પરિહાર, વર્જના, અનુગ્રહ અને ભાવ આ પ્રમાણે પરિહરણા આઠ પ્રકારની છે.

ટીકાર્થ :- નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ જ છે. દ્રવ્યપરિહરણા — હેય એવા વિષયને આશ્રયીને અનુપયુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિની અથવા લબ્ધિ વિગેરે માટે ઉપયુક્ત એવાની અથવા નિહ્વણી જે પરિહરણા તે દ્રવ્યપરિહરણા. અથવા કાંટા વિગેરેની જે પરિહરણા તે દ્રવ્યપરિહરણા. 15

પરિરયપરિહરણા — પર્વત કે નદીને ઓળંગ્યા વિના ફરીને જવાવડે જે પર્વત-નદીની પરિહરણા તે પરિરયપરિહરણા. પરિહારપરિહરણા લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં (અગમ્ય હોવાથી) માતા વિગેરેનો જે ત્યાગ તે લૌકિક અને પાર્શ્વસ્થાદિનો જે ત્યાગ તે લોકોત્તરપરિહરણા.

વર્જનાપરિહરણા પણ લૌકિક અને લોકોત્તર ભેદથી બે પ્રકારે છે. લૌકિક તે ઈત્વર અને યાવત્કથિક એમ બે પ્રકારે. તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા બાળકાદિમાટે (સૂતકરૂપે) દસ દિવસનું જે વર્જન (નિ. સૂ. ગા. ૬૨૯૩, ૨૦મો ઉદ્દેશો.) તે ઈત્વર લૌકિકપરિહરણા અને ડોમ્બા=નીચ જાતિ વિગેરેની જે પરિહરણા તે યાવત્કથિક જાણવી. શય્યાતરપિંડ વિગેરેનો જે ત્યાગ તે લોકોત્તર ઈત્વરપરિહરણા અને રાજપિંડ વિગેરેનો ત્યાગ તે યાવત્કથિકપરિહરણા. 20

અનુગ્રહપરિહરણા — ખોડ=ખેડાયેલું, અખ્ખોડ એટલે જે હળાદિવડે ખેડાયેલું ન હોય અને લોકો જ્યાં આવીને રહેતા ન હોય એવું સ્થાન અખ્ખોડ કહેવાય છે. આવા સ્થાનમાં જે લોકો સૌ પ્રથમ વખત આવીને આવા સ્થાનને ભાંગે છે=હળાદિવડે ખેડે છે અને ત્યાં વસવાટ કરે છે. તે લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવાવડે રાજા તેઓને તે જમીનસંબંધી કરથી મુક્ત કરે છે. આ રીતે રાજાના અનુગ્રહથી તેઓને જે કરથી મુક્ત કરવામાં આવે તે અનુગ્રહપરિહરણા કહેવાય છે. 25

ભાવપરિહરણા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાનાદિનો જે ત્યાગ તે અપ્રશસ્ત અને ક્રોધાદિનો ત્યાગ તે પ્રશસ્ત ભાવપરિહરણા જાણવી. અથવા સામાન્યથી (એટલે 30

ચાસ્યાઃ પ્રતિક્રમણમપ્યશુભયોગપરિહારેણૈવેતિ ॥૧૨૩૭॥

વારણેદાની, 'વૃજ્ વરણે' इत्यस्य ण्यन्तस्य ल्युटि वारणा भवति, वारणं वारणा निषेध इत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य ।

5

एसो उ वारणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥૧૨૩૮॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यवारणा तापसादीनां हलकृष्ठादिपरिभोगवारणा, अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वा देशनायां उपयुक्तस्य वा निह्ववस्यापथ्यस्य वा रोगिण इतीयं चोदना-
रूपा, क्षेत्रवारणा तु यत्र क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा
यस्मिन् व्यावर्ण्यते क्रियते वा कालस्य वा विकालादेर्वर्णासु वा विहारस्येति, भाववारणेदानीं,
10 सा च द्विविधा—प्रशस्ताऽप्रशस्ता, च, प्रशस्ता प्रमादवारणा, अप्रशस्ता संयमादिवारणा, अथ-
वौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तयेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा ॥૧૨૩८॥

કે પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત એવા કોઈ ભેદ પાડ્યા વિના) જ ઉપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિની જે પરિહરણા તે ભાવપરિહરણા જાણવી. આનો જ અહીં અધિકાર છે. પરિહરણા એ પણ પ્રતિક્રમણનો એક પર્યાય જ છે, કારણ કે પ્રતિક્રમણ પણ અશુભયોગોના પરિહારવડે જ થાય છે. ॥૧૨૩૭॥

15

અવતરણિકા :- હવે વારણા કહે છે. હ્યન્ત એવા 'વૃ' ધાતુને લ્યુડપ્રત્યય લાગતાં વારણા રૂપ થાય છે. વારણ કરવું તે વારણા એટલે કે નિષેધ. તે વારણા નામાદિ ભેદથી છ પ્રકારે છે. તે જ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ આ પ્રમાણે વારણાનો છ પ્રકારે નિર્લેપ થાય છે.

20

ટીકાર્થ :- તેમાં નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ જ છે. તાપસાદિઓ હલથી ખેડાયેલી ખેતીમાં થતાં અન્નાદિના પરિભોગનો જે નિષેધ કરે તે દ્રવ્યવારણા. અથવા અનુપયુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ અભક્ષ્યભક્ષણની જે ના પાડે તે દ્રવ્યવારણા. અથવા દેશનામાં ઉપયુક્ત એવા નિહ્વનો જે નિષેધ તે દ્રવ્યવારણા અથવા રોગીને અપથ્યના ત્યાગની વૈદ્ય જે પ્રેરણા કરે તે પ્રેરણાત્મક દ્રવ્યવારણા જાણવી.

25

જે ક્ષેત્રમાં વારણાનું વર્ણન કરાય છે અથવા (બીજાને તે ક્ષેત્રમાં ન આવવા માટે જે) નિષેધ કરાય છે અથવા અનાર્થ ક્ષેત્રનો નિષેધ તે ક્ષેત્રવારણા. જે કાલમાં વારણાનું વર્ણન કરાય કે કાલનો નિષેધ અથવા (સ્વાધ્યાયાદિ માટે) જે વિકાલાદિકાલનો નિષેધ અથવા વર્ષાકાલમાં વિહારનો નિષેધ તે કાલવારણા. હવે ભાવવારણા કહેવાય છે. તે પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પ્રમાદનો નિષેધ તે પ્રશસ્ત અને સંયમાદિનો નિષેધ તે અપ્રશસ્તવારણા. અથવા

30

સામાન્યથી ઉપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિનો જે નિષેધ તે ભાવવારણા. આનો અહીં અધિકાર છે. વારણાની પ્રતિક્રમણપર્યાયતા સ્પષ્ટ છે, (કારણ કે પ્રતિક્રમણ પણ અશુભયોગોના નિષેધરૂપ જ છે.) ॥૧૨૩૮॥

નિવૃત્તિરધુના, 'વૃત વર્તને' इत्यस्य निपूर्वस्य क्तिनि निवर्तनं निवृत्तिः, सा च षोढा, यत आह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य ।

एसो य नियत्तीए णिक्खेवો छव्विहो होइ ॥૧૨૩૯॥

વ્યાખ્યા—નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યનિવૃત્તિસ્તાપસાદીનાં હલકૃષ્ણાદિનિવૃત્તિરિત્યાદ્યખિલો 5
ભાવાર્થઃ સ્વબુદ્ધ્યા વક્તવ્યઃ, યાવત્ પ્રશસ્તભાવનિવૃત્ત્યેહાધિકારઃ ॥૧૨૩૯॥

નિન્દેવાની, તત્ર 'ણિદિ કુત્સાયામ્' અસ્ય 'ગુરોશ્ચ હલઃ' (પા. ૩-૩-૧૦૩) इत्यकारः टाप्, निन्दनं निन्दा, आत्माऽध्यक्षमात्मकुत्सेत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

णामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य ।

एसो खलु निंदाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥૧૨૪૦॥

10

વ્યાખ્યા—તત્ર નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યનિન્દા તાપસાદીનામ્ અનુપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટે-
વૈપયુક્તસ્ય વા નિહ્વસ્યાશોભનદ્રવ્યસ્ય વેતિ, ક્ષેત્રનિન્દા યત્ર વ્યાખ્યાયતે ક્રિયતે વા સંસકતસ્ય
વેતિ, કાલનિન્દા યસ્મિન્નિન્દા વ્યાખ્યાયતે ક્રિયતે વા દુર્ભિક્ષાદેર્વા કાલસ્ય, ભાવનિન્દા પ્રશસ્તે-

અવતરણિકા :- હવે નિવૃત્તિ કહેવાય છે. 'વર્તવું' અર્થવાળા 'વૃત્' ધાતુને 'નિ' ઉપસર્ગ
અને ક્તિનિ પ્રત્યય લાગતા નિવૃત્તિ રૂપ થાય છે. પાછા ફરવું તે નિવૃત્તિ અને તે છ પ્રકારે છે. 15
કારણ કે કહ્યું છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ આ પ્રમાણે નિવૃત્તિના છ પ્રકારે
નિક્ષેપા છે.

ટીકાર્થ :- નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ અર્થવાળા છે. હલથી ખેડાયેલી ખેતીમાં થતાં અન્નાદિના
પરિભોગથી તાપસાદિઓની જે નિવૃત્તિ તે દ્રવ્યનિવૃત્તિ. એ જ પ્રમાણે ક્ષેત્રનિવૃત્તિ વિગેરેથી લઈ 20
સંપૂર્ણ ભાવાર્થ સ્વબુદ્ધિથી જાણી લેવો. છેલ્લે પ્રશસ્તભાવનિવૃત્તિનો અહીં અધિકાર જાણવો.
॥૧૨૩૯॥

અવતરણિકા :- હવે નિંદા → નિદ્ ધાતુ કુત્સિત અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુને 'ગુરોશ્ચ
હલઃ' નિયમથી 'અ' પ્રત્યય લાગતા નિન્દ શબ્દ બન્યો. (અહીં અન્ય નિયમથી નૂ નો આગમ
જાણવો.) પછી સ્ત્રીલિંગમાં આ (ટાપ્) પ્રત્યય લાગીને નિંદા શબ્દ બન્યો. નિંદા એટલે આત્મ 25
સાક્ષીએ આત્માને ધિક્કારવો. તે નિંદા નામાદિભેદથી છ પ્રકારે છે. તે જ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એ પ્રમાણે નિંદાના છ પ્રકારના
નિક્ષેપા છે.

ટીકાર્થ :- તેમાં નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટાર્થ છે. તાપસાદિની કે અનુપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિની
કે લબ્ધિ વિગેરે માટે ઉપયુક્ત એવાની અથવા નિક્લવની અથવા અશોભન એવા દ્રવ્યની જે 30
નિંદા તે દ્રવ્યનિંદા જાણવી. જે ક્ષેત્રમાં નિંદાનું નિરૂપણ કરાય છે તે અથવા સંસકત એવા ક્ષેત્રની
જે નિંદા તે ક્ષેત્રનિંદા જાણવી. જે કાલમાં નિંદાનું વ્યાખ્યાન કરાય છે તે અથવા દુર્ભિક્ષાદિ

તરભેદા, અપ્રશસ્તા સંયમાદ્યાચરણવિષયા, પ્રશસ્તા પુનરસંયમાદ્યાચરણવિષયેતિ, 'હા ! દુઢુકયં
હા ! દુઢુ કારિયં દુઢુ અણુમયં હત્તિ । અંતો અંતો ડજ્ઝઇ ડ્હુસિરુવ્વ દુમો વળદવેણં ॥૧૧॥
અથવૌઘત એવોપયુક્તસમ્યગ્દૃષ્ટેરિતિ, તયેહાધિકારઃ, પ્રતિક્રમણપર્યાયતા સ્ફુટેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪૦॥

- ગર્હેદાની, તત્ર 'ગર્હ કુત્સાયા'મસ્ય 'ગુરોશ્ચ હલ' इत्यकारः टाप्, ગર્હણં ગર્હા—પરસાક્ષિકી
5 કુત્સૈવેતિ ભાવાર્થઃ, સા ચ નામાદિભેદતઃ ષોઢૈવેતિ, તથા ચાહ—

નામં ઠવળા દવિઁ રિઘ્તે કાલે તહેવ ભાવે ય ।

एसो खलु गरिहाए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥૧૨૪૧॥

વ્યાખ્યા—નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યગર્હા તાપસાદીનામેવ સ્વર્ગુર્વાલોચનાદિના અનુપયુક્તસ્ય
સમ્યગ્દૃષ્ટૈર્વૌપયુક્તસ્ય વા નિહ્વસ્યેત્યાદિભાવાર્થો વક્તવ્યઃ, યાવત્પ્રશસ્તયેહાધિકારઃ ॥૧૨૪૧॥

- 10 ઇદાની શુદ્ધિઃ 'શુધ શૌચે' अस्य स्त्रियां क्तिन्, શોધનં શુદ્ધિઃ, વિમલીકરણમિત્યર્થઃ,
સા ચ નામાદિભેદતઃ ષોઢૈવ, તથા ચાહ—

કાલની જે નિંદા તે કાલનિંદા. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તભેદવાળી ભાવનિંદા જાણવી. તેમાં
સંયમાદિના આચરણસંબંધી જે નિંદા તે અપ્રશસ્ત અને અસંયમાદિના આચરણસંબંધી “હા !
ખોટું કર્યું; હા ! ખોટું કરાવ્યું; હા ! ખોટું અનુમોદ્યું એ પ્રમાણે મનમાં ને મનમાં દાવાનલથી
15 બળતા પોલાણવાળા વૃક્ષની જેમ જે બળે છે. ॥૧૧॥” તેની આવા પ્રકારની જે નિંદા તે પ્રશસ્તનિંદા
જાણવી. અથવા સામાન્યથી ઉપયુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિની જે નિંદા તે ભાવનિંદા જાણવી. તેનાવડે
અહીં અધિકાર છે. નિંદાની પ્રતિક્રમણપર્યાયતા સ્પષ્ટ જ છે. ॥૧૨૪૦॥

- હવે ગર્હા કહેવાય છે. તેમાં 'ગર્હ' ધાતુ કુત્સિત અર્થમાં વપરાય છે. આ ધાતુને 'ગુરોશ્ચ
હલઃ' નિયમથી 'અ' પ્રત્યય લાગી ગર્હ શબ્દ બન્યો. પછી સ્ત્રીલિંગમાં આ(ટાપ્)પ્રત્યય લાગીને
20 ગર્હા શબ્દ બન્યો. ગર્હા એટલે પરસાક્ષીએ આત્માને ધિક્કારવો. અને તે ગર્હા નામાદિભેદથી
છ પ્રકારે છે. તે જ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ આ પ્રમાણે ગર્હાના છ પ્રકારના
નિક્ષેપા થાય છે.

- ટીકાર્થ :- નામ-સ્થાપના સ્પષ્ટ અર્થવાળા છે. તાપસાદિની જ પોતાના ગુરુ પાસે
25 આલોચનાદિવડે જે ગર્હા અથવા અનુપયુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિની કે લબ્ધિ વિગેરે માટે ઉપયુક્ત એવાની
અથવા નિહ્વણી જે ગર્હા તે દ્રવ્યગર્હા જાણવી. ક્ષેત્રગર્હા વિગેરેનો ભાવાર્થ પૂર્વની જેમ ત્યાં
સુધી જાણવો કે છેલ્લે પ્રશસ્તગર્હાવડે અધિકાર છે. ॥૧૨૪૧॥

- અવતરણિકા :- હવે શુદ્ધિ કહેવાય છે — 'શુદ્ધિ કરવી' અર્થમાં વપરાતા શુષ્ ધાતુને
સ્ત્રીલિંગમાં ક્તિન્ પ્રત્યય લાગતાં શુદ્ધિ રૂપ થાય છે. નિર્મલ કરવું તે શુદ્ધિ. તે નામાદિભેદથી
30 છ પ્રકારે છે. તે જ કહે છે ⇨

૪૬. હા દુષ્ટ કૃતં હા દુષ્ટ કારિતં દુષ્ટવનુમતં હેતિ । અન્તરન્તર્દહ્યતે શુષિર ઇવ દુમો વળદવેન ॥૧૧॥

નામં ઠવળા દવિએ ખિત્તે કાલે તહેવ ભાવે ય ।

एसो खलु सुद्धीए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥૧૨૪૨॥

વ્યાખ્યા—તત્ર નામસ્થાપને ગતાર્થે, દ્રવ્યશુદ્ધિસ્તાપસાદીનાં સ્વર્ગુર્વાલોચનાદિના અનુપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટરુપયુક્તસ્ય વા નિહ્વસ્ય વસ્ત્રસુવર્ણાદિર્વા જલક્ષારાદિભિરિતિ, ક્ષેત્રશુદ્ધિર્યત્ર વ્યાવર્ણયતે ક્રિયતે વા ક્ષેત્રસ્ય વા કુલિકાદિનાઽસ્થ્યાદિશલ્યોદ્ધરણમિતિ, કાલશુદ્ધિર્યત્ર વ્યાવર્ણયતે ક્રિયતે વા શઙ્કવાદિભિર્વા કાલસ્ય શુદ્ધિઃ ક્રિયતે ઇતિ, ભાવશુદ્ધિર્દ્વિધા—પ્રશસ્તાઽપ્રશસ્તા ચ, પ્રશસ્તા જ્ઞાનાદેરપ્રશસ્તા ચાશુદ્ધસ્ય સતઃ ક્રોધાદેર્વૈમત્યાધાનં સ્પષ્ટતાપાદનમિત્યર્થઃ, અથવૌઘત એવોપયુક્તસ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ પ્રશસ્તા, તયેહાધિકારઃ, પ્રતિક્રમણપર્યાયતા ચાસ્યાઃ સ્ફુટા, એવં પ્રતિક્રમણમષ્ટધા ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪૨॥

साम्प्रतं विनयेनानुग्रहाय प्रतिक्रमणादिपदानां यथाक्रमं दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

अद्धाणे पासोए दुद्धकाय विसभोयणतलाए ।

दो कर्त्राओ पड़मारियाँ य वत्थे य अर्गए य ॥૧૨૪૩॥

વ્યાખ્યા—અધ્વાનઃ પ્રાસાદઃ દુધકાયઃ વિષભોજનં તડાગં દ્વે કન્યે પતિમારિકા ચ વસ્ત્રં

ગાથાર્થ :- નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ તથા ભાવ આ પ્રમાણે શુદ્ધિના છ પ્રકારે નિક્ષેપા છે.

ટીકાર્થ :- તેમાં નામ, સ્થાપના સ્પષ્ટાર્થ છે. તાપસાદિની પોતાના ગુરુ પાસે આલોચનાદિ કરવાવડે જે શુદ્ધિ તે દ્રવ્યશુદ્ધિ. અથવા અનુપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિની કે લાભિ વિગેરે માટે ઉપયુક્ત એવાની અથવા નિહ્વની અથવા વસ્ત્રની જળથી, સુવર્ણાદિની ક્ષારથી જે શુદ્ધિ તે દ્રવ્યશુદ્ધિ. જ્યાં શુદ્ધિનું વર્ણન કરાય છે અથવા જે ક્ષેત્રમાંથી કોદાળી વિગેરેવડે હાડકાં વિગેરે શલ્યોનું ઉદ્ધરણ કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્રશુદ્ધિ.

જે કાલમાં શુદ્ધિનું વર્ણન કરાતું હોય અથવા શંકુ (=લાકડાંમાંથી બનાવેલ વસ્તુવિશેષ કે જેનાવડે છાયા મેપાય અને કાલ નક્કી થાય.) વિગેરેવડે કાલની જાણકારી મેળવીને (અશુદ્ધકાલનો ત્યાગ કરવો) તે કાલશુદ્ધિ. ભાવશુદ્ધિ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્ઞાનાદિની શુદ્ધિ (=બ્રહ્માદિ જ્ઞાનાદિને દૂર કરી સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ મેળવવું) તે પ્રશસ્ત જાણવી. અને અશુદ્ધ એવા કોપાદિને નિર્મલ કરવા એટલે કે સ્પષ્ટપણે કોપાદિ કરવા તે અપ્રશસ્તભાવશુદ્ધિ જાણવી. અથવા સામાન્યથી ઉપયુક્ત એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિની જે શુદ્ધિ તે પ્રશસ્તભાવશુદ્ધિ જાણવી. તેનાવડે અહીં અધિકાર છે. શુદ્ધિની પ્રતિક્રમણપર્યાયતા સ્પષ્ટ જ છે. આ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ આઠ પ્રકારે થાય છે. ॥૧૨૪૨॥

अवतरणिका :- હવે શિષ્યો ઉપર ઉપકાર કરવા માટે પ્રતિક્રમણાદિ પદોના ક્રમશઃ દૃષ્ટાન્તોનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- માર્ગ, પ્રસાદ, દૂધના ઘડા માટેની કાવડ, વિષનું ભોજન-તળાવ, બે કન્યા,

- ચાગદશ્ચ, તત્થ પડિવ્વકમણે અદ્ધાણદિટ્ઠંતો-જહા ણો રાયા ણયરબાહિં પાસાયં કાઠકામો સોભણે દિણે સુત્તાણિ પાડિયાણિ, રવ્વગા ણિઉત્તા ભણિયા ચ-જહ કોહ્મ ઇત્થ પવિસિજ્જ સો મારેયવ્વો, જહ્મ પુણ તાણિ ચેવ પયાણિ અવ્વકમંતો પડિઓસરહ્મ સો મોયવ્વો, તઓ તેસિં રવ્વગાણ વવિસિજ્જચિત્તાણં કાલહયા દો ગામિલ્લયા પુરિસા પવિહ્મ, તે ણાહ્મદૂરં ગયા
- 5 રવ્વગેહિં દિહ્મ, ઉવ્વકરિસિયવ્વગેહિ ચ સંલત્તા-હા દાસા ! કહિં એત્થ પવિહ્મ ?, તત્થેગો કાકથ્થો ભણહ્મ-કો એત્થ દોસોત્તિં હ્મઓ તઓ પહ્મવિઓ, સો તેહિં તત્થેવ મારિઓ, વિત્તિઓ ભીઓ તેસુ ચેવ પપ્પસુ ઠિઓ ભણહ્મ-સામિ ! અયાણંતો અહં પવિહ્મ, મા મં મારેહ, જં ભણહ તં કરેમિત્તિ, તેહિં ભણહ-જહ્મ અણ્ણઓ અણવ્વકમંતો તેહિં ચેવ પપ્પહિં પડિઓસરસિ

પતિમારિકા, વસ્ત્ર અને ઔષધ. તેમાં પ્રથમ પ્રતિક્રમણને વિશે માર્ગનું દેખાતું કહે છે.

10 ❖ પ્રતિક્રમણ ઉપર માર્ગનું દેખાતું ❖

- નગરની બહાર મહેલ ઊભો કરવાની ઈચ્છાવાળા એક રાજાએ શુભ દિવસે (તે મહેલની જગ્યાની આજુ બાજુ) સીમા=બોર્ડર કરાવી. તે જગ્યાની રક્ષા માટે રાજાએ ત્યાં રક્ષકોને નિયુક્ત કર્યા અને કહ્યું - “આ સીમામાં જો કોઈ પ્રવેશ કરે તો તેને મારી નાખવો. પરંતુ જો તે પુરુષ તે જ માર્ગે પાછો ફરે તો તેને છોડી દેવો.” એકવાર અન્ય કાર્યમાં રક્ષકો વ્યસ્ત
- 15 હોવાથી કાલથી હજારો લોકો (=સમય જેને સાથ આપતો નથી તેવા) ગામડિયા બે પુરુષો તે સીમામાં પ્રવેશ્યા.

- થોડાક આગળ વધ્યા એટલામાં રક્ષકોએ તેઓને જોયા. મ્યાનમાંથી ખેંચેલી તલવાર સાથે તેઓ ત્યાં ગયા અને પકડીને કહ્યું - “હે દાસો ! તમે બે કેવી રીતે અંદર આવ્યા ?” બે પુરુષોમાંથી અત્યંત અવિનયી એવા એકે કહ્યું - “અંદર આવવામાં શું વાંધો છે ?” એમ કહી
- 20 આમ-તેમ ભાગવા લાગ્યો. તેથી રક્ષકોએ તેને પકડીને ત્યાં જ મારી નાંખ્યો. આ જોઈને બીજો પુરુષ ડરી ગયો. જ્યાં હતો તે જ જગ્યાએ ઊભો રહેલો તે પુરુષ રક્ષકોને કહે છે - “સ્વામી ! મને ખબર નહોતી, ભૂલથી અંદર પ્રવેશ કર્યો છે. તેથી મને મારતા નહીં. તમે જે કહેશો તે કરવા હું તૈયાર છું.”

રક્ષકોએ કહ્યું - “જે પગલે આવ્યો છે તે પગલાઓ સિવાય અન્ય ક્યાંય પગ મૂક્યા

- 25 ૪૭. તત્ર પ્રતિક્રમણેડધ્વાનદૃષ્ટાન્તઃ, યથા ઈકો રાજા નગરાદ્બહિઃ પ્રાસાદં કર્તુકામઃ શોભને દિને સૂત્રાણિ પાતિતવાન્, રક્ષકા નિયુક્તા ભણિતાશ્ચ-યદિ કશ્ચિત્ અત્ર પ્રવિશેત્ સ મારયિતવ્યઃ, યદિ પુનસ્તાનેવ પાદાન્ આક્રામ્યન્ પ્રત્યવસર્પન્તિ સ મોક્તવ્યઃ, તતસ્તેષાં રક્ષકાણાં વ્યાક્ષિપ્તચિત્તાનાં કાલહતૌ દ્વૌ પ્રામેયકૌ પુરુષૌ પ્રવિષ્ઠૌ, તૌ નાતિદૂરં ગતૌ રક્ષકૈર્દૃષ્ટૌ, આકૃષ્ટચ્છૈશ્ચ સંલત્તૌ-હા દાસૌ ! ક્વાત્ર પ્રવિષ્ઠૌ ?, તત્રૈકઃ કાકથ્થો ભણતિ-કોઽત્ર દોષ ઇતિ ઇતસ્તતઃ પ્રધાવિતઃ, સ તૈસ્તત્રૈવ મારિતઃ, દ્વિતીયો ભીતસ્તયોરેવ પદોઃ સ્થિતો
- 30 ભણતિ-સ્વામિન્ ! અજાનાનોઽહં પ્રવિષ્ઠઃ મા માં મીમરઃ, ચદ્વગથ તત્કરોમીતિ, તૈર્ભગ્યતૈ-ચદ્વગ્યતોઽનાક્રામ્યન્ તૈરેવ પદ્ધિઃ પ્રત્યવસર્પન્તિ

તઓ મુચ્ચસિ, સો ધીઓ પેરેણ જત્તેણ તેહિં ચેવ પર્હિં પડિનિયત્તો, સો મુવ્કો, ઇહલોઇ-
યાળં ધોગાળં આધાગીજાઓ, ઇયરો ચુવ્કો, એતં દવ્વપડિવ્કમણં, ધાવે દિહંતસ્સ ઓ-
ણઓ-રાયથાળીર્હિં તિથયરેહિં પાસાયથાળીઓ સંજમો રક્ષિયવ્વોત્તિ આણતં, સો ય
ગામિહ્મગ્ગાળીર્હિં એણેણ સાહુણા અઙ્ગમિઓ, સો રાગદ્વેષરક્ષગ્ગાહઓ સુચિરં કાલં
સંસારે જાઙ્ગમ્મરિયવ્વાણિ પાવિહિતિ, જો પુણ કિહવિ પમાણેણ અસ્સંજમં ગઓ તઓ 5
પડિનિયત્તો અપુણવ્વકરણા પડિવ્કમણે સો ણિવ્વણધાગી ધવ્વિ, પડિવ્કમણે અદ્ધાણદિહંતો
ગતો ૧. ઇયાણિ પડિચરણા પાસાણેણ દિહંતો ધણ્ણ-એગમ્મિ ણયરે ધણસમિદ્ધો વાણિયઓ,
તસ્સ અહુણ્ણિઓ પાસાઓ રયણધરિઓ, સો તં ધજ્જાણે ઓણિક્કિવિહંતં દિસાજત્તાણે ગઓ,
સા અપ્પણે લગિયા, મંડણપસાહ્ણાદિવ્વાવડા ન તસ્સ પાસાયસ્સ અવલોચણં કરેહિ, તઓ

વિના જો તું તે જ પગલે બહાર નીકળે તો અમે તને છોડી મૂકશું.” તે ડરેલો ભગીરથ પ્રયત્નવડે 10
તે જ પગલે-પગલે પાછો બહાર નીકળી ગયો. તેથી રક્ષકોએ તેને છોડી દીધો. તેથી તે પુરુષ
આલોકના ભોગોને ભોગવનાર થયો. જ્યારે પહેલો પુરુષ ભોગોથી ચૂકી ગયો. બીજો પુરુષ કે
જે તે જ પગલે પાછો ફર્યો તે તેનું દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ જાણવું.

ભાવમાં આ દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો ⇨ રાજાના સ્થાને રહેલ એવા
તીર્થંકરોએ પ્રાસાદસમાન એવા સંયમનું રક્ષણ કરવાની આજ્ઞા આપી. તે સંયમનો ગામડિયાસમાન 15
એવા એક સાધુએ અતિક્રમ કર્યો. તેથી રાગ-દ્વેષરૂપ રક્ષકોએ તે સાધુને પકડ્યો જેથી તે સાધુ
લાંબાકાળ સુધી જન્મ-મરણને પામે છે. જે સાધુ કોઈક પ્રમાદના કારણે અસંયમને પામ્યો પરંતુ
તેનાથી પાછો ફરેલો અપુનઃકરણવડે તે અસંયમનું પ્રતિક્રમણ કરે છે તે સાધુ નિર્વાણનો ભાગી
થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણવિશે અધ્યાન=માર્ગનું દૃષ્ટાન્ત પૂર્ણ થયું. ॥૧॥

❖ પ્રતિચરણા ઉપર પ્રાસાદનું દૃષ્ટાન્ત ❖

એક નગરમાં ધનથી સમૃદ્ધ વાણિયો હતો. હમણાં જ તૈયાર કરાવેલા મહેલમાં તેણે રત્નો
ભર્યા. એક વાર રત્નોથી ભરેલા પોતાના મહેલને પોતાની પત્નીને સાચવવા આપીને તે કામ-
ધંધા માટે અન્ય સ્થાને ગયો. આ બાજુ પત્ની પોતાના શરીરની સંભાળ રાખવામાં લીન થઈ.
પોતાના શરીરને સુશોભિત કરવા વિગેરે કાર્યમાં એટલી બધી વ્યસ્ત રહેવા લાગી કે જેથી

૪૮. તતો મુચ્ચસે, સ ધીતઃ પેરેણ યત્તેન તૈરેવ પદ્ધિઃ પ્રતિનિવૃત્તઃ, સ મુક્તઃ, એહલૌકિકાનાં ધોગાનામા- 25
ધાગીજાતઃ, ઇતરો ધ્રુષ્ટઃ, એતદ્ દ્રવ્યપ્રતિક્રમણં, ધાવે દૃષ્ટાન્તસ્યોપનયઃ-રાજસ્થાનીયૈસ્તીર્થંકરૈઃ પ્રાસાદસ્થાનીયઃ
સંયમો રક્ષિયતવ્વ ઇત્યાજ્ઞસં, સ ચ પ્રામેયકસ્થાનીયૈનૈકેન સાધુનાડતિક્રાન્તઃ, સ રાગદ્વેષરક્ષકાધ્યાહતઃ
સુચિરં કાલં સંસારે જન્મમરણાણિ પ્રાપ્સ્યતિ, યઃ પુનઃ કથમપિ પ્રમાદેનાસંયમં ગતસ્તતઃ પ્રતિનિવૃત્તોડપુનઃ-
કરણતયા પ્રતિક્રામ્યતિ સ નિર્વાણધાગી ધવ્વિ, પ્રતિક્રમણેડધ્વાનદૃષ્ટાન્તઃ ગતઃ ૧. ઇદાની પ્રતિચરણાયાં
પ્રાસાદેન દૃષ્ટાન્તો ધણ્યતે-એકમ્મિન્ નગરે ધનસમૃદ્ધો વણિગ, તસ્યાધુનોત્થિતઃ પ્રાસાદો રત્નમૃતઃ, સ તં 30
ધાર્યાયામુપનિક્ષિપ્વ દિગ્ધાત્રાયૈ ગતઃ, સા શરીરે લગ્ના, મળ્લપ્રસાધનાદિવ્વાપૃતા ન તસ્ય પ્રાસાદસ્યાવલોકનં
કરોતિ, તતઃ

૪૯ તસ્સ એગં ઁહંડં પડિયં, સા ચિંતેઢ-કિં એત્તિલ્લયં કરેહિઢિત્તિ, અણ્ણયા પિપ્પલપોત્તગો જાઓ, કિં એત્તિઓ કરેહિત્તિ ણાવણીઓ તીએ, તેણ વહ્ણંતેણ સો પાસાઓ ભગ્ગો, વાણિયગો આગઓ, પિચ્છઢ વિણઢં પાસાયં, તેણ સા ણિચ્છૂહા, અણ્ણો પાસાઓ કારિઓ, અણ્ણા ભજ્જા આણીયા, ભણિયા ય-જતિ એસ પાસાઓ વિણસ્સઢ તો તે અહં ણત્થિ, એવં ભણિઠ્ઠણ

૫ દિસાજત્તાએ ગઓ, સાઝવિ સે મહિલા તં પાસાયં સવ્વાદરેણ તિસઢ્ઠં અવલોએતિ, જં કિંચિ તત્થ કઢ્ઠકમ્મે લેપ્પકમ્મે ચિત્તકમ્મે પાસાએ વા ડત્તુડિયાઢ પાસઢ તં સંઠવાવેતિ કિંચિ દાઠ્ઠણ, તઓ સો પાસાઓ તારિસો ચેવ અચ્છઢ, વાણિયગેણ આગએણ દિઢ્ઠો, તુઢ્ઠેણ સવ્વસ્સ ઘરસ્સ સામિણી કયા, વિઝ્ઠભોગસમણ્ણાગયા જાયા, ઇયરા અસણવસણરહિયા અચ્ચંતદુઁખભાગિણી

૧૦ મહેલનું ધ્યાન રાખી શકતી નથી. એવામાં એકવાર મહેલમાંથી એક નાનો ટુકડો તૂટીને નીચે પડ્યો. પત્ની વિચારે છે - એક નાનો ટુકડો જ પડ્યો છે ને એમાં શું થવાનું ? (કંઈ નહીં થાય એમ વિચારી પત્નીએ ઉપેક્ષા કરી.)

એકવાર મહેલના એક ખૂણે નાનો પીપળો ઉગ્યો. પત્ની વચારે છે- “આટલો નાનો પીપળો શું કરશે ?” એમ વિચારી તે પીપળાને દૂર કર્યો નહીં. જતે દિવસે વધતા તે પિંપળાએ આખો મહેલ ભાંગી નાંખ્યો. વાણિયો કામ-ધંધાથી પાછો ફર્યો. ભાંગેલા મહેલને જુએ છે.

૧૫ વાણિયો પત્નીને કાઢી મૂકે છે.

બીજો મહેલ તૈયાર કરાવે છે અને બીજી પત્ની લાવે છે. કામ-ધંધામાટે જતી વખતે પોતાની આ બીજી પત્નીને કહ્યું - “જો આ મહેલ (તને સોંપીને જઈ છું. અને જો તે) નાશ પામશે તો હું તારો નથી (અર્થાત્ હું તને છોડીશ નહીં.) આ પ્રમાણે કંઠીને તે કામ-ધંધામાટે અન્ય સ્થાને ગયો. વાણિયાની તે મહિલા પણ સર્વાદરવડે ત્રિસંધ્યા તે મહેલનું રક્ષણ કરે છે.

૨૦ તે મહેલની લાકડાંથી બનાવેલી વસ્તુમાં કે પૂતળામાં કે ચિત્રકર્મમાં કે મહેલમાં જે કંઈ પણ તિરાડ વિગેરે જુએ છે તેને તરત જ કંઈક મૂલ્ય આપીને બીજા પાસે વ્યવસ્થિત કરાવી દે છે.

તેથી તે મહેલ તેવા પ્રકારનો જ રહે છે. દિશાયાત્રાથી પાછા ફરેલા વાણિયાએ પાછા આવીને મહેલ તપાસ્યો. સુવ્યવસ્થિત જોઈને ખુશ થયેલા વાણિયાએ આ પત્નીને આખા ઘરની સ્વામિની બનાવી. જેથી તે પત્ની વિપુલ ભોગોને પ્રાપ્ત કરનારી થઈ. જ્યારે પૂર્વની પત્ની ખાવા - પહેરવાનું ન મળવાથી અત્યંત દુઃખને ભજનારી થઈ. બીજી પત્નીની મહેલ તરફની

૨૫

૪૯. તસ્યૈકો ભાગઃ પતિતઃ, સા ચિન્તયતિ-કિમેતાવત્ કરિષ્યતિ ?, અન્યદા પિપ્પલપોત્તકો જાતઃ, કિમેતાવાન્ કરિષ્યતીતિ નાપનીતઃ તયા, તેન વર્ધમાનેન સ પ્રાસાદો ભગ્નઃ, વણિક્ આગતઃ, પ્રેક્ષતે વિનઠ્ઠં પ્રાસાદં, તેન સા નિષ્કાશિતા, અન્યઃ પ્રાસાદઃ કારિતઃ, અન્યા ભાર્યાઽઽનીતા, ભણિતા ચ-ચઢેષ પ્રાસાદો વિનઢ્ઠ્યયતિ તદા તેઽહં નાસ્તિ, એવં ભણિત્વા દિગ્યાત્રાઢૈ ગતઃ, સાઝપિ તસ્ય મહિલા તં પ્રાસાદં સર્વાદરેણ ત્રિસંધ્યમવલોકયતિ, યત્કિઞ્ચિત્તત્ર કાષ્ઠકર્મણિ લેપ્પકર્મણિ ચિત્રકર્મણિ પ્રાસાદે વા રાજ્યાદિ પશ્યતિ તત્ સંસ્થાપયતિ કિઞ્ચિદ્વત્ત્વા, તતઃ સ પ્રાસાદઃ તાદૃશ એવ તિષ્ઠતિ, વણિજાઽઽગતેન દૃષ્ટઃ, તુષ્ઠેન સર્વસ્ય ગૃહસ્ય સ્વામિની કૃતા, વિપુલભોગસમન્વાગતા જાતા, ઇતરાઽઽણવસનરહિતાઽત્યન્તદુઃખભાગિની-

૩૦

જાયા, એસા દવ્વપડિચરણા, ભાવે દિઢંતસ્સ ડવણઓ-વાણિયગત્થાણીણાડડચરિણ પાસાય-
ત્થાણીઓ સંજમો પડિચરિયવ્વોત્તિ આણત્તો, એણે સાહુણા સાતાસુક્કબહુલેણ ન પડિચરિઓ,
સો વાણિગિણીવ સંસારે દુક્કબભાયણં જાઓ, જેણ પડિચરિઓ અક્કઓ સંજમપાસાઓ
ધરિઓ સો ણેવ્વાણસુહભાગી જાઓ ૨। ઇયાણિં પરિહરણાદ્દુદ્ધકાણેણ દિઢંતો ભણ્ણઙ-
દુદ્ધકાઓ નામ દુદ્ધઘડગસ્સ કાવોડી, એગો કુલપુત્તો, તસ્સ દુવે ભગિણીઓ અણ્ણગામેસુ 5
વસંતિ, તસ્સ ધૂયા જાયા, ભગિણીણ પુત્તા તેસુ વયપત્તેસુ તાઓ દોવિ ભગિણીઓ તસ્સ
સમગં ચેવ વરિયાઓ આગયાઓ, સો ભણ્ણ-દુણ્ણ અત્થીણ કયરં પિયં કરેમિ ?, વચ્ચેહ
પુત્તે પેસહ, જો ચેયણ્ણો તસ્સ દાહામિત્તિ, ગયાઓ, પેસિયા, તેણ તેસિં દોણ્ણવિ ઘડગા

વારંવારની જે કાળજી તે દ્રવ્યપ્રતિચરણા જાણવી.

ભાવમાં દષ્ટાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો → વાણિયાસમાન એવા આચાર્યે મહેલ- 10
સમાન સંયમની રક્ષા કરવાની આજ્ઞા આપી. શાતા-સુખની પ્રચુરતાવાળા (એટલે કે શિથિલાચારી)
સાધુએ સંયમરૂપ મહેલની રક્ષા કરી નહીં. વાણિયાની પ્રથમ પત્નીની જેમ તે સાધુ સંસારમાં
દુઃખનો ભાજન-આધાર થયો. જે સાધુએ સંયમની રક્ષા કરીને સંયમરૂપ મહેલને અક્ષત રાખ્યો,
તે સાધુ મોક્ષસુખનો ભાગી થયો. 11૨11

❖ પરિહરણા ઉપર દૂધ માટેની કાવડનું દષ્ટાન્ત ❖

હવે પરિહરણા વિશે દુગ્ધકાયવડે દષ્ટાન્ત કહેવાય છે. દુગ્ધકાય એટલે દૂધના ઘડામાટેની 15
કાવડ. (કાવડ એટલે જેમાં શ્રવણ પોતાના આંધળા માતા-પિતાને ઊંચકીને લઈ જાય છે તેની
જેમ જેમાં બે બાજુ ઘડા લટકાવાય તેવું મોટું લાકડું.) એક કુલપુત્ર હતો. તેની બે બહેનો અન્ય
ગામમાં રહેતી હતી. આ કુલપુત્રને એક દીકરી થઈ. બંને બહેનોના દીકરા જ્યારે મોટા થયા
ત્યારે બંને બહેનો પોત-પોતાના પુત્રવિવાહ માટે ભાઈની દીકરીની માંગણી કરવા ભાઈ પાસે 20
આવી.

ભાઈ કહે છે — “તમે બંને જણા માંગણી કરતો હો ત્યારે મારે કોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવી ?
તેથી તમે જાઓ અને તમારા દીકરાઓને મોકલો, તેમાં જે ક્ષેત્રજ્ઞ=નિપુણ (ચેયણ્ણ=ક્ષેત્રજ્ઞઃ ઇતિ
આચારાઙ્ગસૂત્ર.૩૨) હશે તેને મારી દીકરી આપીશ.” બંને બહેનો ગઈ અને દીકરાઓને મોકલ્યા.

૫૦. જાતા, એસા દ્રવ્યપરિચરણા । ભાવે દૃષ્ટાન્તસ્યોપનયઃ-વણિકસ્થાનીયેનાચાર્યેણ પ્રાસાદસ્થાનીયઃ સંયમઃ 25
પ્રતિચરિતવ્ય ઇત્યાજ્ઞસઃ, એકેન સાધુના સાતાસૌચ્યબહુલેન ન પ્રતિચરિતઃ, સ વણિગજાયેવ સંસારે દુઃખભાજનં
જાતઃ, યેન પ્રતિચરિતોઽક્ષતઃ સંયમપ્રાસાદો ધૃતઃ સ નિર્વાણસુખભાગી જાતઃ ૨। ઇદાનીં પરિહરણાયાં
દુગ્ધકાયેન દૃષ્ટાન્તો ભણ્યતે-દુગ્ધકાયો નામ દુગ્ધઘટકસ્ય કાપોતી, એકઃ કુલપુત્રઃ, તસ્ય દ્વે ભગિન્યૌ
અન્યગ્રામયોર્વસતઃ, તસ્ય દુહિતા જાતા, ભગિન્યોઃ પુત્રી, તયોઃ વયઃ પ્રાસયોઃ તે દ્વે અપિ ભગિન્યૌ તેન
સમમેવ વરિકે આગતે, સ ભણતિ-દ્વયોર્થિનોઃ કતરં પ્રિયં કરોમિ ?, વ્રજતં પુત્રી પ્રેષયતં, યઃ ચેદ્વ્રજસ્તસ્મૈ 30
દાસ્યામીતિ, ગતે, પ્રેષિતૌ, તેન તાભ્યાં દ્વાભ્યામપિ ઘટૌ

સમર્પિયા, વચ્ચહ ગોડલાઓ દુદ્ધ આળેહ, તે કાવોડીઓ ગહાય ગઆ, તે દુદ્ધઘડાએ ભરિઝળ કાવોડીઓ ગહાય પડિનિયતા, તત્થ દોણિણ પંથા-એગો પરિહારેણ સો ચ સમો, બિત્તિઓ ડજ્જુણ, સો પુણ વિસમઘાણુકંટગબહુલો, તેસિં એગો ડજ્જુણ પઢિઓ, તસ્સ અક્ખુડિયસ્સ એગો ઘડો ભિણ્ણો, તેણ પડંતેણ બિઙ્ગોવિ ભિણ્ણો, સો વિરિક્કઓ ગઓ માડલગસમાસં,

5 બિઙ્ગો સમેણ પંથેણ સણિયં ૨ આગઓ અક્ખુયાએ દુદ્ધકાવોડીએ, એયસ્સ તુહો, ઇયરો ભણિઓ-ન મએ ભણિયં કો ચિરેણ લહું વા એહિત્તિ, મએ ભણિયં-દુદ્ધ આળેહિત્તિ, જેણ આણીયં તસ્સ દિણ્ણા, ઇયરો ધાઙિઓ, એસા દવ્વપરિહરણા, ભાવે વિહંતસ્સ ડવણઓ-કુલપુત્તથાણીએહિં તિત્થગરેહિં આણતં દુદ્ધથાણીયં ચારિતં અવિરાહંતેહિં કણ્ણગથાણીયા સિદ્ધી પાવિયવ્વત્તિ, ગોડલથાણીઓ મણૂસભવો, તઓ ચરિત્તસ્સ મગ્ગો ડજ્જુઓ જિણકપ્પિયાણ,

10 મામાએ બંનેને ઘડા આપ્યા અને કહ્યું - “જાઓ અને ગોકુળમાંથી દૂધ લઈને આવો.” બંને જણા કાવડ લઈને ગયા. દૂધના ઘડા ભરીને કાવડમાં મૂકી બંને જણા પાછા ફરે છે.

પાછા આવતી વખતે બે રસ્તા છે- એક ફરીને આવે પરંતુ રસ્તો સારો. બીજો સીધો આવે પરંતુ વિષમસ્થાનો, ઠુંઠા, કાંટા વિગેરેથી ભરપૂર. બંને જણામાંથી એક સીધા રસ્તે નીકળ્યો. પરંતુ (વિષમસ્થાનાદિના કારણે) ઠોકર લાગવાથી એક ઘડો ફૂટી ગયો. એક બાજુનો ઘડો

15 પડવાથી બીજા બાજુનો ઘડો પણ નીચે પડતા ફૂટી ગયો. ખાલી હાથે તે મામા પાસે પાછો આવ્યો.

બીજો ફરીને આવનારા રસ્તે ધીરે ધીરે દૂધના ઘડા સાથેની કાવડ લઈને આવ્યો. આની ઉપર મામો ખુશ થયો. જ્યારે બીજાને કહ્યું - “મેં એવું નહોતું કહ્યું કે કોણ લાંબાકાળે કે જલદી આવશે? મેં તો એટલું જ કહ્યું હતું કે દૂધ લઈને આવજો.” જે દૂધ લઈને આવ્યો હતો તેને પોતાની દીકરી આપી. બીજાને રવાના કર્યો. જેણે સીધો રસ્તો છોડી દીધો તેની તે દ્રવ્યપરિહરણા

20 જાણવી.

ભાવમાં દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો → કુલપુત્રસ્થાનીય એવા તીર્થકરોએ આજ્ઞા કરી કે દૂધસમાન એવા ચારિત્રને વિરાધ્યા વિના કન્યાસ્થાનીય એવી સિદ્ધિને સાધુઓએ મેળવવી. ગોકુળસ્થાનીય મનુષ્યભવ જાણવો. જિનકલ્પીઓના ચારિત્રનો જે માર્ગ છે તે સીધો

૫૧. સમર્પિતૌ, વ્રજતં ગોકુલાદુગ્ધમાનયતં, તૌ કાપોત્પૌ ગૃહીત્વા ગતૌ, તૌ દુગ્ધઘટૌ ભૃત્વા કાપોત્પૌ ગૃહીત્વા પ્રતિનિવૃત્તૌ, તત્ર દ્વૌ પન્થાનૌ-એકઃ પરિહારેણ (ભ્રમણેન), સ ચ સમઃ, દ્વિતીયઃ ઋજુકેન, સ પુનર્વિષમસ્થાણુકંટકબહુલઃ, તયોરેક ઋજુના પ્રસ્થિતઃ, તસ્યાસ્ફાલિતસ્ય એકો ઘટો ભિન્નઃ, તેન પતતા દ્વિતીયોઽપિ ભિન્નઃ, સ વિરિક્તો ગતો માતુલસકાશં, દ્વિતીયઃ સમેન પથા જનૈઃ ૨ આગતોઽક્ષતયા દુગ્ધકાપોત્પા, એતસ્મૈ તુષ્ટઃ, ઇતરો ભણિતઃ-ન મયા ભણિતં કશ્ચિરેણ લઘુ વાઽઽયાતીતિ, મયા ભણિતં-દુગ્ધમાનયતમિતિ, યેનાનીતં તસ્મૈ દત્તા, ઇતરો ધાટિતઃ, એષા દ્રવ્યપરિહરણા, ભાવે દૃષ્ટાન્તસ્યોપનયઃ-કુલપુત્રસ્થાનીયૈઃ

25 તીર્થકરૈરાજ્ઞતં દુગ્ધસ્થાનીયં ચારિત્રમવિરાધયદ્વિઃ કન્યકાસ્થાનીયા સિદ્ધિઃ પ્રાપ્તવ્યેતિ, ગોકુલસ્થાનીયો મનુષ્યભવઃ, તતશ્ચરિત્રસ્ય માર્ગ ઋજુકો જિનકલ્પિકાનાં,

30

તે ભગવંતો સંઘયણધિસંપણા દવ્વચિત્તકાલભાવાવડવિસમંપિ ઉત્સર્ગેણ વચ્ચંતિ, વંકો શેરકપ્પિયાણ સડસમ્માવવાદો સમો મગ્ગો, જો અજોગ્ગો જિણકપ્પસસ તં મગ્ગં પઢિવજ્જહ્મ સો દુદ્ધઘટ્ટાણિયં ચારિત્તં વિરાહિરુણ કણ્ણગત્થાણીયાએ સિદ્ધીએ અણાભાગી ભવહ્મ, જો પુણ ગીયત્થો દવ્વચિત્તકાલભાવાવડસુ જયણાએ જયહ્મ સો સંજમં અવિરાધિત્તા અચિરેણ સિદ્ધિ પાવેહ્મ ૩ । ઇયાણિ વારણાએ વિસમ્ભોયણતલાએણ દિહંતો—જહ્મ એગો રાયા પરચક્કાગમં અદૂરાગયં ચ જાણેત્તા ગામેસુ દુદ્ધદધિભક્ષ્યભોજ્યાહ્મ વિસં પક્કિલાવેહ્મ, જાણિ ય મિદ્ધ-પાણિયાણિ વાવિત્તલાગાઈણિ તેસુ ય જે ય રુક્ષા પુષ્પફલોવગા તાણિવિ વિસેણ સંજોએરુણ અવ્વક્કંતો, ઇયરો રાયા આગઓ, સો તં વિસમ્ભાવિયં જાણિરુણ ઘોસાવેહ્મ ચંધાવારે—જો

5

છે. તે જિનકલ્પિક ભગવંતો સંઘયણ-ધૃતિથી સંપન્ન હોવાથી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવાપત્તિથી વિષમ એવા પણ આ માર્ગ ઉપર ઉત્સર્ગથી ચાલે છે. (અર્થાત્ આ માર્ગ સીધો હોવા છતાં ઘણી આપત્તિઓથી ભરેલો છે.)

10

જ્યારે સ્થવિરકલ્પિકોનો વાંકો=ફરીને જનારો હોવા છતાં ઉત્સર્ગપવાદથી યુક્ત હોવાથી સમાન માર્ગ છે. જે સાધુ જિનકલ્પમાટે અયોગ્ય હોવા છતાં જિનકલ્પિકયોગ્ય સીધો માર્ગ સ્વીકારે છે, તે દૂધના ઘડાસ્થાનીય એવા ચારિત્રની વિરાધના કરીને કન્યાસ્થાનીય સિદ્ધિનો અનાભાગી થાય છે. જે ગ્રીતાર્થ વળી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની આપત્તિઓને વિશે જયણાથી યત્ન કરે છે તે સંયમની વિરાધના કર્યા વિના જલદીથી સિદ્ધિને પામે છે. ॥૩॥

15

❖ વારણા ઉપર વિષભોજન-તળાવનું દેશાન્ત ❖

હવે વારણાને વિશે વિષભોજન-તળાવનું દેશાન્ત કહેવાય છે → એક રાજાએ શત્રુસૈન્ય ઘણું નજીક આવી ગયું છે એવું જાણીને ગામમાં દૂધ, દહીં, ભક્ષ્ય ભોજ્ય વિગેરે જે કોઈ વસ્તુઓ હતી તેમાં વિષ નંખાવ્યું. અને જે મીઠા પાણીના વાવડી, તળાવ વિગેરે હતા, તેમાં તથા જે વૃક્ષો પુષ્પ અને ફલયુક્ત હતા તે વૃક્ષોને પણ વિષથી સંયુક્ત કરી પોતાના સ્થાને પાછો ફરે છે.

20

આ બાજુ શત્રુરાજા સૈન્ય સાથે આવ્યો. તે રાજા પાણી વિગેરે બધું વિષથી ભાવિત જાણીને સ્કંધાવારમાં ઘોષણા કરાવે છે કે — “જે આ ભક્ષ્ય ભોજનોને, તળાવાદિમાં રહેલા મીઠા

૫૨. તે ભગવન્તઃ સંહનનધૃતિસંપન્ના દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાપદ્વિષમમપિ ઉત્સર્ગેણ વ્રજન્તિ, વક્કઃ સ્થવિરકલ્પિકાનાં સોત્સર્ગાપવાદઃ સમો માર્ગઃ, યોડયોગ્યો જિનકલ્પસ્ય તં માર્ગં પ્રતિપદ્યતે સ્ દુધઘટ્ટસ્થાનીયં ચારિત્રં વિરાધ્ય કન્યકાસ્થાનીયાયાઃ સિદ્ધેરનાભાગી ભવતિ, યઃ પુનર્ગીતાર્થો દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાપત્તુ યતનયા યતતે સ સંયમં અવિરાધ્યાચિરેણ સિદ્ધિ પ્રાપ્નોતિ ૩ । ઇદાનીં વારણાયાં વિષમ્ભોજનતટાકેન દૃષ્ટાન્તઃ—યથૈકો રાજા પરચક્કાગમમદૂરાગતં ચ જ્ઞાત્વા ગ્રામેષુ દુધદધિભક્ષ્યભોજ્યાદિષુ વિષં પ્રક્ષેપયતિ, યાનિ ચ મિદ્ધપાનીયાનિ વાપીતટાકાદીનિ તેષુ ચ યે ચ વૃક્ષાઃ પુષ્પફલોપગાસ્તાન્યપિ વિષેણ સંયોજ્યાપક્રાન્તઃ, ઇતરો રાજાડગતઃ, સ તં વિષમ્ભાવિતં જ્ઞાત્વા ઘોષયતિ સ્કન્ધાવારે—ય

25

30

૫૩
 ૫ એયાણિ ભક્ષ્યભોજ્યાણિ તલાગાઈસુ ચ મિઢ્યાણિ પાણિયાણિ એસુ ચ રુક્ષેસુ પુષ્પફલાણિ મિઢ્યાણિ ઊવમુંજઇ સો મરઇ, જાણિ એયાણિ સ્વારકડુયાણિ દુણાપાણિયાણિ ઊવમુંજેહ, જે તં ઘોસણં સુણિત્તા વિરયા તે જીવિયા, ઇયરે મતા, એસા દવ્વવારણા ભાવવારણા(એ) દિહંતસ્સ ઊવણઓ—એવમેવ રાયત્થાણીઈહિં તિત્થગરેહિં વિસન્નપાણસરિસા વિસયત્તિ કાઠુણ વારિયા, તેસુ
 ૫ જે પ્રસક્તા તે બહૂણિ જન્મણમરણાણિ પાવિહિંતિ, ઇયરે સંસારાઓ ઉત્તરંતિ ૪ । ઇયાણિ ણિયત્તીએ દોણં કણ્ણયાણં પઢમાએ કોલિયકણ્ણાએ દિહંતો કીરઇ-એગમ્મિ ણયરે કોલિઓ, તસ્સ સાલાએ ધુત્તા વુણંતિ, તત્થેગો ધુત્તો મહુરેણ સરેણ ગાયઇ, તસ્સ કોલિયસ્સ ધૂયા તેણ સમં સંપલગ્ગા, તેણં ભણ્ણઇ—નસ્સામો જાવ ણ ણજ્જામુત્તિ, સા ભણ્ણઇ—મમ વયંસિયા રાયકણ્ણગા, તીએ સમં સંગારો જહા દોહિવિ એવકભજ્જાહિ હોયવ્વંતિ, તોહં તીએ વિણા

૧૦ ખાણીને તથા વૃક્ષો ઉપર રહેલા સ્વાદિષ્ટ પુષ્પફલોને ખાશે તે મરી જશે. પરંતુ જે આ કડવા અને ખારા ભોજનો તથા દુર્ગંધી પાણી છે તેને તમે વાપરજો.” જેઓ તે ધોષણાને સાંભળીને વિરક્ત થયા તે બચી ગયા. જે આસક્ત થયા તેં મર્યા. રાજાની ધોષણા તે દ્રવ્યવારણા જાણવી.

ભાવમાં દેશાન્તનો ઉપનય આ પ્રમાણે જાણવો — એ જ પ્રમાણે રાજાસ્થાનીય એવા તીર્થંકરોએ વિષયુક્ત અન્ન-પાણ જેવા વિષયો હોવાથી નિષેધેલા છે. આ વિષયોમાં જે પ્રસક્ત
 ૧૫ થાય છે તે ઘણા જન્મ-મરણોને પામશે. જેઓ આસક્ત નહીં થાય તેઓ સંસારથી પાર ઉતરશે. ॥૪॥

❖ નિવૃત્તિ ઉપર પ્રથમકન્યાનું દેશાન્ત ❖

હવે નિવૃત્તિને વિશે બે કન્યાઓમાંથી પ્રથમ વણકરની કન્યાવડે દેશાન્ત કરાય છે — એક નગરમાં વણકર રહે છે. તેની શાળામાં ધૂર્તો વસ્ત્ર તૈયાર કરે છે. તેમાં એક ધૂર્ત મધુર સ્વરવડે
 ૨૦ ગાય છે. તે વણકરની કન્યા આ ધૂર્ત ઉપર આસક્ત થાય છે. ધૂર્તે કહ્યું — “આપણે ખબર પડે તે પહેલાં ભાગી જઈએ.” કન્યાએ કહ્યું — “મારી બહેનપણી રાજકન્યા છે. તેની સાથે મેં સંકેત કર્યો છે કે આપણે બંને એકની જ પત્ની બનીશું. તેથી હું તેના વિના આવીશ નહીં.” ધૂર્તે

૫૩. એતાનિ ભક્ષ્યભોજ્યાણિ તણાકાદિષુ ચ મિઠ્યાણિ પાનીયાણિ એતેષુ ચ વૃક્ષેષુ પુષ્પફલાણિ મિઠ્યાણિ ઉપમુદ્ધક્તે સ મિયતે, યાન્યેતાનિ ક્ષારકટુકાણિ દુર્ગન્ધપાનીયાણિ (તાનિ) ઉપમુદ્ધક્ત, યે તાં ઘોષણાં શ્રુત્વા
 ૨૫ વિરતાસ્તે જીવિતાઃ, ઇતરે મૃતાઃ, એષા દ્રવ્યવારણા, ભાવવારણા(યાં), દુષ્ણન્તસ્યોપનયઃ—એવમેવ રાજસ્થાનીયૈ-સ્તીર્થંકરૈર્વિષાન્નપાણસદૃશા વિષયા ઇતિકૃત્વા વારિતાઃ, તેષુ યે પ્રસક્તાસ્તે બહૂનિ જન્મમરણાણિ પ્રાપ્સ્યન્તિ, ઇતરે સંસારાત્ ઉત્તરન્તિ ૪ । ઇદાનીં નિવૃત્તૌ દ્વયોઃ કન્યયોઃ પ્રથમયા કોલિકકન્યયા દુષ્ણન્તઃ ક્રિયતે-એકસ્મિન્નગરે કોલિકઃ, તસ્ય શાલાયાં ધૂર્તા વયન્તિ, તત્રૈકો ધૂર્તો મધુરેણ સ્વરેણ ગાયતિ, તસ્ય કોલિકસ્ય દુહિતા તેન સમં સંપલગ્ના, તેન ભણ્યતે-નશ્યાવો યાવન્ન જ્ઞાયાવહે ઇતિ, સા ભણતિ-મમ વયસ્યા રાજકન્યા, તયા સમં સંકેતો યથા દ્વાભ્યામવ્યેકભાર્યાભ્યાં ભવિતવ્યમિતિ, તદહં તયા વિના

૫૪
 ણ વચ્ચામિ, સો ભળઇ—સાવિ આણિજ્જડ, તીએ કહિયં, પડિસ્સુયં ચડણાએ, પહાવિયા મહલ્લે
 પચ્ચૂસે, તથ કેળવિ ઝગીયં—‘જડ ફુલ્લ કણિયારયા ચૂયય ! અહિમાસમયંમિ ધુઢંમિ ।
 તુહ ન રમં ફુલ્લેઝં જડ પચ્ચંતા કરિંતિ ડમરાઈ ॥૧॥’ રૂપકમ્, અસ્ય વ્યાખ્યા—યદિ પુષ્પિતાઃ
 કે ?—કુત્સિતાઃ કર્ણિકારાઃ—વૃક્ષવિશેષાઃ કર્ણિકારકાઃ ચૂત એવ ચૂતકઃ, સંજ્ઞાયાં કન્,
 તસ્યામન્ત્રણં હે ચૂતક ! અધિકમાસે ‘ઘોષિતે’ શબ્દિતે સતિ તવ ‘ન ક્ષમં’ ન સમર્થ ન
 યુક્તં પુષ્પિતું, યદિ ‘પ્રત્યન્તકા’ નીચકાઃ ‘કુત્સાયામેવ કન્’ કુર્વન્તિ ‘ડમરકાનિ’ અશોભનાનિ,
 તતઃ કિં ત્વયાપિ કર્તવ્યાનિ ?, નૈષ સતાં ન્યાય ઇતિ ભાવાર્થઃ ॥૧॥ એવં ચ સોઝં રાયકણ્ણા
 ચિંતેઝ—એસ ચૂઓ વસંતેણ ડવાલદ્ધો, જડ કણિયારો રુક્ષાણ અંતિમો પુષ્પિકઓ તતો
 તવ કિં પુષ્પિકાણ ઝત્તિમસ્સ ?, ણ તુમે અહિયમાસઘોસણા સુચા ?, અહો ! સુદ્ધ ભણિયં—
 જડ કોલિગિણી એવં કરેઝ તો કિં મણિ કાયલ્લં ?, રયણકરંડઓ વીસરિઝત્તિ એણ 10
 છલેણ પડિનિયત્તા, તદ્દિવસં ચ સામંતરાયપુત્તો દાઙ્ગવિવ્પરદ્ધો તં રાયણં સરણમુવગઓ,

કહ્યું — “તેને પણ બોલાવી લે.” કન્યાએ રાજકન્યાને વાત કરી. અને રાજકન્યાએ ભાગી
 જવાનું સ્વીકાર્યું. વહેલી સવારે ત્રણે ભાગ્યા.

રસ્તામાં કોઈએ ગીત ગાયું કે — “જડ ફુલ્લ.... આની વ્યાખ્યા → અધિકમાસની
 ઘોષણા થતાં (અર્થાત્ બે ચૈત્રમાસ આવે ત્યારે પ્રથમ ચૈત્રમાસમાં) જો કર્ણિકારનામના હલકી 15
 જાતિના વૃક્ષવિશેષો પુષ્પિત થતાં હોય એટલા માત્રથી હે આંબા ! તારે પુષ્પિત થવાની જરૂર
 નથી. (કારણ કે ઉત્તમવૃક્ષો યોગ્ય સમયે જ પુષ્પિત થાય છે.) એ જ રીતે જો નીચ લોકો
 અશોભન કાર્ય કરે તો તારે પણ શું તે અશુભકાર્યો કરવાના ? (નહીં જ કરવાના કારણ કે)
 ઉત્તમોનો આ ન્યાય નથી.

આ પ્રમાણેની વાતો સાંભળીને રાજકન્યા વિચારે છે કે “વસન્તઋતુ આ આંબાને ઠપકો 20
 આપે છે કે - જો વૃક્ષોમાં સૌથી હીન એવો કર્ણિકાર પુષ્પિત થતો હોય તેટલા માત્રથી ઉત્તમ
 એવા તારે પુષ્પિત થવાની શી જરૂર છે ? શું આ અધિકમાસની ઘોષણા તે સાંભળી નહીં ?
 (અર્થાત્ આ તો અધિકમાસ છે તે શું તને ખબર નથી ? કે જેથી અત્યારે તું પુષ્પિત થાય છે.)
 અહો ! કેવી સત્ય વાત છે કે જો વણકરની દીકરી ભાગવા જેવું અકાર્ય કરે એટલા માત્રથી
 શું મારે પણ આ રીતે ભાગી જવું જોઈએ ? (અર્થાત્ ન ભાગવું જોઈએ.)” 25

“અરે ! હું તો રત્નનો કરંડિયો ભૂલી ગઈ છું તેથી હમણાં લઈને આવું” એવા બહાનાથી
 તે રાજકન્યા પાછી ફરી. તે જ દિવસે સામન્તરાજાનો દીકરો પોતાના રાજ્યમાં પિતાની

૫૪. ન વ્રજામિ, સ ભળતિ-સાડખ્યાનીયતાં, તયા કથિતં, પ્રતિશ્રુતં ચાનયા, પ્રધાવિતા મહતિ પ્રત્યૂષે, તત્ર
 કેનાપ્યુદ્ગીતં । ૫૫. એવં ચ શ્રુત્વા રાજકન્યા ચિન્તયતિ-એષ ચૂતો વસન્તેનોપાલબ્ધઃ, યદિ કર્ણિકારો
 વૃક્ષાણામન્ત્યઃ પુષ્પિતસ્તતસ્તવ કિં પુષ્પિતેનોત્તમસ્ય ? ન ત્વયાડધિકમાસઘોષણા શ્રુતા ?, અહો સુદ્ધ 30
 ભણિતં-યદિ કોલિકી એવં કરોતિ તદા કિં મયાપિ કર્તવ્યં ?, રત્નકરણ્ડકો વિસ્મૃત ઇત્યેતેન છલેન
 પ્રતિનિવૃત્તા, તદ્દિવસે ચ સામન્તરાજપુત્રો દાયાદધાટિતસ્તં રાજાનં શરણમુપગતઃ,

૫૬
રૂપણા ય સે સા દિણ્ણા, ઇઙ્ઘા જાયા, તેણ સસુરસમગ્ગેણ દાઙ્ઘા ણિજ્જઙ્ઘણ રજ્જં લઘ્ઘં,
સા સે મહાદેવી જાયા, એસા દવ્વણિયત્તી, ભાવણિયત્તીએ દિઙ્ઘંતસ્સ ઉવણઓ—કણ્ણગત્થાણીયા
સાહુ ધુત્તથાણીએસુ વિસએસુ આસજ્જમાણા ગીતથાણીએણ આયરિએણ જે સમણુસિઙ્ઘા ણિયત્તા
તે સુગઙ્ઘં ગયા, ઇયરે દુગ્ગઙ્ઘં ગયા । બિત્તિયં ઉદાહરણં દવ્વભાવણિયત્તણે—એગંમિ ગચ્છે એગો
૫ તરુણો ગ્રહણધારણાસમત્થોત્તિકાઠં તં આયરિયા વઙ્ઘાવિત્તિ, અણ્ણયા સો અસુહકમ્મોદણ્ણ
પઙ્ગિગચ્છમિત્તિ પઘાવિઓ, ણિગચ્છંતો ય ગીતં સુણેઙ્ઘ, તેણ મંગલનિમિત્તં ઉવઓગો વિઙ્ગો,
૫ તથ ય તરુણા સૂરજુવાણા ઇમં સાહિણિયં ગાયંતિ—

“તરિયવ્વા ય પઙ્ગણા મરિયવ્વં વા સમરે સમત્થએણં ।

અસરિસજણઁક્કાવા ન હુ સહિયવ્વા કુલપસૂયએણં ॥૧॥”

૧૦ અસ્યાક્ષરગમનિકા—‘તરિતવ્યા વા’ નિર્વોદવ્યા વા પ્રતિજ્ઞા મર્તવ્યં વા સમરે સમર્થેન,

સંપત્તિઓના ભાગીદાર એવા જે ભાઈઓ હતા તેનાથી હેરાન થયેલો તે રાજાના શરણે આવેલો
હતો. (કે જેથી તે રાજાની મદદથી પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવી શકે.) રાજાએ પોતાની કન્યા
આ સામન્તરાજાના દીકરા સાથે પરણાવી. તે પ્રિય બની. સામન્તરાજાના પુત્રએ આ
રાજાના=સસરાના બલથી ભાઈઓને હરાવીને રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું અને બધી રાણીઓમાં આ
૧૫ રાજાની કન્યાને મહાદેવી બનાવી. રાજકન્યાનું પાછું ફરવું તે દ્રવ્યનિવૃત્તિ હતી.

ભાવનિવૃત્તિમાં દૃષ્ટાન્તનો ઉપનય જાણવો → કન્યાસ્થાનીય એવા સાધુઓ કે જેઓ
ધૂર્તસ્થાનીય વિષયોમાં આસક્ત થયેલા અને ગીતસ્થાનીય (અર્થાત્ “જડ ફુલ્લા...” વિગેરે ગીત
ગાનાર ગાયક સમાન) એવા આચાર્યવડે જેઓ સમજાવાયેલા વિષયોથી નિવૃત્ત થયા તેઓ
૨૦ સદ્ગતિને પામ્યા. પરંતુ જેઓ નિવૃત્ત ન થયા તેઓ દુર્ગતિમાં ગયા.

૨૦ ♦ દ્રવ્ય-ભાવથી નિવર્તનમાં બીજું દૃષ્ટાન્ત ♦

એક ગચ્છમાં એક તરુણ સાધુ ગ્રહણ-ધારણામાં સમર્થ હોવાથી આચાર્ય તેની કાળજી કરે
છે. એકવાર અશુભકર્મના ઉદયે ‘હું દીક્ષા જોડીને જતો રહું’ એવા વિચારથી તે ગચ્છમાંથી
નીકળ્યો. જતા તે રસ્તામાં ગીત સાંભળે છે. (સંગીત મંગલનું કારણ હોવાથી) મંગલનિમિત્તે તે
ગીતમાં તે ઉપયોગ મૂકે છે. તેમાં ત્યાં શૂરવીર એવા યુવાનો આ પ્રમાણેનું ગીત ગાતા હતા—

૨૫ “તરિયવ્વા ય....” આનો અક્ષરાર્થ → સમર્થ વ્યક્તિએ કાં તો પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવી, કાં તો

૫૬. રાજા ચ તસ્મૈ સા દત્તા, ઇષ્ટા જાતા, તેન શ્વશુરસમગ્રેણ દાયાદાન્ નિર્જિત્ય રાજ્યં લઘ્યં, સા તસ્ય
મહાદેવી જાતા, એષા દ્રવ્યનિવૃત્તિઃ । ભાવનિવૃત્તૌ દુષ્ટાન્તસ્યોપનયઃ—કન્યાસ્થાનીયાઃ સાધવઃ ધૂર્તસ્થાનીયેષુ
વિષયેષુ આસજમાના ગીતસ્થાનીયે-નાચાર્યેણ યે સમનુશિષ્ટા નિવૃત્તાસ્તે સુગતિઃ ગતાઃ, ઇતરે દુર્ગતિઃ ગતાઃ ।
દ્વિતીયમુદાહરણં દ્રવ્યભાવનિવર્તન-એકસ્મિન્ ગચ્છે એકસ્તરુણો ગ્રહણધારણાસમર્થ ઇતિકૃત્વા તમાચાર્યા

૩૦ વર્તયન્તિ, અન્યથા સતોઽશુભકર્મોદયેન પ્રતિગચ્છમીતિ પ્રધાવિતઃ, નિર્ગચ્છશ્ચ ગીતં શૃણોતિ, તેન મઙ્ગલ-
નિમિત્તમુપયોગો દત્તઃ, તત્ર ચ તરુણાઃ શૂરયુવાન ઇમાં ગીતિકાં ગાયન્તિ- ★ ણિણયા - પ્રત્યં

અસદૃશજનોલ્લાપા નૈવ સોઢવ્યાઃ કુલે પ્રસૂતેન, તથા કેનચિન્મહાત્મનૈતત્સંવાદ્યુક્ત-

“લજ્જાં ગુણૌઘજનનીં જનનીમિવાઽઽર્યામત્યન્તશુદ્ધહૃદયામનુવર્તમાનાઃ ।

તેજસ્વિનઃ સુખમસૂનપિ સંત્યજન્તિ, સત્યસ્થિતિવ્યસનિનો ન પુનઃ પ્રતિજ્ઞામ્ ॥૧૧॥”

ગીતિયાએ ભાવત્યો જહા-કેડ લઢ્ઢજસા સામિસંમાણિયા સુભટા રણે પહારઓ વિરયા
ભજ્જમાણા એગેણ સપક્ષજસાવલંબિણા અપ્પાલિયા-ણ સોહિસ્સહ પડિપ્પહરા ગચ્છમાણત્તિ, 5
તં સોડં પડિનિયત્તા, તે ય પડિયા પડિયા પરાણીએ, ભગ્નં ચ તેહિં પરાણીયં, સમ્માણિયા ય
પહુણા, પચ્છ સુભટવાયં સોમંતિ વહમાણા, એતં ગીયત્થં સોડં તસ્સ સાહુણો ચિંતા જાયા-
એમેવ સંગામત્થાણીયા પવ્વજ્જા, જડ્ઢ તઓ પરાભજ્જામિ તો અસરિસજણેણ હીલિસ્સામિ-
એસ સમણગો પચ્છોગલિઓત્તિ, પડિનિયત્તો આલોહયપડિવકંતેણ આયરિયાણ ઇચ્છ પડિપૂરિયા

યુદ્ધમાં મરી જવું, પરંતુ ઉત્તમકુલમાં જન્મેલ વ્યક્તિએ હીનલોકોના વચનો સહન કરવા નહીં. 10
॥૧૧॥

તથા કોઈ મહાત્માએ પણ આ અર્થને જ જણાવતા એવા વાક્યો બીજી પદ્ધતિથી કહ્યા
છે - ગુણોના સમૂહને ઉત્પન્ન કરનારી, માતા જેવી પૂજ્ય અને અત્યંત શુદ્ધ હૃદય છે જેનું,
એવી લજ્જાને અનુસરનારા એવા તેજસ્વિઓ સુખપૂર્વક પોતાના પ્રાણોને પણ છોડે છે પરંતુ
સત્યમાં સ્થિતિના વ્યસનીઓ, (અર્થાત્ સત્યનો જ પક્ષ લેનારા) ક્યારેય પ્રતિજ્ઞાને છોડતા નથી. 15
॥૧૧॥ આ શ્લોકનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે - કેટલાક યશને પ્રાપ્ત કરેલા, સ્વામીથી
સંમાનિત થયેલા એવા સુભટો રણમેદાનમાં પ્રહાર કરવાથી થાકેલા અને માટે રણ છોડીને પાછા
જતા હતા ત્યારે પોતાના પક્ષના જ યશનું આલંબન લેનારા સુભટે આ સુભટોને જગાડ્યા કે -
“પ્રતિપ્રહારને પામતા તમે શોભશો નહીં (અર્થાત્ શત્રુઓના પ્રહારથી પાછા જતા તમે તમારા
નગરમાં શોભાને પામશો નહીં.)”

આ સાંભળીને તે બધા સુભટો પાછા યુદ્ધ મેદાન તરફ વળ્યા. શત્રુસૈન્ય ઉપર તૂટી
પડ્યા. તેઓએ શત્રુસૈન્યને ભાંગી નાખ્યું. રાજાએ તેઓનું સન્માન કર્યું. પાછળથી સુભટવાદને
(યશને) વહન કરતા તે સુભટો શોભે છે. આ પ્રમાણેના ગીતના અર્થને સાંભળીને તે સાધુને
વિચાર આવ્યો કે - “આ જ પ્રમાણે સંગ્રામસ્થાનીય પ્રવ્રજ્યા છે, જો તેને હું છોડીને સંસારમાં
જઈશ તો હીનલોકો મારી હીલના=તિરસ્કાર કરશે કે - “જુઓ આ શ્રમણ કે જે પાછો 25
આવ્યો.” આમ વિચારી તે સાધુ પાછો ફર્યો અને આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ કરીને આચાર્યની

૫૭. ગીતિકાયા ભાવાર્થો યથા-કેચિલ્લઘ્યયણસઃ સ્વામિસન્માનિતાઃ સુભટા રણે પ્રહારતો વિરતા નશ્યન્ત
એકેન સ્વપક્ષયશોઽવલમ્બિના સ્ખલિતાઃ-ન શોભિષ્યથ પ્રતિપ્રહારં ગચ્છન્ત ઇતિ, તચ્છ્રુત્વા પ્રતિનિવૃત્તાઃ, તે
ચ પ્રસ્થિતાઃ પતિતાઃ પરાનીકે, ભગ્નં ચ તૈઃ પરાનીકં, સન્માનિતાશ્ચ પ્રભુણા, પશ્ચાત્ । શોભન્તે સુભટવાદં
વહમાનાઃ, એનં ગીતિકાર્થં શ્રુત્વા તસ્ય સાધોશ્ચિન્તા જાતા-એવમેવ સંગ્રામસ્થાનીયા પ્રવ્રજ્યા, યદિ તતઃ 30
પરાભજ્યે તદાઽસદૃશજનેન હીલ્યે-એષ શ્રમણકઃ પ્રત્યવગલિત ઇતિ, પ્રતિનિવૃત્ત આલોચિતપ્રતિક્રાન્તેના-
ચાર્યાણામિચ્છ પ્રતિપૂરિતા ૫ ।

૫ । ઇચ્છાણિં ણિંદાણં દોણં કણગાણં બિહયા કણગા ચિત્તકરદારિયા ઉદાહરણં કીરડ-
 એંગમિ ણચરે રાયા અણ્ણેસિ રાહ્ણં ચિત્તસભા અત્થિ મમ ણત્થિત્તિ જાણિરૂણ મહહમહાલિયં
 ચિત્તસભં કારેરૂણ ચિત્તકરસેણીણ સમપ્પેહ, તે ચિત્તેન્તિ, તત્થેગસ્સ ચિત્તગરસ્સ ધૂયા ભત્તં
 આણેહ, રાયા ય રાયમગ્ગેણ આસેણ વેગપ્પમુક્કેણ એહ, સા ભીયા પલાયા કિહમવિ ફિહિયા
 5 ગયા, પિયાવિ સે તાહે સરીરચિતાણ ગઓ, તીણ તત્થ કોહિમે વણ્ણાણ્હિ મોરપિચ્છં લિહિયં,
 રાયાવિ તત્થેવ એગાણિઓ ચંકમણિયાઓ કરેતિ, સાવિ અણ્ણચિત્તેણ અચ્છહ, રાહ્ણો તત્થ
 દિહ્ધી ગયા, ણિણ્ણમિત્તિ હત્થો પસારિઓ, ણહા દુક્ખાવિયા, તીણ હસિયં, ભણિયં ચણ્ણાણ-
 તિહિ પાણ્હિ આસંદઓ ણ ઠાહ જાવ ચચ્છં પાયં મમંતીણ તુમંસિ લલ્લો, રાયા પુચ્છહ-

ઈચ્છા પૂર્ણ કરી. ॥૫॥

10

❖ નિંદા ઉપર બીજીકન્યાનું દિષ્ટાન્ત ❖

હવે નિંદાને વિશે બે કન્યામાંથી બીજી કન્યા તરીકે ચિત્રકારની પુત્રીનું ઉદાહરણ કરાય
 છે. બીજા રાજાઓ પાસે ચિત્રસભા છે જ્યારે મારી પાસે નથી એવું જાણીને એક નગરનો રાજા
 મોટામાં મોટી ચિત્રસભાને કરાવીને ચિત્રકારોના સમૂહને (ચિત્ર બનાવવા) સોંપે છે. ચિત્રકારો
 ચિત્રસભાને ચિત્રે છે. તેમાં એક ચિત્રકારની દીકરી ભોજન લઈને આવે છે. ત્યારે રાજા
 15 રાજમાર્ગે વેગવાળા ઘોડા સાથે પસાર થાય છે. તે ડરેલી બાજુમાં ખસીને કોઈપણ રીતે પોતાની
 જાતને બચાવે છે. (ઘોડાની અડફેટમાં આવતાં-આવતાં માંડ બચીને પોતાના પિતા પાસે ભોજન
 લઈને ઉપસ્થિત થાય છે.) તે વેળાએ તેના પિતા શરીરચિત્ર માટે બહાર ગયા હોય છે.

તેથી સમયને પસાર કરતી તેણીએ ત્યાં દિવાલ ઉપર પીંછીવડે મોરના પીંછાનું ચિત્ર
 દોર્યું. રાજા પણ ત્યાં આવીને એકલો ચિત્રસભામાં આંટા મારે છે. તે પણ બીજા કાર્યમાં ચિત્ર
 20 રાખીને બેઠી હોય છે. એવામાં રાજાની દૃષ્ટિ તે મોરપીંછાના ચિત્ર ઉપર પડી. (સાક્ષાત્ મોરપીંછ
 છે એવું સમજીને) રાજાએ હું આ લઉં એવા વિચારથી હાથ લંબાવ્યો. પરંતુ તેના નખો દિવાલ
 સાથે અથડાવવાથી દુઃખવા લાગ્યા. આ જોઈને તે ચિત્રકારની દીકરી હસવા લાગી. તેણીએ
 કહ્યું - “ત્રણ પગેવડે પલંગ (‘મુક્ખાસણ’ इति चूर्णौ) ઊભો રહી શકે નહીં. (અર્થાત્ ત્રણ
 મૂખાઓ તો મને મળ્યા.) થોથા પગને શોધતી મને તું મળ્યો.”

25

૫૮. इदानीं निन्दायां द्वयोः कन्ययोर्द्वितीया कन्यका चित्रकरदारिको-वाहरणं क्रियते-एकस्मिन् नगरे राजा
 अन्येषां राज्ञां चित्रसभाऽस्ति मम नास्तीति ज्ञात्वा महातिमहालयं चित्रसभां कारयित्वा चित्रकरश्रेण्यै
 समर्पयति, ते चित्रयन्ति, तत्रैकस्य चित्रकरस्य दुहिता भक्तमानयति, राजा च राजमार्गेणाश्वेन धावता
 याति, सा भीता पलायिता कथमपि छुटिता गता, पिताऽपि तस्यास्तदा शरीरचिन्तायै गतः, तया तत्र
 कुट्टिमे वर्णकैर्मयूरपिच्छं लिखितं, राजाऽपि तत्रैवैकाकी चङ्क्रमणिकाः करोति, साप्यन्यचित्तेन तिष्ठति,
 30 राजस्तत्र दृष्टिर्गता, गृह्णामीति हस्तः प्रसारितः, नखा दुःखिताः, तया हसितं, भणितं, चानया-त्रिभिः
 पादैरासन्दको न तिष्ठति यावच्चतुर्थं पादं मार्गयन्त्या त्वमसि लब्धः, राजा पृच्छति-, + गंयागयाइं प्र०।

કિંહત્તિ ?, સા ભણઇ-અહં ચ પિઝ્ઞો ભત્તં આણેમિ, એગો ચ પુરિસો રાયમગ્ગે આસેણ વેગપ્પમુક્કેણ એઙ્ગ, ણ સે વિણ્ણાણં કિહવિ કંચિ મારિજ્જામિત્તિ, તત્થાહં સએહિં પુણ્ણેહિં જીવિયા, એસ એગો પાઓ, બિઙ્ગો પાઓ રાયા, તેણ ચિત્તકરાણં ચિત્તસભા વિરિક્કા, તત્થ ઇવિક્કે કુદ્ડુંબે બહુઆ ચિત્તકરા મમ પિયા ઇવ્વકઓ, તસ્સવિ તત્તિઓ ચેવ ભાગો વિઙ્ગો, તઙ્ગો પાઓ મમ પિયા, તેણ રાઙ્ગલિયં ચિત્તસભં ચિત્તંતેણ પુવ્વવિઙ્ગત્તં ણિઙ્ગવિયં, સંપઙ્ગો જો વા સો વા આહારો સો ચ સીયલો કેરિસો હોઙ્ગ ?, તો આણીએ સરીરચિંતાએ જાઙ્ગ, રાયા ભણઇ-અહં કિહ ચઙ્ગથો પાઓ, ?, સા ભણઇ-સવ્વોવિ તાવ ચિંતેઙ્ગ-કુતો ઇત્થ આગમો મોરાણં ?, જઙ્ગવિ તાવ આણિતિલ્લયં હોજ્જ તોવિ તાવ દિઙ્ગીએ ણિરિક્કિજ્જઙ્ગ, સો ભણઇ-સચ્ચયં મુક્કો, રાયા ગઓ, પિઝ્ઞા જિમિએ સા ઘરં ગતા, રણ્ણા વરગા પેસિયા,

રાજાએ પૂછ્યું - “કેવી રીતે ?” તેણે કહ્યું - “હું પિતા માટે ભોજન લઈને આવતી હતી, ત્યારે એક પુરુષ રાજામાર્ગે વેગવાળા ઘોડા સાથે નીકળ્યો. પરંતુ તેને એટલું પણ જ્ઞાન નથી કે કોઈક રીતે કોઈને હું મારી નાંખીશ. આ તો હું મારા પુણ્યથી બચી ગઈ.” આ પુરુષ પહેલો પાયો (મૂર્ખો) જાણવો. બીજો પાયો રાજા જાણવો. રાજાએ ચિત્રકારોને ચિત્રસભા સોંપી. પરંતુ તે દરેક કુટુંબમાં ઘણા ચિત્રકારો છે, જ્યારે મારા ઘરમાં એકલા પિતા જ ચિત્રકાર છે છતાં રાજાએ બીજાની જેમ મારા પિતાને પણ ચિત્રસભાનો તેટલો જ ભાગ ચિત્રકાર્ય માટે આપ્યો છે (ખરેખર તો ઓછો આપવો જોઈતો હતો. માટે રાજાની આ મૂર્ખાઈ છે.)

ત્રીજો પાયો (મૂર્ખો) મારા પિતા છે. તેમણે રાજકુલની ચિત્રસભાને ચિતરવામાં પૂર્વે ભેગું કરેલું બધું ધન ખર્ચી નાંખ્યું. હવે જેવો તેવો આહાર બનાવીને લાવી છું. અને તે પણ ઠંડો થયા પછી કેવો થાય ? હું લઈને આવી ત્યારે શરીરચિંતા માટે તેઓ ગયા. (એના બદલે પહેલા આહાર વાપરી લીધો હોત તો સારું થાત. માટે મારા પિતા પણ મૂર્ખા છે.)

રાજા પૂછે છે - “હું ચોથો પાયો (મૂર્ખો) કેવી રીતે ?” ચિત્રકારપુત્રીએ કહ્યું - “કોઈપણ વ્યક્તિ પહેલાં વિચારે કે અહીં વળી મોરનો પ્રવેશ ક્યાંથી થાય ? છતાં કોઈક રીતે મોર આવી જાય તો પણ મોરના પીંછાને લેતા પહેલાં દૃષ્ટિથી જોવું જોઈએ (આમ જોયા વિના જ લેવા ગયા માટે તમે મૂર્ખા છો.)” રાજાએ કહ્યું - “સાચી વાત હું મૂર્ખો જ છું.” રાજા ત્યાંથી

૫૯. કથમિતિ ?, સા ભણતિ-અહં ચ પિત્રે ભક્તમાનયામિ (યન્યભૂત તદા) એકશ્ચ પુરુષો રાજમાર્ગેઽશ્વેન ધાવતાઽઽયાતિ (યાત્રાભૂત), ન તસ્ય વિજ્ઞાનં કથમપિ કચ્છિત્ મારયિષ્યામીતિ, તત્રાહં સ્વકૈઃ પુણ્યૈર્જીવિતા, એષ એકઃ પાદઃ, દ્વિતીયઃ પાદો રાજા, તેન ચિત્રકરેભ્યઃ-ચિત્રસભા વિરિક્તા, તત્રૈકૈકસ્મિન્ કુટુમ્બે બહુકાશ્ચિત્રકરા મમ પિતૈકાકી, તસ્માયપિ તાવાનેવ ભાગો દત્તઃ, તૃતીયઃ પાદો મમ પિતા, તેન રાજકુલીનાં ચિત્રસભાં ચિત્રયતાં પૂર્વાર્જિતં નિષ્ક્રિતં, સમ્પ્રતિ યો વા સ વાઽઽહારઃ સ ચ શીતલઃ કીદૃશો ભવતિ ?, ત(ય)દાઽઽનીતે શરીરચિન્તાયૈ યાતિ, રાજા ભણતિ-અહં કથં ચતુર્થઃ પાદઃ, સા ભણતિ-સર્વોઽપિ તાવચ્ચિન્તાયતિ-કુતોઽઽગ્રાગમો મયૂરાણાં ?, યદ્યપિ તાવદાનીતો ભવેત્ તદાપિ તાવદ્દુષ્ટ્યા નિરીક્ષ્યતે, સ ભણતિ-સત્યં મૂર્ખઃ, રાજા ગતઃ, પિતરિ જિમિતે સા ગૃહં ગતા, રાજા વરકાઃ પ્રેષિતાઃ,

તોંએ પિયામાયા ભળિયા—દેહ મમંતિ, ભળણડ ય અમે દરિદ્રાણિ કિહ રણ્ણો સપરિવારસ્સ પૂયં કાહામો ? દવ્વસ્સ સે રણ્ણા ઘરં ભરિયં, દાસી યડ્ણાણ સિલ્લિલાવિયા—મમં રાયાણં સંવાહિતી અલ્લખાણયં પુલ્લિજ્જાસિ, જાહે રાયા સોડકામો (તાહે દાસી ભળતિ—) જા સામિણિ રાયા પલ્લડ્ડ કિંચિ તાવ અલ્લખાણયં કહેહિ, ભળડ—કહેમિ, એગસ્સ ધૂયા, અલંઘણિજ્જા
 5 ય જુગવં તિન્નિ વરગા આગયા, દલ્લિલ્લખણેણં માતિભાતિપિતીહિ તિણ્ણવિ દિણ્ણા, જણ્ણતાઓ આગયાઓ, સા ય રત્તિ અહિણા લ્લહયા મયા, એગો તોંએ સમં દલ્લો, એગો અણસણં લ્લહો,

નીકળી ગયો. પિતાના જમ્યા પછી દીકરી ઘરે ગઈ. રાજાએ (વિવાહ માટે દીકરીની માંગણી કરવા) વરકો મોકલ્યા. દીકરીએ માતા-પિતાને કહ્યું — “મને રાજાને આપો.”

અને વરકોને કહ્યું — “અમે ગરીબ લોકો સપરિવાર રાજાની પૂજા કેવી રીતે કરીશું?”

10 રાજાએ તેઓના ઘરમાં પુષ્કળ ધન ભરાવ્યું. (રાજા સાથે દીકરીના લગ્ન કરાવ્યા. રાજમહેલમાં આવ્યા પછી બન્યું એવું કે ઘણી બધી રાણીઓ હોવાથી વારાફરતી રાજા બધી રાણીઓ સાથે રાત્રિવાસ કરતો. તેથી ચિત્રકારપુત્રીએ રાજા રોજ રાત્રિએ પોતાની પાસે જ આવે એવી એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તે યુક્તિ પ્રમાણે) ચિત્રકારપુત્રીએ દાસીને શીખવાડી રાખ્યું કે — “જ્યારે હું રાજાના પગાદિ દબાવતી હોઉં ત્યારે હે દાસી ! તારે મને એક વાર્તા પૂછવી.”

15 (યુક્તિ પ્રમાણે રાત્રિના સમયે રાજાના પગ દબાવતી વેળાએ) જ્યારે રાજા સુવાની ઈચ્છવાળો થયો ત્યારે દાસીએ પુત્રીને કહ્યું કે — “હે સ્વામિનિ ! રાજાજી જ્યાં સુધી જાગે છે ત્યાં સુધી કોઈક વાર્તા કહોને.” પુત્રીએ કહ્યું — “કહું છું — એકને દીકરી હતી અને તે અલંઘનીય (=કોઈ એને હરાવી શકે નહીં એવી ચતુર) હતી. બન્યું એવું કે એક સાથે ત્રણ જણાની તેના લગ્ન માટેની માંગણી આવી. દાક્ષિણ્ય ભાવને કારણે માતા-ભાઈ અને પિતાએ
 20 ત્રણેની સાથે તેણીનાં લગ્ન નક્કી કરી દીધા.

ત્રણ કુટુંબના જાનૈયાઓ આવી ગયા. ત્યાં પણ બન્યું એવું કે રાત્રિના સમયે સાપે તેણીને ડંખ માર્યો અને તે મરી ગઈ. ત્રણ પુરુષોમાંથી એક તેની સાથે જ બળ્યો. (અર્થાત્ પુત્રીના મરવાને કારણે બીજા દિવસે તેણીને ચિતા ઉપર મૂકી. તે સમયે વિરહ સહન ન થવાથી એક પુરુષ તેની સાથે જ બળી ગયો.) બીજાએ વિરહ સહન ન થવાથી અનશન સ્વીકાર્યું. જ્યારે

25 ૬૦. તયા માતાપિતરૌ ભળિતૌ-દત્તં મહામિતિ, ભળિતવન્તૌ-વયં દરિદ્રાઃ કથં રાજાઃ સપરિવારસ્ય પૂજાં કુર્મઃ ?, દ્રવ્યેણ તસ્ય રાજા ગૃહં ભૂતં, દાસી ચાનયા શિક્ષિતા-માં રાજાનં સંબાહયન્ત્યાહ્યાનકં પૃચ્છેઃ, યદા રાજા સ્વપિતુકામઃ (તદા દાસી ભળતિ) યાવત્સ્વામિનિ ! રાજા પ્રવર્તતે કિન્નિતાવદાહ્યાનકં કથય, ભળતિ-કથયામિ, એકસ્ય દુહિતા, અલંઘનીયાશ્ચ યુગપત્વયો વરકા આગતાઃ, દાક્ષિણ્યેન માતૃભ્રાતૃપિતૃભિ-સ્ત્રિભ્યોઽપિ દત્તા, જનતા આગતાઃ, સા ચ રાત્રાવહિના દષ્ટા મૃતા, એકસ્તયા સમં દમ્ધઃ, એકોઽનશનમુપવિષ્ટઃ,

30 ★ જણ્ણતાઓ પ્ર૦, + પડ્ડો પ્ર૦, () કોષ્ટકમધ્યવર્તી પાઠઃ ચૂર્ણાવધિકઃ ।

એણે દેવો આરાહિઓ, તેણે સંજીવણો મંત્રો દિણ્ણો, ડજ્જીવાવિયા, તે તિણ્ણિવિ ડવડિયા, કંસ દાયવ્વા ?, કિં સવ્વા એવ્વા દોણં તિણં વા દાડં ? તો અવ્ઘાહિત્તિ, ધણંદ-નિદાહિયા સુવામિ, કલ્લં કહેહામિ, તસ્સ અવ્ઘાણયસ્સ કોઢહલ્લેણં વિતિયદિવસે તીસે ચેવ વારો આણત્તો, તાહે સા પુણો પુચ્છં, ધણંદ-જેણ ડજ્જિયાવિયા સો પિયા, જેણ સમં ડજ્જીવાવિયા સો ધાયા, જો અણસણં બડ્ઢો તસ્સ દાયવ્વત્તિ, સા ધણંદ-અણ્ણં કહેહિ, સા ધણંદ-એગસ્સ રાહ્ણો સુવર્ણકારા ભૂમિઘરે મણિરયણકડ્ઢજ્જોયા અણિગ્ગચ્છંતા અંતેઝસ્સ

5

ત્રીજાએ દેવની આરાધના કરીને દેવને પ્રસન્ન કર્યો. પ્રસન્ન થયેલા દેવે તેને સંજીવનમંત્ર આપ્યો. તે મંત્રના પ્રભાવથી પુત્રી અને તેની સાથે બળેલા તે પુરુષને પુનઃ જીવિત કરવામાં આવ્યા.

ત્રણે ફરી પાછા લગ્ન માટે ઉપસ્થિત થયા. આ ત્રણમાંથી કોને આપવી ? (એ રીતનો પ્રશ્ન ચિત્રકારપુત્રી દાસી અને રાજાને પૂછે છે. અને કહે છે -) શું એક એવી પુત્રી બે અથવા ત્રણ પુરુષને આપવી શક્ય છે ? (અર્થાત્ નથી, તો કોને આપવી ?) દાસી અને રાજા ઘણું વિચારે છે પરંતુ જવાબ આપી શકવામાં સમર્થ ન થવાથી દાસી કહે છે -) “તો તમે જ કહોને કોને આપવી ?” ત્યારે ચિત્રકારપુત્રી કહે છે - “અત્યારે હું નિદ્રાથી દુઃખી થઈ છું (અર્થાત્ મને ઘણી ઊંઘ આવે છે. તેથી) હું સુઈ જાઉં છું. આવતીકાલે જવાબ આપીશ.” તે વાર્તાના કુતુહલથી બીજા દિવસે પણ ચિત્રકારપુત્રીનો જ વારો નક્કી કર્યો. (અર્થાત્ બીજા દિવસે પણ રાજાએ આ જ રાણી સાથે રાત્રિવાસ કર્યો.)

10

15

(બીજા દિવસે રાત્રિએ રાજા ચિત્રકારપુત્રી પાસે ગયો.) ત્યારે દાસી ફરીથી પૂછે છે. એટલે તે કહે છે કે - “ત્રણ પુરુષમાંથી દેવની આરાધનાથી પ્રાપ્ત મંત્રદ્વારા જેણે તેને જીવતી કરી (એટલે કે નવો જન્મ આપ્યો) તે તેનો પિતા કહેવાય. જે પુરુષ સાથે બળી મર્યો હતો. તેની સાથે જ પુત્રીને જીવતી કરી હોવાથી (=બંને સાથે જ નવો જન્મ પામ્યા હોવાથી) તે પુરુષ તેનો ભાઈ કહેવાય. તેથી જે અનશનમાં બેઠો હતો તેને આ પુત્રી દેવા યોગ્ય છે.”

20

(રાજાને જવાબ મળી ગયો. પરંતુ ત્રીજા દિવસે પણ રાજા પોતાની પાસે જ રાત્રિએ આવે એવી યુક્તિ કરી હોવાથી) દાસીએ કહ્યું - “હે સ્વામિનિ ! બીજી વાર્તા કહોને.” ચિત્રકારપુત્રીએ બીજી વાર્તા કરવાનું ચાલુ કર્યું - આ રાજાને ત્યાં સોનીઓ ભોયરામાંથી બહાર નીકળ્યા વિના (દિવસ-રાત ત્યાં જ રહીને) મણિ-રત્નોના પ્રકાશમાં અંતઃપુર માટે આભરણો ઘડે

25

૬૧. એકેન દેવ આરાહ્ઢઃ, તેન સંજીવનો મન્ત્રો દત્તઃ, ડજ્જીવિતા, તે ત્રયોઽપિ ડપસ્થિતાઃ, કસ્મૈ દાતવ્વા ?, કિં શક્યા એકા દ્વાભ્યાં ત્રિભ્યો વા દાતું, તદાચ્છાહિ, ધણતિ-નિદ્રાર્તાં સ્વપીમિ, કલ્યે કથયિષ્યામિ, તસ્યાચ્ચાનિકસ્ય કૌતૂહલેન દ્વિતીયદિવસે તસ્યાયેવ વારો દત્તઃ, તદા સા પુનઃ પૃચ્છતિ, ધણતિ-યેનોજ્જીવિતા સ પિતા, યેન સમમુજ્જીવિતા સ ભ્રાતા, યોઽનશનં પ્રવિષ્ટસ્તસ્મૈ દાતવ્યેતિ, સા ધણતિ-અન્યદ્ કથય, સા ધણતિ-એકસ્ય રાજઃ સુવર્ણકારા ભૂમિઘરે મણિરત્નકૃતોદ્યોતા અનિર્ગચ્છન્તોઽન્તઃપુરાત્

30

આભરણગાણિ ઘડાવિજ્ઞંતિ, એગો ભળઇ-કા ઝળ વેલા વઙ્ગ ? , એગો ભળઇ-રત્ની વઙ્ગ, સો કહં જાણઇ ? , જો ણ ચંદં ણ સૂરં પિચ્છઇ, તો અઘ્ઘાહિ, સા ભળઇ-ણિદ્વાઇયા, બિતિયદિણે કહેઇ-સો રત્તિઅંધત્તણેણ જાણઇ, અણં અઘ્ઘાહિત્તિ, ભળઇ-એગો રાયા તસ્સ દુવે ચોરા ડવઙ્ગિયા, તેણ મંજૂસાએ પક્કિવિઝ્ઞણ સમુદે છૂદા, તે કિચ્ચિરસ્સવિ ઉચ્છ્રિયા, 5 એગેણ દિઙ્ગ મંજૂસા, ગહિયા, વિહાડિયા, મણુસે પેચ્છઇ, તાહે પુચ્છિયા-કઇત્થો દિવસો છૂદાણં ? , એગો ભળઇ-ચઠ્ઠથો દિવસો, સો કહં જાણઇ ? , તહેવ બીયદિણે કહેઇ-તસ્સ ચાઠ્ઠથજરો તેણ જાણેઇ, અણં કહેઇ-દો સવત્તિણીઓ, એકાએ રયણાણિ અત્થિ, સા ઇયરીએ

છે. તેમાં એક સોની પૂછે છે કે - “અત્યારે કઈ વેળા ચાલતી હશે ?” બીજાએ કહ્યું - “અત્યારે રાત્રિનો સમય ચાલી રહ્યો છે.” (ચિત્રકારપુત્રીએ દાસીને પૂછ્યું) “જે ચંદ્ર કે સૂર્યને 10 જોતો નથી છતાં તે સોની કેવી રીતે જાણે છે ? કે રાત્રિ ચાલી રહી છે.” દાસીએ કહ્યું - “તમે જ કહોને.” તેણીએ કહ્યું - “હું નિદ્રાને આધીન થઈ છું. (અર્થાત્ મને ઊંઘ આવે છે.)

બીજા દિવસે (એ જ રીતે રાજા આવે છે. દાસી પૂછે છે એટલે) ચિત્રકારપુત્રી કહે છે - તે સોની રાત્રિના સમયે આંધળો બની જતો હોવાથી (જ્યારે બીજા સોનીએ પૂછ્યું હતું કે અત્યારે કઈ વેળા ચાલે છે ? તે સમયે આ સોની આંધળો થયેલો હોવાથી સૂર્ય-ચંદ્રને જોયા 15 વિના પણ રાત્રિનો સમય ચાલે છે એવું) જાણે છે. દાસીએ કહ્યું - “બીજી વાર્તા કહો.” તેથી ચિત્રકારપુત્રી ત્રીજી વાર્તા કહે છે → એક રાજા હતો. તેની પાસે બે ચોર ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યા. રાજાએ બંને ચોરોને (સજારૂપે) મોટા પટારામાં નાખીને પટારાને સમુદ્રમાં નંખાવ્યો.

ઘણા કાળ પછી પણ તેઓ ઉપર જ તરતા હતા. (અર્થાત્ તે પટારો તરતો-તરતો આગળ વધ્યો પણ પાણીમાં ડૂબ્યો નહીં.) કિનારે ઊભા રહેલા એક પુરુષે તે પટારો જોયો. ગમે તેમ 20 કરીને તેણે તે પટારો કિનારે લાવ્યો અને ઉઘાડ્યો. તેમાં આ બંને ચોરોને જુએ છે. ત્યારે તે પુરુષે બંનેને પૂછ્યું કે - “આ પટારામાં નાંખ્યાને કેટલા દિવસ થયા ?” બેમાંથી એકે કહ્યું - “આજે ચોથો દિવસ છે.” (પુત્રીએ દાસીને પૂછ્યું -) “તેણે ચોથો દિવસ કેવી રીતે જાણ્યો ?” પૂર્વની જેમ જ પછીના દિવસે જવાબ આપે છે કે - “તે ચોરને દર ચોથા દિવસે તાવ આવતો હતો. તેથી તે જાણે છે. (અર્થાત્ જે દિવસે તે ચોરને પટારામાં નાંખ્યો હતો તેના આગલા 25 દિવસે જ તાવ આવીને ગયો હતો. તેથી અને જે દિવસે પટારામાંથી બહાર કાઢ્યો તે દિવસે તાવ આવ્યો હતો. એટલે ચોથો દિવસ છે એવું જાણ્યું.)”

૬૨. આભરણકાનિ કુર્વંતિ, એકો ભળતિ-કા પુનર્વેલા વર્તંતે ? એકો ભળતિ-રાત્રિર્વર્તંતે, સ કથં જાનાતિ ? ન યજ્ઞન્દ્રં ન સૂર્યં પ્રેક્ષતે, તદાઘ્ઘાહિ, સા ભળતિ-નિદ્રાર્તા, દ્વિતીયદિવસે કથયતિ-સ રાત્ર્યન્ધત્વેન જાનાતિ, અન્યદાઘ્ઘાહીતિ, ભળતિ-એકો રાજા તસ્મૈ દ્વૌ ચૌરાવુપસ્થાપિતૌ, તેન મઙ્ગુલાયાં પ્રક્ષિપ્ય સમુદ્રે 30 ક્ષિપ્તૌ, તૌ કિયચ્ચિરેણાપ્યુચ્છલિતૌ, એકેન દુષ્ટા મઙ્ગુલા, ગૃહીતા, ડહાટિતા, મનુષ્યૌ પ્રેક્ષતે, તદા પૃષ્ઠ-કતિથો દિવસઃ ક્ષિપ્તયોઃ ? , એકો ભળતિ-ચતુર્થો દિવસઃ, સ કથં જાનાતિ ? , તથૈવ દ્વિતીયદિને કથયતિ-તસ્ય ચાતુર્થજ્વરસ્તેન જાનાતિ, અન્યત્ કથયતિ-દ્વે સપત્ન્યૌ, એકસ્યા રત્નાનિ સન્તિ, સા ઇતરસ્યૈ

૬૩. વિસ્સંભદ્રે મા હરેજ્ઞા, તઓડળાણે જત્થ ણિવ્વમંતી પવિસંતી ય પિચ્છં તત્થ ઘડાણે
છેદ્ધૂણ ઠવિયાણિ, ઓલિત્તો ઘડઓ, ઇયરીણે વિરહં ણાતં હરિતં રયણાણિ તહેવ ય ઘડઓ
ઓલિત્તો, ઇયરીણે ણાયં હરિયાણિત્તિ, તો કહં જાણં-ઝલિત્તે હરિતાણિત્તિ ?, બિહ્ણે દિવસે
ભણં-સો કાયમઓ ઘડઓ, તત્થ તાણિ પડિભાસંતિ હરિણ્ણુ ણલિથિ, અણં કહેહિ, ભણં-
એગ્ગસ્સ રણ્ણો ચત્તારિ પુરિસરયણાણિ તં-‘નેમિત્તી રહ્કારો સહસ્સજોહી તહેવ વિજ્જો ય । 5
દિણ્ણા ચડણહ કણ્ણા પરિણીયા નવરમેક્કેણ ॥૧॥’ કથં ?, તસ્સ રણ્ણો અહિંસુંદરા ધૂયા,
સા કેણવિ વિજ્જાહરેણ હઢા, ણ ણજ્જંહ કુઓડવિ પિવિચ્છયા, રણ્ણા ભણિયં-જો કણ્ણગં
આણં-તસ્સેવ સા, તઓ પોમિત્તિણ કહિયં-અમુગં દિસં ણીયા, રહ્કારેણ આગાસગમણો

(એ જ રીતે દાસીવડે અન્ય કથાનકને પૂછતા) તે અન્ય કથાનક કહે છે → બે સપત્નીઓ
(શોક્યાઓ) હતી. એકની પાસે રત્નો હતા. ક્યાંક ચોરી કરી ન લે તે માટે તે બીજી ઉપર 10
વિશ્વાસ રાખતી નહોતી. તેથી તેણીએ એક ઉપાય કર્યો કે જ્યાં જતા-આવતા રત્નોને જોઈ
શકાય એવા સ્થાને રહેલા એક ઘડામાં તેણીએ રત્નો મૂક્યા અને ઘડાને ઉપરથી લેપીને બંધ કરી
દીધો. બીજી પત્નીએ એકાંત જાણીને તે ઘડામાંથી રત્નો ચોરીને તે ઘડાને ઉપરથી જેમ હતો તે
જ રીતે લેપીને બંધ કરી દીધો.

પરંતુ આને ખબર પડી ગઈ કે રત્નો ચોરાયા છે. ચિત્રકારપુત્રી દાસીને પૂછે છે કે — 15
“તેને ઘડો ઉપરથી બંધ હોવા છતાં રત્નો ચોરાયા છે એવું કેવી રીતે જાણ્યું ?” બીજા દિવસે
જવાબ આપે છે કે તે ઘડો કાયમય હતો. (અર્થાત્ કાયનો બનેલો હતો.) તેથી અંદર રત્નો હોય
તો જણાઈ આવે પરંતુ ચોરાયા એટલે દેખાતા નહોતા.

“બીજી વાર્તા કહોને” એ પ્રમાણે દાસીવડે કહેવાતા તે અન્ય વાર્તાને કહે છે — એક
રાજા પાસે ચાર પુરુષરત્નો હતા. તે આ પ્રમાણે - નૈમિત્તિક, રથકાર, સહસ્રયોધી અને વૈદ્ય. 20
રાજાએ પોતાની કન્યા ચારેને આપી (અર્થાત્ ચારેની પત્ની બનાવવાનું રાજાએ નક્કી કર્યું.)
પરંતુ એકની સાથે જ તે પરણી. ॥૧॥ આવું શા માટે થયું ? તેનું કારણ એ કે તે રાજા પાસે
અત્યંતસુંદર કન્યા હતી. તેને કોઈ વિદ્યાધર ઉપાડી ગયો. ચારે બાજુ તપાસ કરવા છતાં તે
કન્યા મળતી નથી.

રાજાએ કહ્યું—“જે કન્યાને લાવશે તેની સાથે કન્યાના વિવાહ થશે. ત્યારે નૈમિત્તિકે કહ્યું— 25

૬૩. ન વિશ્રમ્ભતિ મા હાર્ષીત્, તતોડળયા યત્ર નિષ્ક્રામન્તી પ્રવિશન્તી ચ પ્રેક્ષતે તત્ર ઘટે ક્ષિપ્ત્વા સ્થાપિતાનિ,
અવલિતો ઘટકઃ, ઇતરયાડિપિ રહો જાત્વા હ્રવા રત્નાનિ તથૈવ ચ ઘટકોડલિસઃ, ઇતરયા જ્ઞાતં હતાનીતિ,
તત્ કથં જાનાતિ-અવલિસે હતાનીતિ ?, દ્વિતીયદિવસે કથયતિ-સ કાચમયો ઘટકઃ, તત્ર તાનિ પ્રતિભાસન્તે
હ્રેષુ ન સન્તિ, અન્યત્ કથય-એકસ્ય રાજશ્ચત્વારિ પુરુષરત્નાનિ । તદ્વત્થા-નૈમિત્તિકો રથકારઃ સહસ્રયોધી
તથૈવ વૈદ્યશ્ચ । દત્તા ચતુર્થ્યઃ કન્યા પરિણીતા નવરમેક્કેણ ॥૧॥ કથં ?, તસ્ય રાજોડિતિસુન્દરા હુહિતા, સા 30
કેનાપિ વિદ્યાધરેણ હતા, ન જાયતે કુતોડપીક્ષિતા, રાજા ભણિતં-યઃ કન્યકામાનયતિ તસ્યૈવ સા, તતો
નૈમિત્તિકેન કથિતં-અમૂં દિશં નીતા, રથકારેણ આકાશગમનો

- ૬૪ રહો કઓ, તઓ ચત્તારિવિ તં વિલગિગઠુણ પહાવિયા, અમ્મિઓ વિજ્ઞાહરો, સહસ્સજોહિણ સો મારિઓ, તેણવિ મારિજ્જંતેણ દારિયાએ સીસં છિત્તં, વિજ્ઞેણ સંજીવણોસહીહિં ડંજ્જિયા-વિયા, આણીયા ઘરં, રાઙ્ગા ચઙ્ગહવિ દિણ્ણા, દારિયા ભણઙ્ગ-કિહ અહં ચઙ્ગહવિ હોમિ ?, તો અહં અર્ગિં પવિસામિ, જો મએ સમં પવિસઙ્ગ તસ્સાહં, એવં હોઙ્ગત્તિ, તોએ સમં કો
- 5 અર્ગિં પવિસઙ્ગ ?, કસ્સ દાય્ઘ્વા ?, વિતિયદિણે ભણઙ્ગ-ણિમિત્તિણા ણિમિત્તેણ ણાયં જહા એસા ણ મરઙ્ગત્તિ તેણ અભ્બુવગયં, ઇયરેહિં ણિચ્છિયં, દારિયાએ ચિયઙ્ગાણસ્સ હેઙ્ગા સુરંગા સ્થાણિયા, તત્થ તાણિ ચિયગાણુવવણ્ણાણિ કઙ્ગાણિ દિણ્ણાણિ, અગ્ગી રઙ્ગો જાહે તાહે તાણિ સુરંગાએ ણિસ્સરિયાણિ, તસ્સ દિણ્ણા, અણ્ણં કહેહિ, સા ભણઙ્ગ-એક્કાએ અવિરઙ્ગ્યાએ પગયં જંતિઆએ કઙ્ગા મગિયા, તાહે રૂઘ્વર્હિં બંધણે દિત્તા, ઇયરીએ ધૂયાએ અવિઙ્ગા,
- 10 “વિદ્યાધર તેને અમુક દિશા તરફ લઈ ગયો છે.” રથકારે આકાશમાં ઊડી શકે એવો રથ તૈયાર કર્યો. ચારે જણા રથમાં બેસીને તે દિશા તરફ ચાલ્યા. વિદ્યાધર સામે આવ્યો. સહસ્રયોધીએ તેને મારી નાંખ્યો. મરતા-મરતા વિદ્યાધરે પણ તે કન્યાનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું.
- વૈદ્યએ સંજીવની ઔષધીવડે કન્યાને પુનઃ જીવિત કરી. કન્યાને ઘરે લાવવામાં આવી. રાજાએ ચારેને કન્યાદાન કર્યું. કન્યાએ કહ્યું — “હું ચારેની પત્ની કેવી રીતે બનું ? તેથી એક
- 15 ઉપાય છે કે હું અગ્નિમાં પ્રવેશ કરું. જે મારી સાથે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે, તેની હું પત્ની બનીશ.” “ભલે એમ થાઓ” રાજાએ વાત સ્વીકારી. ચિત્રકારપુત્રીએ દાસીને પૂછતા કહ્યું — “બોલ, તેની સાથે અગ્નિમાં કોણ પ્રવેશ કરે છે ? કોની એ પત્ની બનશે ?”
- બીજા દિવસે તે જવાબ આપે છે કે - નૈમિત્તિકે નિમિત્તવડે જાણી લીધું કે આ મરવાની નથી. તેથી નૈમિત્તિકે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાનું સ્વીકાર્યું, જ્યારે બીજાઓએ ઈચ્છ્યું નહીં. કન્યાએ
- 20 ચિતાના સ્થાન નીચે સુરંગ ખોદાવી. ચિતાના સ્થાને ચિતાને અનુરૂપ વર્ણવાળા લાકડાં ગોઠવી દીધા. જ્યારે અગ્નિ દેવામાં આવ્યો ત્યારે બંને જણા સુરંગવડે નીકળી ગયા. (આમ નૈમિત્તિક અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયો એટલે) રાજાએ આ કન્યા તેને આપી.
- “બીજી વાર્તા કહોને” એ પ્રમાણે કહેતા તે કહે છે — વિવાહમહોત્સવમાં જતી એવી એક સ્ત્રીએ કો'કની પાસે સોનાના કડા માંગ્યા. ત્યારે સામેવાળાએ કડાની કિંમત પ્રમાણેના રૂપિયા
- 25 ૬૪. રથઃ કૃતઃ, તત્તશ્ચત્વારોઽપિ તં વિલગય પ્રથાવિતાઃ, અધ્યાગતો વિદ્યાધરઃ, સહસ્રયોધિના સ મારિતઃ, તેનાપિ માર્યમાણેન દારિકાયાઃ શીર્ષં છિત્તં, વૈદ્યેન સંજીવન્યોષધ્યોઙ્ગીવિતા, આનીતા ગૃહે, રાજા ચતુર્થ્યોઽપિ દત્તા, દારિકા ભણતિ-કથમહં ચતુર્થ્યોઽપિ ભવામિ ?, તદહર્મગિં પ્રવિશામિ, યો મયા સમં પ્રવિશતિ તસ્માહં, એવં ભવત્વિતિ, તયા સમં કોઽર્ગિં પ્રવિશતિ ?, કસ્મૈ દાતવ્યા ?, દ્વિતીયદિને ભણતિ-નૈમિત્તિકેન નિમિત્તેન જ્ઞાતં યથૈષા ન મરિષ્યતીતિ તેનાભ્યુપગતં, ઇતરૈર્નેષ્ટં, દારિકયા ચિતાસ્થાનસ્યાધસ્તાત્ સુરઙ્ગા સ્થાનિતા,
- 30 તત્ર તાનિ ચિતિકાનુરૂપવર્ણાનિ કાષ્ઠાનિ દત્તાનિ, અગ્ની રચિતો યદા તદા તૌ સુરઙ્ગયા નિસૃતૌ, તસ્મૈ દત્તા, અન્યત્કથય, સા ભણતિ-એકયાઽવિરતિકયા પ્રકરણં યાન્ત્યા કટકૌ માર્ગિતૌ, તદા રૂપ્યકૈર્બન્ધેન દત્તૌ (લબ્ધૌ), ઇતરસ્યા બુહિત્ત્રાઽઽવિઙ્ગૌ, + 'સા કણ્ણા દાયઘ્વા' - પ્ર૦. ૧ ★ 'ચિયગાણુવવણ્ણાણિ' - પ્ર૦.

વૃત્તે પગાળ-ળાં જેવ અણિવેદ, એવં કઢવયાણિ વરિસાણિ ગયાણિ, કઢડિત્તર્ણિ મગિયા, સા ભળજ-દેમિત્તિ, જાવ દારિયા મહંતી ભૂયા ણ સવ્વકેતિ અવળેડં, તાહે તાણ કઢડિત્તિયા ભળિયા-અળળેવિ રૂવણ દેમિ, મુયહ, તે ણિચ્છંતિ, તો કિં સવ્વકા હથ્થા છિંદિડં ?, તાહે ભળિયં-અળળે એરિસણ જેવ કઢણ ઘડાવેડં દેમો, તેડવિ ણિચ્છંતિ, તેજ્જેવ દાયવ્વા, કહં સંળવેતીતવ્વા ?, જહાં ય દારિયાણ હથ્થા ણ છિંદિજ્જંતિ, કહં તેસિમુત્તરં દાયવ્વં ?, આહ- 5
તે ભળિયવ્વા-અમ્હેવિ જડ તે જેવ રૂવણ દેહ તો અમ્હેવિ તે જેવ કઢણ દેમો, એરિસણિ અવ્વણાણાણિ કહેતીણ દિવસે ૨ રાયા છમ્માસે આળીઓ, સવ્વત્તિળીઓ સે છિંદાણિ મગંતિ, સા ય ચિત્તકરદારિયા ઓવરણં પવિસિરૂળ એવ્વકાણિયા ચિરાણણ મળિયાણ ચીરાણિ ય

ગીરવે (બંધણ=ગીરવે) રાખીને સ્ત્રીને કડા આપ્યા. આ સ્ત્રીએ કડા પોતાની દીકરીના હાથમાં પહેરાવ્યા. મહોત્સવ પૂરો થયા પછી તે કડા તે સ્ત્રીએ (ભૂલી ગઈ વિગેરે કોઈક કારણસર) 10
પાછા આપ્યા નહીં, આ પ્રમાણે કેટલાક વર્ષો પસાર થઈ ગયા.

કડાના સ્વામીઓએ તે કડા પાછા માંગ્યા. સ્ત્રીએ કહ્યું - “હું આપું છું” એમ કહીને દીકરીના હાથમાંથી કડા નીકાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ દીકરી મોટી થઈ ગઈ હોવાથી તે કડાને હાથમાંથી નીકાળવા સ્ત્રી સમર્થ બનતી નથી. ત્યારે સ્ત્રીએ કડાના સ્વામીઓને કહ્યું - “હું 15
તમને બીજા એના મૈસા આપી દઉં, આ કડાને તમે છોડી દો.” સ્વામીઓ ઈચ્છતા નથી. તેથી સ્ત્રીએ કહ્યું - “તો શું હાથ કાપીને તમને કડા આપું ? (અર્થાત્ એ શક્ય નથી.) તેથી તમને બીજા આવા જ કડા ઘડાવીને આપું.”

એ માટે પણ તેઓ તૈયાર થતાં નથી અને કહે છે - “અમને તે જ કડા આપ.” ચિત્રકારપુત્રીએ દાસીને પૂછ્યું - “બોલ, કેવી રીતે એ લોકોને સમજાવવા ? કે જેથી દીકરીના હાથ કાપવા ન પડે. કેવી રીતે તેઓને ઉત્તર આપવો ?” (દાસીએ કહ્યું - “તમે જ કહોને.”) 20
તેણીએ કહ્યું - “સ્વામીઓને કહેવું કે જો અમને પણ તમે તે જ રૂપિયા (એટલે કે પૂર્વે જે અમે રૂપિયાના સિક્કા આપ્યા હતા તે જ) આપો તો અમે પણ તે જ કડા તમને દઈએ.”

આવા પ્રકારના કથાનકોને રોજે રોજ કહેતી એવી ચિત્રકારપુત્રીવડે છ મહિના સુધી રાજા પોતાના સ્થાને લવાયો. બાકીની રાણીઓ તેના છિદ્રો શોધે છે. ચિત્રકારપુત્રી એકલી ઓરડામાં

૬૫. વૃત્તે પ્રકરણે નૈવ દદાતિ, એવં કત્તિપયાનિ વર્ષાણિ ગતાનિ, કટકસ્વામિભિર્માર્ગિતૌ, સા ભળતિ- 25
દદામીતિ, યાવદારિકા મહતીભૂતા, ન શક્યેતે નિષ્કાશયિતું, તદા તયા કટકસ્વામિનૌ ભળિતૌ-અન્યાનપિ રૂપ્યકાન્ દદામિ મુજ્જતં, તૌ નેચ્છત્ઃ, તત્ કિં શક્યૌ હસ્તૌ છેત્તું ? તદા (તયા) ભળિતં-અન્યૌ ઈંદૃશૌ જેવ કટકૌ કારયિત્વા દદામિ, તાવપિ નેચ્છત્ઃ, તાવેવ દાતવ્યૌ, કથં સંજ્ઞાપયિતવ્યા ?, યથા ચ દારિકાયા હસ્તૌ ન છિદેતે, કથં તાથ્યામુત્તરં દાતવ્યં, આહ-તૌ ભળિતવ્યૌ-અસ્માકમપિ યદિ તાનેવ રૂપ્યકાન્ દત્તં તદા વયમપિ તાવેવ કટકૌ દદ્મઃ, ઈંદૃશાન્યાહ્યાનકાનિ કથયન્ત્યા દિવસે દિવસે રાજા ષળમાસાન્ આનીતઃ, 30
સપત્ન્યસ્તસ્યાશિહ્દ્રાણિ માર્ગયન્તિ, સા ચ ચિત્રકરદારિકા અપવરકે પ્રવિશ્યૈકાકિની ચિરન્તનાનિ મળીન્ ચીવરાણિ ચ ★ ‘સંઠવેયવ્વા’ - મુદ્રિતે ।

૬૬ પુરઑ કાઠં અપ્પાણં ણિદ્દ—તુમં ચિત્તચરધૂયા સિયા, ણ્યાણિ તે પિતિસંતિયાણિ વત્થાણિ આભરણાણિ ચ, ઇમા સિરી રાયસિરી, અણ્ણાઓ ડિદિઓદિયકુલવંસપ્પસૂયાઓ રાયધૂયાઓ મોત્તું રાયા તુમં અણુવત્તદ્દ તા ગવ્વં મા કાહિસિ, એવં દિવસે ૨ દારં ઢવ્વેકેઠં કરેદ્દ, સવત્તીહિં સે કહવિ ણાયં, તાઓ રાયાણં પાયપડિયાઓ વિણ્ણવિતિ—મારિજ્જિહિસિ ણ્યાએ કમ્મણકારિયાએ,

5 એસા ડવ્વરેણ પવિસિઠં કમ્મણં કરેતિ, રણ્ણા જોડ્ધયં સુયં ચ, તુદ્ધેણ સે મહાદેવિપદ્ધો બદ્ધો, એસા દવ્વણિદા, ભાવણિદાએ સાહુણા અપ્પા ણિદિયવ્વો—જીવ ! તુમે સંસારં હિંદંતેણં નિરયતિરિયગર્હસું કહમવિ માણુસત્તે સમ્મત્તણાણચરિત્તાણિ લદ્ધાણિ, જેસિ પસાએણ સવ્વલોચ-માણણિજ્જો પૂયણિજ્જો ચ, તા મા ગવ્વં કાહિસિ—જહા અહં બહુસ્સુઓ ડત્તિમચરિત્તો વત્તિ દ્વ.

10 પ્રવેશીને જૂના મણિ (આભૂષણો) અને વસ્ત્રોને આગળ ધરીને પોતાને નિંદે છે કે — “તું ચિત્રકારની દીકરી હતી. આ તારા પિતાએ આપેલા વસ્ત્ર અને આભૂષણો છે. જ્યારે તે જે પહેરેલા છે તે આ રાજલક્ષ્મી છે.

સમૃદ્ધ એવા કુલ, વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલી બીજી અન્ય રાજપુત્રીઓને છોડીને રાજા તને અનુવર્તે છે (એટલે કે તારી પાસે આવે છે, તારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરે છે વિગેરે રૂપે તને અનુસરે છે.) તેથી તું અભિમાન કરતી નહીં.” આ પ્રમાણે તે ચિત્રકાર પુત્રી રોજે રોજ બારણાં બંધ કરીને પોતાને નિંદે છે. (બંધ બારણે આ સ્ત્રી એકલી કંઈક કરે છે.) એવું અન્ય શોક્યા રાણીઓએ જાણ્યું. (એટલે ઈચ્છાને કારણે) તે રાણીઓ રાજાના પગે પડેલી રાજાને વિનંતી કરે છે કે “કામણ-ટુમણ કરનારી આ તમને મારી નાંખશે, કારણ કે આ ઓરડામાં જઈને કામણ-ટુમણ કરે છે.”

15

રાજાએ તપાસ કરાવી અને સત્ય હકીકત સાંભળી. ખુશ થયેલા રાજાએ ચિત્રકારપુત્રીને મહાદેવી તરીકેનો પદો બાંધ્યો. ચિત્રકારપુત્રીની આ દ્રવ્યનિંદા જાણવી. ભાવનિંદામાં સાધુએ પોતાનો આત્મા નિંદવા યોગ્ય છે કે — હે જીવ ! સંસારમાં ભટકતા-ભટકતા તું નરક-તિર્યચગતિમાંથી નીકળીને કોઈક રીતે મનુષ્યપણાને પામ્યો. અને તે ભવમાં તે સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર પ્રાપ્ત કર્યા કે જેના પ્રભાવે તું સર્વલોકમાં માનનીય અને પૂજનીય થયો છે. તેથી તું હવે ગર્વ કરતો નહીં કે હું બહુશ્રુત છું કે ઉત્તમચારિત્રવાળો છું. ॥૬॥

20

25 ૬૬. પુરતઃ કૃત્વાઽઽત્માનં નિન્દતિ—ત્વં ચિત્રકરદુહિતાઽઽસીઃ, એતાનિ તે પિતૃસત્કાનિ । વસ્ત્રાણ્યાભરણાનિ ચ, ઇયં શ્રી રાજ્યશ્રીઃ, અન્યા ડિદિતોદિતકુલવંશપ્રસૂતા રાજસુતા મુક્ત્વા રાજા ત્વામનુવર્તતે તંદ ગર્વં મા કૃથાઃ, એવં દિવસે ૨ દ્વારં સ્થગયિત્વા કરોતિ, સપત્નીભિસ્તસ્યાઃ તત્ કથમપિ જ્ઞાતં, તા રાજે પાદપતિતા વિજ્ઞપયન્તિ—માર્ચસે એતયા કાર્મણકારિણયા, એષાઽપવરકે પ્રવિશ્ય કાર્મણં કરોતિ, રાજા દૃષ્ટં શ્રુતં ચ, તુષ્ટેન તસ્યા મહાદેવીપદ્ધો બદ્ધઃ, એષા દ્રવ્યનિન્દા, ભાવનિન્દાયાં સાધુનાઽઽત્મા નિન્દિતવ્યઃ—જીવ ! ત્વયા સંસારં હિણ્ડમાનેન નરકતિર્યગગતિષુ કથમપિ મનુષ્યત્વે સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રાણિ લદ્ધાણિ, યેષાં પ્રસાદેન સર્વલોકાનાં માનનીયઃ પૂજનીયશ્ચ, તન્મા ગર્વં કૃથાઃ, યથાઽહં બહુશ્રુત ડત્તમચારિત્રો વેતિ ।

30

૬૭ દવ્વગરિહાએ પડમારિયાએ દિહંતો-એગો મરુઓ અજ્ઞાવઓ, તસ્સ તરુણી મહિલા, સા
બલિવડસદેવં કરિતી ભણઇ-અહં કાકાણં બિહેમિત્તિ, તઓ ઉવજ્ઞાયનિઉત્તા ચઙ્ગ દિવસે
૨ ધણુગેહિં ગહિએહિં રક્ષંતિ બલિવડસદેવં કરેતિ, તત્થેગો ચઙ્ગે ચિંતેઇ-ણ એસ મુહ્ધા જા
કાગાણ બિહેઇ, અંસઈ એસા, સો તં પહિચરઇ, સા ય ણમ્મતાએ પરકૂલે પિંડારો, તેણ
સમં સંપલગિયા, અણયા તં ઘડાણં ણમ્મયં તરતી પિંડારસગાસં વચ્ચઇ, ચોરા ય ઉત્તરંતિ, 5
તેસિમેગો સુંસુમારેણ ગહિઓ, સો રડઇ, તાએ ભણઇ-અર્ચિહિં ઢોવકેહિત્તિ, ઢોવકિએ મુવ્કો,
તોએ ભણિઓ-કિહ કુતિત્થેણ ઉત્તિણ્ણા ?, સો રંહિઓ તં મુણિતો ચેવ ણિયત્તો, સા
ય બિતિયદિવસે બલિં કરેઇ, તસ્સ ય ચઙ્ગસ રક્ષણવારઓ, તેણ ભણઇ-‘દિયા કાગાણ

❖ ગહાને વિશે પતિમારિકાનું દેષાન્ત ❖

એક (વૃદ્ધ) બ્રાહ્મણ અધ્યાપક હતો. તેની સ્ત્રી યુવાન હતી. એકવાર બલિ (અમુક દેવને 10
ઉદ્દેશીને અપાતી ધાન્યાદિથી બનેલી બલિ) આપતા તે સ્ત્રી કહે છે - “હું કાગડાઓથી ડરું છું.”
(તેથી જ્યારે બલિ આપવાની હોય ત્યારે કાગડાઓથી રક્ષણ થાય તે માટે અધ્યાપકે પોતાના
વિદ્યાર્થીઓને નિયુક્ત કર્યા. રોજ એક બાળકે આવીને બલિ આપતી વેળાએ કાગડાઓથી રક્ષણ
કરવું એ પ્રમાણે નક્કી થયું.) તેથી અધ્યાપકવડે નિયુક્ત કરાયેલા વિદ્યાર્થીઓ રોજે રોજ હાથમાં
ધનુષ લઈને બલિને કરતી એવી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરે છે. 15

(એક દિવસ એક બાળકનો વારો આવ્યો.) તે બાળક વિચારે છે - “આ સ્ત્રી એવી
ભોળી નથી લાગતી કે જે કાગડાઓથી ડરે. નક્કી આ અસતી છે.” તે વિદ્યાર્થી તેનું ધ્યાન
રાખવાનું ચાલું કરે છે. નર્મદાના સામા કિનારે એક ગોવાળ હતો. તેની ઉપર આ સ્ત્રી આસક્ત
હતી. એકવાર આ સ્ત્રી ઘડાઓવડે નર્મદાને તરતી ગોવાળ પાસે જાય છે. એવામાં કેટલાક ચોરો
નદીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેમાંના એક ચોરને સુંસુમાર (જળચર પ્રાણીવિશેષ) પકડે છે. તેથી તે 20
ચોર રડવા લાગે છે. (સ્ત્રી અવાજ સંભળાતા તે તરફ તરતી-તરતી જઈને) ચોરને કહે છે કે -
“તું સુંસુમારની આંખો બંધ કરી દે.”

ચોરે તેની આંખો બંધ કરતા છોડી દીધો. સ્ત્રીએ તેને ઠપકો આપ્યો - “શા માટે ખોટા
સ્થાનેથી નદીમાં ઉતરે છે ?” સ્ત્રીની પાછળ આવેલ તે વિદ્યાર્થી આ બધું જાણીને પાછો જતો
રહે છે. બીજા દિવસે બલિ આપે છે. તે દિવસે આ વિદ્યાર્થીનો વારો હતો. તેણે કહ્યું - “દિવસે 25

૬૭. દ્રવ્યગર્હ્યાં પતિમારિકાયા દૃષ્ટાન્તઃ-एको ब्राह्मणोऽध्यापकः, तस्य तरुणा महेला, सा वैश्वदेवबलिं
कुर्वती भणति-अहं काकेभ्यो बिभेमि, तत उपाध्यायनियुक्ताश्छत्रा दिवसे २ धनुर्भिः गृहीतैः रक्षन्ति
वैश्वदेवबलिं कुर्वती, तत्रैकश्छत्रश्चिन्तयति-नैषा मुग्धा या काकेभ्यो बिभ्यति, असत्येषा, स तां प्रतिचरति,
सा च नर्मदायाः परकूले पिण्डारस्तेन समं संप्रलग्ना, अन्यदा तां घटकेन नर्मदां तरन्ती पिण्डारसकाशं
व्रजति, चौराश्चोत्तरन्ति, तेषामेकः शिशुमारेण गृहीतः, स रटति, तया भण्यते-अक्षिणी छदयेति, छदिते 30
मुक्तः, तया भणितः-कथं कुतीर्थेनोत्तीर्णाः ?, स छत्रस्तं जानान एव निवृत्तः, सा च द्वितीयदिवसे बलिं
करोति, तस्य च छत्रस्य रक्षणवारकः, तेन भण्यते-दिवा काकेभ्यो + अतिकिरिया - प्र० । ▲ पंडारो

बौहेसि, रत्ति तरसि णम्मयं । कुतित्थाणि य जाणासि, अच्छिठोक्कणियाणि य ॥१॥
 तीए भणइ—किं करेमि ?, तुम्हारिस्स मे णिच्छंति, सा तं उवयरइ, भणइ—ममं इच्छसुत्ति,
 सो भणइ—कहं उवज्झायस्स पुरओ ठाइस्संति ?, तीए चित्तिंयं—मारेमि एयं अज्झावयं तो
 मे एस भत्ता भविस्सइत्ति मारिओ, पेडियाए छुभेऊण अडवीए उज्झिउमारब्धा, वाणमंतरीए
 5 थंभिया, अडवीए भमित्तुमारब्धा, छुहं ण सक्केइ अहियासिउं, तं च से कुणिमं गलत्ति
 उव्वरि, लोगेण हीलिज्जइ—पइमारिया हिंडइत्ति, तीसे पुणरावत्ती जाया, ताहे सा भणइ—
 देह अम्मो ! पइमारियाए भिक्खंति, एवं बहुकालो गओ, अण्णया साहुणीणं पाएसु पडंतीए
 पडिया पेडिया, पव्वइया, एवं गरहियव्वं जं दुच्चरियं ७ । इयाणि सोहीए वत्थागया दोण्णि

કાગડાઓથી ડરે છે, રાત્રિએ નર્મદાને તરે છે. નદીના કુતીર્થો અને આંખો બંધ કરવી (વિગેરે
 10 ઉપાયોને) તું જાણે છે. ॥૧॥” આ સાંભળીને સ્ત્રીએ કહ્યું — “હું શું કરું ? તમારા જેવા
 (યુવાનીયાઓ) મને ઈચ્છતા નથી.” તે સ્ત્રી આ વિદ્યાર્થીની ભક્તિ કરવા લાગે છે અને કહે
 છે — “તું મને ઈચ્છ.”

વિદ્યાર્થીએ કહ્યું — “અધ્યાપકની હાજરીમાં આ કેવી રીતે શક્ય છે ?” સ્ત્રીએ વિચાર્યું —
 “આ અધ્યાપકને મારી નાખું જેથી આ મારો પતિ બનશે.” એમ વિચારી અધ્યાપકને મારી
 15 નાંખ્યો. (એના ટુકડા કરીને) એક પેટી ભરીને જંગલમાં નાંખવા માટે તે ગઈ. એ સમયે એક
 વાણવ્યંતરીએ તે પેટી સ્ત્રી સાથે જ ચોટાડી દીધી (અને તેને પાગલ કરી દીધી.) તેને કારણે તે
 સ્ત્રી પેટી સાથે જ જંગલમાં ભમવા લાગી. તેનાથી હવે ભૂખ સહન થતી નથી.

પેટીમાંથી લોહી બહાર ગળવાનું ચાલું થાય છે. આ જોઈને લોકો સ્ત્રીને ધિક્કારે છે કે
 “આ પોતાના પતિને મારનારી ભમ્યા કરે છે.” એટલે તેને પાછી સમજ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે
 20 તે કહે છે — “હે માતા ! આ પતિને મારનારીને ભિક્ષા આપો.” આ રીતે ઘણો કાલ પસાર
 થાય છે. એકવાર સાધ્વીજીઓના પગમાં પડતા તે સ્ત્રીથી તે પેટી છૂટી પડે છે. તે સ્ત્રી દીક્ષા
 લે છે. (જે રીતે આ સ્ત્રીએ સાધ્વીજીઓ પાસે પોતાના પાપની ગહા કરી) એ જ પ્રમાણે જે
 દુશ્ચરિત છે તેની (બીજાઓએ પણ) ગહા કરવી જોઈએ. ॥૭॥

❖ શુદ્ધિ ઉપર વસ્ત્ર અને ઔષધનું દૃષ્ટાન્ત ❖

25 હવે શુદ્ધિ ઉપર વસ્ત્ર અને ઔષધનું દૃષ્ટાન્ત જણાવે છે. તેમાં પ્રથમ વસ્ત્રનું દૃષ્ટાન્ત કહે

६८. विभेषि रात्रौ तरसि नर्मदाम् । कुतीर्थानि च जानासि, अक्षिच्छादनानि च ॥१॥ तथा भण्यते—किं
 करोमि ?, त्वादृशा मां नेच्छन्ति, सा तमुपचरति, भणति—मामिच्छेति, स भणति—कथमुपाध्यायस्य पुरतः
 स्थास्यामीति ?, तथा चिन्तितं—मारयाम्येनमध्यापकं तदा ममैष भर्ता भविष्यतीति मारितः, पेटिका (मञ्जूषा)
 यां क्षिप्त्वाऽटव्यामुज्झितुमारब्धा, व्यन्तर्यां स्तम्भिता, अटव्यां भ्रमितुमारब्धा, क्षुधं न शक्नोत्यध्यासितुं,
 30 तत्तस्य रुधिरं गिलत्युपरि, लोकेन हील्यते—पतिमारिका हिण्डते इति, तस्याः पुनरावृत्तिर्जाता, तदा सा
 भणति—दत्ताम्बाः ! पतिमारिकायै । भिक्षामिति, एवं बहुः कालो गतः, अन्यदा साध्वीनां पादयोः पतन्त्याः
 पतिता पेटिका, प्रव्रजिता, गर्हयितव्यं एवं यदुश्चरितं । इदानीं शुद्धौ वस्त्रागदौ द्वौ

દિઢતા, તંત્ય વત્યદિઢંતો-રાયગિહે સેણિઓ રાયા, તેણ યોમજુગલં પિલ્લેવગસસ સમપ્પિયં, કોમુદિયવારો ય વટ્ટુ, તેણ દોણં ભજ્જાણં અણુચરંતેણ દિણ્ણં, સેણિઓ અભઓ ય કોમુદીએ પચ્છણં હિંદંતિ, દિઢં, તંબોલેણ સિત્તં, આગયાઓ, રયગેણ અંબાડિયાઓ, તેણ યારેણ સોહિયાણિ, ગોસે આણાવિયાણિ, સબ્ભાવં પુચ્છિણ કહિયં રયણ, એસ દવ્વવિસોહી, એવં સાહુણાવિ અહીણકાલમાયરિયસસ આલોણ્યવ્વં, તેણ વિસોહી કાયવ્વત્તિ, અગઓ જહા 5
ણમોવ્કારે, એવં સાહુણાડવિ પિંદાડગણ અતિચારવિસં ઓસારેયવ્વં, એસા વિસુદ્ધી ॥૧૨૪૩॥

ઉક્તાન્યેકાર્થિકાનિ, સામ્પ્રતં પ્રત્યહં યથા શ્રમણેનેયં કર્તવ્યા, તથા માલાકારદૃષ્ટાન્તં ચેતસિ નિધાય પ્રતિપાદયન્નાહ-

આલોવણમાલુંચન વિયડીકરણં ચ ભાવસોહી ય ।

આલોડ્યંમિ આરાહણા અણાલોડ્ઢે ભયણા ॥૧૨૪૪॥

10

વ્યાખ્યા-અવલોચનમ્ આલુચ્છનં વિકટીકરણં ચ ભાવશુદ્ધિશ્ચ, યથેહ કશ્ચિન્નિપુણો

છે - રાજગૃહમાં શ્રેણિકરાજા હતો. તેણે બે સુતરાઉ વસ્ત્રો ધોબીને આપ્યા. એ સમયે ત્યાં કૌમુદીઉત્સવ ચાલી રહ્યો હોય છે. તે વસ્ત્રો ધોબીએ પોતાની બે પત્નીઓને આપ્યા. શ્રેણિક અને અભય ગુપ્તવેશે કૌમુદીમાં ફરે છે. તેઓએ પોતાના વસ્ત્રો આ સ્ત્રીઓ પાસે જોયા. તેથી (સંકેત માટે) શ્રેણિકે તે વસ્ત્ર ઉપર પાનની પિયકારી મારી. 15

બંને સ્ત્રીઓ ઘરે આવી. પાનની પિયકારી જોઈને ધોબીએ બંનેને ઠપકો આપ્યો. ક્ષારવડે બંને વસ્ત્રો શુદ્ધ કર્યા અને બીજા દિવસે સવારે ધોબી વસ્ત્રો લઈને રાજા પાસે આવ્યો. હકીકત પૂછતા ધોબીએ સાચી વાત કહી. અહીં ક્ષારવડે જે વસ્ત્રો શુદ્ધ કર્યા તે દ્રવ્યશુદ્ધિ જાણવી. આ જ પ્રમાણે સાધુએ પણ તરત જ આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી જોઈએ અને તેના દ્વારા શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ઔષધનું દૃષ્ટાન્ત પૂર્વે નમસ્કારનિયુક્તિમાં (ગા.૮૪૪માં) કહ્યા પ્રમાણે જાણવું. 20
આ પ્રમાણે સાધુએ પણ નિંદારૂપ ઔષધવડે અતિચારરૂપવિષને દૂર કરવું જોઈએ. આ વિશુદ્ધિ કહી.

અવતરણિકા :- પ્રતિક્રમણશબ્દના એકાર્થિક નામો કહ્યા. હવે સાધુએ રોજે રોજ જે રીતે આ શુદ્ધિ કર્તવ્ય છે તે રીતે માણીના દૃષ્ટાન્તને મનમાં રાખીને પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- અવલોચન, આલુંચન, પ્રગટીકરણ અને ભાવશુદ્ધિ. આલોચના કરવામાં આરાધના છે. અનાલોચનામાં વિકલ્પ જાણવો. 25

ટીકાર્થ :- અવલોચન, આલુંચન, પ્રગટીકરણ અને ભાવશુદ્ધિ. (આ બધું કેવી રીતે

૬૧. દૃષ્ટાન્તૌ, તત્ર વસ્ત્રદૃષ્ટાન્તઃ-રાજગૃહે શ્રેણિકો રાજા, તેન ક્ષૌમયુગલં રજકાય સમર્પિતં, કૌમુદીમહશ્ચ વર્તતે, તેન દ્વયોર્ભાર્યયોરનુચરતા દત્તં, શ્રેણિકોઽભયશ્ચ કૌમુદ્યાં પ્રચ્છન્નં હિણ્ડેતે, દૃષ્ટં, તામ્બૂલેન સિત્તં, આગતે, રજકેણ નિર્ભર્તિસતે, તેન ક્ષારેણ શોધિતે, પ્રત્યૂષે આનાયિતે, સદ્ભાવઃ પૂષ્પેન કથિતઃ રજકેન, એષા દ્રવ્યવિશુદ્ધિઃ, એવં સાધુનાડ્યહીનકાલમાચાર્યાચાલોચયિતવ્યં તેન વિશુદ્ધિઃ કર્તવ્યેતિ, અગદો યથા 30
નમસ્કારે, એવં સાધુનાડપિ નિન્દાડગદેનાતિચારવિષમપસારયિતવ્યમ્ । એષા વિશુદ્ધિઃ ॥ * રયગસસ-પ્ર૦ ।

માલાકારઃ સ્વસ્યારામસ્ય સદા દ્વિસન્ધ્યમવલોકનં કરોતિ, કિં કુસુમાનિ સન્તિ ? ઉત નેતિ, દૃષ્ટ્વા તેષામાલુચ્છનં કરોતિ, ગ્રહણમિત્યર્થઃ, તતો વિકટીકરણં, વિકસિતમુકુલિતાર્દ્ધમુકુલિતાનાં ભેદેન વિભજનમિત્યર્થઃ, ચશબ્દાત્પશ્ચાદ્ગ્રન્થનં કરોતિ, તતો ગ્રાહકા ગૃહ્ણન્તિ, તત્તોઽસ્યાભિલષિતાર્થલાભો ભવતિ, શુદ્ધિશ્ચ ચિત્તપ્રસાદલક્ષણા, અસ્યા એવ વિવક્ષિતત્વાદ્, અન્યસ્તુ વિપરીતકારી

5 માલાકારસ્તસ્ય ન ભવતિ, એવં સાધુરપિ કૃતોપધિપ્રત્યુપેક્ષણાદિવ્યાપારઃ ઉચ્ચારાદિભૂમીઃ પ્રત્યુપેક્ષ્ય વ્યાપારરહિતઃ કાયોત્સર્ગસ્થોઽનુપ્રેક્ષતે સૂત્રં, ગુરૌ તુ સ્થિતે દૈવસિકાવશ્યકસ્ય મુખવન્નિકાપ્રત્યુપેક્ષણાદેઃ કાયોત્સર્ગાન્તસ્યાવલોકનં કરોતિ, પશ્ચાદાલુચ્છનં સ્પષ્ટબુદ્ધ્યાઽપરાધગ્રહણં, તતો વિકટીકરણં ગુરુલઘૂનામપરાધાનાં વિભજનં, ચશબ્દાદાલોચનાપ્રતિસેવનાઽનુલોમેન ગ્રન્થનં,

- થાય ? તે દષ્ટાન્તવડે જણાવે છે.) જેમ કોઈક નિપુણ માળી પોતાના બગીચામાં સવાર-સાંજ બે
 10 સમય નજર રાખ્યા કરે છે કે પુષ્પો છે કે નહીં ? (તે અવલોકન જાણવું.) જોયા પછી તે પષ્પોને ગ્રહણ કરે છે. (તે આલુંચન જાણવું.) ત્યાર પછી વિકટીકરણ એટલે કે ખીલેલા, નહીં ખીલેલા અને અર્ધ ખીલેલા પુષ્પોનો વિભાગ કરે છે. ‘ચ’ શબ્દથી ગુંથન કરે છે. ત્યાર પછી ગ્રાહકો તે પુષ્પોની માળાને ગ્રહણ કરે છે. જેથી માળીને ઈચ્છિત એવા અર્થનો=પૈસા વિગેરેનો લાભ થાય છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતારૂપ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં ચિત્તપ્રસન્નતા જ શુદ્ધિરૂપે વિવક્ષા
 15 કરાયેલી હોવાથી શુદ્ધિ તરીકે ચિત્તપ્રસન્નતા કહી છે.

- પરંતુ જે ઉપરોક્તવિધિથી વિપરીતકારી એવો માળી હોય તેને ઈષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ કે શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. એ પ્રમાણે સાધુ પણ ઉપધિની પ્રત્યુપેક્ષણા વિગેરે વ્યાપારને કરી લીધા બાદ (સાંજે) વડીનીતિ વિગેરે માટેની ભૂમિને જોયા બાદ વ્યાપારથી રહિત થયેલી છતો (જ્યાં સુધી ગુરુ ન આવે ત્યાં સુધી) કાયોત્સર્ગમાં રહેલો સૂત્રની અનુપ્રેક્ષા કરે. દૈવસિક પ્રતિક્રમણ માટે
 20 જ્યારે ગુરુ હાજર થાય ત્યારે મુહપત્તિના પડિલેહણ વિગેરેનું કાયોત્સર્ગની અંદર અવલોકન કરે. (અર્થાત્ કાઉસસગમાં પડિલેહણ વિગેરે સંબંધી અતિચારો વિચારે.) પછી આલુંચન એટલે કે સ્પષ્ટબુદ્ધિથી અપરાધોનું ગ્રહણ (અર્થાત્ સ્પષ્ટ રીતે અપરાધોની ધારણા કરી લે. ટૂંકમાં અવલોકન કરે એટલે દિવસસંબંધી ક્યાં ક્યાં ક્યા ક્યા અતિચારો સેવાયા છે ? તે જાણી લે. પછી સ્પષ્ટ રીતે એની ધારણા કરી લે. તે આલુંચન કહેવાય છે.)

- 25 ત્યાર બાદ વિકટીકરણ એટલે કે નાના-મોટા અપરાધોનું વિભાગીકરણ કરે. ‘ચ’ શબ્દથી આલોચના અથવા પ્રતિસેવનાના ક્રમથી (એટલે કે જેમાં સૌથી ઓછું પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તે અપરાધની આલોચના પ્રથમ કરે, ત્યાર બાદ જેમાં તેના કરતા વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તે અપરાધની આલોચના બીજા ક્રમે કરે, ત્યારબાદ જેમાં વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હોય તે અપરાધની આલોચના ત્રીજા ક્રમે કરે. આ રીતે પ્રાયશ્ચિત્તના અનુસારે ક્રમશઃ અપરાધોની
 30 ગોઠવણી કરવી તે આલોચનાક્રમ. અથવા દિવસમાં સૌ પ્રથમ જે અતિચાર સેવ્યો હોય તેની પહેલા આલોચના કરે. ત્યાર પછી જે સેવાયો હોય તે બીજા ક્રમે, તેના પછી જે સેવાયો તે ત્રીજા ક્રમે. આ રીતે પ્રતિસેવનાના ક્રમે અપરાધોને ગોઠવવા તે પ્રતિસેવનાક્રમ કહેવાય. આમ,

તતો યથાક્રમં ગુરોર્નિવેદનં કરોતિ, एवं कुर्वतो भावशुद्धिरुपजायते, औदयिकभावात् क्षાયોपશમિકપ્રાप्तिरित्यर्थः, इत्थमुक्तेन प्रकारेण 'आलोचिते' गुरोरपराधजाले निवेदिते 'आराधना' मोक्षमार्गाखण्डना भवति, 'अनालोचिते' अनिवेदिते 'भजना' विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, तत्रेत्थं भवति—

“^{७०}आलोयणापरिणओ सम्मं संपडिओ गुरुसगासं ।

5

जइ अंतरावि कालं करिज्ज आराहओ तहवि ॥१॥”

एवं तु न भवति—

“^{७१}इङ्गीए गारवेणं बहुस्सुयमएण वावि दुच्चरियं ।

जो ण कहेइ गुरूणं न हु सो आराहओ भणिओ ॥१॥”

त्ति गाथार्थः ॥१२४४॥

10

इत्थं चालોचनादिप्रकारेणોમયકાલં નિયમત એવ પ્રથમચરમતીર્થકરતીર્થે સાતિચારેણ નિરતિચારેણ વા સાધુના શુદ્ધિઃ કર્તવ્યા, મધ્યમતીર્થકરતીર્થેષુ પુનર્નૈવં, કિન્ત્વતિચારવત એવ શુદ્ધિઃ ક્રિયત ઇતિ, આહ ચ—

सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।

मज्झिमयाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥१२४५॥

15

આલોચના અથવા પ્રતિસેવનાના ક્રમથી) તે અપરાધોનું ગુંથન=ગોઠવણ કરે.

ત્યાર પછી ક્રમશઃ ગુરુને નિવેદન કરે. આ પ્રમાણે કરતા સાધુને ભાવશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્થાત્ ઔદયિકભાવથી ક્ષાયોપશમિકભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે કહેવાયેલા પ્રકારવડે ગુરુને અપરાધોનો સમૂહ કહેવાથી મોક્ષમાર્ગની અખંડનારૂપ આરાધના થાય છે. પરંતુ જો અપરાધોને કહેવામાં ન આવે તો ભજના=વિકલ્પ જણવો, અર્થાત્ ક્યારેક આરાધના થાય, ક્યારેક ન થાય. એટલે કે જો પોતે આલોચના કરવાના ભાવ સાથે ગુરુ પાસે આલોચના કરવા જતો હોય અને વચ્ચે જ કાલ કરે તો પણ તે જીવ આરાધક કહેવાય છે. પરંતુ જો ઋદ્ધિગારવથી કે બહુશ્રુતતાના અહંકારથી જે સાધુ પોતાના અપરાધો ગુરુને કહેતો નથી. તે સાધુ આરાધક કહેવાતો નથી. ॥૧૧॥” ॥૧૨૪૪॥

20

આ પ્રમાણે આલોચનાદિપ્રકારવડે સવાર-સાંજ નિયમથી જ પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં સાતિયાર કે નિરતિયાર એવા સાધુએ શુદ્ધિ કરવા યોગ્ય છે, જ્યારે મધ્યમતીર્થકરના તીર્થમાં નિયમથી ઉભયકાલ શુદ્ધિ કરવી જ પડે એવું નથી. પરંતુ જ્યારે અતિયાર સેવાયો હોય ત્યારે જ તે અતિયારવાળા સાધુએ જ શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. કહ્યું છે ⇨

25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

૭૦. આલોચનાપરિણતઃ સમ્યક્ સંપ્રસ્થિતો ગુરુસંકાશમ્ । યદ્યન્તરાડપિ કાલં કુર્યાદારાધકસ્તથાપિ ॥૧॥

30

૭૧. ઋદ્ધ્યા ગૌરવેણ બહુશ્રુતમદેન વાડપિ દુશ્ચરિતમ્ । યો ન કથયતિ ગુરુભ્યો નૈવ સ આરાધકો ભણિતઃ ॥૧॥

વ્યાખ્યા—સપ્રતિક્રમણો ધર્મઃ પુરિમસ્ય ચ પશ્ચિમસ્ય ચ જિનસ્ય, તત્તીર્થસાધુના ઈર્યા-પથાગતેનોચ્ચારાદિવિવેકે ઉભયકાલં ચાપરાધો ભવતુ મા વા નિયમતઃ પ્રતિક્રાન્તવ્યં, શઠત્વા-ત્પ્રમાદબહુલત્વાચ્ચ, એતેષ્વેવ સ્થાનેષુ ‘મધ્યમાનાં જિનાનામ્’ અજિતાદીનાં પાર્શ્વપર્યન્તાનાં ‘કારણજાતે’ અપરાધ એવોત્પન્ને સતિ પ્રતિક્રમણં ભવતિ, અશઠત્વાત્પ્રમાદરહિતત્વાચ્ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪૫॥

તથા ચાહ ગ્રન્થકારઃ—

જો જાહે આવત્રો સાહૂ અન્નયરયંમિ ઠાળંમિ ।

સો તાહે પડિવ્કમઈ મજ્ઝિમયાણં જિણવરાણં ॥૧૨૪૬॥

વ્યાખ્યા—‘યઃ’ સાધુરિતિ યોગઃ ‘યદા’ યસ્મિન્ કાલે પૂર્વાહ્નાદૌ ‘આપન્નઃ’ પ્રાપ્તઃ ‘અન્યતરસ્મિન્ સ્થાને’ પ્રાણાતિપાતાદૌ સ તદૈવ તસ્ય સ્થાનસ્ય, એકાક્યેવ ગુરુપ્રત્યક્ષં વા પ્રતિક્રામતિ મધ્યમાનાં જિનવરાણામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪૬॥

આહ—કિમયમેવં ભેદઃ પ્રતિક્રમણકૃતઃ ? આહોશ્વિદન્યોઽપ્યસ્તિ ?, અસ્તીત્યાહ, યતઃ—

બાવીસં તિત્થયરા સામાઙ્ગ્યસંજમં ઉવડસંતિ ।

છઠોવદ્ધાવણયં પુણં વયન્તિ ઉસમ્મો ય વીરો ય ॥૧૨૪૭॥

15 ટીકાર્થ :- પહેલા અને છેલ્લા જિનનો ધર્મ પ્રતિક્રમણસહિતનો છે, કારણ કે તેમના તીર્થના સાધુએ વડીનીતિ વિગેરેનો ત્યાગ કર્યા પછી ઈર્ષ્યાપથથી આવીને (એટલે કે ઉપાશ્રયે પાછા આવીને) અપરાધ થયો હોય કે ન થયો હોય ઉભયકાલ નિયમથી પ્રતિક્રમણ કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે કાળની જીવો માયાવી અને પ્રમાદબહુલ છે. જ્યારે વડીનીતિ વિગેરેનો ત્યાગ કરવો વિગેરે સ્થાનોમાં અજિતનાથથી લઈને પાર્શ્વનાથ સુધીના તીર્થના સાધુઓથી જો કોઈ અપરાધ સેવાયો હોય 20 તો જ તેઓને પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે, કારણ કે તેઓ નિર્માયાવી અને પ્રમાદરહિત છે. ॥૧૨૪૫॥

અવતરણિકા :- આ જ વાત ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25 ટીકાર્થ :- જે સાધુ જે પૂર્વાહ્ન વિગેરે કાલમાં પ્રાણાતિપાતાદિમાંના કોઈ સ્થાનને પામ્યો. (અર્થાત્ જે સાધુને જે કાળે પ્રાણાતિપાતાદિ કોઈ અતિચાર લાગ્યો.) ત્યારે જ તે સાધુ તે સ્થાનનું એકલો જ અથવા ગુરુ સમક્ષ પ્રતિક્રમણ કરે છે. (કોના તીર્થમાં આવું સમજવું ?) મધ્યમજિનેશ્વરોના તીર્થમાં (આવું સમજવું.) ॥૧૨૪૬॥

અવતરણિકા :- શંકા : પ્રતિક્રમણવડે કરાયેલો ભેદ જ જાણવો ? (અર્થાત્ પહેલા-છેલ્લા અને મધ્યમજિનોના તીર્થમાં માત્ર પ્રતિક્રમણમાં જ ભેદ છે ?) કે કોઈ બીજા પ્રકારનો ભેદ પણ 30 છે ? સમાધાન : બીજી બાબતમાં પણ ભેદ છે, કારણ કે ⇨

ગાથાર્થ :- વચલા બાવીસ તીર્થકરો સામાયિકસંયમને કહે છે. જ્યારે ઋષભ અને વીર છેદોપસ્થાપનીયસંયમને કહે છે.

વ્યાખ્યા—‘દ્વાવિંશતિસ્તીર્થકરા’ મધ્યમા: સામાયિકં સંયમમુપદિશન્તિ, યદૈવ સામાયિક-
મુચ્ચાર્યંતે તદૈવ વ્રતેષુ સ્થાપ્યંતે, છેદોપસ્થાપનિકં વદત: ઋષભશ્ચ વીરશ્ચ, એતદુક્તં ભવતિ—
પ્રથમતીર્થઙ્કરચરમતીર્થકરતીર્થેષુ હિ પ્રવ્રજિતમાત્ર: સામાયિકસંયત્તો ભવતિ તાવદ્ યાવચ્છન્ન-
પરિજ્ઞાઽવગમ:, એવં હિ પૂર્વમાસીત્, અધુના તુ ષડ્જીવનિકાયાવગમં યાવત્ તયા પુન: સૂત્રતો-
ઽર્થતશ્ચાવગતયા સમ્યગપરાધસ્થાનાનિ પરિહરન્ વ્રતેષુ સ્થાપ્યંતે ઇત્યેવં નિરતિચાર:, સાતિચાર: 5
પુનર્મૂલસ્થાનં પ્રાપ્ત ઉપસ્થાપ્યંતે ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૧૨૪૭॥ અયં ચ વિશેષ:—“આચેલુવ્કોદેસિય
સિજ્જાતરરાયપિંડકિંકમ્મે । વયજિંદુપડિક્કમણે માસં પજ્જોસવળકમ્મે ॥૧॥” એતદ્ગાથા-
નુસારતોઽવસેય:, ઇયં ચ સામાયિકે વ્યાખ્યાતૈવેતિ ગતં પ્રાસંગિકમ્ ।

અધુના યદુક્તં ‘સપ્રતિક્રમણો ધર્મ’ ઇત્યાદિ, તત્પ્રતિક્રમણં દૈવસિકાદિભેદેન નિરૂપયન્નાહ—

ટીકાર્થ :- મધ્યમ બાવીસ તીર્થકરો સામાયિકરૂપ સંયમનો ઉપદેશ આપે છે, અર્થાત્ જ્યારે 10
સામાયિક ઉચ્ચરાવે છે ત્યારે જ વ્રતોમાં સ્થાપિત કરે છે જ્યારે ઋષભ અને વીર છેદોપસ્થાપનિક-
રૂપ સંયમને કહે છે, અર્થાત્ પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં દીક્ષા થયા બાદ જ્યાં સુધી
આચારાંગસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનનો શાસ્ત્રપરિજ્ઞાનામનો પ્રથમ ઉદ્દેશો ભણી ન લે ત્યાં સુધી તે
સાધુ સામાયિકસંયમવાળો કહેવાય છે. આ પૂર્વની વ્યવસ્થા હતી. અત્યારે દશવૈકાલિકના
ષડ્જીવનિકાયાવગમના ચોથા અધ્યયન સુધી ભણે, ત્યાં સુધી તે સાધુ સામાયિકસંયત્ કહેવાય છે. 15
સૂત્ર અને અર્થથી ભણાવેલ ષડ્જીવનિકાયવગે સમ્યગ્ રીતે અપરાધ સ્થાનોને છોડતો વ્રતોમાં
સ્થાપિત કરાય છે (એટલે કે વડીદીક્ષા થાય છે.) આ પ્રમાણે નિરતિચાર સંયમવાળો કહેવાય
છે. (અર્થાત્ આ જે વડીદીક્ષા થાય છે તે છેદોપસ્થાપનીયસંયમ કહેવાય છે. તેના સાતિચાર
અને નિરતિચાર બે પ્રકાર પડે છે. તેમાં આ નિરતિચાર છેદોપસ્થાપનીયસંયમ કહ્યું.) સાતિચાર
તે કહેવાય છે કે જેમાં મૂલસ્થાનને પ્રાપ્ત સાધુ વ્રતોમાં સ્થપાય છે. (અર્થાત્ મૂલપ્રાયશ્ચિત્ત જેમાં 20
આવતું હોય તેવો અપરાધ જેણે સેવ્યો હોય અને તેને કારણે તે સાધુને મૂલપ્રાયશ્ચિત્ત=ફરીથી
દીક્ષા આપવાનું આવ્યું હોય એવા સાધુને જે ફરીથી વ્રતો ઉચ્ચરાવાય છે તે સાતિચાર
છેદોપસ્થાપનીયસંયમ કહેવાય છે.) ॥૧૨૪૭॥

આ સિવાય બંને તીર્થોમાં આટલો ભેદ — “આચેલક્ય, ઔદેશિક, શય્યાતર અને રાજપિંડ,
કૃતિકર્મ, વ્રત, જયેષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, માસકલ્પ અને પર્યુષણકલ્પ ॥૧॥” આ ગાથાના અનુસારે 25
જાણવો. આ ગાથા સામાયિકાધ્યયન(ભાગ-૧ ગા. -૧૧૪-૧૧૫)માં કહેવાઈ ગઈ છે. પ્રાસંગિક
અર્થ પૂર્ણ થઈ.

અવતરણિકા :- હવે પ્રતિક્રમણસહિતનો ધર્મ... વિગેરે પૂર્વે (ગા.૧૨૪૫માં) જે કહ્યું તે
પ્રતિક્રમણને દૈવસિકાદિભેદોથી નિરૂપણ કરતા કહે છે ⇨

પડિકમણં દેસિય રાઙયં ચ ઇત્તરિયમાવકહિયં ચ ।

પક્વિચ્ચાઝમ્માસિય સંવચ્છર ઉત્તિમદ્દે ય ॥૧૨૪૮॥

- વ્યાખ્યા—‘પ્રતિક્રમણં’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ, ‘દૈવસિકં’ દિવસનિર્વૃત્તં ‘રાત્રિકં’ રજનિ-
નિર્વૃત્તમ્, ઇત્વરં તુ-અલ્પકાલિકં દૈવસિકાદ્યેવ ‘યાવત્કથિકં’ યાવજ્જીવિકં વ્રતાદિલક્ષણં
5 ‘પાક્ષિકં’ પક્ષાતિચારનિર્વૃત્તમ્, આહ-દૈવસિકેનૈવ શોધિતે સત્યાત્મનિ પાક્ષિકાદિ કિમર્થમ્ ?,
ઉચ્યતે, ગૃહદૃષ્ટાન્તોઽત્ર-‘જેહં ગેહં પઙ્કલિયહંપિ સોહિયં તહવિ પક્વસંધીએ । સોહિજ્જહં સવિસેસં
એવં ઇહંપિ ણાયવ્વં ॥૧૧॥’ એવં ચાતુર્માસિકં સાંવત્સરિકમ્, એતાનિ હિ પ્રતીતાન્યેવ, ‘ઉત્તમાર્થે
ચ’ ભક્તપ્રત્યાખ્યાને પ્રતિક્રમણં ભવતિ, નિવૃત્તિરૂપત્વાત્તસ્યેતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૧૨૪૮॥

સામ્પ્રતં યાવત્કથિકં પ્રતિક્રમણમુપદર્શયન્નાહ-

- 10 પંચ ય મહવ્વયાઈ રાઈછઙ્કાઈ ચાઝામો ય ।

ભક્તપરિણા ય તહા દુળંપિ ચ આવકહિયાઈ ॥૧૨૪૯॥

વ્યાખ્યા-પંચ મહાવ્રતાનિ-પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિલક્ષણાનિ ‘રાઈછઙ્કાઈ’ તિ ઉપલક્ષણત્વાદ

ગાથાર્થ :- દૈવસિક, રાત્રિક, ઈત્વરિક, યાવત્કથિક, પાક્ષિક, ચાઉમાસિક, સાંવત્સરિક અને
અનશનસમયે, આટલા પ્રતિક્રમણના ભેદ છે.

- 15 ટીકાર્થ :- પૂર્વે નિરૂપિતશબ્દાર્થવાળું પ્રતિક્રમણ (હવે જણાવતા ભેદોવાળું જાણવું.) દિવસે
થાય તે દૈવસિક, રાત્રિએ થનારું રાત્રિક, દૈવસિકાદિ જ ઈત્વર એટલે કે અલ્પકાલિક જાણવું,
વ્રતાદિ યાવત્કથિક જાણવું, પખવાડિયાના અતિચારોની શુદ્ધિ માટે થનારું પાક્ષિક જાણવું.

શંકા : દૈવસિક વિગેરે પ્રતિક્રમણોથી જ આત્મા શુદ્ધ થઈ જાય છે તો પાક્ષિક વિગેરે શા
માટે કરવાની જરૂર છે ?

- 20 સમાધાન : અહીં ઘરનું દૃષ્ટાન્ત જાણવું. જેમ રોજે રોજ ઘર શુદ્ધ કરવા છતાં પક્ષની
સંધિના દિવસે (=પૂનમ/અમાસ અથવા એકમે) વિશેષથી ઘર શુદ્ધ કરાય છે, એ જ પ્રમાણે
અહીં પણ જાણવું. ॥૧૧॥ એ જ પ્રમાણે (=આ જ યુક્તિથી) ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક
પ્રતિક્રમણ પણ જાણવું. આ બંનેની વ્યાખ્યા પ્રતીત જ છે. તથા અનશન સમયે પ્રતિક્રમણ થાય
છે. (અર્થાત્ અનશન સ્વીકારવું એ પણ એક પ્રતિક્રમણ જ છે.) કારણ કે તે અનશન પણ
25 નિવૃત્તિરૂપ છે. ॥૧૨૪૮॥

અવતરણિકા :- હવે યાવત્કથિક પ્રતિક્રમણને દેખાડતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પંચ મહાવ્રતો, છઠ્ઠું રાત્રિભોજન તથા ચારયમ અને ભક્તપરિણા આટલું
પહેલા-છેલ્લા બંને તીર્થકરોના તીર્થમાં (તથા મધ્યમતીર્થોમાં) યાવત્કથિક જાણવું.

- ટીકાર્થ :- પ્રાણાતિપાતાદિથી નિવૃત્તિરૂપ પાંચ મહાવ્રતો અને ઉપલક્ષણથી છઠ્ઠું રાત્રિભોજન-
30 નિવૃત્તિવ્રત પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં (યાવજજીવ હોય છે એમ અન્વય જોડવો.) એ જ

૭૩. યથા ગૃહં પ્રતિદિવસમપિ શોધિતં તથાપિ પક્ષસન્ધૌ । શોધ્યતે સવિશેષમેવમિહાપિ જ્ઞાતંવ્યમ્ ॥૧॥

રાત્રિભોજનનિવૃત્તિષ્ઠાનિ પુરિમપશ્ચિમતીર્થકરયોસ્તીર્થં ઇતિ, 'ચાતુર્યામશ્ચ' નિવૃત્તિધર્મ એવ ભક્તપરિજ્ઞા
ર્ચં તથા, 'ચશબ્દાદિજ્ઞાનિમરણાદિપરિગ્રહઃ', 'દ્વયોરપિ' પુરિમપશ્ચિમયોઃ, 'ચશબ્દાદ્ મધ્યમાનાં ચ
યાવત્કથિકાન્યેતાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૪૯॥

ઇત્થં યાવત્કથિકમનેકભેદભિન્નં પ્રતિપાદિતમ્, ઇત્વરમપિ દૈવસિકાદિભેદં પ્રતિપાદિતમેવ,
પુનરપીત્વરપ્રતિપાદનાયૈવાહ—

5

ઉચ્ચારે પાસવળે છેલે સિંધાણા પડિવ્કમળં ।

આભોગમળાભોગે સહસ્સકારે પડિવ્કમળં ॥૧૨૫૦॥

વ્યાખ્યા—'ઉચ્ચારે' પુરીષે 'પ્રસ્ત્રવળે' મૂત્રે 'છેલે' શ્લેષ્મણિ 'સિંધાણા' નાસિકોદ્ભવે
શ્લેષ્મણિ વ્યુત્સૃષ્ટે સતિ સામાન્યેન પ્રતિક્રમણં ભવતિ, અયં પુનર્વિશેષઃ—'ઉચ્ચારં પાસવળં ભૂમીએ
વોસિરિત્તુ ઉવડત્તો । વોસિરિઠ્ઠણ ય તત્તો ઈરિયાવહિઠ્ઠં પડિવ્કમડ ॥૧॥ વોસિરિડ મત્તગે 10
જડ તો ન પડિવ્કમડ મત્તગં જો ડ । સાહૂ પરિડવેઈ ણિયમેળ પડિવ્કમે સો ડ ॥૨॥
છેલં સિંધાણં વાડપડિલેઈય અપ્પમજ્જિડં તહ ય । વોસિરિય પડિવ્કમઈ તં પિય મિચ્છુવ્કડં
વેઈ ॥૩॥' પ્રત્યુપેક્ષિતાદિવિધિવિવેકે તુ ન દદાતિ, તથાડડભોગેડનાભોગે સહસાત્કારે સતિ

રીતે મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થમાં નિવૃત્તિધર્મરૂપ ચાર યામો=મહાપ્રતો (યાવત્કથિક હોય છે.) એ
જ રીતે ભક્તપરિજ્ઞાનામનું અનુશંન અને 'ચ' શબ્દથી ઈંગિનિમરણ વિગેરે જાણવા. આ બધું 15
પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરોના તીર્થમાં અને 'ચ' શબ્દથી મધ્યમતીર્થોમાં યાવત્કથિક હોય છે. ॥૧૨૪૯॥

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે યાવત્કથિકપ્રતિક્રમણ અનેકભેદોવાળું પ્રતિપાદન કરાયું. ઈત્વર
એવું પ્રતિક્રમણ પણ દૈવસિક વિગેરે ભેદોવાળું પ્રતિપાદન કરી જ દીધું છે. છતાં બીજી રીતે પણ
ઈત્વરનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- વડીનીતિ, લઘુનીતિ, મુખમાંથી નીકળતા ગળફા, નાકમાંથી નીકળતો શ્લેષ્મ 20
ત્યાગ કર્યા બાદ પ્રતિક્રમણ થાય છે. આભોગ, અનાભોગ અને સહસાત્કાર જે અતિચાર સેવાયો
તેનું પ્રતિક્રમણ થાય છે.

ટીકાર્થ :- વડીનીતિ, લઘુનીતિ, મોંમાંથી નીકળતા ગળફા, નાકમાંથી નીકળતો શ્લેષ્મ
આ બધું પરઠવ્યા બાદ સામાન્યથી પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. વિશેષથી આ પ્રમાણે જાણવું —
ભૂમિને વિશે માત્રુ-સ્થંડિલ પરઠવવામાટે ઉપયુક્ત સાધુ પરઠવ્યા બાદ ઈરિયાવહી પ્રતિક્રમે છે. 25
॥૧॥ જો માત્રકમાં વોસિરાવે તો ઈરિયાવહી પ્રતિક્રમવાની જરૂર નથી. પરંતુ જે માત્રકને પરઠવે
છે તે સાધુ નિયમથી પ્રતિક્રમે છે. ॥૨॥ ખેલ અથવા સિંધાણને અપ્રતિલેખિત અને અપ્રમાણિત
ભૂમિ ઉપર વોસિરાવે તો ત્યાં પણ પ્રતિક્રમણ કરે એટલે કે મિચ્છા મિ દુક્કડં આપે. ॥૩॥ પરંતુ

૭૪. ઉચ્ચારં પ્રશ્રવળં ભૂમૌ વ્યુત્સૃષ્ટમુપયુક્તઃ । વ્યુત્સૃજ્ય ચ તત ઈર્યાપથિકી પ્રતિક્રામતિ ॥૧॥ વ્યુત્સૃજતિ
માત્રકે યદિ તદા ન પ્રતિક્રામ્યતિ માત્રકં યસ્તુ । સાધુઃ પરિષ્ણપયતિ નિયમેન પ્રતિક્રામ્યતિ સ એવ ॥૨॥ 30
શ્લેષ્માણં સિંધાણં વાડપ્રતિલિખ્યાપ્રમાર્જ્યં તથા ચ । વ્યુત્સૃજ્ય પ્રતિક્રામ્યતિ તત્રાપિ ચ મિચ્છાદુષ્કૃતં દદાતિ
॥૩॥

યોડતિચારસ્તસ્ય પ્રતિક્રમણમ્—‘આભોગે જાણંતેણ જોડઝયારો કઓ પુણો તસ્સ । જાયમ્મિવિ અણુતાવે પડિકમણેજાણયા ઝયારો ॥૧૧॥’ અનાભોગઃ, સહસાત્કારે ઇત્યંલક્ષણે—‘પુર્વિ અપાસિરુણં છૂટે પાયમિ જં પુણો પાસે । ણ ય તરઙ્ગિ ણિયત્તેડં પાયં સહસાકરણમેયં ॥૧૨॥’ અસ્મિંશ્ચ સતિ પ્રતિક્રમણમ્, અયં ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥૧૨૫૦॥

- 5 ઇદં પુનઃ પ્રાકરણિકં—‘પડિલેહેડં પમજ્જિય ભત્તં પાણં ચ વોસિરેરુણં । વસહીકચવરમેવ ડ ણિયમેણ પડિક્કમે સાહુ ॥૧૩॥ હત્થસયા આગંતું ગંતું ચ મુહુત્તં જહિં ચિટ્ઠે । પંથે વા

જો બરાબર ભૂમિ વિગેરેનું પ્રતિલેખનાદિવિધિ-પૂર્વક પરઠવે તો પ્રતિક્રમવાની જરૂર નથી એટલે કે મિચ્છા મિ દુક્કડં આપવાની જરૂર નથી. (ઈતિ દીપિકાયામ્)

- 10 તથા આભોગ, અનાભોગ અને સહસાત્કારથી જે અતિચાર સેવાયો તેનું પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. અહીં (આભોગ), અનાભોગ અને સહસાત્કારનું લક્ષણ આ પ્રમાણે જણાવું — જણાતાં જે અતિચાર સેવાય તે આભોગ, તે અતિચાર સેવાયા બદલ પશ્ચાત્તાપ થાય તો પણ પ્રતિક્રમણ (મિચ્છા મિ દુક્કડં વિગેરેરૂપ) કરવાનું હોય છે. અજણતાં જે અતિચાર સેવાય તે ઈતર=અનાભોગ જાણવો. (તેમાં પણ પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે.) ॥૧૧॥ ‘ઝયારો’ શબ્દથી અનાભોગ જાણવો.

- 15 હવે પછી બતાવાતા લક્ષણવાળા સહસાત્કારમાં પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. તે લક્ષણ આ પ્રમાણે → ચાલતી વખતે હવે પછી જ્યાં પગ મૂકવાનો છે ત્યાં બરાબર જોયા પછી એક પણ જીવ દેખાય નહીં ત્યારે તે સ્થાને પગ મૂકવા જતાં અચાનક ત્યાં કોઈ જીવ દેખાય, પરંતુ પગ પાછો ખેંચવો શક્ય ન બને એ અવસ્થા સહસાત્કાર સમજવો. (એ જ રીતે સાધુએ મુહપત્તિ વિના ન જ બોલાય આવું જાણ્યા પછી પણ સાધુ મુહપત્તિ વિના બોલે તો તે આભોગથી=જાણી જોઈને અતિચાર સેવ્યો એમ કહેવાય. કોઈ નવદીક્ષિત સાધુ કે જેણે ખબર જ નથી કે ‘મુહપત્તિ વિના બોલાય નહીં’ અને તે બોલે તો તે અનાભોગથી બોલ્યો કહેવાય. જે સાધુને ખબર છે
- 20 અને મુહપત્તિ વિના ન બોલાય તેની સંપૂર્ણ કાળજીવાળો છે. છતાં મુહપત્તિ વિના કોઈક શબ્દ, વાક્ય બોલાઈ ગયું તે સહસાત્કાર જાણવો. અનાભોગમાં ઉપયોગ ન હોય. સહસાત્કારમાં ઉપયોગ હોય.) આ સહસાત્કાર થાય ત્યારે પ્રતિક્રમણ કર્તવ્ય થાય છે. ॥૧૨૫૦॥

- 25 આ પ્રકરણસંબંધી વિશેષ વાતો આ પ્રમાણે જાણવી - (જ્યાં પરઠવવાનું હોય તે ભૂમિનું) પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન કરીને ભોજન-પાણી અને વસતિના કચરાને ત્યાં પરઠવીને નિયમથી સાધુ (ઈરિયાવહિયા વિગેરેરૂપ) પ્રતિક્રમણ કરે. ॥૧૧॥ એકસો ડગલા દૂરથી આવીને, મુહૂર્ત જેટલો કાળ રોકાવવાનું હોય કે એકસો ડગલા દૂર ગયા પછી મુહૂર્ત જેટલો કાળ રોકાવવાનું

૭૫. આભોગે જાનતા યોડતિચારઃ કૃતઃ પુનસ્તસ્ય । જાતેડપિ ચાનુતાપે પ્રતિક્રમણમજાનતેતરઃ ॥૧૧॥ ૭૬. પૂર્વમદૃષ્ટા ક્ષિપ્તે પાદે યત્ પુનઃ પશ્યેત્ । ન ચ શક્નોતિ નિવર્તિતું પાદં સહસાકરણમેતત્ ॥૧૧॥ ૭૭. પ્રતિલિચ્છ્ય પ્રમૃજ્ય ભક્તં પાનં ચ વ્યુત્સૃજ્ય । વસતિકચવરમેવ તુ નિયમેન પ્રતિક્રામ્યેત્ સાધુઃ ॥૧૧॥
- 30 હસ્તજ્ઞતાદાગત્ય ગત્વા ચ મુહૂર્તકં યત્ર તિષ્ઠેત્ । પથિ વા

વચ્ચંતો ણવિસંતરણે પઢિવ્કમણ્ ॥૨॥' ગતં પ્રતિક્રમણદ્વારમ્,

અધુના પ્રતિક્રાન્તવ્યમુચ્યતે, તત્પુનરોઘતઃ પશ્ચથા ભવતીતિ, આહ ચ નિર્યુક્તિકારઃ-

મિચ્છન્તપઢિવ્કમણં તદેવ અસંસંજમે પઢિવ્કમણં ।

કસાયાણ પઢિવ્કમણં જોગાણ ચ અપ્પસત્થાણં ॥૧૨૫૧॥

સંસારપઢિવ્કમણં ચઙ્ગિહં હોઙ્ગ આણુપુવ્વીએ ।

ભાવપઢિવ્કમણં પુણ તિવિહં તિવિહેણ નેયવ્વં ॥૧૨૫૨॥

વ્યાખ્યા-મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મપુદ્ગલસાચિવ્યવિશેષાદાત્મપરિણામો મિથ્યાત્વં તસ્ય પ્રતિક્રમણં તત્પ્રતિક્રાન્તવ્યં વર્તતે, યદાભોગનાભોગસહસાત્કારૈર્મિથ્યાત્વં ગતસ્તત્પ્રતિક્રાન્તવ્યમિત્યર્થઃ, તથૈવ 'અસંયમે' અસંયમવિષયે પ્રતિક્રમણમ્, અસંયમઃ-પ્રાણાતિપાતાદિલક્ષણઃ પ્રતિક્રાન્તવ્યો વર્તતે, 'કષાયાણાં' પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થાનાં ક્રોધાદીનાં પ્રતિક્રમણં, કષાયાઃ પ્રતિક્રાન્તવ્યાઃ, 10 'યોગાનાં ચ' મનોવાંકકાયલક્ષણાનામ્ 'અપ્રશસ્તાનામ્' અશોભનાનાં પ્રતિક્રમણં, તે ચ પ્રતિક્રાન્તવ્યા इति ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૧॥ સંસરણં સંસારઃ-તિર્યગ્નરનારકામરભવાનુભૂતિલક્ષણસ્તસ્ય પ્રતિક્રમણં 'ચતુર્વિધં' ચતુષ્પ્રકારં ભવતિ 'આનુપૂર્વ્યા' પરિપાટ્યા, એતદુક્તં ભવતિ-નારકાયુષો યે હેતવો મહારમ્ભાદયસ્તેષ્વાભોગાનાભોગસહસાત્કારૈર્યદ્વર્તિતમન્યથા વા પ્રરૂપિતં તસ્ય પ્રતિક્રાન્તવ્યમ્,

હોય ત્યારે સાધુ પ્રતિક્રમણ કરે. અથવા વિહારમાં જતા વચ્ચે નદી ઉતર્યા બાદ સાધુ પ્રતિક્રમણ કરે છે. ॥૨॥ પ્રતિક્રમણદ્વાર પૂર્ણ થયું. 15

અવતરણિકા :- હવે પ્રતિક્રાન્તવ્ય કહેવાય છે. તે સામાન્યથી પાંચ પ્રકારે છે. આ જ વાત નિર્યુક્તિકાર કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- મિથ્યાત્વનું, અસંયમનું, કષાયોનું, અપ્રશસ્ત એવા યોગોનું અને સંસારનું પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે. સંસારનું પ્રતિક્રમણ ક્રમશઃ ચાર પ્રકારનું છે. ભાવપ્રતિક્રમણ ત્રિવિધં 20 ત્રિવિધેન જાણવા યોગ્ય છે.

ટીકાર્થ :- મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મપુદ્ગલના સહાયવિશેષથી ઉત્પન્ન થતો આત્મપરિણામ તે મિથ્યાત્વ છે. તેનું પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે માટે તે મિથ્યાત્વ એ પ્રતિક્રાન્તવ્ય તરીકે છે, અર્થાત્ જીવ આભોગ-અનાભોગ અને સહસાત્કારે જે મિથ્યાત્વને પામ્યો છે તે પ્રતિક્રાન્તવ્ય જાણવું. એ જ પ્રમાણે અસંયમરૂપ વિષયમાં પ્રતિક્રમણ છે, અર્થાત્ પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ અસંયમ 25 તે પ્રતિક્રાન્તવ્ય છે. પૂર્વે જેનો શબ્દાર્થ જણાવી દીધો છે એવા કષાયોનું એટલે કે ક્રોધાદિનું પ્રતિક્રમણ જાણવું, અર્થાત્ કષાયો પ્રતિક્રાન્તવ્ય તરીકે છે. અશોભન એવા મન, વચન અને કાયારૂપ યોગોનું પ્રતિક્રમણ હોય છે, અર્થાત્ તે યોગો એ પ્રતિક્રાન્તવ્ય જાણવા. ॥૧૨૫૧॥

તિર્યચ, નર, નારક અને દેવોના ભવની અનુભૂતિરૂપ સંસારનું પ્રતિક્રમણ ક્રમશઃ ચાર પ્રકારે થાય છે, અર્થાત્ નરકાયુષ્યના કારણભૂત એવા જે મહારંભ વિગેરે છે, તેઓને વિશે 30 આભોગ, અનાભોગ કે સહસાત્કારથી જે વર્તેલું હોય એટલે કે મહારંભાદિનું આચરણ કર્યું હોય

- એવં તિર્યગ્નરામરેષ્વપિ વિભાષા, નવરં શુભનરામરાયુર્હેતુભ્યો માયાદ્યનાસેવનાદિલક્ષણેભ્યો નિરાશંસેનૈવાપવર્ગાભિલાષિણાઽપિ ન પ્રતિક્રાન્તવ્યં, 'ભાવપડિક્કમણં પુણ તિવિહં તિવિહેણ ણેયવ્વં' તત્તેતદનન્તરોદિતં ભાવપ્રતિક્રમણં પુનસ્ત્રિવિધં ત્રિવિધેનૈવ નેતવ્યં, પુનઃશબ્દસ્યૈવકારાર્થત્વાત્, એતદુક્તં ભવતિ—'મિચ્છતાઙ્ગં ન ગચ્છેઙ્ગં ણ ય ગચ્છવેઙ્ગં ણાણુજાણઈ' । જં મણવઙ્કારેહિં તં
- 5 ભણિયં ભાવપડિક્કમણં ॥૧૧॥ 'મનસા ન ગચ્છતિ' ન ચિન્તયતિ યથા શોભનઃ શાક્યાદિધર્મઃ, વાચા નાભિધત્તે, કાયેન ન તૈઃ સહ નિષ્પ્રયોજનં સંસર્ગં કરોતિ, તથા "ન ય ગચ્છવેઙ્ગં" મનસા ન ચિન્તયતિ—કથમેષ તત્ત્વનિકાદિઃ સ્યાત્ ? , વાચા ન પ્રવર્તયતિ યથા તત્ત્વનિકાદિર્ભવ, કાયેન ન તત્ત્વનિકાદીનામર્પયતિ, 'ણાણુજાણઈ' કશ્ચિત્તત્ત્વનિકાદિર્ભવતિ ન તં મનસાઽનુમોદયતિ તૂષ્ણીં વાઽઽસ્તે, વાચા ન સુઘ્વારવ્ધ્યં કૃતં વેતિ ભણતિ, કાયેન ન નલ્લક્ષણેટિકાદિ પ્રયચ્છતિ,
- 10 એવમસંયમાદિષ્વપિ વિભાષા કાર્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૨॥

અથવા વિપરીત રીતે તેની પ્રરૂપણા કરી હોય તેનું પ્રતિક્રમણ કરવા યોગ્ય છે. આ જ પ્રમાણે તિર્યચ, નર, દેવોમાં પણ વર્ણન કરવું.

- (શંકા : જો ચારે ગતિના આયુર્બંધના કારણોનું પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય તો માયા વિગેરે ન કરવા=અમાયા વિગેરે એ મનુષ્યાયુષ્ય અને દેવાયુષ્યના બંધનું કારણ છે. તેથી તમારા કહેવા
- 15 પ્રમાણે માયા વિગેરેના અનાસેવનનું=અમાયા વિગેરેનું પણ પ્રતિક્રમણ કરવાની આપત્તિ આવશે. આવી શંકાનું સમાધાન આપે છે કે —)

“પાછીના ભવમાં મને ચકવર્તીના ભોગો કે ઇન્દ્રજલ્દિ પ્રાપ્ત થાઓ” આવી કોઈ પણ પ્રકારની આશંસા વિના સેવાતા માયાદિના અનાસેવનાદિરૂપ શુભ નર-દેવાયુર્બંધના કારણોનું મોક્ષના અભિલાષી જીવે પણ પ્રતિક્રમણ કરવાની જરૂર નથી.

- 20 હમણાં જ (ગા. ૧૨૪૪ વિગેરેમાં) જેનું વર્ણન કર્યું તે ભાવપ્રતિક્રમણ ત્રિવિધ ત્રિવિધેન જ જાણવું. પુનઃશબ્દ 'જ' કાર અર્થમાં છે. આશય એ છે કે — “મન-વચન-કાયાથી મિથ્યાત્વાદિ પામે નહીં, પમાડે નહીં કે અનુમોદે નહીં તે ભાવપ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. ॥૧૧॥” જેમ કે, બૌદ્ધ વિગેરેનો ધર્મ સુંદર છે એવું મનથી વિચારે નહીં, વચનથી બોલે નહીં, કાયાથી તેઓની સાથે કારણ વિના ભેગા થવું વિગેરે સંસર્ગ કરે નહીં. (આ રીતે પોતે મિથ્યાત્વને પામે નહીં.) તથા
- 25 મિથ્યાત્વ પમાડે નહીં એટલે → આ જીવને બૌદ્ધ વિગેરે ધર્મ કેવી રીતે પમાડું ? આવું મનથી વિચારે નહીં, તું બૌદ્ધ વિગેરે બની જ આવું બોલવાદ્વારા વચનથી જીવને તે તે ધર્મમાં પ્રવતવિ નહીં, અને કાયાથી બૌદ્ધાદિઓને તે જીવ સોંપે નહીં.

- અનુમોદે નહીં એટલે → કોઈ જીવ બૌદ્ધ વિગેરે ધર્મ સ્વીકારતો હોય ત્યારે તેની મનથી અનુમોદના કરે નહીં અથવા મૌન ન રહે (પરંતુ સમ્યગ્ નિષેધાત્મક પ્રેરણા કરે.) વચનથી
- 30 “સારાં ધર્મની શરૂઆત કરી અથવા બહુ સરસ કર્યું” આવું બોલે નહીં. તથા કાયાથી ચપટી વગાડવી વિગેરે કરે નહીં. આ જ પ્રમાણે અસંયમાદિમાં પણ વર્ણન કરવું. ॥૧૨૫૨॥

इत्थं मिथ्यात्वादिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कषायाः, तथा चोक्तम्—

“कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो य पवड्डमाणा ।

चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥१॥”

અતઃ કષાયપ્રતિક્રમણ એવોદાહરણમુચ્યતે—કેઈ દો સંજયા સંગારં કાઠુણ દેવલોયં ગયા, ઇઓ ય એગંમિ ણયરે એગસ્સ સિદ્ધિસ્સ ભારિયા પુત્તણિમિત્તં ણાગદેવયાએ ઉવવાસેણ ઠિયા, તાએ ભણિયં-હોહિતિ તે પુત્તો દેવલોયચુઓત્તિ, તેસિમેગો ચડિત્તા તીએ પુત્તો જાઓ, નાગદત્તોત્તિ સે ણામં કયં, બાવત્તરિકલાવિસારઓ જાઓ, ગંધવ્વં ચ સે અઙ્ગિયં, તેણ ગંધવ્વણાગદત્તો ભણ્ણઇ, તઓ સો મિત્તજ્ઞણપરિવારિઓ સોક્કલમણુભવઇ, દેવો ય ણં બહુસો બહુસો બોહેઇ, સો ણ સંબુજ્ઞઇ, તાહે સો દેવો અવ્વત્તલિંગેણં ણ ણજ્ઞઇ જહેસ પવ્વઇયગો, જેણ સે રજોહરણાઇ ઉવગરણં ણથિ, સપ્પે ચત્તારિ કરંડયહત્થો ગહેઠ્ઠણ તસ્સ ઉજ્જાણિયાગયસ્સ

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વાદિવિષયક ભાવપ્રતિક્રમણ કહ્યું. એમાં કષાયો એ સંસારનું મૂલ છે, કારણ કે કહ્યું છે — અનિગૃહીત એવા ક્રોધ અને માન તથા વધતા એવા માયા અને લોભ, આ ચારે સંપૂર્ણ કષાયો જન્માન્તરોના મૂળીયાઓને સિંચે છે. ॥ ૬૨૧૧. અ. ૮, ગા. ૪૦॥ આથી કષાયના પ્રતિક્રમણને વિશે જ ઉદાહરણ કહેવાય છે.

❖ કષાય ઉપર નાગદત્તની કથા ❖

બે સાધુઓ (દેવલોકમાંથી, જે પહેલો અયે તેને બીજાએ પ્રતિબોધ કરવો. એવા પ્રકારનો) સંકેત કરીને દેવલોકમાં ગયા. બીજા બાજુ એક નગરમાં એક શ્રેષ્ઠિની પત્ની પુત્રનિમિત્તે નાગદેવતાની આરાધના માટે ઉપવાસ કરે છે. પ્રસન્ન થયેલા નાગદેવતા તેને કહે છે કે “દેવલોકમાંથી અયીને કોઈ તારા પુત્ર તરીકે થશે.” પેલા બે સાધુઓ કે જેઓ દેવ થયા હતા. તેમાંથી એક અયીને તે શ્રેષ્ઠિપત્નીનો પુત્ર થયો. તેનું નામ નાગદત્ત રાખવામાં આવ્યું.

તે પુરુષોની બહોંતેરકળામાં નિપુણ થયો, અને તેને ગાંધર્વ (ગાંધર્વકળાવડે સાધોને રમાડવા) અતિપ્રિય હતું. તેથી લોકો તેને ગાંધર્વનાગદત્ત કહે છે. તે મિત્રજનથી પરિવરેલો સુખનો અનુભવ કરે છે. (અર્થાત્ મિત્ર વિગેરેની સાથે સુખપૂર્વક દિવસો પસાર કરે છે.) તેનો મિત્રદેવ વારંવાર તેને પ્રતિબોધે છે, પરંતુ નાગદત્ત પ્રતિબોધ પામતો નથી. ત્યારે તે દેવ અવ્યક્તલિંગવડે (=રજોહરણાદિ છપાવેલા છે જેમાં તેવા સાધુવેષમાં) ત્યાં આવે છે, પરંતુ આ વેષધારી પાસે રજોહરણાદિ ઉપકરણો ન હોવાથી આ સાધુ છે એવું જણાતું નથી.

૭૧. ક્રોધશ્ચ માનશ્ચ અનિગૃહીતૌ માયા ચ લોભશ્ચ પરિવર્ધમાનૌ । ચત્તાર એતે કૃત્તનાઃ કષાયાઃ સિચ્છન્તિ મૂલાનિ પુનર્ભવસ્ય ॥૧॥ ૮૦. કૌચિત્ દ્વૌ સંયતૌ સંકેતં કૃત્વા દેવલોકં ગતૌ, ઇતશ્ચૈકસ્મિન્નગરે એકસ્ય શ્રેષ્ઠિનો ભાર્યા પુત્રનિમિત્તં નાગદેવતાયૈ ઉપવાસેન સ્થિતા, તયા ભણિતં-ભવિષ્યતિ તે પુત્રો દેવલોકચ્યુત ઇતિ, તયોરેકશ્ચ્યુત્વા તસ્યાઃ પુત્રો જાતઃ, નાગદત્ત ઇતિ તસ્ય નામ કૃતં, દ્વાસપતિકલાવિશારદો જાતઃ, ગાન્ધર્વ ચાસ્યાતિપ્રિયં, તેન ગન્ધર્વનાગદત્તો ભણ્યતે, તતઃ સ મિત્રજનપરિવારિતઃ સૌહ્યમનુભવતિ, દેવશ્ચૈનં બહુશઃ બહુશઃ બોધયતિ, સ ન સમ્બુદ્ધ્યતે, તદા સ દેવોઽવ્યક્તલિન્ગેન ન જ્ઞાયતે યથૈષ પ્રવ્રજિતકઃ, યેન રજોહરણા-દ્યુપકરણં તસ્ય નાસ્તિ, સર્પાશ્ચતુરઃ કરણ્ડકહસ્તો ગૃહીત્વા તસ્યોદ્યાનિકાગતસ્ય

૬૧ અદૂરસામંતેણ વીઈવયડ, મિતેહિં સે કહિયં-એસ સપ્પખેલ્લાવગોત્તિ, ગઓ તસ્સ મૂલં, પુચ્છહિ-
કિમેથં ?, દેવો ભણહ-સપ્પા, ગંધવ્વનાગદત્તો ભણહ-રમામો, તુમં મમચ્ચવહિ અહં તુહચ્ચ-
ઈહિં, દેવો તસ્સચ્ચવહિં રમતિ, યહિંઓવિ ણ મરહ, ગંધવ્વનાગદત્તો અમરિસિઓ ભણહ-
અહંપિ રમામિ તવ સંતિઈહિં સપ્પેહિં, દેવો ભણહ-મરસિ જહિં યજ્જસિ, જાહે ણિબ્બંધેણ
૫ લગ્ગો તાહે મંડલં આલિહિત્તા દેવેણ ચરહિંસિપિ કરંડગા ઠવિતા, પચ્છ સે સવ્વં
સયણમિત્તપરિયણં મેલિરુણ તસ્સ સમક્ષં ઇમં ભણિયાહો-

ગંધવ્વનાગદત્તો ઇચ્છહિં સપ્પેહિં ચિલ્લિત્તં ઇહયં ।

તં જહિં કહિંવિ યજ્જહિં ઇત્થં હુ દોસો ન કાયવ્વો ॥૧૨૫૩॥

૧૦ વ્યાખ્યા-‘ગન્ધર્વનાગદત્ત’ ઇતિ નામા ‘ઇચ્છતિ’ અભિલષતિ સર્પેઃ સાર્દ્ધં ક્રીડિતુમ્, અત્ર
સ ચલ્વ્યં યદિ ‘કથચ્છિત્’ કેનચિત્પ્રકારેણ ‘ખાદ્યતે’ ભક્ષ્યતે ‘ઇત્થં હુ’ અસ્મિન્ વૃત્તાન્તે
ન દોષઃ કર્તવ્યો મમ ભવદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૩॥

યથા ચતસૃષ્ઠપિ દિક્ષુ સ્થાપિતાનાં સર્પાણાં માહાત્મ્યમસાવકથયત્ તથા પ્રતિપાદયન્નાહ-

૧૫ એક કરંડિયામાં ચાર સાપોને નાખી કરંડિયાને હાથમાં લઈને ઉજાણી માટે આવેલો એવો
તે નાગદત્તની બાજુમાંથી પસાર થાય છે. મિત્રો નાગદત્તને કહે છે - “જો, આ સાપોને
રમાડનારો આવ્યો લાગે છે.” નાગદત્ત તેની પાસે ગયો અને પૂછ્યું - “આ કરંડિયામાં શું
છે?” દેવે કહ્યું - “સાપો છે.” ગાંધર્વનાગદત્તે કહ્યું - “ચલો, આપણે આ સાપોથી રમીએ.
તારે અમારા સાપો સાથે રમવું અને હું તારા સાપોની સાથે રમીશ.”

૨૦ દેવ તે લોકોના સાપોની સાથે રમે છે. ડંખ મારવા છતાં તે દેવ મરતો નથી. તેથી
ઈર્ષ્યાથી ગાંધર્વનાગદત્ત કહે છે કે - “હું પણ તારા સાપોની સાથે રમું.” દેવે કહ્યું - “મારા
સાપો જો ડંખ મારશે તો તું મરી જઈશ.” નાગદત્ત જ્યારે ઘણો આગ્રહ કરવા લાગ્યો ત્યારે
પેલા દેવે માંડળું બનાવીને ચારે દિશામાં કરંડિયા મૂક્યા. પછી નાગદત્તના સર્વ સ્વજનો, મિત્રો,
પરિજનોને ભેગા કરીને તેઓની સામે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

૨૫ ટીકાર્થ :- ગાંધર્વનાગદત્તનામનો આ પુરુષ સાપો સાથે રમવા ઇચ્છે છે. અહીં જો કોઈક
રીતે તે ડંખાય એટલે કે જો સાપ તેને ડંખ મારે તો આ વિષયમાં તમારે મને દોષ આપવો
નહીં. ॥૧૨૫૩॥

અવતરણિકા :- ચારે દિશામાં સ્થાપેલા સાપોનું માહાત્મ્ય તે દેવે જે રીતે કહ્યું તે રીતે

૮૧. અદૂરસામીપ્યેન વ્યતિવ્રજતિ, મિત્રૈસ્તસ્ય કથિતં-એષ સર્પક્રીડક ઇતિ, ગતસ્તસ્ય મૂલં, પુચ્છતિ-
કિમત્ર ?, દેવો ભણતિ-સર્પાઃ, ગન્ધર્વનાગદત્તો ભણતિ-રમાવહે, ત્વં મમકીનૈરહં તાવકીનૈઃ, દેવસ્તસ્તત્કૈઃ
૩૦ રમતે, ખાદિતોઽપિ ન મ્રિયતે, ગન્ધર્વનાગદત્તોઽમર્ષિતો ભણતિ-અહમપિ તવ સત્કૈઃ સર્પેઃ રમે, દેવો ભણતિ-
મરિષ્યસિ યદિ ભક્ષિષ્યસે, યદા નિર્બન્ધેન લગ્નસ્તદા મણ્ડલમાલિચ્છ્ય દેવેન ચતસૃષ્ઠપિ દિક્ષુ કરણ્ડકાઃ
સ્થાપિતાઃ, પશ્ચાત્તસ્ય સર્વં સ્વજનમિત્રપરિજનં મેલયિત્વા તસ્ય સમક્ષં ઇદં ભણિતવાન્-

તરુણદિવાયરનયણો વિજ્જુલયાચંચલગ્ગજીહાલો ।

ઘોરમહાવિસદાઢો ઉઠ્ઠા ઇવ પજ્જલિયરોસો ॥૧૨૫૪॥

વ્યાખ્યા—તરુણદિવાકરવદ્—અભિનવોદિતાદિત્યવત્રયને—લોચને यस્ય સ તરુણદિવાકર-
નયનઃ, રક્તાક્ષ इत्यर्थः, વિદ્યુલ્લેવ ચञ્જલાઽગ્રજિહ્વા यस્ય સ વિદ્યુલ્લતાચञ્જલાગ્રજિહ્વાકઃ,
ઘોરા—રૌદ્રા મહાવિષાઃ—પ્રધાનવિષયુક્તા દંષ્ટ્રા—આસ્યો यस્ય સ ઘોરમહાવિષદંષ્ટ્રઃ, ઉલ્કેવ—
ચુઢ્ડલીવ પ્રજ્વલિતો રોષો यस્ય સ તથોચ્યત इति ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૪॥

ડવકો જેણ મળૂસો કયમકયં ન યાણઈ સુબહુયંપિ ।

અદિસ્સમાણમચ્ચું કહ ધિચ્છસિ તં મહાનાગં ? ॥૧૨૫૫॥

વ્યાખ્યા—‘ડવકો’ દટ્ટઃ ‘યેન’ સર્પેણ મનુષ્યઃ સ કૃતં કિञ્ચિદકૃતં વા ન જાનાતિ
સુબહુપિ, ‘અદ્દશ્યમાનમૃત્યુમ્’ અદ્દશ્યમાનોઽયં કરણ્ડકસ્થો મૃત્યુર્વર્તતે, મૃત્યુહેતુત્વાન્મૃત્યુઃ,
યતશ્ચૈવમતઃ કથં ગ્રહીચ્છસિ ત્વં ‘મહાનાગં’ પ્રધાનસર્પમ્ ?, इति ગાથાર્થઃ, અયં ચ ક્રોધસર્પઃ,
પુરુષે સંયોજના સ્વબુદ્ધ્યા કાર્યા, ક્રોધસમન્વિતસ્તરુણદિવાકરનયન એવ ભવતીત્યાદિ ॥૧૨૫૫॥

મેરુગિરિતુંગસરિસો અટ્ટફળો જમલજુગલજીહાલો ।

દાહિણપાસંમિ ઠિઓ માણેણ વિયટ્ઢઈ નાગો ॥૧૨૫૬॥

પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- નવા ઉગેલા સૂર્યની જેમ લાલચોળ આંખો છે જેની તેવો અર્થાત્ લાલ આંખોવાળો
આ સાપ છે. વીજળીની લતા જેવી ચંચળ છે અગ્રજીભ જેની તેવો, ભયંકર અને પ્રધાનવિષથી
યુક્ત છે દાઢાઓ જેની તેવો, ખરતા તારા જેવો ભડભડતો રોષ છે જેનો તેવો આ (કોધ
નામનો) સર્પ છે. ॥૧૨૫૪॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ તે સાપ છે કે જેનાવડે ડંખાયેલો મનુષ્ય ઘણા એવા પણ કૃત-અકૃતને
જાણતો નથી. (અર્થાત્ ડંખ મારતાની સાથે તે મનુષ્ય બધી જ જાતનું ભાન ભૂલી જાય છે.)
વળી કરંડિયામાં રહેલો અને માટે જ નહીં દેખાતો આ સાપ મૃત્યુનું કારણ હોવાથી સાક્ષાત્
મૃત્યુસમાન છે. જે કારણથી આ સાપના આવા બધા લક્ષણો છે. તે કારણથી હે નાગદત્ત ! તું
આ મહાનાગને કેવી રીતે રમવા માટે પકડી શકીશ ? (આ જે સાપનું વર્ણન કર્યું તે) કોધનામનો
સર્પ છે. આ બધા વિશેષણો પુરુષમાં સ્વબુદ્ધિથી ઘટાડી દેવા. જેમ કે, કોધથી યુક્ત જે પુરુષ
હોય તેની આંખો નવા ઉગેલાં સૂર્ય જેવી લાલચોળ જ હોય છે. વિગેરે (બીજા વિશેષણો પણ
વિચારી લેવા.) ॥૧૨૫૫॥

અવતરણિકા :- હવે માન નામના સર્પનું વર્ણન કરે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- વ્યાખ્યા—મેરુગિરેસ્તુજ્ઞાનિ—ઉચ્ચિત્તાનિ તૈઃ સદૃશઃ મેરુગિરિતુજ્ઞસદૃશઃ, ઉચ્ચિત્ત્વમિત્યર્થઃ, અષ્ટૌ ફળા યસ્ય સોઽષ્ટફળઃ જાતિકુલરૂપબલલાભબુદ્ધિવાલ્લભ્યકશ્રુતાનિ દ્રષ્ટવ્યાનિ, તત્ત્વતો યમો—મૃત્યુર્મૃત્યુર્હેતુત્વાત્ ‘લા આદાને’ યમં લાન્તીતિ—આદદતીતિ યમલા, યમલા યુગ્મજિહ્વા યસ્ય સ યમલયુગ્મજિહ્વા, કરણકન્યાસમધિકૃત્વાઽઽહ—દક્ષિણપાશ્વેસ્થિતઃ, દક્ષિણદિગ્ન્યાસસ્તુ
- 5 દાક્ષિણ્યવત ઉપરોધતો માનપ્રવૃત્તેઃ, અત એવાહ—‘માનેન’ હેતુભૂતેન વ્યાવર્તતે ‘નાગઃ’ સર્પ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૬॥

ડક્કો જેણ મળૂસો થદ્ધો ન ગણેઙ્ગ દેવરાયમવિ ।

તં મેરુપવ્વચનિમ્મં કહ ઘિચ્છસિ તં મહાનાગં ? ॥૧૨૫૭॥

- વ્યાખ્યા—‘ડક્કો’ દષ્ટઃ ‘યેન’ સર્પેણ મનુષ્યઃ સ્તબ્ધઃ સન્ન ગણયતિ ‘દેવરાજાનમપિ’
- 10 ઇન્દ્રમપિ, ‘તમ્’ इत्यम्भૂતં મેરુપર્વતનિમ્મં કથં ગૃહીષ્યસિ ત્વં ‘મહાનાગં’ પ્રધાનસર્પમિતિ ગાથાર્થઃ, અયં ચ માનસર્પઃ ॥૧૨૫૭॥

સલલિયવિલ્લહલગઈ સત્થિઅલંછણાફણંકિઅપડાગા ।

માયામઇઆ નાગી નિયડિકવડવંચણાકુસલા ॥૧૨૫૮॥

- વ્યાખ્યા—સલલિતા—મૃદ્વી વેલ્લહલા—સ્ફીતા ગતિર્યસ્યાઃ સા સલલિતવેલ્લહલગતિઃ,
- 15 સ્વસ્તિકલાઞ્છનેનાદિકતા ફળાપતાકા યસ્યાઃ સા સ્વસ્તિકલાઞ્છનાદિકતફળાપતાકેતિ

- ટીકાર્થ :- મેરુપર્વતના શિખરો જેવો અત્યંત ઉંચો, આઠ ફણા છે જેને તેવો, (પુરુષમાં આઠ ફણા તરીકે) જાતિ, કુલ, રૂપ, બલ, લાભ, બુદ્ધિ, લોકપ્રિયતા, અને શ્રુત જાણવા. (જાતિ વિગેરેનો વધુ વિસ્તાર પ્રશ્નરતિ ગા. ૮૦-૮૦માં જોવો.) વાસ્તવિક રીતે યમ એટલે મૃત્યુ જાણવું. યમને=મૃત્યુને જે લાવી આપે તે યમલ; (આ સાપની જીભ) મૃત્યુનું કારણ હોવાથી
- 20 (યમલરૂપ છે.) અને યમલરૂપ એવી બે જીભો છે જેની તેવો (આ સાપ છે.) કરંડિયામાં રાખેલા એવા આ સાપને આશ્રીયને કહે છે — જમણી બાજુએ રહેલો, અહીં જમણીદિશામાં રાખવાનું કારણ એ છે કે જમણાં પડખે રહેલાને સહજ રીતે માન થડે છે. (મોટા હોય તે જમણી બાજુ રહેવાનું પસંદ કરે છે એવી જુની માન્યતા છે.) દક્ષિણદિશામાં રહેલો હોવાથી જ મૂળમાં કહ્યું છે કે — આ સાપ અહંકારી છે. ॥૧૨૫૮॥

- 25 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ તે સાપ છે કે જેનાવડે ડંખાયેલો મનુષ્ય અભિમાનથી અક્કડ થયેલો ઇન્દ્રને પણ ગણકારતો નથી. મેરુપર્વત જેવા આ મહાનાગને તું કેવી રીતે પકડી શકીશ ? ॥૧૨૫૭॥ આ માનસર્પની વાત કરી. (હવે માયા નામની નાગણની વાત કરે છે ⇨)

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 30 ટીકાર્થ :- લીલા પૂર્વકની સરળ શીઘ્ર ગતિ છે જેની તેવી, સ્વસ્તિક લાંછનથી યુક્ત છે ફણારૂપ ધજા જેની તેવી, અહીં મૂળમાં ‘સ્વસ્તિકલાંછનાંકિત ફણાપતાકા’ આ રીતનો શબ્દ

વક્તવ્યે ગાથાભજ્જમયાદન્યથા પાઠઃ, માયાત્મિકા નાગી 'નિકૃતિકપટવજ્જનાકુશલા' નિકૃતિઃ-
આન્તરો વિકારઃ કપટં-વેષપરાવર્તાદિર્બાહ્યઃ આખ્યાં યા વજ્જના તસ્યાં કુશલા-નિપુણેતિ
ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૮॥

તં ચ સિ વાલગ્ગાહી અણોસહિબલો અ અપરિહત્થો ય ।

સા ય ચિરસંચિયવિસા ગહણંમિ વણે વસડ્ઙ નાગી ॥૧૨૫૯॥

5

વ્યાખ્યા-ઇયમેવમ્ભૂતા નાગી રૌદ્રા, ત્વં ચ 'વ્યાલગ્રાહી' સર્પગ્રહણશીલઃ 'અનૌષધિબલશ્ચ'
ઔષધિબલરહિતઃ 'અપરિહત્થશ્ચ' અદક્ષશ્ચ, સા ચ ચિરસંચિતવિષા 'ગહને' સડ્ઙકુલે 'વને'
કાર્યજાલે વસતિ નાગીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૫૯॥

હોહી તે વિણિવાઓ તીસે દાઢંતરં ઉવગયસ્સ ।

અપ્પોસહિમંતબલો ન હુ અપ્પાણં ચિગિચ્છિહિસિ ॥૧૨૬૦॥

10

વ્યાખ્યા-ભવિષ્યતિ તે વિનિપાતઃ તસ્યા દંષ્ટ્રાન્તરમ્ 'ઉપગતસ્ય' પ્રાપ્તસ્ય, અલ્પં-સ્તોકં
ઔષધિમન્ત્રબલં યસ્ય તવ સ ત્વં અલ્પૌષધિમન્ત્રબલઃ, યતશ્ચૈવમતો નૈવાડ્ઙ્માનં ચિકિત્સિષ્યસીતિ
ગાથાર્થઃ, ઇયં ચ માયાનાગી ॥૧૨૬૦॥

ઉત્થરમાણો સઘ્વં મહાલઓ પુત્રમેહનિગ્ધોસો ।

ઉત્તરપાસંમિ ઠિઓ લોહેણ વિયઙ્ઙઈ નાગો ॥૧૨૬૧॥

15

વ્યાખ્યા-'ઉત્થરમાણો'તિ અભિભવન્ 'સર્વ' વસ્તુ, મહાનાલયોડ્ઙ્મેતિ મહાલયઃ,

હોવાને બદલે ગાથાનો ભંગ ન થાય તે માટે 'સ્વસ્તિકલાંછનફણાંકિત પતાકા' શબ્દ છે.
ઉપરોક્ત વિશેષણવાળી આ માયાત્મક નાગણ છે. (વળી તે કેવી છે ? તે કહે છે -) નિકૃતિ
એટલે કે આંતરિક દુષ્ટભાવ અને કપટ એટલે વેષનું પરાવર્તન વિગેરે બાહ્યભાવો. આ બેવડે
ઠગવામાં કુશલ એવી આ નાગણ છે. ॥૧૨૫૮॥

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આવા પ્રકારની આ નાગણ અત્યંત રૌદ્ર છે. તું સર્પને પકડવાના સ્વભાવવાળો,
ઔષધિરૂપ બલથી રહિત અને અદક્ષ છે. જ્યારે લાંબા કાળથી વિષ ભેગું કરી રાખ્યું છે જેને
તેવી તે નાગણ ગાઢ એવા વનમાં (પુરુષપક્ષમાં) કાર્યના સમૂહમાં વસે છે, (અર્થાત્ આ નાગણ
ગાઢ એવા જંગલમાં રહે છે. જ્યારે માયારૂપી નાગણ પુરુષના દરેક કાર્યમાં વસે છે.) ॥૧૨૫૮॥

25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- તે નાગણના ઉપને પામેલા તારું મૃત્યુ થશે, કારણ કે અલ્પ છે ઔષધિ અને
મંત્રનું બળ જેની પાસે એવો તું તારા આત્માની ચિકિત્સા કરી શકીશ નહીં. ॥૧૨૬૦॥ આ
માયા નામની નાગણ કહી. (હવે લોભ જણાવે છે ⇨)

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30

ટીકાર્થ :- બધી જ વસ્તુને પરાજિત કરતો, મોટું છે નિવાસસ્થાન જેનું તે મહાલય અર્થાત્

સર્વત્રાનિવારિતત્વાત્, પુર્ણઃ પુષ્કરાવર્તસ્યેવ નિર્ઘોષો યસ્ય સ તથોચ્યતે, કરણકન્યાસમધિકૃત્યાહ-
ઉત્તરપાશ્વે સ્થિતઃ, ઉત્તરદિગ્ન્યાસસ્તુ સર્વોત્તરો લોભ ઇતિ રૂપાપનાર્થમ્, અતઃ એવાહ-લોભેન
हेतुभूतेन 'वियद्भ' ति व्यावर्तते रुष्यति वा 'नागः' सर्प इति गाथार्थः ॥૧૨૬૧॥

ડવ્કો જેણ મળુસો હોડ મહાસાગરુવ્વ દુષ્પૂરો ।

5

તં સવ્વવિસસમુદયં કહ ધિચ્છસિ તં મહાનાગં ? ॥૧૨૬૨॥

વ્યાખ્યા—દષ્ટો યેન મનુષ્યો ભવતિ 'મહાસાગર ઇવ' સ્વયમ્ભૂરમણ ઇવ દુષ્પૂરઃ 'તમ્'
इत्थम्भूतं 'सर्वविषसमुदयं' सर्वव्यसनैकराजमार्गं कथं ग्रहीष्यसि त्वं 'महानागं' प्रधानसर्पमिति
गाથાર્થઃ, અયં તુ લોભસર્પઃ ॥૧૨૬૨॥

एए ते पावाही चत्तारिवि कोहमाणमयलोभा ।

10

જેહિ સયા સંતત્તં જરિયમિવ જયં કલકલેડ ॥૧૨૬૩॥

વ્યાખ્યા—એતે તે 'પાપાહયઃ' પાપસર્પાશ્ચત્વારોઽપિ ક્રોધમાનમાયાલોભા યૈઃ સદા સન્તતં
सत् ज्वरितमिव 'जगद्' भुवनं 'कलकलायति' भवजलधौ क्वथयतीति गाथार्थः ॥૧૨૬૩॥

एएहिं जो खज्जइ चउहिवि आसीविसेहि पावेहिं ।

અવસસ્સ નરયપડણં ણથિ સિ આલંબણં કિંચિ ॥૧૨૬૪॥

15

વ્યાખ્યા—અભિયં એવ યાદ્યતે ચતુર્ધિરપિ 'આણીવિષૈઃ' ભુજઙ્ઙૈઃ 'પાપૈઃ' અણોભનૈઃ

ચારે બાજુ જનારો આ સાપ છે કારણ કે ગમે તે સ્થાને જતા. એને કોઈ અટકાવી શકે એમ નથી.
તથા પુષ્કરાવર્તના મેઘ જેવો પૂર્ણ અવાજ છે જેનો તેવો આ સાપ છે. હવે કરંડિયો જ્યાં મૂકેલો
છે તેને આશ્રયીને કહે છે — ઉત્તરદિશામાં રહેલો, લોભ એ સર્વ કષાયોમાં ઉત્તર=પ્રધાન છે એવું
જણાવવા માટે ઉત્તરદિશામાં તે સાપને મૂક્યો છે. તથા ઉત્તરદિશામાં રાખેલો હોવાથી જ મૂળમાં
20 કહ્યું છે કે તે નાગ લોભવડે વર્તી રહ્યો છે એટલે કે તે લોભી છે અથવા લોભવડે તે રોષ પામે
છે. (અર્થાત્ લોભી હોવાથી જ ગુસ્સો કરે છે.) ॥૧૨૬૧॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (આ તે સાપ છે કે) જેનાવડે ડંખાયેલ મનુષ્ય સ્વયંભૂરમણસમુદ્રની જેમ દુઃખેથી
પૂરી શકાય છે. (અર્થાત્ જેની ઈચ્છાઓનો કોઈ અંત જ નથી.) સર્વ દુઃખો લાવી આપવા
25 માટેના એક રાજમાર્ગ સમાન આવા પ્રકારના મહાનાગને તું કેવી રીતે બ્રહ્મ કરીશ ? ॥૧૨૬૨॥
આ લોભસર્પ છે.

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનામના આ ચાર તે પાપી સાપો છે કે જેમનાવડે
સદા માટે હેરાન થયેલું ત્રણ ભુવન માંદા પુરુષની જેમ (એટલે કે જેમ તાવથી પીડાતો પુરુષ
30 તાવથી સતત ધગધગતો હોય તેમ) સંસારમાં પીડાઈ રહ્યું છે=ધગધગી રહ્યું છે. ॥૧૨૬૩॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ ચાર અશોભન એવા સાપોવડે જે જીવ ડંખાય છે, તે પસંધીન થનારા

તસ્ય અવશસ્ય સતઃ નરકપતનં ભવતિ, 'નાસ્તિ' ન વિદ્યતે 'સે' તસ્યાલમ્બનં કિઞ્ચિદ્ યેન ન પતતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬૪॥

एवमभिधायेते मुक्ताः । सौ खड़ओ पड़िओ मओ य, पच्छ देवो भणइ-किह जायं ?, ण ठाड़ वारिज्जंतो, पुव्वभणिया य ते मित्ता अगदे छुभंति ओसहाणि य, ण किंचि गुणं करेंति, पच्छ तस्स सयणो पाएहिं पड़िओ-जिआवेहत्ति, देवो भणइ-एवं चेव अहंपि खड़यो, जइ एरिसं चरियं अणुचरइ तो जीवइ, जइ णाणुपालेइ तो उज्जीविओऽवि पुणो मरइ, तं च चरियं गाहाहिं कहेइ-

एएहिं अहं खड़ओ चउहिवि आसीविसेहि पावेहिं ।

विसनिग्घायणहेउं चरामि विविहं तवोकम्मं ॥१२६५॥

व्याख्या-एभिरहं 'खड़ओ' त्ति भक्षितश्चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः घोरै-रौद्रैः 'विषनिर्घातनहेतुः' विषनिर्घातननिमित्तं 'चरामि' आसेवयामि 'विविधं' विचित्रं चतुर्थ-षष्ठाष्टमादिभेदं 'तपःक्रियामिति गार्थार्थः ॥१२६५॥

જીવનું નરકમાં પતન થાય છે. તેવા જીવ માટે આ જગતમાં કોઈ એવો આધાર નથી કે જેનું આલંબન લઈને તે જીવ નરકમાં જતા અટકી જાય. ॥૧૨૬૪॥ આ પ્રમાણે ચારે સાપોનું વર્ણન કરીને તે દેવે નાગદત્તની સામે તે સાપોને મૂક્યા.

તે દેવદત્ત સાપોવડે ડંખાયો. તે પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યો. પાછળથી દેવે કહ્યું - “કેમ શું થયું? ના પાડવા છતાં તું અટક્યો નહીં.” (પૂર્વે નાગદત્તે પોતાના મિત્રોને કહી રાખ્યું હતું કે મને કંઈ થાય તો તમે ધ્યાન રાખજો. આ રીતે) પૂર્વે કહેવાયેલા તે મિત્રો અનેક અગદો (=ઔષધવિશેષ) અને ઔષધોનો પ્રયોગ કરે છે. પરંતુ કોઈ ફાયદો થતો નથી. પાછળથી તેના સ્વજનો દેવના પગે પડીને વિનંતી કરે છે કે - “તમે તેને જીવાડો.”

દેવ કહે છે - હું પણ (આ સાપોવડે) ડંખાયો છું. તેથી જો આ આવા પ્રકારના (=આગળ કહેવાતા) ચારિત્રને સ્વીકારે તો તે જીવે. જો તે ન સ્વીકારે એટલે કે તે ચારિત્રનું પાલન ન કરે તો જીવિત થવા છતાં ફરીથી મરી જશે. તે ચારિત્ર ગાથાઓવડે દેવ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ ચાર ભયંકર સાપોવડે (એટલે કે કોધાદિ ચાર કષાયોવડે) હું પણ ડંખાયેલો છું. અને ડંખાયેલો હું તે વિષના નાશ માટે ઉપવાસ, છઠ્ઠ, અઠમ વિગેરે ભેદોવાળી વિચિત્ર તપઃક્રિયાને આચારું છું. ॥૧૨૬૫॥

૮૨. स खादितः पतितो मृतश्च, पश्चाद्देवो भणति-कथं जातं ?, न तिष्ठसि वार्यमाणः, पूर्वभणितानि च तानि मित्राणि अगदान् क्षिपन्ति औषधानि च, न कञ्चिद्गुणं कुर्वन्ति, पश्चात्तस्य स्वजनः पादयोः पतितः- जीवयथेति, देवो भणति-एवमेवाहमपि खादितः, यदीदृशां चर्यामनुचरति तदा जीवति, यदि नानुपालयति तदोज्जीवितोऽपि पुनर्न्रियते, तां च चर्यां गाथाभिः कथयति ।

સેવામિ સેલકાણણસુસાણસુન્નઘરરુક્ષમૂલાંડં ।

પાવાહીણં તેસિં ય્વણમવિ ન ઉવેમિ વીસંખં ॥૧૨૬૬॥

વ્યાખ્યા—‘સેવામિ’ ભજામિ શૈલકાનનશ્મશાનશૂન્યગૃહવૃક્ષમૂલાનિ શૈલાઃ-પર્વતાઃ કાનનાનિ-
દૂરવર્તિત્વનાનિ શૈલાશ્ચ કાનનાનિ ચેત્યાદિ દ્વન્દ્વઃ ક્રિયતે, ‘પાવાહીણં’ પાપસર્પાણાં તેષાં ક્ષણમપિ
5 ‘નોપૈમિ’ ન યામિ ‘વિશ્રમ્ખં’ વિશ્વાસમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬૬॥

અચ્ચાહારો ન સહે અઙ્ગિનદ્વેણ વિસયા ઉઙ્ગજ્જંતિ ।

જાયામાયાહારો તંપિ પકામં ન ઇચ્છામિ ॥૧૨૬૭॥

વ્યાખ્યા—‘અચ્ચાહારઃ’ પ્રભૂતાહારઃ ‘ન સહે’ તિ પ્રાકૃતશૈલ્યા ન સહતે-ન ક્ષમતે, મમ
સ્નિગ્ધમત્પં ચ ભોજનં ભવિષ્યત્યેતદપિ નાસ્તિ, યતઃ-‘અતિસ્નિગ્ધેન’ હવિઃપ્રચુરેણ ‘વિષયાઃ’
10 શબ્દાદન્નઃ ‘ઉદીર્યન્તે’ ઉદ્રેકાવસ્થાં નીયન્તે, તત્તશ્ચ યાત્રામાત્રાહારો યાવતા સંયમયાત્રોત્સર્પતિ
તાવન્તં ભક્ષયામિ, તમપિ પ્રકામં પુનઃ પુનર્નૈચ્છામીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬૭॥

ઉસ્સન્નકયાહારો અહવા વિગઈવિવજ્જિયાહારો ।

જં કિંચિ કયાહારો અવઙ્ગિયથોવમાહારો ॥૧૨૬૮॥

વ્યાખ્યા—‘ઉસ્સન્ન’ પ્રાયશોઽકૃતાહારઃ, તિષ્ઠામીતિ ક્રિયા, અથવા વિગતિભિર્વિજિત આહારો

15 ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- (તે સાધોના વિષનો નાશ કરવા માટે) હું પર્વતો, જંગલો, શ્મશાન, શૂન્યગૃહો,
અને વૃક્ષના મૂળને=વૃક્ષની નીચેના સ્થાનને સેવું છું. (અર્થાત્ આવા સ્થાનોમાં જઈને હું મારી
સાધના દ્વારા વિષનાશનો પ્રયત્ન કરું છું.) શૈલ એટલે પર્વતો, કાનન એટલે દૂર રહેલા જંગલો,
શૈલ અને કાનન વિગેરે શબ્દોનો દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. પાપરૂપ તે સર્પોનો હું ક્ષણવાર માટે પણ
20 વિશ્વાસ કરતો નથી. ॥૧૨૬૬॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ન સહતે નું પ્રાકૃતશૈલી હોવાથી મૂળમાં ન સહે જણાવ્યું છે. વધુ આહાર હું
કરતો નથી. એનો મતલબ એ પણ નથી કે હું ભોજન અલ્પ પણ સ્નિગ્ધ ભોજન કરતો હોઈશ.
(અર્થાત્ હું સ્નિગ્ધ ભોજન પણ કરતો નથી.) કારણ કે ધીથી પ્રચુર એવા ભોજનવડે શબ્દાદિવિષયો
25 જીવને ઉદ્રેકાવસ્થાને પમાડે છે. (અર્થાત્ આવા ભોજન કરવાથી જીવને મોહનો ઉદય થાય છે.)
અને તેથી જેટલા ભોજનવડે સંયમયાત્રાનું વહન થાય તેટલી માત્રામાં હું ભોજન કરું છું.
(સમાસવિગ્રહ → સંયમયાત્રા જેટલો આહાર છે જેનો તે યાત્રામાત્રાહારો) આવા આહારને પણ
હું પ્રકામ એટલે કે વારંવાર કરતો નથી. ॥૧૨૬૭॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30 ટીકાર્થ :- ઉસ્સન્ન એટલે કે પ્રાયઃ કરીને અકૃતાહાર હું રહું છું એ પ્રમાણે ક્રિયાપદ જોડી
દેવું. (અર્થાત્ ઘણું કરીને હું આહાર કરતો જ નથી.) અથવા વિગઈથી રહિત છે આહાર જેનો

યસ્ય મમ સોઽહં વિગતિવિવર્જિતાહારઃ, યત્કિચ્છિચ્છેભનમશોભનં વૌદનાદિ કૃતમાહારો યેન મયા સોઽહં તથાવિધઃ, 'અવઝ્જિયથોવમાહારો' ત્તિ ઝ્ઞિઝ્ઞતઝ્ઞિઝ્ઞતથર્મા સ્તોકઃ-સ્વત્પઃ આહારો યસ્ય મમ સોઽહમ્ઝ્ઞિઝ્ઞતસ્તોકાહાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬૮॥

এং ক্রিয়াযুক্তস্য ক্রিয়ান্তরযোগাচ্চ গুণানুপদর্শয়তি-

થોવાહારો થોવભણિઓ ય જો હોઝ થોવનિહો ય ।

5

થોવોવહિઝવગરણો તસ્સ હુ દેવાવિ પળમંતિ ॥૧૨૬૯॥

વ્યાખ્યા-સ્તોકાહારઃ સ્તોકભણિતશ્ચ યો ભવતિ સ્તોકનિદ્રશ્ચ સ્તોકોપધ્યુપકરણં, ઉપધિ-રેવોપકરણં તસ્ય ચેત્યમ્ભૂતસ્ય દેવા અપિ પ્રણમન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૬૯॥

এং জড় অণুপালেই তও উড়ে, ভণন্তি-বরং এংপি জীবন্তো, পচ্ছ সো পুচ্ছাভিমুহো তিও কিরিয়ং পওঁজিওঁকামো দেবো ভণড়-

10

સિદ્ધે નમંસિકુળં સંસારતથા ય જે મહાવિજ્ઞા ।

વોચ્છમિ દંડકિરિયં સવ્વવિસનિવારણિ વિજ્ઞં ॥૧૨૭૦॥

એવો હું છું. (અર્થાત્ જો આહાર કરું ત્યારે પણ વિગઈથી રહિત એવો જ હું આહાર કરું છું.) જે કઈ પણ સારો કે ખરાબ ભાત વિગેરે કરાયેલો છે આહાર જેનાવડે એવો હું છું. (અર્થાત્ સરસ કે નીરસ જે કઈ મને પ્રાપ્ત થાય તેનો આહાર કરી લઉં છું.) તથા ઉજ્જિતધર્મવાળો એવો અલ્પ આહાર છે જેનો એવો હું છું. (અર્થાત્ લોકોના ઘરમાં બધાનું જમ્યા પછી વધેલો નાંખી દેવા લાયક જે આહાર હોય તે ઉજ્જિતધર્મવાળો કહેવાય. આવો આહાર એ પણ અલ્પ માત્રામાં હું વાપરું છું.) ॥૧૨૬૮॥

15

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણેની ક્રિયાથી યુક્ત જીવના (આ બધી ક્રિયાથી પ્રાપ્ત થતાં) અને (આગળ દેખાડાતી 'ઓછું બોલવું' વિગેરે) અન્ય ક્રિયાઓના યોગથી પ્રાપ્ત થતાં ગુણોને દેખાડે છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- જે સાધુ અલ્પઆહારવાળો, અલ્પાંશે બોલનારો (બહુ બોલ-બોલ નહીં કરનારો), અલ્પનિદ્રાવાળો અને અલ્પ ઉપધિરૂપ ઉપકરણવાળો છે. તે સાધુને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. અહીં ઉપધિ જ ઉપકરણ તરીકે જાણવી. ॥૧૨૬૯॥

25

દેવ સ્વજનોને કહે છે “જો આ નાગદત્ત જીવ્યા બાદ આવા પ્રકારનું ચારિત્ર પાળશે તો જીવી શકશે.” ત્યારે સ્વજનો કહે છે - “જો આ રીતે પણ જીવતો રહે તો ઘણું સારું.” ત્યારે પૂર્વાભિમુખ ઊભો રહેલો ક્રિયાને (=જીવતો કરવા માટેની ક્રિયાને) કરવાની ઇચ્છાવાળો દેવ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30

૯૩. एवं यदनुपालयति तदोत्तिष्ठति, भणन्ति-वरमेवमपि जीवन्, पश्चात् स पूर्वाभिमुखः स्थितः क्रियां प्रयोक्तुकामो देवो भणति ।

વ્યાખ્યા—‘સિદ્ધાન્’ મુક્તાન્ નમસ્કૃત્ય સંસારસ્થાશ્ચ યે ‘મહાવૈદ્યાઃ’ કેવલિચતુર્દશપૂર્વ-
વિત્પ્રભૃતયસ્તાંશ્ચ નમસ્કૃત્ય વક્ષ્યે દળક્રિયાં સર્વવિષનિવારિણીં વિદ્યામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૭૦॥
સા ચેયં—

સઘ્વં પાણફવાયં પચ્ચક્ષ્ણાઈં મિ અલિયવયણં ચ ।

5

સઘ્વમદત્તાદાણં અઘ્ઘંભ પરિગ્ગહં સ્વાહા ॥૧૨૭૧॥

વ્યાખ્યા—‘સર્વ’ સમ્પૂર્ણ પ્રાણાતિપાતં ‘પ્રત્યાહ્યાતિ’ પ્રત્યાચષ્ટે ઇષ મહાત્મેતિ, અનૃતવચનં
ચ, સર્વં ચાદત્તાદાનમ્, અબ્રહ્મ પરિગ્ગહં ચ પ્રત્યાચષ્ટે સ્વાહેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૭૧॥

૧૦ એવં ધણિણ ઉદ્ધિઓ, અમ્માપિઈંહિં સે કહિયં, ન સદ્દહઈ, પચ્છા પહાવિઓ પડિઓ,
પુણોવિ દેવેણ તહેવ ઉદ્ધવિઓ, પુણોવિ પહાવિઓ, પડિઓ, તદ્દયાણ વેલાણ દેવો ણિચ્છઈ,
પસાદિઓ, ઉદ્ધવિઓ, પડિસ્સુયં, અમ્માપિયરં પુચ્છિત્તા તેણ સમં પહાવિઓ, ઇંમિ વણસંડે
પુવ્વભવે કહેઈ, સંબુદ્ધો પત્તેયબુદ્ધો જાઓ, દેવોઽવિ પડિગઓ, એવં સો તે કસાણ સરીર-
કરંડાણ છોદ્દૂણ કઓઽવિ સંચરિંતં ણ દેઈ, એવં સો ઓદ્દયસ્સ ભાવસ્સ અકરણયાણ

ટીકાર્થ :- મુક્ત જીવોને અને સંસારમાં રહેલા જે કેવલિ, ચૌદપૂર્વીઓ વિગેરે મહાવૈદ્યો છે
તેઓને નમસ્કાર કરીને સર્વવિષને હરનારી દંડક્રિયારૂપ વિદ્યાને હું કહીશ. ॥૧૨૭૦॥

15

અવતરણિકા :- તે વિદ્યા આ પ્રમાણે જાણવી ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- આ મહાત્મા (=નાગદત્ત) સર્વ પ્રાણાતિપાતનું, સર્વ ખોટાવચનનું (=મૃષાવાદનું),
સર્વ અદત્તાદાનનું, અબ્રહ્મનું અને પરિગ્રહનું પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે સ્વાહા. ॥૧૨૭૧॥

૨૦ આ પ્રમાણે દેવવડે કહેવાતા તે નાગદત્ત જીવતો થયો. માતા-પિતાએ તેને દેવે કહેલી
વાત કરી. પરંતુ તે ચારિત્ર સ્વીકારવા માટે શ્રદ્ધા કરતો નથી અને દોડે છે એવામાં ત્યાં જ પડે
છે. (=મૃત્યુ પામે છે.) દેવ પૂર્વની જેમ જ તેને ફરી જીવિત કરે છે. ફરી તે ભાગે છે, પડે
છે. ત્રીજી વાર દેવ તેને જીવાડવા ઇચ્છતો નથી. તેથી ગમે-તેમ કરીને દેવને પ્રસન્ન કરતા
પ્રસન્ન થયેલો દેવ ફરી તેને જીવાડે છે.

૨૫ આ વખતે તે ચારિત્ર લેવા માટે તૈયાર થાય છે. માતા-પિતાને પૂછીને નાગદત્ત દેવસાથે
જાય છે. એક વનખંડમાં દેવ તેને તેના પૂર્વભવની વાત કરે છે. જેથી નાગદત્ત પ્રતિબોધ પામે
છે અને તે પ્રત્યેકબુદ્ધ બન્યો. દેવ પણ દેવલોકમાં પાછો ફર્યો. ત્યાર પછી તે નાગદત્ત તે
કષાયોને પોતાના શરીરરૂપ કરંડિયામાં નાંખીને કોઈપણ રીતે બહાર નીકળવા દેતો નથી. આ

૩૦ ૮૪. એવં ધણિતે ઉત્થિતો માતાપિતૃભ્યાં તસ્મૈ કથિતં, ન શ્રદ્ધાતિ, પશ્ચાત્ પ્રધાવિતઃ પતિતઃ, પુનરપિ દેવેન
તથૈવ ઉત્થાપિતઃ, પુનરપિ પ્રધાવિતઃ, પતિતઃ, તૃતીયાયાં વેલાયાં દેવો નેચ્છંતિ, પ્રસાદિતઃ, ઉત્થાપિતઃ,
પ્રતિશ્રુતં, માતાપિતરાવાપૃચ્છ્ય તેન સમં પ્રધાવિતઃ, એકસ્મિન્ વનખણ્ડે પૂર્વભવાન્ કથયતિ, સંબુદ્ધઃ
પ્રત્યેકબુદ્ધો જાતઃ, દેવોઽપિ પ્રતિગતઃ, એવં સ તાન્ કષાયાન્ શરીરકરણ્ડકે ક્ષિપ્ત્વા કુતોઽપિ સંચરિતું
ન દદાતિ, એવં સ ઔદયિકસ્ય ભાવસ્યાકરણતયા

અભ્યુદ્ધિઓ પડિવકંતો હોઈ, દીહેણ સામન્નપરિયાણ સિદ્ધો, એવં ભાવપડિવકમણં । આહ-
કિંણિમિતં પુણો ૨ પડિવકમિજ્જઈ ?, જહા મજ્જિમયાણં તહા કીસ ણ કજ્જે પડિ-
વકમિજ્જઈ ?, આયરિઓ આહ-એથ વિજ્જેણ વિહંતો-એગસ્સ રણ્ણો પુત્તો અઈવ પિઓ,
તેણ ચિંતિયં-મા સે રોગો ભવિસ્સઈ, કિરિયં કરાવેમિ, તેણ વિજ્ઞા સહાવિયા, મમ પુત્તસ્સ
તિગિચ્છં કરેહ જેણ ણિરુઓ હોઈ, તે ભણંતિ-કરેમો, રાયા ભણઈ-કેરિસા તુજ્ઞ જોગા ?,
એગો ભણઈ-જઈ રોગો અત્થિ તો ઉવસામેતિ, અહ નત્થિ તં ચેવ જીરંતા મારંતિ, બિહંઓ
ભણઈ-જઈ રોગો અત્થિ તો ઉવસામિતિ, અહ ણત્થિ ણ ગુણં ણ દોસં કરિંતિ, તઈઓ ભણઈ-
જઈ રોગો અત્થિ તો ઉવસામિતિ, અહ ણત્થિ વણ્ણરૂવજોવ્વણલાવણ્ણતાએ પરિણમંતિ, બિહંઓ

5

પ્રમાણે ઔદયિકભાવને ફરી નહીં સેવવારૂપે ઊભો થયેલો પ્રતિક્રાન્ત થાય છે. (અર્થાત્ વિષય-
કષાયને સેવવારૂપે ઔદયિકભાવને ફરી નહીં હું સેવું એટલે કે વિષય-કષાયને હું સેવીશ નહીં
એ રીતે જે ઊભો થયો છે તેણે જ ભાવથી પ્રતિક્રમણ કર્યું કહેવાય છે.) લાંબા કાળ સુધી
શ્રમણપણાને પાળીને તે નાગદત્ત સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે ભાવપ્રતિક્રમણ જાણવું.

10

શંકા : શા માટે વારંવાર પ્રતિક્રમણ કરવાનું ? મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થની જેમ જ્યારે
અપરાધ થાય ત્યારે જ કેમ પ્રતિક્રમણ કરાતું નથી ?

સમાધાન : આ વિષયમાં વૈદ્યનું દ્રષ્ટાન્ત જાણવું. એક રાજાને પોતાનો પુત્ર અતીવપ્રિય
હતો. રાજાએ વિચાર્યું કે “ભવિષ્યમાં તેને રોગો ન થાય તે માટે વ્યવસ્થિત ચિકિત્સા કરાવું.”
રાજાએ વૈદ્ય બોલાવ્યા અને કહ્યું - “મારા પુત્રની ચિકિત્સા કરો જેથી તે નિરોગી થાય.”
વૈદ્યોએ કહ્યું - “અમે એની ચિકિત્સા કરીશું.” રાજાએ પૂછ્યું - “તમારા ઔષધો કેવા
પ્રકારના છે ?”

15

એક વૈદ્યે કહ્યું - “જો રોગ હોય તો તે નાશ પામે છે, અને જો રોગ ન હોય તો
ખાધેલા તે ઔષધો જેમ જેમ પચતા જાય તેમ તેમ વ્યક્તિને મારતા જાય છે.” બીજા વૈદ્યે
કહ્યું - “જો રોગ હોય તો ઔષધો તે રોગને નાશ કરે છે. જો રોગ નથી તો તે ઔષધો કોઈ
ગુણ કે દોષ કરતા નથી.” ત્રીજા વૈદ્યે કહ્યું - “જો રોગ હોય તો ઔષધો તેને નાશ કરે છે.
જો રોગ ન હોય તો ખાધેલા તે ઔષધો વર્ષા, રૂપ, યૌવન, લાવણ્યરૂપે પરિણમે છે.” (અર્થાત્
તે ઔષધોથી શરીરનો વર્ષા, રૂપ વિગેરે વૃદ્ધિ પામે છે. આ પ્રથમ ફાયદો કહ્યો.)

20

25

૮૫. અભ્યુત્થિતઃ પ્રતિક્રાન્તો ભવતિ, દીર્ઘેણ શ્રામણ્યપર્યાયેણ સિદ્ધઃ, એવં ભાવપ્રતિક્રમણં । કિંણિમિતં
પુનઃ પુનઃ પ્રતિક્રમ્યતે ?, યથા મધ્યમકાનાં તથા કથં ન કાર્યે પ્રતિક્રમ્યતે ?, આચાર્ય આહ-અત્ર વૈદ્યેન
દૃષ્ટાન્તઃ-એકસ્ય રાજઃ પુત્રોઽતીવ પ્રિયઃ, તેન ચિન્તિતં-માઽસ્ય રોગો ભૂત, ક્રિયાં કારયામિ, તેન વૈદ્યાઃ
શબ્દિતાઃ-મમ પુત્રસ્ય ચિકિત્સાં કુરુત યેન નીરોગો ભવતિ, તે ભણન્તિ-કુર્મઃ, રાજા ભણતિ-કીદૃશા
યુષ્માકં યોગાઃ ? એકો ભણતિ-યદિ રોગોઽસ્તિ તદોપશમયન્તિ, અથ નાસ્તિ ત એવ જીર્યન્તો મારયન્તિ,
દ્વિતીયો ભણતિ-યદિ રોગોઽસ્તિ તદોપશમયન્તિ અથ નાસ્તિ ન ગુણં ન દોષં કુર્વન્તિ, તૃતીયો ભણતિ-યદિ
રોગોઽસ્તિ તદોપશમયન્તિ, અથ નાસ્તિ વર્ણરૂપયૌવનલાવણ્યતથા પરિણમન્તિ, દ્વિતીયો

30

વિધી અણાગયપરિત્તાણે ભાવિયલ્લો, તદ્દેણ રણ્ણા કારિયા કિરિયા, એવમિમંપિ પડિલ્લકમણં
જડ્ઢ દોસા અલ્લિથ તો વિસોહિજ્જંતિ, જડ્ઢ ણલ્લિથ તો સોહી ચરિત્તલ્લ સુલ્લદતરિયા ભવડ્ઢ ।

- ૫ ઉક્તં સપ્રસન્નં પ્રતિક્રમણમ્, અત્રાન્તરેઽધ્યયનશબ્દાર્થો નિરૂપણીયઃ, 'સ ચાન્યત્ર ન્યક્ષેણ
પ્રરૂપિતત્વાત્રેહાધિક્રિયતે, ગતો નામનિષ્પન્નો નિક્ષેપઃ, સામ્પ્રતં સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નસ્ય નિક્ષેપસ્યાવસરઃ,
સ ચ સૂત્રે સતિ ભવતિ, સૂત્રં ચ સૂત્રાનુગમ્ય ઇત્યાદિ પ્રપન્નો વક્તવ્યઃ, યાવત્તત્ત્વેદં સૂત્ર-
કરેમિ ભન્તે ! સામાયિકમિત્યાદિ જાવ વોસિરામિ ।

- ૧૦ અસ્ય વ્યાખ્યા-તલ્લક્ષણં છેદં-'સંહિતા ચ પદં છેવે'ત્યાદિ, અધિકૃતસૂત્રસ્ય વ્યાખ્યા-
લક્ષણયોજના ચ સામાયિકવદ્ દ્રષ્ટવ્યા, આહ-ઇદં સ્વસ્થાન એવ સામાયિકાધ્યયને ઉક્તં સૂત્રં,
પુનઃ કિમભિધીયતે ?, પુનરુક્તદોષપ્રસજ્ઞાત, ઉચ્યતે, પ્રતિષિદ્ધાસેવિતાદિ સમભાવસ્થેનૈવ
પ્રતિક્રાન્તવ્યમિતિ જ્ઞાપનાર્થમ્, અથવા 'યદ્વદ્વિષધાતાર્થ મન્ત્રપદે ન પુનરુક્તદોષોઽસ્તિ । તદ્વદ્

- ૧૫ બીજો ફાયદો એ કે આ ઔષધો ભવિષ્યમાં રોગો ન થાય તે માટે અત્યારથી રક્ષણ કરવા
માટે લેવામાં વાંધો નથી. રાજાએ ત્રીજા વૈદ્યના ઔષધોવડે ચિકિત્સા કરાવી. આ જ પ્રમાણે
(ત્રીજા વૈદ્યના ઔષધ જેવું) આ પ્રતિક્રમણ જાણવું કે જે પ્રતિક્રમણ જો દોષો હોય તો નાશ કરે
છે, અને જો દોષો ન હોય તો ચારિત્રની શુદ્ધિને શુદ્ધતર કરે છે. પ્રાસંગિક વાતો સહિત
પ્રતિક્રમણ કહેવાયું. આ સમયે અધ્યયનનો શબ્દાર્થ કહેવા યોગ્ય છે. અને તે શબ્દાર્થ આ
ગ્રંથમાં તેમજ અન્ય ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી કહેવાયેલો હોવાથી અહીં એનો અધિકાર નથી. (અર્થાત્
તેની અહીં વાત કરવી આવશ્યક નથી.) નામનિષ્પન્નનિક્ષેપ પૂર્ણ થયો.

- ૨૦ હવે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્નનિક્ષેપાનો અવસર છે. અને તે નિક્ષેપો સૂત્રની હાજરીમાં જ સંભવે
છે. અને સૂત્ર સૂત્રાનુગમની હાજરીમાં સંભવે છે...વિગેરે વિસ્તાર પૂર્વની જેમ ત્યાં સુધી કહી
દેવો કે છેલ્લે આ સૂત્ર આવીને ઊભું રહે → કરેમિ ભન્તે ! થી લઈ વોસિરામિ સુધીનું સંપૂર્ણ
કરેમિ ભન્તે ! સૂત્ર અહીં જાણી લેવું.

- સૂત્રની વ્યાખ્યા → વ્યાખ્યાનું લક્ષણ આ પ્રમાણે - "સંહિતા ચ..." વિગેરે પૂર્વની જેમ
જાણવું. આ પ્રસ્તુત કરેમિ ભન્તે ! સૂત્રની વ્યાખ્યાના લક્ષણનો વિસ્તાર સામાયિકાધ્યયનની જેમ
જાણવો.

- ૨૫ શંકા : આ સૂત્ર તો તેના પોતાના સ્વસ્થાને એટલે કે સામાયિકાધ્યયનમાં કહી જ દીધું
છે, તો ફરી શા માટે કહેવાય છે ? ફરી-ફરી એક વાત કરવામાં પુનરુક્તદોષ આવે.

- ૩૦ સમાધાન : પ્રતિષિદ્ધનું આસેવન વિગેરેરૂપ જે અતિચારો સેવાયા છે તેનું પ્રતિક્રમણ
સમભાવમાં રહેલા એવા જ સાધુવડે (સમભાવમાં રહીને જ) કરવા યોગ્ય છે. આમ અહીં
સમભાવની પ્રધાનતા જણાવવા માટે આ સૂત્ર ફરી કહેવાય છે. અથવા "વિષનો ઘાત કરવા
માટે મંત્રપદોને વારંવાર ઉચ્ચારવામાં જેમ કોઈ દોષ નથી, તેમ રાગરૂપ વિષને હનનારું અર્થપદ

૮૬. વિધિરનાગતપરિત્રાણે ભાવયિતલ્લઃ, તૃતીયેન રાજા કારિતા ક્રિયા, એવમિદમપિ પ્રતિક્રમણં યદિ દોષાઃ
સન્તિ તદા વિશોદ્ધયન્તિ યદિ ન સન્તિ તદા શુદ્ધિશ્ચારિત્રસ્ય શુદ્ધતરા ભવતિ ।

રાગવિષ્ણં પુનરુક્તમદુષ્ટમર્થપદમ્ ॥૧૧॥' રાગવિષ્ણં ચેદં ।

યતશ્ચ મજ્જલપૂર્વં પ્રતિક્રાન્તવ્યમ્ અતઃ સૂત્રકાર એવ તદભિધિત્સુરાહ—

ચત્તારિ મંગલં અરિહંતા મંગલં સિદ્ધા મંગલં

સાહુ મંગલં કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો મંગલં । (સૂ૦)

‘મજ્જલં’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ, તત્ર ચત્તારઃ પદાર્થા મજ્જલમિતિ, ક એતે ચત્તારઃ ?, 5
તાનુપદર્શયન્નાહ—‘અરિહંતા મંગલ’મિત્યાદિ, અશોકાદ્યષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યાદિરૂપાં પૂજામર્હન્તીત્પર્હન્ત-
સ્તેઽર્હન્તો મજ્જલં, સિતં ધ્માતં યેષાં તે સિદ્ધાઃ, તે ચ સિદ્ધા મજ્જલં, નિર્વાણસાધકાન્ યોગાન્
સાધયન્તીતિ સાધવઃ, તે ચ મજ્જલં, સાધુગ્રહણાદાચાર્યોપાધ્યાયા ગૃહીતા એવ દ્રષ્ટવ્યાઃ, યતો
ન હિ તે ન સાધવઃ, ધારયતીતિ ધર્મઃ, કેવલમેષાં વિદ્યત ઇતિ કેવલિનઃ, કેવલિભિઃ—સર્વજ્ઞૈઃ
પ્રજ્ઞસઃ—પ્રરૂપિતઃ કેવલિપ્રજ્ઞસઃ, કોઽસૌ ?—ધર્મઃ—શ્રુતધર્મશ્ચારિત્રધર્મશ્ચ મજ્જલમ્, અનેન કપિલાદિ- 10
પ્રજ્ઞમધર્મવ્યવચ્છેદમાહ । અર્હદાવીનાં ચ મજ્જલતા તેષ્ય એવ હિતમજ્જલાત્ સુખપ્રાપ્તેઃ, અત એવ
ચ લોકોત્તમત્વમેષામિતિ, આહ ચ—

(અર્થથી ભરપૂર એવું પદ) પુનરુક્તવાણું હોય તો પણ કોઈ દોષ નથી. ॥૧૧॥” અને આ સૂત્ર
રાગરૂપવિષયને હણનારું છે, (માટે અહીં સૂત્ર ફરી જણાવ્યું છે.)

અવતરણિકા :- અને હવે જે કારણથી મંગલપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ, તે કારણથી 15
સૂત્રકાર પોતે જ મંગલને કહેવાની ઇચ્છાવાળા કહે છે ⇨

સૂત્રાર્થ :- ચાર મંગલ છે → અરિહંતો મંગલરૂપ છે, સિદ્ધો મંગલરૂપ છે, સાધુઓ
મંગલરૂપ છે અને કેવલિપ્રજ્ઞમ ધર્મ મંગલરૂપ છે.

ટીકાર્થ :- મંગલશબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. તેમાં ચાર પદાર્થો મંગલરૂપ છે.
તે ચાર પદાર્થો કયા છે ? તે જણાવતા કહે છે — અરિહંતો મંગલરૂપ છે... વિગેરે. અશોકવૃક્ષ 20
વિગેરે ‘આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય વિગેરેરૂપ પૂજાને જે યોગ્ય છે તે અરિહંતો કહેવાય છે. તેઓ
મંગલરૂપ છે. સિતં=અંધાયેલા કર્મો ધ્માતં=નાશ પામ્યા છે જેના તે સિદ્ધો અને તે સિદ્ધો મંગલરૂપ
છે. નિર્વાણસાધક એવા યોગોને જે સાધે છે તે સાધુઓ, તેઓ મંગલરૂપ છે. અહીં સાધુના
ગ્રહણથી આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયો ગ્રહણ કરેલા જ જાણવા, કારણ કે તેઓ સાધુ નથી એવું
નથી. 25

જે દુર્ગતિમાં પડતા જીવને ધારી રાખે તે ધર્મ. કેવલજ્ઞાન છે જેમને તે કેવલીઓ. તે
કેવલીઓવડે પ્રરૂપણા કરાયેલ (ધર્મ) કેવલિપ્રજ્ઞમ કહેવાય છે. આ કેવલિપ્રજ્ઞમ કોણ છે ? તે
કહે છે કે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મ કેવલિપ્રજ્ઞમ છે, અને આ ધર્મ તે મંગલરૂપ છે. ‘કેવલિપ્રજ્ઞમ’
વિશેષણદ્વારા કપિલાદિપ્રજ્ઞમ ધર્મોનો વ્યવચ્છેદ કલ્પ્યો. અરિહંતોથી જ (=અરિહંતોની ભક્તિથી
જ) હિતકરમંગલ થાય છે. અને તેનાથી સુખની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી અરિહંત વિગેરે મંગલરૂપ 30
છે. અને માટે જ તેઓ લોકમાં ઉત્તમ છે. કહ્યું છે —

ચત્તારિ લોગુત્તમા અરિહંતા લોગુત્તમા સિદ્ધા લોગુત્તમા

સાહૂ લોગુત્તમા કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો લોગુત્તમો । (સૂ૦)

અથવા કુતઃ પુનરહંદાવીનાં મંજ્જલતા ?, લોકોત્તમત્વાત્, તથા ચાઽઽહ—‘ચત્તારિ લોગુત્તમા’ ચત્તારઃ ચલ્વનન્તરોક્તા વક્ષ્યમાણા વા લોકસ્ય—ભાવલોકાદેરુત્તમાઃ—પ્રધાના લોકોત્તમાઃ, ક એતે ચત્તારઃ ?, તાનુપદર્શયન્નાહ—‘અરિહંતા લોગુત્તમા, ઇત્યાદિ, અહંન્તઃ—પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ, લોકસ્ય—ભાવલોકસ્ય ઉત્તમાઃ—પ્રધાનાઃ, તથા ચોક્તમ્—અરિહંતા તાવ તર્હિ ઉત્તમા હુન્તી ડ ભાવલોયસ્સ । કમ્હા ?, જં સવ્વાસિં કમ્મપયડીપસત્થાણં ॥૧॥ અણુભાવં તુ પડુચ્ચા વેઅણિયાકુળ ણામગોયસ્સ । ભાવસ્સોદઙ્ગવસ્સા ણિયમા તે ઉત્તમા હોતિ ॥૨॥ એવં ચેવ ય ભૂઓ ઉત્તરપગઈવિસેસણવિસિદ્ધં । ધણ્ણઙ હુ ઉત્તમત્તં સમાસઓ સે ણિસામેહ ॥૩॥

10 સૂત્રાર્થ :- ચાર પદાર્થો લોકમાં ઉત્તમ છે → અરિહંતો લોકમાં ઉત્તમ છે, સિદ્ધો લોકમાં ઉત્તમ છે, સાધુઓ લોકમાં ઉત્તમ છે, અને કેવલિપ્રજ્ઞ ધર્મ લોકમાં ઉત્તમ છે.

અથવા અરિહંત વિગેરે મંગલરૂપ શા માટે છે ? તે કહે છે કે તેઓ લોકમાં ઉત્તમ હોવાથી મંગલરૂપ છે. તેથી કહ્યું છે — ચત્તારિ લોગુત્તમા... વિગેરે. હમણાં કહેવાયેલા અથવા આગળ કહેવાતા ચાર પદાર્થો લોકમાં એટલે કે ભાવલોકમાં (=ઔદયિકાદિભાવમાં) ઉત્તમ એટલે કે 15 પ્રધાન છે. તે ચાર પદાર્થો કયા છે ? — તે ચાર પદાર્થોને જણાવતા કહે છે — અરિહંતો લોકમાં ઉત્તમ છે... વિગેરે. પૂર્વે જેના શબ્દનો અર્થ જણાવેલ છે તેવા અરિહંતો ભાવલોકમાં ઉત્તમ છે.

કહ્યું છે — “(૧-૨) ^(H)અરિહંત, સિદ્ધ વિગેરેમાં અરિહંતો ભાવલોકમાં ઉત્તમ છે. શા માટે ? કારણ કે, ઔદયિકભાવરૂપ ભાવલોકમાં તેઓ ઉત્તમ છે અર્થાત્ તેઓનો ઔદયિકભાવ હંમેશા ઉત્તમ હોય છે. (એ પ્રમાણે બીજી ગાથાનાં અંતમાં આપેલ વાક્ય સાથે સંબંધ જોડવો. 20 કોને આશ્રયીને ઔદયિકભાવ તેઓનો ઉત્તમ હોય છે ? તે કહે છે કે -) બધી જ કર્મપ્રકૃતિઓમાં પ્રશસ્ત એવા વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્રકર્મનાં વિષાકરૂપ ઔદયિકભાવને આશ્રયીને નિયમથી તેઓ ઉત્તમ છે.”

(આશય એ છે કે - ^(H)સર્વ કર્મપ્રકૃતિમાં વેદનીયાદિ ચારે અઘાતિકર્મ હોવાથી ઘાતિકર્મની અપેક્ષાએ સ્વરૂપથી જ પ્રશસ્ત છે. આ બધા પ્રશસ્તકર્મોનો ઉદય તીર્થકરોને સર્વલોક કરતાં 25 વિશિષ્ટ પ્રકારનો=પ્રધાનપણે હોય છે. તેથી આ ચાર કર્મોના રસને આશ્રયીને અરિહંતોનો ઔદયિકભાવ ઉત્તમ હોવાથી તેઓ ભાવલોકાદિમાં ઉત્તમ છે.)

(૩) આ જ પ્રમાણે ફરીથી ઉત્તરપ્રકૃતિઓના વિશેષણથી વિશિષ્ટ એવું ઉત્તમપણું સંક્ષેપથી

૮૭. અહંન્તસ્તાવત્તત્તોત્તમા ભવન્ત્યેવ ભાવલોકસ્ય । કસ્માત્ ? ચત્સર્વાસાં કર્મપ્રકૃતીનાં પ્રશસ્તાનામ્ ॥૧॥

અનુભવં તુ પ્રતીત્ય વેદનીયાયુષોનામગોત્રયોઃ ભાવ ઔદયિકે નિયમાત્ તે ઉત્તમા ભવન્તિ ॥૨॥ એવમેવ ચ

30 ભૂય ઉત્તરપ્રકૃતિવિશેષણવિશિષ્ટમ્ । ધણ્યતે ઉત્તમત્વં સમાસતસ્તસ્ય નિશામયત્ ॥૩॥ •

“સાય મળુયાંઝ દોળળી ણામસ્સિગતીસિમા પસથા ય । મળુગઙ્ઘ પળિવિજાઈ ઓરાલિયતેયકમ્મં
ચ ॥૪॥ ઓરાલિયંગુવંગા સમચરંસં તહેવ સંઠાણં । વઙ્ગોસમસંઘયણં વળ્લરસગંધફાસા
ય ॥૫॥ અગુરુલહું ઉવઘાયં પરઘાઠ્ઠાસાસવિહગઙ્ઘ પસથા । તસબાવરપજ્જત્તગ પત્તેયથિરાથિરાઈં
ચ ॥૬॥ સુભમુજ્જોયં સુભગં સુસરં આદેજ્જ તહ ય જસકિત્તી । તત્તો ણિમ્મિણતિત્થગર
ણામઙ્ગતીસમેયાઈં ॥૭॥ તત્તો ઉચ્ચાગોયં ચોત્તીસેહિં સહ ઉદયભાવેહિં । તે ઉત્તમા પહાણા
અળળણતુલ્લા ભવંતીહ ॥૮॥ ઉવસમિણ પુણ ભાવો અરહંતાણં ણ વિજ્જઈં સો હુ । ચાઙ્ગમભાવસ્સ
પુણો આવરણાણં દુવેળ્લપિ ॥૯॥ તહ મોહઅંતરાઈં ણિસ્સેસસ્યયં પડુચ્ચ ઇણંસિં । ભાવચ્ચ
લોગસ્સ ડ ભવંતિ તે ઉત્તમા ણિયમા ॥૧૦॥ હવઙ્ગ પુણ સન્નિવાણ ઉદયભાવે હુ જે મળિયપુલ્લં ।

5

કહેવાય છે તે તમે સાંભળો. (૪) શાતા અને મનુષ્યાયુ આ બે અને નામની પ્રશસ્ત એકત્રીસ કર્મપ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે → મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણશરીર, (૫) ઔદારિકાંગોપાંગ, સમયતુરસ્સંસ્થાન, વજ્રઋષભનારાયસંઘયણ અને વર્ણ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ, (૬) અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્ચવાસ, શુભ વિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તિ, પ્રત્યેક, સ્થિર અને અસ્થિર, (૭) શુભ, ઉદ્યોત, સુભગ, સુસ્વર, આદેય તથા યશકીર્તિ, ત્યાર પછી નિર્માણ અને તીર્થકરત્વ આ પ્રમાણે નામકર્મની આ એકત્રીસ પ્રકૃતિઓ. (૮) ત્યાર પછી ઉચ્ચગોત્ર આ ચોત્રીસપ્રકારના ઔદયિકભાવોદ્ધારા તે અરિહંતો ઉત્તમ=પ્રધાન=અનન્યતુલ્ય હોય છે. (અર્થાત્ આ ચોત્રીસ પ્રકૃતિઓનો ઉદય બીજા બધા કરતા અરિહંતોનો ઉત્તમ=ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. આમ ઔદયિકભાવને આશ્રયીને ઉત્તમતા જણાવી.)

10

15

(૮-૧૦) ઔપશમિકભાવ અરિહંતોને હોતો નથી. ^(H) જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ તથા મોહનીય અને અંતરાય આ ચારે પ્રકૃતિઓના સંપૂર્ણ ક્ષયને આશ્રયીને પરમાર્થથી ક્ષય થાય ત્યારે (એટલે કે પોતાના તીર્થનો નાશ જાણીને મોક્ષમાંથી પાછા જાનીનો આવે છે. આવા પ્રકારનો બૌદ્ધ વિગેરેદ્વારા કલ્પિત એવો ક્ષય નહીં પરંતુ વાસ્તવિક ક્ષય થાય ત્યારે પ્રગટ થતાં) ક્ષાયિકભાવમાં અરિહંતો નિયમા ઉત્તમ છે. (અર્થાત્ અરિહંતોનો ક્ષાયિકભાવ નિયમથી ઉત્કૃષ્ટ હોય છે.)

20

(૧૧-૧૨) સાન્નિપાતિકભાવ આ પ્રમાણે થાય છે — ઔદયિકભાવમાં જે પૂર્વે કહ્યું તે,

૮૮. સાતમનુજાયુષી દ્વે નામસ્યૈકત્રિંશતિમાઃ પ્રશસ્તાશ્ચ । મનુજગતિઃ પચ્છેન્દ્રિયજાતિરૌદારિકં તૈજસં કાર્મણં
ચ ॥૪॥ ઔદારિકાક્ષોપાઙ્ગાનિ સમચતુરસ્રં તથૈવ સંસ્થાનમ્ વજ્રર્ષભસંહનનં વર્ણરસગન્ધસ્પર્શાશ્ચ ॥૫॥
અગુરુલઘુ ઉપઘાતં પરાઘાતોચ્ચ્વાસૌ વિહાયોગતિઃ પ્રશસ્તા । ત્રસબાદરપર્યાપ્તિકાઃ પ્રત્યેકસ્થિરાસ્થિરાણિ ચ
॥૬॥ શુભમુદ્યોતં સુભગં સુસ્વરં ચાદેયં તથા ચ ભવતિ યશઃકીર્તિઃ । તતો નિર્માણં તીર્થકરત્વં નામૈકત્રિંશતેતાઃ
॥૭॥ તત ઉચ્ચૈર્ગોત્રં ચતુર્વિંશતિ સહૌદયિકભાવૈઃ । તે ઉત્તમાઃ પ્રધાના અનન્યતુલ્યા ભવન્તીહ ॥૮॥ ઔપશમિકઃ
પુનર્ભાવોઽર્હતાં ન વિદ્યતે સઃ । ક્ષાયિકભાવસ્ય પુનરાવરણયોર્દુયોરપિ ॥૯॥ તથા મોહાન્તરાયો નિઃશેષક્ષયં
પ્રતીત્યૈતેષામ્ । ભાવે ક્ષાયિકે લોકસ્ય તુ ભવન્તિ તે ઉત્તમા નિયમાત્ ॥૧૦॥ ભવતિ પુનઃ સાન્નિપાતિક
ઔદયિકભાવે યે મળિતપૂર્વાઃ । ★ ‘સુભસુભગસુસ્સરં વા’ - પ્ર૦ ।

25

30

- અરહંતાણં તાણં જે ભણિયા ટાઢગા ભાવા ॥૧૧॥ તેહિ સયા જોગેણં ણિપ્પજ્જહં સણિવાહો
 ભાવો । તસ્સવિ ય ભાવલોગસ્સ ઉત્તમા હંતિ ણિયમેણં ॥૧૨॥' સિદ્ધા:—પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ
 એવ, તેડપિ ચ ક્ષેત્રલોકસ્ય ક્ષાયિકભાવલોકસ્ય વોત્તમા:—પ્રધાના: લોકોત્તમા:, તથા
 5 હોહ તે ણિયમા ॥૧૧॥' ણિંસેસકમ્મપગડીણ વાવિ જો હોહ ટાઢગો ભાવો । તસ્સવિ હુ
 ઉત્તમા તે સવ્વપયહિવજ્જિયા ઝમ્મા ॥૨॥' સાધવ:—પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ એવ, તે ચ દર્શન-
 જ્ઞાનચારિત્રભાવલોકસ્ય ઉત્તમા:—પ્રધાના લોકોત્તમા:, તથા ચોક્તમ્—'લોગુત્તમત્તિ સાહુ પહુચ્ચ
 તે ભાવલોગમેયં તુ । દંસણનાણચરિતાણિ તિણિણ જિણહંદભણિયાણિ ॥૧॥' કેવલિપ્રજ્ઞસો
 ધર્મ:—પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ:, સ ચ ક્ષાયોપશમિકૌપશમિકક્ષાયિકભાવલોકસ્યોત્તમ:—પ્રધાન:
 10 લોકોત્તમ:, તથા ચોક્તમ્—'ધમ્મો સુત ચરણો યા દુહાવિ લોગુત્તમોત્તિ ણાયવ્વો ।
 ટ્ઠઓવસમિઓવસમિયં ટ્ઠહંતિ ચ પહુચ્ચ લોગં તુ ॥૧॥' યત એવ લોકોત્તમા અત એવ

તથા અરિહંતોના જે ક્ષાયિકભાવો પૂર્વે કહ્યા તે બધા ભાવોનો પરસ્પર સંયોગ થવાથી સાત્રિપાતિક-
 ભાવ થાય છે. આ સાત્રિપાતિકભાવરૂપ ભાવલોકમાં અરિહંતો નિયમથી ઉત્તમ છે. (આ પ્રમાણે
 ઔદયિક વિગેરે ભાવલોકમાં અરિહંતો નિયમથી ઉત્તમ હોવાથી તેઓ લોકમાં ઉત્તમ છે.)

- 15 (૧) પૂર્વે નિરૂપણ કરાયેલ છે શબ્દાર્થ જેનો એવા સિદ્ધો ક્ષેત્રલોકમાં (ક્ષેત્રલોકના
 અગ્રભાગમાં રહેલા હોવાથી) અથવા ક્ષાયિકભાવમાં પ્રધાન છે. કહ્યું છે કે - "સિદ્ધો લોકમાં
 ઉત્તમ છે એટલે કે સિદ્ધો નિયમથી ત્રણ લોકના મસ્તકે રહેલા હોવાથી ક્ષેત્રલોકમાં તેઓ ઉત્તમ
 છે. (૨) અથવા સર્વકર્મપ્રકૃતિઓનો જે ક્ષાયિકભાવ છે તેમાં તેઓ ઉત્તમ છે કારણ કે તેઓ
 સર્વપ્રકૃતિથી રહિત છે.

- 20 પૂર્વે નિરૂપિતશબ્દાર્થવાળા એવા જ સાધુઓ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ ભાવલોકમાં
 ઉત્તમ છે. કહ્યું છે - "સાધુઓ જિનેન્દ્રોવડે કહેવાયેલા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આ ત્રણરૂપ
 ભાવલોકને આશ્રયીને લોકમાં=ભાવલોકમાં ઉત્તમ છે. ॥૧॥"

- 25 પૂર્વે નિરૂપિતશબ્દાર્થવાળો એવો કેવલિપ્રજ્ઞ ધર્મ ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક અને
 ક્ષાયિકભાવલોકને આશ્રયીને ઉત્તમ છે. કહ્યું છે - ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક અને ક્ષાયિક-
 ભાવલોકને આશ્રયીને શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ બંને પ્રકારનો ધર્મ લોકમાં ઉત્તમ જાણવો.

૮૯. અર્હંતાં તેષાં યે ભણિતા: ક્ષાયિકા ભાવા: ॥૧૧॥ તૈ: સદા યોગેન નિષ્પદ્યતે સાત્રિપાતિકો ભાવ: ।
 તસ્યાપિ ચ ભાવલોકસ્યોત્તમા ભવન્તિ નિયમેન ॥૧૨॥ લોકોત્તમા ઇતિ સિદ્ધાસ્તે ઉત્તમા ભવન્તિ ક્ષેત્રલોકસ્ય ।
 ત્રૈલોક્યમસ્તકસ્થા યદ્ભણિતં ભવતિ તે નિયમાત્ ॥૧॥ ૯૦. નિશ્શેષકર્મપ્રકૃતીનાં વાપિ યો ભવતિ ક્ષાયિકો
 ભાવ: । તસ્યાપ્યુત્તમાસ્તે સર્વપ્રકૃતિવિવર્જિતા યસ્માત્ ॥૨॥ ૯૧. લોકોત્તમા ઇતિ સાધવ: પ્રતીત્ય તે
 30 ભાવલોકમેનં તુ । દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ ત્રીણિ જિનેન્દ્રભણિતાનિ ॥૧॥ ૯૨. ધર્મ: શ્રુતં ચરણં ચ દ્વિધાપિ
 લોકોત્તમ ઇતિ જ્ઞાતવ્ય: । ક્ષાયોપશમિકૌપશમિકૌ ક્ષાયિકં ચ પ્રતીત્યૈવ લોકં તુ ॥૧॥

શરણ્યાઃ, તથા ચાઽહ-‘ચત્તારિ સરણં પવજ્જામિ’ અથવા કથં પુનર્લોકોત્તમત્વમ્ ?, આશ્રય-
નીયત્વાત્, આશ્રયણીયત્વમુપદર્શયન્નાહ-

ચત્તારિ સરણં પવજ્જામિ અરિહંતે સરણં પવજ્જામિ સિદ્ધે સરણં પવજ્જામિ
સાહુ સરણં પવજ્જામિ કેવલિપણ્ણત્તં ધમ્મં સરણં પવજ્જામિ’ ॥ (સૂ૦)

ચત્તાર: સંસારભયપરિત્રાણાય ‘શરણં પ્રપદ્યે’ આશ્રયં ગચ્છામિ, ભેદેન તાનુપદર્શયન્નાહ- 5
‘અરિહંતે’ ત્યાદિ, અર્હત: ‘શરણં પ્રપદ્યે’ સાંસારિકદુઃખત્રાણાયાર્હત આશ્રયં ગચ્છામિ, ભક્તિ
કરોમીત્યર્થઃ, એવં સિદ્ધાન્ શરણં પ્રપદ્યે, સાધૂન્ શરણં પ્રપદ્યે, કેવલિપ્રજ્ઞસં ધર્મં શરણં પ્રપદ્યે ।
ઇત્થં કૃતમજ્જલોપચાર: પ્રકૃતં પ્રતિક્રમણસૂત્રમાહ-

‘ઇચ્છામિ પડિક્કમિત્તં જો મે દેવસિઓ અહારો કઓ, કાહઓ વાહઓ
માણસિઓ, ઉસ્સુત્તો ઉમ્મગ્ગો અકણ્ણો અકરણિજ્જો દુજ્ઞાઓ દુવ્વિચિંતિઓ અણાયારો 10
અણિચ્છિયવ્વો અસમણપાઠગ્ગો નાણે દંસણે ચરિત્તે સુણ સામાઙ્ગે તિણ્હં ગુત્તીણં
ચણ્હં કસાયાણં પંચણ્હં મહવ્વયાણં છણ્હં જીવણિકાયાણં સત્તણ્હં પિંડેસણાણં
અઢ્ઢણ્હં પવયણમાઠ્ઠણં નવણ્હં બંભચેરગુત્તીણં દસવિહે સમણધમ્મે સમણાણં જોગાણં
જં ઘંડિઅં જં વિરાહિયં તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥’ (સૂ૦)

ઇચ્છામિ પ્રતિક્રમિતું યો મયા દૈવસિકોડતિચાર: કૃત ઇત્યેવં પદાનિ વક્તવ્યાનિ, અધુના 15

જે કારણથી તેઓ લોકમાં ઉત્તમ છે તે કારણથી જ તેઓ શરણ્ય છે. આ જ વાત આગળ
કહે છે — ચત્તારિ શરણં પવજ્જામિ... અથવા શંકા : તેઓનું લોકોત્તમત્વ કેમ છે ? સમાધાન :
તેઓ આશ્રય કરવા યોગ્ય હોવાથી લોકોત્તમ છે. આ આશ્રયણીયપણાને દેખાડતા કહે છે ⇨
ગાથાર્થ :- હું ચાર પદાર્થોનું શરણ સ્વીકારું છું → અરિહંતોને શરણરૂપે સ્વીકારું છું,
સિદ્ધોને શરણરૂપે સ્વીકારું છું, સાધુને શરણરૂપે સ્વીકારું છું અને કેવલિપ્રજ્ઞ એવા ધર્મને 20
શરણરૂપે સ્વીકારું છું.

ટીકાર્થ :- સંસારભયથી રક્ષણ માટે ચાર પદાર્થોના શરણને સ્વીકારું છું એટલે કે એમના
શરણોમાં જઉં છું. આ ચાર પદાર્થોને ભેદથી જણાવતાં કહે છે — અરિહંત.... વિગેરે. સાંસારિક
દુઃખોથી બચવા માટે અરિહંતોના આશ્રયને પામું છું અર્થાત્ અરિહંતોની ભક્તિ કરું છું. આ જ
પ્રમાણે સિદ્ધોના શરણને, સાધુઓના શરણને તથા કેવલિપ્રજ્ઞ ધર્મનાં શરણને હું સ્વીકારું છું. 25

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે કરાયેલી છે મંગલની વિધિ જેમનાવડે એવા ગ્રંથકારશ્રી
પ્રસ્તુત એવા પ્રતિક્રમણસૂત્રને કહે છે ⇨

સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- મારાવડે જે દિવસસંબંધી અતિચારો થયા છે તેને પ્રતિક્રમવા માટે ઈચ્છું છું...

- પદાર્થઃ-ઇચ્છામિ-અભિલષામિ પ્રતિક્રમિતું-નિર્વર્તિતું, કસ્ય ય ઇત્યતિચારમાહ-મયેત્યાત્મનિર્દેશઃ, દિવસેન નિર્વૃત્તો દિવસપરિમાણો વા દૈવસિકઃ, અતિચરણમતિચારઃ, અતિક્રમ ઇત્યર્થઃ, કૃતો-નિર્વર્તિતઃ, તસ્યેતિ યોગઃ, અનેન ક્રિયાકાલમાહ, 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' અનેન તુ નિષ્ઠાકાલમિતિ ભાવના, સ પુનરતિચારઃ ઉપાધિભેદેનાનેકથા ભવતિ, અત એવાહ-કાચેન-શરીરેણ નિર્વૃત્તઃ
- 5 કાયિકઃ કાયકૃત ઇત્યર્થઃ, વાચા નિર્વૃત્તો વાચિકઃ-વાક્કૃત ઇત્યર્થઃ, મનસા નિર્વૃત્તો માનસઃ, સ એવ 'માનસિ'ત્તિ મનઃકૃત ઇત્યર્થઃ, ઋર્ધ્વ સૂત્રાદુત્સૂત્રઃ સૂત્રાનુક્ત ઇત્યર્થઃ, માર્ગઃ ક્ષાયોપશમિકો ભાવઃ, ઋર્ધ્વ માર્ગાદુન્માર્ગઃ, ક્ષાયોપશમિકભાવત્યાગેનૌદયિકભાવસંક્રમ ઇત્યર્થઃ, કલ્પનીયઃ ન્યાયઃ કલ્પો વિધિઃ આચારઃ કલ્પ્યઃ-ચરણકરણવ્યાપારઃ ન કલ્પ્યઃ-અકલ્પ્યઃ, અતદ્રૂપ ઇત્યર્થઃ, કરણીયઃ સામાન્યેન કર્તવ્યઃ ન કરણીયઃ-અકરણીયઃ, હેતુહેતુમદ્ભાવશ્ચાત્ર,
- 10 યત એવોત્સૂત્રઃ અત એવોન્માર્ગ ઇત્યાદિ, ઉક્તસ્તાવત્કાયિકો વાચિકશ્ચ, અધુના માનસમાહ-

- એ પ્રમાણે અન્ય પદો કહેવા યોગ્ય છે. હવે પદાર્થો કહેવાય છે - હું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ઇચ્છું છું. કોનું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ? (તે કહે છે કે જે અતિચારો...વિગેરે તેમાં) 'યઃ' શબ્દ અતિચાર જણાવનારો છે. 'મયા' શબ્દ પોતાનો નિર્દેશ કરનાર છે. દિવસવડે જે બનેલું હોય તે દૈવસિક અથવા દિવસરૂપ પરિમાણ છે જેનું તે દૈવસિક. આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું તે અતિચાર.
- 15 ભાવાર્થ → દિવસદરમિયાન મારાવડે જે અતિચાર કરાયો=સેવાયો છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ઇચ્છું છું.

- આ વાક્યવડે ક્રિયાકાલ જણાવ્યો. (અર્થાત્ અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ કરવાનો કાલ ચાલી રહ્યો છે એ જણાવ્યું.) 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' વાક્યવડે પૂર્ણ થવાનો કાલ જણાવ્યો છે. તે વળી અતિચાર ઉપાધિભેદથી અનેક પ્રકારના થાય છે. માટે કહે છે - કાયાવડે થયેલ હોય તે કાયિક એટલે કે શરીરવડે કરાયેલો અતિચાર, એ જ રીતે વચનવડે થયેલ હોય તે વાચિક એટલે કે વચનવડે કરાયેલો અતિચાર, મનવડે થયેલો હોય તે માનસ, અને તે જ માનસિક અર્થાત્ મનવડે કરાયેલો અતિચાર.
- 20

- સૂત્રને ઓળંગનાર જે હોય તે ઉત્સૂત્ર એટલે કે સૂત્રમાં નહીં કહેવાયેલ. (અર્થાત્ સૂત્રમાં નહીં કહેવાયેલ એવા અનાચારનું સેવન કરવાદ્વારા જે અતિચાર સેવાયો તે.) માર્ગ એટલે (કોષાદિનો) ક્ષાયોપશમિકભાવ. માર્ગને ઓળંગનાર તે ઉન્માર્ગ એટલે કે ક્ષાયોપશમિકભાવને છોડીને ઔદયિકભાવમાં સંક્રમ (=કોષાદિના ઉદયથી જે અતિચાર સેવાયો તે ઉન્માર્ગ અતિચાર.) કલ્પનીય, ન્યાય, કલ્પ, વિધિ, આચાર આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. (આ બધાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે →) કલ્પ એટલે કે ચરણસિત્તરી-કરણસિત્તરીનો વ્યાપાર, ન કલ્પ્ય તે અકલ્પ્ય અર્થાત્ ચરણ-કરણ સિવાયના વ્યાપારનું આસેવન (અને આ દ્વારા સેવાયેલો અતિચાર અકલ્પનીય
- 25 કહેવાય.) કરણીય એટલે સામાન્યથી જે કર્તવ્ય હોય. ન કરણીય તે અકરણીય (એવો અતિચાર.)
- 30

અહીં કારણ-કાર્યભાવ જાણવો, અર્થાત્ જે કારણથી ઉત્સૂત્ર છે તે કારણથી તે અતિચાર ઉન્માર્ગ છે. જે કારણથી ઉન્માર્ગ છે, તે કારણથી અકલ્પ્ય છે વિગેરેરૂપ કારણ-કાર્યભાવ

दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यातः—आर्तरीद्रलक्षण एकाग्रचित्ततया, दुष्टो विचिन्तितो दुर्विचिन्तितः—अशुभ
एव चलचित्ततया, यत एवेत्थम्भूतः अत एवासौ न श्रमणप्रायोग्यः अश्रमणप्रायोग्यः
तपस्व्यनुचित इत्यर्थः, यत एवाश्रमणप्रायोग्योऽत एवानाचारः, आचरणीयः आचारः, न
आचारः अनाचारः—साधूनामनाचरणीयः, यत एव साधूनामनाचरणीयः अत एवानेष्टव्यः—
मनागपि मनसाऽपि न प्रार्थनीय इति, किंविषयोऽयमतिचार इत्याह—‘णाणे दंसणे चरित्ते’ 5
ज्ञानदर्शनचारित्रविषयः, अधुना भेदेन व्याचष्टे—‘सुए’ति श्रुतविषयः, श्रुतग्रहणं मत्यादिज्ञानोप-
लक्षणं, तत्र विपरीतप्ररूपणाऽकालस्वाध्यायादिरतिचारः, ‘सामाइए’ति सामायिकविषयः,
सामायिकग्रहणात् सम्यक्त्वसामायिकचारित्रसामायिकग्रहणं, तत्र सम्यक्त्वसामायिकातिचारः
शङ्कादिः, चारित्रसामायिकातिचारं तु भेदेनाह—‘तिण्हं गुत्तीण’मित्यादि, तिसृणां गुप्तीनां, तत्र

જાણવો. આ પ્રમાણે કાયિક અને વાચિક અતિચાર કહેવાયો. (અર્થાત્ કાયાથી ઉત્સૂત્ર કોઈ 10
પ્રવૃત્તિ કરી હોય અથવા વચનથી ઉત્સૂત્ર બોલાયું હોય એ જ રીતે કાયાથી ઉન્માર્ગનું સેવન
અથવા વચનથી ઉન્માર્ગની પ્રરૂપણા વિગેરે યથાયોગ્ય સમજવું.)

હવે માનસ એવા અતિચારને કહે છે — એકાગ્રચિત્તવડે આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાનરૂપ જે અતિચાર
તે દુર્ધ્યાત અતિચાર. ચંચલચિત્તવડે અશુભ એવું જે ચિંતન તે રૂપ જે અતિચાર તે દુર્વિચિત્તિત.
જે કારણથી આ અતિચાર દુર્ધ્યાત અને દુર્વિચિત્તિતરૂપ છે તે કારણથી જ આ અતિચાર શ્રમણમાટે 15
યોગ્ય નથી. શ્રમણપ્રાયોગ્ય જે ન હોય તે અશ્રમણપ્રાયોગ્ય એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. અર્થાત્
આ અતિચાર તપસ્વી માટે યોગ્ય નથી. જે કારણથી અશ્રમણપ્રાયોગ્ય છે તે કારણથી તે
અતિચાર અનાચારરૂપ છે. જે આચરવા યોગ્ય હોય તે આચાર, અને જે આચારરૂપ નથી તે
અનાચાર અર્થાત્ સાધુઓને અનાચરણીય એવો અતિચાર.

જે કારણથી સાધુઓને અનાચરણીય છે તે કારણથી અનિચ્છિતવ્ય છે એટલે કે અલ્પાંશે 20
પણ મનથી પ્રાર્થનીય નથી. કોનાસંબંધી આ અતિચાર છે ? તે કહે છે — જ્ઞાન-દર્શન અને
ચારિત્રવિષયક એવો આ અતિચાર છે. (ભાવાર્થ : જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રસંબંધી અતિચારો
અશ્રમણપ્રાયોગ્ય, અનાચારરૂપ, અનિચ્છિતવ્ય છે.) આ જ જ્ઞાનાદિવિષયક એવા અતિચારને
ભેદથી જણાવે છે — શ્રુતવિષયક એવો આ અતિચાર. અહીં શ્રુતના ગ્રહણથી મત્યાદિજ્ઞાન પણ
જાણી લેવા. (તે શ્રુતવિષયક અતિચાર કેવા પ્રકારનો છે ? તે કહે છે —) શ્રુતસંબંધી વિપરીત- 25
પ્રરૂપણા, અકાલે સ્વાધ્યાય વિગેરેરૂપ અતિચાર શ્રુતવિષયક જાણવો.

સામાયિકવિષયક અતિચાર (આ પ્રમાણે જાણવો →) અહીં સામાયિકશબ્દથી સમ્યક્ત્વ-
સામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક જાણવું. તેમાં શંકા વિગેરે સમ્યક્ત્વસામાયિકનો અતિચાર જાણવો.
ચારિત્રસામાયિકના અતિચારોને ભેદથી જણાવે છે — ત્રણ ગુપ્તિઓનું (સમ્યક્પ્રતિસેવન, શ્રદ્ધા
વિગેરે જે શ્રામણયોગો છે તેમાં જે ખંડના-વિરાધના થઈ તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં. આ પ્રમાણે 30
સૂત્રના અંતમાં બતાવેલ પદો સાથે અન્વય જોડવો. આ જ રીતે બધે સમજી લેવું.) અહીં

પ્રવિચારાપ્રવિચારરૂપા ગુમયઃ, ચતુર્ણાં કષાયાણાં—ક્રોધમાનમાયાલોભાનાં, પદ્માનાં મહાવ્રતાનાં—પ્રાણાત્તિપાતાદિનિવૃત્તિલક્ષણાનાં, ષણ્ણાં જીવનિકાયાનાં પૃથિવીકાચિકાદીનાં, સમાનાં પિપ્પૈષણાનાં—અસંસૃષ્ટાદીનાં, તાશ્ચેમા:—‘સંસદ્મસંસદ્ઢા ઉદ્ધડ તહ હોઢ અપ્પલેવા ય । ઉગ્ગહિઆ પમ્મહિઆ ડજ્ઞિય તહ હોઢ સત્તમિઆ ॥૧૧॥’

- 5 વ્યાખ્યા—તત્રાસંસૃષ્ટા હસ્તમાત્રાભ્યાં ચિન્ત્યા, ‘અસંસદ્ઢે હત્થે અસંસદ્ઢે મત્તે, અઘરહિયમિતિ વુત્તં ભવઢ’ એવં ગૃહ્ણતઃ પ્રથમા ભવતિ, ગાથાયાં સુખમુખોચ્ચારણાર્થમન્યથા પાઠઃ, સંસૃષ્ટા તાભ્યામેવ ચિન્ત્યા, ‘સંસદ્ઢે હત્થે સંસદ્ઢે મત્તે, ઘરહિયમિતિ વુત્તં હોઢ, એવં ગૃહ્ણતો દ્વિતીયા, ઉદ્ધતા નામ સ્થાલાદૌ સ્વયોગેન ભોજનજાતમુદ્ધતં, તતઃ ‘અસંસદ્ઢે હત્થે સંસદ્ઢે મત્તે અસંસદ્ઢે વા મત્તે સંસદ્ઢે હત્થે’ એવં ગૃહ્ણતસ્ત્રીતીયા, અત્પલેપા નામ અત્પશબ્દોઽભાવવાચકઃ નિર્લેપ—
- 10 પૃથુકાદિ ગૃહ્ણતશ્ચતુર્થી, અવગૃહીતા નામ ભોજનકાલે શરાવાદિષૂપહિતમેવ ભોજનજાતં તતો

ગુપ્તિઓ પ્રવિચાર અને અપ્રવિચારરૂપ જાણવી. (આનો અર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલો છે.)

ક્રોધ-માન-માયા અને લોભરૂપ ચાર કષાયો, પ્રાણાત્તિપાતાદિથી નિવૃત્તિરૂપ પાંચ મહાવ્રતો, પૃથ્વીકાયાદિ ષડ્ગુણનિકાય, અસંસૃષ્ટાદિ સાત પિંડેષણા. તે સાત પિંડેષણા આ પ્રમાણે જાણવી. “સંસૃષ્ટ, અસંસૃષ્ટ, ઉદ્ધત, અલ્પલેપ, અવગૃહીત, પ્રગૃહીત અને સાતમી ઉજ્જિગતધર્મા. ॥૧૧॥”

- 15 આ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી → (૧) તેમાં હાથ અને પાત્રવડે અસંસૃષ્ટ પિંડેષણા વિચારવી. એટલે કે અસંસૃષ્ટ હાથ અને અસંસૃષ્ટ પાત્ર, અહીં અસંસૃષ્ટ એટલે નહીં ખરડાયેલ, તેથી આવા અસંસૃષ્ટ એવા હાથ-પાત્રવડે ભોજનને ગ્રહણ કરતા સાધુની અસંસૃષ્ટનામની પ્રથમ પિંડેષણા જાણવી.

- ગાથામાં સુખપૂર્વક મુખથી ગાથાનું ઉચ્ચારણ થઈ શકે તે માટે પ્રથમ સંસૃષ્ટ શબ્દ જણાવ્યો છે બાકી પ્રથમ અસંસૃષ્ટશબ્દ જાણવો. (૨) ખરડાયેલા હાથ અને ખરડાયેલા પાત્રવડે જ સંસૃષ્ટ પિંડેષણા વિચારવી. આ રીતે ગ્રહણ કરનારની બીજી સંસૃષ્ટપિંડેષણા જાણવી. (૩) ગૃહસ્થે પોતાની માટે મોટા વાસણમાંથી થાળ, કમંડળ વિગેરે (જુદા જુદા વાસણોમાં) જે ભોજનસમૂહ કાઢ્યું હોય તેમાંથી અસંસૃષ્ટ હાથ અને સંસૃષ્ટ પાત્રવડે કે અસંસૃષ્ટ પાત્ર અને સંસૃષ્ટ હાથવડે (અહીં સંસૃષ્ટ, અસંસૃષ્ટ, સાવશેષ અને નિરવશેષ દ્રવ્યો આ ચાર શબ્દોને આશ્રયીને આઠ
- 25 ભાંગા થાય છે. તેમાં છેલ્લો ભાંગો સંસૃષ્ટ હાથ, સંસૃષ્ટ પાત્ર અને સાવશેષ દ્રવ્ય છે. આ આઠમા ભાંગા પ્રમાણે) વહોરનાર સાધુને ત્રીજી ઉદ્ધતનામની પિંડેષણા જાણવી.

- (૪) અલ્પલેપ → અહીં અલ્પશબ્દ અભાવવાચક જાણવો. તેથી લેપ જેમાં બીલકુલ નથી તેવા નિર્લેપ પોંક (જિવારાદિને ખાંડણીમાં ખાંડી, ભૂંજવીને તૈયાર કરેલ ખાદ્યપદાર્થ) વિગેરેને ગ્રહણ કરતા સાધુઓને અલ્પલેપનામની ચોથી પિંડેષણા જાણવી. (૫) જમવાના સમયે ગૃહસ્થે
- 30 પોતાની માટે વાટકી વિગેરેમાં જે ભોજન કાઢ્યું છે તેમાંથી ગ્રહણ કરનારને પાંચમી અવગૃહીત

૧૩. અસંસૃષ્ટો હસ્તોઽસંસૃષ્ટં માત્રં અઘરહિયમિતં ઇત્યુક્તં ભવતિ । ૧૪. સંસૃષ્ટો હસ્તો સંસૃષ્ટં માત્રં ઘરહિયમિતં ઇત્યુક્તં ભવતિ । ૧૫. અસંસૃષ્ટો હસ્તો સંસૃષ્ટં માત્રં અસંસૃષ્ટં વા માત્રં સંસૃષ્ટો હસ્તો । ★. ૦નેન પ્ર૦ ।

ગૃહ્ણતઃ પશ્ચમી, પ્રગૃહીતા નામ ભોજનવેલાયાં દાતુમભ્યુદયતેન કરાદિના પ્રગૃહીતં યદ્ભોજનજાતં
 ભોક્ત્રા વા સ્વહસ્તાદિના તદ્ગૃહ્ણત ઇતિ ભાવના ષષ્ઠી, ડજ્ઞિતધર્મા નામ યત્પરિત્યાગાર્હ
 ભોજનજાતમન્યે ચ દ્વિપદાદયો નાવકાઙ્ક્ષન્તિ તદર્હત્યક્તં વા ગૃહ્ણત ઇતિ હૃદયં સસમી, એષ
 ખલુ સમાસાર્થઃ, વ્યાસાર્થસ્તુ ગ્રન્થાન્તરાદવસેયઃ, સમાનાં પાનૈષણાનાં કેચિત્ પઠન્તિ, તા અપિ
 ચૈવમ્ભૂતા એવ, નવરં ચતુર્થ્યાં નાનાત્વં, તત્રાપ્યાયામસૌવીરાદિ નિર્લેપં વિજ્ઞેયમિતિ, અષ્ટાનાં 5
 પ્રવચનમાતૃણાં, તાશ્ચાષ્ટૈ પ્રવચનમાતરઃ—તિસ્ત્રો ગુમયઃ તથા પશ્ચ સમિતયઃ, તત્ર પ્રવીચારા-
 પ્રવીચારરૂપા ગુમયઃ, સમિતયઃ પ્રવીચારરૂપા એવ, તથા ચોક્તમ્—“સમિઓ ગિયમા ગુત્તો ગુત્તો
 સમિયત્તર્ણમિ મ્હયવ્વો । કુસલવડ્મુદીરિત્તો જં વયગુત્તોઽવિ સમિઓઽવિ ॥૧॥” નવાનાં
 બ્રહ્મચર્યગુમીનાં—વસતિકથાદીનામ્, આસાં સ્વરૂપમુપરિણાદ્વક્ષ્યામઃ, દશવિધે—દશપ્રકારે શ્રમણધર્મે—
 સાધુધર્મે ક્ષાન્ત્યાદિકે, અસ્થ્યાપિ સ્વરૂપમુપરિણાદ્વક્ષ્યામઃ, અસ્મિન્ ગુપ્ત્યાદિષુ ચ યે શ્રામણા 10
 યોગાઃ—શ્રમણાનામેતે શ્રામણાસ્તેષાં શ્રામણાનાં યોગાનાં—વ્યાપારાણાં સમ્યક્પ્રતિસેવનશ્રદ્ધાન-

પિંડેષણ જાણવી. (ઉદ્દતમાં જમવાની થાલીમાં કાઢ્યું ન હોય પણ મોટા તપેલામાંથી કમંડળાદિમાં
 કાઢેલું જાણવું.)

(દ) જમવાના સમયે પીરસવા માટે ઉદ્યત વ્યક્તિએ પીરસવા માટે હાથાદિમાં ગ્રહણ
 કરેલું એવું જે ભોજન હોય તેને અથવા જમનાર વ્યક્તિએ મોંમાં નાખવા માટે જે પોતાના 15
 હાથાદિવડે ગ્રહેલ કરેલું હોય તેને ગ્રંહણ કરનાર સાધુની છઠ્ઠી પ્રગૃહીતનામની પિંડેષણ જાણવી.
 (૭) ઉજ્જિતધર્મા એટલે કે જે ભોજન ત્યાજ્ય છે અને જેને દાસ-નોકરાદિ પણ ઈચ્છતા નથી,
 તેવા ભોજનને અથવા આવું ભોજન અડધું ફેંકી દીધું હોય અને એ જ વખતે તેને ગ્રહણ કરનાર
 સાધુને સાતમી ઉજ્જિતધર્મા પિંડેષણ જાણવી. આ સંકેપાર્થ કહ્યો. વિસ્તારાર્થ અન્ય ગ્રંથમાંથી
 જાણી લેવો. 20

કેટલાક આચાર્યો સાત પાનૈષણ પણ કહે છે. તે પણ આવા પ્રકારની જ જાણવી. માત્ર
 ચોથીમાં જુદાપણું એ કે તેમાં પણ નિર્લેપ દ્રવ્ય તરીકે ઓસામણ, કાંજી વિગેરે જાણવા. આઠ
 પ્રવચનમાતા તરીકે ત્રણ ગુપ્તિઓ અને પાંચ સમિતિઓ જાણવી. તેમાં ગુપ્તિઓ પ્રવૃત્તિ અને
 નિવૃત્તિ ઉભયરૂપ છે જ્યારે સમિતિઓ પ્રવૃત્તિરૂપ જ છે. કહ્યું જ છે → “જે સમિત છે તે
 નિયમથી ગુપ્ત છે, પરંતુ જે ગુપ્ત છે તે સમિત હોય અથવા ન પણ હોય, કારણ કે કુશલ 25
 વચનને બોલતો જે કારણથી વચનગુપ્ત પણ છે અને સમિત પણ છે. ॥૧॥” (આ ગાથાનો
 ભાવાર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે. માટે અહીં લખાતો નથી.)

વસતિ, કથા વિગેરે નવ બ્રહ્મચર્યગુપ્તિઓનું સ્વરૂપ આગળ બતાવીશું. ક્ષાંતિ વિગેરે દશ
 પ્રકારના સાધુધર્મ જાણવા. આનું સ્વરૂપ પણ આગળ બતાવીશું. આ સાધુધર્મમાં અને ગુપ્તિ 30
 વિગેરે જે કહ્યા તેમાં (જેની ખંડના કે વિરાધના થઈ વિગેરે અન્વય આગળ સાથે જોડવો.)
 શ્રમણસંબંધી જે હોય તે શ્રામણ. શ્રામણ એવા યોગો તે શ્રામણયોગો એ પ્રમાણે સમાસ

૧૬. સમિતો નિયમાદ્ગુપ્તો ગુપ્તઃ સમિતત્વે ભક્તવ્યઃ । કુશલવાચમુદીરયન્ યદ્વચોગુપ્તોઽપિ સમિતોઽપિ ॥૧॥

પ્રરૂપણાલક્ષણાનાં ચત્ ખણિહતં-દેશતો ભગ્નં ચદ્વિરાધિતં-સુતરાં ભગ્નં, ન પુનરેકાન્તતોઽભાવ-
માપાદિતં, તસ્ય ખણ્ડનવિરાધનદ્વારાઽઽયાતસ્ય ચારિત્રાતિચારસ્યૈતદ્ગોચરસ્ય જ્ઞાનાદિગોચરસ્ય ચ
દૈવસિકાતિચારસ્ય, એતાવતા ક્રિયાકાલમાહ, તસ્યૈવ 'મિચ્છામિ દુક્કડં' इत्यनेन તુ નિષ્ણાકાલ-
માહ, મિચ્છેતિ-પ્રતિક્રામામીતિ દુષ્કૃતમેતદકર્તવ્યમિદમેવેત્યર્થઃ, અત્રેયં સૂત્રસ્પર્શિકગાથા-

5

પડિસિદ્ધાણં કરણે કિચ્ચાણમકરણે ચ પડિવક્રમણં ।

અસદ્દહણે ચ તદા વિવરીયપરૂવણાણ ચ ॥૧૨૭૨॥

વ્યાખ્યા- 'પ્રતિષિદ્ધાનાં' નિવારિતાનામકાલસ્વાધ્યાયાદીનામતિચારાણાં 'કરણે' નિષ્પાદને
આસેવન इत्यર્થઃ, કિં ?-પ્રતિક્રમણમિતિ યોગઃ, પ્રતીપં ક્રમણં પ્રતિક્રમણમિતિ વ્યુત્પત્તેઃ,
'કૃત્યાનામ્' આસેવનીયાનાં કાલસ્વાધ્યાયાદીનાં યોગાનામ્ 'અકરણે' અનિષ્પાદનેઽનાસેવને
10 પ્રતિક્રમણમ્, અશ્રદ્ધાને ચ તથા કેવલિપ્રરૂપિતાનાં પદાર્થાનાં પ્રતિક્રમણમિતિ વર્તેતે,
'વિપરીતપ્રરૂપણાયાં ચ' અન્યથા પદાર્થકથનાયાં ચ પ્રતિક્રમણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨૭૨॥

જાણવો. (સંપૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે →) તિણ્હં ગુત્તીણં.... વિગેરેથી ગુપ્તિ વિગેરે જે કદા તેઓનું
સમ્યક્પ્રતિસેવન, શ્રદ્ધા પ્રરૂપણારૂપ જે શ્રામણયોગો છે તેમાંથી જે ખંડિત થયું એટલે કે દેશથી
ખંડન કર્યું એટલે કે થોડું ભાંગ્યું. જે વિરાધિત કર્યું એટલે કે ઘણું ભાંગ્યું. (અર્થાત્ બહુતરદેશનું
15 ખંડન કર્યું इति ચૂર્ણૌ) પરંતુ એકાન્તે અભાવ કર્યો એવો અર્થ કરવો નહીં.

(આ રીતે મારાવડે જે અતિચાર સેવાયો છે) તેનું એટલે કે ખંડના અને વિરાધના
કરવાદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા ચારિત્રાતિચારોનું, આમ આ ચારિત્રાતિચારવિષયક અને જ્ઞાનાદિવિષયક
એવા દૈવસિકાતિચારનું મિચ્છામિ દુક્કડં, જં ચંડિઅં જં વિરાહિયં સુધીના વાક્યવડે કિયાકાલ
કહ્યો. મિચ્છા મિ દુક્કડં દ્વારા પૂર્ણતાનો કાલ જણાવ્યો. તેમાં મિચ્છા એટલે હું પ્રતિક્રમણ કરું છું.
20 તથા આ દુષ્કૃત છે એટલે કે આ અકર્તવ્ય જ છે. (અહીં સ્પષ્ટાર્થ આ પ્રમાણે કે - જે આ દુષ્કૃત
છે એટલે કે જે આ અકર્તવ્ય છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું એટલે કે તેનાથી હું પાછો ફરું છું.)

અવતરણિકા :- પ્રતિક્રમણવિષયમાં સૂત્રસ્પર્શિકગાથા આ પ્રમાણે જાણવી ⇨

ગાથાર્થ :- પ્રતિષિદ્ધોના કરણમાં, કૃત્યોના અકરણમાં પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે, તેમ જ
અશ્રદ્ધામાં અને વિપરીતપ્રરૂપણામાં પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે.

25 ટીકાર્થ :- તીર્થંકરોવડે નિવારણ કરાયેલા અકાલે સ્વાધ્યાયાદિરૂપ અતિચારોના આસેવનમાં,
શું કરવાનું હોય ? પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે એ પ્રમાણે અન્વય કરવો, કારણ કે તેના
આસેવનથી પાછું ફરવું એવી પ્રતિક્રમણશબ્દની વ્યુત્પત્તિ હોવાથી (તે તે અતિચારોથી પાછા
ફરવા પ્રતિક્રમણ કર્તવ્ય બને છે.) યોગ્યકાલે સ્વાધ્યાય કરવો વિગેરે જે યોગો છે તે યોગોને ન
આચરો ત્યારે પ્રતિક્રમણ કર્તવ્ય બને છે.

30 તથા કેવલિપ્રરૂપિત પદાર્થોની સમ્યક્ શ્રદ્ધા ન કરો ત્યારે પ્રતિક્રમણ કર્તવ્ય બને છે. -અને
પદાર્થોની ખોટી પ્રરૂપણા કરી હોય ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. ॥૧૨૭૨॥ આ ગાથાવડે

અનયા ચ ગાથયા યથાયોગં સર્વસૂત્રાણ્યનુગન્તવ્યાનિ, તદ્યથા-સામાયિકસૂત્રે પ્રતિષિદ્ધૌ રાગ-દ્વેષૌ તયોઃ કરણે, કૃત્યસ્તુ તન્નિગ્રહસ્તસ્યાકરણે, સામાયિકં મોક્ષકારણમિત્યશ્રદ્ધાને, અસમભાવલક્ષણં સામાયિકમિતિ વિપરીતપ્રરૂપણાયાં ચ પ્રતિક્રમણમિતિ, एवं મङ्गलादि-સૂત્રેષ્વપ્યાયોજ્યં, ચત્તારો મઙ્ગલમિત્યત્ર પ્રતિષિદ્ધોઽમઙ્ગલાધ્યવસાયસ્તત્કરણં ઇત્યાદિના પ્રકારેણ, એવમોઘાતિચારસ્ય સમાસેન પ્રતિક્રમણમુક્તં, સામ્પ્રતમસ્યૈવ વિભાગેનોચ્યતે, તત્રાપિ ગમનાગમના- 5
તિચારમધિકૃત્યાઽઽહ-

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे
बीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसारुत्तिगपणगदगमड्मिक्कडासंताणासंकमणे जे मे
जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अभिहआ वत्तिआ
लेसिआ संघाइआ संघट्ठिआ परिआविआ किलामिआ उद्विआ ठाणाओ ठाणं 10
संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छा मि दुक्कडं ॥ (सू०)

બધા સૂત્રો અનુસરવા યોગ્ય છે. જેમ કે - (સામાયિકસૂત્રમાં આ ચારે વસ્તુ આ પ્રમાણે ઘટાડવી કે) સામાયિકસૂત્રમાં (૧) રાગ-દ્વેષનો પ્રતિષેધ કર્યો છે. તે પ્રતિષિદ્ધનું આચરણ કરવામાં, (૨) રાગ-દ્વેષનો નિગ્રહ કરવો એ કૃત્ય=કર્તવ્ય છે. તે ન કરવામાં, (૩) સામાયિક એ મોક્ષનું કરણ છે એવી શ્રદ્ધા ન કરવામાં, (૪) સામાયિક એ સમભાવરૂપ નથી આવા પ્રકારની ખોટી પ્રરૂપણા કરવામાં આવે ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. 15

આ પ્રમાણે ચત્તારિ મંગલં... વિગેરે સૂત્રોમાં પણ જોડી દેવું. તેમાં ચત્તારિ મંગલં સૂત્રમાં અરિહંતાદિમાં અમંગલનો અધ્યવસાય પ્રતિષિદ્ધ છે તેને કરવામાં પ્રતિક્રમણ કરવું વિગેરે પ્રકારે સર્વ સમજી લેવું. આ પ્રમાણે સામાન્યાતિચારોનું સંક્ષેપથી પ્રતિક્રમણ કહ્યું. હવે આ જ અતિચારોનું વિભાગથી પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. તેમાં પણ ગમનાગમનસંબંધી અતિચારોને આશ્રયીને કહે છે ⇨ 20

સૂત્રાર્થ :- હું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ઈચ્છું છું. (કોનું ? —) માર્ગમાં થયેલી વિરાધનામાં (જે અતિચાર સેવાયો તેનું. તે અતિચાર કેવી રીતે સેવાયો ? તે કહે છે —) ગમનાગમન કરવામાં, પગવડે ત્રસજીવોને પીડા થવાથી, બીજ ઉપર પગ પડવાથી, વનસ્પતિ ઉપર પગ પડવાથી, ઝાકળ, કીડીઓના નગરા, નિગોદ, કાચું પાણી, સચિત્ત માટી, કરોળિયાના જાળા, આ 25
બધા ઉપર પગ પડવાથી, (વધારે શું કહીએ ? આવા પ્રકારના) સર્વ કોઈ જીવો મારાવડે વિરાધાયા હોય, (પછી તે) એકેન્દ્રિય હોય કે બેઠેન્દ્રિય હોય કે તેઠેન્દ્રિય, ચઉરેન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિય હોય (જે કોઈ હોય) તેઓને પગ માર્યો હોય, ભેગા કર્યા હોય, અથવા ધૂળવડે ઢાંક્યા હોય, ભૂમિ ઉપર ઘસડી નાંખ્યા હોય, પરસ્પર ભેગા કર્યા હોય, કંઈક તેઓને સ્પર્શ કર્યો હોય, પીડા આપી હોય, ગ્લાનિ પહોંચાડી હોય, ત્રાસ આપ્યો હોય, એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને લઈ ગયા 30
હોય, મારી નાંખ્યા હોય તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં.

- અસ્ય વ્યાખ્યા-ઇચ્છામિ-અભિલષામિ પ્રતિક્રમિતું-નિવર્તિતું, ઈર્યાપથિકાયાં વિરાધનાયાં યોડિતિચાર ઇતિ ગમ્યતે, તસ્યેતિ યોગઃ, અનેન ક્રિયાકાલમાહ, 'મિચ્છા મિ દુક્કડં' इत्यनेन તુ નિષ્ઠાકાલમિતિ, તત્રેરણમીર્યા ગમનમિત્યર્થઃ, તત્રપ્રધાનઃ પન્થા ઈર્યાપથઃ તત્ર ભવૈર્યાપથિકી તસ્યાં, કસ્યામિત્યત આહ-વિરાધ્યન્તે-દુઃખં સ્થાપ્યન્તે પ્રાણિનોડનયેતિ વિરાધના-ક્રિયા તસ્યાં
- 5 વિરાધનાયાં સત્યાં, યોડિતિચાર ઇતિ વાક્યશેષઃ, તસ્યેતિ યોગઃ, વિષયમુપદર્શયન્નાહ-ગમનં ચાગમનં ચેત્યેકવદ્વાવસ્તસ્મિન્, તત્ર ગમનં સ્વાધ્યાયાદિનિમિત્તં વસતેરિતિ, આગમનં પ્રયોજનપરિસમાપ્તૌ પુનર્વસતિમેવેતિ, તત્રાપિ યઃ કથં જાતોડિતિચાર इत्यत આહ-'પાણક્કમણે' પ્રાણિનો-દ્વીન્દ્રિયાદયસ્ત્રસા ગૃહ્યન્તે, તેષામાક્રમણં-પાદેન પીડનં પ્રાણ્યાક્રમણં, તસ્મિન્નિતિ, તથા બીજાક્રમણે, અનેન બીજાનાં જીવત્વમાહ, હરિતાક્રમણે, અનેન તુ સકલવનસ્પતેરેવ, તથા-
- 10 ડવશ્યાયોત્તિઙ્ગપનકદગમૃત્તિકામર્કટસન્તાનસડ્ક્રમણે સતિ, તત્રાવશ્યાયઃ-જલવિશેષઃ, ઇહ ચાવશ્યાયગ્રહણમતિશયતઃ શેષજલસમ્ભોગપરિવારણાર્થમિતિ, એવમન્યત્રાપિ ભાવનીયં, ઉત્તિઙ્ગા-

- ટીકાર્થ :- ઈર્યાપથિક એવી વિરાધના વિશે જે અતિચાર લાગ્યો છે. તેનાથી પાછા ફરવા માટે હું ઈચ્છું છું. આ વાક્યવડે ક્રિયાકાલ જણાવાયો. અને મિચ્છા મિ દુક્કડં વાક્યવડે પૂર્ણકાલ કહ્યો. તેમાં ઈર્યા એટલે ગમન, અને ગમનપ્રધાન એવો જે માર્ગ તે ઈર્યામાર્ગ એટલે કે ગમન માટેનો માર્ગ. તેમાં જે (વિરાધના) થાય તે ઈર્યાપથિકી, તેને વિશે, ઈર્યાપથિકી એવી કોને વિશે? તે કહે છે - જેનાવડે જીવો દુઃખમાં સ્થાપિત કરાય=દુઃખી કરાય તે વિરાધના એટલે વિરાધનારૂપ ક્રિયા, તે વિરાધનાને વિશે (સંપૂર્ણ અર્થ → ઈર્યાપથિકી એવી વિરાધનાને વિશે એટલે કે માર્ગમાં થયેલી વિરાધનાને કારણે) જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ઈચ્છું છું એ પ્રમાણે વાક્યશેષ જાણવો.

- 20 તે વિરાધનાના વિષયને (=તે વિરાધના કેવી રીતે થઈ? તે) જણાવતાં કહે છે - ગમન અને આગમનશબ્દો વચ્ચે સમાહારદ્વન્દ્વસમાસ જાણવો. તેમાં સ્વાધ્યાયાદિ માટે વસતિમાંથી (સ્વાધ્યાયભૂમિ વિગેરે તરફ) જવું તે ગમન. તથા પ્રયોજન પૂર્ણ થતાં ફરી વસતિમાં આવવું તે આગમન. આ ગમન-આગમન કરવામાં (જે વિરાધના થઈ તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં એ પ્રમાણે અન્યથ જોડવો.) તે ગમન-આગમન કરવામાં પણ કેવી રીતે અતિચાર લાગ્યો? તે કહે છે -

- 25 'પાણક્કમણે' અહીં બેઈન્દ્રિય વિગેરે ત્રસ જીવો પ્રાણીશબ્દથી લેવા. તે પ્રાણીઓને પગવડે પીડન થવામાં (અર્થાત્ એમની ઉપર પગ આવવાથી), તથા બીજોનું પીડન થવામાં, આનાવડે બીજમાં જીવત્વ કહ્યું. વનસ્પતિનું પીડન થવામાં, આનાવડે સર્વવનસ્પતિઓમાં જીવત્વ કહ્યું. તથા ઝાકળ, અહીં વિશેષથી ઝાકળનું ઝાકળ કર્યું છે તે બીજા બધા જ સચિત્ત પ્રાણીઓના ભોગનો નિષેધ કરવા માટે જાણવું. (અર્થાત્ જો ઝાકળની પણ વિરાધના નથી કરવાની તો નદી વિ.ના પ્રાણીની તો નહીં જ કરવાની.) એ જ પ્રમાણે ઉત્તિંગ વિગેરેમાં પણ જાણી લેવું.
- 30

ગર્દભાકૃતયો જીવાઃ કીટિકાનગરાણિ વા પનકઃ—ફુલ્લિ દગમૃત્તિકા—ચિવ્વલ્લમ્, અથવા દકગ્રહણાદપ્કાયઃ, મૃત્તિકાગ્રહણાત્ પૃથ્વીકાયઃ, મર્કટસન્તાનઃ કોલિકજાલમુચ્યતે, તતશ્ચા-વશ્યાયશ્ચોત્તિજ્જપનકદગમૃત્તિકામર્કટસન્તાનાસ્તેષાં સઙ્ક્રમણં—આક્રમણં તસ્મિન્, કિં બહુના ?, કિયન્તો ભેદેનાઽઽચ્ચાસ્યન્તે ?, સર્વે ચે મયા જીવા વિરાધિતા—દુઃખેન સ્થાપિતાઃ, એકેન્દ્રિયાઃ—પૃથિવ્યાદયઃ, દ્વીન્દ્રિયાઃ—કૃમ્યાદયઃ, ત્રીન્દ્રિયાઃ— 5 પિપીલિકાદયઃ, ચતુરિન્દ્રિયા—શ્રમરાદયઃ, પચ્ચેન્દ્રિયા—મૃષિકાદયઃ, અભિહતા—અભિમુખ્યેન હતાઃ, ચરણેન ઘટ્ટિતાઃ, ઉત્ક્ષિપ્ય ક્ષિપ્તા વા, વર્તિતાઃ—પુઙ્ગીકૃતાઃ, ધૂત્યા વા સ્થગિતા ઇતિ, શ્લેષિતાઃ— પિષ્ટાઃ, ભૂમ્યાદિષુ વા લગિતાઃ સઙ્ગાતિતા—અન્યોઽન્યં ગાત્રૈરેકત્ર લગિતાઃ, સઙ્ગઙ્ગિતા—મનાક્ સ્પૃષ્ટાઃ, પરિતાપિતાઃ—સમન્તતઃ પીડિતાઃ, ક્લામિતાઃ—સમુદ્ઘાતં નીતાઃ ગ્લાનિમાપાદિતા ઇત્યર્થઃ, અવદ્રાવિતા—ઉત્ત્રાસિતાઃ સ્થાનાત્ સ્થાનાન્તરં સઙ્ક્રામિતાઃ—સ્વસ્થાનાત્ 10 પરં સ્થાનં નીતાઃ, જીવિતાદ્ વ્યપરોપિતાઃ, વ્યાપાદિતા ઇત્યર્થઃ, એવં યો જાતોઽતિચારસ્તસ્ય, એતાવતા ક્રિયા—કાલમાહ, તસ્યૈવ ‘મિચ્છા મિ દુક્કહં’ ઇત્યનેન નિષ્ણકાલમાહ, મિથ્યા દુષ્કૃતં

ઉત્તિંગ એટલે ગર્દભ જેવી આકૃતિવાળા જીવવિશેષો અથવા કીડીઓના નગરા. પનક એટલે સેવાળ, દગમૃત્તિકા એટલે કાદવ અથવા દગશબ્દથી અપ્કાયનું અને મૃત્તિકા=માટીના ગ્રહણથી પૃથ્વીકાયનું ગ્રહણ કરવું. મર્કટસન્તાન એટલે કરોળિયાની જાળ. ઝાકળ વિગેરે શબ્દો વચ્ચે 15 દ્વન્દ્વસમાસ જાણવો.

ઝાકળ, નગરા, નિગોદ, પાણી, પૃથ્વીકાય, કરોળિયાની જાળ — આ બધાનું પગવડે પીડન થવામાં, વધારે શું કહીએ ? કેટલા જીવો જુદા જુદા બતાવીએ ? (તેથી સર્વનો સંગ્રહ કરીને કહે છે —) મારાવડે જે સર્વ કોઈ જીવો દુઃખી કરાયા, પૃથ્વી વિગેરે એકેન્દ્રિયજીવો, કૃમિ વિગેરે બેઠન્દ્રિયજીવો, કીડી વિગેરે તેઠન્દ્રિયજીવો, ભ્રમર વિગેરે ચઉરેન્દ્રિયજીવો, અને ઉદર 20 વિગેરે પંચેન્દ્રિયજીવો ‘અભિહતા’ એટલે પગથી હણાયા હોય અથવા ઉંચકીને ફેંકાયા હોય, ‘વર્તિતા’ એટલે એક બાજુ બધાને ભેગા કરાયા હોય અથવા ધૂળવડે ઢંકાયા હોય, ‘શ્લેષિતા’ એટલે પીસી નંખાયા હોય અથવા ભૂમિ વિગેરે ઉપર લગાડાયા.

‘સંગાતિતા’ એટલે એકબીજા સાથે જીવોને શરીરોવડે ભેગા કરાયા, (અર્થાત્ એક-બીજા ઉપર ચઢાવ્યા.) ‘સંગઙ્ગિતા’ એટલે કંઈક સ્પર્શાયા, ‘પરિતાપિતા’ એટલે ચારે બાજુથી હેરાન 25 કરાયા, ‘ક્લામિતા’ એટલે ગ્લાનિને પમાડાયા, ‘અવદ્રાવિતા’ એટલે ત્રાસ પમાડાયા, ‘ઠાણાઓ ઠાણં સંક્રામિઆ’ એટલે પોતાના સ્થાનથી અન્ય સ્થાને લઈ જવાયા. ‘જીવિઆઓ વવરોવિઆ’ એટલે મારી નંખાયા.

આવા પ્રકારની વિરાધનાથી જે અતિચાર લાગ્યો છે તેનું, સૂત્રના આટલા વાક્યવડે ક્રિયાકાલ કલ્પો. તે અતિચારનું જ મિચ્છા મિ દુક્કહં આનાવડે નિષ્ણકાલ કલ્પો. મિથ્યા અને 30 દુષ્કૃત શબ્દના અર્થો પૂર્વની જેમ જાણવા. આ પ્રમાણે પગથી હણવાદ્વારા જે અતિચાર લાગ્યો

તસ્યેત્યુભયયોજના સર્વત્ર કાર્યા । इत्थं गमनातिचारप्रतिक्रमणमुक्तम् ।

अधुना त्वग्वर्तनस्थानातिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादयन्नाह—

- इच्छामि पडिक्कमिउं पगामसिज्जाए निगामसिज्जाए संथाराउक्वड्डणाए परिवड्डणाए आउंटणपसारणाए छप्पइसंघड्डणाए कूइए कक्कराइए छिइए जंभाइए
5 आमोसे ससरक्खामोसे आउलमाउलाए सोअणवत्तिआए इत्थीविप्परिआसिआए दिट्ठीविप्परिआसिआए मणविप्परिआसिआए पाणभोयणविप्परिआसिआए जो मे देवसिओ अइआरो कओ तस्स मिच्छा मि दुक्कडं ॥ (सू०)

- अस्य व्याख्या—इच्छामि प्रतिक्रमितुं पूर्ववत्, कस्येत्याह—प्रकामशय्यया हेतुभूतया यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, ‘मिच्छामि दुक्कडं’
10 इत्यनेन तु निष्ठाकालमेवेति भावना, एवं सर्वत्र योजना कार्येति, ‘शीङ् स्वप्ने’ अस्य यप्रत्ययान्तस्य ‘कृत्यल्युटो बहुल’ (पा०३-३-११३) मिति वचनात् शयनं शय्या प्रकामं—चातुर्यामं शयनं प्रकामशय्या शेरतेऽस्यामिति वा शय्या—संस्तारकादिलक्षणा प्रकामा—उत्कटा शय्या प्रकामशय्या—संस्तारोत्तरपट्टकातिरिक्ता प्रावरणमधिकृत्य कल्पत्रयातिरिक्ता वा तया हेतुभूतया, स्वाध्यायाद्यकरणतश्चेहातिचारः, प्रतिदिवसं प्रकामशय्यैव निकामशय्योच्यते तया

- 15 તેનું આનાવડે ક્રિયાકાલ અને તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં આનાવડે નિષ્ઠાકાલ જાણવો. ધૂળવડે ઢાંકવાથી જે અતિચાર લાગ્યો તેનું આનાવડે ક્રિયાકાલ અને તેનું મિચ્છામિ દુક્કડં આનાવડે નિષ્ઠાકાલ જાણવો. આ પ્રમાણે ‘તસ્ય’ પદદ્વારા ક્રિયાકાલ અને ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ પદદ્વારા નિષ્ઠાકાલ એમ ઉભયની યોજના લેસિયા.... વિગેરે સર્વ પદો સાથે કરવી. આ પ્રમાણે ગમનસંબંધી અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ કહ્યું.

- 20 અવતરણિકા :- હવે સૂવારૂપ સ્થાનના અતિચારના પ્રતિક્રમણનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨ સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ :- પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ઈચ્છું છું. કોનું ? તે કહે છે — પ્રકામશય્યાના કારણે મારાથી જે દૈવસિક અતિચાર સેવાયો છે તેનું — આનાવડે ક્રિયાકાલ કહ્યો. ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ પદોવડે નિષ્ઠાકાલ જ કહ્યો. આ પ્રમાણે ક્રિયાકાલ અને નિષ્ઠાકાલનું જોડાણ સર્વત્ર કરવું. ‘ય’ પ્રત્યયાન્ત એવા ‘શી’ ધાતુને અન(અનટ્) પ્રત્યય લાગીને શયન શબ્દ બન્યો. સૂવું તે શય્યા, પ્રકામ એટલે ચારે પ્રહર, તેથી ચાર પ્રહર સૂવું તે પ્રકામશય્યા. અથવા જેમાં જીવ સૂવે તે શય્યા અર્થાત્ સંથારો વિગેરે. પ્રકામ એટલે ઉત્કટ. તેથી ઉત્કટ એવી જે શય્યા તે પ્રકામશય્યા, અર્થાત્ સંથારો અને ઉત્તરપટ્ટાથી વધારે વસ્તુ વાપરવી અથવા પહેરવાના કપડાને આશ્રયીને બે કપડા, એક કાંબળરૂપ ત્રણ કલ્પોથી વધારે કપડાં રાખવા તે પ્રકામશય્યા. (અતિચાર લાગવામાં)
25 કારણભૂત એવી આ પ્રકામશય્યાના કારણે (જે અતિચાર સેવાયો તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.) અહીં પ્રકામશય્યાને કારણે સ્વાધ્યાયાદિનું અકરણ થવાથી અતિચાર લાગે છે.
30

હેતુભૂતયા, અત્રાપ્યતિચારઃ પૂર્વવત્, ઉદ્વર્તનં તત્પ્રથમતયા વામપાશ્વેન સુપ્તસ્ય દક્ષિણપાશ્વેન વર્તનમુદ્વર્તનમુદ્વર્તનમેવોદ્વર્તના તયા, પરિવર્તનં પુનર્વામપાશ્વેનૈવ વર્તનં તદેવ પરિવર્તના તયા, અત્રાપ્યપ્રમુજ્ય કુર્વતોઽતિચારઃ, આકુચ્છનં-ગાત્રસઙ્ગોચલક્ષણં તદેવાકુચ્છના તયા, પ્રસારણમ્-અજ્ઞાનાં વિક્ષેપઃ તદેવ પ્રસારણા તયા, અત્ર ચ કુક્કુટિદૃષ્ટાન્તપ્રતિપાદિતં વિધિમકુર્વતોઽતિચારઃ, તથા ચોક્તમ્-^{૧૭}કુક્કુટિ પાય પસારે જહ આગાસે પુણોવિ આઠંટે । એવં પસારિકુળં આગાસિ પુણોવિ આઠંટે ॥૧॥ અઙ્કુન્ડિય સિય તાહે જહિયં પાયસ્સ પળિહયા ઠાઙ્ । તહિયં પમજ્જિકુળં આગાસેણં તુ ણેકુળં ॥૨॥ પાયં ઠાવિત્તુ તહિં આગાસે ચેવ પુણોવિ આઠંટે । એવં વિહિમકરેંતે અઙ્ગારો તત્થ સે હોઙ્ ॥૩॥' ષટ્પદિકાનાં-યૂકાનાં સઙ્ગટ્ટનમ્-અવિધિના સ્પર્શનં ષટ્પદિકાસઙ્ગટ્ટનં તદેવ ષટ્પદિકાસઙ્ગટ્ટના તયા, તથા 'કૂઙ્'તિ કૂજિતે સતિ યોઽતિચારઃ, કૂજિતં-કાસિતં તસ્મિન્ અવિધિના મુખવસ્ત્રિકાં કરં વા મુખેઽનાધાય કૃત ઇત્યર્થઃ, વિષમા ઘર્મવતીત્યાદિ-શય્યાદોષોચ્ચારણં ળર્કરાયિતમુચ્યતે તસ્મિન્ સતિ યોઽતિચારઃ, ઇહ ચાઽઽર્તધ્યાનજોઽતિચારઃ,

રોજે રોજ પ્રકામશય્યા કરવી તે જ નિકામશય્યા કહેવાય છે. નિકામશય્યાના કારણે (જે અતિચાર...). અહીં પણ અતિચાર પૂર્વની જેમ જાણવો. સંધારામાં પ્રથમ ડાબા પડખે સૂતેલાનું જમણા પડખે ફરવું તે ઉદ્વર્તન. આ ઉદ્વર્તન એ જ ઉદ્વર્તના. તેના કારણે (જે અતિચાર...). જમણા પડખે સૂતેલાનું ફરી ડાબા પડખે ફરવું તે પરિવર્તન અને તે જ પરિવર્તના. તેના કારણે, અહીં આ ઉદ્વર્તના-પરિવર્તનામાં પ્રમાર્જના કર્યા વિના ઉદ્વર્તનાદિ કરે તેને અતિચાર જાણવો.

શરીરને સંકોચવું તે આકુચ્ચન અને તે જ આકુચ્ચના. તેના કારણે, અંગોને વિસ્તારવા તે પ્રસારણ અને તે જ પ્રસારણા. અહીં કૂકડીના દંષ્ટાન્તથી પ્રતિપાદિત એવી વિધિને નહીં કરનાર સાધુને અતિચાર જાણવો. તે દંષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે જાણવું → જેમ કૂકડી પોતાના પગોને આકાશમાં પ્રસારે છે, ફરી સંકોચે છે. એ જ પ્રમાણે સાધુ પણ પોતાના પગો આકાશમાં પ્રસારીને ફરી સંકોચે છે. (આ પ્રમાણે આકાશમાં પગ પ્રસારીને રહેલા એવા સાધુને) જ્યારે અતિપીડા થવાનું ચાલું થાય ત્યારે પગ સંકોચતી વેળાએ જ્યાં પગની એડીઓ સ્થાપવાની છે તે ભૂમિનું પ્રમાર્જન કરીને આકાશમાંથી લઈને પગ સ્થાપે. આમ, આકાશમાં પગ પ્રસારે અને ફરી સંકોચે. આ પ્રમાણેની વિધિને નહીં કરતા તે સાધુને અતિચાર લાગે છે. ॥૩॥

ષટ્પદિકા એટલે જૂ, તેનું અવિધિએ સ્પર્શન કરવું તે ષટ્પદિકાસંઘટ્ટન. તે જ ષટ્પદિકા-સંઘટ્ટના. તેના કારણે, તથા કૂજિત એટલે ઉપરસ, ઉપરસ ખાતી વખતે મુહપત્તિને અથવા હાથને મોં ઉપર રાખ્યા વિના ઉપરસ ખાવાથી જે અતિચાર લાગ્યો તેનું, તથા ઉપાશ્રય વિચિત્ર છે, અહીં બાફ ઘણો છે વિગેરે ઉપાશ્રયના દોષોનું ઉચ્ચારણ કરવું તે કર્કરાયિત કહેવાય છે. તેનાથી જે અતિચાર લાગ્યો, અહીં આર્તધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલો અતિચાર જાણવો. અવિધિથી

૧૭. કુક્કુટી પાદૌ પ્રસારયેત્ યથાઽઽકાશે પુનરપ્યાકુચ્છયેત્ । એવં પ્રસાર્યાકાશે પુનરપ્યાકુચ્છયેત્ ॥૧॥ અતિબાધિતં સ્યાત્તદા યત્ર પાદસ્ય પાર્ષ્ણિકા તિષ્ઠતિ । તત્ર પ્રમાર્જ્યાકાશે તુ નીત્વા ॥૨॥ પાદં સ્થાપયિત્વા તત્રાકાશ એવ પુનરપ્યાકુચ્છયેત્ । એવં વિધિમકુર્વત્યતિચારસ્તત્ર તસ્ય ભવતિ ॥૩॥

- ક્ષુતેઽવિધિના, જૃમ્ભિતેઽવિધિનૈવ, આમર્ષણમ્ આમર્ષઃ—અપ્રમૃજ્ય કરેણ સ્પર્શનમિત્યર્થઃ તસ્મિન્, સરજસ્કામર્ષે સતિ, સહ પૃથિવ્યાદિરજસા યદ્વસ્તુ સ્પૃષ્ટં તત્સંસ્પર્શે સતીત્યર્થઃ, एवं जाग्रतोऽतिचारसम्भवमधिकृत्योक्तम्, अधुना सुप्तस्योच्यते—‘आउलमाउलाए’ति आकुला-कुलया—स्व्यादिपरिभोगविवाहयुद्धादिदर्शनानांप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया—स्वप्ननिमित्तया, विरा-
- 5 धनयेति गम्यते, सा पुनर्मूलोत्तरगुणातिचारविषया भवत्यतो भेदेन तां दर्शयन्नाह—‘इत्थीविप्परिया-सियाए’ति स्त्रिया विपर्यासः स्त्रीविपर्यासः—अब्रह्मासेवनं तस्मिन् भवा स्त्रीवैपर्यासिकी तथा, स्त्रीदर्शनानुरागतस्तदवलोकनं दृष्टिविपर्यासः तस्मिन् भवा दृष्टिवैपर्यासिकी तथा, एवं मनसाऽध्युपपातो मनोविपर्यासः तस्मिन् भवा मनोवैपर्यासिकी तथा, एवं पानभोजनवैपर्यासिक्या, रात्रौ पानभोजनपरिभोग एव तद्विपर्यासः, अनया हेतुभूतया य इत्यतिचारमाह, मयेत्यात्मनिर्देशः,
- 10 दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिमाणो वा दैवસિકः, अतिचरणमतिचारः—अतिक्रम इत्यर्थः, कृतः—निर्वर्तितः ‘तस्स मिच्छा मि दुक्कडं’ पूर्ववत्, आह—दिवा शयनस्य निषिद्धत्वादसम्भव

છીંક ખાવાથી, અવિધિથી બગાસું ખાવાથી, (અહીં છીંક કે બગાસું ખાતી વખતે નાસિકા, મોં આગળ મુઠપત્તિ અથવા હાથ રાખવો તે વિધિ છે. તે ન રાખો તો અવિધિ.)

- (જે વસ્તુને સ્પર્શ કરવો છે તે વસ્તુને તથા સ્વશરીરને) પ્રમાજ્ઞ્યા વિના હાથથી સ્પર્શ કરવો તે આમર્ષ, તેને વિશે (જે અતિચાર,) પૃથ્વીકાયાદિની રજકણોથી જે વસ્તુ સ્પર્શાયેલી છે=યુક્ત છે તેને સ્પર્શ કરવાથી, આ પ્રમાણે જાગ્રતાવસ્થામાં સંભવતા અતિચારોને આશ્રયીને કહ્યું.
- હવે સૂતેલાને જે અતિચારો સંભવે છે તે અતિચારોને કહે છે — સ્ત્રી વિગેરેનો પરિભોગ, વિવાહ, યુદ્ધાદિનું દર્શન વિગેરે જુદા જુદા પ્રકારની સ્વપ્નનિમિત્તે થયેલી આકુલાકુલતારૂપ વિરાધનાને કારણે (જે અતિચાર,) તે વિરાધના મૂલ-ઉત્તરગુણના અતિચારવિષયક છે. માટે ભેદથી તે વિરાધનાને દેખાડતા કહે છે — સ્ત્રી સાથે વિપર્યાસ તે સ્ત્રીવિપર્યાસ અર્થાત્ સ્વપ્નમાં સ્ત્રી સાથે અબ્રહ્મનું સેવન, તેમાં થયેલી જે હોય તે સ્ત્રીવિપર્યાસિકી, તેવી વિરાધનાને કારણે (જે અતિચાર થયો તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં એમ અન્વય જોડવો.)
- 20 સ્ત્રીદર્શનના અનુરાગથી સ્વપ્નમાં સ્ત્રી તરફ જોવું તે દષ્ટિવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે દષ્ટિવિપર્યાસિકી — તેના કારણે, આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં મનથી અશુભ વિચાર કરવો તે મનવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે મનવિપર્યાસિકી — તેના કારણે, એ જ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં રાત્રિએ પાન-ભોજન કર્યું તે પાન-ભોજનવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે પાન-ભોજન-વિપર્યાસિકી. કારણભૂત એવી વિરાધનાને કારણે. ‘જે’ શબ્દ અતિચાર જણાવનારો છે. ‘મયા’ શબ્દ સ્વનો નિર્દેશ કરે છે. દિવસવડે થયેલો અથવા દિવસ એ છે પરિમાણ જેનું તે દૈવસિક. આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું તે અતિચાર.

- 25 સ્ત્રીદર્શનના અનુરાગથી સ્વપ્નમાં સ્ત્રી તરફ જોવું તે દષ્ટિવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે દષ્ટિવિપર્યાસિકી — તેના કારણે, આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં મનથી અશુભ વિચાર કરવો તે મનવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે મનવિપર્યાસિકી — તેના કારણે, એ જ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં રાત્રિએ પાન-ભોજન કર્યું તે પાન-ભોજનવિપર્યાસ. તેમાં થનારી જે હોય તે પાન-ભોજન-વિપર્યાસિકી. કારણભૂત એવી વિરાધનાને કારણે. ‘જે’ શબ્દ અતિચાર જણાવનારો છે. ‘મયા’ શબ્દ સ્વનો નિર્દેશ કરે છે. દિવસવડે થયેલો અથવા દિવસ એ છે પરિમાણ જેનું તે દૈવસિક. આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું તે અતિચાર.
- 30 (સંપૂર્ણ અર્થ → સ્ત્રીવિપર્યાસિકી વિગેરે વિરાધનાને કારણે મારાદ્વારા જે દૈવસિક અતિચાર સેવાયો છે) તેનું ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ આ શબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો.

એવાસ્યાતિચારસ્ય, ન, અપવાદવિષયત્વાદસ્ય, તથાહિ—અપવાદતઃ સુપ્યત એવ દિવા અધ્વાન-
ચ્છેદાદૌ, ઇદમેવ વચનં જ્ઞાપકમ્ ॥

એવં ત્વગ્વર્તનાસ્થાનાતિચારપ્રતિક્રમણમભિધાયેદાતી ગોચરાતિચારપ્રતિક્રમણપ્રતિપાદના-
યાઽઽહ—

પડિક્કમામિ ગોચરચરિયાએ ભિક્ષુચરિયાએ ઝઘાડકવાડઝઘાડણાએ 5
સાળાવચ્છાદારાસંઘટ્ટણાએ મંડીપાહુડિઆએ બલિપાહુડિઆએ ઠવળાપાહુડિઆએ સંકિએ
સહસાગારિએ અળેસળાએ પાળભોયળાએ બીયભોયળાએ હરિયભોયળાએ પચ્છેકમ્મિયાએ
પુરેકમ્મિયાએ અદિઢ્ઢહડાએ દગસંસઢ્ઢહડાએ રયસંસઢ્ઢહરાએ પારિસાડણિયાએ પારિ-
ઠાવળિઆએ ઓહાસળભિક્ષુઆએ જં ઝગમેળં ઝપ્પાયળેસળાએ અપરિસુદ્ધં પરિગહિયં
પરિભુત્તં વા જં ન પરિઢ્ઢિવિઅં તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કડં ॥ (સૂ૦) 10

અસ્ય વ્યાખ્યા—પ્રતિક્રામામિ-નિવર્તયામિ, કસ્ય ?—ગોચરચર્યાયાં—ભિક્ષાચર્યાયાં, યોડતિચાર
ઇતિ ગમ્યતે, તસ્યેતિ યોગઃ, ગોચરણં ગોચરઃ ચરણં-ચર્યા ગોચર ઇવ ચર્યા ગોચરચર્યા તસ્યાં
ગોચરચર્યાયાં, કસ્યાં ?—ભિક્ષાર્થં ચર્યા ભિક્ષાચર્યા તસ્યાં, તથાહિ—લાભાભાનિરપેક્ષઃ ખલ્વ-
દીનચિત્તો મુનિરુત્તમાધમમધ્યમેષુ કુલેષ્વિઘ્નિષ્ઠેષુ વસ્તુષુ રાગદ્વેષાવગચ્છન્ ભિક્ષામટતીતિ, કથં

શંકા : દિવસે સૂવાનો નિષેધ હોવાથી સ્વપ્નનિમિત્તક એવી સ્ત્રીવિપર્યાસિકી વિગેરેવડે 15
થતા અતિચારનો અસંભવ જ'છે. (અર્થાત્ દિવસે સૂવાનું જ નથી તો સ્વપ્નવિગેરેની વાત જ
ક્યાં રહી.)

સમાધાન : દિવસે સૂવાનું એકાન્તે નિષેધ નથી. પરંતુ અપવાદે અનુજ્ઞા પણ છે. તે આ
પ્રમાણે કે લાંબા વિહાર કર્યા હોય અને તેમાં વધુ પડતો શ્રમ, થાક લાગ્યો હોય તો અપવાદથી
દિવસે સૂવાની પણ અનુજ્ઞા છે. (એનું કોઈ પ્રમાણ ખરું ?) પ્રસ્તુત સ્ત્રીવિપર્યાસિકી.... વિગેરે 20
સૂત્ર જ એનું જ્ઞાપક=પ્રમાણ છે.

અવંતરણિકા :- આ પ્રમાણે સૂવારૂપ સ્થાનના અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ કહીને હવે
ગોચરીસંબંધી અતિચારોના પ્રતિક્રમણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. કોનું ? — ભિક્ષાચર્યામાં જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું 25
હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. ગાયનું ચરવું તે ગોચર. ચરવું તે ચર્યા. ગાયના ચરવા જેવી ચર્યા તે
ગોચરચર્યા, તેને વિશે, કઈ ગોચરચર્યામાં ? — ભિક્ષા માટે જે ચર્યા તે ભિક્ષાચર્યા, તેને વિશે.
(સંપૂર્ણ અર્થ → ગાય જેમ ચરે તેમ ભિક્ષા માટે ચરવું તે ગોચરચર્યારૂપ ભિક્ષાચર્યા, તેને વિશે
જે અતિચાર... આનો અર્થ વધુ સ્પષ્ટ કરતાં જણાવે છે —) તે આ પ્રમાણે → લાભ કે
અલાભથી નિરપેક્ષ અર્થાત્ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ થાય તો ય ઠીક કે ન થાય તોય ઠીક, એવો 30
અદીનચિત્તવાળો મુનિ ઉત્તમ, અધમ અને મધ્યમકુલોમાં ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ વસ્તુઓમાં રાગ-દ્વેષને
પામ્યા વિના ભિક્ષા માટે જે ફરે છે (તે ગોચરચર્યારૂપ ભિક્ષાચર્યા કહેવાય છે.)

પુનસ્તસ્યામતિચાર इत्याह—‘उघाडकवाडउघाडणाए’ उद्घाटम्—अदत्तार्गलमीषतस्थगितं वा किं तत्?—कपाटं तस्योद्घाटनं—सुतरां प्रेरणाम् उद्घाटकपाटोद्घाटनम् इदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना तया हेतुभूतया, इह चाप्रमार्जनादिभ्योऽतिचारः, तथा श्वानवत्सदारकसङ्घटनयेति प्रकटार्थं, मण्डीप्राभृतिकया बलिप्राभृतिकया स्थापनाप्राभृतिकया, आसां स्वरूपं—

5

“^{१६}मंडीपाहुडिया साहुमि आगए अगकूरमंडीए ।

अण्णमि भायणमि व काउं तो देइ साहुस्स ॥१॥

तत्थ पवत्तणदोसो ण कप्पए तारिसा सुविहियाणं ।

बलिपाहुडिया भण्णइ चउद्विसिं काउ अच्चणियं ॥२॥

अग्गिमि व छेदूणं सित्थे तो देइ साहुणो भिक्खं ।

10

सावि ण कप्पइ ठवणा जा भिक्खायरियाण ठविया उ ॥३॥”

આવા પ્રકારની ભિક્ષાયર્થમાં અતિચાર કેવી રીતે સંભવે છે ? તે કહે છે — ‘उघाडकवाड-उघाडणाए’ સાંકળ માર્યા વિનાનું એવું અથવા કંઈક બંધ કરેલું એવું, એવું શું ? — એવું કપાટ તેને સંપૂર્ણ ઉઘાડવું. (અર્થાત્ સાંકળ માર્યા વિના બંધ રાખેલા ઘરના દરવાજાને સંપૂર્ણ ખોલવો તે ઉઘાટકપાટોઘાટન કહેવાય) તેના કારણે (જે અતિચાર....). અહીં પ્રમાર્જના વિગેરે ન કરવાથી અતિચાર લાગેલો સમજવો.

15

‘साणावच्छादारासंघट्टणाए’ तथा कूतरो, वाछरुं, કે.નાંના બાળકનો (ગોચરી વહોરતી વેળાએ) સંઘટ્ટો કર્યો, તેના કારણે. મંડીપ્રાભૃતિકાના કારણે, બલિપ્રાભૃતિકાના કારણે, સ્થાપના-પ્રાભૃતિકાના કારણે. મંડીપ્રાભૃતિકા વિગેરેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું. → પ્રથમ મંડીપ્રાભૃતિકા જણાવે છે — ભાતને રાંધ્યા પછી ઉપરના જે ભાત હોય તે મંડીશબ્દથી ઓળખાય છે. તેથી સાધુ જ્યારે વહોરવા આવે ત્યારે ગૃહસ્થ ઉપરના ભાતરૂપ મંડીમાંથી થોડું આપે તે અથવા ઉપરના ભાતને અન્ય ભાજનમાં નાંખીને શેષ નીચેનાં જે ભાત હોય તેમાંથી થોડું આપે તે મંડીપ્રાભૃતિકા કહેવાય છે. (પ્રાભૃતિકા=ભિક્ષા) ॥૧॥ તેમાં પ્રવર્તનદોષ (સાધુ નિમિત્તે હવે લોકોને પણ પીરસવાનું પ્રવર્તન=શરૂ થાય તે પ્રવર્તનદોષ. આ દોષ) લાગતો હોવાથી સુવિહિતોને મંડીપ્રાભૃતિકા કલ્પતી નથી. હવે બલિપ્રાભૃતિકા કહેવાય છે — (સાધુ આવ્યા પછી) ચારે દિશામાં પૂજાનિમિત્તે બલિને આપીને ॥૨॥ અથવા અમુક દાણાઓને અગ્નિમાં નાંખીને પછી સાધુને ભિક્ષા આપે તે બલિપ્રાભૃતિકા જાણવી. તે પણ સાધુઓને કલ્પતી નથી. ભિક્ષાયરો માટે જે સ્થાપેલી હોય તે સ્થાપનાપ્રાભૃતિકા જાણવી. તે પણ સાધુઓને કલ્પતી નથી. ॥૩॥

20

25

૧૮. મણિપ્રાભૃતિકા સાધાવાગતે અગ્રકૂરમણ્ડે : । अन्यस्मिन् भाजने वा कृत्वा ततो ददाति साधवे ॥१॥ तत्र प्रवर्तनदोषो न कल्पते तादृशी सुविहितानाम् । बलिप्राभृतिका भण्यते चतुर्दिशं कृत्वाऽर्चनिकाम् ॥२॥ अग्नौ वा क्षिप्त्वा सिक्थान् ततो ददाति साधवे भिक्षाम् । साऽपि न कल्पते स्थापना या भिक्षाचरेभ्यः स्थापिता ॥३॥

30

આધાર્કર્માદિનામ્—ઉદ્ગમાદિદોષાનામન્યતમેન શક્તિ ગૃહીતે સતિ યોગિતિચારઃ, સહસાકારે
વા સત્યકલ્પનીયે ગૃહીત ઇતિ, અત્ર ચ તમપરિત્યજતોઽવિધિના વા પરિત્યજતો યોગિતિચારઃ,
અનેન પ્રકારેણાનેષણયા હેતુભૂતયા, તથા 'પાણભોયણા'તિ પ્રાણિનો—રસજાદયઃ ભોજને—
દધ્યોદનાદૌ સહ્વટ્ટચન્તે—વિરાધ્યન્તે વ્યાપાદ્યન્તે વા યસ્યાં પ્રાભૃતિકાયાં સા પ્રાણિભોજના તયા,
તેષાં ચ સહ્વટ્ટનાદિ દાતૃગ્રાહકપ્રભવં વિજ્ઞેયમ્, અતઃ એવાતિચારઃ, એવં 'બીયભોયણા' બીજાનિ 5
ભોજને યસ્યાં સા બીજભોજના તયા, એવં હરિતભોજનયા, 'પચ્છકમ્મિયા' પુરેકમ્મિયા' પશ્ચાત્
કર્મ યસ્યાં પશ્ચાજ્જલોજ્જનકર્મ ભવતિ પુરઃકર્મ યસ્યામાદાવિતિ, 'અદિદ્વહ્વા'તિ
અદૃષ્ટાહતયા—અદૃષ્ટોક્ષેપમાનીતયેત્યર્થઃ, તત્ર ચ સત્ત્વસહ્વટ્ટનાદિનાગિતિચારસમ્ભવો, દગસંસૃષ્ટાહતયા—

'સંકિર્ણ' આધાર્કર્મી વિગેરે ઉદ્ગમાદિદોષોમાંથી કોઈ દોષની શંકા સાથે ભિક્ષા ગ્રહણ
કરતા જે અતિચાર થયો હોય, અથવા 'સહસાગારે' ઉપયોગ હોવા છતાં અચાનક અકલ્પનીય 10
વસ્તુનું ગ્રહણ થતાં જે અતિચાર લાગ્યો હોય, અહીં આવી શંકિત કે સહસાકારે વસ્તુનું ગ્રહણ
થયા પછી તે વસ્તુને જો ન પરઠવે અથવા અવિધિથી પરઠવે તો અતિચાર જાણવો (અન્યથા
નહીં.) આવા પ્રકારની કારણભૂત અનેષણાના કારણે.

'પાણભોયણા' તથા જે ભિક્ષામાં દહીં-ભાત વિગેરે ભોજન ગ્રહણ કરતી વખતે તે
ભોજનમાં ઉત્પન્ન થયેલા રસજ વિગેરે જીવોની અથવા આજુ બાજુ રહેલા જીવોની (દાયક કે 15
ગ્રાહક) વિરાધના કરે અથવા તે જીવોને મારી નાંખે તે ભિક્ષા પ્રાણિભોજના ભિક્ષા કહેવાય.
(દા.ત. કીડીઓ ચઢેલી હોય તેવા છૂંદા વિગેરેને વહોરાવતી વખતે દાયક ધ્યાન ન રાખે અથવા
વહોરતા સાધુ ધ્યાન ન રાખે અને માટે કીડી વિગેરેનો સંઘટ્ટો, પરિતાપ વિગેરે રૂપે વિરાધના
થાય કે કદાચ કીડીઓ મરી જાય એવી આ ભિક્ષા પ્રાણિભોજના કહેવાય, એ જ રીતે ક્યારેક
વાસી રોટલી અથવા દહીં વિગેરે કે જેમાં રસજ એવા બેઈન્દ્રિય જીવો ઉત્પન્ન થયા હોય અને 20
એવી વસ્તુ વહોરી લે તો આ પ્રાણિભોજના નામની ભિક્ષા ગ્રહણ કરી કહેવાય.) અહીં તે
જીવોના સંઘટ્ટનાદિ દાતૃ અને ગ્રાહક ઉભયથી ઉત્પન્ન થયેલા જાણવા (અર્થાત્ ભિક્ષા દેનાર
દાતા ક્યારેક તે સંઘટ્ટનાદિ કરતા વહોરાવે અને આપણે વહોરી લઈએ અથવા ગ્રહણ કરનાર
સાધુથી સંઘટ્ટનાદિ થાય.) માટે જ આમાં અતિચાર લાગે છે.

'બીયભોયણા' આ જ પ્રમાણે જે ભિક્ષામાં ગ્રહણ કરાયેલ ભોજનમાં બીજ હોય તે 25
બીજભોજના, તેના કારણે 'હરિયભોયણા' આ જ પ્રમાણે હરિતભોજનવડે (અર્થાત્ ભોજનમાં
વનસ્પતિ આવે તેવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાથી), 'પચ્છેકમ્મિયા' જે ભિક્ષા વહોર્યા પછી ગૃહસ્થ
પાણીથી હાથ ધોવા વિગેરે રૂપ ક્રિયા કરે તે પશ્ચાત્કર્મિક ભિક્ષા, 'પુરેકમ્મિયા' જેમાં વહોરાવ્યા
પહેલાં પાણીની વિરાધના થાય તે પૂર્વકર્મિકભિક્ષા, 'અદિદ્વહ્વા' જે ભિક્ષામાં વહોરાવવા યોગ્ય
દ્રવ્ય ગૃહસ્થે ક્યાંથી લીધું ? કેવી રીતે લીધું ? વિગેરે દેખાય નહીં તે અદૃષ્ટાહતભિક્ષા, અહીં 30
જીવોનો સંઘટ્ટો વિગેરે થવાથી અતિચાર સંભવે છે.

ઉદકસમ્બદ્ધાનીતયા હસ્તમાત્રગતોદકસંસૃષ્ટયા વા ભાવના, एवं रजःसंस्पृष्टाहतया, नवरं रजः पृथिवीरजोऽभिगृह्यते, 'પારિસાડણિયા'તિ પરિશાટઃ—ઉજ્જનલક્ષણઃ પ્રતીત એવ તસ્મિન્ ભવા પારિશાટનિકા તયા, 'પારિદ્વાવણિયા'તિ પરિસ્થાપન—પ્રદાનભાજનગતદ્રવ્યાન્તરોજ્જનલક્ષણં તેન નિર્વૃત્તા પારિસ્થાપનિકા તયા, एतदुक्तं भवति—'પારિદ્વાવણિયા'ખલુ જેળ ભાળેળ દેઢ ભિક્ષ્વં
 5 તુ । तंमि पडिओयणाई जातं सहसा परिद्विवियं ॥१॥ 'ઓહાસણભિક્ષ્વા'તિ વિશિષ્ટદ્રવ્ય-
 યાચનં સમયપરિભાષયા 'ઓહાસણંતિ ભણ્ણ' તત્પ્રધાના યા ભિક્ષા તયા, કિયદત્ર ભણિ-
 ઘ્યામો ?, ભેદાનામેવંપ્રકારાણાં બહુત્વાત્, તે ચ સર્વેઽપિ યસ્માદુદ્ગમોત્યાદનૈષણાસ્વવતરન્ત્યત
 આહ—'જં ઝગમેળ'મિત્યાદિ, યત્કિન્નિદશનાદ્યુદ્ગમેન આધાકર્માદિલક્ષણેન ઉત્પાદનયા—ધાત્ર્યાદિ-
 લક્ષણયા ઇષણયા-શક્તિતાદિલક્ષણયા અપરિશુદ્ધમ્—અયુક્તિયુક્તં પ્રતિગૃહીતં વા પરિભુક્તં વા

- 10 'દગસંસદ્ધહા' પાણીના સંપર્કમાં હોય અને એ રીતે લવાયેલી (અર્થાત્ કાંચા પાણીવાળા વાસણ સાથે સંબદ્ધ હોય અને ત્યાંથી વહોરેલી) અથવા હાથમાં રહેલા પાણીથી સંઘટિત એવી (અર્થાત્ પાણીથી ભીના હાથવાળા દાયક પાસેથી વહોરેલી) ભિક્ષાના કારણે, 'રયસંસદ્ધહા' એ જ પ્રમાણે રજથી યુક્ત એવી ભિક્ષાના કારણે, અહીં રજ તરીકે પૃથ્વીકાયના રજકણો ગ્રહણ કરવા. 'પારિસાડણિયા' પરિશાટ એટલે નીચે પડવું. તેને વિશે જે થાય તે પારિશાટનિકાભિક્ષા-
 15 તેના કારણે, (અર્થાત્ વહોરતી વખતે નીચે ઢોળાતું હોય છતાં વહોરવું તે પારિશાટનિકાભિક્ષા-
 તેના કારણે.)

- 'પારિદ્વાવણિયા' પરિસ્થાપન=જેનાથી ભોજન આપવાનું છે તે પ્રદાનભાજનમાં રહેલ અન્ય દ્રવ્યનો (=જે વહોરાવવાનું છે તેના સિવાયના દ્રવ્યનો) જે ત્યાગ તે પરિસ્થાપન. તેનાવડે જે થયેલી હોય તે પારિસ્થાપનિકા. તેના કારણે, અહીં આશય એ છે કે જે ભાજનવડે (=વાટકી વિગેરેવડે) ગૃહસ્થ સાધુને ભિક્ષા આપે છે તે ભાજનમાં વહોરાવવા સિવાયનું જે ભાત વિગેરે દ્રવ્ય છે તેને પહેલાં પરઠવી દે (અર્થાત્ તે દ્રવ્યની જરૂર ન હોય તો ફેંકી દે અથવા અન્ય મોટા કોઈ વાસણમાં નાંખીને આ વાટકી વિગેરે વાસણ ખાલી કરીને તેનાવડે 'ભિક્ષા વહોરાવે તે) પારિસ્થાપનિકાભિક્ષા કહેવાય. ॥૧॥

- 25 'ઓહાસણભિક્ષ્વા' વિશિષ્ટદ્રવ્યની માંગણી કરવી તેને શાસ્ત્રપરિભાષામાં ઓહાસણ કહેવાય છે. તત્પ્રધાન એવી જે ભિક્ષા તે ઓહાસણભિક્ષા-તેના કારણે, વધારે કેટલા ભેદો કહીએ ? કારણ કે આવા પ્રકારના ભેદો ઘણા છે. આ બધા જ ભેદોનો ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન અને એષણામાં સમાવેશ થઈ જાય છે તેથી મૂળમાં (બધાનો સંગ્રહ થઈ જાય માટે) કહ્યું છે - જં ઝગમેળં વિગેરે, અર્થાત્ જે કોઈ પણ અશનાદિ આધાકર્મી વિગેરે ઉદ્ગમ દોષોવડે, પાત્રી વિગેરે ઉત્પાદન દોષોવડે કે શંકિત વિગેરેરૂપ એષણાના દોષોવડે અપરિશુદ્ધ એવું ગ્રહણ કરાયું, અથવા પારિઠાવણી
 30 કરવાને બદલે વાપરી લીધું.

૧૧. પારિસ્થાપનિકા ખલુ યેન ભાજનેન દદાતિ ભિક્ષાં તુ । તસ્મિન્ પતિતૌદનાદિ જાતં સહસા પરિસ્થાપિતમ્ ॥૧॥

યત્ર પરિષ્ઠાપિતં, કથચ્છિત્ પ્રતિગૃહીતમપિ યત્રોજ્જિતં પરિભુક્તમપિ ચ ભાવતોઽપુનઃકરણાદિના પ્રકારેણ યત્રોજ્જિતમ્, એવમનેન પ્રકારેણ યો જાતોઽતિચારસ્તસ્ય મિથ્યા દુષ્કૃતમિતિ પૂર્વવત્ ॥

એવં ગોચરાતિચારપ્રતિક્રમણમભિધાયાધુના સ્વાધ્યાયાદ્યતિચારપ્રતિક્રમણપ્રતિપાદનાયાઽઽહ-

પડિવ્કમમિ ચાઝવકાલં સજ્ઞાયસ્સ અકરણયાએ ઉભઓકાલં ભંડોવ-
ગરણસ્સ અપ્પડિલેહણયાએ દુપ્પડિલેહણયાએ અપ્પમજ્જણાએ દુપ્પમજ્જણાએ અઙ્ગકમે 5
વઙ્ગકમે અઙ્ગારે અણાયારે જો મે દેવસિઓ અઙ્ગારો કઓ તસ્સ મિચ્છા મિ
દુવ્કકં ॥ (સૂ૦)

અસ્ય વ્યાખ્યા-પ્રતિક્રામામિ પૂર્વવત્, કસ્ય ?-ચતુષ્કાલં-દિવસરજનીપ્રથમચરમપ્રહેષ્વિ-
ત્વર્થઃ, સ્વાધ્યાયસ્ય-સૂત્રપૌરુષીલક્ષણસ્ય, અકરણતયા-અનાસેવનયા હેતુભૂતયેત્વર્થઃ, યો મયા 10
દૈવસિકોઽતિચારઃ કૃતઃ, તસ્યેતિ યોગઃ, તથોપધકાલં-પ્રથમપશ્ચિમપૌરુષીલક્ષણં ભાણ્ડો-
પકરણસ્ય-પાત્રવસ્ત્રાદેઃ 'અપ્રત્યુપેક્ષણયા દુષ્પ્રત્યુપેક્ષણયા' તત્રાપ્રત્યુપેક્ષણા-મૂલત એવ ચક્ષુષા-
ઝનિરીક્ષણા દુષ્પ્રત્યુપેક્ષણા-દુર્નિરીક્ષણા તયા, 'અપ્રમાર્જનયા દુષ્પ્રમાર્જનયા' તત્રાપ્રમાર્જના મૂલત
એવ રજોહરણાદિનાઽસ્પર્શના દુષ્પ્રમાર્જના ત્વવિધિના પ્રમાર્જનેતિ, તથા અતિક્રમે વ્યતિક્રમે

આશય એ છે કે - કોઈક રીતે કદાચ આવું અપરિશુદ્ધ અશનાદિ ગ્રહણ કરાયું તો તેને 15
પરઠવી દેવું જોઈએ. સમજો કે ગ્રહણ કરેલું એવું પણ પરઠવ્યું નહીં, ભૂલમાં વાપરી લીધું. તો
વાપરી લીધા પછી પણ ખબર પડતાં ભાવથી 'આવું અશનાદિ બીજીવાર નહીં જ વાપરું' એવા
પ્રકારના અપુનઃકરણાદિથી પ્રકારોવડે જે અશનાદિનો ત્યાગ કર્યો નથી. આ પ્રમાણે ઉગ્ધાડકવાડ
ઉગ્ધાઢણાએ..... વિગેરેથી લઈ અહીં સુધીના જેટલા પ્રકારની જુદી જુદી ભિક્ષાઓ બતાવી તેના
કારણે જે અતિયાર ઉત્પન્ન થયો, તેનું 'મિચ્છા મિ દુક્કં' આ શબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો.

અવતરણિકા :- આ પ્રમાણે ગોચરીસંબંધી અતિયારોના પ્રતિક્રમણને કહીને હવે 20
સ્વાધ્યાયાદિના અતિયારોના પ્રતિક્રમણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

સૂતાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- પ્રતિક્રામામિ શબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો. (અર્થાત્ હું પ્રતિક્રમણ કરું છું.)
કોનું ? - દિવસ અને રાતના પહેલા-છેલ્લા પ્રહરરૂપ ચતુષ્કાલમાં સૂત્રપૌરુષીરૂપ સ્વાધ્યાયના 25
અકરણથી અર્થાત્ હેતુભૂત એવા અનાસેવનથી (આશય એ છે કે અહીં જે અતિયાર લાગે છે
તેમાં કારણ સ્વાધ્યાયનું અનાસેવન છે. તેથી હેતુભૂત=કારણભૂત એવા અનાસેવનથી) જે દૈવસિક
અતિયાર મારાવડે સેવાયો છે. 'તેનું' એ પ્રમાણે શબ્દ જોડી દેવો.

તથા પહેલી અને છેલ્લી પૌરુષીરૂપ ઉભયકાલમાં પાત્ર, વસ્ત્ર વિગેરે ભાંડોપકરણની
અપ્રત્યુપેક્ષણના કારણે કે દુષ્પ્રત્યુપેક્ષણના કારણે (જે અતિયાર....) અહીં સર્વથા ચક્ષુવડે જોવું
નહીં તે અપ્રત્યુપેક્ષણ. અધકચરું ચક્ષુવડે જોવું તે દુષ્પ્રત્યુપેક્ષણ જાણવી. તથા અપ્રમાર્જના કે 30
દુષ્પ્રમાર્જનાના કારણે, તેમાં સર્વથી જ રજોહરણાદિવડે પ્રમાર્જવું નહીં તે અપ્રમાર્જના. અને
અવિધિવડે જે પ્રમાર્જના તે દુષ્પ્રમાર્જના.

અતિચારે અનાચારે ચો મયા દૈવસિકોઽતિચારઃ કૃતસ્તસ્ય મિથ્યાદુષ્કૃતમિત્યેતત્પ્રાગ્વત્, નવર-
મતિક્રમાદીનાં સ્વરૂપમુચ્યતે—

“આધાકર્મનિમંતળ પડિસુળમાળે અઢ્ઢકમો હોઢ ।

પયભેયાઢ વઢ્ઢકમ ગહિણ તઢ્ઢયરો ગિલિણ ॥૧૧”

- 5 અસ્ય વ્યાખ્યા—આધાકર્મનિમન્ત્રણે ગૃહીષ્યે એવં પ્રતિશૃણ્વતિ સતિ સાધાવતિક્રમઃ—
સાધુક્રિયોલ્લઙ્ઘનરૂપો ભવતિ, યત એવમ્ભૂતં વચઃ શ્રોતુમપિ ન કલ્પતે, કિં પુનઃ પ્રતિપત્તું?,
તતઃપ્રભૃતિ ભાજનોદ્ગ્રહણાદૌ તાવદતિક્રમો યાવદુપયોગકરણં, તતઃ કૃતે ઉપયોગે ગચ્છતઃ
પદભેદાદિવ્યતિક્રમસ્તાવદ્ યાવદુત્ક્ષિપ્તં ભોજનં દાત્રેતિ, તતો ગૃહીતે સતિ તસ્મિંસ્તૃતીયઃ, અતિચાર
ઇત્યર્થઃ, તાવદ્ યાવદ્સતિ ગત્વેર્થપથપ્રતિક્રમણાદ્યુત્તરકાલં લમ્બનોત્ક્ષેપઃ, તત ઉત્તરકાલમનાચારઃ,
10 તથા ચાહ—‘ઇતરો ગિલિણ’તિ પ્રક્ષિપ્તે સતિ કવલે અનાચાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥

ઇદં ચાધાકર્મોદાહરણેન સુખપ્રતિપત્ત્યર્થમતિક્રમાદીનાં સ્વરૂપમુક્તમ્, અન્યત્રાપ્યનેનૈવાનુસારેણ
વિજ્ઞેયમિતિ । અયં ચાતિચારઃ સંક્ષેપત એકવિધઃ, સંક્ષેપવિસ્તરતસ્તુ દ્વિવિધઃ, ત્રિવિધો

- તથા અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર અને અનાચારના કારણે મારાવડે જે દૈવસિકઅતિચાર
સેવાયો ‘તેનું મિથ્યાદુષ્કૃત’ એ પ્રમાણે પૂર્વની જેમ અર્થ જાણી લેવો. પરંતુ અતિક્રમાદિનું સ્વરૂપ
15 આ પ્રમાણે જાણવું. → કોઈ ગૃહસ્થ આધાકર્મી ગોચરી વહોરવા માટેનું આમંત્રણ આપે અને
સાધુ ‘હું ગ્રહણ કરવા આવીશ’ એ પ્રમાણે આમંત્રણ સ્વીકારે તો તેને અતિક્રમ એટલે કે
‘આધાકર્મી વહોરવું નહીં’ એ પ્રમાણેનો સાધુના આચારનું ઉલ્લંઘનરૂપ, અતિક્રમ કરેલો ગણાય
છે, કારણ કે આવા પ્રકારનું આમંત્રણાત્મક વચન સાંભળવું પણ સાધુને કલ્પતું નથી, તો
સ્વીકારવું ક્યાંથી કલ્પે ? (અર્થાત્ ન જ કલ્પે.) અહીં આવું આમંત્રણ સ્વીકાર્યા પછી પાત્રાદિ
20 ગ્રહણ કરી ઉપયોગ કરે (અર્થાત્ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થઈ ગોચરી કોની લાવવાની ? કેટલી
લાવવાની ? વિગેરે ચિંતવે) ત્યાં સુધી અતિક્રમ જાણવો.

- ઉપયોગ કર્યા બાદ ગોચરી લેવા માટે પગ ઉપાડવાથી લઈને ઘરે પહોંચે, ત્યાં ગૃહસ્થ
વહોરાવવા માટે ભોજન ઉપાડે ત્યાં સુધી વ્યતિક્રમ જાણવો. તે આધાકર્મી સાધુ ગ્રહણ કરે
ત્યારથી લઈને વસતિમાં આવે, ઈરિયાવહિય પ્રતિક્રમે, વાપરવા બેસે, વાપરવા માટે કોણિયો
25 ઉંચકે ત્યાં સુધી અતિચાર જાણવો. ત્યાર પછી તે કોણિયો મોંમાં નાંખે તે અનાચાર. તે જ વાત
કહે છે — કોણિયો મોંમાં નાંખ્યો અને ગળામાં ઉતાર્યો તે અનાચાર જાણવો. આ પ્રમાણે
અતિક્રમાદિનું સ્વરૂપ જણાવનારી ગાથાનો અર્થ જાણવો.

- સુખેથી બોધ થાય તે માટે અતિક્રમાદિનું સ્વરૂપ આધાકર્મીના ઉદાહરણદ્વારા કહ્યું. બીજા
દોષોમાં પણ આ જ પ્રમાણે અતિક્રમાદિનું સ્વરૂપ જાણવું. આ અતિચાર સંક્ષેપથી એક પ્રકારનો
30 છે. સંક્ષેપ-વિસ્તારથી બે પ્રકારે, ત્રણ પ્રકારે વિગેરેથી લઈ અસંખ્યેય પ્રકારનો છે. અહીં સંક્ષેપ-
વિસ્તારતા આ પ્રમાણે જાણવી. બે પ્રકારનો અતિચાર ત્રણ પ્રકારના અતિચાર માટે સંક્ષેપરૂપ

૧. આધાકર્મનિમન્ત્રણે પ્રતિશૃણ્વતિ અતિક્રમો ભવતિ । પદભેદાદિ વ્યતિક્રમો ગૃહીતે તૃતીય-ઇતરો ગિલિતે ॥૧૧

यावदसङ्ख्येयविधः, संक्षेपविस्तरता पुनर्द्विविधः त्रिविधं प्रति संक्षेप एकविधं प्रति विस्तर इति, एवमन्यत्रापि योज्यं, विस्तरतस्त्वनन्तविधः, तत्रैकविधादिभेदप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाह—

पडिक्कमामि एगविहे असंजमे । पडिक्कमामि दोहि बन्धणेहि—रागबंधणेणं दोसबन्धणेणं । प० तिहिं दण्डेहि—मणदंडेणं वयदंडेणं कायदंडेणं । प० तिहिं गुत्तीहि—मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए ॥ (सू०)

प्रतिक्रामामि पूर्ववत्, एकविधे—एकप्रकारे असंयमे—अविरतिलक्षणे सति प्रतिषिद्ध-करणादिना यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इति गम्यते, तस्य मिथ्या दुष्कृतमिति सम्बन्धः, वक्ष्यते च—‘सज्झाए ण सज्झाइयं तस्स मिच्छा मि दुक्कडं’ एवमन्यत्रापि योजना कर्तव्या, प्रतिक्रामामि द्वाभ्यां बन्धनाभ्यां हेतुभूताभ्यां योऽतिचारः, बद्ध्यतेऽष्टविधेन कर्मणा येन हेतु-भूतेन तद्बन्धनमिति, तद्बन्धनद्वयं दर्शयति—रागबन्धनं च द्वेषबन्धनं च, रागद्वेषयोस्तु स्वरूपं यथा नमस्कारे, बन्धनत्वं चानयोः प्रतीतं, यथोक्तम्—“स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥१॥” ‘प्रतिक्रामामि त्रिभिर्दण्डैः’ दण्ड्यते—

छे अने એકવિધ માટે વિસ્તારરૂપ છે. આ જ પ્રમાણે ત્રિવિધ વિગેરેમાં પણ સંક્ષેપ-વિસ્તારતા જાણી લેવી. વિસ્તારથી આ અતિચાર અનંત પ્રકારનો છે. તેમાં એકવિધ વિગેરે ભેદોનાં પ્રતિક્રમણનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. કોનું ? — અવિરતિરૂપ એક પ્રકારમાં પ્રતિષિદ્ધનું કરણ વિગેરેને કારણે (અર્થાત્ પ્રતિષિદ્ધનું કરવું, કર્તવ્યનું ન કરવું, અશ્રદ્ધા અને વિપરીત પ્રરૂપણના કારણે) મારા દ્વારા જે દૈવસિક અતિચાર સેવાયો છે તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં. એ પ્રમાણે (ખૂટતા શબ્દનો) સંબંધ જોડી દેવો.

(શંકા : આ ‘મિચ્છા મિ દુક્કડં’ શબ્દનો અહીં સંબંધ જોડવાનું કહ્યું પરંતુ તે શબ્દ સૂત્રમાં ક્યાં છે ? આવી કોઈકને શંકા થતી હોય તે માટે જણાવે છે કે —) આગળ કહેશે — સ્વાધ્યાયમાં સ્વાધ્યાય ન કર્યો તેનું મિચ્છા મિ દુક્કડં આ પ્રમાણે ‘તસ્ય મિચ્છા મિ દુક્કડં’ શબ્દ બીજે બધે જોડી દેવો.

કારણભૂત એવા બે પ્રકારના બંધનોને કારણે જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરું છું. કારણભૂત એવા જેનાવડે આત્મા આઠપ્રકારના કર્મો સાથે બંધાય છે તે બંધન. તે બે પ્રકારના બંધનોને જણાવે છે — રાગબંધન અને દ્વેષબંધન. રાગ અને દ્વેષનું સ્વરૂપ નમસ્કાર-નિર્યુક્તિમાં (ભા. ૪ ગા. ૯૧૮માં) જે રીતે કહ્યું છે, તે રીતે જાણી લેવું. રાગ-દ્વેષ બંને બંધનરૂપ તરીકે પ્રતીત જ છે. કહ્યું છે — તેલથી માલિશ કરાયેલ શરીરવાળા જીવનું શરીર રજકણોવડે જે રીતે ચોંટે છે. (અર્થાત્ શરીર ઉપર જે રીતે રજકણો આવીને ચોંટે છે,) તે રીતે રાગ-દ્વેષથી યુક્ત જીવને કર્મનો બંધ થાય છે. ॥૧॥

- ચારિત્રૈશ્વર્યાપહારતોઽસારીક્રિયતે એભિરાત્મેતિ દળ્ડાઃ દ્રવ્યભાવભેદભિન્નાઃ, ભાવદળ્ડૈરિહાધિકારઃ, તૈર્હેતુભૂતૈર્યોઽતિચારઃ, ભેદેન દર્શયતિ-મનોદળ્ડેન વાગ્દળ્ડેન કાયદળ્ડેન, મનઃપ્રભૃતિભિશ્ચ દુષ્પ્રયુક્તૈર્દળ્ડયતે આત્મેતિ, અત્ર ચોદાહરણાનિ-તત્ત્થ મળદંડે ઉદાહરણં-કોંકળગખમળઓ, સો 5 સંલાવં દેડમારદ્ધો, સાહૂર્હિ પુચ્છિઓ, મળઇ-ખરો વાઓ વાયતિ, જડ તે મમ પુત્તા સંપયં વહ્લ્ક્રાણિ પલીવિજ્જા તો તેર્સિં વરિસારત્તે સરસાએ ભૂમીએ સુબહૂ સાલિસંપયા હોજ્જા, એવં ચિંતિયં મે, આયરિણ વારિઓ ઠિઓ, તો એવમાડ જં અસુહં મળેણ ચિંતેડ સો મળદંડો ॥૧॥ વડદંડે ઉદાહરણં-સાહૂ સળ્ળાભૂમીઓ આગઓ, અવિહીએ આલોએડ-જહાં સૂયરવંદં વિડ્ધિતિ,

- ત્રણ દંડોના કારણે જે મારાદ્વારા દૈવસિક અતિયાર સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. 10 જેનાવડે આત્મા ચારિત્રરૂપ ઐશ્વર્યને દૂર કરવા દ્વારા અસારરૂપે કરાય છે. (અર્થાત્ આત્માના ચારિત્રરૂપ ઐશ્વર્યને ચોરી લઈને જે આત્માને તદ્દન અસાર કરે છે) તે દંડ કહેવાય છે. તે દંડ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. અહીં ભાવદંડની વાત છે. તે કારણભૂત એવા ભાવદંડોને કારણે જે અતિયાર (સેવાયો તેનું...), તે ભાવદંડોના જ ભેદો જણાવે છે - મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ. દુષ્પ્રયુક્ત=ખોટી રીતે પ્રયોગ કરાયેલા એવા આ મનાદિના કારણે આત્મા દંડાય 15 છે. આ વિષયમાં ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે. તેમાં પ્રથમ મનદંડમાં ઉદાહરણ →

- કોંકળગદેશનો એક સાધુ જાનુ ઉપર અને મસ્તક નીચે એટલે કે શીર્ષાસિનમાં રહીને મનમાં કંઈક વિચારી રહ્યો હોય છે. આ જોઈને અન્ય સાધુઓ “અહો ! આ સ્થવિર કેવું શુભ ધ્યાન કરી રહ્યો છે.” એમ વિચારી તેને વંદન કરે છે. (અને કંઈક પ્રત્યુત્તર આપે એવી આશાથી સાધુઓ ત્યાં જ ઊભા રહે છે.) ઘણી વાર સુધી શીર્ષાસિનમાં રહીને પછી તે સ્થવિર 20 સાધુઓ સાથે વાતચીત કરવા લાગે છે.

- સાધુઓએ વૃદ્ધને પૂછ્યું (— તમે શેનું ધ્યાન કરતા હતા ?) વૃદ્ધે કહ્યું — “અત્યારે કર્કશ પવન ફૂંકાઈ રહ્યો છે. તેથી જો મારા પુત્રો અત્યારે ખેતીમાં ઉગેલા ધાસ વિગેરેને બાળી નાંખશે તો તેઓને વર્ષાકાળમાં રસકસવાળી તે જમીનમાં ઘણો સારો એવો ચોખ્ખાનો પાક થશે. આ પ્રમાણે હું વિચારી રહ્યો હતો.” (આ વાત સાધુઓએ આચાર્યને કહી.) તેથી આચાર્યે તે વૃદ્ધ 25 સાધુને આવું ચિંતન સાધુથી કરાય નહીં એ પ્રમાણે સમજાવ્યો જેથી તે વૃદ્ધ આવાં ચિંતનને બીજી વાર કરતા અટક્યો. આ પ્રમાણેનું મનથી જે અશુભ ચિંતન કરે છે તે મનદંડ કહેવાય છે. ॥૧॥

(૨) વચનદંડમાં ઉદાહરણ → એક સાધુ સંજ્ઞાભૂમિથી પાછો ઉપાશ્રયે આવ્યો. આવીને

૨. તત્ર મનોદળ્ડે ઉદાહરણં-કોંકળગદેશનઃ, સ ઋર્ધ્વજાનુરધઃશિરાશ્ચિન્તયન્ તિષ્ઠતિ, સાધવઃ અહો વૃદ્ધઃ શુભધ્યાનોપગત ઇતિ વન્દન્તે, ચિરેણ સંલાપં દાતુમારબ્ધઃ, સાધુભિઃ પુષ્ટઃ, મળતિ-ખરો વાતો વાતિ, યદિ 30 તે મમ પુત્રાઃ સામ્પ્રતં તૃણાદીનિ પ્રદીપયેયુઃ તદા તેષાં વર્ષારાત્રે સરસાયાં ભૂમૌ સુબહૂ શાલીસંપત્ ભવેત્, એવં ચિન્તિતં મયા, આચાર્યેણ વારિતઃ સ્થિતઃ, તદેવમાદિ યદશુભં મનસા ચિન્તયતિ સ મનોદળ્ડઃ ॥૧॥ વાગ્દળ્ડે ઉદાહરણં-સાધુઃ સંજ્ઞાભૂમેરાગતઃ, અવિધિનાઽઽલોચયતિ-યથા શૂકરવૃન્દં દૃષ્ટમિતિ,

પુરિસેહિં ગંતું મારિયં ॥૨॥ ઇયાણિ કાયદંડે ઉદાહરણં-ચંડરુદ્ધો આચરિઓ ઝજ્જેણિં બાહિર-
ગામાઓ અણુજાણપેક્ષઓ આગઓ, સો ય અર્ઘ્વ રોસણો, તત્થ સમોસરણે ગણિયાધરવિહેહિઓ
જાડકુલાઈસંપણ્ણો ઇભ્બદારઓ સેહો ઊવહ્હિઓ, તત્થ અણ્ણેહિં અસદ્દહંતેહિં ચંડરુદ્ધસ પાસં
પેસિઓ, કલિણા કલિ ઘસસઝિત્તિ, સો તસસ ઊવહ્હિઓ, તેણ સો તાહે ચેવ લોયં કાઠં
પવ્વાવિઓ, પચ્ચૂસે ગામં વચ્ચંતાણં પુરઓ સેહો પિહ્હિઓ ચંડરુદ્ધો, આવહિઓ રુદ્ધો સેહં દંડેણ
પત્થાણ હણ્ણ, કહં તે પત્થરો ણ વિહ્હોત્તિ ?, સેહો સમ્મં સહ્હ, આવસસયવેલાણ રુહિરાવલિત્તો
વિહ્હો, ચંડરુદ્ધસ તં પાસિઝ્ઞ મિચ્છા મિ દુક્કઠિત્તિ વેરગ્ગેણ કેવલણાણં ઉપ્પણ્ણં, સેહસસવિ

આચાર્ય પાસે અવિધિથી (એટલે કે દશવૈકાલિકના સાતમાં અધ્યયનમાં - સુકઠિતિ સુપક્કિતિ
સુચ્છિત્તે સુહડે મંડે.... વિગેરે ગાથાદ્વારા જે રીતે સાવધભાષા બોલવાનો નિષેધ કર્યો છે તેવા
પ્રકારની સીધેસીધી સાવધભાષા બોલવી તે અવિધિ છે. બોલવું જ પડે તો અપવાદથી પચત્તપક્કેત્તિ
પક્કમાલવે..... વિગેરે ગાથામાં કહ્યું તે રીતે આડકતરી રીતે બોલે.) આલોચના કરે છે કે મેં ત્યાં
ડૂકકરોના સમૂહને જોયો. (એ જ સમયે બાજુમાંથી પસાર થતાં શિકારીઓએ આ વાત સાંભળી.)
તેથી તે પુરુષોએ જઈને તે સમૂહને મારી નાંખ્યું. (આ રીતની સાવધ ભાષા તે વચનદંડ કહેવાય
છે.)

(૩) હવે કાર્યદંડમાં ઉદાહરણ કહે છે → ચંડરુદ્રનામના આચાર્ય એકવાર રથયાત્રા જોવા માટે
બહારગામથી ઉજ્જયિનીમાં આવ્યા. તે આચાર્ય અત્યંત કોપી હતા. (તે રથયાત્રા દરમિયાન
ઘણા બધા સાધુઓ ભેગાં થયા હતા જેને સમવસરણ કહેવાય છે.) તે સમોવસરણમાં વૈશ્યાના
ઘરમાંથી નીકળેલો જાતિ-કુલથી યુક્ત એક શ્રેષ્ઠિનો દીકરો દીક્ષા માટે ઉપસ્થિત થયો. બીજા
સાધુઓને તેની ઉપર શ્રદ્ધા ન થતાં તેઓએ તેને ચંડરુદ્રાચાર્ય પાસે મોકલ્યો - સરખાને સરખો
પહોંચી શકે માટે.

તે મુમુક્ષુ ચંડરુદ્રાચાર્ય પાસે ઉપસ્થિત થયો. આચાર્યે તેનો તે જ સમયે લોચ કરીને દીક્ષા
આપી. બીજા દિવસે સવારે ગામ તરફ જતા આગળ શૈક્ષ=નૂતનમુનિ અને પાછળ ચંડરુદ્રાચાર્ય
ચાલે છે. પથ્થર સાથે અથડાતા આચાર્ય પડ્યા એટલે ગુસ્સે થયેલા ગુરુ શિષ્યને દંડવડે મસ્તક
ઉપર મારે છે - “તે પથ્થર શા માટે જોયો નહીં ?” શિષ્ય સમ્યગ્ રીતે સહન કરે છે.
પ્રતિક્રમણવેલાએ ગુરુએ શિષ્યનું લોહીથી યુક્ત મસ્તક જોયું.

લોહીથી યુક્ત મસ્તકને જોઈને ચંડરુદ્રાચાર્ય મિચ્છા મિ દુક્કઠં માંગે છે અને વૈરાગ્ય થવાથી

૩. પુરુષૈર્ગત્વા મારિતં ॥૨॥ ઇદાનીં કાયદંડે ઉદાહરણમ્-ચંડરુદ્ધ આચાર્યઃ ઝજ્જયિનીં બહિર્ગામાદનુયાનપ્રેક્ષક
આગતઃ, સ ચાતીવ રોષણઃ, તત્ર સમવસરણે ગણિકાગૃહવિનિર્ગતો જાતિકુલાદિસંપન્ન ઇભ્યદારકઃ શૈક્ષ
ઉપસ્થિતઃ, તત્રાત્ત્યૈરશ્રદ્ધધદ્વિશ્વણ્ડરુદ્ધસ્ય પાશ્વર્વ પ્રેષિતઃ, કલિના ઘૃષ્ણતાં કલિરિતિ, સ તસ્યોપસ્થિતઃ, તેન
સ તદૈવ લોચં કૃત્વા પ્રવાજિતઃ, પ્રત્યૂષે ગ્રામં વ્રજતોઃ પુરતઃ શૈક્ષકઃ પૃષ્ઠશ્વણ્ડરુદ્ધઃ, આપતિતો રુદ્ધઃ શિષ્યં
દંડેન મસ્તકે હન્તિ, કથં ત્વયા પ્રસ્તરો ન દૃષ્ટ ઇતિ ?, શૈક્ષઃ સમ્યક્ સહતે, આવશ્યકવેલાયાં રુધિરાવલિતો
દૃષ્ટઃ, ચંડરુદ્ધસ્ય તદ્દૃષ્ટા મિચ્છા મે દુષ્કૃતમિતિ વૈરાગ્યેણ કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નં, શૈક્ષસ્યાપિ

કાલેણ કેવલજ્ઞાનમુષ્ણણં ॥૩॥ 'પડિવ્કમમિ તિર્હિ ગુત્તીર્હિ—મણગુત્તીએ વયગુત્તીએ કાયગુત્તીએ' પ્રતિક્રામમિ તિસૃભિર્ગુમિભિઃ કરણભૂતાભિર્યોડિતિચારઃ કૃત ઇતિ, તદ્વથા—મનોગુપ્ત્યા વાગ્ગુપ્ત્યા કાયગુપ્ત્યા, ગુમીનાં ચ કરણતા અતિચારં પ્રતિ પ્રતિષિદ્ધકરણકૃત્યાકરણાશ્રદ્ધાનવિપરીત-પ્રરૂપણાદિના પ્રકારેણ, શબ્દાર્થસ્ત્વાસાં સામાયિકવદ્ દ્રષ્ટવ્યઃ, યથાસદ્વ્યમુદાહરણાનિ—

5 મણગુત્તીએ તહિયં જિણદાસો સાવઓ સેહિસુઓ । સો સવ્વરાઇપડિમં પડિવણ્ણો જાણસાલાએ ॥૧॥ ભજ્જુબ્ભામિગપલ્લંક ઘેતું ઝીલજુત્તમાગયા તત્થ । તસ્સેવ પાયમુવરિં મંચગપાયં ઠવેકુણં ॥૨॥ અણાયાસમાયરંતી પાઓ વિદ્ધો ચ મંચકીલેણં । સો તા મહઈ વેદણ અહિયાસેઈ તર્હિ સમ્મં ॥૩॥ ણ ચ મણદુવ્કકડમુષ્ણણં તસ્સજ્ઞાણંમિ નિચ્ચલમણસ્સ । દહુણવિ વિલીયં ઇય મણગુત્તી કરેયવ્વા ॥૪॥ વડગુત્તીએ સાહુ સણ્ણાતગપલ્લિગચ્છા દહું । ચોરગ્ગહ સેણાવડિવિમોઢોઓ

10 આચાર્યને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. શિષ્યને પણ થોડા સમય પછી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ॥૩॥

પડિવ્કમમિ તિર્હિ ગુત્તીર્હિ કરણભૂત એવી આ ત્રણ ગુમિઓના કારણે જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરું છું. તે ત્રણ ગુમિઓ આ પ્રમાણે છે — મનગુમિ, વચનગુમિ અને કાયગુમિ. (શંકા : ગુમિ તો સંવરરૂપ છે, તેનાથી અતિચાર કઈ રીતે લાગે ?) આ ત્રણ ગુમિઓના વિષયમાં પ્રતિષિદ્ધનું કરણ, કર્તવ્યનું અકરણ, અશ્રદ્ધા, વિપરીતપ્રરૂપણા વિગેરેદ્વારા

15 અતિચાર લાગે છે. (અર્થાત્ ત્રણ ગુમિઓના વિષયમાં પ્રતિષિદ્ધનું આચરણ વિગેરે કરીએ તો અતિચાર લાગે છે.) આ ત્રણે ગુમિઓના શબ્દાર્થ સામાયિકાધ્યયનમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવા.

ક્રમશઃ આ ત્રણેના ઉદાહરણોમાં (૧) પ્રથમ મનગુમિને વિશે → જિનદાસનામે શ્રેષ્ઠિનો પુત્ર શ્રાવક હતો. તે એકવાર યાનશાળામાં સંપૂર્ણ રાત્રિ પ્રતિમાને=અભિગ્રહવિશેષને સ્વીકારીને રહ્યો. તેની વ્યભિચારિણી પત્ની ખીલાથી યુક્ત એવા પલંગને લઈને ત્યાં આવી. (જિનદાસ ત્યાં

20 ઊભો છે એવું આ પત્નીને ખબર ન હોવાથી જ્યાં જિનદાસ ઊભો છે ત્યાં જ) તેના પગ ઉપર પલંગનો એક પાયો આવે એક રીતે પલંગને મૂકીને જોર પુરુષ સાથે તે, સ્ત્રી અનાચાર સેવવા લાગી. પલંગના ખીલાના કારણે જિનદાસનો પગ વીંધાયો.

ત્યાં તે જિનદાસ પગ વીંધાવાથી ઉત્પન્ન થયેલ મોટી વેદનાને સમ્યગ્ રીતે સહન કરે છે. ધ્યાનમાં એકાગ્રમનવાળા તે જિનદાસને આવા પ્રકારનાં અનાચારને જોઈને પણ મનમાં કોઈ

25 અશુભભાવ ઉત્પન્ન થયો નહીં. આ પ્રમાણે મનની ગુમિ કરવા યોગ્ય છે.

(૨) વચનગુમિનું ઉદાહરણ → પોતાના સગાબાલાના સ્થાને મળવા જતા એક સાધુને જોઈને ચોરોએ તેને પકડ્યો. (પરંતુ સાધુ પાસે કંઈ ન હોવાથી) સેનાપતિએ તેને છોડી મૂક્યો

૪. કાલેન કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નં । ૫. મનોગુમૌ તત્ર જિનદાસઃ શ્રાવકઃ શ્રેષ્ઠિસુતઃ । સ સર્વરાત્રિકીપ્રતિમાં પ્રતિપત્તો યાનશાળાયામ્ ॥૧॥ માર્યાં ઉદ્ભ્રામિકા પત્યદ્ધં ગૃહીત્વા કીલકયુક્તમાયાતા તત્ર । તસ્યૈવ પાદસ્યોપરિ

30 મચ્છકપાદં સ્થાપયિત્વા ॥૨॥ અનાચારમાચરન્તી પાવો વિદ્ધશ્ચ મચ્છકીલકેન । સ તાવત્ મહત્તી વેદના-મધ્યાસયતિ તત્ર સમ્યક્ ॥૩॥ ન ચ મનોદુષ્કૃતમુત્પન્નં તસ્ય ધ્યાને નિશ્ચલમનસઃ । દૃઢાપિ વ્યલીકં એવં મનોગુમિઃ કર્તવ્યા ॥૪॥ વાગ્ગુમૌ સાધું સંજાતીયપલ્લી ગચ્છન્તં દૃઢા । ચૌરગ્રહઃ સેનાપતિના વિમોચિતો

ઘણંદ મા સાહ ॥૧॥ ચલિયા ય જણજત્તા સળ્ળાયગ મિલિય અંતરા ચેવ । માયપિયભાયમાઈ સોવિ ણિયત્તો સમં તેહિ ॥૨॥ તેણેહિ ગહિય મુસિયા દિઢ્ઠો તે ચિંતિ સો ઇમો સાહુ । અમેહિ ગહિયમુક્કો તો બેંતી અમ્મગા તસ્સ ॥૩॥ તુમેહિં ગહિયમુક્કો ? આમં આણેહ બેઢ તો છુરિયં । જા છિંદામિ થળંતી કિંતિ સેણાવઈ ઘણંદ ॥૪॥ દુજ્જમ્મજાત एसो દિઢ્ઠા તુમે તહાવિ ણવિ સિઢ્ઠં । કિહ પુત્તોત્તિ અહ મમ ? કિહ ણવિ સિઢ્ઠંતિ ? ધમ્મકહા ॥૫॥ આઝ્ઠો ડવસંતો મુક્કા મજ્ઝંપિ તંસિ માયત્તિ । સવ્વં સમપ્પિયં સે વડ્ડગુત્તી એવ કાયવ્વા ॥૬॥

5

અને કહ્યું કે (અમે અહીં છૂપાયા છીએ એવું) તારે કોઈને કહેવું નહીં. આ બાજુ કોઈના લગ્નની જાનમાં નીકળેલા માતા-પિતા-ભાઈ-વિગેરે સ્વજનો સાધુને રસ્તામાં જ મળી ગયા. તેથી તે પણ માતા-પિતા વિગેરે સાથે પાછો ફર્યો. (પાછા ફરતા સાધુએ સ્વજનોને કહ્યું નહીં કે તમે આગળ જે રસ્તે જઈ રહ્યા છો તે રસ્તે ચોરો છૂપાયા છે.)

10

એટલે લગ્નની જાન આગળ વધતા ચોરોએ તે જાનમાં આવેલા સ્વજનો સહિત બધાને પકડ્યા અને લૂંટી લીધાં. તેમાં એક ચોર સાધુને જોઈને બોલ્યો — “અરે ! આ તો તે જ સાધુડો છે જે આ રસ્તેથી પસાર થતો હતો ત્યારે આપણે પકડ્યો હતો. અને પછી છોડી મૂક્યો હતો.” ચોરની આ વાત સાંભળીને સાધુની જે માતા હતી તે ચોરોને પૂછે છે કે “તમે આને પકડીને છોડ્યો હતો ?” ચોરોએ હા પાડી. ત્યારે માતાએ કહ્યું — તો પછી છરી લાવો જેથી હું મારા સ્તનોને છેદી નાખું (અર્થાત્ આ સ્તનોનું દૂધ પીને આ મોટો થયો છે. તેથી આમાં આ સ્તનોનો જ અપરાધ છે કે આવા કુપુત્રને દૂધ પીવડાવ્યું. તેથી આ સ્તનોને જ છેદી નાખું. અહીં — તો છુરિયં આણેહ ઇતિ અમ્મા બેઢ એ પ્રમાણે અન્વય કરવો.)

15

સેનાપતિએ પૂછ્યું — “હે સ્ત્રી ! આ તારો કોણ છે ? (અર્થાત્ આ સાધુ સાથે તારો શું સંબંધ છે ?)” માતાએ કહ્યું — “દુષ્ટ એવા જન્મવડે ઉત્પન્ન થયેલો આ સાધુ છે (અર્થાત્ મારી ક્રૂપે આનો જન્મ થયો તે ખૂબ જ ખોટું થયું કારણ કે) એણે તમને જોયા, છતાં અમને કહ્યું નહીં કે આગળ ચોરો છે. તેથી આ મારો પુત્ર જ કેવી રીતે કહેવાય ?” સેનાપતિએ સાધુને પૂછ્યું કે “કેમ તં અમારી વાત ન કરી ?” ત્યારે સાધુએ ધર્મકથા શરૂ કરી.

20

ધર્મકથા સાંભળતા જ સેનાપતિ ચોરીના પરિણામથી અટકી ગયો. ઉપશાંત થયો. તું મારી પણ માતા છે એમ કહીને સાધુની માતાને છોડી મૂકી. અને તેના વિવાહને ઉચિત જે કોઈ ઉપકરણો ચોરોએ લીધા હતા, તે બધા પાછા આપ્યા. આ પ્રમાણે પ્રસ્તુત સાધુની જેમ શેષ

25

૬. ઘણતિ મા ચીકથઃ ॥૧॥ ચલિતાશ્ચ યજ્ઞયાત્રાચૈ સજ્ઞાતીયા મિલિતા અન્તરૈવ । માતાપિતૃભ્રાત્રાદયઃ સોઽપિ નિવૃત્તઃ સમં તૈઃ ॥૨॥ સ્તેનૈર્ગૃહીતા મુષિતા દૃષ્ટસ્તે બુવતે સોઽયં સાધુઃ । અસ્માભિર્ગૃહીત્વા મુક્તસ્તદા બ્રવીત્યમ્બા તસ્ય ॥૩॥ યુષ્માભિર્ગૃહીતમુક્તઃ ? ઓમ્ આનયત બ્રૂતે તતઃ ક્ષુરિકામ્ । ચચ્છિનન્નિ સ્તનમિતિ કિમિતિ સેનાપતિર્ઘણતિ ॥૪॥ દુર્જન્મજાત એષ દૃષ્ટા યૂયં તથાપિ નૈવ શિષ્ટમ્ । કથં પુત્ર ઇતિ અથ મમ ?, કથં નૈવ શિષ્ટમિતિ ? ધર્મકથા ॥૫॥ આવૃત્ત ઉપશાન્તો મુક્તા મમાપિ ત્વમસિ માતેતિ । સર્વં સમર્પિતં તસ્યા વચોગુમિરેવં કર્તવ્યમ્ ॥૬॥

30

- કાઠ્યગુપ્તાહરણં અદ્ધાણપવણ્ણગો જહા સાહુ । આવાસિયંમિ સત્થે ણ લહ્ઠિ તર્હિ થંડિલં
 કિંચિ ॥૧॥ લઢ્ઢં ચડ્ણેણ કહવી ઇગો પાઓ જર્હિ પઢ્ઢાઢ્ઢિ । તર્હિયં ઠિંણપઓ સવ્વં રાઢ્ઢં
 તર્હિ થંદ્ધો ॥૨॥ ણ ઠવિય કિંચિ અત્થંડિલંમિ હોયવ્વમેવ ગુત્તેણ । સુમહલ્ભવિ અહવા
 સાહુ ણ ધિંદે ગઢ્ઢં ઇગો ॥૩॥ સવ્વકપસંસા અસસહ્ઠાણ દેવાગમો વિઠ્ઠવ્ઠિ ય । મંડુક્કલિયા
 5 સાહુ જયણા સો સંકમે સણિયં ॥૪॥ હત્થી વિઠ્ઠવ્ઠિઓ જો આગચ્છઢ્ઢિ મગ્ગઓ ગુલગુલિતો ।
 ણ ય ગઢ્ઢેયં કુણઢ્ઢં ગણેણ હત્થેણ ઉચ્છૂઢ્ઢો ॥૫॥ બેઢ્ઢિ પઢ્ઢંતો મિચ્છા મિ દુક્કઢ્ઢં જિયવિરાહિયા
 મેત્તિ । ણ ય અપ્પાણે ચિંતા દેવો તુઢ્ઢો ણમંસઢ્ઢિ ય ॥૬॥

સાધુઓએ પણ વચનગુપ્તિ કરવા યોગ્ય છે.

- (૩) કાયગુપ્તિનું ઉદાહરણ → કોઈ સાધુ સાર્થની સાથે મોટા જંગલના વિહારમાં નીકળ્યો.
 10 આગળ જતાં જ્યાં સાર્થે પોતાનો પડાવ નાંખ્યો ત્યાં સાધુને રહેવા માટે કોઈ અચિત્તભૂમિ મળી
 નહીં. (ચારે બાજુ શોધખોળ કરતાં) સાધુને કોઈ પણ રીતે માત્ર એક પગ મૂકી શકે એટલી
 અચિત્તભૂમિ પ્રાપ્ત થઈ. એક પગ ઉપર ઊભા રહીને તે સાધુએ આખી રાત પસાર કરી. આખી
 રાત એક જ પગ ઉપર ઊભા રહેવાથી સાધુનો તે પગ જડ બની ગયો, પરંતુ કોઈ સચિત્તભૂમિ
 ઉપર પગ મૂક્યો નહીં. આ પ્રમાણે અન્ય સાધુઓએ પણ કાયગુપ્તિનું પાલન કરવું જોઈએ.
 15 અથવા મોટો ભય ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ જેમ એક સાધુએ ગતિભેદ ન કર્યો અર્થાત્
 સચિત્તભૂમિ ઉપર ન ચાલ્યો. તે રીતે કાયગુપ્તિનું પાલન કરવું જોઈએ. (આ જ દૃષ્ટાન્તને હવે
 બતાવે છે કે - કોઈ એક સાધુની કાયગુપ્તિનું પાલન જોઈને) ઈન્દ્રે દેવસભામાં તેની પ્રશંસા કરી.
 તેમાં એક દેવને શ્રદ્ધા ન બેસતા તે આ સાધુની પરીક્ષા કરવા આવ્યો. સાધુ જે માર્ગમાં પસાર
 થઈ રહ્યો હતો. તે માર્ગમાં ચારે બાજુ પુષ્કળ પ્રમાણમાં દેડકીઓ વિકુર્વી. તેથી સાધુ કોઈ દેડકી
 20 ઉપર પોતાનો પગ ન આવી જાય તે માટે ધીમે ધીમે જયણા પૂર્વક આગળ વધે છે.
 ત્યાર પછી દેવે હાથી વિકુર્વ્યો કે જે ડોલતો-ડોલતો તે જ માર્ગમાં સામેથી આવે છે.
 સામેથી હાથી ચાલતો આવી રહ્યો હોવા છતાં તે સાધુ તે અચિત્તમાર્ગને છોડીને આજુ-બાજુ
 રહેલી સચિત્તભૂમિ ઉપર જઈને હાથીને જવા માટે રસ્તો આપ્યો નહીં. તેથી હાથીએ પોતાની
 સૂંઢમાં તે સાધુને ઊંચકીને ઊંચે ઉછાળ્યો. ત્યારે નીચે પડતો તે સાધુ 'જીવોની મારાદારા
 25 વિશાધના થશે' એમ વિચારી મિચ્છા મિ દુક્કઢ્ઢં કહે છે, પરંતુ પોતાની ચિંતા કરતો નથી. આ
 જોઈને દેવ ખુશ થાય છે અને તે સાધુને નમસ્કાર કરે છે.

૭. કાયિકગુપ્ત્યાહરણં અધ્વપ્રપન્નકો યથા સાધુઃ । આવાસિતે સાર્થે ન લભતે તત્ર સ્થળિંડલં કિચ્છિત્ ॥૧॥
 લઢ્ઢં ચાનેન કથમપિ એકઃ પાદો યત્ર પ્રતિઘ્ઠિતિ । તત્ર સ્થિતૈકપાદઃ સર્વા રાત્રિં તત્ર સ્તબ્ધઃ (સ્થિતઃ) ॥૨॥
 ન સ્થાપિતં કિચ્છિદસ્થળિંડલે ભવિતવ્યમેવં ગુપ્તેન । સુમહાભયેડપ્યથવા સાધુર્ન ભિન્નત્તિ ગતિમેકઃ ॥૩॥
 30 શક્રપ્રશંસા અશ્રન્દ્ધાનં દેવાગમો વિકુર્વતિ ચ । મણ્ડૂકિકાઃ સાધુર્વતનયા સ સંક્રામતિ શનૈઃ ॥૪॥ હસ્તી
 વિકુર્વિતો ય આગચ્છતિ પૃષ્ઠતો ગુલગુલાયમાનઃ । ન ચ ગતિભેદં કરોતિ ગજેન હસ્તેનોક્ષિપ્તઃ ॥૫॥ વ્રૂતે પતન્
 મિથ્યા મે દુષ્કૃતં જીવા વિરાદ્ધા મયેતિ । ન ચાત્મનિ ચિન્તા દેવસ્તુષ્ઠો નમસ્યતિ ચ ॥૬॥

પંડિવ્કમમિ તિહિં સલ્લેહિં-માયાસલ્લેણં નિયાણસલ્લેણં મિચ્છાદંસણસલ્લેણં ।
 પંડિવ્કમમિ તિહિં ગારવેહિં-ઇઢ્ઢીગારવેણં રસગારવેણં સાયાગારવેણં । પંડિવ્કમમિ
 તિહિં વિરાહણાહિં-ણાણવિરાહણાદંસણવિરાહણાદ ચરિત્તવિરાહણાદ । પંડિવ્કમમિ
 ચરહિં કસાદહિં-કોહકસાદેણં માણકસાદેણં માયાકસાદેણં લોહકસાદેણં । પંડિ-
 વ્કમમિ ચરહિં સણ્ણાહિં-આહારસણ્ણાદ ભયસણ્ણાદ મેહુણસણ્ણાદ પરિગ્ગહ- 5
 સણ્ણાદ । પંડિવ્કમમિ ચરહિં વિકહાહિં-ઇત્થિકહાદ ભત્તકહાદ દેસકહાદ રાય-
 કહાદ । પંડિવ્કમમિ ચરહિં જ્ઞાણેહિં-અદ્દેણં જ્ઞાણેણં રુદ્દેણં ૦ ધમ્મેણં ૦ સુવ્વકેણં ૦ ।

પ્રતિક્રામમિ ત્રિભિઃ શલ્યૈઃ કરણભૂતૈર્યોગિતિચારઃ કૃતઃ, તદ્વત્થા-માયાશલ્યેન નિદાનશલ્યેન
 મિથ્યાદર્શનશલ્યેન, શલ્યતેજનેનેતિ શલ્યં-દ્રવ્યભાવભેદભિન્નં, દ્રવ્યશલ્યં કણ્ટકાદિ, ભાવશલ્ય-
 મિદમેવ, માયા-નિકૃતિઃ સૈવ શલ્યં માયાશલ્યમ્, ઇયં ભાવના-યો યદાગિતિચારમાસાદ્ય માયયા 10
 નાલોચયત્યન્યથા વા નિવેદયત્યભ્યાસ્યાનં વા યચ્છતિ તદા સૈવ શલ્યમશુભકર્મબન્ધનેનાત્મ-
 શલ્યનાત્ તેન, નિદાનં-દિવ્યમાનુષ્ઠિદ્ધિસંદર્શનશ્રવણાભ્યાં તદભિલાષાનુષ્ઠાનં તદેવ શલ્યમધિ-

સૂત્રાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- કર્ણભૂત એવા ત્રણ શલ્યોના કારણે જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ
 કરું છું - (ક્યાં ત્રણ શલ્યોના કારણે ?-) તે આ પ્રમાણે - માયાશલ્ય, નિદાનશલ્ય અને 15
 મિથ્યાદર્શનશલ્યના કારણે. જેનાવડે જીવ વીંધાય=ભોંકાય છે એટલે કે પીડાય છે તે શલ્ય. તે
 શલ્ય દ્રવ્ય-ભાવભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં કાંટા વિગેરે દ્રવ્યશલ્ય છે અને ભાવશલ્ય તરીકે આ
 જ એટલે કે માયાદિશલ્યો જાણવા.

માયા એટલે કપટ. તે જ શલ્ય તે માયાશલ્ય. આશય એ છે કે જે સાધુ અતિચારને સેવ્યા
 પછી જ્યારે માયાથી તેની આલોચના=ગુરુને નિવેદન કરતો નથી અથવા ખોટી રીતે કરે છે 20
 અથવા બીજા ઉપર આળ ચઢાવે છે ત્યારે તે સાધુની તે માયા જ શલ્ય તરીકેનું કામ કરે છે
 અર્થાત્ તે માયા જ શલ્યરૂપે બને છે, કારણ કે આ માયાથી તે જીવને અશુભ કર્મબંધ થાય છે
 અને તે કર્મબંધ થવાથી જીવ વીંધાય છે=રીંધાય છે. (આ રીતે માયાશલ્ય શબ્દનો અર્થ કહ્યો.
 હવે મૂળમાં આ શબ્દ તૃતીયા વિભક્તિમાં હોવાથી આ શબ્દને અહીં પણ તૃતીયાવિભક્તિ
 જણાવવા કહે છે -) તેનાવડે એટલે કે માયાશલ્યના કારણે (જે અતિચાર....) 25

દેવ કે મનુષ્યસંબંધી ઋદ્ધિને જોવાથી કે સાંભળવાથી તે ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટેની
 ઇચ્છાથી થતું અનુષ્ઠાન તે નિદાન. (નિદાનની આ વ્યાખ્યા પણ કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી
 જાણવી. વાસ્તવિક વ્યાખ્યા ચૂર્ણિકાર કરે છે - આવી ઇચ્છાપૂર્વકના અનુષ્ઠાનની આલોચના
 કર્યા વિનાના સાધુને પરભવમાં નિશ્ચિત ઉદયવાળો જે કર્મબંધ થાય તે નિદાન જાણવું.) આવા
 પ્રકારના નિદાનથી હિંસાની અનુમોદના (=તે દેવ કે મનુષ્ય આવા પ્રકારની ઋદ્ધિ પામવા માટે 30
 જે હિંસા ભૂતકાળમાં કરી અને ઋદ્ધિ પામ્યા બાદ જે કોઈ હિંસા આચરી રહ્યો છે તે હિંસાની

કરણાનુમોદનેનાત્મશલ્યનાત્ તેન, મિથ્યા-વિપરીતં દર્શનં મિથ્યાદર્શનં મોહકમૌદયજમિત્યર્થઃ, તદેવ શલ્યં તત્પ્રત્યયકર્માદાનેનાત્મશલ્યનાત્, તત્પુનરભિનિવેશમતિભેદાન્યસંસ્તવોપાધિતો ભવતિ, ઇહ ચોદાહરણાનિ-માયાશલ્યે રુદ્રો વક્ષ્યમાણઃ પળ્દુરાર્યાં ચોક્તા, નિદાનશલ્યે બ્રહ્મદત્તકથાનકં યથા તત્ચરિતે, મિથ્યાદર્શનશલ્યે ગોષ્ઠામાહિલજમાલિભિક્ષુપચરકશ્રાવકા અભિનિવેશમતિભેદાન્ય-
5 સંસ્તવેભ્યો મિથ્યાત્વમુપગતાઃ, તત્ર ગોષ્ઠામાહિલજમાલિકથાનકદ્વયં સામાયિકે ઉક્તં, ભિક્ષુપચરક-શ્રાવકકથાનકં તૂપરિષ્ઠાદ્વક્ષ્યામઃ ॥

‘પડિક્કમામિ તિર્હિ ગારવેહિ-ઇઢ્ઢીગારવેણં ૩’, પ્રતિક્રામામિ ત્રિભિગૌરવૈઃ કરણભૂતૈર્યો-
5 ડતિચારઃ કૃતઃ, તદ્વથા-ઋદ્ધિગૌરવેણ રસગૌરવેણ સાતગૌરવેણ, તત્ર ગુરોર્ભાવો ગૌરવં, તત્ચ દ્રવ્યભાવભેદભિન્નં, દ્રવ્યગૌરવં વજ્રાદેઃ ભાવગૌરવમભિમાનલોભાભ્યામાત્મનોડ્ડશુભભાવગૌરવં સંસાર-
10 ચક્રવાલપરિભ્રમણહેતુઃ કર્મનિદાનમિતિ ભાવાર્થઃ, તત્ર ઋદ્ધ્યા-નરેન્દ્રાદિપૂજ્યાચાર્યાદિત્વાભિ-લાષલક્ષણયા ગૌરવં-ઋદ્ધિપ્રાપ્ત્યભિમાનાપ્રાપ્તિસમ્પ્રાર્થનદ્વારેણાડ્ડત્મનોડ્ડશુભભાવગૌરવમિત્યર્થઃ, एवं

અનુમોદના) થવા દ્વારા આત્મા પરભવમાં પીડાતો હોવાથી આ નિદાન એ શલ્યરૂપ બને છે. તેનાવડે=નિદાનશલ્યના કારણે.

વિપરીત એવું જે દર્શન તે મિથ્યાદર્શન અર્થાત્ મોહનીયકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલું
15 એવું જે દર્શન તે મિથ્યાદર્શન. આવા પ્રકારના મિથ્યાદર્શનથી થતાં કર્મબંધવડે આત્મા પીડાતો હોવાથી તે શલ્યરૂપ જાણવું. તેનાવડે=મિથ્યાદર્શનના કારણે. આ મિથ્યાદર્શન અભિનિવેશ, મતિભેદ=વિચારભેદ અને બીજાની પ્રશંસારૂપ ઉપાધિથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં ઉદાહરણો આ પ્રમાણે જાણવા - માયાશલ્ય ઉપર રુદ્રનું દષ્ટાન્ત કે જે આગળ કહેવાશે અને પંડુરાર્યાનું દષ્ટાન્ત કે જે પૂર્વે (ભા. ૪, પૃ. ૬૨માં) કહેવાઈ ગયું છે.

20 નિદાનશલ્યમાં બ્રહ્મદત્તનું કથાનક જાણવું કે જે પૂર્વે તેના ચરિત્રમાં કહેવાઈ ગયું છે. મિથ્યાદર્શનશલ્યમાં ગોષ્ઠામાહિલ, જમાલિ અને ભિક્ષુનો સેવક એવો શ્રાવક આ ત્રણના દષ્ટાન્ત જાણવા. આ ત્રણે ક્રમશઃ અભિનિવેશ, મતિભેદ અને અન્યસંસ્તવથી મિથ્યાત્વને પામ્યા. તેમાં ગોષ્ઠામાહિલ અને જમાલિ આ બંનેના કથાનકો પૂર્વે સામાયિકાધ્યયનમાં (ભાગ-૩માં) કહેવાઈ ગયા છે. ભિક્ષુના સેવક એવા શ્રાવકનું કથાનક આગળ કહેવાશે.

25 ‘પડિક્કમામિ તિર્હિ ગારવેહિ’ કરણભૂત એવા ત્રણ ગૌરવ એટલે કે ઋદ્ધિગૌરવ, રસગૌરવ અને શાતગૌરવના કારણે જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. તેમાં ગૌરવ એટલે ગુરુપણું, અને તે દ્રવ્ય-ભાવભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં વજ્ર વિગેરેનું ગુરુપણું એ દ્રવ્ય-ગૌરવ છે. અને અભિમાન તથા લોભવડે આત્માના અશુભભાવનું ગુરુપણું (અર્થાત્ અશુભભાવ) એ ભાવગૌરવ છે જે સંસારસમૂહમાં=ચારગતિના સમૂહમાં પરિભ્રમણનું કારણ એવા કર્મનું કારણ છે.

30 તેમાં ઋદ્ધિ એટલે નરેન્દ્રાદિથી=ચકવર્તિ વિગેરેથી (આદિથી દેવેન્દ્ર વિગેરેથી) પૂજ્ય એવા આચાર્યાદિપણાની ઈચ્છા. તે ઈચ્છારૂપ ઋદ્ધિવડે જે ગૌરવ તે ઋદ્ધિગૌરવ. તેમાં ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થયા બાદ અભિમાન કરવા દ્વારા અથવા ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ ન હોય તો તેની પ્રાર્થના કરવાદ્વારા

રસેન ગૌરવમ્—ઇષ્ટસપ્રાપ્ત્યભિમાનાપ્રાપ્તિપ્રાર્થનદ્વારેણાઽઽત્મનોઽશુભભાવગૌરવં તેન, સાત્—સુઘ્નં તેન ગૌરવં સાતપ્રાપ્ત્યભિમાનાપ્રાપ્તિપ્રાર્થનદ્વારેણાત્મનોઽશુભભાવગૌરવં તેન, ઇહ ચ ત્રિષ્વપ્યુદાહરણં મઙ્ગુઃ—મથુરાઈ અજ્ઞમંગૂ આચરિયા સુબહુસઙ્ગા તહિયં ચ । ઇષ્ટસવત્થસયણાસણાઈ અહિયં પયચ્છંતિ ॥૧॥ સો તિહિવિ ગારવેહિં પઢિબદ્ધો અઈવ તત્થ કાલગઓ । મહુરાઈ નિદ્ધમણે જક્કો ય તર્હિં સમુપ્પણ્ણો ॥૨॥ જક્કાયતણઅદૂરેણ તત્થ સાહૂણ વચ્ચમાણાણં । સણ્ણાભૂમિ તાહે અણુપવિસઈ જક્કપડિમાઈ ॥૩॥ ણિલ્લલેડં જીહં ણિપ્પેઢિઝ્ઞણ તં ગવક્કેણં । દંસેઈ એવ બહુસોં પુઢો ય કયાઈ સાહૂહિં ॥૪॥ કિમિદં ? તો સો વયઈ જીહાદુઢો અહં તુ સો મંગૂ । ઇત્થુવવણ્ણો તમ્હા તુબ્બેવિ એવં કરે કોઈ ॥૫॥ મા સોવિ એવં હોહિતિ જીહાદોસેણ

આત્મામાં અશુભભાવોનું જે ગુરુપણું તે ગૌરવ કહેવાય છે. આ જ પ્રમાણે રસવડે ગૌરવ તે રસગૌરવ, અર્થાત્ ઈચ્છિત એવા રસની પ્રાપ્તિ થતાં અભિમાન કરવાદ્વારા અથવા અપ્રાપ્તિ થતાં તેની પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મામાં અશુભભાવોનું ગુરુપણું તે રસગૌરવ, તેના કારણે (જે અતિથાર...)

શાતા એટલે સુખ, તેનાવડે જે ગૌરવ તે શાતાગૌરવ, અર્થાત્ શાતાની પ્રાપ્તિનું અભિમાન અથવા અપ્રાપ્તિની પ્રાર્થના કરવાદ્વારા આત્મામાં અશુભભાવોનું ગુરુપણું, તેના કારણે, (ઋદ્ધિગૌરવ વિગેરે ત્રણેમાં અશુભભાવો એ જ ગૌરવ તરીકે જાણવા.) આ ત્રણેમાં મંગુ-આચાર્યનું ઉદાહરણ જણવું તે આ પ્રમાણે →

પૂજ્ય (અજ્ઞ=પૂજ્ય) મંગુ-આચાર્ય વિચરતા વિચરતા મથુરાનગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં ઘણા બધા શ્રાવકો હતા કે જેઓ આચાર્યની ભક્તિમાટે ઈષ્ટભોજન, વસ્ત્ર, શયન વિગેરે પુષ્કળ પ્રમાણમાં વહોરાવે છે. તે આચાર્ય ત્રણ પ્રકારના ગૌરવમાં અત્યંત આસક્ત થયેલા મૃત્યુ પામીને તે મથુરાનગરીના ખાળ (મોટી ગટર) પાસે યક્ષ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. જ્યારે જ્યારે સાધુઓ સંજ્ઞાભૂમિ તરફ જતી વખતે આ યક્ષના મંદિર પાસેથી પસાર થાય ત્યારે આ યક્ષ યક્ષની પ્રતિમામાં પ્રવેશ કરે અને પોતાની જીભને મુખમાંથી બહાર કાઢીને ગવાક્ષમાંથી જીભને બહાર કાઢીને, પસાર થતાં સાધુઓને પોતાની જીભ વારંવાર બતાવે છે.

વારંવાર આ રીતે તે યક્ષ જીભ બતાડતો હોવાથી એકવાર સાધુઓએ તે યક્ષને પૂછ્યું — “કેમ તમે આ રીતે જીભ કાઢીને બતાવો છો ?” ત્યારે યક્ષે કહ્યું — “હું તે તમારો ગુરુ મંગુ-આચાર્ય જીભના દોષથી દુષ્ટ થયેલો (=જીભમાં આસક્ત થયેલો) અહીં ખાળ પાસે યક્ષ તરીકે (=હલકા દેવ તરીકે) ઉત્પન્ન થયો છું. તેથી તમારામાંથી પણ જે કોઈ રસનેન્દ્રિયમાં આસક્ત થશે તો તે જીભના=રસનેન્દ્રિયના દોષથી મારી જેમ હલકા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે

૮. મથુરાયામાચાર્યમઙ્ગવ આચાર્યાઃ, સુબહવઃ શ્રાદ્ધાસ્ત્ર ચ । ઇષ્ટસવસ્ત્રશયનાસનાદિ અધિકં પ્રયચ્છન્તિ ॥૧॥ સ ત્રિભિરપિ ગૌરવૈઃ પ્રતિબદ્ધોઽતીવ તત્ર કાલગતઃ । મથુરાયાં નિર્ઘમને ચક્ષશ્ચ તત્ર સમુત્પન્નઃ ॥૨॥ યક્ષાયતનસ્યાદૂરેણ તત્ર સાધૂનાં વ્રજતામ્ । સંજ્ઞાભૂમિ તદાઽનુપ્રવિશ્ય યક્ષપ્રતિમાયામ્ ॥૩॥ નિર્લાત્ય જિહ્વાં નિષ્કાશ્ય તાં ગવાક્ષેણ । દર્શયતિ એવં બહુશઃ પૃષ્ઠશ્ચ કદાચિત્ સાધુભિઃ ॥૪॥ કિમિદં ? તદા સ વદતિ જિહ્વાદુષ્ટેઽહં તુ સ મઙ્ગુઃ । અત્રોપપન્નસ્તસ્માદ્યુષ્માકમપ્યેવં કુર્યાત્કોઽપિ ॥૫॥ મા સોઽપ્યેવં ભવિષ્યતિ જિહ્વાદોષેણ

જોહં દાણમિ । દહુણ તયં સાહુ સુહુતરમગારવા જાયા ॥૬॥

‘પડિક્કમમિ તિહિં વિરાહણાહિં—ણાણવિરાહણાણ ૩’, પ્રતિક્રામમિ તિસૂર્ધિર્વિરાધનાભિ-
યોઽતિચાર ઇત્યાદિ પૂર્વવત્, તદ્વથા—જ્ઞાનવિરાધનયેત્યાદિ, તત્ર વિરાધનં-કસ્યચિદ્વસ્તુનઃ સ્વખંડનં
તદેવ વિરાધના જ્ઞાનસ્ય વિરાધના જ્ઞાનવિરાધના-જ્ઞાનપ્રત્યનીકતાદિલક્ષણા તયા, ઉક્તં ચ—
5 ‘ણાણપડિણીય ણિણહવ અચ્ચાસાયણ તદંતરાયં ચ । કુણમાણસ્સઽહ્યારો ણાણવિસંવાદજોગં
ચ ॥૧॥’ તત્ર પ્રત્યનીકતા પઞ્ચવિધજ્ઞાનનિન્દયા, તદ્વથા—આભિનિબોધિકજ્ઞાનમશોભનં, યતસ્તદવગતં
કદાચિત્તથા ભવતિ કદાચિદન્યથેતિ, શ્રુતજ્ઞાનમપિ શીલવિકલસ્યાકિઞ્ચિત્કરત્વાદશોભનમેવ,
અવધિજ્ઞાનમપ્યરૂપિદ્વવ્યાગોચરત્વાદસાધુ, મનઃપર્યાયજ્ઞાનમપિ મનુષ્યલોકાવધિપરિચ્છિન્નગોચર-
ત્વાદશોભનં, કેવલજ્ઞાનમપિ સમયભેદેન દર્શનજ્ઞાનપ્રવૃત્તેરેકસમયેઽકેવલત્વાદશોભનમિતિ, નિહ્વો-

- 10 હું જીભને બતાવું છું.” આ પ્રમાણેની દશામાં પોતાના ગુરુને જોઈને તે સાધુઓ બહુ જ સારી રીતે ગૌરવરહિત થયા.

- ‘પડિક્કમમિ તિહિં વિરાહણાહિં’ ત્રણ પ્રકારની વિરાધનાઓને કારણે મારાદ્વારા જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. તે ત્રણ વિરાધનાઓ આ પ્રમાણે જાણવી — જ્ઞાનની વિરાધનાને કારણે.... વિગેરે (મૂળસૂત્રપ્રમાણે જાણવું.) તેમાં કોઈક વસ્તુનું (=જ્ઞાનાદિવસ્તુનું)
15 ખંડન તે વિરાધન. અને તે વિરાધન પોતે જ વિરાધના જાણવી. જ્ઞાનની વિરાધના તે જ્ઞાનવિરાધના (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) અર્થાત્ જ્ઞાનની શત્રુતા વિગેરે. તેના કારણે (જે અતિચાર....)

- કહ્યું છે — “જ્ઞાનની શત્રુતા, ધૂપાવવું, અત્યંતશાતના, જ્ઞાનનો અંતરાય અને જ્ઞાનના વિસંવાદયોગને કરનાર સાધુ જ્ઞાનના અતિચારોને કરે છે.” ॥૧॥ જ્ઞાનની શત્રુતા પંચવિધજ્ઞાનની નિંદાવડે જાણવી. તે આ પ્રમાણે — મતિજ્ઞાન એ બરાબર નથી, કારણ કે તેનાથી જણાયેલ વસ્તુ
20 ક્યારેક તે પ્રમાણે હોય તો ક્યારેક બીજી રીતે હોય છે. (અર્થાત્ ક્યારેક સાચું પડે તો ક્યારેક ખોટું પણ પડે.)

- શ્રુતજ્ઞાન પણ જો ચારિત્રરહિત હોય તો જીવને નકામું હોવાથી બંરાબર નથી. (અર્થાત્ ચારિત્રરહિત જીવ પાસે ગમે તેટલું જ્ઞાન હોવા છતાં દુર્ગતિમાં જતા તે જીવને શ્રુતજ્ઞાન બચાવી શકતું ન હોવાથી બરાબર નથી.) અવધિજ્ઞાન પણ અરૂપીદ્રવ્યવિષયક ન હોવાથી (=અવધિજ્ઞાનમાં
25 અરૂપીદ્રવ્યો દેખાતા ન હોવાથી) બરાબર નથી. મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ સારું નથી કારણ કે અઢીદ્વીપનાં અવધિજ્ઞાનમાં જણાતી વસ્તુવિષયક છે. (આશય એ છે કે મનઃપર્યવજ્ઞાની જીવ મનઃપર્યવજ્ઞાનદ્વારા અઢીદ્વીપમાં રહેનારા જીવોના મનોગત ભાવોને જાણી શકે છે. આ જ મનોગતભાવોને જેને અઢીદ્વીપસંબંધી અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી જાણી શકે છે. આમ મનઃપર્યવજ્ઞાનમાં જણાતી વસ્તુ અવધિજ્ઞાનથી જણાઈ જતી હોવાથી મનઃપર્યવજ્ઞાન નકામું છે.)
30 કેવલજ્ઞાન પણ પ્રથમ સમયે કેવલજ્ઞાન અને પછીના સમયે કેવલદર્શન - એ રીતે જ્ઞાન-દર્શન વારાફરતી થતું હોવાથી જે સમયે દર્શન છે તે સમયે જ્ઞાન ન હોવાથી અને જે સમયે જ્ઞાન થાય

૧. જિહ્વાં દર્શયામિ । દૃષ્ટ્વા તકમ્ સાધવઃ સુહુતરમગૌરવા જાતાઃ ॥૬॥

વ્યપલાપઃ, અન્યસકાશેઽધીતમન્યં વ્યપદિશતિ, અચ્ચાસાયણા-‘કાંયા વયા ય તેચ્ચિય તે ચેવ પમાય અપ્પમાયા ય । મોક્ષાહિગારિગણં જોહસજોણીહિ કિં કજ્જં ? ॥૧૧॥’ ઇત્યાદિ, અન્તરાયં ચ સહ્વડાસ્વાધ્યાયિકાદિભિઃ કરોતિ, જ્ઞાનવિસંવાદયોગઃ અકાલસ્વાધ્યાયાદિના, દર્શનં-સમ્યગ્-દર્શનં તસ્ય વિરાધના દર્શનવિરાધના તયા, અસાવપ્યેવમેવ પઞ્ચભેદા, તત્ર દર્શનપ્રત્યનીકતા ક્ષાયિકદર્શનિનોઽપિ શ્રેણિકાદયો નરકમુપગતા ઇતિ નિન્દયા, નિહ્વઃ-દર્શનપ્રભાવનીયશાસ્ત્રા-
પેક્ષયા પ્રાગ્વદ્ દ્રષ્ટવ્યઃ, અત્યાશાતના-કિમેભિઃ કલહશાસ્ત્રૈરિતિ ?, અન્તરાયં પ્રાગ્વત્, દર્શન-વિસંવાદયોગઃ શઙ્કાદિના, ચારિત્રં પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થં તસ્ય વિરાધના ચારિત્રવિરાધના તયા-
વ્રતાદિલ્ખણડનલક્ષણયા ॥

5

તે સમયે દર્શન ન હોવાથી અકેવલ છે. અને માટે કેવલજ્ઞાન પણ શોભન નથી. (આ પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનની નિંદાવડે જ્ઞાનની શત્રુતા કરનારને જ્ઞાનની વિરાધનાનો દોષ લાગે છે.)

10

નિહ્વ એટલે છૂપાવવું, અર્થાત્ અન્ય પાસે ભણ્યા હોય અને અન્યનું નામ આપવું. અતિ-આશાતના → જેમાં જુઓ તેમાં તે જ ષડ્જીવનિકાયની વાતો અને તે જ પાંચ-મહાવ્રતોની વાતો, તે જ પ્રમાદો અને તે જ અપ્રમાદો (કંઈ નવી વાતો તો આવતી જ નથી.) તથા મોક્ષ મેળવવા ઉદ્યમી બનેલા સાધુઓને જ્યોતિષશાસ્ત્રો કે યોનિપ્રાભૂત વિગેરે શાસ્ત્રોનું શું કામ છે ? (અર્થાત્ સૂર્યાદિની સંખ્યા વિગેરેની કે યોનિની સંખ્યા વિગેરેની જાણકારીની મોક્ષ મેળવવા નીકળેલા સાધુઓને ક્યાં જરૂર છે?) આવા પ્રકારના શબ્દો વિગેરે બોલવા, વિચારવા તે જ્ઞાનની અતિ-આશાતના છે.

15

અંતરાય → ભણતા સાધુઓ સાથે ઝગડો કરવો, તેઓ ભણી ન શકે તે માટે અસજગ્રાય વિગેરે કરવાદ્વારા અંતરાય ઊભો કરવો. જ્ઞાનવિસંવાદયોગ → અકાલમાં સ્વાધ્યાય કરવા વિગેરેદ્વારા જ્ઞાન સાથે વિસંવાદનો=વિપરીતપણાનો યોગ કરવો તે જ્ઞાનવિસંવાદયોગ.

20

દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન, તેની વિરાધના તે દર્શનવિરાધના, તેના કારણે. દર્શનવિરાધના પણ જ્ઞાનવિરાધનાની જેમ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં દર્શનશત્રુતા → ક્ષાયિકદર્શનવાળા એવા પણ શ્રેણિક વિગેરે નરકમાં ગયા છે. આવા પ્રકારની દર્શનની નિંદા કરવાવડે દર્શનશત્રુતા જાણવી. નિહ્વ → દર્શનપ્રભાવક એવા સમતિતર્ક વિગેરે શાસ્ત્ર જેની પાસે ભણ્યા હોય તેનું નામ લેવાને બદલે અન્યનું નામ લેવું. એ દર્શનનો અપલાપ (=નિહ્વવપણું) જાણવો. અતિઆશાતના → આવા કલહશાસ્ત્રોને ભણીને શું કામ છે ? (દર્શનપ્રભાવક શાસ્ત્રોમાં ઈતરદર્શનોના મતનું ખંડન કરેલ હોવાથી કલહશાસ્ત્ર કહ્યા છે.)

25

અંતરાય પૂર્વની જેમ જાણવો. શંકા વિગેરે દ્વારા દર્શનવિસંવાદયોગ જાણવો. જેના શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે એવા તે ચારિત્રની વિરાધના તે ચારિત્રવિરાધના (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) અર્થાત્ વ્રત વિગેરેના ખંડનસ્વરૂપ ચારિત્રવિરાધનાના કારણે (જે અતિચાર.... પૂર્વવત્.)

30

पडिक्कमामि चउहिं सण्णाहिं-आहारसण्णाए ४, प्रतिक्रामामि चतसृभिः संज्ञाभिर्योऽतिचारः
 5 कृतः, तद्यथा—आहारसंज्ञयेत्यादि ४, तत्र संज्ञानं संज्ञा, सा पुनः सामान्येन क्षायोपशमिकी
 औदयिकी च, तत्राऽऽद्या ज्ञानावरणक्षयोपशमजा मतिभेदरूपा, न तयेहाधिकारः, द्वितीया
 सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसंज्ञादिलक्षणा, तत्राहारसंज्ञा—आहाराभिलाषः क्षुद्वेदनीयोदयप्रभवः
 खल्वात्मपरिणाम इत्यर्थः, सा पुनश्चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा—‘ओमकोड्डयाए १ छुहा-
 वेयणिज्जस्स कम्मस्सोदएणं २ मईए ३ तदद्दोवजोगेणं’ तत्र मतिराहारश्रवणादिभ्यो भवति,
 10 तदर्थोपयोग-स्त्वाहारमेवानवरतं चिन्तयतः, तयाऽऽहारसंज्ञया, भयसंज्ञा—भयाभिमिवेशः—भय-
 मोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा—‘होणसत्तयाए १
 भयमोहणिज्जोदएणं २ मइए ३ तयद्दोवओगेणं’ तया, मैथुनसंज्ञा—मैथुनाभिलाषः वेदमोहोदयजो

‘પડિક્કમામિ ચર્ઠહિ સણ્ણહિ’ આહારસંજ્ઞા વિગેરે ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાઓને કારણે જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું પ્રતિક્રમણ કરું છું. આ સંજ્ઞા સામાન્યથી ક્ષાયોપશમિકી અને ઔદયિકી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પ્રથમ ક્ષાયોપશમિકીસંજ્ઞા જ્ઞાનાવરણના ક્ષાયોપશમથી ઉત્પન્ન થનાર મતિજ્ઞાનના એક ભેદસ્વરૂપ જાણવી. આ સંજ્ઞાનું અહીં પ્રયોજન નથી. બીજી જે ઔદયિકસંજ્ઞા છે, તે સામાન્યથી આહારસંજ્ઞા વિગેરેરૂપ ચાર પ્રકારની જાણવી.

તેમાં આહારસંજ્ઞા એટલે આહારની ઈચ્છા અર્થાત્ ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો આત્માનો પરિણામવિશેષ. આ આહારસંજ્ઞા ચાર કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે - (૧) પેટ ખાલી હોવાથી, (૨) ક્ષુધાવેદનીયકર્મના ઉદયથી, (૩) બુદ્ધિથી, (૪) તદર્થમાં ઉપયોગ રાખવાથી. અહીં બુદ્ધિથી એટલે આહારનું શ્રવણ (અર્થાત્ આજે રસોડામાં આવી - આવી મીઠાઈ વિગેરે બન્યું છે એવું સાંભળવા) વિગેરેથી ખાવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા સતત આહારના વિચાર કરનારને તદર્થમાં=આહાર કરવામાં જ ઉપયોગ હોવાથી આહારસંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે. તે આહારસંજ્ઞાના કારણે (જે અતિચાર...).

ભયસંજ્ઞા એટલે ભયનો અભિનિવેશ અર્થાત્ ભયમોહનીયકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો જીવપરિણામ જ. આ સંજ્ઞા પણ ચાર કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે. — (૧) હીનસત્ત્વ હોવાથી, 30 (૨) ભયમોહનીયના ઉદયથી, (૩) બુદ્ધિથી (અર્થાત્ ભયજનક એવી વાતો સાંભળવા વિગેરેથી

११. अवग्रहकोष्ठतया, क्षुधावेदनीयस्य कर्मण उदयेन, मत्वा, तदर्थोपयोगेन । १२. हीनसत्त्वतया, भयमोहनीयोदयेन, मत्वा, तदर्थोपयोगेन ।

જીવપરિણામ એવ, ઇયમપિ ચતુર્થિઃ સ્થાનૈઃ સમુત્પદ્યતે, તદ્વથા—‘ચિયમંસસોણિયત્તા ૧ વેદમોહણિજ્જોદણં ૨ મઈ ૩ તયદ્ધોવઓગેણં ૪’ તયા, તથા પરિગ્રહસંજ્ઞા—પરિગ્રહાભિલાષ-સ્તીવ્રલોભોદયપ્રભવ આત્મપરિણામઃ, ઇયમપિ ચતુર્થિઃ સ્થાનૈરુત્પદ્યતે, તદ્વથા—‘અવિવિત્તયા ૧ લોહોદણં ૨ મઈ ૩ તદ્ધોવઓગેણં ૪’ તયા ॥

પડિક્કમામિ ચર્ઙહિં વિકહાહિં—ઇત્થિકહા ૪, પ્રતિક્રામામિ ચત્તસૂર્થિવિકથાભિઃ કરણ- 5
ભૂતાભિયોંતિચારઃ કૃતઃ, તદ્વથા—‘સ્ત્રીકથયે’તિ વિરુદ્ધા વિનષ્ટા વા કથા વિકથા, સા ચ સ્ત્રીકથાદિલક્ષણા, તત્ર સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા તયા, સા ચતુર્વિધા—જાતિકથા કુલકથા રૂપકથા નેપથ્યકથા, તત્ર જાતિકથા બ્રાહ્મણીપ્રભૃતીનામન્યતમાં પ્રશંસતિ દ્વેષ્ટિ વા, કુલકથા ઉગ્રાદિકુલપ્રસૂતાનામન્યતમાં, રૂપકથા અન્ધિપ્રભૃતીનામન્યતમાયા રૂપં પ્રશંસતિ—‘અન્ધીણાં ચ

ભયની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય અને તેનાથી ભય ઉત્પન્ન થાય), (૪) સતત ભયની ચિંતા કરનારને 10
ભયસંબંધી ઉપયોગથી. આ ભયસંજ્ઞાને કારણે (જે અતિચાર...)

મૈથુનસંજ્ઞા એટલે મૈથુનની ઇચ્છા, અર્થાત્ વેદમોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો 15
જીવપરિણામ જ. આ સંજ્ઞા પણ ચાર કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે — (૧) માંસ-લોહીની પુષ્ટિથી (અર્થાત્ હૃદયપુષ્ટ શરીરના કારણે) (૨) વેદમોહનીયના ઉદયથી, (૩) બુદ્ધિથી, (૪) તદર્થમાં ઉપયોગથી. આ મૈથુનસંજ્ઞાને કારણે (જે અતિચાર....)

પરિગ્રહસંજ્ઞા એટલે પરિગ્રહની ઇચ્છા, અર્થાત્ તીવ્રલોભના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતો 20
જીવપરિણામ જ. આ સંજ્ઞા પણ ચાર સ્થાનોવડે=કારણોવડે ઉત્પન્ન થાય છે — (૧) અવિવેકથી (એટલે કે - જ્યારે જીવ ક્ષણભંગુર એવા ધન-સુવર્ણ-વિગેરેથી પોતાને જુદો માનવાને બદલે ધનાદિને પોતાનું માની બેસે છે ત્યારે તેના આ અવિવેકને કારણે તીવ્ર એવી પરિગ્રહસંજ્ઞા ઉત્પન્ન થાય છે.) (૨) લોભમોહનીયના ઉદયથી, (૩) પરિગ્રહના શ્રવણાદિથી ઉત્પન્ન થયેલ બુદ્ધિથી, (૪) પરિગ્રહ કરવામાં જ સતત ઉપયોગ રાખવાથી. આ પરિગ્રહસંજ્ઞાના કારણે (જે અતિચાર....)

‘પડિક્કમામિ ચર્ઙહિં વિકહાહિં’ કરણભૂત એવી ચારપ્રકારની વિકથાઓના કારણે જે અતિચાર 25
કરાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. તે ચાર વિકથાઓ આ પ્રમાણે છે — સ્ત્રીકથા વિગેરે. તેમાં (સંયમજીવનથી) વિરુદ્ધ કથા અથવા વિનષ્ટ કથા તે વિકથા. અને આ વિકથા તે સ્ત્રીકથા વિગેરેરૂપ ચાર પ્રકારની છે. તેમાં સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રીકથા. તે સ્ત્રીકથા ચારપ્રકારની — (૧) જાતિકથા, (૨) કુલકથા, (૩) રૂપકથા, (૪) વસ્ત્ર, આભૂષણોની કથા.

તેમાં જાતિકથા — બ્રાહ્મણી વિગેરે સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ જાતિવાળી સ્ત્રીની પ્રશંસા કરે અથવા 30
દ્વેષ કરે. કુલકથા એટલે ઉગ્ર વિગેરે કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ કુલવાળી સ્ત્રીની પ્રશંસા અથવા દ્વેષ કરે. રૂપકથા — અન્ધિ વિગેરે દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ

૧૩. ચિત્તમાંસશોણિતતયા, વેદમોહનીયોદયેન, મત્યા, તદર્થોપયોગેન । ૧૪. અવિવિત્તતયા, લોભોદયેન, મત્યા, તદર્થોપયોગેન ।

ધ્રુવં લીલાચલિતભૂલતે મુખે । આસજ્ય રાજ્યભારં સ્વં, સુખં સ્વપિતિ મન્મથઃ ॥૧૧॥
 ઇત્યાદિના, દ્વેષ્ટિ વાઽન્યથા, નેપથ્યકથા અન્ધીપ્રભૃતીનામેવાન્યતમાયાઃ કચ્છટાદિનેપથ્યં પ્રશંસતિ
 દ્વેષ્ટિ વા, તથા ભક્તમ્-ઓદનાદિ તસ્ય કથા ભક્તકથા તયા, સા ચતુર્વિધાઽઽવાપાદિભેદતઃ,
 યથોક્તમ્-“ભક્તકથાવિ ચઙ્ગદ્વા આવાવકથા તહેવ ણિવ્વાવે । આરંભકથા ય તથા ણિઙ્ગાણકથા

- 5 ચઙ્ગી ડ ॥૧૧॥ આવાવિત્તિયદવ્વા સાગઘયાદી ય એત્થ ડવડતા । દસપંચરૂવઙ્ગિતિયવંજણભેયાઙ્ગ
 ણિવ્વાવે ॥૨॥ આરંભ છાગતિત્તિરમહિસારણ્ણાદિયા વઘિત એત્થ । રૂવગસયપંચસયા ણિઙ્ગાણં
 જા સયસહસ્સં ॥૩॥” દેશઃ-જનપદસ્તસ્ય કથા દેશકથા તયા, ઇયમપિ છન્દાદિભેદાદિના

- સ્ત્રીનાં રૂપની પ્રશંસા કરે જેમ કે, નક્કી અન્ત્રિદેશની સ્ત્રીઓનાં લીલાપૂર્વક ચંચલ થતી એવી
 ભૂલતાવાળા મુખમાં પોતાના રાજ્યભારને સ્થાપીને કામદેવ સુખપૂર્વક સૂતો છે. ॥૧૧॥ વિગેરે
 10 બોલવા દ્વારા સ્ત્રીઓના રૂપની પ્રશંસા કરે અથવા નિંદા કરવાદ્વારા રૂપ ઉપર દ્વેષ કરે. તે
 રૂપકથા.

નેપથ્ય=વેષકથા — અન્ત્રિ વિગેરે દેશની સ્ત્રીઓમાંથી ફલાણા દેશની સ્ત્રીના કચ્છોટા વિગેરે
 વેષની પ્રશંસા કરે અથવા વિચિત્રવેષવાળી સ્ત્રીના વેષ ઉપર દ્વેષ કરે.

- ભાત વિગેરે ભોજનની જે કથા તે ભક્તકથા. તેના કારણે (જે અતિચાર...) તે ભક્તકથા
 15 આવાપાદિભેદથી ચાર પ્રકારે છે. કહ્યું છે — “ભક્તકથા પણ ચાર પ્રકારે છે — આવાપકથા,
 નિર્વાપકથા, આરંભકથા તથા ચોથી નિષ્ઠાનકથા. ॥૧૧॥” આવાપકથા — (આવાપ એટલે ઘી,
 શાક વિગેરે દ્રવ્યો. તેની સંખ્યાની જેમાં વાત હોય તે આવાપકથા. જેમ કે) અહીં અમુક રાજાના
 કે સાર્થવાહના રસોડે આટલા કિલો શાક, આટલું ઘી વપરાયું છે. નિર્વાપકથા — (નિર્વાપ એટલે
 શાકાદિના ભેદો, તેની જે કથા તે નિર્વાપકથા. જેમ કે) શાક દશ પ્રકારે અથવા પાંચ પ્રકારે
 20 બનાવી શકાતા હોવાથી બધા મળીને શાકના આટલા ભેદો, આના રસોડામાં થાય છે (વિગેરે
 કથા નિર્વાપકથા કહેવાય. ^(H) દસપંચરૂવ અહીં રૂવ શબ્દ ભેદવાચી જાણવો.) ॥૨॥

- આરંભકથા — અમુક રાજાના રસોડામાં બકરો, પાડો, તેતરપક્ષી, જંગલી પશુઓ=
 હરણાદિને મારીને રસોઈ બનાવવામાં આવી છે. આવા પ્રકારની જે કથા તે આરંભકથા.
 નિષ્ઠાનકથા — (જે કથામાં ભોજન કેટલા રૂપિયામાં તૈયાર થાય છે ? તે સંબંધી વાતચીત કરવી
 25 તે નિષ્ઠાનકથા જેમ કે -) અમુકના રસોડે એકસો રૂપિયાની કિંમતનું ભોજન છે, અમુકને ત્યાં
 પાંચસો રૂપિયાનું છે, અમુકને ત્યાં લાખ રૂપિયાનું છે. ॥૩॥

દેશ એટલે જનપદ, તેની જે કથા તે દેશકથા. તેના કારણે (જે અતિચાર...) આ

૧૫. ભક્તકથાપિ ચતુર્થા આવાપકથા તથૈવ નિર્વાપે । આરંભકથા ચ તથા નિષ્ઠાનકથા ચતુર્થી ચ ॥૧૧॥
 આવાપ ઈંડદ્રવ્યા શાકઘૃતાદિશ્ચાત્રોપયુક્તાઃ । દશપંચરૂપ્યકા ઇંડવ્યજ્ઞનભેદાદિર્નિવાપે ॥૨॥ આરંભે
 30 છાગતિત્તિરમહિસારણ્યાદિકા હતા અત્ર । શતપંચશતરૂપકા નિષ્ઠાનં યાવત્ શતસહસ્ત્રમ્ ॥૩॥

ચતુર્થૈવ, યથોક્તમ્-^{૧૬}દેસસ કહા ભણઇ દેસકહા દેસ જળવઓ હોતિ । સાવિ ચઝદ્ધા
છંદો વિહી વિગપ્પો ય ણેવત્થં ॥૧॥ છંદો ગમ્માગમ્મં જહ માઝલદુહિયમંગલાઢાણં । અણ્ણોસિં
સા ભગિણી ગોલ્લાઈણં અગમ્મા ડ ॥૨॥ માતિસવત્તિ ડદિચ્છાણ ગમ્મ અણ્ણોસિં એગા પંચણં ।
એમાઇ દેસછંદો દેસવિહી વિરયણા હોઇ ॥૩॥ ભોયણવિરયણમણિભૂસિયાઇ જં વાવિ ભુજ્જણ
પઢમં । વીવાહવિરયણાડવિય ચઝંતંગમાઇયા હોઇ ॥૪॥ એમાઈ દેસવિહી દેસવિગપ્પં ચ 5
સાસનિપ્પત્તી । જહ વપ્પકૂવસારણિનડરેલ્લાસાલિરોપ્પાઈ ॥૫॥ ઘરદેવકુલવિગપ્પા તહ વિનિવેસા
ય ગામનયરાઈ । એમાઇ વિગપ્પકહા નેવત્થકહા ડમા હોઇ ॥૬॥ ઇત્થીપુરિસાણંપિ ય સાભાવિય

દેશકથા પણ છન્દાદિના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. કલ્પું છે — દેશની કથાને દેશકથા કહેવાય
છે. દેશ એટલે જનપદ. તે દેશકથા પણ ચાર પ્રકારે છે — છંદકથા, વિધિકથા, વિકલ્પકથા અને
વેષકથા. ॥૧॥ છંદકથા — છંદ. એટલે ગમ્માગમ્મ. જેમ કે અંગ, લાટદેશવાસીઓને મામાની 10
દીકરીસાથે લગ્ન થઈ શકે છે. જ્યારે અન્ય એવા ગોલ્લ વિગેરે દેશોમાં મામાની દીકરી બહેન
રૂપે હોવાથી અગમ્ય=વિવાહ માટે અયોગ્ય છે. ઉત્તરદેશોમાં સાવકી માતા ગમ્ય છે. કોઈક
દેશમાં બીજા પાંચોને એક જ પત્ની હોય છે. આવા પ્રકારની કથા દેશછંદકથા જાણવી.

દેશવિધિકથા — વિધિ એટલે વિરચના=પદ્ધતિ. ભોજન બનાવવાની પદ્ધતિ, મણિ વિગેરે
આભૂષણો પહેરવાની વિધિ (વિગેરેની કથા.) અથવા અમુકદેશમાં અમુક ખાદ્ય પદાર્થ પહેલા 15
ખવાય છે (વિગેરેની કથા.) વિવાહ માટેના સ્થાન (ચરંતંગ=પરિણયનસ્થાનં ઇતિ ટિપ્પણકે)
વિગેરે વિવાહવિધિ છે (અર્થાત્ અમુક દેશમાં આ રીતે વિવાહના સ્થાનો તૈયાર કરે છે વિગેરે
કથા.) આવા પ્રકારની કથાઓ દેશવિધિકથા કહેવાય છે. ધાન્યની બનાવટ, ઘરો, દેવકુલો,
સંનિવેશો, ગામો, નગરો વિગેરેની કથા તે વિકલ્પકથા જાણવી. ધાન્યની બનાવટકથા જેમ કે,
કોઈક સ્થાને વાપીના પાણીથી, ક્યાંક કૂવાના પાણીથી એ જ રીતે નીક, નદી, પુરના પાણીથી 20
શંદિ વિગેરે ધાન્યની નિષ્પત્તિ થાય છે વિગેરે કથા. વેષકથા આ પ્રમાણે જાણવી — સ્ત્રીઓ અને
પુરુષોના વેષમાં સ્ત્રીઓનો ભેડિંગ (સ્ત્રીઓને પહેરવાની ચોળી કે જે પાછળના ભાગમાં જાળી
વિનાની હોય) જાલિક (ચોળી જ કે જે જાળી સાથેની હોય.) વિગેરે વેષ કોઈક દેશમાં સ્વાભાવિક

૧૬. દેશસ્ય કથા ભણ્યતે દેશકથા દેશો જનપદો ભવતિ । સાડપિ ચતુર્થાં છન્દો વિધિર્વિકલ્પશ્ચ નેપથ્યમ્
॥૧॥ છન્દો ગમ્માગમ્મં યથા માતુલદુહિતાઽજ્જલાટાનામ્ । અન્યેષાં સા ભગિની ગોલ્લાદીનામગમ્મા તુ ॥૨॥ 25
માતૃસપત્ની તુ ડદીચ્છાનાં ગમ્મા અન્યેષામેકા પચ્છાનામ્ । એવમાદિ દેશછન્દો દેશવિધિર્વિરચના ભવતિ ॥૩॥
ભોજનવિરચનમણિભૂષણાનિ યદ્વાપિ ભુજ્યતે પ્રથમમ્ । વિવાહવિરચનાપિ ચ ચતુરન્તગમાદિકા (શારિપદ્ધા-
દિકા) ભવતિ ॥૪॥ એવમાદિ દેશવિધિર્દેશવિકલ્પશ્ચ શસ્યનિષ્પત્તિઃ । યથા વપ્રકૂપસારિણીનદીપૂરાદિના
શાલીરોપાદિ ॥૫॥ ગૃહદેવકુલવિકલ્પા તથા વિનિવેશાશ્ચ ગ્રામનગરાદીનામ્ । એવમાદિર્વિકલ્પકથા નેપથ્ય-
કથૈષા ભવતિ ॥૬॥ સ્ત્રીણાં પુરુષાણામપિ ચ સ્વાભાવિકઃ

૧૭ તહય હોઝ વેઝલ્લી । મેડિગજાલિગમાઈ દેસકહા એસ મળિએવં ॥૭૧॥" રાજઃ કથા રાજકથા તયા, ઇયમપિ નરેન્દ્રનિર્ગમદિભેદેન ચતુર્વિધૈવ, યથોક્તમ્—“રાયકહ ચઝહ નિગમ અઙમળ બલે ય કોસકોઝારે । નિજ્જાઙ અજ્જ રાયા એરિસ ઇઙ્ઙીવિભૂઈએ ॥૧॥ ચામીયરસૂરતપૂ હત્થીચ્છંધંમિ સોહએ એવં । એમેવ ય અઙયાઈ ઇંદો અલયાઝરી ચેવ ॥૨॥ એવઙય આસહત્થી રહપાયલબલવાહણકહેસા । એવઙ કોડી કોસા કોઙગારા વ એવઙયા ॥૩॥"

- ૫ પડિક્કમામિ ચર્ઙહિં ઙ્ઙાણેહિં—અટ્ટેણં ઙ્ઙાણેણં ૪, પ્રતિક્રામામિ ચતુર્ભિધ્યાનૈઃ કરણભૂતૈ-રશ્રદ્ધેયાદિના પ્રકારેણ યોડતિચારઃ કૃતઃ, તદ્વત્થા—આર્તધ્યાનેન ૪, તત્ર ધ્યાતિધ્યાનમિતિ ભાવ-સાધનઃ, તત્પુનઃ કાલતોડન્તર્મુહૂર્તમાત્રં, ભેદતસ્તુ ચતુષ્પ્રકારમાર્તાદિભેદેન, ધ્યેયપ્રકારાસ્ત્વમનોજ-વિષયસંપ્રયોગાદયઃ, તત્ર શોકાક્રન્દનવિલપનાદિલક્ષણમાર્તૈ તેન, ઉત્સન્નવધાદિલક્ષણં રૌદ્રં તેન,

- ૧૦ હોય તો ક્યાંક કૃત્રિમ હોય વિગેરે કથા વેષકથા જાણવી. આ પ્રમાણે દેશકથા કહી. ॥૨-૭૦॥
રાજા સંબંધી જે કથા તે રાજકથા. તેના કારણે (જે અતિચાર....) આ કથા પણ રાજાનો નિર્ગમ વિગેરે ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. જેમ કે કહ્યું છે — રાજકથા ચાર પ્રકારની છે — નિર્ગમકથા, પ્રવેશકથા, બલ-વાહનકથા અને કોશ-કોષાગારકથા. તેમાં આજે રાજા આવા પ્રકારની ઋદ્ધિ-વિભૂતિ સાથે નીકળ્યો છે એવું બોલવું તે નિર્ગમકથા. ॥૧॥ સુવર્ણ અને સૂર્ય જેવી કાંતિવાળું શરીર છે જેનું તેવો રાજા હસ્તિસ્કંધ ઉપર શોભે છે. જાણે કે ઇન્દ્ર અલ્કાપુરીમાં પ્રવેશ કરતો હોય તેમ આ રાજા નગરીમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રવેશકથા જાણવી. ॥૨॥

- આટલા ઘોડા, આટલા હાથી, આટલા રથો અને આટલા સૈનિકો આ રાજા પાસે છે. આ પ્રમાણેની કથા તે બલ-વાહનકથા જાણવી. તથા આટલા કરોડ કોશ=ધનનો ભંડાર છે અથવા આટલો કોષાગાર=ધાન્યાદિનો ભંડાર છે આ પ્રમાણેની જે કથા તે કોશ-કોષાગારકથા. ॥૩॥
૨૦ ‘પડિક્કમામિ ચર્ઙહિં ઙ્ઙાણેહિં’ કરણભૂત એવા ચાર ધ્યાનોને આશ્રયીને અશ્રદ્ધા વિગેરે કરવાદ્વારા જે અતિચાર સેવાયો છે તેનું હું પ્રતિક્રમણ કરું છું. તે ચાર ધ્યાનો આ પ્રમાણે — આર્તધ્યાનાદિ ચાર. તેમાં ધ્યાતિઃ અને ધ્યાનં આ બંને શબ્દોને ભાવ-અર્થમાં તે-તે પ્રત્યય લાગ્યા છે. (જેનો અર્થ ચિત્તની એકાગ્રતા.) આ ધ્યાન કાલથી અંતર્મુહૂર્તમાત્ર જાણવું. ભેદથી આર્તધ્યાન વિગેરે ભેદોથી ચાર પ્રકારનું છે.

- ૨૫ ધ્યાન કરવા યોગ્ય એવા ધ્યેયના પ્રકારો=ભેદો તરીકે અમનોજ વિષયનો સંપ્રયોગ વિગેરે જાણવા. (અર્થાત્ અમનોજવિષયની પ્રાપ્તિ વિગેરે ધ્યેયના ભેદો જાણવા.) તેમાં શોક, ઊંચા સ્વરે રડવું, વિલાપ કરવો વિગેરે આર્તધ્યાન જાણવું. તેના કારણે (જે અતિચાર....), સતત વધાદિ

૧૭. તથા ભવતિ વિકુર્વી । મેડિકજાલિકાદિ (મીલનાદિ) દેશકથૈષા મળિતૈવં ॥૭૧॥ ૧૮. રાજકથા ચતુર્ધા નિર્ગમોડતિગમો બલં ચ કોશકોષાગારે । નિર્ઘાત્યદ્ધ રાજા ઇદ્દશ્યા ઋદ્ધિવિભૂત્યા ॥૧॥

- ૩૦ ચામીકરસૂરતનુહીસ્તિસ્કન્ધે શોભતે એવમ્ । એવમેવ ચાતિયાતિ ઇન્દ્રોડલકાપુર્યામિવ ॥૨॥ એતાવન્તોડશ્વા હસ્તિનો રથાઃ પદાતં બલવાહનાનિ કથૈષા । ઇયન્ત્યઃ કોટ્યઃ કોશાઃ કોષાગારાણિ વેયન્તિ ॥૩॥

જિનપ્રણીતભાવશ્રદ્ધાનાદિલક્ષણં ધર્મ્યં તેન, અવધાસમ્મોહાદિલક્ષણં શુક્લં તેન, ફલં પુનસ્તેષાં હિ તિર્યગ્નરકદેવગત્યાદિમોક્ષાઘ્યમિતિ ક્રમેણ, અયં ધ્યાનસમાસાર્થઃ । વ્યાસાર્થસ્તુ ધ્યાન-શતકાદવસેયઃ, તત્ત્વેદમ્-ધ્યાનશતકસ્ય ચ મહાર્થત્વાદ્વસ્તુતઃ શાસ્ત્રાન્તરત્વાત્ પ્રારમ્ભ એવ વિઘ્નવિનાયકોપશાન્તયે મહ્નલાર્થમિષ્ટદેવતાનમસ્કારમાહ-

વીરં સુવકઙ્ગાણગિદ્વકમ્મિધણં પણમિરુણં ।

5

જોઈસરં સરણં ઙ્ગાણઙ્ગયણં પવક્કામિ ॥૧॥

વ્યાખ્યા-વીરં શુક્લધ્યાનાગ્નિદગ્ધકર્મેન્ધનં પ્રણમ્ય ધ્યાનાધ્યયનં પ્રવક્ષ્યામીતિ યોગઃ, તત્ર 'ઈર ગતિપ્રેરણયોઃ' ઇત્યસ્યવિપૂર્વસ્યાજન્તસ્ય વિશેષેણ ઈરયતિ કર્મ ગમયતિ યાતિ વેહ શિવમિતિ વીરસ્તં વીરં, કિંવિશિષ્ટં તમિત્યત આહ-શુચં ક્લમ્યતીતિ શુક્લં, શોકં ગ્લપયતીત્યર્થઃ, ધ્યાયતે-ચિન્તયતેન્નેન તત્ત્વમિતિ ધ્યાનમ્, એકાગ્રચિત્તનિરોધ ઇત્યર્થઃ, શુક્લં ચ તદ્ધ્યાનં ચ શુક્લધ્યાનં, તદેવ કર્મેન્ધનદહનાદગ્નિઃ શુક્લધ્યાનાગ્નિઃ તથા મિથ્યાદર્શનાવિરતિપ્રમાદકષાયયોગૈઃ

10

કરવારૂપ રૌદ્રધ્યાન જાણવું. તેના કારણે (જે અતિચાર....), જિનવડે કહેવાયેલ ભાવો ઉપર શ્રદ્ધા વિગેરે કરવી તે ધર્મધ્યાન. તેના કારણે (અર્થાત્ ધર્મધ્યાન ન કરવાથી જે અતિચાર....). અવધ, અસંમોહ વિગેરેરૂપ શુક્લધ્યાન જાણવું. તે ન કરવાથી જે અતિચાર આ ચારે ધ્યાનોનું ક્રમશઃ તિર્યચગતિ, નરકગતિ, દેવગતિ વિગેરે અને મોક્ષનામનું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ધ્યાનનો સંક્ષેપથી અર્થ જાણવો. વિસ્તારથી ધ્યાનનો અર્થ ધ્યાનશતકથી જાણવા યોગ્ય છે અને તે ધ્યાનશતક આ પ્રમાણે જાણવું - જો કે ધ્યાનશતક એ મહાઅર્થવાળું હોવાથી ખરેખર તો શાસ્ત્રાન્તરરૂપે જ છે. તેથી આ શાસ્ત્રાન્તરની શરૂઆતમાં વિઘ્નસમૂહોની ઉપશાંતિ માટે મંગલાર્થે ઈષ્ટદેવતાના નમસ્કારને કહે છે ⇨

15

❖ ધ્યાનશતક ❖

20

ગાથાર્થ :- શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે બાળી નંખાયું છે કર્મરૂપ ઈંધન જેમનાવડે એવા, યોગેશ્વર અને શરણ્ય એવા વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને ધ્યાનાધ્યયનને હું કહીશ.

ટીકાર્થ :- શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે બાળી નંખાયું છે કર્મેન્ધન જેમનાવડે એવા વીરને પ્રણામ કરીને ધ્યાનાધ્યયનને કહીશ એ પ્રમાણે અન્વય કરવો. તેમાં 'ઈર' ધાતુ ગતિ અને પ્રેરણા કરવી અર્થમાં વપરાય છે. અર્ચ - પ્રત્યયાન્ત 'વિ' ઉપસર્ગ પૂર્વકના આ ઈર ધાતુથી વીર શબ્દ બન્યો છે. અર્થાત્ વિશેષ કરીને કર્મોને જે દૂર કરે તે વીર અથવા વિશેષ કરીને=સંસારમાં પાછું આવવું ન પડે તે રીતે શિવપદ=મોક્ષપદને જે પામે તે વીર. એવા તે વીરને (પ્રણામ કરીને...)

25

કેવા તે વીરપ્રભુ છે ? તે કહે છે - શુચને એટલે કે શોકને દૂર કરે તે શુક્લ. જેનાવડે તત્ત્વ વિચારાય તે ધ્યાન અર્થાત્ એકાગ્રમાં=એક વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપિત કરવું. (એટલે કે જે વિષયનું ધ્યાન કરવાનું છે, તે સિવાયના વિષયોમાં મનને જતું અટકાવવું.) શુક્લ એવું જે ધ્યાન તે શુક્લધ્યાન. આ શુક્લધ્યાન જ કર્મેન્ધનનું દહન કરતું હોવાથી અગ્નિસમાન છે. તેથી

30

ક્રિયત્વમ્મિતિ કર્મ-જ્ઞાનાવરણીયાદિ તદેવાતિતીવ્રદુઃખાનલનિબન્ધનત્વાદિન્ધનં કર્મેન્ધનં તતશ્ચ શુક્લધ્યાનાગ્નિના દગ્ધં-સ્વસ્વભાવાપનયનેન ભસ્મીકૃતં કર્મેન્ધનં યેન સ તથાવિધસ્તં, 'પ્રણમ્ય' પ્રકર્ષેણ મનોવાક્કાયયોગૈર્નત્વેત્યર્થઃ, સમાનકર્તૃકયોઃ પૂર્વકાલે ક્ત્વાપ્રત્યયવિધાનાદ્ ધ્યાનાધ્યયનં પ્રવક્ષ્યામીતિ યોગઃ, તત્રાધીયત્વમ્મિત્યધ્યયનં, 'કર્મણિ લ્યુટ્' પઠ્યત્વમ્મિત્યર્થઃ, ધ્યાનપ્રતિપાદકમધ્યયનં

- 5 ૨ તદ્ યાથાત્મ્યમક્ષીકૃત્ય પ્રકર્ષેણ વક્ષ્યે-અભિધાસ્યે ઇતિ, કિંચિદ્વિશિષ્ટં વીરં પ્રણમ્યેત્યત્ આહ- 'યોગેશ્વરં યોગીશ્વરં વા' તત્ર યુજ્યન્ત ઇતિ યોગાઃ-મનોવાક્કાયવ્યાપારલક્ષણાઃ તૈરીશ્વરઃ- પ્રધાનસ્તં, તથાહિ-અનુત્તરા એવ ભગવતો મનોવાક્કાયવ્યાપારા ઇતિ, યથોક્તમ્- 'દ્રવ્યમણોજોર્ણ મણનાણીણં અણુત્તરાણં ચ । સંસયવોચ્છિન્તિ કેવલેણ નાકુળ સઙ્ગ કુણઙ્ગ ॥૧૧॥

- 10 શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિ (એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો.) તથા મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગવડે જે કરાય તે કર્મ અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મો. આ કર્મો જ અતિતીવ્ર દુઃખરૂપ અગ્નિના કારણ હોવાથી ઈંધન સમાન છે.

- તેથી (સંપૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે) શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે કર્મોના પોતાના સ્વભાવને (=ફલ આપવારૂપ સ્વભાવને) દૂર કરવા દ્વારા ભસ્મીભૂત કરાયેલું છે કર્મરૂપ ઈંધન જેમનાવડે તે તેવા પ્રકારના=શુક્લધ્યાનાગ્નિદગ્ધકર્મેન્ધન કહેવાય છે. તેમને પ્રજ્ઞામ કરીને અર્થાત્ 15 મન-વચન અને કાયાના યોગવડે નમસ્કાર કરીને,

સમાનકર્તાવાળી બે ક્રિયાઓ હોય ત્યારે પૂર્વકાલીન ક્રિયાવાચક પદને ક્ત્વા પ્રત્યય લાગે છે. અહીં 'નત્વા' શબ્દમાં ક્ત્વા પ્રત્યય લાગેલ હોવાથી એની સાથે સમાનકર્તૃક બીજી ક્રિયા માટે 'ધ્યાનાધ્યયનને હું કહીશ' એ પદ સાથે અન્વય જોડવો. (અર્થાત્ વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને ધ્યાનાધ્યયનને હું કહીશ એમ અન્વય જોડવો.)

- 20 તેમાં જે ભણાય તે અધ્યયન. અહીં કર્મ-અર્થમાં અન (અનટ્) પ્રત્યય લાગેલ છે. ધ્યાનનું પ્રતિપાદન કરનાર અધ્યયન ધ્યાનાધ્યયન કહેવાય. તેને હું કહીશ, અર્થાત્ જે રીતે એનું સ્વરૂપ છે તે રીતના તેના સ્વરૂપને આશ્રયીને પ્રકર્ષથી હું કહીશ (ટૂંકમાં - ધ્યાનના યથાવસ્થિત સ્વરૂપને સારી રીતે કહીશ.)

- કેવા પ્રકારના વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને ? તે કહે છે - યોગેશ્વર એવા અથવા યોગીશ્વર 25 એવા વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને હું ધ્યાનાધ્યયનને કહીશ. તેમાં જે જોડાય તે યોગો અર્થાત્ મન-વચન અને કાયાના વ્યાપારો. આ વ્યાપારોવડે જે પ્રધાન છે તે યોગેશ્વર. (અર્થાત્ જેમના વ્યાપારો વિશિષ્ટ પ્રકારના છે તે યોગેશ્વર.) વીરપ્રભુના (ઉપલક્ષણથી સર્વ તીર્થકરોના) મન-વચન-કાયાના વ્યાપારો અનુત્તર હોય છે.

- કહ્યું છે - તીર્થકરો મનોજ્ઞાનીઓના (=મનઃપર્યવજ્ઞાનીઓના) અને અનુત્તરવાસી દેવોના 30 સંશયોને કેવલજ્ઞાનવડે જાણીને હંમેશાં દ્રવ્યમનોયોગવડે સંશયોને દૂર કરે છે. ॥૧॥ રિભિત=સ્પષ્ટ

૧૧. દ્રવ્યમનોયોગેન મનોજ્ઞાનિનામનુત્તરાણાં ચ । સંશયવ્યુચ્છિન્તિ કેવલેન જ્ઞાત્વા સદા કરોતિ ॥૧॥

રિભિયપયક્ષરસરલા મિચ્છિત્તરતિરિચ્છસગિરપરિણામા । મળાણિવ્વાણી વાણી જોયણનિહારિણી
જં ચ ॥૨॥ એકા ય અણેગેસિં સંસયવોચ્છેયણે અપહિભૂયા । ન ય ણિવ્વિજ્જઙ્ગ સોયા
તિપ્પઙ્ગ સવ્વાઝણંપિ ॥૩॥ સવ્વસુરેહિંતોવિ હુ અહિગો કંતો ય કાયજોગો સે । તહિવિ ય
પસંતરૂવે કુણંઙ્ગ સયા પાણિસંઘાણ ॥૪॥' इत्यादि,

યુજ્યતે વાઝનેન કેવલજ્ઞાનાદિના આત્મેતિ યોગઃ—ધર્મશુક્લધ્યાનલક્ષણઃ સ યેષાં વિદ્યત 5
इति योगिनः—साधवस्तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्तेस्तत्सम्बन्धादिति, तेषां वा ईश्वरो योगी-
श्वरः, ईश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरं, योगीश्वरम्, अथवा योगिस्मर्यं—योगिचिन्त्यं ध्येयमित्यर्थः,
पुनरपि स एव विशेष्यते—शरण्यं, तत्र शरणे साधुः शरण्यस्तं—रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववत्सलं

ઉચ્ચારવાળી અને જેના પદ-અક્ષરો સમજવામાં સરલ, મનુષ્ય-દેવો અને તિર્થંચોને પોતપોતાની
ભાષામાં પરિણામ પામતી, મનને શાંતિ આપનારી, યોજનગામિની અને એક એવી પણ 10
અનેકોના સંશયોને નાશ કરવામાં અપ્રતિભૂત(એના સમાન બીજી કોઈ નહીં) એવી પ્રભુની
વાણી છે. શ્રોતા આ વાણીને સંપૂર્ણ જીવન સાંભળતો રહે તો પણ નિર્વેદ=કંટાળાને પામતો
નથી, પરંતુ આનંદ પામે છે. ॥૨-૩॥

પ્રભુનો કાયયોગ સર્વદેવો કરતાં પણ અધિક અને મનોહર છે. એવા તે ભગવાન સદા
પ્રાણીસમૂહને પ્રશાંતરૂપવાળા કરે છે. (અર્થાત્ આટલું ઉત્કૃષ્ટરૂપ વિગેરે હોવા છતાં કોઈ જીવ 15
એમને જોઈને ગભરાતા નથી, પરંતુ પ્રશાંતરૂપવાળા થાય છે અથવા બીજી રીતે અર્થ આ
પ્રમાણે — આવા ઉત્કૃષ્ટરૂપાદિને જોઈને જીવોને પોતાના રૂપનો અહંકાર, ક્રોધ, માયા વિગેરે
કષાયો નાશ પામે છે.) ॥૪॥

અથવા જેનાવડે આત્મા કેવલજ્ઞાનાદિની સાથે જોડાય છે અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનાદિને પામે છે
તે યોગ એટલે કે ધર્મ-શુક્લધ્યાન. તે યોગ જેને છે તે યોગી એટલે કે સાધુઓ. તેઓવડે જે 20
ઈશ્વર=પ્રધાન. તે યોગીશ્વર. ઈશ્વર બનવા મારે ઐશ્વર્ય જોઈએ. પ્રભુના ઉપદેશથી સાધુઓ
પ્રવૃત્તિ કરતા હોવાથી સાધુઓ સાથે પ્રભુનો સંબંધ છે. તેથી સાધુઓરૂપ ઐશ્વર્યવડે જ પ્રભુ
ઈશ્વર છે. અથવા સાધુઓના ઈશ્વર તે યોગીશ્વર. અહીં ઈશ્વર, પ્રભુ, સ્વામી આ બધા સમાનાર્થી
શબ્દો જાણવા અર્થાત્ યોગી એવા સાધુઓના સ્વામીસ્વરૂપ યોગીશ્વરને (પ્રજ્ઞામ કરીને...)

અથવા યોગિસ્મર્ય એ પ્રમાણે શબ્દ જાણવો. તેથી યોગીઓવડે ધ્યાન ધરવા યોગ્ય એવા 25
વીરપ્રભુને, ફરી તે વીરપ્રભુ જ કેવા છે ? તે જણાવે છે — શરણ્ય એવા વીરપ્રભુને, તેમાં શરણ
માટે જે યોગ્ય હોય તે શરણ્ય કહેવાય, અર્થાત્ રાગાદિથી પીડાતા એવા આશ્રિત જીવો ઉપર

૨૦. રિભિતપદાક્ષરસરલા મ્નેચ્છેત્તરતિર્યક્સ્વગીઃપરિણામા । મનોનિર્વાપિણી વાણી યોજનવ્યાપની યચ્ચ
॥૨॥ एका चानेकेषां संशयव्युच्छेदनी अपरिभूता । न च निर्विद्यते श्रोता तृष्यति सर्वायुषाऽपि ॥૨॥
सर्वसुरेभ्योऽपि अधिकः कान्तश्च काययोगस्तस्य । तथापि च प्रशान्तरूपान् करोति सदा प्राणिसंघातान् 30
॥૪॥

રક્ષકમિત્યર્થઃ, ધ્યાનાધ્યયનં પ્રવક્ષ્યામીત્યેતદ્ વ્યાખ્યાતમેવ । અત્રાઽઽહ-યઃ શુક્લધ્યાનાગ્નિના દગ્ધકર્મેન્ધનઃ સ યોગેશ્વર એવ યશ્ચ યોગેશ્વરઃ સ શરણ્ય એવેતિ ગતાર્થે વિશેષણે, ન, અભિપ્રાયાપરિજ્ઞાનાદ્, હ્રે શુક્લધ્યાનાગ્નિના દગ્ધકર્મેન્ધનઃ સામાન્યકેવલત્યપિ ભવતિ, નત્વસૌ યોગેશ્વરઃ, વાક્યાતિશયાભાવાત્, સ એવ ચ તત્ત્વતઃ શરણ્ય ઇતિ જ્ઞાપનાર્થમેવાદુષ્ટમેતદપિ, તથા ચોભયપદવ્યભિચારે એકપદવ્યભિચારેઽજ્ઞાતજ્ઞાપનાર્થં ચ શાસ્ત્રે વિશેષણાભિધાનમનુજ્ઞાતમેવ પૂર્વમુનિભિરિત્યલં વિસ્તરેणेતિ ગાથાર્થઃ ॥૧॥

સામ્પ્રતં ધ્યાનલક્ષણપ્રતિપાદનાયાઽઽહ-

જં થિરમજ્ઞાવસાણં તં જ્ઞાણં જં ચલં તયં ચિત્તં ।

તં હોજ્જ ભાવણા વા અણુપેહા વા અહવ ચિંતા ॥૨॥

- 10 વ્યાખ્યા-‘યદિ’ત્યુદ્દેશઃ સ્થિરં-નિશ્ચલમ્ અધ્યવસાનં-મન એકાગ્રાલમ્બનમિત્યર્થઃ, ‘તદિ’તિ, નિર્દેશે, ‘ધ્યાનં’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ, તતશ્ચૈતદુક્તં ભવતિ-યત્ સ્થિરમધ્યવસાનં તદ્ધ્યાન-મભિધીયતે, ‘ચચ્ચલ’મિતિ યત્પુનરનવસ્થિતં તચ્ચિત્તં, તચ્ચૌષતસ્ત્રિધા ભવતીતિ દર્શયતિ-

વાસલ્યવાળા રક્ષક. (આવા વિશેષણોથી યુક્ત એવા વીરપ્રભુને નમસ્કાર કરીને) ‘ધ્યાનાધ્યયનને હું કહીશ.’ આ શબ્દોના અર્થો પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે.

- 15 શંકા :- શુક્લધ્યાનાગ્નિવડે જેમણે કર્મેન્ધનને બાળી નાંખ્યું છે, તે યોગેશ્વર જ હોવાના અને જે યોગેશ્વર હોય તે શરણ્ય હોય જ. આમ આ યોગેશ્વર અને શરણ્ય બંને વિશેષણો ‘શુક્લધ્યાના...’ વિશેષણથી જણાઈ જ જાય છે, તો બંને વિશેષણો આપવાની જરૂર શું છે ?

સમાધાન : અભિપ્રાયનું જ્ઞાન ન હોવાથી તમારી શંકા યોગ્ય નથી. અહીં સામાન્ય કેવલીઓ પણ શુક્લધ્યાનાગ્નિવડે કર્મેન્ધનને બાળનારા હોય છે છતાં તેઓ યોગેશ્વર નથી, કારણ કે તેમની પાસે વચન-કાયાના અતિશયો નથી. (માટે વીરપ્રભુનું યોગેશ્વર વિશેષણ સાર્થક છે.) તથા જે યોગેશ્વર હોય તે જ ખરેખર શરણ્ય બની શકે છે એ જણાવવા ‘શરણ્ય’ વિશેષણ પણ અદુષ્ટ છે. જ્યાં ઉભયપદવ્યભિચાર અને એકપદવ્યભિચાર આવતો હોય (જુઓ ભાગ-૧ નિર્યુ.-૪, પૃષ્ઠ ૩૭) ત્યાં અજ્ઞાત વસ્તુને જણાવવા માટે વિશેષણોનું કથન કરવું એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. માટે વધુ વિસ્તારથી સર્યું. ॥ધ્યા.-૧॥

- 25 અવતરણિકા : હવે ધ્યાનનું લક્ષણ જણાવવા માટે કહે છે
ગાથાર્થ :- જે સ્થિર અધ્યવસાન છે તે ધ્યાન છે, જે ચંચલ છે તે ચિત્ત છે. તે ચિત્ત ત્રણ પ્રકારે છે : ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અથવા ચિંતા.

ટીકાર્થ : ‘યદ્’ શબ્દ ઉદ્દેશવાચી છે. અને ‘તદ્’ શબ્દ નિર્દેશ=વિધેયવાચી છે, અર્થાત્ જેનો ઉદ્દેશ યદ્થી થાય છે, તેનો નિર્દેશ તદ્થી થાય છે. એટલે સ્થિર અધ્યવસાન એ ઉદ્દેશ્ય છે, ધ્યાન એ વિધેય છે. જે નિશ્ચલ મન છે એટલે કે એક વિષયમાં એકાગ્રતાવાળું છે. તે પૂર્વે જેનો શબ્દાર્થ જણાવી દીધો છે એવું ધ્યાન છે. તેથી આશય આ પ્રમાણે છે કે - જે સ્થિર મન છે તે ધ્યાન કહેવાય છે, જે વળી અસ્થિર છે તે ચિત્ત કહેવાય છે. અને તે ચિત્ત સામાન્યથી ત્રણ

‘તદ્ભવેદ્ભાવના વે’તિ તત્ત્વિત્તં ભવેદ્ભાવના, ભાવ્યત્ત્વમ્ ઇતિ ભાવના ધ્યાનાધ્યાસક્રિયેત્યર્થઃ, વા વિભાષાયામ્, ‘અનુપ્રેક્ષા વેતિ’ અનુ-પશ્ચાદ્ભાવે પ્રેક્ષણં પ્રેક્ષા, સા ચ સ્મૃતિધ્યાનાદ્ ભ્રષ્ટસ્ય ચિત્તચેષ્ટેત્યર્થઃ, વા પૂર્વવત્ ‘અથવા ચિન્તે’તિ અથવાશબ્દઃ પ્રકારાન્તરપ્રદર્શનાર્થઃ ચિન્તેતિ યા ચલૂત્ત્વપ્રકારદ્વયરહિતા ચિન્તા-મનેષ્ઠેષ્ટા સા ચિન્તેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨॥

ઇત્યં ધ્યાનલક્ષણમોષતોઽભિધાયાધુના ધ્યાનમેવ કાલસ્વામિભ્યાં નિરૂપયન્નાહ-

5

અંતોમુહુત્તમેત્તં ચિત્તાવત્થાણમેગવત્થુંમિ ।

છુમ્મત્થાણં જ્ઞાણં જોગનિરોહો જિણાણં તુ ॥૩॥

વ્યાખ્યા-ઇહ મુહૂર્તઃ-સમસત્તિલવપ્રમાણઃ કાલવિશેષો ભળ્યતે, ઉત્તં ચ-‘કાલો પરમ-નિરુદ્ધો અવિભજ્જો તં તુ જાણ સમયં તુ । સમયા ય અસંખેજ્જા ભવંતિ ઝસાસનીસાસા ॥૧॥ હઙ્ગસ્સ અણવગલ્લસ્સ, ણિરુવકિઙ્ગસ્સ જંતુણો । એગે ઝસાસનીસાસે, એસ પાણુત્તિ વુચ્ચઈ ॥૨॥

10

પ્રકારનું છે. તે જણાવે છે - તે ચિત્ત ભાવનારૂપ છે. જે ભાવિત કરાય તે ભાવના એટલે કે ધ્યાનના અભ્યાસની ક્રિયા. ‘વા’ શબ્દ વિકલ્પના અર્થમાં છે. (અર્થાત્ ચિત્ત એ ભાવનારૂપ છે અથવા અનુપ્રેક્ષારૂપ છે અથવા ચિંતારૂપ છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા વિકલ્પો જણાવનાર ‘વા’ શબ્દ છે.)

અથવા તે ચિત્ત અનુપ્રેક્ષારૂપ છે. ‘અનુ’ એ પશ્ચાદ્ભાવને જણાવનાર છે (અર્થાત્ અનુ એટલે પાછળ.) તેથી પાછળથી થનારી પ્રેક્ષા તે અનુપ્રેક્ષા અને તે અનુપ્રેક્ષા સ્મૃતિરૂપ છે એટલે ધ્યાનથી બ્રહ્મ થનારાની ચિત્તની ચેષ્ટારૂપ છે. (અર્થાત્ જે તત્ત્વોનું અધ્યયન કર્યું છે, તેને યાદ કરીને જે ચિંતન-મનન કરાય તે અનુપ્રેક્ષા કહેવાય છે.) ‘વા’ શબ્દ પૂર્વની જેમ વિકલ્પાર્થમાં જાણવો.

15

અથવા તે ચિત્ત ચિંતારૂપ છે. ‘અહવા’ શબ્દ અન્ય પ્રકારને જણાવવા માટે છે. ઉપરોક્ત બંને પ્રકાર વિનાની જે ચિત્તની ચેષ્ટા તે ચિંતા કહેવાય છે. ॥ધ્યા.-૨ ॥

20

અવતરશિકા : આ પ્રમાણે સામાન્યથી ધ્યાનના લક્ષણને કહીને હવે કાલ અને સ્વામીવડે ધ્યાનનું જ નિરૂપણ કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- એક વસ્તુમાં અંતર્મુહૂર્તકાળ સુધી ચિત્તનું રહેવું તે છન્નસ્થોનું ધ્યાન છે અને યોગનિરોધ એ જિનેશ્વરનું ધ્યાન છે.

25

ટીકાર્થ : અહીં સિત્યોત્તેર લવપ્રમાણ કાલવિશેષ એ મુહૂર્ત તરીકે જાણવો. કહ્યું છે - “સૌથી છેલ્લો અવિભાજ્ય એવો જે કાલ છે તેને સમય તરીકે તું જાણ. તથા રોગ વિનાના, દુઃખથી રહિત એવા હ્રદ્ય જીવના એક ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસમાં અસંખ્ય સમયો થાય છે. એક ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ બંને મળીને પ્રાણ કહેવાય છે. સાત પ્રાણો એટલે એક સ્તોક, સાત

૨૧. કાલઃ પરમનિરુદ્ધોઽવિભાજ્યસ્તમેવ જાનીહિ સમયં તુ । સમયાશ્ચાસંખ્યેયા ભવત્ત્વચ્છ્વાસનિઃશ્વાસૌ ॥૧॥ હ્રદ્યસ્યાનવકલ્પસ્ય નિરુપક્લિષ્ટસ્ય જન્તોઃ । એક ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસ એષ પ્રાણ ઇત્યુચ્યતે ॥૨॥

30

સત્ત પાણૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ સે લવે । લવાણં સત્તહત્તરીએ, એસ મુહુત્તે વિચાહિએ ॥૩॥'

- અન્તર્મધ્યકરણે, તત્તશ્ચાન્તર્મુહૂર્તમાત્રં કાલમિતિ ગમ્યતે, માત્રશબ્દસ્તદધિકકાલવ્યવ-
 5 ચ્છેદાર્થઃ, તત્તશ્ચ ભિન્નમુહૂર્તમેવ કાલં, કિં ?—‘ચિત્તાવસ્થાન’મિતિ ચિત્તસ્ય—મનસઃ અવસ્થાનં
 ચિત્તાવસ્થાનમ્, અવસ્થિતિઃ—અવસ્થાનં, નિષ્પ્રકમ્પતયા વૃત્તિરિત્યર્થઃ, ક્વ ?—‘એકવસ્તુનિ’
 એકમ્—અદ્વિતીયં વસન્ત્યસ્મિન્ ગુણપર્યાયા ઇતિ વસ્તુ—ચેતનાદિ એકં ચ તદ્વસ્તુ એકવસ્તુ તસ્મિન્
 ૨ ‘છદ્વાસ્થાનાં ધ્યાન’મિતિ, તત્ર છદ્વદયતીતિ છદ્વા—પિધાનં તત્ત્વ જ્ઞાનાદીનાં ગુણાના-
 માવારકત્વાજ્ઞાનાવરણાદિલક્ષણં ઘાતિકર્મ, છદ્વાનિ સ્થિતાશ્છદ્વાસ્થા અકેવલિનિ ઇત્યર્થઃ, તેષાં
 છદ્વાસ્થાનાં, ‘ધ્યાનં’ પ્રાગ્વત્, તત્તશ્ચાયં સમુદાયાર્થઃ—અન્તર્મુહૂર્તકાલં ચચ્ચિત્તાવસ્થાનમેકસ્મિન્
 10 વસ્તુનિ તત્ત્વછદ્વાસ્થાનાં ધ્યાનમિતિ, ‘યોગનિરોધો જિનાનાં ત્વિ’તિ તત્ર યોગાઃ—તત્ત્વત ઔદારિકા-
 દિશરીરસંયોગસમુત્થા આત્મપરિણામવિશેષવ્યાપારા એવ, યથોક્તમ્—“ઔદારિકાદિશરીરયુક્ત-
 સ્યાઽઽત્મનો વીર્યપરિણતિવિશેષઃ કાયયોગઃ, તથૌદારિકવૈક્રિયાહારકશરીરવ્યાપારાહતવાગ્દ્રવ્ય-

સ્તોક મળીને એક લવ થાય છે. આવા સિત્યોતેર લવ ભેગા મળે તેને મુહૂર્ત તરીકે જાણવું.”
 ॥૧-૩॥

- 15 ‘અન્તઃ’ શબ્દ મધ્ય-અર્થમાં છે. તેથી અન્તર્મુહૂર્તમાત્ર (=મુહૂર્ત અંદરનો) (એવો કોણ ?
 તે કહે છે -) કાલ. અહીં માત્રશબ્દ તેનાથી અધિકકાલની બાદબાકી કરનાર છે. તેથી ભિન્નમુહૂર્ત
 (=મુહૂર્તથી ઓછો) એવો જ કાલ. એટલો કાલ શું ? — ચિત્તનું અવસ્થાન. અવસ્થાન એટલે
 કંપ્યા વિના રહેવું. ક્યાં રહેવું ? — એકવસ્તુમાં. (સંપૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે — એકવસ્તુમાં
 અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ ચિત્તનું એકાગ્રતાપૂર્વક રહેવું તે ધ્યાન.)
 20 જેમાં ગુણ અને પર્યાયો રહે છે તે વસ્તુ=ચેતન વિ. એક એવી તે વસ્તુ તે એકવસ્તુ. (એ
 પ્રમાણે સમાસ કરવો.) તે એકવસ્તુમાં (ચિત્તનું અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહેવું તે) છદ્વસ્થોનું ધ્યાન
 કહેવાય છે. તેમાં જે ઢાંકે તે છદ્વ એટલે કે ઢાંકણું. અને અહીં આ ઢાંકણ તરીકે જ્ઞાનાવરણાદિરૂપ
 ઘાતિકર્મો જાણવા કારણ કે તે કર્મો જ્ઞાનાદિગુણોને ઢાંકે છે. આવા ઘાતિકર્મોરૂપ છદ્વમાં જે
 રહેલા છે તે છદ્વસ્થ અર્થાત્ અકેવલિઓ. તે છદ્વસ્થોનું ધ્યાન. ધ્યાનશબ્દનો અર્થ પૂર્વની જેમ
 25 જાણવો.

સંપૂર્ણ અર્થ આ પ્રમાણે — અન્તર્મુહૂર્તકાલ સુધી એકવસ્તુમાં જે ચિત્તનું એકાગ્રતાપૂર્વક
 અવસ્થાન તે છદ્વસ્થોનું ધ્યાન છે. (અર્થાત્ છદ્વસ્થોનું ધ્યાન એકવસ્તુમાં વધારેમાં વધારે
 અન્તર્મુહૂર્તકાલ ટકે છે.)

- યોગનિરોધ એ જિનોનું ધ્યાન છે. તેમાં યોગ એટલે ઔદારિકાદિશરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન
 30 થયેલા આત્માના પરિણામવિશેષરૂપ વ્યાપારો જ. કહ્યું છે — “ઔદારિકાદિશરીરથી યુક્ત એવા
 આત્માનો વીર્યપરિણતિવિશેષ એ કાયયોગ છે. તથા ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારકશરીરના

સમૂહસાચિવ્યાજ્જીવવ્યાપારો વાગ્યોગઃ, તથૌદારિકવૈક્રિયાહારકશરીરવ્યાપારાહતમનોદ્રવ્યસમૂહ-
સાચિવ્યાજ્જીવવ્યાપારો મનોયોગઃ” ઇતિ, અમીષાં નિરોધો યોગનિરોધઃ, નિરોધનં નિરોધઃ,
પ્રલયકરણમિત્યર્થઃ, કેષાં ?-‘જિનાનાં’ કેવલિનાં, તુશબ્દ એવકારાર્થઃ સ ચાવધારણે, યોગ-
નિરોધ એવ ન તુ ચિત્તાવસ્થાનં, ચિત્તસ્યૈવાભાવાદ, અથવા યોગનિરોધો જિનાનામેવ ધ્યાનં
નાન્યેષામ્, અશક્યત્વાદિત્યલં વિસ્તરેણ, યથા ચાયં યોગનિરોધો જિનાનાં ધ્યાનં યાવન્તં ચ 5
કાલમેતદ્ભવત્યેતદુપરિષ્ટાદ્વક્ષ્યામ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩॥

સામ્પ્રતં છવ્વસ્થાનામન્તર્મુહૂર્તાત્ પરતો ચદ્ભવતિ તદુપદર્શયન્નાહ-

અંતોમુહુત્તપરઓ ચિંતા જ્ઞાણંતરં વ હોજ્જાહિ ।

સુચિરંપિ હોજ્જ બહુવત્થુસંકમે જ્ઞાણસંતાણો ॥૪॥

વ્યાખ્યા-‘અન્તર્મુહૂર્તાત્ પરત’ ઇતિ ભિન્નમુહૂર્તાદૂર્ધ્વ ‘ચિન્તા’ પ્રાગુક્તસ્વરૂપા તથા ધ્યાનાન્તરં 10
વા ભવેત્, તત્રેહ નં ધ્યાનાદન્યદ્ ધ્યાનં ધ્યાનાન્તરં પરિગૃહ્યતે, કિં તર્હિ ?-ભાવનાનુપ્રેક્ષાત્મકં

વ્યાપારથી ગ્રહણ કરાયેલ વાગ્દ્રવ્યના સમૂહના સહાયથી ઉત્પન્ન થતો જીવવ્યાપાર વચનયોગ
છે. તથા ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકશરીરના વ્યાપારથી ગૃહીત મનોદ્રવ્યના સમૂહના સહાયથી
થતો જીવવ્યાપાર મનોયોગ છે. આ ત્રણે યોગોનો નિરોધ તે યોગનિરોધ, નિરોધ એટલે નાશ
કરવો. 15

કોનો યોગનિરોધ ? - કેવલિઓનો, તુશબ્દ જકાર અર્થમાં છે અને તે જકાર એ અવધારણ
અર્થમાં હોવાથી યોગનિરોધ જ, નહીં કે ચિત્તનું અવસ્થાન.(સંપૂર્ણ અર્થ - કેવલિઓને
યોગનિરોધરૂપ જ ધ્યાન છે, પણ ચિત્તનું અવસ્થાન નહીં.) કારણ કે તેઓને ચિત્તનો અભાવ
છે. અથવા યોગનો નિરોધ એ જિનોનું જ ધ્યાન છે, પણ બીજાઓનું નહીં, કારણ કે બીજાઓને
યોગનિરોધ શક્ય નથી. વધુ વિસ્તારથી સર્થુ. આ યોગનિરોધ એ જે રીતે જિનોના ધ્યાનરૂપ 20
થાય છે અને જેટલા કાલ માટે થાય છે, તે અમે આગળ જણાવીશું. ॥ધ્યા.-૩॥

અવતરણિકા : હવે છવ્વસ્થોને અંતર્મુહૂર્ત પછી જે થાય તેનું નિરૂપણ કરતા કહે છે ⇨
ગાથાર્થ :- અંતર્મુહૂર્ત પછી ચિંતા અથવા ધ્યાનાન્તરની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઘણી વસ્તુઓમાં
સંક્રમ થતાં ધ્યાનનો પ્રવાહ લાંબાકાળ સુધી પણ થાય છે. 25

ટીકાર્થ : અંતર્મુહૂર્ત પછી પૂર્વે કહેવાયેલા સ્વરૂપવાળી ચિંતા અથવા ધ્યાનાન્તર પ્રાપ્ત થાય 25
છે. અહીં ધ્યાન પછીનું બીજું ધ્યાન એ ધ્યાનાન્તર એ રીતનું ધ્યાનાન્તર ગ્રહણ કરવાનું નથી.
તો કેવા પ્રકારનું ધ્યાનાન્તર ગ્રહણ કરવાનું છે ? તે કહે છે - ભાવના અને અનુપ્રેક્ષાત્મક ચિત્ત
એ ધ્યાનાન્તર તરીકે ગ્રહણ કરવાનું છે.

(H) આશય એ છે કે વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી ધ્યાન ધરીને પછી છવ્વસ્થ અવશ્ય
ધ્યાનમાંથી નીચે ઉતરે છે ત્યાર પછી તે ‘હું એકલો છું, અશરણ છું’ વિગેરે આગળ કહેવાતી 30
અનુપ્રેક્ષા કરે છે. અને ત્યાર પછી ફરી ધર્મધ્યાન ઉપર ચઢવાની ઈચ્છાવાળો તે જીવ જ્ઞાન

ચેત્ત્વમિતિ, ઇદં ચ ધ્યાનાન્તરં તદુત્તરકાલભાવિનિ ધ્યાને સતિ ભવતિ, તત્રાપ્યયમેવ ન્યાય
 ઇતિકૃત્વા ધ્યાનસન્તાનપ્રાપ્તિર્યતઃ અતસ્તમેવ કાલમાનં વસ્તુસંક્રમદ્વારેણ નિરૂપયન્નાહ-‘સુચિરમપિ’
 પ્રભૂતમપિ ‘કાલમિતિ ગમ્યતે, ભવેત્ બહુવસ્તુસંક્રમે સતિ ‘ધ્યાનસન્તાનઃ’ ધ્યાનપ્રવાહ ઇતિ,
 તત્ર બહૂનિ ચ તાનિ વસ્તૂનિ ૨ આત્મગતપરગતાનિ ગૃહ્યન્તે, તત્રાત્મગતાનિ મનઃપ્રભૃતીનિ પરગતાનિ
 5 દ્રવ્યાદીનીતિ, તેષુ સંક્રમઃ સંચરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૪॥

इत्थं तावत् सप्रसङ्गं ध्यानस्य सामान्येन लक्षणमुक्तम्, अधुना विशेषलक्षणाभिधित्सया
 ध्यानोद्देशं विशिष्टफलहेतुत्वं च संक्षेपतः प्रदर्शयन्नाह—

अहं रुहं धम्मं सुक्कं झाणाइं तत्थ अंताइं ।

निव्वाणसाहणाइं भवकारणमइरुद्धाइं ॥५॥

10 દર્શનાદિ આગળ કહેવાતી ભાવનાઓ ભાવે છે. આ અનુપ્રેક્ષા અને ભાવના એ ધ્યાનાન્તર
 કહેવાય છે. આમ, એક ધ્યાન પછી તે જીવ તરત બીજું ધ્યાન પામતો નથી, પરંતુ વચ્ચે
 ભાવના-અનુપ્રેક્ષા ઉપર ચઢે છે અને ત્યાર પછી ફરી ધ્યાન સ્વીકારે છે. આ ક્રમ આગળ-
 આગળ ચાલ્યા કરે તેને ધ્યાનનો પ્રવાહ કહેવાય છે.)

આ ધ્યાનાન્તર ત્યારે જ સંભવે કે જો તેના પછી ફરી ધ્યાન આવવાનું હોય. આ રીતે
 15 બીજીવાર ધ્યાન ઉપર જીવ આરુઢ થાય ત્યારે તેમાં પણ આ જ પ્રમાણે ક્રમ હોય છે (એટલે
 કે બીજીવાર ધ્યાન, ત્યાર પછી ધ્યાનાન્તર, પછી પાછું ધ્યાન, ‘ધ્યાનાન્તર... આ પ્રમાણે ક્રમ
 ચાલ્યા કરે છે.) માટે ધ્યાનના પ્રવાહની=પરંપરાની જે કારણથી પ્રાપ્તિ થાય છે, તે કારણથી
 જ તે ધ્યાનના પ્રવાહના કાલમાનને વસ્તુસંક્રમદ્વારા નિરૂપણ કરતાં કહે છે — ઘણી બધી વસ્તુઓમાં
 સંક્રમ થતાં ધ્યાનનો પ્રવાહ ઘણા કાલ સુધી પણ ચાલે છે. (અર્થાત્ પ્રથમ અન્યવસ્તુવિષયક
 20 ધ્યાન થાય ત્યાર પછી ધ્યાનાન્તર, ત્યાર પછી ધ્યાન અન્યવસ્તુમાં સંક્રમ પામે એટલે કે પહેલાં
 કરતા જુદી વસ્તુવિષયક ધ્યાન થાય, પછી ધ્યાનાન્તર, પછી ત્રીજીવસ્તુવિષયકધ્યાન આ રીતે
 ધ્યાનની પરંપરા લાંબા કાળ સુધી પણ ચાલે.)

અહીં બહુ એવી વસ્તુઓ તે બહુવસ્તુઓ. (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) આ બહુવસ્તુઓ
 સ્વગત અને પરગત લેવી. તેમાં સ્વગત તરીકે મન વિગેરે અને પરગત તરીકે દ્રવ્યાદિ લેવા.
 25 આવી સ્વગત-પરગત બહુવસ્તુઓમાં જે સંચરણ તે બહુવસ્તુસંક્રમ કહેવાય. (આશય એ છે કે
 ધ્યાતા મનસંબંધી ધ્યાન કરે, ત્યાર પછી વચનસંબંધી ધ્યાન ધરે, તો વળી દ્રવ્યસંબંધી ધરે - એમ
 આમાંથી આમાં, આમાંથી આમાં સંક્રમ થાય.) ॥ધ્યા.-૪॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે પ્રસંગસહિત ધ્યાનનું સામાન્યથી લક્ષણ કહ્યું. હવે વિશેષથી
 લક્ષણને કહેવાની ઇચ્છાથી ધ્યાનના ભેદોને અને વિશિષ્ટફલ પ્રત્યેની ધ્યાનની કારણતાને સંક્ષેપથી
 30 જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ આ ચાર પ્રકારના ધ્યાન છે. તેમાં છેલ્લા બે
 મોક્ષના કારણ છે અને આર્ત-રૌદ્ર એ સંસારના કારણો છે.

વ્યાખ્યા—આર્ત રૌદ્ર ધર્મ્ય શુક્લં, તત્ર ઋતં—દુઃખં તન્નિમિત્તો દૃઢાધ્યવસાયઃ, ઋતે ભવમાર્ત ક્લિષ્ટમિત્યર્થઃ, હિંસાદ્યતિક્રૌર્યાનુગતં રૌદ્રં, શ્રુતચરણધર્માનુગતં ધર્મ્યં, શોધયત્યષ્ટપ્રકારં કર્મમલં શુચં વા ક્લમયતીતિ શુક્લમ્, અમૂનિ ધ્યાનાનિ વર્તન્તે, અધુના ફલહેતુત્વમુપદર્શયતિ—‘તત્ર’ ધ્યાનચતુષ્ટયે ‘અન્યે’ ચરમે સૂત્રક્રમપ્રામાણ્યાદ્ધર્મશુક્લે इत्यर्थः, किं ?—‘निर्वाणसाधने’ इह निर्वृतिः निर्वाणं—सामान्येन सुखमभिधीयते तस्य साधने—कारणे इत्यर्थः, ततश्च—‘अद्वेण 5 तिरिक्खगई रुद्धज्जाणेण गम्मती नरयं । धम्मेण देवलोयं सिद्धिगई सुक्कझाणेणं ॥१॥’ ति यदुक्तं तदपि न विरुध्यते, देवगतिसिद्धिगत्योः सामान्येन सुखसिद्धेरिति, अथापि निर्वाणं मोक्षस्तथापि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्यापि तत्साधनत्वादविरोध इति, तथा ‘भवकारणमार्तरौद्रे’ इति तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः—संसार एव, तथाऽप्यत्र व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः तिर्यग्नरकभवग्रह इति गाथार्थः ॥५॥ 10

સામ્પ્રતં ‘યથોદ્દેશસ્તથા નિર્દેશ’ इति न्यायादार्तध्यानस्य स्वरूपाभिधानावसरः, तच्च

ટીકાર્થ : આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. તેમાં ઋત એટલે દુઃખ, આ દુઃખના કારણે ઉત્પન્ન થતો દૃઢ એવો અધ્યવસાય તે આર્ત કહેવાય છે. (આ જ વાતને જણાવે છે કે) દુઃખમાં જે થયેલું હોય તે આર્ત અર્થાત્ ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય. હિંસા વિગેરે વિષયક અતિક્રૂરતાથી યુક્ત એવું ધ્યાન તે રૌદ્રધ્યાન. શ્રુત અને ચારિત્રધર્મને અનુસરનારું ધ્યાન ધર્મધ્યાન. આઠ પ્રકારના કર્મમલને અથવા શોકને જે દૂર કરે તે શુક્લધ્યાન. આ ચાર પ્રકારના ધ્યાન છે. 15

હવે આ ચારે ધ્યાનની ફલ પ્રત્યે કારણતાને (એટલે કે ચારે ધ્યાનના ફલને) જણાવે છે — આ ચાર ધ્યાનોમાંથી છેલ્લા બે એટલે કે સૂત્રમાં જણાવેલ ક્રમ પ્રમાણે ધર્મ અને શુક્લધ્યાન. તે શું ? — આ બંને નિર્વાણના=સુખના કારણો છે. અહીં નિર્વાણ એટલે (મોક્ષ નહિ, પણ) સામાન્ય સુખ. આ બંને ધ્યાનો સુખના કારણ છે એવું કહેવાથી “આર્તધ્યાનવડે તિર્યચગતિમાં, રૌદ્રધ્યાનવડે નરકગતિમાં, ધર્મધ્યાનવડે દેવલોકમાં અને શુક્લધ્યાનવડે સિદ્ધિગતિમાં જીવ જાય છે.” આ શ્લોકમાં ધર્મધ્યાનને દેવગતિનું અને શુક્લધ્યાનને મોક્ષગતિનું કારણ જે કહ્યું છે. તેમાં કોઈ વિરોધ આવશે નહીં, કારણ કે દેવગતિ અને મોક્ષગતિ બંનેમાં સામાન્યથી સુખ રહેલું છે જ. 20

હવે જો નિર્વાણ તરીકે મોક્ષ લેવો હોય તો પણ કોઈ વિરોધ નથી, કારણ કે પરંપરાએ ધર્મધ્યાન પણ મોક્ષનું સાધન બને જ છે. તથા આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન સંસારનું કારણ છે. તેમાં જેને વિશે કર્મને આધીન જીવો હોય છે તે ભવ એટલે કે સંસાર જ. જો કે સંસારશબ્દથી ચારે ગતિ આવવા છતાં અહીં વ્યાખ્યાનથી વિશેષ બોધ થતો હોવાથી સંસારશબ્દથી તિર્યચ અને નરકભવોનું જ અર્થ કારણ કરવું. ॥ધ્યા.-૫॥ 25

અવતરણિકા : હવે જે રીતે ઉદ્દેશ કર્યો હોય (અર્થાત્ અહીં જે રીતે ધ્યાનના ભેદોનો ક્રમ જણાવ્યો છે) તે રીતે જ નિર્દેશ થાય (અર્થાત્ તે રીતે જ તે ભેદોનું વર્ણન કરવું જોઈએ) એ 30

સ્વવિષયલક્ષણભેદતશ્ચતુર્ધા, ઉક્તં ચ ભગવતા વાચકમુખ્યેન—“આર્તમમનોજ્ઞાનાં સમ્પ્રયોગે તદ્વિપ્રયોગાય સ્મૃતિસમન્વાહારઃ ॥ વેદનાયાશ્ચ ॥ વિપરીતં મનોજ્ઞાદીનાં ॥ નિદાનં ચ ॥” (તત્ત્વા૦ અ ૧, સૂ૦ ૩૧-૩૨-૩૩-૩૪) इत्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

अमगुण्णाणं सहाइविसयवत्थूण दोसमइलस्स ।

5

ધળિયં વિઓગચિંતણમસંપઓગાણુસરણં ચ ॥૬॥

व्याख्या—‘अमनोज्ञाना’मिति मनसोऽनुकूलानि मनोज्ञानि इष्टानीत्यर्थः न मनोज्ञानि अमनोज्ञानि तेषां, केषामित्यत आह—‘शब्दादिविषयवस्तूना’मिति शब्दादयश्च ते विषयाश्च, आदिग्रहणा-
द्वर्णादिपरिग्रहः, विषीदन्ति एतेषु सक्ताः प्राणिन इति विषया इन्द्रियगोचरा वा, वस्तूनि तु तदाधारभूतानि रासभादीनि, ततश्च—शब्दादिविषयाश्च वस्तूनि चेति विग्रहस्तेषां, किं ?—
10 सम्प्राप्तानां सतां ‘धणियं’ अत्यर्थं ‘वियोगचिन्तनं’ विप्रयोगचिन्तेति योगः, कथं नु नाम ममैभिर्वियोगः स्यादिति भावः, अनेन वर्तमानकालग्रहः, तथा सति च वियोगेऽसम्प्रयोगानुस्मरणं,

ન્યાયથી પ્રથમ આર્તધ્યાનના સ્વરૂપને કહેવાનો અવસર છે, અને તે આર્તધ્યાન પોતાના વિષયરૂપ ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. (અર્થાત્ આર્તધ્યાનના વિષયો ચાર પ્રકારના હોવાથી તે આર્તધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે.)

15

ભગવાન એવા વાયકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિમહારાજે કહ્યું છે — (૧-૨) “અમનોજ્ઞ એવા શબ્દાદિ-વિષયોની અને રોગાદિની વેદનાનો સંપ્રયોગ થતાં તેના વિપ્રયોગ માટે (તે-તે ઉપાયોમાં) મનનું (સ્મર્યતેઽનેનેતિ સ્મૃતિર્મનઃ) સ્થાપન કરવું, એટલે કે તેના વિપ્રયોગનું ચિંતન કરવું તે આર્તધ્યાન છે. (૩) એ જ રીતે વિપરીત એટલે કે ઈષ્ટ એવા શબ્દાદિનું અને શાતાવેદનીયનો વિપ્રયોગ થતાં તેના સંપ્રયોગનું ચિંતન. (૪) નિયાણું એ આર્તધ્યાન છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- દ્વેષથી મલિન એવા જીવનું અમનોજ્ઞ એવા શબ્દાદિવિષયવસ્તુઓના વિયોગનું અને અસંપ્રયોગનું અત્યંત ચિંતન.

ટીકાર્થ : મનને જે અનુકૂલ એટલે કે ઈષ્ટ હોય તે મનોજ્ઞ કહેવાય. જે મનોજ્ઞ ન હોય તે અમનોજ્ઞ. તેઓના (વિયોગનું ચિંતન એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.) તેઓના એટલે કોના ? તે કહે છે — શબ્દાદિવિષયો અને વસ્તુઓના, શબ્દાદિરૂપ જે વિષયો તે શબ્દાદિવિષય. અહીં

25

આદિશબ્દથી વર્ણ-ગંધાદિ ગ્રહણ કરવા. જેમાં આસક્ત જીવો દુઃખ પામે છે તે વિષયો અથવા ઈન્દ્રિયવિષયો. તથા તે શબ્દાદિના આધારભૂત ગંધેડા વિગેરે વસ્તુ તરીકે જાણવા. તેથી શબ્દાદિરૂપ વિષયો અને વસ્તુઓ તે શબ્દાદિવિષયવસ્તુઓ. (આ પ્રમાણે સંપૂર્ણશબ્દના સમાસનો) વિગ્રહ જાણવો. તેઓનું શું ? — આવા અમનોજ્ઞ શબ્દાદિવિષયોનો અને તેના આધારભૂત ગંધેડા વિગેરેનો સંયોગ થાય ત્યારે (અર્થાત્ ગંધેડાદિના અમનોજ્ઞ શબ્દાદિવિષયો સંભળાય ત્યારે)
30 તેઓના અત્યંત વિયોગની ચિંતા એટલે કે મારાથી આ લોકોનો વિયોગ કેવી રીતે થાય ? (આવા પ્રકારની ચિંતા એ આર્તધ્યાન છે. એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.) આનાવડે વર્તમાનકાલનું

કથમેભિઃ સદૈવ સમ્પ્રયોગાભાવ ઇતિ?, અનેન ચાનાગતકાલગ્રહઃ, ચશબ્દાત્ પૂર્વમપિ વિયુક્તાસમ્પ્રયુક્તયોર્બહુમતત્વેનાતીતકાલગ્રહ ઇતિ, કિંવિશિષ્ટસ્ય સત્ત્વં વિયોગચિન્તનાદ્યત આહ-‘દ્વેષમલિનસ્ય’ જન્તોરિતિ ગમ્યતે, તત્રાપ્રીતિલક્ષણો દ્વેષસ્તેન મલિનસ્ય-તદાક્રાન્તપૂર્તેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬॥

ઉક્તઃ પ્રથમો ભેદઃ, સામ્પ્રતં દ્વિતીયમભિધિત્સુરાહ-

તહ સૂલસીસરોગાઙ્ગવેયણાઞ્ વિજોગપણિહાણં ।

તદસંપઓગચિન્તા તત્પડિયારાઙ્ગલમણસ્સ ॥૭॥

વ્યાખ્યા-‘તથે’તિ ધણિયમ્-અત્યર્થમેવ, શૂલશિરોરોગવેદનાયા ઇત્યત્ર શૂલશિરોરોગો પ્રસિદ્ધો, આદિશબ્દાચ્છેષરોગાત્ક્રપરિગ્રહઃ, તતશ્ચ શૂલશિરોરોગાદિભ્યો વેદના ૨, વેદ્યત ઇતિ વેદના તસ્યાઃ કિં?—‘વિયોગપ્રણિધાનં’ વિયોગે દૃઢાધ્યવસાય ઇત્યર્થઃ, અનેન વર્તમાનકાલગ્રહઃ, 10

ગ્રહણ કર્યું. (અર્થાત્ આ વર્તમાનવિષયક આર્તધ્યાન જણાવ્યું.)

તથા આવા શબ્દાદિનો વિયોગ થયા બાદ “કેવી રીતે આ અમનોજ્ઞ શબ્દાદિવિષયોનો હંમેશ માટે સંપ્રયોગનો અભાવ થાય?” એ પ્રમાણેનું અસંપ્રયોગનું ચિંતન (એ આર્તધ્યાન છે.) આનાદ્વારા ભવિષ્યકાલસંબંધી આર્તધ્યાન જણાવ્યું. ‘ચ’શબ્દથી ભૂતકાળસંબંધી આર્તધ્યાન આ પ્રમાણે જણાવું કે પૂર્વમાં=ભૂતકાળમાં ‘પણ શબ્દાદિનો જે વિયોગ થયો તે અને તેનો જે અસંપ્રયોગ થયો તે, આ બંને તે જીવને અત્યંત ઈષ્ટ હતું. આ ઈષ્ટ હોવાને કારણે “પૂર્વ પણ જે વિયોગ થયો અને અસંપ્રયોગ થયો તે બહુ સારું થયું” એવું ચિંતન ભૂતકાળસંબંધી આર્તધ્યાન સમજવું. 15

કેવા પ્રકારના જીવને આ વિયોગચિંતનાદિરૂપ આર્તધ્યાન થાય? તે કહે છે — દ્વેષથી મલિન એવા જીવને આ આર્તધ્યાન થાય છે. તેમાં અહીં દ્વેષ એટલે અપ્રીતિ. તેનાથી આક્રાન્ત છે આત્મા જેનો એવા જીવને આર્તધ્યાન હોય છે. ॥ધ્યા.-૬॥ 20

અવતરણિકા : પ્રથમભેદ કહેવાયો. હવે બીજા ભેદને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે □

ગાથાર્થ :- વેદનાને દૂર કરવામાં વ્યગ્રમનવાળાનું શૂલ, મસ્તકરોગ વિગેરેની વેદનાના વિયોગનું અને આવી વેદનાના અસંપ્રયોગનું અત્યંત=ગાઢ ચિંતન (એ આર્તધ્યાનનો બીજો ભેદ છે.) 25

ટીકાર્થ :- ‘તથા’ શબ્દનો અર્થ ધણિય એટલે કે ‘અત્યંત’ જ જણાવો. (આ શબ્દનો અન્વય ગાથાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે જણાવો.) પેટનું શૂલ અને માથાના દુઃખાવા વિગેરેરૂપ શિરોરોગ બંને પ્રસિદ્ધ જ છે. અહીં આદિશબ્દથી શેષ રોગો અને આતંકો (શીઘ્રઘાતિ=તરત જ મરણ લાવનાર જે હોય તે આતંક) ગ્રહણ કરવા. શૂલશિરોરોગાદિથી થનારી જે વેદના તે શૂલશિરોરોગાદિવેદના. તેમાં જે વેદાય તે વેદના. તેનું શું? — તે વેદનાને દૂર કરવાનો દૃઢ અધ્યવસાય. આનાદ્વારા વર્તમાનકાલ ગ્રહણ કર્યો. 30

અનાગતમધિકૃત્યાહ—‘તદસમ્પ્રયોગચિન્તે’તિ તસ્યા:—વેદનાયા: કથञ्चિદભાવે સત્યસમ્પ્રયોગચિન્તા; કથં પુનર્મમાનયા આયત્યાં સમ્પ્રયોગો ન સ્યાદિતિ ?, ચિન્તા ચાત્ર ધ્યાનમેવ ગૃહ્યતે, અનેન ચ વર્તમાનાનાગતકાલગ્રહણેનાતીતકાલગ્રહોઽપિ કૃત એવ વેદિતવ્ય:; તત્ર ચ ભાવનાઽનન્તર-ગાથાયાં કૃતૈવ, કિંવિશિષ્ટસ્ય સત્ત્વં ઇદં વિયોગપ્રણિધાનાદ્યત આહ—તત્પ્રતિકારે—વેદનાપ્રતિકારો

5 ચિકિત્સાયામાકુલં—વ્યગ્રં મન:—અન્ત:કરણં યસ્ય સ તથાવિધસ્તસ્ય, વિયોગપ્રણિધાનાદ્યાતં-ધ્યાનમિતિ ગાથાર્થ: ॥૭॥

ઉક્તો દ્વિતીયો ભેદ:; સામ્પ્રતં તૃતીયમુપદર્શયન્નાહ—

इङ्गाणं विसयाईण वेयणाए य रागरत्तस्स ।

अवियोगञ्ज्जवसाणं तह संजोगाभिलासो य ॥८॥

- 10 व्याख्या—‘इङ्गाणां’ मनोज्ञानां विषयादीनामिति विषया:—पूर्वोक्ता: आदिशब्दाद् वस्तुपरिग्रह:; तथा ‘वेदनायाश्च’ इङ्गाया इति वर्तते, किम् ? — अवियोगाध्यवसानमिति योग:; अविप्रयोगदृढा-ध्यवसाय इति भाव:; અનેન વર્તમાનકાલગ્રહ:; ‘તથા સંયોગાભિલાષશ્ચેતિ’ તત્ર ‘તથેતિ’ ધણિયમિત્યનેનાત્યર્થપ્રકારોપદર્શનાર્થ:; સંયોગાભિલાષ:—કથં મમૈધિવિષયાદિભિરાયત્યાં સમ્બન્ધ

- 15 હવે ભવિષ્યકાલને આશ્રયીને કહે છે — તે વેદના કોઈક રીતે દૂર થયા પછી ફરીથી તે વેદના ન થાય તેનું ચિંતન અર્થાત્ “આ વેદના ભવિષ્યમાં ફરીથી મને કેવી રીતે ન થાય ?” એવી ચિંતા (એ આર્તધ્યાન છે.) અહીં ચિંતા એટલે ધ્યાન જ ગ્રહણ કરવું. (આનાદ્વારા ભવિષ્યકાલ ગ્રહણ કર્યો.) આ વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલનું ગ્રહણ કરવાદ્વારા ભૂતકાળનું ગ્રહણ પણ કરાવેલું જ જાણી લેવું. ભૂતકાળનું ગ્રહણ કેવી રીતે સમજવું ? તે પૂર્વેની ગાથામાં જ કહી ગયા છે.

- 20 કેવા પ્રકારના જીવને આ વિયોગનું પ્રણિધાનાદિ આર્તધ્યાન થાય ? તે કહે છે — વેદનાના પ્રતિકાર એટલે કે ચિકિત્સામાં વ્યગ્ર છે મન જેનું એવા જીવને આ વિયોગપ્રણિધાનાદિરૂપ આર્તધ્યાન થાય છે. ॥ધ્યા.—૭॥

અવતરશિક્ષા : બીજો ભેદ કહ્યો. હવે આર્તધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- રાગમાં આસક્ત એવા જીવનો ઈષ્ટ એવા વિષયાદિ અને વેદનાના અવિયોગનો

- 25 અધ્યવસાય અને અત્યંત સંયોગની ઈચ્છા (એ ત્રીજો ભેદ જાણવો.)

ટીકાર્થ : ઈષ્ટ વિષયો એટલે મનોજ્ઞ એવા વિષયો. અહીં પૂર્વે જે શબ્દાદિ કહ્યા તે વિષયો તરીકે ગ્રહણ કરવા. આદિશબ્દથી વસ્તુ (કોયલ વિગેરે) લેવી. આમ, આ મનોજ્ઞવિષયો અને ઈષ્ટ વેદના (શાતા વેદનીય)નું, આનું શું ? — આ વિષયો અને ઈષ્ટ વેદનાના અવિયોગનો અધ્યવસાય, એટલે કે તેઓનો વિયોગ ન થાઓ તેવો દૃઢ અધ્યવસાય. આનાદ્વારા વર્તમાનકાલ

- 30 ગ્રહણ કર્યો.

‘તથા સંયોગાભિલાષ’ અહીં ‘તથા’ શબ્દ ‘અત્યંત’ અર્થને જણાવનારો છે. તેથી અત્યંત

ઇતીચ્છા, અનેન કિલાનાગતકાલગ્રહ ઇતિ વૃદ્ધા વ્યાચક્ષતે, ચશબ્દાત્ પૂર્વવદતીતકાલગ્રહ ઇતિ, કિવિશિષ્ટસ્ય સત્ત્વમવિયોગાધ્યવસાનાદ્યત્ આહ-રાગરક્તસ્ય, જન્તોરિતિ ગમ્યતે, તત્રા-ભિષ્વજ્જલક્ષણો રાગસ્તેન રક્તસ્ય-તદ્ભાવિતમૂર્તેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮॥

ઉક્તસ્તૃતીયો ભેદઃ, સામ્પ્રતં ચતુર્થમભિધિત્સુરાહ-

દેવિંદચક્કવદ્વિત્તણાઈં ગુણરિદ્ધિપત્થળમઈયં ।

5

અહમં નિયાણચિંતણમણાણાણુગયમચ્ચંતં ॥૯॥

વ્યાખ્યા-દીવ્યન્તીતિ દેવાઃ-ભવનવાસ્યાદયસ્તેષામિન્દ્રાઃ-પ્રભવો દેવેન્દ્રાઃ-ચમરાદયઃ તથા ચક્રં-પ્રહરણં તેન વિજયાધિપત્યે વર્તિતું શીલમેષામિતિ ચક્રવર્તિનો-ભરતાદયઃ, આદિશબ્દા-દ્વલદેવાદિપરિગ્રહઃ અમીષાં ગુણઋદ્ધયઃ દેવેન્દ્રચક્રવર્ત્યાદિગુણઋદ્ધયઃ, તત્ર ગુણાઃ-સુરૂપાદયઃ 10
ઋદ્ધિસ્તુ વિભૂતિઃ, તત્રપ્રાર્થનાત્મકં તદ્વાઙ્માયમિત્યર્થઃ, કિં તદ્ ?-‘અધમં’ જઘન્યં ‘નિદાનચિંતનં’ નિદાનાધ્યવસાયઃ-અહમનેન તપસ્ત્યાગાદિના દેવેન્દ્રઃ સ્યામિત્યાદિરૂપઃ, આહ-કિમિતીદમધમમ્ ?, ઉચ્યતે, યસ્માદજ્ઞાનાનુગતમત્યન્તં, તથા ચ નાજ્ઞાનિનો વિહાય સાંસારિકેષુ સુખેષ્વન્યેષામભિલાષ

સંયોગની ઈચ્છા અર્થાત્ ભવિષ્યમાં આ વિષયાદિ સાથે કેવી રીતે મારો સંબંધ થશે એ પ્રમાણેની ઈચ્છા. આનાદ્વારા અનાગતકાલ ગ્રહણ કર્યો એ પ્રમાણે વૃદ્ધો કહે છે. ‘ચ’શબ્દથી પૂર્વની જેમ ભૂતકાલનું પણ ગ્રહણ જાણી લેવું. કેવા પ્રકારના જીવને આ અવિયોગનો અધ્યવસાય વિગેરે 15
થાય ? તે કહે છે - રાગમાં આસક્ત જીવને અર્થાત્ રાગ એટલે આસક્તિ તેનાથી ભાવિત આત્માવાળા જીવને આવા પ્રકારનો અધ્યવસાય થાય છે. ॥ધ્યા.-૯॥

અવતરણિકા : ત્રીજો ભેદ કહ્યો. હવે ચોથા ભેદને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- દેવેન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓના ગુણો અને ઋદ્ધિઓની પ્રાર્થનામય અધમકક્ષાનું, 20
અત્યંત અજ્ઞાનથી યુક્ત એવું નિયાણાનું ચિંતન (એ ચોથો ભેદ જાણવો.)

ટીકાર્થ : જે દીપે=પ્રકાશે છે તે દેવો=ભવનવાસી વિગેરે. તેઓના સ્વામી તે દેવેન્દ્રો એટલે કે ચમરેન્દ્ર વિગેરે. તથા ચક્રનામના શસ્ત્રદ્વારા વિજય મેળવીને રાજ કરવાનો સ્વભાવ છે જેનો તે ચક્રવર્તી=ભરતમહારાજા વિગેરે. આદિશબ્દથી બળદેવ વિગેરે જાણવા. તેઓની ગુણ 25
અને ઋદ્ધિઓ, તે દેવેન્દ્રચક્રવર્ત્યાદિગુણઋદ્ધિઓ (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) અહીં ગુણો તરીકે સુરૂપ વિગેરે જાણવા અને ઋદ્ધિ તરીકે વિભૂતિ (સમૃદ્ધિ) જાણવી.

તેની પ્રાર્થનાત્મક એટલે કે આવા ગુણો અને ઋદ્ધિની યાચનામય. આવું યાચનામય શું છે ? - આવો યાચનામય અધમકક્ષાનો નિદાન માટેનો અધ્યવસાય, અર્થાત્ “હું આ તપ, ત્યાગાદિવડે દેવેન્દ્ર થાઉં” આવા પ્રકારનો અધ્યવસાય (એ આર્તધ્યાન છે.)

શંકા : આવા અધ્યવસાયને તમે અધમ શા માટે કહો છો ?

30

સમાધાન : કારણ કે આ અધ્યવસાય તદ્દન અજ્ઞાનથી યુક્ત છે. અજ્ઞાની જીવો સિવાય

અપજાયતે, ઉક્ત ચ—

“અજ્ઞાનાન્ધાશ્ચટુલવનિતાપાઙ્ગવિક્ષેપિતાસ્તે,
કામે સર્ત્તિ દદ્યતિ વિભવાભોગતુઙ્ગાર્જને વા ।
વિદ્વચ્ચિત્તં ભવતિ ચ મહદ્ મોક્ષકાઙ્ક્ષૈકતાનં,
નાલ્પસ્કન્ધે વિટપિનિ કષત્યંસભિત્તિ ગજેન્દ્રઃ ॥૧૧॥”

5

इति गाथार्थः ॥१॥

ઉક્તશ્ચતુર્થો ભેદઃ, સામ્પ્રતમિદં યથાભૂતસ્ય ભવતિ ચદ્વર્દ્ધનં ચેદમિતિ તદેતદભિધાતુકામ

આહ—

एवं चउच्चिहं रागदोसमोहंकियस्स जीवस्स ।

10

अट्टज्झाणं संसारवद्धणं तिरियगइमूलं ॥१०॥

વ્યાખ્યા—‘एतद्’ अनन्तरोदितं ‘चतुर्विधं’ चतुष्प्रकारं ‘रागद्वेषमोहाङ्कितस्य’ रागादिलाज्झित-
स्येत्यर्थः, कस्य ?—‘जीवस्य’ आत्मनः, किम् ?—आर्तध्यानमिति, तथा च इयं चतुष्टयस्यापि
क्रिया, किंविशिष्टमित्यत आह—संसारवद्धनमोघतः, तिर्यग्गतिमूलं विशेषत इति गाथार्थः ॥१०॥

આહ—સાધોરપિ શૂલવેદનાભિભૂતસ્યાસમાધાનાત્ તત્પ્રતિકારકરણે ચ તદ્વિપ્રયોગપ્રણિ-

15

ધાનાપત્તેઃ તથા તપઃસંયમાસેવને ચ નિયમતઃ સાંસારિકદુઃખવિયોગપ્રણિધાનાદાર્તધ્યાનપ્રાપ્તિ-

બીજા કોઈ જીવોને ક્યારેય સાંસારિકસુખોમાં ઈચ્છા થતી નથી. કહ્યું છે — “સ્ત્રીઓના સંયજ
કટાક્ષોથી વ્યાકુલિત એવા અજ્ઞાનથી અંધ થયેલા લોકો કામમાં આસક્તિને કરે છે અથવા ધનના
ત્રિંચા ઢગલાઓને મેળવવામાં આસક્ત થાય છે. જ્યારે વિદ્વાનોનું મહાન એવું ચિત્ત મોક્ષની
કાંક્ષામાં લીન થાય છે. વિશિષ્ટ હાથી ક્યારેય નાના થડવાળા વૃક્ષને વિશે પોતાની પીઠ ખંજવાળતો

20

નથી. ॥૧૧॥” ॥ધ્યા.—૯॥

અવતરણિકા : ચોથો ભેદ કહ્યો. હવે આ આર્તધ્યાન કેવા પ્રકારના જીવને હોય ? અને
આ આર્તધ્યાન કોને વધારનારું છે ? તે કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- રાગ, દ્વેષ અને મોહથી વ્યાપ્ત એવા જીવને આ ચારપ્રકારનું આર્તધ્યાન હોય
છે. આર્તધ્યાનરૂપ આ અધ્યવસાય સંસારને વધારનારો છે અને તિર્યચગતિને આપનારો છે.

25

ટીકાર્થ : આ એટલે કે હમણાં જ કહેવાયેલા ચારપ્રકારોવાળું આર્તધ્યાન રાગાદિથી યુક્ત
એવા જીવને હોય છે. ચારેપ્રકારના આ આર્તધ્યાનની ક્રિયા એ કેવા પ્રકારની છે ? તે કહે છે
કે તે ક્રિયા સામાન્યથી સંસારને વધારનારી છે. જ્યારે વિશેષથી તિર્યચગતિને આપનારી છે.
॥ધ્યા.—૧૦॥

30

શંકા : (આ ચાર પ્રકારને જો આર્તધ્યાન કહેવાતું હોય તો) શૂલની વેદનાથી પીડાતા
એવા સાધુને પણ (૧) અસમાધિ થવાથી અને (૨) તેનો જો પ્રતિકાર કરે તો તેના વિયોગનું
પ્રણિધાન માનવું પડતું હોવાથી તથા (૩) તપ અને સંયમનું સેવન કરવામાં (આ તપાદિથી
ભવિષ્યમાં સાંસારિકદુઃખો ન આવે તો સારું એ પ્રમાણેનું) સાંસારિકદુઃખોના વિયોગનું પ્રણિધાન

રિતિ, અત્રોચ્યતે, રાગાદિવશવર્તિનો ભવત્ત્વેવ, ન પુનરન્યસ્યેતિ, આહ ચ ગ્રન્થકાર:-

મજ્ઞત્થસ્સ ડ મુણિણો સકમ્મપરિણામજણિયમેયંતિ ।

વત્થુસ્સભાવચિંતણપરસ્સ સમં સહંતસ્સ ॥૧૧॥

વ્યાખ્યા-મધ્યે તિષ્ઠતીતિ મધ્યસ્થઃ, રાગદ્વેષયોરિતિ ગમ્યતે, તસ્ય મધ્યસ્થસ્ય, તુશબ્દ
 એવકારાર્થઃ, સ ચાવધારણે, મધ્યસ્થસ્યૈવ નેતરસ્ય, મન્યતે જગતસ્ત્રિકાલાવસ્થામિતિ મુનિ- 5
 સ્તસ્ય મુનેઃ સાધોરિત્યર્થઃ, સ્વકર્મપરિણામજનિતમેતત્-શૂલાદિ, યચ્ચ પ્રાક્કર્મવિપરિણામિ-
 દૈવાદશુભમાપતતિ ન તત્પરિતાપાય ભવન્તિ સન્તઃ, ઉક્તં ચ પરમમુનિભિઃ-‘પુર્વિં ^{૨૪}ખલુ ભો !
 કઢાણં કમ્માણં દુચ્ચિવ્વણાણં દુપ્પડિક્કંતાણં વેદિતા મોક્કો, નત્થિ અવેદિતા, તવસા વા
 ઝોસઙ્ગેત્ત્યાદિ, એવં વસ્તુસ્વભાવચિન્તનપરસ્ય ‘સમ્યક્’ જ્ઞાનનેનાધ્યવસાયેન સહમાનસ્ય સતઃ
 કુતોઽસમાધાનમ્ ?, અપિ તુ ધર્મ્યમનિદાનમિતિ વક્ષ્યતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧॥ 10

નિયમથી હોવાથી આર્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ થશે.

સમાધાન : જે સાધુ રાગાદિને આધીન છે તેને આવા પ્રકારનું આર્તધ્યાન થાય છે, પરંતુ
 અન્યને નહીં. આ જ વાતને ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પોતાના કર્મના ઉદયથી આ (શૂલવેદનાદિ) થયું છે. એ પ્રમાણે વસ્તુના સ્વભાવના
 ચિંતનમાં તત્પર (અને તે વેદનાને) સમ્યગ્ રીતે સહન કરનારા મધ્યસ્થ મુનિને (અસમાધિ થતી 15
 નથી.)

ટીકાર્થ : રાગ અને દ્વેષના મધ્યમાં જે રહે છે તે મધ્યસ્થ. ‘તુ’ શબ્દ ‘જ’કાર અર્થમાં છે
 અને તે ‘જ’કાર અવધારણ અર્થમાં હોવાથી બીજાને નહીં પણ મધ્યસ્થ જીવને જ (અસમાધિ
 થતી નથી. એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો), જે જગતના ત્રણે કાલની અવસ્થાને જાણે છે તે મુનિ
 એટલે કે સાધુ, આવા મુનિને, (વળી, તે મુનિ કેવો છે ? તે કહે છે -) આ શૂલાદિ એ 20
 સ્વકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયું છે અને પૂર્વ કર્મોના વિપરીતપરિણામના પ્રભાવથી જે અશુભ
 આવી પડે છે તેમાં સજ્જનો પરિતાપ કરતા નથી. પરમમુનિઓવડે કહેવાયું જ છે - “હે
 સાધુઓ ! પૂર્વે દુષ્ટમનથી આચરેલાં કર્મોનું જો (આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા) પ્રતિક્રમણ ન કર્યું
 હોય તો તે કર્મોનો ભોગવીને જ છુટકારો થાય છે, પરંતુ ભોગવ્યા વિના કે તપવડે ખપાવ્યા
 વિના છુટકારો થતો નથી. (અર્થાત્ કાં તો કર્મોને ભોગવીને, કાં તો તપવડે ખપાવીને જ મોક્ષ 25
 થાય અન્યથા નહીં. દશવૈ. પ્ર.ચૂ.-૧૮)” વિગેરે.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્વભાવના ચિંતનમાં તત્પર અને શુભ અધ્યવસાયવડે તે વેદનાદિને
 સહન કરનાર એવા સાધુને ક્યાંથી અસમાધિ થાય ? (અર્થાત્ ન થાય) ઊલટું નિયાણા વિનાનું
 ધર્મધ્યાન થાય છે. એ વાત આગળની ગાથામાં જણાવશે. ॥ધ્યા.-૧૧॥

૨૪. પૂર્વે ખલુ ભોઃ કૃતાનાં કર્મણાં દુષ્ટીર્ણાનાં દુષ્ટતિક્રાન્તાનાં વેદયિત્વા મોક્ષો નાસ્ત્યવેદયિત્વા તપસા 30
 વા ક્ષપયિત્વા ।

પરિહૃત આશક્ષગતઃ પ્રથમપક્ષઃ, દ્વિતીયતૃતીયાવધિકૃત્યાહ-

કુળઓ વં પસત્યાલંબણસ્મ પડિયારમપ્પસાવજ્જં ।

તવસંજમપડિયારં ચ સેવઓ ધમ્મમણિયાણં ॥૧૨॥

વ્યાખ્યા-કુર્વતો વા, કસ્ય ?-પ્રશસ્ત-જ્ઞાનાદુપકારકમ્ આલમ્બ્યત ઇત્યાલમ્બનં-પ્રવૃત્તિ-

5 નિમિત્તં શુભમધ્યવસાનમિત્યર્થઃ, ઉક્તં ચ-

“કોહં અર્છિત્તિં અદુવા અહીહં, તવોવહાણેસુ ય ઉજ્જમિસ્સં ।

ગર્ણં ચ ણીતી અણુસારવેસ્સં, સાલંબસેવી સમુવેડ મોક્ષં ॥૧૩॥”

ઇત્યાદિ યસ્યાસૌ પ્રશસ્તાલમ્બનસ્તસ્ય, કિં કુર્વત ઇત્યત આહ-‘પ્રતીકારં’ ચિકિત્સા-લક્ષણં, કિંચિશિષ્ટમ્ ?-‘અલ્પસાવદ્યમ્’ અવદ્યં-પાપં સહાવદ્યેન વર્તતે ઇતિ. સાવદ્યમ્, અલ્પ-

10 અવતરણિકા : ગાથા ૧૦માં જણાવેલી પ્રથમ અસમાધિની શંકાસંબંધી પ્રથમપક્ષનો જવાબ આપી દીધો. હવે બીજા અને ત્રીજાપક્ષને આશ્રયીને જવાબ આપે છે. ▢

ગાથાર્થ :- અથવા અલ્પસાવદ્યવાળી ચિકિત્સાને કરતા પ્રશસ્ત-આલંબનવાળા સાધુને ધર્મધ્યાન જ છે અને નિયાણા વિના તપ-સંયમને જ પ્રતિકાર તરીકે સેવતા સાધુને ધર્મધ્યાન જ હોય છે.

15 ટીકાર્થ : (ગા. ૧૦માં પૂર્વપક્ષે કહ્યું કે - જો શૂલરોગાદિને દૂર કરવાનો અધ્યવસાય આર્તધ્યાન કહેવાતું હોય તો શૂલાદિથી પીડાતો સાધુ જો તે પીડાને દૂર કરવા ચિકિત્સા કરે તો તે સાધુને પણ આર્તધ્યાન માનવું પડે. આ રીતની પૂર્વપક્ષની આશંકાનું સમાધાન આપે છે કે - પ્રતિકારને) કરનાર, એવા કોણ ? - જ્ઞાનાદિને ઉપકાર કરનારું જે હોય તે પ્રશસ્ત. જેનું આલંબન લેવાય તે આલંબન અર્થાત્ પ્રવૃત્તિના કારણભૂત એવો. શુભ-અધ્યવસાય.

20 કહ્યું છે - “(કોઈક એવું મહત્ત્વનું શ્રુત હોય જે હવે અમુક સાધુ સિવાય કોઈ બીજા પાસે વિદ્યમાન ન હોય. એવા તે સાધુને કોઈક ઘાતક માંદગી આવી. તે સમયે જો પોતે વિચારે કે હું ચિકિત્સા કરાવીશ તો થોડુંક વધારે જીવીશ અને તે દરમિયાન કોઈ શિષ્યાદિને તે અલભ્ય શ્રુત ભણાવી દઈશ. જેથી તે શ્રુત નાશ થતું બચી જશે... આ રીતે) હું (શ્રુતાદિને) વિનાશ થતું અટકાવીશ અથવા હું (=સાધુ) જો ચિકિત્સાદિ કરીશ તો વિવક્ષિત શ્રુત ભણી શકીશ.

25 અથવા તપ અને યોગોદ્વહનમાં હું ઉદ્યમ કરી શકીશ અથવા નીતિપૂર્વક ગચ્છને સંભાળી શકીશ. આવા પ્રકારના આલંબન લઈને (સાવદ્ય) સેવનારો મોક્ષને પામે છે. ॥૧૪॥” વિગેરે.

આવું પ્રશસ્ત છે આલંબન જેનું તે પ્રશસ્તાલંબનવાળો - તેને. શું કરતા તેને ? તે કહે છે - ચિકિત્સારૂપ પ્રતિકારને કરતા, કેવા પ્રકારની ચિકિત્સા છે ? અલ્પસાવદ્યવાળી ચિકિત્સા. અવદ્ય એટલે પાપ. પાપ સાથે જે હોય તે સાવદ્ય. અલ્પશબ્દ અભાવવાચી અથવા સ્તોકવાચી

30 ૨૫. કરિષ્યામ્યર્ચિત્તિમથવાદ્યેષ્યે તપઉપધાનયોશ્ચોદંસ્યામિ । ગર્ણં ચ નીત્યા સારયિષ્યામિ સાલમ્બસેવી સમુપૈતિ મોક્ષમ્ ॥૧૫॥

શબ્દોઽભાવવચનઃ સ્તોકવચનો વા, અલ્પં સાવદ્યં યસ્મિન્નસાવલ્પસાવદ્યસ્તં, ધર્મ્યમનિદાનમેવેતિ યોગઃ, કુતઃ ?—નિર્દોષત્વાત્, નિર્દોષત્વં ચ વચનપ્રામાણ્યાદ્, ઉક્તં ચ—‘ગૌતમ્યો જયણાદ્ કંઠજોગી કારણમિ નિદ્દોસો’તીત્યાદ્યાગમસ્યોત્સર્ગાપવાદરૂપત્વાદ્, અન્યથા પરલોકસ્ય સાધયિતુમ-શક્યત્વાત્, સાધુ ચૈતદિતિ, તથા ‘તપઃસંયમપ્રતિકારં ચ સેવમાનસ્યે’તિ તપઃસંયમાવેવ પ્રતિ-કારસ્તપઃસંયમપ્રતિકારઃ, સાંસારિકદુઃખાનામિતિ ગમ્યતે, તં ચ સેવમાનસ્ય, ચશબ્દાત્પૂર્વોક્ત-પ્રતિકારં ચ, કિં ? ‘ધર્મ્ય’ ધર્મધ્યાનમેવ ભવતિ, કથં સેવમાનસ્ય ?—‘અનિદાન’મિતિ ક્રિય-ાવિશેષણં, દેવેન્દ્રાદિનિદાનરહિતમિત્યર્થઃ, આહ—કૃત્ત્વકર્મક્ષયાન્મોક્ષો ભવત્વિતીદમપિ નિદાન-મેવ, ઉચ્યતે, સત્યમેતદપિ નિશ્ચયતઃ પ્રતિષિદ્ધમેવ, કથં ?—

5

જાણવો. તેથી અલ્પ છે સાવદ્ય જેમાં (અર્થાત્ સાવદ્ય જેમાં બિલકુલ નથી અથવા થોડું છે) એવી ચિકિત્સા. આવી ચિકિત્સા કરનારને નિદાન રહિતનું જ ધર્મધ્યાન હોય છે એ પ્રમાણે અન્વય જોડવો.

10

શા માટે તેનું આ ધર્મધ્યાન કહેવાય છે ? — તે કહે છે કે પ્રશસ્તાલંબન લઈને ચિકિત્સા કરાવનાર સાધુ નિર્દોષ છે માટે, (નિર્દોષ શા માટે ?) વચનની પ્રમાણતાને લઈને તે સાધુ નિર્દોષ છે કારણ કે આગમમાં કહ્યું છે — “કૃતયોગી (= સત્ત્વ, સૂત્ર, તપ વિગેરે યોગો વારંવાર સેવવાદ્વારા જેણે અભ્યસ્ત કરેલા છે) એવો ગીતાર્થ સાધુ કારણ આવતા જયણાપૂર્વક દોષ સેવે તો પણ તે નિર્દોષ જ છે.” વિગેરે. (શંકા : આગમ આવું દોષવાળું સેવવાનું કેમ કહે છે ? સમાધાન : તેનું કારણ એ છે કે) આગમ ઉત્સર્ગ અને અપવાદ ઉભયરૂપ છે. (તે ઉત્સર્ગસ્થાને ઉત્સર્ગ અને અપવાદસ્થાને અપવાદનું સેવન કરવાનું કહે છે.) અન્યથા—જો એ પ્રમાણેનું આચરણ કરવામાં ન આવે તો પરલોક સાધવો અશક્ય બને. તેથી અપવાદસ્થાને રોગનો પ્રતિકાર કરનાર સાધુને જે ધર્મધ્યાન કહ્યું તે યોગ્ય છે.

15

20

(હવે પૂર્વપક્ષે જે કહ્યું હતું કે “તપ-સંયમના સેવનમાં નિયમથી સાંસારિકદુઃખોના વિયોગનું પ્રણિધાન હોય,” તેનું સમાધાન આપે છે.) તપ અને સંયમ એ જ પોતે પ્રતિકારસ્વરૂપ છે. (કોના ?—) સાંસારિકદુઃખોના. આ સાંસારિકદુઃખોના તપ-સંયમરૂપ પ્રતિકારને અને ‘ચ’ શબ્દથી પૂર્વોક્ત (ચિકિત્સારૂપ)પ્રતિકારને કરતા સાધુને ધર્મધ્યાન જ થાય છે. કેવી રીતે તે પ્રતિકારને કરે તો ધર્મધ્યાન થાય ? ‘અનિદાન’ આ ક્રિયાવિશેષણ છે. તેથી દેવેન્દ્રાદિનું નિયાણું રાખ્યા વિના પ્રતિકારને આચરતા સાધુને ધર્મધ્યાન થાય છે.

25

શંકા : (તમે જો નિયાણાની ના પાડતા હો તો) ‘સંપૂર્ણકર્મના ક્ષયથી મારો મોક્ષ થાઓ’ આવા પ્રકારની મોક્ષેચ્છા પણ નિદાન જ છે.

સમાધાન : તમારી વાત સાચી છે. મોક્ષની ઇચ્છા પણ નિશ્ચયથી પ્રતિષિદ્ધ જ છે. કેવી

“મોક્ષે ભવે ચ સર્વત્ર, નિસ્પૃહો મુનિસત્તમઃ ।

પ્રકૃત્યધ્યાસયોગેન, યત ઉક્તો જિનાગમે ॥૧૧॥”

૫ ઇતિ, તથાપિ તુ ભાવનાયામપરિણતં સત્ત્વમહીકૃત્ય વ્યવહારત્ત્વમ્, અનેનૈવ પ્રકારેણ તસ્ય ચિત્તશુદ્ધેઃ ક્રિયાપ્રવૃત્તિયોગાચ્ચેત્યત્ર બહુ વક્તવ્યં તત્તુ નોચ્યતે ગ્રન્થવિસ્તરભયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨॥

અન્યે પુનરિદં ગાથાદ્વયં ચતુર્થેદમધ્યાત્મધ્યાનમધિકૃત્ય સાધોઃ પ્રતિષેધરૂપતયા વ્યાચક્ષતે, ન ચ તદત્યન્તસુન્દરં, પ્રથમતૃતીયપક્ષદ્વયે સમ્યગાશક્ત્યા એવાનુપપત્તેરિતિ । આહ—ઉક્તં ભવતાઽઽર્તધ્યાનં સંસારવર્દ્ધનમિતિ, તત્કથમ્ ?, ઉચ્યતે—બીજત્વાત્, બીજત્વમેવ દર્શયન્નાહ—

રાગો દોસો મોહો ય જેણ સંસારહેયવો ભણિયા ।

૧૦ અહંમિ ય તે તિણિણવિ તો તં સંસારતરુભીયં ॥૧૩॥

રીતે? તે કહે છે — “કારણ કે જિનાગમમાં કહ્યું છે કે, સ્વસ્વભાવના વારંવારના અભ્યાસને લીધે ઉત્તમ મુનિ મોક્ષ અને સંસાર બંનેમાં નિઃસ્પૃહ બને છે. ॥૧૧॥”

૧૫ તેથી મોક્ષેષા નિશ્ચયથી નિષિદ્ધ હોવા છતાં ભાવનાઓદ્વારા જે જીવ પરિણત થયો નથી તેવા અપરિણત જીવને આશ્રયીને વ્યવહારથી મોક્ષેષા દુષ્ટ નથી જ, કારણ કે આવા પ્રકારની મોક્ષેષાથી જ તે જીવની ચિત્તશુદ્ધિ અને મોક્ષસાધક ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિનો યોગ થાય છે. આ વિષયમાં ઘણું વક્તવ્ય હોવા છતાં ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેવાતું નથી. (સંપૂર્ણ ટીકાનો ભાવાર્થ ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥ધ્યા.—૧૨॥ કેટલાક આચાર્યો ઉપરોક્ત બંને ગાથાઓ ચારે પ્રકારના આર્તધ્યાન સાધુને હોતા નથી એ પ્રમાણે સાધુને આર્તધ્યાનનો પ્રતિષેધ જણાવનારી છે એમ કહે છે.

૨૦ પરંતુ તેમની આ વાત અત્યંત સુંદર નથી, કારણ કે જો એવું માનો તો ‘સાધુને શૂલવેદનાથી અસમાધિ થતાં આર્તધ્યાન માનવું એવા પ્રકારનો પૂર્વપક્ષનો પ્રથમપક્ષ અને તપ-સંયમસેવનમાં સાંસારિકદુઃખોના વિયોગનું પ્રશિધાન હોવાથી આર્તધ્યાન માનવું એવા પ્રકારનો ત્રીજો પક્ષ — આ બંને પક્ષસંબંધી શંકાઓ સમ્યગ્ રીતે ઘટશે જ નહીં. (કારણ કે બંને ગાથાઓ જો સાધુને આર્તધ્યાનનો નિષેધ કરનારી જ હોય તો શંકા થવાનો કોઈ અવકાશ જ નથી. તેથી આ બંને ગાથાઓ નિષેધ કરનારી નહીં પરંતુ પૂર્વપક્ષે કરેલ શંકાનું સમાધાન આપનારી છે એવું માનવું જ યોગ્ય છે.)

શંકા : આર્તધ્યાન એ સંસારને વધારનારું છે એવું જે તમે કહ્યું, તે કેવી રીતે સમજવું ?

સમાધાન : આર્તધ્યાન એ સંસારનું બીજ હોવાથી તે સંસારને વધારનારું છે. આર્તધ્યાન એ બીજ છે એ વાત જણાવતા કહે છે ⇨

૩૦ ગાથાર્થ :- જે કારણથી રાગ, દ્વેષ અને મોહ આ ત્રણે સંસારના કારણો તરીકે કહ્યાં છે અને આર્તધ્યાનમાં આ ત્રણે રહેલા છે, તેથી તે આર્તધ્યાન સંસારરૂપી વૃક્ષનું બીજ છે.

વ્યાખ્યા-રાગો દ્વેષો મોહશ્ચ યેન કારણેન 'સંસારહેતવઃ' સંસારકારણાનિ 'ભણિતા' ઉક્તાઃ પરમમુનિભિરિતિ ગમ્યતે 'આર્તે ચ' આર્તધ્યાને ચ તે 'ત્રયોઽપિ' રાગાદયઃ સંભવન્તિ, યત એવં તતસ્તત્ 'સંસારતરુભીજં' ભવવૃક્ષકારણમિત્યર્થઃ । આહ-યદેવમોઘત એવ સંસારતરુભીજં તતશ્ચ તિર્યગ્ગતિમૂલમિતિ કિમર્થમભિધીયતે ?, ઉચ્યતે, તિર્યગ્ગતિગમનનિબન્ધનત્વેનૈવ સંસારતરુભીજ-મિતિ, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે-તિર્યગ્ગતાવેવ પ્રભૂતસત્ત્વસમ્ભવાત્ સ્થિતિબહુત્વાચ્ચ સંસારોપચાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩॥ 5

ઇદાનીમાર્તધ્યાયિનો લેશ્યાઃ પ્રતિપાદ્યન્તે-

કાવોયનીલકાલાલેસ્સાઓ ણાઇસંકિલિદ્વાઓ ।

અદ્વૃજ્ઞાણોવગયસ્સ કમ્મપરિણામજગિઆઓ ॥૧૪॥

વ્યાખ્યા-કાપોતનીલકૃષ્ણલેશ્યાઃ, કિમ્ભૂતાઃ ? 'નાતિસંકિલિદ્વા' રૌદ્રધ્યાનલેશ્યાપેક્ષ્યા નાતીવાશુભાનુભાવાં ભવન્તીતિ ક્રિયા, કસ્યેત્યત આહ-આર્તધ્યાનોપગતસ્ય, જન્તોરિતિ ગમ્યતે, કિનિબન્ધના એતા ઇત્યત આહ-કર્મપરિણામજનિતાઃ, તત્ર-

“કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્, પરિણામો ય આત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં, લેશ્યાશબ્દઃ પ્રયુજ્યતે ॥૧૫॥”

ટીકાર્થ : જે કારણથી પુરમમુનિઓવડે રાગ, દ્વેષ અને મોહ આ ત્રણે સંસારના કારણ તરીકે કહેવાયેલા છે અને આર્તધ્યાનમાં આ રાગાદિ ત્રણે સંભવે છે. જે કારણથી આર્તધ્યાનમાં આ ત્રણે છે, તે કારણથી તે આર્તધ્યાન સંસારરૂપી વૃક્ષનું બીજ એટલે કે કારણ છે. 15

શંકા : જો આ પ્રમાણે આર્તધ્યાન એ સામાન્યથી જ સંસારવૃક્ષનું કારણ છે. તો તે તિર્યચગતિનું મૂલ છે એવું શા માટે કહ્યું છે ?

સમાધાન : આર્તધ્યાન એ તિર્યચગતિમાં લઈ જવા દ્વારા જ સંસારવૃક્ષનું કારણ છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે - તિર્યચગતિમાં જ ઘણા જીવોનો સંભવ હોવાથી અને તિર્યચગતિમાં જ સ્થિતિ=કાયસ્થિતિ મોટી હોવાથી તિર્યચગતિમાં સંસારનો ઉપચાર કરવામાં આવ્યો છે. 20
॥ધ્યા.-૧૩॥

અવતરણિકા : હવે આર્તધ્યાનીઓની લેશ્યા પ્રતિપાદન કરાય છે ⇨

ગાથાર્થ :- આર્તધ્યાનને પામેલા જીવને કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી અતિસંકલેશ વિનાની કાપોત, નીલ અને કૃષ્ણ આ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. 25

ટીકાર્થ : કાપોત, નીલ અને કૃષ્ણલેશ્યા. કેવા પ્રકારની આ લેશ્યાઓ છે ? રૌદ્રધ્યાનની અપેક્ષાએ અત્યંત અશુભરસવાળી આ લેશ્યાઓ હોતી નથી. કોને આવી લેશ્યાઓ હોય ? તે કહે છે - આર્તધ્યાનને પામેલા એવા જીવને આવી લેશ્યાઓ હોય છે. કયા કારણથી આ લેશ્યાઓ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે ? તે કહે છે - કર્મના ઉદયથી આ લેશ્યાઓ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે. કહ્યું છે - “જેમ સ્ફટિક સ્વયં નિર્મળ-પારદર્શક છે, પણ જેવા રંગના દ્રવ્યનો સંબંધ થાય તેવા રંગનો બને છે, તેમ કૃષ્ણાદિદ્રવ્યોના સહાયથી આત્મામાં જે પરિણામ ઉત્પન્ન 30

એતાઃ કર્મોદયાયતા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૪॥

આહ-કથં પુનરોષત એવાઽઽર્તધ્યાયી જ્ઞાયત ઇતિ ?, ઉચ્યતે, લિંગેભ્યઃ, તાન્યેવોપદર્શયન્નાહ-

તસ્મઽક્રંદણસોયણપરિદેવણતાડણાઈં લિંગાઈં ।

ઇષ્ટાણિષ્ટવિયોગાવિયોગવિયણાનિમિત્તાઈં ॥૧૫॥

- 5 વ્યાખ્યા-‘તસ્ય’ આર્તધ્યાયિનઃ આક્રન્દનાદીનિ લિંગાનિ, તત્રાઽઽક્રન્દનં-મહતા શબ્દેન વિરવણં, શોચનં ત્વશ્રુપરિપૂર્ણનયનસ્ય દૈન્યં, પરિદેવનં-પુનઃ પુનઃ ક્લિષ્ટભાષણં, તાડનમ્-
ઝરઃશિરઃકુઙ્કનકેશલુચ્ચનાદિ, એતાનિ ‘લિંગાનિ’ ચિહ્નાનિ, અમૂનિ ચ ઇષ્ટાનિષ્ટવિયોગાવિયોગ-
વેદનાનિમિત્તાનિ, તત્ર ઇષ્ટવિયોગનિમિત્તાનિ તથાઽનિષ્ટાવિયોગનિમિત્તાનિ તથા વેદનાનિમિત્તાનિ
ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫॥ કિં ચાન્યત્-

- 10 નિંદઈં ય નિયકયાઈં પસંસઈં સવિમ્હઓ વિભૂઈંઓ ।

પત્થેઈં તાસુ રજ્જઈં તયજ્જણપરાયણો હોઈં ॥૧૬॥

વ્યાખ્યા-‘નિન્દતિ ચ’ કુત્સતિ ચ ‘નિજકૃતાનિ’ આત્મકૃતાનિ અલ્પફલવિફલાનિ
કર્મશિલ્પકલાવાણિજ્યાદીન્યેતદ્ભવ્યતે, તથા ‘પ્રશંસતિ’ સ્તૌતિ બહુમન્યતે ‘સવિસ્મયઃ’ સાશ્ચર્યઃ

થાય છે. તે પરિણામમાં લેશ્યાશબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. ॥૧૧॥” આ લેશ્યાઓ કર્મના ઉદયને

- 15 આધીન હોય છે. ॥ધ્યા.-૧૪ ॥

અવતરણિકા : શંકા : ‘આ આર્તધ્યાનવાળો છે’ એવું સામાન્યથી કેવી રીતે જણાય ?

સમાધાન : ચિહ્નો ઉપરથી સામેવાળો આર્તધ્યાયી છે એવું જણાય છે, તે લિંગોને જ
જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 20 ટીકાર્થ : આક્રન્દન વિગેરે આર્તધ્યાનીના લિંગો છે. તેમાં આક્રન્દન એટલે મોટા અવાજે
રડવું. શોચન એટલે આંસુઓથી ભરપૂર એવા આંખોવાળાની દીનતા. પરિદેવન એટલે વારંવાર
ગમે તેમ બોલવું. તાડન એટલે છાતી-માથા ફૂટવા, વાળ ખેંચવા વિગેરે. આ બધા આર્તધ્યાનને
જાણવા માટેના ચિહ્નો છે. તથા ઈષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટનો અવિયોગ અને વેદના એ તે
ચિહ્નોના કારણો છે. તેમાં ઈષ્ટનો વિયોગ એ છે નિમિત્ત=કારણ જેનું તે ઈષ્ટવિયોગનિમિત્તક
25 ચિહ્ન. એ જ પ્રમાણે અનિષ્ટ-અવિયોગનિમિત્તક અને વેદનાનિમિત્તક ચિહ્નો જાણવા. (ટૂંકમાં
આક્રન્દનાદિ આર્તધ્યાનનાં ચિહ્નો છે અને ઈષ્ટવિયોગાદિ ચિહ્નના કારણો છે.) ॥ધ્યા.-૧૫॥
વળી -

ગાથાર્થ :- સ્વકૃતોની નિંદા કરે. આશ્ચર્ય પામેલો તે બીજાની વિભૂતિઓની પ્રશંસા કરે.
પરવિભૂતિઓની પ્રાર્થના કરે. પ્રાપ્ત વિભૂતિઓમાં રાગ કરે, તે વિભૂતિઓને મેળવવામાં ઉદ્યમી
30 હોય.

ટીકાર્થ : પોતાનાવડે કરાયેલા અલ્પફલવાળા કે નિષ્ફલ એવા કર્મ, શિલ્પકળા, વેપારાદિની
નિંદા કરે (અર્થાત્ પોતે જે વેપાર વિગેરે કરતો હોય તેનું અલ્પફલ મળતું હોવાથી કે તે

‘વિભૂતી:’ પરસમ્પદ इत्यर्थः, तथा ‘प्रार्थयते’ अभिलषति परविभूतीरिति, ‘तासु रज्यते’ तांस्विति प्राप्तासु विभूतिषु रागं गच्छति, तथा ‘तदर्जनपरायणो भवति’ तासां-विभूतीनामर्जने-उपादाने परायणः-उद्युक्तः तदर्जनपरायण इति, ततश्च यश्चैवम्भूतो भवति, असावप्यार्तध्यायीति गाथार्थः ॥१६॥ किं च-

सद्वाङ्गविसयगिद्धो सद्ब्रह्मपरम्मुहो पमायपरो ।

5

जिणमयमणवेक्खंतो वड्ढ अड्ढमि झाणंमि ॥१७॥

व्याख्या-शब्दादयश्च ते विषयाश्च तेषु गृह्यः-मूर्च्छितः काङ्क्षावानित्यर्थः, तथा ‘सद्ब्रह्मपराङ्मुखः’, तत्र दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः संश्रुतौ धर्मश्च सद्ब्रह्मः-क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, ‘प्रमादपरः’ मद्यादिप्रमादासक्तः, ‘जिनमतम-नपेक्षमाणो वर्तते आर्तध्याने’ इति तत्र जिनाः-तीर्थकरास्तेषां मतम्-आगमरूपं प्रवचनमित्यर्थः 10 तदनपेक्षमाणः-तन्निरपेक्ष इत्यर्थः, किम्?-वर्तते आर्तध्याने इति गाथार्थः ॥१७॥

साम्प्रतमिदमार्तध્યાનं सम्भवमधिकृत्य यदनुगतं यदनर्हं वर्तते तदेतदभिधित्सुराह-

तदविरयदेसविरया पमायपरसंजयाणुगं झाणं ।

सव्वप्पमायमूलं वज्जेयव्वं जइजणेणं ॥१८॥

વેપારાદિ નિષ્ફલ જતા હોવાથી પોતાના વેપાર વિગેરેની નિંદા કરે. અહીં કર્મ એટલે જેમાં આચાર્યના ઉપદેશની જરૂર પડતી ન હોય તેવા કાર્યો અને શિલ્પ એટલે જેમાં આચાર્યના ઉપદેશની જરૂર પડે તે. વિગેરે પૂર્વની જેમ જાણવું.)

15

તથા આશ્ચર્યસંહિત તે બીજાની સંપત્તિઓની પ્રશંસા કરે, પરસંપત્તિઓની પ્રાર્થના કરે, પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિઓમાં આસક્તિ કરે, તથા તે સંપત્તિઓને મેળવવા પાછળ ઉદ્યમ કરે. આમ, જે આવા પ્રકારનો હોય તે પણ આર્તધ્યાયી જાણવો. ॥ધ્યા.—૧૬॥ વળી -

20

ગાથાર્થ :- શબ્દાદિવિષયોમાં આસક્ત, સદ્ધર્મથી પરાંમુખ, પ્રમાદમાં તત્પર અને જિનમતથી નિરપેક્ષ જીવ આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે.

ટીકાર્થ : શબ્દાદિરૂપ તે વિષયોમાં મૂર્ચ્છિત એટલે કે તેની ઈચ્છાવાળો, તથા સદ્ધર્મથી પરાંમુખ, અહીં જે દુર્ગતિમાં પડતા આત્માને ધારણ કરે=પકડી રાખે=બચાવે તે ધર્મ, સદ્ એવો જે ધર્મ તે સદ્ધર્મ અર્થાત્ ક્ષમા વિગેરે ચારિત્રધર્મ. આવા સદ્ધર્મથી પરાંમુખ, દારૂ વિગેરે પ્રમાદમાં આસક્ત તથા જિનમતની અપેક્ષા વિનાનો જીવ આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે. અહીં જિન એટલે તીર્થંકરો, તેમનો જે મત=આગમરૂપ પ્રવચન તે જિનમત. તેની અપેક્ષા વિનાનો એટલે કે તેનાથી નિરપેક્ષ જીવ આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે. ॥ધ્યા.—૧૭ ॥

25

અવતરશિક્ષા : હવે આ આર્તધ્યાન સંભાવનાને આશ્રયીને જેને હોય તેને તથા જેને ન હોય તેને કહેવાની ઈચ્છાવાળા કહે છે ⇨

30

ગાથાર્થ :- તે આર્તધ્યાન અવિરત, દેશવિરત અને પ્રમાદમાં તત્પર એવા સંયતોને અનુસરનારું છે, સર્વપ્રમાદોનું મૂલ છે. (માટે) સાધુજને તે છોડવા યોગ્ય છે.

વ્યાખ્યા—‘તદ્’ આર્તધ્યાનમિતિ યોગઃ, ‘અવિરતદેશવિરતપ્રમાદપરસંયતાનુગ’મિતિ તત્રાવિરતા-
મિથ્યાદુષ્ટયઃ સમ્યગ્દુષ્ટયશ્ચ, દેશવિરતાઃ—એકદ્વાદ્યાદ્યણુવ્રતધરાદિભેદાઃ શ્રાવકાઃ, પ્રમાદપરાઃ—
પ્રમાદનિષ્ઠાશ્ચ તે સંયતાશ્ચ ૨ તાનનુગચ્છતીતિ વિગ્રહઃ, નૈવાપ્રમત્તસંયતાનિતિ ભાવઃ, इदं च
સ્વરૂપતઃ સર્વપ્રમાદમૂલં વર્તતે, યતશ્ચૈવમતો ‘વર્જયિતવ્યં’ પરિત્યજનીયં, કેન ?—‘યતિજનેન’
5 સાધુલોકેન, ઉપલક્ષણત્વાત્ શ્રાવકજનેન, પરિત્યાગાર્હત્વાદેવાસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮॥

ઉક્તમાર્તધ્યાનં, સામ્પ્રતં રૌદ્રધ્યાનાવસરઃ, તદપિ ચતુર્વિધમેવ, તદ્વથા—હિંસાનુબંધિ મૃષાનુબંધિ
સ્તેયાનુબંધિ વિષયસંરક્ષણાનુબંધિ ચ, ઉક્તં ચ ભગવતોમાસ્વાતિવાચકેન—“હિંસાઽનૃતસ્તેયવિષય-
સંરક્ષણેભ્યો રૌદ્ર’મિત્યાદિ (તત્ત્વાર્થે અ૦ ૧ સૂ૦-૩૬) ॥

તત્રાઽઽદ્યભેદપ્રતિપાદનાયાહ—

- 10 સત્તવહેવેહબંધણડહણંકળમારણાઇપણિહાણં ।
અફકોહગ્ગહઘથં નિગ્ધિણમણસોઽહમવિવાગં ॥૧૯॥

વ્યાખ્યા—સત્ત્વા એકેન્દ્રિયાદયઃ તેષાં વધવેધબંધનદહનાઙ્ગનમારણાદિપ્રણિધાનં તત્ર વધઃ—
તાડનં કરકશલતાદિભિઃ વેધસ્તુ નાસિકાદિવેધનં કીલકાદિભિઃ, બંધનં—સંયમનં રજ્જુ-

- 15 ટીકાર્થઃ : તે આર્તધ્યાન અવિરત, દેશવિરત અને પ્રમત્તસાધુઓને હોય છે. (આ સંભાવનાની
અપેક્ષાએ સમજવું, અર્થાત્ હોય જ એવું નહીં પરંતુ હોય તો આલોકોને હોવાની સંભાવના
છે.) તેમાં અવિરત એટલે મિથ્યાત્વી અને અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ જીવો. દેશવિરત એક-બે વિગેરે
અણુવ્રતોને ધારણ કરનારા એવા શ્રાવકો. અને પ્રમાદયુક્ત એવા સાધુઓ, આલોકોને તે આર્તધ્યાન
અનુસરે છે અર્થાત્ આલોકોને તે આર્તધ્યાન હોય છે. એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ કરવો. એટલે
અપ્રમત્ત સંયતોને આર્તધ્યાન હોતું નથી એ જણાવ્યું.

- 20 વળી, આ આર્તધ્યાન સ્વરૂપથી સર્વપ્રમાદોનું મૂલ છે. જે કારણથી આ પ્રમાણે=પ્રમાદોનું
મૂલ છે, તે કારણથી તે છોડવા યોગ્ય છે. કોનાવડે ? — સાધુલોકવડે, ઉપલક્ષણથી શ્રાવકોવડે
પણ છોડવા યોગ્ય છે, કારણ કે આ ધ્યાન ત્યાગને યોગ્ય જ છે. ॥ધ્યા.—૧૮ ॥

- અવતરણિકા : આર્તધ્યાન કહ્યું. હવે રૌદ્રધ્યાનનો અવસર છે. તે પણ ચાર પ્રકારનું જ
છે. તે આ પ્રમાણે — હિંસાનુબંધી, મૃષાનુબંધી, સ્તેયાનુબંધી અને વિષયસંરક્ષણાનુબંધી. આ જ
25 વાત ભગવાન એવા ઉમાસ્વાતિવાચકવડે કહેવાયેલી છે — “હિંસા, અનૃત, સ્તેય અને વિષય-
સંરક્ષણથી રૌદ્રધ્યાન થાય છે.” તેમાં હિંસાનુબંધીનામના પ્રથમભેદનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે
છે ⇨

- ગાથાર્થ :- જીવોના વધ, વેધ, બંધન, દહન, લાંછન, મારણાદિમાં જે અતિક્રોધરૂપ ગ્રહથી
યુક્ત એવો દંઢ અધ્યવસાય તે રૌદ્રધ્યાન છે. આ ધ્યાન નિર્દયમનવાળા જીવને થાય છે એ તે
30 અધમફલને આપનારું છે.

ટીકાર્થ : સત્ત્વ એટલે એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવો. તેઓના વધાદિનું પ્રણિધાન એ રૌદ્રધ્યાન
છે. તેમાં વધ એટલે હાથ, ચાબૂક (સોટી) વિગેરેવડે મારવું. વેધ એટલે ખીલા વિગેરેવડે

નિગડાદિભિઃ, દહનં-પ્રતીતમુલ્મુકાદિભિઃ, અઙ્કનં-લાઙ્કનં શ્વશૃગાલચરણાદિભિઃ, મારણં-પ્રાણ-
વિયોજનમસિશક્તિકુન્તાદિભિઃ, આદિશબ્દાદાગાઢપરિતાપનપાટનાદિપરિગ્રહઃ, એતેષુ પ્રણિધાનમ્-
અકુર્વતોઽપિ કરણં પ્રતિ દૃઢાધ્યવસાનમિત્યર્થઃ, પ્રકરણાદ રૌદ્રધ્યાનમિતિ ગમ્યતે, કિંવિશિષ્ટં
પ્રણિધાનમ્ ?-‘અતિક્રોધગ્રહગ્રસ્તમ્’ અતીવોત્કટો યઃ ક્રોધઃ-રોષઃ સ એવાપાયહેતુત્વાદગ્રહ ઇવ
ગ્રહસ્તેન ગ્રસ્તમ્-અભિભૂતં, ક્રોધગ્રહણાચ્ચ માનાદયોઽપિ ગૃહ્યન્તે, કિંવિશિષ્ટસ્ય સત્ત્વમિત્યત્ 5
આહ-‘નિર્ઘૃણમનસઃ’ નિર્ઘૃણં-નિર્ગતદયં મનઃ-ચિત્તમન્તઃકરણં યસ્ય સ નિર્ઘૃણમનાસ્તસ્ય, તદેવ
વિશેષ્યતે-‘અધમવિપાક’મિતિ અધમઃ-જઘન્યો નરકાદિપ્રાપ્તિલક્ષણો વિપાકઃ-પરિણામો યસ્ય
તત્તથાવિધમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧॥

ઉક્ત પ્રથમો ભેદઃ, સાપ્રતં દ્વિતીયમભિધાતુકામ આહ-

પિસુણાસભ્માસભ્યૂયભૂયઘાયાઙ્ઘ્રવયણપણિહાણં ।

10

માયાવિણોઽહસંધનપરસ્સ પચ્છન્નપાવસ્સ ॥૨૦॥

નાસિકા વિગેરેને વીંધવું. બંધન એટલે દોરી, સાંકળ વિગેરેવડે બાંધવું. દહન એટલે બળતા
અંગારાદિવડે બાળવું. અંકન એટલે કૂતરા, શિયાળાદિના પગોથી નહોરિયા ભરાવવા (અથવા
હાથમાં તેવા પંજા=નહોર પહેરીને શરીર પર ચિહ્ન કરવા.) મારણ એટલે તલવાર, શક્તિ
(શસ્ત્રવિશેષ), ભાલો વિગેરેવડે સામેવાળાનો પ્રાણોથી વિયોગ કરવો. 15

આદિશબ્દથી ગાઢ એવી પરિતાપના, ચીરવું વિગેરે સમજવા. આ વધ વિગેરેને વિશે જે
પ્રણિધાન એટલે કે આ વધ વિગેરે નહીં કરતા એવા પણ તે જીવનો વધાદિ કરવાનો દૃઢ-
અધ્યવસાય તે રૌદ્રધ્યાન છે. આવો અધ્યવસાય એ રૌદ્રધ્યાન છે એવું પ્રકરણથી=રૌદ્રધ્યાનનું
જ પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી જાણવું. આ પ્રણિધાન કેવા પ્રકારનું છે ? તે કહે છે - અતિક્રોધરૂપ
ગ્રહથી ગ્રસ્ત એવું આ પ્રણિધાન જાણવું. અત્યંત ઉત્કટ એવો જે ક્રોધ એટલે કે રોષ તે અતિક્રોધ 20
અને તે અતિક્રોધ જ નુક્સાનનું કારણ હોવાથી ગ્રહસમાન જાણવો. તેથી ક્રોધરૂપ ગ્રહ-તેનાવડે
યુક્ત એવું આ પ્રણિધાન જાણવું. અહીં ક્રોધના ગ્રહણથી માન વિગેરે પણ ગ્રહણ કરી લેવા.
(અર્થાત્ ક્રોધાદિથી ગ્રસ્ત એવું આ પ્રણિધાન જાણવું.)

કેવા પ્રકારના જીવને આ રૌદ્રધ્યાન થાય છે ? તે કહે છે - નિર્દયમનવાળાને આ
રૌદ્રધ્યાન થાય છે. દયા વિનાનું અંતઃકરણ છે જેનું તે નિર્દયમનવાળો જીવ. આ રૌદ્રધ્યાન જ 25
વિશેષિત કરાય છે કે આ ધ્યાન અધમફલવાળું જાણવું. અધમ એટલે કે જઘન્ય, એવો નરકાદિની
પ્રાપ્તિરૂપ પરિણામ=ફલ છે જે ધ્યાનનો તે અધમવિપાકવાળું આ ધ્યાન છે. ॥ધ્યા.-૧૮॥

અવતરશિક્ષા : પ્રથમ ભેદ કહ્યો. હવે બીજા ભેદને કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે
છે ⇨

ગાથાર્થ :- માયાવી, બીજાને ઠગવામાં પ્રવૃત્ત અને ખોટા પ્રયોગોને કરનારનું પિશુન, 30
અસભ્ય, અસદ્ભૂત, જીવોને ઉપદ્રાવ કરનાર વિગેરે વચનોમાં જે દૃઢ અધ્યવસાય તે (બીજા
પ્રકારનું) રૌદ્રધ્યાન છે.

વ્યાખ્યા—‘પિશુનાસભ્યાસદ્ભૂતભૂતઘાતાદિવચનપ્રણિધાન’મિત્યત્રાનિષ્ઠસ્ય સૂચકં પિશુનં ‘પિશુનં સૂચકં વિદુ’રિતિ વચનાત્, સભાયાં સાધુ સભ્યં ન સભ્યમસભ્યં—જકારમકારાદિ, ન સદ્ભૂતમ-સદ્ભૂતમનૃતમિત્યર્થઃ, તત્ત્વ વ્યવહારનયદર્શનેનોપાધિભેદતસ્ત્રિધા, તદ્વથા—અભૂતોદ્ભાવનં ભૂતનિહ્વો-
 5 ઽર્થાન્તરાભિધાનં ચેતિ, તત્રાભૂતોદ્ભાવનં યથા—સર્વગતોઽયમાત્મેત્યાદિ, ભૂતનિહ્વસ્તુ નાસ્ત્યેવાત્મેત્યાદિ, ગામશ્ચમિત્યાદિ ભૂવતોઽર્થાન્તરાભિધાનમિતિ, ભૂતાનાં—સત્ત્વાનામુપધાતો યસ્મિન્ તદ્ભૂતોપધાતં, છિન્દિ ભિન્દિ વ્યાપાદય इत्यादि, આદિશબ્દઃ પ્રતિભેદં સ્વગતાનેકભેદપ્રદર્શનાર્થઃ, યથા—પિશુનમનેકઘાઽનિષ્ઠસૂચકમિત્યાદિ, તત્ર પિશુનાદિવચનેષ્વપ્રવર્તમાનસ્યાપિ પ્રવૃત્તિ પ્રતિ પ્રણિધાનં—
 10 વૃદ્ધાધ્યવસાનલક્ષણં, રૌદ્રધ્યાનમિતિ પ્રકરણાદ્રમ્યતે, કિંવિશિષ્ટસ્ય સત इत्यत આહ—માયા-નિકૃતિઃ સાઽસ્યાસ્તીતિ માયાવી તસ્ય માયાવિનો વણિજાદેઃ, તથા ‘અતિસન્ધાનપરસ્ય’ પર-

10 ટીકાર્થ : ‘અનિષ્ઠસૂચક એવું વચન પિશુન તરીકે જાણવું’ આવું વચન હોવાથી અનિષ્ઠસૂચક વચન પિશુન જાણવું. સભામાં જે યોગ્ય હોય તે સભ્યવચન, જે સભ્ય ન હોય તે અસભ્યવચન, અર્થાત્ જકાર, મકાર વિગેરે ભાષા. (એટલે કે જે ભાષામાં સામેવાળાને જકારો=તિરસ્કાર અપાતો હોય તે જકાર ભાષા વિગેરે.) જે સદ્ભૂત ન હોય તે અસદ્ભૂત એટલે કે ખોટું વચન. અને તે વ્યવહારનયના મતે ઉપાધિભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે.

15 તે આ પ્રમાણે - (૧) અસત્નું ઉદ્ભાવન કરનારું વચન, (૨) સત્ને છુપાવનારું વચન, અને (૩) અર્થાન્તરને કહેનારું વચન. તેમાં “આ આત્મા સર્વવ્યાપી છે...” વિગેરે વચન એ (ખરેખર આત્મા સર્વવ્યાપી નહીં પણ શરીરવ્યાપી હોવાથી) અભૂતનું=અયથાવસ્થિત પદાર્થનું ઉદ્ભાવન કરનારું જાણવું. (૨) “આત્મા છે જ નહીં...” વિગેરે વચનો ભૂત=યથાવસ્થિત પદાર્થને છુપાવનારું છે. (૩) તથા ગાયને ઘોડો કહેતી વ્યક્તિનું વચન અર્થાન્તરને કહેનારું

20 જાણવું.

ભૂતોનો એટલે કે જીવોનો ઉપધાત જેમાં થાય તેવું વચન ભૂતોપધાત જાણવું. જેમ કે છેદી નાંખ, ભેદી નાંખ, મારી નાંખ વિગેરે. મૂળમાં ‘મૂયઘાયાઈ’ અહીં જે આદિશબ્દ છે તે દરેક ભેદના=પિશુનવિગેરે દરેકના સ્વગત અનેક ભેદોને જણાવનાર જાણવો. જેમ કે અનેક પ્રકારના અનિષ્ઠોને જણાવનારું પિશુનાત્મક વચન (અર્થાત્ ફલાણા પ્રકારના અનિષ્ઠને સૂચવનારું પિશુનાત્મક
 25 વચન એક, ફલાણા પ્રકારના અનિષ્ઠને જણાવનારું પિશુનાત્મક વચન બીજું એ પ્રમાણે પિશુનાત્મક વચનો અનેક પ્રકારના છે. એ જ રીતે અસભ્યવચનો પણ અનેક પ્રકારના જાણવા. એ જ રીતે અસદ્ભૂતાદિમાં પણ અનેક પ્રકારો જણાવવા આદિશબ્દ છે.)

આવા પિશુનાદિવચનોમાં નહીં વર્તનારનો પણ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યેનો દૃઢ અધ્યવસાય (એટલે કે આવા પિશુનાદિ આત્મક વચનો ન બોલતો હોવા છતાં તે બોલવા માટેનો જે દૃઢ-અધ્યવસાય)
 30 તે રૌદ્રધ્યાન છે એમ પ્રકરણથી જાણવું. કેવા પ્રકારના જીવને આ રૌદ્રધ્યાન થાય છે ? તે કહે છે — માયા એટલે કે નિકૃતિ છે જેને તે માયાવી. તેથી માયાવી તથા બીજાને ઠગવામાં પ્રવૃત્ત

વજ્રનાપ્રવૃત્તિસ્ય, અનેનાશેષેષ્વપિ પ્રવૃત્તિમપ્યાહ, તથા 'પ્રચ્છન્નપાપસ્ય' કૂટપ્રયોગકારિણસ્તસ્યૈવ, અથવા ધિગ્જાતિકકુતીર્થિકાદેરસદ્ભૂતગુણં ગુણવન્તમાત્માનં ધ્યાપયતઃ, તથાહિ-ગુણરહિતમપ્યાત્માનં યો ગુણવન્તં ધ્યાપયતિ ન તસ્માદપરઃ પ્રચ્છન્નપાપોઽસ્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૦॥

ઉક્તો દ્વિતીયો ભેદઃ, સામ્પ્રતં તૃતીયમુપદર્શયતિ-

તહ તિવ્વકોહલોહાહાલસસ ભૂઓવઘાયણમણજ્જં ।

5

પરદવ્વહરણચિત્તં પરલોયાવાયનિરવેક્કઙ્ ॥૨૧॥

વ્યાખ્યા-તથાશબ્દો દૃઢાધ્યવસાયપ્રકારસાદૃશ્યોપદર્શનાર્થઃ, તીવ્રૌ-ઉત્કટૌ તૌ ક્રોધલોભૌ ચ ૨ તાભ્યામાકુલઃ-અભિભૂતસ્તસ્ય, જન્તોરિતિ ગમ્યતે, કિં ?- 'ભૂતોપહનનમનાર્ય'મિતિ હન્યતે-ડનેતિ હનનમ્ ઉપ-સામીપ્યેન હનનમ્ ઉપહનનં ભૂતાનામુપહનનં ભૂતોપહનનમ્, આરાદ્યાતં સર્વહ્ય-ધર્મેભ્ય ઇત્યાર્યં નાડડ્યમનાર્યં, કિં તદેવંવિધમિત્યત આહ-પરદ્રવ્યહરણચિત્તં, રૌદ્રધ્યાનમિતિ

10

એવા વાણિયા વિગેરેને (આ રૌદ્રધ્યાન હોય છે, એમ અન્વય જોડવો.) 'બીજાને ઠગવામાં પ્રવૃત્ત' આ વિશેષણથી એટલું જાણવું કે સામાન્યથી વચનપ્રણિધાનને રૌદ્રધ્યાન કહ્યું છે, પણ અહીં પ્રવૃત્તિ બતાવી તેનાથી બીજા વિશેષણોમાં પણ વચન સાથે પ્રવૃત્તિ લઈ લેવાની.

તથા ખોટા પ્રયોગોને કરનાર=ગુપ્તપણે પાપો કરનારને આ ધ્યાન હોય છે. અથવા ગુણ વિનાના એવા પણ પોતાની જાતને ગુણવાન કહેતા એવા બ્રાહ્મણો, કુતીર્થિકોને આ ધ્યાન હોય છે. (અર્થાત્ મિથ્યાધર્મી બ્રાહ્મણ વિગેરે પોતે ગુણવાન નથી, છતાં પોતાને ગુણવાન તરીકે ઓળખાવે. તે માટેનું તેઓનું જે દંઢ પ્રણિધાન એ પણ રૌદ્રધ્યાન બની શકે.) તે આ પ્રમાણે કે - ગુણરહિત એવા પણ પોતાને જે ગુણવાન તરીકે જણાવે છે તેનાથી બીજો કયો પ્રછન્નપાપી કહેવાય ? અર્થાત્ આ જ મોટામાં મોટો પ્રછન્નપાપી કહેવાય છે. ॥ધ્યા.-૨૦ ॥

15

અવતરણિકા : બીજો ભેદ કહ્યો. હવે ત્રીજા ભેદને જણાવે છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- તથા તીવ્ર ક્રોધ અને લોભથી વ્યાકુલ એવા જીવનું જીવોના ઉપઘાતને કરનારું, અનાર્ય, પરલોકના નુકસાનોની ચિંતા વિનાનું બીજાના દ્રવ્યોને હરણ કરવા માટેનું જે ચિત્ત=મન તે રૌદ્રધ્યાન છે.

ટીકાર્થ : 'તથા'શબ્દ (હવે બતાવાતા ચિત્તમાં) દંઢ-અધ્યવસાયનું સાદૃશ્ય જણાવનાર છે, અર્થાત્ પૂર્વના બે પ્રકારની જેમજ આ પ્રકારમાં દંઢ-અધ્યવસાય સમજવો. તીવ્ર એટલે ઉત્કટ એવા ક્રોધ અને લોભવડે અભિભૂત થયેલા જીવનું શું ? - જીવોને હણવા માટેનું અનાર્ય (એવું ચિત્ત એ રૌદ્રધ્યાન છે એમ અન્વય જોડવો.) તેમાં જેનાવડે જીવ હણાય તે હનન. ઉપ એટલે નજીકથી જ અને નજીકથી જે હનન તે ઉપહનન. જીવોનું જે ઉપહનન તે ભૂતોપહનન. (તથા) છોડવા લાયક એવા સર્વ ધર્મોથી જે દૂર થઈ ગયું છે તે આર્ય. જે આર્ય નથી તે અનાર્ય. આવા પ્રકારનું શું છે ? તે કહે છે -

25

આવા પ્રકારનું અન્યના દ્રવ્યોને હરણ કરવા માટેનું ચિત્ત એ રૌદ્રધ્યાન છે. તેમાં બીજાઓનું

30

ગમ્યતે, પરેષાં દ્રવ્યં ૨ સચિત્તાદિ તદ્વિષયં હરણચિત્તં પરદ્રવ્યહરણચિત્તં, તદેવ વિશેષ્યતે—કિમ્ભૂતં તદિત્યત આહ—‘પરલોકાપાયનિરપેક્ષ’મિતિ, તત્ર પરલોકાપાયાઃ—નરકગમનાદયસ્તન્નિરપેક્ષમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૧॥

ઉક્તસ્તુતીયો ભેદઃ, સામ્પ્રતં ચતુર્થ ભેદમુપદર્શયન્નાહ—

5

સદાઙ્ગવિસયસાહણધણસારક્ષણપરાયણમણિહં ।

સવ્વાભિસંકળપરોવધાયકલુસાઉલં ચિત્તં ॥૨૨॥

વ્યાખ્યા—શબ્દાદયશ્ચ તે વિષયાશ્ચ શબ્દાદિવિષયાસ્તેષાં સાધનં—કારણં શબ્દાદિવિષયસાધનં, તત્ત્વ તદ્ધનં ચ શબ્દાદિવિષયસાધનધનં તત્સંરક્ષણે—તત્પરિપાલને પરાયણમ્—ઉદ્યુક્તમિતિ વિગ્રહઃ, તથાઙ્ગનિષ્ટં—સતામનભિલષણીયમિત્યર્થઃ, ઇદમેવ વિશેષ્યતે—સર્વેષામભિશઙ્કનેનાકુલમિતિ સંબદ્ધ્યતે—
10 ન વિદ્યઃ કઃ કિં કરિષ્યતીત્યાદિલક્ષણેન, તસ્માત્સર્વેષાં યથાશક્ત્યોપધાત એવં શ્રેયાન્તિત્વેવં પરોપધાતેન ચ, તથા કલુષયન્ત્યાત્માનમિતિ કલુષાઃ—કષાયાસ્તૈશ્ચાકુલં—વ્યાસં યત્ તત્ તથો-
ચ્યતે, ચિત્તમ્—અન્તઃકરણં, પ્રકરણાદ્રૌદ્રધ્યાનમિતિ ગમ્યતે, ઇહ ચ શબ્દાદિવિષયસાધનં ધન-
વિશેષણં કિલ શ્રાવકસ્ય ચૈત્યધનસંરક્ષણે ન રૌદ્રધ્યાનમિતિ જ્ઞાપનાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૨॥

જે સચિત્તાદિ દ્રવ્ય તે પરદ્રવ્ય. તદ્વિષયક એવું જે હરણચિત્ત તે પરદ્રવ્યહરણચિત્ત. તે ચિત્ત જ
15 વિશેષિત કરે છે કે તે ચિત્ત કેવા પ્રકારનું છે ? તે કહે છે — પરલોકના જે નરકગમન વિગેરે નુકસાનો છે તેનાથી નિરપેક્ષ (=તેની ચિત્તા વિનાનું આ ચિત્ત રૌદ્રધ્યાન છે એમ અન્વય જોડવો.) ॥ધ્યા.—૨૧॥

અવતરણિકા : ત્રીજો ભેદ કહ્યો. હવે ચોથાભેદને જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- શબ્દાદિવિષયોના કારણભૂત એવા ધનનું સંરક્ષણ કરવામાં તત્પર, અનિષ્ટ,
20 સર્વ જીવો પ્રત્યેની શંકા, પરોપધાત અને કષાયથી વ્યાપ્ત એવું ચિત્ત (એ રૌદ્રધ્યાન છે.)

ટીકાર્થ : શબ્દ વિગેરે વિષયોનું જે કારણ તે શબ્દાદિવિષયસાધન. એવું જે ધન તે શબ્દાદિવિષયોના કારણભૂત ધન. તે ધનના પરિપાલનમાં પ્રયત્નવાળું તથા સજ્જનોને અનિચ્છનીય (એવું ચિત્ત.) આ ચિત્ત જ વળી કેવા પ્રકારનું છે, તે જણાવે છે — સર્વ જીવો પ્રત્યે શંકાથી વ્યાપ્ત એવું આ ચિત્ત છે અને એ પ્રમાણે ‘સવ્વાભિ...’ શબ્દના અંતે રહેલ આકુલ શબ્દ અહીં
25 જોડવો, અર્થાત્ કયો જીવ ક્યારે શું કરી બેસે ? તે આપણે જાણતા નથી. આવા પ્રકારની સર્વ જીવો માટેની શંકાથી વ્યાપ્ત એવું આ ચિત્ત લેવું.

આવા પ્રકારની શંકા હોવાથી જ “યથાશક્તિ સર્વ જીવોનો ઉપધાત=નાશ કરવો એ જ કલ્યાણકારી છે” આવા પ્રકારના પરોપધાતથી (=પરોપધાતક વિચારોથી) વ્યાપ્ત એવું ચિત્ત તથા જે આત્માને કલુષિત કરે તે કલુષો એટલે કે કષાયો અને તે કષાયોથી વ્યાપ્ત જે ચિત્ત તે
30 સર્વાભિસંકળપરોપધાતકલુસવ્યાકુલ ચિત્ત કહેવાય છે. આવું ચિત્ત રૌદ્રધ્યાન છે. અહીં ‘શબ્દાદિવિષયનું કારણ’ એ પ્રમાણે જે ધનનું વિશેષણ આપ્યું છે તે જો શ્રાવક ચૈત્યસંબંધી ધનનું સંરક્ષણ કરે તો તે સંરક્ષણ કરવા માટેની વિચારણા એ રૌદ્રધ્યાન નથી એવું જણાવવા માટે કહ્યું

સામ્પ્રતં વિશેષણાભિધાનગર્ભમુપસંહરન્નાહ—

इय करणकारणानुमद्विसयमणुचितणं चउब्भेयं ।

अविरयदेसासंजयजणमणसंसेवियमहणणं ॥૨૩॥

व्याख्या—‘इय’ एवं करणं स्वयमेव कारणमन्यैः कृतानुमोदनमुनमतिः करणं च कारणं चानुमतिश्च करणकारणानुमतयः एता एव विषयः—गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमतिविषयं, किमिदमित्यत आह—‘अनुचिन्तनं’ पर्यालोचनमित्यर्थः, ‘चतुर्भेदं’ इति हिंसानुबन्ध्यादि चतुष्प्रकारं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमेव स्वामिद्वारेण निरूपयति—अविरताः—सम्यग्दृष्टयः इतरे वा, देशासंयताः—श्रावकाः अनेन सर्वसंघतव्यवच्छेदमाह, अविरतदेशासंयता एव जनाः २ तेषां मनांसि—चित्तानि तैः संसेवितं, सञ्चिन्तितमित्यर्थः, मनोग्रहणमत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाङ्ग-ख्यापनार्थम्, ‘अधन्य’मित्यश्रेयस्करं पापं निन्दामिति गाथार्थः ॥२३॥

अधुनेदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह—

છે. ॥ધ્યા.-૨૨॥

અવતરણિકા : હવે વિશેષણોના કથનથી ગર્ભિત એવા (=વિશેષણોથી યુક્ત એવા) રૌદ્રધ્યાનનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- આ પ્રમાણે કરણ-કરાવણ અને અનુમોદનવિષયક ચાર પ્રકારનું અનુચિંતન એ રૌદ્રધ્યાન છે. જે અવિરત, દેશાસંયત એવા લોકોના મનથી સેવાયેલું અને નિંદ છે. 15

ટીકાર્થ : આ પ્રમાણે જાતે કરવું, બીજા પાસે કરાવવું અને કરતાની અનુમોદના એ જ છે વિષય જેનો તે કરણ-કારણ-અનુમતિવિષયક. આ કરણાદિવિષયક શું છે ? તે કહે છે — આ કરણાદિવિષયક પર્યાલોચન જાણવું. તે વળી હિંસાનુબંધી વિગેરે ચાર પ્રકારનું છે. આ ચાર પ્રકારનું કરણાદિવિષયક પર્યાલોચન એ રૌદ્રધ્યાન છે. (આશય એ છે કે હિંસાનુબંધી વિગેરે ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન કહ્યું, પરંતુ માત્ર હિંસાનું કરણ, મૃષાનું કરણ વિગેરે જ રૌદ્રધ્યાન છે એવું નથી, પણ હિંસા કરવા માટેનું ચિંતન જેમ રૌદ્રધ્યાન છે તેમ હિંસા કરાવવા કે કરતાની અનુમોદના માટેનું દૃઢ-ચિંતન પણ રૌદ્રધ્યાન છે.) 20

હવે આ રૌદ્રધ્યાનને જ સ્વામિદ્વારવડે નિરુપણ કરે છે (અર્થાત્ રૌદ્રધ્યાનને કરનારા કોણ હોય ? તે કહે છે —) અવિરત એવા સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા મિથ્યાદષ્ટિઓ. દેશથી અસંયત એટલે કે શ્રાવકો, (દેશથી અસંયત આવું કહેવાદ્વારા સર્વથી સંયતોનો વ્યવચ્છેદ કહ્યો, અર્થાત્ સર્વવિરતિધરને રૌદ્રધ્યાન ન હોય. અવિરત અને દેશાસંયત એ જ જન તે અવિરતદેશાસંયતજન (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) તેઓનાં મનવડે વિચારાયેલું એવું આ અનુચિંતન છે. (અર્થાત્ આ અનુચિંતન કરનારા અવિરત અને દેશ-અસંયતો જાણવા.) ધ્યાનની વિચારણામાં મન એ પ્રધાન અંગ છે એવું જણાવવા અંહી મનનું ગ્રહણ કર્યું છે. વળી, આ અનુચિંતન અકલ્યાણકારી= પાપરૂપ=નિંદ છે. ॥ધ્યા.-૨૩ ॥ 30

અવતરણિકા : આ રૌદ્રધ્યાન કેવા પ્રકારના જીવને હોય ? તે અને આ રૌદ્રધ્યાન કોને

एवं चउव्विहं रागदोसमोहाउलस्स जीवस्स ।

रोद्वज्झाणं संसारवद्धणं नरयगइमूलं ॥२४॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘एतद्’ अनन्तरोक्तं ‘चतुर्विधं’ चतुष्प्रकारं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य आकुलस्य वेति पाठान्तरं, कस्य ?—‘जीवस्य’ आत्मनः, किं ?—रौद्रध्यानमिति, इयमेव चात्र चतुष्टयस्यापि क्रिया, किंविशिष्टमिदमित्यत आह—‘संसारवद्धनम्’ ओघतः ‘नरकगतिमूलं’ विशेषत इति गाथार्थः ॥२४॥

साम्प्रतं रौद्रध्यायिनो लेश्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोयनीलकालालेसाओ तिक्वसंकिलिद्धाओ ।

रोद्वज्झाणोवगयस्स कम्मपरिणामजणिયાओ ॥२५॥

- 10 વ્યાખ્યા—पूर्ववद् व्याख्येया, एतावाँस्तु विशेषः—तीव्रसंकलिष्टाः—अतिसंकलिष्टा एता इति ॥२५॥

आह—कथं पुनः रौद्रध्यायी ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयति—

વધારનારું છે ? તે કહેવાની ઇચ્છાવાળા કહે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ :- રાગ-દ્વેષ અને મોહથી વ્યાકુલ એવા જીવને આ ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન હોય છે કે જે સંસારને વધારનારું અને નરકગતિને આપનારું છે. :

- ટીકાર્થ : હમણાં જ કહી ગયા તે ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન રાગ-દ્વેષ અને મોહથી અંકિત થયેલ જીવને અથવા પાઠાન્તરમાં અંકિતશબ્દને બદલે આકુલશબ્દ જાણવો. (અર્થ એ જ પ્રમાણે જાણવો.) તેથી રાગાદિથી આકુલ=વ્યાપ્ત=યુક્ત જીવને આ રૌદ્રધ્યાન હોય છે. (પૂર્વે ગા. ૧૮ થી ૨૨માં મૂળગાથામાં રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકારો બતાવ્યા, પરંતુ એક પણ ગાથામાં “તે રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે” એ પ્રમાણે રૌદ્રધ્યાનશબ્દ કહ્યો નથી. પરંતુ આ ગાથામાં જ રૌદ્રધ્યાનશબ્દ કહ્યો છે. આ શબ્દ પૂર્વેની ચારે ગાથામાં અનુસરવાનો છે. તેથી તેનો ખુલાસો કરવા કહે છે કે) અહીં આપેલ રૌદ્રધ્યાનશબ્દ ચારે પ્રકારના ભેદો માટે જાણી લેવો.

- 20 આ રૌદ્રધ્યાન કેવા પ્રકારનું છે ? તે કહે છે — સામાન્યથી તેનું ફલ વિચારીએ તો તે સંસારને વધારનારું છે, વિશેષથી નરકગતિને આપનારું છે. ॥ધ્યા.—૨૪॥

- 25 અવતરણિકા : હવે રૌદ્રધ્યાનીને કેવા પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય ? તેનું પ્રતિપાદન કરે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- ટીકાર્થ : રૌદ્રધ્યાનને પામેલા જીવને કર્મપરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલ કાપોત, નીલ અને કૃષ્ણ લેશ્યાઓ હોય છે અને તે અતિસંકલિષ્ટ હોય છે. આર્તધ્યાનીની પણ આ જ લેશ્યાઓ હોય છે. માત્ર ફરક એટલો જ છે કે રૌદ્રધ્યાનીને આ લેશ્યાઓ અતિસંકલિષ્ટ હોય છે. 30 ॥ધ્યા.—૨૫॥

અવતરણિકા : શંકા : રૌદ્રધ્યાયી કેવી રીતે જણાય છે ?

લિંગાઈ તસ્મ ઉત્સન્નબહુલનાનાવિહામરણદોષા ।

તેસિં ચિય હિંસાઈસુ બાહિરકરણોવઉત્તસ્મ ॥૨૬॥

વ્યાખ્યા—‘લિંગાનિ’ ચિહ્નાનિ ‘તસ્ય’ રૌદ્રધ્યાયિનઃ, ‘ઉત્સન્નબહુલનાનાવિહામરણદોષા’
 इत्यत्र दोषशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, उत्सन्नदोषः बहुलदोषः नानाविधदोषः आमरणदोषश्चेति,
 तत्र हिंसानुबन्ध्यादीनामन्यतरस्मिन् प्रवर्तमान उत्सन्नम्—अनुपरतं बाहुल्येन प्रवर्तते इत्युत्सन्नदोषः,
 सर्वेष्वपि चैवमेव प्रवर्तत इति बहुलदोषः, नानाविधेषु त्वक्तक्षणनयनोत्खननादिषु हिंसाद्यु-
 पायेष्वसकृदप्येवं प्रवर्तत इति नानाविधदोषः, महापद्मतोऽपि स्वतः महापद्मतेऽपि च परे
 आमरणादसंज्ञातानुतापः कालसौकरिकवद् अपि त्वसमाप्तानुशयपर इत्यामरणदोष इति तेष्वेव
 हिंसादिषु, आदिशब्दान्मृषावादादिपरिग्रहः, ततश्च तेष्वेव हिंसानुबन्ध्यादिषु चतुर्भेदेषु, किं ?—
 बाह्यकरणोपयुक्तस्य सत उत्सन्नादिदोषलिङ्गानीति, बाह्यकरणशब्देनेह वाक्कायौ गृह्येते, ततश्च
 ताभ्यामपि तीव्रमुपयुक्तस्येति गाथार्थः ॥२६॥ किं च—

સમાધાન : લિંગો ઉપરથી રૌદ્રધ્યાયી જણાય છે. તે લિંગોને જ હવે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- તે જ હિંસા વિગેરેમાં બાહ્યકરણથી ઉપયુક્ત રૌદ્રધ્યાની જીવના ઉત્સન્નદોષ,
 બહુલદોષ, નાનાવિધદોષ અને આમરણદોષ એ ચિહ્નો તરીકે જાણવા.

ટીકાર્થ : તે રૌદ્રધ્યાનીના લિંગો=ચિહ્નો આ પ્રમાણે જાણવા — (૧) ઉત્સન્નદોષ, બહુલદોષ,
 નાનાવિધદોષ અને આમરણદોષ. તેમાં હિંસાનુબંધી વિગેરે ચાર પ્રકારમાંથી કોઈ એકાદમાં
 વર્તતો જીવ વારંવાર તેમાં પ્રવર્તે તે ઉત્સન્નદોષ કહેવાય. (૨) ચારે પ્રકારમાં વારંવાર પ્રવર્તે
 તે બહુલદોષ. (૩) ચામડી છોલવી, આંખો કાઢવી વિગેરે હિંસાદિના ઉપાયમાં વારંવાર પ્રવર્તે
 તે નાનાવિધદોષ કહેવાય. (૪) પોતે જાતે કોઈ મોટી આપત્તિને પામેલો હોય કે બીજા કોઈ
 (પોતાનાથી) મોટી આપત્તિને પામેલા હોય છતાં કાલસૌકરિકની જેમ મરણ સુધી પોતાના હિંસા
 વિગેરે કાર્યોનો પશ્ચાત્તાપ ન થાય, ઊલટું તે હિંસા વિગેરેમાં જ દૃઢ-અધ્યવસાય હોય તે
 આમરણદોષ જાણવો. (ટૂંકમાં પોતાનું કે બીજાનું મરણ સામે દેખાવા છતાં હિંસા વિગેરે કાર્યથી
 અટકે નહીં તેને આમરણદોષ કહેવાય.

કાલસૌકરિક રોજના પાંચસો પાડા મારતો હતો. આ હિંસાથી અટકાવવા શ્રેણિકે તેને
 કૂવામાં ઊંધો લટકાવ્યો છતાં તે કાલસૌકરિકે કૂવાની દિવાલ ઉપર પાડાને ચિતરીને મારવાનું
 ચાલુ રાખ્યું. અહીં કૂવામાં પડવાદ્વારા મરણ થવાની સંભાવના હોવા છતાં તે અટકતો નથી.
 તેનો આ આમરણદોષ કહેવાય.)

તે જ હિંસા વિગેરેમાં, અહીં આદિશબ્દથી મૃષાવાદાદિ લેવા. તેથી તે હિંસાનુબંધી વિગેરે
 ચારભેદોને વિશે ‘બાહ્યકરણથી ઉપયુક્ત જીવના આ લિંગો જાણવા. બાહ્યકરણશબ્દથી અહીં
 કાયા અને વચન ગ્રહણ કરવા. તેથી કાયા અને વચનથી હિંસા વિગેરેમાં તીવ્ર ઉપયુક્ત જીવના
 આ ઉત્સન્નદોષાદિ ચિહ્નો જાણવા. ॥ધ્યા.-૨૬॥ વળી (બીજા લિંગો આ પ્રમાણે જાણવા) ⇨

પરવસણં અહિનંદં નિરવેક્ષો નિહઓ નિરણુતાવો ।

હરિસિજ્જઙ્ઙ કયપાવો રોદ્ધજ્ઙાણોવગયચિત્તો ॥૨૭॥

- 5 વ્યાખ્યા—ઙ્ઙહાઙ્ઙત્ત્વચિત્તિરિત્તો યોઙ્ઙ્યઃ સ પરસ્તસ્ય વ્યસનમ્—આપત્ પરવ્યસનં તદ્ 'અભિનન્દતિ' અતિક્લિષ્ટચિત્તત્વાદ્દુહ મન્યતે इत्यर्थः, શોભનમિદં યદેતદિત્થં સંવૃત્તમિતિ, તથા 'નિરપેક્ષ' ઙ્ઙહાન્યભવિકાપાયભયરહિતઃ, તથા નિર્ગતદયો નિર્દયઃ, પરાનુકમ્પાશૂન્ય इत्यर्थः, તથા નિર્ગતાનુતાપો નિરનુતાપઃ, પશ્ચાત્તાપરહિત इति भावः, તથા किं च—'હૃષ્યતે' તુષ્યતિ 'કૃતપાપઃ' નિર્વર્તિતપાપઃ સિંહમારકવત્, ક इत्यत आह—રૌદ્રધ્યાનોપગતચિત્ત इति, અમૂનિ ચ લિજ્ઞાનિ વર્તન્તે इति गाथार्थः ॥૨૭॥

- 10 ઉક્તં રૌદ્રધ્યાનં, સામ્પ્રતં ધર્મધ્યાનાવસરઃ, તત્ર તદભિધિત્સયૈવાદાવિદં દ્વારગાથાદ્વયમાહ—
ઙ્ઙાણસ્સ ભાવણાઓ દેસં કાલં તહાઙ્ઙસણવિસેસં ।
આલંબણં કમં ઙ્ઙાઇયવ્વયં જે ય ઙ્ઙાયારો ॥૨૮॥
તત્તોઙ્ઙણુપ્પેહાઓ લેસ્સા લિંગં ફલં ચ નાઠ્ઠણં ।
ધમ્મં ઙ્ઙાઇજ્જ મુણી તગગયજોગો તઓ સુઠ્ઠં ॥૨૯॥

- 15 ગાથાર્થ :- બીજાના દુઃખમાં આનંદ પામે, ઈહલોક-પરલોકના દુઃખોથી નિરપેક્ષ હોય, નિર્દય હોય, પશ્ચાત્તાપ વિનાનો હોય, રૌદ્રધ્યાનને પામેલા ચિત્તવાળો જીવ પાપ કર્યા પછી હર્ષ પામે.

- ટીકાર્થ : અહીં પર એટલે પોતાના સિવાયનો જે બીજો હોય તે. તેને જે આપત્તિ તે પરવ્યસન. તે પરવ્યસનને (રૌદ્રધ્યાની જીવ) અતિસંક્લિષ્ટચિત્તવાળો હોવાથી બહુમાને (અર્થાત્ બીજાને દુઃખ આવેલું જોઈને આનંદ પામે અને કહે કે) આ બહુ સારું થયું કે આ આ પ્રમાણે થયું (અર્થાત્ આ જીવને આવા પ્રકારની મુશ્કેલી આવી તે બહુ સારું થયું.)

- 20 તથા આ લોક અને પરલોકમાં થનારા નુકસાનોના ભય વિનાનો આ જીવ હોય, તથા નિર્દય હોય એટલે કે બીજાને વિશે દયાભાવનાથી શૂન્ય હોય, તથા નીકળી ગયેલ અનુતાપવાળો એટલે કે પશ્ચાત્તાપ વિનાનો હોય, તથા સિંહને મારનારની જેમ (અર્થાત્ જેમ કોઈ વ્યક્તિ સિંહને માર્યા બાદ પ્રશંસા કરે, આનંદ પામે તેની જેમ જે) પાપ કર્યા પછી આનંદ પામનારો હોય, કોણ આવો હોય ? તે કહે છે — રૌદ્રધ્યાનને પામેલું છે ચિત્ત જેનું તે જીવ (ઉપરોક્ત લિંગોવાળો) હોય છે. આ પ્રમાણે રૌદ્રધ્યાનને પામેલ ચિત્તવાળા જીવના લિંગો હોય છે. ॥ધ્યા.—૨૭॥

- અવતરશિક્ષા : રૌદ્રધ્યાન કહ્યું. હવે ધર્મધ્યાનનો અવસર છે. તેમાં તે ધર્મધ્યાનને કહેવાની ઈચ્છાથી જ શરૂઆતમાં આ બે દ્વારગાથાઓને કહે છે ☞

- 30 ગાથાર્થ :- ધ્યાનની ભાવનાઓને, દેશને, કાલને, તથા આસનવિશેષને, આલંબનને, ક્રમને, ધ્યેયને અને ધ્યાનીઓને, ત્યાર પછી અનુપ્રેક્ષાઓને, લેશ્યાને, લિંગને અને ફલને જાણીને ધર્મધ્યાન

વ્યાખ્યા—‘ધ્યાનસ્ય’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થસ્ય, કિં ?—‘ભાવના’ જ્ઞાનાદ્યાઃ, જ્ઞાત્વેતિ યોગઃ, કિં ચ—‘દેશં’ તદુચિતં, કાલં તથા આસનવિશેષં તદુચિતમિતિ, ‘આલમ્બનં’ વાચનાદિ, ‘ક્રમં’ મનોનિરોધાદિ, તથા ‘ધ્યાતવ્યં’ ધ્યેયમાજ્ઞાદિ, તથા યે ચ ‘ધ્યાતારઃ’ અપ્રમાદાદિયુક્તાઃ, તતઃ ‘અનુપ્રેક્ષા’ ધ્યાનોપરમકાલભાવિન્યોઽનિત્યત્વાદ્યાલોચનારૂપાઃ, તથા ‘લેશ્યાઃ’ શુદ્ધા એવ, તથા ‘લિંગં’ શ્રદ્ધાનાદિ, તથા ‘ફલં’ સુરલોકાદિ, ચશબ્દઃ સ્વગત્તાનેકભેદપ્રદર્શનપરઃ, એતદ્ જ્ઞાત્વા, 5 કિં ?—‘ધર્મ્યમ્’ ઇતિ ધર્મધ્યાનં ધ્યાયેન્મુનિરિતિ, ‘તત્કૃતયોગઃ’ ધર્મધ્યાનકૃતાભ્યાસઃ, ‘તતઃ’ પશ્ચાત્ ‘શુક્લં’ શુક્લધ્યાનમિતિ ગાથાદ્વયસમાસાર્થઃ, વ્યાસાર્થં તુ પ્રતિદ્વારં ગ્રન્થકારઃ સ્વયમેવ વક્ષ્યતિ ॥૨૮-૨૯॥

તત્રાઽઽદ્યદ્વારાવયવાર્થપ્રતિપાદનાયાહ—

પુવ્વકયભ્ભાસો ભાવણાહિ જ્ઞાણસ્સ જોગ્ગયમુવેદ્ઢ ।

તાઓ ‘ચ’ નાણદંસણચરિત્તવેરગ્ગજણિયતાઓ ॥૩૦॥

વ્યાખ્યા—પૂર્વ—ધ્યાનાત્ પ્રથમં કૃતઃ—નિર્વર્તિતોઽભ્યાસઃ—આસેવનાલક્ષણો યેન સ તથાવિધઃ,

માટે કરાયેલ અભ્યાસવાળો મુનિ ધર્મધ્યાનનું ધ્યાન ધરે અને ત્યાર પછી શુક્લધ્યાન ધરે.

ટીકાર્થ : પૂર્વે જ્ઞાણેલ શબ્દાર્થવાળા એવા ધ્યાનની શું ? — આવા ધ્યાનની જ્ઞાનાદિ-ભાવનાઓને ‘જાણીને’ એ પ્રમાણે (‘જાણીને’ શબ્દ દેશ-કાલાદિ બધા સાથે જોડીને) અન્વય 15 કરવો. વળી, ધ્યાનને ઉચિત એવા દેશને, કાલને તથા ધ્યાનને ઉચિત એવા આસનવિશેષને (જાણીને), વાચનાદિઆલંબનોને, મનનો નિરોધ વિગેરે ક્રમને, તથા આજ્ઞા વિગેરે ધ્યેયને અને અપ્રમાદ વિગેરેથી યુક્ત એવા ધ્યાતાઓને (જાણીને), ત્યાર પછી ધ્યાનના વિરામ સમયે થનારી અનિત્યત્વ વિગેરેની વિચારણારૂપ અનુપ્રેક્ષાને, (જાણીને) તથા શુદ્ધ લેશ્યાઓને, શ્રદ્ધા વિગેરે લિંગોને અને દેવલોક વિગેરે ફલોને જાણીને, 20

અહીં નાકુળં શબ્દ પૂર્વે રહેલ ‘ચ’ શબ્દ ભાવના વિગેરેના અનેક પેટાભેદોને જણાવનાર છે. (અર્થાત્ જ્ઞાનાદિભાવનાઓ અનેક પ્રકારની, ધ્યાનને ઉચિત દેશ અનેક પ્રકારનું, કાલ અનેક પ્રકારનો એ જ રીતે આસનાદિ દરેકના પેટાભેદો જણાવનાર ‘ચ’ શબ્દ છે.) આ બધાને જાણીને શું ? — ધર્મધ્યાનનું મુનિ ધ્યાન ધરે. (કેવો મુનિ ? —) ધર્મધ્યાન માટે કરાયેલો છે 25 વારંવારનો અભ્યાસ જેનાવડે તેવો મુનિ. ત્યાર પછી શુક્લધ્યાનનું ધ્યાન ધરે. આ પ્રમાણે બંને ગાથાઓનો સંક્ષેપથી અર્થ કહ્યો. વિસ્તારથી અર્થ દરેકદ્વારમાં ગ્રંથકારશ્રી જાતે જ કહેશે. ॥ધ્યા.-૨૮-૨૯॥

અવતરણિકા : તેમાં પ્રથમદ્વારના અર્થનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ☞

ગાથાર્થ :- ભાવનાઓવડે પૂર્વે કરાયેલ અભ્યાસવાળો જીવ ધ્યાનની યોગ્યતાને પામે છે અને તે ભાવનાઓ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વૈરાગ્યથી ઉત્પન્ન થનારી છે. 30

ટીકાર્થ : ધ્યાન કરતા પહેલાં કરાયેલો છે (ભાવનાઓનો) અભ્યાસ=આસેવન જેનાવડે તે

કાભિઃ પૂર્વકૃતાભ્યાસઃ ?—‘ભાવનાભિઃ’ કરણભૂતાભિઃ ભાવનાસુ વા—ભાવનાવિષયે પશ્ચાદ્ ‘ધ્યાનસ્ય’ અધિકૃતસ્ય ‘યોગ્યતામ્’ અનુરૂપતામ્ ‘ઉપૈતિ’ યાતીત્વર્થઃ, ‘તાશ્ચ’ ભાવના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રવૈરાગ્યનિયતા વર્તન્તે, નિયતાઃ—પરિચ્છિન્નાઃ પાઠાન્તરં વા જનિતા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦॥

5 સામ્પ્રતં જ્ઞાનભાવનાસ્વરૂપગુણદર્શનાયેદમાહ—

નાળે નિચ્ચલભ્રાસો કુણઙ મળોધારણં વિસુદ્ધિં ચ ।

નાળગુણમુણિયસારો તો ઝાઙ સુનિચ્ચલમઈઓ ॥૩૧॥

વ્યાખ્યા—‘જ્ઞાને’ શ્રુતજ્ઞાને, નિત્ય—સદા અભ્યાસઃ—આસેવનાલક્ષણઃ ‘કરોતિ’ નિર્વર્તયતિ, કિં ?—મનસઃ—અન્તઃકરણસ્ય, ચેતસ ઇત્યર્થઃ, ધારણમ્—અશુભવ્યાપારનિરોધેનાવસ્થાનમિતિ
10 ભાવના, તથા ‘વિશુદ્ધિં ચ’ તત્ર વિશોદ્ધનં વિશુદ્ધિઃ, સૂત્રાર્થયોરિતિ ગમ્યતે, તાં ચશબ્દાદ્ભવનિર્વેદં ચ, એવં ‘જ્ઞાનગુણમુણિતસાર’ ઇતિ જ્ઞાનેન ગુણાનાં—જીવાજીવાશ્રિતાનાં ‘ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્ય’મિતિ (તત્ત્વા૦ અ૦ ૫ સૂ૦ ૩૭) વચનાત્ પર્યાયાણાં ચ તદવિનાભાવિનાં મુણિતઃ—જ્ઞાતઃ સારઃ—પરમાર્થો યેન સ તથોચ્યતે, જ્ઞાનગુણેન વા—જ્ઞાનમાહાત્મ્યેનેતિ ભાવઃ જ્ઞાતઃ સારો યેન, વિશ્વસ્યેતિ

પૂર્વકૃતાભ્યાસ કહેવાય છે. કોનાવડે પૂર્વકૃતાભ્યાસ છે ? (અર્થાત્ કોનો અભ્યાસ કરેલ છે ?)
15 — કરણભૂત એવી ભાવનાઓવડે અથવા ભાવનાઓ વિશે (આશય એ છે કે ધ્યાન પહેલાં જે જીવે જ્ઞાનાદિભાવનાઓ કે જે હવે પછીની ગાથાઓમાં જણાવશે તે ભાવનાઓનું વારંવાર સેવન કર્યું છે. તે જીવ ભાવનાઓના અભ્યાસ) પછી અધિકૃત=જેનું આ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે તે ધ્યાનની યોગ્યતાને પામે છે અને તે ભાવનાઓ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વૈરાગ્યને નિયત છે. નિયત છે એટલે સંબંધવાળી છે. (અર્થાત્ તે ભાવનાઓનો જ્ઞાનાદિ સાથે સંબંધ છે. એટલે કે
20 જ્ઞાનાદિવિષયક આ ભાવનાઓ છે.) અથવા પાઠાન્તર જાણવો કે તે ભાવનાઓ જ્ઞાનાદિમાંથી ઉત્પન્ન થનારી છે. (કેવી રીતે ? તે આગળની ગાથામાં જણાવે છે.) ॥૩૧॥

અવતરણિકા : હવે જ્ઞાનભાવનાનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણને દેખાડવા માટે કહે છે

ગાથાર્થ :- જ્ઞાનમાં નિત્ય અભ્યાસવાળો જીવ મનનું ધારણ અને વિશુદ્ધિને કરે છે. આ રીતે જ્ઞાનગુણદ્વારા જણાયો છે સાર જેનાવડે એવો તે ત્યાર પછી સુનિશ્ચલમતિવાળો થયેલો છતો
25 ધ્યાન ધરે છે.

ટીકાર્થ : શ્રુતજ્ઞાનમાં સદા અભ્યાસવાળો જીવ (અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનને વારંવાર ભણતો જીવ) કરે છે. શું કરે છે ? — મનનું=ચિત્તનું અશુભવ્યાપારોના નિરોધદ્વારા અવસ્થાન કરે છે. (અર્થાત્ અશુભધ્યાનને રોકવાદ્વારા ચિત્તને શુભભાવોમાં સ્થિર કરે છે.) તથા સૂત્ર-અર્થની વિશુદ્ધિને કરે છે. ‘ચ’ શબ્દથી ભવના નિર્વેદને કરે છે.

30 આ પ્રમાણે જ્ઞાનવડે (=જ્ઞાનનો વારંવાર અભ્યાસ કરવાદ્વારા) જીવ અને અજીવમાં રહેલા ગુણોનો અને “દ્રવ્ય એ ગુણ અને પર્યાયવાળું હોય છે” એવા વચનથી ગુણોને અવિનાભાવી એવા પર્યાયોનો પરમાર્થ જાણેલો છે જેનાવડે તે જ્ઞાનગુણમુણિતસાર કહેવાય છે. અથવા જ્ઞાન-

ગમ્યતે, સં તથાવિધઃ, તતશ્ચ પશ્ચાદ્ 'ધ્યાયતિ' ચિન્તયતિ, કિંવિશિષ્ટઃ સન્ ?—સુષ્ટુ-અતિશયેન નિશ્ચલા-નિષ્પ્રકમ્પા સમ્યગ્જ્ઞાનતોડન્યથાપ્રવૃત્તિકમ્પરહિતેતિ ભાવઃ મતિઃ—બુદ્ધિર્યસ્ય સ તથાવિધ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧॥

ઉક્તા જ્ઞાનભાવના, સામ્પ્રતં દર્શનભાવનાસ્વરૂપગુણદર્શનાર્થમિદમાહ—

સંકાદોસરહિઓ પસમથેજ્ઞાદગુણગણોવેઓ ।

5

હોડ અસંમૂઢમણો દંસણસુદ્ધીઈં ઝાણાંમિ ॥૩૨॥

વ્યાખ્યા—'શઙ્કાદિદોષરહિતઃ' શઙ્કનં-શઙ્કા, આદિશબ્દાત્ કાઙ્કાદિપરિગ્રહઃ, ઉક્તં ચ— 'શઙ્કાકાઙ્કાવિચિકિત્સાડન્યદૃષ્ટિપ્રશંસાસંસ્તવાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટેરતિચારાઃ' (તત્ત્વા૦ અ૦ ૭ સૂ૦ ૧૮) ઇતિ, એતેષાં ચ સ્વરૂપં પ્રત્યાખ્યાનાધ્યયને ન્યક્ષેણ વક્ષ્યામઃ, તત્ર શઙ્કાદય એવ સમ્યક્ત્વાખ્ય- પ્રથમગુણાતિચારત્વાત્ દોષાઃ શઙ્કાદિદોષાસ્તૈઃ રહિતઃ—ત્યક્તઃ, ઉક્તદોષરહિતત્વાદેવ, કિં ?— 10
'પ્રશ્રમસ્થૈર્વાદિગુણગણોપેતઃ' તત્ર પ્રકર્ષેણ શ્રમઃ પ્રશ્રમઃ—ખેદઃ, સ ચ સ્વપરસમયતત્ત્વાધિગમરૂપઃ, સ્થૈર્યં તુ જિનશાસને નિષ્પ્રકમ્પતા, આદિશબ્દાત્પ્રભાવનાદિપરિગ્રહઃ, ઉક્તં ચ—

ગુણવડે=જ્ઞાનના પ્રભાવે જાણેલો છે વિશ્વનો સાર જેનાવડે તે જ્ઞાનગુણમુક્ષિતસાર. અને આ રીતે પરમાર્થને જાણ્યા પછી તે જીવ ધ્યાન ધરે છે. કેવા પ્રકારનો થયેલો તે ? — અત્યંત નિશ્ચલ અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી રાગાદિયુક્ત પ્રવૃત્તિદ્વારા સન્મતિથી થતા કંપનથી રહિત એવી 15 બુદ્ધિ છે જેની તે સુનિશ્ચલમતિ. (અર્થાત્ અત્યાર સુધી રાગાદિથી યુક્ત પ્રવૃત્તિ થવાથી સન્મતિમાંથી કંપન થતું હતું, પરંતુ હવે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં તેવા કંપનથી રહિત સુનિશ્ચલ બુદ્ધિ થાય છે. આવી બુદ્ધિવાળો તે ધ્યાન ધરે. અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥ધ્યા.—૩૧॥

અવતરણિકા : જ્ઞાનભાવના કહી. હવે દર્શનભાવનાનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણોનું દર્શન કરાવવા કહે છે ⇨ 20

ગાથાર્થ :- શંકા વિગેરે દોષોથી રહિત, પ્રશમ-સ્થૈર્ય વિગેરે ગુણોના સમૂહથી યુક્ત જીવ દર્શનશુદ્ધિથી ધ્યાનને વિશે અસંમોહમનવાળો થાય છે.

ટીકાર્થ : 'શંકાદિદોષરહિત' — અહીં આદિશબ્દથી કાંક્ષા વિગેરે લેવા. કહ્યું છે — “શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદૃષ્ટિની (=અન્ય દર્શનવાળાઓની) પ્રશંસા(=સ્તુતિ) અને સંસ્તવ (=એઓની સાથે એક સ્થાને રહેવાદ્વારા પરસ્પર વાતચીત વિગેરેથી થતો પરિચય.) આ પાંચ 25 સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવના અતિચારો છે.”

શંકાદિનું સ્વરૂપ આગળ પ્રત્યાખ્યાન-અધ્યયનમાં અમે વિસ્તારથી જણાવીશું. શંકા વિગેરે જ સમ્યક્ત્વનામના પ્રથમગુણના અતિચાર હોવાથી દોષરૂપ છે. અહીં શંકા વિગેરે જ દોષ તે શંકાદિદોષ (એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો.) તે શંકાદિદોષોથી રહિત એટલે કે શંકાદિ કહેવાયેલા દોષોથી રહિત હોવાથી જ તે દોષોથી ત્યજાયેલો. 30

વળી શું ? 'પ્રશ્રમસ્થૈર્વાદિગુણોના સમૂહથી યુક્ત', તેમાં પ્રકર્ષથી જે શ્રમ=ખેદ તે પ્રશ્રમ. અને અહીં આ પ્રશ્રમ સ્વ-પર સિદ્ધાન્તોના તત્ત્વના બોધરૂપ જાણવો. સ્થૈર્ય એટલે જિનશાસનમાં

“^{૨૭} સપરસમયકોસલ્લં ધિરયા જિણસાસણે પમાવણયા ।

આયયણસેવ ભક્તી દંસણદીવા ગુણા પંચ ॥૧૧॥”

- પ્રશ્રમસ્થૈર્યાદય એવ ગુણાસ્તેષાં ગણઃ—સમૂહસ્તેનોપેતો યુક્તો યઃ સ તથાવિધઃ, અથવા પ્રશમાદિના સ્થૈર્યાદિના ચ ગુણગણેનોપેતઃ ૨, તત્ર પ્રશમાદિગુણગણઃ—પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકમ્પા-
5 સ્તિકયાભિવ્યક્તિલક્ષણઃ, સ્થૈર્યાદિસ્તુ દર્શિત એવ, ય ઇત્યમ્ભૂતઃ અસૌ ભવતિ ‘અસમ્મૂઢમનાઃ’ તત્ત્વાન્તરેઽભ્રાન્તચિત્ત ઇત્યર્થઃ, ‘દર્શનશુદ્ધયા’ ઉક્તલક્ષણયા હેતુભૂતયા, ક્વ ?—ધ્યાન ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨॥

ઉક્તા દર્શનભાવના, સામ્પ્રતં ચારિત્રભાવનાસ્વરૂપગુણદર્શનાયેદમાહ—

નવકર્મમાણાયાણં પોરાણવિણિજ્જરં સુભાયાણં ।

- 10 ચારિત્તભાવણા઼ દ્ઝાણમયત્તેણ ય સમેદ્ઙ ॥૩૩॥

વ્યાખ્યા—‘નવકર્મણામનાદાન’મિતિ નવાનિ—ઉપચીયમાનાનિ પ્રત્યગ્રાણિ ભળ્યન્તે, ક્રિયન્ત ઇતિ કર્માણિ—જ્ઞાનાવરણીયાદીનિ તેષામનાદાનં—અગ્રહણં ચારિત્રભાવનયા ‘સમેતિ’ ગચ્છતીતિ

- નિષ્કર્ષપતા. આદિશબ્દથી પ્રભાવના વિગેરે જાણવા. કહ્યું છે — “સ્વ-પર સિદ્ધાન્તમાં કૌશલ્ય, જિનશાસનમાં સ્થિરતા, પ્રભાવના, આયતનોની (=રક્ષક સ્થાનોની) સેવા અને (દેવ-ગુરુ વિગેરેની)
15 ભક્તિ આ સમ્યગ્દર્શનને દીપાવનારા પાંચ ગુણો છે.” પ્રશ્રમ, સ્થૈર્ય વિગેરે જ ગુણો. તે પ્રશ્રમસ્થૈયાદિગુણો તેઓનો સમૂહ, તેનાથી યુક્ત જે હોય તે પ્રશ્રમસ્થૈયાદિગુણગણોપેત કહેવાય છે.

- અથવા (અહીં પ્રશ્રમશબ્દને બદલે પ્રશમશબ્દ લઈને બીજો વિકલ્પ જણાવે છે.) પ્રશમાદિ અને સ્થૈયાદિ ગુણોના સમૂહવડે યુક્ત તે પ્રશ્રમસ્થૈયાદિગુણગણોપેત. તેમાં પ્રશમાદિગુણસમૂહ પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યના પ્રગટીકરણ સ્વરૂપ જાણવો. સ્થૈયાદિગુણસમૂહ
20 પૂર્વે બતાવી દીધો જ છે. (અર્થાત્ પ્રભાવના, આયતનસેવા વિગેરે.) જે જીવ આવા બે વિશેષણોથી (=શંકાદિદોષરહિત અને પ્રશમાદિગુણોથી) યુક્ત છે, તે જીવ (દર્શનની શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અને તે) દર્શનશુદ્ધિથી ધ્યાનમાં અસંમૂઢમનવાળો એટલે કે તત્ત્વાન્તરમાં અભ્રાન્તચિત્તવાળો એટલે કે જેનું ચિત્ત બીજા તત્ત્વમાં ભટકતું નથી તેવો થાય છે, (અર્થાત્ ધ્યાનમાં સ્થિરચિત્તવાળો બને છે.) ॥ધ્યા.—૩૨॥

- 25 અવતરણિકા : દર્શનભાવના કહી. હવે ચારિત્રભાવનાનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણો જણાવવા માટે આ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ચારિત્રભાવનાથી જીવ કોઈપણ જાતના કલેશ વિના નવા કર્મોને બાંધતો નથી, જૂના કર્મોની નિર્જરા કરે છે તથા પુણ્યના ઉપાર્જનને અને ધ્યાનને પામે છે.

- ટીકાર્થ : જે કર્મો બંધાતા હોય તે કર્મો નવા કહેવાય છે. જે કરાય તે કર્મ, અર્થાત્
30 જ્ઞાનાવરણાદિ. તેથી નવા એવા જ્ઞાનાવરણાદિકર્મોના અગ્રહણને ચારિત્રભાવનાવડે જીવ પામે છે

૨૭. સ્વપરસમયકૌશલં સ્થિરતા જિનશાસને પ્રભાવના । આયતનસેવા ભક્તિઃ દર્શનદીપકા ગુણાઃ પચ્છ ॥૧॥

યોગઃ, તથા 'પુરાણવિનિર્જરા' ચિરન્તનક્ષપણામિત્યર્થઃ, તથા 'શુભાદાન'મિતિ શુભં-પુણ્યં સાતસમ્યક્ત્વહાસ્યરતિપુરુષવેદશુભાયુર્નામગોત્રાત્મકં તસ્યાઽઽદાનં-ગ્રહણં કિં ?- 'ચારિત્રભાવનયા' હેતુભૂતયા, ધ્યાનં ચ ચશબ્દાન્નવકર્માનાદાનાદિ ચ 'અયત્નેન' અક્લેશેન 'સમેતિ' ગચ્છતિ પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । તત્ર ચારિત્રભાવનયેતિ કોઽર્થઃ ?- 'ચર ગતિભક્ષણયોઃ' इत्यस्य 'अर्तिलू-
 ધૂસૂખનસહચર ઇત્ર' (પા૦ ૩-૨-૧૮૪) ઇતીત્રપ્રત્યયાન્તસ્ય ચરિત્રમિતિ ભવતિ, ચરન્ત્ય-
 નિન્દિતમનેનેતિ ચરિત્રં-ક્ષયોપશમરૂપં તસ્ય ભાવશ્ચારિત્રમ્, એતદુક્તં ભવતિ-ઇહાન્યજન્મોપાત્તા-
 ષ્ટવિધકર્મસંજ્ઞયાપચયાય ચરણભાવશ્ચારિત્રમિતિ, સર્વસાવદ્યયોગવિનિવૃત્તિરૂપા ક્રિયા इत्यर्थः,
 તસ્ય ભાવના-અભ્યાસશ્ચારિત્રભાવનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩॥

ઉક્તા ચારિત્રભાવના, સામ્પ્રતં વૈરાગ્યભાવનાસ્વરૂપગુણદર્શનાર્થમાહ-

સુવિદિયજગસ્સભાવો નિસ્સંગો નિબ્ભઓ નિરાસો ય ।

વૈરગ્ગભાવિયમણો જ્ઞાણમિ સુનિચ્ચલો હોઈ ॥૩૪॥

વ્યાખ્યા-સુષ્ટુ-અતીવ વિદિતઃ-જ્ઞાતો જગતઃ-ચરાચરસ્ય, યથોક્તં-'જગન્તિ જઙ્ગમાન્યાહુર્જગદ્
 જ્ઞેયં ચરાચરમ્' સ્વો ભાવઃ સ્વભાવઃ-

એ પ્રમાણે અન્યથ જોડવો. (અર્થાત્ ચારિત્રભાવનાવડે જીવ નવા કર્મો બાંધતો નથી.) તથા
 જૂના કર્મોની નિર્જરા કરે છે. તથા શાતાવેદનીય, સમ્યક્ત્વ, હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, શુભ-
 આયુષ્ય અને નામ-ગોત્રાત્મક શુભકર્મોનું ગ્રહણ. તે ગ્રહણ શું - ? ચારિત્રભાવનાવડે તે
 શુભકર્મોનું ગ્રહણ અને ધ્યાન, તથા 'ચ' શબ્દથી નવા કર્મોનું અનાદાન વિગેરે (ફલ) કોઈપણ
 જાતના કલેશ=દુઃખ વિના પામે છે. (ભાવાર્થ ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.)

અહીં 'ચારિત્રની ભાવનાવડે' એટલે શું ? તે કહે છે - 'ચર્' ધાતુ ગમન અને ભક્ષણ
 અર્થમાં વપરાય છે. આ 'ચર્' ધાતુને 'અર્તિ, લૂ, ધૂ, સૂ, ખન, સહ અને ચર્ ધાતુઓને ઇત્ર પ્રત્યય
 લાગે છે' એ નિયમથી ઇત્ર પ્રત્યય લાગે. અને ઇત્ર પ્રત્યયાન્ત એવા ચર્ ધાતુથી ચારિત્ર શબ્દ
 બને છે. જેનાવડે અનિદિત એવા આચારોનું આચરણ કરાય છે તે ચરિત્ર અર્થાત્ ચારિત્રમોહનીયનો
 ક્ષયોપશમ. તેનો જે ભાવ=તેનાથી જે પ્રાપ્ત થાય તે ચારિત્ર.

આશય એ છે કે - આ અને અન્ય જન્મોમાં ભેગા કરેલા અષ્ટ કર્મોના ઢગલાને દૂર
 કરવા માટેના આચરણનો ભાવ એ ચારિત્ર છે, અર્થાત્ સર્વસાવદ્યયોગથી વિનિવૃત્તિરૂપ ક્રિયા.
 તેની ભાવના=અભ્યાસ, તે ચારિત્રભાવના ॥ધ્યા.—૩૩॥

અવતરણિકા : ચારિત્રભાવના કહી. હવે વૈરાગ્યભાવનાનું સ્વરૂપ અને તેના ગુણો દેખાડવા
 માટે આ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સારી રીતે જગતના સ્વભાવોને જાણનારો, સંગ, ભય, આશંસા વિનાનો અને
 વૈરાગ્યથી ભાવિતમનવાળો જીવ ધ્યાનમાં સુનિશ્ચલ થાય છે.

ટીકાર્થ : સારી રીતે જાણેલો છે ચરાચર એવા જગતનો સ્વભાવ જેનાવડે, અહીં જગત
 એ ચરાચરરૂપ છે. કારણ કે કહ્યું છે - "જેમાં પદાર્થો પ્રતિસમયે નવા નવા પર્યાયોને પામતા

“જન્મમરણાય નિયતં બન્ધુર્દુઃસ્વાય ધનમનિર્વૃતયે ।

તન્નાસ્તિ યન્ન વિપદે તથાપિ લોકો નિરાલોકઃ ॥૧૧॥”

ઇત્યાદિલક્ષણો યેન સ તથાવિધઃ, કદાચિદેવમ્ભૂતોઽપિ કર્મપરિણતિવશાત્સસજ્ઞો ભવત્યત આહ—‘નિઃસઙ્ગઃ’ વિષયજસ્રેહસઙ્ગરહિતઃ, એવમ્ભૂતોઽપિ ચ કદાચિત્સમયો ભવત્યત આહ—
5 ‘નિર્ભયઃ’ ઇહલોકાદિસમયવિપ્રમુક્તઃ, કદાચિદેવમ્ભૂતોઽપિ વિશિષ્ટપરિણત્યભાવાત્પરલોકમધિકૃત્ય સાશંસો ભવત્યત આહ—‘નિરાશંસશ્ચ’ ઇહપરલોકાશંસાવિપ્રમુક્તઃ, ચશબ્દાત્થાવિધક્રોધાદિરહિતેશ્ચ, ય એવંવિધો વૈરાગ્યભાવિતમના ભવતિ સ ચત્ત્વજ્ઞાનાદ્યુપદ્રવરહિતત્વાદ્ ધ્યાને સુનિશ્ચલો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪॥

ઉક્તા વૈરાગ્યભાવના । મૂલદ્વારગાથાદ્વયે ધ્યાનસ્ય ભાવના ઇતિ વ્યાખ્યાતમ્, અધુના

10 દેશદ્વારવ્યાચિહ્વાસયાઽઽહ—

નિચ્ચ ચિય જુવડપસુનપુંસગકુસીલવજ્જિયં જડ્ડણો ।

ઠાણં વિયણં ભણિયં વિસેસઓ ડ્રાણકાલંમિ ॥૩૫॥

વ્યાખ્યા—‘નિત્યમેવ’ સર્વકાલમેવ, ન કેવલં ધ્યાનકાલ ઇતિ, કિં ?—‘યુવતિપશુનપુંસક-

15 હોવાથી જંગમ છે તેને જગત કહેવાય છે. તે જગત ચર=અસ્થિર (ધન, શરીર વિગેરે) અને અચર=સ્થિર (પૃથ્વી, પર્વત વિગેરે) રૂપ જાણવું.”

પોતાનો જે ભાવ તે સ્વભાવ. (જગતનો સ્વભાવ આ પ્રમાણે છે —) “જન્મ એ મરણને નિયત છે, સગાબાલાઓ દુઃખ માટે નીવડે છે, ધન અશાંતિ માટે છે. જગતમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે દુઃખમાટે ન થાય. (જગતનો આવો વિચિત્ર સ્વભાવ છે) છતાં આ લોક વિપત્તિઓને જોતો નથી. ॥૧૧॥” વિગેરે. આવા પ્રકારનો જગતનો સ્વભાવ જેનાવડે જાણેલો છે, તે પણ
20 ક્યારેક કર્મોદ્દયના વશથી સંગવાળો થાય છે તેથી કહે છે — નિઃસંગ એવો જીવ અર્થાત્ જગતના સ્વભાવને જાણવા સાથે પાંચ વિષયોમાં ઉત્પન્ન થયેલ સ્નેહરૂપ સંગથી રહિત એવો જીવ.

આવા પ્રકારનો જીવ પણ ક્યારેક ભયયુક્ત હોય છે. તેથી કહે છે — ઈહલોકાદિ સાતભયોથી મૂકાયેલો જીવ. આવો જીવ પણ ક્યારેક વિશિષ્ટપરિણતિના અભાવમાં પરલોકસંબંધી આશંસાવાળો હોય. તેથી કહે છે — આલોક અને પરલોકની આશંસા વિનાનો, ‘ચ’ શબ્દથી
25 તેવા પ્રકારના ક્રોધાદિથી રહિત. આવા પ્રકારનો જે જીવ વૈરાગ્યથી ભાવિતમનવાળો થાય છે, તે જીવ અજ્ઞાનાદિઉપદ્રવોથી રહિત હોવાથી ધ્યાનમાં સુનિશ્ચલ થાય છે. ॥ધ્યા.—૩૪॥

અવતરણિકા : વૈરાગ્યભાવના કહી. ધ્યાન માટેની મૂલ બે દ્વારગાથામાં રહેલ ‘ભાવના’ શબ્દનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયું. હવે દેશનામના દ્વારને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે ॥

ગાથાર્થ :- સર્વકાલ માટે સાધુને સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક અને કુશીલથી રહિત, નિર્જન સ્થાન
30 કહ્યું છે. ધ્યાનકાલમાં વિશેષથી આવું સ્થાન હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ : માત્ર ધ્યાનસમયે જ નહીં પરંતુ સર્વકાલ માટે, શું — ? યુવતી, પશુ, નપુંસક

કુશીલપરિવર્જિતં યતેઃ સ્થાનં વિજનં ભણિતમિતિ, તત્ર યુવતિશબ્દેન મનુષ્યસ્ત્રી દેવી ચ પરિગૃહ્યતે, પશુશબ્દેન તુ તિર્યક્સ્ત્રીતિ નપુંસક—પ્રતીતં કુત્સિતં—નિન્દિતં શીલં—વૃત્તં યેષાં તે કુશીલાઃ, તે ચ તથાવિધા દ્યૂતકારાદયઃ, ઉક્તં ચ—

“જૂઝયરસોલમેઠા વઙ્ગા ઉબ્ધાયગાદિણો જે ચ ।

एए होंति कुसीला वज्जेयव्वा पयत्तेणं ॥૧॥”

5

યુવતિશ્ચ પશુશ્ચેત્યાદિ દ્વન્દ્વઃ, યુવત્યાદિભિઃ પરિ-સમન્તાત્ વર્જિતં-રહિતમિતિ વિગ્રહઃ યતેઃ—તપસ્વિનઃ સાધોઃ, ‘એકગ્રહણે તજ્જતીયગ્રહણમિતિ સાધ્વ્યાશ્ચ યોગ્યં યતિનપુંસકસ્ય ચ, કિં ?—સ્થાનમ્-અવકાશલક્ષણં, તદેવ વિશેષ્યતે—યુવત્યાદિવ્યતિરિક્તશેષજનાપેક્ષયા વિગતજનં વિજનં ભણિતમ્—ઉક્તં તીર્થકરૈર્ગણધરૈશ્ચેદમેવમ્ભૂતં નિત્યમેવ, અન્યત્ર પ્રવચનોક્તદોષસમ્ભવાત્, વિશેષતો ધ્યાનકાલ ઇત્યપરિણતયોગાદિનાઽન્યત્ર ધ્યાનસ્યાઽઽરાધયિતુમશ્ક્યત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ 10 11૩૫॥

इत्थं तावदपरिणतयोगादीनां स्थानमुक्तम्, अधुना परिणतयोगादीनधिकृत्य विशेषमाह—

અને કુશીલથી રહિત એવું નિર્જન સ્થાન સાધુઓને કહ્યું છે. (અર્થાત્ સાધુઓએ હંમેશા આવાઓથી રહિત એવા સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ.) અહીં યુવતીશબ્દથી મનુષ્યસ્ત્રી અને દેવીનું ગ્રહણ કરવું. પશુશબ્દથી તિર્યચસ્ત્રીનું ગ્રહણ કરવું. નપુંસક પ્રસિદ્ધ જ છે. નિદિત આચારો છે જેના તે કુશીલ અને તે કુશીલો તરીકે જુગારી-વિગેરે લેવા. કહ્યું છે — “જે જુગારી, દારૂના વેપારી, મહાવત, બદમાશ, પરસ્ત્રીલંપટ વિગેરે છે, તે લોકો કુશીલ છે તેઓનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો જોઈએ. 15 11૧॥”

યુવતી... વિગેરેનો દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. આ યુવતી વિગેરેથી સર્વ રીતે રહિત (એવું સ્થાન) એ પ્રમાણે સમાસનો વિગ્રહ કરવો. યતિને એટલે તપસ્વી એવા સાધુને, અહીં એકના ગ્રહણમાં તજ્જતીયનું ગ્રહણ થઈ જતું હોવાથી સાધ્વીને અને નપુંસક એવા સાધુને યોગ્ય, યોગ્ય એવું શું ? સ્થાન એટલે કે જગ્યા. (અન્વય આ પ્રમાણે જાણવો — સાધુ, સાધ્વીજીઓ અને નપુંસક એવા સાધુ માટે રહેવાનું સ્થાન યુવતીઓ વિગેરેથી સર્વ રીતે રહિત જોઈએ.) 20

વળી, આ સ્થાન કેવું હોવું જોઈએ ? તે જ કહે છે — યુવતી વિગેરેથી અન્ય એવા શેષલોકની અપેક્ષાએ લોક વિનાનું એટલે કે નિર્જન સ્થાન તીર્થકરો અને ગણધરોવડે કહેવાયેલું છે. (ટૂંકમાં અવરજવર વિનાનું સ્થાન જોઈએ.) આવા પ્રકારનું સ્થાન હંમેશ માટે હોવું જોઈએ, નહીં તો આગમમાં કહેલા દોષો સંભવે. (આ હંમેશ માટેની વાત કરી.) ધ્યાનસમયે તો વિશેષથી આવું સ્થાન જોઈએ, કારણ કે જેને યોગ=જ્ઞાનાદિભાવનારૂપ વ્યાપાર વિગેરે આત્મસાત્ નથી થયા તેવો સાધુ જનયુક્ત સ્થાનમાં ધ્યાનને આરાધવા સમર્થ બની શકતો નથી. 25 ॥ધ્યા.—૩૫॥

अवतरशिक्षा : आ प्रमाणे अपरिणतयोगादिवान्णा साधुओंनुं स्थान कहुं. હવે જેને યોગ 30

૨૮. દ્યૂતકારાઃ કલારા મેઘઠાશ્ચઙ્ગા ઉદ્ભ્રામકા ઇત્યાદયો યે ચ । એતે ભવન્તિ કુશીલા વર્જયિતવ્યાઃ પ્રયત્નેન ॥૧॥

થિરકયજોગાણં પુણ મુળીણ ઝાણે સુનિચ્ચલમણાણં ।

ગામંમિ જણાઢુણે સુણે રણે વ ણ વિસેસો ॥૩૬॥

- વ્યાખ્યા—તત્ર સ્થિરાઃ—સંહનનધૃતિભ્યાં બલવન્ત ઉચ્ચન્તે, કૃતા—નિર્વર્તિતા અભ્યસ્તા ઇતિ-
યાવત્, કે ?—યુજ્યન્ત ઇતિ યોગાઃ—જ્ઞાનાદિભાવનાવ્યાપારાઃ સત્ત્વસૂત્રતપઃપ્રભૃતયો વા યૈસ્તે
5 કૃતયોગાઃ, સ્થિરાશ્ચ તે કૃતયોગાશ્ચેતિ વિગ્રહસ્તેષામ્, અત્ર ચ સ્થિરકૃતયોગયોશ્ચતુર્ભક્તી ભવતિ,
તદ્યથા—‘થિરે ણામેગે ણો કયજોગે’ ઇત્યાદિ, સ્થિરા વા—પૌનઃપુન્યકરણેન પરિચિતાઃ કૃતા
યોગા યૈસ્તે તથાવિધાસ્તેષાં, પુનઃશબ્દો વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ?—તૃતીયભક્તવતાં ન
શેષાણાં, સ્વભ્યસ્તયોગાનાં વા મુનીનામિતિ, મન્યન્તે જીવાદીન્ પદાર્થાનિતિ મુનયો—વિપશ્ચિત્સાધવ-
સ્તેષાં ચ, તથા ધ્યાને—અધિકૃત એવ ધર્મધ્યાને સુષુ—અતિશયેન નિશ્ચલં નિષ્પ્રકમ્પં મનો યેષાં
10 તે તથાવિધાસ્તેષામ્, એવંવિધાનાં સ્થાનં પ્રતિ ગ્રામે જનાકીર્ણે શૂન્યેડરણ્યે વા ન વિશેષ ઇતિ,
તત્ર ગ્રસતિ બુદ્ધ્યાદીન્ ગુણાન્ ગમ્યો વા કરાદીનામિતિ ગ્રામઃ—સન્નિવેશવિશેષઃ, ઇહ એકગ્રહણે

વિગેરે આત્મસાત્ કર્યો છે તેવા સાધુઓને આશ્રયીને વિશેષવાત કરે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સ્થિર તથા કૃતયોગી (અને માટે જ) ધ્યાનમાં સુનિશ્ચલમનવાળા એવા મુનિઓને
લોકોથી વ્યાપ્ત એવા ગામમાં કે શૂન્ય એવા જંગલમાં કોઈ ફરક પડતો નથી.

- 15 ટીકાર્થ : તેમાં સંઘયજ અને ધૃતિથી જે બલવાન છે તે સ્થિર કહેવાય છે. કરાયેલા છે
એટલે કે વારંવાર અભ્યસ્ત છે. શું અભ્યસ્ત છે ? — આત્માનું મૌક્ષ સાથે જે જોડાણ કરી આપે
છે તે યોગો એટલે કે જ્ઞાનાદિભાવનારૂપ વ્યાપારો. આ યોગો અભ્યસ્ત કરાયેલા છે. અથવા
સત્ત્વ, સૂત્ર, તપ વિગેરે અભ્યસ્ત કરાયેલા છે જેનાવડે તે કૃતયોગ કહેવાય છે. સ્થિર અને
કૃતયોગી એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ જાણવો.
- 20 અહીં સ્થિર અને કૃતયોગીમાં ચતુર્ભંગી જાણવી. તે આ પ્રમાણે — (૧) કેટલાક સ્થિર
હોય છે, પરંતુ કૃતયોગી હોતા નથી. (૨) કેટલાક સ્થિર નથી હોતા, કૃતયોગી હોય. (૩)
કેટલાક બંને હોય, અને (૪) કેટલાક બંનેથી શૂન્ય હોય. અથવા સ્થિર એટલે વારંવાર પરિચિત,
તેથી સ્થિર કરાયેલા છે યોગો જેમનાવડે તે સ્થિરકૃતયોગ કહેવાય છે, તેઓને, પુનઃ શબ્દ
વિશેષણ અર્થમાં=વિશેષ અર્થને જણાવનાર છે. કઈ વિશેષ વાતને જણાવે છે ? — ત્રીજા
25 ભાંગાવર્તી એટલે કે સ્થિર અને કૃતયોગી એવા મુનિઓને અથવા સારી રીતે અભ્યસ્ત કરાયેલા
છે જ્ઞાનાદિયોગો જેમનાવડે એવા મુનિઓને (ગામ કે જંગલ હોય કોઈ ફરક પડતો નથી એમ
અન્યથ જોડવો.)

- (યથાવસ્થિત રીતે) જીવાદિ પદાર્થોને જે જાણે છે તે મુનિ, અર્થાત્ વિદ્વાન સાધુઓ,
તેઓને તથા ધ્યાનને વિશે અર્થાત્ અધિકૃત એવા ધર્મધ્યાનને વિશે અત્યંત નિશ્ચલ છે મન
30 જેઓનું એવા તે મુનિઓને સ્થાન માટે લોકોથી ભરચક ગામ હોય કે શૂન્ય એવું જંગલ હોય,
બેમાં કોઈ ફરક નથી. (અર્થાત્ ગમે તે સ્થાન હોય આવા મુનિઓ તે સ્થાનમાં ધ્યાન આરાધવા
સમર્થ હોય છે.) તેમાં જે બુદ્ધિ વિગેરે ગુણોને ખાઈ જાય છે તે અથવા જ્યાં કરાદિ (=ટેક્ષ

તજ્જાતીયગ્રંથાન્નગરખેટકર્બટાદિપરિગ્રહ ઇતિ, જનાકીર્ણે—જનાકુલે ગ્રામ એવોદ્યાનાદૌ વા, તથા શૂન્યે તસ્મિન્નેવારણ્યે વા કાન્તારે વેતિ, વા વિભાષાયાં, ન વિશેષો—ન ભેદઃ, સર્વત્ર તુલ્યભાવત્વાત્પરિણતત્વાત્તેષામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬॥

યતશ્ચૈવં—

તો જત્થ સમાહાણં હોજ્જ મળોવયણકાયજોગાણં ।

5

ભૂઓવરોહરહિઓ સો દેસો ઝાયમાણસ્સ ॥૩૭॥

વ્યાખ્યા—યત એવં યદુક્તં ‘તતઃ’ તસ્માત્કારણાદ્ ‘યત્ર’ ગ્રામાદૌ સ્થાને ‘સમાધાનં’ સ્વાસ્થ્યં ‘ભવતિ’ જાયતે, કેષામિત્યત આહ—‘મનોવાક્કાયયોગાનાં’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થનામિતિ, આહ—મનોયોગસમાધાનમસ્તુ, વાક્કાયયોગસમાધાનં તત્ર ક્વોપયુજ્યતે ?, ન હિ તન્મયં ધ્યાનં ભવતિ, અત્રોચ્યતે, તત્સમાધાનં તાવન્મનોયોગોપકારકં, ધ્યાનમપિ ચ તદાત્મકં ભવત્યેવ, 10
યથોક્તમ્—

વિગેરે) લેવાતા હોય તે ગામ અર્થાત્ સન્નિવેશવિશેષ.

અહીં એકના ગ્રહણથી તેના જેવા બીજાઓનું ગ્રહણ થઈ જતું હોવાથી નગર, ખેટ, કર્બટ વિગેરે જાણી લેવા. જનથી આકુલ એવા ગામમાં જ અથવા ઉદ્યાન વિગેરેમાં. તથા શૂન્ય એવા તે જ ઉદ્યાન વિગેરેમાં અથવા જંગલમાં. ‘વા’ શબ્દ વિભાષા=વિકલ્પ અર્થમાં છે. આવા ગામ 15
અથવા જંગલમાં (આવા મુનિઓને) કોઈ ભેદ નથી, કારણ કે યોગો પરિણત થયા હોવાથી સર્વત્ર તુલ્ય ભાવવાળા હોય છે. (સંપૂર્ણ ટીકાનો અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥ધ્યા.—૩૬॥ જે કારણથી આ પ્રમાણે છે (એટલે કે અનભ્યસ્તયોગવાળા મુનિઓને નિર્જન સ્થાન અને અભ્યસ્તયોગવાળા મુનિઓને ગમે તે સ્થાન ચાલે.)

ગાથાર્થ :- તે કારણથી જ્યાં મન, વચન અને કાયયોગનું સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થતું હોય તેવો 20
અને જીવોના ઉપઘાત વિનાનો દેશ ધ્યાન ધરનાર માટે ઉચિત જાણવો.

ટીકાર્થ : જે કારણથી આ પ્રમાણે જે કહ્યું છે તે કારણથી જ્યાં ગામ વિગેરે સ્થાનમાં સ્વાસ્થ્ય ઉત્પન્ન થતું હોય, કોનું સ્વાસ્થ્ય ? તે કહે છે — પૂર્વે જેનો શબ્દાર્થ કહ્યો છે તેવા મન-વચન અને કાયયોગનું સ્વાસ્થ્ય.

શંકા : અહીં (ધ્યાનની વાત ચાલે છે જેમાં મનનો ઉપયોગ કરવાનો છે, તેથી) મનના 25
સ્વાસ્થ્યની તમે વાત કરો એ બરાબર છે. વચન-કાયયોગનું સમાધાન ધ્યાન માટે ક્યાં ઉપયોગી છે ? કારણ કે વચન-કાયમય ધ્યાન તો છે નહીં (અર્થાત્ વચન-કાયની તો ધ્યાન માટે કોઈ જરૂર જ નથી.)

સમાધાન : વચન અને કાયનું સ્વાસ્થ્ય એ મનોયોગ માટે ઉપકારક હોવાથી વચન-કાયનું સ્વાસ્થ્ય પણ જરૂરી છે. અને ધ્યાન પણ વચન-કાયાત્મક છે જ, કારણ કે કહ્યું છે — 30

“^{૨૯}एवंविहा गिरा मे वत्तव्वा एरिसी न वत्तव्वा ।

इय वेयालियवक्कस्स भासओ वाइगं झाणं ॥१॥”

તથા—

“^{૩૦}सुसमाहियकरपायस्स अकज्जे कारणंमि जयणाए ।

5 किरियांकरणं जं तं काइयझाणं भवे जइणो ॥२॥”

ન ચાત્ર સમાધાનમાત્રકારિત્વમેવ ગૃહ્યતે, કિન્તુ ભૂતોપરોધરહિતઃ, તત્ર ભૂતાનિ-
પૃથિવ્યાદીનિ, ઉપરોધઃ—તત્સજ્જ્ઞતાદિલક્ષણઃ તેન રહિતઃ—પરિત્યક્તો યઃ ‘એકગ્રહણે તજ્જાતીય-
ગ્રહણાદ્’ અનૂતાદત્તાદાનમૈથુનપરિગ્રહાદ્યુપરોધરહિતશ્ચ સ દેશો ‘ધ્યાયતઃ’ ચિન્તયતઃ, યત્તિ
શેષઃ, અયં ગાથાર્થઃ ॥૩૭॥

10 ગતં દેશદ્વારમ્, અધુના કાલદ્વારમભિધિત્સુરાહ—

કાલોઽવિ સોચ્ચિય જહિં જોગસમાહાણમુત્તમં લહઈ ।

ન ડ દિવસનિસાવેલાઈનિયમણં ઝાઈણો ભણિયં ॥૩૮॥

“આવા પ્રકારની વાણી મારે બોલવી, પણ આવા પ્રકારની બોલવી નહીં. આ પ્રમાણે વિચારીને
વાક્ય બોલનારનું વાચિકધ્યાન જાણવું. ॥૧॥” તથા હાથ-પગને સારી રીતે વ્યવસ્થિત રાખીને
15 તેને અકાર્યમાં ન જોડનારનું કારણ આવી પડતા જયણાપૂર્વક જે ક્રિયાનું કરણ તે કાચિકધ્યાન
જાણવું.”

વળી, માત્ર સ્વાસ્થ્યદાયી એવો દેશ જ અહીં ગ્રહણ કરવાનો નથી, પરંતુ સ્વાસ્થ્યદાયી
સાથે ભૂતોના ઉપરોધ વિનાનો પણ જોઈએ. અહીં ભૂત એટલે પૃથ્વી વિગેરે જીવો. ઉપરોધ
એટલે તે જીવોના સંબંધન વિગેરે. તેનાથી રહિત એવો દેશ. અહીં એકના ગ્રહણથી (=હિંસાનું
20 ગ્રહણ કરવાથી) તજજાતીયનું ગ્રહણ થતું હોવાથી મૃષા, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ વિગેરેના
ઉપરોધથી રહિત એવો દેશ ધ્યાન ધરનાર મુનિ માટે ઉચિત જાણવો. (અહીં મૃષાનો ઉપરોધ
એટલે ધ્યાન માટે ગુરુને જે પ્રદેશનું કથન કર્યું છે તેના કરતા અન્ય પ્રદેશમાં બેસીને ધ્યાન ધરે
તો તે દેશ અસત્યના સંબંધવાળો કહેવાય. એ જ રીતે સ્વામીની અનુજ્ઞા મેળવ્યા વિનાનો દેશ
અદત્તાદાનના સંબંધવાળો જાણવો. જ્યાં મૈથુનસંબંધી શબ્દો કે રૂપાદિના દર્શન થતાં હોય તે
25 મૈથુનના સંબંધવાળો દેશ જાણવો. તથા જો તે દેશમાં મૃચ્છા થાય તો પરિગ્રહના સંબંધવાળો તે
દેશ ઉપચારથી જાણવો. અથવા જે દેશમાં અસત્ય વિગેરે પાપો અન્ય વ્યક્તિ કરતી હોય તેવા
દેશથી રહિત એવો દેશ ધ્યાન ધરનાર મુનિ માટે ઉચિત જાણવો.) ॥ધ્યા.— ૩૭॥

અવતરણિકા : દેશદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે કાલદ્વાર કહેવાની ઈચ્છવાળા કહે છે ⇨

30 ગાથાર્થ :- કાલ પણ તે જ જાણવો કે જે કાલમાં મનાદિયોગોનું ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થતું
હોય. ધ્યાન માટે કોઈ ચોક્કસ દિવસ, રાત્રિવેલા વિગેરેનો નિયમ ધ્યાનીને કહ્યો નથી.

૨૯. एवंविधा: गीर्मया वक्तव्येदृशी न वक्तव्या । इति विचारितवाक्यस्य भाषमाणस्य वाचिकं ध्यानम्
॥१॥ ૩૦. सुसमाहितकरपादस्याकार्ये कारणे यतनया । क्रियाकरणं यत्तत्कायिकं भवेत् यतः ध्यानं ॥२॥

વ્યાખ્યા—કલનં કાલઃ કલાસમૂહો વા કાલઃ, સ ચાર્દ્વતૃતીયેષુ દ્વીપસમુદ્રેષુ ચન્દ્રસૂર્યગતિ-
ક્રિયોપલક્ષિતો દિવસાદિરવસેયઃ, અપિશબ્દો દેશાનિયમેન તુલ્યત્વસમ્ભાવનાર્થઃ, તથા ગ્રાહ-
કાલોઽપિ સ એવ, ધ્યાનોચિત્ત ઇતિ ગમ્યતે, ‘યત્ર’ કાલે ‘યોગસમાધાનં’ મનોયોગાદિસ્વાસ્થ્યમ્
‘ઉત્તમં’ પ્રધાનં ‘લભતે’ પ્રાપ્નોતિ, ‘ન તુ’ ન પુનર્નૈવ વા, તુશબ્દસ્ય પુનઃશબ્દાર્થત્વાદેવકારાર્થ-
ત્વાદ્વા, કિં ?—દિવસનિશાવેલાદિનિયમનં ધ્યાયિનો ભણિતમિતિ, દિવસનિશે પ્રતીતે, વેલા 5
સામાન્યતઃ એવ તદેકદેશો મુહૂર્તાદિઃ, આદિશબ્દાત્ પૂર્વાહ્ણપરાહ્ણાદિ વા, એતન્નિયમનં
દિવૈવેત્યાદિલક્ષણં, ધ્યાયિનઃ સત્ત્વસ્ય ભણિતમ્—ઉક્તં તીર્થકરગણધરૈર્નૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮॥

ગતં કાલદ્વારં, સામ્પ્રતમાસનવિશેષદ્વારં વ્યાચિંચ્યાસયાઽઽહ—

જચ્ચિય દેહાવસ્થા જિયા ણ ઝાણોવરોહિણી હોઝ ।

ઝાઝ્જા તદવસ્થો ઠિઓ નિસણ્ણો નિવણ્ણો વા ॥૩૯॥

10

વ્યાખ્યા—ઇહૈવ યા કાચિદ્ ‘દેહાવસ્થા’ શરીરાવસ્થા નિષણ્ણાદિરૂપા, કિં ?—‘જિતા’
ઇત્યભ્યસ્તા ઉચિતા વા, તથાઽનુશ્રીયમાના ‘ન ધ્યાનોપરોધિની ભવતિ’ નાધિકૃતધર્મધ્યાનપીડાકરી

ટીકાર્થ : જાણવું તે કાલ અથવા કલાઓનો સમૂહ તે કાલ. અહીં અઢીદ્વીપમાં ચન્દ્ર, સૂર્યની
ગતિરૂપ ક્રિયાથી જણાતો દિવસ વિગેરે કાલ તરીકે જાણવો. ‘અપિ’ શબ્દ દેશના અનિયમ સાથે
કાલની તુલ્યતા જણાવનાર છે. (અર્થાત્ જેમ દેશનો કોઈ નિયમ નથી, તેમ કાલનો પણ કોઈ 15
નિયમ નથી.) આ જ વાતને કહે છે કે — કાલ પણ તે જ ધ્યાન માટે ઉચિત છે, જે કાલમાં
મનોયોગાદિનું ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય ધ્યાતા પ્રાપ્ત કરે છે. ‘ન તુ’ અહીં તુ શબ્દ પુનઃ શબ્દના અર્થવાળો
અથવા ‘જકાર’ અર્થવાળો હોવાથી ‘ન પુનઃ’ અથવા ‘નૈવ’ એ પ્રમાણે અર્થ જાણવો. તેથી
(મનોયોગાદિનું જે કાલમાં ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તે જ કાલ ઉચિત છે, પરંતુ આ સિવાય)
કોઈ ચોક્કસ દિવસ, રાત્રિ કે વેળાનો નિયમ ધ્યાની માટે તીર્થકરાદિઓવડે કલ્પો નથી. અહીં 20
દિવસ અને રાત્રિનો અર્થ પ્રસિદ્ધ જ છે. વેળા એટલે સામાન્યથી જ દિવસ કે રાત્રીનો એક દેશ
એવો મુહૂર્ત વિગેરે. આદિશબ્દથી દિવસનો પૂર્વ ભાગ કે પાછલો ભાગ જાણવો. આ બધાનો
નિયમ એટલે દિવસે જ ધ્યાન કરવું અથવા રાત્રીએ જ ધ્યાન કરવું વિગેરે. આવા પ્રકારનો
નિયમ ધ્યાતા માટે તીર્થકર-ગણધરોવડે કહેવાયો નથી. ॥ધ્યા.-૩૯॥

અવતરણિકા : કાલદ્વાર કહ્યું. હવે આસનવિશેષ નામના દ્વારને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે 25
છે ⇨

ગાથાર્થ :- જે દેહની અવસ્થા ઉપર જીત મેળવેલી છે તથા જે દેહાવસ્થા ધ્યાનને બાધા
કરનારી નથી. તે અવસ્થામાં એટલે કે ઊભેલો, બેઠેલો કે આડો પડેલો મુનિ ધ્યાન ધરે.

ટીકાર્થ : અહીં જ જે કોઈ બેસવા વિગેરેરૂપ દેહની અવસ્થા વારંવાર અભ્યસ્ત કરાયેલી
હોય અથવા ધ્યાન માટે ઉચિત હોય, તથા કરાતી એવી તે અવસ્થા અધિકૃત એવા ધર્મધ્યાનને 30
પીડા કરનારી ન હોય તો તે અવસ્થાવાળો મુનિ ધ્યાન કરે. (ટૂંકમાં શરીર જે અવસ્થામાં લાંબો

ભવતીત્યર્થઃ, 'ધ્યાયેત્ તદવસ્થ' इति सैवावस्था यस्य स तदवस्थः, तामेव विशेषतः प्राह-
'स्थितः' कायोत्सर्गेणेषत्रतादिना, 'निषण्णः' उपविष्टो वीरासनदिना, 'निर्विण्णः' सन्निविष्टो
दण्डायतादिना 'वा' विभाषायामिति गाथार्थः ॥३९॥

આહ—કિં પુનરયં દેશકાલાસનાનામનિયમ इति ?, અત્રોચ્યતે—

5

सव्वासु वड्डमाणा मुणओ जं देसकालचेड्ढासु ।

वरकेवलाइलाभं पत्ता बहुसो समियपावा ॥४०॥

व्याख्या—'सर्वासु' इत्यशेषासु, देशकालचेष्टासु इति योगः, चेष्टा—देहावस्था, किं ?—
'वर्तमानाः' अवस्थिताः, के ?—'मुनयः' प्राग्निरूपितशब्दार्थाः 'यद्' यस्मात्कारणात्, किं ?—
वरः—प्रधानश्चासौ केवलादिलाभश्च २ तं प्राप्ता इति, आदिशब्दात्मनःपर्यायज्ञानादिपरिग्रहः, किं
10 सकृदेव प्राप्ताः ? न, केवलवर्जं 'बहुशः' अनेकशः, किंविशिष्टः?—'शान्तपापाः' तत्र पातयति
नरकादिष्विति पापं शान्तम्—उपशमं नीतं पापं यैस्ते तथाविधा इति गाथार्थः ॥४०॥

तो देसकालचेड्डानियमो ज्ञाणस्स नत्थि समयंमि ।

जोगाण समाहाणं जह होइ तहा पयइयव्वं ॥४१॥

સમય સુધી રહેવા દેવાયેલું હોય અને એ અવસ્થામાં રહ્યા બાદ ધ્યાનને શરીર તરફથી કોઈ
15 વિઘ્ન આવતું ન હોય તે અવસ્થામાં મુનિ ધ્યાન ધરે.) તે જ.અવસ્થા છે જેની તે તદવસ્થ મુનિ.
તે અવસ્થાન જ વિશેષથી કહે છે (અર્થાત્ તે અવસ્થા કેવા પ્રકારની હોય ? તે કહે છે) —
કાયાના ત્યાગવડે કંઈક નમેલો ઊભો રહે (અર્થાત્ કાયોત્સર્ગમુદ્રામાં કંઈક નમેલો ઊભો રહીને
ધ્યાન ધરે.) અથવા વીરાસન વિગેરે મુદ્રામાં બેઠેલો ધ્યાન ધરે અથવા લાંબો સૂતેલો ધ્યાન ધરે.
'વા' શબ્દ વિકલ્પ-અર્થમાં જાણવો. ॥ધ્યા.—૩૯॥

20

अवतरशिक्षा :- शंका : देश, काल, आसनोनो अनियम शा माटे ? ते कहे छे ८

गाथार्थ :- कारण के, सर्व देश, काल અને આસનોમાં વર્તતા 'શાન્તપાપવાળા મુનિઓ
ઉત્કૃષ્ટ અને કેવલાદિના લાભને અનેકવાર પામ્યા છે. (તે કારણથી દેશ, કાલાદિનો અનિયમ છે.)

टीकार्थ : सर्व देश, सर्वकाल અને બધા જ પ્રકારની દેહાવસ્થામાં, અહીં ચેષ્ટા એટલે
દેહાવસ્થા જાણવી. આ બધામાં શું ? — સર્વ દેશ, કાલ, દેહાવસ્થામાં વર્તતા, કોણ ? — પૂર્વે
25 શબ્દાર્થ જેનો કરી ગયા છે તે મુનિઓ, જે કારણથી શું ? — (જે કારણથી સર્વ દેશ, સર્વ કાલ
અને સર્વ ચેષ્ટામાં વર્તતા મુનિઓ) ઉત્કૃષ્ટ એવા કેવલાદિના લાભને પામ્યા છે. આદિશબ્દથી
મનઃપર્યાયજ્ઞાનાદિ લેવા. શું એક જ વાર પામ્યા છે ? — તો કે ના, કેવલજ્ઞાનને છોડીને
અનેકવાર મનઃપર્યાયજ્ઞાનાદિનો લાભ પામ્યા છે. આ મુનિઓ કેવા છે ? — શાન્તપાપવાળા છે.
તેમાં નરકાદિમાં જે પાડે છે તે પાપ. આવું પાપ શાંત કરાયું છે જેમનાવડે એવા તે મુનિઓ
30 છે. (અન્ય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥ધ્યા.—૪૦॥

गाथार्थ :- (જે કારણથી મુનિઓ સર્વ દેશકાલાદિમાં ઉત્કૃષ્ટલાભને પામ્યા છે) તે કારણથી
આગમમાં ધ્યાન માટે દેશ, કાલ, ચેષ્ટાનો કોઈ નિયમ નથી. જે રીતે મનાદિયોગોનું સ્વાસ્થ્ય

વ્યાખ્યા—યસ્માદિતિ પૂર્વગાથાયામુક્તં તેન સહાસ્યાભિસમ્બન્ધઃ, તસ્માદેશકાલચેષ્ટાનિયમો ધ્યાનસ્ય 'નાસ્તિ' ન વિદ્યતે, ક્વ ?—'સમયે' આગમે, કિન્તુ 'યોગાનાં' મનઃપ્રભૃતીનાં 'સમાધાનં' પૂર્વોક્તં યથા ભવતિ તથા 'પ્રયતિતત્ત્વ્યં' (પ્ર)યત્નઃ કાર્યં इत्यत्र नियम एवेति गाथार्थः ॥૪૧॥

ગતમાસનદ્વારમ્, અધુનાડડલમ્બનદ્વારાવચવાર્થપ્રતિપાદનાયાહ—

આલંબણાઈ વાયણપુચ્છણપરિયટ્ટણાણુચિંતાઓ ।

5

સામાઙ્યાઙ્યાઈ સદ્ધમ્માવસ્સયાઈ ચ ॥૪૨॥

વ્યાખ્યા—ઇહ ધર્મધ્યાનારોહણાર્થમાલમ્બ્યન્તં इत्यालम्बनानि 'વાચનાપ્રશ્નપરાવર્તનાનુચિન્તા' इति तत्र वाचनं वाचना, विनेयाय निर्जरायै सूत्रादिदानमित्यर्थः, शङ्किते सूत्रादौ संशयापनोदाय गुरुप्रच्छनं प्रश्न इति, परावर्तनं तु पूर्वाधीतस्यैव सूत्रादेरविस्मरणनिर्जरानिमित्तमभ्यासकरण-मिति, अनुचिन्तनम् अनुचिन्ता मनसैवाविस्मरणादिनिमित्तं सूत्रानुस्मरणमित्यर्थः, वाचना च 10 प्रश्नश्चेत्यादि द्वन्द्वः, एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्तन्ते, तथा सामायिकादीनि सद्धर्मावश्यकानि चेति, अमूनि तु चरणधर्मानुगतानि वर्तन्ते, सामायિકमादौ येषां तानि सामायिकादीनि, तत्र

પ્રાપ્ત થાય તે રીતે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ટીકાર્થ : 'જે કારણથી' એ પ્રમાણે પૂર્વગાથામાં જે કહ્યું, તેની સાથે આ શ્લોકનો સંબંધ જોડવો. તે કારણથી દેશ, કાલ, ચેષ્ટાનો નિયમ ધ્યાન માટે નથી. ક્યાં નથી ? — આગમમાં 15 નથી... પરંતુ મન વિગેરે યોગોનું સ્વાસ્થ્ય જે રીતે થાય તે રીતે પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે. આ બાબતમાં નિયમ જ સમજવો. (અર્થાત્ મનાદિનું સ્વાસ્થ્ય હોવું જરૂરી છે.) ॥ધ્યા.-૪૧॥

અવતરણિકા : આસનદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે આલંબનદ્વારના અર્થને વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- વાયના, પૃચ્છના, પરાવર્તન, અનુચિંતન અને સુંદર ચારિત્રધર્મના અવશ્ય 20 કર્તવ્યરૂપ એવા સામાયિક વિગેરે અનુષ્ઠાનો ધ્યાન માટેના આલંબનરૂપે જાણવા.

ટીકાર્થ : જે આધારરૂપે કરાય (=જેનો આધાર લેવાય) તે આલંબન. અહીં ધર્મધ્યાન ઉપર ચઢવા માટેના આલંબનો આ પ્રમાણે જાણવા → વાયના, પૃચ્છના વિગેરે. તેમાં નિર્જરા માટે શિષ્યોને જે સૂત્ર વિગેરેનું દાન કરવું તે વાયના. સૂત્ર વિગેરેમાં જ્યાં શંકા હોય તે શંકાને દૂર કરવા માટે ગુરુને જે પૂછવું તે પ્રશ્ન. પૂર્વે ભણેલ એવા જ સૂત્રાદિનો ભૂલાય નહીં તે માટે 25 અને નિર્જરા માટે જે વારંવાર અભ્યાસ કરવો તે પરાવર્તન. ભૂલાય નહીં વિગેરે માટે મનથી જ સૂત્રનું અનુસ્મરણ તે અનુચિંતા જાણવી.

વાયના વિગેરેનો દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. આ બધા શ્રુતધર્મમાં સમાવિષ્ટ છે. આ પ્રમાણે (શ્રુતધર્મને આશ્રયીને આલંબન કહ્યા. હવે ચારિત્રધર્મને આશ્રયીને આલંબનો કહે છે —) તથા સામાયિક વિગેરે સદ્ધર્માવશ્યકો એ ચારિત્રધર્મમાં સમાવિષ્ટ છે. સામાયિક એ છે આદિમાં જેને 30 તે સામાયિક વિગેરે. તેમાં સામાયિક પ્રસિદ્ધ જ છે, આદિશબ્દથી મુહપત્તિનું પડિલેહણ, ઉપધિનું

સામાયિકં પ્રતીતમ્, આદિશબ્દાન્મુખવસ્ત્રિકાપ્રત્યુપેક્ષણાદિલક્ષણસકલચક્રવાલસામાચારીપરિ-
ગ્રહો યાવત્ પુનરપિ સામાયિકમિતિ, એતાન્યેવ વિધિવદાસેવ્યમાનાનિ સન્તિ-શોભનાનિ સન્તિ
ચ તાનિ ચારિત્રધર્માવશ્યકાનિ ચેતિ વિગ્રહઃ, આવશ્યકાનિ-નિયમતઃ કરણીયાનિ, ચઃ
સમુચ્ચયે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૨॥

5 સામ્પ્રતમમીષામેવાઽઽલમ્બનત્વે નિબન્ધનમાહ-

વિસર્મમિ સમારોહઃ દઢદલ્લાલંબણો જહા પુરિસો ।

સુત્તાદિકયાલંબો તહ ઝાણવરં સમારુહઃ ॥૪૩॥

વ્યાખ્યા-‘વિષમે’ નિમ્ને દુઃસન્નરે ‘સમારોહતિ’ સમ્યગપરિક્લેશનોર્ધ્વં યાતિ, કઃ ?-
દૃઢ-બલવદ્દ્રવ્યં રજ્જ્વાદ્યાલમ્બનં યસ્ય સ તથાવિધઃ, યથા ‘પુરુષઃ’ પુમાન્ કશ્ચિત્,
10 ‘સૂત્રાદિકૃતાલમ્બનઃ’ વાચનાદિકૃતાલમ્બન ઇત્યર્થઃ, ‘તથા’ તેનૈવ પ્રકારેણ ‘ધ્યાનવરં’
ધર્મધ્યાનમિત્યર્થઃ, સમારોહતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૩॥

ગતમાલમ્બનદ્વારમ્, અધુના ક્રમદ્વારાવસરઃ, તત્ર લાઘવાર્થ ધર્મસ્ય શુક્લસ્ય ચ તત્
પ્રતિપાદયન્નાહ-

ઝાણપ્પડિવત્તિકમો હોઃ મણોજોગનિગ્ગહાઈઓ ।

15 ભવકાલે કેવલિણો સેસાણ જહાસમાહીએ ॥૪૪॥

પડિલેહણ વિગેરે સંપૂર્ણ ચક્રવાલ-સામાચારી (દિવસ-રાત્રીસંબંધી સંપૂર્ણ આવશ્યકક્રિયાઓ) જાણી
લેવી. (ટૂંકમાં સવારના પ્રતિક્રમણમાં ‘કરેમિ ભંતે !’ રૂપ સામાયિકથી લઈ બીજા દિવસે સવારે)
ફરીથી ‘કરેમિ ભંતે !’ આવે ત્યાં સુધીની સંપૂર્ણ ક્રિયાઓ જાણી લેવી. આ ક્રિયાઓ જ વિધિવદ્
સેવાતી સદ્-શોભન એવા ચારિત્રધર્માવશ્યકો કહેવાય છે. શોભન એવા જે ચારિત્રધર્મના
20 આવશ્યકો તે સદ્ધર્માવશ્યકો એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ જાણવો. આવશ્યક એટલે નિયમથી કરણીય.
‘ચ’ શબ્દ સમુચ્ચયમાં જાણવો. ॥ધ્યા.-૪૨॥

અવતરણિકા : હવે આ વાચના વિગેરે જ આલંબન શા માટે છે ? તેનું કારણ જણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેમ પુરુષ મજબૂત એવા દોરડા વિગેરેના આધારે વિષમ એવા સ્થાનમાં ચઢે
છે, તેમ મુનિ સૂત્ર વિગેરે આલંબનોના આધારે ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન ઉપર આરુઢ થાય છે.

25 ટીકાર્થ : દુઃખોથી ચઢી શકાય એવા વિષમ સ્થાનમાં સમ્યગ્ રીતે એટલે કે કોઈપણ
જાતના ક્લેશ વિના ઉપર ચઢે છે. કોણ ચઢે છે ? - બલવાન એવા દોરડા વિગેરે દ્રવ્ય એ છે
આલંબન જેનું તેવો કોઈક પુરુષ જેમ ચઢે છે, તે જ પ્રકારે વાચના વિગેરેનું કરાયેલું છે
આલંબન જેનાવડે એવો મુનિ ધર્મધ્યાન ઉપર ચઢે છે. ॥ધ્યા.-૪૩॥

અવતરણિકા : આલંબનદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ક્રમદ્વારનો અવસર છે. તેમાં લાઘવ કરવા
30 મારે ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનના પ્રતિપત્તિક્રમનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- કેવલિને ભવના છેલ્લા અંતર્મુહૂર્ત સમયે ધ્યાનની પ્રાપ્તિનો ક્રમ મનોયોગનો
નિગ્રહ વિગેરે જાણવો. બાકી બધાને ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ સ્વસ્થતાનુસારે જાણવી.

વ્યાખ્યા-ધ્યાન-પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થ તસ્ય પ્રતિપત્તિક્રમ इति समासः, પ્રતિપત્તિક્રમ:- પ્રતિપત્તિપરિપાટ્યભિધીયતે, સ ચ ભવતિ મનોયોગનિગ્રહાદિઃ, તત્ર પ્રથમં મનોયોગનિગ્રહઃ તતો વાગયોગનિગ્રહઃ તતઃ કાયયોગનિગ્રહ इति, કિમયં સામાન્યેન સર્વથૈવેત્યમ્ભૂતઃ ક્રમો ?, ન, કિન્તુ ભવકાલે કેવલિનઃ, અત્ર ભવકાલશબ્દેન મોક્ષગમનપ્રત્યાસન્નઃ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ એવ શૈલેશ્યવસ્થાન્તર્ગતઃ પરિગૃહ્યતે, કેવલમસ્યાસ્તીતિ કેવલી તસ્ય, શુક્લધ્યાન એવાયં ક્રમઃ, 5 શેષસ્યાન્યસ્ય ધર્મધ્યાનપ્રતિપત્ત્યુર્યોગકાલાવાશ્રિત્ય કિં ?-‘યથાસમાધિને’તિ યથૈવ સ્વાસ્થ્યં ભવતિ તથૈવ પ્રતિપત્તિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૪॥

ગતં ક્રમદ્વારમ્, ફરનાં ધ્યાતવ્યમુચ્યતે, તચ્ચતુર્થેદમાજ્ઞાદિઃ, ઉક્તં ચ-“આજ્ઞાઽપાયવિપાક-સંસ્થાનવિચયાય ધર્મ્યમ્” (તત્ત્વાર્થે અ૦ ૧, સૂ૦ ૩૭) इत्यादि, તત્રાઽઽદ્યભેદપ્રતિપાદનાયાહ-

સુનિરૂપણાઙ્ગિહણં ભૂયહિયં ભૂયભાવણમહઘં ।

અમિયમજિયં મહત્થં મહાણુભાવં મહાવિસયં ॥૪૫॥

ટીકાર્થ : ‘ધ્યાન’ શબ્દનો અર્થ પૂર્વે જણાવેલ છે. તે ધ્યાનની પ્રાપ્તિનો ક્રમ એ પ્રમાણે સમાસ જાણવો. પ્રતિપત્તિક્રમ એટલે પ્રાપ્તિનો ક્રમ, અને તે પ્રાપ્તિનો ક્રમ મનોયોગનો નિગ્રહ વિગેરે જાણવો. તેમાં પ્રથમ મનોયોગનો નિગ્રહ થાય, ત્યાર પછી વચનયોગનો નિગ્રહ અને પછી કાયયોગનો નિગ્રહ. 15

શંકા : શું બધાને સામાન્યથી આ પ્રમાણેનો જ હંમેશા ક્રમ હોય છે ?

સમાધાન : ના, ભવના અંત સમયે કેવલિભગવંતોને જ આ પ્રમાણેનો ક્રમ જાણવો. અહીં ભવકાલશબ્દથી મોક્ષમાં જવા માટેનો અત્યંત નજીકનો અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જ શૈલેશી-અવસ્થાસંબંધી કાલ ગ્રહણ કરવો. (અર્થાત્ આયુષ્યનો છેલ્લો અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ કાલ ગ્રહણ કરવો.) કેવલજ્ઞાન છે જેમને તે કેવલી તેમને શુક્લધ્યાનમાં આ ક્રમ જાણવો. (અર્થાત્ ઉપરોક્ત જે ક્રમ કહ્યો તે કેવલિભગવંતને શુક્લધ્યાનના છેલ્લા બે ભેદનો ક્રમ કહ્યો.) 20

કેવલિભગવંત સિવાય અન્ય કે જેઓ ધર્મધ્યાનને (અને શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદોને) સ્વીકારનારા છે. તેઓનો ક્રમ યોગ અને કાલને આશ્રયીને શું છે ? તો જે રીતે (જે કાલે) મન-વચન-કાયાનું સ્વાસ્થ્ય થાય તે રીતે (તે કાલે) ધર્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. (અને આગળ જતાં શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદોની પ્રાપ્તિ થાય છે.) ॥ધ્યા.-૪૪ ॥ 25

અવતરણિકા : ક્રમદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ધ્યાતવ્ય (=ધ્યાનનો વિષય) કહેવાય છે. તે આજ્ઞા વિગેરે ચાર પ્રકારનું છે. કહ્યું છે - “(૧) આજ્ઞાવિચય (વિચય=ચિંતન) (૨) અપાયવિચય (૩) વિપાકવિચય (૪) સંસ્થાનવિચય. આ ચાર પ્રકારે ધર્મધ્યાન છે.” તેમાં પ્રથમ આજ્ઞાવિચયનામનો પ્રથમભેદ પ્રતિપાદન કરવા માટે કરે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સુનિપુણ, અનાદિઅનંત, જીવોને હિતકારી, અનેકાન્તદેશિકી, અમૂલ્ય, અપરિમિત, 30 અજિત, મહા-અર્થવાળી, અત્યંત પ્રભાવશાળી, મહાવિષયવાળી (એવી આજ્ઞાનું મુનિ ધ્યાન ધરે.)

વ્યાખ્યા—સુષ્ટુ-અતીવ નિપુણા—કુશલા સુનિપુણા તામ્, આજ્ઞામિતિ યોગઃ, નૈપુણ્યં પુનઃ સૂક્ષ્મદ્રવ્યાદ્યુપદર્શકત્વાત્તથા મત્યાદિપ્રતિપાદકત્વાચ્ચ, ઉક્તં ચ—

“સુચનાર્ણામિ નેઝણં, કેવલે તયર્ણાંતરં ।

અપ્પણો સેસગાણં ચ, જમ્હા તં પરિભાવગં ॥૧૧॥”

- 5 ઇત્યાદિ, ઇત્યં સુનિપુણાં ધ્યાયેત્, તથા ‘અનાદ્યનિધનામ્’ અનુત્પન્નશાશ્વતામિત્યર્થઃ, અનાદ્યનિધનત્વં ચ દ્રવ્યાદ્યપેક્ષયેતિ, ઉક્તં ચ “દ્રવ્યાર્થાદેશાદિત્યેષા દ્વાદશાઙ્ગી ન કદાચિત્રાસીદિ”ત્યાદિ, તથા ‘ભૂતહિતા’મિતિ ઇહ ભૂતશબ્દેન પ્રાણિન ઉચ્યન્તે તેષાં હિતાં-પથ્યામિતિ ભાવઃ, હિતત્વં પુનસ્તદનુપરોધિનીત્વાત્તથા હિતકારિણીત્વાચ્ચ, ઉક્તં ચ—‘સર્વે જીવા ન હન્તવ્યા’ ઇત્યાદિ, એતદ્ભાવાચ્ચ ભૂયાંસઃ સિદ્ધા ઇતિ, ‘ભૂતભાવનામ્’ ઇત્યત્ર ભૂતં—સત્યં
- 10 ભાવ્યતેજનયેતિ ભૂતસ્ય વા ભાવના ભૂતભાવના, અનેકાન્તપરિચ્છેદાત્મિકેત્યર્થઃ, ભૂતાનાં વા—

- ટીકાર્થઃ : અત્યંત કુશલ એવી આજ્ઞા (=ભગવાનના વચનો), અહીં આજ્ઞા એ સૂક્ષ્મદ્રવ્ય વિગેરેને જણાવનારી હોવાથી તથા મતિજ્ઞાન વિગેરેનું પ્રતિપાદન કરનારી હોવાથી અત્યંત નિપુણ છે. કહ્યું છે - “કેવલજ્ઞાન કરતાં શ્રુતજ્ઞાનમાં નિપુણતા વધારે છે, કારણ કે તે શ્રુતજ્ઞાન પોતાને અને શેષ મતિ વિગેરે જ્ઞાનોને જણાવનારું છે.” આવા પ્રકારે સુનિપુણ એવી આજ્ઞાનું ધ્યાન
- 15 ધરે. (અર્થાત્ જિનવચનોમાં રહેલી નિપુણતાને વિચારે.)

- તથા કદી ઉત્પન્ન ન થયેલી (અનાદિ) એવી શાશ્વત (અનંત) આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે. આ આજ્ઞા દ્રવ્ય વિગેરેની અપેક્ષાએ શાશ્વત જાણવી. કહ્યું છે - “દ્રવ્યાસ્તિકનયના મતે આ દ્વાદશાંગી (=આજ્ઞા=જિનવચન) ક્યારેય ન હતી, છે નહીં કે હશે નહીં એવું બનતું નથી.” (આશય એ છે કે જિનવચનનો વિષય ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય વિગેરે છે અને આ દ્રવ્ય ક્યારેય ઉત્પન્ન થયું નથી કે નાશ પામવાનું નથી. તેથી તે દ્રવ્ય શાશ્વત છે. તેની અપેક્ષાએ આજ્ઞા પણ શાશ્વત છે. એટલે કે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ જણાવતું જિનવચન પણ શાશ્વત જ છે કારણ કે ધર્માસ્તિકાયાદિનું સ્વરૂપ ત્રિકાળમાં ક્યારેય બદલાવાનું નથી.)
- 20 તથા ભૂતો માટે હિતકર, અહીં ભૂતશબ્દથી જીવો ગ્રહણ કરવા. તે જીવોને પથ્ય (એવી આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે.) આ જિનવચન જીવોને પીડા કરનારું ન હોવાથી અને હિતકરનારું હોવાથી

- 25 જીવો માટે હિતકર છે. કહ્યું છે - સર્વ જીવો હણવા યોગ્ય નથી... વિગેરે. અને આવા જિનવચનોના પ્રભાવથી ઘણા જીવો સિદ્ધ થયા છે. (આમ આ જિનવચન જીવોને કેવી રીતે હિતકર છે ? વિગેરેનું ધ્યાન ધરે.)

- તથા ભૂતભાવનારૂપ આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે. અહીં ભૂત એટલે સત્ય. આ સત્ય જેનાવડે વિચારાય તે ભૂતભાવના અથવા સત્યની ભાવના તે ભૂતભાવના અર્થાત્ અનેકાન્તના બોધરૂપ એવી આજ્ઞા. (એટલે કે અનેકાન્તરૂપ સત્યને જણાવનારી આ આજ્ઞા છે એ રીતે ધ્યાન ધરે.)
- 30

૩૧. શ્રુતજ્ઞાને નૈપુણ્યં કેવલે તદનન્તરમ્ । આત્મનઃ શેષકાણાં ચ, યસ્માન્તત્ પરિભાવકમ્ (પ્રકાશકમ્)

સત્ત્વાનાં ભાવના ભૂતભાવના, ભાવના વાસનેત્યનર્થાન્તરમ્, ઉક્તં ચ—

“કૂરાવિ સહાવેણં રાગવિસવસાણુગાવિ હોઠુણં ।

ભાવિયજિણવયણમણા તેલુક્કસુહાવહા હોંતિ ॥૧૧॥”

શ્રૂયન્તે ચ ચિલાતીપુત્રાદય એવંવિધા બહવ ઇતિ, તથા ‘અનર્ઘ્યામ્’ ઇતિ સર્વોત્તમત્વાદ-
વિદ્યમાનમૂલ્યામિતિ ભાવઃ, ઉક્તં ચ—

“સર્વેઽવિ ચ સિદ્ધંતા સદવ્યવચ્ચાસયા સતેલોક્કા ।

જિણવચ્ચણસ ભગવઓ ન મુલ્લમિત્તં અણગ્ધેણં ॥૧૧॥”

તથા સ્તુતિકારેણાપ્યુક્તમ્—

“કલ્પદ્રુમઃ કલ્પિતમાત્રદાયી, ચિન્તામણિશ્ચિન્તિતમેવ દત્તે ।

જિનેન્દ્રધર્માતિશયં વિચિન્ત્ય, દ્વયે હિ લોકો લઘુતામવૈતિ ॥૧૧॥”

ઇત્યાદિ, અથવા ‘ઋણઘ્ના’મિત્યત્ર ઋણં—કર્મ તદ્ઘ્નામિતિ, ઉક્તં ચ—

અથવા ભૂત એટલે જીવો. તેઓની જે ભાવના તે ભૂતભાવના. અહીં ભાવના બોલો કે વાસના (સંસ્કાર) બોલો એક જ અર્થ છે. (તેથી આ જિનવચન એ જીવો માટે વાસનાસ્વરૂપ છે જેનાથી વાસિત=ભાવિત મનવાળા જીવો પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરે છે.) કહ્યું છે — “સ્વભાવથી કૂર અને રાગરૂપ વિષને આધીન થયેલા એવા પણ જીવો જિનવચનથી ભાવિતમનવાળા થઈને ત્રણ લોકનાં સુખને પામનારા થાય છે. ॥૧૧॥” અને ચિલાતીપુત્ર વિગેરે ઘણા બધાં જીવો (સ્વભાવથી કૂર વિગેરે હોવા છતાં જિનવચનથી ભાવિત થઈને) સુખને પામનારા સંભળાય છે.

તથા આ જિનવચનરૂપ આજ્ઞા સર્વમાં ઉત્તમ હોવાથી મૂલ્ય વિનાની એટલે કે અમૂલ્ય છે (એમ વિચારે.) કહ્યું છે — “રત્ન વિગેરે કિંમતી દ્રવ્યોવાળા મોટા રત્નાકરો અને ત્રણલોક સહિત સર્વ ઈતર શાસ્ત્રો ભગવાન એવા જિનવચનનું મૂલ્ય આંકી શકતા નથી, કારણ કે જિનવચન અમૂલ્ય છે. (ટૂંકમાં કિંમતી એવા રત્નોના ઢગલા અને તે સિવાય ત્રણલોકમાં જેટલો પણ ધનવૈભવ છે તથા ઈતર શાસ્ત્રોની જેટલી કિંમત ઉપજે તે બધું ભેગું કરે તો પણ જિનવચનનું મૂલ્ય આંકી શકાય નહીં.) ॥૧૧॥ તથા સ્તુતિકારે પણ કહ્યું છે — “કલ્પવૃક્ષ કલ્પિત વસ્તુને જ આપનાર છે, ચિંતામણિ ચિંતિત વસ્તુને જ આપે છે. લોક (=બુદ્ધિશાળી વર્ગ) જિનેન્દ્રધર્મના પ્રભાવને વિચારીને બંનેમાં=કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિમાં લઘુતાને જુએ છે. (અર્થાત્ જિનેન્દ્રધર્મના પ્રભાવને જ્યારે લોક વિચારે છે ત્યારે જિનેન્દ્રધર્મની અપેક્ષાએ કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિ બંને હીન લાગે છે, કારણ કે તે ધર્મ અચિન્ત્યને પણ આપે છે.) ॥૧૧॥”

અથવા ‘અહર્ઘં શબ્દનો અર્થ ઋણઘ્ન જાણવો. ઋણ એટલે કર્મ. તેને હણનાર એવું આ

૩૨. કૂરા અપિ સ્વભાવેન રાગવિષયશાનુગા અપિ ભૂત્વા । ભાવિતજિનવચનમનસસ્રૈલોક્યસુસ્રાવહા ભવન્તિ ॥૧૧॥ ૩૩. સર્વેઽપિ ચ સિદ્ધાન્તાઃ સદ્રવ્યરત્નાશ્રયાઃ સત્રૈલોક્યાઃ । જિનવચનસ્ય ભગવતો ન મૂલ્યમાત્ર-
મનર્ઘેણ(ઘર્ત્વેન) ॥૧૧॥

5

10

15

20

25

30

“^{૩૪}જં અન્નાણી કમ્મં ખવેઢ, બહુયાહિ વાસકોડીહિં ।
તં નાણી તિહિં ગુત્તો ખવેઢ ઝસાસમિત્તેણં ॥૧૧॥”

ઇત્યાદિ, તથા ‘અમિતામ્’ ઇત્યપરિમિતામ્, ઉક્તં ચ—

“^{૩૫}સંવ્વનદીણં જા હોજ્જ વાલુયા સવ્વડહીણ જં ઉદયં ।
૫ ૯ત્તોવિ અણંતગુણો અત્થો એગસ્સ સુત્તસ્સ ॥૧૧॥”

અમૃતાં વા મૃષ્ટાં વા પથ્યાં વા, તથા ચોક્તમ્—

“^{૩૬}જિણવયણમોદગસ્સ ઉ રત્તિં ચ દિવા ય ખજ્જમાણસ્સ ।
તિત્તિં બુદ્ધો ન ગચ્છઢ હેઉસહસ્સોવગૂઢસ્સ ॥૧૧॥

નરનરયતિરિયસુરગણસંસારિયસવ્વદુક્ખરોગાણં ।

૧૦ જિણવયણમેગમોસહમપવગ્ગસુહક્ખયં ફલયં ॥૧૨॥”

સજીવાં વાઽમૃતામુપપત્તિક્ષમત્વેન સાર્થિકામિતિ ભાવઃ, ન તુ યથા—

“તેષાં કટતટથ્રઘ્ઘૈર્ગજાનાં મદબિન્દુભિઃ ।

પ્રાવર્તત નદી ઘોરા, હસ્ત્યશ્વરથવાહિની ॥૧૧॥”

૧૫ જિનવચન છે (એમ વિચારે.) કહ્યું છે — “અજ્ઞાની જીવ ઘણા બધાં કરોડવર્ષોમાં જે કર્મનો ક્ષય કરે છે, તેટલા કર્મોને ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત જ્ઞાની પુરુષ ઉચ્છ્વાસમાત્રમાં ખપાવે છે. ॥૧૧॥” વિગેરે.

૨૦ તથા અપરિમિત એવી આજ્ઞાને વિચારે. કહ્યું છે — “સર્વ નદીઓની જેટલી વાલુકા (=રેતીના કણિયા) છે અને સર્વ સમુદ્રોનું જેટલું પાણી છે તેના કરતાં પણ અનંતગુણ અર્થ એક સૂત્રનો હોય છે. ॥૧૧॥” (આ રીતે એક એક જિનવચન અપરિમિત અર્થવાળું છે એમ વિચારે.) અથવા અમૃત એમ અર્થ કરવો, અર્થાત્ (૧) તે આજ્ઞા મીઠી છે, અથવા (૨) પથ્ય છે. કહ્યું છે — “હજારો યુક્તિઓથી યુક્ત એવા જિનવચનરૂપ લાડુને રાત-દિવસ ખાવા છતાં પંડિતપુરુષ તૃપ્તિ પામતો નથી. (કારણ કે રોજેરોજ નવી-નવી યુક્તિઓ જાણવા મળે). ॥૧૧॥ મનુષ્ય, નારક, તિર્યંચ અને દેવોના સમૂહના સર્વ દુઃખરૂપ રોગોને દૂર કરવા માટેનું એકમાત્ર ઔષધ હોય તો તે જિનવચન છે કે જે મોક્ષસુખરૂપ અક્ષતફલને આપનારું છે. ॥૧૨॥”

૨૫ અથવા તે આજ્ઞા જીવતી (મરેલી નહીં)= ચેતનવંતી છે એટલે કે (પોતાની વાતને સિદ્ધ કરવા માટેની) યુક્તિઓ આપવામાં સમર્થ હોવાથી સાર્થક છે. પરંતુ “તે હાથીઓના ગંડસ્થળરૂપ કટના કિનારેથી (=ગંડસ્થળથી જ) નીકળેલા મધબિંદુઓથી હાથી, ઘોડા, રથ વિગેરે જેમાં તણાય જાય એવી ઘોર નદી વહી રહી છે.” વિગેરે (વચનો યુક્તિયુક્ત ન હોવાથી) આવા

૩૪. યદજ્ઞાની કર્મ ક્ષપયતિ બહુકાભિર્વર્ષકોટીભિઃ । તત્ જ્ઞાની ત્રિભિર્ગુપ્તઃ ક્ષપયત્યુચ્છાસમાત્રેણ ॥૧॥
૩૫. સર્વનદીનાં યા ભવેયુઃ વાલુકાઃ સર્વોદધીનાં યદુદકમ્ । અતોઽવ્વનન્તગુણોઽર્થં એકસ્ય સૂત્રસ્ય ॥૧॥
૩૬. જિનવચનમોદકસ્ય તુ રાત્રૌ દિવા ચ ખાદ્યમાનસ્ય । તૃપ્તિં બુદ્ધો ન ગચ્છતિ, હેતુસહસ્ત્રોપગૂઢસ્ય ॥૧॥
નરનારકતિર્યક્સુરગણસાંસારિકસર્વદુઃખરોગાણામ્ । જિનવચનમેકમૌષ્ઠમપવર્ગસુખાક્ષતફલદમ્ ॥૨॥

ઇત્યાદિવન્મૃતામિતિ, તથા 'અજિતા'મિતિ શેષપ્રવચનાજ્ઞાભિરપરાજિતામિત્યર્થઃ, ઉક્તં ચ—

“જીવાદિવસ્તુચિંતણકોસલ્લગુણેણડગણસરિસેણં ।

સેસવયણેહિં અજિયં જિણિંદવયણં મહાવિસયં ॥૧૧”

તથા 'મહાર્થા'મિતિ મહાન્—પ્રધાનોડર્થો યસ્યાઃ સા તથાવિધા તાં, તત્ર પૂર્વાપરાવિરોધિ-
ત્વાદનુયોગદ્વારાત્મકત્વાન્નયગર્ભત્વાચ્ચ પ્રધાનાં, મહત્સ્થાં વા અત્ર મહાન્તઃ—સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો ભવ્યા 5
એવોચ્યન્તે તતશ્ચ મહત્સુ સ્થિતા મહત્સ્થા તાં ચ, પ્રધાનપ્રાણિસ્થિતામિત્યર્થઃ, મહાસ્થાં વેત્યત્ર
મહા પૂજોચ્યતે તસ્યાં સ્થિતા મહાસ્થા તાં, તથા ચોક્તમ્—

“સંસ્વસુરાસુરમાણુસજોડસવંતરસુપૂઙ્ગયં ણાણં ।

જેણેહ ગણહરાણં છુહંતિ ચુણે સુરિંદાવિ ॥૧૧”

તથા 'મહાનુભાવા'મિતિ તત્ર મહાન્—પ્રધાનઃ પ્રભૂતો વાડનુભાવઃ—સામર્થ્યાદિલક્ષણો યસ્યાઃ 10
સા તથા તાં, પ્રાધાન્યં ચાસ્યાશ્ચતુર્દશપૂર્વવિદઃ સર્વલબ્ધિસમ્પન્નત્વાત્, પ્રભૂતત્વં ચ પ્રભૂતકાર્યકરણાદ્,

વચનોની જેમ મરેલી નથી. (એ પ્રમાણે આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે એટલે કે આવી-આવી વિશિષ્ટ પ્રકારની આજ્ઞા છે એમ વિચારે.)

તથા અજિત છે, એટલે કે શેષદર્શનોની આજ્ઞાઓવડે જીતાયેલી નથી. કહ્યું છે — “આ જિનવચન જીવાદિવસ્તુઓના ચિંતનમાં કુશલ છે. તેથી આ કૌશલ્યરૂપ ગુણને કારણે તે 15
અનન્યસદૃશ છે એટલે કે તેના જેવું બીજું કોઈ વચન નથી. અને માટે જ મહાવિષયવાળું એવું જિનેન્દ્રોનું વચન શેષ (=ઈતરોના) વચનોવડે જીતાયેલું નથી. ॥૧૧”

તથા મહાન અર્થવાળી આજ્ઞા છે (એમ વિચારે.) મહાન=પ્રધાન છે અર્થ જેનો એવી આજ્ઞા. તેમાં આ આજ્ઞા એ પૂર્વાપર વિરોધ વિનાની અનુયોગદ્વારરૂપ (=ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગના દ્વારરૂપ અતિ વિસ્તારવાળી) હોવાથી અને નયગમિત હોવાથી પ્રધાન છે. અથવા 20
આ આજ્ઞા મહાન પુરુષોમાં રહેલી છે એમ અર્થ જાણવો. તેમાં મહાન તરીકે સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા ભવ્યજીવો જાણવા. તેથી આવા મહાન પુરુષોમાં રહેલી આ આજ્ઞા છે (એમ વિચારે.)

અથવા 'મહાસ્થા' એમ અર્થ કરવો. મહા એટલે પૂજા. તેમાં રહેલી આ આજ્ઞા છે. (અર્થાત્ પૂજનીય છે.) કહ્યું છે — “સર્વ દેવો, દાનવો, મનુષ્યો, જ્યોતિષ્ દેવો, વ્યંતરોવડે 25
સારી રીતે પૂજાયેલું આ જ્ઞાન છે, કારણ કે ઈન્દ્રો પણ ગણધરોના મસ્તક ઉપર ચૂર્ણ નાંખે છે. (અર્થાત્ જ્ઞાની એવા ગણધરોમાં રહેલ જ્ઞાનની પૂજા કરવા માટે ઈન્દ્રો પણ, ઉપલક્ષણથી બીજા બધા દેવાદિઓ ગણધરના મસ્તકે ચૂર્ણ નાંખે છે. માટે જ્ઞાન દેવાદિથી પૂજાયેલ છે.) ॥૧૧”

તથા મહાપ્રભાવશાળી એવી આજ્ઞા છે (એમ વિચારે.) તેમાં મહાન એટલે પ્રધાન અથવા ઘણો બધો સામર્થ્યાદિરૂપ અનુભાવ છે જેનો તેવી આજ્ઞા. આ આજ્ઞા એ પ્રધાન છે કારણ કે

૩૭. જીવાદિવસ્તુચિન્તનકૌશલ્યગુણેનાનન્યસદૃશેણ । શેષવચનૈરજિતં જિનેન્દ્રવચનં મહાવિષયમ્ ॥૧૧ 30

૩૮. સર્વસુરાસુરમનુષ્યજ્યોતિષ્કવ્યન્તરસુપૂજિતં જ્ઞાનમ્ । યેનેહ ગણધરાણાં (શીર્ષે) ક્ષિપન્તિ ચૂર્ણાનિ દેવેન્દ્રા અપિ ॥૧૧

ઉક્તં ચ-^{૩૧} 'યથૂ ણં ચોદસપુલ્લી ઘડાઓ ઘડસહસ્રં કરિત્તે' इत्यादि, एवमिहलोके, परतु जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च-

"उववाओ लंतगंमि चोदसपुल्लिस्स होइ उ जहण्णो ।

उक्कोसो सव्वडे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥१॥"

- 5 તથા 'મહાવિષયા'મિતિ મહદ્વિષયત્વં તુ સકલદ્રવ્યાદિવિષયત્વાદ્, ઉક્તં ચ-^{૪૧} 'દલ્લઓ સુયનાળી ઉવઉત્તે સવ્વદલ્લાઈ જાણઈ'ત્યાદિ કૃતં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૫॥

झाड़ज्जा निरवज्जं जिणाणमाणं जगप्पईवाणं ।

अणिउणजणदुण्णेयं नयभंगपमाणगमगहणं ॥४६॥

- 10 व्याख्या-‘ध्यायेत्’ चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, ‘निरवद्या’मिति अवद्यं-पापमुच्यते निर्गत-मवद्यं यस्याः सा तथा ताम्, अनुतादिद्वात्रिंशदोषावद्यरहितत्वात्, क्रियाविशेषणं वा, कथं ध्यायेत् ?-निरवद्यम्-इहलोकाद्याशंसारहितमित्यर्थः, उक्तं च-‘नो इहलोगद्वयाए नो परलोके-

- આ જિનવચનને ધારણ કરનારા ચૌદપૂર્વીઓ સર્વલબ્ધિસંપન્ન બને છે. તથા આ આજ્ઞામાં ધણું બધું સામર્થ્ય છે કારણ કે ઘણા કાર્યો કરનાર છે. કહ્યું છે - “ચૌદપૂર્વી એક ઘડામાંથી હજાર ઘડા કરવા સમર્થ હોય છે.” વિગેરે. આમ આલોકને આશ્રયીને સામર્થ્ય બતાવ્યું. પરલોકમાં 15 પણ આ આજ્ઞાના પાલનથી જઘન્યથી પણ વૈમાનિકદેવલોકમાં ઉપપાત થાય છે. કહ્યું છે - “ચૌદપૂર્વીનો ઉપપાત જઘન્યથી લાંતકનામના (છઠ્ઠા) દેવલોકમાં થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સર્વાર્થસિદ્ધમાં અથવા કર્મ વિનાના જીવની સિદ્ધિગતિ થાય છે. ॥૧॥”

- તથા મહાવિષયવાળી આ આજ્ઞા છે (એમ વિચારે.) આ આજ્ઞાનો વિષય સકલ દ્રવ્ય વિગેરે હોવાથી આજ્ઞા મહાવિષયવાળી છે. કહ્યું છે - “ઉપયુક્ત એવો શ્રુતજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વ 20 દ્રવ્યોને જાણે છે.”... વિગેરે. વધુ વિસ્તારથી સર્યું. ॥ધ્યા.-૪૫ ॥

ગાથાર્થ :- (ટૂંકમાં ઉપરોક્ત વિશેષણવાળી તથા) જગત માટે પ્રદીપ સમાન એવા જિનોની નિરવધ, અનિપુણ એવા લોકોવડે દુર્જેય, નય, ભાંગા, પ્રમાણો અને ગમોથી ગંભીર એવી આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે.

- ટીકાર્થ : ‘ધ્યાન ધરે’ આ ક્રિયાપદ બધા પદો સાથે જોડવું. (અર્થાત્ નિરવધ એવી 25 આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે, અનિપુણજનથી દુર્જેય એવી આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે... વિગેરે.) ‘નિરવધ એવી આજ્ઞા’ અવધ એટલે પાપ. નીકળી ગયું છે પાપ જેમાંથી તે નિરવધ. અસત્ય વિગેરે (ભાગ-૪ ગા. ૮૮૧ વિ.માં આપેલ) બત્રીશદોષોરૂપ પાપથી રહિત હોવાથી આ આજ્ઞા નિરવધ છે. અથવા ‘નિરવધ’ શબ્દ ક્રિયાવિશેષણ તરીકે સમજવો. તેથી કેવી રીતે ધ્યાન ધરે ? - નિરવધ રીતે અર્થાત્ આલોક-પરલોકની આશંસાથી રહિત થઈને ધ્યાન ધરે. કહ્યું છે - “હું જ્ઞાની છું

- 30 ૩૧. પ્રભુશ્રુતુર્દશપૂર્વી ઘટાત્ ઘડસહસ્રં કર્તુ । ૪૦. ઉપપાતો લાન્તકે ચતુર્દશપૂર્વિણાં ભવતિ તુ જઘન્યઃ । ઉત્કૃષ્ઠઃ સર્વાર્થે સિદ્ધિગમનં વાઽકર્મણઃ ॥૧॥ ૪૧. દ્રવ્યતઃ શ્રુતજ્ઞાની ઉપયુક્તઃ સર્વદ્રવ્યાણિ જાનાતિ । ૪૨. નો ઇહલોકાર્થાય નો પરલોક-

૪૩ ડુયાએ નો પરપરિભવઓ અહં નાળી'ત્યાદિકં નિરવદ્યં ધ્યાયેત્, 'જિનાનાં' પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થનામ્ 'આજ્ઞાં' વચનલક્ષણાં કુશલકર્મણ્યાજ્ઞાપ્યન્તેઽનયા પ્રાણિન ઇત્યાજ્ઞા તાં, કિંવિશિષ્ટાનાં ?— જિનાનાં— કેવલાલોકેનાશેષસંશયતિમિરનાશનાજ્જગત્પ્રવીપાનામિતિ, આજ્ઞૈવ વિશેષ્યતે— 'અનિપુણ-જનદુર્જેયાં' ન નિપુણઃ અનિપુણઃ અકુશલ ઇત્યર્થઃ જનઃ—લોકસ્તેન દુર્જેયામિતિ—દુરવગમાં, તથા 'નય-ભક્ષપ્રમાણગમગહનામ્' ઇત્યત્ર નયાશ્ચ ભક્ષાશ્ચ પ્રમાણાનિ ચ ગમાશ્ચેતિ વિગ્રહસ્તૈર્ગહના— 5 ગહરા તાં, તત્ર નૈગમાદયો નયાસ્તે ચાનેકભેદાઃ, તથા ભક્ષાઃ ક્રમસ્થાનભેદભિન્નાઃ, તત્ર ક્રમભક્ષા યથા એકો જીવ એક એવાજીવ ઇત્યાદિ, સ્થાપના ॥ 15 51 55 સ્થાનભક્ષાસ્તુ યથા પ્રિયધર્મા નામૈકઃ નો દૃઢધર્મેત્યાદિ 15 51 ॥ 55 તથા પ્રમીયતે જ્ઞેયમેભિરિતિ પ્રમાણાનિ—દ્રવ્યાદીનિ યથા અનુયોગદ્વારેષુ, ગમાઃ—ચતુર્વિંશતિદણ્ડકાદયઃ, કારણવશતો વા કિંચિદ્વિસદૃશાઃ સૂત્રમાર્ગા યથા ષડ્જીવનિકાદાવિતિ કૃતં વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૬॥ 10

એટલે કે જ્ઞાનનું=જિનવચનનું ધ્યાન કરનારો છું તે આલોક માટે નહીં, પરલોક માટે નહીં કે બીજાના પરિભવ=અપમાન માટે નહીં." વિગેરે રૂપે નિર્દોષ રીતે ધ્યાન ધરે.

પૂર્વે જણાવેલ છે શબ્દાર્થ જેમનો એવા જિનોની વચનરૂપ આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે જેનાવડે જીવો શુભ અનુજ્ઞાનમાં સ્થાપિત કરાય છે તે આજ્ઞા. જિનો કેવા પ્રકારના છે ? — કેવલજ્ઞાનવડે સંપૂર્ણ સંશયરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારા હોવાથી જગત માટે પ્રદીપસમાન એવા જિનોની (આજ્ઞાનું ધ્યાન ધરે.) હવે આજ્ઞ જ વિશેષિત કરાય છે — 'અનિપુણજનથી દુર્જેય' — નિપુણ ન હોય તે અનિપુણ=અકુશલ, એવો લોક, તેનાવડે=અનિપુણ એવા લોકવડે દુઃખેથી જાણી શકાય (એવી આજ્ઞા છે એમ વિચારે.) 15

તથા નય, ભંગ, પ્રમાણ અને ગમોથી ગહન એવી આજ્ઞા છે (એમ વિચારે.) તેમાં નય તરીકે નૈગમનય વિગેરે જાણવા અને તે નયો અનેકપ્રકારના છે. ભંગ એ ક્રમ, સ્થાન અને ભેદ 20 એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં ક્રમભંગ આ પ્રમાણે — એક જીવ અને એક જ અજીવ (11), એક જીવ-અનેક અજીવ, (15) અનેક જીવ-એક અજીવ (51), અનેક જીવ-અનેક અજીવ (55). સ્થાનભંગ આ પ્રમાણે — કોઈક એક વ્યક્તિ પ્રિયધર્મી હોય, દૃઢધર્મી ન હોય (15), કોઈક પ્રિયધર્મી ન હોય, દૃઢધર્મી હોય (51), કોઈક બંને હોય (11), કોઈક બંને ન હોય (55).

તથા જેનાવડે જ્ઞેયવસ્તુ જણાય તે પ્રમાણ અર્થાત્ દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્રપ્રમાણ વિગેરે. 25 દ્રવ્યાદિપ્રમાણો જે રીતે અનુયોગદ્વાર (સૂ. ૩૧૪ વિગેરે)માં કહ્યા છે, તે પ્રમાણે જાણવા. ગમ (ગમ એટલે પ્રકારો. તેમાં દંડકપ્રકરણમાં આપેલા) ચોવીસ દંડક વિગેરે જાણવા. ('આદિ' શબ્દથી સત્પદપ્રરૂપણા વિગેરે જાણવા.) અથવા કારણવશાત્ કંઈક અંશે જુદા (મહદંશે એક સરખા) જેમ કે દશવૈ.ના ચોથા અધ્યયનમાં ષડ્જીવનિકાય માટેના આલાપકો. (તે મોટા ભાગે એક સરખા છે, કોઈક જ સ્થાનમાં ફેરફાર છે. આવા એકસરખા આલાપકો ગમ કહેવાય છે.) 30

નનુ યા એવંવિશેષણવિશિષ્ટા સા બોદ્ધમપિ ન શક્યતે મન્દધીભિઃ, આસ્તાં તાવદ્ધ્યાતું, તતશ્ચ યદિ કથચ્છિન્નાવબુદ્ધ્યતે તત્ર કા વાર્તેત્યત આહ—

તત્થ ય મડ્ઢોબ્બલેણં તવ્વિહાયરિયવિરહઓ યાવિ ।

ખેયગહણત્તણેણ ય ણાણાવરણોદણં ચ ॥૪૭॥

5

હેઊદાહરણાસંભવે ય સડ્ઢ સુહુ જં ન બુજ્ઞોજ્ઞા ।

સવ્વણ્ણમયમવિતહં તહાવિ તં ચિત્તે મડ્ઢમં ॥૪૮॥

વ્યાખ્યા—‘તત્ર’ તસ્યામાજ્ઞાયાં, ચ્છશબ્દઃ પ્રસ્તુતપ્રકરણાનુકર્ષણાર્થઃ, કિં ?—જડતયા ચલત્વેન વા મતિદૌર્બલ્યેન—બુદ્ધેઃ સમ્યગર્થાનવધારણેનેત્યર્થઃ, તથા ‘તદ્વિધાચાર્યવિરહતશ્ચાપિ’ તત્ર તદ્વિધઃ—સમ્યગવિપરીતતત્ત્વપ્રતિપાદનકુશલઃ આચર્યતેઽસાવિત્યાચાર્યઃ સૂત્રાર્થાવગમાર્થ મુમુક્ષુ-
10 ભિરાસેવ્યત इत्यर्थः तद्विधश्चासावाचार्यश्च २ तद्विरहतः—तदभावतश्च, चशब्दः अबोधे द्वितीय-

આવા નય વિગેરેથી ગંભીર એવી આજ્ઞા છે. (એમ વિચારે.) વધુ વિસ્તારથી સર્થુ. ॥૫૫. —૪૬॥

અવતરણિકા : શંકા : જે આવા પ્રકારના વિશેષણોવાળી હોય તે આજ્ઞા મંદબુદ્ધિવાળા-જીવોવડે સમજવી પણ અઘરી પડે તો તેનું ધ્યાન ધરવાની તો વાત જ ક્યાં કરવી ? તેથી જો આવી આજ્ઞા સમજાતી ન હોય તો શું કરવું ? તે માટે કહે છે ☞

15

ગાથાર્થ :- (૧) મતિની દુર્બળતાને કારણે, (૨) તેવા પ્રકારના આચાર્યના વિરહને કારણે, (૩) જોય વસ્તુના ગહનપણાને કારણે, (૪) જ્ઞાનાવરણના ઉદયને કારણે, (૫-૬) હેતુ અને ઉદાહરણનો અસંભવ હોય ત્યારે જે સર્વજ્ઞવચન સારી રીતે સમજાતું ન હોય તો પણ તે વચન સત્ય જ છે એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન વિચારે.

ટીકાર્થ : તે આજ્ઞામાં, ‘ચ’ શબ્દ પ્રસ્તુત પ્રકરણ ગ્રહણ કરવા માટે છે. (અર્થાત્ પૂર્વની
20 ગાથામાં આજ્ઞાનું ધ્યાન કરવાનું કહ્યું. તેથી પ્રસ્તુત પ્રકરણ તરીકે તે આજ્ઞા છે. તેથી તે આજ્ઞાનું અનુકર્ષણ કરવા માટે એટલે કે ‘તત્ર’ શબ્દથી ‘આજ્ઞા’ શબ્દ લેવા માટે ‘ચ’ શબ્દ અનુકર્ષણાર્થે જણાવેલ છે. તે આજ્ઞામાં) શું ? — બુદ્ધિની જડતાને કારણે કે બુદ્ધિની ચંચળતાને કારણે ? સમ્યગ્ રીતે અર્થના અનવધારણના કારણે (વસ્તુ સમજાય નહીં. આશય એ છે કે બુદ્ધિની દુર્બળતાના બે કારણો છે : (૧) જડતા (૨) ચંચળતા. આ બંનેને કારણે બુદ્ધિની મંદતા થાય
25 છે અને તે મંદતાને કારણે આજ્ઞામાં=જિનવચનમાં કહેલ કે આ પ્રકરણમાં કહેલ કોઈ પદાર્થ સમજાતો નથી. તો શું કરવું તે આગળ ગા. ૪૮માં જણાવશે. આ રીતે તેવા પ્રકારના આચાર્યનો વિયોગ હોય વિગેરે કારણોમાં પણ જાણી લેવું.)

‘તેવા પ્રકારના આચાર્યનો વિરહ હોવાથી’ - તેવા પ્રકારના આચાર્ય એટલે કે સમ્યગ્ રીતે યથાવસ્થિત એવા તત્ત્વના પ્રતિપાદનમાં કુશલ એવા આચાર્ય, મુમુક્ષુઓવડે સૂત્ર-અર્થનો
30 બોધ મેળવવા માટે જે સેવાય તે આચાર્ય. આવા પ્રકારના આચાર્યનો અભાવ હોવાથી (આજ્ઞામાં=જિનવચનમાં કહેલ પદાર્થ સમજાતો ન હોય...) ચ શબ્દ પદાર્થની સમજણ ન પડવામાં બીજા

કારણસમુચ્ચયાર્થઃ, અપિશબ્દઃ ક્વચિદુભયવસ્તુપત્તિસમ્ભાવનાર્થઃ, તથા 'જ્ઞેયગહનત્વેન ચ' તત્ર જાયત ઇતિ જ્ઞેય-ધર્માસ્તિકાયાદિ તદ્ગહનત્વેન-ગહ્નત્વેન, ચશબ્દોઽબોધ એવ તૃતીયકારણ-સમુચ્ચયાર્થઃ, તથા 'જ્ઞાનાવરણોદયેન ચ' તત્ર જ્ઞાનાવરણં પ્રસિદ્ધં તદુદયેન તત્કાલે તદ્વિપાકેન, ચશબ્દશ્ચતુર્થાબોધકારણસમુચ્ચયાર્થઃ, અત્રાહ-નનુ જ્ઞાનાવરણોદયાદેવ મતિદૌર્બલ્યં તથા તદ્વિધા-ચાર્યવિરહો જ્ઞેયગહનપ્રતિપત્તિશ્ચ, તતશ્ચ તદભિધાને ન યુક્તમમીષામભિધાનમિતિ, ન, તત્કાર્યસ્યૈવ સંક્ષેપવિસ્તરત ઉપાધિભેદનાભિધાનાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૭॥

દ્વિતીયગાથાયા વ્યાખ્યા-તત્ર હિનોતિ-ગમયતિ જિજ્ઞાસિતધર્મવિશિષ્ટાનર્થાનિતિ હેતુઃ-કારકો

ક્રમના કારણનો સમુચ્ચય કરવા માટે છે. અપિ શબ્દ કોઈક સ્થાને મતિદુર્બળતા અને આચાર્યવિરહ બંને હોવાની સંભાવના જણાવે છે.

તથા 'જ્ઞેયગહનત્વેન ચ' તેમાં જે (જ્ઞાનવડે) જણાય તે જ્ઞેય એટલે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે જાણવા યોગ્ય વસ્તુ. આ ધર્માસ્તિકાયાદિ સમજવામાં અધરા હોવાથી (સમજાય નહીં...) ચ શબ્દ અબોધના ત્રીજા કારણનો સમુચ્ચય કરનાર છે તથા જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી એટલે કે બોધ સમયે જ જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી (પદાર્થ સમજાય નહીં...) ચ શબ્દ ચોથા અબોધકારણનો સમુચ્ચય કરનાર છે. (ટૂંકમાં મતિદુર્બળતા વિગેરે ચાર કારણોને કારણે આજ્ઞામાં=જિનવચનમાં કહેલ પદાર્થ સમજાતો ન હોય ત્યારે શું કરવું ? તે આગળ જણાવશે.)

શંકા : જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી જ મતિદુર્બળતા, તેવા પ્રકારના આચાર્યનો અભાવ અને જ્ઞેયની ગહનતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી માત્ર જ્ઞાનાવરણના ઉદયનું કથન કરવું એ જ યુક્ત છે બીજા મતિદુર્બળતા વિગેરે કારણો કહેવાની જરૂર નથી.

સમાધાન : ના એવું નથી. અહીં જ્ઞાનાવરણના ઉદયના કાર્યનું જ સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી ઉપાધિભેદે કથન કરેલું હોવાથી મતિદુર્બળતાદિનું કથન પણ યુક્તિયુક્ત છે. (આશય એ છે કે - જ્ઞાનાવરણના ઉદયનું કાર્ય=ફલ જ અહીં કારણ તરીકે બતાવવું છે. પરંતુ તે સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી એમ બે પ્રકારે. તેમાં સંક્ષેપથી જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી થતું અજ્ઞાન એ જિનવચનને નહીં સમજવામાં કારણભૂત છે. જ્યારે વિસ્તારથી વિચારવું હોય ત્યારે ઉપાધિભેદે કારણભેદ પડે. જેમ જેમ ઉપાધિ=સંયોગો જુદા જુદા તેમ તેમ કારણો જુદા જુદા પડે. અહીં મતિદુર્બળતા વિગેરેને કારણે અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મતિદુર્બળતા વિગેરે ઉપાધિઓ છે. તેથી કોઈને મતિમંદતાદ્વારા, તો કોઈને આચાર્યવિરહ દ્વારા, ત્યારે ક્યાંક જ્ઞેયની ગહનતાદ્વારા જ્ઞાનાવરણનો ઉદય કામ કરે છે. ટૂંકમાં જ્ઞાનાવરણનો ઉદય કેવી રીતે ઉપાધિઓને, સંયોગોને લાવવાદ્વારા કામ કરે છે તે જણાવવા મતિદુર્બળતાદિનું કથન અદ્યુષ્ટ છે.) ॥ધ્યા.-૪૭॥

બીજી ગાથાનો અર્થ :- જાણવા માટે ઈચ્છાયેલ એવા ધર્મોથી યુક્ત અર્થોને જે જણાવે તે હેતુ. આ હેતુ બે પ્રકારે છે - કારકહેતુ (ઘટ પ્રત્યે માટી એ કારકહેતુ છે.) અને વ્યંજકહેતુ (ધૂમાડો એ અગ્નિનો વ્યંજક હોવાથી એટલે કે જણાવનાર હોવાથી વ્યંજકહેતુ છે.)

વ્યક્તકશ્ચ, ઉદાહરણ—ચરિતકલ્પિતભેદં, હેતુશ્ચોદાહરણં ચ હેતુદાહરણે તયોરસમ્ભવઃ, કઙ્કન પદાર્થં પ્રતિ હેતુદાહરણાસમ્ભવાત્, તસ્મિંશ્ચ, ચશબ્દઃ પઙ્કમષષ્ટકારણસમુચ્ચયાર્થઃ, 'સતિ' વિદ્યમાને, કિં ?—'યદ્' વસ્તુજાતં 'ન સુષ્ટુ બુદ્ધ્યેત' નાતીવાવગચ્છેત્ 'સર્વજ્ઞમંતમવિતથં તથાપિ તત્ત્વિન્તયેન્મતિમા'નિતિ તત્ર સર્વજ્ઞાઃ—તીર્થકરાસ્તેષાં મતં સર્વજ્ઞમતં-વચનં, કિં ?—વિતથમ્—

5 અનૃતં ન વિતથમ્—અવિતથં સત્યમિત્યર્થઃ, 'તથાપિ' તદ્બોધકારણે સત્યનવગચ્છત્રપિ 'તત્' મતં વસ્તુ વા 'ચિન્તયેત્' પર્યાલોચયેત્ 'મતિમાન્' બુદ્ધિમાનિતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૮॥

કિમિત્યેતદેવમિત્યત આહ—

અણુવકયપરાણુગ્ગહપરાયણા જં જિણા જગપ્પવરા ।

જિયરાગદોસમોહા ચ ણણનાહાવાદિણો તેણં ॥૪૯॥

- 10 વ્યાખ્યા—અનુપકૃતે-પરૈરવર્તિતે સતિ પરાનુગ્રહપરાયણા-ધર્મોપદેશાદિના પરાનુગ્રહોદ્યુક્તા ઇતિ શ્મસાસઃ, 'યદ્' યસ્માત્ કારણાત્, કે ?—'જિનાઃ' પ્રાગિનરૂપિતશબ્દાર્થાઃ, ત એવ વિશેષ્યન્તે—'જગત્પવરાઃ' ચરાચરશ્રેષ્ઠ ઇત્યર્થઃ, એવંવિદ્યા અપિ કદાચિદ્ રાગાદિભાવાદિતથવાદિનો ભવન્ત્યત આહ—જિતા-નિરસ્તા રાગદ્વેષમોહા ચૈસ્તે તથાવિદ્યાઃ, તત્રાભિષ્વજ્જલક્ષણો રાગઃ

ઉદાહરણ ચરિત (=વાસ્તવિક બનેલ પ્રસંગ) અને કલ્પિત (=અવાસ્તવિક) એમ બે પ્રકારે છે.

- 15 કોઈક પદાર્થ પ્રત્યે હેતુ=યુક્તિ અને ઉદાહરણ મળતા ન હોવાથી હેતુ-ઉદાહરણનો અસંભવ હોય ત્યારે 'ચ' શબ્દ પાંચમા અને છઠ્ઠા કારણના સમુચ્ચય માટે છે. હેતુ-ઉદાહરણનો અસંભવ વિદ્યમાન હોય ત્યારે શું ? તે કહે છે કે ત્યારે જે વસ્તુ (=પદાર્થ) સારી રીતે જણાતી ન હોય (એટલે કે બુદ્ધિમાં બેસતી ન હોય) તો પણ સર્વજ્ઞમત સત્ય જ છે એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન વિચારે. અહીં સર્વજ્ઞ એટલે તીર્થંકરો. તેઓનું જે વચન તે સર્વજ્ઞમત. તે વચન કેવું છે ? — અસત્ય ન હોવું તે અવિતથ એટલે કે સત્ય. તો પણ એટલે કે તે સર્વજ્ઞમત સમજાય નહીં તેવા કારણોની વિદ્યમાનતામાં તે સર્વજ્ઞમત સમજાતો ન હોય તો પણ તે મતને અથવા વસ્તુને બુદ્ધિમાન (સત્ય) વિચારે. (આ બધા શબ્દોનો અન્વય પૂર્વે ગાથાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વયં જાણી લેવો.) ॥૪૮॥

અવતરણિકા : શા માટે આ રીતે વિચારે ? તે કહે છે ⇨

- 25 ગાથાર્થ :- કારણ કે જગતમાં શ્રેષ્ઠ એવા જિનો અનુપકૃત એવા પોતે બીજા ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર અને રાગ-દ્વેષ-મોહને જીતનારા છે. તે કારણથી તેઓ ક્યારેય અન્યથા પ્રરૂપણા કરનારા નથી.

- ટીકાર્થ : જે કારણથી અનુપકૃત હોવા છતાં અર્થાત્ બીજા કોઈ વ્યક્તિઓએ કોઈપણ જાતનો પોતાની ઉપર ઉપકાર કર્યો ન હોવા છતાં જિનેશ્વરો તે બીજા જીવો ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર એટલે કે ધર્મોપદેશ વિગેરે દ્વારા તે જીવો ઉપર ઉપકાર કરવામાં સદાય પ્રયત્નશીલ હોય છે. વળી તે જિનો કેવા છે ? તે કહે છે — ચરાચર એવા જગતમાં શ્રેષ્ઠ એવા જિનો છે. જો કે આવા પ્રકારના (પરોપકારપરાયણ) જીવો પણ ક્યારેક રાગાદિના કારણે અસત્યવાદી હોઈ શકે છે. (જ્યારે જિનો આવા નથી. તે જણાવવા માટે) કહે છે — જિતાયેલાં એટલે કે

લક્ષણો દ્વેષઃ અજ્ઞાનલક્ષણશ્ચ મોહઃ, ચણ્ડવદ્ એતદભાવગુણસમુચ્ચયાર્થઃ, નાન્યથાવાદિનઃ ‘તેને’તિ તેન કારણેન તે નાન્યથાવાદિન ઇતિ, ઉક્તં ચ—

“રાગાદ્વા દ્વેષાદ્વા મોહાદ્વા વાક્યમુચ્યતે હ્યનૃતમ્ ।

યસ્ય તુ નૈતે દોષાસ્તસ્યાનૃતકારણં કિં સ્યાત્ ? ॥૧૧॥”

ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૧॥

ઉક્તસ્તાવદ્ધ્યાતવ્યપ્રથમો ભેદઃ, અધુના દ્વિતીય ઉચ્યતે, તત્ર—

રાગદ્વોસકસાયાસવાદિકિરિયાસુ વદ્વમાણાણં ।

ઐહપરલોયાવાઓ ઝાઝજ્જા વજ્જપરિવજ્જી ॥૫૦॥

વ્યાખ્યા—રાગદ્વેષકષાયશ્રવાદિકિરિયાસુ પ્રવર્તમાનાનામિહપરલોકાપાયાન્ ધ્યાયેત્, યથા રાગાદિક્રિયા એહિકામુષ્મિકવિરોધિની, ઉક્તં ચ—

“રાગઃ સમ્પદ્ધમાનોઽપિ, દુઃખદો દુષ્ટગોચરઃ ।

મહાવ્યાધ્યભિભૂતસ્ય, કુપધ્યાન્નાભિલાષવત્ ॥૧૧॥ તથા

કરાયેલા છે રાગ-દ્વેષ અને મોહ જેમનાવડે તે જિતરાગદ્વેષમોહ જિનો છે.

અહીં રાગ એટલે આસક્તિ, દ્વેષ એટલે અપ્રીતિ અને મોહ એટલે અજ્ઞાન. ‘ચ’ શબ્દ આ રાગાદિના અભાવથી પ્રાપ્ત ગુણોનો સમુચ્ચય કરનાર છે, અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ-મોહ જીતવાથી કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરનારા જિનો છે. આવા તે જિનો તે કારણથી (=ઉપકાર કરવામાં તત્પર અને રાગાદિ વિનાના હોવાથી) અન્યથાવાદી નથી. કહ્યું છે — “રાગથી, દ્વેષથી કે મોહથી અસત્યવચન બોલાય છે. જેને આ રાગાદિ દોષો નથી તેને વળી અસત્ય બોલવાનું કારણ શું હોય ? (અર્થાત્ ન હોય. અહીં ‘ટૂંકમાં સાર એટલો જાણવો કે જિનેશ્વરો રાગાદિથી રહિત હોવાથી અસત્ય વચન બોલતા નથી. તેથી એમના વચનોમાં કોઈક વચન આપણી બુદ્ધિમાં બેસતું ન હોય તો પણ તે વચન સત્ય જ છે, એમ બુદ્ધિમાન વિચારે.) ॥ધ્યા.-૪૮॥

અવતરણિકા : આજ્ઞાવિચય (વિચય એટલે ચિંતન અથવા વિચાર.) નામનો ધ્યાનના વિષયરૂપ ભેદ કહ્યો. હવે બીજો ભેદ કહેવાય છે. તેમાં ⇨

ગાથાર્થ :- પાપનો ત્યાગ કરનાર અપ્રમત્ત જીવ રાગ-દ્વેષ-કષાય-આશ્રવ વિગેરેમાં અને ક્રિયાઓમાં વર્તતા જીવોના ઈહલોક-પરલોકસંબંધી અપાયોને વિચારે.

ટીકાર્થ : રાગ-દ્વેષ-કષાય-આશ્રવ વિગેરેમાં અને ક્રિયાઓમાં વર્તતા જીવોના ઈહ-પરલોકસંબંધી અપાયોને વિચારે. જેમ કે, રાગાદિક્રિયા આ લોક અને પરલોકની વિરોધી છે. કહ્યું છે — “અપ્રશસ્તવિષયક રાગ ઉત્પન્ન થતો પણ (‘અપિ’ શબ્દથી પોષેલો રાગ તો દુઃખ આપે જ.) દુઃખને આપનારો થાય છે. જેમ કે મહાવ્યાધિથી પીડાતા જીવને કુપધ્યરૂપ અન્નની ઈચ્છા. (અર્થાત્ જેમ રોગીને કુપધ્યની ઈચ્છા પણ રોગની વૃદ્ધિ માટે થાય છે, તેમ પોષેલો રાગ તો જવા દો, ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ રાગ દુઃખને આપનારો થાય છે.) ॥૧૧॥”

“દ્વેષઃ સમ્પદ્યમાનોઽપિ, તાપયત્યેવ દેહિનમ્ ।

કોટરસ્થો જ્વલન્નાશુ, દાવાનલ ઇવ દુમમ્ ॥૨॥ તથા

દૃષ્ટ્યાદિભેદભિન્નસ્ય, રાગસ્યામુષ્ણિકં ફલમ્ ।

દીર્ઘઃ સંસાર એવોક્તઃ, સર્વજ્ઞૈઃ સર્વદર્શિભિઃ ॥૩॥”

“દોસાનલસંતત્તો, ઇહ લોએ ચેવ દુઃખિઓ જીવો ।

પરલોગમિ ય પાવો પાવઙ્ગ નિરયાનલં તત્તો ॥૧॥”

તથા કષાયાઃ—ક્રોધાદયઃ, તદપાયાઃ પુનઃ—

“ક્રોધો પ્રીતિં પ્રણાસેઙ્ગ, માણો વિનયનાશનો ।

માયા મિત્રાણિ પ્રણાસેઙ્ગ, લોભો સર્વવિનાશનો ॥૧॥

ક્રોધો ય માણો ય અણિગ્ગહીયા, માયા ય લોભો ય પવઙ્ગમાણા ।

ચત્તારિ એ કસિણા કસાયા, સિંચંતિ મૂલાઙ્ગ પુણ્ણવસ્સ ॥૧॥”

તથાઽઽશ્રવાઃ—કર્મબન્ધહેતવો મિથ્યાત્વાદયઃ, તદપાયઃ પુનઃ—

“મિચ્છન્તમોહિયમર્ઙ્ગ જીવો ઇહલોગ એવ દુઃખાઙ્ગ ।

નિરઓવમાઙ્ગ પાવો પાવઙ્ગ પસમાઙ્ગુણહીનો ॥૧॥” તથા

- 15 તથા — “ઉત્પન્ન થયેલો પણ દ્વેષ જીવને તપાવે છે. જેમ વૃક્ષની બખોલમાં રહેલો દાવાનલ શીઘ્ર વૃક્ષને બાળે છે. ॥૨॥” (આ પ્રમાણે આલોકનાં અપાયો કહ્યા. હવે પરલોકના અપાયો કહે છે) તથા — “દૃષ્ટિરાગ, સ્નેહરાગ અને કામરાગ એમ ત્રણ પ્રકારના રાગનું પારલૌકિક ફલ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શીઓએ દીર્ઘ સંસાર જ કહ્યો છે. ॥૩॥” વિગેરે. તથા — “દ્વેષરૂપ અગ્નિથી સારી રીતે તપેલો જીવ આ લોકમાં તો દુઃખી થાય છે તેમજ સંતપ્ત એવો તે પાપી જીવ પરલોકમાં નરકરૂપ અગ્નિને પામે છે. ॥૧॥” વિગેરે (પારલૌકિક ફલ જાણવા.)

- 20 તથા કષાયો એટલે ક્રોધાદિ. તેના નુકસાનો આ પ્રમાણે — ક્રોધ પરસ્પરની પ્રીતિનો નાશ કરે છે, અહંકાર વિનયનો, માયા મિત્રોનો, અને લોભ પ્રીતિ વિગેરે સર્વનો નાશ કરે છે. ॥૧॥” તથા — “અંકુશ વિનાના (અને માટે જ) વધતા એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ આ ચાર સંપૂર્ણ અથવા ક્લિષ્ટ કષાયો પુનર્જન્મના મૂળિયાઓને સિંચે છે. ॥૧॥”

- 25 તથા આશ્રવો એટલે કર્મબંધના કારણભૂત એવા મિથ્યાત્વ વિગેરે. તેના નુકસાનો આ પ્રમાણે — મિથ્યાત્વથી મૂઢમતિવાળો (અને માટે જ) પ્રશમ વિગેરે ગુણો વિનાનો પાપી જીવ આ

૪૪. દ્વેષાનલસંતપ્ત ઇહલોક એવ દુઃખિતો જીવઃ । પરલોકે ચ પાપઃ પ્રાપ્નોતિ નિરયાનલં તત્તઃ ॥૧॥ ૪૫. ક્રોધઃ પ્રીતિં પ્રણાશયતિ, માનો વિનયનાશનઃ । માયા મિત્રાણિ નાશયતિ, લોભઃ સર્વવિનાશનઃ ॥૧॥ ૪૬. ક્રોધશ્ચ માનશ્ચાનિગૃહીતૌ માયા ચ લોભશ્ચ પ્રવર્ધમાનૌ । ચત્તાર એતે કૃત્ત્વાઃ કષાયાઃ સિન્ચન્તિ મૂલાનિ પુનર્ભવસ્ય ॥૧॥ ૪૬. મિથ્યાત્વમોહિતમતિર્જીવ ઇહલોક એવ દુઃખાનિ । નિરયોપમાણિ પાપઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રશમાદિગુણહીનઃ ॥૧॥

“અજ્ઞાનં ચ્ચલુ કષ્ટં ક્રોધાદિભ્યોઽપિ સર્વપાપેભ્યઃ ।

અર્થં હિતમહિતં વા ન વેત્તિ યેનાવૃતો લોકઃ ॥૧॥ તથા

જીવા પાવિતિ ઇહં પાણવહાદવિરઈં પાવાં ૧

નિયમુયધાયણમાઈં દોસે જણગરહિં પાવા ॥૧॥

પરલોગંમિવિ એવં આસવકિરિયાહિં અજ્જિં કમ્મે ૧

જીવાણ ચિરમવાયા નિરયાઙ્ગઈં ભમંતાણં ॥૨॥”

5

આદિશબ્દઃ સ્વગતનેકભેદદ્રવ્યાપકઃ, પ્રકૃતિસ્થિત્યનુભાવપ્રદેશબન્ધભેદગ્રાહક इत्यन्ये, ક્રિયાસ્તુ કાવિક્યાદિભેદાઃ પદ્ધ, એતાઃ પુનરુત્તરત્ર ન્યક્ષેણ વક્ષ્યામઃ, વિપાકઃ પુનઃ—

“કિરિયાસુ વટ્ટમાણાં કાઙ્ગમાઈંસુ દુઃખિયા જીવા ૧

ઇહ ચેવ ય પરલોં સંસારપવટ્ટયા ભણિયા ॥૧॥”

10

તતશ્ચૈવં રાગાદિક્રિયાસુ વર્તમાનાનામપાયાન્ ધ્યાયેત્, કિંવિશિષ્ટઃ સત્રિત્યાહ—‘વર્જ્યપરિવર્જી’ તત્ર વર્જનીયં વર્જ્યમ્—અકૃત્યં પરિગૃહ્યતે તત્પરિવર્જી—અપ્રમત્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૦॥

લોકમાં જ નરકની ઉપમાવાળા દુઃખોને પામે છે. ॥૧॥” તથા — “ક્રોધ વિગેરે સર્વ પાપો કરતા અજ્ઞાન વધુ કષ્ટદાયી છે કારણ કે તે અજ્ઞાનથી ઢંકાયેલો લોક હિતકર અથવા અહિતકર પદાર્થોને જાણી શકતો નથી. ॥૧॥”

15

તથા — “પાપી એવા જીવો પ્રાણીવધરૂપ હિંસાથી અવિરતિરૂપ (=ન અટકવારૂપ) પાપને કારણે લોકમાં ગર્હિત સ્વપુત્રવધ વિગેરે દોષો(રૂપ અનર્થને) પામે છે. ॥૧॥ આ જ પ્રમાણે પરલોકમાં પણ આશ્રવક્રિયાઓદ્વારા પાપકર્મને ભેગા કરી ભ્રમતા એવા જીવોને લાંબાકાળ સુધી નરકગતિ વિગેરે અપાયો (=અનર્થો) પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨॥” વિગેરે. રાગદ્વેષકસાયાસવાદિ... અહીં રહેલ આદિશબ્દ સ્વગત (=રાગ-દ્વેષ વિગેરેના) અનેક ભેદો જણાવનાર છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે — આદિશબ્દ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશબંધરૂપ ચાર ભેદોનો ગ્રાંહક છે, (અર્થાત્ પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ વિગેરેના અનર્થોને વિચારે.)

20

તથા ‘કિરિયાસુ’ કાપિકી વિગેરે પાંચ પ્રકારની ક્રિયાઓ કે જેનું આગળ વિસ્તારથી વર્ણન કરીશું. ક્રિયાઓનો વિપાક=અનર્થ આ પ્રમાણે જાણવો → “કાપિકી વિગેરે ક્રિયાઓમાં વર્તતા જીવો આ લોકમાં દુઃખી થયેલા છતાં પરલોકમાં સંસારને વધારનારા કહેવાયેલા છે. ॥૧॥” આ પ્રમાણે રાગાદિ ક્રિયાઓમાં વર્તતા જીવોના અપાયોને=અનર્થોને વિચારે. કેવા પ્રકારનો થઈને તે વિચારે ? — વર્જ્યના પરિવર્જ=અપ્રમત્ત થઈને તે વિચારે. તેમાં જે ત્યાગવા યોગ્ય હોય તે વર્જ્ય. અહીં વર્જ્ય તરીકે અકૃત્ય ગ્રહણ કરાય છે. આવા અકૃત્યોને (પ્રમાદને) ત્યાગ કરનારો અપ્રમત્ત થઈને અનર્થોને વિચારે. ॥ધ્યા.-૫૦॥

25

૪૭. જીવાઃ પ્રાપ્નુવન્તીહ પ્રાણવધાદ્યવિરતેઃ પાપિકાયાઃ । નિજસુતઘાતાદિદોષાન્ જનગર્હિતાન્ પાપાઃ ॥૧॥ પરલોકેઽપ્યેવમાશ્રવક્રિયાભિરર્જિતે કર્મણિ । જીવાનાં ચિરમપાયા નિરયાદિગતિષુ ભ્રમતામ્ ॥૨॥ ૪૮. ક્રિયાસુ વર્તમાનાઃ કાવિક્યાદિષુ દુઃખિતા જીવાઃ । ઇહૈવ પરલોકે ચ સંસારપ્રવર્ધકા ભણિતાઃ ॥૧॥

30

ઉક્તઃ खलु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः, अधुना तृतीय उच्यते, तत्र—

पयइठिइपएसणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं ।

जोगाणुभावजणियं कम्मविवागं विचिंतेज्जा ॥५१॥

5 व्याख्या—‘પ્રકૃતિસ્થિતિપ્રદેશાનુભાવભિન્નં શુભાશુભવિભક્તમિતિ અત્ર પ્રકૃતિશબ્દેનાઠ્ઠી કર્મપ્રકૃતયોઽભિધીયન્તે જ્ઞાનાવરણીયાદિભેદા इति, પ્રકૃતિરંશો ભેદ इति પર્યાયાઃ, સ્થિતિઃ—તાસામેવાવસ્થાનં જઘન્યાદિભેદભિન્નં, પ્રદેશશબ્દેન જીવપ્રદેશકર્મપુદ્ગલસમ્બન્ધોઽભિધીયતે, અનુભાવશબ્દેન તુ વિપાકઃ, એતે ચ પ્રકૃત્યાદયઃ શુભાશુભભેદભિન્ના ભવન્તિ, તતશ્ચૈતદુક્તં ભવતિ—પ્રકૃત્યાદિભેદભિન્નં શુભાશુભવિભક્તં ‘યોગાનુભાવજનિતં’ મનોયોગાદિગુણપ્રભવં કર્મવિપાકં વિચિન્તયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૧॥

10 ભાવાર્થઃ પુનર્વૃદ્ધવિવરણાદવસેયઃ, તત્ત્વેદં—इह पयइभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, તત્થ પયઈઉક્તિ કમ્મણો મેયા અંસા ણાણાવરણિજ્ઞાણો અદ્ધ, તેહિં ભિન્નં, વિહત્તં સુહં પુણ્ણં સાયાઇયં અસુહં પાવં તેહિં વિહત્તં—વિભિન્નવિપાકં જહા કમ્મપકડીએ તહા વિસેસેણ

અવતરણિકા : ધ્યાનના વિષયનો બીજો ભેદ કહ્યો. હવે વિપાકવિષયનામનો ત્રીજો ભેદ કહેવાય છે. તેમાં ⇨

15 ગાથાર્થ :- પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-પ્રદેશ અને રસ એમ ચાર ભેદવાળા, શુભ અને અશુભ વિભાગવાળા, મનોયોગાદિ અને ગુણથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા કર્મના ઉદયને વિચારે.

ટીકાર્થ : અહીં પ્રકૃતિશબ્દથી જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે ભેદોવાળી આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ગ્રહણ કરવી. પ્રકૃતિ-અંશ-ભેદ આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. સ્થિતિ એટલે તે કર્મપ્રકૃતિઓનું જ આત્મામાં અવસ્થાન. આ સ્થિતિ જઘન્ય વિગેરે પ્રકારની છે. પ્રદેશશબ્દથી જીવપ્રદેશોસાથે 20 કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ ગ્રહણ કરવો. અનુભાવશબ્દથી વિપાક=રસ ગ્રહણ કરવો. આ પ્રકૃતિ વિગેરે ચારે શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે હોય છે. તેથી ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો કે - પ્રકૃતિ વિગેરે ભેદોવાળા, શુભાશુભવિભાગવાળા (=શુભાશુભાત્મક) મનોયોગાદિથી અને જીવગુણોથી (=મિથ્યાત્વ વિગેરેથી) ઉત્પન્ન થયેલા કર્મોદયને વિચારે. ॥ધ્યા.—૫૧॥

આ ગાથાનો ભાવાર્થ વૃદ્ધોના=પૂર્વજોના વિવરણાનુસારે જાણવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે 25 છે — “અહીં પ્રકૃતિના ભેદવાળા, શુભાશુભાત્મક કર્મના ઉદયને વિચારે એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે કે — પ્રકૃતિ એટલે કર્મના જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ ભેદો=અંશો. તે કર્મભેદોવડે ભેદાયેલ (એવા કર્મોદયને વિચારે.) તથા ‘શુભાશુભવિભક્ત’ અહીં શુભ એટલે પુણ્યાત્મક શાતાવેદનીય વિગેરે. અને અશુભ એટલે પાપાત્મક કર્મ. તેઓવડે જુદા જુદા (=શુભ અને અશુભાત્મક)

૪૧. इह प्रकृतिभिन्नं शुभाशुभविभक्तं कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्र प्रकृतय इति कर्मणो भेदा अंशा ज्ञानावરणादयोऽष्ट, तैर्भिन्नं विभक्तं शुभं पुण्यं सातादिकं अशुभं पापं तैर्विभक्तं, विभिन्नविपाकं यथा 30 कर्मप्रकृतौ तथा विशेषेण

ચિંતિજ્ઞા, કિં ચ-ઠિઙ્ઠિવિભિન્નં ચ સુહાસુહવિહતં કમ્મવિવાગં વિચિંતેજ્ઞા, ઠિઙ્ઠિ તાસિં ચેવ અટ્ટણં પયડીણં જહણમજ્ઞિમુલ્લકોસા કાલાવત્થા જહા કમ્મપયડીણ, કિં ચ-પણ્ણસભિન્નં શુભાશુભં યાવત્-

“કૃત્વા પૂર્વવિધાનં પદયોસ્તાવેવ પૂર્વવદ્ વર્ગ્યો ।

વર્ગ્યનો કુર્યાતાં તૃતીયરાશેસ્તતઃ પ્રાગ્વત્ ॥૧૧॥”

5

‘કૃત્વા વિધાન’મિતિ ૨૫૬, અસ્ય રાશેઃ પૂર્વપદસ્ય ઘનાદિ કૃત્વા તસ્યૈવ વર્ગાદિ તતઃ દ્વિતીયપદસ્યેદમેવ વિપરીતં ક્રિયતે, તત્ એતાવેવ વર્ગ્યેતે, તત્સ્તૃતીયપદસ્ય વર્ગ્યનો ક્રિયેતે, એવમનેન ક્રમેણાયં રાશિઃ ૧૬૭૭૭૨૧૬ ચિંતેજ્ઞા, પણ્ણસોત્તિ જીવપણ્ણસાણં કમ્મપણ્ણસેહિં

એવા કર્મવિપાકને જે રીતે કર્મપ્રકૃતિ નામના ગ્રંથમાં કહ્યા છે તે રીતે વિશેષથી=ઉડાણથી વિચારે.

તથા સ્થિતિના ભેદોવાળા, શુભાશુભાત્મક કર્મવિપાકને વિચારે. અહીં સ્થિતિ એટલે તે જ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો જથ્થો-મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટથી એમ ત્રણ પ્રકારે આત્મામાં રહેવાનો સમય.

10

તે જથ્થાના સ્થિતિઓ જે રીતે કમ્મપયડીમાં કહી છે તે રીતે અહીં જાણી લેવી. વળી, પ્રદેશથી ભિન્ન એવા શુભાશુભ યાવત્ (પ્રદેશભિન્ન શુભાશુભ કર્મવિપાક કર્મપ્રકૃતિમાં વિસ્તારથી કહ્યો છે. તે અહીં જાણના માટે ટીકાકારે યાવત્ શબ્દ મૂકેલ છે. અહીં પ્રદેશ તરીકે જીવ ઉપર ચોંટેલા કર્મપ્રદેશો જાણવાના છે. જીવના દરેક આત્મપ્રદેશ ઉપર આવા કેટલા કર્મપ્રદેશો ચોંટેલા છે ?

15

તે વિચારવાનું છે. તે જાણવા માટે સૌપ્રથમ જીવ અસંખ્યેય આત્મપ્રદેશોવાળો હોવા છતાં અસત્કલ્પનાવડે ૨૫૬ આત્મપ્રદેશો જીવના માનવા. આ ૨૫૬ રાશિને ધન કર્યા બાદ જે ૨૬મ આવે તેટલા પ્રમાણ કર્મપ્રદેશો આત્મપ્રદેશ ઉપર ચોંટેલા જાણવા. આ અસત્કલ્પના છે. વાસ્તવિક રીતે દરેક આત્મપ્રદેશ ઉપર અનંતા કર્મપ્રદેશો છે. હવે જે કલ્પિત રાશિ છે=૨૫૬ તેને ધન કરવા માટે કરણગાથા જણાવે છે.)

20

“કૃત્વા પૂર્વવિધાન...” આનો અર્થ આ પ્રમાણે - આ ૨૫૬ રાશિના પૂર્વપદનો=‘૨’ સંખ્યાનો ધન વિગેરે (‘આદિ’શબ્દથી વર્ગ વિગેરે) કરીને તે જ પૂર્વપદના વર્ગાદિ કરવા. ત્યારપછી બીજા પદના=‘૫’ સંખ્યાના આ જ વિપરીત કરવા, (અર્થાત્ પ્રથમ વર્ગાદિ કરવા અને પછી ધનાદિ કરવા.) ત્યારપછી આ બંને પદોનો=‘૨૫’ સંખ્યાનો વર્ગ કરવો. ત્યારપછી ત્રીજા પદના=‘૬’ સંખ્યાના વર્ગ અને ધન કરવા. આ પ્રમાણે આ ક્રમથી કરતા ૧૬૭૭૭૨૧૬ રાશિ પ્રાપ્ત થાય છે. (આ રાશિ જેટલા કર્મપ્રદેશો આત્મપ્રદેશો ઉપર ચોંટેલા જાણવા. આ અસત્કલ્પના જાણવી.)

25

૫૦. ચિન્તયેત્ । કિં ચ-સ્થિતિવિભક્તં ચ શુભાશુભવિભક્તં કર્મવિપાકં વિચિન્તયેત્ । સ્થિતિરિતિ તાસા-મેવાણાં પ્રકૃતીનાં જથ્થામધ્યમોત્કૃષ્ટાઃ કાલાવસ્થા યથા કર્મપ્રકૃતૌ । કિં ચ-પ્રદેશભિન્નં - ૫૧. ચિન્તયેત્, પ્રદેશ ઇતિ જીવપ્રદેશાનાં કર્મપ્રદેશૈઃ

30

૫૨ સુહુમેર્હિ એગ્રસ્ત્રાવગાદેર્હિ પુદ્ગોગાઢઅણંતરઅણુબાયરઙ્ઙાઇમેર્હિ બદ્ધાણં વિત્થરઓ કમ્મ-
પયડીએ ભણિયાણં કમ્મવિવાગં વિચિત્તેજ્જા, કિં ચ—અણુભાવભિન્નં સુહાસુહવિહત્તં કમ્મવિવાગં
વિચિત્તેજ્જા, તત્થ અણુભાવોત્તિ તાસિં ચેવઽઙ્ગહં પયડીણં પુદ્ગલ્લનિકાઇયાણં ઉદયાઽ
અણુભવણં, તં ચ કમ્મવિવાગં જોગાણુભાવજણિયં વિચિત્તેજ્જા, તત્થ જોગા મળવચણકાયા,
5 અણુભાવો જીવગુણ એવ, સ ચ મિથ્યાદર્શનાવિરતિપ્રમાદકષાયાઃ, તેર્હિ અણુભાવેણ ચ
જણિમુખ્પાઇયં જીવસ્સ કમ્મં જં તસ્સ વિવાગં ઉદયં વિચિત્તિજ્જઇ ॥૫૧॥

ઉક્તસ્તુતીયો ધ્યાતવ્યભેદઃ, સામ્પ્રતં ચતુર્થ ઉચ્યતે, તત્ર—

જિણદેસિયાઽ લક્ષણસંઠાણાસણવિહાણમાણાઽં ।

- આ પ્રમાણે ‘પ્રદેશને વિચારે’ એટલે સ્પૃષ્ટ, અવગાઢ, અનંતર, અણુબાદર, ઊર્ધ્વ વિગેરે
10 ભેદોવડે બંધાયેલા, એકક્ષેત્રમાં અવગાહીને રહેલા, સૂક્ષ્મ એવા કર્મપ્રદેશો સાથે બંધાયેલા અને
વિસ્તારથી કર્મપ્રકૃતિનામના ગ્રંથમાં કહેવાયેલા એવા આત્મપ્રદેશોના કર્મવિપાકને વિચારે. (અહીં
સ્પૃષ્ટ એટલે સ્પર્શલા, અવગાઢ એટલે પ્રવેશેલા, અનંતર એટલે આત્મપ્રદેશ સાથે આંતરા વિના
એકમેક થયેલા, અણુબાદર એટલે અણુમાંથી અર્થાત્ કાર્મણવર્ગણામાંથી બનેલા એવા મોટા
સ્કંધોરૂપે બંધાયેલા, ઊર્ધ્વ વિગેરે એટલે ઉપર-નીચે, આજુ-બાજુથી બંધાયેલા. (ટૂંકમાં જે ક્ષેત્રમાં
15 આત્મપ્રદેશો છે તે જ ક્ષેત્રમાં રહેલા કર્મો આત્મપ્રદેશ સાથે એકમેક થાય તે જણાવવા સ્પૃષ્ટ,
અવગાઢ વિગેરે શબ્દો છે. આ રીતે ચોટેલા કર્મોના ઉદયને મુનિ વિચારે. તે પ્રદેશોને આશ્રયીને
કરેલું ધ્યાન કહેવાય.)

- તથા અનુભાવભિન્ન શુભાશુભવિભક્ત કર્મોદયને વિચારે. અહીં અનુભાવ એટલે તે જ
આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કે જે સ્પૃષ્ટ છે, બદ્ધ છે, નિકાચિત છે તેઓનું ઉદયથી અનુભવવું. યોગ અને
20 અનુભાવથી=જીવના ગુણથી ઉત્પન્ન થયેલ આવા અનુભાવરૂપ કર્મવિપાકને વિચારે. તેમાં યોગ
તરીકે મન-વચન અને કાયા તથા અનુભાવ તરીકે જીવના ગુણો જ એટલે કે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ,
પ્રમાદ અને કષાય લેવા. આમ આ યોગવડે અને મિથ્યાત્વ વિગેરે જીવગુણોવડે જીવને જે કર્મો
બંધાયેલા છે, તેનો જે વિપાક=ઉદય છે તેને વિચારે. ॥ધ્યા.—૫૧॥

- અવતરણિકા : ત્રીજો ધ્યાતવ્યભેદ કહ્યો. હવે ચોથો સંસ્થાનવિચયનામનો પ્રકાર કહેવાય
25 છે. તેમાં ⇨

ગાથાર્થ :- જિનેશ્વરોવડે કહેવાયેલા દ્રવ્યોના લક્ષણો, આકારો, આધાર, ભેદો, પ્રમાણો

૫૨. સૂક્ષ્મૈરેકક્ષેત્રાવગાઢૈઃ સ્પૃષ્ટાવગાઢાનન્તરાણુબાદરોર્ધ્વાદિભેદૈર્બદ્ધાનાં વિસ્તરતઃ કર્મપ્રકૃતૌ ભણિતાનાં
કર્મવિપાકં વિચિન્તયેત્, કિં ચ અનુભાવભિન્નં શુભાશુભવિભક્તં કર્મવિપાકં વિચિન્તયેત્, તન્નાનુભાવ ઇતિ
તાસામેવાષ્ટાનાં પ્રકૃતીનાં સ્પૃષ્ટબદ્ધનિકાચિતાનામુદયાનુભવનમ્, તં ચ કર્મવિપાકં યોગાનુભાવજનિતં
30 વિચિન્તયેત્, તત્ર યોગા મનોવચનકાયા, અનુભાવો જીવગુણ એવ, તૈરનુભાવેન ચ જનિતમ્-ઉપાદિતં જીવસ્ય
કર્મ ચત્ તસ્યા વિપાકં-ઉદયો વિચિન્તયતે ।

ઉપ્પાયાદિદ્વિભંગાદ પજ્જવા જે ય દવ્વાણં ॥૫૨॥

વ્યાખ્યા-જિના:-પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થાસ્તીર્યકરાસ્તેદેશિતાનિ-કથિતાનિ જિનદેશિતાનિ, કાન્યત આહ-લક્ષણસંસ્થાનાસનવિધાનમાનાનિ, કિં ?-વિચિન્તયેદિતિ પર્યન્તે વક્ષ્યતિ ષષ્ઠ્યાં ગાથાયમિતિ, તત્ર લક્ષણાદીનિ વિચિન્તયેત્, અત્રાપિ ગાથાન્તે દ્રવ્યાણામિત્યુક્તં તત્પ્રતિ-પદમાયોજનીયમિતિ, તત્ર લક્ષણં ધર્માસ્તિકાયાદિદ્રવ્યાણાં ગત્વાદિ, તથા સંસ્થાનં મુખ્યવૃત્ત્યા 5 પુદ્ગલરચનાકારલક્ષણં પરિમંડલાદ્યજીવાનાં, યથોક્તમ્-‘પરિમંડલે ય વઢે તંસે ચરંસ આયતે ચેવ’ જીવશરીરાણાં ચ સમચતુરસ્રાદિ, યથોક્તમ્-

‘સમચરંસે નગ્ગોહમંડલે સાહ વામણે સુજ્જે ।

હુંડેવિ ય સંઠાણે જીવાણં છ મુણેયવ્વા ॥૧॥’

તથા ધર્માધર્મયોરપિ લોકક્ષેત્રાપેક્ષયા ભાવનીયમિતિ, ઉક્તં ચ-

‘હેઠ્ઠ મજ્જે ઉવરિ છવ્વીઝાલ્લરિમુંડંગસંઠાણે ।

અને દ્રવ્યોના જે ઉત્પાદ, સ્થિતિ, નાશ વિગેરે પર્યાયો છે. (તેને વિચારે. એ પ્રમાણે ગા. ૫૭માં આપેલ ક્રિયાપદ જોડવું.)

ટીકાર્થ : પૂર્વે જણાવેલ છે શબ્દાર્થ જેનો એવા જિનો એટલે કે તીર્થંકરો. તેઓવડે જે કહેવાયેલા છે તે જિનદેશિત કહેવાય છે, કોણ છે તે ? તે કહે છે - લક્ષણ, સંસ્થાન, આધાર, 15 ભેદ, પ્રમાણો, આ બધાનું શું કરવાનું ? જિનદેશિત એવા આ લક્ષણાદિને વિચારે=ધ્યાન ધરે એ પ્રમાણે છઠ્ઠી ગાથામાં (=ગા. ૫૭માં) ક્રિયાપદ જણાવશે. અહીં લક્ષણો વિગેરેને વિચારે એમાં પણ ગાથાના અંતમાં જે ‘દ્રવ્યાણાં’ પદ છે તે લક્ષણ વિગેરે દરેક પદો સાથે જોડવું. (એટલે કે દ્રવ્યોના લક્ષણ, દ્રવ્યોના આકારો... વિગેરેને વિચારે.)

તેમાં ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યોના ગતિ વિગેરે લક્ષણ તરીકે જાણવા. (અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાયનું 20 લક્ષણ ગતિસહાયકતા છે, અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ સ્થિતિસહાયકતા છે, વિગેરે) તથા સંસ્થાન= આકૃતિ એ મુખ્યપણે પુદ્ગલોની રચનાના આકારસ્વરૂપ છે. (જે મૂર્તદ્રવ્યોમાં જ સંભવી શકે છે. ધર્માસ્તિકાય કે અધર્માસ્તિકાયનું સંસ્થાન જે લોક જેવું કહેવાય છે તે ઉપચારથી. મુખ્ય રીતે તો તેઓનો અમૂર્ત હોવાથી તેવો આકાર સંભવી શકતો નથી. તેથી ધર્માસ્તિકાય વિગેરે સિવાય પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ) અજીવોનો પરિમંડળ વિગેરે આકાર જાણવો. કહ્યું છે - “પરિમંડળ, ગોળ, 25 ત્રિકોણ, ચોરસ અને લાંબો આકાર.” અને જીવશરીરના સમચતુરસ્ર વિગેરે આકારો જાણવા. કહ્યું છે - “સમચતુરસ્ર, ત્ર્યશ્ચોધમંડળ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંડક એ પ્રમાણે જીવોના છ આકાર છે.”

તથા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના પણ આકારો લોક=ચૌદરાજલોકરૂપ ક્ષેત્રની 30 અપેક્ષાએ વિચારવા. કહ્યું છે - “લોકાકાશનો આકાર નીચેથી (પુ)ખ્યચંગેરી (પુખ્યો ભરવાનું

૫૩. પરિમંડલં વૃત્તં ત્ર્યસ્રં ચતુરસ્રમાયતમેવ । ૫૪. સમચતુરસ્રં ત્ર્યગ્રોધમંડલં સાદિ વામનં કુબ્જં । હુંડમપિ ચ સંસ્થાનાનિ જીવાનાં ષડ્ જ્ઞાતવ્યાનિ ॥૧॥ ૫૫. અધસ્તાન્મધ્યે ઉપરિ વેત્રાસનઙ્ગાલ્લરીમુદઙ્ગસંસ્થાનઃ ।

લોગો અદ્ધાગારો અદ્ધાખેત્તાગિઈ નેઓ ॥૧૧॥”

તથાડડસનાનિ-આધારલક્ષણાનિ ધર્માસ્તિકાયાદીનાં લોકાકાશાદીનિ સ્વસ્વરૂપાણિ વાં, તથા વિધાનાનિ ધર્માસ્તિકાયાદીનામેવ ભેદાનિત્યર્થઃ, યથા-“ધર્મ્મત્થિકાણ્ ધર્મ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ધર્મ્મત્થિકાયસ્સ પણ્સે”^(૭) ઇત્યાદિ, તથા માનાનિ-પ્રમાણાનિ ધર્માસ્તિકાયાદીનામેવાત્મીયાનિ, તથોત્પાદસ્થિતિભજ્ઞાદિપર્યાયા યે ચ ‘દ્રવ્યાણાં’ ધર્માસ્તિકાયાદીનાં તાન્ વિચિન્તયેદિતિ, તત્રોત્પાદાદિપર્યાયસિદ્ધિઃ ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્રૌવ્યયુક્તં સત્’^(૮)તિ (તત્ત્વાર્થે અ૦ ૫ સૂ૦ ૨૧) વચનાદ્, યુક્તિઃ પુનરત્ર-

“ઘટમૌલીસુવર્ણાર્થી, નાશોત્પત્તિસ્થિતિષ્વયમ્ ।

શોકપ્રમોદમાધ્યસ્થં, જનો યાતિ સહેતુકમ્ ॥૧૧॥”

- 10 સાધન) જેવો, મધ્યમાં ખંજરી જેવો, અને ઉપર મૃદંગ જેવો જાણવો. તથા^(૯) અદ્ધાનો=કાળનો આકાર અદ્ધાક્ષેત્રની=મનુષ્યલોકની આકૃતિ પ્રમાણે જાણવો. ॥૧૧॥”

તથા આસન એટલે આધાર. ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના આધાર લોકાકાશ વિગેરે અથવા પોત-પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું. વિધાનોને એટલે કે ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના જ ભેદોને (વિચારે.) જેમ કે - “ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ... વિગેરે (આ પ્રમાણે દેશ, પ્રદેશ વિગેરે ભેદોને વિચારે.)

- 15 તથા માન એટલે પ્રમાણ, તેમાં ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના પોત-પોતાના પ્રમાણોને વિચારે. તથા ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યોના ઉત્પાદ-સ્થિતિ-નાશ વિગેરે જે પર્યાયો છે તેને વિચારે. તેમાં ઉત્પાદ વિગેરે પર્યાયોની સિદ્ધિ “ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્યયુક્તં સત્” એટલે કે “જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે તે ઉત્પાદ-નાશ અને ધ્રુવતાનામના ત્રણ ધર્મોથી યુક્ત છે” આવા પ્રકારના વચનથી થાય છે.
- 20 અહીં યુક્તિ આ પ્રમાણે જાણવી - “કળશનો અર્થી, મુગટનો અર્થી અને સુવર્ણનો અર્થી એવો માણસ કળશના નાશમાં, મુગટની ઉત્પત્તિમાં અને સુવર્ણની સ્થિતિમાં (ક્રમશઃ) શોક, હર્ષ અને મધ્યસ્થભાવને જે અનુભવે છે, તે સહેતુક છે. ॥૧૧॥”

- (ભાવાર્થ આ પ્રમાણે - રાજાના બે છોકરાને રમવા માટે સોનાનો એક નાનો કળશ હતો. એમાં એકવાર એક છોકરો ક્યાંક બહાર ગયો અને બીજા છોકરાએ કહ્યું - “મારે રમવા માટે મુગટ જોઈએ છે.” ત્યારે રાજાએ સોની પાસે તે જ કળશને ગાળીને મુગટ કરાવી મંગાવ્યો. અહીં સોનું પોતે કળશ તરીકે નાશ પામ્યું છે, મુગટ તરીકે ઉત્પન્ન થયું છે અને સોના તરીકે પોતે કાયમ છે જ. આમ, એક એવા સોનામાં જ ઉત્પાદાદિ ત્રણે પર્યાયો જુદી જુદી અપેક્ષાએ રહેલા છે. તે કેવી રીતે જણાય ? તે માટે કહે છે - જ્યારે બહાર ગયેલ છોકરો પાછો આવ્યો ત્યારે કળશનો નાશ જોઈને તે શોક કરે છે. બીજા છોકરાને મુગટ મળ્યો હોવાથી હર્ષ=આનંદ

- 30 ૫૬. લોકોડ્ઢાકારોડ્ઢાક્ષેત્રાકૃતિર્જેયઃ ॥૧૧॥ ૫૭. ધર્માસ્તિકાયો ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ ।

પયોવ્રતો ન દદ્યત્તિ, ન પયોઽત્તિ દધિવ્રતઃ ।

અગોરસવ્રતો નોધે, તસ્માત્તત્ત્વં ત્રયાત્મકમ્ ॥૨૧॥”

તતશ્ચ ધર્માસ્તિકાયો વિવક્ષિતસમયસમ્બન્ધરૂપાપેક્ષયોત્પદ્યતે તદનન્તરાતીતસમયસમ્બન્ધ-
રૂપાપેક્ષયા તુ વિનશ્યતિ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્યાત્મના તુ નિત્ય ઇતિ, ઉક્તં ચ—

“સર્વવ્યક્તિષુ નિયતં ક્ષણે ક્ષણેઽન્યત્વમથ ચ ન વિશેષઃ ।

સત્યોશ્ચિત્યપચિત્યોરાકૃતિજાતિવ્યવસ્થાનાત્ ॥૨૨॥”

આદિશબ્દાદગુરુલઘ્વાદિપર્યાયપરિગ્રહઃ, ચશબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૨॥
કિં ચ—

થાય છે અને બાપ એવો રાજા બંનેમાં સોનું કાયમી હોવાથી નથી શોક પામતો કે નથી આનંદ પામતો, પરંતુ મધ્યસ્થભાવ પામે છે. અહીં સોનું વસ્તુ એક હોવા છતાં ત્રણેને જે જુદી જુદી 10
લાગણીઓ થઈ તેના કારણ પણ જુદા જુદા માનવા પડે. તેથી એક જ વસ્તુ કળશરૂપે નાશ પામી તેથી એકને શોક થયો. એ જ વસ્તુ મુગટરૂપે ઉત્પન્ન થઈ માટે જ બીજા છોકરાને આનંદ થયો અને બંનેમાં સોનું સ્થિત જ હોવાથી રાજા મધ્યસ્થભાવ પામ્યો. આમ, જે હર્ષાદિ થાય તે સહેતુક થાય છે અને તે હેતુ ઉત્પાદાદિ છે.)

‘મારે દૂધ જ લેવું’ એવા પ્રતવાણો પુરુષ દહીં ખાતો નથી. ‘દહીં જ લેવું’ એવા પ્રતવાણો 15
દૂધ ખાતો નથી. ‘અગોરસ જ લેવું’ એવા પ્રતવાણો દૂધ-દહીં ઉભય ખાતો નથી. (કારણ કે ગોરસ દૂધરૂપ પણ છે અને દહીંરૂપ પણ છે. દૂધ હતું ત્યારે દહીં નહોતું, દહીં હતું ત્યારે દૂધ રહ્યું નથી. પણ ગોરસ તો દૂધ અને દહીં બંને અવસ્થામાં છે.) તેથી ગોરસાત્મક તત્ત્વ (ઉપલક્ષણથી દરેક સત્ વસ્તુ) ત્રયાત્મક છે. ॥૨૧॥”

(આ રીતે દરેક વસ્તુ ત્રયાત્મક છે) અને તેથી ધર્માસ્તિકાય પણ વિવક્ષિત સમયના 20
સંબંધની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થાય છે. (અર્થાત્ વર્તમાન સમયે વર્તમાન સમયથી તે સંબંધ થયું એટલે કે તે ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય ઉત્પન્ન થયું કહેવાય.) તે વિવક્ષિતસમય પહેલાંના ભૂતકાળના સમય સાથેના સંબંધની અપેક્ષાએ (એટલે કે ભૂતકાળના સમય સાથે જે સંબંધ હતો તે નાશ પામવાથી) તે દ્રવ્ય નાશ પામે છે. તથા પોતે દ્રવ્યરૂપે બંને સમયે હાજર હોવાથી નિત્ય છે.

કહ્યું છે — “સર્વ વસ્તુરૂપ વ્યક્તિમાં (=સર્વ પદાર્થોમાં) દરેક ક્ષણે નિયત=એક ચોક્કસ 25
પ્રકારનું ભિન્નપણું આવે છે (એટલે કે દરેક વસ્તુ દરેક ક્ષણે બદલાયા કરે છે.) છતાં એ વસ્તુ જુદી નથી (એટલે કે સંપૂર્ણ બદલાતી નથી કારણ કે) વધારો-ઘટાડો થવા છતાં તે વસ્તુનો આકાર અને તેની જાતિ કાયમી રહે છે. (અથવા બીજી રીતે અર્થ થઈ શકે કે આકૃતિ અને જાતિની એક ચોક્કસ વ્યવસ્થા છે એટલે કે આકાર બદલાય છે પણ જાતિ બદલાતી નથી. અને જાતિ બદલાતી ન હોવાથી વસ્તુ એની એ જ રહે છે.) ‘ઉપ્પાયદ્વિઙ્ગાર્દ’માં જે આદિશબ્દ છે 30
તેનાથી અગુરુલઘુ વિગેરે પર્યાયો ગ્રહણ કરવા. ‘ચ’ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં જાણવો. (અર્થાત્ લક્ષણાદિ વિષયને વિચારે. અહીં વિચારવા માટેના જેટલા જુદા જુદા વિષયો આપ્યા છે તે

પંચત્થિકાયમદ્યં લોગમણાઙ્ગિહણં જિણક્ષાયં ।

ણામાઙ્ગભેયવિહિયં તિવિહમહોલોયભેયાઙ્ગં ॥૫૩॥

વ્યાખ્યા—‘પજ્ઞાસ્તિકાયમયં લોકમનાદ્યનિધનં જિનાચ્ચાત’મિતિ, ક્રિયા પૂર્વવત્, તત્રાસ્તયઃ—
પ્રદેશાસ્તેષાં કાયા અસ્તિકાયાઃ પજ્ઞ ચ તે અસ્તિકાયાશ્ચેતિ વિગ્રહઃ, એતે ચ ધર્માસ્તિકાયાદયો
5 ગત્યાદ્યુપગ્રહકરા જેવાં ઇતિ, ઉક્તં ચ—

“જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ, ગત્યુપગ્રહકારણમ્ ।

ધર્માસ્તિકાયો જ્ઞાનસ્ય, દીપશ્ચક્ષુષ્મતો યથા ॥૧॥

જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ, સ્થિત્યુપગ્રહકારણમ્ ।

અધર્મઃ પુરુષસ્યેવ, તિષ્ઠાસોરવનિર્યથા ॥૨॥

10 જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ, ધર્માધર્માસ્તિકાયયોઃ ।

બદરાણાં ઘટો યદ્વદાકાશમવકાશદમ્ ॥૩॥

જ્ઞાનાત્મા સર્વભાવજ્ઞો, ભોક્તા કર્તા ચ કર્મણામ્ ।

નાનાસંસારિમુક્તાચ્ચો, જીવઃ પ્રોક્તો જિનાગમે ॥૪॥

સ્પર્શરસગન્ધવર્ણશબ્દમૂર્તસ્વભાવકાઃ ।

15 સંજ્ઞાતભેદનિષ્પન્નાઃ, પુદ્ગલા જિનદેશિતાઃ ॥૫॥”

તત્ત્વમયં—તદાત્મકં, લોકવ્યત્ત ઇતિ લોકસ્તં, કાલતઃ કિમ્ભૂતમિત્યત્ આહ—‘અનાદ્યનિધનમ્’

બધાનો સમુચ્ચય કરવા ‘ચ’ શબ્દ છે.) ॥ધ્યા.૫૨॥ વળી ⇨

ગાથાર્થ :- જિનોવડે કહેવાયેલો લોક પંચાસ્તિકાયાત્મક છે, અનાદિ-અનંત છે, નામાદિ-
ભેદોવાળો છે (અને) અધોલોક વિગેરે ત્રણ પ્રકારે છે (એમ વિચારે.)

20 ટીકાર્થ : જિનોવડે કહેવાયેલો લોક પંચાસ્તિકાયાત્મક, અનાદિ-અનંત છે ‘એમ વિચારે’
એ પ્રમાણેનું ક્રિયાપદ પૂર્વની જેમ જાણી લેવું. તેમાં અસ્તિ એટલે પ્રદેશો. તેઓનો જે સમૂહ તે
અસ્તિકાય. પાંચ એવા તે અસ્તિકાયો તે પંચાસ્તિકાય એ પ્રમાણે સમાસવિગ્રહ કરવો. પાંચ
અસ્તિકાયો તરીકે ગતિ વિગેરેમાં સહાય કરનારા ધર્માસ્તિકાય વિગેરે જાણવા.

25 કહ્યું છે — “જેમ ચક્ષુવાળા જીવને જ્ઞાનનું કારણ દીપક છે, તેમ જીવ અને પુદ્ગલોને
ગતિ કરવામાં સહાય કરનાર ધર્માસ્તિકાય છે. ॥૧॥ જેમ ઊભા રહેવાની ઈચ્છાવાળા એવા
પુરુષને પૃથ્વી સહાયક છે, તેમ જીવ અને પુદ્ગલોને સ્થિતિમાં સહાય કરનાર અધર્માસ્તિકાય
છે. ॥૨॥ જેમ બોરને (એક જાતનું ફલવિશેષ) જગ્યા આપનાર ઘટ છે, તેમ જીવ, પુદ્ગલ,
ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને જગ્યા આપનાર આકાશ છે. ॥૩॥ જિનાગમમાં જીવને
જ્ઞાનસ્વરૂપ, સર્વભાવોને જાણનાર, કર્મોનો ભોક્તા અને કર્તા, જુદા જુદા સંસારી તથા મુક્ત
30 એમ બે પ્રકારે કહ્યો છે. ॥૪॥ જિનેશ્વરોએ પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ અને
મૂર્તસ્વભાવવાળા તથા સંઘાતથી=સંયોગથી અને વિભાગથી ઉત્પન્ન થનારા કહ્યા છે. ॥૫॥”

આ પાંચથી બનેલો એટલે કે આ પંચાસ્તિકાયાત્મક લોક છે. જે કેવલજ્ઞાનવડે જણાય તે

અનાદ્યપર્યવસિતમિત્યર્થઃ, અનેનેશ્વરાદિકૃતવ્યવચ્છેદમાહ, અસાવપિ દર્શનભેદાચ્ચિત્ર એવેત્યત આહ—‘જિનાઘ્યાતં’ તીર્થંકરપ્રણીતમ્, આહ—‘જિનદેશિતાનિ’ત્યસ્માજ્જિનપ્રણીતાધિકારોઽનુવર્તત એવ, તતશ્ચ જિનાઘ્યાતમિત્યતિરિચ્ચતે, ન, અસ્યાઽઽદરઘ્યાપનાર્થત્વાત્, આદરઘ્યાપનાદૌ ચ પુનરુક્તદોષાનુપપત્તેઃ, તથા ચોક્તમ્—

“અનુવાદાદરવીપ્સાભૃશાર્થવિનિયોગહેત્વસૂયાસુ ।

5

ઈષત્સમ્ભ્રમવિસ્મયગણનાસ્મરણેષ્વપુનરુક્તમ્ ॥૧૧॥”

લોક. આવા લોકને વિચારે (=પંચાસ્તિકાય આ લોક છે એમ વિચારે.) તે લોક કાલથી કેવા પ્રકારનો છે ? તે કહે છે — અનાદિ-અનંત આ લોક છે. આવું કહેવાદ્વારા જૈનેતરોની “આ જગત ઈશ્વરાદિકૃત છે” એવી માન્યતાનું ખંડન કરાયેલું જાણવું. આ લોક પણ જુદા જુદા દર્શનકારોની માન્યતા પ્રમાણે જુદો જુદો છે (એટલે કોની માન્યતા પ્રમાણેનો લોક વિચારવો ? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે.) તેથી કહે છે કે જિન=તીર્થંકરવડે કહેવાયેલ લોક વિચારવો.

10

શંકા : ગા. ૫૨માં ‘જિનદેશિતાનિ’ પદ મૂકેલું હોવાથી આ બધું જિનપ્રણીત છે એવું જણાય જ જાય છે. તેથી અહીં ‘જિનાઘ્યાત’ શબ્દ વધારાનો લાગે છે.

સમાધાન : અહીં આ વિશેષણ જિનેશ્વરો પ્રત્યે આદર જણાવવા આપેલું હોવાથી વધારાનું નથી. આદર જણાવવામાં પુનરુક્તદોષ લાગતો નથી. કહ્યું છે — “અનુવાદ, આદર, વીપ્સા, વિનિયોગ, હેતુ, અસૂયા, કંઈક, સંભ્રમ, આશ્ચર્ય, ગણના અને સ્મરણ આટલા અર્થોમાં પુનરુક્ત દોષ લાગતો નથી.” (દા. ત. (૧) અનુવાદમાં — ‘મોટા ભાઈને જ્યેષ્ઠ કહેવાય’ અહીં ‘જ્યેષ્ઠ’ પદ અનુવાદ માટે છે તેથી એનો અર્થ પણ ‘મોટો ભાઈ’ જ હોવા છતાં પુનરુક્તિ દોષ નથી. (૨) આદર માટે — વ્યાખ્યાનાદિ શરૂ કરતા પહેલાં મારા ગુરુદેવશ્રી પાસેથી જે સાંભળ્યું છે, જાણ્યું છે, શીખ્યું છે તે હું કહીશ આવું કહ્યા પછી ચાલુ વ્યાખ્યાનમાં મારા ગુરુદેવશ્રી આમ કહેતા હતા, મારા ગુરુદેવશ્રી આમ કહેતા હતા. આમ, વારંવાર ‘ગુરુદેવશ્રી’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા છતાં પુનરુક્તિ દોષ નથી.

15

(૩) વીપ્સા અર્થમાં — ‘પીઓ, પીઓ, પીવા જેવું છે શાંતસુધારસ’ અહીં ‘પીઓ’ શબ્દ બે વાર કહ્યો એ વીપ્સા કરી ગણાય. અહીં વીપ્સા શાંતસુધારસનું પાન મહત્ત્વનું જણાવતી હોવાથી પુનરુક્તિદોષ નથી. (૪) ભૃશાર્થમાં — અરે ! તું કોધી છે કોધી. અહીં કોધની તીવ્રતા (=ભૃશમ્) જણાવવા ‘કોધી’ શબ્દ બે વાર છે. (૫) વિનિયોગ અર્થમાં — વેપાર સોદો કરવા એક જ વસ્તુ અનેકવાર બોલાય અથવા સામેનાને શીખવાડવા રથી ૩ વાર બોલાય. (૬) હેતુ અર્થમાં — કોઈ પ્રતિપાદનને બરાબર ઠસાવવા એનો હેતુ અનેકવાર દર્શાવાય છે. જેમ કે, ‘જો બહુ ખાઈશ નહીં, નહીં તો શરીર બગડશે. જો ફરી કહું છું, બહુ ખાઈશ નહીં, નહીં તો મંદાગ્નિ થશે, કામો બગડશે...’ (૭) ઈર્ષ્યામાં — ઈર્ષ્યાને કારણે કોઈ માણસ એક જ વાત વારંવાર કરે. જેમ કે, પેલાનો અહંકાર કેવો છે ? બીજા સાથે ભળતો જ નથી, કોઈ સાથે વાત જ કરતો નથી, એને બોલાવો જો, એ બોલે છે ? ના, અક્ષરે ય નહીં બોલે.

25

30

તથા હિ 'નામાદિભેદવિહિતં' ભેદતો નામાદિભેદાવસ્થાપિતમિત્યર્થઃ, ઉક્તં ચ—

"નામં ઠવળા ઢવિણ ચિત્તે કાલે ભવે ય ભાવે ય ।

પજ્જવલોગો ય તહા અઢ્ઢવિહો લોગનિચ્ચેવો ॥૧૧॥"

- 5 ભાવાર્થશ્ચતુર્વિંશતિસ્તવવિવરણાદવસેયઃ, સામ્પ્રતં ક્ષેત્રલોકમધિકૃત્યાહ—'ત્રિવિધં' ત્રિપ્રકારમ્
'અધોલોકભેદાદિ' ઇતિ પ્રાકૃતશૈલ્યાઽધોલોકાદિભેદમ્, આદિશબ્દાત્તિચ્ચર્ગૂર્ધ્વલોકપરિગ્રહ ઇતિ
ગાથાર્થઃ ॥૫૩॥

કિં ચ—તસ્મિન્નેવ ક્ષેત્રલોકે ઇદં ચેદં ચ વિચિન્તયેદિતિ પ્રતિપાદયન્નાહ—

ચિદ્વલયદીવસાગરનરયવિમાણભવળાઙસંઠાણં ।

વોમાઙ્પઙ્ઢાણં નિયયં લોગઙ્ઢિવિહાણં ॥૫૪॥

- 10 વ્યાખ્યા—'ક્ષિતિવલયદ્વીપસાગરનિરયવિમાણભવનાદિસંસ્થાનં' તત્ર ક્ષિતયઃ ચલુ ધર્માદ્યા
ઈષ્ટત્રાગભારાવસાના અષ્ઠૌ ભૂમયઃ પરિગૃહ્યન્તે, વલયાનિ—ઘનોદધિઘનવાતતત્તુવાતાત્મકાનિ ધર્માદિ-

(૮) ઈષત્ — વીર પ્રભુને ૧૨૧ વર્ષમાં કુલ નિદ્રાકાળ બે ઘડી, એટલે કે પ્રમાદ ઈશત્
જ, થોડોક જ એટલે કે નહીં બરોબર. (૯) સંભ્રમ અર્થાત્ ઉતાવળ. ઉતાવળ હોય ત્યારે
વારંવાર બોલાય જેમ કે જલ્દી જલ્દી કર. (૧૦) આશ્ચર્ય — 'અરે ! વાહ અદ્ભુત ! અદ્ભુત !'
15 (૧૧) ગણના — ૨૫-૨૫ની થપ્પી કરવી હોય તો ૧, ૨, ૩, ૪... આંકડા વારંવાર બોલાય.
(૧૨) સ્મરણ — તે આ જ હતું, તે આ જ હતું. એ રીતે વારંવાર બોલાય. આમ આ બધા
અર્થોમાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી.)

- તથા નામાદિભેદથી અવસ્થાપિત એવા લોકને વિચારે (અર્થાત્ નામલોક, સ્થાપનાલોક
વિગેરેને વિચારે.) કહ્યું છે — "નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભવ, ભાવ અને પર્યવલોક,
20 એમ આઠ પ્રકારે લોકનો નિક્ષેપ છે. ॥૧૧॥" આ ગાથાનો ભાવાર્થ ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામના બીજા
અધ્યયનના (ગા. ૧૦૫૭ના) વિવરણમાંથી જાણી લેવો. હવે ક્ષેત્રલોકને આશ્રયીને કહે છે —
અધોલોકાદિ ત્રણ પ્રકારના લોકને વિચારે. મૂળમાં 'અધોલોકભેદાદિ' જે કહ્યું છે તે પ્રાકૃતશૈલી
હોવાથી જાણવું. બાકી શબ્દ 'અધોલોકાદિભેદં' એ પ્રમાણે જાણવો. આદિશબ્દથી તિચ્છાલોક અને
ઊર્ધ્વલોક ગ્રહણ કરવો. ॥૫૩॥

- 25 અવતરણિકા : વળી - તે જ ક્ષેત્રલોકમાં આ, આ (=આગળની ગાથામાં જણાવશે તે)
વિચારે. (તે શું વિચારે ? તેનું) પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- પૃથ્વી, વલય, દ્વીપો, સાગરો, નરકો, વિમાનો તથા ભવનાદિના આકારોને અને
આકાશાદિમાં પ્રતિષ્ઠિત એવી શાશ્વત લોકસ્થિતિના પ્રકારને (વિચારે.)

- 30 ટીકાર્થ : અહીં ક્ષિતિ તરીકે ધર્મા, વંશા, શેલા, અંજના, રિષ્ટા, મધા અને માધવતી એ
સાત નારકપૃથ્વીઓ અને આઠમી ઈષ્ટત્રાગભારનામની સિદ્ધશિલાની પૃથ્વી ગ્રહણ કરવી. વલય

૫૮. નામસ્થાપનયોઃ દ્રવ્યે ક્ષેત્રે ચ કાલે ભવે ચ ભાવે ચ । પર્યવલોકઃ તથાઽષ્ટવિધો લોકે નિક્ષેપઃ ॥૧૧॥

સમપૃથિવીપરિક્ષેપીણ્યેકવિંશતિઃ, દ્વીપાઃ-જમ્બૂદ્વીપાદયઃ સ્વયમ્ભૂરમણદ્વીપાન્તા અસંખ્યેયાઃ, સાગરાઃ-લવણસાગરાદયઃ સ્વયમ્ભૂરમણસાગરપર્યન્તા અસંખ્યેયા એવ, નિરયાઃ-સીમન્તકાદ્યા અપ્રતિષ્ઠનાવસાનાઃ સંખ્યેયાઃ, યત ઉક્તમ્-

“ત્રીસૌ ય પત્રવીસૌ પનરસ દસેવ સયસહસ્સાઈ ।

તિન્નૈગં પંચૂણં પંચ ય નરગા જહાકંમસો ॥૧૧॥”

5

વિમાનાનિ-જ્યોતિષ્કાદિસમ્બન્ધીન્યનુત્તરવિમાનાન્તાન્યસંખ્યેયાનિ, જ્યોતિષ્કવિમાનાનામ-સંખ્યેયત્વાત્, ભવનાનિ-ભવનવાસ્યાલયલક્ષણાનિ અસુરાદિદશનિકાયસંબન્ધીનિ સંખ્યેયાનિ, ઉક્તં ચ-

“સન્નેવ ય કોડીઓ હવંતિ બાવત્તરિં સયસહસ્સા ।

એસો ભવણસમાસો ભવણવર્દ્ધણં વિયાણેજ્જા ॥૧૧॥”

10

આદિશબ્દાદસંખ્યેયવ્યવસ્થાનગરપરિગ્રહઃ, ઉક્તં ચ-

“હેઢૌવરિજોયણસયરહિં રયણાં જોયણસહસ્સે ।

પદમે વંતરિયાણં ભોમા નયરા અસંખ્યેજ્જા ॥૧૧॥”

તરીકે ધનોદધિ, ધનવાત અને તનુવાત લેવા કે જે ધર્મા વિગેરે સાત પૃથ્વીઓને વીંટળાઈને રહેલા હોવાથી (દરેક પૃથ્વીને ત્રણ-ત્રણ એમ ૭ x ૩ =) ૨૧ વલયો છે. દ્વીપ તરીકે જંબૂદ્વીપથી લઈને સ્વયંભૂરમણદ્વીપ સુધીના અસંખ્યેય દ્વીપો લેવા. સાગર તરીકે લવણ સમુદ્રથી લઈ સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર સુધીના અસંખ્યેય જ સાગરો લેવા.

15

નિરય એટલે નરકાવાસો તે અહીં સીમન્તકથી લઈ અપ્રતિષ્ઠાન સુધીના સંખ્યાતા જાણવા, કારણ કે કહ્યું છે - “પ્રથમ નરકમાં ત્રીસ લાખ, બીજામાં પચ્ચીસ લાખ, ત્રીજામાં પંદર લાખ, ચોથીમાં દશ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ, છઠ્ઠીમાં એક લાખમાં પાંચ ઓછા અને સાતમી નરકમાં પાંચ નરકાવાસો છે. ॥૧૧॥” વિમાન તરીકે જ્યોતિષ્ક વિગેરેના વિમાનોથી લઈ અનુત્તર વિમાનો સુધીના અસંખ્યેય વિમાનો ગ્રહણ કરવા, કારણ કે જ્યોતિષ્કવિમાનો અસંખ્યાતા છે.

20

ભવન એટલે ભવનવાસી દેવોના મકાન, અસુરકુમાર વિગેરે દશ નિકાયના આ વિમાનો સંખ્યાતા છે. કહ્યું છે - “૭ કોડ અને બહોંતેર લાખપ્રમાણ ભવનપતિદેવોના ભવનોનો સમૂહ જાણવો. ॥૧૧॥” “ભવણાઈ”માં આદિશબ્દથી અસંખ્ય વ્યંતરનગરો ગ્રહણ કરવા. કહ્યું છે - “રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના પ્રથમ ૧૦૦૦ યોજનમાં ઉપર-નીચેના ૧૦૦-૧૦૦ યોજન સિવાયના વચ્ચેના ૮૦૦ યોજનમાં વ્યંતરોના પૃથ્વીકાયમય અસંખ્ય નગરો છે. ॥૧૧॥”

25

૫૯. ત્રિંશત્ પચ્ચવિંશતિશ્ચ પચ્ચદશ દશૈવ શતસહસ્ત્રાણિ । ત્રીણિ એકં પચ્છોનં પચ્છ ચ નરકા યથાક્રમમ્ ॥૧॥ ૬૦. સમૈવ ચ કોટયો ભવન્તિ દ્વાસત્તિઃ શતસહસ્ત્રાણિ । એષ ભવનસમાસો ભવનપતીનાં (ઇતિ) વિજાનીયાત્ ॥૧॥ ૬૧. અધસ્તાદુપરિ યોજનશતરહિતે રત્નાયા યોજનસહસ્ત્રે । પ્રથમે વ્યવસ્થાનાં ભૌમાનિ નગરાણ્યસંખ્યેયાનિ ॥૧॥

30

- તતશ્ચ ક્ષિતયશ્ચ વલયાનિ ચેત્યાદિદ્વન્દ્વઃ, એતેષાં સંસ્થાનમ્-આકારવિશેષલક્ષણં વિચિન્તયેદિતિ, તથા 'વ્યોમાદિપ્રતિષ્ઠાનમ્' इत्यत्र प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं, भावे ल्युट्, व्योम-आकाशम्, आदिशब्दाद्व्याख्यादिपरिग्रहः, व्योमादौ प्रतिष्ठानमस्येति व्योमादिપ્રતિષ્ઠાનં, લોકસ્થિતિવિધાનમિતિ યોગઃ, વિધિઃ-વિધાનં પ્રકાર इत्यर्थः, लोकस्य स्थितिः २, स्थितिः 5 व्यवस्था मर्यादा इत्यनर्थान्तरं, तद्विधानं, किम्भूतं?-'नियतं' नित्यं शाश्वतं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥५४॥ किं च-

उवओगलक्खणमणाइनिहणमत्थंतरं सरीराओ ।

जीवमरूविं कारिं भोयं च सयस्स कम्मस्स ॥५५॥

- વ્યાખ્યા-उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोगः-साकारानाकारादिः, उक्तं च-'स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः' 10 (तत्त्वार्थे अ० २ सू० ९) स एव लक्षणं यस्य स उपयोगलक्षणस्तं, जीवमिति वक्ष्यति,

- આ ક્ષિતિ વિગેરે શબ્દોનો દ્વન્દ્વસમાસ કરવો. તેઓના આકારોને વિચારે. તથા 'વ્યોમાદિપ્રતિષ્ઠાન' અહીં પ્રતિષ્ઠાન એટલે પ્રતિષ્ઠા=રહેવું. 'પ્રતિષ્ઠા'શબ્દને ભાવ-અર્થમાં લ્યુટ્ પ્રત્યય લાગીને પ્રતિષ્ઠાન શબ્દ બન્યો છે. વ્યોમ એટલે આકાશ આદિશબ્દથી વાયુ વિગેરે લેવા. તેથી આકાશ વિગેરેમાં રહ્યા છે જે એવા શાશ્વત લોકસ્થિતિપ્રકારને વિચારે. અહીં વિધાન એટલે 15 પ્રકાર. લોકની સ્થિતિ તે લોકસ્થિતિ. સ્થિતિ, વ્યવસ્થા, મર્યાદા આ બધા સમાનાર્થી શબ્દો છે. આ લોકસ્થિતિના પ્રકારને વિચારે. કેવા પ્રકારનું આ વિધાન છે? - નિયત છે એટલે કે નિત્ય, શાશ્વત એવા વિધાનને 'વિચારે' એ પ્રમાણેનું ક્રિયાપદ પૂર્વની જેમ જાણવું.

- (લોકસ્થિતિ પ્રકારને વિચારે એવું કહેવા પાછળ આશય એ છે કે આ લોકની એક વ્યવસ્થા છે કે સિદ્ધશિલા પૃથ્વી આકાશ ઉપર ઊભી છે. સાત નારકપૃથ્વીઓ ધનોદધિ વિગેરે 20 ઉપર ઊભી છે અને આ બધી વ્યવસ્થા શાશ્વત છે. આમ, જે જે પૃથ્વી, પર્વત, સમુદ્ર, વિમાનો જે જે પ્રકારે વ્યવસ્થિત છે=ગોઠવાયેલા છે તે તે શાશ્વત પ્રકારને વિચારે. ટૂંકમાં કોઈક વસ્તુ વાયુ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે, તો કોઈક વસ્તુ આકાશ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે અને આ રીતે તે તે વસ્તુઓ શાશ્વતકાળ સુધી રહેવાની છે. માટે શાશ્વત રીતે વ્યોમાદિ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત એવા લોકસ્થિતિપ્રકારને વિચારે.) ॥ધ્યા.-૫૪॥ વળી ⇨

- 25 ગાથાર્થ :- જીવ ઉપયોગલક્ષણવાળો, અનાદિ-અનંત, શરીરથી જુદો, અરૂપી અને પોતાના કર્મોનો કર્તા-ભોક્તા છે (એમ વિચારે.)

- ટીકાર્થ : જેનાવડે ઉપયોગ કરાય (અર્થાત્ જેનાવડે જીવ બીજા વિષયમાં નજીકથી જોડાય છે=જાણકાર બને છે) તે ઉપયોગ. અહીં સાકાર, અનાકાર વિગેરેરૂપ ઉપયોગ જાણવો. કહ્યું છે - "તે ઉપયોગ સાકાર=જ્ઞાન અને અનાકાર=દર્શન એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સાકારોપયોગ 30 આઠ પ્રકારે (મતિજ્ઞાન વિગેરે પાંચ અને મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન તથા વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ) અને અનાકારોપયોગ ચાર પ્રકારે (=ચક્ષુદર્શન વિગેરે) છે. તે ઉપયોગ એ જ છે લક્ષણ જેનું

તથા 'અનાદ્યનિધનમ્' અનાદ્યપર્યવસિતં, ભવાપવર્ગપ્રવાહાપેક્ષયા નિત્યમિત્યર્થઃ, તથા 'અર્થાન્તરં' પૃથગ્ભૂતં, કુતઃ ?—શરીરાત્, જાતાવેકવચનં, શરીરેભ્યઃ—ઔદારિકાદિભ્યઃ ઇતિ, કિમિત્યત આહ—જીવતિ જીવિષ્યતિ જીવિતવાન્ વા જીવ ઇતિ તં, કિમ્ભૂતમિત્યત આહ—'અરૂપિણમ્' અમૂર્તમિત્યર્થઃ, તથા 'કર્તારં' નિર્વર્તકં, કર્મણ ઇતિ ગમ્યતે, તથા 'ભોક્તારમ્' ઉપભોક્તારં, કસ્ય ?—સ્વકર્મણઃ—આત્મીયસ્ય કર્મણઃ, જ્ઞાનાવરણીયાદેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૫॥

5

તસ્મ ય સકમ્મજણિયં જમ્માઇજલં કસાયપાયાલં ।

વસણસયસાવયમણં મોહાવત્તં મહાભીમં ॥૫૬॥

વ્યાખ્યા—'તસ્ય ચ' જીવસ્ય 'સ્વકર્મજનિતમ્' આત્મીયકર્મનિર્વર્તિતં, કં ?—સંસારસાગરમિતિ વક્ષ્યતિ તં, કિમ્ભૂતમિત્યત આહ—'જન્માદિજલં' જન્મ—પ્રતીતમ્, આદિશબ્દાઙ્ગરામરણપરિગ્રહઃ, एतान्येवातिबहुत्वाज्जलमिव जलं यस्मिन् स तथाविधस्तं, તથા 'કષાયપાતાલં' કષાયાઃ—

10

તે ઉપયોગલક્ષણ 'જીવ' એ પ્રમાણે આગળ કહેશે.

તથા આ જીવ અનાદિ-અનંત એટલે કે ભવ અને મોક્ષના પ્રવાહની અપેક્ષાએ નિત્ય છે (અર્થાત્ જીવ એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં, બીજામાંથી ત્રીજા ભવમાં, આમ ભવની પરંપરામાં જીવ કાયમ ટકે છે. ત્યાર પછી જ્યારે તે જીવનો મોક્ષ થાય છે ત્યારે પણ તે જીવ તો કાયમ જ રહે છે. તેથી ભવ અને મોક્ષના પ્રવાહની અપેક્ષાએ નિત્ય છે એમ વિચારે.)

15

તથા જીવ એ જુદો છે. કોનાથી જુદો છે ? — શરીરથી જુદો છે (એમ વિચારે.) અહીં 'શરીરાત્' શબ્દમાં જાતિની અપેક્ષાએ એકવચન કરેલ છે. તેથી અર્થ આ પ્રમાણે કરવો કે ઔદારિક વિગેરે શરીરોથી જુદો છે. આગળ કહ્યા તે વિશેષણો (ઉપયોગલક્ષણ વિ.)થી વિશિષ્ટ શું છે ? તે કહે છે — જે જીવે છે અથવા જીવશે અથવા જીવ્યો તે જીવ. (આ જીવ પૂર્વે કહ્યા તે વિશેષણોથી યુક્ત છે.) વળી, કેવા પ્રકારનો આ જીવ છે ? તે કહે છે — અરૂપી=અમૂર્ત છે. તથા કર્મોનો કર્તા છે. તથા ભોક્તા છે. કોનો ભોક્તા છે ? — પોતાના કર્મોનો, અર્થાત્ પોતે બાંધેલા જ્ઞાનાવરણીયાદિ પોતાના કર્મોનો ભોક્તા છે. ॥ધ્યા.—પચા

20

ગાથાર્થ :- તે જીવના પોતાના કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલ, જન્મ વિગેરે પાણીવાળા, કષાયરૂપ પાતાલવાળા, દુઃખરૂપ સેંકડો જળચર જીવોવાળા, મોહરૂપ પાણીની વમળવાળા, મહાભયંકર (એવા સંસારસાગરને વિચારે.)

25

ટીકાર્થ : તે જીવના પોતાના કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલ, એવું કોણ ? — 'સંસારસાગર' એ પ્રમાણે આગળની ગાથામાં કહેશે. તે સંસાર-સાગર કેવા પ્રકારનો છે ? તે કહે છે — 'જન્મ વિગેરે પાણીવાળો. જન્મશબ્દનો અર્થ પ્રસિદ્ધ જ છે. આદિશબ્દથી ઘડપણ અને મૃત્યુ લેવા. (જેમ સાગરમાં પાણીનું પ્રમાણ વધારે હોય તેમ) સંસારમાં આ જન્મ વિગેરે અતિઘણા પ્રમાણમાં હોવાથી એને પાણીની ઉપમા આપી છે. તેથી આ જન્મ વિગેરે પાણી છે જેમાં એવો તે સંસારસાગર, તેને (વિચારે.)

30

- પૂર્વોક્તાસ્ત ઇવાગાધભવજનનસામ્યેન પાતાલમિવ પાતાલં યસ્મિન્ સ તથાવિધસ્તં, તથા 'વ્યસનશતશ્વાપદવન્તં' વ્યસનાનિ-દુઃખાનિ દૃતાદીનિ વા તચ્છતાન્યેવ પીડાહેતુત્વાત્ શ્વાપદાનિ તાન્યસ્ય વિદ્યન્ત ઇતિ તદ્વન્તં 'મણં'તિ દેશીશબ્દો મત્વર્થીયઃ, ઉક્તં ચ—“મતુયત્થાંમિ મુણિજ્જહ આલં ફલ્લં મણં ચ મણુયં ચે”તિ, તથા 'મોહાવર્ત' મોહઃ—મોહનીયં કર્મ તદેવ તત્ર વિશિષ્ટભ્રમિજનકત્વાદાવર્તો યસ્મિન્ સ તથાવિધસ્તં, તથા 'મહાભીમમ્' અતિભયાનકમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૬॥ કિં ચ—

અળ્ળાળમારુર્ણિયસંજોગવિજોગવીઙ્ઠસંતાળં ।

સંસારસાગરમણોરપારમસુહં વિચિત્તેજ્જા ॥૫૭॥

- વ્યાખ્યા—‘અજ્ઞાનં’ જ્ઞાનાવરણકર્મોદયજનિત આત્મપરિણામઃ સ એવ તત્પ્રેરકત્વાન્મારુતઃ—
10 વાયુસ્તેનેરિતઃ—પ્રેરિતઃ, કઃ ?—સંયોગવિયોગવીચિસન્તાનો યસ્મિન્ સ તથાવિધસ્તં, તત્ર

- તથા ‘કષાયપાતાલ’ કોષાદિકષાયો કે જે પૂર્વે કહ્યા છે તે જ અગાધ સંસારને ઉત્પન્ન કરવારૂપ સમાનતાને લઈને પાતાલ જેવા પાતાલ છે જેમાં એવો તે સંસારસાગર, તેને (અર્થાત્ સમુદ્રના પાતાલમાંથી જે અગાધ પાણી આવ્યા જ કરે, ક્યારેય પાણી ખૂટે જ નહીં એમ સંસારમાં કષાયરૂપ પાતાલ એવા છે કે જેમાંથી અગાધ જન્મ, મરણાદિ સંસાર આવ્યા જ કરે છે, ક્યારેય અટકતા નથી. તેથી કષાયોરૂપ પાતાલ છે જેમાં એવા સંસારરૂપી સાગરને વિચારે.)

- તથા ‘દુઃખરૂપ સેંકડો જળચરજીવોવાળા’ — વ્યસન એટલે દુઃખો અથવા જુગાર વિગેરે કુટેવો. સેંકડો એવા તે વ્યસનો પીડાનું કારણ હોવાથી જળચર જીવો જેવા છે. આવા વ્યસનોરૂપ જળચરજીવો છે જેમાં એવા તે સંસારસાગરને વિચારે. મૂળમાં સાવયમણં શબ્દમાં ‘મણં’ શબ્દ દેશીશબ્દ છે જે વાળા-અર્થમાં છે. કહ્યું છે ‘વાળા’ અર્થમાં આલં, ફલ્લં, મણં અને મણુયં પ્રત્યયો જાણવા.

- તથા ‘મોહાવર્ત’ મોહ એટલે મોહનીયકર્મ. આ કર્મ જ સંસારમાં વિશિષ્ટ ભ્રમણને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી આવર્ત (=પાણીમાં થતાં ગોળ-ગોળ વમળ) રૂપ છે. (અર્થાત્ જેમ સમુદ્રમાં ગોળ-ગોળ પાણીનાં વમળ થાય છે, તેમ સંસારમાં મોહનીયકર્મ જીવને ભમાડતું હોવાથી પાણીના ચક્રો જેવું કહેવાય છે.) તેથી આ મોહરૂપ આવર્તો છે જેમાં તે મોહાવર્ત, એવા તે સંસારસાગરને વિચારે. તથા અતિભયાનક એવા સંસારસાગરને વિચારે. ॥૫૮॥ વળી ⇨

- ગાથાર્થ :- અજ્ઞાનરૂપ પવનથી પ્રેરાયેલ સંયોગ-વિયોગરૂપ તરંગોની પરંપરાવાળા, આદિ-અંત વિનાના, અશુભ એવા આ સંસારસાગરને વિચારે.

- ટીકાર્થ : અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાનાવરણકર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ આત્મપરિણામ. આ અજ્ઞાન જ સંસારમાં સંયોગ-વિયોગરૂપ તરંગોને પ્રેરતો હોવાથી વાયુ છે. (અર્થાત્ જેમ સમુદ્રમાં વાયુથી ઉત્પન્ન થતાં તરંગોની હારમાલા ચાલે. તેમ સંસારમાં અજ્ઞાનના કારણે સંયોગ-વિયોગની હારમાલા ચાલે. તેથી અજ્ઞાન એ વાયુ જેવો છે.) આ અજ્ઞાનરૂપ વાયુથી પ્રેરાયેલ એવું કોણ

સંયોગ:-કેનંચિત્ સહ સમ્બન્ધઃ વિયોગ:-તેનૈવ વિપ્રયોગઃ એતાવેવ સન્તતપ્રવૃત્તત્વાત્ વીચય:-
કર્મયસ્તત્પ્રવાહ:-સન્તાન ઇતિ ભાવના, સંસરણં સંસારઃ (સ) સાગર ઇવ સંસારસાગરસ્તં,
કિમ્ભૂતમ્ ? 'અનોરપારમ્' અનાદ્યપર્યવસિતમ્ 'અશુભમ્' અશોભનં વિચિન્તયેત્, તસ્ય ગુણ-
રહિતસ્ય જીવસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૭॥

તસ્સ ય સંતરણસહં સમ્મદ્દંસણસુબંધણમણગ્ધં ।

5

ણાણમયકણ્ણધારં ચારિત્તમયં મહાપોત્તમ્ ॥૫૮॥

વ્યાખ્યા-‘તસ્ય ચ’ સંસારસાગરસ્ય ‘સંતરણસહં’ સન્તરણસમર્થ, પોતમિતિ વક્ષ્યતિ,
કિંવિશિષ્ટં?—સમ્યગ્દર્શનમેવ શોભનં બન્ધનં યસ્ય સ તથાવિધસ્તમ્, ‘અનધમ્’ અપાપં, જ્ઞાનં—
પ્રતીતં તન્મયઃ—તદાત્મકઃ કર્ણધારઃ—નિર્ધામકવિશેષો યસ્ય યસ્મિન્ વા સ તથાવિધસ્તં,
ચારિત્રં—પ્રતીતં તદાત્મકં ‘મહાપોત્તમ્’ ઇતિ મહાબોહિત્યં, ક્રિયા પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૮॥ 10

સંવરકયનિચ્છિદ્દં તવપવણાઇદ્દજજણતરવેગં ।

વેરગ્ગમગ્ગપડિયં વિસોત્તિયાવીડિનિવ્વોભં ॥૫૯॥

વ્યાખ્યા—ઇહાડ્ડશ્રવનિરોધઃ સંવરસ્તેન કૃતં નિશ્ચિદ્રં-સ્થગિતરન્ધ્રમિત્યર્થઃ, અનજ્ઞાનાદિલક્ષણં

છે ? — સંયોગ-વિયોગરૂપ તરંગો અજ્ઞાનરૂપ વાયુથી પ્રેરાયેલ છે. આ તરંગોની હારમાલા જેમાં
છે તે સંયોગ-વિયોગવિધિસંતાન. એવા તે સંસારસાગરને વિચારે. અહીં સંયોગ એટલે કોઈક
સાથેનો સંબંધ, વિયોગ એટલે તેનાથી જુદા થવું. આ સંયોગ-વિયોગ જ સતત થતાં હોવાથી
તરંગરૂપ કહેવાય છે. તેની પ્રવાહ=હારમાલા. આ પ્રમાણે શબ્દાર્થ જાણવો.

15

એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં સંસરવું=ભ્રમવું તે સંસાર. અને તે સંસાર પોતે જ સાગર
તે સંસારસાગર. તે કેવા પ્રકારનો છે ? — આદિ-અંત વિનાના, અશુભ એવા આ સંસારસાગરને
વિચારે. આવો સંસાર ગુણરહિત એવા જીવને સંભલે છે. ॥ધ્યા.-૫૭॥ (વળી ⇨)

20

ગાથાર્થ :- તે સંસારસાગરને તરી જવા માટે સમર્થ, સમ્યગ્દર્શનરૂપી સારા બંધનવાળું,
પાપવિનાનું, જ્ઞાનરૂપ સુકાનીવાળું એવું ચારિત્રરૂપી મહાજહાજ (છે એમ વિચારે.)

ટીકાર્થ :- તે સંસારસાગરને તરવામાં સમર્થ એવું મહાજહાજ એ પ્રમાણે વિશેષ્ય આગળ
કહેશે. તે મહાજહાજ કેવું છે ? સમ્યગ્દર્શનરૂપ સારું બંધન છે જેને તેવું, પાપ વિનાનું, જ્ઞાનરૂપ
સુકાની છે જેને અથવા જેમાં તેવાં ચારિત્રાત્મક મહાજહાજને ‘વિચારે’ એ પ્રમાણે ક્રિયાપદ
પૂર્વની જેમ. ॥ધ્યા.-૫૮॥ (તથા ⇨)

25

ગાથાર્થ :- સંવરવડે ઢાંકેલા છે છિદ્રો જેના તેવા, તપરૂપ પવનથી પ્રેરાયેલા અને માટે જ
શીઘ્રતર વેગવાળા, વૈરાગ્યરૂપ માર્ગમાં ગયેલા, દુઃધ્યાનરૂપ તરંગોથી અક્ષોભ્ય (એવા મહાજહાજને
વિચારે.)

ટીકાર્થ :- અહીં સંવર એટલે પ્રાણાતિપાતાદિ આશ્રવોનો નિરોધ. તેનાવડે પૂરેલા છે છિદ્રો 30

તપઃ તદેવેષ્ટપુરં પ્રતિ પ્રેરકત્વાત્ પવન ઇવ તપઃપવનસ્તેનાઽઽવિદ્વસ્ય-પ્રેરિતસ્ય જવનતરઃ-
શીઘ્રતરો વેગઃ-રયો यस્ય સ તથાવિધસ્તં, તથા વિરાગસ્ય ભાવો વૈરાગ્યં, તદેવેષ્ટપુરપ્રાપ્ત્વાન્માર્ગ
ઇવ વૈરાગ્યમાર્ગસ્તસ્મિન્ પતિતઃ-ગતસ્તં, તથા વિસ્ત્રોતસિકા-અપધ્યાનાનિ એતા એવેષ્ટપુરપ્રાપ્તિવિધ-
હેતુત્વાદ્વીચય ઇવ વિસ્ત્રોતસિકાવીચયઃ તાભિર્નિક્ષોભ્યઃ-નિષ્પ્રકમ્પસ્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૫૧॥

5 એવમ્ભૂતં પોતં કિં ?-

આરોઢું મુણિવણિયા મહઘસીલંગરયણપડિપુત્રં ।

જહ તં નિવ્વાણપુરં સિઘમવિઘ્ને પાવંતિ ॥૬૦॥

વ્યાખ્યા-‘આરોઢું’ इत्यारुह्य, के ?-‘मुनिवणिजः’ मन्यन्ते जगतस्त्रिकालावस्थाभिति
मुनयः त एवातिनिपुणमायव्ययपूर्वकं प्रवृत्तेर्वणिज इव मुनिवणिजः, पोट एव विशेष्यते-
10 महार्घाणि शीलाङ्गानि-पृथिवीकायसंरम्भपरित्यागादीनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तान्येवैकान्तिका-
त्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्गतानि २ तैः परिपूर्णः-भृतस्तं, ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘तत्’ प्रक्रान्तं
‘निर्वाणपुरं’ सिद्धिपत्तनं परिनिर्वाणपुरं वेति पाठान्तरं ‘शीघ्रम्’ आशु स्वल्पेन कालेनेत्यर्थः,

જેના તેવા, અનશનાદિરૂપ તપ જ ઈષ્ટ એવા નગર તરફ લઈ જવામાં પ્રેરક હોવાથી પવનરૂપ
છે. આવા તપરૂપ પવનથી આ મહાજહાજ પ્રેરાયેલ છે અને માટે જ શીઘ્રતર વેગવાળા, તથા
15 વિરાગનો જે ભાવ તે વૈરાગ્ય. અને તે જ ઈચ્છિત નગર સુધી લઈ જનાર હોવાથી માર્ગરૂપ
છે. આવા વૈરાગ્યરૂપ માર્ગમાં ચાલી રહેલ એવા, તથા વિસ્ત્રોતસિકા એટલે દુઃખ્યાનો. આવા
દુઃખ્યાનો જ ઈચ્છિત નગર સુધી પહોંચવામાં વિઘ્નરૂપ હોવાથી તરંગરૂપ છે. (અર્થાત્ જેમ
સમુદ્રમાં ઉછળતા તરંગો જહાજને આગળ વધવામાં વિઘ્નરૂપ થાય છે, તેમ જીવના આ દુઃખ્યાનો
મોક્ષ પ્રાપ્તિ પ્રત્યે વિઘ્નરૂપ હોવાથી તરંગો જેવા છે.) આવા દુઃખ્યાનરૂપ તરંગોવડે નિષ્પ્રકંપ
20 એવા (મહાજહાજને વિચારે.) ॥૫૧॥-પટા

અવતરણિકા : આવા પ્રકારના મહાજહાજથી શું પ્રયોજન છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- આવા અતિક્રીમતી શીલાંગરૂપ રત્નોથી ભરેલાં મહાજહાજ ઉપર ચઢીને
મુનિઓરૂપ વેપારીઓ જે રીતે તે નિર્વાણનગરને વિઘ્ન વિના શીઘ્ર પામે છે. (તે રીતે વિચારે.)

ટીકાર્થ : (આવા મહાજહાજ ઉપર) ચઢીને, કોણ ચઢીને ? - મુનિઓરૂપી વેપારીઓ,
25 તેમાં જે જગતની ત્રિકાલ અવસ્થાને જાણે છે તે મુનિઓ. આવા મુનિઓ જ લાભ-નુકસાનના
વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતા હોવાથી વેપારીરૂપ છે. (આવા મુનિઓરૂપી વેપારીઓ મહાજહાજ
ઉપર ચઢીને,) આ મહાજહાજ જ કેવા પ્રકારનું છે ? તે કહે છે - પૃથ્વીકાયહિંસાનો ત્યાગ
વિગેરે આગળ કહેવાશે એવા અતિક્રીમતી શીલાંગો. આ શીલાંગો જ એકાન્તિક અને આત્મન્તિક
એવા સુખનું (એકાન્તિક એટલે સુખ જ સુખ, દુઃખનો લેશ નહીં. આત્મન્તિક એટલે અન્તને
30 ઉલ્લંઘી ગયેલું અર્થાત્ શાશ્વત એવા સુખનું) કારણ હોવાથી રત્નો સમાન છે. આવા શીલાંગોરૂપ
રત્નોથી ભરેલાં એવા મહાજહાજ ઉપર ચઢીને મુનિઓરૂપી વેપારીઓ જે રીતે પ્રસ્તુત એવા
સિદ્ધિરૂપ નગરને અથવા અહીં ‘પરિનિર્વાણપુરં’ એ પ્રમાણે પાઠાન્તર જણાવો. અર્થ એ જ પ્રમાણે

‘અવિજ્ઞેન’ અન્તરાયમન્ત્રેણ ‘પ્રાપ્નુવન્તિ’ આસાદયન્તિ, તથા વિચિન્તયેદિતિ વર્તત ઇત્યયં ગાથાર્થઃ ॥૬૦॥

તત્થ ય તિરયણવિણિઓગમઙ્ગમેગંતિયં નિરાબાહં ।

સાભાવિયં નિરુપમં જહ સોઘ્ખં અઘ્ખયમુવેતિ ॥૬૧॥

વ્યાખ્યા—‘તત્ર ચ’ પરિનિર્વાણપુરે ‘ત્રિરત્નવિનિયોગાત્મક’મિતિ ત્રીણિ રત્નાનિ—જ્ઞાનાદીનિ 5
વિનિયોગશ્રૈષ્ઠાં ક્રિયાકરણં, તતઃ પ્રસૂતેસ્તદાત્મકમુચ્ચતે, તથા ‘એકાન્તિકમ્’ ઇત્યેકાન્તભાવિ
‘નિરાબાધમ્’ ઇત્યાબાધારહિતં, ‘સ્વાભાવિકં’ ન કૃત્રિમં ‘નિરુપમમ્’ ઉપમાતીતમિતિ, ઉક્તં
ચ—‘નવિ અત્થિ માણુસાણં તં સોઘ્ખમિત્યાદિ ‘યથા’ યેન પ્રકારેણ ‘સૌઘ્ખં’ પ્રતીતમ્
‘અઘ્ખયમ્’ અપર્યવસાનમ્ ‘ઉપયાન્તિ’ સામીપ્યેન પ્રાપ્નુવન્તિ, ક્રિયા પ્રાગ્વદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧॥

કિં બહુણા ? સઘ્વં ચિય જીવાઙ્ગયત્થવિત્થરોવેયં ।

સઘ્વનયસમૂહમયં ઝાણ્જ્જા સમયસઘ્ખાવં ॥૬૨॥

વ્યાખ્યા—કિં બહુના ભાષિતેન ?, ‘સર્વમેવ’ નિરવશેષમેવ ‘જીવાદિપદાર્થવિસ્તરોપેતં’
જીવાજીવાશ્રવબન્ધસંવરનિર્જરામોક્ષાઘ્યપદાર્થપ્રપન્નસમન્વિતં સમયસઘ્ખાવમિતિ યોગઃ, કિં-
વિશિષ્ટં?—‘સર્વનયસમૂહાત્મકં’ દ્રવ્યાસ્તિકાદિનયસઙ્ગતમયમિત્યર્થઃ, ‘ધ્યાયેત્’ વિચિન્તયેદિતિ

કે જે રીતે આવા સિદ્ધરૂપ નગરને સ્વલ્પ કાળમાં અંતરાય વિના પામે છે ‘તે રીતે વિચારે’ એ 15
પ્રમાણે વાક્યશેષ જાણી લેવું. ॥ધ્યા.—૬૦॥

ગાથાર્થ :- અને તે નિર્વાણનગરમાં ત્રણ રત્નોના વિનિયોગમય, એકાન્તિક, નિરાબાધ,
સ્વાભાવિક અને નિરુપમ એવા અઘ્ખય સુખને જે રીતે પામે (તે રીતે વિચારે.)

ટીકાર્થ : તે નિર્વાણનગરમાં, ‘ત્રિરત્નવિનિયોગાત્મક’ અહીં ત્રણ રત્નો એટલે જ્ઞાન,
દર્શન, ચરિત્ર. તેઓનો વિનિયોગ એટલે ક્રિયાનું કરવું અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ આચારોનું પાલન. આ 20
આચારપાલનરૂપ વિનિયોગથી મોક્ષસુખ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી તે મોક્ષસુખ ત્રિરત્નના વિનિયોગરૂપ
કહેવાય છે તથા તે મોક્ષમાં એકાન્તે સુખની (=દુઃખરહિત એવા સુખની) પ્રાપ્તિ થનારી હોવાથી
તે સુખ એકાન્તિક છે. વળી, બાધા વિનાનું છે, સ્વાભાવિક=કૃત્રિમતા વિનાનું છે, નિરુપમ છે
કારણ કે કહ્યું છે — “મનુષ્યોને તેવા પ્રકારનું સુખ નથી...” વિગેરે. આવા પ્રકારના અઘ્ખય=અંત
વિનાના સુખને જે રીતે મુનિવણિજો પામે છે ‘તે રીતે વિચારે’ વાક્યશેષ પૂર્વની જેમ. ॥ધ્યા.—૬૧॥ 25

ગાથાર્થ :- વધારે શું કહેવું ? જીવાદિ પદાર્થોના વિસ્તારથી યુક્ત, સર્વનયોના સમૂહમય
એવા સર્વ આગમાર્થોને વિચારે.

ટીકાર્થ :- વધારે કહેવાથી શું ? (અર્થાત્ વધારે કેટલું કહીએ ?) જીવ-અજીવ-આશ્રવ-
બંધ-સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષ આ બધા જ પદાર્થોના વિસ્તારથી યુક્ત એવા સિદ્ધાન્તોના અર્થને
વિચારે એ પ્રમાણે અન્વય કરવો. સિદ્ધાન્તના અર્થો કેવા પ્રકારના છે ? — દ્રવ્યાસ્તિક વિગેરે 30

ભાવના, 'સમયસદ્ભાવ' સિદ્ધાન્તાર્થમિતિ હૃદયમ્, અયં ગાથાર્થઃ ॥૬૨॥

ગતં ધ્યાતવ્યદ્વારં, સામ્પ્રતં ચેડસ્ય ધ્યાતારસ્તાન્ પ્રતિપાદયન્નાહ—

સવ્વપ્પમાયરહિયા મુણઓ સ્ત્રીણોવસંતમોહા ય ।

જ્ઞાયારો નાણધણા ધમ્મજ્ઞાણસ્સ નિદ્દિઢ્ઠા ॥૬૩॥

- 5 વ્યાખ્યા—પ્રમાદા—મદ્યાદયઃ, યથોક્તમ્—^{૬૩} 'મજ્જં વિસયકસાયા નિદ્ધા વિક્કહા ય પંચમી ભગિયા' સર્વપ્રમાદૈ રહિતાઃ સર્વપ્રમાદરહિતાઃ, અપ્રમાદવન્ત ઇત્યર્થઃ, 'મુનયઃ' સ્મૃધવઃ 'ક્ષીણોપશાન્તમોહાશ્ચ' ઇતિ ક્ષીણમોહાઃ—ક્ષપકનિર્ગન્થાઃ ઉપશાન્તમોહાઃ—ઉપશામકનિર્ગન્થાઃ, ચશબ્દાદન્યે વાડપ્રમાદિનઃ, 'ધ્યાતારઃ' ચિન્તકાઃ, ધર્મધ્યાનસ્યેતિ સમ્બન્ધઃ, ધ્યાતાર એવ વિશેષ્યન્તે—'જ્ઞાનધનાઃ' જ્ઞાનવિત્તાઃ, વિપશ્ચિત ઇત્યર્થઃ, 'નિર્દિઢ્ઠાઃ' પ્રતિપાદિતાસ્તીર્થકરગણધરૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૩॥

ઉક્તા ધર્મધ્યાનસ્ય ધ્યાતારઃ, સામ્પ્રતં શુક્લધ્યાનસ્યાપ્યાદ્યભેદદ્વયસ્યાવિશેષેણ એત એવ યતો ધ્યાતાર ઇત્યતો મા ભૂતપુનરભિધેયા ભવિષ્યન્તીતિ લાઘવાર્થ ચરમભેદદ્વયસ્ય પ્રસન્નત એતાનેવાભિધિત્સુરાહ—

નયોના સમૂહમય એવા સિદ્ધાન્તાર્થોને વિચારે એ પ્રમાણે ભાવાર્થ જાણવો. ॥ધ્યા.—૬૨॥

- 15 અવતરણિકા : ધ્યાતવ્યદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે આનું ધ્યાન કરનારા જે છે, તેઓનું પ્રતિપાદન કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સર્વ પ્રમાદોથી રહિત મુનિઓ અને ક્ષીણ-ઉપશાંતમોહવાળા એવા જ્ઞાનરૂપ-ધનવાળા મુનિઓ ધર્મધ્યાનનું ધ્યાન ધરનારા તરીકે કહ્યા છે.

- 20 ટીકાર્થ : દારૂ વિગેરે પ્રમાદ તરીકે જાણવા. કહ્યું છે — “દારૂ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને પાંચમી વિકથા આ પાંચ પ્રમાદો કહેલા છે.” આ સર્વ પ્રમાદોથી રહિત, એટલે કે અપ્રમાદવાળા સાધુઓ, તથા ક્ષીણમોહવાળા અને ઉપશાંતમોહવાળા (અર્થાત્ ક્ષપકશ્રેણિ અને ઉપશમશ્રેણિ માંડી ચૂકેલા), ‘ચ’ શબ્દથી આવા બીજા પણ જે અપ્રમત્ત છે તેવા સાધુઓ ધર્મધ્યાનનું ચિંતન કરનારા છે. આ મુનિઓ કેવા છે ? — જ્ઞાનરૂપી ધનવાળા=વિદ્વાન એવા સાધુઓ ધર્મધ્યાનના ધ્યાતાર તરીકે તીર્થંકરો-ગણધરોવડે કહેવાયેલા છે. (ટૂંકમાં, અપ્રમત્તમુનિઓ, ક્ષપકશ્રેણિ પામેલા મુનિઓ અને ઉપશમશ્રેણિ પામેલા મુનિઓ ધર્મધ્યાનના ધ્યાતાર છે.) ॥ધ્યા.—૬૩॥

અવતરણિકા : ધર્મધ્યાનના ધ્યાતારો કહ્યા. હવે શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદોનું ધ્યાન કરનારા પણ સામાન્યથી આ લોકો જ છે. તેથી તેઓનું કથન ભવિષ્યમાં ફરીથી કરવું ન પડે તે માટે લાઘવ કરવા તેઓને જ (અને સાથે) પ્રસંગથી છેલ્લાં બે ભેદના ધ્યાતારોને પણ કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

- 30 ૬૩. મદ્યં વિષયાઃ કષાયા નિદ્રા વિકથા ચ પન્નમી ભગિતા ।

एएच्चिय पुष्पाणं पुष्पधरा सुष्यसत्थसंघयणा ।

दोण्ह सजोगाजोगा सुक्काण पराण केवलिणो ॥६४॥

व्याख्या-‘एत एव’ येऽनन्तरमेव धर्मध्यानध्यातार उक्ताः ‘पूर्वयोः’ इत्याद्ययोर्द्वयोः शुक्लध्यानभेदयोः पृथक्त्ववितर्कसविचारमेकत्ववितर्कमविचारमित्यनयोः ध्यातार इति गम्यते, अयं पुनर्विशेषः-‘पूर्वधराः’ चतुर्दशपूर्वविदस्तदुपयुक्ताः, इदं च पूर्वधरविशेषणमप्रमादवतामेव वेदितव्यं, न निर्ग्रन्थानां, माषतुषमरुदेव्यादीनामपूर्वधराणामपि तदुपपत्तेः, ‘सुप्रशस्तसंहनना’

5

ગાથાર્થ :- આ જ અપ્રમત્ત વિગેરે મુનિઓમાં જેઓ પૂર્વધર અને પ્રથમ સંઘયણવાળા છે તેઓ શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદોના ધ્યાતારો છે. છેલ્લાં બે શુક્લધ્યાનના ભેદોના ધ્યાતારો સયોગી-અયોગી કેવલિઓ છે.

ટીકાર્થ : આ લોકો જ એટલે કે જે હમણાં પૂર્વે જ ધર્મધ્યાનના ધ્યાતારો કહ્યા. તેઓ જ પ્રથમ બે શુક્લધ્યાનના ભેદોના એટલે કે પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર અને એકત્વવિતર્કઅવિચાર નામના બે ભેદોના ધ્યાતારો જાણવા. માત્ર ફરક એટલો જ કે આ ધ્યાતારોમાં જેઓ ચૌદપૂર્વને જાણનારા અને તેના જ્ઞાનમાં ઉપયુક્ત છે. તેઓ શુક્લધ્યાનના ધ્યાતારો જાણવા. આ પૂર્વધરવિશેષણ અપ્રમાદવાળા સાધુઓનું જ જાણવું, પરંતુ ક્ષપક કે ઉપશામક નિર્ગ્રન્થોનું નહીં, કારણ કે માષતુષ, મરુદેવી વિગેરે પૂર્વધર ન હોવા છતાં શુક્લધ્યાનની તેમને પ્રાપ્તિ થઈ છે.

10

15

(અહીં આશય એ છે કે - ધર્મધ્યાનના ત્રણ ધ્યાતારો કહ્યા, (૧) અપ્રમત્ત મુનિ, (૨) ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ, (૩) ઉપશામકનિર્ગ્રન્થ. આ જ ધ્યાતારો શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદના પણ કહ્યા. માત્ર એટલો ફરક કે તેઓ પૂર્વધર હોવા જોઈએ. એમ આ ગાથામાં કહ્યું. જો આ પૂર્વધરવિશેષણ ત્રણે સાથે જોડવામાં આવે તો માષતુષમુનિ, મરુદેવીમાતા વિગેરે કે જેઓ ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ બનીને શુક્લધ્યાનના ભેદોને પામ્યા છે, તેઓ ચૌદપૂર્વધર નહોતા. તેથી આપત્તિ આવે.. તે ન આવે માટે ટીકાકારે ખુલાસો કર્યો છે કે આ વિશેષણ અપ્રમત્તમુનિઓનું જાણવું પણ નિર્ગ્રન્થોનું નહીં, અર્થાત્ અપ્રમત્ત એવા પૂર્વધરોને શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે પ્રકાર હોય છે. એટલે કે અપ્રમાદી હોવા છતાં ‘પૂર્વ’ શાસ્ત્ર ન ભણેલા હોય તેવા મુનિઓ માત્ર ધર્મધ્યાન કરી શકે, શુક્લધ્યાન નહીં. આ શરત ક્ષપક-ઉપશામકનિર્ગ્રન્થને લાગુ પડતી નથી. તેઓ ‘પૂર્વ’શાસ્ત્ર ન પણ ભણ્યા હોય છતાં ક્ષપક-ઉપશામક અવસ્થામાં કષાયની મંદતા અને સામર્થ્યયોગના પ્રભાવે તથાવિધ જ્ઞાનાવરણકર્મનો ક્ષય થવાથી પૂર્વશાસ્ત્રમાં કહેલ સૂક્ષ્મપદાર્થનું જ્ઞાન તેઓને સૂત્રથી નહીં પણ અર્થથી પ્રગટ થઈ જાય છે. આ રીતે હોવા છતાં પણ તેઓ પૂર્વધર કહેવાતા નથી. તેથી અપૂર્વધર એવા પણ તેઓને ક્ષપક-ઉપશામક અવસ્થામાં શુક્લધ્યાનના પહેલા બે પ્રકાર હોય છે. માષતુષ મુનિ જેવાને આ રીતે ક્ષપકનિર્ગ્રન્થ બનતાં શુક્લધ્યાન આવી જાય છે. ટૂંકમાં સાર એટલો કે સાતમા ગુણસ્થાનકે રહેલા અપ્રમત્તમુનિઓમાં જે પૂર્વધર હોય તેવા જ અપ્રમત્તમુનિઓ શુક્લધ્યાનના બે પ્રકારોને પામે છે. તે સિવાયના અપ્રમત્તમુનિઓ ધર્મધ્યાન

20

25

30

ઇત્યાદ્યસંહનનયુક્તાઃ, इदं पुनरोद्यत एव विशेषणमिति, तथा 'द्वयोः' शुक्लद्वयोः परयोः—
 उत्तरकालभाविनोः प्रधानयोर्वा सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिव्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिलक्षणयोर्वथासङ्ख्यं
 सयोगायोगकेवलिनो ध्यातार इति योगः, 'एवं च गम्मे—सुक्कज्झाणाइदुगं वोलीणणस्स
 ततियमप्पत्तस्स एयाए ज्ञाणांतरियाए वड्डमाणस्स केवलणाणमुप्पज्जइ, केवली य
 5 सुक्कलेसोऽज्झाणी य जाव सुहमकिरियमनियट्ठित्ति गाथार्थः ॥६४॥

उक्तमानुषङ्गिकम्, इदानीमवसरप्राप्तमनुप्रेक्षाद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

ज्ञाणोवरमेऽवि मुणी णिच्चमणिच्चाइभावणापरमो ।

होइ सुभाविचिच्चो धम्मज्झाणेण जो पुर्व्वि ॥६५॥

व्याख्या—इह ध्यानं धर्मध्यानमभिगृह्यते, तदुपरमेऽपि—तद्विगमेऽपि 'मुनिः' साधुः 'नित्यं'

10 सर्वकालमनित्यादिचिन्तनापरमो भवति, आदिशब्दादशरणैकत्वसंसार[रादि]परिग्रहः, एताश्च

કરી શકે, શુક્લધ્યાન નહીં. તે પછીના ગુણસ્થાનકમાં આવો નિયમ નહીં કે તેઓ પૂર્વધર જ
 હોવા જોઈએ. એ સિવાયને પણ શુક્લધ્યાન હોઈ શકે (જો કે પૂર્વ કલા પ્રમાણે સૂત્રથી નહીં
 પણ અર્થથી તેઓ પણ પૂર્વધર હોય છતાં કહેવાય નહીં.)

તથા આ શુક્લધ્યાનના ધ્યાતારો પ્રથમ સંઘયણવાળા હોય છે. આ વિશેષણ સામાન્યથી
 15 જ જાણવું. (અર્થાત્ પૂર્વધરવિશેષણની જેમ અહીં કોઈ વિશેષભેદ પાડવાની જરૂર નથી.
 શુક્લધ્યાનના જેટલા ધ્યાતા હોય તે બધા પ્રથમ સંઘયણવાળા હોય. તેનાથી નીચેના સંઘયણવાળાને
 શુક્લધ્યાન આવે નહીં.)

તથા પર એવા એટલે કે પ્રથમ બે ભેદ પછી થનારા અથવા પ્રધાન એવા છેલ્લા બે ભેદો
 એટલે કે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવૃત્તિ અને વ્યુપરતક્રિયા-અપ્રતિપાતીના ધ્યાતા ક્રમશઃ સયોગી કેવલી
 20 અને અયોગી કેવલી છે. “તે આ પ્રમાણે જણાય છે — શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદને ઓળંગી
 ગયેલા અને ત્રીજા ભેદને નહીં પ્રાપ્ત કરેલાને ધ્યાનાંતરિકા (=પહેલા બે ભેદ અને છેલ્લા બે
 ભેદ વચ્ચેનું અંતર) વર્તે છે. આ ધ્યાનાંતરિકામાં વર્તનારને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આવા
 તે કેવલી શુક્લલેશ્યાવાળા જ્યાં સુધી સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવૃત્તિરૂપ ત્રીજા ભેદને પામે નહીં ત્યાં સુધી
 ધ્યાન વિનાના હોય છે. ॥ધ્યા.—૬૪॥

25 અવતરણિકા : પ્રાસંગિક વાત કરી. હવે અવસરપ્રાપ્ત એવા અનુપ્રેક્ષાદ્વારને કહેવાની
 ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી આ કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જે પૂર્વે ધર્મધ્યાનવડે સુભાવિતચિત્તવાળો છે તે મુનિ ધ્યાન ગયા પછી પણ
 હંમેશા અનિત્ય વિગેરે ભાવનાઓમાં તત્પર બને.

ટીકાર્થ : અહીં ધ્યાનશબ્દથી ધર્મધ્યાન ગ્રહણ કરવું. ધર્મધ્યાન ચાલ્યા ગયા પછી પણ સાધુ
 30 સર્વકાળ અનિત્ય વિગેરેના ચિંતનમાં તત્પર થાય છે. આદિશબ્દથી અશરણ, એકત્વ, સંસાર

૬૪. एवं च गम्यते-शुक्लध्यानविद्वयं व्यतिक्रान्तस्य तृतीयमप्राप्तस्य एतस्यां ध्यानांतरिकायां वर्तमानस्य
 केवलज्ञानमुत्पद्यते, केवली च शुक्ललेशयोऽध्यानी च यावत् सूक्ष्मक्रियमनिवृत्तीति ।

દ્વાદશાનુપ્રેક્ષા ભાવયિતવ્યાઃ, “ઇષ્ટજનસમ્પ્રયોગદ્વિષયસુખસમ્પદઃ” (પ્રશમરતૌ ૧૫૧-૧૬૩) ઇત્યાદિના ગ્રન્થેન, ફલં ચાસાં સચિત્તાદિષ્વનભિષ્વન્નભવનિર્વેદાવિતિ ભાવનીયમ્, અથ કિંવિશિષ્ટોઽનિત્યાદિચિન્તનાપરમો ભવતીત્યત આહ-‘સુભાવિતચિત્તઃ’ સુભાવિતાન્તઃકરણઃ, કેન ?- ‘ધર્મધ્યાનેન’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થેન ‘યઃ’ કશ્ચિત્ ‘પૂર્વમ્’ આદાવિતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૫॥

ગતમનુપ્રેક્ષાદ્વારમ્, અધુના લેશ્યાદ્વારપ્રતિપાદનાયાહ-

5

હોતિ કમવિસુદ્ધાઓ લેસાઓ પીયપમ્હસુવ્કાઓ ।

ધમ્મજ્ઞાણોવગયસ્સ તિવ્વમંદાહ્મયાઓ ॥૬૬॥

વ્યાખ્યા-ઇહ ‘ભવન્તિ’ સંજાયન્તે ‘ક્રમવિશુદ્ધાઃ’ પરિપાટિવિશુદ્ધાઃ, કાઃ ?-લેશ્યાઃ, તાશ્ચ પીતપદ્મશુક્લાઃ, એતદુક્તં ભવતિ-પીતલેશ્યાયાઃ પદ્મલેશ્યા વિશુદ્ધા તસ્યા અપિ શુક્લલેશ્યેતિ ક્રમઃ, કસ્યૈતા ભવન્ત્યત આહ-‘ધર્મધ્યાનોપગતસ્ય’ ધર્મધ્યાનયુક્તસ્યેત્યર્થઃ, 10
કિંવિશિષ્ટાશ્ચૈતા ભવન્ત્યત આહ-‘તીવ્રમન્દાદિભેદા’ ઇતિ તત્ર તીવ્રભેદાઃ પીતાદિસ્વરૂપેષ્વન્ત્યાઃ, મન્દભેદાસ્ત્વાદ્યાઃ, આદિશબ્દાન્મધ્યમપક્ષપરિગ્રહઃ, અથવૌઘત એવ પરિણામવિશેષા તીવ્રમન્દભેદા

વિગેરે ભાવનાઓ ગ્રહણ કરવી. આ બાર પ્રકારની અનુપ્રેક્ષા (પ્રશમરતિનામના ગ્રંથમાં કહેલ અનુસારે) ભાવવા યોગ્ય છે. જેમ કે, અનિત્યભાવના, “ઈચ્છિત એવા લોકોનો સંયોગ, ઈચ્છિત એવી ઋદ્ધિ, મનોજ્ઞ એવા વિષયોના સુખ, ઈચ્છિત એવી સંપત્તિઓ વિગેરે બધું નાશવંત છે, 15
એના પર રાગ-મમતા-આસક્તિ કરવા જેવી નથી... વિગેરે.” આ બાર ભાવનાઓના ફલરૂપે સચિત્ત વિગેરે પદાર્થો પ્રત્યે રાગાદિનો અભાવ અને ભવનો નિર્વેદ=સંસાર પ્રત્યેનો કંટાળો પ્રાપ્ત થાય છે. તે જાણવું.

શંકા : કેવા પ્રકારનો જીવ અનિત્યત્વ વિગેરેના ચિંતનમાં તત્પર થાય છે ?

સમાધાન : પૂર્વે જણાવેલ છે શબ્દાર્થ જેનો એવા ધર્મધ્યાનવડે પૂર્વે જે કોઈએ પોતાનું 20
અંતઃકરણ સુભાવિત કરેલું છે તે જીવ ધ્યાનની ધારા તૂટતા તરત જ અનિત્યત્વ વિગેરેના ચિંતનમાં તત્પર થઈ શકે છે. ॥ધ્યા.-૬૫॥

અવતરણિકા : અનુપ્રેક્ષાદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે લેશ્યાદ્વાર પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ધર્મધ્યાન પામેલ જીવને તીવ્ર, મંદ વિગેરે ભેદોવાળી, કમશઃ વિશુદ્ધ એવી પીત-પદ્મ અને શુક્લલેશ્યા હોય છે. 25

ટીકાર્થ : કમથી વિશુદ્ધ થાય છે. કોણ ? - લેશ્યા. (કઈ લેશ્યા ?) પીત-પદ્મ અને શુક્લ. ભાવાર્થ એ છે કે પીતલેશ્યા કરતાં પદ્મલેશ્યા વિશુદ્ધ, પદ્મલેશ્યા કરતાં શુક્લલેશ્યા વિશુદ્ધ. આ પ્રમાણેનો ક્રમ જાણવો. કોને આ લેશ્યાઓ હોય છે ? તે કહે છે - ધર્મધ્યાનથી યુક્ત જીવને આ લેશ્યાઓ હોય છે. કેવા પ્રકારની આ લેશ્યાઓ છે ? તે કહે છે - ‘તીવ્ર-મંદાદિભેદવાળી.’ તે પીતાદિરૂપ ત્રણ લેશ્યાઓમાં છેલ્લી લેશ્યા તીવ્રભેદવાળી, પ્રથમ લેશ્યા મંદ 30
અને આદિશબ્દથી વચલી લેશ્યા મધ્યમ જાણવી. અથવા સામાન્યથી તીવ્ર-મંદ વિગેરે પરિણામ

इति गाथार्थः ॥६६॥

उक्तं लेश्याद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं विवृण्वन्नाह—

आगमउवासाणाणिसगओ जं जिणप्पणीयाणं ।

भावाणं सदहणं धम्मज्झाणस्स तं लिंगं ॥६७॥

- 5 व्याख्या—इहागमोपदेशाज्ञानिसर्गतो यद् ‘जिनप्रणीतानां’ तीर्थकरप्ररूपितानां द्रव्यादिपदार्थानां ‘श्रद्धानम्’ अवितथा एत इत्यादिलक्षणं धर्मध्यानस्य तल्लिङ्गं, तत्त्वश्रद्धानेन लिङ्गयते धर्मध्यायीति, इह चागमः—सूत्रमेव तदनुसारेण कथनम्—उपदेशः, आज्ञा त्वर्थः, निसर्गः—स्वभाव इति गाथार्थः ॥६७॥ किं च—

जिणसाहूगुणकित्तणसंसणाविणयदाणसंपण्णो ।

- 10 સુઅસીલસંજમરઓ ધમ્મજ્ઞાણી મુણેયવ્વો ॥૬૮॥

વ્યાખ્યા—‘જિનસાધુગુણોત્કીર્તનપ્રશંસાવિનયદાનસમ્પન્નઃ’ इह जिनसाधवः—प्रतीताः, तदुणाश्च निरतिचारसम्यग्दर्शनादयस्तेषामुत्कीर्तनं—सामान्येन संशब्दनमुच्यते, प्रशंसा त्वहोश्लाघ्यतया

विशेषो ज्ञाया. (अर्थात् दरेक लेश्यामां तीव्रादि परिज्ञामो હોય.) ॥ ६८॥

અવતરણિકા : લેશ્યાદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે લિંગદ્વારનું વિવરણ કરતા કહે છે ⇨

- 15 ગાથાર્થ :- આગમથી, ઉપદેશથી, આજ્ઞાથી અને સ્વભાવથી જિનપ્રણીત એવા ભાવો ઉપરની જે શ્રદ્ધા તે ધર્મધ્યાનનું ચિહ્ન છે.

ટીકાર્થ : અહીં તીર્થકરવડે કહેવાયેલા દ્રવ્યાદિપદાર્થો ઉપર “તીર્થકરે જે કહ્યું છે તે બરાબર જ છે” આવા પ્રકારની આગમથી, ઉપદેશથી, આજ્ઞાથી કે સ્વાભાવિક રીતે જે શ્રદ્ધા પ્રગટ થાય છે, તે ધર્મધ્યાનનું ચિહ્ન છે, અર્થાત્ તત્ત્વશ્રદ્ધાવડે સામેવાળો જીવ ધર્મધ્યાતા છે એવું જણાય છે.

- 20 અહીં આગમ એટલે સૂત્ર જ, તેને અનુસારે જે કથન તે ઉપદેશ, આજ્ઞા એટલે પદાર્થ અને નિસર્ગ એટલે સ્વભાવ. (ભાવાર્થ : (૧) કોઈ જીવ સૂત્ર ભણે અને તેમાં કહેલ પદાર્થની શ્રદ્ધા થાય તે આગમથી શ્રદ્ધા. (૨) ઉપદેશથી=દેશના વિગેરેથી શ્રદ્ધા થાય. (૩) આજ્ઞાથી=આજ્ઞાપ્યન્તે इति आज्ञा अर्थात् जिनागमથી જે જણાવાય તે આજ્ઞા=જીવાદિપદાર્થો, એનાથી શ્રદ્ધા થાય એટલે કે તે પદાર્થોની સચોટ વ્યવસ્થા જાણીને શ્રદ્ધા થાય અથવા તીર્થકરોની પ્રશંસા કરવા દ્વારા શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાય इति दीपिकायां. (૪) નિસર્ગથી=એમનેમ સ્વભાવથી જ કોઈને જિનપ્રણીત ભાવોની રૂચિ ઊભી થાય.) ॥ ૬૮ ॥ વળી ⇨

ગાથાર્થ :- જિન અને સાધુઓના ગુણોનું કીર્તન, તેની પ્રશંસા, વિનય અને દાનથી સંપન્ન તથા શ્રુત-શીલ અને સંયમમાં જે રત છે તે ધર્મધ્યાની જાણવો.

- 30 ટીકાર્થ : જિન=તીર્થકરો અને સાધુઓ બંને પ્રસિદ્ધ જ છે. નિરતિચાર સમ્યગ્દર્શન વિગેરે તેમના ગુણો છે. તેમના આ ગુણોનું ઉત્કીર્તન એટલે કે સામાન્યથી તે તે ગુણોનું કથન કરેવું. અને પ્રશંસા એટલે આશ્ચર્ય સાથે વખાણવા લાયક તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરવી. (જેમ કે,

મક્તિપૂર્વિકાં સ્તુતિઃ, વિનયઃ—અભ્યુત્થાનાદિ, દાનમ્—અશનાદિપ્રદાનમ્, એતત્સમ્પન્નઃ—એતત્સમન્વિતઃ, તથા શ્રુતશીલસંયમરતઃ, તત્ર શ્રુતં—સામાયિકાદિબિન્દુસારાન્તં શીલં—વ્રતાદિસમાધાનલક્ષણં સંયમસ્તુ પ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિલક્ષણઃ, યથોક્તં—‘પચ્છાશ્રવાદિ’ત્યાદિ, એતેષુ ભાવતો રતઃ, કિં ?—ધર્મધ્યાનીતિ જ્ઞાતવ્યં ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૮॥

ગતં લિઙ્ગદ્વારમ્, અધુના ફલદ્વારાવસરઃ, તત્ત્વ લાઘવાર્થં શુક્લધ્યાનફલાધિકારે વક્ષ્યતીત્યુક્તં ધર્મધ્યાનમ્, ઇદાનીં શુક્લધ્યાનાવસરં ઇત્યસ્ય ચાન્વર્થઃ પ્રાગ્નિરૂપિત એવ, ઇહાપિ ચ ભાવનાદીનિ ફલાન્તાનિ તાન્યેવ દ્વાદશ દ્વારાણિ ભવન્તિ, તત્ર ભાવનાદેશકાલાસનવિશેષેસુ ધર્મધ્યાનાદસ્યાવિશેષ એવેત્યત એતાન્યનાદૃત્યાઽઽલમ્બનાન્યધિધિત્સુરાહ—

અહં ર્ખંતિમદ્વજ્જવમુત્તીઓ જિણમધપ્પહાણાઓ ।

આલંબણાઈં જેહિં સુવકજ્ઞાણં સમારુહઙ્ ॥૬૯॥

વ્યાખ્યા—‘અંથે’ત્યાસનવિશેષાનન્તર્યે, ‘ક્ષાન્તિમાર્દવાર્જવમુક્તયઃ’ ક્રોધમાનમાયાલોભપરિત્યાગરૂપાઃ, પરિત્યાગશ્ચ ક્રોધનિવર્તનમુદયનિરોધઃ ઉદીર્ણસ્ય વા વિફલીકરણમિતિ, એવં

ભગવાનના ૩૪ અતિશયોના નામ બોલવા તે કીર્તન અને અહો ! પ્રભુનું કેવું નિરતિચાર સમ્યગ્દર્શન. અહો- ! પ્રભુની કેવી અદ્ભુત કોટીની ક્ષમા, કરુણા વિગેરે બહુમાનપૂર્વક બોલવા તે પ્રશંસા.) તેમનો વિનય એટલે કે ઊભા થવું વિગેરે વિનય કરવો, તેમને અશન વિગેરેનું દાન કરવું. આ બધાથી જે સંપન્ન=યુક્ત છે તે તથા સામાયિકથી માંડીને બિંદુસાર (૧૪મું પૂર્વ) સુધીના શ્રુતમાં, વ્રત વિગેરે ચિત્તની સમાધિ માટેના સાધનરૂપ શીલમાં, અને પ્રાણાતિપાતાદિથી નિવૃત્તિરૂપ સંયમમાં, અહીં કહ્યું છે — “પાંચ આશ્રવોમાંથી... વિગેરે.” આમ, આ શ્રુત-શીલ અને સંયમમાં જે ભાવથી રત છે તે ધર્મધ્યાની છે એમ જાણવું. ॥ધ્યા.-૬૮॥

અવતરણિકા : લિંગદ્વાર પૂર્ણ થયું. હવે ફલદ્વારનો અવસર છે અને તે લાઘવ માટે શુક્લધ્યાનના ફલકથન સમયે કહેશે. આમ, ધર્મધ્યાન પૂર્ણ થયું. હવે શુક્લધ્યાનનો અવસર છે. આ શબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહી દીધો જ છે. અહીં પણ (પૂર્વે ગા. ૨૮-૨૯માં કહેલા) ભાવનાથી લઈને ફલ સુધીના તે જ બાર દ્વારો છે. તેમાં ભાવના, દેશ, કાલ અને આસન આટલા દ્વારો ધર્મધ્યાન પ્રમાણે જ હોવાથી એમને છોડીને આલંબનનામના દ્વારને કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- હવે જિનમતમાં પ્રધાન એવા ક્ષમા, મૃદુતા, ઋજુતા અને નિર્લોભતા એ આલંબનો છે કે જેનાવડે જીવ શુક્લધ્યાન ઉપર ચઢે છે.

ટીકાર્થ : હવે એટલે કે આસનદ્વાર પછી, ક્ષમા=ક્રોધનો ત્યાગ, મૃદુતા=માનનો ત્યાગ, ઋજુતા=માયાનો ત્યાગ અને મુક્તિ=લોભનો ત્યાગ. અહીં ક્રોધનો ત્યાગ એટલે ક્રોધને અટકાવવો. તે બે રીતે : (૧) ઉદયનો નિરોધ કરવો (જેમ કે આપણને પહેલેથી જ ખબર પડી જાય કે

માનાદિષ્વપિ ભાવનીયમ્, એતા એવ ક્ષાન્તિમાર્દવાર્જવમુક્તયો વિશેષ્યન્તે-‘જિનમતપ્રધાના’ ઇતિ જિનમતે-તીર્થંકરદર્શને કર્મક્ષયહેતુતામધિકૃત્ય પ્રધાનાઃ ૨, પ્રાધાન્યં ચાસામકષાયં ચારિત્રં ચારિત્રાચ્ચ નિયમતો મુક્તિરિતિકૃત્વા, તતશ્ચૈતા આલમ્બનાનિ-પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થાનિ, યૈરાલમ્બનૈઃ કરણભૂતૈઃ શુક્લધ્યાનં સમારોહતિ, તથા ચ ક્ષાન્ત્યાદ્યાલમ્બના એવ શુક્લધ્યાનં સમાસાદયન્તિ, નાન્ય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૬૧॥

વ્યાખ્યાતં શુક્લધ્યાનમધિકૃત્યાઽલમ્બનદ્વારં, સામ્પ્રતં ક્રમદ્વારાવસરઃ, ક્રમશઃઽઽદ્યયો-ર્ધર્મધ્યાન એવોક્તઃ, ઇહ પુનરયં વિશેષઃ-

તિહુયણવિસયં કમસો સંઘિવિઝ મણો અણુંમિ છુઝમથ્થો ।

ઝાયઙ્ઙ સુનિષ્પકંપો ઝાણં અમણો જિણો હોઙ્ઙ ॥૭૦॥

10 વ્યાખ્યા-ત્રિભુવનમ્-અધસ્તિર્યગૂર્ધ્વલોકભેદં તદ્વિષયઃ-ગોચરઃ આલમ્બનં યસ્ય મનસઃ ઇતિ યોગઃ, તત્ત્રિભુવનવિષયં ‘ક્રમશઃ’ ક્રમેણ પરિપાટ્યા-પ્રતિવસ્તુપરિત્યાગલક્ષણયા ‘સંક્ષિપ્ય’

સામેવાળો આપણું કંઈક અનિષ્ટ કરશે અને એ વખતે કોઈ ઉદયમાં આવશે. ત્યારે પહેલેથી જ શુભભાવો ભાવવાદ્વારા તે સમયે આવનાર કોઈને અટકાવવો તે ઉદયનિરોધ.) (૨) ઉદયમાં આવેલ કોઈને નિષ્ફળ કરવો. (જેમ કે, કોઈએ કંઈક અનિષ્ટ-અનગમતું વર્તન કર્યું અને મનમાં કોઈ જાગ્યો ત્યારે મનમાં તે સંબંધી આર્તધ્યાન કરવું, આંખો લાલ થવી, મોં બગડે, હોઠ કંપે, કડવા-કર્કશ શબ્દ બોલાય, હાથ મારવા ઉઠાવાય વિગેરે કશું ન થવા દેવું તે ઉદયમાં આવેલ કોઈનું નિષ્ફળીકરણ કહેવાય છે.) આ જ પ્રમાણે માનાદિમાં પણ વિચારી લેવું.

આ જ ક્ષમા વિગેરે કેવા પ્રકારના છે ? તે કહે છે - જિનમતમાં કર્મક્ષયની કારણતાને આશ્રયીને પ્રધાન છે (અર્થાત્ જિનમતમાં કર્મક્ષયનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ આ ક્ષમા વિગેરે છે.) ક્ષમા વિગેરે પ્રધાન છે એનું કારણ એ કે ચારિત્ર અકષાયરૂપ (ક્ષમાદિરૂપ) છે. અને તે ચારિત્રથી મુક્તિ=મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આ ક્ષમા વિગેરે આલંબનરૂપ છે. આલંબનશબ્દનો અર્થ પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે. આ કારણભૂત એવા આલંબનોવડે જીવ શુક્લધ્યાન ઉપર ચઢે છે. (અર્થાત્ શુક્લધ્યાનને પામે છે.) આ ક્ષમા વિગેરે આલંબનવાળાઓ જ શુક્લધ્યાનને પામે છે, બીજા કોઈ નહીં. ॥ધ્યા.-૬૮॥

25 અવતરણિકા : શુક્લધ્યાનને આશ્રયીને આલંબનદ્વાર કહેવાયું. હવે ક્રમદ્વારનો અવસર છે અને શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદોનો ક્રમ ધર્મધ્યાનમાં જ (ગા. ૪૪માં) કહ્યો છે. અહીં વળી આટલું વિશેષ જાણવું ⇨

ગાથાર્થ :- છદ્મસ્થ એવો આત્મા ત્રિભુવનના વિષયવાળા મનને ક્રમશઃ સંકોચીને પરમાણુમાં સ્થાપિત કરીને સુનિશ્ચલ થયેલો ધ્યાન કરે છે. મનરહિત જિન (શુક્લધ્યાનના છેલ્લા બે ભેદોના ધ્યાતા) છે.

30 ટીકાર્થ : અધોલોક, તિષ્ઠ્ઠલોક અને ઊર્ધ્વલોક એમ ત્રણ પ્રકારનું ત્રિભુવન એ છે વિષય જે મનનો તે મન ત્રિભુવનવિષયક કહેવાય છે. (અર્થાત્ ત્રણ ભુવનમાં રહેલા પદાર્થોનું ધ્યાન

સજ્જેચ્ય, કિં ?—‘મનઃ’ અન્તઃકરણં, ક્વ ?—‘અણૌ’ પરમાણૌ, નિધાયેતિ શેષઃ, કઃ ?—‘છદ્વાસ્થઃ’ પ્રાગ્નિરૂપિતશબ્દાર્થઃ, ‘ધ્યાયતિ’ ચિન્તયતિ ‘સુનિષ્ઠકમ્પઃ’ અતીવ નિશ્ચલ इत्यર્થઃ, ‘ધ્યાનં’ શુક્લં, તતોઽપિ પ્રયત્નવિશેષાન્મનોઽપનીય ‘અમનાઃ’ અવિદ્યમાનાન્તઃકરણઃ ‘જિનો ભવતિ’ અર્હન્ ભવતિ, ચરમયોર્દ્વયોર્ધ્યાતેતિ વાક્યશેષઃ, તત્રાપ્યાદ્યસ્યાન્તર્મુહૂર્તેન શૈલેશીમપ્રાપ્તઃ, તસ્યાં ચ દ્વિતીયસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૦॥

5

આહ—કથં પુનઃછદ્વાસ્થસ્ત્રિભુવનવિષયં મનઃ સંક્ષિપ્ત્યાણૌ ધારયતિ ?, કેવલી વા તતોઽપ્યપનયતીતિ ?, અત્રોચ્યતે—

જહ સવ્વસરીરગયં મંતેણ વિસં નિરુંભે ડંકે ।

તત્તો પુણોઽવણિજ્જહ પહાણયરમંતજોગેણં ॥૭૧॥

વ્યાખ્યા—‘યથે’ત્યુદાહરણોપન્યાસાર્થઃ, ‘સર્વશરીરગતં’ સર્વદેહવ્યાપકં ‘મન્ત્રેણ’ વિશિષ્ટ- 10
વર્ણાનુપૂર્વીલક્ષણેન ‘વિષં’ મારણાત્મકં દ્રવ્યં ‘નિરુદ્ધ્યતે’ નિશ્ચયેન ક્ષિયતે, ક્વ ?—‘ડંકે’
મક્ષણદેશે, ‘તતઃ’ ડહ્કત્યુત્પન્નપનીયતે, કેનેત્યત આહ—‘પ્રધાનતરમન્ત્રયોગેન’ શ્રેષ્ઠતરમન્ત્રયોગેનેત્યર્થઃ,

કરતું મન.) આવા મનને કમશઃ સંકોચીને=ત્રણ ભુવનમાં રહેલ ધ્યાતવ્ય એવી દરેક વસ્તુને 15
ધ્યાનમાંથી બાદ કરવાદ્વારા સંકોચીને પરમાણુમાં સ્થાપિત કરીને, સ્થાપિત કોણ કરે ? — પૂર્વે
કહેવાઈ ગયેલ છે શબ્દાર્થ જેનો એવો છદ્મસ્થ આત્મા અત્યંત નિશ્ચલ થયેલો છતો (પરમાણુમાં
મનને સ્થાપિત કરીને) શુક્લધ્યાન (=પ્રથમ બે ભેદોનું ધ્યાન) કરે છે. (આ પ્રમાણે શુક્લધ્યાનના
પ્રથમ બે ભેદોને પામવાનો ક્રમ કહ્યો. હવે છેલ્લા બેનો ક્રમ જણાવે છે —)

ત્યાર પછી તે છદ્મસ્થ આત્મા પરમાણુમાં સ્થાપિત એવા મનને પોતાના પ્રયત્નવિશેષથી 20
પરમાણુમાંથી પણ દૂર કરીને મન વિનાનો કેવલી થાય છે. કેવલી બનેલા તેઓ ‘છેલ્લા બે
ધ્યાનના ધ્યાતા બને છે’ એ પ્રમાણે વાક્યશેષ જણાવું. તેમાં આયુષ્યના છેલ્લા અંતર્મુહૂર્તમાં
જ્યારે શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની બાકી હોય ત્યારે ત્રીજા ભેદનું ધ્યાન કરે અને શૈલેશી
અવસ્થામાં ચોથા ભેદનું ધ્યાન કરે. ॥ધ્યા.-૭૦॥

અવતરણિકા : શંકા : છદ્મસ્થ એવો આત્મા ત્રિભુવનવિષયક એવા મનને સંકોચીને 25
પરમાણુમાં કેવી રીતે ધારે છે=સ્થાપિત કરે છે ? અથવા કેવલી પરમાણુમાંથી પણ મનને કેવી
રીતે દૂર કરે છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- સંપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપી ગયેલ વિષને જે રીતે મંત્રવડે ડંશના ભાગે લવાય છે, 30
ત્યાર પછી પ્રધાનતર એવા મંત્ર અને ઔષધવડે તે ભાગમાંથી પણ વિષ દૂર કરાય છે.

ટીકાર્થ : ‘યથા’ શબ્દ ઉદાહરણ જણાવવા માટે છે. તેથી જેમ સંપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપી 30
ગયેલ વિષને=મારી નાખનાર દ્રવ્યને વિશિષ્ટ-અક્ષરોની રચનારૂપ મંત્રવડે લવાય છે. ક્યાં લવાય
છે ? — ડંશના ભાગ ઉપર લવાય છે. ત્યાર પછી તે ડંશભાગથી પણ તે વિષને દૂર કરાય છે,
કોનાવડે ? — પ્રધાનતર એવા મંત્રના પ્રભાવે દૂર કરાય છે અથવા ‘મંત્ર અને યોગવડે’ એ

મન્ત્રયોગાભ્યામિતિ ચ પાઠાન્તરં વા, અત્ર પુનર્યોગશબ્દેનાગદઃ પરિગૃહ્યતે इति ગાથાર્થઃ ॥૭૧॥

एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

तह तिहुयणतणुविसयं मणोविसं जोगमंतबलजुत्तो ।

परमाणुंमि निरुंभइ अवणेइ तओवि जिणवेज्जो ॥७२॥

- 5 व्याख्या—तथा ‘त्रिभुवनतनुविषयं’ त्रिभुवनशरीरालम्बनमित्यर्थः, मन एव भवमरण-निबन्धनत्वाद्विषं मन्त्रयोगबलयुक्तः—जिनवचनध्यानसामर्थ्यसम्पन्नः परमाणौ निरुणद्धि, तथाऽ-चिन्त्यप्रयत्नाच्चापनयति ‘ततोऽपि’ तस्मादपि परमाणोः, कः ?—‘जिनवैद्यः’ जिनभिषग्वर इति गार्थार्थः ॥७२॥

अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह—

- 10 उस्सारियेधणभरो जह परिहाइ कमसो हुयासुव्व ।

थोविंधणावसेसो निव्वाइ तओऽवणीओ य ॥७३॥

व्याख्या—‘उत्सारितेन्धनभरः’ अपनीतदाह्यसङ्घातः यथा ‘परिहीयते’ हानिं प्रतिपद्यते ‘क्रमशः’ क्रमेण ‘हुताशः’ वह्निः, ‘वा’ विकल्पार्थः, स्तोकेन्धनावशेषः हुताशमात्रं भवति, तथा ‘निर्वाति’ विध्यायति ‘ततः’ स्तोकेन्धनादपनीतश्चेति गार्थार्थः ॥७३॥

- 15 अस्यैव दृष्टान्तोपनयमाह—

પ્રમાણે પાઠાન્તર જાણવો અને યોગશબ્દથી ઔષધ ગ્રહણ કરવું. ॥ધ્યા.—૭૧॥

અવતરણિકા : આ દૃષ્ટાન્ત કહ્યું, એનો ઉપનય=ઘટામણી આ પ્રમાણે જાણવી ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

- 20 ટીકાર્થ : તે રીતે ત્રિભુવનના આલંબનવાળા મનરૂપ વિષને, અહીં મન જ સંસારમાં મૃત્યુનું કારણ હોવાથી વિષરૂપ જાણવું. આવા મનરૂપ વિષને મંત્ર-યોગબલથી યુક્ત એટલે કે જિનવચનનાનુસારે થતાં ધ્યાનના સામર્થ્યથી સંપન્ન એવો છન્નસ્થ આત્મા પરમાણુમાં સ્થાપે છે. તથા પોતાના અચિંત્યપ્રયત્નથી તે પરમાણુમાંથી પણ મનને દૂર કરે છે. કોણ દૂર કરે છે ? — જિનરૂપ વૈદ્ય દૂર કરે છે. ॥ધ્યા.—૭૨॥

અવતરણિકા : આ જ અર્થની પુષ્ટિ માટે બીજું દૃષ્ટાન્ત કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી

- 25 કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- ઈંધણનો સમૂહ જેનો દૂર કરી દેવામાં આવ્યો છે એવો અગ્નિ જેમ ક્રમશઃ હાનિને=નાશને પામે છે. ‘વા’ શબ્દ વિકલ્પ અર્થમાં છે. અથવા ઈંધણનો ઘણો સમૂહ દૂર કર્યા બાદ જેમ અગ્નિ અલ્પ-ઈંધણવાળો થાય છે અને ત્યાર પછી તે અલ્પ-ઈંધણથી પણ દૂર થયેલો

- 30 અગ્નિ જેમ ઓલવાઈ જાય છે. ॥ધ્યા.—૭૩॥

અવતરણિકા : આ દૃષ્ટાન્તના જ ઉપનયને કહે છે ⇨

તહ વિસદંધણહીણો મળોહુયાસો કમેણ તળુયંમિ ।

વિસદંધણો નિરુંભડ નિવ્વાઈ તઓડવણીઓ ચ ॥૭૪॥

વ્યાખ્યા—તથા ‘વિષયેન્ધનહીનઃ’ ગોચરેન્ધનરહિત इत्यर्थः, મન એવ દુઃખદાહકારણત્વાદ્ હુતાશો મનોહુતાશઃ, ‘ક્રમેણ’ પરિપાટ્યા ‘તનુકે’ કૃશે, ક્વ ?—‘વિષયેન્ધને’ અળાવિત્વર્થઃ, કિં ?—‘નિરુદ્ધ્યતે’ નિશ્ચયેન ધ્રિયતે, તથા નિર્વાતિ ‘તતઃ’ તસ્માદળોરપનીતશ્ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૪॥ 5

પુનરપ્યસ્મિન્નેવાર્થે દૃષ્ટાન્તોપનયાવાહ—

તોયમિવ નાલિયાએ તત્તાયસભાયણોદરસ્થં વા ।

પરિહાઈ કમેણ જહા તહ જોગિમળોજલં જાણ ॥૭૫॥

વ્યાખ્યા—‘તોયમિવ’ ઉદકમિવ ‘નાલિકાયાઃ’ ઘટિકાયાઃ, તથા તત્ત્વં ચ તદાયસ- ભાજનં—લોહભાજનં ચ તત્તાયસભાજનં તદુદરસ્થં, વા વિકલ્પાર્થઃ, પરિહીયતે ક્રમેણ યથા, 10

અર્થમર્થોપનયઃ—‘તથા’ તેનૈવ પ્રકારેણ યોગિમન એવાવિકલત્વાજ્જલં ૨ ‘જાનીહિ’ અવબુદ્ધ્યસ્વ, તથાડપ્રમાદાનલતમજીવભાજનસ્થં મનોજલં પરિહીયત इति भावना, અલમતિ- વિસ્તરેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૫॥

‘અપનયતિ તતોડપિ જિનવૈદ્ય’ इति वचनाद् एवं तावत् केवली मनोयोगं निरुणद्धी-

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. 15

ટીકાર્થ : તે જ પ્રમાણે ત્રિભુવનના વિષયોરૂપ ઈંધણ વિનાનો મનરૂપ અગ્નિ, મન જ દુઃખનું કારણ હોવાથી અગ્નિ છે. આવો મનરૂપ અગ્નિ, પાતળા એવા કોણ ? પાતળા એવા વિષયરૂપ ઈંધણને વિશે અર્થાત્ પરમાણુને વિશે શું ? — નિશ્ચલ રીતે સ્થાપિત કરાય છે. (ભાવાર્થ : પૂર્વે મન ઘણા વિષયોનું ધ્યાન કરતું હતું. તે વિષયો ક્રમશઃ ઘટતાં ઘટતાં હવે મન માત્ર પરમાણુના ધ્યાન ઉપર સ્થાપિત કરાય છે.) ત્યાર પછી તે પરમાણુમાંથી પણ દૂર થયેલ મનરૂપ અગ્નિ ઓલવાઈ જાય છે. ॥ધ્યા.—૭૪॥ 20

અવતરણિકા : ફરી વાર પણ આ જ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત અને ઉપનયને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- જેમ ઘટિકાનું પાણી અથવા તપાવેલ લોખંડના વાસણમાં રહેલ પાણી ક્રમશઃ નાશ પામે છે તે રીતે યોગીઓનું મનરૂપ પાણી તું જાણ. 25

ટીકાર્થ : જેમ ઘટિકાનું પાણી તથા તપાવેલ એવા લોખંડના વાસણમાં રહેલ પાણી ક્રમશઃ (ઘટિકાનું પાણી ધીરે ધીરે ઝરતું-ઝરતું અને લોખંડના વાસણમાં રહેલ પાણી ગરમીથી બાષ્પીભવન થતું) ઓછું થતું જાય છે. આ દૃષ્ટાન્ત કહ્યું. એનો ઉપનય આ પ્રમાણે — તે જ પ્રકારે યોગીઓનું મનરૂપ પાણી જાણ. અહીં યોગીમન એ પાણીની જેમ અવિકલ હોવાથી એટલે કે દ્રવણશીલ= વહી જવાના=નાશ પામવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી પાણીરૂપ કહ્યું છે. ભાવાર્થ એ છે કે અપ્રમાદરૂપ અગ્નિથી તપાવેલ એવા જીવરૂપ ભાજનમાં રહેલ મનરૂપ પાણી ઓછું થતું જાય છે. 30

વધુ વિસ્તારથી સર્વું. ॥ધ્યા.—૭૫॥

અવતરણિકા : ‘જિનવૈદ્ય પરમાણુમાંથી પણ મનને દૂર કરે છે’ આવા વચનથી કેવલી

ત્યુક્તમ્, અધુના શેષયોગનિયોગવિધિમભિધાતુકામ આહ—

एवं चिय वयजोगं निरुंभइ कमेण कायजोगंपि ।

तो सेलेसोव्व थिरो सेलेसी केवली होइ ॥७६॥

- 5 व्याख्या—‘एवमेव’ एभिरेव विषादिदृष्टान्तैः, किं ?—वाग्योगं निरुणद्धि, तथा क्रमेण काययोगमपि निरुणद्धीति वर्तते, ततः ‘शैलेश इव’ मेरुरिव स्थिरः सन् शैलेशी केवली भवतीति गाथार्थः ॥७६॥

- इह च भावार्थो नमस्कारनिर्युक्तौ प्रतिपादित एव, तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं स एव लेशतः प्रतिपाद्यते, तत्र योगानामिदं स्वरूपम्—औदारिकादिशरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरि-
णतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीव-
10 व्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनो-
योग इति, स चामीषां निरोधं कुर्वन् कालतोऽन्तर्मुहूर्तभाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्धाततो निसर्गेण वा समस्थितिषु सत्स्वेतस्मिन् काले करोति, परिमाणतोऽपि—
‘पञ्जत्तमित्तसन्निस्स जत्तियाइं जहण्णजोगिस्स । होति मणोदव्वाइं तव्वावारो य जम्मत्तो ॥१॥

- मनोयोगનો નિરોધ કરે છે એ વાત કરી દીધી. હવે શેષયોગના નિરોધની વિધિને કહેવાની
15 ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે ⇨

गाथार्थ :- टीकार्थ प्रमाणे ज्ञाणवो.

- टीकार्थ : आ ज विष विगेरे दृष्टान्तोवरे (=दृष्टान्तोनी જેમ) શું ? — કેવલી વચનયોગનો નિરોધ કરે છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ કાયયોગનો પણ નિરોધ કરે છે. ત્યાર પછી=યોગનિરોધ કર્યા બાદ કેવલી મેરુપર્વતની જેમ સ્થિર થયેલા શૈલેશી થાય છે (એટલે કે શૈલેશી અવસ્થાને પામે
20 છે.) ॥ધ્યા.—૭૬॥

- અહીં જો કે ભાવાર્થ નમસ્કારનિર્યુક્તિમાં (ભાગ-૪ ગા. ૮૫૫ પૃ. ૨૦૫માં) કહેવાઈ જ ગયો છે. તો પણ આ સ્થાન શૂન્ય ન રહે માટે તે જ ભાવાર્થ સંક્ષેપથી જણાવાય છે. તેમાં યોગોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે — ઔદારિક વિગેરે શરીરથી યુક્ત એવા આત્માની વિશેષપ્રકારની વીર્યપરિણતિ એ કાયયોગ જાણવો. ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકશરીરના વ્યાપારથી ગ્રહણ
25 કરેલ વચનદ્રવ્યના સમૂહની સહાયથી થતો જીવનો વ્યાપાર એ વચનયોગ છે. તથા ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારકશરીરના વ્યાપારથી ગ્રહણ કરેલ મનોદ્રવ્યના સહાયથી થતો જીવનો વ્યાપાર મનયોગ છે.

- તે જીવ આ યોગનો નિરોધ કાળથી મોક્ષપદ પામવામાં માત્ર અંતર્મુહૂર્તકાળ બાકી હોય અને વેદનીય વિગેરે ભવોપગ્રાહીની=અઘાતીકર્મોની સ્થિતિ સમુદ્ઘાતથી કે સ્વાભાવિક રીતે સમાન થાય ત્યારે પરિણામથી=પ્રમાણથી પણ આટલા કાળમાં (આગળ જણાવે તેટલા કાળમાં)
30 કરે છે — “જઘન્ય યોગવાળા એવા પર્યાપ્તમાત્ર સંજી જીવને જેટલા મનોદ્રવ્યો અને જેટલો

૬૬ તદસંખ્યગુણવિહીણો સમય સમય નિરૂંભમાણો સો । મળસો સર્વનિરોહં કુળઙ અસંખ્યેજ્જસમર્ણિં ॥૨॥ પઞ્જત્તમિત્તિંબિંદિયજહણ્ણવઙ્ગોગપજ્જયા જે ઉ । તદસંખ્યગુણવિહીણો સમય સમય નિરૂંભંતો ॥૩॥ સર્વવઙ્ગોગરોહં સંખ્યાઈર્ણિં કુળઙ સમર્ણિં । તત્તો ચ સુહુમપણગસ્સ પઢમસમઓવવન્નસ્સ ॥૪॥ જો કિર જહણ્ણજોઓ તદસંખ્યેજ્જગુણહીણમેક્કેક્કે । સમય નિરૂંભમાણો દેહતિભાગં ચ મુંચંતો ॥૫॥ રૂંભઙ્ગ સ કાયજોગં સંખ્યાઈર્ણિં ચેવ સમર્ણિં । 5
તો કયજોગનિરોહો સેલેસીભાવણામેઙ્ગ ॥૬॥ સેલેસો કિર મેરુ સેલેસો હોઙ્ગ જા તહાઽચલયા । હોઙ્ગ ચ અસેલેસો સેલેસી હોઙ્ગ થિરયા ॥૭॥ અહવા સેલુવ્વ ઇસી સેલેસી હોઙ્ગ સો ડ થિર-
યા ॥ સેવ અલેસીહોઙ્ગ સેલેસીહોઽલોવાઓ ॥૮॥ સીલં વ સમાહાણં નિચ્છયઓ સર્વસંવરો

મનનો વ્યાપાર હોય છે; તેના કરતાં અસંખ્યગુણહીન એવા મનોયોગને તે કેવલી દરેક સમયે 10
અટકાવતા-અટકાવતા અસંખ્યસમયોમાં મનનો સર્વનિરોધ કરે છે. ॥૧-૨॥

જઘન્ય વચનયોગવાળા એવા પર્યાપ્તમાત્ર બેઈન્દ્રિયજીવના જેટલા વચનયોગના પર્યાયો 15
છે, તેના કરતાં અસંખ્યગુણહીન એવા વચનયોગને દરેક સમયે રૂંધતા સંખ્યાતા સમયોમાં સર્વવચનયોગનો નિરોધ કરે છે. ત્યાર પછી પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલ સૂક્ષ્મપનક (=નિગોદ) જીવનો જે જઘન્ય કાયયોગ છે, તેના કરતાં અસંખ્યગુણહીન એવા કાયયોગને સમયે સમયે રૂંધતા અને શરીરના (પોલાણના ભાગો પૂરાઈ જતાં હોવાથી) ત્રીજાભાગને મૂકતા સંખ્યાતા સમયોમાં તે કેવલી કાયયોગને રૂંધે છે. ત્યાર પછી કરાયેલ છે યોગનિરોધ જેમનાવડે એવા તે કેવલી શૈલેશીભાવનાને પામે છે. ॥૩-૬॥

(સેલેસીભાવણામેઙ્ગ શબ્દમાં જે 'સેલેસી' શબ્દ છે, તે પ્રાકૃત છે. તેથી તેને આશ્રયીને સેલેસી 20
શબ્દના જુદા જુદા અર્થો હવે જણાવે છે -) સેલેસ એટલે શૈલેશ. જેમ મેરુપર્વત અચળ હોવાથી શૈલોનો=પર્વતોનો ઈશ=શૈલેશ છે. તેમ પૂર્વે અશૈલેશ હોઈને હવે આત્મપ્રદેશોની સ્થિરતાને કારણે તે કેવલી શૈલેશી થાય છે. ॥૭॥ અથવા (સેલેસી શબ્દનો શૈલર્ષિ અર્થ કરવો. તેથી) જેમ ઋષિ પર્વતની જેમ સ્થિર થાય છે તેમ કેવલી પણ સ્થિર થવાથી શૈલર્ષિ થાય છે. અથવા સેલેસી એટલે 'સે અલેસી' અહીં 'સેલેસી' શબ્દમાં અનો લોપ સમજવો. તેથી સેલેસીભાવણામેઙ્ગ અર્થાત્ તે અલેશીભાવનાને=લેશ્યારહિતપણાને પામે છે એટલે કે લેશ્યા વિનાના થાય છે અથવા 'સેલેસી'

૬૬. તદસંખ્યગુણવિહીનાન્ સમયે સમયે નિરુન્ધન્ સઃ । મનસઃ સર્વનિરોધં કરોત્યસંખ્યેયસમયૈઃ ॥૨॥ 25
પર્યાપ્તમાત્રદ્વીન્દ્રિયસ્ય જઘન્યવચોયોગિનઃ પર્યાયા યે તુ । તદસંખ્યગુણવિહીનાન્ સમયે સમયે નિરુન્ધન્ ॥૩॥ સર્વવચોયોગરોધં સંખ્યાતીતૈઃ કરોતિ સમયૈઃ । તત્તશ્ચ સૂક્ષ્મપનકસ્ય પ્રથમસમયોત્પન્નસ્ય ॥૪॥ યઃ કિલ જઘન્યો યોગસ્તદસંખ્યેયગુણહીનમેક્કેક્કસ્મિન્ । સમયે સમયે નિરુન્ધન્ દેહતિભાગં ચ મુઙ્ગન્ ॥૫॥ રુણંદ્ધિ સ કાયયોગં સંખ્યાતીતૈરેવ સમયૈઃ । તતઃ કૃતયોગનિરોધઃ શૈલેશીભાવનામેતિ ॥૬॥ શૈલેશઃ કિલ મેરુઃ શૈલેશી ભવતિ યથા તથાઽચલતયા । ભૂત્વા ચાશૈલેશઃ શૈલેશીભવતિ સ્થિરતયા ॥૭॥ અથવા શૈલ ઇર્વાર્ષિઃ 30
શૈલર્ષીભવતિ સ એવ સ્થિરતયા । સો વાલેશ્યીભવતિ સૈલેશીભવત્યલોપાત્ ॥૮॥ શીલં વા સમાધાનં નિશ્ચયતઃ સર્વસંવરઃ

- સો ય । તસ્મેસો સીલેસો સીલેસી હોઝ તયવત્થો ॥૧॥ હસ્સક્કરાઙ મજ્ઞેણ જેણ કાલેણ
પંચ ભણંતિ । અચ્છદ્ધ સેલેસિગઓ તત્તિયમેત્તં તઓ કાલં ॥૧૦॥ તણુરોહારંભાઓ ઢ્યાયઙ
સુહુમકિરિયાણિયઙ્ઙિં સો । વોચ્છિન્નકિરિયમપ્પઙ્ગિવાઈ સેલેસિકાલંમિ ॥૧૧॥ તયસંખેજ્જગુણાણ
ગુણસેઢીઈં રઙ્ગયં પુરા કંમં । સમણ સમણ યવયં કમસો સેલેસિકાલેણં ॥૧૨॥ સવ્વં યવેઙ્
5 તં પુણ નિલ્લેવં કિંચિ દુચરિમે સમણ । કિંચિચ્ચ હોંતિ ચરમે સેલેસીણ તયં વોચ્છં ॥૧૩॥

એટલે શીલેશ=શીલનો ઈશ. શીલ એટલે સમાધાન અને તે નિશ્ચય નયથી સર્વસંવરરૂપ છે. તેનો
સ્વામી તે શીલેશ. આ સર્વસંવરની અવસ્થામાં રહેલો તે કેવલી મધ્યમ સ્વરવડે (=ઝડપથી નહીં
કે મંદગતિથી નહીં, પણ મધ્યમગતિવડે) જેટલા કાળમાં પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરો બોલે તેટલો કાળ તે
શૈલેશી અવસ્થાને પામેલો રહે છે. ॥૮-૧૦॥

- 10 કાયયોગનો નિરોધ આરંભે ત્યારે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવૃત્તિનામનો શુક્લધ્યાનનો ત્રીજો ભેદ
શરૂ થાય. અને શૈલેશીકાળમાં વ્યુપરતક્રિયા-અપ્રતિપાતી નામના ચોથા ભેદનું ધ્યાન કરે. તે
શૈલેશીકાળમાં અસંખ્યગુણની ગુણશ્રેણિથી રચેલા પૂર્વકર્મને દરેક સમયે ક્રમશઃ ખપાવે છે. (અહીં
ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે — કાયયોગનો નિરોધ કરવાનું જ્યારે શરૂ કરે ત્યારે પ્રથમ બાદરકાયયોગ-
વડે બાદરમનોયોગને રુંધે છે. ત્યાર પછી બાદરવચનયોગને રુંધે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મકાયયોગવડે
15 ક્રમશઃ બાદરકાયયોગને, સૂક્ષ્મમનોયોગને અને સૂક્ષ્મવચનયોગને રુંધે છે. પછી તે જ સૂક્ષ્મ-
કાયયોગવડે સૂક્ષ્મકાયયોગને રુંધવાનું શરૂ કરે તે સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવૃત્તિ નામનું ધ્યાન હોય
છે. ઇતિ સપ્તતિકાનામકષ્ટકર્મગ્રન્થસ્તો.-૬૪.

- ચોથો પ્રકાર ૧૪માં ગુણકાણે શૈલેશી વખતે હોય છે અને તે સમયે યોગક્રિયા સર્વથા નાશ
પામી છે. તેથી તે વ્યુચ્છિન્નક્રિયા કહેવાય છે. આ અવસ્થાનું હવે ક્યારેય પતન થવાનું નથી.
20 તેથી તે વખતે જે ધ્યાન છે તેને વ્યુચ્છિન્નક્રિયા-અપ્રતિપાતી કહેવાય છે. આ શૈલેશીઅવસ્થામાં
કર્મક્ષય આ રીતે થાય છે — શૈલેશીઅવસ્થા પહેલાંની અવસ્થામાં ખપાવવા યોગ્ય કર્મોને દરેક
સમયે ક્રમશઃ ખપાવી શકાય એ રીતે ગોઠવે છે. આને ગુણશ્રેણિ કહેવાય છે. ગોઠવણ આ
પ્રમાણે કરે છે કે પહેલા સમયે ક્ષપણીય કર્મદલિકો કરતાં બીજા સમયે અસંખ્યગુણ કર્મદલિકો
ક્ષપણીય તરીકે ગોઠવે છે, તેના કરતાં ત્રીજા સમયે અસંખ્યગુણ, તેના કરતાં ચોથા સમયે
25 અસંખ્યગુણ કર્મદલિકોની રચના શૈલેશીકાળના ચરમ સમય સુધી થાય છે. આ રીતે અસંખ્યગુણની
ગુણશ્રેણિથી ગોઠવાયેલા કર્મોને શૈલેશી અવસ્થાના પ્રથમ સમયથી ક્રમશઃ દરેક સમયે કર્મો
ખપાવે છે.) ॥૧૧-૧૨॥

આ રીતે કર્મોનો ક્ષય કરતાં કરતાં જ્યારે છેલ્લા બે સમય બાકી હોય ત્યારે લગભગ બધા

૬૭. સ ચ । તત્તયેશઃ શીલેશઃ શૈલેશીભવતિ તદવસ્થઃ ॥૧॥ હ્રસ્વાક્ષરાણિ મધ્યેન યેન કાલેન પઞ્ચ
30 ભણ્યન્તે । તિષ્ઠતિ શૈલેશીગતસ્તત્તવન્માત્રં તતઃ કાલમ્ ॥૧૦॥ તનુરોધારમ્ભાત્ ધ્યાયતિ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિવૃત્તિ
સઃ । વ્યુચ્છિન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ શૈલેશીકાલે ॥૧૧॥ તદસંખ્યગુણયા ગુણશ્રેણ્યા રચિતં પુરા કર્મ । સમયે
સમયે ક્ષપયન્ ક્રમશઃ શૈલેશીકાલેન ॥૧૨॥ સર્વં ક્ષપયતિ તત્ પુનર્નિર્લેપં કિઞ્ચિદ્વિચરમે સમયે । કિઞ્ચિચ્ચ
ભવતિ ચરમે શૈલેશ્યાસ્તદ્વક્ષ્યે ॥૧૩॥

મૃણુયગાઙ્ગાદૃતસંવાદરં ચ પજ્જત્તસુભગમાણ્જ્ઞં । અન્નચરવેયણિજ્ઞં નરાઝમુચ્ચં જસો નામં
 ૥૧૪૥ સંભવઓ જિણણામં નરાણપુવ્વી ચ ચરિમસમયંમિ । સેસા જિણસંતાઓ દુચરિમસમયંમિ
 નિર્ઘંતિ ૥૧૫૥ ઓરાલિયાહિં સવ્વાહિં ચયડ વિપ્પજહણાહિં જં ભણિયં । નિસ્સેસ તહા ન
 જહા દેસચ્ચાણ સો પુવ્વં ૥૧૬૥ તસ્સોદડયાભાવા ભવ્વત્તં ચ વિણિયત્તણ સમયં । સમ્મત્ત-
 ૫ાણદંસણસુહસિદ્ધતાણિ મોત્તૂણં ૥૧૭૥ ઝુસેહિં પડિવત્તો સમયપણસંતરં અફુસમાણો । 5
 ૫ણસમણ સિજ્ઞાદ અહ સાગારોવત્તો સો ૥૧૮૥' અલમતિપ્રસન્નેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥

ઉક્તં ક્રમદ્વારમ્, ઇદાની ધ્યાતવ્યદ્વારં વિવૃણ્વન્નાહ-

જ કર્મદલિકો ખપાવી નાખે છે. હવે જે કેટલુંક છેલ્લેથી બીજા સમયે ખપાવે છે અને જે કેટલુંક
 ચરમ સમયે ખપાવે છે, તે હું હવે કહીશ. ૥૧૩૥ (તે આ પ્રમાણે -) મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિયજાતિ,
 ત્રસ-ભાદર-પર્યાપ્ત-સૌભાગ્ય-આદેય; શાતા-અશાતાવેદનીયમાંથી કોઈ એક, મનુષ્યઆયુષ્ય, 10
 ઉચ્ચગોત્ર યશનામકર્મ અને મનુષ્યઆનુપૂર્વી એમ કુલ બાર પ્રકૃતિ ચરમ સમયે તીર્થંકર સિવાય
 સિદ્ધ થનારો ખપાવે છે. જે તીર્થંકર હોય તો આ બાર + જિનનામકર્મ એમ ૧૩ પ્રકૃતિ ચરમ
 સમયે ખપાવે છે. આ સિવાયની જિનસંતા=કેવલીની સત્તામાં રહેલી પ્રવૃત્તિઓ દ્વિચરમ સમયે
 ખપાવે છે. ૥૧૪-૧૫૥

આ રીતે કર્મના ઉદયથી થનારી એટલે કે ઔદયિકભાવોવાળી સર્વત્યાજ્ય પ્રકૃતિઓવડે 15
 સંપૂર્ણ રીતે તે જીવ મૂકાય છે એટલે કે પૂર્વે કર્મનિર્જરા થતી, પણ દેશથી. એક જ કર્મના અમુક
 પ્રદેશો ખપે, અમુક પ્રદેશો રહે. હવે તેવું નથી, જે પ્રકૃતિ ખપાવે તે સર્વથા ખપાવે, (એટલે
 કે ઔદયિકભાવવાળી સર્વ કર્મપ્રકૃતિઓનો છેલ્લા સમયે તે જીવ નાશ કરે છે.) ૥૧૬૥ અને
 સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને સિદ્ધત્વને છોડીને સર્વ ઔદયિકભાવો અને ભવ્યત્વ પણ
 સાથે નાશ પામે છે. (આશય એ છે કે આ જીવ ભવ્ય છે એટલે સર્વ કર્મક્ષયની યોગ્યતાવાળો 20
 છે. તેથી ભવ્યત્વ એટલે સર્વ કર્મક્ષયયોગ્યતા. હવે જ્યારે જીવે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરી નાખ્યો.
 ત્યારે તેનામાં આવી યોગ્યતા ન રહે. તેથી ભવ્યત્વ પણ નાશ પામે છે.) ૥૧૭૥

(સર્વ લબ્ધિઓ સાગારોપયોગમાં જ પ્રાપ્ત થતી હોવાથી અને મોક્ષ પણ એક લબ્ધિ
 હોવાથી) સાગારોપયોગમાં ઉપયુક્ત તે જીવ ઋજુગતિને પામેલો સમયાન્તર અને પ્રદેશાન્તરને
 સ્પર્શ્યા વિના એક જ સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. ૥૧૮૥ વધુ પ્રસંગોથી સર્યુ. ॥ 25

અવતરણિકા : ક્રમદ્વાર કહ્યું. હવે ધ્યાતવ્ય=શુકલધ્યાનમાં ધ્યાવવા યોગ્ય વિષયરૂપ દ્વારનું

૬૮. મનુજગતિજાતી ત્રસં વાદરં ચ પર્યાસસુભગાદેયં ચ । અન્યતરવેદનીયં નરાયુરુચ્ચૈર્ગોત્રં યશોનામ ૥૧૪૥
 સંભવતો જિનનામ નરાણપૂર્વી ચ ચરમસમયે । શેષા જિનસત્કાઃ દ્વિચરમસમયે નિસ્તિશ્ચન્તિ ૥૧૫૥ ઔદારિકાભિઃ
 સર્વાભિસ્ત્યજતિ વિપ્રજહણાભિઃ ચદ્ધણિતમ્ । નિઃશેષત્યાગેન તથા ન યથા દેશત્યાગેન સ પૂર્વમ્ ૥૧૬૥
 તસ્યૌદયિકાભાવાત્ ભવ્યત્વં ચ વિનિવર્તતે સમકમ્ । સમ્યક્ત્વજ્ઞાનદર્શન-સિદ્ધત્વાનિ મુક્ત્વા ૥૧૭૥ 30
 ઋજુશ્રેણિ પ્રતિપત્તઃ સમયપ્રદેશાન્તરમસ્પૃશન્ । એકસમયેન સિધ્યતિ અથ સાગારોપયુક્તઃ સઃ ૥૧૮૥

उप्यायद्विभंगादपञ्जयाणं जमेगवत्थुंमि ।

नाणानयाणुसरणं पुव्वगयसुयाणुसारेणं ॥७७॥

વ્યાખ્યા—‘ઉત્પાદસ્થિતિભજ્ઞાદિપર્યાયાણામ્’ ઉત્પાદાદયઃ પ્રતીતાઃ, આદિશબ્દાન્મૂર્તામૂર્તગ્રહઃ, અમીષાં પર્યાયાણાં યદેકસ્મિન્ દ્રવ્યે-અણ્વાત્માદૌ, કિં ? નાનાનયૈઃ—દ્રવ્યાસ્તિકાદિભિરનુસ્મરણ—

5 ચિન્તનં, કથં ?—પૂર્વગતશ્રુતાનુસારેણ પૂર્વવિદઃ, મરુદેવ્યાદીનાં ત્વન્યથા ॥૭૭॥

તત્કિમિત્યાહ—

सवियारमत्थवंजणजोगंतरओ तयं पढमसुक्कं ।

होइ पुहुत्तवितक्कं सवियारमरागभावस्स ॥७८॥

વ્યાખ્યા—‘સવિચારં’ સહ વિચારેણ વર્તત ઇતિ ૨, વિચારઃ—અર્થવ્યજ્ઞનયોગસંક્રમ ઇતિ, આહ ચ—‘અર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરતઃ’ અર્થઃ—દ્રવ્યં વ્યજ્ઞન—શબ્દઃ યોગઃ—મનઃપ્રભૃતિ એતદન્તરતઃ—

10 એતાવદ્દેવેન સવિચારમ્, અર્થાદ્વ્યજ્ઞનં સંક્રામતીતિ વિભાષા, ‘તકમ્’ એતત્ ‘પ્રથમશુક્લમ્’

વિવરણ કરતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- એક જ વસ્તુમાં રહેલા ઉત્પાદ, સ્થિતિ, નાશ વિગેરે પર્યાયોનું જુદા જુદા નયોને આશ્રયીને પૂર્વધરોનું પૂર્વમાં રહેલ શ્રુતને અનુસારે જે ચિંતન (તે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ

15 જાણવો. એ પ્રમાણે આગળની ગાથા સાથે અન્વય કરવો.)

ટીકાર્થ : પરમાણુ, આત્મા વિગેરે એક દ્રવ્યમાં (રહેલા) ઉત્પાદ, સ્થિતિ, નાશ વિગેરે પર્યાયોનું’ અહીં ઉત્પાદ વિગેરે પ્રતીત જ છે. આદિશબ્દથી મૂર્તામૂર્તનું ગ્રહણ કરવું. આ બધા પર્યાયોનું શું ? — દ્રવ્યાસ્તિક વિગેરે નયોવડે જે ચિંતન, કેવી રીતે ? — પૂર્વગતશ્રુતના અનુસારે, (કોનું ચિંતન ?) — પૂર્વધરોનું (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) મરુદેવી વિગેરેને આ રીતનું

20 ચિંતન સંભવતું નથી, તેઓને બીજી કોઈ રીતે ચિંતન પ્રાપ્ત થાય છે. (એટલે કે ધર્મધ્યાનની ઉત્કૃષ્ટતાના પ્રભાવે અને ભાવથી ઉપર-ઉપરના ગુણસ્થાને ચઢી જવાના કારણે એમને જ્ઞાનવરણીયકર્મનો તીવ્ર ક્ષયોપશમ થવાથી ‘પૂર્વ’શાસ્ત્રોમાં કહેલ પદાર્થોનો બોધ પ્રગટ થઈ જાય. માટે ‘પૂર્વગત’ શ્રુત સૂત્રથી એમની પાસે ન હોવા છતાં અર્થથી પ્રગટ થાય અને એના આધારે શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થાય.) ॥ધ્યા.—૭૭ ॥

25 અવતરણિકા : ચિંતન એ શું છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- રાગના પરિણામ વિનાના જીવનું અર્થ, શબ્દ અને યોગના ભેદથી સવિચાર એટલે કે અર્થમાંથી શબ્દમાં, શબ્દમાંથી અર્થમાં વિગેરે રીતે સંક્રમવાળું જે ચિંતન તે પૃથક્ત્વવિતર્ક-સવિચાર નામનું પ્રથમ શુક્લધ્યાન છે.

ટીકાર્થ : વિચાર એટલે અર્થનો, શબ્દનો અને મનોયોગાદિનો એક-બીજામાં થતો સંક્રમ.

30 આવા વિચાર=સંક્રમ સાથેનું જે ધ્યાન તે સવિચાર ધ્યાન કહેવાય. ‘અર્થવ્યજ્ઞન...’ અર્થ=દ્રવ્ય, વ્યંજન=શબ્દ, યોગ=મનોયોગ વિગેરે આ લોકોના અંતરથી=આ લોકોના ભેદથી સવિચાર,

આદ્યશુક્લં ભવતિ, કિંનામેત્યત આહ—‘પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચારં’ પૃથક્ત્વેન—ભેદેન વિસ્તીર્ણ-
ભાવેનાન્યે વિતર્કઃ—શ્રુતં યસ્મિન્ તત્તથા, કસ્યેદં ભવતીત્યત આહ—‘અરાગભાવસ્ય’ રાગ-
પરિણામરહિતસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૭૮॥

જં પુણ સુણિષ્ણકંપં નિવાયસરણપ્પઈવમિવ ચિત્તં ।

ઉપ્પાયઠિઙ્ઘંગાઙ્ઘાણમેગંમિ પજ્જાણ ॥૭૯॥

વ્યાખ્યા—યત્પુનઃ ‘સુનિષ્ણકમ્’ વિક્ષેપરહિતં ‘નિવાતશરણપ્રદીપ ઇવ’ નિર્ગતવાતગૃહૈક-
દેશસ્થદીપ ઇવ ‘ચિત્તમ્’ અન્તઃકરણં, ક્વ ?—ઉત્પાદસ્થિતિભજ્ઞાદીનામેકસ્મિન્ પર્યાયે ॥૭૯॥

તતઃ કિમત આહ—

અવિચારમત્યવંજણજોગંતરઓ તયં ચિત્તિયસુક્કં ।

પુવ્વગયસુયાલંબણમેગત્તવિત્તવકમવિચારં ॥૮૦॥

વ્યાખ્યા—અવિચારમ્—અસંક્રમં, કુતઃ ?—અર્થવ્યજ્ઞનયોગાન્તરતઃ ઇતિ પૂર્વવત્, તમેવં-
વિધં દ્વિતીયશુક્લં ભવતિ, કિમભિધાનમિત્યત આહ—‘એકત્વવિતર્કમવિચારમ્’ એકત્વેન—અભેદેન

એટલે કે દ્રવ્યમાંથી શબ્દમાં ચિંતન સંક્રમે, શબ્દમાંથી દ્રવ્યમાં સંક્રમે, એક યોગમાંથી બીજા
યોગમાં સંક્રમે વિગેરે વિભાષા એટલે કે વિકલ્પો કરવા. આ પ્રથમ શુક્લધ્યાન છે. તેનું નામ
શું છે ? તે કહે છે કે ‘પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર.’ અહીં પૃથક્ત્વ એટલે ભેદ. (આ ધ્યાન એક
દ્રવ્યમાં રહેલા ઉત્પાદ વિગેરે પર્યાયોના ભેદને=જુદા જુદા પર્યાયોને આશ્રયીને થાય છે.) કેટલાક
લોકો પૃથક્ત્વનો અર્થ ‘વિસ્તીર્ણભાવ’ કરે છે. (અર્થાત્ આ ધ્યાન સંક્રમવાળું હોવાથી વિષયનો
વિસ્તાર=ઘણા બધા વિષયો આ ધ્યાનમાં છે.) વિતર્ક એટલે શ્રુત. (અર્થાત્ આ ધ્યાન
પૂર્વગતશ્રુતાનુસારે થાય છે.) ભેદ સાથે શ્રુત છે જેમાં એવું ધ્યાન (એટલે કે શ્રુતના આધારે જુદા
જુદા પર્યાયોમાં સંક્રમવાળું ધ્યાન) પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર કહેવાય છે. આ ધ્યાન કોને હોય છે ?
તે કહે છે — રાગના પરિણામ વિનાના જીવને આ ધ્યાન હોય છે. ॥ધ્યા.—૭૮॥

ગાથાર્થ :- જે વળી ઉત્પાદ, સ્થિતિ, નાશ વિગેરેમાંથી કોઈ એક પર્યાયમાં પવન વિનાના
સ્થાને રહેલ પ્રદીપની જેમ કંપન વિનાનું સ્થિર ચિત્ત (તે બીજો ભેદ જાણવો.)

ટીકાર્થ : જે વળી વિક્ષેપરહિતનું, પવન વિનાના ઘરના એક દેશમાં રહેલ પ્રદીપની જેમ
(સ્થિર) ચિત્ત, ક્યાં રહેલું ? — ઉત્પાદ, સ્થિતિ, નાશ વિગેરે પર્યાયમાંથી કોઈ એક પર્યાયમાં
રહેલું (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે જાણવો.) ॥ધ્યા.—૭૮॥

અવતરણિકા : એક પર્યાયમાં રહેલું એવું ચિત્ત એ શું છે ? તે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- (તે ચિત્ત) અર્થ, શબ્દ અને યોગના ભેદથી અવિચાર, અર્થાત્ અર્થાદિના ભેદથી
સંક્રમ વિનાનું, પૂર્વગતશ્રુતના આલંબનવાળું, એકત્વવિતર્ક-અવિચારનામે બીજું શુક્લધ્યાન છે.

ટીકાર્થ : અવિચાર એટલે સંક્રમ વિનાનું, કેવી રીતે સંક્રમ વિનાનું ? — ‘અર્થ, શબ્દ
અને યોગના ભેદથી’ આ શબ્દોનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો. આવા પ્રકારનું=અર્થમાંથી શબ્દમાં,
વિગેરે સંક્રમવિનાનું ચિત્ત બીજું શુક્લધ્યાન છે. તેનું નામ શું છે ? તે કહે છે — ‘એકત્વવિતર્ક

વિતર્કઃ—વ્યજ્ઞનરૂપોઽર્થરૂપો વા યસ્ય તત્તથા, इदमपि च पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति, અવિચારાદિ પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૦॥

નિવ્વાણગમનકાલે કેવલિણો દરનિરુદ્ધજોગસસ ।

સુહમકિરિયાઽનિયદ્વિં તદ્વયં તણુકાયકિરિયસસ ॥૮૧॥

- 5 વ્યાખ્યા—‘નિર્વાણગમનકાલે’ મોક્ષગમનપ્રત્યાસન્નસમયે ‘કેવલિનઃ’ સર્વજ્ઞસ્ય મનોવાગ્યોગદ્વયે નિરુદ્ધે સતિ અર્દ્ધનિરુદ્ધકાયયોગસ્ય, કિં ?—‘સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિ’ સૂક્ષ્મા ક્રિયા યસ્ય તત્તથા સૂક્ષ્મક્રિયં ચ તદનિર્વર્તિ ચેતિ નામ, નિર્વર્તિતું શીલમસ્યેતિ નિર્વર્તિ પ્રવર્દ્ધમાનતરપરિણામાત્ ન નિર્વર્તિ અનિર્વર્તિ તૃતીયં, ધ્યાનમિતિ ગમ્યતે, ‘તનુકાયક્રિયસ્યે’તિ તન્વી ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસા-દિલક્ષણા કાયક્રિયા યસ્ય સ તથાવિધસ્તસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૧॥

- 10 તસ્મેવ ય સેલેસીગયસસ સેલોવ્વ ણિપ્પકંપસસ ।

વોચ્છિન્નકિરિયમપ્પડિવાઙ્ગ જ્ઞાણં પરમસુવ્વકં ॥૮૨॥

વ્યાખ્યા—‘તસ્યૈવ ચ’ કેવલિનઃ ‘શૈલેશીગતસ્ય’ શૈલેશી—પ્રાગ્વર્ણિતા તાં પ્રાપ્તસ્ય, કિંવિશિષ્ટસ્ય ?—નિરુદ્ધયોગત્વાત્ ‘શૈલેશ ઇવ નિષ્પ્રકમ્પસ્ય’ મેરોરિવ સ્થિરસ્યેત્યર્થઃ, કિં ?—વ્યવચ્છિન્નક્રિયં યોગાભાવાત્ તદ્ ‘અપ્રતિપાતિ’ અનુપરતસ્વભાવમિતિ, એતદેવ ચાસ્ય નામ ધ્યાનં

- 15 અવિચાર.’ એકત્વ=અભેદ, વિતર્ક=વ્યંજન અથવા અર્થ, તેથી અભેદવડે વિતર્ક છે જેનો તે એકત્વવિતર્ક ધ્યાન. (અર્થાત્ વ્યંજન વિગેરેના ભેદ વિનાનું ધ્યાન.) આ ધ્યાન પણ પૂર્વગતશ્રુતના અનુસારે જ થાય છે. અવિચાર વિગેરે શબ્દોનો અર્થ પૂર્વની જેમ જાણવો. ॥ધ્યા.—૮૦॥

ગાથાર્થ :- કંઈક રૂંધાયેલો છે કાયયોગ જેમનો (અને માટે જ) પાતળી=અલ્પ છે શરીરક્રિયા જેમને એવા કેવલીને મોક્ષગમનકાલે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિર્વૃત્તિ નામનું ત્રીજું ધ્યાન આવે છે.

- 20 ટીકાર્થ : મોક્ષમાં જવાના અત્યંત નજીકના સમયે મન અને વચનયોગનો સંપૂર્ણ નિરોધ થયા બાદ અડધો=બાદર કાયયોગનો નિરોધ જેમણે કર્યો છે એવા સર્વજ્ઞ ભગવંતને શું ? — સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિર્વૃત્તિ નામનું ત્રીજું ધ્યાન આવે છે. સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે જે ધ્યાનમાં તે ‘સૂક્ષ્મક્રિયા’ ધ્યાન. તથા જે જતા રહેવાના=પડી જવાના સ્વભાવવાળું હોય તે નિર્વર્તિ કહેવાય. અહીં પ્રવર્ધમાનતર પરિણામ હોવાથી આ ધ્યાન પડી જવાના સ્વભાવવાળું હોતું નથી. તેથી તે ધ્યાનને
- 25 અનિર્વર્તિ ધ્યાન કહેવાય છે. આમ, સૂક્ષ્મક્રિયાવાળું એવું જે અનિર્વર્તિ ધ્યાન તે સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિર્વર્તિ ધ્યાન કહેવાય. આ ત્રીજું ધ્યાન છે. ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ વિગેરેરૂપ અલ્પ કાયયોગ છે જેમને એવા સર્વજ્ઞભગવંતને આ ધ્યાન હોય છે. (અન્વય ગાથાર્થ પ્રમાણે.) ॥ધ્યા.—૮૧॥

ગાથાર્થ :- શૈલેશી અવસ્થાને પામેલા, મેરુની જેમ સ્થિર થયેલા તે જ કેવલીને વ્યુચ્છિન્નક્રિયા-અપ્રતિપાતી નામનું છેલ્લું=ચોથું શુક્લધ્યાન હોય છે.

- 30 ટીકાર્થ : પૂર્વે વણવેલી એવી શૈલેશી અવસ્થાને પામેલા, સંપૂર્ણયોગનો નિરોધ કરેલ હોવાથી મેરુની જેમ સ્થિર થયેલા તે જ કેવલીને, શું ? — વ્યુચ્છિન્નક્રિયાવાળું એવું અપ્રતિપાતી

પરમશુક્લં પ્રકટાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૨॥

इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायाधुनैतत्प्रतिबद्धमेव वक्तव्यताशेषमभिव्यक्तिसुराह-

પઢમં જોગે જોગેસુ વા મયં વિતિયમેવ જોગંમિ ।

તદ્વયં ચ કાયજોગે સુક્કમજોગંમિ ય ચઉત્થં ॥૮૩॥

વ્યાખ્યા-‘પ્રથમં’ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચારં ‘યોગે’ મનઆદૌ યોગેષુ વા સર્વેષુ ‘મતમ્’ ઇષ્ટં, 5
તત્ત્વાગમિકશ્રુતપાઠિનઃ, ‘દ્વિતીયમ્’ એકત્વવિતર્કમવિચારં તદેકયોગ એવ, અન્યતરસ્મિન્
સદ્ક્રમાભાવાત્, તૃતીયં ચ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિવર્તિ કાયયોગે, ન યોગાન્તરે, શુક્લમ્ ‘અયોગિનિ
ચ’ શૈલેશીકેવલિનિ ‘ચતુર્થ’ વ્યુપરતક્રિયાઽપ્રતિપાતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૩॥

આહ-શુક્લધ્યાનોપરિમભેદદ્વયે મનો નાસ્ત્યેવ, અમનસ્કત્વાત્ કેવલિનઃ, ધ્યાનં ચ 10
મનોવિશેષઃ ‘દ્યૈ ચિન્તાયામિતિ પાઠાત્, તદેતત્કથમ્ ?, ઉચ્યતે-

જહ છડમત્થસ્સ મણો ઝાણં ભણ્ણઙ્ગ સુનિચ્ચલો સંતો ।

તહ કેવલિણો કાઓ સુનિચ્ચલો ભન્નણ્ઙ્ગ ઝાણં ॥૮૪॥

નામનું ચોથું=પરમ શ્રેષ્ઠ ધ્યાન હોય છે. અહીં યોગોનો અભાવ થવાથી આ ધ્યાન વ્યુચ્છિન્ન=નાશ 15
પામેલી ક્રિયાવાળું કહેવાય છે. વળી, આ ધ્યાન અનુપરતસ્વભાવવાળું=અપ્રતિપાતી એટલે કે
ફરી પડવાના સ્વભાવ-વાળું નથી. ॥ધ્યા.-૮૨॥

અવતરણિકા : આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના ધ્યાનને કહીને હવે ધ્યાનસંબંધી જ જે કંઈ 20
કહેવાનું બાકી છે, તેને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે. (તેમાં અહીં ચારે પ્રકારમાં કયા
પ્રકારમાં કેટલા અને કયા યોગ સંભવે તે કહે છે) ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : પ્રથમ એવું પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર ધ્યાન યોગને વિશે અથવા સર્વ યોગોને વિશે 20
ઈષ્ટ છે. (અર્થાત્ આ ધ્યાન એક યોગમાં હોય અથવા એકમાંથી બીજા યોગમાં સંક્રમવાળું
હોવાથી સર્વયોગમાં હોય છે.) અને આ ધ્યાન અગમિક=ભંગિક=ભાંગાઓવાળું શ્રુત ભણનારાને
હોય છે. બીજા એકત્વવિતર્ક-અવિચાર ધ્યાનમાં સંક્રમનો અભાવ હોવાથી કોઈ એક યોગમાં જ
આ ધ્યાન ઈષ્ટ છે. ત્રીજું સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિવર્તિનામનું ધ્યાન કાયયોગમાં જ માનેલું છે, પણ મન-
વચનયોગમાં નહીં. તથા વ્યુપરતક્રિયા-અપ્રતિપાતીનામનું ચોથું ધ્યાન અયોગીમાં એટલે શૈલેશી 25
અવસ્થાને પામેલા કેવલીને વિશે મનાયેલું છે. (અર્થાત્ એ એક પણ યોગમાં હોતું નથી.)
॥ધ્યા.-૮૩॥

અવતરણિકા : શંકા : શુક્લધ્યાનના છેલ્લા ભેદોમાં મન નથી, કારણ કે તે બે ધ્યાન 30
કેવલીને કહ્યા છે અને કેવલી મન વિનાના હોય અને ધ્યાન એ તો એક પ્રકારનું મન જ છે
(અર્થાત્ મનનો વિષય છે.) તો મન વિનાના કેવલીને ધ્યાન કેવી રીતે ઘટે ? તે કહેવાય છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

વ્યાખ્યા—યથા છદ્મસ્થસ્ય મનઃ, કિં ?—ધ્યાનં ભળ્યતે સુનિશ્ચલં સત્, ‘તથા’ તેનૈવ પ્રકારેણ યોગત્વાવ્યભિચારાત્કેવલિનઃ કાયઃ સુનિશ્ચલો ભળ્યતે ધ્યાનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૪॥

આહ—ચતુર્થે નિરુદ્ધત્વાદસાવપિ ન ભવતિ, તથાવિધભાવેઽપિ ચ સર્વભાવપ્રસન્નઃ, તત્ર કા વાર્તેતિ ?, ઉચ્યતે—

5

પુવ્વપ્પઓગઓ ચિય કમ્મવિણિજ્જરણહેતો યાવિ ।

સદ્દત્થબહુત્તાઓ તહ જિણચંદાગમાઓ ય ॥૮૫॥

ચિત્તાભાવેવિ સયા સુહુમોવરયકિરિયાઈ ભળ્ળાંતિ ।

જીવોવઓગસમ્ભાવઓ ભવત્થસ્સ ઝાણાઈ ॥૮૬॥

10 વ્યાખ્યા—કાયયોગનિરોધિનો યોગિનોઽયોગિનો વા ચિત્તાભાવેઽપિ સતિ સૂક્ષ્મોપરતક્રિયે ભળ્યેતે, સૂક્ષ્મગ્રહણાત્ સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિર્વર્તિનો ગ્રહણમ્, ઉપરતગ્રહણાદ્વ્યુપરતક્રિયાઽપ્રતિપાતિન ઇતિ, પૂર્વપ્રયોગાદિતિ હેતુઃ, કુલાલચક્રભ્રમણવદિતિ દૃષ્ટાન્તોઽભ્યૂહ્યઃ, યથા ચક્રે ભ્રમણ-

15 ટીકાર્થ : જેમ છદ્મસ્થનું મન અત્યંત સ્થિરતાને પામેલું છતું ધ્યાન કહેવાય છે. તે જ રીતે કેવલીનો સુનિશ્ચલ કાયયોગ ધ્યાન કહેવાય છે કારણ કે બંનેમાં યોગત્વનો અવ્યભિચાર=સમાનપણું છે. (અર્થાત્ જેમ છદ્મસ્થનું સ્થિર મન ધ્યાન કહેવાય છે તે પણ એક પ્રકારનો યોગ જ છે. તેમ કેવલીની સ્થિર કાયા પણ યોગ જ છે. આમ, મન અને કાયા બંનેમાં યોગપણું સરખું હોવાથી સ્થિર કાયાને પણ ધ્યાન કહેવામાં કોઈ દોષ નથી.) ॥ધ્યા.—૮૪॥

20 અવતરણિકા : શંકા : ચોથા પ્રકારના ધ્યાન સમયે આ કાયયોગનો પણ નિરોધ થવાથી એ પણ વિદ્યમાન નથી. તો ત્યાં સ્થિરકાયયોગરૂપ ધ્યાનની તો વાત જ ક્યાં કરવી. ત્યાં ધ્યાન કેવી રીતે ઘટાડવું ? અને જો એમ કહો કે નિરુદ્ધ હોવા છતાં કાયયોગ હોય તો છે જ, તો બીજા પણ નિરુદ્ધ યોગો હોવાની આપત્તિ આવશે. (અર્થાત્ ત્યાં કાયયોગનો નિરોધ કરવા છતાં કાયયોગ છે એવું માનો તો મનોયોગ અને વચનયોગ પણ માનવામાં શું વાંધો છે ? અને જો યોગો માનો તો પછી ‘અયોગી’ એવો શબ્દ અહીં વપરાશે જ નહીં. તેથી નિરુદ્ધકાયયોગ મનાશે નહીં તો ધ્યાન શબ્દ કેવી રીતે ઘટાડવો ?) ⇨

25 ગાથાર્થ :- (૧) પૂર્વ પ્રયોગના કારણે, (૨) કર્મનિર્જરાનો હેતુ હોવાથી પણ, (૩) શબ્દના અનેક અર્થ થતાં હોવાથી, અને (૪) જિનેશ્વરોનું આગમવચન હોવાથી તે સમયે ચિત્ત ન હોવા છતાં પણ જીવનું ઉપયોગરૂપ ભાવમન હાજર હોવાથી ભવસ્થ કેવલીને સૂક્ષ્મક્રિયા અને વ્યુપરતક્રિયા હમેશાં ધ્યાન તરીકે કહેવાય છે.

30 ટીકાર્થ : કાયયોગનો નિરોધ કરનારા એવા યોગીને અથવા અયોગીને ચિત્ત ન હોવા છતાં પણ સૂક્ષ્મક્રિયા અને ઉપરતક્રિયા એ (ધ્યાન તરીકે) કહેવાય છે. અહીં સૂક્ષ્મના ગ્રહણથી સૂક્ષ્મક્રિયા-અનિર્વર્તિ ધ્યાનનું ગ્રહણ કરવું અને ઉપરતના ગ્રહણથી વ્યુપરતક્રિયા-અપ્રતિપાતી ધ્યાનનું ગ્રહણ કરવું. તે યોગી કે અયોગીકેવલીના સૂક્ષ્મ-વ્યુપરતક્રિયા ધ્યાનરૂપ કહેવાય તેનું કારણ (૧) પૂર્વપ્રયોગ છે. અહીં કુંભારનું ચક્રભ્રમણ દૃષ્ટાન્તરૂપે જાણવું, અર્થાત્ (પૂર્વે દંડાદિવડે

નિમિત્તદળડાદિક્રિયાઽભાવેઽપિ ભ્રમતિ તથાઽસ્યાપિ મનઃપ્રભૃતિયોગોપરમેઽપિ જીવોપયોગસ-
દ્ભાવતઃ ભાવમનસો ભાવાત્ ભવસ્થસ્ય ધ્યાને ઇતિ, અપિશબ્દશ્ચોદનાનિર્ણયપ્રથમહેતુસમ્ભાવનાર્થઃ,
ચશબ્દસ્તુ પ્રસ્તુતહેત્વનુકર્ષણાર્થઃ, એવં શેષહેત્વોઽપ્યનયા ગાથયા યોજનીયાઃ, વિશેષસ્તૂચ્યતે-
'કર્મવિનિર્જરણહેતુતશ્ચાપિ' કર્મવિનિર્જરણહેતુત્વાત્ ક્ષપકશ્રેણિવત્, ભવતિ ચ ક્ષપકશ્રેણ્યા-
મિવાસ્ય ભવોપગ્રાહિકર્મનિર્જરિતિ ભાવઃ, ચશબ્દઃ પ્રસ્તુતહેત્વનુકર્ષણાર્થઃ, અપિશબ્દસ્તુ દ્વિતીય- 5
હેતુસમ્ભાવનાર્થ ઇતિ, 'તથા શબ્દાર્થબહુત્વાત્' યથૈકસ્યૈવ હરિશબ્દસ્ય શક્રશાખામૃગાદયો-
ઽનેકાર્થાઃ એવં ધ્યાનશબ્દસ્યાપિ ન વિરોધઃ, 'દ્યૈ ચિન્તાયાં' 'દ્યૈ કાયનિરોધે' 'દ્યૈ અયોગિત્વે'
ઇત્યાદિ, તથા જિનચન્દ્રાગમાચ્ચૈતદેવમિતિ, ઉક્તં ચ-

“આગમશ્ચોપપત્તિશ્ચ, સમ્પૂર્ણં દૃષ્ટિલક્ષણમ્ ।

અતીન્દ્રિયાણામર્થાનાં, સદ્ભાવપ્રતિપત્તયે ॥૧૧॥”

10

ચક્રને ભ્રમાવ્યા બાદ દંડાદિ કાઢી લીધા પછી જેમ ભ્રમણનું કારણ એવા દંડાદિની ક્રિયા ન
હોવા છતાં તે ચક્ર (પૂર્વપ્રયોગથી પોતાની મેળે) ભ્રમે છે, તેમ આ કેવલીને પણ મન વિગેરે
યોગો ન હોવા છતાં પણ જીવના ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોવાથી એટલે કે ભાવમન હાજર
હોવાથી ભવસ્થકેવલીને સૂક્ષ્મ-વ્યુપરતક્રિયારૂપ બંને ધ્યાન તરીકે કહેવાય છે, (અર્થાત્ જેમ દંડ
ન હોવા છતાં ભ્રમણ ચાલુ રહે છે તેમ મનોયોગાદિનો નિરોધ થવા છતાં જ્ઞાનોપયોગ ચાલુ રહે 15
છે અને આ જ્ઞાનોપયોગ એ ભાવમનરૂપ હોવાથી ધ્યાનરૂપ છે.)

અહીં (ચિય=ચાપિ માં) જે અપિ શબ્દ છે તે શંકાનો (ધ્યાન કેવી રીતે ઘટે ? એ શંકાનો)
નિર્ણય કરવા પ્રથમહેતુની સંભાવના જણાવે છે. તથા 'ચ' શબ્દ 'પૂર્વપ્રયોગાદ'રૂપ પ્રસ્તુતહેતુને
આગળ ખેંચનાર જણાવો. આ પ્રમાણે બીજા હેતુઓ પણ આ ગાથાવડે જોડી દેવા યોગ્ય છે.
(અર્થાત્ ગા. ૮૬માં કહ્યું કે 'ચિત્તનો અભાવ હોવા છતાં સૂક્ષ્મક્રિયા અને ઉપરતક્રિયા એ 20
ધ્યાનરૂપ છે' એ વાતની સિદ્ધિ માટે ગા. ૮૫માં આપેલ સર્વ કારણો ગા. ૮૬માં જોડી દેવા.
તેથી હવે તે કારણોનો અર્થ કરવા માટે કહે છે કે) જે વિશેષ છે તે કહેવાય છે - (૨) ક્ષપક-
શ્રેણિની જેમ કર્મનિર્જરાનું કારણ હોવાથી પણ તે ધ્યાનરૂપ છે. જેમ ક્ષપકશ્રેણિમાં ઘાતીકર્મનો
ક્ષય કરનારા પ્રથમ બે ભેદરૂપ ધ્યાન હોય છે, તેમ અહીં પણ અઘાતીકર્મોનો ક્ષય કરનારા
છેલ્લા બે ભેદરૂપ ધ્યાન છે. (આમ કર્મોની નિર્જરા કરનાર હોવાથી પણ તે બંને ધ્યાનરૂપ છે.) 25
'ચ' શબ્દ પ્રસ્તુત (=કર્મનિર્જરારૂપ) કારણ ખેંચનાર છે. અપિ શબ્દ બીજો હેતુ જણાવનાર છે.

(૩) તથા 'શબ્દના અનેક અર્થો થતાં હોવાથી,' જેમ એક એવા જ 'હરિ'શબ્દના ઈન્દ્ર,
વાનર વિગેરે અનેક અર્થો થાય છે, તેમ ધ્યાનશબ્દના પણ અનેક અર્થો કરવામાં કોઈ વિરોધ
નથી. જેમ કે, ધ્યાનશબ્દના સ્થિરચિત્તન, કાયનિરોધ, અયોગીપણું વિગેરે અર્થો થાય છે. (તેથી
અહીં કાયનિરોધને ત્રીજું ધ્યાન અને અયોગીપણાને ચોથું ધ્યાન કહેવામાં કોઈ વિરોધ નથી.) 30

(૪) તથા જિનચન્દ્રના (વીતરાગકેવલીઓરૂપ જિનોમાં ચન્દ્રસમાન એવા તીર્થકરોના)
આગમ વચનથી તે બે અવસ્થાઓ ધ્યાનરૂપ કહેવાય છે. કહ્યું છે - અતીન્દ્રિય પદાર્થોની

इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥८५-८६॥

उक्तं ध्यातव्यद्वारं, ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकार एवोक्ताः, अधुनाऽनुप्रेक्षाद्वारमुच्यते—

सुक्लज्ज्ञाणसुभावियचित्तो चित्तेइ ज्ञाणविरमेऽवि ।

णिययमणुप्येहाओ चत्तारि चरित्तसंपन्नो ॥८७॥

- 5 व्याख्या—शुक्लध्यानसुभावितचित्तश्चिन्तयति ध्यानविरमेऽपि नियतमनुप्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्र-
सम्पन्नः, तत्परिणामरहितस्य तदभावादिति गाथार्थः ॥८७॥

તાશ્રૈતા:—

आसवदारावाए तह संसारासुहाणुभावं च ।

भवसंताणमणन्तं वत्थૂणं विपरिणामं च ॥८८॥

- 10 व्याख्या—आश्रवद्वाराणि-मिथ्यात्वादीनि तदपायान्-दुःखलक्षणान्, तथा संસારાંશુભાનુ-
ભાવં ચ, ‘ધી સંસારો’ इत्यादि, भवसन्तानमणन्तं भाविनं नारकाद्यपेक्षया, वस्तूनां विपरि-
णामं च सचेतनाचेतनानां ‘सव्वङ्गाणाणि असासयाणी’त्यादि, एताश्चतस्रोऽप्यपायाशुभानन्त-

વિઘ્નમાનતાના સ્વીકાર માટે આગમવચન અને યુક્તિ આ બંને મળીને જ દષ્ટિમાટેનું=યથાર્થજ્ઞાનનું
સંપૂર્ણ લક્ષણ કહેવાય છે. (અર્થાત્ એકલા તર્કથી પણ પદાર્થની સિદ્ધિ ન થાય કે એકલા

- 15 આગમવચનથી પણ સિદ્ધિ ન થાય. બંને ભેગા મળે તો જ સિદ્ધિ થાય.) ॥૧॥ વિગેરે.
॥ધ્યા.—૮૫-૮૬॥

અવતરણિકા : ધ્યાતવ્યદ્વાર કહ્યું. ધ્યાતાઓ ધર્મધ્યાનના અધિકારમાં જ કહી ગયા છે.
તેથી હવે અનુપ્રેક્ષાદ્વાર કહેવાય છે ⇨

गाथार्थ :- टीकार्थ प्रमाणे जाणवो.

- 20 टीकार्थ : शुक्लध्यानधी चित्तने જેણે સારી રીતે ભાવિત કર્યું છે તેવો ચારિત્રસંપન્ન જીવ
ધ્યાન બંધ થયા પછી પણ અવશ્ય ચાર અનુપ્રેક્ષાઓ વિચારે. અહીં ‘ચારિત્રસંપન્ન’ કહ્યું એનું
કારણ એ કે ચારિત્રપરિણામથી રહિત આત્માને અનુપ્રેક્ષા હોતી નથી. ॥ધ્યા.—૮૭॥

અવતરણિકા : તે ચાર અનુપ્રેક્ષા આ પ્રમાણે જાણવી ⇨

गाथार्थ :- (१) आश्रवद्वारोना अनर्थो, (२) संसारनो अशुभ स्वभाव, (३) ભવની

- 25 અનંત પરંપરા (૪) અને વસ્તુનો (ક્ષણભંગુરત્વ વિગેરે) વિપરિણામ.

टीकार्थ - (१) मिथ्यात्व विगેરે આશ્રવદ્વારોના દુઃખરૂપ અનર્થોને (વિચારે.) તથા (૨)
સંસારના અશુભ સ્વભાવને વિચારે. જેમ કે ધિક્કાર છે આ સંસારને (કે જે જીવની પાસે એના
પોતાના જ અહિતની વસ્તુ આચરાવે છે...) વિગેરે.

તથા (૩) નારક વિગેરે ભવોની અપેક્ષાએ થનારી સંસારની અનંત પરંપરાને વિચારે.

- 30 (૪) અને સચિત્ત-અચિત્ત એવા પદાર્થોના ક્ષણભંગુરત્વ વિગેરે વિપરિણામને વિચારે. જેમ કે
સર્વ સ્થાનો (=ચકવર્તિત્વ, ઇન્દ્રિય વિગેરે) અશાશ્વત છે... વિગેરે. આ અપાય, અશુભ,

વિપરિણામાનુપ્રેક્ષા આદ્યદ્વયભેદસજ્જતા એવ દ્રષ્ટવ્યાં ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૮॥

ઉક્તમનુપ્રેક્ષાદ્વારમ્, ઇદાનીં લેશ્યાદ્વારાભિધિત્સયાઽઽહ-

સુક્ષ્મા લેસાં દો તતિયં પરમસુક્ષ્મેસ્માં ।

થિરયાજિયસેલેસિં લેસાઈયં પરમસુક્ષ્મં ॥૮૯॥

વ્યાખ્યા-સામાન્યેન શુક્લાયાં લેશ્યાયાં 'દ્વે' આદ્યે ઉક્તલક્ષણે 'તૃતીયમ્' ઉક્તલક્ષણમેવ, 5
પરમશુક્લલેશ્યાયાં 'સ્થિરતાજિતશૈલેશં' મેરોરપિ નિષ્પ્રકમ્પતરમિત્યર્થઃ, લેશ્યાતીતં 'પરમશુક્લં'
ચતુર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૮૯॥

ઉક્તં લેશ્યાદ્વારમ્, અધુના લિઙ્ગદ્વારં વિવરીષુસ્તેષાં નામપ્રમાણસ્વરૂપગુણભાવનાર્થમાહ-

અવહાસંમોહવિવેગવિઝગ્ગા તસ્મ હોતિ લિંગાઈં ।

લિંગિજ્જઙ્ગ જેહિં મુણી સુક્ષ્મજ્ઙાણોવગચિત્તો ॥૯૦॥

વ્યાખ્યા-અવધાસમ્મોહવિવેકવ્યુત્સર્ગઃ 'તસ્ય' શુક્લધ્યાનસ્ય ભવન્તિ લિંગાણિ, 'લિઙ્ગ્યતે' 10
ગમ્યતે યૈર્મુનિઃ શુક્લધ્યાનોપગતચિત્ત ઇતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥૯૦॥

અધુના ભાવાર્થમાહ-

ચાલિંજ્જઙ્ગ બીભેઙ્ગ ય ધીરો ન પરીસહોવસમ્ગેહિં ।

સુહમેસુ ન સંમુજ્જઙ્ગ ભાવેસુ ન દેવમાયાસુ ॥૯૧॥

અનંત અને વિપરિણામ નામની ચારે પણ અનુપ્રેક્ષાઓ પહેલાં બે શુક્લધ્યાનમાં સંગત જ જાણવી. 15
(અર્થાત્ છેલ્લા બે ધ્યાન સમયે મન ન હોવાથી અનુપ્રેક્ષા પણ ઘટતી નથી. પરંતુ પ્રથમ બે ભેદોમાં મન હોવાથી આ ચારે પ્રકારની અનુપ્રેક્ષાઓ ઘટે જ છે.) ॥ધ્યા.-૮૮॥

અવતરણિકા : અનુપ્રેક્ષાદ્વાર કહ્યું. હવે લેશ્યાદ્વારને કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. 20

ટીકાર્થ : સામાન્યથી શુક્લલેશ્યામાં પ્રથમ બે ધ્યાન હોય છે. ત્રીજું ધ્યાન કે જેનું સ્વરૂપ 20
કહીજ ગયા છે તે પરમ એવી શુક્લલેશ્યામાં હોય છે અને સ્થિરતાવડે મેરુને જીતનાર એટલે કે મેરુથી પણ સ્થિરતર એવું ચોથું શુક્લધ્યાન લેશ્યારહિત હોય છે. ॥ધ્યા.-૮૮॥

અવતરણિકા : લેશ્યાદ્વાર કહ્યું. હવે લિંગદ્વારનું વિવરણ કરવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકારશ્રી 25
તે લિંગોના નામ, પ્રમાણ, સ્વરૂપ અને ગુણને જણાવવા માટે કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : (૧) અવધ, (૨) અસંમોહ, (૩) વિવેક અને (૪) ત્યાગ આ ચાર શુક્લધ્યાનના 30
લિંગો=ચિહ્નો છે. આ તે લિંગો છે કે જેનાવડે મુનિ શુક્લધ્યાનથી યુક્ત ચિત્તવાળો છે એવું જણાય છે. ॥ધ્યા.-૮૦॥

અવતરણિકા : હવે (આ ચારેના) ભાવાર્થને કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો. 30

વ્યાખ્યા—ચાત્યતે ધ્યાનાત્ ન પરીષહોપસર્ગૈર્બિભેતિ વા 'ધીરઃ' બુદ્ધિમાન્ સ્થિરો વા ન તેભ્ય ઇત્યવધલિઙ્ગં, 'સૂક્ષ્મેષુ' અત્યન્તગહનેષુ 'ન સંમુહ્યતે' ન સમ્મોહમુખગચ્છતિ, 'ભાવેષુ' પદાર્થેષુ ન દેવમાયાસુ અનેકરૂપાસ્વિત્યસમ્મોહલિઙ્ગમિતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥૧૧॥

દેહવિવિત્તં પેચ્છઙ્ગ અપ્પાણં તહ ય સવ્વસંજોગે ।

5

દેહોવહિવોસગ્ગં નિસ્સંગો સવ્વહા કુણઙ્ગ ॥૧૨॥

વ્યાખ્યા—દેહવિવિત્તં પશ્યત્યાત્માનં તથા ચ સર્વસંયોગાનિતિ વિવેકલિઙ્ગં, દેહોપધિવ્યુત્સર્ગ નિઃસઙ્ગઃ સર્વથા કરોતિ વ્યુત્સર્ગલિઙ્ગમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૨॥

ગતં લિઙ્ગદ્વારં, સામ્પ્રતં ફલદ્વારમુચ્યતે, ઇહ ચ લાઘવાર્થં પ્રથમોપન્યસ્તં ધર્મફલમધિધાય શુક્લધ્યાનફલમાહ, ધર્મફલાનામેવ શુદ્ધતરાણામાદ્યશુક્લદ્વયફલત્વાદ્, અતઃ આહ—

10

હોતિ સુહાસવસંવરવિણિજ્જરામરસુહાઈં વિઝ્જાઈં ।

ઙ્ગાણવરસ્સ ફલાઈં સુહાણુબંધીણિ ધમ્મસ્સ ॥૧૩॥

વ્યાખ્યા—ભવન્તિ 'શુભાશ્રવસંવરવિનિર્જરામરસુખાનિ' શુભાશ્રવઃ—પુણ્યાશ્રવઃ સંવરઃ—અશુભકર્માગમનિરોધઃ વિનિર્જરા—કર્મક્ષયઃ અમરસુખાનિ—દેવસુખાનિ, એતાનિ ચ દીર્ઘસ્થિતિ-

15

ટીકાર્થઃ : અવધલિંગ આ પ્રમાણે જાણવું — ધીર એટલે કે બુદ્ધિમાન અથવા સ્થિર એવો મુનિ પરીષહો અને ઉપસર્ગોવડે ધ્યાનથી ચલિત થતો નથી કે તે પરીષહ-ઉપસર્ગોથી ડરતો નથી. (આ એક અવધનામનું ચિહ્ન કહ્યું.) (૨) 'પૂર્વગત' શ્રુતમાં રહેલા અત્યંત ગહન પદાર્થોમાં તે મોહ પામતો નથી કે દેવ આગમવચન કરતાં વિરુદ્ધ બતાવે તો પણ શ્રદ્ધા ચલિત થતી નથી. આ અસંમોહલિંગ કહ્યું. ॥ધ્યા.—૯૧॥

ગાથાર્થઃ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

20

ટીકાર્થઃ : (૩) દેહ અને સર્વ સંયોગોને પોતાનાથી ભિન્ન તરીકે જુએ છે. આ વિવેકચિહ્ન કહ્યું. (૪) કોઈપણ જાતના સંગ=આસક્તિ વિનાનો તે શરીર અને ઉપધિનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, (એટલે કે શરીર અને ઉપધિસંબંધી વિભૂષા વિગેરેનો ત્યાગ કરે છે.) આ વ્યુત્સર્ગચિહ્ન કહ્યું. ॥ધ્યા.—૯૨॥

25

અવતરણિકા : લિંગદ્વાર કહ્યું. હવે ફલદ્વાર કહેવાય છે અને અહીં લાઘવ માટે પૂર્વ સ્થાપિત કરી રાખેલ ધર્મધ્યાનના ફલને કહીને શુક્લધ્યાનના ફલને કહેશે કારણ કે ધર્મધ્યાનના ફલો જ વધુ વિશુદ્ધતરરૂપે થયેલા શુક્લધ્યાનના પ્રથમ બે ભેદના ફલરૂપે છે. આથી ધર્મધ્યાનના ફલને કહે છે ⇨

ગાથાર્થઃ :- ઉત્તમ એવા ધર્મધ્યાનનું ફલ વિપુલપ્રમાણના શુભાશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને દિવ્ય સુખો છે અને તે પણ શુભ અનુબંધવાળા.

30

ટીકાર્થઃ : ધર્મધ્યાનથી પુણ્યનો આશ્રવ=બંધ થાય, સંવર એટલે અશુભ કર્મોના આગમનો અટકાવ થાય, કર્મક્ષય થાય, દેવલોકસંબંધી સુખોની પ્રાપ્તિ થાય. આ બધાં ફલો વિપુલ થાય

વિશુદ્ધ્યુપપાતાંભ્યાં 'વિપુલાનિ' વિસ્તીર્ણાનિ, 'ધ્યાનવરસ્ય' ધ્યાનપ્રધાનસ્ય ફલાનિ 'શુભાનુ-
બન્ધીનિ' સુકુલપ્રત્યાયાતિપુનર્બોધિલાભભોગપ્રવ્રજ્યાકેવલશૈલેશ્યપવર્ગાનુબન્ધીનિ 'ધર્મસ્ય'
ધ્યાનસ્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૩॥

ઉક્તાનિ ધર્મફલાનિ, અધુના શુક્લમધિકૃત્યાહ-

તે ચ વિસેષેણ સુભાસવાદઓઽણુત્તરામરસુહં ચ ।

5

દોણં સુક્ષ્ણ ફલં પરિનિર્વાણં પરિસ્થાણં ॥૧૪॥

વ્યાખ્યા-તે ચ વિશેષેણ 'શુભાશ્રવાદયઃ' અનન્તરોદિતાઃ, અનુત્તરામરસુહં ચ દ્વયોઃ
શુક્લયોઃ ફલમાદ્યયોઃ 'પરિનિર્વાણં' મોક્ષગમનં 'પરિસ્થાણં'તિ ચરમયોર્દ્વયોરિતિ ગાથાર્થઃ
॥૧૪॥

અથવા સામાન્યેનૈવ સંસારપ્રતિપક્ષભૂતે એતે ઇતિ દર્શયતિ-

10

આસવદારા સંસારહેયવો જં ણ ધમ્મસુક્કેસુ ।

સંસારકારણાઙ્ગં (ણ) તઓ ધુવં ધમ્મસુક્કાઙ્ગં ॥૧૫॥

વ્યાખ્યા-આશ્રવદ્વારાણિ સંસારહેતવો વર્તન્તે, તાનિ ચ યસ્માન્ન શુક્લધર્મયોર્ભવન્તિ,
સંસારકારણે ન તસ્માદ્ 'ધુવં' નિયમેન ધર્મશુક્લે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૫॥

સંસારપ્રતિપક્ષતયા ચ મોક્ષહેતુર્ધ્યાનમિત્યાવેદયન્નાહ-

15

એટલે લાંબા કાળ માટે અને વિશુદ્ધિથી યુક્ત પ્રાપ્ત થાય. આ ફલો ધ્યાનમાં પ્રધાન એવા
ધર્મધ્યાનના જાણવા. વળી, આ ફલો શુભાનુબંધવાળા પ્રાપ્ત થાય એટલે કે સુકુળમાં પુનઃ
ઉત્પત્તિ, ફરીથી બોધિલાભ=સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, શૈલેશી અને મોક્ષ સુધીના
ફલને લાવી આપનારા થાય છે. ॥ધ્યા.-૯૩॥

અવતરણિકા : ધર્મધ્યાનના ફલો કહ્યા. હવે શુક્લધ્યાનને આશ્રયીને ફલો કહે છે ⇨

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ :- તે જ હમણાં કહેવાયેલા એવા શુભાશ્રય વિગેરે વિશેષ પ્રકારના અને અનુત્તર
એવું દેવલોકનું સુખ એ પ્રથમ બે શુક્લધ્યાનના ફલો છે. (એટલે કે ધર્મધ્યાનમાં શુભાશ્રય
વિગેરે જે ફલ પ્રાપ્ત થાય તે જ ફલ શુક્લધ્યાનમાં વિશેષ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે.) છેલ્લા બે
શુક્લધ્યાનનું ફલ મોક્ષગમન જાણવું. ॥ધ્યા.-૯૪॥

25

અવતરણિકા : અથવા સામાન્યથી જ આ ધર્મ-શુક્લધ્યાન એ સંસારના શત્રુરૂપ છે એ
જાણાવે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : મિથ્યાત્વ વિગેરે આશ્રવદ્વારો એ સંસારના કારણો છે. અને જે કારણથી આ
આશ્રવદ્વારો ધર્મ-શુક્લધ્યાનમાં હોતા નથી. તેથી ધર્મ-શુક્લધ્યાન નિયમથી સંસારના કારણો
નથી. (પરંતુ સંસારના શત્રુ છે.) ॥ધ્યા.-૯૫॥

30

અવતરણિકા : અને સંસારના શત્રુરૂપ હોવાથી જ ધ્યાન એ મોક્ષના કારણ છે એવું

સંવરવિણિજ્જરાઓ મોક્ષસ્સ પહો તવો પહો તાસિં ।

ઢાણં ચ પહાણં તવસ્સ તો મોક્ષહેઠ્ઠયં ॥૧૬॥

વ્યાખ્યા—સંવરનિર્જરે 'મોક્ષસ્ય પન્થાઃ' અપવર્ગસ્ય માર્ગઃ, તપઃ 'પન્થાઃ' માર્ગઃ 'તવોઃ' સંવરનિર્જરયોઃ ધ્યાનં ચ પ્રધાનાન્નં તપસઃ આન્તરકારણત્વાત્, તતો મોક્ષહેતુસ્તદધ્યાનમિતિ

5 ગાથાર્થઃ ॥૧૬॥

અમુમેવાર્થં સુખપ્રતિપત્તયે દૃષ્ટાન્તૈઃ પ્રતિપાદયન્નાહ—

અંબરલોહમહીણં કમસો જહ મલકલંકપંકાણં ।

સોજ્ઞાવણયણસોસે સાહેંતિ જલાણલાઙ્ચા ॥૧૭॥

10 વ્યાખ્યા—'અમ્બરલોહમહીનાં' વસ્ત્રલોહાર્દ્રક્ષિતીનાં 'ક્રમશઃ' ક્રમેણ યથા મલકલઙ્ક-
પઙ્કાનાં યથાસદ્ગુણં શોધ્યપનયનશોષાન્ યથાસદ્ગુણમેવ 'સાધયન્તિ' નિર્વર્તયન્તિ જલાનંલા-
દિત્યા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૭॥

તહ સોજ્ઞાઙ્ગસમથ્યા જીવંબરલોહમેઙ્ગિગયાણં ।

ઢાણજલાણલસૂરા કમ્મમલકલંકપંકાણં ॥૧૮॥

15 વ્યાખ્યા—તથા શોધ્યાદિસમર્થાં જીવામ્બરલોહમેદિનીગતાનાં ધ્યાનમેવ જલાનલસૂર્યાઃ
કર્મૈવ મલકલઙ્કપઙ્કાસ્તેષામિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૮॥ કિં ચ—

તાવો સોસો ભેઓ જોગાણં ઢાણઓ જહા નિયયં ।

જણાવતા કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

20 ટીકાર્થ : સંવર અને નિર્જરા એ મોક્ષનો માર્ગ (=કારણ) છે. તપ એ સંવર-નિર્જરાનો
માર્ગ છે અને ધ્યાન એ તપનું આંતરિકકારણ હોવાથી પ્રધાન અંગ છે. તેથી તે ધ્યાન એ મોક્ષનું
કારણ છે. ॥ધ્યા.-૮૬॥

અવતરણિકા : સુખેથી બોધ થઈ શકે માટે આ જ અર્થને દૃષ્ટાન્તોવડે પ્રતિપાદન કરતાં
કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

25 ટીકાર્થ : જેમ પાણી વચ્ચના મેલને શુદ્ધ કરે છે, અગ્નિ લોખંડના કલંકને દૂર કરે છે અને
સૂર્ય ભીની પૃથ્વીના કાદવને સૂકવે છે. ॥ધ્યા.-૮૭॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

30 ટીકાર્થ : તે જ રીતે ધ્યાનરૂપ પાણી, અગ્નિ અને સૂર્ય એ જીવરૂપ વચ્ચ, લોખંડ અને
પૃથ્વીમાં રહેલ કર્મરૂપ મેલ, કલંક અને કાદવના ક્રમશઃ શુદ્ધિ, અપનયન અને શોષણ કરવામાં
સમર્થ છે. ॥ધ્યા.-૮૮॥ વળી ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

તેહ તાવસોસમેયા કમ્મસ્સવિ ઝાઇણો નિયમા ॥૧૧॥

વ્યાખ્યા—તાપ: શોષો ભેદો યોગાનાં 'ધ્યાનતઃ' ધ્યાનાત્ યથા 'નિયતમ્' અવશ્યં, તત્ર તાપઃ—દુઃખં તત એવ શોષઃ—દૌર્બલ્યં તત એવ ભેદઃ—વિદારણં યોગાનાં—વાગાદીનાં, 'તથા' તેનૈવ પ્રકારેણ તાપશોષભેદાઃ કર્મણોઽપિ ભવન્તિ, કસ્ય ?—'ધ્યાયિનઃ' ન ચદૃચ્છ્યા નિયમેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૧॥ કિં ચ—

5

જહ રોગાસયસમણં વિસોસણવિરેચણોસહવિહીર્હિં ।

તેહ કમ્મામયસમણં ઝાણાણસણાઙ્ગોગેર્હિં ॥૧૦૦॥

વ્યાખ્યા—યથા 'રોગાશયશમનં' રોગનિવાનચિકિત્સા 'વિશોષણવિરેચનૌષધવિધિભિઃ' અભોજનવિરેકૌષધપ્રકારૈઃ, તથા 'કર્મામયશમનં' કર્મરોગચિકિત્સા ધ્યાનાનશનાદિભિર્યોગૈઃ, આદિશબ્દાદ્ ધ્યાનવૃદ્ધિકારકશેષતપોભેદગ્રહણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૦॥ કિં ચ—

10

જહ ચિરસંચિયમિંધણમનલો પવણસહિઓ દુયં દહઇ ।

તેહ કર્મમેંધણમમિયં યવણેણ ઝાણાણલો દહઇ ॥૧૦૧॥

વ્યાખ્યા—યથા 'ચિરસંચિતં' પ્રભૂતકાલસંચિતમ્ 'ઇન્ધનં' કાષ્ઠાદિ 'અનલઃ' અગ્નિઃ 'પવનસહિતઃ' વાયુસમન્વિતઃ 'દ્રુતં' શીઘ્રં ચ 'દહતિ' ભસ્મીકરોતિ, તથા દુઃખતાપહેતુત્વાત્ કર્મૈવેન્ધનં કર્મૈન્ધનમ્ 'અમિતમ્', અનેકભવોપાત્તમનન્તં 'ક્ષણેન' સમયેન ધ્યાનમનલ ઇવ

15

ટીકાર્થ : જેમ ધ્યાનથી મન-વચન અને કાયયોગનો નિયમા તાપ, શોષ અને ભેદ થાય છે. અહીં તાપ એટલે દુઃખ, તેથી જ શોષ એટલે દુર્બળતા અને તેથી જ ભેદ એટલે વચનાદિયોગોનો નાશ. (અર્થાત્ જેમ ધ્યાનથી મન-વચન અને કાયયોગને દુઃખ પહોંચે છે. દુઃખ=પીડા થવાથી તે યોગો નબળા પડતા જાય છે અને નબળા પડવાથી અંતે તે યોગોનો નાશ થાય છે.) તેમ કર્મનો પણ તાપ, શોષ અને ભેદ થાય છે. કોના કર્મનો ? ધ્યાનીના કર્મનો, વળી તે યદ્યપ્યપિ નહીં અર્થાત્ થાય કે ન પણ થાય એવું નહીં પરંતુ નિયમથી=અવશ્ય થાય જ છે. ॥ધ્યા.-૯૯॥ વળી

20

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : જેમ રોગના મૂલકારણની ચિકિત્સા અભોજન, વિરેક(=રેચ) અને જુદા જુદા પ્રકારની ઔષધિઓવડે થાય છે, તેમ કર્મરૂપ રોગની ચિકિત્સા ધ્યાન, અનશન વિગેરે યોગોવડે થાય છે. અહીં આદિશબ્દથી ધ્યાનમાં વૃદ્ધિને કરનારા એવા અનશન સિવાયના શેષ જુદા-જુદા તપો ગ્રહણ કરવા ॥ધ્યા.-૧૦૦॥ વળી

25

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : જેમ લાંબાકાળથી સંગ્રહી રાખેલા લાકડા વિગેરે બળતણને પવનથી તે બળતણ તરફ આવેલો અગ્નિ શીઘ્ર ભસ્મ કરી નાખે છે, તેમ-અહીં કર્મ પોતે જીવને દુઃખ અને તાપનું કારણ હોવાથી બળતણ=ઈંધણરૂપ છે. તેથી અનેક ભવોમાં ગ્રહણ કરેલા અનંત એવા આ

30

ધ્યાનાનલ: અસૌ 'દહતિ' ભસ્મીકરોતીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૧॥

જહ વા ઘણસંઘાયા રુણેણ પવણાહયા વિલિજ્જંતિ ।

ઝાણપવણાવહૂયા તહ કમ્મઘણા વિલિજ્જંતિ ॥૧૦૨॥

વ્યાખ્યા—યથા વા 'ઘનસંઘાતા:' મેઘઘા: ક્ષણેન 'પવનાહતા:' વાયુપ્રેરિતા વિલયં—વિનાશં
5 યાન્તિ—ગच्छन्ति, 'ધ્યાનપવનાવહૂતા' ધ્યાનવાયુવિક્ષિપ્તા: તથા કર્મૈવ જીવસ્વભાવાવરણાદ્
ઘના: ૨, ઉક્તં ચ—

“સ્થિત: શીતાંશુવજ્જીવ: પ્રકૃત્યા ભાવશુદ્ધયા ।

ચન્દ્રિકાવચ્ચ વિજ્ઞાનં, તદાવરણમભવદ્ ॥૧૧॥”

ઇત્યાદિ, 'વિલીયન્તે' વિનાશમુપયાન્તીતિ ગાથાર્થ: ॥૧૦૨॥

10 કિં ચેદમન્યદ્ ઇહલોકપ્રતીતમેવ ધ્યાનફલમિતિ દર્શયતિ—

ન કસાયસમુત્થેહિ ય વાહિજ્જઇ માણસેહિં દુક્ખેહિં ।

ઈસાવિસાયસોગાઇહિં ઝાણોવગયચિત્તો ॥૧૦૩॥

વ્યાખ્યા—'ન કષાયસમુત્થૈશ્ચ' ન ક્રોધાદ્યુદ્ભવૈશ્ચ 'બાધ્યતે' પીડ્યતે માનસૈર્દુઃખૈઃ, માનસ-
ગ્રહણાત્તાપ ઇત્યાદ્યપિ યદુક્તં તન્ન બાધ્યતે 'ઈર્ષ્યાવિષાદશોકાદિભિઃ' તન્ન પ્રતિપક્ષાભ્યુદયો-
15 પલમ્ભજનિતો મત્સરવિશેષ ઈર્ષ્યા વિષાદઃ—વૈક્લવ્યં શોકઃ—દૈન્યમ્, આદિશબ્દાદ્ હર્ષાદિ-

કર્મરૂપ બળતણને ધ્યાનરૂપ અગ્નિ એક સમયમાં ભસ્મ કરી નાખે છે. ॥ધ્યા.—૧૦૧॥

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : અથવા જેમ પવનથી ધકેલાયેલા વાદળના સમૂહ ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે, તેમ
ધ્યાનરૂપ વાયુથી પ્રેરાયેલાં કર્મરૂપ વાદળો નાશ પામે છે. અહીં કર્મ પોતે જીવના મૂળભૂત
20 સ્વભાવને ઢાંકનાર હોવાથી વાદળસમાન કહ્યા છે. કહ્યું છે — “જીવ સ્વભાવથી ભાવની શુદ્ધિવડે
ચંદ્ર જેવો છે, અને તેનું વિજ્ઞાન=જ્ઞાન એ ચંદ્રના કિરણો જેવું છે. આ જ્ઞાનગુણને ઢાંકનારા કર્મો
વાદળો જેવા છે. ॥૧૧॥” ॥ધ્યા.—૧૦૨॥

અવતરણિકા : (આ તો પારલૌકિક ફલો કહ્યા.) વળી, આ લોકમાં પ્રતીત એવા અન્ય
ધ્યાનના ફલો છે તે જણાવે છે ⇨

25 ગાથાર્થ :- ધ્યાનને પામેલા ચિત્તવાળો જીવ કષાયથી ઉદ્ભવેલા એવા ઈર્ષ્યા, વિષાદ, શોક
વિગેરે માનસિકદુઃખોવડે પીડાતો નથી.

ટીકાર્થ : ક્રોધાદિ કષાયોથી ઉદ્ભવેલા એવા માનસિકદુઃખોથી પીડાતો નથી. અહીં માનસનું
ગ્રહણ કરવાથી પૂર્વે તાપ, શોષ વિગેરે જે કહ્યા તેનાથી પણ તે પીડાતો નથી. (અર્થાત્
માનસિકદુઃખો, કષાય જનિત તાપ=બાહ્ય દુઃખ, શોષ=શરીરની કૃશતા વિગેરે પણ થતાં નથી.)
30 કેવા પ્રકારના માનસિકદુઃખોવડે પીડાતો નથી ? — ઈર્ષ્યા, વિષાદ, શોક વિગેરેવડે પીડાતો
નથી. તેમાં ઈર્ષ્યા એટલે સામેવાળાના અભ્યુદયને જાણીને ઉત્પન્ન થતો એક પ્રકારનો મત્સરદોષ.

પરિગ્રહઃ, ધ્યાનોપગતચિત્ત ઇતિ પ્રકટાર્થમયં ગાથાર્થઃ ॥૧૦૩॥

સીયાયવાઇએહિ ય સારીરેહિં સુબહુપ્પગારેહિં ।

ઝાણસુનિચ્ચલચિત્તો ન વહિજ્જહિં નિજ્જરાપેહી ॥૧૦૪॥

વ્યાખ્યા—ઇહ કારણે કાર્યોપચારાત્ શીતાતપાદિષિશ્ચ, આદિશબ્દાત્ ક્ષુદાદિપરિગ્રહઃ, શારીરૈઃ ‘સુબહુપ્રકારૈઃ’ અનેકભેદૈઃ ‘ધ્યાનસુનિચ્ચલચિત્તઃ’ ધ્યાનભાવિતમતિર્ન બાધ્યતે, ધ્યાનસુખાદિતિ ગમ્યતે, અથવા ન શક્યતે ચાલયિતું તત એવ, ‘નિર્જરાપેક્ષી’ કર્મક્ષયાપેક્ષક ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૪॥ 5

ઉક્તં ફલદ્વારમ્, અધુનોપસંહરન્નાહ—

ઇય સઘ્વગુણાધાણં દિઢ્ઢાદિઢ્ઢસુહસાહણં ઝાણં ।

સુપ્પસત્થં સઘ્દેયં નેયં ઝેયં ચ નિચ્ચંપિ ॥૧૦૫॥

વ્યાખ્યા—‘ઇય’ એવમુક્તેન પ્રકારેણ ‘સર્વગુણાધાનમ્’ અષ્ટોષગુણસ્થાનં દૃષ્ટાદૃષ્ટસુખસાધનં ધ્યાનમુક્તન્યાયાત્ સુષ્ટુ પ્રશસ્તં ૨, તીર્થકરગણધરાદિભિરાસેવિતત્વાત્, યતશ્ચૈવમતઃ ‘શ્રદ્ધેયં’ 10

વિષાદ એટલે વૈકલ્પ્ય=પોતાની અપૂર્ણતાનો ખેદ, બેચેની. શોક એટલે દીનતા. આદિશબ્દથી આનંદ વિગેરે લેવા. (સાંસારિક ઈષ્ટ ઈચ્છાઓની પૂર્તિ થાય ત્યારે આનંદ વિગેરે થાય છે. પરંતુ ખરેખર તો તે પણ લોભાદિ ‘કષાયથી જ ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી માનસિકદુઃખરૂપ જ કહેવાય છે.) આ બધા માનસિકદુઃખો કોને થતાં નથી? — ધ્યાનમાં મગ્ન બનેલું છે ચિત્ત જેનું એવા આત્માને આવા માનસિકદુઃખો પીડા કરતા નથી. ॥ધ્યા.-૧૦૩॥ 15

ગાથાર્થ :- ધ્યાનથી સુભાવિતચિત્તવાળો મુનિ ઠંડી, ગરમી વિગેરે ઘણા પ્રકારના શારીરિક દુઃખોવડે બાધિત થતો નથી, (કારણ કે) તે નિર્જરાનો-અપેક્ષી છે.

ટીકાર્થ : અહીં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરેલ છે. (જો કે શીત, આતપ એ ઠંડી, ગરમી વિગેરે શારીરિકદુઃખોના કારણ છે છતાં અહીં શીત, આતપને જ શારીરિકદુઃખો કહ્યા તે ઉપચારથી જાણવા.) શીત-આતપ વિગેરે, આદિશબ્દથી ભૂખ-તરસ વિગેરે લેવા. આ ઠંડી-ગરમી વિગેરે ઘણા પ્રકારના શારીરિકદુઃખોથી ધ્યાનવડે સારી રીતે ભાવિત કર્યું છે ચિત્ત જેણે એવો મુનિ ધ્યાનના સુખથી=ધ્યાનથી બાધિત=ચલિત થતો નથી અથવા ધ્યાનથી ચલિત કરવા માટે આ શારીરિકદુઃખો સમર્થ બનતા નથી. (આ મુનિ કેવો છે? —) નિર્જરાનો અપેક્ષી છે. ॥ધ્યા.-૧૦૪॥ 20

અવતરણિકા : ફલદ્વાર કહ્યું. હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે ⇨

ગાથાર્થ :- ટીકાર્થ પ્રમાણે જાણવો.

ટીકાર્થ : આ પ્રમાણે=કહેવાયેલ પ્રકારે ધ્યાન એ સર્વગુણોના સ્થાનભૂત=આધારભૂત છે, કહેવાયેલી પદ્ધતિથી આલોક અને પરલોકસંબંધી સુખનું કારણ છે, તીર્થકર-ગણધરાદિવડે સેવાયેલું હોવાથી અત્યંત પ્રશસ્ત છે. અને જે કારણથી તે ધ્યાન તીર્થકરાદિથી સેવિત છે તે કારણથી સર્વકાળ માટે શ્રદ્ધેય છે એટલે કે આ ધ્યાન ગુણોનો આધાર, સુખનું સાધન છે એ વાત એ 30

નાન્યથૈતદિતિ ભાવનયા 'જ્ઞેયં' જ્ઞાતવ્યં સ્વરૂપતઃ 'ધ્યેયમ્' અનુચિન્તનીયં ક્રિયયા, એવં ચ સતિ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણ્યાસેવિતાનિ ભવન્તિ, 'નિત્યમપિ' સર્વકાલમપિ, આહ-એવં તર્હિ સર્વક્રિયાલોપઃ પ્રાપ્નોતિ, ન, તદાસેવનસ્યાપિ તત્ત્વતો ધ્યાનત્વાત્, નાસ્તિ કાચિદસૌ ક્રિયા યાઽઽગમાનુસારેણ ક્રિયમાણા સાધૂનાં ધ્યાનં ન ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૧૦૫॥ ગ્રન્થાગ્રં ૧૫૬૧૬॥

5

॥ સમાપ્તં ધ્યાનશતકં ॥

પ્રમાણે જ છે એમાં કોઈ શંકા નથી, એવી ભાવનાથી તે ધ્યાન રૂચિ કરવા યોગ્ય છે. તથા તે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે ? તે જાણવા યોગ્ય છે. તથા તે ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવાદ્વારા હંમેશા આચરવા યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે કરવાથી સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની આરાધના કરાયેલી થાય છે.

10 શંકા : જો આ રીતે તમે ધ્યાનને આટલું બધું મહત્ત્વ આપશો તો બધા જીવો ક્રિયાને છોડી ધ્યાન કરવા લાગશે અને તો તો સર્વક્રિયાઓનો લોપ થઈ જશે.

સમાધાન : એવું થશે નહીં, કારણ કે આચારોનું પાલન પણ તત્ત્વથી ધ્યાન જ છે. જગતમાં એવી કોઈ ક્રિયા નથી કે જે આગમાનુસારે કરાતી હતી સાધુઓને ધ્યાનરૂપ ન હોય. (અર્થાત્ આગમાનુસારે કરાતી સર્વ ક્રિયા સાધુઓ માટે ધ્યાનરૂપ છે.) ॥ધ્યા.-૧૦૫॥

15

॥ ધ્યાનશતક પૂર્ણ થયું. ॥

॥ ઇતિ નિર્યુક્તિક્રમાઙ્ગાદ્ ૧૦૫૬ તમાદારમ્ ૧૨૭૨ ક્રમાઙ્ગં ધ્યાનશતકં ચ યાવદ્ સનિર્યુક્તિહરિભદ્રીયવૃત્તેર્ગુર્જરાનુવાદસ્ય પञ्चમો વિભાગઃ સમાપ્તઃ ॥

परिशिष्टम् - १

श्रीमन्मलधारगच्छीयश्रीमद्धेमचन्द्रसूरिरचितम्
हरिभट्टीयावश्यकवृत्तिटीप्पणकम्

अधुना चतुर्विंशतिस्तव आरभ्यते

‘चतुर्विंशतिस्तवस्य निक्षेपो भवति नामनिष्पन्न’ इति (३-३), ननु किं तन्नाम 5
यस्य निक्षेपः करिष्यत इत्याह—‘अन्यस्याश्रुतत्वादि’ति, ननु यदि नामैवात्र पृष्ठव्यं तत्किमिति
क इत्येनं पुंस्त्वनिर्देशः कृतो वृत्तिकृता ?, सत्यं, किन्तु को नामनिष्पन्नो निक्षेप इति
निक्षेपापेक्षयेत्थं निर्देशो वस्तुतः पुनर्नामैवात्र पृष्ठव्यमित्यदोषः । ‘परमाणवस्त्वप्रदेशा एवे’ति
(१३-८), ननु यदि सामान्यविशेषरूपतया प्रदेशत्वमप्रदेशत्वं च गीयते तर्हि परमाणोरप्युभयता
किं न स्याद् येनोच्यते परमाणवस्त्वप्रदेशा इति, न हि जैनानां किञ्चिद्वस्तु सामान्यविशेष- 10
रूपतामतिक्रामति, सत्यं, विद्यते परमाणुषु तिर्यक्सामान्यं न पुनः स्वावयवव्यापितत्व-
लक्षणमूढ्वसामान्यं, निरवयवत्वादेव तेषामित्यदोषः ॥ ‘उदङ्गखओवसमिय’ गाहा ‘उवसम-
सेढी एक्को’ गाहा (१७-२), नारकाणामौदयिको भावो—नरकगत्यादिः, क्षायोपशमिकास्त्विन्द्रिय-
सम्पन्नतादिः पारिणामिकस्तु जीवत्वादिरित्येवं भावत्रयनिष्पन्नो नरकगतावेको भङ्गः, एवं
तिर्यग्नारामरगतिष्वप्येकैको वाच्यः, ततो गतिचतुष्टयेऽपि चत्वारो भङ्गा भवन्ति, तथाऽभिहितस्वरूपे 15
भावत्रये क्षायिकभावप्रक्षेपे भावचतुष्टयनिष्पन्न एको भङ्गो भवति, गतिचतुष्टयसम्बन्धात् चत्वारो
भङ्गाः सम्पद्यन्ते, क्षायिकभावसम्पन्ना हि क्षायिकसम्यग्दृष्टयः सर्वास्वपि गतिषु लभ्यन्ते, अथ
क्षायिकमपहाय तत्स्थाने औपशमिकः प्रक्षिप्यते, तद्योगेनापि गतिचतुष्टये चत्वारो भङ्गा भवन्ति,
प्रथमेव सम्यक्त्वेमासादयतां हि गतिचतुष्टये प्राप्यते औपशमिको भावः, एवं सर्वेऽपि द्वादशः,
तथा दर्शनसप्तकं क्षपयित्वा य उपशमश्रेणीं विधत्ते तस्यौदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिक- 20
पारिणामिकभावपञ्चकनिष्पन्न एको भङ्गो लभ्यते, केवलिनोऽप्यौदयिकक्षायिकपारिणामिकभाव-
त्रयनिष्पन्न एक एव, क्षायोपशमिकस्त्वस्य नास्ति ‘अतीन्द्रियाः केवलिन’ इतिवचनात्,
सिद्धस्यापि क्षायिकपारिणामिकभावद्वयनिष्पन्न एक एव, एते सर्वेऽपि त्रयः पूर्वोक्ता द्वादश
सर्वे पिण्डिताः पञ्चदश अविरुद्धसान्निपातिकभेदा भवन्ति, सान्निपातिकभेदा हि किलान्यथा
प्ररूपणायां षड्विंशतिर्भवन्ति, तद्यथा—औदयिकादिभावपञ्चकस्य द्विकसंयोगे दश, त्रिकसंयोगेऽपि 25
दशैव, चतुष्कसंयोगे पञ्च, पञ्चकसंयोगे त्वेकः, सर्वेऽपि षड्विंशतिः, एते च विरुद्धा उच्यन्ते,
केषाञ्चित् क्वचिदुपलभ्यमानत्वेन प्ररूपणामात्रकत्वात्, प्रस्तुतास्तु पञ्चदशोक्तन्यायेन लभ्यमान-

- त्वादविरुद्धाः, अत उक्तं—“अविरुद्धसन्निवाइयभेया उ पन्नरसत्तीति” गाथाद्वयभावार्थः । ‘इह तु किल नैगमनयदर्शनं मूढनयदर्शनं वाऽधिकृत्ये’त्यादि (१८-५), एतदुक्तं भवति—नैगमवज्जा हि किल शेषाः षड् नयाः केचित् केवलसामान्यवादिनः केचित्तु केवलविशेषवादिनः, तत्र यदि सामान्यवादिनयमतमाश्रीयते तदा पर्यायसामान्यस्यैकत्वाच्चतुर्विधत्वं पर्यायलोकस्यानुपपन्नं स्यात्, विशेषवादिनयास्तु प्रत्येकं भिन्नत्वात्पर्यायाणामनन्तमेव पर्यायलोकमिच्छन्ति न चतुर्विधं, नैगमः पुनरनेकरूपत्वाच्चतुर्विधमपीच्छति पर्यायलोकमतस्तन्मतमिहाश्रीयते, यदिवा “मूढनयसुयं कालियं त्वि”त्यादिवचनात्किल प्रायः साम्प्रतं सूत्राणि नयैर्न विचार्यन्ते एवेति मूढ-नयदर्शनाश्रयणाद्विवक्षावशेनैव कियतोऽपि भेदानाश्रित्य पर्यायलोकस्य चातुर्विध्यमुच्यत इति । ‘शीताकरो-भोग’ इति (२८-७), शीता-लाङ्गलपद्धतिः तामाश्रित्य करो-भोगो धान्य-याचनमित्यर्थः । ‘आसेवनायामयमेव प्रथमस्थाने कार्य’ इति (२९-७) एतदुक्तं भवति—यद्यप्यशुभकर्मवशतया पश्चात्कश्चिदप्रशस्तमपि भावमासेवते तथापि मुमुक्षुणा प्रथमं तावत्प्रशस्त एवासेवनीय इति ज्ञापनार्थं “दुविहो उ होइ भावो पसत्थ तह अप्पसत्थो य” इत्यत्र प्रथमं प्रशस्तभावोपादानमिति । ‘सामर्थ्ये वर्णनायां चे’त्यादि (३२-४), व्याख्या—सामर्थ्ये तावद्वर्ततेऽसौ कल्पशब्दः तदर्थधातुनिष्पन्नत्वाद्, वर्णनायां यथा—कल्पितो-वर्णितः श्लाघितो देवदत्तः, छेदने यथा—कल्पितं-छेदितं द्विधाकृतं वस्त्रमिति, करणे यथा—ब्राह्मणार्थं कल्पिताः पूपाः, कृता इत्यर्थः, औपम्ये यथा—समुद्रकल्पमिदं तडागं, अधिवासे यथा—कल्पिता-अधिवासिता स्नानाय सज्जिता प्रतिमेत्यर्थः, एतेष्वर्थेषु कल्पशब्दं विदुर्बुधा इति श्लोकार्थः । ‘ताव एगइयाओ भवह’ ति (४०-११), यावन्मम पुत्रो भवति तावदेकीभूय स्थीयतामिति भावः । ‘आमंतणि’ गाहा ‘अणभिग्गहिआ’ गाहा (५६-१०), व्याख्या—इह यत्किल वस्तुनः साधकत्वेन बाधकत्वेन वा प्रमाणान्तरैरबाधितं वचनमुच्यते तत्सत्यं, तदेव प्रमाणैर्बाध्यमानं सन्मृषा, तदेव बाध्यमानाबाध्यमानं मिश्रं, यत्तु वस्तुसाधकबाधकत्वाविवक्षया व्यवहारपतितस्वरूप-मात्राभिधित्सया प्रोच्यते तदसत्यामृषं, तत्र आमन्त्रणी यथा—हे देवदत्त इत्यादि, इयं हि वस्तु-साधकबाधकत्वाभ्यामप्रवृत्तेः, स्वरूपमात्राभिधानपरत्वादसत्यामृषेति, आज्ञापनी यथा—त्वमिदं कुरु, इयमपि स्वरूपमात्राभिधानपरत्वादसत्यामृषैव, यद्येवं सत्याऽप्यसत्यामृषातो न भिद्यते तस्या अपि जीवाजीवादिस्वरूपाभिधानमात्रकत्वादिति चेत् कः किमाह?, यतो यदा परेण सह विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुतत्त्वव्यवस्थापनेच्छया प्रमाणाबाधितं जीवादिस्वरूपाभिधायकं वचनमुच्यते तदा सत्यव्यपदेशं लभते, तदेव यदाऽविप्रतिपत्तौ तीर्थकरादिर्देशनाद्यवस्थायां जीवादिस्वरूपाविर्भावनामात्रविवक्षया ब्रूते तदाऽसत्यामृषमुच्यत इति विवक्षेवात्र प्रमाणमिति न काचित्क्षतिरिति, एवमन्यत्रापि स्वबुद्ध्या भावनीयमिति, याचनी यथा—भिक्षां प्रयच्छ, तथा पृच्छनी यथा—कथमेतदिति, प्रज्ञापनी यथा—हिंसादिप्रवृत्तो दुःखितादिर्भवति, प्रत्याख्यानीभाषा

यथा—न दास्यामि ते, इच्छानुलोमा च भाषा यथा—केनचित्कश्चिदुक्तः—साधुसकाशं गच्छामः, स आह—शोभनमिदमिति, अनभिगृहीता भाषा—अर्थमनभिगृह्य या प्रोच्यते डित्थादिवदिति, भाषा चाभिग्रहे बोद्धव्या—अर्थमभिगृह्य या प्रोच्यते घटादिवदिति, संशयकरणी भाषा अनेकार्थसाधारणा या प्रोच्यते सैन्धवमित्यादिवदिति, व्याकृता—स्पष्टा प्रकटार्था देवदत्त एष ते भ्रातेत्यादिवदिति, अव्याकृता चैव अस्पष्टा—अप्रकटार्था बालकादीनां थपनिकेत्यादिवदिति 5
गाथाद्वयार्थः । चतुर्विंशतिस्तवः समाप्तः ॥

अधुना वन्दनाध्ययनमारभ्यते

‘अच्छंति’ति (६९-३), तिष्ठन्ति स्वोपाश्रयेऽपि तावदाचार्याः किं मन्यमाना ? इत्याह—मन्ये भागिनेया बहिरपि सूत्रपौरुषीं कुर्वन्तीति, ततः सापि सूत्रपौरुष्युद्धाटितादिना अवसिता, ततश्चिन्तयन्ति—मन्ये अर्थपौरुषीं विधाय समेष्यन्ति, तथापि नायातास्ततोऽतिचिरायित- 10
मित्याचार्यास्तत्रैव गताः । पार्श्वस्थादिलक्षणप्रतिपादकगाथा वृत्तिकारेण न विवृताः अतस्तासु यथावैषम्यं किञ्चिद् विव्रियते—‘सो पासत्थो’गाहा (८२-८) व्याख्या—सोऽनन्तरोद्दिष्टः पार्श्वस्थो द्विविधः, एतदेवाह—सर्वतो देशतश्च, तत्र सर्वपक्षे ज्ञानदर्शनचारित्र्येभ्यः पार्श्वे—पृथग् यो वर्तते स पार्श्वस्थः, अत्र निषीथचूर्णिः—“सुतो अच्छइ सुत्तपोरिसि अत्थपोरिसि वा न करेइ, दंसप्पाआरेसु न वट्टइ चारित्ते न वट्टइ अइआरे वा न वज्जेइ, एवं सत्थो अच्छइ पासत्थो” 15
अनेन चूर्णिप्रत्ययेन ज्ञानदर्शनचारित्र्येभ्यो येन पार्श्वस्थत्वं भवति तत्क्रमेण दर्शितमिति मन्तव्यमिति गाथार्थः । देशत आह—‘देसंमि उ’गाहा (८२-९) देशे—देशपक्षे पार्श्वस्थः, क इत्याह—शय्यातरपिण्डमभ्याहृतपिण्डं नित्यपिण्डं च यो भुङ्क्ते इति सम्बन्धः, ‘नीयं च अगर्गपिंडं’ ति चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धोऽग्रपिण्डं च भुङ्क्ते, कथम्भूतमित्याह—नित्यं—अनवरतं, एवं शय्यातरपिण्डादिभोजनेऽप्ययं नित्यशब्दो योजनीयः, कथमित्याह—निष्कारणेनैव, सकारणस्तु 20
भुञ्जानो विशुद्धचारित्र्येवेत्यर्थः, इत्यक्षरयोजना, भावार्थस्त्वयं—शय्यया—साधुसमर्पितगृहलक्षणया भवार्णवं तरतीति शय्यातरस्तस्य पिण्डो—वक्ष्यमाणलक्षणस्तं यो नित्यं भुङ्क्ते स देशपार्श्वस्थः, सोपयोगत्वादत्र किञ्चित्प्रासङ्गिकमुच्यते, अथ कोऽयं शय्यातरः १ कदा च शय्यातरो भवति २ कतिविधश्च तत्पिण्डः ३ कदा वाऽशय्यातरो भवति ४ कस्य सम्बन्धसौ वर्जनीयः ५ के च तत्पिण्डग्रहणे दोषाः ६ कदा च तत्पिण्डो गृह्यते ७ क्व च शय्यातरो भवति 25
८ त्यष्टौ द्वाराणि, तत्राद्यद्वारे—यतिप्रदत्तोपाश्रयप्रभुः तेन यत्कृतप्रमाणतया निर्दिष्टो वा शय्यातरः, द्वितीयद्वारे यदा शय्यातरगृहे रात्रौ सुप्त्वा जागरित्वा वा प्राभातिकप्रतिक्रमणं कुर्वन्ति तदाऽसौ शय्यातरः, अथैतच्छय्यायां सकलां रात्रिं जागरित्वा प्राभातिकप्रतिक्रमणमन्यत्र कुर्वन्ति तदा मौलः शय्यातरो न भवति, किन्तु यद्गृहे प्रतिक्रमणं कृतं स एव, अथ मूलशय्यायां रात्रौ सुप्त्वाऽन्यत्र प्रातः प्रतिक्रामति तदा मौलोऽन्यश्च द्वावपि शय्यातरौ, यदा तु वसतिसंकीर्णता- 30

- दिकारणाद् अनेकोपाश्रयेषु साधवस्तिष्ठन्ति तदा यत्राचार्यः स्थितः स शय्यातरो नान्यः, तृतीयद्वारे द्वादशधा तत्पिण्डः, तदुक्तम्—“असणाईआ चउरो पाउंछण वत्थपत्तकंबलयं । सूर्इछुरकन्नसोहण नहरणिया सागारियपिंडो ॥१॥” अयं तु वक्ष्यमाणः तदपिण्डः—
- 5 “तण्डगलछरमल्लग सेज्जासंथारपीढलेवाई । सिज्जायरपिंडो सो न होइ सेहो य सोवहिओ ॥१॥” चतुर्थद्वारे—अहोरात्रात्परतोऽशय्यातरो भवति, यदुक्तं—“वुच्छे वज्जेज्जऽहोरत्तं” इदमत्र हृदयं—यत्रोषितास्ततः स्थानाद् यस्यां वेलायां निर्गता द्वितीयदिने तावत्या वेलायाः परतोऽशय्यातरो भवति, पञ्चमद्वारे—साधुगुणविरहितस्य लिङ्गमात्रावशेषस्यापि सम्बन्धी शय्यातरो वर्जनीयः, षष्ठद्वारे—“तित्थंकरपडिकुट्टो आणा अन्नाय उगमोविअ न सुझे । अविमुत्ति अलाघवया दुल्लहसेज्जाइ वोच्छेओ ॥१॥” अस्या व्याख्या—आद्यन्तवर्ज्यैर्मध्यमैर्महाविदेहजैश्च तीर्थकरैर्वरमाधाकर्म
- 10 कथञ्चिद्भुक्तं न पुनः शय्यातरपिण्डोऽतस्तत्प्रतिकुष्टत्वाद्वर्जनीयोऽयं, “आण” ति तं च गृह्णता तीर्थकराज्ञा न कृता स्यात्, “अण्णाउ”ति यत्र स्थितस्तत्रैव भिक्षां गृह्णता अज्ञातोऽञ्चं च न कृतं स्यात् “उगमोऽवि य न सुज्जे”ति आसन्नादिभावतः पुनः पुनस्तत्रैव भैक्ष-पानकादिनिमित्तं प्रविशत उद्गमदोषाश्च स्युः, स्वाध्यायश्रवणादिभ्यश्च प्रीतः शय्यातरः क्षीरादिस्निग्ध-द्रव्यं ददाति तच्च गृह्णता विमुक्तिः—गाढ्यर्थाभावो न कृतः स्यात्, “अलाघवय” ति
- 15 शय्यातरतत्पुत्रभ्रातृपितृव्यादिभ्यो बहूपकरणं स्निग्धाहारं च गृह्णता उपकरणशरीरयोर्लाघवं न स्यात्, तत्रैव चाहारादि गृह्णतः शय्यातरवैमनस्यादिकारणाच्छय्या दुर्लभा स्यात्, सर्वथा तदव्यवच्छेदोऽपि स्यात्, अतस्तत्पिण्डो वर्जनीयः, सप्तमद्वारे—“दुविहे गेलन्नंमि य निमंतणे दव्वदुल्लहे असिवे । ओमोदरिअपओसे भए अ गहणं अणुन्नायं ॥१॥” व्याख्या—आगाढानागाढे द्विविधे ग्लानत्वे सूत्रोक्तविधिना शय्यातरपिण्डोऽपि ग्राह्यः, निमन्त्रणे च—शय्यातरनिर्बन्धे सकृत्
- 20 तं गृहीत्वा पुनः प्रसङ्गो निवारणीयः, दुर्लभे तु क्षीरादिद्रव्येऽन्यत्रालभ्यमाने तत्रैव गृह्णन्ति, “पओसे”ति-राज्ञा प्रद्विष्टेन सर्वत्र भैक्ष्ये निवारिते प्रच्छन्नं तदृहेऽपि गृह्णन्ति, तस्करादिभ्यो चान्यत्र तत्रापि स्वीकुर्वन्ति, शेषं सुगमं, अष्टमद्वारे—स्वस्थाने वसन् शय्यातरो भवति देशान्तरे गतो न भवत्यपि, केवलं भद्रकप्रान्तदोषात् तत्पिण्डस्तत्रापि वर्जनीयः, भद्रको हि मम तावत् स्वगृहावस्थितस्यामी न किञ्चिद्गृह्णन्ति यदि हि (अत्र तु) गृह्णन्ति तथापि शोभनमिति
- 25 विचिन्त्यानेषणीयमपि कृत्वा दद्यात्, प्रान्तस्तु मम स्वगृहस्थितस्यामी न किञ्चिद् गृह्णन्ति अत्र तु सर्वं गृह्णन्ति तत्किमिदानीमहमन्यः संजातः ? तस्मान्मायाविन एत इति विचिन्त्य वसत्युच्छेदादि कुर्याद् एवं शय्यातरसम्बन्धिनां भ्रातृमातुलादीनामुपाश्रयस्याप्रभूणामपि सम्बन्धी पिण्डो वर्जनीयो, भद्रकप्रान्तादिदोषादित्यलं विस्तरेण, तदर्थिना तु प्रकल्पतृतीयोद्देशकोऽन्वेष्टः, स्वपरग्रामात्साधुनिमित्तं य आनीयते सोऽभ्याहृतपिण्डः, प्रतिदिनं तवैतावन्मात्रं दास्यामि मद्गृहे
- 30 नित्यमागन्तव्यमिति निमन्त्रितस्य नित्यं गृह्णतो नित्यपिण्डः, तत्क्षणोत्तीर्णौदनस्थाल्या अव्यापारि-

तायाः शिखांकूरलक्षणोऽप्रपिण्डः, एतन्पिण्डान् निष्कारणो नित्यं भुञ्जानो देशपार्श्वस्थ इति
 गाथार्थः । 'कुलनिस्साए' गाहा (८२-१०) कुलानि-श्राद्धकुलादिनि स्निग्धाहारादिगृद्धस्तन्निश्रया
 विचरति, आचार्यबालवृद्धग्लानादिनिमित्तं स्थापितानि दानश्रद्धालूनि कुलानि स्थापनाकुलानि
 कारणमन्तरेणापि तानि प्रविशति, संखण्ड्यन्तेऽस्यां जीवा इति संखडी-विवाहादिका तदवलोकनार्थं
 कौतुकादिना गच्छति, शरीरं चादर्शादिष्ववलोकते, तथा केनचित्सह मातापित्रादिसम्बन्धघटनलक्षणं
 संस्तवं करोति, अथवा दानलाभात् पूर्वमुत्तरकालं वा दातुर्गुणस्तुतिलक्षणं संस्तवं करोति एष
 देशपार्श्वस्थ इति गाथार्थः ॥ अवसन्नलक्षणमाह-'ओसन्नोऽविय' गाहा (८३-२) अवसीदति
 सामाचार्यामित्यवसन्नः, सोऽपि द्विविधः- सर्वतो देशतश्च, तत्र सर्वतः-"उबद्धपीठफलगो"ति-
 इहैककाष्ठनिष्पन्नसंस्तारकालाभे बहुभिरपि वंशादिकाष्टखण्डैर्दवरकादिबन्धान् दत्त्वा वर्षासु संस्तारकः
 क्रियते, स च पक्षसन्ध्यादिषु बन्धापगमं कृत्वा प्रत्युपेक्षणीय इत्याज्ञा, यस्त्वेवं न प्रत्युपेक्षते
 सोऽत्र बद्धपीठफलकोऽभिधीयते, अथवा पुनः पुनः शयनादिनिमित्तं नित्यमास्तीर्णसंस्तारक
 एव वा य आस्ते स एवमभिधीयते, तथा स्थापितभोजी च सर्वावसन्नो ज्ञातव्य इति
 गाथार्थः । देशावसन्नमाह-'आवस्सय' गाहा 'आवस्सयाइआइ' गाहा, (८३-३), आवश्यके-
 प्रतिक्रमणादौ स्वाध्याये-वाचनादौ प्रत्युपेक्षणायां-वस्त्रादिसम्बन्धिन्यां ध्याने-शुभमनःप्रवृत्त्यादि-
 लक्षणे भिक्षायां-गोचरचर्यायां भक्तार्थे-भोजने भोजनमण्डल्यामितियावत् आगमने-उपाश्रय-
 प्रवेशलक्षणे निर्गमने-उपाश्रयबर्हिर्निर्गमनलक्षणे स्थाने-कायोत्सर्गे निषदने-उपवेशने त्वगवर्त्तने-
 शयने इति सर्वत्र सप्तमीनिर्देशो द्रष्टव्यः, ततश्चैतेषु आवश्यकादिषु विषये देशावसन्नो
 भवतीतिशेषः, कदा ? इत्याह-"आवस्सयाइआइ न करे अहवावि हीणमहियाइ"ति, यदैता-
 न्यावश्यकत्वाध्यायादीनि स्थानानि सर्वथा न करोति अथवा हीनाधिकानि करोति तदा
 देशावसन्नो भवतीत्यर्थः, इदमत्र हृदयं-यः प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं न करोति हीनाधिकादिदोषदुष्टं
 वा करोति स्वाध्यायं न करोति प्रतिषिद्धकालकरणादिदोषदुष्टं वा करोति प्रत्युपेक्षणमपि न
 करोति दोषदुष्टं वा करोति ध्यानं-शुभं "किं मे कडं किच्चमकिच्चसेसं किं सक्कणिज्जं
 न समायरामी"त्यादिलक्षणं पूर्वापररात्रकाले न ध्यायति अशुभं वा ध्यायति, आलस्योपहतः
 सुखलिप्सुर्भिक्षायां न पर्यटति अनुपयुक्तो वा पर्यटति, अनेषणीयं वा गृह्णाति भक्तार्थं मण्डल्यां
 न भुङ्क्ते कदाचिद्वा भुङ्क्ते मण्डलीसम्बन्धिसंयोजनादिदोषदुष्टं वा भुङ्क्ते, आगमने
 नैषधिव्यादिसामाचारी न करोति, निर्गमनेऽप्यावश्यक्यादिसामाचारी न करोति, कायोत्सर्गं
 गमनागमनादिषु न करोति दोषदुष्टं वा करोति, निषदनशयनयोः संदंशभूप्रमार्जनादिसामाचारी
 न करोति सम्यग्वा न करोति, "गुरुवयण बलाइ तह"ति तथा सामाचारीवितथाचरणादि-
 कारणेष्ववश्यकवेलादौ सम्यगालोचय प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्वेत्यादि गुरुणा प्रेरितस्तद्वचनं प्रति-
 वलयति-अभिमुखीभूय आलजालान्यसम्बद्धानि वक्ति न पुनस्तद्वचः सम्यक् प्रतिपद्यते स एष

5

10

15

20

25

30

- भणितोऽवसन्नो देशतः, उपलक्षणं चेदं ततः स्वलितेषु मिथ्यादुष्कृतं न ददाति गुरुवैयावृत्यं न करोति संवरणादिषु वन्दनकं न ददाति आदाननिक्षेपादिषु प्रत्युपेक्षणप्रमार्जने न करोति, इत्याद्यन्यदपि सामाचारीवितथाचरणं देशपार्श्वस्थत्वकारणं द्रष्टव्यमिति गाथाद्वयार्थः ॥ यदुक्तं 'गुरुवचनं प्रतिवलति' तत्सविशेषं विवरीषुराह—'गोणो' गाहा (८४-१), यथा गलिगौः स्वामिना प्रेरीतो दुःशीलतया वलन्—व्यावृत्य सम्मुखीभूय भनक्ति समिलां सोऽप्यवसन्न एवमेव गुरुवचनमकुर्वन् वलति—सम्मुखीभवतीत्येव चेतद्वृष्टान्तेन साम्यं, करोति वा तथापि "उस्सोदुं"ति त्वत्समीपे किलाहमेवैकस्तिष्ठामि येन पुनः पुनर्मामेवादिशसीत्याद्यसूयावाक्यमुक्त्वा करोती-त्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ इदानीं कुशीलस्वरूपमाह—'तिविहो' गाहा (८४-३), ज्ञानदर्शन-चारित्रविषयत्वेन त्रिविधः कुशीलो भवति, शेषं सुगममिति गाथार्थः । कथं ज्ञानादिविषयत्वेन त्रिविधः कुशीलो भवतीत्याह—'नाणो' गाहा, ज्ञानाचारं—कालादिकं यो विराधयति स ज्ञाने-ज्ञानविषये कुशील इति शेषः, इदमुक्तं भवति—“काले विणये बहुमाणे उवहाणे तह अनिणह-वणे । वंजणअत्थतदुभए अट्टविहो नाणमायारो ॥१॥” इत्यमुमष्टविधं ज्ञानाचारं यो विराधयति-न सम्यगनुतिष्ठति स ज्ञानकुशीलः, “निस्संकिअनिक्कंखिअनिव्वित्तिगिच्छअमूढदिट्ठी अ । उववूहथिरीकरणे वच्छल्लपभावणे अट्ट ॥१॥” अमुं पुनरष्टप्रकारं दर्शनाचारं विराधयति स दर्शने-दर्शनविषये कुशीलः, चरणकुशीलः पुनरयं वक्ष्यमाणस्वरूप इति गाथार्थः । 'कोउअ' गाहा (८४-५), कौतुकं भूतिकर्म प्रश्नाप्रश्नं निमित्तं आजीवं कल्ककुरुकालक्षणां विद्यां मन्त्रादींश्च य उपजीवति, सर्वत्र द्वितीया द्रष्टव्या, स एवम्भूतश्चरणकुशीलो ज्ञातव्य इति गाथार्थः, तत्र कौतुकं किम् ? इत्याह—'सोभग्गाइ' गाहा (८४-६), सौभाग्यनिमित्तमपत्यादिनिमित्तं च योषिदादीनां त्रिकचतुष्कचत्तरादिषु स्नानादि यत्क्रियते तत्कौतुकं भणितं तत्कुर्वन्नसौ कुशीलो भवतीति द्रष्टव्यं, एवमुत्तरत्रापि, भूतिकर्मस्वरूपमाह—ज्वरितादीनां तदपगमार्थं भूत्याः—भस्मनो-ऽभिमन्त्र्य यत्प्रदानं तद् भूतिकर्मेति गाथार्थः । अर्थिजनेन शुभाशुभं पृष्ठे दैवज्ञः स्वप्नादिषु तत्परिज्ञानार्थं विद्यादिदेवतां यत्पृच्छति स प्रश्नः, अर्थिजनप्रश्नादेवतायाः प्रश्नः प्रश्नाप्रश्न इतिकृत्वा, तत्स्वरूपमाह 'सुविणग' गाहा (८४-७), स्वप्ने विद्याया-विद्यादेवतया कथितं स्वप्नविद्याकथितं, अथवा स्वप्नस्य विद्या स्वप्नविद्या तया कथितं स्वप्नविद्याकथितं आख्याति शुभाशुभं इत्याख्यायिका—देवताविशेषारूपा तया कर्णद्वारे वादितघण्टिकाद्वारेण कथितं, आख्या-यिका—देवता हि मन्त्रेणाहूता घण्टिकाद्वारेण शुभाशुभं दैवज्ञस्य कथयति, एतच्च देवताकथितं यदन्येभ्यः शिष्यते—कथ्यते स प्रश्नाप्रश्न तदुपजीवनादपि चरणकुशील इति गाथार्थः । निमित्ताजीवयोः स्वरूपमाह—'तीआइ' गाहा (८४-८) अतीतभविष्यद्वर्तमानकालत्रयवर्ति-लाभादिभावकथनं निमित्तं भवति, आजीवः पुनः सप्तविधस्तद्यथा—जातेः कुलस्य च प्रतीतस्य शिल्पस्य—कुम्भकारलोहकारादिसम्बन्धिनः कर्मणः—कृषिकमादिः तपसः—अनशनादेः गणस्य-

मल्लगणादेः गुण इति पाठोऽशुद्धो लक्ष्यते निषीधादिभिर्व्यभिचारित्वात् सूत्रस्य-कालिकादेः,
 एतदुक्तं भवति-वयं भवन्तश्चैकजातिकुलशिल्पकर्मगणवर्तिन इत्यादिवचनरचना आहारादिगृद्धस्य
 जात्याद्याजीवः, तपःसूत्राभ्यासप्रकटनमाहारादिगृद्धस्यैव तपःसूत्राजीवः, आदिशब्द एतेषामेव
 बहुप्रकारत्वसूचक इतिगाथार्थः ॥ कल्ककुरुकादीन् गाथया व्याख्यानयन्नाह-**‘कल्ककुरुगाइ’**गाहा
 (८५-१), कल्ककुरुका काऽभिधीयते ? इत्याह-माया, अत्रैव तात्पर्यार्थमाह-निकृत्या परेषां 5
 दम्भनं-वञ्चनमिति यदुक्तं भवति, स्त्रीपुरुषहस्त्यश्चादिलक्षणं तु लक्षणमभिधीयते, “इत्थी
 विज्जाभिहिआ पुरिसो मंतोत्ति तव्विसेसोऽयं । विज्जा ससाहणा वा साहणरहिओ भवे मंतो
 ॥१॥” इत्यादिग्रन्थसिद्धा विद्यामन्त्रादयः, आदिशब्दाच्चूर्णयोगौषधादयः प्रकटाः,
 एतच्चोपलक्षणमात्रं, अतः शेषाण्यपि शरीरोपधिधारणादीन्यकरणे कुर्वश्चरणकुशीलो भवतीति
 गाथार्थः ॥ उक्तस्त्रिविधः कुशीलः, इदानीं संसक्तस्वरूपमाह-**‘संसक्तो य’** गाहा **‘एमेव य’** 10
 गाहा (८५-४), संसक्त इदानीमुच्यते, स पुनः संसक्तः कस्माद् भण्यत इति द्वितीयगाथान्ते
 सम्बन्धः, कस्मादित्याह-यस्मात् मूलगुणविषयिण उत्तरगुणविषयिणश्च ये केचन दोषा गुणाश्च
 ते तस्मिन् सन्निहिताः सर्वेऽपि प्राप्यन्ते इति कथं सन्निहिता ? इत्याह-एवमेव, क्व ? यथा
 इति दृष्टान्तमाह-**‘गोभक्तलंदए चेव’**ति चेवशब्दो यथाशब्दार्थो, यथा गोभक्तकलन्दके
 यत्किञ्चिदुच्छिष्टमनुच्छिष्टं वा तत्सर्वं क्षिप्यते, एवमेव संसक्तेऽपि ये केचन मूलोत्तरगुणदोषास्ते 15
 सर्वे प्राप्यन्ते, एतदुक्तं भवति-यथा गोमहिष्यादीनां खादनकलन्दके उच्छिष्टमनुच्छिष्टं वा
 भक्तखलकर्पासिकादि सर्वं प्रक्षिप्तं प्राप्यते, तथा मूलोत्तरगुणविषयिणो ये केचन दोषा गुणाश्च
 ते सर्वेऽपि तत्र प्राप्यन्ते तस्मात्संसक्तोऽसावभिधीयते इति गाथाद्वयार्थः ॥ पुनः प्रकारान्तरेण
 तत्स्वरूपमाह-**‘राय’**गाहा **‘एवमेव’**गाहा (८५-६), तथा राजविदूषको राज्ञः केलिपात्रं ततश्चैव 20
 बहुरूपो भवति, नटो वा यथा बहूनि रूपाणि करोति, **‘अहवा विमेलगो उ’**ति
 अनुस्वारोऽलाक्षणिकः अथवापि यथा एलकः-ऊरणको हरिद्रारागादिना बहुवर्णो भवति
 हरिद्रया उपलितः पीतो भवति, पुनः प्रक्षाल्य गुलिकया रञ्जितः कृष्णो भवति, पुनः प्रक्षाल्य
 हिङ्गुलकेन रञ्जितो रक्तो भवति एवं प्रक्षाल्य २ पुनः २ वस्त्वन्तरेणोपरच्यमानो बहुवर्णो
 भवति एवमेवायमपि यादृशेन शुद्धेनाशुद्धेन वाऽपि सह संमिलति तत्र तादृश एव भवति,
 धार्मिकमध्ये मिलितो धार्मिकमात्मानं दर्शयति इतरेषु त्वितररूपं तस्मात्संसक्तो भण्यते इति 25
 गाथाद्वयार्थः ॥ स च द्विविधः सामान्येन भवतीत्याह-**‘सो दुविगण्यो’**गाहा (८६-२), सुगमा
 संक्लिष्टसंसक्तस्य स्वरूपमाह-**‘पंचासव’**गाहा (८६-३), आश्रवति-आदत्ते जीवः कर्म यैस्ते
 आश्रवाः हिंसानृतस्तैन्याब्रह्मपरिग्रहलक्षणाः पञ्च तत्प्रवृत्तः-तदासेवनरतो यस्त्रिषु ऋद्धिरससातगौरवेषु
 प्रतिबद्धः “इत्थिगिहिसंक्लिष्टो”ति स्त्रीसंक्लिष्टो गृहिसंक्लिष्टश्च, तत्र-स्त्रीप्रतिषेवी स्त्रीसंक्लिष्टः,
 गृहिसम्बन्धिनां तु द्विपदचतुष्पदधनधान्यादीनां तसिकरणप्रवृत्तो गृहिसंक्लिष्टः, एवम्भूतः संसक्तो- 30

- ऽतिशयेनाविशुद्धत्वात् संक्लिष्टोऽभिधीयते इति गाथार्थः । असंक्लिष्टस्वरूपमाह—‘पासत्थाइएसु’-गाथा (८६-४), गतां, उक्तोऽसंक्लिष्टः । इदानीं यथाच्छन्दस्वरूपमाह—‘उस्सुत्त’गाथा (८६-६), उत्सूत्रमाचरन् उत्सूत्रं प्रज्ञापयन्नेष यथाच्छन्द इच्छच्छन्दश्चेत्येकार्थो शब्दावितिगाथार्थः । उत्सूत्रं किमुच्यते ? इत्याह—‘उस्सुत्त’गाथा (८६-७), व्याख्या—उत्सूत्रं किमित्याह—यदनुपदिष्टं तीर्थकरगणधरैः स्वच्छन्देन—स्वाभिप्रायेण विकल्पितं—उत्प्रेक्षितं अत एव सिद्धान्ताननुपाति सिद्धान्तबहिर्भूतमित्यर्थः, यथाच्छन्दस्यैव स्वरूपान्तरमाह—परतत्तिप्रवृत्तः, तितिणो नाम यः स्वल्पेऽपि केनचिदपराद्धोऽनवरतं पुनः २ झषन्नेवास्ते एष यथाच्छन्द इति गाथार्थः । यथाच्छन्दस्य पुनः स्वरूपान्तरमाह—‘सच्छन्द’गाथा (८६-८), स्वच्छन्दा—आगमनिरपेक्षा याऽसौ मतिस्तथा किञ्चिदालम्बनमध्ययनादिकं विकल्प्य—उत्प्रेक्ष्य ततः सुखं स्वादयतीति सुखस्वादः स चासौ विकृतिप्रतिबद्धश्च, मिथ्यालम्बनं किञ्चिद्विकल्प्य यः सुखलिप्सुर्विकृतिप्रतिबद्धो भवतीत्यर्थः, तथा त्रिभिर्गौरवैः ऋद्धिरससातलक्षणैर्यो माद्यति तं जानीहि यथाच्छन्दमिति गाथार्थः ॥ अत्र क्वचिदग्रपिण्डभोजित्वादिनाऽल्पदोषेण क्वचित्तु स्त्रीसेवादिना महादोषेणा-वन्द्यत्वमुक्तमिति तत्त्वं न ज्ञायते अतः किञ्चिद्विशेषज्ञानार्थं कल्पस्य भाष्यं चूर्णिष्व किञ्चि-दुच्यते—“संकिन्नवराहपयोअणाणुतावी य होइ अवरद्धे । उत्तरगुणपडिसेविअ आलंबणवज्जिओ वज्जो ॥१॥” अत्र चूर्णिः—संकिन्नो नाम बहूहि उत्तरगुणावराहपएहि, ते य काउं नाणुतप्पइ-हा दुट्ठकयं, निस्संको निदओ पवत्तइ, आलंबणं—नाणाइ तैहि वज्जिओ यः स कृतिकम्मं वर्जनीयः, अर्थादापन्नं—आलंबणसहिओ उत्तरगुणे पडिसेवमाणेवि पुज्जो इति शिष्यवचनं, आयरिओ भणति—न केवलं उत्तरगुणपडिसेवी, मूलगुणपडिसेवीवि आलंबणसहिओ पुज्जो । तथा च भाष्यं—हेट्ठुणाण्विओविय पावयणिगणट्ठयाए अहरे ऊ । कडयोगी उ निसेवइ आइनिअंठोव्व सो पुज्जो ॥१॥ अत्र चूर्णिः—“हेट्ठेलेहि संजमठाणेहि ठिओवि मूलगुणप्रतिषेव्यपीति भावः, कडयोगी नाम जो गीयत्थो पावयणी—आयरिओ गणो—गच्छो एएसि अट्ठयाए असढ-याए अधरे—आत्यन्तिककारणे जं निसेवइ तेणं संजमसेढीए चेव वट्ठइ जहा आइनियंठो—पुलागो तस्स लद्धी चक्कवट्ठिखंधावारं पि थंमेउं विणासेउं वा कुलाइकज्जेसु आलोइयपडिक्कंतो सुद्धो महानिज्जरो य, यत आह भाष्यकारः—“कुणमाणोवि य कडणं कयकरणो नेव दोसमब्भेइ । अप्पेण बहुं इच्छइ विसुद्धआलंबणो समणो ॥१॥” कडणंति—कटकमर्दमपि कुर्वाणः कृतकरणः—पुलाको न दोषमध्येति, विशुद्दालम्बनोऽल्पेन बह्विच्छति, अपरं चेह भ्रष्ट-संयमगुणोऽप्यायोपायकुशलेन कार्याधिना वन्दनीयः, अन्यथा दोषप्रसङ्गात्, तथाहि—केनचिदा-चार्येण गीतार्थाभावे अगीतार्था अपि क्षुल्लकाः प्रत्यन्तपल्ल्यां क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रेषिताः, तत्र च भ्रष्टव्रत एको वाचको राजकुले यत्कृतप्रमाणः परिवसति, ते च प्रत्युपेक्षितक्षेत्राः साध्वस्तं पृच्छन्ति—क्वासौ तिष्ठति, लोकेन च कथितमरण्ये तिष्ठति ततस्तेऽपि तत्र गताः, तमजारक्षण-

प्रवृत्तं भ्रष्टव्रतं दृष्ट्वा अद्रष्टव्योऽयमिति विमृश्य अगीतार्थत्वेन शनैः शनैरवध्वष्कन्ति, ताँश्च तथैव दृष्ट्वा कुपितो वाचकः पल्लीपतेः कथयित्वा तान् गुप्तौ प्रक्षिप्तवान्, ततस्तदन्वेषणार्थं गुरुवस्तत्र समागताः तं वाचकं व्रतभ्रष्टमपि वन्दित्वा शिष्यका एते अज्ञा इत्याद्युक्त्वा मोचिताः, तथा च भाष्यम्—“पेसविया पच्चते गीयासइ खेतपेहग अगीआ । पेहियखेत्ता पेच्छंति वायगं कत्थ रजेति ॥१॥ ओसकंते ददुं संकच्छेती उ वायगो कुविओ । 5
पल्लिवइकहणरुंभणगुरुआगमवंदणं सेहा ॥२॥” नन्वेवं पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य तद्दोषानुज्ञातः संयमव्ययादयो दोषाः प्रसजन्ति, सत्यं, किन्तु संयमव्ययात् तदायो यथा गरीयान् भवति तथा यतितव्यमेव, तथा च भाष्यम्—“कुणइ वयं धणहेउं धणस्स वणिओ उ आगमं नाउं । इय संजमस्सवि वओ तस्सेवद्धा न दोसाय ॥१॥ गच्छस्स रक्खणद्धा अणागयं आउवायकुसलेणं । एवं गणाहिवइणा सुहसीलगवेसणा कुज्जा ॥२॥” तद्यथा—‘वायाए नमोक्कारो इत्यादि, किं 10
बहुना ?—“वायाए कम्मुणा वा तह चिट्ठइ जह न होइ से भंतुं । पस्सइ जओ अवायं तयभावे दूरओ वज्जे ॥१॥” इति तावद् गुणवर्जितानां वायाए नमोक्कारादिकमुक्तं, यत्र तु गुणः स्वल्पोऽप्यस्ति तत्र किमित्यत्रापि भाष्यम्—“दंसणनाणचरितं तवविणयं जत्थ जत्तियं जाणे । जिनपन्नत्तं भत्तीइ पूयए तं तहिं भावं ॥१॥” किमत्र बहुविस्तरेण सकलप्रवचनस्य सारमुच्यते—“ण य किंचि अणुन्नायं पडिसिद्धं वावि जिणवरिंदेहिं । एसा खु तेसि आणा 15
कज्जे सज्जेण होयव्वं ॥१॥ बहुवित्थरमुस्सगं बहुयरमववायवित्थरं नाउं । जह जह संजमवुड्डी तह जयसु निज्जरा जहय ॥२॥” इत्यलं विस्तरेण, तदर्थिना तु निशीथत्रयोदशोद्देशकः कल्पश्च निरीक्षणीयः । ‘भाण्डखादिकारसादिग्रह’ इति (१७-८), भाण्डखादिकारसो नाम जलविशेषः तत्र किल प्रक्षिप्तं सर्वमपि लोहादि जलतामेतीति । ‘प्रणामतस्तत्किमिती’त्यादि (१०९-१), यदि नाम पार्श्वस्थादिषु ध्रुवा सावद्यक्रिया तथापि तत्प्रणामकर्तुः को दोष ? इति 20
आह—‘समणुमन्न’ति (१०९-२), पार्श्वस्थादीनां प्रणामं कुर्वतस्तत्सावद्यक्रियानुमोदनं भवतीति-भावः । ‘तेभ्य एवैकेन्द्रियेभ्यश्चे’त्यादि (१३३-१), एतदुक्तं भवति—तेभ्य एव नारकेभ्यो ज्ञानदर्शनान्वितेभ्यः तथैकेन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानदर्शनविकलेभ्य उद्धृता जीवा मनुष्यभ्रमप्राप्य तावन्न सिद्ध्यन्ति न च मनुष्योऽपि चारित्रविकलः सिद्ध्यति अतो ज्ञायते चारित्रमन्तरेणासहाय-ज्ञानदर्शनयोरकिञ्चित्करत्वमिति । ‘उज्जममाणस्स गुणा’ इत्यादि (१३६-१) गाथाया भावार्थं 25
उच्यते—इह प्रष्टुरयमभिप्रायः—साधुस्तावत्स्वशक्त्यपेक्षं तपः करोति कश्चिन्नमस्कारसहितं कश्चित् प्रथमपौरुषीमपरस्तु पुरिमाद्धमित्यादि यावत्षाण्मासिकं, तथा श्रुतमपि कश्चिदष्टप्रवचनमातृ-प्रमाणमधीतेऽपरस्तु बहु अन्यस्तु बहुतरं यावच्चतुर्दशपूर्वाणि, तदेवं यथा श्रुततपसोः स्वशक्त्यपेक्षं वर्तते तथा संयमेऽपि यावन्तं पृथिव्याद्युपमर्दं रक्षितुं शक्नोति तावन्तमेव रक्षतु तथा मृषावादेऽपि यत्परिहर्तुं क्षमते तदेव परिहरतु एवं शेषव्रतेष्वपि योज्यं, न चैतद् 30

- भवद्भिरभ्युपगम्यते, अणीयस्यामपि संयमविराधनायां चारित्रमालिन्याभ्युपगमात्प्रायश्चित्तप्रदानाच्च, तपःश्रुतयोस्तु स्वशक्तिप्रवृत्तावपि चारित्रमालिन्यानभ्युपगमात्प्रायश्चित्ताप्रदानाच्च, तदेतत्कथमिति ? आहाचार्यः—‘अनिगूहितो विरिअं’ गाहा (१३६-८), अस्याप्ययं भावार्थः—श्रुततपसोरपि तावच्छक्तिर्न निगूहनीया, ततश्च संयमेऽपि शक्तिं चेन्न निगूहयति तदा न विराधकः साधुः, न ह्यागमे ग्लानाद्यवस्थासु यतनया कुर्वतोऽशठचित्तस्य किञ्चित्सावद्यापि क्रिया नानुज्ञाता भगवद्भिरिति । ‘विगतिं विगईभीओ’ गाहा (१४८-८), व्याख्या—विगतेर्भीतो विगतिभीतः साधुर्यो विकृति-क्षीरादिकां भुङ्क्ते इति योगः चशब्दस्यानुक्तस्यापि दर्शनात् विकृतिगतं च क्षीरान्नादिकं यो भुङ्क्ते स दुर्गतिं यातीति वाक्यशेषः, कस्मादित्याह—विकृतिर्बलाज्जीवम-निच्छन्तमपि विगति-नरकादिकां नयतीति, एतदपि कुत इत्याह—विकृतिर्यतो विकृतिस्वभावा,
- 10 विकारजननस्वभावेति गाथार्थः । ‘एगगया य झाणे’ गाहा (१५६-८), व्याख्या—सूत्रवाचना-दानपरिहारेणार्थमेव व्याख्यानयत आचार्यस्यैकाग्रता ध्याने—अर्थचिन्तनलक्षणा भवति, यदि पुनः सूत्रमपि वाचयेत् तदा बहुव्यग्रत्वादर्थचिन्तायामेकाग्रता न स्याद्, एकाग्रतया को गुण इत्याह—‘वुड्ढि’ति एकाग्रस्य हि चिन्तयतः सूत्रार्थो वृद्धिमुपयातीति भावः तीर्थकरानुकृतिश्च भवति, तीर्थकरा हि किलार्थमेव कथयन्ति न सूत्रं अतस्तदनुकारश्च कृतो भवति, सूत्रवाचनां
- 15 च प्रयच्छत आचार्यस्य लाघवमपि स्यात् तद्वाचनायास्ततोऽधःपदवर्तमानैः उपाध्यायादिभिरपि साध्यत्वाद्, अतोऽर्थमेव कथयतः सूरैर्गुरुता-गरिमा भवति, आज्ञायां च स्थैर्यं, आज्ञा च तीर्थकृतां पालिता भवतीत्यर्थः, तीर्थकरैरित्थमेव निर्दिष्टत्वादिति भावः । ‘इति गुरु कयरिणमोक्खो न वाएइ’ति (१५६-९), इति—अस्मादुक्तस्वात्कारणकलापादुर्न वाचयति सूत्रं, कथम्भूतो ?—यतः कृतऋणमोक्षः, तेन हि सामान्यावस्थायामनेके साधवः सूत्रमध्यापिता
- 20 एव, अतः प्रागपि कृतसूत्रलक्षणऋणमोक्षत्वेन कृतकृत्यत्वात् पूर्वोक्तकारणकलापाच्च गुरुः सूत्रं न वाचयतीति गाथार्थः । उपाध्यायस्य सूत्रवाचनाप्रदाने को गुणः स्यादित्याह—‘सुत्तथेसु थिरत्तं’गाहा (१५७-२), व्याख्या—उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिभावयति अतः सूत्रेऽर्थे च स्थिरत्वं भवति, अन्यस्य वाचनादानेन च सूत्रलक्षणऋणमोक्षो भवति, आयत्यां—आगामिनि काले अप्रतिबन्धः—सूत्रसन्तत्यविच्छेदलक्षणो भवति, ‘पाडिच्छ’ति येऽन्यत आगत्य साधवः सूत्रोपसम्पदं गृह्णन्ति ते प्रतीच्छन् उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनानुगृहीता भवन्तीति वाक्यशेषः, मोहजयश्च—सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य हि चित्तविश्रोतसिका न भवतीत्यर्थः, एतैः कारणैः सूत्रं वाचयत्युपाध्याय इति गाथार्थः । शेषा गाथाः सुगमाः, नवरं—‘उद्धावणापहावण’ति (१५८-२) प्राबल्यधावनं च प्रकर्षधावनं च ते उद्धावनप्रधावने गच्छप्रयोजनापेक्षितया करोति गणावच्छेदक इति, शेषं निगदसिद्धं । ‘अभ्युत्थितवन्दन’मिति
- 30 (१५९-१) अभ्युत्थितवन्दनकं नाम यदेवमेव विनयार्थं गुरुभ्यो दीयते तदेवम्भूतमेव वन्दनकं

मात्रादीनि - न दाप्यन्ते, यत् पुनरालोचनास्वाध्यायप्रस्थापनानुयोगश्रवणादिष्वभाष्यं तत्तान्यपि सागारिकाद्यभावे दाप्यन्त एवेति भावः । द्वात्रिंशद्वन्दनकदोषप्रतिपादिका गाथाः केनाप्यभिप्रायेण वृत्तिकृतोच्चार्य न व्याख्याता अतो यथावैषम्यमेताः काश्चित्किञ्चिद्विचित्रियन्ते—‘आयरकरणं’गाथा, आदरः—सम्भ्रमस्तत्करणमादृतता सा यत्र न भवति तदनादृतमुच्यते, द्वितीयदोषमाह—स्तब्धत्वं तदद्रव्यतो भावतश्च भवति, अत्र चतुर्भङ्गिका, तद्यथा—द्रव्यतः स्तब्धो न भावतो, भावतः स्तब्धो न द्रव्यतः, अन्यस्तु न द्रव्यतो नापि भावत इति, अत्र च भङ्गचतुष्टयेऽपि चरमो भङ्गः शुद्धः, शेषभङ्गकेष्वपि भावतः स्तब्धोऽशुद्ध एव द्रव्यतस्तु भजनीयः उदरपृष्ठशूल-व्यथादिबाधितोऽवनामं कर्तुं न शक्तः कारणिकः स्यादपि स्तब्धो न तु निष्कारणिक अत एवाह—द्रव्यतो भङ्गतोतीति गाथार्थः । तृतीयं दोषमाह—‘पव्विद्धमणुवयरं’गाथा, प्रविद्धं नाम

१ आयरकरणं आढा तविवरीअं अणाढिअं होइ । दव्वे भावे थद्धो चउभंगो दव्वओ भइओ ॥५४॥
पव्विद्धमणुवयरं जं अप्पितोऽणिजंतिओ होइ । जत्थ व तत्थ व उज्जइ कयकिच्चो वक्खरं चेव ॥५५॥
संपिडिए व वंदइ परिपिडिअवयणकरणओ वावि । टोलव्व उप्पिडंतो ओसक्कणऽहिसक्कणे कुणइ ॥५६॥
उवगरणे हत्थमि व धित्तु निवेसेइ अंकुसं बिति । ठिअबिड्ढरिगणं जं तं कच्छभरिगिअं जाण ॥५७॥
उद्धंतिसीअंतो उव्वत्तइ मछउव्व जलमज्जे । वंदिउकामो वऽत्रं झमुव्व परिअत्तए तुरिअं ॥५८॥ अप्पपर-
त्तिएणं मणप्पओसो अ वेइआपणगं । तं पुण जाणूवरि जाणुहिइओ जाणुबार्हि वा ॥५९॥ कुणइ करे जाणुं
वा एगयरं ठवइ करजुअलमज्जे । उच्छंगे करइ करे भयंति निज्जहणाईअं ॥६०॥ भयइ व भइस्सइति व
इअ वंदइ ण्होरयं निवेसंतो । एमेव य मित्तिए गारवसिकूखाविणीओऽहं ॥६१॥ नाणाइतिअं मुत्तुं
कारणमिहलोगसाहंगं होइ । पूआगारवहेउं नाणग्गहणेऽवि एमेव ॥६२॥ आयरतरएण हंदि वंदे णं तेण पच्छ
पणइस्से । काहिइ न पणयब्भंगं वंदणये मुल्लभावोऽयं ॥६३॥ हाउं परस्स दिट्ठिं वंदंतो तेणिअं हवइ एअं ।
तेणोविव अप्पाणं गूहइ ओभावणा मा मे ॥६४॥ आहारस्स उ काले नीहारस्सावि होइ पडिणीअं । रोसेण
धमधमंतो जं वंदइ रुद्धमेअं तु ॥६५॥ नवि कुप्पसि न पसीअसि कडुसिबो चेव तज्जिअं एअं । सीसंगुलिमाईहि
व तज्जेइ गुरुं पणिवयंतो ॥६६॥ वीसंभट्ठाणमिणं सब्भावजढे सढं हवइ एअं । कवडंति कडवयंति अ
सढयावि अ हुंति एगद्धा ॥६७॥ गणि वायग जिडुज्जत्ति हीलिअं किंतु मे पणमिऊणं ? । दरवंदिअंमि विकहं
करेइ पलिउंचिअं एअं ॥६८॥ अंतरिओ तमसे वा न वंदई वंदई उ दीसंतो । एअं दिट्ठमदिट्ठं सिंगं पुण
कुंभपासेहिं ॥६९॥ करमिव मज्झइ दित्तो वंदणयं आरहंतिअकरुत्ति । लोइअकराउ मुक्का न मुच्चिमो
वंदणकरस्स ॥७०॥ आलिद्धमणालिद्धं रयहरणसीसेहिं होइ चउभंगो । वयणक्खरेहिं ऊणं जहन्नकालेव
सेसेहिं ॥७१॥ दाऊण वंदणं मत्थएण वंदामि चूलिआ एसा । मूउव्व सदरहिओ जं वंदइ मूअगं तं तु ॥७२॥
ढड्डरसरेण जो पुण सुत्तं धोसेइ ढड्डरं तमिह । चडुलि व गिण्हऊणं रयहरणं होइ चडुलि तु ॥७३॥ न दृश्यन्त
आधुनिकावश्यकटीकादर्शज्वेता गाथाः, “वृत्तिकृतोच्चार्य न व्याख्याता” इति श्रीपूज्यटीप्पणकार-
वचनेनाभवन्नेताः प्राचीनादर्शेषु इत्यनुमीयते, ततः प्रवचनसारोद्धारादत्र लिखिताः, अत्रत्यं प्रायः तद्विवरण-
मपि प्रवचनसारोद्धारटीकाक्षरसदृशमिति, यद्यपि वन्दनकदोषप्रतिपादिका गाथास्तद्विवरणं चाधुनातना-
दर्शेषु दृश्यन्ते तदनुसारेणैव च श्रीमन्तः स्वयमपि अङ्गुशादिदोषेष्वनुवदन्ति सविवृतीस्ताः परं दोषस्वरूप-
निरूपकगाथानामभाव एव तत्र ।

5

10

15

20

25

30

यदुपचाररहितं, एतदेव व्याचष्टे—यद्वन्दनं गुरुभ्योऽर्पयन्—दददनि यन्त्रितो भवति—अनवस्थित इत्यर्थः, अनवस्थितत्वेन च यत्र वा तत्र वा स्थाने प्रथमप्रवेशादिलक्षणेऽसमाप्तमपि वन्दनक-मुज्झित्वा नश्यति, क इव यथा किमुज्झतीत्याह—‘कयकिच्चो वक्खरं चेव’ति, एतदुक्तं भवति—यदा केनचिद्भाटकेन कुतश्चिन्नगरान्नगरान्तरे ‘वक्खरं’ भाण्डमुपनीतं, वक्खरस्वामिना च

- 5 भाटिकोऽभिहितः—प्रतीक्षस्व कञ्चित्कालं यावदस्य वक्खरस्यावतरणाय स्थानं किञ्चिदन्वेषयामि, स प्राह—मयाऽस्मिन्नेव नगरे समानेतव्यमिदमित्येवोक्तं अतः कृतकृत्यत्वान्नातः परं प्रतीक्षेऽहमि-त्युक्त्वाऽस्थान एव तद्भाण्डमुज्झित्वा गच्छति, एवं साधुरप्यस्थान एव वन्दनं परित्यज्य नश्यति इत्येतावता दृष्टान्त इति गाथार्थः । चतुर्थं दोषमाह ‘संपिण्डि ए व’गाहा, यत्र संपिण्डितान्—एकत्र मिलितानाचार्यादीनेकवन्दनकेनैव वन्दते न पृथक् २ तत् परिपिण्डितं वन्दनकमुच्यते, अथवा वचनानि—सूत्रोच्चारणगर्भाणि करणानि—करचरणादीनि संपिण्डितानि—
10 अव्यवच्छिन्नानि वचनकरणानि यस्य स तथा, उर्वोरुपरि हस्तौ व्यवस्थाप्य संपिण्डितकरचरणौ अव्यक्तसूत्रोच्चारणपुरस्सरं यत्र वन्दते तद्वा परिपिण्डितमिति भावः । पञ्चमं दोषमाह—उत्त्वष्कणं—अग्रतः सरणं अभिष्वक्कणं—पश्चादपसरणं ते उत्त्वष्कणाभिष्वक्कणे टोलवत्—तिडुवद् उत्प्लुत्य २ करोति यत्र तट्टोलगतिवन्दनकमिति गाथार्थः । षष्ठं दोषमाह—‘उवगरणे’गाहा, यत्राङ्कुशेन गजमिव शिष्य आचार्यमूर्ध्वस्थितं शयितं प्रयोजनान्तरव्यग्रं चोपकरणे—चोलपट्टक-
15 कल्पादौ हस्ते वाऽवश्या समाकृष्य वन्दनदानार्थमासने उपवेशयति तदङ्कुशवन्दनकमुच्यते, न हि पूज्याः कदाचिदप्युपकरणाद्याकर्षणमर्हन्ति, अविनयत्वात्, किन्तु प्रणामं कृत्वा कृताञ्जलिपुटैर्विनयपूर्वमिदमुच्यते—उपविशन्तु भगवन्तो येन वन्दनं प्रयच्छामीत्यतो दोषदुष्टमिदं, एतच्च वृत्तिकृता अन्यथा व्याख्यातं तत्त्वं तु विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीति । सप्तमं
20 दोषमाह—स्थितस्योर्ध्वस्थानेन ‘तेत्तीसन्नयराए’ इत्यादि सूत्रमुच्चारयतः, उपविष्टस्य वाऽऽसीनस्य अहोकायं काय इत्यादिसूत्रं भणतः कच्छपस्येव—जलचरजीवविशेषस्येव रिङ्गनं—अग्रतोऽभिमुखं प्रागभिमुखं च यत्किञ्चिच्चलनं तद्यत्र करोति शिष्यः तदिदं कच्छपरिङ्गितं नामेति गाथार्थः । अष्टमं दोषमाह—‘उद्धंतनिवेसितो’ गाहा, उत्तिष्ठन्निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवोद्धर्तते—उद्धेलयति यत्र तन्मत्स्योद्धृतं अथवा एकमाचार्यादिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन
25 वन्दितुमिच्छंस्तत्समीपे जिगमिषुरुपविष्ट एव झष इव—मत्स्य इव त्वरितमङ्गं परावृत्त्य यत्र गच्छति तद्वा मत्स्योद्धृतं इत्थं च यदङ्गपरावर्तनं तद्रेचकावर्त इत्यभिधीयत इति गाथार्थः । नवममाह—‘अप्पपरपच्चएणं’गाहा, मनःप्रद्वेषोऽनेकोत्थानः—अनेकनिमित्तो भवति, स च सर्वोऽपि आत्मप्रत्ययेन परप्रत्ययेन वा स्यात्, तत्रात्मप्रत्ययेन यदा शिष्य एव गुरुणा किञ्चित्परुषमभिहितो भवतीति, परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव शिष्यस्य सम्बन्धिनः सुहृदादेः सम्मुखं सूरिणा

किमप्यप्रियमुक्तं भवतीत्येवंप्रकारैरन्यैरपि स्वपरप्रत्ययैः कारणान्तरैर्मनसः प्रद्वेषो भवति यत्र तन्मनसा प्रदुष्टमुच्यते । दशमं दोषमाह—‘पंचेव वेइआओ’ति ज्ञानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वेत्यादिना वृत्तिकृता याः पञ्चैव वेदिका निदर्शितास्ताः शिष्यो यत्र करोति तद्वेदिकाबद्धं भण्यते । एकादशं दोषमाह—‘भयंतिनिज्जूहणाईअं’ति निज्जूहणं—गच्छान्निष्काशनं तदादिकं यद्भयं तेन यत्र वन्दते तद् भयवन्दनकमाख्यायते इति सम्भवतः साध्याहारं सर्वत्र व्याख्येयं 5 सूचामात्रत्वासूत्रस्येति गाथार्थः । द्वादशं दोषमाह—‘भयइ व भइस्सइ व’गाहा, स्मर्तव्यं भो आचार्य ! भवन्तं वन्दमाना वयं तिष्ठाम इत्येवं निहोरकं निवेशयन् वन्दते, किमितीत्याह—भयइ व भइस्सइ व ममेतिहेतोः, किमुक्तं भवति ?—एष तावद्भजते—अनुवर्तयति मां सेवायां पतितो मे वर्तत इत्यर्थः अग्रे वा मम भजनं करिष्यत्यसौ ततश्चाहमपि वन्दनकसत्कं निहोरकं निवेशयामीत्यभिप्रायवान् यत्र वन्दते तद् भजमानवन्दनकमभिधीयते । त्रयोदशं दोषमाह—‘एमेव 10 य मेत्तीए’ति, एवमेवेति कोऽर्थो ?—यथा—निहोरकदोषादिदुष्टं वन्दते तथा मैत्र्यापि हेतुभूतया कश्चिद्वन्दत एव आचार्येण सह मैत्री—प्रीतिं इच्छन् वन्दत इत्यर्थः तदिदं मैत्रीवन्दनकमुच्यते । चतुर्दशं दोषमाह—‘गारव’ति सूचामात्रत्वाद्वन्दनकमिति प्रत्येयं, कथम्भूतं तदित्याह—‘सिक्खा- विणीओऽहं’ति, शिक्षा—वन्दनकप्रदानादिसामाचारीविषया तस्यां विनीतः—कुशलोऽहमित्यव- गच्छन्त्वमी शेषसाध्यादय इत्यभिप्रायवान् यथावदावर्त्ताद्वाराधयन् यत्र वन्दत इति गाथार्थः । 15 साम्प्रतं कारणलक्षणं पञ्चदशं दोषमभिधित्सुः कारणस्यैव तावल्लक्षणमाह—‘नाणाइतियं’ गाहा, ज्ञानदर्शनचारित्र्यं मुक्त्वा यत्किमप्यन्यदिहलोकसाधकं वस्त्रादि वन्दनकदानात् साधुरभिलषति तत्कारणं भवतीतिप्रतिपत्तव्यं, ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा वन्दते तदा किमेकान्तेनैव कारणं न भवतीत्याशङ्क्याह—यदि पूजार्थं गौरवार्थं च वन्दते, वन्दनकं दत्त्वा विनयपूर्वकं श्रुतं गृह्णामि येन लोके पूज्योऽन्येभ्यश्च श्रुतधरेभ्योऽधिकतरो भवामीति अभिप्रायवान् यदि ज्ञानग्रहणेऽपि 20 वन्दते तदा तदप्येवमेव—कारणमेव भवतीति गाथार्थः । तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधकं कारणं भवतीत्याह—‘आयरतरएण’गाहा, हंतीति इहलोकसाधककारणोपप्रदर्शने, अतिशयादरेण वन्दे—प्रणमाम्येनमाचार्य तेन च वन्दनप्रदानेन हेतुभूतेन पश्चादमुं किञ्चिद्वस्त्रादि प्रणयिष्ये—याचिष्ये, न चासौ मम प्रणयभङ्गं—प्रार्थनाभङ्गं करिष्यति, कथम्भूतः सन् ? इत्याह—वन्दनकमेव मूल्यं तत्र भावः—अभिप्रायो यस्य सूरैः स तथाभूतो, वन्दनकमूल्यवशीकृत इत्यर्थः, इत्यभिप्रायवतः 25 कारणवन्दनकं भवतीति गाथार्थः । षोडशं दोषमाह—‘हाउं परस्स’गाहा व्याख्या—हापयित्वा- वञ्चयित्वा परस्य—आत्मव्यतिरिक्तस्य साधुश्रावकादेर्दृष्टिं ‘वन्दतो’ति दकारानुस्वारस्यालाक्षणिक- त्वाद्वन्दमानस्य शिष्यस्य स्तैन्यं वन्दनकं भवति, एतदेव स्पष्टतरं व्याचष्टे—स्तेन इव—तस्कर इवान्यसाध्याद्यन्तर्द्धानेनात्मानं गूहयति—स्थगयति, कस्मादित्याह—‘उब्भावणा मा मे’ति नन्वसावप्यतिविद्वान् किमन्येषां वन्दनकं प्रयच्छति ? इत्येवम्भूताऽपभ्राजना मम मा भूदित्येष 30

- गाथार्थः । प्रत्यनीकत्वरुष्टत्वलक्षणदोषद्वयप्रतिपादनायाह—‘आहारस्स उ’गाहा निगदसिद्धा । एकोनविंशं दोषमाह—‘नवि कुप्पसि’गाहा, काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवावन्द्यमानो न कुप्यसि तथा वन्द्यमानोऽप्यविशेषज्ञतया न प्रसीदस्येवं तर्जयन् वन्दते—निर्भर्त्सयन् यत्र वन्दते तत् तर्जितमुच्यते, यदिवा मेलापकमध्ये वन्दनकं मां दापयन् तिष्ठस्याचार्य ! परं ज्ञास्यते तवैकाकिन
- 5 इत्यभिप्रायवान् यदा शीर्षेणाङ्गुल्या वा प्रदेशिनीलक्षणया तर्जयन् गुरुं प्रणिपतन्—वन्दमानस्तर्जयन् वन्दते तद्वा तर्जितं भवतीति गाथार्थः । विंशतितमं दोषमाह—‘वीसंभट्टाण’गाहा, विस्मम्भो-विश्वासः तस्य स्थानमिदं वन्दनकं एतस्मिन् यथावद्दीयमाने श्रावकादयो विश्वसन्तीत्यर्थः इत्यभिप्रायेणैव सद्भावजडे—सद्भावरहितेऽन्तर्भावनाशून्ये वन्दमाने शिष्ये शठमेतद्वन्दनकं भवतीति, शठशब्दमेव पर्यायशब्दैर्व्याचष्टे—‘कवडंती’त्यादि सुगममिति गाथार्थः । एकविंशतितमं
- 10 दोषमाह—‘गणिवायग’गाहा, गणिन् ! वाचक ! ज्येष्ठार्य ! किं त्वया वन्दितेनेत्यादि सोत्प्रासं हीलित्वा यत्र वन्दते तद् हीलितवन्दनकमुच्यते । द्वाविंशं दोषमाह—‘दरवंदिय’मित्यादि सुबोधमिति गाथार्थः । दृष्टदृष्टदोषं शृङ्गदोषं चाह—‘अंतरिओ’गाहा, बहुषु वन्दमानेषु साध्वादिना केनचिदन्तरितः तमसि वा—सान्धकारप्रदेशे व्यवस्थितो मौनं विधायोपविश्य वाऽऽस्ते न तु वन्दते दृश्यमानस्तु वन्दते एतद्वृष्टदृष्टं वन्दनकमभिधीयते, ‘सिगं पुण कुंभपासेहि’ति कुम्भशब्देनेह ललाटमुच्यते तस्य पार्श्वौ—वामदक्षिणरूपौ ताभ्यां यद्दाति तद्वन्दनकं शृङ्गमुच्यते, एतदुक्तं भवति—अहोकायं कायमित्यादि आवर्तान् कुर्वन् कराभ्यां न ललाटस्य मध्यदेशं स्पृशति किन्तु ललाटस्य वामपार्श्वं दक्षिणपार्श्वं वा स्पृशतीति गाथार्थः, गाथापूर्वाद्धेन करलक्षणं पश्चाद्धेन तु मोचनलक्षणं दोषमाह—‘करमिव’गाहा, निगदसिद्धा । सप्तविंशं दोषमाह—‘आलिद्ध-मणालिद्धं’गाहा, आश्लिष्टमनाश्लिष्टं चेतिपदद्वयमाश्रित्य रजोहरणशिरसोर्विषये चतुर्भङ्गिका भवति, सा च अहोकायं काय इत्याद्यावर्तकाले सम्भवति, रजोहरणं कराभ्यामाश्लेषयति शिरश्चेत्यादिना वृत्तिकृता दर्शितैव, अत्र प्रथमभङ्गस्य शुद्धत्वाच्छेषभङ्गत्रये आश्लिष्टानाश्लिष्टदोषदुष्टं प्रकृतवन्दनक-मवतरति । अष्टाविंशं दोषमाह—वचनं—वाक्यं क्रियान्ताक्षरसमूहात्मकं तेनाक्षरैर्वा एकद्व्यादिभिः हीनं—न्यूनमुच्यते, यदिवा ‘जहन्नकाले व सेसेहि’ति यदि पुनः कश्चिदत्युत्सुकः प्रमादितया जघन्येनैव—अतिस्वल्पेनैव कालेन वन्दनकं समापयति तदा आस्तां वचनाक्षरैः शेषैरपि-
- 25 अवनामादिभिरावश्यकैर्न्यूनं भवतीति गाथार्थः । ‘दाऊणं’गाहा ‘ढङ्गर’गाहा चूलिकादिदोष-चतुष्टयप्रतिपादकं गाथाद्वितयमप्येतन्निगदसिद्धं वृत्तिकृद्व्याख्यानानुसारतश्च विवेचनीयमिति ॥ वन्दनकाध्ययनमिदमुच्यते तत्र वन्दनकार्थो निरूपितः, साम्प्रतमध्ययनशब्दार्थस्यावसरस्तत्राह—‘अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थ’ इत्यादि (१७५-१०) । ‘प्रविश्य गुरुपादान्तिकं निधाय तत्र रजोहरण’मित्यादि (१७८-१०), तच्छब्देनेह रजोहरणं परामृश्यते, न केवलं तल्ललाटं चेतियोगः, शेषं सुगमं । ‘ततो विनेयः प्रणम्यैवं क्षमयित्वे’त्यादि (१७९-११), तत्र शोध-
- 30

यन्निति कोऽर्थः ?-शोधयिष्यन्नित्युक्तं वेदितव्यं, केन ?-प्रायश्चित्तेन, कथम्भूतेन ?-आलोचनाहर्णेण प्रतिक्रमणार्हेण च, तत्र "खमासमणाणं देवसियाए आसायणाए" इत आरभ्य यावत् "जो मे अइआरो कओ" इत्येषा आलोचनाहर्णप्रायश्चित्तेन शुद्धिः, अनेन ह्येतावत्प्रमाणेनानन्तरमेव वक्ष्यमाणसूत्रेण किलातिचारं गुरोरालोचयिष्यति-निवेदयिष्यतीत्यर्थः, "तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामीति" एषा तु प्रतिक्रमणार्हप्रायश्चित्तशुद्धिः, अनेन हि किलातिचारान्प्रतिक्रम्याकरणतयाभ्युत्तिष्ठतीति । 'यथाऽर्थो व्यवस्थित' इत्यादि (१८०-२), वन्दनकदातुरात्मनश्चेतसि व्यवस्थितोऽर्थो गुरोः स्वकीयमतिचारमालोच्य तस्मात्प्रतिक्रमणीयं मयेत्येवंलक्षणस्तं 'आवस्सियाए पडिक्कमामि खमासमणाण'मित्यादिसूत्रोच्चारणरूपेण क्रियाद्वारेण प्रदिदर्शयिषुर्निष्क्रामत्यवग्रहादिति भावार्थः । 'अधुनेहभवान्यभवगतातीते'त्यादि (१८१-९), अनागतकाले कथमाशातनासम्भव इति चेदुच्यते-कत्येऽस्य सूरैरिदमनिष्टमहं करिष्यामीति चिन्तातः सम्भवत्येव, इहभवे तावदित्थं भवान्तरेऽपि तद्विधनिदानादिकरणसम्भवाद् घटत एवेति । 'इत्थं सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिरुक्त' इत्यादि (१८६-११), सूत्रेऽपि किल 'चउस्सिर'मित्यत्र वारद्वयशिरोनमनलक्षणो बन्धगतोऽपि विधिरुक्तोऽतः प्रायोग्रहणमकारि, स्यान्मतिः- 'चउस्सिर'मितिनिर्युक्तिकृता प्रोक्तं न सूत्र इति, सत्यमिदं, किन्तु निर्युक्तिकृता सूत्राभिप्रायस्यैव व्यक्तिकृतत्वाददोष इति समाप्तं वन्दनकाध्ययनमिति ।

इदानीं प्रतिक्रमणाध्ययनमारभ्यते ।

तत्र 'स्वस्थानाद्यत्परस्थान'मित्यादिश्लोको (१९१-१०), व्याख्या-यदिति यस्मादसौ प्रतिक्रामकः स्वस्थानात्-शुभयोगलक्षणात् परस्थानं-अशुभयोगलक्षणं प्रमादवशेन गतस्तस्मात्तत्रैव-शुभयोगलक्षणे स्वस्थाने यत् क्रमणं-गमनं तत्प्रतिक्रमणमुच्यते । 'अक्खोडभंग-परिहरणा'ति (१९७-९) अक्खोडं-लाङ्गलादिभिरक्षुण्णं जनपदानाक्रान्तभूमण्डलमुच्यते तद् ये भञ्जन्ति-लाङ्गलादिभिराक्रामन्ति तत्प्रथमतया वासयन्तीतियावत् निपातनात् अक्खोडभङ्गा-स्तेषामनुग्रहेण परिहरणा राजदेयभूमिकरादेरितिगम्यते, ये हि तत्प्रथमतया नगरनिवेशे राजा-देशादिनाऽन्यतः कुतश्चिदागत्य तत्रावस्थानि कुर्वन्ति भूमीश्च खिलाः खेटयन्ति तेषां राजाऽनुग्रहेण करं मुञ्चति, साम्प्रतमपि वरुकभञ्जका इति संज्ञया पल्लिकादिस्थानेषु रूढा एवामी इत्येषाऽनुग्रहपरिहरणेति । 'एगाए अविरइआए पगयं जंतियाए' इत्यादि (२१८-८), कथानिका-एकया कयाचिद् योषिता 'पगयं'ति विवाहाद्युत्सवं कञ्चिद् गच्छन्त्या कस्यचित्समीपे सुवर्णकटकद्वयं याचितं, तेनापि 'रुवएहि बंधएण'ति बन्धकशब्देनेह ग्रहणकमुच्यते, ततश्चायमर्थः-तन्मूल्यप्रमाणान् कान् ग्रहणके धृत्वा कटकद्वयं दत्तं, इतरयाऽपि योषिता ते कटके निजदुहितुर्हस्ते क्षिप्ते, ततश्च वृत्तेऽपि तस्मिन्प्रकरणे विस्मरणादिना न तया कटकस्वामिनः कटके समर्पिते, शेषं सुगमं । 'आभोगे जाणंतेण'गाहा (२३०-१), ज्ञात्वाप्यकार्यासेवनमा-

- भोगस्तस्मिन्नाभोगे सति प्रतिक्रमणं भवतीतिसम्बन्धः, कस्य ?—जानानेन योऽतिचारः कृतरतस्य, क्व सति ?—पुनर्जतिऽनुतापे सति, 'अजाणया इयरो'ति इतरः—अनाभोगोऽजानानस्या-कार्यमासेवमानस्य भवतीति गाथार्थः । अस्या एव गाथाया 'इयरो'ति चरमावयवं किञ्चिद्विषमं मन्यमानो वृत्तिकृद्विवृणोति—'अनाभोग' इति (२३०-२), प्रथमैकवचनान्तपदेन सहसाकारे इत्येतत्सप्तम्येकवचनान्तं पदं मन्तव्यमिति, 'इत्थंलक्षणे' इति 'पुर्व्वि अपासिऊण'मित्याद्यनन्तरं वक्ष्यमाणलक्षणे सहसाकारे प्रतिक्रमणं भवतीति हृदयं, क्वचित्त्वनाभोग इतिपदं विसर्गरहितं कृत्वा अनाभोगसहसागारे इत्थंलक्षण इति पाठो दृश्यते स चाशुद्ध एवेति लक्ष्यत इति । 'बीओ विही अणागयपरित्ताणे भाणियव्वो'ति (२४३-८) मदीयौषधस्यैकस्तावदेष विधिः यदुत रोगेऽसति रूपलावण्यादीन् करोति तथा द्वितीयोऽप्यनागतारोगपरित्राणे विधिर्वाच्यः, अनेनौषधेनोपयुक्तेन अनागता अपि रोगा न प्रादुर्भवन्तीत्यपि वाच्यमित्यभिप्राय इति । 'अरंहंता ताव तर्हि'गाथा 'अणुभावं'गाथा (२४६-६) व्याख्या—अर्हत्सिद्धादिषु मध्येऽर्हन्तस्तावद् भावलोकस्योत्तमा भवन्ति, कस्माद् ?—'यदि'ति यस्मादौदयिकस्य भावस्य नियमात् ते उत्तमा भवन्तीति द्वितीयगाथापर्यन्ते सम्बन्धः, औदयिको हि भावस्तेषां सर्व्वदैवोत्तमो भवतीत्यर्थः, किं कृत्वा ?—अनुभावं—रसं प्रतीत्य—तदुदयमाश्रित्येत्यर्थः, केषां सम्बन्धी योऽनुभाव इत्याह—आर्षत्वेन वचनादिव्यत्ययाद्वेदनीयायुर्नामगोत्राणां, कथम्भूतानां ?—सर्व्वासां कर्मप्रकृतीनां मध्ये प्रशस्तानां, वेदनीयादीनि हि भवोपग्राहीणि, घातिकेर्मापेक्षया स्वरूपेणैव प्रशस्तानि, विशेषतस्तीर्थकृतां शुभानुभावान्येव भवन्तीति गाथाद्वयार्थः । भवोपग्राहिमूलप्रकृतचतुष्टयापेक्ष-मुत्तमत्वमभिधाय तदुत्तरप्रकृत्यपेक्षयैवाह—'एवं चे'त्यादि (२४६-९) सुगमं । क्षायिक-भावापेक्षमर्हतामुत्तमत्वं प्रतिपिपादयिषुः 'खाइयभावस्स पुणो' इत्यादि (२४७-६) सार्द्धगाथामाह, व्याख्या—क्षायिकभावलक्षणस्य लोकस्य नियमात्ते उत्तमा भवन्तीति गाथाचरमान्ते योगः, क्व सतीत्याह—भावक्षये—भावतः—परमार्थतो योऽसौ क्षयस्तस्मिन्सति न पुनः "जानिनो धम्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥१॥" इत्यादिसौगतादि-कल्पिते, किं कृत्वा यो भावक्षय इत्याह—निःशेषक्षयं प्रतीत्य, केषां निःशेषक्षय ? इत्याह—'एतेसि'ति एतेषां, तान्येव दर्शयति—द्वयोरप्यावरणयोः—ज्ञानदर्शनावरणलक्षणयोरुत्त-विभक्तित्वान्निर्देशस्य, तथा मोहान्तराययोरित्येषां निःशेषक्षयमाश्रित्येति सार्द्धगाथार्थः । सान्निपातिकभावसम्बन्धित्वेनोत्तमत्वमाह—'हवइ पुणो'इत्यादि (२४७-८) सुबोधं । 'निल्लपं—पृथुकादी'ति (२५२-९) पृथुकशब्देन पहुंको भण्यते, स हि किलोदूखले कण्डितो भर्जितश्च व्रतिनां ग्राह्यो भवति नान्यथेति । 'मंडीपाहुडि'गाथा (२६२-५) मण्डीप्राभृतिकोच्यते, केयमित्याह—साधावागते 'अगकूर मंडीए'ति सिद्धान्तशैल्या किलाग्रकूरं—संस्कृतभक्तशिखा-गतौदनलक्षणं मण्डीशब्देनोच्यते, ततश्चाग्रकूरं—मण्डी तस्या मध्यात् किञ्चिदुत्क्षिप्य—'तो'ति ततः

साधवे ददातीति संटङ्को, यदिवा तदग्रकूरं स्थाल्या उद्धृत्यान्यस्मिन् भाजने कृत्वा-उत्सार्येत्यर्थः, ततश्च तस्यां स्थाल्यामुद्धृते अग्रकूरे यच्छेषं स्थितं तन्मध्यादपि यदि ददाति तथापि मण्डीप्राभृतिकैवेति गाथार्थः । 'चंडरुहो आयरिओ उज्जेणि'मित्यादि (२६९-१), अत्र अणुजाणशब्देन रथयात्रोच्यते । ऋद्धिप्राप्त्यभिमानाप्राप्तिसंप्रार्थनद्वारेणेति (२७४-११), एतदुक्तं भवति-ऋद्धिप्राप्तौ सत्यामभिमानं-अहंकारलक्षणं करोति अप्राप्तौ च प्रार्थनं तद्वारेण 5
चाशुभभावगौरवमात्मनः पुष्पाति एवं रसादिष्वपीति ॥ 'अविविक्तया'ति (२७९-३), एतदुक्तं भवति-यदा क्षणदृष्टनक्षत्रेभ्यो धनकनकादिभ्यः स्वात्मानमनाद्यनिधनमपि विविक्त-पृथग्भूतं न पश्यति किन्तु तद्धनकनकादिकं स्वतत्त्वतयाऽध्यवस्यति तदा अविविक्ततया तीव्रा परिग्रहसंज्ञा प्रादुरस्ति । 'भक्तकहावि चउव्विहे'त्यादि (२८०-४), गाथात्रयं-इह भक्तकथा चतुर्द्धा, तद्यथा-आवापकथा निर्वापकथा आरम्भकथा निष्ठानकथा चेति, एतानेव चतुरो 10
भेदान्विवृणोति-'आवावे'ति इत्यादि, 'आरंभे'त्यादि (२८०-५) अमुकस्य राज्ञः सार्थवाहादेवा रसवत्यां दश शाकविशेषाः पञ्च पलानि सर्पिस्तथाऽऽढकस्तन्दुलानामुपयुज्यत इत्यादि यदा सामान्येन विवक्षितरसवतीद्रव्यसंख्याकथां करोति सा आवापभक्तकथोच्यते, 'दसपंचरूव' इति रूपशब्दो भेदवचनः, किमुक्तं भवति ?-पुनरेकैकस्मिन् शाके दशधा पञ्चधा वा संस्कृते सति सर्वेऽप्येतावन्तो व्यञ्जनभेदा भवन्त्येतावन्तश्च कूररूपादिभेदास्तत्र जायन्ते इत्यादि विशेषतो 15
व्यञ्जनभेदादिकथा निर्वापभक्तकथेष्यते । 'आरंभे'ति आरम्भभक्तकथा केत्याह-ग्रामनगराद्याश्रयाश्लेषगमहिषादयः आरण्यका-आटविकास्तित्तिरकुरङ्गलावकादयः एतावन्तोऽमुकस्य रसवत्यां हत्वा संस्क्रियन्त इत्येवंरूपा, निष्ठानकथामाह-अमुकस्य रसवत्यां रूपकशतं लगत्यमुकस्य पञ्च शतानि तावद्यावदमुकस्य लक्षपाका रसवती भवतीत्येवंस्वरूपा निष्ठानकथेति गाथाद्वयार्थः । देशकथा चतुर्द्धा तद्यथा-छन्दकथा विधिकथा विकल्पकथा नेपथ्यकथा, तत्र छन्दकथामाह-'छन्दो 20
गम्मागम्म'मित्यादि सुगमं नवरं 'अन्नेसि एगा पंचणह'ति (२८१-३) अन्येषां क्वचिद्देशे पञ्चानामेकैव भार्या भवति, विधिर्विरचनोच्यते तत्कथामाह-'भोअणे'त्यादि (२८१-४) सुगमा, नवरं चउरंतगः-परिणयनस्थानं चतुरिकोच्यते, शस्यनिष्पत्त्यादिका विकल्पकथा सुगमा । नेपथ्यकथामाह-'इत्थीण'मित्यादि सुबोधं, नवरं 'भेडिग'ति (२८२-१), जालिकारहिता कञ्चुलिकोच्यते पृष्ठिखडपकस्य भेदितत्वाद्-जालिकारहितत्वेन निरन्तरत्वादितिभावः । 'जालिग'ति 25
अनेन सैव जालिकासहितोच्यते, एवं तावद् गम्यतेऽभियुक्तेन त्वन्यथापि भाव्यमिति । राजकथा चतुर्द्धा, तद्यथा-निर्गमकथा प्रवेशकथा बलवाहनकथा कोशकोष्ठागारकथेति चतुर्विधापि पाठ-सिद्धा, नवरं-'चामीयरसूरवपु'ति (२८२-३), चामीकरं-सुवर्णं सूर्यः-आदित्यस्तद्वत् कान्तं-दीप्तिमद् वपुर्यस्य राज्ञः स तथा । इदानीं ध्यानशतमारभ्यते । 'किं तर्हि ?-भावनानुप्रेक्षा-त्मकं चेत्' इति (२८९-११) एतदुक्तं भवति-यदा धर्मध्यानादवतरति तदा एकोऽहमशरण-

- श्वेत्याद्या इहैव वक्ष्यमाणा अनुप्रेक्षा विभावयति, पुनरपि च धर्मध्यानादिध्यानमारुरुक्षु-
 भावनाः—ज्ञानदर्शनाद्या वक्ष्यमाणस्वरूपाः परिभावयति, एतद्ध्यानान्तरमुच्यते न पुनरेकस्माद्
 ध्यानादवतीर्यानन्तरमेवान्यद् ध्यानं प्रतिपद्यते अनुप्रेक्षाभावनान्तरितं तु प्रतिपद्यते ततोऽप्युत्तीर्ण-
 स्यायमेव क्रम इत्येवं ध्यानसन्तानो भवत्यपीति । 'पूर्वमपि वियुक्तासंयुक्तयोर्बहुमतत्वेने'त्यादि
 5 (२९३-१), यदतीतकाले ममामुक्तः संयुज्य वियुक्तः आदित एव वा न संयुक्तस्तत्सुन्दरमभूद्
 इत्यतीतमनुमोदमानस्या-तीतकालविषयमप्यार्त्तं भवतीति । 'जूडयरसोलमिठा'गाहा (३१९-४)
 सुगमा, नवरं सोलाः— स्थानपालाः उद्भ्रामकाः—पारदारिकाः । 'आज्ञापायविपाकसंस्थान-
 विचयाय धर्म'मिति (३२७-८), विचयः परिचयोऽभ्यास इत्यनर्थान्तरं, अनन्तरवक्ष्यमाणन्यायेना-
 ज्ञाद्यभ्यासाय प्रवर्तमानस्य धर्मध्यानं भवतीत्यर्थः । 'किं च प्रदेशभिन्नं शुभाशुभं यावत्
 10 कृत्वा पूर्वविधान'मित्यादि (३४१-२) पूर्वमहर्षिवचनत्वाद्गम्भीरमिदमस्मादुशमगम्यं, आम्नाया-
 नुसारतस्तु गमनिकामात्रं किञ्चिदुच्यते—इह प्रदेशभिन्नः—शुभाशुभरूपः कर्मविपाको भावनीयः,
 प्रदेशाश्च जीवस्य कर्माणवोऽभिधीयन्ते, तैश्च कियद्भिरेकैको जीवप्रदेश आवेष्टितः परिवेष्टित
 इति चिन्तनीयं, अयं च प्रदेशबन्धः कर्मप्रकृत्यादिषु विस्तरेणाभिहितोऽत एव शुभाशुभं
 यावदित्यत्र शास्त्रकृद् यावच्छब्दं चकार, स चात्र संक्षेपतः कथ्यते—असंख्यातप्रदेशस्यापि
 15 जीवस्यासत्कल्पनया किल षट्पञ्चाशदधिके द्वे शते प्रदेशानां स्थाप्येते २५६, अस्य
 चैतावन्मानस्य राशेर्धनीकृतस्य यदागतं फलं तावत्प्रमाणैः, कर्मप्रदेशैः किलैते जीवप्रदेशा
 आवेष्टिताः, बहुत्वप्रदर्शनमात्रं चेदं, एकैकस्यापि जीवप्रदेशस्यानन्तानन्तकर्मवर्गणावेष्टितत्वात्,
 तत्रास्य कल्पितजीवप्रदेशराशेर्धनीकरणार्थं करणकारिकामाह—'कृत्वा पूर्वविधान'मित्यादि (३४१-
 ४), अस्याश्चार्थः—
 20 'स्थाप्योऽन्त्यधनोऽन्त्यकृतिः, स्थानाधिक्यं त्रिपूर्वगुणिता च ।
 आद्यकृतिरन्त्यगुणिता त्रिगुणा च घनस्तथाऽऽद्यस्य ॥१॥'
 एतत्कारिकानुसारतो गणितविधिज्ञेन विज्ञेयः, तत्र 'स्थाप्योऽन्त्यधन' इति अन्त्योऽत्र
 द्विकस्तस्य घनोऽष्टौ ८ स्थाप्यन्ते, 'अन्त्यकृति'रिति अन्त्यस्य द्विकस्य कृतिः—वर्गश्चत्वारः,
 'त्रिपूर्वगुणिता चे'ति त्रिभिः पूर्वेण च पञ्चकेन गुण्यते जाता षष्टिः 'स्थानाधिक्य'मिति सा
 25 षष्टिः पूर्वस्थापिताष्टकस्याधस्तात्स्थानाधिक्येन स्थाप्यते तद्यथा $\frac{८}{६}$ 'आद्यकृति'रिति द्विकापेक्षया
 आद्यः पञ्चकस्तस्य कृतिः पञ्चविंशतिः, 'अन्त्यगुणिते'ति एषा कृतिरन्त्येन द्विकेन गुणिता जाता
 पञ्चाशत् 'त्रिगुणा चे'ति सा त्रिगुणिता जातं सार्द्धशतं, तच्च स्थानाधिक्येन स्थाप्यते—
 'घनस्तथाद्यस्ये'ति आद्यः पञ्चकस्तस्य घनः पञ्चविंशत्याधिकं शतं तदपि स्थानाधिक्येन
 स्थाप्यते तद्यथा— $\frac{८५२५}{६१}$ एतावती च प्रक्रिया पूर्वगणितकारसंज्ञया पूर्वविधानमित्यु-
 30 च्यते अत एताव $\frac{८५२५}{६१}$ ता 'कृत्वा पूर्वविधानं पदयो'रित्येतद्व्याख्यातमवसेयं, स्थाप्योऽन्त्यधनो

इत्यादि कारिका पुनरादित आवर्त्यते, तत्र च 'निर्युक्ते राशिरन्त्य'मितिवचनादिदानीं पञ्चविंशतेरन्त्यसंज्ञा तस्याश्च घनः किल मीलित एवास्तेऽतः स्थाप्योऽन्त्यघन इत्युल्लङ्घ्यान्यकृतिः क्रियते, तत्र जातानि पञ्चविंशत्यधिकानि षट् शतानि, त्रिगुणिते जातानि पञ्चसप्तत्यधिकानि अष्टादश शतानि, पञ्चविंशतेः पूर्वः षट्कस्तेन गुणिते जातानि सार्द्धशतद्वयाधिकानि एकादशसहस्राणि स्थानाधिक्येन स्थाप्यन्ते यथा—८५२५० अनेन चानन्तरविधिना तावैव पूर्ववद्गर्ग्यावित्येतद् व्याख्यातं, तौ 5
द्विकपञ्चकलक्षणौ ६१२५० पदविशेषौ पूर्वपूर्ववद् वर्ग्यावित्यस्यानुष्ठितत्वादुपलक्षणं चैतत् त्रिगुण-
षड्गुणत्वयोरिति, १० आद्यस्य षट्कस्य कृतिरन्त्यभूतया पञ्चविंशत्या गुणिता त्रिगुणिता च
जातानि सप्तशता १ नि विंशतिः पूर्वराशौ स्थानाधिक्येन स्थाप्यते, तद्यथा—८५२५००
आद्यस्य षट्कस्य घने जातं शतद्वयं षोडशाधिकं स्थानाधिक्येन पूर्वराशौ क्षिप्यते, ६१२५०
तद्यथा—८५२५२१६ अनेन च वर्गघनौ कुर्वतां तृतीयराशेः षट्कलक्षणस्येत्येतद् ११२७ 10
व्याख्या—६१२५० तं, ननु यथा षट्कस्य वर्गो विहितस्तथा पञ्चविंशत्या त्रिभिश्च १
गुणित—११२७ स्तत्कथं लभ्यते ? इत्याह—'ततः प्राग्वदि'ति यदनुक्तं तत् पूर्ववत् सर्वं
विधेय—१ मिति भावः, अस्मिंश्च राशौ मीलिते आगतं १६७७७२१६ । एतामेव
कारिकां वृत्तिकृद् व्याचष्टे—'कृत्वा विधान'मित्यादि, 'पूर्वपदस्य घनादि' इत्यादि पूर्वपदस्य
द्विकलक्षणस्य घनो विधेयः आदिशब्दादवन्यादौ स्थापनं च कृत्वा तस्यैव द्विकलक्षणस्य पदस्य 15
वर्गः आदिशब्दात् त्रिगुणकरणादिपरिग्रहः ततो द्वितीयस्य पदस्य पञ्चकलक्षणस्येदमेव यद्
द्विकस्य कृतं तद्विपरीतं क्रियते, एतदुक्तं भवति—द्विकस्य प्रथमं घनादि कृतं ततो वर्गादि पञ्चकस्य
तु प्रथमं वर्गादि ततो घनादि क्रियते एतच्च सर्वं कृतमेव भावनीयं, तदेतावता कृत्वा
पूर्वविधानमिति व्याख्यातं, साम्प्रतं 'तावेव पूर्ववद्गर्ग्या'वेतद् व्याचष्टे—एतावेव द्विकपञ्चकौ
वर्ग्येते इति वर्गघनौ कुर्यातामित्यादि व्याख्यानयति, ततः षट्कलक्षणस्य तृतीयपदस्येत्यादि, 20
एतच्च सर्वं केषुचित्पुस्तकेषु न दृश्यते तेषु च दुरवगमत्वेनोत्सारितमिति लक्ष्यते बहुष्वादशेषु
दर्शनादित्यलं प्रसङ्गेनेति । 'संस्थानं मुख्यवृत्त्या पुद्गलरचनाकारलक्षण'मित्यादि (३४३-५),
एतदुक्तं भवति—मुख्यवृत्त्या तावत्परिमण्डलसमचतुरस्त्राद्येव रूपिद्रव्यसम्बन्धि संस्थानमुच्यते
धर्माधर्माकाशानां त्वमूर्तत्वेन मुख्यवृत्त्या न सम्भवत्येव संस्थानं, किन्तु लोकेन सर्वतोऽवच्छिन्नं
सदुपचारतस्तु प्रतिष्ठकाद्याकारं लोकक्षेत्रमुच्यते धर्माधर्मयोरपि तद्वृत्तित्वात् तन्निबन्धन एवोपचारतः 25
संस्थानव्यवहारः अत एवाह—'धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रे'त्यादि (३४३-१०), ननु लोकक्षेत्रस्यैव
किं संस्थानमित्याह—'हिङ्गा मज्जे' गाहा व्याख्या—अधस्तान्मध्ये उपरि च यथासंख्यं छव्वि-
झल्लरिमृदङ्गसंस्थानो लोकोऽवसेयः तत्र छव्वी नाम विस्तीर्णा पुष्पचङ्गेरी तदाकारोऽधोलोकः,
तिर्यग्लोको झल्लर्याकारः, ऊर्ध्वलोकस्तु मृदङ्गाकार इति, नन्ववगतमुक्तक्रमेण धर्माधर्माकाश-
जीवपुद्गलानां संस्थानं, अथ कालस्य किं संस्थानमित्याह—'अद्धागारो अद्धाखित्तागिती 30

- नेतो'ति (३४४-१) अद्धायाः-कालस्याकारोऽद्धाक्षेत्रं-मनुष्यक्षेत्रं तदाकृतिर्ज्ञेयः, सूर्यक्रियाभिव्यङ्ग्यो हि कालः किल मनुजक्षेत्र एव वर्तते, अतो य एव तस्याकारः स एव कालस्याप्युपचारतो विज्ञेय इति गाथार्थः । सेलीसीति प्राकृतनामाधिकृत्य व्युत्पत्तिमाह-'अहवा सेलोव्व इसी'गाहा (३६७-७), व्याख्या-सेल इव इसी-महर्षिः शैलेशीति भवति, ननु शैलेशी तस्य महर्षेः काचिद्विशिष्टोऽवस्थैवोच्यते कथं शैलेशीप्रतिपत्ता मुनिरप्येवं व्यपदिश्यत ? इत्याह-सोऽप्येवं व्यपदेश्यो भवति स्थिरतया हेतुभूतया, स हि महर्षिस्तस्यामवस्थायां शैलवत् स्थिरो भवतीति शैलेशीत्युच्यते, एनमेव प्राकृतशब्दमधिकृत्य व्युत्पत्त्यन्तरमाह-'सो वे'ति वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः, स शैलेशीप्रतिपत्ता मुनिः 'अलेसी होई'ति तस्यामवस्थायामलेश्यः-समस्तलेश्याविकलो भवतीतिकृत्वा, अलेशीतिपदसम्बन्धिनोऽकारस्य लोपं कृत्वा सेलेशीति प्राकृतशब्देन सेलेसी प्रतिपत्ताभिधीयत इति गाथार्थः । समाप्तं ध्यानशतं ।

॥ इति मलधारीहेमचन्द्रसूरिकृतटीप्पणकस्य पञ्चमो विभागः समाप्तः ॥

नास्ति काचिदसौ क्रिया,
याऽऽगमानुसारेण क्रियमाणा साधूनां ध्यानं न भवतीति ।

આગમાનુસારે કરાતી ક્રિયા એ સાધુનું ધ્યાન છે.
(ખીજા કોઈ ધ્યાનની તેને જરૂર નથી.) ॥ ધ્યાનશ.-૧૦૫ ॥